
3 1761 08115622 6

OSVĚTA

LISTY PRO ROZHLED V UMĚNÍ, VĚDĚ A POLITICE

REDAKTOR

ADOLF SRB

ROČNÍK XLVII

1917

MAJITEL A VYDAVATEL:

NAKLADATELSTVÍ J. OTTO V PRAZE

LIBRARY
JUL
19
1976

Obsah 47. ročníku Osvěty.

KRÁSNÉ PÍSEMNICTVÍ.

Str.

Verše.

Babánek Karel: *Chvíle* 94
Borecký Jaromír: *Sonety: Poslední políbek, Vdova. Z dívčích profilů: Adeptky umění, Pianistka, Děcku v přízemí, Mína, Goethe, Théodore de Banville, Jaroslav Vrchlický* 604
Krásnohorská Eliška: *Dopis umělcův* 41
Bílý vlas 407
Mužík Aug. Eug: *Květena* 532
Pauer Emil: *Ballada o leknínech* 233
Sova Ant.: *Rodnému bratru* 661
Tichý Jaroslav: *Naše hory* 662
Tlamich Zdeněk: *Spinoza. — Nad starými verši* 290
Sonet pro umělce, Pod obraz Pierrota s chrtem, Sonet o zvadajícím šípku, Sonet psaný v zahradě Mirabell 500
Vlárský Vladimír: *Čekání* 155

Prósa.

Hejda F. K.: *V jařmu zločinu: III. Lesní muž* 53
IV. Pravidla a výjimky 175
Ze soudního humoru 432
Klostermann Karel: *Úzkosti pana »státního návladního«.* (Humoreska ze šumavského soudního ovzduší.) 235
Osten Jan: *Poslední.* Novela. 310
Sudějovský Karel: *Illuse babičky Staškové* 186
Velhartický Adolf: *Lilie* 693
Vrba Jan: *Chatrč pod Debří.* 634

NAUČNÉ STATI.

Andrle K.: *Příspěvek k otázce populační* 667
Bauše Boh. *Plýtvání přírodním bohatstvím* 221
Otázka výživy lidstva v budoucnosti 527
Bufková-Wanklová K.: *Drak a odsouzenec v Macoše* 114
Drachovský, univ. prof. dr.: *Válečná opatření finanční v prvých třech letech světové války v Rakousku* 513
Drtina Frant.: *Apollonios z Tyany* 321
Engelmüller Karel: *Ludmila Danzerová* 247
Fiedler dr. Fr.: *Haličská resoluce, české fundamentálky a dnešní ústavní výhledy* 9
Fischer Otokar: *Divadelní studie: 1. Dramaturgie* 25
2. Shakespearovský cyklus 28
3. Škola pomluv 33
4. Strindbergova dramaturgie 151
5. Lomův Vůdce 226
6. Marie Parisina 230
7. Shawův Caesar a Molièrův Don Juan 298
8. Theerův Faëthon 357
Hoch dr. Karel: *Válečné problémy Německa: I. Zemědělství a výživa* . . 20
II. Průmysl 79
III. Obchod 211
IV. Budoucnost 292

Str.
Hřdina Karel: *Josef Král* 541
Jahn dr. Bedřich: *Divadla za Koňskou a Žitnou branou:*
(*Pražská divadla do let šedesátých*) *Novoměstské divadlo* 44
Areny v letech sedmdesátých 103
Národní aréna. Nové české divadlo 109
Kálal Karel: *Palacký pěstounem.* Kulturní črta 34
Kalda dr. František: *Vlámské písemnictví a jeho poměr k nizozemštině* 486
Kolář dr. Ant.: *Technika a vědy mathematicko-přírodní ve starověku* . . 366
Kořenský Josef: *Miláčkové štěstěny v Americe* 348
Krofta Kamil: *Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848:*
1. Doba Ferdinanda I. 129
2. Od smrti Ferdinanda I. do Bílé Hory 257
3. Od Bílé Hory do března 1848. 391
Kudyn Frant.: *Ze světa hluchoněmých* 163
Opočenský Hanuš: *Náboženská stránka románu Šaldova* 341
Pallas Gustav: *Ibsenův »Císař a Galilejský«*. K českému překladu díla. Kapitola z chystané monografie o Ibsenovi 65
Páta dr. Josef: *Několik kapitol z dějin styků česko-bulharských* 549
Pátek Ferdinand: *Vzpomínky na Nerudu* 420
Pazourek dr. Jos.: *Vývoj hospodářského zápasu o Balkán* 538
Smetanův pomník 449
Srb Adolf: *Změna na trůně rakousko-uherském* 1
Tři vladaři domu Smečenského. 523
Strejček Ferdinand: *Kalendářová soutěž před sto lety* 494
Národní básnířka. K sedmdesátinám E. Krásnohorské 577
Svatová Tereza: *Ze vzpomínek na Jaroslava Vrchlického* 481
Svítil dr. Josef: *Glossy k »Panu Tadeáši«* 595
Svoboda Emil: *Ethika a právo* 205
Sýkora Hanuš: *Věda obyvatelská.* (Demologie, demografie, Bevölkerungslehre) 87
Moment národnostní v dějinách sčítání. 302
Šafránek Jan: *Kapitolky o zapadlých věcech.* Dokumenty a tradice . . 280
Šourek Otakar: *Skladby Dvořákovy* 663
Štětina Karel: *Charlotta, bývalá císařovna mexická* 414
Tomíček Ant.: *Dva příspěvky ku genealogii našich pověstí místních* . 675
Tyršová Renata: *Jak pracoval Miroslav Tyrš* Z mých vzpomínek. . . 400
Vykoukal F. V.: *Důležité dílo národní.* (Národopisný soupis českoslov.) 699
Zába dr. Gustav: *Kant o spiritismu* 459

KRITIKY A REFERÁTY:

Písemnictví. Referuje F. V. Vykoukal:
Arbes, Theatralia 125
Čapek, Siláci a slaboši 251
Jirásek, Písničky a jiná prósa 124
Mašek, Mír 252
Mistral, Mirèio 512
Sova, Pankrác Budecius, kantor 126
Winter, Pražské obrázky 251
Obzor divadelní. Referuje dr. Ot. Zich. Opera. Novák: *Karlštejn* 127
Hudební rozhledy. Referuje dr. Ot. Zich: *Berlioz, Faustovo prokletí, Jiráků v kvartet, Piskáčkův smyčcový kvartet, Fibichovy Dvojzpěvy, Janáčkovy sbory* (*Česká Filharmonie, Komorní spolek, Ženský sbor Morav. smíšeného sboru učitelského.*) 128
Borecký dr. Jaromír: Křička, *Hipolyta* 701
Nové rovy. Ref. F. V. Vykoukal: *Böhm J. H. - Bulíř Karel - Čelakovský Lad. - Čermák Klim. - Dobruský Václav - Dvořák Jan - Hora F. A. - Hovorka F. L. - Kles Petr - Kopal Petr - Mathauser Jos. - Novák R. L. - Tumpach Jos. - Vever Frant. - Ženíšek Fr.* 253, 377

R. 1917. ČÍS. 1.

OSVĚTA

Adolf Srb:

Změna na trůně rakousko-uherském.

J. V. CÍSAŘ A KRÁL FRANTIŠEK JOSEF I.

Císař a král František Josef I. jest mrtev; zemřel v Pánu po krátké nemoci dne 24. listopadu o 9. hodině večerní. Skon jeho nepřišel neočekávaně, vždyť dávno překročil onu mez, která životu smrtelníků určena jest, a přece zpráva o jeho smrti ohromila národy říše rakousko-uherské a naplnila srdce jejich nezměrným žalem. Bylť netoliko velkým panovníkem, ale byl i otcem svých národů, kteří k němu vzhlíželi s úctou neobmezenou a s láskou nejoddanější. Všecek dlouhý život svůj od útlého mládí do kmetství zasvětil blahu říše své, všecky síly své věnoval blahu národů svých, zůstal přes všecky těžké rány osudu, které jeho i říši jeho stíhaly, pevným a věrným zásadám a povinnostem svým. Žil jen svému poslání nevyhledávaje radosti tohoto světa a nepřál si oddechu ani u vysokém věku svém, ani ve chvílích, kdy konec dnů jeho byl již neodvratným. Odešel na věčnost uprostřed nynější strašlivé obrovské války, kteréž není příkladu v dějinách a jejíž vzplanutí tak dlouho zažehnával. Byl vpravdě knížetem míru, jejž národům svým zachovati se snažil a nebažil nikdy po vavřínech krvavé slávy. V strastiplném životě jeho byl zajisté nejbolestnější okamžik onen, kdy viděl se nucena tasiti meč a započíti tuto válku, jejíhož šťastného konce dojíti dopřáno mu nebylo. Měl zadostučinění, že chrabré armády jeho vítězně postupují, ale blahodárného míru se dočkati nebylo mu souzeno.

Hlubokým nelíčeným bolem naplněna skonem císaře a krále Františka Josefa I. duše národa českého. Jest mu zajisté k neskonalým díkům zavázán. Do nastoupení jeho živořil, jazyk jeho byl vytištěn ze všeho života veřejného a již zdálo se, že existenci jeho bude zasazena rána smrtelná. Avšak dík dobrotivosti panovníkově a dík své životní síle překonal všecky neshody a všecka nebezpečí a dospěl ve všech směrech rozkvětu netušeného. Císař a král Fran-

tišek Josef I. dokázal opětně, že si přeje, aby národ český v říši rakouské zaujal ono místo, jež mu po pravdě a právu náleží, on se opětně s největším uznáním vyslovil o zdatnosti jeho a neoblomné jeho věrnosti k říši a dynastii. Český národ zachová velikému panovníku památku nehynoucí!

* * *

V bouřích roku 1848 nastala v měsíci prosinci důležitá událost, Dne 2. prosince ráno dostavili se do arcibiskupského paláce v Olomouci na rozkaz císaře Ferdinanda Dobrotivého všichni členové císařského domu, ministři, vojenští velitelové kníže Windischgrätz a ban Jelačič a jiní vysocí státní, vojenští a církevní hodnostáři. Po osmé hodině vstoupil do síně, kde shromáždění čekalo, nejprve generální pobočník kníže Josef Lobkovicz, za ním císař Ferdinand s císařovnou Annou, pak nejvyšší dvorní maršálek lantkrabě Fürstenberg, nejvyšší hofmistři císařovny, konečně arcivévoda František Karel se svou chotí Žofií a s nejstarším synem arcivévodou *Františkem Josefem.*

Když byli všichni zaujali místa, povstal císař Ferdinand a za hrobového ticha a všeobecného nadšení přečetl tuto listinu: »Důležité důvody přiměly Nás k nezvratnému úmyslu složiti císařskou korunu a to na prospěch milovaného synovce, nejjasnějšího pana arcivévody Františka Josefa, kteréhož jsme prohlásili plnoletým, když byl milovaný Náš bratr, nejjasnější pan arcivévoda František Karel jakožto otec prohlásil, že se práva na následnictví na trůn Jemu po platných zákonech rodinných a státních příslušícího na prospěch připomenutého syna Svého nezvratně vzdává.«

Císař vyzval pak ministra císařského dvoru, by přečetl dotyčné státní listiny. Pak byla listina, kterou se císař koruny vzdává, císařem a arcivévodou Františkem Karlem podepsána, načež předstoupil mladistvý císař a poklekl před císařem Ferdinandem na jedno koleno. Strýc naklonil se k němu, objal jej a pravil: »Bůh ti žehnej! Buď jen hodný, Bůh tě ochraňuj, rádo se stalo!«

Na zvláštní telegrafické vyzvání shromáždil se říšský sněm v Kroměříži zasedající. Předseda ministerský kníže Schwarzenberg vstoupil na řečniště a za všeobecného napětí jal se mluviti: »Pánové! Dnes udál se skutek, jehož velkou, skoro možno říci světodějnou důležitost hned pochopíte.« Pak přečetl nanejvýš udiveným poslancům listiny o odstoupení císaře Ferdinanda a nastoupení císaře Františka Josefa.

Narozen dne 18. srpna 1830 jako nejstarší syn arciknížete Františka Karla a Žofie, princezny bavorské, byl nový císař při nastoupení trůnu něco málo přes 18 roků stár. Celé vychování jeho směřovalo k tomu, aby připraven byl pro příští vznešené povolání své. Mladý princ učil se mimo jiné také pilně jazyku českému. Když učený hrabě Kašpar ze Šternberka, byv k tomu vybídnut hraběnkou z Kolovrat, princi poslal pěkný herbář s českými jmény květin, poděkoval se šestiletý princ listem, jehož písmo složeno bylo z liter

tištěných a na papír nalepených. Psaníčko znělo: »Milá Kolovrat! Já Vám a hraběti ze Šternberka mnohokrát za ty sušené květiny děkuji. Též nápodobně pro Vás takové sušiti budu! V Schönbrunně, dne 1. srpna 1836. F. J.« Za ustavičných prací uplynula nejútlejší leta jinošská. Dne 16. října roku 1847 objevil se arcikníže po prvé na veřejnosti a sice jakožto zástupce císařův při nastolení arciknížete Štěpána za vrchního župana stolice pešťské. V dubnu r. 1848 jmenován místodržitelem v Čechách, což způsobilo velkou radost, neboť vědělo se, že jest příštím mocnářem. Úřadu toho však arcikníže nenastoupil, nýbrž v témže měsíci (29.) poslán do Vlach, kde právě válka zuřila. Dne 6. května účastnil se bitky u sv. Lucie a projížděje uprostřed nejzuřivějšího šiku válečného, dokázal takou neohroženost, že se mu dostalo čestného uznání od vojevůdce Radeckého. Brzy nato nastoupil trůn. Odjížděje z Olomouce pravil prý: »S Bohem, mladosti má!« dobře doveda oceniti, jaké starosti jako mocnáře ho čekají.

Skutečně nastala mladému panovníku ihned těžká úloha. První péčí nové vlády bylo přemožení revoluce v Uhrách, což se konečně podařilo u Világoše dne 17. srpna 1849. Zároveň sjednán s králem sardinským konečný mír.

Ministerstvo konalo přípravy, aby nová ústava byla v život uvedena. Zřízeny jsou také tak zvané komise vyvazovací, na které se vztahoval zákon ze dne 7. září 1848 o zrušení selského poddanství. Řízením ministra vnitřních záležitostí barona Bacha vyhlášena jsou 30. prosince 1849 zřízení zemská. Bachův směr počal se ihned jeviti. Jakkoli nevelká byla práva, jež vyměřovala ústava kroměřížská jednotlivým zemím, byla tato na prospěch moci centrální ještě více obmezována. Ústavy zemské zůstaly neprovedeny. Konečně dne 31. prosince 1851 vyšel patent císařský, kterým se celá ústava kroměřížská odvolala a zrušila. Dne 1. ledna 1852 vyšel patent druhý ustanovující zásady, dle nichž na příště říše se spravovati měla. Nastala nyní doba, známá pod jménem absolutismu Bachova, která trvala až do r. 1860.

R. 1853 učiněn ve Vídni od Františka Jana Libenyia úkladný pokus o zavraždění císaře. Útok se nezdařil, císař zraněn byl nožem na krku; křídelní pobočník hrabě O'Donnel zmocnil se s pomocí dvou občanů útočníka. Dne 24. dubna r. 1854 pojal císař bavorskou princeznu *Alžbětu* za choť, kteráž mu dne 21. srpna r. 1854 porodila následníka trůnu, arcivévodu *Rudolfa.*

Roku 1854, když nastala válka krymská, spolčilo se Rakousko s Angličany a Francouzi a jakkoli se války činně nezúčastnilo, stěžovalo přece svou vojenskou pohotovostí vedení války Ruska, které po pádu pevnosti Sevastopolu bylo nuceno uzavříti mír v Paříži r. 1856.

R. 1855 sjednán s papežskou stolicí konkordát, nerozlučné spojení státu s církví.

R. 1859 vzplanula opět válka se Sardinskem spojeným s Francií. Dne 23. dubna poslalo Rakousko do Turina ultimatum a již dne 30. dubna překročilo rakouské vojsko Ticino. Velitelem jeho byl gen. Gyulay. Dne 20. května stalo se první utkání u Montebellu,

hr. Gyulay musil ustupovati a po několika menších bojích došlo k hlavní bitvě u Magenty (4. června), v kteréž Sardiňané a Francouzi zvítězili. Poraženému vojsku císařskému dostalo se nové posily, císař František Josef postavil se sám v čelo jeho a pobízeje vojáky k útoku, zvolal: »Ku předu, junáci, i já mám doma choť a dítě!« Než štěstí válečné bylo i tentokráte zbraním nepřátelským příznivo a císařské vojsko poraženo po velkém devítihodinném boji dne 24. června u Solferinu. Na základě míru v Curychu sjednaného připadla Lombardie králi sardinskému.

Nešťastná válka měla v zápětí úplnou změnu Bachova absolutistického vládního systému, který se neosvědčil.

Císař František Josef I. uzavřel omeziti se v plnosti moci své vydáním patentu ze dne 17. července 1860, kterým se zavázal nezvyšovati dosavadních daní ani nových neukládati, a nečiniti nových půjček, leč s přivolením tak zv. rozmnožené rady říšské.

Rozmnožená říšká rada dospěla k přesvědčení, že pořádku ve financích jinak nelze docíliti, než úplnou změnou soustavy vládní. Většina, sestávající z uherských a českých státníků, vyslovila se, že by bylo nejbezpečnější vrátiti se k starým, z dějin vyrostlým základům mocnářství rakouského, k provedení samosprávy na místě dosavadního ústrojí úřednického a k uznání přirozeného rovného práva všech národností. K těmto zásadám přiklonil se císař František Josef a vydal ve smyslu jich *diplom* ze dne 20. října 1860, dle něhož měla býti stanovena zákonodárná moc sněmů zemských. Země uherské měly obdržeti zřízení své před rokem 1848.

Od zásad říjnového diplomu uchýlila se ústava vydaná 26. února r. 1861, vypracovaná státním ministrem rytířem Schmerlingem. Sněm uherský a chorvatský odepřeli přijmouti ji a byly rozpuštěny. Český sněm sešel se dne 6. dubna r. 1861 a jediným jeho úkolem byla porada o obeslání říšské rady. Sněm usnesl se vyslati k císaři deputaci se žádostí, aby se dal korunovati na krále českého Císař přijal deputaci a milostivě žádosti její vyhověl.

Říšská rada sešla se po prvé 1. května r. 1861. Čeští poslanci vstoupili s právním ohrazením a když se přesvědčili, že nemohou nic dosíci na požadavky své, opustili ji.

Roku 1864 bylo Rakousko zapleteno do války Pruska s Dánskem. Vyslalo do Holštýnska pomocný sbor pod velením gen. Geblesne. Válka skončila se pro Dánsko nešťastně: mírem ze dne 30. října 1864 ve Vídni sjednaném postoupeny Šlesvig, Holštýn a vévodství Lauenburské Prusku a Rakousku.

K neúspěchům Schmerlingovým v zahraniční politice přistoupily i zmatky vnitřní, dosavadní opora kabinetu, německé strany občanské, vystupovaly stále s novými požadavky, takže Schmerling dospěl k přesvědčení, že jeho odstoupení se stalo neodvratným. Nástupcem jeho stal se dne 27. července r. 1865 hrabě *Richard Belcredi*, bývalý místodržitel český. S nemalými nadějemi hleděl národ český blízké budoucnosti vstříc. Dne 20. září r. 1865 vydán císařský manifest, v němž panovník oznamoval, že chce vejíti ve srozumění se zákonnými zástupci svých národů. Zároveň s manifestem

uveřejněn patent, jímž se oznamovalo, že diplom říjnový a patenty únorové budou předloženy sněmům zemským a že se platnost zákona o říšském zastupitelstvu zastavuje.

Společné panství Pruska a Rakouska v provinciích od Dánska získaných vedlo k sporům, které sice schůzí císaře Františka Josefa s králem Vilémem v Gastýně r. 1865 urovnány, ale jen na krátko, neboť již roku 1866 vypukla válka Rakouska s Pruskem spojeným s Italií, kteráž se skončila pro Rakousko nešťastně bitvou u Hradce Králové dne 3. července. Na italském bojišti zvítězila sice rakouská armáda pod velením arcivévody Albrechta u Custozzy a námořní moc pod velením admirála Tegetthofa u Lissy, avšak mírem v Praze dne 23. srpna s Pruskem a mírem dne 3. října ve Vídni s Italií sjednaným postoupilo Rakousko Italii Benátsko, uznalo rozpuštění Německého spolku a nároky Pruska na Schleswig a Holštýn.

Ve vnitřních záležitostech nastala důležitá změna jmenováním dosavadního saského státního ministra bar. *Beusta* rakouským ministrem zahraničním. Předseda kabinetu hr. Břet. Belcredi odstoupil a bar. Beust přejal předsednictví. Na jeho radu svolil císař k dualistickému zřízení říše, jmenoval v únoru 1867 zodpovědné rakouské ministerstvo a dal se dne 8. července téhož roku na krále uherského korunovati. Bar. Beust jmenován říšským kancléřem a v Rakousku utvořem německo-liberální kabinet s knížetem Karlem *Auerspergem* v čele.

Roku 1868 svolán sněm český ke dni 22. srpna. Poslancové čeští však se nedostavili, nýbrž podali předsedovi památnou *deklaraci*, v které široce vyložili celé právní přesvědčení své.

V lůně »občanského« ministerstva nastaly v brzku spory, které nabyly tak vážných rozměrů, že povstaly v kabinetu dvě strany; jedna, která se klonila k dohodnutí s národnostmi neněmeckými (Taaffe, Berger a Potocki), druhá pak se stavěla na stanovisko vůči národům těmto rozhodně odmítavé. Menšina odstoupila, avšak za nedlouho vyskytly se spory znova a dne 4. dubna žádal kabinet za propuštění, kteréž žádosti císař vyhověl.

Hrabě *Potocki* vzal na se úlohu utvořiti nový kabinet a docíliti dohodnutí s Čechy. Říšská rada byla rozpuštěna a nová svolána, která dne 5. září 1870 své zasedání zahájila. Obě sněmovny vyslovily se proti pokusům smiřovacím v adresách k císaři. Následkem toho odstoupilo ministerstvo. Utvoření nového posunuto však až do roku příštího. Dne 7. února 1871 oznámil úřední list vídeňský, že hrabě Hohenwart jest jmenován ministrem vnitra a že mu svěřena byla úloha utvořiti nový kabinet ministerský. To se mu také v brzku podařilo a do ministerstva povoláni také dva Čechové a sice dr. Habětínek (pro spravedlnost) a Jireček (pro vyučování). Hohenwart jal se nyní vyjednávati s Čechy. Sněm český svolán a hned v prvním sezení čten od místodržitele památný státoprávní reskript císařský.

Český sněm přijal změnu řádu volebního, zákon o ochraně národností a řadu článků, jimiž se měly uspořádati poměry království Českého k říši, tak zvané články *fundamentální*. Vyjednávání bylo zrušeno a hr. Hohenwart odstoupil. Utvořeno opět německo-liberální

ministerstvo s knížetem *Adolfem Auerspergem* v čele, který provedl přímé volby do říšské rady.

V červnu r. 1875 umluvili se císař František Josef I. a car Alexander II. v Zákupech o východní politice. Rusko svolilo, aby Rakousko okupovalo Bosnu a Hercegovinu a Rakousko slíbilo neutralitu ve válce rusko-turecké, která se očekávala. Tato válka, která se v měsíci dubnu r. 1877 započala, skončila se mírem Sv. Štěpánským, kterým se mělo utvořiti velké Bulharsko a Srbsko a Černá Hora značně zvětšiti. To příčilo se však Rakousku. Bismark nabídl své zprostředkování, v Berlíně sestoupil se 13. června 1878 kongres evropských velmocí, který revidoval mír Sv. Štěpánský. Rakousko obdrželo mandát *obsaditi a spravovati Bosnu a Hercegovinu.* Turecko dalo svůj souhlas, avšak mohamedánské obyvatelstvo, k němuž se řecko-orientální křesťané připojili, vzepřelo se a okupace vyžadovala značného napětí vojenských sil. Pod velením gen. Philippoviče zjednala armáda as 300.000 mužů v době od 8. června do konce října r. 1878 klid.

Berlínský kongres způsobil, že přestal spolek tří císařů, ježto car nařídil značné seskupování vojska na západních hranicích. Rakousko a Německo spojily se v září r. 1879 v obranný spolek — spolek německo-rakouský —, jímž se zavázaly k vzájemné pomoci pro případ, že by jeden z obou států Ruskem napaden byl.

Dne 13. srpna r. 1879 jmenován hr. *Edvard Taaffe* předsedou kabinetu; jehož členem se stal také vůdce moravských Čechů dr. Pražák. Započalo se vyjednávání s českými důvěrníky, jehož výsledkem bylo, že se klub státoprávních poslanců českých dne 27. září 67 hlasy proti 5 usnesl, že se *říšská rada má* obeslati. Před zahájením říšské rady dne 7. října odebrala se deputace českých poslanců k císaři, a odevzdala mu právní ohrazení v příčině obeslání říšské rady. V trůnní řeči pronesené dne 8. října vyslovil se panovník: »Tím, že nyní též poslanci mého milého království Českého k vyzvání mému s úplným zachováním svého právního přesvědčení a bez ohledu na různosti náhledů v plném počtu vstoupili na půdu společného jednání, stal se důležitý krok, abychom dospěli k oné všeobecné shodě a k smíření, kteréž stále bylo cílem mých přání i kojím se bezpečnou nadějí, že při všestranné umírněnosti a vzájemném šetření práva snahám našim se podaří toho cíle, jejž v zájmu mohutného postavení říše stále dlužno míti na zřeteli, skutečně dosíci a tím ústavě stejně radostného uznání všech národů zajistiti.«

V zahraniční politice nastal na dlouhou dobu klid. V září r. 1884 konala se v Skiernievici schůze tří císařů: rakouského, ruského a německého, která pokládána za záruku trvalého míru. V únoru r. 1887 uzavřen spolek mezi Rakouskem, Německem a Italií, tak zv. trojspolek.

Do doby vlády hr. Taaffa spadá několik pro národ český důležitých událostí. R. 1880 vydáno nařízení o užívání zemských jazyků při úřadech v království Českém, r. 1882 rozdělena pražská universita v českou a německou, r. 1890 započalo vyjednávání o smír česko-německý tak zv. punktacemi, r. 1891 konána památná jubilejní výstava v Praze. Hr. Taaffovi nepodařilo se ani zjednati si pevnou většinu na říšské radě, ani provésti dorozumění česko-německé. Od-

stoupil r. 1893 a nástupcem jeho stal se kníže *Windischgrätz*, kterýž odstoupil r. 1894. Po krátkém trvání ministerstva *Kielmannseggova* nastoupil v říjnu r. 1895 hr. *Badeni*, který vydal v dubnu r. 1897 známá nařízení o rovném právu jazyka českého s německým. Badeni odstoupil byv donucen obstrukcí poslanců německých r. 1897, nástupcem jeho stal se bar. *Gautsch*, který zrušil Badeniova jazyková nařízení a vydal nová, načež jmenován r. 1898 předsedou kabinetu hr. Fr. *Thun-Hohenstein*. R. 1899 odstoupil Thun a byl vystřídán nejprve hr. Clarym, pak Wittkem, r. 1900 jmenován dr. *Körber* předsedou kabinetu, který opětně se pokusil o zjednání dorozumění mezi Čechy a Němci, r. 1905 stal se opět bar. *Gautsch* předsedou kabinetu, ale odstoupil již r. 1906, nástupci jeho stali se nejprve na krátko princ *Hohenlohe*, pak dr. Vlad. *Beck*, jež provedl volební opravu do říšské rady na základě všeobecného volebního práva. R. 1908 odstoupil dr. Beck a utvořeno úřednické ministerstvo *Bienerthovo*, kteréž r. 1911 odstoupilo a nahrazeno opět ministerstvem *Gautschovým*, a téhož roku povolán v čelo kabinetu hrabě *Stürgkh*. Ve vnitřní politice nastalo jakés uklidnění a zdálo se, že říši nehrozí zvenčí nijaké nebezpečí. R. 1912 vypukla *první*, r. 1913 *druhá válka na Balkáně*, ale Rakousko zůstalo zápletek uchráněno. Nadešel neblahý rok 1914. Dne 28. června roku onoho zavražděni v Sarajevě následník trůnu arcivévoda Ferdinand a jeho choť, vévodkyně z Hohenbergu a děsný zločin ten byl signálem k vzplanutí obrovské války světové, která dosud trvá a jejíž skončení v dozírné budoucnosti očekávati nelze. Císař František Josef I. vydal dne 28. července r. 1914 svůj válečný manifest. Uprostřed vřavy válečné bylo císaři provésti ještě jednu — poslední — změnu kabinetu. Dne 21. října t. r. stal se předseda kabinetu hr. Stürgkh obětí atentátu a dne 28. října povolal panovník šl. dr. *Körbra* v čelo nového kabinetu.

V rodině své byl císař a král František Josef stíhán krutými ranami osudu: r. 1867 zastřelen jeho bratr mexický císař Maxmilian, dne 30. ledna r. 1889 skonal náhle jediný syn jeho korunní princ Rudolf, dne 10. září r. 1898 zavražděna J. V. císařovna Alžběta, a 28. června r. 1914 zavražděni v Sarajevě následník trůnu František Ferdinand a choť jeho. Císař snášel všecky tyto kruté rány s obdivuhodným sebezapřením.

Zvěčnělý panovník poctil často Prahu návštěvou svou. Po prvé zavítal do hlavního města král. Českého jako mladý arcivévoda r. 1847. R. 1849 vjížděl do Prahy již jako panovník. Pozdější návštěvy jeho spadají do let 1852 a 1854, kteréhož roku byl provázen císařovnou Albětou. R. 1856 přijel k stříbrné svatbě císaře Ferdinanda, r. 1858 k odhalení pomníku Radeckého, r. 1866 po válce, r. 1868 k otevření mostu jeho jmeno nesoucího, r. 1874 za příčinou živelní pohromy, která stihla Čechy, r. 1875 po úmrtí císaře Ferdinanda, r. 1879 k velkým vojenským přehlídkám, r. 1886 k návštěvě v Praze sídlícího korunního prince Rudolfa, r. 1891 k zemské jubilejní výstavě, r. 1901 k posvěcení mostu Františkova a naposledy v dubnu r. 1907, kdy v Praze pobyl 14 dnů.

* * *

J. V. CÍSAŘ A KRÁL KAREL I.

V obou státech mocnářství vstupuje následník ipso jure na uprázdněný trůn a zaujímá místo panovníkovo ve chvíli úmrtí aneb odstoupení dosavadního panovníka. V Rakousku ustanovuje čl. 8. st. z. z. ze dne 21. prosince 1867: »Císař skládá při nastoupení vlády za přítomnosti obou sněmoven říšské rady přísežný slib, základní zákony na říšské radě zastoupených království a zemí nezlomně zachovávati a ve shodě s nimi a se všeobecnými zákony vládnouti.« Od utvoření tohoto zákona nenastala v Rakousku žádná změna trůnu a jest tedy J. V. císař Karel první rakouský panovník, který uvedený přísežný slib složil. V Uhersku dociluje panovník plné moci teprve korunováním, které musí v šesti měsících po nastoupení býti vykonáno.

Po úmrtí císaře Františka Josefa I. nastoupil na trůn říše rakousko-uherské arcikníže Karel František Josef.

Nový panovník J. V. císař a král Karel I. narodil se 17. srpna r. 1887 jako syn arciknížete Otty Františka Josefa a princezny Marie Josefy Saské, sestry krále Bedřicha Augusta. Dne 21. října r. 1911 pojal za choť princeznu Zitu z Bourbonu a Parmy, nar. 9. května r. 1892. Následnictví přešlo na něho po tragickém skonu arciknížete Františka Ferdinanda 29. června 1914. Připravoval se s celou energií k úkolu vladařskému. Valnou část té doby ztrávil v Praze a Brandýse n. L. Profesoři české university dr. Bráf, dr. Ott a dr. Goll byli v Praze jeho učiteli. Dne 20. listopadu 1912 narodil se arcivévodským manželům syn, arcikníže František Josef Otto, nynější korunní princ, 3. ledna 1914 dcera, arcikněžna Adelheida, 8. února r. 1915 druhý syn, arcivévoda Robert Karel Ludvík a 31. května 1916 třetí syn, arcivévoda Felix Bedřich August.

J. V. císař a král Karel I. osvědčil se skvěle na poli válečném. Za jeho vůdcovství proveden průlom v Italii dne 16. května t. r. Po jeho odchodu z jihozápadního bojiště bylo mu odevzdáno velitelství jedné armády a pak velitelství jedné fronty na východním bojišti. Když v srpnu vypovědělo Rumunsko válku, provedl v nejkratší době a nejskvěleji zapuzení nepřítele z území mocnářství. Zesnulý panovník projevil mu své uznání, jmenovav ho generálem-plukovníkem a velkoadmirálem válečného loďstva.

Nový císař vydal ihned manifest k svým národům, v němž slibuje, že jim chce býti spravedlivým a láskyplným knížetem, že chce jejich ústavních svobod a jiných práv vysoko si vážiti, rovnosti všech před zákonem bedlivě stříci a že ustavičnou snahou jeho bude podporovati mravní a duševní dobro jejich.

Národ český hledí panování J. V. císaře Karla I. s krásnými nadějemi vstříc jsa přesvědčen, že i jemu přinese šťastnou budoucnost. Skvělá slova nového manifestu, k jehož programu s plným srdcem se připojuje, jsou mu bezpečnou zárukou. Povolaný tlumočník jeho, nově utvořený svaz sjednocených poslanců českých, v projevu svém slavnostně prohlásil: »Osud národa našeho jest jako až dosud nerozlučně spojen s osudem dynastie a státu, kterýž vede právě těžký boj proti světu nepřátel. V tomto slavnostním okamžiku slibujeme,

spolupůsobiti všemi silami k tomu, aby tento těžký boj byl co nejdříve přiveden ke konci čestnému pro trvání a další nerušený vývoj mocnářství a jeho národů, začež úplnou záruku poskytuje mladistvá a přece již na bojištích tak slavně vyzkoušená síla našeho nového mocnáře. Seskupeni kolem vznešené osoby J. c. a k. Veličenstva Karla chceme věnovati všecky své síly pokojné práci, která se počne po vítězném skončení války.

Dr. *Fr. Fiedler:*

Haličská resoluce, české fundamentálky a dnešní ústavní výhledy.

Panovnické slovo ze dne 4. listopadu t. r. slibuje Polákům haličským splnění dávné tužby, zvláštního postavení Haliče v rámci tohoto státu. Tužba ta — nehledíc k dřívějším náběhům až do dob Leopolda II. nazpět sahajícím — formulována byla zcela určitě již před půlstoletím. Stalo se tak haličskou resolucí, usnesenou dne 24. září 1868 na haličském sněmu. O postulátech v ní obsažených bylo v periodě 1868—1873 s vládou i na říšské radě vyjednáváno i dospělo se k vyhraněným návrhům jmenovitě za Hasnera a Potockého r. 1870, za Hohenwarta r. 1871, za Auersperga r. 1872.[1]) Za pravděpodobné se pokládá, že na formulace pro uvolnění Haliče, jež se tentokráte připravují, budou míti vliv formulace z periody právě uvedené a že haličská otázka probudí i u ostatních národů starší ústavní i politické tužby. Nebude proto nevčasno oživiti si právě v této době v paměti obraz toho, jak představovali si haličští Poláci ve své resoluci r. 1868 postavení své země vůči ostatním zemím rakouským a srovnati s tím české tehdejší názory o tom, jak by ústava rakouského státu měla vypadati.

I.

To, co označuje se jako »zvláštní postavení Haliče«, znamená tolik, že řada veřejných úkolů státních, které opatřují se dle nynější ústavy pro všechny země rakouské skrze společné zákonodárství na říšské radě a skrze jednotný a v ústředních orgánech státních sjednocený aparát úřední, má býti, jde-li o Halič, z pravomoci společného zákonodárství a jednotného úředního aparátu státního vyloučena a do pravomoci haličského sněmu a samostatného zemského aparátu úředního odevzdána, takže by Halič v těchto záležitostech získala určitou výměru samostatného práva rozhodovacího.

Haličská resoluce, kterou vyslovovali Poláci r. 1868 souhrn svých ústavních přání, znamenala osamostatnění země od říšské rady a ústředních orgánů v následujících oborech:

I. V oboru vnitřní policejní správy přešlo by do zemské pravomoci všecko, tedy veškerá všeobecná i zvláštní policie bezpečnostní.

---

[1]) Podrobnější vylíčení haličské tehdejší akce obsahuje můj článek: Státoprávní episoda haličská z let 1868—1873, Nová česká revue, prosinec 1904, číslo 2.

Hledíc k tomu, že v resoluci vyhrazeno zemi též vydání zákonů potřebných k provedení základních zákonů o všeobecných právech občanských, přešly by v zemskou pravomoc haličskou obory práva spolkového, shromažďovacího, tiskového, dále předpisy o tajemství pečeti, ochraně domácnosti, o suspensi občanských práv (výminečném stavu). Rovněž celý obor trestní policie státní. S převodem oboru veřejné bezpečnosti musilo by patrně přes svoji vojenskou organisaci převedeno býti na zem a tudíž pozemštěno v Haliči též četnictvo. Společnou záležitostí v tomto oboru měly zůstati toliko evidence obyvatelstva (sčítání, matriky), policie cizinecká, státní občanství.

II. Obor veřejného zdravotnictví měl býti v Haliči pozemštěn. Společnou záležitostí státní měla z toho zůstati jen opatření medicinální (lékárnictví), opatření proti epidemiím a veterinářství.

III. Celý obor záležitostí konfessionálních náležeti měl v pravomoc země Haliče. Nebylo to v resoluci řečeno výslovně, ale bylo to důsledkem toho, že zemi odevzdáno mělo býti provádění předpisů o základních právech občanských. Z téže příčiny měl přikázán býti v pravomoc zemskou

IV. celý obor národnostní otázky v zemi, pokud by šlo o provedení známého článku XIX. státního základního zákona.

V. Obor školství v celém rozsahu od obecných škol až do universit bez rozdílu, šlo-li by o školy soukromé neb veřejné, náležeti měl zemi.

VI. V oboru správy hospodářské mělo zemi odevzdáno býti bez výhrady zemědělství. Z ostatních oborů hospodářských mělo vyhrazeno býti zemi toliko zařízení obchodních komor a obchodních orgánů, pak zákonodárství o úvěrních a pojišťovacích ústavech. Z oboru dopravy vyhrazeno zemi vše mimo pošty, telegrafy, železnice, plavbu, říšské silnice.

VII. V sociálním oboru náležeti mělo zemi chudinství a úprava domovského práva.

VIII. Obor správy spravedlnostní měl býti v plném rozsahu jak po materielní, tak po formální stránce pozemštěn. Halič měla míti právo stanoviti si sama občanské, trestní, horní právo, svůj soudní, trestní řád, vlastní nesporné řízení, pravidla o advokacii, notářství. Jediné právo obchodní, směnečné a námořní mělo zůstati vyhrazeno říšské radě. Halič měla míti dále právo organisovati i zříditi si samostatně soudní úřady až do vlastního nejvyššího soudu ve Lvově. Konečně administrace justiční i v nejvyšším článku měla býti zemská.

IX. Úplně zemská měla býti dále organisace úřadů politické správy. Sněm haličský provedl by organisaci těchto úřadů v zemi, určoval by jich obvody, političtí úředníci měli by povahu zemských úředníků, jichž kvalifikaci určoval by sněm a úřady tyto podřízeny by byly zemskému svému šefovi. I organisace a provádění správního soudnictví, tedy na př. zřízení vlastního správního soudu, náležeti mělo zemi.

X. Sněm haličský měl sám určiti způsob voleb zastupců do říšské rady; tito zúčastnili by se jednání jen potud, pokud šlo by o záležitosti společné Haliči s ostatními zeměmi.

XI. Pro správu záležitostí v zemskou působnost odevzdaných (vnitřní správa, kult a vyučování, soudnictví, zemědělství) zřízena

měla býti v Haliči vlastní zemská vláda. Měla-li tato vláda organisována býti po způsobu odpovědných zemských ministerstev či po způsobu nejvyšších zemských úředníků, podřízených zemskému, sněmu zodpovědnému šefovi (místodržiteli), nebylo v resoluci vysvětleno. V korunní radě měla Halič zastoupena býti zemským ministrem, jehož účast v jednáních ministerské rady nebyla by obmezena jen na haličské záležitosti, nýbrž týkala by se celého oboru působnosti ministerské rady.

XII. Úprava finančních poměrů míněna byla v resoluci takto: K úhradě výloh politické správy, soudnictví, kultu a vyučování, veřejné bezpečnosti, zeměvzdělání v Haliči vyloučí se ze státní pokladny a přikáže se sněmu k disposici kvota odpovídající skutečné potřebě; o podrobném upotřebení této kvoty nepřísluší říšské radě rozhodovati. Tomu rozuměti dlužno takto: Ani v státním, ani v zemském berním systému nemá nastati změna. Halič i po osamostatnění zachová sobě své dřívější autonomní, zemské příjmové prameny (zemské přirážky, různé samostatné zemské dávky, výnos zemského majetku), aby z toho uhrazovala tytéž úkoly, jež až do té doby opatřovány byly autonomní zemskou správou. Stát i po osamostatnění Haliče rozepisovati a vybírati bude tam jako ve všech ostatních zemích své daně, bráti odtud výtěžky státních podniků, monopolů. K úhradě nových úkolů však, jež osamostatněním ze státního celku na Halič budou přeneseny a tím tedy zemi přirostou, poskytovati bude stát Haliči příspěvky rovnající se této zvýšené potřebě. Poněvadž sněm haličský určoval by samostatně, v jakém rozsahu tyto nové zemské úkoly (vnitřní správa, kult a vyučování, spravedlnost, zemědělství) byly by opatřovány, byly by roční státní příspěvky neurčité, neohraničené, výše haličského podílu závisela by úplně na tom, jak by sněm tyto obory si opatřoval.

Ve všech záležitostech, které nebyly by ze státního společenství do vlastní pravomoci Haliče přeneseny, měli haličští poslanci zúčastniti se i dále jednání říšské rady. Takovými společnými záležitostmi všech zemí, Halič v to zahrnujíc, měly zůstati:

1. Všechny záležitosti týkající se vzájemných poměrů rakouskouherských.

2. Záležitosti vojenské (branný systém, povolování rekrutů).

3. Schvalování obchodních a státních smluv.

4. Státní finance (schvalování účtů, povolování rozpočtů, daní, zápůjček, monopoly, regálie).

5. V oboru policejní správy: evidence obyvatelstva, policie cizinecká, státní občanství.

6. V oboru správy zdravotní: zákonodárství medicinální, opatření proti epidemiím, veterinářství.

7. V oboru hospodářském: právo živnostenské, úprava peněžnictví, mincovnictví, cedulového bankovnictví, zákonodárství úvěrní (s výjimkou předpisů o úvěrních a pojišťovacích ústavech), cla, míry a váhy, ochrana známek, vzorků, patentů, právo obchodní, směnečné, námořní, dále železnice, pošta, telegrafy, plavba, říšské silnice.

8. Velké obory sociálního zákonodárství — v r. 1868 arciť ještě v plénkách — pro jich souvislost s živnostenským a průmyslovým od-

větvím zachovány byly společnému zákonodárství, zvláště obory sociálního pojištění všech druhů.

9. Společným měl konečně zůstati říšský soud.

10. Pro správu těch záležitostí, jež by zůstaly všem zemím rakouským společné, mohl si zříditi stát svůj vlastní úřední aparát v Haliči. Praktické by to bylo pro správu finanční a správu velkých státních podniků monopolních a dopravních (železnice, pošty). Pro správu záležitostí menších rozměrů, pro něž vlastní státní aparát úřední nebyl by ekonomický (na př. výkon policie cizinecké, rozhodování v záležitostech práva obchodního, směnečného atd.), bylo by bývalo musilo patrně dojíti k tomu, že by stát správu a výkon za jistých opatrností svěřil zemskému aparátu úřednímu.

Z tohoto výpočtu je zřejmo, že i v případě nezkráceného uskutečnění haličské resoluce účastnili by se haličští zástupci porad říšské rady v důležitých záležitostech. Polská majorita na haličském sněmu nechtěla plné odluky, zamítnuvší proposice Smolkovy, který hájil tehdy na sněmu zásady historicko-politických individualit pro obvod celého mocnářství a žádal tudíž pro Halič rozsáhlejší samostatnosti než resoluce. Po prudkých debatách usnesen většinou polských poslanců ústavní program, jehož provedení mělo býti na říšské radě vymáháno obsahem právě vylíčeným. Na dualismu sněmovní většina viklati odmítla. Rusíni protestovali tehdy proti tomuto plánu prudce, žádali ve zvláštní adrese k císaři zřízení národnostních kurií na sněmu a národnostního rozhraničení správních obvodů a opustili před debatou o polských návrzích sněmovní síň. V týchže dnech, 24. září v Záhřebě a 28. září v Pešti, schváleno chorvatsko-uherské vyrovnání. Shoda tato není jen kalendářní, nýbrž též věcná. Polská resoluce jest vlastně překladem chorvatského vyrovnání do polštiny. Jen v otázce finanční zesíleny polské požadavky. Kdežto Chorvatsku přiznána vyrovnáním k úhradě vlastních potřeb určitě ohraničená kvota 45% (později snížena na 44%) přijmů odtud docházejících, chtěli Poláci zabezpečiti Haliči kvotu neohraničenou, t. j. tolik, kolik by Halič právě potřebovala.

Poláci svojí přítomností na říšské radě vybojovali své resoluci vstup do výborových porad parlamentárních i do porad vládních. Neprosadili nezměněné přijetí své resoluce. Ale po různých obratech vymohli, že na konec r. 1872 usnesením ústavního výboru poslanecké sněmovny přicházelo se jim vstříc s určitými nabídkami, v nichž arciť resoluční postultáty byly zúženy. Zemská samostatnost Haliče v záležitostech konfessijních nebyla v tehdejší době, kdy úprava poměrů církve k státu byla zvláště bolestivou, ani v úvahu vzata. Plná samostatnost v oboru justice, kterou Halič požadovala, škrtnuta až na některé méně významné body (poručnictví, opatrovnictví, vnitřní zařízení knih pozemkových, zřízení soudů smírčích a bagatelních, zvláštní haličský senát při nejvyšším soudu ve Vídni). V oboru vnitřní policejní správy přiznáváno Haliči jen skrovnější rozšíření pravomocí (postrk a trestní policie ve věcech zemského zákonodárství). Nehledí-li se k tomu, že přiznáváno Haliči zákonodárství o obchodních komorách, o úvěrních a pojišťovacích ústavech, pohybovaly se nejcennější ústupky na poli správy vyučovací a organisace politických úřadů

v zemi. Školství odevzdáváno v plném rozsahu zemi; ale připojena k tomu podmínka, kterou zabezpečen přece jen jakýsi vliv centrální, totiž že úprava zemská musí pohybovati se v mezích státních základních zákonů a že říšskému zákonodárství vyhrazeny předpisy o tom, jak počítati léta na haličských ústavech ztrávená, dále předpisy o platnosti vysvědčení z haličských ústavů a akademických hodností tam dosažených v jiných zemích. Co do organisace politické správy obmezena pravomoc Haliče na organisaci úřadů první a druhé stolice, a to s výhradou, že pro výkon »vlastních záležitostí vládních« ustanoví vláda orgány a že říšské zákonodárství může v případě, že by zemskou organisací nebylo učiněno veřejným potřebám zadost, ustanoviti své orgány k tomu. Na pohled důležitá podmínka tato mohla míti ve skutečnosti buď velký, nebo naopak praskrovný význam; mohla znamenati zúžení pravomoci zemských politických úřadů na obor vlastních zemských záležitostí, nebo naopak rozšíření pravomocí těchže úřadů na všechny záležitosti, státní v to zahrnujíc dle toho právě, jak by se prakticky prováděla, jiným slovem dle toho, jakou váhu by polská delegace na říšské radě svým hlasem zjednala. Po stránce finanční přiznávána Haliči kvota ze státní pokladny, ale nikoliv neobmezená, nýbrž jen poměrná k podílu Haliče a ostatních zemí.

Za nesporné průběhem tehdejších vyjednávání pokládány byly tyto tři body: Halič bude míti svého ministra v korunní radě, určí způsob voleb svých zástupců z haličského sněmu do říšské rady a konečně poslanci haličští zúčastní se jednání říšské rady ve všech záležitostech Haliči s ostatními zeměmi společných, t. j. právě v nejdůležitých záležitostech, jež před říšskou radu patří, jako jednání o státních rozpočtech, o finančních předlohách, o živnostenské i dopravní politice, o velkých sociálních problémech, o obchodních smlouvách, o vojenství, o pospolitých záležitostech rakousko-uherských atd.; viz dřívější výpočet společných těchto záležitostí.

Přes všechny škrty a všechna zúžení, jež na haličské resoluci průběhem let 1868 až 1872 byla provedena, znamenalo to, co na konec ústavní výbor poslanecké sněmovny Haliči nabízel, pro tuto zem s hlediska zákonodárné a správní decentralisace zisk nepopíratelné ceny.

II.

Tři dokumenty jsou to, ve kterých zaznamenány jsou základní ústavní názory české politiky v letech šedesátých a sedmdesátých. První: Riegrův návrh historicko-politického federalismu z r. 1866, druhý: státoprávní deklarace z r. 1868, třetí: fundamentální články z r. 1871.

První dokument, vztyčující vlajku všerakouského federalismu, vyjadřoval bezprostředně před zavedením dualismu názory českých, polských a jihoslovanských předáků o tom, jak by mocnářství jako celek mělo býti uspořádáno. Deklarace zase reklamovala bezprostředně po zavedení dualismu pro země české v rámci celkového mocnářství postavení rovnocenné postavení koruny uherské, odůvodňujíc to historicky, nepouštějíc se však ani v nejzběžnější náčrtek nějaké ústavní konstrukce. Oba tyto dokumenty určovaly české zásadní

stanovisko vůči ústavní skladbě mocnářství jako celku. Teprve v třetím dokumentu, ve fundamentálních článcích smiřuje se česká politika s dualismem jako hotovým faktem, rýsujíc sobě podrobný plán, jak by ústavně vypadati měl stát před Litavou. Obsahuje-li haličská resoluce z r. 1868 polský názor o ústavní skladbě tohoto státu, jsou fundamentálky z r. 1871 jejím českým protějškem. Nastíníme styčné i rozchodné body obou těchto význačných a jasně propracovaných ústavních projektů.

Polská resoluce obmezuje se na Halič, nečiníc proposic ke změně prosincové ústavy pro státní svazek ostatních zemí. Fundamentálky naproti tomu jsou návrhem na změnu celé prosincové ústavy. Dotýkají se i dualismu potud, že prohlašují přístup království Českého k němu. Nezastavují se také před pronikavou přeměnou parlamentárních institucí. Dnešní ze dvou komor složená říšská rada má rozložena býti ve dva na sobě plně nezávislé sbory, sjezd delegátů na místě poslanecké a senát na místě panské sněmovny, z nichž každému přikázán obor působnosti, který obstarává si samostatně.

V rozvrhu zákonodárných a správních kompetencí mezi státním svazkem a zeměmi je shoda mezi resolucí a fundamentálkami nápadná. Ale také lehce vysvětlitelná. V obou nápodoben v tomto směru týž vzor, uhersko-chorvatské vyrovnání. I fundamentálky přikazují zemím celý obor správy spravedlnosti, kultu a vyučování, vnitřní správu policejní, zemědělství. Ponechávají jim také, aby si k tomu zřídily své vlastní soudní i správní orgány, provedly si tedy vlastní organisaci politické i soudní správy. Nehledíc k méně významným odchylkám — jako: fundamentálky přikazují sněmům i zákonodárství medicinální, epidemické, veterinářské, právo živnostenské — lze najíti ve fundamentálkách tři závažné odchylky od kompetečních proposic haličské resoluce, a to: *a*) Fundamentálky vyhrazují sněmu právo, aby dával svolení k změnám v rozvrhu branců mezi země a reklamovaly pro něj vliv v záležitostech zemské obrany. *b*) Fundamentálky nechtěly popříti potřeby shodného zákonodárného a správního postupu uvnitř celé oblasti státní v některých záležitostech, které odevzdávaly do pravomocí zemských; země samy mají zájem na tom, aby v určitých záležitostech nenarážely na svých hranicích na šraňky sousedními zeměmi snad zřízené. Proto vyslovovaly fundamentálky ochotu, aby skrze zvláštní sněmovní deputace mezi jednotlivými zeměmi ujednána byla společná pravidla, dle kterých by upravovány i vyřizovány byly společně určité záležitosti, a to: právo domovské, průkazní listy, cizinecká policie, sčítání lidu, výkon soudních nálezův, platnost akademických hodností i vysvědčení veřejných ústavů vyučovacích. *c*) Značně rozcházely se fundamentálky s resolucí ve své finanční konstrukci. Resoluce zachovávala finanční soustavu státní netknutou; chtěla Haliči zabezpečiti ze společné státní pokladny podíl tak neobmezený, aby zemská správa, obstarávajíc své rozšířené úkoly i nejštědřejší výměrou, zbavena byla jakékoliv tísně. Fundamentálky vycházely se stanoviska finanční svrchovanosti zemské, rozdělivše berní prameny mezi stát a země. Státu náležeti měly nepřímé daně, monopoly, regály, příjmy ze státních podniků, domén. Zemím pak přímé daně, kolky a poplatky. K úhradě schodků ve státním hospodářství

přispívati mají země dle kvot sněmovními deputacemi smluvených, po případě panovníkem ustanovených. Co do úvěru měl býti stát obmezen: Jen k úhradě společných nákladů celého mocnářství směl stát uzavírati dlouhodobé úvěrní operace. Ve finančním hospodářství státu před Litavou směl stát uzavírati jen krátkodobé přechodné, nikoliv dlouhodobé trvalé výpůjčky; toliko zemím měl trvalý úvěr býti přístupen. Rozdíl ve finančním plánu haličském a českém vystihnouti lze slovem: pasivní a aktivní země.

Jako haličská resoluce žádala ministra pro Halič, žádaly fundamentálky ministry pro země, jimž dávaly jiný toliko titul dvorských kancléřů. S touto institucí spojiti mínily však důležitou odchylku. Haličská resoluce stojí pevně na půdě zemí: Moc ve státě rozdělena má býti mezi svazek státní a svazek zemský. Fundamentálky obsahují pokus, aby do ústrojí státu před Litavou mezi stát a země vsunut byl třetí druh svazků, zemské skupiny. Idei historicko-politických neboli státoprávních skupin, jejíž uskutečnění v oblasti celého mocnářství pohřbeno bylo dualismem, měla fundamentálkami pootevřena býti dvířka aspoň do oblasti před Litavou a vnésti ji sem měl královský český dvorský kancléř. Funkcionář tento měl býti společným nejvyšším správním orgánem v zemských záležitostech zemí koruny české. Tím pojištěna by byla ve všech oborech, jež byly v pravomoc zemí přikázány, tedy v oboru vnitřní správy, kultu a vyučování, justice, zemědělství správní jednotnost Čech, Moravy, Slezska v nejvyšší stolici. Že pomýšleno nad to na těsnější ještě svazek mezi těmito zeměmi, vyčísti lze z osnovy fundamentálního zemského zřízení — Zeithammerem uveřejněné — ve které ponechána dalším úmluvám možnost zvláštní úpravy státoprávních poměrů mezi nimi, dokonce i možnost společných sněmovních porad. Tato možnost měla poskytnuta býti nejen historické skupině českých zemí, nýbrž i ostatním zemím; v sněmovní debatě o fundamentálkách doporučoval jim Rieger »spojení se vespolek pro správy společné«.

Srovnávajíce haličskou resoluci s českými fundamentálkami nezapomínejme, že mnohou různost vysvětliti lze růzností dřívějšího politického postupu haličských a českých poslanců. Fundamentálkám předcházela deklarace s následujícím mocným politickým vzmachem českého obecenstva. Ozvuky toho jeví se zřetelně v obsahu fundamentálek na sněmu schválených. Ale o fundamentálkách bylo s vládou podrobně vyjednáváno, i je dobře známo stanovisko vlády i výhrady, které tehdy činila a kterými obsah fundamentálek na sněmu přijatých měl býti právě v zásadních bodech velmi značně pozměněn. Shrneme-li si slovné znění fundamentálek i obsah celého vyjednávání v jediný obraz, budeme moci usouditi, že *po stránce věcné*, t. j. pokud jde o roztřídění zákonodárných a správních pravomocí mezi stát a země, provádí haličský i český ústavní projekt tutéž zásadní myšlenku: vnitřní správa, justice, kult a vyučování, zemědělství zemím a že nejhlavnější rozdíl spočívá vlastně ve finančním provedení této myšlenky.

Pravím: po stránce věcné. Nikoliv však po stránce formální. Co do plánu, jak měla provedena býti haličská resoluce a jak české fundamentálky, zeje mezi nimi nepřeklenutelná propast. Uskutečnění

haličské resoluce bylo obyčejnou denní prací všední polské politiky. Polští poslanci půjdou na říšskou radu, vynutí si tam obratným postupem, aby jich resoluce dostala se na stůl poslanecké sněmovny, odtud do výboru, potom zase do plena a využitkují vhodné situace, aby resoluce jako změna základního zákona byla uzákoněna. Postup k uskutečnění fundamentálek měl býti posvátným, napřed do všech podrobností připraveným obřadem, jehož nejhlavnější — pomíjíme-li množství detailů — oddíly byly: Nejprve reskript, slavnostní vyhlášení fundamentálních operátů na sněmu; potom druhý reskript, volba sněmovních zástupců do říšské rady, projednání příslušných komplexů předloh (fundamentálních článků nejen pro Čechy, nýbrž i pro ostatní země, pak předloh o sjezdu delegátů a senátu, dále potřebných finančních předloh) na říšské radě; potom zase přesun celé akce do sněmů, aby uzákoněny byly tam předlohy zemské. V Čechách měl k tomu svolán býti korunovační sněm, do něhož místo volených poslanců velkostatkářských přizváni měli býti ze starého předbřeznového sněmu členové stavu panského a rytířského. Závěrečné dějství fundamentální akce v Čechách obetkáno oslňující svatozáří: majestátní list; korunovační řád; pozvání na Moravany a Slezany ke korunovaci; královský revers k nim, zaručující zemskou jich samostatnost; jmenování českého dvorského kancléře; korunovace; holdování.

Jaký byl skutečný výsledek polské a české akce? Na pohled stejný: žádný. V pravdě však různý: politické postavení Poláků posíleno, Čechů zeslabeno. Polská akce končila nabídkami výborovými z r. 1872; polské postuláty sice okleštěny, ale to, co zbylo, znamenalo cennou posilu haličské autonomie. Nabídky tyto nebyly uzákoněny, protože Poláci sami přestali na to důrazněji naléhati. Účastenstvím v říšské radě, obratným postupem zvláště v otázkách týkajících se mocenského postavení říše získali sobě takové váhy, že zabezpečovalo jim to nejen vládu v zemi lépe než nabízená decentralisace, nýbrž nad to ještě vliv v parlamentu i ve vládě. Česká akce ztroskotala na odporu zevním (Maďaři, Němci, vlivné kruhy politické atd.). Ale také na legitimisticky sice důsledné, prakticky však mocenské tehdejší poměry přezírající formulaci některých postulátů (forma přístupu k dualismu, vliv sněmů na vojenství, senát, finance, zemské skupiny, složitý formální postup akce). Nejhlavnější příčinou zmaru byla však nepřítomnost českých poslanců na říšské radě; neměli možnosti, aby odpor osobním zakročováním podlamovali, vytýkané příkrosti svých formulací vyjednáváním uhlazovali. Jedině z českého sněmu říšská ústava zvrátiti se nedala. Koncem české akce byly pád fundamentálek a přímé volby do říšské rady, kterými český trpný odpor překonán. Když pak r. 1879 nastoupena dráha činné politiky, nenadešla již příležitost k nové nějaké ústavní akci ve směru decentralisačním.

III.

Nadešla příležitost ta nyní? Jakákoliv předpověď byla by nebezpečná. Příliš mnoho veličin dosud neznámo; nejneznámější právě ta nejdůležitější, příští mírová ujednání. Jen tolik lze předvídati:

octne-li se předloha o zvláštním postavení Haliče na stole parlamentním, vynoří se automaticky na všech stranách starší i nové ústavní tužby. Haličská reforma byla jen napověděna a již přispěchaly dva tábory, nacionální Němci a Rusíni, aby urbi et orbi své ústavní postuláty oznámily. Jisto, že dostaví se všichni ostatní; nejistý toliko okamžik. Které otázky budou nejnápadnějším střediskem ústavních zápasů, budou-li tyto haličskou předlohou v Rakousku rozvinuty, také víme. Jako před padesáti lety bude státi na jedné straně princip požadující náležitou část veřejné moci pro historické zemské svazky ve státě a spravedlivý vliv pro všechny národnosti, na druhé straně princip tíhnoucí k přísné státní soustředěnosti za vůdcovství jediné národnosti. Ale co do způsobu, jak tyto principy budou podrobněji formulovány, sotva bude lze přenésti formulace minulých ústavních zápasů mechanicky a bez jakékoliv změny do naší doby. Ústavní problém rakouský bude dnes mnohem složitější než před půlstoletím, protože od těch dob národové pokročili osvětově i hospodářsky a následkem toho též celý veřejný život v Rakousku za tu dobu protkán byl nově přibylými otázkami, jež nebude lze z celku vyprostiti.

Tak hned problém národnostní stal se složitější. Na těžkou otázku ochrany menšin v zemi a na ještě těžší otázku ochrany národnostních diaspor, t. j. úlomků usazených mimo zemskou oblast hlavního sídla národa (na př. Poláci ve Slezsku, Češi v Dolních Rakousích, Němci v Haliči, Slovinci v Korutanech a Štýrsku) nelze z pouhého principu centralisace či decentralisace dovoditi postačující odpovědi; zvláště názorný toho doklad postřehnouti lze v překvapujícím zjevu, že v některých sporných minoritních otázkách zásadní autonomisté hledají nápravu v institucích centralistických, naopak zásadní centralisté zase v posílené autonomii. Zvěst o haličských ústavních přípravách vzbudila stejnou odezvu jak v německé diaspoře v Haliči, tak v polské ve Slezsku; nedejte nás, zachraňte nás, tak volá se z obou stran.

Neporovnatelně pečlivějších ohledů než druhdy vynutí si tentokráte v ústavních úvahách otázky hospodářské a sociální. Bylo by zbytečno vykládati obšírněji, jak ústavní roztřídění zákonodárných a správních úkonů mezi stát a země jest odvislé od dočasných hospodářských a sociálních poměrů. Do jaké míry veliké převraty hospodářské a sociální, jež spadají právě do minulého půlstoletí, musily dotknouti se vnitřního obsahu autonomistických i centralistických ústavních snah a nutkají, aniž by změněna byla zásadní stanoviska, k programovému přizpůsobení daným poměrům, vylíčil u nás již zesnulý Bráf tak výstižně, že nebylo by lze než paběrkovati v jeho myšlenkách. Těmto myšlenkám odpovídá závěr, že hospodářské a sociální potřeby, jak zhustily se tlakem moderního vývoje, jeviti budou znatelný vliv na povahu a obsah případných ústavních diskusí a že modifikovány budou jimi starší polské i české ústavní projekty zrovna tak, jako nebude lze opáčně uhájiti stanoviska tuhého, doktrinářského centralismu; toto poslednější dokázal jasně nedávný spor v německém táboře o programový bod »vybudování zemské autonomie«. Zvláště kdyby otázka zvláštního postavení Haliče měla přijíti samostatně na přetřes, sotva bylo by lze jíti nevšímavě kolem úvah o hospodářských

důsledcích této změny jednak pro Halič samu, hledíc k jejím příštím potřebám k hospodářskému obrození z válečných děsů, jednak pro ostatní, jmenovitě pro ty země, jež pěstují s Haličí čilé styky hospodářské. Poukazuje-li se na souvislost hospodářských poměrů s roztříděním ústavních kompetencí v těch oborech právního řádu, které zasahují do hospodářského života, není to jen theoretickou libůstkou; v zásobovacích potížích mezi Rakouskem a Uherskem najíti lze nad jiné názorný doklad, jak ústavní tyto otázky řezají do živého masa hospodářského tělesa.

V ohledu politickém pronikavější snad ještě vliv na povahu ústavních zápasů bude míti převrat, jaký nastal v sociálním mocenském seskupení všeobecným volebním právem. Vrstvy povolané takto k činné účasti a k právu spolurozhodovati ve veřejném životě posuzovati budou pochopitelně problémy ústavní s hlediska, aby zabezpečily sobě politickou moc a možnost pokračovati úspěšně na dráze sociálních reform. Kterému z obou směrů, centralistickému či decentralisačnímu, přikvačily z tohoto převratu posily? Nepopíratelný je účinek, že sociální demokracie do starých sporných otázek kolem ústavy se pnoucích vrhla novou otázku národnostní autonomie, která v té formě, jak ji německá sociální demokracie vykládá, neznamená v podstatě jiného než decentralisaci školství, ale nikoliv v zemských, nýbrž v nových, k tomu zvláště organisovaných národnostních svazcích, jinak však centralisaci ostatní moci ve státě. Je to jen důsledné, třeba bylo nám to nevítané. Politický směr postupující za cílem sociálních reform velkého slohu musí, pokud jde o zákonodárné a správní kompetence, postaviti se za takovou ústavní formu, která zapezpečuje možnost reforem prováděných ve velikých oblastech jednotným způsobem a mohutnými prostředky.

Jiné ještě problémy navalila v cestu válka. Nejprve problém, jak správně rozhraničeno má býti pole působnosti mezi zákonodárnou a vládní i výkonnou mocí ve státě; budiž však ihned dodáno, že jen dělné, na výši svých úkolů se nalézající parlamenty (říšská rada i sněmy) budou míti také síly, aby vynutily úctu k hranicím v tomto směru vytyčeným. Potom problém ještě těžší, jaké má býti na příště postavení státního občana vůči státní moci, t. j. mají-li nesčíslné, válkou stvořené, hluboce do všech politických, hospodářských a sociálních poměrů zasahující závislosti občana na státu trvati dále, či má-li vůbec a do jaké míry proveden býti návrat do poměrů před válkou panujících. Problémy to před válkou vůbec neznámé, aneb aspoň ne do té míry palčivé.

Můžeme takto nadzvihnouti cípek závoje, otvírajíce si jakýs takýs výhled do budoucích ústavních zápasů parlamentárních. Vyjde-li z haličské otázky náraz k ústavní změně, sotva budou moci účinky obmezeny zůstati na východisko nárazu. Kámen do vody vhozený šíří své kruhy po celé hladině až ke břehu. Hledíc k povaze nárazu, obživne znovu zápas mezi centralismem a decentralismem, čili zápas o roztřídění zákonodárných a správních mocí nejen mezi haličským zemským a ostatním státním svazkem, nýbrž o roztřídění týchže mocí mezi státem a zeměmi vůbec. V této příčině střetnou se zrovna tak jako druhdy protichůdná stanoviska, jež kotví

v různém nazírání na příčiny vzniku a na dějinné poslání tohoto státu. Ale zásadní tato stanoviska nebudou moci proniknouti v plné, neporušené ryzosti. Vedle nich zesíleným důrazem uplatňovati se budou ještě rozmanitá jiná hlediska, vyplývající z dnešního kulturního, národnostního, hospodářského, sociálního života národů a z mocenských poměrů jednotlivých společenských vrstev v Rakousku. Proto roztřídění ústavních mocí mezi stát, země, po případě národnostní a jiné svazky nebude již problémem tak průhledným, jako před padesáti lety, nýbrž problémem složitým, obtížným a o tolik spornějším, o kolik celý život národů urychleným vývojem za tu dobu stal se bohatším nejen uvnitř jednotlivých národů samých, nýbrž též ve vzájemných stycích mezi nimi. Pouhým heslem centralisace na jedné a decentralisace na druhé straně nevystačí se již za dnešních složitých poměrů k rozuzlení rakouského ústavního problému; heslo to bude jedním z praporů, a to dojista praporem nad ostatní vyčnívajícím, nikoliv však jediným praporem, pod kterým jednotlivé politické a národní tábory uplatňovati budou své ústavní tužby, jako jichž konečný cíl označují všichni svorně osvětovou a hospodářskou vyspělost, lidovou pokrokovost, sociální spravedlnost, třeba každý cestu k těmto cílům hledá jinudy.

V dějinné době, ve které klíčí zárodky nových poměrů — jež sotva dostaví se na ráz náhlým převratem, nýbrž spíše ponenáhlu, takřka neznatelně postupným přerodem — třeba na naší české straně zvláště pečlivé přípravy pro pravděpodobný případ, že uvolněna bude dráha k změně ústavy. Slibnou předzvěstí je, že všechny vrstvy českého národa, politickými stranami zastupované, chystají se postupovati společně. Soudružnost tato, ovoce to vítězné demokratisace našeho veřejného života, ukládá všem určité povinnosti, z nichž první, vytyčiti ve vhodné chvíli společný plán postupu pro možnou ústavní změnu. Jako zdemokratisován byl celý náš veřejný život, musí i stěžejní zásady české politiky od otcův převzaté vtěleny býti v demokratickou, všem lidovým vrstvám přijatelnou formu. Společný plán ústavní, nadejde-li okamžik ústavních změn, bude proto výslednicí mezi ústavními názory vrstev blahobytnějšího občanstva a akademické intelligence, druhdy k zastupování politických zájmů povolaných a ústavními názory širokých vrstev, teprve v nejnovější době k činné účasti přizvaných. Jsme-li opravdovými demokraty, jakož tak rádi se honosíváme, nic nám nesmí vaditi, že výslednice ta, jejíž směrnici znalec politických poměrů uvnitř našich stran dovede si přibližně narýsovati, nebude pouhým nezměněným opisem staršího plánu fundamentálního, nýbrž že bude obsahovati také kus politického cítění a smýšlení širokých vrstev o podstatě i úkolech státního společenství a o rozhraničení veřejných úkolů mezi stát, zemské i jiné veřejné svazky ve státě působící. A nebude se příčiti tradicím českých vrstev občanských, naopak odpovídati bude zakořeněným jich názorům i zájmům celého národa, najdou-li ve společném plánu postupu, vytyčeném pro případ ústavních změn, také náležitě silný důraz momenty zabezpečující možnost úspěšných sociálních reforem ve prospěch nejširších vrstev.

Dr. *Karel Hoch:*

Válečné problémy Německa.

I. *Zemědělství a výživa.*

Před sto lety bylo Německo svazem agrárních států a živnostenská výroba byla v něm více než z 90% obstarávána řemeslem, kdežto průmysl nepřesahuje tehdy valně svoje počátky ze 17. a 18. století. Odtud až do přítomnosti vede dráha přímá, ale nestejné rychlosti: teprve uprostřed století počíná v Německu moderní průmyslový vyvoj, a teprve v posledních dvou desítiletích a jmenovitě v letech před válkou nastává ono překolné pronikání a zasahování do světového hospodářství, jež pro celý stát tak ohromně mnoho znamená.

Většina ženoucích sil tohoto pochodu není v podstatě jiná nežli v jiných průmyslových státech moderních. Pomalým povznesením širokých vrstev lidových dostavuje se možnost hromadného odbytu, která je nezbytným předpokladem průmyslové velkovýroby. Avšak je to pouhá možnost: skutečný hromadný odbyt počíná teprve v polovici 19. století, a to hlavně ze dvou příčin: teprve v 5. a 6. desítiletí vznikly hlavní linie německé železniční sítě, a teprve r. 1834 byla dosavadní anarchie samostatné celní politiky 39 různých území překonána utvořením jednotného obchodního a celního území, jež se později osvědčilo jako mocný faktor státního sjednocení. Nyní teprve mohla se průmyslová výroba soustřeďovati v jistých přirozených střediskách a počala pracovati ne přímo pro zákazníka, nýbrž pro trh, takže stupňování výroby mohlo uplatniti svoje výhody, spočívající ve zlevnění a zdokonalení výrobků pomocí strojů, dělení práce a výsledků užitých věd. To má dalekosáhlé následky povahy hospodářské i sociální. Velkovýrobou posunuje se hodnota výrobních faktorů (přírody, práce a kapitálu) v neprospěch práce, která druhdy rozhodovala, a ve prospěch prostředků hmotných, jež se stávají naprosto nezbytnými: tím se stává, že kapitál rozhoduje o rozsahu výroby a zisku z ní. Proto mluvíme o kapitalistickém způsobu výroby a kapitál sám je organisován ve formě bank, jež ho dávají k disposici při zakládání a rozšiřování velkých podniků. Krok za krokem vznikají tu nové problémy hospodářské a společenské: risiko neobmezené soutěže mírní se kartely a trusty, konkurencí továren mizí řada řemesel, ale za to vítězně odolávají nebo pokrokem vkusu znovu mohutní jiná, z lidí v průmyslu činných anebo do továrny zatlačených vzniká armáda proletariátu, hrající hlavní úlohu v moderní otázce sociální, a řada jiných problémů, o něž pokouší se socialismus a příbuzné směry reformní: otázka ženská, bytová, periodické krise, otázka soukromých úředníků atd.

Do jaké míry tyto změny za několik desítiletí přetvořily sociální složení 68 milionů německého národa (r. 1816 čítal v dnešních hranicích necelých 25, r. 1871 41 mil., od té doby tedy vzrostl o 58%), povědí nám následující číslice: mezi rokem 1882 a 1907, tedy za pětadvacet let, klesl počet osob, pracujících v zemědělství, zahradnictví, chovu dobytka, lesnictví a rybářství nebo živených příslušníky těchto povolání z 19.225 mil. na 17.681 mil., za to však

stoupl v této době počet osob, souvisících takto s průmyslem (hornictvím a stavebními živnostmi) z 16.058 mil. na 26.386 mil., stoupl počet osob souvisících s obchodem a dopravou (a hostinstvím) ze 4·531 mil. na 8·278 mil a stoupl počet osob náležejících k vojenské a státní službě z 2·223 mil, na 3·407. Jinými slovy: německé zemědělství živilo po 25 letech o $1^1/_2$ milionu lidí méně, za to však vzrostl rozsah ostatních odvětví pracovních do té míry, že mohla pojmouti celý ohromný přírůstek obyvatelstva, jenž zatím nastal. Z toho je patrno: podle zaměstnání většiny obyvatelstva není už Německo státem agrárním, ba není jím už ani z $42^1/_2\%$, jako r. 1882, nýbrž (r. 1907) z pouhých 28·7%; naproti tomu je však z 42·8% státem průmyslovým, 13% lidí žije tu z obchodu a dopravy, 5·5% ze státní služby a volných povolání. Německé zemědělství podle těchto číslic zaměstnává méně a méně Němců (ovšem bývalo tam před válkou na 1 milion saisonních slovanských dělníků); přírůstek obyvatelstva vyžaduje současného vzrůstu jmenovaných pracovních odvětví, jinak musil by, pokud místo zbývá a proti své dokázané tendenci, do zemědělství, ostatně za hranice.

Nicméně bylo by zásadní chybou jíti snad ještě dále a podceňovati význam německého zemědělství. Ačkoliv zaměstnává méně a méně lidí a pracuje s půdou, která se mnohým agrárním zemím nevyrovná, udržuje Německo přece v jich čele. Příčina tohoto úspěchu tkví jednak v obchodní politice, jednak v intensitě hospodaření pomocí vědeckých method a umělých hnojiv, z nichž drasla spotřebuje Německo (arci má je doma) tolik, jako všecky ostatní země dohromady. Německo vyrábí ročně jen obilnin, dobytka a mléka za 10 miliard marek, což znamená nesmírně mnoho jak pro výživu obyvatelstva, tak pro rovnováhu obchodní bilance. Dociluje toho, jak řečeno, stálým stupňováním celkového i poměrného výnosu, jež v l. 1885—1908 činilo na př. pro pšenici 37%, žito 50·8, ječmen a oves 34% a brambory 31% na hektar a poměrný výnos byl jediné, pokud jde o brambory, předstižen jedinou Anglií (164 q, Německo 158·6 na ha), jinak je německé zemědělství co do intensity v čele všech ostatních. Vezmeme-li na př. pšenici, sklidilo Německo r. 1913 na 1 ha 23·6 q, Anglie 21, Rakousko 15, Kanada 14, Francie 13·8, Uhry 12·8, Spoj. Státy 10·2, Rusko 9·1 a Argentina 7·8 q; žita sklizeli v Německu na 1 ha 19·1 q, v Rakousku 14·6, ve Spoj. Státech 10 2 a v Rusku 8·5 q; ječmene v Německu 22·2, v Anglii 18·2, ve Spojených Státech 12·8 a v Rusku 9·9 q; ovsa v Německu 21·9, v Kanadě 14·8, ve Spoj. Státech 10 5 a v Rusku 9 4 q; brambor v Německu 158·6, v Rakousku 100·2, ve Francii 96·1, v Rusku 74·4 a ve Spoj. Státech 60·8q. Základy těchto úspěchů spočívají ovšem ne v půdě, nýbrž v jejím vzdělávání pomocí vědy a techniky, jmenovitě v používání umělých hnojiv. Německo spotřebuje dnes na km² asi 1204 kg. drasla oproti 202 kg. v Anglii, 141 ve Spoj. Státech a 80 kg. ve Francii. Rovnoběžně se vzrůstem hektarových výnosů stoupá používání umělých hnojiv, jež r. 1890 činilo 16 mil. q, r. 1912 však již 70 mil. q v ceně 500 mil. marek (z toho z ciziny dovezeno za 172 mil. chilského ledku). Vzrůst chovu dobytka způsobil zase příbytek chlévského hnoje.

Pokud jde o chov dobytka, přibylo v Německu za léta 1892 až 1912 skotu o 14·8%, (r. 1912 20·159 mil.), vepřů o 79·8% (21·885 mil.); ještě větší byl za tu dobu vzrůst váhy poraženého dobytka, jenž činil 88%. Před válkou bylo Německo co do počtů vepřů předstiženo jenom Amerikou, co do skotu rovněž Amerikou, Ruskem a Argentinou. Je to dobré svědectví pro malého a středního sedláka. K charakteristice německého zemědělství možno ještě připojiti, že za pětadvacet let mnohonásobně tam vzrostlo používání hospodářských strojů, počet a návštěva hospodářských škol, zemědělské družstevnictví a bankovnictví atd.

Německá půda ovšem nestačila na celý tento rozmach. K tomu bylo třeba (r. 1913) dovézti z ciziny vedle vzpomenutého chilského ledku za 130 mil lněného semene a pokud jde o krmiva 1 mil. tun kukuřice, za 119 mil pokrutin, za 149 mil. jetele a rýžových odpadků, za 122 mil. kopry a za 104 mil. palmových jader. Také dováženého ruského ječmene používáno v množství asi 3 mil. tun ke krmení.

Aby se však německé obyvatelstvo vyživilo, musila cizina přispěti ještě dále a dovézti tam (r. 1913) za 417 mil. pšenice, za 390 mil. ječmene, za 60 mil. ovsa a za 42 mil. žita. Z 530 mil. stoupl tento dovoz ve dvanácti letech na 910. Následkem zvláštních poměrů dopravních a cenových mělo ovšem Německo i rostoucí vývoz obilí, jenž toto passivum mírní, takže ve skutečnosti činil dovoz r. 1912 u pšenice 1·975 mil. tun, u ovsa 0·281 mil. a u ječmene 2·969 mil. tun, kdežto u žita byly převaha vývozu ve váze 0·482 mil. tun. Srovnáme-li tyto položky s domácí sklizní, shledáváme, že dovoz činil (r. 1912) pro pšenici 31·3% a pro ječmen 46% veškeré spotřeby, kdežto u žita je malé aktivum 4·3%. Poznamenati k tomu však sluší, že odhady domácí sklizně, prováděné od r. 1898 asi 7000 znalci, namnoze platí za příliš vysoké. Dříve prováděli odhad starostové a správci, jakmile však zasáhli noví odborní odhadci, napočítali ihned o 12 až 19% více — buď proto, že počítali dle vlastního, vzorného hospodářství anebo z lokálního patriotismu. Kdybychom provedli tuto opravu, byla by ovšem sklizeň menší a poměr dovozu na celkové potřebě za to ještě větší. Ovšem dlužno od celkové domácí spotřeby ještě odečísti i rostoucí převahu vývozu mouky nad dovozem, která r. 1912 činila 0·37 mil. tun a působí, že množství obilnin a mouky, které Německo v posledních letech musilo dovážeti, alespoň nestoupalo, naopak proti prvním letům století značně kleslo.

Dále dovoz dobytka, masa a jiných potravin. R. 1912 bylo z ciziny dovezeno asi 125 tisíc koní, 40 tisíc volů, 84 tisíc krav a 68 tisíc mladého dobytka, 127 tisíc prasat a 718.432 centů masa; dovoz prasat a masa se v l. 1905—1912 téměř zdvojnásobil. Mimo to bylo r. 1913 dovezeno za 194 mil. vajec, za 147 mil. sádla (dle jiného údaje 100.000 tun), za 119 mil. čerstvého a přepouštěného másla, za 103 mil. rýže (za 43 mil. zase vyvezeno), za 73 mil. ovoce, za 60 mil. čerstvých ryb a za menší obnosy potravin jiných, dohromady asi za 700 mil. marek. K tomu přistupují poživatiny: za 220 mil. marek kávy, za 134 mil. tabáku, za 57 mil. kakaa, za 53 mil. vína v sudech, dohromady za 475 mil., proti čemuž stojí jeho aktivum toliko vývoz cukru v ceně 264 mil. marek.

Připojíme-li k těmto sumám 937 mil., za něž Německo r. 1913 dovezlo chilského ledku a krmiv, vznikne značná cifra, jež musí býti nutně placena průmyslovými výrobky, nemá-li znehodnotiti německou měnu a ochuditi celý národ. Za války hledí se však na tyto číslice v první řadě s hlediska jejich významu pro přetrvání války: jsou pramenem kombinací nepřátel Německa, především Anglie, jež se posud nevzdala naděje, že svého nepřítele zkruší hladem, a pramenem obav, ale také úsilné organisační činnosti ohroženého národa, aby tento úbytek snesl anebo vyvážil. Pokud lze tu počítati s veřejným míněním, opíralo se za hranicemi před válkou hlavně passivem produkce německých chlebovin. Jakými prostředky se tomuto nedostatku čelí, je dostatečně známo: je to onen posmívaný, ale doposud osvědčený »Kartoffelbrotgeist«, jak to nazvali v Anglii, zmenšení a úprava výroby chleba pomocí poukázek a příměsků, především brambor, pak ale i kukuřice a jiných, již ne tak osvědčených dodatků. Za to však věnovala veřejnost daleko méně pozornosti otázce brambor, masa a omastků, a to proto, jelikož si dosti nevšímala velkého významu, který pro tyto věci má nejenom jejich dovoz, nýbrž i dovoz krmiv a hnojiv.

Státní správě naskytla se tu těžká úloha, zvláště když velebené »nastavování« v této otázce nejenom nepomáhalo, nýbrž naopak ukazovalo svůj rub: chleboviny bylo možno nastaviti bramborami, ale brambory a jmenovitě úbytek brambor nebylo čím nastaviti. A tento úbytek brambor vznikal dvojím nastavováním: za chlebovou mouku, ale také ve způsobě krmiva za krmný ječmen, kukuřici atd., krátce za oněch šest milionů tun zahraničních krmiv, jež přestala dodávati cizina. Vládní postup v prvním roce války nebyl tu napořád schvalován. Ozvaly se stížnosti na to, že na jedné straně vláda nekonfiskovala zásoby krmiv a nestanovila pro ně maximální ceny, na druhé straně však zabezpečovala provádění zákazu užívati ke krmení dobytka chlebovin tím způsobem, že nutila všecky zemědělce, aby jí dodali všecku zadinu, sama ji dala semlíti a pak ji zase prodávala zpět; sedláci nesměli sami šrotovati, nýbrž musili všecko vozit do mlýnů a zase zpět; musili prodati žito za 10·75 marek a pšenici za 12, dostali však za to šrot, a to z části zkažený, po 15 markách, tedy postup odporující dle slov presidenta obilního ústavu lidskému rozumu. Horší však byla zkáza brambor v městských sklepích na jaře r. 1915 a současně »vědecké porážení« 9 mil. vepřů.

Hlavní oporou německého vyživovacího systému jsou vedle žita brambory. Před válkou bylo jim věnováno 3·4 mil. ha a sklízeno ročně 45 mil. tun, 16·5 q na hlavu, r. 1913 dokonce 541 mil. q, vedle 122 mil. q žita a 46·5 mil. q pšenice. Před válkou spotřebovala se z toho asi 4% na škrob, 6% v palírnách, 15% na sázení, 18% k jídlu, asi 10% shnilo a celý ohromný zbytek 47% *skrmen*. R. 1914 odhadnuta sklizeň brambor na 46·6 mil. q a lihovarům ihned snížen kontingent o 40%. Počítalo-li se nyní na výživu obyvatelstva za války po 2 q, činila potřeba (s polu s přísadou brambor do chleba) asi 150 mil. q, tak že nebylo snad hned třeba ani obav domácností ani protestů proti krmení bramborami. Avšak ukázalo se, že zásoby brambor byly obecenstvem značně podceňovány čili

jinými slovy, že k výkazům není dosti důvěry, kde kdo se zásoboval a následek byl jak zkáza četných, nevhodně uložených zásob, tak nemožnost orientace o tom, kolik brambor tu ještě skutečně je. Do této bramborové paniky se ozvalo volání, že příliš mnoho brambor se skrmí, a nyní konečně sama vláda pozbyla důvěry ve svoje číslice: aby zabezpečila brambory pro výživu i v létě, stanovila po tu dobu vyšší ceny, a nařídila na 15. březen, tedy v dobu, kdy má venkov ještě tři čtvrtiny všech brambor pod zemí v krechtách, jejich soupis. Ten ovšem dopadl podle situace, proto vláda ihned na to doporučila městům, aby se zásobila bramborami, dokud je čas. Nyní však nastala úplná katastrofa systému: ukázalo se, že městští obyvatelé jsou do značné míry zásobeni, na venkově však předčasné jaro donutilo sedláky otevříti svoje krechty a aby zabránili zkáze brambor, prodávati je hluboko pod cenou. To vše proto, že je schovávali a neskrmovali jako jindy.

Současně s panikou bramborovou řádila totiž i panika vepřová. Je známo, že před válkou nebyl vepř nepřítelem, nýbrž chloubou Německa. Před válkou chovali $25^1/_4$ milionů prasat, o polovičku více než r. 1900, a vepřové činilo $60^0/_0$, v dělnických rodinách ještě větší část všeho konsumovaného masa. Toto množství nedalo se za války udržeti. Avšak místo aby se obmezení ponechalo chovatelům podle množství krmiv, zahájeno proti vepřům politické tažení. Dva berlínští učenci, právník a statistik, vydali počátkem roku 1915 pamětní spis, kde na základě pohotových a scházejících kalorií prováděli důkaz, že vepř, živen jsa potravinami, jež většinou může pojídati i člověk, zmenšuje jejich množství, protože svým masem a tukem záludně vrací člověku jenom $44{\cdot}3^0/_0$ kalorií, jež do něho investujeme. Nemá-li to míti zhoubné následky, vypočítali a usoudili oba právníci dále, nezbývá než pobíti 9 milionů čili neméně než $35^0/_0$ celého tehdejšího množství prasat. Poněvadž tehdy skutečně, ač z jiných příčin, byl pociťován nedostatek brambor, vznikla na podkladu tohoto materiálu mocná agitace proti »sedmému nepříteli Německa«, pod jejímž tlakem nařídila vláda všem městům přes 5000 obyvatel, aby si nakoupila s právem rekvisice, zásoby uzenin, a to v Prusku za 15 marek na jednoho obyvatele. Nastalo pravé »betlemské vraždění prasat,« namnoze bez rozdílu věku a váhy, a do 15. dubna bylo velikou většinou dobrovolně a také vlivem stoupajících cen, skutečně pobito žádaných 9 milionů prasat. Tehdy teprve nastala reakce a 6. května vláda sprostila obce povinnosti hromaditi zásoby uzenin. Přispěly ovšem špatné zkušenosti s uschováním, neboť za miliony tohoto zboží se zkazilo. Ozvaly se také protesty agrárníků a poukazy na to, že mnoho krmiva dá se získati i větším využitkováním domácích odpadků. Bylo však již pozdě: v zápětí, když minul čas ohromných zabíjaček, nastala ona nouze o maso a tuk, která od té doby stále se stupňuje.

Nelze zde ovšem hledati odpověd na otázku, zda opravdu bylo tehdy pobito příliš mnoho. Snad se to dalo odložiti, ale ne na dlouho, neboť ačkoliv politika vlády v této věci se změnila, přece nedostatek tuků nepřestal, jak to pádně dokládá nedávný otevřený list Hindenburgův z 15. listopadu t. r.: »Jest nemožno, aby dělnictvo našeho válečného průmyslu zachovalo trvale výkonnost, nepodaří-li se mu

dodávati dostatečné množství tuku podle spravedlivých hledisk rozděleného.« Chef generálního štábu dovolává se dále, poněvadž »státním donucením se podle zkušenosti pramálo dosáhne«, dobrovolné součinnosti zemědělců při rozdělování. Chovatelé vepřů byli stavem zásob patrně sami nuceni množství obmeziti, přes velké ceny, které jim kynou. Ostatně vláda sama 10. září 1914 vyzvala obyvatelstvo, aby pokud možno používalo brambor ke krmení, a 15. října to opakovala. Teprve po nepříznivém výsledku soupisu chlebovin 1. prosince 1914 doporučila zase, aby se bramborami při krmení šetřilo. Vypuknutím války nastaly úkoly tak ohromných rozměrů a důsledků, že bez experimentů to prostě nešlo, a v dalším průběhu ukazuje se víc a víc, jak těžko je přizpůsobovati soukromou výrobu výhradně zájmům celku, to jest socialisovati ji, při tom však také ji udržovati.

Zde neběží nám však o jednotlivé otázky, nýbrž o mnohonásobnou a mocnou spojitost mezi jednotlivými obory německého zemědělství a organisace výživy. Intensivní způsob hospodaření, potřebující zahraničních hnojiv a krmiv a husté zalidnění, vyžadující značného dovozu potravin, jsou základními příčinami všech problémů, jež se tu za války naskýtají.

Otokar Fischer:

Divadelní studie.

1.

Činoherní kritika chce býti dramatícké tvorbě spolupracovnicí a ve vzácných případech se jí dostává krásného údělu, že je ve vývoji národního dramatu spolutvůrkyní. Nehledíme-li k zásadnímu rozporu, jenž přírodou je položen mezi kritika a tvůrce, mezi činnost soudcovskou a básnickou intuici, můžeme o svorné spolupráci obou protilehlých typů právě v oboru dramatickém mluviti spíše než kdekoliv jinde. Více než ostatní umělecké projevy jest drama výsledkem hromadného snažení, nepoměrně více než v lyrice a epice rozhodují zde otázky techniky, zkušenosti, praxe a cviku. Ale není to jen znalost řemesla, jež divadelnímu kritikovi při každé novince našeptává: res tua agitur. I referenta, jenž není povoláním dramatik, pronikají křížící se pocity úcty a řevnivosti, závisti a rozkoše, politování a někdy nadšení, sleduje-li s napiatou pozorností, co saisona přináší. Věcným rozborem díla není vyčerpán jeho zájem, zbývá jakési residuum, je tu touha po novém měření sil ať s klasickým autorem či s moderním miláčkem obecenstva, je tu pocit, že mezi dramatickou kritikou a tvorbou je společné rozmezí, na kterém obě činnosti stejně by dovedly uplatnit svou vládu, na kterém básník nutně je svým vlastním kritikem, chce-li být skutečným pánem a velitelem. Pohraničním tímto územím jest *dramaturgie.*

Francouz uchoval si původní význam řeckého slova; pro něj dramaturg podnes znamená toho, kdo drama tvoří. My béřeme výraz v praegnantním smyslu, rozumějíce dramaturgem toho, kdo drama upravuje; ale někdy i toho, kdo skutečnost, ať vnější či vnitřní, upravuje tak, aby z ní vzniklo drama. Zbytečno dokazovat, že v drama-

tickém kritikovi musí být něco z dramatika: toť axiom, jenž vyplývá z téhož nejprostšího našeho vkusu a citu jako je ten, jenž žádá, aby byl s umělcem duševně spřízněn, kdokoli umění soudí. A také druhá stránka problému je skoro samozřejmá. Jestliže Shakespeare obnovoval staré anglické hry o králi Learovi, o zkrocení zlé ženy, o Hamletu, o Jindřichu IV. a vdechoval jim nový básnický život; jestliže Racine zpracovával námět Euripidův a Euripides znovu tvořil aischylovskou báj; jestliže Aischylos, prvý, bájeslovným látkám dal formu dramatičnosti — zda neprojevili tito nejvyšší mistři vedle svých vznešených schopností plastického oživování a pronikavého nitrozření též skromnější, leč neméně nezbytný dar, dar skladby a volby dramaturgické? Ale jdu dále: Dramaturgie Goetheova, to neznamená jen jeho poměr k Voltaireovi a k jiným autorům, jež jako divadelní ředitel uváděl na scénu; dramaturgie Voltaireova, toť více nežli fakt, že upravil anglické zpracování smrti Caesarovy podle svých francouzsky klasicisujících norem; dramaturgie dramatiků, toť všechen jejich poměr k tomu, co přejímají, ať je to pozorování života, ať je to pověst či historie, toť důležitý doprovod tvůrčího myšlení, které ovšem vyvěrá z hloubky a nedá se vysvětlit z kritiky ani z mechanismu. Ale zde je bod, kde se tvorba s kritikou stýká. Dramaturg v obyčejném slova smyslu opakuje, přeměňuje ve své oblasti onu funkci, kterou prováděl dramatik. Stahuje, kondensuje, modifikuje, přizpůsobuje — a to vše, v krásnějším smyslu, činil již původní autor sám: nevzal svou látku celou, »jak leží a běží«, tím právě osvědčil svůj umělecký takt, podroboval věci — opakuji: věci vnější i vnitřní — výběru, ba výběr to byl, jenž mu umožnil dramatickou skladbu. Vybíral a zavrhoval; volil podle svých subjektivních měřítek, podle nespravedlivých, sobecky uměleckých pohnutek, nedbaje o reální spojitost, nelekaje se strašáků »životní pravdy« a »historické věrnosti«. Jistě, i román má své pevné komposiční zákony; ale lze do něho digressemi a rozmluvami vměstnati leccos podružného: naproti tomu drama jen k vlastní škodě se může odchýliti od své centrální linie, drama i své episody podřizuje třídícímu výběru. »Román je analysa, drama synthesa«, jednostranně formuloval starý Sardou; román je bohatší a pružnější, dodáváme my, drama, v tom podobno lyrice, je přísnější, jednotnější; podmíněno aktem volním, je homofonní, je diktátorské; troufá si do světa ideí a faktů vnášeti vlastní svůj, nově řadící a přeskupující princip.

Jestliže s tímto pojetím dramaturgie přistupuji k naší divadelní tvorbě, zaráží mne, jak velice se stále ještě drama podřizuje zákonům vyvinutější u nás techniky epické. Je třeba dvojnásob zdůrazniti, že mezi oběma oblastmi, na př. mezi historickou povídkou a historickým dramatem není spojitosti než právě jen látkové. Přenášeti princip dějinného románu na divadelní tvorbu, toť osudný omyl, a osvobozující pokusy našeho historického dramatu, ať Falkenštejn, ať Kníže, měly právě ve výlučnosti (mluveno řečí historiků: v libovůli) svého výběru původ své síly. Přezírá se, že co v dějinách samotných a v jejich epických zpracováních je předností, pro divadlo má značnou nevýhodu a může být i nezhojitelnou vadou: totiž pestrost a náplň

děje, složitá nepřehlednost jevů a vztahů. Uvědomoval jsem si rozdíl dvou uměleckých výrazů při nedávné premiéře Kolmanových Šlechticů. Autor, sám kritik a vážný literární pracovník, je mi dokladem pozorování, kam je dramatik zaváděn, jestliže nedbá toho, co jsem nazval dramaturgií, t. j. výběru a přeřazování fakt i motivů. Vezměte látku Šlechticů a srovnejte ji s obsahem zapadlého románu Dobrodruzi, jehož autor, J. J. Stankovský, sotva vystupoval s vyššími literárními nároky. Zde i tam pletky dvou cizinců na Rudolfově dvoře; v centru divoké dobrodružství s karlštejnskými slečnami; na konec poprava Russwurmova (tedy, mimochodem řečeno, právě ten moment, jímž se jiné Rudolfovské drama, od Jiřího Karáska, počíná); Stankovský i Kolman mají stejný pramen, pikantní Paměti markýze Bassompierra: Ale cosi by nutně mělo předcházeti, aby se kronikářské záznamy změnily v drama, a toho moderní autor opomenul: nevzal do rukou síta, jímž by události, samy o sobě příznačné a zajímavé, prosil a roztřídil; zůstává referentem a divákem, vzal »skutečnost«, jak je dochována, jaká doopravdy snad byla, a tím se provinil proti prvému předpokladu dramatického umění. Namítne se, že snad formuluji jednostranně své mínění o nutném upravování reality. Ale ano, znám se k tomu: měřen kriteriem reality, nechť je dramatický autor násilníkem; tříbení, přetavení, povýšení, přesmyknutí skutečnosti, toť předpoklad vší stylisace, všeho umění. Vždyť dílo přestává být součástí skutečna, jakmile je postavíme na jeviště, které počítá s uměleckou ilusí, s konvencí umělecké perspektivy a akustiky, se stylisovaným pohybem a slovem. »Realistické drama« je contradictio in adiecto. Není dramatem, podává-li ve smyslu pravověrného naturalismu otisk života či výsek skutečnosti, a není realistické, zbarvuje-li se (jak tomu na př. u Čechova) hlubokým citem a básnickým kouzlem svého autora.

Ještě slovo k našemu historickému dramatu. Dramaticky vyřešený smysl minulosti, tedy též »dramaturgicky« upravený kus historie, z něhož by vyplývala idea našeho bytí jako přirozený, samozřejmý symbol, ne jako umělý a tendenční přídavek, toť ideál, posud neuskutečněný, našeho národního dramatu. Problém jest mnohonásobně spiat s problémem husitství, jakožto ústředním pásmem domácího vývoje; odtud stupňovaný zájem o hry, vážící svůj obsah ze století patnáctého. Hus a zase Hus, Roháč z Dubé fragmentární hraný a dokončený nehraný, Václav IV. a Husité, tak znějí hesla a nápovědi našich nových historických her, leč přiznejme si, že vlastní podstata velkého náboženského hnutí divadelně posud definitivně zachycena nebyla a že je vůbec otázka, zdali tragika Husova zjevu je přístupna dramatickému znázornění. »Hus bojuje jen slovem, jen myšlenkou, jen učením svým a obětováním se za učení to, na divadelní drama, nemá-li se osoba hlavní stát vedlejší, jest potřebí něčeho jiného«: tak rozhodl Neruda. Ale liberalismus Nerudův není nám poslední instancí, Neruda zde as podléhal osvícenství svého kritického vzoru Lessinga, který sto let před tím dekretoval, že tragedie náboženského mučedníka na scénu nepatří. Pro nás toto rationalistické stanovisko nerozhoduje, my pouze konstatujeme, že dramatické prvky Husova vývoje posud zplna objeveny nebyly a věříme s nejnověj-

ším Nerudovým kritikem, že básník budoucnosti je odkryje a využije jich. Že i do nitra betlemského kazatele lze vnésti dramatický rozpor, o tom přesvědčuje tragický moment Jiráskovy láskypiné hry, kde Hus je konfrontován s matkou dítěte, jemuž jeho vinou odepřena svátost křtu. S domnělou nedramatičností Husovou má se to jako se všemi otázkami skrytými všednímu pohledu: až přijde dramatik vnitřně spřízněný s celou tragičností Husova zjevu a vytvoří drama jeho nitra, bude se nám snad zdáti nepochopitelno, že takovou dramatičnost bylo lze přezírati. Prozatím snažíme se dramatické ty stránky nalézti cestou nepřímou a vítáme příležitost, že do postranních problémů husitské tragedie vnikáme četbou Voborníkova Jeronyma Pražského, posud neprovozovaného. Nadhodil jsem již jinde, proč v tomto myšlenkově závažném díle nevidím než náběh k řešení Jeronymova složitého problému, zde se svého dramaturgického hlediska poznamenávám: Různost obou mučedníků, která jest u Voborníka načrtnuta, měla by podle mého soudu být v celé své důslednosti provedena hned od počátku a tvořiti duši nejen schematu, ale oduševněného děje. Je výsadou a slabostí dramaturgických kritiků, že k hotovému dílu přicházejí s námitkami a radami, jak by byla koncepce díla jasněji mohla vystoupit, jak by si asi představovali drama, jehož nenapsali. Já tedy bych si drama o Jeronymovi představoval asi tak — a jubilejní literatura tomuto pojetí neodporuje —, aby byla znázorněna jeho vždy nová a vždy zase tříštící se snaha připodobnit se Husově osobnosti, s níž ho spojuje společný cíl a od něhož ho oddaluje zcela odlišný temperament i životní sklon a duševní habitus. Ten příliš světlý vzor, jehož dostihnout nemožno, a to nemožno pro příliš vyvinutý životní cit, pro bohaté a rozhárané nadání, pro dualistické založení — jaký to bolestný a dramatický rozpor! A pak druhý těžko smiřitelný zápas: zde světec, tam diplomat. Zde člověk, jenž dochází rozřešení a rozhřešení ve svém vlastním nitru, tam muž světa, dbalý o to, aby svět byl usvědčen a zdolán tajnými cestami a třeba i cestičkami a pletichami a odvoláváním na oko. Užívám analogie z moderních dějin, z korespondence, která vedena jsouc o sociálně historické drama, pronikavě osvětlila odlišné temperamenty dvou zakladatelů dnešního socialismu, z nichž jeden hájil nutnost vystoupiti s převratnou myšlenkou společenské revoluce zcela otevřeně a radikálně, kdežto druhý se zastával oportunnější taktiky, smiřující se i s kompromisy a se zdánlivými ústupky i s předstíraným odvoláváním, říkaje tomu »hrát si s myšlenkou na schovávanou«. Nezahrával si v podobném smyslu s dalekosáhlou myšlenkou převratu druhý hrdina kostnický? Neosvětluje se tímto jeronymovským zápasem mezi obratností politika a hrdinstvím mučedníka také problém Husova dramatu, nad něž není naléhavějšího pro naši dramatiku, pro naši dramaturgii?

2.

V ruchu letošního Shakespearovského cyklu vyskytl se a brzy zase zapadl plán, tiskem ani nezachycený, týkající se založení zvláštní »české Shakespearovské společnosti«. Nedošlo k ní a patrně už

nedojde, leč tendence, z nichž vynořil se neuskutečněný úmysl, trvají nadále a působí jako důležité složky našeho divadelního života. Neboť jak hybnou silou je Shakespeare a jak právě kolem něho se soustřeďují nejvlastnější úkoly české dramaturgie, to jsme poznali na zahajovacím představení nového činoherního období v Národním divadle, totiž na jednovečerním *Jindřichu IV.*, jehož dva díly Kvapilova úprava stáhla v jediný. Je to, vedle Richarda III., jediná toho času Historie našeho repertoiru, neb na Krále Jana, kdysi ohlašovaného, nedošlo posud; leč jaký rozdíl! Richard III. stojí a padá s představitelem titulní postavy, Jindřich IV. rozkládá se v episodická pásma, jimž podružná postava Falstaffova získává nekrálovského spojení. Ale naše představa Shakespearových králů srostla na ten čas s pojetím Vojanovým, a Kvapil neučinil dobře, že v Jindřichu IV. (a letos na jaře v Zimní pohádce) úlohu panovnickou nevyzvedl přečnívající hereckou interpretací. Idea vinoucí se oběma díly Jindřichova dramatu, myšlenka na svatou zem, tragika usurpátorova, scéna králova loučení, byly by měly vyniknouti co nejsilněji. Snad mohla i dramaturgická úprava sama zachováním sledu scén ke konci dbáti toho, aby princ Jindra tak příliš nezastiňoval dramatu svého otce, které se beztak ztrácí do pozadí vůči tragikomedii Falstaffově. Kvapilovým spojením dvou kusů v jediný v leccem se posunula perspektiva Jindřicha IV. Tím se však nemíním vysloviti proti dramaturgickému tomu experimentu; Kvapilova úprava přes leckteré právem pronesené námitky podává nový důkaz velké podnikavosti a šťastné odvahy režiséra, který již nejednou provedl svoje praktické řešení tam, kde jiní theoretisovali. Nad to poštěstilo se Kvapilovi v Jindřichu IV. důmyslnými dekorativními příměsky přiblížiti našemu dnešnímu cítění drama vzdáleného národa a odlehlých dob, a tak je snad odůvodněna jeho naděje, že Národní divadlo se přidruží k těm málo činohrám, na nichž Historie i kromě Jindřicha IV. a Richarda III. náleží ke kmennému repertoiru.

Od Kvapilovy úpravy, která tak dobře odpovídá jeho uměleckým sklonům, vedou nitky do ciziny a do minulosti. Řešení je naše, popudy přirozeně přišly odjinud. Jednodílný Jindřich IV. více než sto let je problémem jeviště, posud však trvale se neuchytil nikde. Kvapil se zmiňoval o nezdařeném experimentu Björnsonovu na národním divadle v Kristianii; důležitější úlohu hrála tato dramaturgická a režijní otázka na jevištích německých.

Za prvého, kdo se odhodlal stáhnouti oba díly Jindřicha IV., udává se slavný herec osmnáctého století F. L. Schröder. Dal r. 1778 v Hamburku provozovati své jednodílné zpracování, z něhož nejenom řada episod, nýbrž i valná část úlohy Percyho byla vynechána. O shakespearovském duchu nebylo tu potuchy. Úspěch byl skrovný a snad se zpracovatel rozhodl podvojný kus zase rozložiti ve dva večery. Ale proti takovému úmyslu ozval se jiný zpracovatel, lépe řečeno: hanobitel Shakespearových kusů, a to režisér a herec, jenž má svůj význam též pro počátky české shakespearovské tradice: Byl to někdejší aktuár pražské censury, jakýsi F. J. Fischer; protestoval r. 1792 proti erfurtskému (dvojdílnému) představení Jindřicha IV.

všetečnými slovy (citoval jsem je již ve svém článku o Makbethovi v Čechách, v Naší době): Ježto prý z toho kusu teď sám udělal pořádné drama o pěti aktech, vedlo by ke zbytečným zmatkům, kdyby byl zase rozdělen na dva večery; ostatně prý každý z obou dílů je příliš krátký na celovečerní kus. Na rozdíl od jiných svých, vesměs břídilských úprav, Fischer tohoto jednodílného Jindřicha tiskem nevydal. Po letech byl pokus opakován vážným odborníkem, J. Schreyvogelem na Dvorním divadle ve Vídni: jak zaznamenáno v úvodu k jeho Denníkům, uvedl Schreyvogel r. 1828 silně seškrtaný prvý díl na scénu a setkav se s úspěchem dal hráti díl druhý, který se však obecenstvu nelíbil: a tak se dramaturg odhodlal obě části spojiti, leč beze zdaru; došlo jen ke třem představením v dlouhých intervalech. S většími nároky byl Schreyvogelův podnik opětován, opět na vídeňském Dvorním divadle, energickým a podnikavým ředitelem H. Laubem.

Laube svou úpravu odůvodnil také spisovatelsky. Ve spise »Das Burgtheater« poznamenává k období r. 1851, že dosud se nepodařilo žádnému jevišti zjednati hlubší pozornost ať pro prvý, ať pro druhý díl Jindřicha IV. »Dává-li se jen prvý díl, chybí závěr hry, jenž je až v druhém. Nad to se ztrácí poslední partie prvého dílu v písku. Divák odchází nespokojen a bez napětí a nemá nejmenší touhy po obdobném pokračování. A dává-li se pak ještě druhý díl, je dům prázdný, přijde jen obec pietních a literátů ... Dávati druhý díl sám o sobě, toť ovšem také nemožno, neboť mu schází hlava, krk i hrudník. A dávají-li se nicméně oba díly po sobě, ukáže se na druhém díle ještě docela zvláštní vada. Rozvíjí se tam vzpoura, která se vzpouře prvého dílu podobá jako vejce vejci.« Laube se ještě r. 1875 v kritikách co nejusilovněji zastával své úpravy proti svému nástupci Dingelstedtovi, jenž se vrátil k tradici a hrál Jindřicha o dvou samostatných večerech. Laubova praxe, byť svého času úspěšná, narazila na protest kritiků, kteří se nemohli smířiti s libovolnými úpravami a výpustkami. Percyho mnohomluvnost byla seškrtána, lady Percyová i hospodská Čiperná jsou zbytečně hofmistrovány, Pistol a rozkošný sklepník vynecháni, humor je ten tam, králův monolog o spánku zubožen; ba z Falstaffových scén zbylo tak málo, že prý na konec nebylo zřejmo, je li jeho vyobcování z blízkosti bývalého prince Jindry míněno doopravdy či žertem. Výtečný kritik L. Speidel tvrdil, že se Laube dopustil »hříchu proti duchu svatému«. Prvý předseda německé shakespeareovské společnosti W. Oechelhäuser, jenž, mimochodem řečeno, navrhuje pro poslední scénu druhého dílu úpravu, jakou známe též z Kvapilovy režie (t. aby se král setkal s Falstaffem před korunovací, ne po ní), zavrhoval Laubovu redakci ze zásadních důvodů: prvý a druhý díl Jindřicha IV. ani dohromady prý ještě nejsou v sobě uzavřeny, nýbrž předpokládají, jakožto východisko dramatické akce a karakteristiky titulního hrdiny, předchozí děj, obsažený v Richardu II., a teprve Richard II spolu s oběma díly Jindřicha IV. jsou prý samostatnou komposicí, jejíž trilogická stavba by se ovšem nedala vměstnati do rámce jediného večera. Za to Oechelhäuser neváhá zasáhnouti do trilogie, dějově následující, totiž do Jindřicha VI., díla to ze Shakespeareova mládí: zde prý lze

s úspěchem soustřeďovati, zhušťovati, i doporučuje Oechelhäuser, aby se tato trojdílná historie celá předvedla o večeru jediném.

Stejným duchem jako Laube vedl si v mnohém ohledu karlsruhský ředitel Edvard Devrient, na jehož vnitřní příbuznost s režisérem vídeňského divadla upozornil nedávno E. Kilian. I ve stanovisku k Shakespeareovým Historiím sdílí se Devrient v podstatě o názory Laubovy. Když se r. 1864—5 slavilo třísté jubileum Shakespeareova narození velkým cyklem, upravil Devrient Jindřicha IV. obdobně jako Laube, a spolu se svým synem Otou svoje úpravy učinil přístupny též literárně, vydav několik svazků »Shakespeara jevištního a rodinného«. Zdá se, že skutečně rozhodovaly leckdy důvody »rodinné« při těchto modifikacích, jež stíraly v Jindřichu IV., stejně jako jinde, příliš křiklavé výstřednosti a obětovaly je ohledům prudnosti a konvence; při spojování obou dílů Jindřicha IV. v jediný záleželo zpracovatelům na tom, aby podali celkový obraz dějů odehrávajících se v rodině královské a tak ukázali, kterak Shakespeare z nepřehledných údajů kroniky dovedl vyřešiti dojemný obraz rodinného dramatu.

Tyto sentimentalisující tendence, které se v německé dramaturgii udržují od dob Schröderových a v nichž ožívá duch občanského dramatu 18. století, tak odlišného od koncepce Shakespearovy, přicházely čím dále tím citelněji o sympatie a přivržence. Proti snaze o spojování dvou kusů nabývalo vrchu pojetí Dingelstedta, jenž zas má na svědomí nejednu neshakespearskou vsuvku, ale jenž tvrdil, že kdyby slučování dvou dramat bylo ve stylu Shakespeareovu, byl by je Shakespeare patrně sám už provedl. Dnes jevištní praxe se vrací venkoncem k originálnímu rozdělení ve dva díly. U Reinhardta, ve Vídni, v Mnichově hraje se prvý díl samostatně a někdy se k němu přidává druhý, rovněž jako samostatný večer. Právě v těchto dnech byla praxe podepřena též theoreticky: Bývalý režisér mnichovské scény Jocza Savits rozvádí v objemné knize o Shakespearovi a jevišti (1917) co nejdůslednější theorii o naprosté nedotknutelnosti básnického textu i o nutnosti odvrhnout všelikou t. zv. dekoraci a zjednodušit herecký kostym. »Má-li se problém jeviště prohloubit a povznésti, pak ať se změní publikum a nikoli básnický text«, zní jeho radikální požadavek, jímž se obrací proti Schröderovým i novějším úpravám. Svou thesi dokládá mimo jiné poznámkami proti Devrientově úpravě Jindřicha IV., a polemika se povznáší k zásadnímu protestu proti stahování a koncentrování dvou samostatných kusů. Dal-li jsem slovo Laubemu jakožto obhájci spojovací techniky, budiž popřáno sluchu též jejímu odpůrci. »Je to naprosto zvrácené,« horlí Savits, »vyrveme-li z několika vynikajících dramat anebo z dramatu jednoho nejsilnější a nejdivadelnější účinky, abychom je spojili a stlačili v jednotu; stávají se z nich theatrální efekty, jestliže se jim nedostává poeticko-dramatické přípravy a vývoje, jehož požaduje smysl. Dramatický účinek není rána z pistole. Výsledek je zajímavý jen tehdy, může-li divák sledovati, jak k němu dochází. Co by se tomu řeklo, kdyby moderního kapelníka napadlo dohromady spéci nejkrásnější a nejpůsobivější místa Beethovenových symfonií?«

Uvádím tato upřílišující slova zastance Shakespeareova, abych upozornil na to, jak palčivých otázek shakespeareovské dramaturgie dotýká se úprava, jíž Národní divadlo zvolilo pro představení Jindřicha IV. Spolu zdůrazňuji, že představení to, jež se pohybuje na jiné půdě, než jaké požaduje krajní protinaturalismus Savitsův, vystříhalo se nejedné vady nepřirozených a familiárních stmelovacích pokusů německých. To je dáno již úmyslem režiséra, jenž tentokrát vůbec nepomýšlel na provedení jednotlivých částí (dosud se u nás, a celkem beze zvláštního zdaru, hrával jen prvý díl), nýbrž hned předem vystoupil, na rozdíl od Schreyvogela na př., s plánem celistvého dramatu. Kromě toho je naše úprava proti německým ve výhodě, že nezařezává tak hluboko do básnického textu, že zvláště drsnost Falstaffovy komiky, drama princovo i tragedie Percyova jsou ve svých podstatných částech věrně uchovány. Umožněno to bylo jen tím, že doba předvedení nezvykle převyšuje dobu normální, že tedy nejen na herce, ale i na obecenstvo se činí požadavky kromobyčejné. Ale budiž i zde podotčeno, že sebe dovednější dramaturgická úprava v nás nevzbudí ilusi, jako by tu běželo o jediný dramatický organismus: cítíme příliš s horkokrevným Percym, abychom jeho smrt a paralelní vrchol komedie falstaffovské nevnímali jakožto vystupňování děje a tudíž jakožto závěrný bod, po němž je naše pozornost napínána dějem novým.

Tím jakož i volnou komposicí Shakespeareovy Historie je podmíněno, že se nám jednodílný Jindřich IV. nezdá tak jednolitým a ústrojným celkem jako na př. jednodílný Valdštýn, jehož úpravou dramaturg Kvapil rovněž se osvědčil šťastným řešitelem německých theorií. Valdštýnův tábor i Piccolomini jsou psáni s vědomím, že budou mít pokračování; prvý díl Jindřicha IV. byl Shakespeareovi celkem v sobě uzavřeným, jemuž se dostalo doplnění patrně proto, že se jeho postavy staly miláčky jak autorovými, tak i publika a že tak žádal velký rozvrh chronologicky souvislých anglických Historií. V líbivém smyslu opakoval se ten pochod s postavou Falstaffovou ve Veselých ženách windsorských. Cos podobného pozorujeme i dnes v dramatice, častěji v románech. Děj jednoho díla přirostl básníkovi do té míry k srdci, že se k němu znova vrací. Postavy přecházejí z výtvoru do výtvoru ve francouzské i v naší novelistice, Gerhart Hauptmann tak si zamiloval matku Wolffovu, že Bobří kožich doplnil (ne právě na prospěch díla) Rudým kohoutem. Z vnitřních i vnějších důvodů se přikomponuje dramatické pokračování, i vzniká, ať autorovi ať divadlu, problém či povinnost, zdali lze, zda je dovoleno a možno dvé kusů spojit dohromady. Wedekind ze samostatných dvou částí své Lulu výpustkou dvou dějství stvořil novou jednotu; Strindbergovy dva díly Tance smrti jsou spiaty dějově i ideově; Faust I. a II. naopak se rozkládá až i na tři večery; a snad se najde dramaturg, jenž by si troufal dobýti reálního jeviště velkolepé koncepci dvojdílného Ibsenova dramatu o císaři a Galilejském.

Shrnuji. Stažení obou dílů Jindřicha IV. je motiv typicky zajímající německou dramaturgii 18. a 19. století; pokus vyvěral z nesprávných opravných snah a nevedl v Německu ke zdárnému úspěchu;

podmíněn byl m. j. nechutí k druhému dílu. Vždyť tento díl ani v Shakespearově vlasti nebyl v oblibě; ale nápad stmeliti obě části je anglickým režisérům cizí, při čemž lze abstrahovati od nehodnotného jednoho pokusu 17. století, stejně jako nepřihlížíme k hojným hrám, stavícím tragikomický osud Falstaffův do centra pěti aktů, volně zpracovaných podle všech falstaffovských scén Shakespeareových (to bylo zvykem zvl. v románských zemích, sem spadá na př. Boitův text k Verdiově opeře). Proti německým úpravám, jež lze potírati jak v zásadě tak v detailech, Kvapilova inscenace znamená rozhodný pokrok; kdežto tam celý druhý díl býval obyčejně vměstnán do jediného dějství, Kvapil druhému dílu ponechává skoro délku prvého; kdežto v Německu nešetrně nakládali s básníkovým textem, znešvařujíce jej příměsky a nelogickými škrty, Kvapil zachovává pietu k svému Shakespearovi i v této zkracující redakci. Námitky zásadní sice trvají, třeba že nás praxe smiřuje s provedením; ale duch a úmysl úprav je zcela rozdílný tu i tam: v Německu Shakespearea kastigovali, vychovávali, učili jemnějším způsobům, u nás naopak dramaturgická úprava Kvapilova sledovala účel, aby Shakespearovu Historii ukázala v celé důslednosti povahové kresby i v celé náplni dějinného obsahu.

3.

Na vinohradské scéně upravil dr. Hilar *Školu pomluv* a dobyl klasické té veselohře rozhodného úspěchu, tím pozoruhodnějšího, že již dvakrát, a to bez valného zdaru, Sheridan byl získáván pro českou literaturu. R. 1900 hrála se »School for scandal« v Národním divadle v překladu Fr. Flose s titulem »Škola pohoršení« a za režie Seifertovy; po páté reprise zapadla. A již r. 1855 byla v Divadelní bibliotéce zčeštěna jakýmsi Štěpánem Ostrovským (pseudonym?) s názvem »Klevety«. Od nového překladu A. L. Procházkova liší se oba starší převody tím, že stejně jako v překladech německých a stejně jak to známe při groteskních figurkách Shakespeareových, ztlumočena jsou i vtipná a karakteristická jména vlastní. Ráz cizokrajnosti, ale i zvláštnost salonního šlechtického kusu se tím stírá, pro historika je však zajímavé srovnati pány Surface originálu se šlechtici Zdobinskými anebo s baronety Líčky, sira Backbite s rytířem Planým či z Potměšilů, a čísti u Ostrovského jména barona Mučila, slečny Nevinné, baronky Oušklebské, u Flose rázovitější označení jako Gdoule, Brousek, Kopal, Fučík a p. Jsou to podivnůstky, ale buď jak buď, při zásadě o nepřeložitelnosti vlastních jmen ztrácí se zase leccos karakteristického: jak oživí Sheridan staromódním tím způsobem kresbu podlízavého, anonymního klevetníka, když ho pokřtí jménem Snake (v českých hrách čtu: Hádek nebo Štírek)!

Kritiky představení v Nár. divadle zmiňovaly se o tom, že se publikum jen málo smálo. Na Vinohradech, naopak, smáli jsme se teď velmi srdečně. S divadelními interprety tu spolupracovala změněná literární konstelace, nám dnes již, po Wildeovi a Shawovi, irský humor jich předchůdce není tak nezvyklý jako se mohl jeviti před šestnácti lety. Hlavní zásluhu má ovšem energie, s níž na Vino-

hradech se přičinili o to, aby hra, kdysi bezvýznamně episodická pro náš divadelní vývoj, stala se událostí a působila moderně. Hilarova úprava spojením a přemístěnim porůznu lokalisovaných scén dala hře pevnější jednotu; spolu ovšem setřela nejednu nuanci; přechody, psychologické finessy, vývoj povah leckde trpěl tou jinak dovednou dramaturgií, která kusu dodávala rázu čehosi massivnějšího, nahrazujíc delikátnost jednoznačností. Toť jeden ze sklonů dramaturga Hilara. V úsilí stylisačním zřejmý ctitel Zavřelův a Kvapilův soupeř, v látkovém výběru apartní esthét s oblibou pro doznívající dekadenci, akcentuje svoji osobní notu, někdy vyzývavě a drasticky, zvlášť ve veselohrách satirického, útočného rázu. Upřílišená snaha o scénickou určitost zavedla ho ve Snobu ke karikatuře karikatury, vložila v Penthesilei konec aktu a jakousi milostnou pausu na místo, kde byl žádoucí nepřetržitý sled výjevů (neboť kdyby Penthesilei bylo dáno milenci se vzdát, nemusila by ho rozsápat), a stejná tendence, která na př. v Ňu tíhla k přílišné sentimentálnosti a v Ženě a tatrmanu k brutálnosti, uplatňuje se, byť diskretněji, v obratné úpravě Školy pomluv. Ostatně Hilar nedopracoval se posud definitivní tvářnosti, sám právem zdůrazňuje princip mládí a jeho neuspokojeného hledání. Jisto je, že Hilarův ctižádostivě experimentující smysl a literární rozhled přispívají k cennému obohacení repertoiru na vinohradském jevišti, které jest uměleckými cíli povinno stejně budoucnosti jako minulosti, stejně smyslu své existence jako upomínce na svého prvého, tak mnohostranného a iniciativního dramaturga, Jaroslava Kampera.

Karel Kálal:

Palacký pěstounem.

Kulturní črta.

Palacký, první muž v národě, začal na stupni nejnižším. Sám zapsal, že za let chlapeckých pásal krávy, že sbíral po lesích houby a nosil je prodat do Nového Jičína. Za studií pak začal od sluhy. Když totiž chodil do čtvrté třídy gymnasijní v Prešpurku, profesor Gross hledal hodného a chudobného syntaxistu (kvartána) za sluhu do konviktu a tu byl vyvolen Palacký. V konviktě bydleli mladí zemánkové; těm Palacký sloužil posilky vykonávaje, na stůl prostíraje, vodu nose a p. Za to dostával byt i stravu, což mu přišlo vhod; otec mu, do Prešpurka ho doprovodiv, zanechal u třídního 20 zlatých, kteréž on brzy za knihy vydal. O zaopatření svém psal s radostí otci do Hodslavic a ten mu odpověděl: »Že jsi v konviktě služebníkem, tomu jsem radši, než kdybys tam pánem byl; neboť kdo se posluhovat a poslouchat nenaučí a sám toho nezakusí, ten ani poroučet ani panovat umět nebude, byť jeho panství jen z jednoho poddaného záleželo.«

Když byl v sextě, profesor Fábri zjednal mu první učitelské místo; vyučoval to mladého zemana Vésseyho ze šomoďské stolice, kterýž mu toliko byt platil. Ale hned na nový rok zjednal si jej k dětem svým měšťan Ottman a dával mu stravu a ještě peněžitou odměnu, ba v měsíci máji vzal jej i do bytu. Měl život pohodlný,

avšak práce mnoho; psal otci, že od sedmé hodiny ranní až do šesté večerní je ustavičně zaneprázdněn, takže učit se a čísti může jen v noci. Krom toho si postěžoval, že v zimě ztratil i bystrost zraku.

Maje 16 let skončil studia na gymnasiu, tehdy šestitřídním, a po prázdninách r. 1815 vstoupil do škol filosofických. Navrátil se k měšťanu Ottmanovi, ale profesor Gross, maje na bytě dva Srby z Nového Sadu, Lukiče a Náka, zval k sobě ještě i Palackého, aby tyto Srby učil němčině. Palacký svolil a přestěhoval se. Byl to proň vzestup; bydleltʼ u vynikajícího profesora, jenž mu vyznal, že poznav jej ve škole chce jej poznati také v obcování a mravech, a vyučoval dospělé a zámožné jinochy. Kromě bytu, snídaní a večeře dostával od nich měsíčně 10 zlatých, na oběd chodil do alumnie. Palacký psal otci o velkém příjmu — deset zlatých! — ale ještě více ho těší, že se od Srbů přiučí ruštině, staroslovanštině a srbštině.

V téže době profesor Stanislaides doporučil mu vyučovati dvě české slečny (panny) z Hořovic. Byly to sestry Fiedlerové, vyučoval je denně náboženství (byly tedy evangeličky) i jiným vědomostem, platily mu, ale nevíme kolik, vůbec ničeho o nich učitel jejich nezaznamenal, patrno, že srdcem jeho nezachvěly. Ani v autobiografii, ani v každodenníčku, ani v dopisech o dívkách se nerozepsal, měltʼ docela jiné starosti.

Před sto roky — 1816 — bylo Palackému 18 let. Bylo velmi draho, jako dnes, následek to válek napoleonských. Po prázdninách vstoupil do II. ročníku filosofie. Té doby byl miláčkem zvláště profesora Stanisladeisa a ten jej učinil hospodářem v Jesenákově konviktě. Nakupoval obilí, dříví, dohlížel k pečení chleba, vydával jej, nakupoval potraviny, dohlížel k vaření a také účtoval. Úkol to těžký, zodpovědný, bylo k němu potřebí člověka rozumného, praktického a poctivého. Té doby nebylo v konviktě seniora (ředitele), tedy i toho Palacký zastával. Ze sluhy za čtyři roky ředitel. Synek z valašské chaloupky stál ze studentstva prešpurského nejvýše. Jiní, ponejvíce zemanští synkové, platili měsíčně 50 korun, — což za tehdejší drahoty nestačilo, doplácelo se z Jesenákova fondu —, Palacký neplatil ničeho. Krom toho vyučoval bratry Šrétery, Michala a Mikuláše, potom Mokrého a Quirsfelda logice, měl tudíž i pěkný peněžitý příjem. Psal otci, že nejen se o své živobytí nemusí starati, ale že by mohl i jiné živit. Což to bylo radosti v hodslavské chaloupce! Ovšem také závisti mezi studujícími druhy, již ho veřejně haněli, ale měl také upřímné přátele, již se ho ujímali. Psal rodičům, že nedbá těch ani oněch, neboť chvála nemůže ho učinit lepším, hana horším.

Šrétery vyučoval i roku příštího (1817) a bydlel s nimi u zemanky Sakmárky. Ta se do Palackého zamilovala a poněvadž její lásky nesplácel, způsobila mu trpkost velikou.

Za největší štěstí své mladosti počítá, že od 1. prosince 1817 povolán byl k paní Anně Zerdahelyové, vzdělané velmi a ušlechtilé zemance, aby vyučoval dvě její synovkyně, sleč. Luisu a Jeannettu Baloghové, pak dvě svěřenky, sleč. Evu Šréterovou a Josefinu Dědinskou. O slečnách opět nezaznamenal ničeho, zato mnoho o paní Zerdahelyové, již brzy nazývá novou matkou svou a od seznámení

3*

s ní počíná, tak praví, nová doba mladého života jeho. Vyučoval řečí německou, paní Zerdahelyová byla vždy přítomna a byla posluchačkou nejpozornější.

Končil třetí rok filosofie (1818). Paní Šréterová přemluvila ho, aby šel s jejími syny na prázdniny na její panství do Sv. Emerika. Jeli to z Prešpurka k východu, přes Trnavu, Nitru, Levice, Šahy a dále až za řeku Tisu. Tady syn hor viděl nepřehlednou rovinu, beze stromů, sotva vrbiny se tu tam zelenaly, ale východ i západ slunce byl velebný, nezapomenutelný. Pěstounství u Šréterů bylo nešťastné. Nebylo dost na pomluvě Sakmárčině, výše napověděné, že totiž Palacký, jinoch čistý jak rosa, chodí do vykřičeného domu, nýbrž Šréteři způsobili pěstounu svému bolest novou. Než ho na prázdniny pozvali, na radu svých příbuzných umluvili s ním, že bude po dva roky jejich pěstounem a že mu kromě úplného zaopatření dají na konci hotových tisíc zlatých. Toho jim, skrbným neužilcům, počalo být najednou líto. Stydíce se sami dáti výpověď, trýznili svého pěstouna, toho docílit doufajíce, že vypoví on. Tak zvláště ke konci prázdnin starý Šréter i žena jeho připomínali pomluv Sakmárčiných, zdali přec není na tom něco pravdy a proč prý si tolik nepřátel nadělal, proč jejich synu Michalovi ukřivdil a p. Stačilo říci: »Příčinou pomluv je váš syn Michal, onť chodil do vykřičeného domu.« Ale Palacký slíbil hříšníkovi, že ho nevyzradí, tož také nevyzradil a snášel jedovaté narážky dále klidu nemaje, noci probdívaje. Až z trápení onemocněl. Navrátiv se sám, bez učedníkův, do Prešpurka, ulehl; paní Zerdahelyová obstarala mu lékaře i léky i stravu posílala.

Do filosofie dal se opět zapsat — to už na čtvrtý rok —, ale nejsa zdráv hned počátkem října školu opustil a už více nenavštěvoval. Živil se »lekcií dáváním«, ale nezaznačil, koho vyučoval a jak byl odměňován.

Až dne 1. m. dubna 1819 stal se pěstounem u paní Čúzyové, zemanky z Čúzu, meškající v Prešpurku se syny Janem a Karlem.[1]) Opět paní Zerdahelyová byla zprostředkovatelkou; u ní ujednána smlouva, že Palacký setrvá v úřadě pěstounském po čtyři roky, že dostane všecko zaopatření a na konec tři tisíce zlatých v hotovosti. »Den osudný pro živobytí mé,« zapsal si večer do svého denníčku. Jsou to čtyři významná léta, v nichž dozrával muž tvoře velký životní program křisitelský. Ale my si tu budeme hleděti hlavně vychovatelské činnosti Palackého, stránky to dosud nepovšimnuté.

Před obědem, když už bylo na stole prostřeno, paní Cúzyová odevzdala novému pěstounovi své syny, poklad nejdražší. ». . . já mluvil k nim, ujišťuje, že jim opravdovým, věrným, upřímným budu přítelem, že jejich dobro, jejich blaženost mým jest jediným účelem a že jim ve všem nápomocen budu. Tak mi pomáhej Dobrotivý s hůry!«

Slyšte, ředitelé, inspektoři, ministři, vy zahajujete paedagogické působení přísností, 21letý Palacký začíná láskou. A za pomoc prosí Boha.

Láska, Bůh — může-li být v paedagogii co krásnějšího?

---

[1]) Čúz, maď. Csúz = jméno vesnice; Csúzy = Čúzský nebo pán z Čúzu. Podpisovali se maďarsky, ale panskou řečí byla tenkrát ještě němčina, řečí učenců latina.

»... povinnosti úřadu mého první a nejsvětější péčí buďtež, jejichžto zanedbání aneb ospalé, bezduché vykonávání hluboce do svědomí sahá — hodiny prázdné věnovány budou vlasti a národu mému.«

»... vlídnost a uctivost ke všemu, což člověkem jest, i k utrhačům a nepřátelům svým, stálost v předsevzetí, horlivost ke všemu, což pravého, krásného, ctnostného jest, účinné vlastenectví, důvěra a časté utíkání se k Bohu: tato jest skála, na níž já zakládám žití své a nižádné neštěstí mnou pohnouti, mne podvrátiti nemůže.«

Třeba se zamyslit nad každým slovem; jaký to byl krásný mladík!

Učedlníci chodili do lycea, pěstoun jim doma vysvětloval a opakoval s nimi; krom toho jim přečítal básníky různých jazyků — německé, latinské, francouzské, snad i řecké a maďarské — a mnohými přednáškami doplňoval vzdělávání školské. Vyzkoušel si je ze zeměpisu a shledal, že takměř ničeho nevědí. Dal jim Horáce metricky čísti, ale neuměli. Čtvrtého dne šli do divadla; učedlníci měli se ku pěstounovi divně — byli jak odsouzení, bázliví, pokorní. Domnívám se, že se jim pěstoun viděl být příliš vážným. Měli hodinu před obědem, hodinu po obědě a večer zas. Tak na příklad jednoho dne před obědem začali hudbou, po ní se obírali geometrií. Po obědě pěstoun přečetl báseň: Die bezauberte Rose od Schulze. Večer si učedlníky vyzkoušel z klasických autorů římských, kdež máloco věděli; pak jim přečítal počátek z Livia, konečně šli na návštěvu.

Vidíme, že mezi školské vyučování a geometrii vložil hudbu. Po obědě začal prací lehkou — přečítal báseň. Večer zkoušel z klasiků, po nich přečítal. Výchovu dne zakončil návštěvou, t. obcováním s lidmi. Z jediného dne vidíme hotového paedagoga.

Už třináctého dne si zapsal, že mu pomůže k cíli trpělivost a snášelivost. Hle, znal mudrcký kámen paedagogický — trpělivost!

V měsíci srpnu učedlníci jeho konali veřejné zkoušky a v logice obstáli zle, prý pro mdlobu věku a nesmělost. Po zkouškách odjeli, učedlníci i pěstoun, do Čúzu na prázdniny. Jak se to tenkrát jezdilo? V poledne dne 25. srpna 1819 vyjeli kočárem z Prešpurka k Trnavě a na noc dojeli, třikrát přepřáhnuvše, do Kyneku před Nitrou. Ráno pak jeli do Nitry, odtud k jihovýchodu do Vráblí ve stolici Těkovské na řece Žitvě a z Vráblí podle Žitvy k jihu do Húlu, kamž dorazili v poledne, setkavše se tam s paní Čúzyovou, naproti jim s novým zápřahem přijedší; na večer byli v Čúzu.

K tomuto jménu pojí se život Palackého po čtyři roky, v Čúzu hodně času prožil a odtud se dne 6. února 1823 odebral navždy do Prahy. Čúz je za Novými Zámky směrem k Ostřihomu, v těch místech, kde asi skončilo památné Žižkovo tažení do Uher 1423, právě 400 let před pobytem otce národa. Blízko je Udvard, kudy Palacký jezdíval, a ten je výslovně v Žižkově tažení jmenován. Čúz je v kraji slovenském, dnes hodně promíšeném, v samém sousedství Maďarů. Zámeček Čúzský, malý, ale sličný, Palackému se líbil velmi, zejména zahrada s vysokými stromy, »podle zákonů pravého krasocitu zdělaná, ozdobená sochami na případných místech, potůčkem, jenž stavě se v prostranném rybníku, žene mlýn, mece vodopády a vine se pod vysokými sklepeními dolů«. Na zemanech slovenských těžko je nalézti

vlastnost dobrou, ale jedno uměli: pro své kaštěle (zámky) vyhledali si místa rozkošná. Na zámku Čúzském Palacký »začal vésti život blažený, v hudbě, v umění a ve všech rozkoších venkovského života«. V altánu v zahradě začal psáti druhou knihu (díl) své estetiky. Hostí přicházela hromada; s jedněmi hrál — také Beethovenovo Septuor na čtyři ruce — s druhými učeně rozmlouval nebo politisoval, také si zatarokoval, ba vyšel si i na lov, ponejprv v životě. Doma se lopotící otec a nuzující psal synovi: »Žiješ v pohodlí,« a měl pravdu, již také syn přiznával a s otcem trampoty cítil.

Na podzim, dne 2. listopadu 1819, navrátil se s učedlníky do Prešpurka. 1. prosince si zapsal: »S učedlníky svými zaměstnával jsem se vždy bedlivě; v prázdných hodinách estetikou.« Dne 5. prosince přišla do Prešpurka a usadila se tu i paní Čúzyová a projevila pěstounovi různým způsobem spokojenost. Palackého uznání posilňovalo, jakož je každý člověk na světě uznání potřeben, ale výchova nevtipných, nesnaživých a necitelných zemánků byla mu přece čím dál těžší. Živě domlouval jim, aby matku vdovu ctili, ale oni chovali se k ní zpurně, nevděčně, což Palackého hnětlo velmi. Už 13. prosince, po osmi měsících pěstounského úřadu v rodině Čúzů, přemýšlí, neměl-li by se úřadu vzdáti. Zasedl ke stolu a psal pohnutky k odchodu. »Není žádného člověka, jehož by se obávali, jehož by ctili upřímně a milovali.« Příbuzní je kazí. Školská studia jsou taková, že nelze jich učinit jim oblíbenými. »Všecko dobré působení a pohnutí u nich, kteréž se výmluvnosti mé podaří, jest jen okamžité; pevné vůle, stálosti a energie zhola nic nemají.« »Zůstávati déle u nich bez naděje na prospěch škodí mně na cti, může mne v podezření uvésti, že neumělý a neschopný anebo nepilný a nedbanlivý jsem.«

Tak psal a nechybělo nic než doložit resultát, totiž úmysl opustit pěstounský úřad. Než v tom paní jeho zavolala naň a pozvala k sobě. Vyznala, že velmi chybováno jest od ní samé, ale ještě více od předešlého pěstouna; že nynější usilování je trochu pozdní a velmi obtížné .... »Ale netraťme ducha, spojme oba úsilí svá a čiňmež, co ještě možného.« Projevila zřejmě, jak velice by želela ztráty jeho. Je nešťastna, že má zanedbalé a nevzdělavatelné syny. Takové domlouvání a přímluva paní Zerdahelyové pohnuly Palackého na úřadě pěstounském setrvati. Učedlníci jeho, pronikavě napomínaní, obrátili se poněkud na lepší stranu.

Palacký byl evangelík, chovanci jeho katolíci, a tak je náboženství učil předešlý pěstoun. Ale matka cítila, že v náboženské výchově synů jejích málo se děje, a tak Palacký, když se chovanci připravovali ke zpovědi, užil příležitosti k rozmlouvání s nimi před samou matkou o pravé nábožnosti. Četl jim některá místa z probuzujících náboženských knih a připojil k tomu myšlenky vlastní co nejpronikavější. Chovanci i matka poslouchali s utajeným dechem, pravděpodobně ještě nikdy nepocítili tolik náboženské hloubky a vroucnosti. Od Husa do Komenského a Palackého nejzbožnější byli v národě našem — kacíři; a sami hluboce cítíce uměli také zachvět strunou. Paní Čúzyová Palackého za nábožnou řeč pochválila, ale ne on jí; věděltě, že její náboženství je pouhá bázeň před věčností, před peklem.

V únoru 1820 si zapsal, že mu bylo zakusit mnoho trpkosti od mladšího chovance Karla, bylť svéhlavý a neposlušný. Poznal, že při vší vlídnosti a trpělivosti z nepodařených a slabých chovanců ničeho nevyvede; jejich lenost kazí všecko. Ani pohrozit nemá čím, ani moci trestat. Může budovati jen na jejich vůli a ta je, ne-li převrácená, jistě slabá. Nejednou si pomyslil, nebylo-li by lépe místo opustit a odebrati se někam, kdež jemnější je půda pro usilování a semeno jeho. Palacký, sám se chovaje vážně a důstojně, od mládí požadoval také úcty pro sebe a tu se mu nejednou zdálo, že není od paní Čúzyové dosti vážen.

V březnu 1820 se chovancům zkoušky zdařily, ale stály Palackého mnoho práce. Za pěkného odpůldne březnového vyšel si s učedlníky za Dunaj; oni si hráli v míč, on četl Lichtenberga. V dubnu si svěřence své trochu pochválil; cestovalť s nimi po stolici Nitranské, hodně i upřímně s nimi rozmlouval a tomu přičítal obrat k lepšímu: měli k němu více lásky, dbali jeho příkazů a byli pilnější. Hle, mladý pěstoun věděl jasně, že k srdci tupců jediná vede cesta — láska.

V máji s nimi cestoval kousek po Malých Karpatách; s hory rozhlíželi se po Moravském poli a pěstoun vypravoval chovancům, kterak na těch místech zvítězil Přemysl Otakar II. nad Uhry, kterak tu 1278 padl a pádem svým dal vznik panujícímu domu rakouskému. Příležitosti využít ku poučení, to umějí jen dobří paedagogové.

Ve školním r. 1820—21 byl Palacký se svými chovanci ve Vídni. Do každodenníčku nezapisoval, z korespondence však víme, že se stravovali v hostincích dostávajíce na den 4 zlaté, potom, když to nestačilo, 5 zlatých. Po přání matčině synové nesměli nikam sami, ani na ulici. O masopustě chodili také do redut, to patřilo k výchově. Český proslulý malíř Kadlík (Tkadlík) nějaký čas učil malbě mladšího chovance Karla.

Palacký použil pobytu ve Vídni znamenitě ke svému vzdělání, jakož vůbec žízeň za vzděláním šla s ním, kam se pohnul. Ve dvorní bibliotéce byl jako doma. Ve psaní estetiky pokročil málo, zato studoval sochy, obrazy a hudbu, tedy krásno ve skutečnosti. Malíř Kadlík namaloval jeho portrét, to tenkrát, když mu bylo $22^1/_2$ roku. Mladík šumný — byť od 15. roku měl rozšířenu štítnou žlázu —, blondýn modrooký s dlouhými světlými vlasy nad čelem zvlněnými. Jak je nám to obraz drahý: víme, jak vyhlížel otec národa v čistém, zářivém mládí.

Starší chovanec Jan pomýšlel hledati štěstí při stavu vojenském, mladší Karel ustanoven za dědice velkostatku. Na konci školního roku 1821 odebrali se z Vídně do Čúzu a tady se vzdělávali dále. Po novém roce 1822 byli až do velikonoc v Prešpurku, odtud pak trvale v Čúzu. Palacký, zdá se, přivykl na nevtipnost a slabou vůli svých chovanců, nesoužil se tolik a maje o živobytí postaráno vzdělával se horlivě mysle dnem nocí na národ, na Prahu . . .

Od posledního dne m. prosince 1822 až do 8. ledna 1823 meškal u nejlepší a nejmilejší přítelkyně, nezapomenutelné matky své, paní Zerdahelyové ve Vísce. Tu se s ní rozloučil, zdá se, řečí slovenskou; ona nepřijala starého dluhu 80 zlatých pravíc, že »nepamatá«, že by jí co dlužen byl, ale ona že sama je dlužnicí.

V témž měsíci Jan byl přijat ku proslulému pluku, přišel o tom dopis od samého generála, a tak se schyloval úřad Palackého ke konci, byť podle smlouvy, aby byly dovršeny čtyři roky, měl setrvati do konce března. Už dne 6. února 1823 odjel z Čúzu navždy...

Měl dostati 3000 zlatých. Z nich chtěl žíti v Praze, než získá nějaký honorovaný úřad. Ale paní Čúzyová mu oznámila, že peněz nemá, že mu bude toliko úrok odváděti. Ulekl se zprávy té a téměř se s paní svou povadil. On přece musí do Prahy... tam chce psáti dějiny... křísit národ... Třetího dne slíbila dáti část na cestu, toliko 250 zl. a na ostatek dlužní úpis.

Palacký jí z Prahy žádá, aby mu poslala splátku, ale ona místo peněz nabízí mu — obilí nebo vlnu. Dne 5. máje 1823 píše Palacký otci do Hodslavic, aby dojel do Čúzu, přijal to neb ono, prodal, sobě v nouzi pomohl a synovi po částech splácel. Bylo to radosti v hodslavské chaloupce! Otec byl »od radosti jak opilý«. Právě byl vypraven s máslem do Vídně. Prodav je jel ihned do Čúzu. Úředník i bývalý chovanec Karel, uslyševše jméno otce Palackého, přijali jej velmi vlídně, mladý pán zvláště. Velkomožná paní dlouho spala, vstala až v deset hodin. »Šťastný jste otec, že takové dítky máte,« řekla a nabídla vlnu. Naložil vlny za 2301 zlatý a dal na ni kvitanci 1. června 1823. Čúzička počítala vlnu draho, otec Palacký měl na ní 374 zl. škody. Na zbytek dluhu čekal Palacký — při mnohém upomínání — ještě dva roky. Jak těžko vymáhal vědomosti ze synů, tak těžko peníze z matky. Zemanská degenerace duševní i majetkový úpadek; paní Čúzyová dlužila se i od svého úředníka.

A přece vzpomínám rodiny této s vděčností: Palacký i při svědomité práci pěstounské měl hojně času pro sebevzdělání, maje dobrou stravu a zdravý byt zachoval si tělesnou sílu, konečně zahospodařil si 3000 zlatých, z nichž potom žil v Praze, než si tu nové zaopatření získal. Když se mladí chovanci loučili s pěstounem Jakalem, předchůdcem Palackého, vrhli se mu kol krku a plakali. Palackého tak nemilovali; kdo ukládá práci a chce mravný život, nebývá v lásce lidí povrchních. Ale na konec přece jen zvítězí pravda; když přijel otec Palacký pro vlnu, mladý Karel Čúz — Jan byl při vojsku — choval se k němu velmi uctivě a srdečně (takže si ho starý otec rázem zamiloval, chtěl by mu ihned sloužit) a bývalému pěstounovi poslal do Prahy list plný vděčnosti a uctivosti. Šréteři byli zlí, ale Čúzové dobrosrdeční — zachovejme je v paměti, i tam tu zemanskou dědinu (dnes má 2000 obyvatelů, z nichž 12% Slováků) na dunajské nížině.

Bratr Ondřej, o devět let mladší, také studoval; tomu v březnu 1822 Palacký psal: »Jen o to usiluj, abys dobrým člověkem a dobrým žákem byl... přijdou léta, kde ti lépe bude, ale jen tehdáž, když toho sám osobně zasloužíš.« Za rok mu píše: »Pomni především, že budoucí štěstí tvé nejvíce od tvé nynější pilnosti a mravopočestnosti závisí, a že tedy světější povinnosti nemáš, než pilně ve školách a ctnostně v životě se míti.« Z Prahy jej v listopadu 1825 povzbuzuje, aby si hledal »paedagogii«, t. aby vyučuje mladší studenty sobě vydělával; »uče, sám učiti se budeš, ač ne literám, ale životu.«

V rozmluvách šel hned k věci, ať bylo hospodářství nebo stavitelství nebo hudba nebo politika — bylť všestranně vzdělán, jakož vůbec u géniů shledáváme. Poučil, kde byla příležitost. Když se ubíral ze Slovenska do Prahy, a to přes Vídeň a Hodslavice, přenocoval v hostinci v Nedakonicích u Hradiště (14. března 1823). Za půl roku pobyl v témž hostinci starší bratr Jiří do Vídně máslo veza. Hostinský mu s nadšením vypravoval, že bratr František u něho spal, že spolu mnoho rozpráděli a že mu půjčil vzácnou knížku, již by rád měl, ať stojí co stojí, vzkazuje mu ponížené služby a všeho dobrého vinšuje, aby jen mu knížku poslal, že ji vděčně zaplatí.

Příležitostné poučování, házení zlatých zrn, kde se jen půda naskytne, nelze dost vynachváliti.

V letech pěstounských obíral se Palacký nejvíce estetikou, již budoval na ideách: pravda, krása, ctnost. Těch ideí byl také pamětliv v úřadě pěstounském.

A tak se nám český genius zjevuje po stránce dosud nepovšimnuté — bylť on také dobrým vychovatelem, kteroužto složku jeho duše cítíme v celých jeho Dějinách. Láska mu byla základem, jí zahříval srdce svých chovanců; k ní družil důstojně pravdu, jež je přísná práci ukládajíc a ctnost; korunkou oběma byla krása. Láska, pravda, krása.

Eliška Krásnohorská:

Dopis umělcův.

Vzal si dopis, jejž mu na podnose
sluha podal. Chvatně pohleděl
na obálku, mile nadepsánu
rukou známou, ráznou, trochu kose:
»Urozenstvu, svobodnému pánu« . . .
s predikáty, jimiž býval jmín
Liběchovský pán, Veith Antonín.
Pečeť zlomil červenou a silnou,
spěchaje, by již se dozvěděl,
co mu píše přítel z Mnichova,
a již četl s dychtivostí pilnou
v listě po německu do slova:

»Příteli můj! Urozený pane!
Rcete mi, co umělci se stane
vzácnějšího kdy v tom pestrém žití,
než an šťastně zlatou možnost chytí,
aby tvůrčí sen svůj uskutečnil
a své křehké dílo v kovu zvěčnil!
Na kov nemyslím, jenž v měšci zvoní.
Nad mamon i vavřín, chlubnou čest,

nad titule, erby s fanfrnochy
nad lesk, za nímž celý svět se honí,
o dva světy cos mi dražším jest:
jsou to, příteli, ty naše sochy,
Vzpomenu-li, v náruč jal bych vás!
Nebýt vás, oč byl bych ochuzen!
Vaší myšlenkou jen povzbuzen,
zahořel jsem pro ni v jeden ráz.
Vy — a farář — stokrát buď vám dík —
Filip Čermák, statný velebník,
on a vy — as při mělnickém víně,
při té Čechům zdravé skalní šťávě,
vzplanuli jste snem o české slávě — —
při tekuté, plamenné té lávě
ukuli jste plán svůj o Slavíně.
Hned když jste mě vyzval po prvé,
tak mi bylo, jak by kouzelník
též mi ohně nalil do krve.
Představa to velká, nádherná:
nad národem, jenž svá nezměrná,
dlouhá utrpení končit zdá se
skonem smrtelným, když znova vstává
žití genius! Když ze mdloby
probouzí jej dávných otců sláva
a jich synů láska nevýslovná,
láska, která hory přenáší,
nové věky tvoříc nad hroby!
Věřte: nic té velkolepé kráse
v lidských dějinách se nevyrovná.
Ač mi český kmen i rod jsou cizí,
uchvátil mě nadšený váš zápal.
Nevěřícímu přec Tomáši
bylo třeba důkazů, by chápal,
že váš rozmach podstatu má ryzí;
české děje poznat chtěl jsem tedy
a jich pravdu. Mnohé hodiny,
dny a týdny trvaly mé zvědy;
studoval jsem české dějiny —
víte, s jakou pílí. A z té četby,
úroda jak zlatá z dobré setby,
vzklíčil nový svět mých ideálů!
Jasně vyvstávaly přede mnou
rázovité, luzné postavy
vašich věštkyň, hrdinův a králů,
opředeny bájí tajemnou
nebo hřměním dávných dob. — A vy
sám jste, příteli, mi ukázal
na ony, jež nejdražší jsou lidu;
vy k té řadě triumfálných vidů

mocně jste mi srdce přivázal.
Tak mi zazářila do duše
milostná a moudrá Libuše;
obraznost hned zbásnila si něžný
a přec majestátný zjev té kněžny;
vedle ní se vzpřímil ztepile
mladý oráč, prostý kníže s pluhem,
v rozkošné jenž lásky idyle
a pak na trůně byl jejím druhem.
Přemysl pak druhý, Otakar
zaskvěl se mi v lesku zlatých par,
vítěz mocný, zváben slávy vnadou
k jejím vrcholům — a sražen zradou.
A ta tklivá Přemyslovců dcera,
poslední jich skvostná ratolest,
anděl, předurčený pro bolest
nejkrutějším z losů tisícera,
Eliška, ta matka — trpitelka,
láskou k svojí otčině tak velká!
Jaká královna to! Jaká žena!
Jak má fantasie roznícená
hledala vnad antických si pro ni! —
Z bouří oněch, za věky jež po ní
zaburácely, jak div by vzplál,
přede mnou zjev bohatýrský stál,
jehož olbřím žádný nezacloní:
mužný Jiří, chrabrý lidu král — —
Ale nač mi slov? Mdlý žvatlot dětský
jest má řeč; jen dláto v mramoru
jest můj jazyk schopný hovoru. ..
Však jste, příteli, je viděl všecky
ty mé děti, soch mých rodinu!
Nuž: jen Bohu postačila hlína,
aby nejkrasší své dílo stvořil;
ale naše sochy do Slavína
nelítostný zmar by v trosky zbořil,
kdyby, vtěleny jen v chabou sádru,
v lehkou kořist padly záhynu.
Z bronzu buďtež, na podnoži z kvádrů!
Chvalte Boha! Vše již ujednáno:
kov již máme i též litce, mistra!
Teď to půjde vesele a zbystra.
Jest mi, jak bych měl již zítra ráno
provodit co nejvěrnější stráž
sochy do Tupadel v Slavín váš.
Slyšte, co se stalo: Jeho Milost,
král náš Ludvík, živá ušlechtilost,
koupiv děla v moři potopená
v bitvě u přístavu Navarina,

ohromnou pak prací vylovená,
spěž z nich určil sochám do Slavína!...
Příteli! Zdaž také chvějete se?
Radost bouřlivá mi rukou třese,
pomním-li, že spěž ta hrůzoplodná,
v hrobě mořském zarytá až do dna,
vrací se — ne na zkázu a zmar,
oživne však jako s nebe dar
zduševněna v sochách, zahovoří
olympskou z nich mluvou umění —
o národě, který v dějů moři
též již tonuv, slaví vzkříšení!

Nemám slov. Co cítíte, to znám.
Zvuč vám symbolicky zvěst ta, která
dnes tak rozjásaným vzruchem k vám
letí od přítele
Schwanthalera.«

Dojat chvěl se Veith. A bezděky
ruce spiav, list přimknuv na svou hruď,
šeptl — snad že k Bohu: »Tak vždy buď!
Tak ať věk se mění po věky!«

Dr. *Bedřich Jahn:*

Divadla za Koňskou a Žitnou branou.

Pražská divadla do let šedesátých.

Kdežto v jiných evropských městech (zejména v Italii a Francii) shledáváme se se zřízením stálých divadel již ve století 17., ba i 16., došlo v Praze k zřízení stálého divadla teprve v polovici 18. století. V roce 1743 dal upraviti pražský magistrát část pražských *Kotců* (poblíž kostela sv. Havla) na Starém Městě Pražském za stálé divadlo a pořádána tamtéž pravidelná představení, avšak pouze vlašská a německá; pouze výjimečně došlo také k českým představením: prvé takové představení pořádal ředitel Jan Jos. Brunian roku 1771, a sice dávána do češtiny přeložená veselohra Krugerova »Kníže Honzík«. Představení toto, provedené německými herci, bylo však tak špatné, že od dalších upuštěno a teprve po několika letech dáváno opět české představení a sice zpěvohra »Ponocný«.

Roku 1779 zřízeno druhé stálé divadlo v Praze, a sice *v Thunovském paláci* na Malé Straně, kde rovněž představení byla německá.

Divadlo v Kotcích bylo roku 1783 zrušeno a postaveno nové divadlo na Ovocném trhu na Starém Městě Pražském; poněvadž

hlavní zásluhu o zřízení tohoto divadla měl nejvyšší purkrabí království Českého hrabě František Nostic, zváno po něm toto divadlo *divadlem Nosticovým*; divadlo toto bylo původní stavbou pozdějšího stavovského a dnešního zemského německého divadla na Ovocném trhu; také v tomto divadle hrávalo se v prvých letech občas česky, když však zřízeno roku 1786 divadlo v Boudě, přestala česká představení v Nosticově divadle úplně.

Pro vývoj českého divadelnictví má velký význam *zřízení samostatného Českého divadla v Boudě na Václavském náměstí;* to stalo se roku 1786 zásluhou spisovatele a profesora na Teresianu Zlobického, který sestavil zvláštní komisi, která u císaře Josefa II. dosáhla propůjčení privileje ke zřízení divadla.

Frant. Ad. Šubert ve svých »Dějinách Národního divadla« líčí zřízení divadla v Boudě takto:

»Divadlo sbito rychle a co možná nejlevněji z trámcův a prken na Koňském trhu, blíže ulice Jindřišské před domem u Císařských, ale upraveno uvnitř tak, aby se v něm mohlo hráti i v zimě. Byly totiž stěny jeho povlečeny silným plátnem a vycpány slamou; zároveň opatřena »Bouda« všemožně i jinak, tak že skutečně mohlo v ní obstáti obecenstvo i v čase zimním. Poprvé hráno tu dne 8. července r. 1786; dáván Štvánův překlad Ifflandovy hry »Vděčnost a láska k vlasti«. Zřízení Boudy způsobilo velkou radost vlastencům i všemu českému obyvatelstvu v Praze a divadlo těšilo se stále hojné návštěvě všech tříd obyvatelstva. Sám císař Josef II., když přibyl na podzim do Prahy, navštívil jedno představení v Boudě. A vida, kterak sobě řiditelstvo řádně vede, obdaroval herce a svolil, aby se Bouda nadále nazývala »c. k. vlasteneckým českým divadlem«. V divadle v »Boudě« nehrálo se však pouze česky, nýbrž i německy a také provolání ze dne 12. června 1786, vybízející k návštěvě tohoto divadla, vydáno bylo česko-německy.

Český text tohoto provolání má toto znění:

Předoznámení

na wysokou a milostiwou wrchnost též ctihodnou obec.

Powinnost a ochotnawolnost se podnikagí skrz wnadu wnitřnosti, když lidé proměnou swého sstěstí k prwněgssímu wzbuzeni býwagí.

Dlauhý giž čas gazyk cžeský w hluboké dřímotě odpočíwal a nemnoho gich bylo kterýby ho zbudili. W plné nádhernosti na tu myssljnku — na horliwost wlastenské lásky nastal onen milý čas w kterém se po té slawné cesté kráčelo. By ono wynalezení obecněgssím se učinilo, dokázal cžeský odběhlec a giné na nowém wlastenském diwadle cžeském gazyku předstawené činohry, že se tato řeč gako wssecky ostatní w herectwí užíwati může: a tento gest onen zlatý wěk, genž každému horliwému wlastency wděk býti musy.

Neywyssí Milost a wysoce slawné Gubernyum dáwá nížepodepsaným swobodu na Nowoměstském koňském trhu sta-

wění wzdělati, k gehožto základu dneſ počátek ſe činí. Stawění cžeſkým a německým diwadlem poſwěcen a to předſewzetí w kutek uwaděgi. — Synowe zemſſtí, který té cti aučaſtni byli, pochwálí od wyſoké a miloſtiwé wrchnoſti tak Ctihodné obce ſkrz nemalý čas na ſtarém y nowém diwadle wlaſtenſkém hodnými učiněnu býti.

Nižádná ſtatkužádoſt geſt wnadou, která by k tomuto řidkému aumyſlu dáwala horliwou podned, gakbychom ſe giž nepochybně z ſwého dobrého radowati mohli. Nikoli, ale weſſkeré oné předſewzetí záleži wnaděgi, miloſti a pomocy, o kterou ſe wyſoká a miloſtiwá wrchnoſt a ctihodná obec žádá.

Proměna diwadla bude pozuſtáwat w hrách a w zpěwohnách cžeſkých y německých, pak w baletách a tímto způſobem w negmožněgſſym rozdělení přiſlibugi ſwé ſpoluwláſtency ſpokogiti.

W. K. Antony — J. Körner
F. X. Sewe — A. Zappe

Dne 12. čerwna 1786.

Později po zrušení Boudy r. 1789 pořádána česká představení také *v bývalém klášteře Hybernů* a posléze *v Raymanském domě na Malé Straně.*

Roku 1798 koupilí čeští stavové divadlo Nosticovo, které od té doby zváno divadlem *stavovským:* v tomto divadle pak od roku 1804 předváděny byly také občas české hry; stavové odkoupili podnikateli českých her v Raymanském domě na Malé Straně divadelní privilej a na základě této pořádali české hry v divadle stavovském. Počátkem devatenactého století bylo tedy v Praze jediné divadlo stavovské, kdež české hry zejména od roku 1812 zásluhou Jana Nepom. Štěpánka pořádány pravidelně, ovšem nejvýše jednou týdně a to v neděli odpoledne. Po roce 1812 hráno někdy česky za branou ve Vimmerových sadech, na upraveném jevišti.

V pozdějších letech pořádána česká představení v tak zvaném *»vlasteneckém divadle« v Teisingerově domě* v *Dlažební ulici* (v roce 1821), kdež hrány zejména hry Klicperovy a r. 1835 zřízeno zásluhou Jos. Kajetána Tyla divadlo *v Kajetánském domě na Malé Straně.*

O zřízení divadla v Kajetánském domě rozepsal se Dr. František Lad. Rieger ve svých vzpomínkách, které nazval »První národní bál« (věnovaných k čtyřicetiletému jubileu »Národní Besedy«) těmito slovy: »Tyl získal vlasteneckého měšťana Arbeitera, kterýž byl v ten čas držitelem domu Kajetánského blíže zámeckých schodů, že ve svém domě postoupil větší místnost přízemní ku zřízení divadla ochotnického. Tyl ujal se věci s celou duší a s prostředky chatrnými podařilo se mu zříditi divadlo ochotnické, k němuž dosaženo povolení jen pod výminkou, že se bude hráti k účelům dobročinným. Na divadélku tom zkusili se s větším menším úspěchem téměř všichni mladší spisovatelé té doby, v první řadě Tyl sám co ředitel, Mácha, Jiří Kolár, Rubeš, Filípek, Pichl, sám Franta Šumavský

a j., mimo ty divadlu náruživě oddaný Kaška, tehda ještě krejčovský tovaryš, a jiní diletanté. Ženské role hrávaly přítelkyně Tylova, později žena jeha, Forchheimová, dcera jeho kollegy ve službě a některé jiné ochotnice mladší. Prvním představením byli tuším »Pašerové« od Raupacha, k nimž Tyl napsal a přednesl proslov. Proslov musil býti ovšem censurován. Censor tehdejší, křižovník P. Zimmermann, hlásící se též k literárnímu duchu českému měl způsob nejen škrtati, ale též opravovati rukopisy, ba i verše jemu nelibé; zvláště pak netrpěl, aby se jakýkoli předmět náboženský ve světských básních profanoval. Tyl byl ve prologu svém napsal: Složte dárek na tomto skromném oltáři, což Zimmermann opravil »na talíři«. Rovněž opravil jinému básníku poslední verš znělky: Spojili své ruce u oltáře, poslední slova »u kováře«. Obecenstvo bylo ovšem skrovné, něco měšťanů a rodin spisovatelů, profesorů a pak my studenti.

Jak známo, stali se někteří z diletantů kajetánských později předními herci zemského divadla, jako zejména Jiří Kolár a Forchheimová (Skalná). Tyl sám stal se regisseurem a dramaturgem českých nedělních her, když po vypršení direkce Štěpánkovy ředitel stavovského divadla Stöger tyto české hry dále pěstoval, nalézaje v nich snadno přístupný a dosti hojný pramen výnosu, jelikož nežádaly gáží a zvláštních nákladů, ježto ochotníci, jsouce za práci svou odměňováni jen beneficí, sami si obecenstvo sezvali. Vzhledem k těmto změnám nemohly ovšem hry v divadle kajetánském míti dlouhého trvání.«

V letech 1837 až 1842 hráno česky pouze občas v stavovském divadle, až roku 1842 upravil ředitel stavovského divadla Stöger *v bývalé Růžové ulici* divadlo, v kterém pořádal třikrát týdně česká představení; divadlo toto zváno »Nové divadlo«. Avšak ani tato představení dlouho se neudržela, divadlo v Růžové ulici zrušeno a česká dramatická musa odkázána opět do stavovského divadla, kde jí vyhrazena pouze nedělní a sváteční odpoledne. Počátky českého divadla v Praze byly tedy velmi krušné: česká představení odkázána buď do špatných, najatých místností, bez jakéhokoliv jen sebe menšího pohodlí, takže nikde se dlouho neudržela, nebo připouštěna jen jako z milosti občas ve stavovském divadle.

Jakýsi obrat k lepšímu nastal v letech padesátých a to z dvou příčin: jednak zřízena roku 1849, zejména přičiněním Al. Pravosl. Trojana, »*Arena ve Pštrosce*«, jednak roku 1850 došlo k ustavení sboru pro vystavění českého národního divadla.

Roku 1849 měla přestati i nedělní odpolední česká představení ve stavovském divadle a tu přímluvou Trojana vybídnut zemským výborem ředitel stavovského divadla Jan Hoffmann, aby žádal o povolení k vystavění areny pro české hry na dobu od 1. května do konce září 1849 a zaručena mu finanční podpora. Toto povolení Hoffmanovi uděleno a najal týž smlouvou ze dne 10. července 1849 od majitele vinice »Křižovka« čís. cons. 35 a 36 Eduarda Pštrossa pozemek ve výměře 700 čtver. sáhu, na němž postavil dřevěnou nekrytou arénu k pořádání českých her. Nájemní práva Hoffmannova zapsána jsou v pozemkových knihách Vinohradských pro čís. pop. 35

a 36 (Weingarten Křižovka Nro C. 35 und 36 pag. 14., Post Nro 11) tímto zápisem: »Praes 11. decrt. 16. Juli 1849 N E 816. Auf Grund des Vertrages ddto 10. Juli 1849 werden die darin dem Johann Hoffmann und in Zukunft den hochlöblichen Herrn Ständen und Logeneigentümern zugesicherten Rechte wegen Benützung dieses Weingartens Křižovka zum Betriebe des daselbst von Johann Hoffmann errichteten und demselben eigentümlich gehörigen Sommertheaters unbedingt sichergestellt. Oblig. Nro 31. fol. 297 p. v.«

Aréna ta nacházela se za Koňskou branou přibližně v těch místech, kde později stála tak zvaná Heineova aréna a kde je nyní blok domů mezi ulicemi Jungmannovou, Manesovou, Žižkovou a Blanickou na Král Vinohradech.

Česká představení v aréně ve Pštrosce zahájena dne 11. srpna 1849 Tylovým proslovem a premiérou jeho hry »Jiříkovo vidění«.

Původně mělo se hráti třikráte týdně v letních měsících; prvým režisérem českých představení byl J. K. Tyl, který také sestavil herecký ensembe. Vedle českých představení pořádána v aréně také představení německá, která zahájena dne 16. srpna 1849 lidovou hrou: »Das Margarethenfest im Stern«; v německých představeních účinkovali členové stavovského divadla. Z prvního roku trvání této arény dlužno uvésti tyto české premiéry: 15. srpna 1849 »Hrabě Waltron«, vojenská činohra od Zbraslavského, 18. srpna 1849 Tylova hra »Císař Josef«, 31. srpna 1849 Kaisrova hra »bratr Honák«, 11. září 1849 Tylův »Bankrotář«; návštěvy v aréně byly dosti slušné — vzdor tomu, že toho roku řádila v Praze cholera. Tyl dlouho režisérem českých her nezůstal a po něm pořádání českých představení jednak v zimě ve stavovském divadle, jednak v létě v aréně měli na starosti režiséři stavovského divadla.

Česká představení v aréně ve Pštrosce měla býti pořádána pravidelně třikrát v týdnu, však musila se záhy omeziti na mnohem řidší počet, čehož příčinou bylo jednak počasí, které vzhledem k letní stavbě arény bylo velmi důležitým činitelem, jednak macešské nakládání s českými představeními se strany správy divadelní, která namnoze dávala přednost představením různých atrakcí pochybné ceny, jako představením kouzelníků, trpaslíků, tyrolských zpěváků, vídeňského chantánního komika a pod. před českými hrami.

Repertoir českých představení vykazuje značnou pestrost a byl sestavován bez jakéhokoliv systému, natož uměleckého měřítka — maje na zřeteli jedině a pouze ohledy kasovní. Lidové hry Birch-Pfeiferové, Raimundovy (»Marnotratník«), Raupachovy, Kořenského (»Obžínky«), Tyla a Klicpery se sensačními dramaty Hugovými (Zvoník Notredamský«), Pyatovými (»Hadrník přížský«) historické hry Körnerovy (»Mikuláš hrabě Zrinský«), Štěpánkovy (»Obležení Prahy od Švédů«, »Korutané v Čechách«) s hrubými fraškami Kotzebue, Benedixe a Zieglera, Hoppeho, Töpfera i Weisenthurnové, jemnější veselohry Kaisrovy, Bayardovy a Lemainovy s několika díly Schillerovými a Shakespearovými střídaly se bez jakéhokoli ladu a skladu.

Z herců, kteří v českých hrách v areně vystupovali dlužno uvésti oba Koláry, Kašku, Lapila, Sekyru, Kramuele, Chramostského,

Chauera, Grabingera, Graua, Šimanovského — dámy Kolárovou, Peškovou, Wiedermanovou, Hynkovou, Lipšovou, Gaučovou, Zachovou.

Novinářská kritika velmi často a trpce si stěžovala na česká představení v aréně; tak čteme na př. v Pražských Novinách ze dne 1. září 1852: »Mnohým čtenářům bude poněkud nápadné a divné, že za poslednější doby žádných zpráv o našem letním divadle ve Pštrosce nepodaváme a divadelní představení mlčky opomíjíme. Neděje se tak z nevšímavosti k důležité věci, nýbrž zúmyslně a ze zvláštní šetrnosti k čtenářstvu. Neboť, má-li čtenář místo dobré a potěšitelné zprávy o rozkvětu divadla, ústavu tak vznešeného a k všeobecné vzdělanosti národu nade vše potřebného, jen nářek o bídném a českého divadla nehodném stavu slyšeti a čísti, a referent místo kritiky jeremiady toho druhu podávati, tuť myslíme, že brzy oběma chuť zajde, prací tak nevděčnou a omrzelou se obírati a čas mařiti. Tak na příklad pozorujme přehled českých her od 16. července do 26. srpna a shledáme následující data; Za ouplných šest neděl hrálo se po česku suma sumárum předce pětkrát, německy třídcetkrát.« V těchže novinách ze dne 26. září 1855:

»V aréně se nám letos nedařilo valně. Pohostinské hry Scholze, Treumana a trpaslíků zaujaly nejpěknější a nejpříhodnější čas k představením v letním divadle a česká představení se jenom porůznu na ceduli naskytovala.«

Jindy opětně vede se stížnost, že na příklad v roce 1854 hrálo se česky v letním divadle za celou sezonu pouze jedenáctkráte a podobné.

Z některých významnějších představení v aréně ve Pštrosce dlužno uvésti dne 1. srpna 1856 představení Tylova »Jiříkova vidění« ve prospěch pozůstalé rodiny nedávno před tím zemřelého Josefa Kajetána Tyla a v týž prospěch pořádané představení dne 29. srpna 1861 Tylovy: «Lesní panny«. Představení v aréně ve Pštrosce, která koncem svého trvání označovala se hrdým názvem: »Královské stavovské letní divadlo ve Pštrosce« pořádána byla téměř výhradně jako představení benefiční jednotlivých herců. Aréna ve Pštrosce r. 1861 pro sešlost zbořena.

Výmaz nájemních práv Hoffmannových zapsán jest v pozemkové knize Vinohradské čís. 35 a 36 takto: »Pr. 21. dec 26. November 1866 N E 25.098. Auf Grund der von Johann Hoffmann am 12. Oktober 1862 ausgestellten vom k. böhm. Landesausschusse bestätigten Erklärung die nebigen aus dem Vertrage v. 10. Juli 1849 resultierenden Rechte gelöscht. Reg. Fasc. ai 1866.«

Co se týče dějin sboru pro vystavění Národního divadla, nespadají tyto v rámec tohoto pojednání a jsou podrobně a historicky věrně vylíčeny v díle Frant. Ad. Šubrta »Dějiny Národního divadla«.

Za účelem přehledu a spojitosti dlužno však poukázati na některé důležité momenty činnosti tohoto sboru, pokud se týče události souvisící s přípravou k zřízení dnešního Národního divadla.

Smlouvou ze dne 13. září 1852 odkoupil sbor pro vystavění Národního divadla od pí. Eleonory šl. ze Schlosserů pozemek na Františkově nábřeží, kde stála tehdá Solnice, za kupní cenu 45.000 zl. za účelem použití téhož pro stavbu Národního divadla; k stavbě ovšem nedošlo a sbor pro vystavění Národního divadla prodělával za éry Bachova absolutismu a za vladaření místodržitele Meszeryho krušné doby. Teprve po říjnovém diplomu r. 1860 a únorové ústavě r. 1861 nastaly utěšenější časy, takže roku 1862 převzal zemský výbor stavbu prozatímního divadla, ku kterémuž účelu ponechal sbor pro vystavění Národního divadla témuž odkoupený pozemek na Františkově nábřeží.

Dne 18. listopadu 1862 zahájena představení v prozatímním divadle Hálkovou tragedií »Král Vukašín« a hráno pak pravidelně třikrát v týdnu a ode dne 19. března 1864 každodenně a sice až do dne 14. dubna 1883, kdy prozatímní divadlo adaptováno k nově postavené budově »Národního divadla«.

Novoměstské divadlo.

V roce 1858 (tedy v době, kdy ještě existovala aréna ve Pštrosce) postaveno na pozemcích nynějších Vinohrad při Kutnohorské silnici tak zvané »*Novoměstské divadlo*«. Vinohrady nebyly tehda ovšem ještě městem, ba ani samostatnou obcí v tom teritoriálním ohraničení jako dnes, nýbrž katastrální obcí, zaujímající usedlosti s pozemky z bývalých hor viničných za branami Slepou, Žitnou, Koňskou, Novou a Poříčskou. Novoměstské divadlo postaveno bylo za Koňskou branou, před hradbami v místech, kde se nalézá nyní Nové německé divadlo, resp. německá divadelní zahrada: nacházelo se v zahradě, která sloužila zároveň za hostinskou zahradu při restauraci, tamtéž zřízené.

Výše nad ním při silnici k Černému Kostelci a dále ke Kutné Hoře vedoucí byly známé usedlosti s restauracemi Pštroska a Kanálka. Pozemek na němž divadlo bylo postaveno, náležel k usedlosti »Smetanka«, která podle starých viničných a později pozemkových knih byla vlastnictvím německé rodiny Bachheibl. Usedlost tato (Weingarten Smetanka NC. 37) podle odevzdací listiny ze dne 28. června 1859 čís. 12.420 a podle výměru c. k. zemského soudu v Praze ze dne 3. července 1860 č. 15162 připadla z pozůstalosti po Filipu Bachheiblovi pí. Františce Bachheiblové a byla pozůstalostně odhadnuta obnosem 37.265 zl. 13 kr. r. m.

Ještě během projednávání pozůstalosti a to na základě pachtovní smlouvy ze dne 5. března 1858 propachtovala tato pí. Františka Bachheiblová rozená Hergetová část této usedlosti ve výměře $3263^6/_{10}$ na dobu 15 let Františku *Thomému*, budoucímu podnikateli českého stavovského divadla a Janu Augustu Althalerovi zvanému *Stögerovi*, dočasnému podnikateli čes. stavovského divadla za smluvené pachtovné 1088 zl. r. m. ročně a proti složeni kauce v obnose 800 zl. r. m.

Smlouva tato zapsána jest v pozemkové knize Vinohradské čís. pop. 37 na listu závad pag. čís. poř. 2. pod praes, 13.—15. března

1858 čís. exh. 4650 a z obsahu téže vysvítá, že pozemek ten byl pachtujícími najat za tím účelem, »aby na něm postaveno bylo kryté letní divadlo, ve kterém mají býti pořádána denní i večerní představení, dále aby propachtovaná area byla jako sad upravena, tamtéž restaurace zřízena a v takto upraveném podniku veřejná obveselení pořádána.«

Dle téže smlouvy vyhradila si propachtující pro každou středu v témdni na večerní představení zdarma loži v I. pořadí a pro ostatní dny v témdni »Zwei Freisitze des höchst tarifirten Platzes«.

Podnikateli stavby byli tedy divadelní ředitelé Stöger a Thomé (kterým uděleno povolení k pořádání divadelních a hudebních produkcí dekretem ze dne 10. května 1858 čís. 2809) a plány stavební sdělány Josefem Niklasem.

Stavební komise konána z nařízení c. k. okresního úřadu v Karlíně dne 20. listopadu 1857 a po komisi té a některých ještě dodatečných ohledáních stavba divadla povolena a během roku 1858 provedena.

Byla to stavba v podobě poloviční rotundy, na tehdejší dobu velkých rozměrů: v přízemí bylo umístěno 400 sedadel, v prvním pořadí 20 loží, v druhém pořadí 10 loží, mezi ložemi balkony a tři galerie. Budova pojmula přes 3.000 lidí. Divadelní představení pořádána pouze v létě (většinou německá) v zimě pořádány tamtéž bazary, reduty (maškarní plesy), cirkusová představení a balety.

Do tohoto divadla připuštěna také česká představaní, která pořádána s počátku pouze ve čtvrtek večer a v neděli odpoledne a od 1./1. 1862 třikrát týdně v úterý, čtvrtek a neděli. (V zimě pořádána česká představení ve stavovském divadle na Ovocném trhu, jehož řediteli byli ovšem též Stöger a Thomé). České hry zahájeny dne 25. dubna 1859 Svobodovou hrou »Karel Škréta« s proslovem Gustava Pflegra Moravského. Neruda ve své divadelní zprávě v »Obrazech života« popisuje představení toto takto. »Novoměstské divadlo otevřeno proslovem a živými obrazy a V. G. Svobodovou veselohrou »Karel Škréta, český malíř«. Báseň Pflegrova byla dobrá a paními Kolárovou a Peškovou, dobře přednesena, tableau k ní uspořádané nestálo za nic. Provedení veselohry bylo improvisováno.«

V prvních dobách Novoměstského divadla za ředitelství Thomého — až do roku 1864 — vykazují česká představení, ač pouze odpoledne pořádaná, repertoir velmi dobrý: klasická díla Schillerova (»Loupežníci«, »Valdštýnův tábor«, »Maria Stuartka«) Göthův »Faust« a Shakespearův »Jindřich IV«, oblíbené hry Birch-Pfeifferové (»Sládkova dcera«, »Sirotek lowoodský«, »Diblik z hor«), Kaisrovy (»Kněz a voják«, »Chyba lávky«), Gutzkovovy (»Uriel Akosta«), některé francouzské veselohry Scribeovy (»Povídky královny Navarské«, »Sklenice vody«), Augierovy (»Škaredá vdova«), hlavně však celá řada her českých autorů: Tyla (»Strakonický dudák«, »Slepý mládenec«, »Pražská děvečka a venkovský tovaryš«, »Čestmír«), Klicpery (»Židovka«, »Žižkův meč«, »Rod Svojanovský«), Štěpánka (»Obležení Prahy od Švédů«, »Čech a Němec«), Mikovce (»Záhuba rodu Přemy-

slovského«), Hálka (»Carevič Alexej«), Slánského (»Jan Slepý«), Pflegra-Moravského a Nerudy (»Veselohra na mostě«).

Provedení těchto her obstaráno českými členy německého ensemblu stavovského divadla, které od května roku 1861 zváno Královským zemským divadlem; předními representanty byli oba Kolárové, Šimanovský, Kaška, Sekyra, Lapil, později Wilhelm, Šamberk, Chramosta, Chvalovský, dámy Kolínská, Kolárova, Heinzová, Pešková, Bollardová, Hynková, Libická, Libšová.

Jakási změna nastala otevřením prozatímního divadla (18. listopadu 1862), kdy čeští herci (vyjímaje staršího Kolára) vystupovali již výhradně v českých představeních. Do tohoto prvého období českých her v »Novoměstském divadle« spadají prvá vystupování Jindřicha Mošny a sice nejprve dne 15. května 1859 v úloze Kosinského v Schillerových »Loupežnících«. Kritika přijala jeho výkon velmi nepříznivě a Neruda píše v »Obrazech života« o výkonech Mošnových takto: »O jakéms začátečníku panu Mošnovi, jenž při této příležitosti co Kosinský, později v »Tarasu Bulbovi« co kozácký sirotek, pak i v »Král Václav a jeho kat« vystoupil, nedá se prozatím nic jiného říci, než že dosti smělosti má, aby na jevišti se pokusil. O hře není ani památky a deklamaci posud pouhým křikem.« Spisovatel Adolf Srb ve své knize »Z půlstoletí« líčí české představení v divadle takto:

»Česká představení byla chudičká; české hry byly právě v podruží. Hrály se nejvíce vlastenecké hry od Tyla, Štěpánka a j., pak německé frašky v špatném překladu, avšak také hry Shakespearovy, Goethovy a Schillerovy byly občas na české jeviště uváděny. Ale hrálo se s chutí a nadáním. Měli jsme již tehda výbornou uměleckou družinu: Jos. Jiřího Kolára, Fr. Kolára, Šimanovského, Šamberka, Kašku, Lapila, Sekyru, Kolárovou-Manetinskou, Lipšovou a j. Všichni ti umělci oddali se českému jevišti z pouhé lásky k umění a z vlastenectví; praskrovné příjmy a špatné vyhlídky do budoucnosti zajisté je k divadlu nemohly lákati. Dostatečnou odměnou za vše strádání bylo jim vědomí, že slouží svému národu, a láska, jíž se u českého obecenstva těšili. Ta obětavost zaslouží tím většího uznání, že jako členové německého divadla mohli se snadno domoci nepoměrně lepšího hmotného postavení. — Také opery uváděly se na české jeviště a i v tomto oboru měli jsme již tehda zdatné síly, z nichž uvádíme jen Lukese, který měl proslavené jméno na předních jevištích německých, Ehrenbergrovou a j.

A netoliko na jevišti, i v hledišti jevil se mezi českými a německými představeními rozdíl. Při německých představeních přepych a nádhera, při českých skromnost a chudoba. České obecenstvo, sestávající hlavně z kruhů živnostenských, bylo velice vnímavé a bralo za vděk vším, co mu podával německý ředitel Thomé, který se jedině o to staral, aby mu česká představení plnila kasu. Miláčky své na jevišti i mimo ně zahrnovalo přízní svou. Zvláště oblíbenými byli komikové Sekyra,

Lapil a Kaška. Když tato trojice se objevila, otřásalo se divadlo smíchem a pochvalou. Při kterémsi představení působil Sekyra na bránice nedělního publika tak, že se ozval pojednou ženský hlas: »Přestaň už, Sekyro, nebo se zakuckám!« Tomuto intermezzu smála se celá Praha dlouho. Lapil byl vedle svého hereckého zaměstnání uzenářem — vlastně vedle své uzenářské živnosti hercem — a vyráběl tak výtečné uzenky, že se stal zámožným domácím pánem, jímž se jiný z jeho kolegů nestal. Když se mu vytýkalo, že dělá příliš malé uzenky, tvrdil, že má na každém párku půl krejcaru škody, a na otázku, čím to, že přece bohatne, odpověděl: »Množství (prodaných párků) to dělá.« V tomže novoměstském divadle pořádaly se také první svatojanské koncerty nedávno založeného »Hlaholu«; při jednom účinkovalo 800 pěvců za řízení moravského skladatele Křížkovského a za spoluúčinkování proslulého českého virtuosa na housle Ferdinanda Lauba; tamtéž pořádaná dne 17. května r. 1862 ve prospěch dcery po Karlu Havlíčkovi, Zdeňky, národní loterie.«

Pobyt v divadle, vzhledem k lehkosti dřevěné stavby, nebyl ovšem, zejména za chladného neb sychravého počasí, nejpříjemnější; Neruda ve svých kritikách dosti často na nepříjemný pobyt v divadle si stěžuje, tak v »Čase« z 19. června 1861: »v divadle bylo krásně prázdno, chladno a průvětřivo.. Modré nebe usmívalo se na nás všemi okny a skulinami, na střeše štěbetala hejna roztomilých brabčíků, vyplňujíce pausy na jevišti a umlkla jen tenkráte, když v restauraci divadelní kapela městských granátníků tak mocně troubami zavládala, že jsme ani salonního šepotu z komnat španělské vládní rodiny neslyšeli« (při Scribeových: »Povídkách královny Navarské«) a na jiném místě v »Čase« z 5. října 1861: »Včerejší večer ovíval nás příliš večerně, pošmourně a zimavě. Jediná řada světel zvyšovala tmu nesmírné haluzny«. (Dokončení.)

Frant. K. Hejda:

V jařmu zločinu.

III. *Lesní muž.*

Novinářský soudní zpravodaj, po dlouhou řadu let ve funkci této činný, mimoděk časem zvykne, pohlížeti na procesy, jichž stal se účastníkem a kronikářem, jako na pásmo událostí, dějem, osobami, prostředím a pohnutkami činů sice odlišných, nicméně — právě proto, že řetěz ten je už takměř nekonečný a že náležitosti trestního řízení jako šablonovitá jakási garnitura ve všech stejně se opakují — ve vzájemném poměru málo význačných, v upomínce sevšedňujících, čím vzdálenějších, tím nezajímavějších. Vplynuly kdysi do životního programu mého, nadešly jako kterákoli jiná příhoda, na půl dne nebo den, dva mne zabavily, přiměly věnovati jim pozornost, analysovati jich vznik, účin i následky, ale vytištěny z paměti

jinými a opět jinými, záhy zase interesu, dojmu a posléze i paměti unikají.

Výjimky však naskýtají se i zde. Jsou líčení, která, byť i před desíti a více lety se byla odehrála, zalévají se dodnes ještě v upomínce na obžalované, jednotlivé svědky a ty které průvodní sběhlosti září rudých požárů a probouzejí reminiscence přestálých záchvěvů hrůzy. Vžívám se do průběhů jich, do scén, které obecenstvo přeplněné porotní síně sledovalo bez dechu, s napětím ve ztrnulých pohledech se zračícím, s tváří maskou úžasu a ohromení znetvořenou.

Krčský zahradník Valeš, opičí figurka tkalce Jaroše z Borové, démonicky chladný statkář Toman na Moravě . . . to byli zločinci, jichž fysiognomie, objevení se před soudním tribunálem, výpovědi a obhajoby vryly se neodstranitelnou, široké jízvě podobnou stopou do paměti a jichž postavy, z určitého prostředí vyrostlé, svým zcela zvláštním živlem obklopené, tyčí se před duševním zrakem vysoko nad průměrný dav provinilců »černou kronikou« žurnálů promítaných.

Jarošův případ, jemuž věnuji přítomnou stať, rozechvěl veřejnost před čtrnácti lety. Šlo o vraždu, spáchanou v údolí »Peklo« nazvaném, jímž protéká Metuje od Náchoda k Novému Městu. Na stezce, z lesnatého, romanticky vinutého dolu tohoto k výšině »Hora« stoupající, byla dne 21. září 1901 tajuplným způsobem se světa zprovozena patnáctiletá dívčinka Marie Suchánková, dcera chudé tkalcovky z Mezilesí. Leč nebyl to strašný skutek sám, jenž tolik děsu rozestřel po okolí a vtiskl beztak již zádumčivým lesinám těmto na dlouhou dobu příznak zlopověstného, krví znamenaného místa, jako věci, které následovaly.

Dnes však dlužno obrátiti zřetel také k událostem, které předcházely, které splývají před našimi zraky ve svět obyčejnému normálnímu člověku naprosto oddálený, cizorodý, ba nedostupný, svět to povědomý a vlastní cikánům, tulákům domova nemajícím, fantastickým »raubířům« ze starodávných kronik, v němž zdomácněl a po celá léta v polozdivočelém stavu žil pachatel vraždy.

Laskavý čtenář dojista rád promine, že příběh vyšetřujícím soudcem do nejjemnějších vláken spředené zločinné osnovy rozpitvaný a osvětlený oživiti si mu v paměti dovolím jen stručně — není také účelem těchto řádků stopovati vražedníka v jeho děsném díle, ale obrátiti interes spíše ku procesu samému a zabývati se otázkou, pokud rozsudkem a jeho vykonáním učiněno bylo po zákonu zadost právu a spravedlnosti.

Na den 22. září připadla neděle a v obci Lipí slavili posvícení. V sobotu před tím, asi po 4. hodině odpolední, vydala se Marie Suchánková, jež se v Lipí u švadleny Tajchmanové učila šití, k matce do Mezilesí; druhého dne měla se ve společnosti sestry Anny vrátiti; obě měly umluveno, že navštíví posvícenskou muziku. Peněz neměla sebou Marie žádných, ale do samoty »Pekla«, uprostřed údolí, jímž ji vedla cesta, nesla ušitou novou sukni chalupnici Francové. Odevzdavši ji, peněz rovněž nedostala — ani obvyklého zpropitného ne. Dlužno tedy míti na zřeteli, že ani krejcaru u sebe tehdy nechovala.

Ale v pravici držela košíček, do něhož jí Tajchmanová dala pro matku několik koláčů, pak špagátem svázaný balíček, obsahující barevnou cíchu, určenou k vyprání.

Bylo něco málo po 5. hodině odpolední, kdy se rozloučila s Francovou a stoupala lesní cestou k Mezilesí. Od té chvíle nikdo již děvče nespatřil . . .

Trvalý pobyt Marie Suchánkové mezi cizími lidmi, častější její cesty přespolní, hlavně však věc, že příštím dnem byla neděle a k tomu neděle posvícenská, odvrátily pro první chvíli podezření, že něco mimořádného se událo. Nevědělo se prostě, kde holčina dlí — doma hádali, že zůstala u švadleny, kde bylo práce pořád na pilno, Tajchmanová zase byla přesvědčena, že zůstala u matky a že ji cosi zdrželo, do Lipí se vrátiti.

Pohřešena byla teprve v pondělí ráno. A hned zahájeno pátrání, jehož zúčastnili se lidé ze Sendraže, Mezilesí, Jestřebí a jiných dědin. Zamlklými končinami letěla poplašná zvěst, že malá šička zmizela od sobotního odpoledne v lesích a že ji asi stihlo neštěstí . . .

Sendražský hajný Valášek vedl hlouček osob, stopu pohřešované hledajících. Prodírali se houštinami, slézali srázy, vstupovali do chobotů a proláklin stráně.

Bylo asi 11 hodin dopoledne, když hajný objevil cosi jako opuštěné ohniště. Uprostřed čněl ze země osmahlý pařez, kolem něho povalovaly se části kostí, jehličí prosakovala uschlá krev. A vedle pahýlu leželo — čerstvé lidské srdce.

Hrůzou zchváceni, spěchali venkované do Nového Hrádku a Nového Města, na četnické stanice. Dostavila se soudní komise, přišli lékaři. Hrůzyplný objev ohledán a zbádán důkladněji. V popelu na ohništi rozhozeny jevily se úlomky menších i větších kostí, buď z části nebo zcela spálených, pravé horní čelisti, ledvina, obě chodidla. A v okruhu naleziště přicházela komise stále na další průkazy strašlivého zločinu; byl tu kámen asi $^3/_4$ kila těžký, veliká a silná hůl, obojí zakrvácené. Dva závodčí četnictva sestoupili až k Metuji; na balvanu uprostřed řeky spatřili beztvárný kus masa, na břehu našli v papíru zabalené zbytky lebky a rulík opálených vlasů. Pruh lesa od ohniště až sem znamenán byl stopami z ulámaných větví a pošlapaných, zchumlaných travin — stopami prozrazujícími zřejmě, že pachatel vraždy tudy svou oběť nesl nebo vlekl k řece a s příkrého břehu ji svrhl do vody. A prokázalo se rovněž nade všecku pochybnost jasně, že tělo této oběti bylo před tím rozčtvrceno.

Ježto v křovinách objeveny také koláč hmyzem zpola rozežraný, pak kování malé laciné peněženky a kousky pleteného košíčka, vesměs to věci, o nichž bylo konstatováno, že děvče před svým odchodem z Lipí mělo je u sebe, utvrzeno přesvědčení, že zavražděná osoba je totožna s patnáctiletou Marií Suchánkovou.

Když svrchu zmíněný kus masa, zdánlivě beztvárný, s balvanu na břeh Metuje byl přenesen, ukázalo se, že je to část ženského těla; patrny byly tu hrudník se žebry, levá partie pánve, kyčle a stehna, útržky střev a děloha s vaječníky; při horní části hrudníku

visely zbytky ústrojí zažívacího a dýchacího, páteř nad hrudníkem byla zlomena. A všecka ta hmota jevila se osmahnuta.

Lékařský nález zněl ve stručném obsahu asi takto:

Jde o části těla děvčete malé postavy, takměř ještě děcka, leč nezakrnělé, na svůj věk normálně vyvinuté, jejíž panenství před spácháním zločinu zůstalo neporušeno; tyto části těla odloučeny byly od sebe způsobem násilným a pachatel použil jednak nástroje ostrého a pádného, jejž vedl se značným úsilím, jednak také nástroje tupého, kterým zejména rozdrceny byly kosti obličejové a vraženy oči i kosti klínové do dutin lebečních. Zbytky těla byly páleny a než ještě do vody vhozeny, rozsekávány. Oním ostrým nástrojem byla dle úsudku lékařského asi sekerka, tupým bezpochyby kámen. Jakou smrtelnou ranou byla Suchánkova o život připravena, nedalo se již zjistiti, z počínání pachatelova je však zjevno, že mu šlo o to, mrtvolu za každou cenu zničiti a stopu zločinu vyhladiti.

* * *

Zůstává-li na venkově po objevení těžkého zločinu původce jeho skryt, pátrání po něm rozněcuje celý složitý bezpečnostní aparát k zimničné, pro nezasvěcence těžko představitelné činnosti. Den co den a noc co noc prochází venkovské četnictvo určitým, přesně vymezeným okrskem dědin, cest, samot; v domácnostech, úřadovnách obecních starostů, někdy i na návsích konají se výslechy, vyšetřují se lidé místní i cizí, srovnávají výpovědi — a všecka ta mnohotvárná osnova soustředí se v kanceláři vyšetřujícího soudce, případem pověřeného.

Vlákna této pilně spřádané, podivuhodně rozlézavé pavučiny zachycují se na všech osobnostech i věcech jakkoli nápadných, skutečně nebo i zdánlivě k činu, jeho jevišti, účelu nebo výsledku jakýsi vztah jevících. Zcela přirozeno, že tu a tam ocitá se pátrací činnost na scestí, nastupuje stopu klamnou. Bystrost a logická soudnost orgánů vyšetřujících rozhoduje, jak dlouho na ni setrvají.

Také v tomto případě zabočilo první podezření v nepravý směr. Dne 24. září totiž vyloveno z Metuje, nedaleko balvanu, na němž zachytila se část trupu zavražděné dívky, tělo utopeného muže — pomatence Jana Smrčka z Lipí. Záhadný skon jeho uváděn v souvislost s ponurým tajemstvím utracené Suchánkové, leč domněnku tu vyvrátila takměř ještě téhož dne fakta zcela jasná: mrtvola ležela pod vodou již řadu dní, blížila se k rozkladu, nemohla tedy náležeti člověku, který dne 21. září ještě by byl žil a v okolí se potuloval. A to shodovalo se s údaji, vyšlými z okolí Jana Smrčky. Odešel z domu snad před týdnem, ne-li dříve, od té chvíle byl pohřešován . . . a tehdy, když se vzdaloval, byl silně zpit; tvrdili někteří, že jedva zpříma státi dovedl. Bylo zřejmo, že dovrávoral se k řece, spadl do ní a voda zavřela se nad ním. Dodatečně přihlásil se kdosi, že již 20. září klobouk Smrčkův na břehu Metuje nalezl . . .

Nikoliv, tento alkoholem zničený tulák pachatelem nebyl, to nahlížel každý. Pátrání zasahovalo vždy do vzdálenějších okruhů

rozepialo se až za hranice, do Pruska. Zatýkáni plahočiví chasníci, vandrovní, octlo se za mřížemi též několik cikánů, ale všecky tyto osoby hned a bez rozpaků prokázaly, že v době, kdy děsná událost se sběhla, prodlévaly jinde a do dolu »Pekla« nevkročily.

Pojednou, takměř nahodile, vysloveno jméno Jarošovo . . . Lidé vzpomněli si na toto podivné individuum jen v jakémsi přirozeném sledu úvah jako na bytost, která, selhaly-li všecky kombinace jiné, snad také by mohla vřaděna býti do počtu podezřelých.

Rozvážnější však zprvu s pochybovačným úsměvem vrtěli hlavami. Jaroš? Jaká absurdní domněnka! . . . ano, ukrást něco, vyšplhat s tím, třeba to sebe těžší břemeno bylo, kamsi do koruny rozložitého stromu nebo schovati to ve skalním pelechu, toho byl dojista schopen, ale — vztáhnout ruku na člověka? vraždit, ubíjet a ubitou oběť rozsekávat, spalovat a po kusech do vody vrhat . . . to věru nebylo tomu troglodytovi pekelských slují podobno.

Kdo byl Jan Jaroš? Na tu otázku sama žaloba, ač velice podrobně a pečlivě vypracovaná, nedávala odpovědi tak zřetelné, aby z ní vyplynula způsobilost ke zločinu jako logický následek předcházejícího života.

Kdysi dávno tkalcoval a mezi jinými obyvateli obce Borové, z níž pocházel, snad poctivě se živil. Ale něco divošsky roztěkaného, nestálého, klidnému žití a obcování se spořádanými lidmi se příčícího ovládlo záhy tu více než záhadnou povahu. Inteligence jeho nepozvedla se nikdy ze stupně nejnižšího, ale inteligenci nahražoval zvláštní zchytralý pud, div ne zvířecí — ono šibalství opic, které, zmocnivše se nějaké kořisti, prchají s ní do těžko dostupných míst a samy neviditelny, škodolibě pozorují své pronásledovatele.

Už jako chlapec kradl; později, odrůstaje, mezi těmi nuznými, prostými přadláky podhorských vísek nikdy nezdomácněl, stále plahočil se kdesi světem, tu a tam objevil se někde na trhu, v Polici, Náchodě, Novém Městě a nabízel tam ke koupi šátky, obuv, kusy oděvu, vše starší, obnošené — málo cenné to zbožíčko, jež však těmi, jimž je uloupil, těžce bylo postrádáno. Ve zlodějství měl zběhlost úžasnou, které se jedině vyrovnala jeho rtuťová tělesná hbitost. Byl postavy malé, sporé, slabé zdánlivě, avšak podivuhodně pružné. Ze hranatého obličeje, pod nízkým vpadlým čelem, vyzírala malá, těkavá očka, věčně znepokojená, nedůvěřivá a pátravá. S úzkých ramen jakoby visely nápadně dlouhé paže a na nepřiměřeně velikých rukou rychle svíraly a zavíraly se protáhlé, kostnaté prsty. Výraz jevil horečnou zneklidnělost, napiatost; někdy objevil se na nepříjemně svraštělých těch rysech pojednou zvláštní poťouchlý úsměv, jehož duševní původ dal se ostatně nejlépe analysovati při líčení; stávalo se tak zejména tehdy, domníval-li se Jaroš ve svém primitivním usuzování, že domněle chytrou výpovědí někoho spletl nebo že ta která z průvodního řízení nahodile vyplynuvší okolnost je mu náramně na prospěch. A naopak: stalo-li se, že pojednou octl se na holičkách sám a seznával, že neúprosnou logikou svědeckých výroků a souhlasných důkazů vehnán je povážlivě do úzkých, stáhla se líc jeho grimasou tak plačtivé, bezradné úzkostlivosti, že všecka ta du-

ševní sklíčenost a pokleslost byla samou pitvornou tou maskou prozrazena.

Něco podivně rázovitého, drsně samorostlého, možno i říci exotického sbíhalo a ztělesňovalo se v té spíš jako Schwaigerovým štětcem vykouzlené než skutečnému světu náležející figurce: taj lesních říší a temno skalních slují, plíživá lstivost lišek a šplhačská hbitost veveří, plachost a bázeň před člověkem, kde událo se potkati jej na veřejné cestě a zpříma pohlédnouti mu do tváře, ale neúnavná spolu vytrvalost v navštěvování lidských příbytků za noci, vykrádání půd, odlehlých komor, kurníků. Přede vším jiným však horečná neklidnost a bezpříkladná plahočivost, spojená se stračí zálibou v ukrývání naloupených drobnůstek v rozmanitých skrýších a slujích. Údolí »Peklo« lemováno je občas pitoreskními výčnělky skalistými, v jichž úpatích tají se jeskyňky sotva tak velké, že dospělý člověk stěží jen se v nich otočí. To byly Jarošovy pelechy a spolu schovánky; zde v kotoučku svinut přespával, hlídaje spolu onu z cetek, látek a poživatin složenou kořist, kterou odnesl nuzným chalupníkům a ubohým tkalcům z jich příbytků.

Při tomto potulném životě nikdy nedovedl se zbaviti strachu, věda instinktivně, že řádní lidé ho jakožto zloděje nenávidějí. A tento věčný strach před polapením a uvržením do žaláře, v němž už mnohý měsíc, kdysi i celá dvě léta byl ztrávil, nutil jej k ustavičným přetvářkám, soustavným schovávačkám. Lidé z okolí jej znali, legendy obíhaly o tom, jak ten který obyvatel, jda údolím a náhodou kamsi k výšinám soutěsky vzhlédnuv, uzřel Jaroše schouleného ve větvích stromu nebo vykukujícího ze skalní rozsedliny. Zavolal naň jménem ... v tom již lesní muž zmizel. Anebo — při vší své ostražitosti nemohl tomu zdivočilý tulák předejíti — potkali jej venkované na opuštěných pěšinách, stezičkách hlubinou lesa se vinoucích. »Co tu děláš, Jaroši?« mnohý nezdržel se otázky. Odpověď zněla: »Já nejsem Jaroš, já jsem Cimr z Dobřan!«

Co vtělujeme do představy mravních zásad, bylo mu, jak se zdá, neznámo. Všecko žití a jednání jeho řídilo se právě jen zákonem primitivni sobeckosti; co příjemné bylo, to bylo i dobré, co mohlo ohroziti jeho svobodu a uvésti jej ve styk s podezřívajícími lidmi či dokonce četníky, toho se bál jako ohně. Kradl ze zvyku, aby nakradenou věc prodal a z výtěžku si opatřil potravu. Když předseda mezi líčením projevil názor, že Jaroš prací by se byl také uživil a nemusil stále chodit na krádeže, mužík odpověděl: »Ale ono to bylo lehké!« A vůči svědkovi Kumprechtovi pronesl se Jaroš kdysi, potkav jej v lese a zapředen byv jím do hovoru:

»Já nevím, lidé, že se tak dřete — já peníze seženu snadněji.«

* *
*

Když se proneslo, že by vrahem Suchánkové mohl býti Jaroš, nastalo po něm nejhorlivější pátrání. Ten celý obvod kraje, znamenaný jeho stopami, pelechy a křivolakými poutěmi, je v celku neveliký — četnictvo bylo přesvědčeno, že čtyřiadvacet hodin postačí, aby se podezřelého tuláka zmocnilo.

Ale klamalo se — tajemný lesní muž pojednou zmizel. Po dobu až neuvěřitelně dlouhou, od 21. září až do 11. listopadu, tedy po plných padesáte dnů, dovedl se skrývati, zabíhaje do končin vzdálenějších, ale neštítě se také docházeti do dědin nejbližšího okolí.

Zajímavou zprávu podával četnický strážmistr Šoch o jeho zatčení. Potkal jej na cestě mezi Janovem a Sněžným, byv jistým tkalcem upozorněn, že tu kdesi na blízku se Jaroš zdržuje. Znal jej z dávna a hned jej také jménem oslovil. Ale Jaroš se ozval:

»Já se tak nejmenuju — já jsem přece Balcar z České Čermné...«

Četník na místě prohlédl mu kapsy. Bylo v nich několik nápadně velikých hřebů, tak zvaných šindeláků. A právě takovými šindeláky pobita byla silná, sukovitá hůl, nalezená před několika dny poblíže místa vraždy. Ostatně ... to byla jediná věc, která jakž takž dotvrzovala podezření z přímého pachatelství. A na konec ukázalo se, že nástroj, jímž malá šička z Lipí zprovozena byla se světa, byla věc jiná, ne tato hřeby pobitá hůl.

Následovalo rozsáhlé vyšetřování, přes půl roku potrvavší, a došlo posléze — na sklonku května 1902 — ku procesu neobvykle pohnutého průběhu, plnému rozčilujících episod, dramaticky zahrocených výjevů, ponurých, jako těžká mlha doléhavých nálad, překvapujících obratů. Někdy zdálo se, jakoby stín přízraku proletěl tou stmělou porotní síní královéhradeckého soudu; neboť ti drobní, prostincí, již samým prostředím a průběhem justičního jednání ustrašení lidé, tito za svědky povolaní tkalci, horalé a venkovští řemeslníci, vypravujíce o podrobnostech svého setkání s Jarošem, bezděky podávali se dojmům bázně a zděšení. Rovněž o jevišti zločinu mluvili s bojácným vzrušením; jeden svědek, Roubal jménem, na otázku, je-li pravda, že se lidé bojí choditi dolem »Peklo«, odpověděl přímo: »Nevím — ale je to taková hrůza, která na každého padá, kdo tam vstoupí...« Slova ta mimoděk připomněla Hebbelovu báseň o »zlopověstném místě« v lese a vypučevším zde květu, který svou rudou červeň nemá ze slunce, ale ze země, ježto napojil se lidskou krví. A nadcházely jiné rozechvívající scény; byl tu svědek, jenž hned v úvodu své výpovědi obžalovanému pustě lál a neřestně spílal, o němž se pak zjistilo, že je zpit; anebo svědkyně nepříliš letitá, ale na všech údech ochromená, jako malomocná, kterou dva dozorci vnášeli do sálu na nosítkách...

Všecka Jarošova postať ocitala se tady, v šeré té prostoře plné lidí a hlasů, v neobvyklém, cizím živlu. Jakoby ptáka dravce ukovali v kleci a nyní pozorovali každý jeho hles, posun a rys. Znepokojeně a třeštivě obracela se jeho malá, palčivá očka sem tam, kolem rtů hrál nervosní úsměšek, prsty stále měly něco na práci... někdy otázku přeslechl a brebentil něco, po čem se ho neptali, jindy mezi výpověďmi jinými vyletěl jako pružina do výše.

Zapíral až takměř do posledního dne všecko, co ku vraždě mělo vztah. A jevil někdy úžasnou duchapřítomnost, bystrou pohotovost ve vyvracení podezřívajících fakt, potírání usvědčujících jej

výpovědí. Nebylo to s podivením: především byl Jaroš už do jisté míry kriminální »praktik« a ze svých předešlých menších procesů nabyl mnohou zkušenost, pak ale — to dnes možno suše dle pravdy konstatovati — neměly důkazy o jeho vině vedené tolik neochvějné přesvědčivosti, aby shrnuty, vedly k positivní jistotě: pachatelem mohl býti jedině on. Tato vina prokazována stále jen indiciemi anebo doklady vzdálenějšími. Byla tu ona šindeláky pobitá hůl, mylně za vražedný nástroj pokládaná, byla sekerka, kterou Jaroš právě v době, kdy vražda se udála, nosil s sebou po lese (vidělo jej s ní několik osob), byl to nůž, pohozený v jednom z pelechů tulákových. A věci ještě méně závažné, na př. útržky látky, pocházející ze šátku, který byl také v jedné skrýši Jarošově nalezen, ale Suchánkové nepatřil, nýbrž jiné ženě byl ukraden — dovozováno tím pouze, že obžalovaný v oné době poblíže místa činu se zdržoval.

To vše nemohlo obstáti jako důkaz, nevývratný argument viny. Udála se také během průvodního řízení scéna málem fraškovitá. Svědci, kteří byli Jaroše potkávali v době okolo 21. září 1901, upamatovali se, že míval na hlavě placatou, kostkovanou čepici. Na to měl obžalovaný jedinou odpověď: Tuhle je moje čepice, ta kostkovaná není a jiné jsem jakživ nenosil! Ale při jisté příležitosti úřední sluha Jarošovi čepici vytrhl, obrátil ji podšívkou navrch a objevilo se, že podšívka tato je opravdu kostkovaná. Tehdy »objevu« tomu přikládána zvláštní důležitost, sotva však právem. Neboť čepice dokazovala pouze, že Jaroš, byť i to popíral, v čas vraždy údolím procházel a lidmi spatřován byl — ale tento fakt nepotřeboval už nijakých pádných dokladů, byv dotvrzen četnými venkovany. Na pachatelství vraždy nepoukazoval právě tak, jako nenasvědčovaly mu nalezené nástroje nebo útržky.

Vůči všem domluvám předsedovým a výpovědém účastníků procesu zachovával obžalovaný jistou ležerní, bezstarostnou zatvrzelost, která jakoby hlásala: co bych mohl, nepovím, a co povím, to mi nemůže uškoditi. Kličkoval, hádal se se svědky a zcela po způsobu rafinovaných zločinců připouštěl ochotně vše, co ke hlavní věci nepatřilo, zejména velice rád a s jakousi usměvavou dobrodušností doznával malé krádeže, jakoby to byly čiperné kousky dovednosti, spíše ke chloubě než příhaně sloužící.

To všecko pohrávání si s ohněm popuzovalo proti Jarošovi kde koho — nejvíce však porotu. Z těchto lavic poroteckých, obsazených až snad na dvě výjimky vesměs příslušníky stavu rolnického, sedláky a bohatými statkáři z hradeckého kraje, čišela beztak (a to již od zahájení procesu) proti lesnímu polodivochu zášť a nepřátelská zaujatost, v každém projevu, v každé otázce a poznámce nezakryté zjevná a pochopitelná. Mužové vyrostlí v zásadách poctivé, snaživé práce, vždy pečliví o svůj majetek a jeho udržení i rozmnožení, navyklí přísnému životu starostlivého hospodáře, stáli zde tváří v tvář poběhlíku a zloději, nebezpečnému škůdci majetku, nočnímu lupiči chat i sýpek. Ne snad ani ten strašný zločin, jenž tvořil podstatu obžaloby, vnukal jim tak hlubokou, nepřekonatelnou nenávist vůči tajemnému otrhanci, jako spíše to, že vždy jen kradl, práci se

vyhýbal a tou ničemností, jako chytráctvím ještě se holedbal. Nyní klepal a ošíval se před nimi jako liška lapená do želez — a v posměšně opovržlivých hledech, jimiž jej měřili, v dotazech, jež k němu vysílali, ve glosách, jimiž jeho výpovědi provázeli, zračilo se předem jisté mlčelivě předsevzaté, u všech svorné rozhodnutí, že škůdník tohoto druhu musí býti obětován a že jen záslužno bude, uvaliti naň trest nejkrutější . . .

Na tomto místě jsem nucen, zastaviti se u jedné věci, trapné, leč nezbytné. Připomínám ji už nyní a vrátím se k ní ještě později. Mám pevnou víru, že kdyby byl měl Jaroš dobrého, k úloze své způsobilého, všecku závažnost situace prohlédajícího, hlavně však inteligentního obhájce, byl by výsledek procesu vypadl zcela jinak, než jak ve skutečnosti se stalo. Neboť porotci, o nichž mluvím, byli sice zatvrzelí a krutí proti zločinci, ale měli srdce na pravém místě, usuzovali zcela správně, kde šlo o ochranu dobra proti zlu, neuzavírali se vznětům humanním, kdykoli se naskytla příležitost.

Obhájce psycholog, znalec povah, kritik pohnutek a činů, k tomu jen poněkud sympatický řečník, dovedl snadno přesvědčiti tyto soudce z lidu, že na zchátralou tuto postavičku, spíše lesnímu skřetu než normálnímu člověku podobnou, na stálého tohoto obyvatele slují, skalních dutin a houští, opičáckého lezce po stromech a stráních, zdivočilého a plachého, sluší hleděti zcela jinak než na bytost rozumnou, střízlivě uvažující, řádům a kázním občanstva vědomě podrobenou a jimi ovládanou. Obhájce svědomitý a slovo výborně ovládající vyvodil jasně a pravdivě, že ne tak v individuu obžalovaném tkvělo zlo, jako mimo ně, v jeho celé minulosti, zanedbané, ba takměř nijaké výchově, opuštěnosti, prostředí. A byť i posměšek s opovržením smísený v nitrech porotců byl zůstal, zášť proti obžalovanému pojatá, ona zásadná zloba spořádaných lidí proti vyvrheli snadno dala se zmírniti a přitlumiti.

Leč neudál se ni nejmenší pokus toho všeho — naopak nutno doznati upřímně, že z největší míry to byl právě sám Jarošův pražský obhájce, který svým nešťastným způsobem všeho zevního vystupování (o právnické způsobilosti ani nemluvě) přispěl nejvíce k udržování a rozdmychování antipatií proti obžalovanému. Nomina sunt odiosa — ostatně muž ten nenáleží již k žijícím. Postavou, řečí, naivními otázkami, jež měly u pražského soudu již svou smutně veselou pověst, konečně jistými konfusními vývody vzbuzoval spíše dojem šaškovný než vážný a již prvního dne Jarošova procesu stal se v Králové Hradci předmětem rozmarné pozornosti. K funkci své přibyl zcela nepřipraven, v poslední chvíli ji za nevelkou odměnu přijav od obhájce jiného, skutečného to advokáta. Porotci zprvu se mu smáli, po té, když na ně začínal neohrabaně útočiti, zjevně se zlobili. A hněv přirozeně i na samého Jaroše přenášeli . . .

Dlužno také doznati, že posice obhájcova byla v případě tomto stížena značně tím, že stál proti němu jako soupeř státní zástupce neobyčejně dokonalý, rozšafný, inteligentní právník a pohotový, znamenitý řečník, muž to, který, sám z venkovského lidu vyšed, dovedl mu také přesvědčivě a jadrně promluviti do duše . . .

A přes to vše, že veřejný žalobce s tak úctyhodnou energií vedl svou věc a že obhájce svými příšernými dotazy a argumenty obžalovanému soustavně podtrhoval půdu pod nohama, uplýval den po dni, aniž by se bylo dalo z výsledků průvodního řízení dokázati s apodiktickou určitostí, že Jaroš vskutku byl vrahem Marie Suchánkové . . .

My všichni účastníci procesu ovládáni jsme byli jedinou společnou myšlenkou: dějí se usilovné pokusy, svolávají všemožní lidé, vyhledává nejrozmanitější materiál, aby tento malý, větry a dešti ošlehaný pobuda usvědčen byl ze strašného zločinu — a konec konců snad bude ten, že zchytralý lotr z nejnebezpečnější kličky se vyvlékne a jen pro ty drobné krádeže trestu propadne. Naskýtalo se zase to, co při rozsáhlých a zapletených trestních líčeních prožil jsem již častěji a co tvoří jakousi rozpornou hru v lidské povaze: z čistě lidského, abych tak řekl »nejustičního« hlediska jsem již po všem vyslechnutém jist, že člověk obviněný je skutečným pachatelem — ale bezděky nutká mne cosi kontrolovati, dá-li se mu vina zjevně dokázati i formální cestou zákona, materiálem průvodním, vůči němu sneseným, procedurou všeho soudního řízení.

A právě ta poslední otázka i po týdenním ještě líčení zůstávala nerozhodnuta . . .

* * *

Mimo nadání jsme se však v samém Jarošovi zmýlili. Nebyl tím prohnaným chytrákem, za jakého jsme jej pokládali — dávno již před zahájením procesu urobil sám na sebe past, do níž jej osud pevně chytil a sevřel v samém závěru průvodního řízení.

Vyšlo na jevo, že ve vyšetřovací vazbě přiznal se Jaroš dvěma spoluvězňům, celu s ním sdílejícím, Pozůstalovi a Šoltysovi, že vskutku v »Pekle« na děvčeti z Lipí vraždu spáchal. Vyprávěl o tom beze všeho nátlaku, samovolně, ba z jakési bravury, aby se pochlubil, co on, nevzhledný, směšný zakrslík dokázal. A ti dva vězňové, mezi posledními svědky předvedení, opakovali mu přiznání jeho do očí.

»Udělal jsem to,« citovali jeho slova; »viděl jsem ji jít domů a nést nějaký šat, počkal jsem si na ni a zaskočil ji, abych s ní něco provedl. Já ji povalil, ale ona mne kopla do huby a vyrazila mi jeden zub. Následkem toho byl jsem strašně prudký a kladívkem jsem ji »zrohnul«. Potom jsem ji srpem rozpáral, vnitřnosti rozvěsil na smrčcích, srdce vyrval a trup hodil do Metuje.« K tomuto děsnému sdělení dodal, že celý soud je naň »krátký«(!).

Výslech zmíněných dvou vězňů zaměstnal soud v sobotu dne 31. května; obžalovaný, zsinalý a polekaný, zřejmé rozvahy pozbyvší, pokoušel se jen o nejapnou výmluvu, že to vše, co se z výroků jich proti němu provaluje, náleží do říše výmyslů a pohádek . . .

Ale v pondělí ráno, když líčení o 9. hodině bylo zase zahájeno, dočkali jsme se vzrušujícího okamžiku. Sotva se Jaroš octl před soudem, padl na kolena, sepial k předsedovi ruce a znal se jako pachatel ke všemu. Obhájce jeho ještě téhož dne se nám novinářským zpravodajům pochlubil, že k inscenování tohoto dramaticky

»kajicného« výjevu klientovi sám v neděli byl poradil, maje pevné přesvědčení, že porotci budou obměkčeni — —

Událost, jak ji Jaroš nyní vyličoval — a slovům jeho nebylo příčiny nevěřiti, ana v ničem neodporovala podstatně průvodům již prvně zjištěným — odehrála se asi tak: Jaroš setkal se s Marií Suchánkovou odpoledne v lese nad »Peklem«, na srázné pěšině vedoucí k Mezilesí. Stanul před ní a cynickými slovy učinil jí nemravný návrh. Děvče jej odbylo, on je uchopil za ruku a brutálně chtěl je povaliti; tu se vzepřením všech sil ohnalo po něm a udeřilo jej do tváře. To jej pojednou strašně rozzteklilo; nesl si pod pažím od kováře Jablonského ze vsi Janova sekyrku, od kohosi v Lipí prý objednanou. Touto sekyrkou (ne holí, kladívkem ani kamenem) zasadil dívce strašnou ránu do temene hlavy; když nešťastnice, ani nehlesnuvši, skácela se k zemi a Jaroš poznal, že je zabita, vlekl ji asi třicet kroků od pěšiny do houští, kde mrtvolu zatím zanechal, zmocniv se před tím jejích botek, šátku s cíškou a koláčů; botky snažil se později prodat, cíšku spálil a koláče snědl.

Zprvu nepociťoval ani hrůzy, ani sklíčenosti ze svého skutku — jen to si uvědomil, že nutno stopy zločinu zahladiti. Mrtvé tělo musilo býti odstraněno, zničeno, navždy neviditelným učiněno. Lesní samota, klid nastávající noci byly mu příznivy, oheň a hučivý tok Metuje měly dílo uspíšiti. Asi o 8. hodině večerní vrátil se Jaroš k místu, kde usmrcenou svou oběť zanechal — a nyní od této chvíle až asi do svítání s kratšími nebo delšími přestávkami vykonával onu hrůzyplnou proceduru čtvrtcení, spalování a házení mrtvoly do řeky.

Srdce dívčino opatrně z prsou vyřízl a zanechal na ohništi neporušené. Když se ho předseda líčení otázal, proč tak učinil, Jaroš dlouho otálel s odpovědí. Ale konečně vysvětlil . . . Je prý pověra, že vrah, který ze člověka zabitého srdce čisté zachová, popravě ujde . . .

V tomto případě selhala. Dne 3. června vynesen nad Jarošem rozsudek smrti a o několik týdnů později v nádvoří královéhradecké věznice také vykonán.

Nelze zatajiti, že přese všecku ošklivost a hrůzu, kterou zločin Jarošův ve veřejnosti vyvolal, toto zakončení procesu působilo dojmem překvapujícím. A to ne toliko v kruzích právnických, ale i v oné velké části obecenstva širokého, jež nevyvozuje své úsudky z nálad a citových vznětů, ale na pevně stojících praemissách buduje logické závěry.

Není dovoleno, podrobovati kritice rozsudek soudu, výrok poroty však této výsady nedotknutelnosti nepožívá. A právě k tomuto výroku soustředila se tehdy oprávněná pozornost. Neboť soudcové z lidu, kteří nad osudem Jarošovým rozhodovali, odpověděli hned na první jim předloženou otázku, na zločin loupežné vraždy znějící, všemi dvanácti hlasy kladně a zlomili tudíž nad obžalovaným hůl — ačkoli jim byly dány vzhledem k utracení Suchánkové celkem otázky čtyři, to jest i na vraždu prostou, pak na loupežné těžké ublížení, z něhož vzešla smrt přepadené a konečně na zabití.

Úsudek nepodjatý, z prokázaných fakt vážený, poukazoval k tomu, že spravedlnosti bylo by snad se strany porotců již s dostatek učiněno zadost, kdyby byl Jaroš uznán vinným právě jen tímto zločinem zabití, k jehož skutkové povaze vše zdálo se poukazovati. Nikdo ze svědků nedokázal, že by byl lesní divoch do lesa za účelem loupežného vraždění vyšel, že by si byl oběť svou vyčíhával, že by byl děvče z Lipí se přibližující vůbec znal. Pravda, že měl u sebe sekyrku a jí jako vražedného nástroje také použil — ale k této sekyrce přidělal, než z Janova odešel, nové topůrko, aby ji snáze jako úhlednější a zdánlivě novější prodati mohl. Předsevzatá loupežná vražda odpovídala celé povaze Jarošově, vždy spíše plaché než výbojné, právě tak málo, jako sotva byla skutku tak odvážného hodna kořisť, kterou od chudého venkovského děvčete mohl očekávati. Na druhé straně však bylo dosti přirozeno a věrohodno, že náhle probuzený zvířecí pud dodal mu odvahy, k holčině se přiblížiti a když jej odbyla, dokonce i udeřila, v rozmachu vášnivého rozvzteklení tím, co právě v ruce měl, děsnou ránu jí zasaditi.

Na rozhodnutí porotců, souditi nad Jarošem s neúprosnou přísností, krutěji než snad bylo spravedlivo a než sám soud se nadál (toho svědectvím jsou právě ony předložené otázky k mírnějším deliktům se odnášející), působily hlavně dva momenty: především záškodné zlodějství obžalovaného, pak způsob, jakým pachatel již po činu s mrtvolou nakládal. V příčině prvé bylo by snad dostačilo, učiniti nebezpečného tuláka neškodným jednak několikaletým těžkým žalářem, jednak i po přestálém trestu odevzdáním donucovací pracovně. Pokud jde o moment druhý, ono rozsekání, spalování a odhazování bezduchého těla, zákon sám, přihlížeje pouze k utracení člověka, neshledává v něm okolnost zvláštního trestu hodnou. A při všem odporu, při vší té pochopitelné ošklivosti a hrůze, s jakou pročítáme příšernou kapitolu o noci po činu následující, nesmíme pouštěti se zřetele, že takto jednal člověk na nejnižší úrovni inteligence a rozumové činnosti stojící, zdivočilec po léta pustiny lesní obývající, společnosti lidské oddálený, jemuž primitivní strach před prozrazením vnukoval rovněž primitivní, jen právě z našeho humanního, kulturou zušlechtěného hlediska tak bestiálně se vyjímající způsob zahlazovati stopy . . . Nelze nevzpomenouti přirovnání k oněm divochům, kteří dodnes přinášejí svým božstvům strašlivé tryzny ve způsobě za živa upalovaných otroků, jimž před odvlečením na hranici zpřelamovány bývají údy. Brutálnost nedá se přikrýti nijakým pláštíkem zjemnění, dá se však vysvětliti a do jisté míry i omluviti stupněm duševního vývoje, soudnosti a vzdělanosti . . .

Tyto argumenty porotcům vštípiti a pomocí jich shovívavější měřítko pro ztrestání za spáchaný zločin docíliti bylo zajisté povinností Jarošova obhájce.

Bohužel, nedalo se nic takového očekávati od »právníka«, který svůj výslech zahájil otázkou, věří-li obžalovaný v Boha a když mu bylo přisvědčeno, zcela vážně navrhoval, aby bylo protokolováno, že ten, kdo v Boha věří, nemohl se přece dopustiti zločinu tak ohavného, o jakém žaloba mluvila . . .

R. 1917. ČÍS. 2.

OSVĚTA

Gustav Pallas:

Ibsenův „Císař a Galilejský".

(K českému překladu díla.[1]) Kapitola z chystané monografie o Ibsenovi.)

Jako všichni jeho básničtí předchůdcové, také Ibsen nalezl v Italii v plné míře, co zde hledal, a byl ve svých tužbách nejen uspokojen, ale skutečnost přesahovala vše, o čem mohl básník jen sníti. Okouzlily jej památky umělecké, zalíbila se mu svěží originalita lidu, uchvátily jej půvaby zdejší přírody; nezvykle mocně působil na severského hosta silný žár italského slunce a dával mu chápati, jak mohla zde vzniknouti kultura, jejímž předmětem byl kult života, krásy, světla a rozkoše, slovem: kult *slunce*. Pochopil, proč pohanský starověk nebyl než jediný hold zdroji tepelnému, nežli jediný výkřik rozkoše a díků za dary, jichž v takovém množství toto božstvo poskytovalo. — Pod vlivem těchto silných dojmů vznikla v něm první myšlenka revokovati básnicky zapadlé krásné doby kultury antické.

Ale Ibsen nebyl nikterak slepý také ke kulturním památkám doby středověké a nové doby křesťanské. Jako ve zbytcích antiky, tak i v divech křesťanského umění výtvarného četl jako v palympsestech děje dvou divergentních idejí, které se zde setkaly v rozhořčeném boji. Ibsen stál na dějišti tohoto boje, pod oblohou, jež klenula se nad bojovníky, a sluncem, jež dívalo se na tento mocný, v dějinách světa ojedinělý zápas. — Tak ponenáhlu nabývala původní myšlenka básníkova jiné tvářnosti, prodělávajíc metamorfosu k ponenáhlému vyjasnění. Chtěl básnicky inscenovat epochu boje mezi pohanstvím a křesťanstvím, čili mezi prvou a druhou říší světa. V historii byl představitelem této epochy východořímský císař Julian Apostata. Toho učinil Ibsen hrdinou svého nového díla, ale zároveň i mluvčím svých názorů o filosofii dějin lidstva.

To byly první impulsy k největšímu a nejmohutněji založenému dramatu Ibsenovu, nadepsanému *Císař a Galilejský* (Kejser og Galilaeer) a dokončenému až téměř po desíti letech r. 1873.

---

[1]) *Císař a Galilejský*, světodějná hra. Z norštiny přeložil Gustav Pallas. I. Odpadnutí Caesarovo. II. Císař Julián. (Světová knihovna.) J. Otto v Praze.

Za těch deset let bylo prodělati básníku jednu z nejdůležitějších fasí uměleckého a ideového vývoje; sledovat jej značí současně uvědomovat si složky, jež spolu působily a daly definitivní tvářnost tomuto dílu.

Již sám čtyřletý pobyt v Italii byl z nejsilnějších popudů; myšlenky, které se zde v něm zrodily, došly později v díle samém nejsilnějších ohlasů. Nebyl v tom Ibsen první, kdož z těchto zdrojů čerpali inspirace, ba nebyl ani prvý, kdo samotné thema přechodní doby mezi oběma světy, pohanským a křesťanským, obrali si úkolem zpracovati. Z řady těchto básníků[1]) budiž zmínka aspoň o jednom, poněvadž byl krajanem Ibsenovým a jistě měl vliv i na definitivní utváření se nového díla. Je to spisovatel švédský Viktor Rydberg (1828 až 1895), který téhož roku, kdy byl dokončen »Císař a Galilejský«, dlel v Římě a vzpomínky z této cesty — tak podobné dopisům Ibsenovým — vydal v knihách »Romerska dagar« a »Romerska sägner om Paulus och Petrus«. Patnáct let před tím — a to je pro vznik »Císaře a Galilejského« důležito — tedy v době, kdy Ibsen ještě spravoval Norské divadlo v Christianii, vydal Rydberg knihu »Den siste Athenaren« (1859), úchvatný obraz boje vystupujícího křesťanství s upadajícím pohanstvím, spojený s duchaplnou charakteristikou a vpravdě básnickým procítěním prostředí kulturního i dějinného. Tu již byla vyslovena, snad jenom namátkou, zásada o dvou říších, pohanství a křesťanství, života a smrti, krásy a zmaru, kladu a záporu, smyslnosti a odříkání. Není pochyby, že i na Ibsena mělo značný vliv toto dílo Rydbergovo, které způsobilo pro svoje liberální, ba až revoluční pojetí thematu velký rozruch mezi mladou generací.

Ale za svého čtyřletého pobytu v Italii nevyspěl básník, jak sám doznává, tolik, aby byl s takovou cizí látku; jeho životní názor byl ještě tehdy národně-skandinavský, z něhož bylo mu povznésti se ke hledisku kosmopolitičtějšímu, aby pochopil ducha dějin světových. To stalo se za pobytu jeho v Německu, zvláště v Drážďanech, kamž se z Italie odebral. Byl tu svědkem prvních dob rozmachu německého ve válce s Francií a po ní. Píše o tom sám: »Prožil jsem velikou dobu v Německu, válečný rok a následující rozvoj. To všechno působilo na mne v mnohém směru mocí proměny. Můj názor na světové dějiny a lidský život byl dosud názorem národním. Nyní se rozšířil v názor kmenový a tak jsem mohl napsati »Císaře a Galilejského« (Dopis Otakaru Brahmovi z 28. února 1888).

Otřásly básníkem v té době nejenom veliké události politické, ale zavanuly mu k duši i nové myšlenky, jež zavládly světem a vedly k novému třídění lidstva. Válku německo-francouzskou bralo Norsko jako téměř svoji věc. Bylo to vidět na zdrcujícím dojmu, jakým zde působila zvěst o vítězství Němců. Dánové a Norové ovšem nezapomněli rány, zasazené jim nedávno, a nenávist proti bojovnému sousedu rostla a vyvrcholila neblahou událostí. V této rozechvěné době promluvili také oba předáci norští, Björnson a Ibsen. Ale jak různě!

[1]) Viz: B. Förster, Kaiser Julian in der Dichtung alter und neuer Zeit. (Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte, sv. 5.)

Björnson, který již dříve s nadšením uvítal nový směr, z Německa se šířící, totiž marxism, a stal se nadšeným jeho hlasatelem doma, posoudil ducha německého s mnohem větší reservou než jeho krajané, s tak odvážnou reservou, že riskoval při tom i vážné nebezpečí rázem pozbýti získané popularity. Poukazoval, že při veškerém roztrpčení, byť toto bylo sebe oprávněnější, nesmí býti slepým jeho lid ku přednostem národa německého, z nichž na prvém místě jest imposantní, vroucí semknutí celého národa k dosažení vyššího cíle, velké ideje. Proto radil ke zmírnění nenávisti a ku přiblížení se, k získání národa, jehož silná, nezvratná rozhodnost mu imponovala. — Jinak Ibsen. — Ten více nežli jindy přemýšlel o duchu dějin národův i lidstva, vybavil se z původního naivního idealismu, pochopil železné zákony těchto dějů, vyplývajících z ducha nejen národů a lidstva, ale hlavně také *doby* určité a vůdčích idejí. Zalétal k analogickým dějům minulým a vážil srovnání, někdy dosti jasně prozařující jeho novým dílem; tím pak, že je promítl na safírovou klenbu vzdáleného nebe historie lidstva, zvýšil působivost svých myšlenek a dodal jim mnoho poetické síly. —

To byly události roku 1871 a následujících. Toho roku pobýva Ibsen v Drážďanech, kamž se přistěhoval z Italie na podzim roku 1868. Ale ještě na jeden důležitý poznatek nutno upozorniti, jenž mocně působil na vznik »Císaře a Galilejského«. Událo se to ještě před rokem jedenasedmdesátým; bylo to vlastní básníkovo zření země, kde se děj dramatu odehrává, totiž Orientu. Tam dostal se na podzim roku 1869, byv pozván — na podnět švédského krále Karla XV. — khedivem egyptským ke slavnosti otevření průplavu Suezského. V Egyptě, právě jako dříve v Italii, vnímal všemi smysly kouzelné půvaby přírodní a s rozkoší dával na sebe působiti blahodárnému, osvěžujícímu a uklidňujícímu klimatu, slunci. Ale čerpal tu hojně i ze zdrojů historických a uměleckých památek. Byl v Kahýře a odtud plul Nilem proti proudu, navštívil pyramidy, sfinx, byl v hrobce Hassanově, spatřil kolos Memnonův a obelisky, a všechny tyto památky byly mu nejenom hlasateli skutků starověkých faraonů, ale také symboly slávy lidí a bohů tehdejších, neboť veliká díla připomínají velké původce. Ibsen vyvolával si v paměti mytologii egyptskou, onen ztrnulý kult nehybných obrů, a s ní srovnával bohy řecké a římské, ony živé poetické zjevy, které svojí individualitou tak vysoko stály nad bohy egyptskými. Tu si uvědomil, že co starověký bůh, to velká osobnost, imposantní, originelní, svá. S jejich velikostí srovnával (viz jeho »Balonový dopis« z prosince 1870, adressovaný paní Limnellové do Štokholmu) současná pokolení, která nedovedou vytvořiti velikých děl: Velké dílo může vytvořiti jenom velký člověk, neboť jedině tím, že tvůrce jest veliký, i dílo jest velké. A dále opět vystupuje proti nivelování společnosti, kterou se stát upevňuje na úkor individuality jedincovy, jehož právo na rozvoj osobnosti jest tím omezováno. — Pod dojmem tohoto srovnání staré a nové doby, pod vlivem slunce a přírody orientální rodily se myšlenky k světodějnému dramatu, jehož dějištěm jest orient a dobou rozhraní mezi starým a novým kultem. — —

Pramenem nejlepším, inspirátorem nejmocnějším však byla Ibsenovi historie; z ní vybral si dobu nejcharaktističtější pro vývoj lidské kultury, totiž dobu přechodu pohanství v křesťanství, a ovšem že jako básník nejlépe ji ztělesnil v typickém jednotlivci. Tím jedincem byl pověstný císař východořímský *Flavius Claudius Julian*, zvaný *Apostata*, synovec císaře Konstantina Velikého, prvého křesťanského panovníka orientálního. Ibsen přenesl na tuto osobu všechny svoje názory a zásady o dění všelidském, o logice dějin, o etice individuelní a národní. Sledovati jej v dramatu značí nejen ponořiti se do epochálních zjevů slavné historie, ale poznati i životní zpověď velkého filosofa, jehož oduševnělé skráně zdobil laur věštce-básníka.

* * *

Poznáváme Juliána na počátku dramatu právě v historické chvíli r. 351, kdy obávaný císař Konstancius povolal bratra jeho Galla, o šest let staršího, do sídelního města a zde vložil naň důležitý a zodpovědný úřad caesara východu, aby jednak poněkud smířil jej za vraždu jeho nejbližších příbuzných, jednak aby sám takto zbaven byl alespoň částečně velikých starostí, jež činila říše se všech stran ohrožovaná, zvláště válkou proti Peršanům.

Poznáváme mladého Juliána v jeho význačných vlastnostech, a spolu celé hrůzné prostředí, v němž jest mu dlíti při dvoře císařském v Konstantinopoli. Bigotní Konstancius je sice nejrozhodnější zastánce křesťanství, ale jeho křesťanství budí jenom nenávist; sám svým provoláním, že nesluší se na křesťanské občany stýkati se s pohany, jakožto lidmi nižšími, dává podnět k největší vzájemné nenávisti mezi obyvatelstvem, k nespravedlivým útiskům, jež budí jen vzdor a odpor. A je nedůvěřivý i k Juliánovi, tuše v něm, jakož i v Gallovi, mstitele svých činů. Proto nepouští Juliána do kostela, neboť se domnívá, že bude-li se Julián modliti před oltářem, stane se tak jenom, aby vyprosil něco zlého proti císaři. Zlé svědomí pro mnohonásobnou vraždu příbuzných vyvolává před císařem krvavé vidiny, jež vedou jej k šílené nenávisti proti všemu a všem; s hrůzou blíží se k němu každý, s nemenší hrůzou očekává svůj osud z jeho rukou také Julián. Proto chce pryč odtud z »tohoto těžkého zámeckého vzduchu«, naplněného předsudky, z tohoto prostředí nenávisti, záští, nedůvěry, špehounství, chce také proto odtud, poněvadž sídelní město proměnilo se v »Babylon rouhačství«, kde obcházejí hlasatelé bludů pohanských.

Julián byl v dětství již křesťanem opravdovým, byl jím více z intuice, z mystického, poetického enthusiasmu než z přesvědčení výchovou získaného. Jeho matce zdálo se v noci před zrozením Juliánovým, že porodí Achilla. Julián chce proto býti statečným bojovníkem a vykonati velké činy; cítí se býti Bohem vyvolen k nim. Svojí výmluvností obrátil již jsa dítětem na víru mnoho vrstevníků, mezi nimiž i přítele Agathona; viděl ohnivý žebřík do nebe vedoucí a stavěl s bratrem Gallem chrám neznámému světci. Chrámu nedo-

stavěl a tento první nezdar byl snad prvním, třebaže ještě slabým podnětem k pochybnosti u víře. Také zalíbil se mu tehdy Homér a on, vida ten »boj reků s reky — a hněvivé bohy nad nimi«, zalíbil si klasický starověk s jeho kulturou.

Ale i celá výchova Juliánova vedla k odklonu od křesťanství; žil v chlapeckých letech spolu s Gallem v Jónii, potom v Bithynii a Kappadokii. Jejich výchova byla svěřena křesťanským učencům, kteří svoje poslání chápali docela v duchu císařského byzantinismu. Žili »ve zlatém otroctví«, jak praví a dodává: »Bylo mi zvykem, ba jakýmsi druhem nutnosti, cítiti nad sebou jakousi hruzu.« Chlapci byli přísně střeženi, krutá kázeň jim ukládána; o každém hnutí jich zpravován nedůvěřivý císař tajnými zpravodaji, na jejichž nekontrolovaných výpověděch záležel osud jich. A byli také vychováváni v duchu onoho středověkého církevnictví, které znalo jenom boha zloby, podloudného démona msty a bylo daleko pochopení vlastního poetického učení o náboženství lásky. — Jejich mládí tedy plynulo ve stálé hrůze před císařem a Kristem, před vůlí či zvůlí císařovou a Galilejského. Císařovou proto, že každým okamžikem mohlo se jim dostati osudu ostatních příbuzných, Galilejského proto, že dle učení církve není možno neuvaliti na sebe pomstu i hněv jeho, když takřka každým hnutím hřešíš. Zvláště Julián pociťoval hrůzu před tímto strašlivým, tajemným a bezohledným bohem - člověkem, který všude, kdykoli chtěl něco vykonati, vstupoval mu do cesty, lámal vůli a nutil k odříkání. Celé mládí jeho příčilo se instinktivně proti Galilejskému, neboť ten nedovoloval mu ani nenáviděti vraha svých rodičů, bránil mu nořiti se do krás antického umění, přicházel s požadavkem utlumování, když mladé tělo toužilo po rozkoši a bouřilo vášněmi.

Jestliže tedy pozdější život Juliánův vyvinul se v boj proti císaři a Galilejskému, byla příčina toho zevní. Juliánovi, který tíhl od mládí k niternému vyrovnání svojí bytosti smírem nebeského, duchového světa s pozemským, tělesným, příčil se císař svojí despotickou panovačností a Galilejský skresleným obrazem sebe; neboť takto nemohli nejen vedle sebe státi v symbolu smíru tělesnosti s duchovostí, ale také ne některý z nich sám, neboť nebyl velký, soběstačný, schopný vlády nad světem. —

Přicházejí další motivy: Julián dostane se spolu s Gallem ke dvoru císařskému, kde, jak bylo již zmíněno, je život samou přetvářkou, pokrytectvím, podkuřováním chladnému majestátu panovníkovu. Křesťanství Juliánovo je zde zdánlivě zesíleno zmíněnými hlasateli bludů pohanských, proti nimž chce Julián bojovati; tak si aspoň namlouvá. Mezi nimi je zvláště řecký rhétor Libanios, který má velký vliv na mladé muže v Konstantinopoli a nepřímo i na Juliána. Svými posměšnými básněmi na poměry při dvoře, satirami, jež dostaly se také Juliánovi do rukou, způsobí, že tento jasněji si uvědomí ubohost svého postavení. Pak se spolu setkají osobně a Libanios, spíše svojí sofistickou výmluvností než vážnými důvody, vzbudí jeho zájem; zvláště jeho výrok, kde nazývá Juliána Achillem ducha, vzbudí mnoho víry. K tomu ještě Agathon vyprávěním snu, dle něhož má Julián na rozkaz Kristův jeti »bojovati se lvy«, »setřásti s obuvi prach císařského

města a nikdy již se do něho nevraceti«, utvrdí jej v přesvědčení, že vůle Boží jest, aby se odebral do sídla pohanství, do Athén, do jámy největšího lva, do školy Libaniovy. Tím také se vyhne hříšnému pokušení marnivosti, jež jest probuzeno tím, že jest pokládán nástupcem císařovým.

Císař Konstancius jmenuje Galla caesarem a Julián si vyprosí, aby směl opustit nenáviděný dvůr císařský. Když se mu na přímluvu císařovny Eusebie dovolení dostane, odjede do Pergama, ale jen na krátký čas, aby císaře oklamal; záhy odjede odtud do Nikomedie, kdež jest jeho učitelem rhétor Nikokles. Odtud pak, bez vědomí císařova, ba proti vůli jeho, odjede, kam od počátku tíhl, do Athén za Libaniem, aby tu vykonal svůj velký úkol, potříti lva v jámě, ve skutečnosti však spíše, aby vůbec mohl vykonati nějaký velký čin, jako Achilles, po dlouhé nucené nečinnosti.

V Athénách navštěvuje školy filosofické, hlavně ovšem Libaniovu, která jest považována za nejlepší a její zakladatel nazýván králem filosofů. Libanios zasvěcuje Juliána do všech idejí hellenismu, učí jej výmluvnosti, lichotí mu — a získá ho.

Julián sám vymohl na císaři, aby Libania vypudil z Konstantinopole, jako mnoho jiných pohanských učenců; nyní vzhlédá k němu s úctou k jeho učenosti a velikosti, tuší velký boj, který mu s ním nastává, zápas pravdy světské s pravdou Boží. — Ale tato úcta netrvá dlouho; Julián záhy přichází k bolestnému poznání, že se v proslaveném rhétorovi klamal, že není tím velikánem, za nějž jej měl, a že ideového boje, kterýž měl vésti, vlastně ani nepřijal, naopak lstí a pochlebenstvím jej potlačil. Libanios je právě tak lakotný, ješitný a řevnivý jako ostatní učitelé řečnictví a filosofie v Athenách, a velké jeho učení, kterým získával srdcí, jest jenom teoretické, na výmluvnosti zbudované, naprosto se nesrovnávající se skutky hlasatelovými. A aby zklamání bylo úplné, pozná, že Libanios lichotí císaři a Gallovi, proti nimž dříve vystupoval.

Julián tuší, že antika byla docela jiná než zvrácený hellenismus školy Libaniovy; byla krásná, slunečná, hřejivá. Za probděných nocí, které tráví tím, že zkoumá pohanská tajemství v Eleusině, uvědomí si to úplně. Na mysli tanou mu postavy starověké, a to nejen bohů, i lidí, kteří byli velcí i ve svých krisích: Alkibiades, bouřící ve svojí smyslnosti, Sokrates, hodující při symposiu, Plato a jiní. A ač jeho mysl stále si namlouvá, že jeho povoláním jest býti velkým obhájcem křesťanství, již celou svojí bytostí noří se do pohanství, jež se mu stává stále bližším. Rozkol stává se mocnějším, když také ze života a učení obou předních učenců křesťanských, Řehoře z Nazianzu a Basilia z Caesareje, vytuší, že ani křesťanství současné není oním vroucím, ryze duševním náboženstvím, oním přimknutím se k Bohu, jak to vídal ve svých snech. Právě jako poznal při dvoře, že lidé tam mají křesťanství v ústech, ale ne ve skutcích, tak tomu jest i zde: Oba učenci mají formule pro všechny ctnosti, ale v čem spočívá ctnost sama, toho nechápou. Obě náboženství zjeví se mu tedy zatím ve svých nedobrých představitelích; Juliánovou povinností bylo,

měl-li býti věren svému původnímu úmyslu, aby očistil křesťanství, vrátil mu jeho původní opravdovost, stal se Achillem křesťanství. Ale Julián se odchýlí a tíhne nyní již jenom na scestí. Sám netuše, upadá v tytéž chyby, jako jeho okolí, zvláště v ješitnost, malichernost; co bylo výchovou v něm probuzeno, to se zde zesiluje; lichotníkům věří a jeho slova nejsou často než poza. Při tom žije v neustálé nejistotě, v obavě před »onou mocí, která je strašlivá, jedná-li, ještě strašlivější, odpočívá-li«. Tou mocí je císař. — Na konec poznav, že stará krása, t. j. pohanství, není již krásná, a nová pravda, t. j. křesťanství, není již pravdiva, věří pevně, že přijde zjevení nové, třetí, a není ve svojí touze po velkosti nikterak v pochybnostech, že on sám bude prostředníkem k jejímu uskutečnění, že jest k tomu od Boha a Věčnosti vyvolen.

Jedinou dobrou radu dá mu Řehoř: Poukáže na to, že Julián, toužící po životě, slunci, veselí, nemá místa v Athénách, kde se bojuje knihou proti knize a duchaplnostmi v učebných síních, nýbrž v životě samém, tam že má vystoupiti »s životem v rukou svých«. — Julián poslechne ho jen částečně. Poznav, že v Athénách není místo, kde by mohl vybojovati svůj velký zápas, že tu není ona »jáma lví«, spěchá do Efesu, kde dlí tou dobou mystik Maximos. Ten shromáždil kolem sebe mnoho oddaných přátel. Vypráví se o něm, že obcuje s tajemnými mocnostmi, ba že i sochu bohyně Hekaty oživil. Julián oblíbí si jej a nazývá jej »bratrem onoho zákonodárce sinajského i toho učitele nazaretského«.

Prostřednictvím Maximovým vchází Julián ve styk s duchy, kteří odpovídají na otázky po jeho světovém poslání. Tajemný hlas mu praví, že má založiti či upevniti (v originále »grundfaeste« značí obé, v tom obojakost věštby) říši; Julián chápe výrok, který jako věštba řecká pohanských dob jest neurčitý, ve smyslu prvém a Maximos jej utvrdí u víře, že založí říši. Neboť prvá říše, založená na stromu poznání, a druhá, založená na stromu kříže, již pominuly a na místo nich nastoupí třetí velká říše tajemství, říše založená na stromu poznání a na stromu kříže společně, »poněvadž tato obou minulých nenávidí a má životní svoje prameny v háji Adamově a na Golgotě«. — Potom od hlasů obou »úhelných kamenů světové nutnosti«, totiž Kaina a Jidáše, doví se, že on sám bude třetím úhelným kamenem v dějích lidstva. Neboť jako oba, Kain i Jidáš, byli na světě nutni, aby se splnila vůle fata, tak i Julián je nutný, aby vykonal čin svojí vůlí a přec pod tlakem velké nutnosti, tedy vůlí s vyššího hlediska, s hlediska nekonečna; neboť »chtíti jest museti chtíti«.

Julián, jak řečeno, nepochopil správného významu prvého výroku; nepochopil ani druhého. Dokázal to tím, že se rozhodl bojovati proti této nutnosti. A jeho tragika v dalším bude spočívati v tom, že právě tím vzdorem koná vůli nutnosti, že dále tím právě uskuteční svůj úkol *upevniti* říši, a to svého nepřítele, Galilejského. Taková jest ironie, takový strašlivý výsměch vůle osudu.

V omylu i v tragickém poslání svém jest utvrzen následujícími potom událostmi. Přichází poselství od císaře a přináší jmenování

jeho caesarem místo bratra Galla, který byl pro svoje hrubé činy a násilnickou vládu, ale snad i neměně protože vzbudil nedůvěru a řevnivost císařovu, na rozkaz Konstanciův zavražděn. Poselství přináší i purpurový šat a vyzvání císařovo, aby spolu se znamenitým vojevůdcem Sallustiem pokořil zpupné kmeny v Gallii. Dále přináší zprávu, že císař dává mu svoji krásnou sestru Helenu za manželku.

Julián snil o tom, že s čistou ženou, která mu byla předpověděna, půjde ruku v ruce k Východu, tam, kde prý se Helios rodí — do samoty spolu půjdou, tam se skryjí, jako se Bůh skrývá, tam budou hledati ráj na březích Eufratu, a až jej najdou, tam že vzejde na svět nové pokolení krásy a rovnosti, tam že bude jimi založeno císařství ducha. Povolání císařovo sice příčí se těmto snům, ale uskutečněním představy o čisté ženě zdá se mu Helena — — I v tom se mýlí, jak záhy poznáme. Onou ženou nebyla Helena, nýbrž krásná, zbožná, myšlenkově založená sestra Basiliova Makrina, která viděla v něm »Davida v boji proti válečníkům pohanským«; ona jedině mohla býti Juliánovou ženou a snad svým vlivem napraviti jeho poskvrněnou ideu o křesťanství. Leč Julián dá přednost Heleně, aby nakonec, zničen, poznal, jako všichni téměř rekové Ibsenovi, jak se mýlil; a Makrina, opět jako většina skutečně velkých žen Ibsenových, odchází do ústraní, aby na konci života Juliánova připomněla mu láskou svojí omyl jeho. — Tento akt piety ženské poznáme rovněž ve všech dramatech našeho básníka. —

Julián uposlechne rozkazu císařova, přijme purpur, ale chce i ve svém povýšení zůstati oním chudobným filosofem, jako dosud. Odebéře se do Gallie spolu s chotí Helenou.

V odlehlých krajinách brzy zdomácní a osobními vlastnostmi, vojenskou statečností, skromností a prostotou získává naklonnosti všech vojáků. Svůj úkol vykoná nad očekávání skvěle. V řadě bitev porazí nepřátele, zajme i alemanského krále Knodomára a po rozhodném vítězství u Argentorata zabezpečí mír. Při tom si počíná s obzvláštní humanitou vůči přátelům i nepřátelům. Jeho zvláště důvěrným přítelem jest vojevůdce Sallustius, obdařený namnoze týmiž vlastnostmi a směřující za týmiž metami, jako Julián.

Julián jest vedle znamenitého stratéga, vojáka a velitele také nadále filosofem, jeho duch zůstává i nadále meditujícím. Píše tu také svoje myšlenky ve chvílích klidu a oddává se rád svojí oblíbené práci duševní, jež vede jej ku přemýšlení o věcech božských a lidských. — Velikost jeho jest v této době na vrcholu.

Ale strach před císařem nepřestává. Císař, který jej obklopil množstvím špehů a zvláště dá se vésti nenávistnými sděleními prefekta Florentia, počne se obávati jeho popularity. Osvojuje si jeho vítězství a slaví okázalý vjezd do Říma, Julianovi nedovoluje slaviti ničeho, ba rozkáže, aby nejlepší oddíl svého vojska poslal do Konstantinopole, odkud bude vypraveno do Persie proti Saporovi, a sám aby se vrátil v průvodu ozbrojenců císařových, jako zajatec, určený patrně sdíleti osud nešťastného Galla.

Nepřátelstvi proti Peršanům vyžadovalo sice velkých bojů, v nichž se císaři nedařilo valně, i hodilo by se mu výborně zorga-

nisované vojsko Juliánovo, ale pravou příčinu Julián pochopí ihned. Leč jedná zbaběle; v duchu křesťanství, jež bylo mu přece jen výchovou vtištěno do povahy, kolísá a chce se vzdáti vůli císařové; teprve výsměšná slova Helenina jej odvrátí od přenáhleného ústupu a vedou k odvetě. Julián získá souhlasu vojska, které rádo se přikloní k němu jednak pro jeho popularitu, jednak že nemá valné chuti táhnouti do končin vzdálených, neznámých, kam jíti ani smlouvou vázáno není. Nakonec dá se Julián od vojska provolati augustem. (Tato scéna, kde Julián získává souhlasu vojska pro svoji myšlenku, má mnoho podobností se známou scénou Shakespearova »Julia Caesara« a měla ji snad předlohou.) Julián tedy vypoví boj císaři.

Tedy prvý díl jeho snů o říši duševní v odlehlém místě se rozpadá. A rozpadá se i druhý díl, sen o milující ženě: Posel císařův vykoná rozkaz panovníkův a otráví Helenu, která jest v těhotenství, aby nezrodila potomka, který by mohl býti v budoucnosti nebezpečným nápadníkem trůnu; neboť císař sám hodlá se znova oženiti. — Poslední její slova jsou pro Juliána zdrcující: Helena projeví, že ho nikdy nemilovala; její láskou, tajnou a vášnivou, byl bratr jeho Gallos, ten silák, jehož »krátký kadeřavý vlas vzdorně se zatáčel kolem krátké, masité šíje«, ten hnědý barbar, kterému se vzdala úplně, když v přestrojení vnikl do její komnaty. A nenáviděla ctnostného Juliána, spíš kněze než bojovníka, učence s prsty zainkoustěnými a s prachem knižním ve vlasech. — Nešťastný Julián se pozdě dovídá o pravé podobě Helenině. Byla to křesťanka doby, do níž patřila; křesťanství u ní bylo jen povrchní a formální, křesťanského ducha neměla, právě jako ho neměli její současníci. Byla to žena zrůdně smyslná a cizoložná. Její vilnost se po boku nevyhovujícího manžela stupňovala až v perversní kochání se v lidských mukách a v žízni po krvi. A při tom spoléhala, že Galilejský je milostiv, že odpustí. — A Julián poznává první výsměch Galilejského. Tato žena cizoložná a svůdná je po smrti pokládána za blahoslavenou, neboť se nad její mrtvolou dějí zázraky, nemocní dotekem se uzdravují a nebeský hlas ji velebí.

Julián tedy, ztrativ takto vše, táhne proti oběma: Proti císaři a proti Galilejskému. Ale znova se dopustí viny, která — dle nauky Ibsenovy — je nejtěžším proviněním člověkovým a nutně vede jej ke zkáze. Pochybuje sám nad sebou a zoufá nad zdarem svého díla. To jest opět následek křesťanské výchovy, směrující ku podlomení vůle. Bylo nutno nejprve z křesťanství se vymaniti a státi se celým člověkem. To také Julián učiní, ale opět jen zevně.

V katakombách ve Vienně uvažuje o svém postavení. Sallust mu zjeví, co jej očekává, jestliže ustoupí císaři; jako všechny, kdož zdáli se nebezpečnými, také jej dá císař popraviti. Poukazuje dále na oddanost vojska, které chce viděti Juliána nikoli jako caesara, ale císaře. Ale to vše nestačí, aby přesvědčilo Juliána. V tom přichází Maximos, kterého byl k sobě opět povolal, se svým kategorickým požadavkem úplného vymanění se z bludu a naprostého, bezpodmínečného a úplného přimknutí ku pravdě. Tedy opět »alt eller intet«, vše nebo nic, jako tomu bylo u Branda. Tou pravdou jest Juliánovi

pohanství, k němu se přikloní a přijme i »křest« pohanský krví obětního zvířete, načež se účastní poprvé dionysovského původu. — Konečně pak vytáhne proti císaři.

Ten však zemře dříve ještě nežli Julián přitáhl do Byzancie; zemře v zemi cizí, za nezdařené výpravy. Julián slaví okázalý vjezd do Konstantinopole a jeho prvním skutkem jest, že dá s veškerou pompou dovézti tělo svého strýce do sídelního města a tam je pohřbí královsky. Nato se dá korunovati.

Svým cílem učiní si Julián návrat starého hellenismu s veškerou jeho živostí a půvaby a dále zavedení filosofické prostoty dvorského života, z něhož chce odstraniti veškeré lichotníky a všecku násilnost a postaviti celé to prostředí na základy demokratické. Chce býti vladařem laskavým, pečujícím o blaho všech národů, aby se cítili šťastnými; jeho říše má býti říší světla, jako jeho bohem jest slunce. Proto jednak chce vyčistiti dvůr i říši od nesvědomitých úředníků a prohlásí, že každý může říci jemu dobře míněnou pravdu do očí, jednak chce obraceti na víru svoji křesťany, ony »lidi s prázdnými důlky očními, bledých tváří a úzkých prsou, lidi, kterým slunce svítí a oni ho nevidí, kterým země poskytuje hojnosti a oni netouží po ní«!

Jako císař jeví se Julián opět malým a zbabělým, nevyhoví ani jednomu z vytčených cílů. Již v prvních dnech vlády odsuzuje k nemilosti oddané přátele, kteří přicházejí s otevřeným projevem nepohodlné pravdy, a naopak zase vyznamenává pochlebníky, dávaje jim vlivné úřady. Tyranské prostředky, jichž užívá proti lidem nepohodlným, nejsou vždy důstojné žáka Maximova a jemného filosofa školy novoplatonské. Místo aby proti Galilejskémn bojoval zbraněmi ducha, aby proti jeho učení kladl pravdy nové a tím získával jeho stoupenců pro sebe, dává se strhnouti ku pronásledování křesťanů, neboť ve svém velikášství nedovede odpustiti, nenásleduje-li někdo jeho příkladu a nesouhlasí-li s ním bezpodmínečně.

Julián dává znovu zřizovati zbořené sochy a chrámy pohanské, ba sám jako velekněz pohanský koná bohoslužby. Nedá se odstrašiti ani zjevným projevem nebes, zemětřesením, které na modlitbu křesťanů se dostaví, když chce vstoupiti do chrámu Apollinova. Jako všechno vůbec přizpůsobuje svému přání, tak vykládá si i toto v ten smysl, že Apollo spolupracuje s ním a že dává jenom projev svému hněvu nad někdejším znesvěcením svého chrámu. Ba, když jako důkaz bezmoci a lživosti Galilejského chce znovu postaviti chrám jerusalemský a stavba je zničena živelní silou, dělnictvo pohřbeno v ssutinách a velký plamen vyšlehne, Julián je sice otřesen, ale neustoupí, jenom odkládá oběť bohům. Tím ovšem jeví se opět zbabělým.

Na scénu vystoupí opět mystik Maximos, jako již dvakráte v rozhodných chvílích důležitého obratu v životě Juliánově. Jeho přítomnost je nutna, neboť Julián opět se zahloubává nad svým posláním. Maximos mu vyjeví hlavní chybu jeho celého počínání: Vláda antických bohů již minula a revokace jich je znásilněním dějin, neboť není tu již záře hellenského slunce, ani žáru temperamentních požitkářů římských, není tu onoho jarého pokolení, jemuž pohanští bohové jedině mohli vládnouti. Pohanství bylo krásné jen s hlediska

svojí doby, jak tomu jest u každé ideje; nynější doba se pro ně nehodí, proto nemožno vrátiti je. Julián nepochopil ducha své doby a Maximos vyjadřuje to podobenstvím, jako by chtěl ve vývoji lidského individua potlačiti jinošství a vrátiti je v dětství, aby uspíšil mužství. Tím dětstvím bylo lidstvo pohanské, naivní názor světový, materialistický a smyslový (symbolisovaný stromem poznání, s něhož prarodiče jedli), jinošstvím je křesťanský idealism, který spěl k vyšším metám, spíš tušeným než uvědomělým, ale prostřednictvím druhého extrému, t. j. popíráním těla. Tato druhá říše (symbolisovaná stromem kříže, na němž pnělo tělo, když duch se povznášel k výšinám) je výronem říše prvé, jako vždy klad zrodil protiklad. (Jak známo založil Hegel na této zásadě celou svoji filosofii, jejíž vliv patrný je v díle Ibsenově na mnohých místech.) Po těchto obou následovati bude dle téhož zákona zaniknutí obou ve vyšší jednotce, ale nikoli zahynutí jich, právě jako dítě ani jinoch nezahyne a přec zanikají v muži. Jednostranná smyslnost a jednostranná duchovost budou nahrazeny čímsi vyšším, spojujícím obé, ale nikoliv snad ve smíru, tak aby to mohlo existovati vedle sebe, nýbrž tak, že obé ve vyšším vývoji se sblíží a spojí. Julián chyboval, že chtěl nejdříve, aby obé setrvalo vedle sebe, potom chtěl prvé vyzvednouti na úkor druhého — A spěje v nové chyby, když znovu vykládá si symbolická slova Maximova jen na svůj osobní, materiální prospěch, jako kdysi špatně pochopil výroky duchů.

Maximos vysvětluje mu poměr obou »říší« těchto a příchod »říše třetí«. Místo smyslnosti klade říši císařovou a místo duchovosti klade říši boží; a zjeví, že třetí říše bude tam, kde Bůh bude v císaři a císař v Bohu, oba splývajíce u vyšší jednotě, kterou nazývají Židé Messiášem. — Julián hned se domýšlí, že tím Messiášem jest sám, a když zví, že s osudem jest mu bojovati, vypoví i jemu boj. Ovšem že opět ve skreslené podobě chápe obě říše, pohanskou i křesťanskou i třetí, na kterou zírá zorným úhlem svého osobního prospěchu. Chce býti sám císařem i Bohem, proto se rychle rozhoduje k velkým činům. Aby byl císařem světa, chce založiti velikou říši jako před ním Alexander; proto nejprve odvolá posly, nesoucí zvěst přijatého již míru králi Saporovi, a vytáhne proti němu s velikým vojskem. A pak se povýší za boha, dává se uctívati jako božstvo. Při tom však zápasí s vášněmi na úkor pohanské krásy, jde s temnotou na úkor slunce. Chystá se psáti nové filosofické spisy proti Galilejskému, když vidí, že přivrženců jeho spíše přibývá ještě, než aby se dali zastrašiti. Julián není již oním velkým bojovníkem, jakým byl na březích Rýna, kdy celou duší svojí a vystupňovanou vůlí bojoval, a poněvadž úkol svůj konal z nadšení, dařilo se mu dobře. Nynější jednání jeho podobá se šílenství a on sám vskutku jest pokládán za šílence; proto také výsledky jsou bídné, vojsko jeho spěje vstříc záhubě. Jediní »Galilejští« křesťané zůstávají silnými v jeho malátné armádě; neboť pod nátlakem Juliánovým probudili se k víře i vlažní dosud a krví mučedníků očistila se jejich víra. To vidí Julián a to dotvrzuje pak nad jeho rakví i Basilios z Caesareje slovy: »Císař Julián byl nám kárnou metlou — nikoli k smrti, ale ku probuzení.«

V posledních okamžicích svého života smiřuje Julián poněkud svoje viny. Probudí se v něm opět hrdina a on vrhá se do nejlitější vřavy bojovné, aby si odtud odnesl smrtelnou ránu. Na smrtelném loži přiznává sice, že Galilejský nad ním zvítězil, ale současně nalézá omluvu pro svoje nezdary, a to ve vyšší tajuplné moci mimo nás, která do značné míry rozhoduje o výsledku lidských snah. Svým výrokem: »O slunce, slunce — proč jsi mě oklamalo?« vyznává plnou měrou svoje hoře nad tím, že celý život věnoval klamu, jsa obětí vyšší jakési nutnosti, ale také — a v tom spočívá jeho tragika — vyšší jakési ironie. Tak chápe také jeho osud, jeho tragiku a bezmezné hoře posledních slov zbožná Makrina, vyslovujíc naději, že v onen velký den, až mocný přijde v mraku, aby vyřkl rozsudek nad žijícími mrtvými a mrtvými živoucími, přičte mu k dobru to, že jeho duše *musela* blouditi. — —

* * *

Těmito posledními slovy a vlastně celým dramatem, jehož jsou jaksi mottem, vyslovil Ibsen i jádro svého učení *o zodpovědnosti lidské*. Tento problém zaměstnával jej po celý život a řeší jej skoro ve všech svých dramatech; v »Císaři a Galilejském« vidíme nejpraegnantnější výraz prvého stadia nazírání básníkova na tento problém, stadia, řekli bychom filosoficko-náboženského, jež v pozdějších dílech bylo vystřídáno modernějšími názory přírodovědeckými a psychologickými, zabývajícími se hlavně problémem dědičnosti a vlivu okolí, tradice a j.

Problém tento, jak jej demonstruje básník v této prvé fázi vývojové, dal by se vyjádřiti asi takto: *Lidská vůle je svobodná pouze v prostředcích, jimiž plní svoje určení.* Šťasten jest, kdo si jest vědom svého určení a svojí vůlí dobrovolně za ním spěje. Takovým člověkem byl na příkl. král Haakon v »Nápadnících trůnu«. Opakem jest — a to jest právě v tomto dramatě dokázáno — kdo si tohoto určení není vědom a plní je proti svojí vůli, činy nedobrovolnými, směřujícími v pravý opak. Takový člověk stává se obětí ironie osudu, neboť osud dopřává mu zdánlivě volnosti neplniti svého úkolu, ale právě tím jej vede k cíli vytčenému, tedy jaksi zahrává si s ním u vědomí, že nakonec každý se musí podrobiti tomu, co v souzvuku s nekonečnem jest jeho údělem a čím přispívá k uskutečnění tohoto souzvuku. Takovým nešťastníkem jest Julián (a byli na příkl. Kain, Jidáš a j.). Jeho úkolem bylo zesíliti říši Galilejského, tedy říši druhou, a tím uspíšiti příchod říše třetí, která by spojovala pomysly obou předchozích a vrcholila ve šťastném spojení psychismu se smyslností. To také Julián vykonal, ale ovšem oklikou, negací, potíráním této říše, která se tím jaksi sama upevnila.

Je tedy toto řešení také jednou z odpovědí Ibsenových na otázku, jak vysvětliti existenci zla při moudrosti a dobrotivosti boží; třebaže Ibsen klonil se spíše k filosofickému monismu nežli ke křesťanské ortodoxii, musel se s tímto pomyslem vypořádati již se

zřetelem na smíření vyšší harmonie, kterou sám nazývá vůlí dějin. Odpovídá tedy: Zlo jest prostředkem k docílení dobra, jsouc jeho předpokladem jako je tma nutným předpokladem světla. Julián bojuje proti dobru, světlu, proti Galilejskému, aby mu odporem dopomohl k vítězství.

Tím také pochopíme další pomysl Ibsenův, *třetí říši jeho;* lze ji nejlépe vyvoditi z povahy Juliánovy, skutečné i symbolické. Julián je vylíčen jako přechodní člověk mezi minulostí a budoucností, a jako takový značí vlastně úpadek doby minulé, z níž má některé povahové nedostatky, i nevyzrálost doby příští, pro niž nemá jasného porozumění. (Vlastně všichni hrdinové Ibsenovi jsou takovýmito přechodními tvary a tak jest jim rozuměti.) Jest jím vlastně již Konstancius, který měl býti v leccem směrodatným, ba výstrahou Juliánovi. Jest Konstancius představitelem oné fáze křesťanství, ve které se ještě nevymanilo učení Kristovo z tradice pohanské. Vlastně nevymanili se jeho hlasatelé; křesťanství ještě jich nevychovalo, nebylo tu ještě dlouhé doby vývojové, proto jimi trpělo samo. Konstancius, křesťan spíše z egoismu než z hlubokého přesvědčení, má všechny vlastnosti vladařů pohanských. Jeho hrůzná bezohlednost, se kterou spěje za metami svojí panovačnosti, jeho touha po moci, již si získává přes mrtvoly jiných, jeho tyranský autokratism, který násilím potlačuje každou individualitu, jeho mstivost, žárlivost, žehravost nejsou nežli analogon vlastností římských caesarů v době úpadku, kteří byli sami v sobě vším a ovládali vůli všech, byli jediným individuem, postaveným na porobě všech. K tomu druží se u Konstancia další rys tyranů: zbabělost. Krvavýma rukama přijímá tělo a krev Páně, aby v tomtéž okamžiku pocítil hrůzu tohoto křesťanství, jak je tradovala jeho doba: nauka o mstě, nenávisti Boha, který se urazí nejnepatrnějším proviněním a což teprve stíhá děsnými věčnými tresty hříchy tak velké, jako jest prolití lidské krve. Cosi jako svědomí ozve se v duši jeho, ale zase spíš svědomí pohanské, zbabělost, strach před pomstou. — Duchem tohoto křesťanství jest ovládán i celý dvůr, z něho vycházejí další projevy zbabělosti, jako jest hrůzné pronásledování jinověrců, ironické to analogon mučedníků křesťanských.

Úkolem Juliánovým bylo vyjasniti, vyčistiti, zušlechtiti tyto poměry: dopomoci ku platnosti vlastní ideji, urychliti vládu opravdového křesťanství, jímž myslí se hlavně vznešená morálka Kristova, *etické zušlechtění lidstva.* Tím přivodil by skutečnou novou říši v dějinách lidstva, říši duchovou, jež spočívá ve vycítění jednotící myšlenky dění lidského a božského prostřednictvím lásky; přiblíživši se tomuto vysokému pomyslu božskému bude se dívati lidstvo zorným úhlem věčnosti na skutky svoje i jiných, odpadne malichernost, řevnivost, nenávist a místo nich nastoupí láska a porozumění výrazu věčnosti. Tím přiblíží se také lidstvo dalšímu, třetímu stadiu absolutní dokonalosti.

Julián vskutku nebojoval proti těmto vznešeným pomyslům náboženským, on bojoval proti osobě, proti synu tesaře z Nazaretu, v němž viděl svého nepřítele. — A zde, uvědomivše si toto faktum, přicházíme ke spojení obou pomyslů Ibsenových, zodpovědnosti vůle

a poměru individua k oněm třem říším. — Julián neviděl v Něm zářivou postať vykupitelovu, nevnímal Ho s duší procítěnou, prochvěnou povznášejícími city oddanosti, neponořil se do Jeho učení celou duší; Julián nebyl k tomu vychován, neboť k takovému procítění jest třeba pochopiti velikost lásky Kristovy — božskost jeho díla. — Tím tedy přicházíme k faktům, které, jak řečeno, Ibsena později zaměstnávaly a jež zde vidíme jenom vyznačeny. Vůle Juliánova byla determinována špatnou výchovou a zajisté i dědičnými sklony k smyslnosti, jak viděli jsme je v plném vývinu u jeho strýce. Julián viděl v Galilejském jen to zdánlivě všední a malicherné, co mu o něm pověděli jeho vskutku všední a malicherní učitelé; viděl v něm člověka, který odpíral každé štěstí životní. A průběhem boje snižovala se jeho představa o něm ještě více. Viděl v něm soka i závistníka. Zanevřev naň pro Helenu, chtěl jej úplně odstraniti se světa. — A v tomto stadiu vidíme druhý stupeň determinismu, ve shodě se svrchu označeným názorem o vůli světové: Julián *musí* nenáviděti Galilejského, protože zná jeho skreslený obraz, a on také *chce* ho proto nenáviděti a bojovati proti němu; v tomto stadiu, ještě nežli si uvědomí, že spěje za ironickým rozkazem světové vůle, mohli bychom Juliána pokládati i za šťastného; je to doba od smrti Heleniny až po válku s Peršany.

Básník dává Juliánovi bojovat také za další svůj pomysl, vyskytující se ve všech dílech Ibsenových jako nejvyšší cíl lidský: za *osobnost*. Julián chtěl individualitu lidskou přivésti k vývinu co největšímu, a poněvadž viděl v křesťanství popření každé individuality, hledal opory v pohanství, které bylo kultem individualit. Opět chybil: On nepochopil, že křesťanství neznačí popření individuality vůbec, nýbrž jenom popření toho, co na člověku je pozemského, smyslného, aby potom zduševněním zesílená individualita zírati mohla na věčnost tím jasněji. Julián nechápal tohoto vyššího imperativu, neboť sám vězel příliš v pozemskosti a všednosti, v říši světa, jeho cílem byl materialism pohanský, z něhož vznikl další jeho omyl: vyvýšení vlastní osobnosti na úkor jiných, čehož u křesťanů není, v tom právě spočívá síla učení křesťanského.

Netřeba připomínati, že také křesťanství jest zde nutno chápati ve smyslu symbolickém; ono není Ibsenovi ničím více, nežli představitelem dějinné epochy, a to představitelem spíše abstraktním než konkrétním. Jím jako by nahrazoval obvyklé v historii slovo: středověk, proti starověku, jehož idejním vyvrcholením byl poetický kult polytheistický. Jinými slovy: Pohanství je výraz onoho stadia lidského vývinu, kdy nedovede se vyjádřiti jinak, nežli v nedokonalých obrazech, v poesii; křesťanství je druhý stupeň, mravní a symbolický, ale bez poesie. Budoucí věk bude spojením poesie a mravnosti ve štěstí. — Julián nechápal, že obraz Ukřižovaného je právě nejvroucnějším symbolem individuality lidské: popření pozemského, tělesného, nechť se tak již stalo vlastní vůlí či prostřednictvím jiných, a povýšení ideje, v jejímž patření teprve stává se člověk velkým, blíží se onomu velkému pomyslu, který pohané nazývali sluncem, křesťané Bohem a Julián v prorockém umění hvězdou. Toť onen nový svět,

vznikající nad pohanstvím: Starověk luštil tyto ideje spíš básnicky, alegoricky; Plato se k nim blížil a dal tomu nejsilnější výraz ve svém učení o idejích, z nichž pohané viděli jen odraz, křesťané je samy a člověk budoucnosti bohdá s nimi splyne, stane se jednou z nich.

* * *

Co do umělecké stránky je drama »Císař a Galilejský« nejuměleěji zpracované dílo Ibsenovo; velkolepá koncepce již sama nutila k širokému, grandiesnímu provedení. A poněvadž, jako Goethe ve svém »Faustovi«, chtěl tu básník podati celou svoji životní konfesi, vytvořil dílo nejsubjektivnější a tím i nejumělečtější. Praví o tom sám (v dopise ze 14. X. 1872): »Je to část mého vlastního duševního života, co v této knížce podávám: co líčím, prožil jsem v jiných podobách sám, a volba historického thematu souvisí také s hnutím naší současné doby v těsnější souvislosti, než by se původně myslelo. To pokládám za bezpodmínečný požadavek každého moderního zpracování látky tak vzdálené, má-li se stanoviska poesie buditi zájem.«

Dr. Karel Hoch:

Válečné problémy Německa.

II. *Průmysl.*

Ostrým tempem rozvíjel se v posledních letech průmyslový život v Německu. R. 1871 náleželo sem (počítaje i hornictví a stavební živnosti) 32·8, r. 1907 však již 42·8% a vzhledem k překotnému rozvoji posledních let před válkou ještě větší část obyvatelstva. R. 1907 živil průmysl, obchod a doprava 34·7, kdežto zemědělství pouze 17·7 mil. lidí. Pokud jde toliko o pracující, bylo jich zaměstnáno v průmyslu 11·3 mil. (37·2%), obchodem a dopravou 3·5 mil. (11·51%), tedy dohromady 14·8 mil. (48·7%), v zemědělství naproti tomu jen 9·8 mil. čili 32·7% všech osob činných v povolání.

Pokud jde o jednotlivá odvětví, stály r. 1907 počtem osob zaměstnaných na prvním místě živnosti stavební (17%), hned za nimi následovalo oděvnictví s čistírnami (15%), pak zpracování kovů (10·5%), průmysl potravinářský (10·1%), textilnictví (9·4%), hornictví a hutnictví (8·6%), strojařství (8·5%) a t. d. Od té doby vyvíjely se vzájemné poměry asi stejně, leda že jistě značně vzrostl průmysl chemický (r. 1907 1·4%). Co do velikosti bylo zde 994.743 podniků, kde pracoval toliko mistr, a 1,091.625 podniků s dělníky. Pokud tyto zaměstnávají méně než 10 dělníků, možno je spolu s oněmi považovati za řemeslo, tak že vlastní průmysl by tvořily 112.554 továrny. Avšak tyto továrny zaměstnávají skoro osm milionů lidí, kdežto řemeslo jen tři. Ovšem je z toho patrno, že řemeslo, ač předstiženo,

nemizí, nýbrž zachovává důležitou posici dále. Také v průmyslu samém pokračuje však rozrůznění, je zde 50.315 malých podniků o 11 až 20 dělnících a 478 s více než 1000; tyto však zaměstnávají 879.305 dělníků, kdežto ony pouze 732.054. Dodati sluší, že za dvanáct let, od r. 1895, počet oněch velkých podniků se zdvojnásobil a počet jejich dělníků víc než zdvojnásobil a že od r. 1907 toto soustředění jistě učinilo další pokroky.

Poněvadž tento ohromný průmysl válkou, všeobecně vzato, pozbyl pracovních sil, surovin a vnějšího i vnitřního odbytu, stal se z něho rázem jeden z nejpalčivějších válečných problemů. Jeho rozsah budiž napřed osvětlen toliko srovnáním se *sociálním složením států jiných*. Hledíme-li k osobám činným v povolání, pak na prvním místě agrarních států stojí Uhry, které zaměstnávají v zemědělství a lesnictví 69·7 ze sta svého pracujícího obyvatelstva, potom přijde ne Rusko, nýbrž Rakousko (60·9), pak teprve Rusko (58·3), Francie (42·7) a Spojené Státy (35·9), následuje Německo (35·2) a ve velké vzdálenosti Anglie, kde pouze 11·9% pracuje v zemědělství, počítaje v to i rybářství. V průmyslu naproti tomu udržovala Anglie r. 1907 ještě svůj primát, zaměstnávajíc takto 44·1% všech osob v povolání činných, ale Německo ji už téměř dohánělo (40%), pak následovala Francie (31·7), Spojené Státy (24·1), Rakousko (23·3), Rusko (17·9) a pak teprve Uhry, které svou číslicí (13·6%) stojí v průmyslovém vývoji světa na místě šestnáctém. Přijímáme-li za jakýsi axiom, že agrární státy utrpí válkou nejméně vnitřních otřesů a po válce rychleji se zase zotaví, což bude dojista podporováno i vzrůstem cen zemědělských výrobků a krisí světové zemědělské produkce, opravňovaly by tyto číslice snad k jistým závěrům — kdyby zde ovšem nebylo ještě tolik momentů jiných.

Ježto při srovnání států padají na váhu i číslice absolutní, dlužno uvésti, že po této stránce Německo dosáhlo již onoho primátu, o který zápasí s Anglií, neboť v průmyslu a hornictví zaměstnává 11·25, kdežto Anglie jenom 8·88 mil. osob. Následují Spojené Státy (7·3 mil.), Francie (6·58), Rusko (5·59), Rakousko (3·13) a Uhry (1·18 mil.). Německo jest podle toho největší továrnou, Spojené Státy a hned vedle nich Anglie největším kontorem (obchod a doprava) a Rusko největším hospodářstvím světa.

Opomeneme-li těžbu uhlí, jehož nedostatek je pouze pro Italii těžkým válečným problémem, dospějeme k produkci *železa*, která je základem válečné techniky. Těžba železné rudy v posledních devítiletích mocně stoupala, což je svědectvím rostoucí industrialisace světa. Pokud se týče ložisk, odhadují se ve Spojených Státech na 4·3 miliardy tun, v celé Evropě na 12, z čehož na Německo připadá asi 3·6 miliardy tun a na Francii tolikéž. Těžba rudy nejmocněji stoupá ve Spojených Státech (r. 1897 18·6, r. 1912 60·4 mil. tun) ve Francii (4·6—18·5 mil.) a v Německu (15·5—32·7), kdežto v Anglii stagnuje (14 mil.). Mocný vzrůst v Německu je následkem dobytí Lotrinska a celního svazku s Lucemburskem, hlavně však Thomasova vynálezu odfosforování železné rudy. Přes to hradí Německo vlastní těžbou jenom tři pětiny své potřeby, kdežto zbytek, hlavně z důvodů kvali-

tativních, odebírá z ciziny; r. 1911 zpracovaly německé vysoké peci 30·5 mil. tun železných a manganových rud, z čehož dodalo Švédsko a Norsko 3·2, Španělsko 3, Francie 1·4, Rusko a Afrika dohromady 1 mil. tun. Ze světové výroby *oceli* připadalo na Německo r. 1900 23, r. 1912 24% — 6·6 a 17·3 mil. tun. Ačkoliv světová produkce v posledních letech vlivem pokroků Spojených Států (r. 1900 6·6, r. 1912 17·3 mil. tun) značně stoupala, přece vzrostl poněkud i podíl Německa, kdežto Anglie r. 1909 předstižená toliko o půldruhého milionu, roku 1912 zůstala již pozadu o celých 10 mil. tun. Podobné postavení zaujímá Německo ve výrobě *surového železa*, které jest jaksi měřítkem celého průmyslového vývoje. V čele světa stojí Spojené Státy, které r. 1892 vyráběly 9 mil. tun, kdežto r. 1912 již 30 mil. Německo, jež následuje, dospělo (spolu s Lucemburskem) ze 4·9 mil. na 17·6. Je to jeden z klíčů k jeho válečným úspěchům, neboť všecky ostatní státy vyrábějí daleko méně: Anglie 9 mil. tun (již r. 1892 však 6·8 mil.; tedy opětně téměř stagnace a při tom kus anglo-německého rozporu), Francie 4·9, Rusko 4·2, Rakousko 2·6 a Belgie 2·3 mil., dohromady obě mocnosti středu s Belgií 22·5 mil. tun, kdežto čtyřdohoda jen 18·1 mil. Pokud jde o těžbu *olověných rud*, je Německo se 140—160.000 tunami na třetím městě, po Novém Jižním Walesu a Španělsku, pokud jde o rudy *zinkové*, následuje se 644.000 tun za Spojenými Státy. *Měděné rudy* těží nejvíce Spojené Státy, potom Španělsko (3·3 mil. tun), kdežto Německo jen 969.000 tun. V míru Německo zinkem stačilo, kdežto jednu třetinu své spotřeby olova dováželo. Jiné jsou poměry u *mědi.* Německo dovezlo r. 1913 225.000 tun surové mědi, kdežto samo vyrobilo jen 45.500. Ježto z toho vyvezlo jen 7000 tun, spotřebovalo tolik jako Amerika a více než Anglie; 80% mědi však pocházelo z ciziny. Konečně *petrolej.* Světová těžba se v letech 1900—1910 zdvojnásobila a r. 1913 dostoupila výše 50·8 mil tun, hlavně následkem vytápění petrolejem. 63·6% těžila Amerika, 18·2% Rusko, jehož produkce však uvázla na 9 mil. tun, následovalo Mexiko, Rumunsko (3·7%), Nizozemská Indie, Halič (2·1%). Dovoz minerálních olejů do Německa činil r. 1913 186·3 mil. marek.

Průmysl hotových výrobků nelze tak snadno srovnávati s cizinou jako odvětví výše zmíněná. Jednotná statistika existuje pouze pro *bavlnářství.* Roku 1914 činil celkový počet všech bavlnových vřeten světa 144·7 mil., z čehož na Anglii, která má kvantitativní i technický primát, připadá 55·9 mil., na Spojené Státy, které ji asi časem dostihnou, 31·5 mil., na Německo 11·4, na Rusko 9·1, Francii 7·4 a na Rakousko 4·9 milionu. Celková spotřeba bavlny činila rok před tím přes 20 mil. balíků, z čehož 13·7 mil. dodala Amerika, 3 mil. Východní Indie, zbytek Egypt a Rusko. Z toho spotřebovaly Spojené Státy 5·7 mil., Anglie 3·8, Německo 1·6 mil balíků, z čehož vysvítá opět technická převaha anglického bavlnářství, neboť čím jemnější příze se vyrábí, tím méně bavlny připadá na jedno vřeteno. O mohutném průmyslovém rozvoji Německa svědčí dále pokroky jeho průmyslu chemického a elektrárenského. V průmyslu *chemickém* pracovalo zde r. 1861 24.000 lidí, r. 1894 bylo

zde 5758 podniků se 110.000, r. 1912 již 9147 podniků s 250.000 dělníky, jimž vyplaceno 324 mil. marek mzdy. Německo děkuje za za tento pokrok vědecké práci svých chemiků a postoupilo jím mezi hlavní dodavatele světa. Vyrábí z 5 milionů tun světové produkce kyseliny sírové, které se užívá hlavně na umělá hnojiva, 1·3 mil. tun, kdežto Amerika 1·5, Anglie 1 a Francie 0·5 mil. tun. Pokud jde o *kyselinu dusičnou*, soudilo se ještě roku 1913, že na její dobývání ze vzduchu podle vzoru tyrolského, norského a švýcarského není v Německu pomyšlení. Tu vypukla válka, a osud Německa byl by zpečetěn, kdyby se to nepodařilo přece. Takřka přes noc byl tu vytvořen nový průmysl, a jemu děkuje německá armáda za to, že jí byla zajištěna domácí výroba třaskavin. Snad vyvolá však tento průmysl i převraty národohospodářské. Podaří-li se mu pracovati tak lacino, že bude soutěžiti s chilským ledkem, přestane se tento nejenom dovážeti, nýbrž časem bude s ním možno konkurovati i za hranicemi, kdežto dosud dováželo se ho více než 800.000 tun ročně. Ovšem dlužno tu pomýšleti i na následky pro ty, kdo z výroby a dopravy chilského ledku dosud žili — na chilské továrny s německým kapitálem, tamní odběratele německých výrobků a plachetní plavbu. Jiné pokroky německého chemického průmyslu týkají se výroby chlorového vápna, jehož vyrábí nejméně třetinu ze světové produkce 300.000 tun; před 25 lety odkázáno na Anglii, stalo se jejím hlavním dodavatelem. Dále vyrábí více než jednu třetinu z 1·5 mil. tun světové výroby čpavku.

Organický chemický průmysl těžil hlavně z použití theru z kamenného uhlí, jímž nastaly úplné převraty ve výrobě *barviv*. Německo vyrábí dnes ve svých koksárnách a plynárnách samo tolik théru jako před 25 lety celý svět, a cena barviv, která se z něho vyrábějí, činí asi 350 milionů marek. Hlavně tu jde o výrobu umělého indiga, jež se r. 1897 konečně podařila a za krátko nejenom učinila Německo nezávislým na světovém trhu, nýbrž dopomohla mu ještě k vývozu 33.300 tun v ceně 53 mil. marek, kdežto v zemích přirozeného indiga arci měla následky katastrofální. V této věci anglická blokáda nejenom nedosahuje cíle, nýbrž do značné míry poškozuje Anglii samu a ovšem i ostatní svět. Obrovský anglický bavlnářský průmysl zařídil se většinou na dovoz barviv z Německa, jako vůbec před válkou obě země v průmyslu namnoze navzájem se doplňovaly. Nastal velký nedostatek, jemuž anglické (i americké) továrny všemožně snažily se odpomoci, užívajíce volně zrušených německých patentů. Kolik dokázaly a dokážou, uvidíme ovšem až po válce. Podobné monopolové postavení mělo Německo ve výrobě léčiv (antipyrin a t. d.). Jeho chemikové zdolali konečně theoreticky výrobu umělého *kaučuku*, arci byla až dosud tak nákladná, že nesnesla soutěže se zlevněným kaučukem plantážním. V nynější válce nutno si ještě vypomáhati jinak.

Velmi významné místo zaujímá v německém průmyslu i výroba a použití *elektrické energie*. Rozvinula se až v posledních třiceti letech. Ještě r. 1881 upíral pamětní spis německých plynařů elektřině možnost, že by někdy mohla s plynem vážně soutěžiti, poněvadž nikdy nezdolá problém rozvádění energie z jedné stanice na větší

vzdálenost, nedovede elektřinu hromaditi a přizpůsobiti různé výši spotřeby, krátce nemůže otřásti přírodními zákony, které žádný vynálezce nezmění. Problémy však byly rozřešeny technikou silných proudů a elektřina nespokojila se jenom vítězstvím v osvětlování, nýbrž věnuje se dnes již většinou síle hybné. R. 1913 poháněno takto asi půl milionu motorů o téměř dvou milionech koňských sil, kdežto r. 1895 měly sotva 6000 H. P., při čemž nutno uvážiti, že jsou to jen motory napájené zdrojem cizím, takže počet koňských sil u všech činí asi 8 milionů. Před válkou pracovalo v německém elektrárenském průmyslu asi čtvrt milionu lidí, kteří vyrobili ročně za 1250 milionů marek, z čehož asi čtvrtinu odebrala cizina. Německé firmy zařizují elektrické podniky osvětlovací a dopravní v celém světě a rozdělily se téměř s Amerikou o výrobu žárovek, jichž r. 1912 vyrobily $97^1/_4$ milionu a vyvezly 61 milionů. I zde ovšem budoucnost ukáže, zůstane-li tak i po válce. Konečně ještě několik údajů o průmyslech jiných. R. 1907 měly parní stroje, třeba zatlačovány elektřinou, v Německu 7·3 mil. koňských sil. V letech 1907 až 1911 přibylo zde o $90^0/_0$ továren na automobily (celkem 131) a jejich výroba vzrostla na 163 mil. (o $167{\cdot}7^0/_0$). Cementu vyrobeno r. 1877 408 milionů, r. 1911 však 6·6 miliard kg. Počet vyrobených cigaret vzrostl v l. 1875—1912 ze 152 milionů na 10 9 miliard, počet doutníků z 5·2 miliard na 8. Ve výrobě *hraček* má Německo opět mimořádné postavení, neboť vyrábí za 125 mil., kdežto konkurenti, Francie a Spojené Státy dohromady jen za 75 mil. marek. *Piva* se v Německu vaří 70 mil. hektolitrů, proti 59 mil. v Angli, 15 ve Francii a 24 v Rakousko-Uhersku. Počet *akciových společností* činil r. 1886 2143, r. 1912 4773, jejich kapitál 4·8 resp. 15·5 miliard marek s ročním ziskem 1·656 miliardy, t. j. dividendou $10{\cdot}86^0/_0$. Společností s r. o. bylo r. 1909 16.508 s kapitálem 3·5 miliardy, r. 1914 již více než 25.000 s kapitálem 5 miliard.

Všechen tento obrovský průmysl ovládán byl až do války jenom kalkulem hospodářským a technickým. Zařídil se tak, aby mohl vyráběti co nejlevněji, nejvhodněji a v rozsahu co největším. Používal tudíž, kde byly lacinější, napořád cizích surovin a na druhé straně usilovně vyhledával cizí trhy, jen aby mohl vyráběti co nejvíce. O nějaké válečné orientaci jiného průmyslu než válečného se před válkou mluvilo sotva theoreticky. Bylo všeobecným přesvědčením, že německému průmyslu svědčí co možná největší souvislost se světem, kdežto obmezení na vlastní základy nebylo by na prospěch ani kultuře, ani obchodu a průmyslu samému, nehledě k tomu, že Německo by své obyvatelstvo trvale nemohlo uživit, kdyby nebylo továrnou světa. Proto německý průmysl bez rozpaků dovážel z ciziny masy mědi, železa, hliníku, niklu, wolframu a pod., ježto miny Spojených Států, Mexika, Marokka, Španělska, Švédska a Norska jsou bohatší a přes dopravní náklady dodávají až do německých továren levněji než doly domácí. Podobně dováželo Německo raději pšenici z Ameriky a žito z Ruska a pěstovalo na domácí pšeničné půdě cukrovku a na žitné brambory k výrobě lihu, obojí na vývoz. Velká rašeliniště neměněna v ornou půdu, protože se potřebného kapitálu výhodněji dalo po-

užíti v obchodě. Bylo považováno ve smyslu světového hospodářství za nehospodárné budovati vedle anglické kabelové sítě, ovládající svět, ještě německou. Velké množství surovin — petrolej, benzin, kaučuk, ledek — bráno z ciziny, a to tak výhodně, že nestálo za to věnovati příliš péče pokusům o vynalezení domácích náhražek. Naproti tomu horlivě vyvážena a cizinou odebírána Kruppova děla, válečné lodi, dynamické stroje, jiskrové telegrafy, kolejnice, stroje k hotovení nástrojů, chemikalie, léčiva, žárovky, reflektory, zemědělské stroje, lokomotivy a t. d. Německý průmysl víc a více směřoval k tomu, nabýti dominujícího postavení na světovém trhu a ne zařizovati výrobu a odbyt dle potřeb domácích a tím vznikly mezi Německem a cizinou tak četná pojítka, že návrat k obmezení na domácí základy zdál se již nemožným. Německo děkuje tomuto poměru za svoje rychlé zbohatnutí a možnost uživiti svoje rychle rostoucí obyvatelstvo, pro ostatní Evropu byl tento stav trvalého ohrození mocnou německou konkurencí jednou z příčin války. Když však válka konečně vypukla, tu se poměry rázem obrátily: těsné svazky se světem, které v míru rozhodně přinášely Německu větší prospěch než straně protivné, rázem počaly mu býti mnohem více na škodu nežli protivníkům a také neutrálům, jakmile počala válka a s ní anglická blokáda. Co bylo považováno za nemožné, to nyní stalo se nezbytným: německý průmysl a vůbec celé hospodaření musilo se postaviti na základy, dané vlastní půdou a národem. Proměnilo se náhle v Robinsona, jenž hledá, co vše může poskytnouti vlastní i spojenecká země, proměněná v ostrov, obklopený mořem, za něž dostanou se jenom ponorky.

V systému světového hospodářství tvořila výměna americké mědi za německé draslové soli skvělou kapitolu, neboť prospívala oběma stranám a ještě poskytovala meziobchodu a plavbě ohromné zisky. Nyní však je veškerá měď zabavena pro potřeby vojenské správy a elektrotechnika i kovoprůmysl jsou v těžké situaci. Na vedení nutno používati drátů železných, u střídavých proudů je to však téměř nemožno pro ztráty energie. Kdyby zde bylo možno obejíti se bez mědi, bylo by to stejně prospěšno jako kdyby se dal, ne-li uměle vyráběti, tedy aspoň v některých oborech nahražovati látkou vlastností příbuzných kaučuk a podobně benzin. Nutno zase ponechati budoucnosti, bude-li možno nejenom zdokonaliti (především zlevniti) dosavadní vynálezy náhražek, nýbrž přiměti také státním donucením průmysl, aby používání cizích surovin podstatně obmezil. Potrvá-li ovšem hospodářská válka i po uzavření míru, bude tato nová orientace tím naléhavější. Jiný prostředek, jímž si v Německu za války pomáhají a který chtějí podržeti i po ní, je využitkování opotřebovaných věcí a *odpadků*. Zde dosud promrhány ročně miliony. Spotřebovány masy nejlepší vlny na předměty, jež se mohly hotoviti z obnošeného šatstva. Rok za rokem káceny celé lesy na novinový papír, jenž pak ničen, místo aby se z něho zhotovoval nový. Válečné sbírky kovů, kaučuku a vlny ukázaly, kolik je v domácnostech takových bezcenných předmětů, jež vesměs dají se ještě zužitkovati k výrobě nových. Mrhání materiálem a energií je vůbec

zvláštní kapitola techniky, zanedbaná v míru, který doprovázela, ale velmi důležitá za války a též asi po ní. Nejvíce se až doposud mrhá uhlím. V kamnech a pod kotly zužitkuje se velmi málo z jeho výhřevné síly a při tom ještě se spálí čpavek a thér, které by se daly z něho získati při suché destillaci. Mělo by se tedy používati výhradně koksu, nejracionelnější by však bylo proměňovati kamenné a hnědé uhlí v jiné energie hned u jejich ložisk, rozváděti odtud elektřinu a plyn a rozvážeti toliko koks, neboť pak by nákladní vlaky mohly býti o polovinu kratší a ušetřilo by se jak materiálu, tak nákladů dopravních.

Všechen průmysl nemohl se válečným poměrům přizpůsobiti stejně snadno. Nejrychleji to provedlo textilnictví: když se počalo i na vojenské uniformy nedostávati vlny, počalo se používati látek polobavlněných i zcela bavlněných. Důstojníci nosí lodnové pláště, mužstvo rance na zádech. »Žíněnky« zhotovují se z dřevěné vlny, pokrývky z novinového papíru. Průmysl potravinářský vytasil se rovněž s masou náhražek a konserv, ovšem dovedl až dosud potraviny ne nahražovati, nýbrž toliko udržovati a nastavovati. Německé chemiky však láká i problem umělé výživy. Nepovažují za zcela utopické používati jednou jako potraviny pilin, neboť soudí, že dovedou v retortě totéž, co přežvýkavci při trávení, totiž vyloučiti cellulosu. Vyrobiti ze dřeva cukr a alkohol se podařilo, arci jen v laboratoři, snad se to tedy podaří i v továrnách. Snad to bude dokonce k jídlu, snad to naše tělo snese — anebo raději: snad toho nebude vůbec potřebí.

To jsou pouze některé z četných problémů, které válka v německém průmyslu vyvolala. Nelze je také odhadovati podle toho, jak byly poměry v míru. Četná odvětví průmyslu nemohla by pracovati, i kdyby měla dostatek surovin z ciziny anebo náhradu za ně, poněvadž ubylo dělníků, odbyt za hranice je znemožněn a domácí spotřeba značně klesla. Jinde, kde šlo o to, výrobu nejenom udržeti, nýbrž i značně stupňovati k účelům války, podařilo se to zase dík zásobám, organisačním schopnostem, šetrnosti a službám neutrálů. Z výkladu nového zákona o vlastenecké pomocné službě je zřejmo, že technické nesnáze nešly tak daleko, aby bránily pracovati řadě továren, které stát považuje za postradatelné a sám hodlá zavříti. Dohromady možno konstatovati, že pokud jde o *technickou* stránku produkce, německá organisační schopnost dovedla se dosud měřit s anglickou blokádou potud vítězně, že dovedla opatřovati všecko, čeho je třeba k páznému vedení války i k udržení existence národa.

Jinak mají se věci po stránce *hospodářské.* Zákazy obchodu s Německem v nepřátelských státech, zavřené moře a kontrola dohody nad neutrálním obchodem jsou věci, jichž následky lze doma sice mírniti po stránce technické, jejich účinky hospodářské vymykají se však téměř docela jakémukoliv státnímu vlivu. Německo dováželo před válkou především suroviny a potraviny a vyváželo především hotové výrobky. Zastavení dovozu potravin může se s hlediska národohospodářského jeviti jako nucená úspora, následky zastavení dovozu surovin a vývozu hotových výrobků však změniti nelze: ostatní

svět prodával sice Německu množství surovin, avšak kupoval je zase zpátky ve formě hotových výrobků, a tím, že platil za práci takto vynaloženou v německých továrnách, pomáhal Německu živiti miliony jeho dělníků. To vše, spolu s výdělky obchodního loďstva, je na dobu války úplně ztraceno, domácí spotřeba pomalu stravuje nahromaděné zásoby, a po uzavření míru bude zde nutnost naplniti znovu skladiště surovin ohromným dovozem, bez něhož by průmysl nemohl zahájiti svou novou činnost. To jest nový dalekosáhlý důsledek mnohonásobné souvislosti se světovým hospodářstvím, ještě významnější než technická stránka těchto svazků, poněvadž se dotýká nejenom eventualit možné budoucí války, nýbrž celé hospodářské existence národa.

Světové hospodářství činilo v posledních letech mocné pokroky. Celkový světový obchod, to jest součet vývozu a dovozu jednotlivých větších států činil r. 1800 asi 302 mil. liber, v polovici století 832, r. 1870 již 1291, r. 1890 3450, r. 1900 4420 a r. 1910 asi 7500 mil. liber. Obrovský tento rozvoj spadá především na vrub účasti nových zemí na světovém hospodářství, rozvoje plavby a spojení zámořských přístavů s vnitrozemím drahami, které teprve umožňují vykořistění jejich přirozených zdrojů. Z těchto pokroků těžili více méně všichni, poměrně nejrychleji však Německo, které vstoupilo do světového obchodu mnohem později než Anglie a Francie. Vše je tu v Německu dílem posledních desítiletí, ano let. Roku 1901 činil ještě německý obchod (vývoz a dovoz) 9·86 miliard, roku 1910 již 16·4 a r. 1913 20·87 miliard marek; Anglie za tu dobu vzrostla z 15 miliard na 24, Francie ze 6·7 na 12, Spojené Státy z 9·5 na 17·7, Rakousko-Uhersko ze 3 na 5·2 miliardy. V letech 1872—1910 vzrostl veškerý německý dovoz na 70·7 mil. tun (o 385%), hodnota jeho na 9·3 miliardy (o 103%); vývoz za tu dobu stoupl o 450%, hodnota jeho o 125%.

Dvacet miliard německého zahraničního obchodu, rozpadajících se téměř rovným dílem na dovoz a vývoz, lze rozložiti ve čtyři skupiny: I. suroviny a polotvary, II. hotové výrobky, III. potraviny a poživatiny, IV. dobytek. Pokud jde o dovoz, činila hodnota I. r. 1913 6·242 miliardy čili 58% všeho dovozu; II. 1·479 (13·7%), III. 2·760 (25·6%) a IV. 0·290 miliardy (2·7% všeho dovozu). Při vývozu: I. 2·657 (26·3%), II. 6·396 (63·3%), III. 1036 (10·2%). V těchto velmi výmluvných číslicích zračí se silný průmyslový vývoj Německa, vedoucí na jedné straně k dovozu surovin, potravin a poživatin, na druhé k vývozu hotových výrobků. Sledujeme-li to poněkud do minulosti, dováželo Německo na jednoho obyvatele r. 1872 potravin za 21, r. 1913 za 39 marek, vyváželo však v oněch letech výrobků za 24·8 a 95·7 marek! Kdyby neměcké zemědělství nebylo zatím učinilo pokroky, o nichž jsme mluvili v čísle minulém, bylo by dnes asi již dávno po válce. Za to nemožnost vyráběti a vyvážeti množství hotových výrobků zůstává nejcitelnějším válečným problémem. Veliká část zboží, jehož hodnota r. 1913 činila 6·4 miliardy, za války buď se vůbec nevyrábí nebo zůstala doma. Obchod se zeměmi spojenců nemůže to vyvážiti. Německý vývoz do Rakousko-Uherska činil sice r. 1913 1104·8 mil. marek, z čehož hotové výrobky činily značnou

summu 507 mil., ale válka způsobila tu asi změny, a z celkového vývozu je to v nejlepším případě jen desítina. Největší část jindy vyvážených potravin a poživatin (r. 1913 za 1729 mil. marek), chemických výrobků (za 956 mil.), tkanin (za 1561 mil.) koženého zboží (za 553 mil.), výrobků z papíru (za 262·8 mil.), kovového zboží (za 1904·5 mil.) a strojů (za 1145·7 mil.) nevyrobena nebo zůstala doma.

Jako za války tak mnohé jiné, působily ovšem i tyto věci namnoze zcela jinak, než se myslilo. Přes tak ohromné obmezování výroby není žádné armády nezaměstnaných, nýbrž naopak stálý nedostatek pracovních sil. Příčiny jsou známy, nebyly však nikterak předvídány: je to velký rozmach válečného průmyslu, ještě daleko více však obrovský rozsah branné povinnosti.

Domnělá zaměstnanost nesmí ovšem buditi falešné představy o své produktivní stránce a zastírati fakt, že za války všichni do značné míry žijeme z hotového. Hospodářské břemeno, které bereme na bedra vlastní a nutíme bráti i budoucí generace, vzniká nejenom výdaji na výzbroj a výživu armád, nýbrž i tím, že při velké části dnešní národní produkce trvá sice hospodářské hledisko se stanoviska produkujících jednotlivců, je však zrušeno se stanoviska celku.

Hanuš Sýkora:

Věda obyvatelská.

(Demologie, demografie, Bevölkerungslehre).[1])

Věda o obyvatelstvu je nového data. Ještě před 20ti roky mínil *Rauchberg*,[2]) že postavení její v systému věd a ohraničení její vůči disciplinám, s nimiž má ať už v materielním nebo metho-

[1]) Kromě literatury, uvedené pod čarou, použito bylo těchto spisů: *Albín Bráf:* Populace (Ottův Slovník naučný, Praha, 1903). — *Josef Gruber:* Statistika tamtéž, 1906). — *Georg v. Mayr:* Die Gesetzmässigkeit im Gesellschaftsleben (Mnichov, 1877) — *Týž:* Statistik und Gesellschaftslehre (Freiburg a Lipsko, 1895 a Freiburg, 1897). — *Johann Körösi:* Wissenschaftliche Stellung und Grenzen der Demologie (Allgemeines Statistisches Archiv, Tybingy, 1892). — *Gustav v. Rümelin:* Bevölkerungslehre (v Schönbergově Handbuch der Politischen Ökonomie, Tybingy, 1896). — *Týž:* Die Statistik als Wissenschaft (ibidem, 1898). — *G. Schnapper-Arndt:* Sozialstatistik (Lipsko, 1908). — *J. E. Wappäus:* Allgemeine Bevölkerungsstatistik (Lipsko, 1859). — *Heinrich Rauchberg:* Bevölkerungsstatistik (Handwörterbuch der Staatswissenschaften (Lipsko, 1909). — *A. v. Firks:* Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik (Lipsko, 1898). — *E. A. Jonak:* Theorie der Statistik in Grundzügen (Vídeň. 1856). — *V. John:* Der Name Statistik (Bern, 1883). — *Max Haushofer:* Lehr- und Handbuch der Statistik (Vídeň, 1882). — *Johann Falati:* Einleitung in die Wissenschaft der Statistik (Tybingy, 1843).

[2]) *Heinrich Rauchberg:* Bevölkerung Österreichs (Vídeň, 1895).

dickém ohledu styčné body, nelze považovati za určité a trvalé dané. Proto také musil roku 1882 maďarský statistik *Körösi* na demografickém kongresu v Ženevě odvolati svůj návrh na bližší označení pojmu demografie. Dnes ovšem můžeme už mluviti o samostatné vědě obyvatelské v plném slova smyslu. Podle *Schnapper-Arndta* je to *věda o vznikání, zanikání a vždy zase novém vznikání obyvatelstva*, podle *Rauchberga vědecké pozorování přirozené a společenské povahy lidského bytí. Körösi* definuje demologii jako *vědu o fysikálních projevech společenského života lidského*, *Mayer* pak jako *studium struktury a vývoje obyvatelstva, založené na číselném a měřitelném pozorování. Guillard*, autor názvu demografie, praví o ní, že jsou to *přirozené a sociální dějiny lidského pokolení.* Obšírnější výklad podal už roku 1856 náš *Jonák* definicí: Nauka o obyvatelstvu čili populationistika je *učení o přirozených zákonech a poměrech, jež ovládají život lidí v jich souhrnu.* Je zajímavo, že *Wappäus* v tomto směru zdráhá se definovati novou vědu vůbec a praví jen resignovaně, že stanovení pojmu a obsahu statistiky obyvatelské nezdá se mu proveditelným. Definuje pouze záporně, že to není ani fysická theologie, jakou se jeví demologie *Süssmilchovi*, ani sociální fysika, jak se o ní (po *Comte-ovi*) pokouší *Quetelet.*

Název a jméno vědy mělo by podle *Milla* pověděti víc. Ale jak z hořejšího vysvítá, nemá věda obyvatelská dosud jména jednotného. Příčinu dlužno hledati v celém dějiném vývoji všeobecné statistiky, jež se musila sama probíti velkou řadou sporů a zápasů, než se mohla uplatniti jako vědu jednotná a samostatná. Stejný vývojový proces charakterisuje i její dítě, vědu obyvatelskou, jejíž rozsah, předmět i úkol jsou dnes celkem přesně dány, ale jejíž jméno není místy dosud ještě jednotné. Ital *Messedaglia*[1]) užil prvý pro vědu obyvatelskou výrazu demologie, francouzský statistik *Guillard* nedlouho po něm demografie. *Jonák* užívá názvu Populationistik. *Wappeus* a po něm i *Mayr* hrozí se však tohoto »barbarského« slova a navrhuje, aby se — není-li slova vhodnějšího — užívalo názvu demografie. Tento návrh akceptovala většina moderních statistiků a také učenci čeští (*Bráf*, *Gruber*), byť byl *Bráf* svoji práci o vědě obyvatelské zařadil pod heslo Populace. Spor by byl pouze o to, má-li se užívati výrazu demografie nebo demologie. Už *Engel* dává přednost demologii před demografií. *Körösi* činí stejně s odůvodněním, že demografie vztahuje se více na činnost pozorovací a popisnou, kdežto demologie směřuje k hledání systematické spojitosti a kausálních vztahů. Podobně praví *Mayr*, že výraz demografie vyvolává domnění, jako by se statistika chtěla zastaviti při popisu struktury a vývoje obyvatelstva a vzdáti se stanovení abstraktních zákonitostí, které tvoří nejdůležitější část vědecké statistiky. Na základě toho mluví *Rauchberg* o demografii tenkrát, má-li na zřeteli více *popisnou* stránku vědeckého výzkumu, kdežto o demologii tehdy, vyšetřuje-li se kausální nexus, *příčinný vztah* jevů obyvatelských. Žádným tímto vý-

[1]) *Messedaglia Angelo:* La statistica i suoi metodi e la sua competenza (Řím, 1872).

razem nevystihuje se cele to, co tvoří obsah vědy o obyvatelstvu, u Němců Bevölkerungslehre, u Francouzů demographie, u Angličanů vital statistics. Pojem demologie je však rozhodně širší.

Jasněji a zřetelněji vystoupí před námi věda o obyvatelstvu, zodpovíme-li si olázku, co je *předmětem a úkolem* jejím. Podle *Bráfa* jde o skutečnosti čísly vyjadřitelné, pokud se týkají lidí, obývajících určité území politicky ohraničené (říši, stát, zemi, okres, obec) a to jednak jejich číselného celku, jednak jeho rozčlánkování (skladby, struktury) podle jistých znaků, jako jsou pohlaví, věk, rodinný stav, bydliště, státní a místní příslušnost, náboženství, národnost, povolání atd., a to zase buď podle stavu, jak se jeví v určitém čase, anebo jak průběhem doby se mění. Nejde tu tedy ani o národ ve smyslu politickém ani o společnost ve smyslu sociologickém. Podobně se vyslovuje *Rauchberg*, *Haushofer* a jiní. *Firks* chce znáti počet a složení obyvatelstva, jeho stálé proměny a změny v celku nebo jednotlivých částech. *Wappäus* je zase přesvědčen, že se ve statistice obyvatelské jedná o zrcadlo faktických sociálních poměrů a zároveň hmotného a mravního vývoje společnosti.

Dle *G. v. Mayra* je předmětem badání demologického obyvatelstvo, t. j. souhrn oživení plochy zemské massou lidských individuí. Toto oživení lidskými massami je zjev konstantní, pouze změně v množství podléhající, podobný řece, neustále plynoucí. Ideálem badání demologického je veškerenstvo mass lidských individuí, které tu byly v minulosti, jsou tu v přítomnosti a budou v budoucnosti. Není ovšem možno pozorovati proud obyvatelstva a jeho elementy v jeho a jejich celku, nýbrž v ohraničeném obvodu od okamžiku k okamžiku, naproti tomu však lze sledovati v nepřetržité proměně jednotlivé elementy.

Příbuznou řečí mluví i *Rümelin*, pravě: Obyvatelstvo značí sumu individuí, které obývají politicky ohraničenou zemi a obvod. Pojem obyvatelstva kryje se co do počtu celkem s pojmem národa, s tím však rozdílem, že do počtu obyvatelstva určitého území počítají se v době sčítání i přítomní cizinci, kdežto příslušníci obvodu, mimo něj meškající, nikoliv, kdežto u národa je tomu naopak. V důsledku toho není popis obyvatelstva totožný s pojmem národa, ježto nepřihlíží k dějinám, charakteru, kulturní práci, politickým institucím, mravům, fysickým a psychickým vlastnostem, demografie rozkládá národ atomisticky v jednotlivá individua, aby je pak zase shrnovala a seskupovala podle fysiologických známek pohlaví a stáří, podle fysiologických a sociálních znaků rodiny, podle způsobu soužití a rozdílu v obydlí, podle stálé měny obyvatelské následkem odlivu a přílivu. Ona charakterisuje národy se zřetelem na jejich druhový život; ona je biologií společnosti jako takové, jako pojmu kollektivního, jenž zahrnuje v sobě souhrn spolužijících individuí v jejich číselném základu a jeho stálé proměně.

Tuto poslední stránku zdůrazňuje zvláště *Knapp.* [1]) Také předmětem *Fallatiovy* »abstraktní statistiky« nemá býti nic jiného než

[1]) *G. F. Knapp:* Theorie des Bevölkerungswechsels (Brunšvík 1874).

obyvatelstvo a jeho přirozená, intellektuelní a mravní stránka; *Fallati* užívá pouze pro demologii výrazu Menschheits-Statistik, což je konec konců totéž.

Ze všeho je patrno, že se věda obyvatelská nechce zabývati člověkem jednotlivým a jeho vlastnostmi tělesnými a duševními, nýbrž massou lidí, kteří, jak správně praví *Rauchberg*, nesčetnými svými vzájemnými, hmotnými a duševními vlastnostmi vytváří jakousi vyšší jednotu — obyvatelstvo. Jednotlivec vstupuje zrozením svým do společnosti, vystupuje pak z ní svojí smrtí. Obyvatelstvo není však na svém celkovém stavu touto změnou jednotlivých individuí dotčeno, ano, jeho vlastní podstata spočívá vlastně na této stále změně i proměně. *Rauchberg* i *Schnapper-Arndt* přirovnávají proto po příkladě *Mayrově* obyvatelstvo k řece, jejíž vody se v nepřetržitém toku obnovují, při čemž ona zůstává nezměněna. Jako ty jednotlivé kapky, tak odcházejí lidé jednotlivě i v celku. V obyvatelstvu projevuje se druhový život, jehož zákony a příkazy mohou sice býti individuelním zabarvením zeslabeny, v životě obyvatelstva však jasně vystupují a jednotlivce nepozorovatelně cílům celku podřizují.

Člověk je tedy sice předmětem pozorování a studia demologického, ale přece to není ten člověk, jímž se obírá celá řada věd jiných. Jaký člověk má tedy býti předmětem pozorování vědy obyvatelské? Na tuto otázku odpovídá jasně a určitě *Mayr*: Člověk jako takový visí tisíci nitkami na přírodě a není sám produktem ani umění ani ducha, nýbrž přírody. Velká část jeho životní činnosti je určena čistě přirozenými zákony, jež se na něm objevují bezohledně, vylučujíce jakýkoliv vliv vůle. Jako je příchod člověka na svět pro narozeného processem čistě přírodním, tak i ve smrti odvádí umírající přírodě svůj tribut. Proto je člověk vším právem nejdůležitějším objektem přírodovědeckého badání. Zároveň však jeví se v lidském jednání cosi, co nelze považovati za proces čistě přírodní. Vidíme tu zvláštní útvary, jichž původ dlužno hledati v po- či zespolečnění lidí. Vývojová schopnost duše spočívá sice v člověku jako produktu přírodním, ale vývoj ten podmíněn je společností. Teprve v této probouzí se cit náboženský a mravní, teprve v ní tvoří se vědomí práva. A právě celá ta massa oněch vlastností, jež má svůj původ ve společenském životě lidí, tvoří onen samostatný, od přírodního života odlišný celek, jenž zasluhuje zajisté zvláštního studia a analysy.

Cílem demologie je tedy v celku: poznání síly, struktury a vývoje jednotlivých konkretních mass obyvatelských v určitém oddílu časovém; použití tohoto poznání ku výkladu struktury a vývojového pochodu lidských mass vůbec; odvození abstraktních pouček o struktuře a vývoje obyvatelstva ze souhlasných zákonitostí, jednotlivým pozorováním získaných.

Tuto abstraktní, filosofickou stránku přiznává vědě obyvatelské i *Bráf*, jenž mluví o jistých pravidelnostech či zákonitostech ve zjevech obyvatelských, chce je stopovati i jejich příčiny. Podobně dokazuje *Wappäus* existenci vyššího, všeobecného zákona o pohybu obyvatelstva. *Rümelin* vidí úkol vědy v rozřešení hádanky, jež zní: Jak je možné, že i když jednotlivec jde svou cestou bez plánu, pře-

hledu a uvážení následků a přemýšlí i vykonává, co se mu v obmezeném jeho obzoru zdá prospěšným a užitečným, přece souhrn všech těchto individuálních snah a činností není, jak by se čekalo, chaotický, nýbrž něco uspořádaného a uceleného, více méně rozumného, i když toho jednotlivec ani neviděl ani nechtěl?

Stejně praví *Haushofer:* V životě obyvatelstva spolupůsobí, tajemně spojeny, zákon přírody a volné lidské jednání. Tu působí vzájemně trvalé i proměnlivé příčiny, tu se jeví hluboká zákonitost — jednotlivec překračuje troufale a beztrestně její pravidla, ale celek podřizuje se jim bez odporu v životě i smrti. V důsledku toho má býti předmětem a úkolem studia demologického přemýšlení o poměru a významu duševních a mravních sil člověka vůči zákonu přírody a všeobecnému řádu světa, trvání lidského pokolení v bouři času . . .

Praktický význam nové vědy a *poměr její k ostatním vědám* je sotva sporný. *Schnapper-Arndt* vidí v ní sestru národního hospodářství a tudíž učení o vzniku a zániku národohospodářských subjektů, producentů a konsumentů. Pro tohoto spisovatele má věda obyvatelská pro národní hospodářství význam základní. Neboť úmrtím občanů ztrácí stát určitý kapitál a nemůže mu býti lhostejno, ubývá-li či přibývá-li mu lidí, elementů ekonomicky měřitelných. Ale národní hospodářství samo nemůže vystačiti s nazíráním materiálním, jež vidi jen hmotu, nýbrž musí počítati i s citem jako pramenem pocitů přijemna i nepříjemna. Proto je dle *Schnapper-Arndta* věda o obyvatelstvu básí a nositelkou nejen národního hospodářství jako vědy o vzniku a pohybu majetku hmotného, nýbrž i nové, dosud nevypěstované vědy o vzniku a pohybu majetku duševního, jejíž obsah snaží se autor naznačiti básnickými slovy: Přejímají, nové připojují, dále sdělují a konečně smrtí mnoho pochovávají: tak jsou lidé producenty a konsumenty jak duševního tak i hmotného majetku. A věda obyvatelská, která nám podává zprávy o složení a soužití nositelů ideí, ochránců majetku duševního, podá nám zároveň nejdůležitější zprávy o mechanice duševních vztahů. Také *Beloch*[1]) považuje vědu obyvatelskou a zejména historickou její část za nejdůležitější odvětví dějin hospodářských.

Prosaicky uvažuje o věci *Rümelin:* Protože je obyvatelstvo základem a fundamentem státu, subjektem a objektem veškeré státní činnosti, protože ieho počet, složení, jeho nepřetržité obnovování, jeho příliv a odliv, v celku nebo v jednotlivých částech jsou skutečnosti dané a v podstatě nezměnitelné, skutečnosti, jež ve společenském jako státním životě ve všech směrech svůj vliv uplatňují a respekt si vynucují, tož není třeba dalšího důkazu, že znalost těchto biologických základních skutečností všeho společenského života má jak pro praxi tak pro vědy veřejného života význam dalekosáhlý. Věda obyvatelska není pak odvětvím nebo částí národního hospodářství, nýbrž souřadný člen věd společenských, jenž je s národním hospodářstvím v poměru úzkého vzájemného působení a nepostrada-

---

[1]) *Julius Beloch:* Historische Beiträge zur Bevölkerungslehre (Lipsko, 1886).

telné vědy pomocné. Ale demologie zasahuje současně dál za otázky hospodářské všemi směry, dotýkajíc se všech problémů fysiologických, anthropologických, politických i historických; ano řády jí stanovené mají platiti pro veškeren dějinný vývoj lidstva jako činitelé nejelementárnější. V důsledkn toho má v systému věd sociálních přijíti hned po základní a úvodní všeobecné vědě společenské, jako prvá ze sourodých věd věda obyvatelská, po té jako druhá národní hospodářství a jako třetí člen nevyvinutá dosud věda o duševní kultuře společnosti s rozlišováním života intellektuálního, mravního a náboženského, kdežto politická stránka společenské činnosti přechází do říše věd státních. Analogickým způsobem dělí se pak všeobecná pomocná věda všech věd společenských, statistika sociální, na statistiku obyvatelskou, hospodářskou a kulturní. Tolik *Rümelin.* Statistika tedy, ačkoliv matka demologie, stává se pomocnou a služebnou vědou své dcery a stává se jednou z method vědy obyvatelské, methodou ovšem nejdůležitější. Tento názor vyslovuje i *Bertillon.*[1])

Demologii proti ostatním vědám vyzdvihuje zejména *Mayr*, podle něhož filosofie, theologie, věda právní, národní hospodářství a historie přispívají (sice) značně k vysvětlení a pochopení jednotlivých zjevů společenského života, ale vědecké analysy lidské společnosti a důkazů pravidelností a zákonitosti v ní poskytuje jen demologie. Podle *Bráfa* je theorie i politika populační v nejužší souvislosti s theorií a politikou národohospodářskou. *Rauchberg* považuje výsledky vědeckého snažení demologického za velmi důležity pro všechny obory věd sociálních, pro politiku hospodářské a společenské správy a bezprostředně pro praktický život vůbec. Jinde určuje blíž význam vědy obyvatelské pro anthropologii, zejména pak somatologii a antropometrii. *Firks* označuje vědu o obyvatelstvu za samostatné odvětví věd společenských, jež s národním hospodářstvím a vědou o duševní kultuře společnosti stojí ve vzájemném vztahu, ale vedle toho dále je povolána řešiti otázky anthropologické, fysiologické, politické a dějinné. Zákony a pravidla, vědou tou stanovené, byly dle autora vždycky a všude nejsilnější oporou všeho lidského vývoje a zůstanou jimi i v budoucnu. *Conrad*[2]) považuje statistiku obyvatelskou za hlavní odvětví statistiky všeobecné a to jak všeobecně popisné, tak i správní a vědecké v moderním smyslu. *Haushofer* cení praktický význam studia zjevů obyvatelských především pro politiku a národní hospodářství. Jak veliký význam má studium obyvatelské pro stát a jeho správu, bylo pověděno důkladně jinde.[3]) *Wappäus* nechce však ještě počítati se statistikou obyvatelskou jako vědou samostatnou, jako ostatně ještě mnohem později po něm *Rauchberg* chtěl vlastně jen vědeckými poznatky o obyvatelstvu sloužiti statistice všeobecné.

---

[1]) *Jacques Bertillon:* Cours élémentaire de statistique administrative (Paříž, 1895).

[2]) *J. Conrad:* Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie (Jena, 1910).

[3]) *E. Mischler:* Allgemeine Grundlage der Verwaltungsstatistik (Štuttgart, 1892).

A tak můžeme nyní porozuměti tomu, když v *Comte*-ově hierarchii věd umístěna je demologie na prvém místě konkretních věd sociologických. Známý onen obrazec zní:

	Vědy theoretické: abstraktní	konkrétní	*praktické:*
	1. matematika	geometrie	na př. deskriptiva
	2. mechanika	na př. astronomie	obory technologie
Vědy o přírodě organické a neorganické	3. fysika	» » geofysika	
	4. chemie	» » mineralogie	
	5. biologie	» » botanika, zoologie	na př. zootechnika, medicina
Skupina duchovědná	6. psychologie	» » dětská psychologie	paedagogika
	7. sociologie	demologie (populationistika)	na př. politika (společenská i státní)
		národopis	discipliny vojenské a pod.
		historie	
		státověda	
		oekonomika	

Vidíme tedy jasně, kam nutno vědu obyvatelskou v poměru k sociologii zařaditi. Že se na př. *Mayr* vyslovuje o sociologii velmi skepticky, nerozhoduje.

Z této hierarchie vědní vyňal pak *Körösi* vědy o člověku (anthropologické), sestavil je ve skupinu tělesnou a duševní a rozdělil se stanoviska jednotlivce a společnosti na vědy individuologické a sociologické, takže dospěl k tomuto dalšímu obrazci.

Systém věd anthropologických

	A vědy anthropofysické (tělesné)	*B* vědy anthropopsychické (duševní) theoretické		praktické
I. individuum (vědy individuologické)	*a*) anthropologie v užším smyslu (anthropometrie, somatologie), fysiologie, pathologie atd.	*c*) psychologie logika, estetika atd.		*e*) umění a řemesla.
II. společnost (vědy sociologické)	*b*) demologie (či demografie)	*d*) ethnologie, ethnografie, jazykověda, etika, morální statistika atd.		*f*) politika nár. hospodářství, věda správní právo positivní vojenství atd.

Tím dána je *Körösi*-ova definice demologie jako učení o fysikálních zjevech ve společenském životě lidském; *Körösi* nazývá ji také sociální biologií na rozdíl od *Comptea* a *Anételeta*, kteří mluví o sociální fysice.

Fysikálními zjevy společenskými jsou pak dle *Körösiho*:

a) rodová společnost, rodová soudružnost (rodina, kmen, národ) a plodnost (rovněž i sňatky);

b) statistika porodů (i děti legitimní a illegitimní);

c) statistika úmrtí (i příčiny smrti);

d) stáři a pohlaví obyvatelstva;

e) biometrie t. j. měření délky lidského života;

f) theorie množení obyvatelstva a přelidnění.

K tomu pak mají ještě přistoupiti:

g) podstata demologie;

h) logika statistiky;

ch) theorie statistické methody (inclusive počet pravděpodobnosti, učení o průměru);

i) technika nejdůležitějších demologických šetření zejména o stavu a pohybu obyvatelstva;

j) technika číselného zpracování a konstrukce tabulí;

k) dějiny statistiky a demologie.

V tom dlužno s *Körösim* souhlasiti, že tento program je dosti bohatý, aby stačil k samostatnému vědeckému badání. Ale bohatost a rozsáhlost materiálu nerozhoduje zajisté o tom, může-li nějaký obor činnosti duševní tvořiti samostatnou vědu. K tomu je potřebí předpokladů a podmínek hlubších a významnějších. Srovnáme-li však to, co bylo řečeno národohospodáři a filosofy o obsahu a úkolech demologie, vidíme, že se sice definice a myšlenky jejich v jednotlivostech rozcházejí a různí: *Quételet* na př. mluví o sociální fysice, *Körösi* o sociální biologii, *Schnapper-Arndt* o sociální mechanice atd. atd.; všichni však mají na mysli jen jedno — studium obyvatelské — a toto jedno, byť snad ne zcela určité a přesné, je vlastní podstata vědy demologické. (Dokončení.)

Karel Babánek:

Chvíle.

I.

Jen únavu a bolest cítíš.
Jak pták by raněn svěsil křídla,
jak zmučena by žárem země,
a vyschlá, mrtva byla zřídla.

A jednotvárná píseň hmyzu,
jak kovová zní struna v chvění,
jak ostrá bolest, věčná, stálá,
a není chvíle utišení.

A žhavé máky, proudy světla
jen více ještě bolest jitří;
den každý nebe bezmračné je,
jak včera dnes je stejné zítří.

A znaven vším, lží, marným bojem,
jak odhodil bys náhle vesla,
a v neznámo kams' beze břehů,
jak loďku tvou by vlna nesla.

II.

Nesmírné ticho, hlasy ptačí,
zapraská větev, hučí les.
— Kam zahleděny tvoje zraky,
a koho že jsi vzpomněl dnes?

U cesty, za vsí, mezi stromy,
hle, kaplička se bělá tam.
Přísahy, sliby, slzy něčí . . .
— Což možno věřit pohádkám?

Požáry celé zrudlo nebe,
jak v peklo by se řítil svět.
— Bláhový, v slzách zrak se směje,
a na hrobě i roste květ!

Že kdosi lhal a kdosi zradil,
že mrtvý nemá pokoje?
Nesmírné ticho, hučí lesy.
— Něčeho tobě líto je?

III.

A odhodil jsi náhle vesla.
Pochyby, steré duši mučí.
To stará bolest, jež se vrací.
A lesy temně hučí, hučí.

Jsou spodní proudy, zrádné víry.
Ve tváři úsměv ztrnulý,
na rozbitou loď na dně myslíš
a na svůj život minulý.

Jsou slunné břehy, zátočiny,
a někdo ještě čeká tam?
Pochyby steré tebe mučí.
Což možno věřit pohádkám?

IV.

Jak v peklo celý svět se řítí.
Z minula hledíš v budoucnost.
Pod střechou tvojí smutek dlívá
a sedá k stolu, hořký host.

Posměšné písně vítr zpívá,
list zvadlý hází do oken.
Jen věčný bol je, utrpení
a z hrobu mír ti kyne jen.

V.

Posměšné písně vítr zpívá
a život pouští zdá se ti,
jíž člověka jak poutníka zříš
a bez naděje kráčeti.

Noc v tmách a tichu zradu snuje.
V jakýchsi temných žiješ snech.
Z příbytků lidských k nebi stoupá
k lhostejným hvězdám teskný vzdech.

V tmách zrádných smečka pochyb číhá.
Zoufalá úzkost rdousí tě.
Déšť padá. Země jak by v pláči
se vzbouzí v kalném úsvitě.

VI.

Jsou bozi daleko, je mlčenlivé nebe
a chladně lhostejné a neuslyší tebe.
A marnou otázkou se ozveš tichým vzdechem,
jen dálky odpoví ti teskné svojím echem.

Na čele mrazivý jen cítíš věčna dech,
a tráva šelestíc hovoří na hrobech.
A na všem kletba jak by tkvěla odvěká,
jak trpět bylo by údělem člověka.

VII.

Je lhostejné a chladné nebe.
Kdos' zoufal, kdosi churaví.
Pochybnou moudrost slova tají.
Di: víra tvá tě uzdraví.

Vše známo tak a vše se vrací.
Od věku tak už do věku:
A blízkým co se kdysi zdálo,
v tajemném mizí daleku.

A žalářem ti země zdá se.
Ti jakous cetkou zářivou
se zdobí, ti s úsměvem v tváři
utkvělou baví myšlenkou.

VIII.

Vše prchá, mizi jak sen krátký
a hrob tě čeká naposled.
Požáry celé zrudlo nebe
a v neznámo se řítí svět.

Dí: osudu se směj, tmám jeho,
ať veselá zní ballada,
a planoucí jak rubín v číši,
ať vzhoří smělá nálada.

Je věčné kouzlo sličné ženy,
dí hlasem vášní vzrušeným,
chcem opojit se láskou ženy,
svou celou duší, tělem svým.

Dřív v podsvětí než, v zapomnění,
obestře oči temný mrak,
nechť radost na dně snů a touhy
náš okouzlený uzří zrak.

IX.

Žij, pracuj, trp, však nechtěj ptát se.
Po noci vzejde nové ráno.
A čekej hlas, až uslyšíš pak:
Zhas' poslední den, dokonáno.

Žij, bojuj, trp a nechtěj ptát se.
To stálý zápas, málo vděčný.
Pij slzy, zraky noř v své rány,
bol věčný to, bol nekonečný.

Žij, zmírej, trp a nechtěj ptát se.
A zapomeň, o čem jsi sníval.
Smrt nečekaně překvapí tě,
jak příbytky vod náhlý příval.

X.

Když za svou hvězdou jdeš, jež hoří osaměle,
a poutník znavený pak cítíš svoji mdlobu,
když život břemenem a zítřky bez naděje,
jak kalné vody jsou a hoře nesou zlobu,
od žití, člověka, odvracej svoje zraky,
vol cestu v samoty, jež, tiché uniká,
své srdce očisti od všeho pozemského,
a sny své žárlivě pak střež, sny básníka.

Dr. *Bedřich Jahn:*

Divadla za Koňskou a Žitnou branou.

(Dokončení.)

Od Velikonoc roku 1864 byl ředitelem prozatímního divadla *Liegert*, který měl ovšem na starosti také česká představení v Novoměstském divadle: vrchním režisérem byl Pavel Švanda ze Semčic, kapelníkem opery, J. Mayr. Herecký ensemble byl rozmnožen novými silami; zejména Frankovským, Mošnou, Braunem, Bilem, Sákem, Horlivým, dámami Kubíčkovou, Frankovskou, Červinkovou, Letnickou a zejména slečnou Malou, pozdější pí. Sklenářovou, která již dne 3. května 1863 vystoupila v »Panně Orleánské« a byla za krátko k českému divadlu trvale engažována. Do prvých dob ředitelování Liegertova spadá Shakespearova slavnost v Novoměstském divadle na pamět 300letých narozenin slavného básníka, uspořádaná »Uměleckou besedou« resp. komitétem, v jehož čele stál Vítězslav Hálek dne 23. dubna 1864; zahájena byla dramatickou symfonií Berliozovou »Romeo a Julie« a po proslovu Špindlerově predneseném Frant. Kolárem následovaly živé obrazy výjevů z dramat Shakespearových počtem šest. Slavnost zakončena slavnostním průvodem 230 postav z dramat Shakespearových při hudbě komponované Bedřichem Smetanou; Zünglovým proslovem, předneseným slečnou Malou a holdováním průvodu před poprsím oslavence byla tato — v dějinách českého divadelnictví ojedinělá — slavnost zakončena.

Liegert řídil se při volbě repertoiru her v Novoměstském divadle jen částečně svým předchůdcem; jako o nové události sluší se zmíniti, o uvedení Offenbachova »Orfea v podsvětí« dne 6./8. 1864 na jeviště Novoměstského divadla. Do roku 1864 spadá také provedení Taglianiho baletu »Satanella« na prknech Novoměstského divadla a zejména produkce »Francouzské baletní společnosti« jejímiž předními členy byly slečny Corilla zvaná Ribolgoche, Brunette, Clara Morgana a pp. Epinosa a John Blick, která ve svých hrách pořádaných od 15. června do konce srpna tohoto roku (»Život ve snách« a »Kouzelná nožka«) docílila úspěchu přímo sensačního: tato společnost okázala po prvé Pražanům »Kankán«.

Za Liegertovy éry v Novoměstském divadle byla také produkce jednonohého tanečníka »Donato«.

Proti Liegertově divadelnímu směru, který liboval si v předvádění různých atrakcí seriosního divadla nedůstojných, byly tak vážné námitky po stránce umělecké, že mu v roce 1865 Novoměstské divadlo pro česká představení vůbec nebylo propůjčeno a bylo toto tudíž v tomto roce výhradně doménou německou; Liegert uspořádal letní představení v sále Žofínském.

Dnem 1. září 1865 stal se ředitelem českého divadla, tedy také ředitelem českých her v Novoměstském divadle po odstouplém Liegertovi opět Thomé, který dle smlouvy měl setrvati v tomto postavení až do velikonoc r. 1870. V listopadu r. 1865 uspořádány v Novoměstském divadle tři pohostinské hry italské dramatické společnosti vedením signora Corticceliho a za spoluúčinkování vynikající vlašské herečky Adelaidy Ristori; provedeny tragedie »Medea« od Legouvea, Schillerova »Marie Stuartovna« a Mosenthalova »Debora«.

Za pruské okupace v červenci, srpnu a září roku 1866 odstoupil ředitel Thomé (poslední české představení v Novoměstském divadle bylo 30. června Gogolův: »Revisor«) a tu čeští herci návodem spisovatelky Melišové-Körschnerové sestoupili se v samostatný podnik a uspořádali v Novoměstském divadle několik představení; prvé dne 24. července 1866 a provedeny při něm tři aktovky Melišové-Körschnerové: »Bál se trichin«, »Havlíčkovy boty« a »Osudné dostaveníčko«, načež následovalo 18 představení dalších, při nichž provedena také Kolárova tragedie »Žižkova smrt« a Tylův »Jan Hus«, dramata censurou až do té doby nepovolená; ostatní představení této skupiny byla operní, operetní a činoherní.

Na podzim roku 1866 převzalo vedení českého divadla družstvo. O zřízení tohoto divadelního družstva referují »Národní Listy z 16. září 1866 v »Denních zprávách« takto:

»*Nové řízení českého divadla.* Sdělili jsme již, že zemský výbor usnesl se dáti české divadlo v řízení a nájem spolku pražských národovců, v jejichž jménu zažádali pp. Oliva, dr. Čížek a Skrejšovský.

Spolek ten sestává z pánů měst. radů Pštrossa, Olivy a Huleše dále pp. Veselého, Bubeníčka, Dra Čížka, J. Skrejšovského, Jul. Grégra, Ferd. Fingerhuta, Stýbla, J. Sklenáře, Götzla, purkmistra karlínského, Židlického, ob. rady v Karlíně, Dra Klaudyho, Dra Škardy, Starého a nejmenovaného jednoho pána, kteří vesměs upsali po 1000 zl. Z pánů těch zvoleno především komité, sestávající ze tří členů: Oliva, Čížek, Skrejšovský, jejichž úkolem je ujednání smlouvy s výborem zemským, dále jiné jedno komité, jehož úlohou je starost, aby pravidelné hry počaly již v den sv. Václava. Komité toto skládá se z pp. Skrejšovského, Sklenáře a Bubeníčka. Jednotlivé výminky smlouvy

mezi spolkem a zemským výborem nejsou ještě zcela umluveny, avšak jednání s intendantem p. Drem Riegrem vedené jinak slibuje výsledky i podmínky, než jaké uvedla včerejší »Prg. Ztg.«. Spolek zaručiti se chce výboru zemskému 15.000 zlatých i úmluvou, že v případě zkončení her podá tříměsíční výpověď, kteráž lhůta vystačila by zemskému výboru na nové opatření stran řiditelstva úplně.«

»*Členové divadla českého* pozváni jsou sborem, jemuž odevzdáno vedení tohoto ústavu zemského, aby se za příčinou engagementu dostavili do kanceláře divadelní během tří dnů, zejtřejškem počínaje.«

Konečně oznamují »N. L.« (č. 264 z 26. září), že družstvo divadelní ustanovilo novým kapelníkem české opery Bedřicha Smetanu, a že Karel Šebor angažován za hudebního dramaturga, vrchním režisérem že jmenován J. J. Kolár, ostatními režiséry pak Kolár ml., Chramosta a Sák, tajemníkem ředitelstva pak M. C. Sklenář.

Dne 27. září 1866 zahájeny za správy nového družstva opětně pravidelné hry v Prozatímním divadle po přestávce téměř čtvrtletní Jeřábkovou veselohrou »Cesty veřejného mínění«, již předcházel téhož proslov, přednesený slečnou Malou, a ouvertura k »Prodané nevěstě«, řízená novým kapelníkem Bedřichem Smetanou.

Předsedou družstva byl Fr. Pštross, místopředsedou a hlavním správcem divadla J. S. Skrejšovský; v druhém roce 1867 zvolen za předsedu Josef Götzl a místopředsedou a správcem divadla byl Dr. Antonín Čížek. — V roce 1870 byl jmenován za artistického ředitele divadla Dr. Jan Strakatý. Týž však již roku 1871 odstoupil a správa divadla opětně odevzdána Dru Čížkovi a artistické řízení J. J. Kolárovi; od 2. listopadu 1874 pověřen pak artistickou správou čes. divadla J. N. Maýr.

Družstvo toto pořádalo ovšem v letní době také česká představení v Novoměstském divadle. Představení tato uváděla nejen činohry a operety, nýbrž zejména opery, z nichž některé měly v Novoměstském divadle své premiéry, jako v r. 1868 Smetanův »Dalibor«, v roce 1872 Hřimalého: »Zakletý princ« a jiné.

Ve dnech 16., 17. a 18 května 1868 uspořádána v Novoměstském divadle představení, která byla součástí velkých *slavností při položení základního kamene* k Národnímu divadlu: dne 16. května 1868 proveden Smetanův »Dalibor« a téhož dne odpoledne Tylův »Strakonický dudák«, dne 17. a 18. května 1868 Kolárova »Žižkova smrt«.

V druhé polovici června r. 1874 vystupovala v Novoměstském divadle italská společnost slavného herce Ernesta Rossiho, který zejména jako Otello měl veliké úspěchy. Koncem let šedesátých a počátkem let sedmdesátých vystupovala pohostinsku v Novoměstském divadle slavná italská zpěvačka Vitali.

V Novoměstském divadle pořádána také studentská představení »Akademického čtenářského spolku«, při nichž účinkovali ve většině rolí ochotníci-studenti a pouze výjimečně herci z povolání; prvé takové studentské představení konáno 20. května 1866, při němž proveden Klicperův »Soběslav« za spoluúčinkování dam Malé, Čermákové a Hynkové, načež následovala představení další, při nichž pro-

vedeny: 25. června 1867 Turinského »Pražané r. 1848«, 17. června 1869 Kolárova »Žižkova smrt«, 8. července 1872 Mikovcova »Záhuba rodu Přemyslovců«, 17. června 1873 Shakespearův »Julius Caesar«.

Velký význam, který měla česká představení v Novoměstském divadle počátkem let sedmdesátých, se zmenšil částečně již rokem 1863, kdy konány výhradně české hry v divadle Prozatimním, a když roku 1869 postavena pro české hry v létě »Aréna na hradbách«, pozbylo Novoměstské divadlo pro českou dramatickou produkci významu. Nicméně i v příštích letech konána občas česká představení v Novoměstském divadle s úspěchem dosti značným a vedle oněch již zmíněných (zejména představení studentských) dlužno zmíniti se o premiéře Šamberkovy hry »Svatojanská pouť« dne 7. července 1868, o představení Verdiova »Troubadoura« v tomtéž roce na oslavu 70. narozenin Palackého, o Mošnově benefici 13. srpna 1869, o premiéře Hřimalého »Zakletého prince« v květnu roku 1872, o opětném vystoupení staršího Kolára v Göthově »Faustu« dne 17. května 1874, o slavnostním představení Klicperova »Soběslava« ve výročí úmrtí Klicperova dne 16. září 1874, kterážto byla zvlášť časopisy komentována.

Z působících umělců z této doby — po roce 1866 — setkáváme se se jmény Kolára, Šimanovského, Šamberka, Mošny, Poláka, Puldy, Seiferta, Bittnera, Frankovského, Chramosty, později Šmahy a Slukova a dam Malé, Šamberkové, Čermákové, Peškové, později Slavinské, Volfové, Veverkové, Boubínové, de Pauli, v opeře: dam Blažkové, Medalové, Roubalové, Freitagové, Peklové, Alizarové, Tiefensee, Thoméové, Sittové a jiných, pánů Petáka, Bachmana, Böhma, Minettiho, Gerbiče, Vecka, Reichla, Poláka, Grunda, Švarce, Píška, Lva, Řehořovského, Strakatého, Saka, Koubka, Hynka, Palečka, Dobše.

Z podniků *koncertních*, které občas v Novoměstském divadle byly pořádány, zasluhuje zmínky zejména Uměleckou besedou dne 16. května 1869 uspořádaná »hudební a plastická akademie« za spolupůsobení zpěváckých spolků »Hlahol« a »Beseda«, orkestru král. českého divadla za řízení skladatelů Bedřicha Smetany a Karla Bendla.

»Národní Listy« z 16. května 1869 přinášejí následující podrobný program této akademie, rozpadající se ve tři oddělení:

»První z nich zahájeno ouverturou z písní kozáckých od A. Dragomažského (č. 1.), načež následují národní písně české (č. 2.), moravské (č. 3.) a ruské (č. 4). Závěrek činí živý obraz »*Tábor Husitský*« a) »Před bojem« (Kdož jste boží bojovníci), b) »Po boji« (Umírající Husita.) (Slova od E. Züngla, hudba od K. Bendla, přednese Paleček.)

Druhé oddělení: 1. polské, slovenské národní písně. Závěrkem živý obraz: *Jiří Poděbradský, co nově zvolený král český pozdraven v chrámě Týnském Rokycanou* (instrumentální úvod od Bedř. Smetany). Zpěv »Hospodine, pomiluj ny« přednese »Hlahol«.

Třetí oddělení konečně obsahuje národní písně lužické (č. 1.), slovinské (č. 2.) a srbské (č. 3.). Oddělení to i celou akademii zakončuje živý obraz: *Skupení všech slovanských národů kolem sochy Slavie;* úvod na základě kozáckého nápěvu upravil L. Procházka, instrumentoval J. Pavlis.

Orkestr řídí B. Smetana, mužské sbory K. Bendl, smíšené L. Procházka, obrazy pořádají: Petr Maixner, B. Schnirch, Dr. M. Tyrš a Kolár ml. — Garderobu upravil Kaška. Mimo solistů českého divadla účinkuje p. Gerbič a Förstr. Začátek v 7 hodin večer.«

Koncem června r. 1876 přestaly české hry v Novoměstském divadle vůbec: poslední českou prémierou v tomto divadle byla dne 24. května 1876 provozovaná Pohlova výpravná hra »Sedm havranů«.

Německá představení pořádána v Novoměstském divadle po celou dobu jeho trvání pravidelně v létě a sice ensemblem stavovského, pokud se týče zemského německého divadla.

V roce 1878 uspořádala v Novoměstském divadle řadu představení společnost herců Meiningských, při kterých provozovány Shakespearův »Julius Caesar«, Kleistova »Katinka Heilbronská«, Grillparzerova »Pramáti« a Molièrův »Domnělý nemocný«.

Řediteli německých představení byli, jak již uvedeno z počátku Stöger a Thomé, od roku 1864 Thomé sám; po něm nastoupil v roce 1865 jako ředitel stavovského divadla Rudolf Wirsing. Při této příležitosti dlužno podotknouti, že v pozemkových knihách o usedlosti čp. 37 Vinohrady pod Post. Nro 11. Pag. 13. sub. praes. 26. dec. 31. července 1865. NC. 15940 zapsán jest jako nájemce pachtovních práv Thomého Rudolf Wirsing a sice na dobu pěti let, že však v knihách pozemkových žádný pozdější nájemce Novoměstského divadla zapsán není a že také od roku 1866 právní poměr k nájmu Novoměstského divadla poněkud pozměněn tím, že vlastním podnikatelem a pachtýřem téhož nebyla více soukromá osoba ředitele, nýbrž »podnik německého zemského divadla v Praze« (die Unternehmung des deutschen Landestheaters in Prag), který artistickou správou divadla pověřoval ředitele zemského stavovského divadla, kterým byl právě až do roku 1875 Rudolf Wirsing, od roku 1876 Eduard Kreibich.

Divadelní stavení však zůstalo stále vlastnictvím Frant. Thomého, pokud se týče jeho dědiců.

V době zimní pořádány v Novoměstském divadle reduty, cirkusová představení, balety a podobné zábavy.

Smlouvou ze dne 2. listopadu 1882, zapsanou v knihách pozemkových sub. praes. 16. listopadu 1882 čís. 28.725, odkoupil plochu tvořící tak zvanou Novoměstskou divadelní zahradu z usedlosti »Smetanka« od pí. Františky Bachheiblové továrník Alexander Richter ze Smíchova za kupní cenu 160.000 zl. (výměra prodané nemovitosti obnášela 11.621·07 čtver. sáhů); smlouvou ze dne 20. února 1883 prodal pak Alexander Richter tuto plochu Německému divadelnímu spolku (»Deutscher Theaterverein«) za kupní cenu rovněž 160.000 zl.

V Novoměstském divadle pořádána divadelní představení vzdor opětovným protestům a námitkám městské obce Král. Vinohrad, odůvodněným špatným a chatrným stavem divadelní budovy, ještě v roce 1882, 1883, 1884 a 1885 v době letní, kdežto v době zimní pořádány tamtéž cirkusové produkce cirku »Oscar Carée«.

Na pozemku, tvořícím bývalou Novoměstskou zahradu, postavil pak v roce 1886 Německý divadelní spolek »Nové německé divadlo«.

Arény v letech sedmdesátých.

V letech sedmdesátých byly za hradbami na pozemcích, nyní k vinohradskému katastru náležejících, tři arény.

Byla to především *aréna ve Pštrosce*, která zbudována byla nákladem Pavla Švandy ze Semčic v roce 1869 na pozemcích náležejících k vinici Křižovka čís. pop. 35 a 36 obce Vinohrad. Usedlost tato náležela v té době na základě odevzdací listiny pražského magistrátu z 2. září 1864 čís. 35.940 (libri contractus Nro 38 Fol. 361 p. v.) a odstupní listiny ze dne 14. března 1850 čís. 354 (libri contr. Nro 39 Fol. 168) manželům Eduardu Pštrossovi, c. k. místodržitelském radovi, a pí. Terezii Pštrossové, a plocha, kterou pachtoval Pavel Švanda ze Semčic pro své divadlo, měla výměru 715 čtver. sáhů a náležela k parcele čís. 187, která označována také jménem Pštrosska.

Aréna ta, vystavěná dle plánů architekta Niklasa, byla dřevěná, nekrytá a nacházela se v oněch místech, kde je nyní blok domů mezi ulicemi Jungmannovou, Manesovou, Žižkovou a ve Pštrosce.

V tomto divadle zahájeny hry dne 6. května 1869 a sice společností členů městského divadla v Plzni za ředitelství Pavla Švandy ze Semčic. Při zahajovacím představení po proslovu, předneseném paní Frankovskou, následovala Putlizova veselohra »Stará škatule« a po té Suppéova opereta »Žádný muž a tolik děvčat«. Co se repertoiru týče, předváděla společnost Švandova především činohru, najmě frašku a operetu, vedle toho však i opery. Předním, nad jiné vynikajícím členem Švandovy společnosti byl Frankovský, který však již koncem letní sezony odešel k českému zemskému divadlu.

Jako sensaci prvého řádu uvedla Švandova společnost produkce francouzské zpěvačky chansonet: mlle Louise Phillippo, která zpívala různé francouzské popěvky a produkovala se v kankánu. Její produkce těšily se neobyčejné oblibě, čehož dokladem jest to, že také v druhém roce pohostinských her plzeňského ensemblu v letním divadle ve Pštrosce (roku 1870) se vystupování mlle Phillippo opakovala a že i po skončení letní sezony a uzavření arény konaly se dále její produkce v Novoměstském divadle.

Švanda si v produkci tohoto druhu vůbec liboval: tak v roce 1869 vystupovala v aréně ve Pštrosce Mlle Finette, zpěvačka chansonett z divadla »Port St. Martin«, dále anglická společnost akrobatů Hickings, v roce 1870 vedle zmíněné již Phillippo společnost

japonských herců řízením impressaria Risleye. K skutečným uměleckým událostem v aréně ve Pštrosce patří pohostinské hry Elišky Peškové, manželky Pavla Švandy ze Semčic. Plzeňský ensemble hrál v aréně ve Pštrosce tři léta.

Smlouvou ze dne 13. července 1872 prodali manželé Eduard a Terezie Pštrossovi usedlost Křižovku Františku Juliu Heineovi, továrníku v Praze, avšak s vyloučením této arény Pavlem Švandou ze Semčic zbudované; touže smlouvou zavázal se Heine, že veškerá práva pachtovní, příslušející Pavlu Švandovi ze Semčic, dodrží, což také ve vinohradské pozemkové knize při vinici Křižovka (Weingarten Křižovka NC 35 und 36) jest při vtělené smlouvě z 13. července 1872 (praes. 14. Juli 1872 NE 16758) zapsáno.[1])

Pachtovní práva Švandy ze Semčic však pominula smlouvou kupní danou v Praze dne 16. března 1874, kterou Pavel Švanda ze Semčic tuto arénu prodal Františku Juliu Heinemu za kupní cenu 7500 zl. r. m.[2])

---

[1]) »Für sämtliche vom Käufer übernommenen und zugestandenen Bestandrechte aus dem Paul Švanda gehörigen Sommertheaters und der von Hanek, Ryšanek, Erhardt und Kaufmann in N C 35 und 36 in Pštroska gemietheten und innehabenden Bestandobjekte.«

Kupní smlouva, daná v Karlíně dne 13. července 1872, obsahuje pak tato ustanovení: ods. 6: »Der Käufer übernimt die Verpflichtung, das in dem Besitzstande NC 35 und 36 auf einer Teilfläche von 715 Quadrat-Klafter der Parc. Nro 187 bestehende, vom H. Paul Švanda von Semčic erbaute Sommertheater sammt Nebengebäuden und die Zugänge zu diesem Theater gegen die dem Letzteren nach dem Solarjahre in einvierteljährigen Anticipat-Raten obliegende jährliche Grundzinszahlung von fünf Hundert Gulden ö. W. bis zum 31. Dezember 1880 fortbestehen zu lassen, diesen Bestandvertrag mit H. Švanda von Semčic bis zu diesem Termine aufrecht zu erhalten, die Zugänge zu diesem Theater, wie sie jetzt bestehen und zwar ein Thor für Wägen und ein Thor für Fussgänger von der Schwarzkosteletzer Strasse aus, dann die bestehenden Zugänge durch den Garten aufrecht zu erhalten, auf den dem Sommertheater nächst liegenden Grundstücken, so lange es besteht, keine den Betrieb des Theatergeschäftes etwa störenden Gewerbs- oder Industrieunternehmungen und auf den Grundstücken von Nc 35 und 36 überhaupt auch kein zweites Theater zu gründen und nicht gründen lassen...

Das gesamte Mauerwerk des Sommertheaters und der Nebengebäude ist nach Ausgang des Bestandvertrages ein Eigenthum des Grundbesitzes und darf von dem Bestandnehmer nicht abgeräumt und eine Entschädigung hiefür nicht angesprochen werden

Diesen Bestimmungen tritt der mitgefertigte Theaterdirektor Švanda von Semčic vollinhaltlich bei. Er räumt dem H. Käufer zugleich das Recht ein, die Loge Nro 4 rechts im Sommertheater durch die ganze Dauer des Bestandvertrages bei allen Theatervorstellungen und wie immer gearteten Produktionen ganz unentgeltlich entweder selbst zu benützen oder von anderen Personen benützen zu lassen, er enthebt endlich die Verkäufer von allen bisherigen Verabredungen und Verträgen.«

[2]) Ustanovení této kupní smlouvy jest následující: »Kaufvertrag ddto Prag den 16. März 1874, zwischen dem Herrn Paul Švanda von Semčic, Theaterdirektor in Prag als Verkäufer einerseits, dann zwischen dem Herrn Franz Julius Heine, Besitzer der Realität N. Cons. 35 und 36 in der K. Weinberggemeinde (Pštroska) als Käufer anderseits.

1. Es verkauft und übergibt H. Paul Švanda von Semčic und

Od té doby tato aréna, zvána nadále »Heinovkou«, vyhražena výhradně představením německým a setrvala — ovšem po různých adaptacích, opravách a přístavbách — až do roku 1910, kdy stavební ruch ji odklidil s povrchu.

Představení v této aréně pořádána pak od roku 1875 pouze v létě a zadávána různým divadelním podnikatelům, kteří v aréně pořádali představení buď výhradně činoherní, neb operetní, neb obojí.

Řediteli divadelních představení v Heineově aréně byli: v roce 1873, 1874 a 1875 Julius Passinger, v roce 1876 Bedřich Dorn, v roce 1877, 1878 a 1879 Emil Ludwig, v roce 1880 a 1881 Adolf Palme (recte Engel), v roce 1882 kapelník Herrmann Starcke, v roce 1883 a 1884 Albert Schiller, v roce 1885—1889 opět Adolf Palme, v roce 1890 Sigmund Kersch, v roce 1891 opět Adolf Palme, v roce 1892 a 1893 Karel Mandl-Dietrich, od roku 1894 až do zboření arény František Schlesinger.

Pro rozvoj dramatického umění v Praze neměla tato aréna žádného velkého významu, ale dlužno se nicméně zmíniti o dvou divadelních událostech, které v této aréně byly uskutečněny: v roce 1897 uspořádala berlínská společnost z »Deutsches Theater« cyklus představení, při kterých provedena (po prvé v Praze) díla Ibsenova, Tolstého, Strindberga a Halbeho a sice v nové úpravě jak režie, tak hereckého podání. Představení tato těšila se přímo ohromné oblibě pražského nejen německého, nýbrž i českého umění milovného obecenstva a způsobila, že — snad po prvé v Praze — podán byl německým umělcům na jevišti od českého obecenstva květinový dar se stuhami v národních barvách. Za divadelní událost sluší také pokládati prvé uvedení Lehárovy operety »Veselá vdova« v Praze se soubrettou Dirkensovou v Heineově aréně v roce 1906.

Heineova aréna zbořena byla v lednu 1910; konstrukce a materiál z arény odkoupilo družstvo pro postavení divadla v Kladně, které také použilo materiálu toho při stavbě městského divadla na Kladně.

Dříve ještě než postavil Švanda svou arénu ve Pštrosce a sice v roce 1868 zbudoval Josef Emil Kramuele dřevěné *letní divadlo v Kravíně.* Kravín náležel k usedlosti Nigrinka a Baal a vlastnicky byl připsán Mathildě Kreislové, provdané Weinertové, a Janu Kreis-

---

hat auch bereits kraft dieses Vertrages um einen beiderseits übereingekommenen Kaufpreis per 7500 fl ö. W. dem Kaufenden und übernehmenden H. Franz Julius Heine verkauft und übergeben das von ihm (H. Paul Švanda von Semčic) im Jahre 1869 auf einer zu dem Behufe abgemieteten Grundfläche pr. 715 m. der zu dem Besitzstande N. Cons. 35 u. 36 der K. Weinberggemeinde genannt Pštroska gehörigen Par elle N. 187 erbaute Sommertheater (Arena) mit dem auch von demselben dabei erbauten Sommerwohnhause. samt allen Bestandteilen und Nebenbaulichkeiten, allen Vorrichtungen und Untensilien, kurz mit allem fondus instructus wie solcher in der vorjährigen Sommersaison 1873 vom Herrn Direktor Julius Passinger benützt wurde oder zur Benützung vorhanden war.

lovi. Nějaká pachtovní neb nájemní práva Kramuelova na pozemek v knize pozemkové zapsána nejsou.

Povolení k pořádání divadelních představení v aréně této uděleno bylo Josefu E. Kramuelovi výnosem c. k. místodržitelského praesidia ze dne 28. dubna 1868 čís. 1231. Stavební komise k schválení plánů a udělení povolení k postavení dřevěné, otevřené letní arény konána dne 7. května 1868 a dne 26. května 1868, načež uděleno stavební povolení výměrem úřadu obce Vinohradské ze dne 26. května 1868 č. 764. Z výměru tohoto zajímavým jest ustanovení odst. 7., jehož doslovné znění jest následující: »Nápisi divadelní mušejí obou jazicích zemských zhotovené býti a jest přání majitelu pozemků, by povždy divadelní představení polovicí český a německy hrané byli.« Stavební plány sdělal zednický mistr August Kussý a stavbu provedl týž spolu s tesařským mistrem Josefem Pecharem.

Aréna v Kravíně nacházela se v místech, kde stojí nyní domy čís. pop. 825, 824 na Král. Vinohradech, částečně pozemek uliční, na rohu ulice Slezské a Budečské, proti nynější Vinohradské tržnici; aréna byla v hostinské zahradě v blízkosti restaurační budovy, do které se uchylovali hosté při náhlé nepohodě. Od města resp. od hradeb vedla k aréně alej ovocných stromů, postupem času při znenáhlém vzrůstu města Král. Vinohrad se alej stále víc a více zkracovala. Kramuelova aréna byla dřevěná, dosti neforemná, nekrytá a pojmula asi 500 osob.

Kramuele hrál v této aréně se svou společností vždy v létě, zpravidla od počátku května až do října, a sice až do konce září roku 1876, kdy aréna tato koupena a převzata ředitelem Janem Pištěkem, který zahájil v téže se svou společností představení v letě roku 1877. V roce 1882 byla aréna ředitelem Pištěkem přestavěna a úplně nově upravena. Představení v aréně pořádána pouze v létě; v zimě působil Pištěk se svou společností v jiných místech, zejména od roku 1884 byl řiditelem Národního divadla v Brně. V roce 1893 přenesena stará aréna z Kravína na své nynější místo v Král. Vinohradech (na rohu ulice Slezské a Kladské) a v roce 1899 pak přestavěna v kryté divadlo, kdež hraje se celý rok, a nazvána »Pištěkovým lidovým divadlem«. Ředitel Pištěk zemřel roku 1907 a po jeho smrti vede divadlo jako ředitelka vdova po něm, pí. Marie Pištěková, rodem Slánská.

Jak u Kramuele až do let 76., tak i u Pištěka až do konce minulého věku pěstován byl různý repertoir podle jednotlivých sezon: převládaly ovšem činohry lehčího druhu, zejména fraška a lidové hry se zpěvy a různé hry sensanční, ferie a p., pak opereta, ale byly také sezony, kdy v prostorách arény ozývaly se hloubavé deklamace klasických dramat, neb zněly arie velkých oper.

Personál umělecký jak u Kramuele, tak u Pištěka se vystřídal velmi četný; mnoho předních, ba nejpřednějších členů pozdějšího zemského divadla, ba i dvorních divadel, začalo svou divadelní karieru v aréně v Kravíně.

———

Třetí arénou na Vinohradských pozemcích byla *aréna na hradbách.* Aréna tato postavena a zřízena byla družstvem, které vedlo správu zemského českého divadla a jehož předsedou byl tehda Karel Götzel a místopředsedou Dr. Antonín Čížek, a sice r. 1859 na hradbách u Koňské brány v místech nynějšího zemského musea, směrem k Čelakovského sadům. Dřevěná aréna ta byla vystavěna firmou Č. Bubeníček.

Zevnějšek její popisuje Neruda ve svém referátě v Národních listech ze dne 20. července 1869 takto: »Zevnějších okras není ani málo ani mnoho, právě tak v míře elegantní. Přístup k aréně je volný a příjemný, zevnější koridory prostranné a stinné, zároveň jsou vydatnou ochranou proti deštivým nepohodám; restaurace položena přímo k budově. Vnitřek pak je překvapující. Pisatel viděl již mnoho arén, od prosté Deburauxovy na ostrově Boulognského lesíka, kde stromy stojí na jevišti i mezi obecenstvem, až k nejelegantnějším krytým a polokrytým »dramatickým salónům«, nemůže však ani na okamžik váhat přiřknout aréně českého divadelního družstva místo přední. Místa pro obecenstvo kladou se a postupují, krouží a rozšiřují se tu v tak pěkných liniích, že celek činí příjemný dojem, vzrůstu vlnovitého. K tomu je vše v stavbě i barvě drženo v měkkém souladu. Třetí aréna naše je prozatím polokryta, krytba chrání totiž galerie a část sedadel pod nimi před úpalem. Výstupy jsou tak zařízeny, že i přeplněný dům může být takřka v minutě vyprázdněn. Orkestr má značnou prostoru, jeviště je taktéž polokryté, má úplně zařízené podium v hloubce čtyř kulis s vysokým provazištěm nahoru, dál ale ještě nekrytou hloubkou as pěti nebo šesti kulis. Družstvo nelitovalo věru nákladu. I proscenium i opona nákladně jsou zhotoveny. Poslednější představujíc pohled na Hradčany, šťastně zvolený se stanoviště za třetím mostem na Vltavě, snesla by k vůli perspektivě ještě o něco přidušenějších barev; dekorace nové povedly se dobře. Avšak družstvo naše mělo by také k tomu přihlídnout, aby nová aréna nevykazovala se pravopisem tak příliš dámským a z literárních dějin aby dovedla vypsat správně jména spisovatelů alespoň nejčelnějších!«

Správu arény vedlo družstvo zemského českého divadla resp. artistický správce téhož, jímž byl nejprve Dr. Čížek, po něm Dr. Jan Strakatý, pak J. J. Kolár a posléze od 2. listopadu roku 1874 ředitel J. M. Mayr.

Představení v aréně na hradbách zahájena dne 15. července 1869 proslovem a premierou veselohry »Mravenci« od J. J. Kolára, po níž následoval balet »Starý a Nový věk«. V prvé sezoně následovaly premiery her: »Samá ženidla«, fraška od Nestroye, »Krejčí a švec«, fraška se zpěvy a tanci od Josefa Štolby s hudbou Hřímalého, »Souboj v Krči« fraška od Decourcella, »Dejte mi čamaru« veselohra od J. J. Kolára a předními představiteli byly dámy Hynková a Čermáková a pp. Kolár, Šamberk, Mošna, Seifert, Budil, Bittner, Chvalovský a posléze i Frankovský (který na sklonku sezony vystoupil co opět engažovaný člen zemského divadla ve frašce »Čarovný závoj«); pořádání baletu a sólové tance obstarávala sl. Hentzová.

Rokem následujícím — 1870 — počala docilovati v aréně na hradbách velkých triumfů opereta a fraška se zpěvy, která pak ovládla repertoir areny trvale až do její zániku. Byly to v přední řadě operety Offenbachovy, které byly pravidelně na repertoiru a docilovaly nevídaných a netušených úspěchů u pražského obecenstva, které v zástupech se valilo, — zejména v neděli odpoledne — do arény na hradbách, aby tam slyšelo, obdivovalo a potleskem zahrnovalo své miláčky Kupkovou, Seifertovou, Frankovského, Šamberka, Mošnu, Seiferta, Krösinga.

Po premieře »Banditů« dne 30. července 1870 následovaly další Offenbachovské premiery: 9. června 1871 »Princezna Trebizondská«, 8. července 1871 »Pařížské zelenářky«, téhož roku »Genovefa z Brabantu«, »Sněhulák roku 1872, 5. srpna 1874 »Modrovous« — při čemž ostatní operety, zejména »Orfeus v podsvětí« a »Krásná Helena« často bývaly pro svou velkou oblibu opakovány.

Z různých frašek se zpěvy, které vábily do arény na hradbách hojné obecenstvo, dlužno zmíniti se o kouzelné frašce »Krakonoš«, o kouzelné frašce »Pana jezerní«, o fraškách »Chňap, Lap, Šňůra«, »Flok a cvok«, »Lišák a Smola«, »Pražští studenti na prázdninách«, o frašce »Tři páry střevíců« od Görlitze-Berly, o Berg-Preiningerově frašce se zpěvy »Rázná žena«, o Lecocqově operetě »Madam Angot« a j.

Českých premier v aréně na hradbách bylo mnoho: mimo ony z roku 1969, o nichž stala se již zmínka, byly to zejména: 25. července 1870 Jeřábkova veselohra: »Zde je žebrota zapovězena«, téhož autora 17. srpna 1870 »Tři doby země české v Komárově«, 13. srpna 1870 Krajníkova aktovka »Zatknut«, 2. srpna 1871 Pinkasova aktovka »Změnil datum« a 21. srpna 1874 téhož autora fraška: »Sedlák milostpán«, Tylovy hry »Nalezenec« (v roce 1870), »Zlatohlav« (v roce 1871), »Salamandr« (v roce 1874), hraběte Kolovrata veselohra »Trosky« (v roce 1872), Šamberkova fraška »Pešť v Praze« (v roce 1874).

Občas provozována v aréně na hradbách i vážná dramatická díla, jako: Anzengrubrův »Sedlák křivopřísežník«, Shakespearovo »Zkrocení zlé ženy«, Fričův »Mazzepa« a j. K provozování oper došlo v aréně na hradbách pouze velmi zřídka a zcela výjimečně.

Aréna na hradbách stála na svém původním místě až do roku 1875.

Koncem let sedmdesátých byla na vinohradském území ještě jedna divadelní budova, tak zvané »*Teatro salone italiano*«, zvané také »Averino« po svém zbudovateli Eugenu Averinovi. — Divadlo to postaveno bylo na jaře roku 1875 na parcelách čís. 644 a 646 v Král. Vinohradech (vlastnicky připsaných dědicům Weinertovým) proti onomu místu, kde o rok později postaveno bylo Nové české divadlo na rozhraní nuselské a vršovické silnice, tedy asi v oněch místech, kde nachází se nyní blok domů mezi ulicí Skrétovou, Palackého, Rubešovou a Brandlovou. Byla to nízká, nevzhledná stavba

dřevěná. — Podnikatel Averino pořádal tamtéž varietní představení různých akrobatů, kouzelníků a podobných umělců, jakož i reduty — avšak s nevalným zdarem.

Spisovatel Adolf Srb poznamenává o představeních těchto následující: »Sedělo se při stolech, představení trvalo do pozdních hodin nočních a zakončovalo se často pustými orgiemi.« Averino jsa pronásledován četnými věřiteli musil se již v roce 1877 koncese vzdáti a divadlo odevzdáno ve správu soudnímu sekvestorovi Jakubu Beerovi, který pak divadlo to pronajímal jednotlivým podnikatelům na delší neb kratší období k pořádání různých produkcí varietních, cirkusových a pod.; za zmínku stojí, že také Pivodova pěvecká škola odbývala v tomto divadle své produkce. Počátkem roku 1880 bylo divadlo toto zbořeno a stavební materiál zakoupen Drem Janem Toksteinem.

Národní aréna. Nové české divadlo.

V polovici let sedmdesátých došlo k ostrým rozporům mezi staročeským družstvem, které vedlo správu zemského českého divadla, a mezi nově se utvořivším družstvem mladočeským, jemuž od velkonoc roku 1876 zadána správa českého divadla. Výsledek toho byl, že staročeské družstvo návodem a k popudu J. S. Skrejšovského odkoupilo arénu na hradbách, přeneslo ji — vzhledem k tomu, že se hradby započaly bourat — na pole proti Pštrosce a zahájivši ostrou oposici proti nové správě zemského divadla, vydalo heslo, že se do českého zemského divadla nemá chodit: nová aréna, která nadále zvána »*Národní arénou*«, zadána Pavlu Švandovi ze Semčic, který se svou společností v aréně té hrál však pouze jediné léto roku 1876.

Aréna ta nacházela se při černokostelecké silnici (nynější Jungmannově třídě) v sousedství usedlosti Eichmanky a hraničila na domy čp. 420, 419 a 418 v Král. Vinohradech proti domu čp. 35: byla tedy v těch místech, kde jest nyní nároží Jungmannovy třídy a Divišovy ulice; pozemek, na němž byla postavena, byl pozemek zádušní čís. parc. 651, 652 a 653. Za povolení stavby, resp. postavení přenesené arény žádal předseda družstva Ferdinand Vališ, sládek v Praze, a stavební povolení uděleno — po komisi dne 25. dubna 1876 odbývané, — výměrem obecního úřadu na Král. Vinohradech ze dne 2. května 1876 č. 1282/9. Starostou obce Král. Vinohrady byl tehdá Vilém Vlček. Stavba provedena stavitelem Josefem Svobodou a tesařským mistrem Antonínem Kutinou a povolení k užívání stavby uděleno po komisi dne 3. června 1876 konané, výměrem obecního úřadu ze dne 3. června 1876 čís. 1879.

První představení v Národní aréně konáno v neděli dne 5. června 1876 odpoledne a sice dávána fraška »Švihák a dělník« od Kavky, druhé představení bylo týž den večer a sice Offenbachova opereta: »Růženka, spanilá voňavkářka«.

Následující den na to dávána fraška »Fučík«.

V Národní aréně hráno po celou sezonu (4 měsíce) denně a provozována jak činohra, tak opereta a komická opera: poslední představení bylo v pátek 29. září 1876 a dávána Rosenova fraška: »Jako v nebi«. Představení v předplacení bylo v celku padesát. Z členů ensemblu dlužno uvésti v přední řadě Vendelína Budila, pak Adolfa Pštrossa, dále Vilhelma, Vaicra, Kyselu, Syřínka, z dám Elišku Peškovou, Volfovou, Veselou, Ryšavou, Sumovou, Ulrichovou, v operetě: Růžovou, Procházkovou, Královou, Melichárka, Kolína.

V roce 1877 — po sloučení obou divadelních družstev — uvedena do »Národní arény« představení souboru českého zemského divadla a byly to zejména benefiční večery jednotlivých členů, které tamtéž konány.

Z jednotlivých premiér možno uvésti následující: v roce 1877 Rosenovu veselohru: »Jací jsou muži«, Chrisafalli-Sardouovu frašku: »U černé kočky«, Labicheovu frašku: »Kdo z koho, ten toho«, v roce 1878 Šamberkův obraz ze života »Potrhlý švec«, Costovu frašku: »Zuzančin pan kaprál«, Hennequinovu frašku »Růžové domino«, Clairville-Bernardovu frašku: »Nebožka zesnulému«, v roce 1879 Najac-Moreauovu frašku »Venkované v Paříži«, Schirmerův žert: »Nihilistka«, Chirotovu frašku: »Nájemníci pana domácího«, Byronovu frašku: »Naši hoši«, v roce 1880 Raymond-Dumasovu komedii »Kukačka«, Puldovu frašku »Dítě nebo honba na redaktora«.

Jak již uvedeno, vyznačovala se představení v Národní aréně tím, že pořádána byla téměř pravidelně jako benefiční představení jednotlivých členů prozatímního divadla: Seiferta, Puldy, Frankovského, Mošny, Šamberka, Bittnera, Slukova, dám Seifertové, Slavinské, Volfové, de Pauli, Bittnerové, Pospíšilové.

Benefiční představení Jindřicha Mošny bývala během letní saisony a beneficiant při volbě kusů řídil se zpravidla zájmy nikoliv uměleckými, nýbrž výhradně kasovními, vyhledávaje díla, která působila svou fraškovitostí, ba i groteskností; příkladem je Mošnovo benefiční představení dne 2. srpna 1878, kde dokladem toho, co právě uvedeno, je znění divadelního plakátu: »Jen chytře«, fraška o 1 jednání, »Trampoty choristovy«, fraška o 1 jednání, »Pan Herkules«, fraška o 1 jednání, k závěrku: »Řemeslnická merenda«, fraška o 1 jednání, ku konci: Ohňostroj. Ve prospěch Jindřicha Mošny«.

V »Národní aréně« také po prvé vystoupil později nově angažovaný člen zemského divadla Alois Sedláček a sice dne 19. května 1878 v Šamberkově hře: »Potrhlý švec.«

V »Národní aréně« hráno naposled v letní sezoně roku 1880. V roce 1881 žádalo opětně ředitelství král. českého zemského divadla za povolení k divadelním představením v »Národní aréně«, avšak obecní úřad vinohradský po komisionelním místním ohledání dne 30. dubna 1881 povolení toto neudělil a výměrem ze dne 2. května 1881 č. 2540 nařídil různé opravy, které však provedeny nebyly, takže se v aréně více nehrálo a táž ještě během tohoto roku zbořena.

Následkem zřízení »Národní arény« v roce 1876 bylo přinuceno mladočeské družstvo postaviti své vlastní letní divadlo a sice bylo jím t. zv. *Nové české divadlo*, postavené v r. 1876 na vinohradských pozemcích čís. pop. 387 a čís. parc. 641, 642 a 643 na nároží nynější Palackého třídy a Skrétovy ulice v místech, kde nachází se Demínova kavárna a sousední domy čp. 388, 432, 433, 334, 386 a 387. Pozemek ten nacházel se ve vlastnictví pí. Mathildy Kreislové, provdané Weinertové, a Jana Kreisla již od roku 1866 a »Družstvu Českého divadla« byl pozemek ten ve výměře 839 čtver. sáhů pouze propachtován a sice na dobu 6 let za pachtovné 12.700 zl. Za povolení stavby »Nového českého divadla«, k němuž plány zhotovil architekt Antonín Baum, žádalo divadelní družstvo zastoupené předsedou Drem Antonínem Čížkem, dne 20. ledna 1876 a po stavební komisi, odbývané dne 1. února 1876 uděleno stavební povolení výměrem obecního úřadu v Král. Vinohradech, dne 16. února 1876 č. 327. Stavební komise se zúčastnili: za obec Aug. Víšek, ředitel kanceláře JUC. Kanda a civ. inženýr Jos. Franzl, za pražskou obec městský rada Ant. Pytlík a inž. Jan Nardeli a za divadelní družstvo místopředseda Dr. Jan Strakatý a člen výboru Karel Hartig a projektant architekt Ant. Baum. Stavba sama prováděna stavitelem Frant. Heberlem a firmou A. Wiehl a J. Zeyer; železná konstrukce zasklené střechy provedena »Pražskou akciovou společností strojnickou, dříve Ruston a spol.«.

Po kollaudační komisi dne 4. srpna 1876 bylo výměrem představenstva obce Král. Vinohradů ze dne 22. srpna 1876 č. 2679 uděleno povolení k upotřebení letního divadla. Nové České divadlo bylo stavbou dřevěnou, půdorysu obdélníkového s dvěma věžičkami v průčelí, které směřovalo k bývalé vršovické silnici; za arénou byla hostinská zahrada s hostinskými místnostmi, které nacházely se v nároží nynější Táborské ulice a ulice u Čelakovských sadů. Co do vnitřní úpravy hlediště, nacházelo se v přízemí 12 řad po 22 sedadlech s dvěma prostory pro místa k stání za nimi vzadu, a po sedmi ložích po stranách, v I. patře po sedmi ložích po stranách, mezi nimiž nacházela se sedadla na tribuně a v II. patře po stranách i v středu sedadla na galerii, za nimiž byla místa k stání. K jevišti pak připojovaly se příslušné šatny pro soli, sbory a balet, ředitelna, rekvisitárna, zkušební sály a skladiště dekorací. Konstrukce střechy byla taková, že bylo možno, tuto zatáhnout i při deštivém počasí kdežto při pěkném počasí bylo divadlo nekryto.

Představení v Novém českém divadle zahájena dne 6. srpna 1876 Offenbachovou operetou »Orfeus v podsvětí«. Volbu této operety pro zahajovací představení v českém divadle schvalovati nelze a výtka tato pořádajícímu družstvu jest tím odůvodněnější, že právě toto nově se utvořivší družstvo tiskem i jinak veřejně ostře útočilo na dřívější správu divadelní, vytýkajíc jí národní vlažnost a nerozhodnost.

Představení v Novém českém divadle byla činoherní i operní a provozována jak činoherním, tak operním ensemblem Českého zemského divadla.

Z jednotlivých premiér a význačnějších představení dlužno uvésti: dne 20. srpna 1876 premiéru výpravné hry »Ku měsíci«, dne 27. května 1877 Offenbachova »Krále Mrkvičku«, dne 10. června 1877 Verneův výpravný kus »Carův kurýr«, dne 6. května 1878 představení »Panny Orleánské« k benefici pí. Sklenářové-Malé, dne 23. května 1878 premiéru veselohry »Původní Manželství« k benefici sl. de Pauli, dne 27. června 1878 představení sensační hry »Kurýr lyonský«, dne 14. září 1878 premiéru Tylova »Chudého komedianta«, dne 14. dubna 1879 premiéru výpravné hry od Costy v úpravě Šamberkově: »Dobytí Sarajeva«, dne 10. května 1879 premiéru výpravné hry: »Společnost Atlanticko-Pacifická« od Puldy a Kličky, dne 14. června 1879 představení Slowackého tragedie »Mazepa«, dne 23. září 1879 premiéru Sokolovy hry: »Tři farizejci«, dne 2. října 1879 premiéru Macháčkovy aktovky »Bulhar« a hry »Ženichové«, dne 25. dubna 1880 premiéru Verneovy hry »Děti kapitána Granta«, dne 10. května 1880 premiéru Sardouovy hry »Daniel Rochar«, dne 24. května roku 1880 premiéru Grabovského tragedie »Carevič Aleksej«, dne 29. května r. 1880 pantomimy: »Tři Angličané« s proslulou baletní akrobatickou společností Phoites, dne 15. července roku 1880 premiéru Staškovy hry »Smlouva s lichvářem«.

Dne 10. června 1881 konáno v Novém českém divadle poslední představení před otevřením Národního divadla a sice dávána Lecocqova opereta »Malý vévoda«. Den nato otevřeno Národní divadlo Smetanovou operou »Libuše«, avšak představení v Národním divadle konáno v době od 11. do 23. června pouze dvanáct, načež divadlo zavřeno, za účelem dokončení prací na vnitřní výzdobě. 24. června 1881 začala zase představení v Novém českém divadle operetou »Donna Juanitta«.

Dne 12. srpna 1881 večer vyhořelo Národní divadlo; týž den se měl hráti v Novém českém divadle Anzengrubrův kus »Sedlák křivopřísežník«, avšak zpráva o národním neštěstí přišla do divadla ještě před začátkem představení, které odřeknuto. Rovněž pro následující den (13. srpna roku 1881) určené představení »Fatinicy« ve prospěch Krössinga bylo odloženo na pozdější dny. Poté však hráno v Novém českém divadle denně, předváděn tam celý repertoir českého zemského divadla, až dnem 21. října Nikolaiovou operou »Veselé ženy Windsorské« sezona ukončena.

Pro následující sezonu bylo Nové české divadlo nově upraveno. Po odbytí kolaudační komise dne 21. dubna 1882 zahájeny hry Gounodovou operou »Faust a Markéta« dne 22. dubna 1882 a hráno pak denně až do dne 14. listopadu 1882. V této sezoně setkáváme se v Novém českém divadle s několika významnými představeními: 25. dubna premiéra Durdíkovy tragedie: »Kartaginka«, 5. května sté provozování Smetanovy »Prodané nevěsty« ve prospěch skladatele, 9. června premiéra Vrchlického tragedie »Smrt Odysea« ve prospěch pí. Sklenářové-Malé, 30. června představení Kollarovy »Magelony« ve prospěch churavějícího Fr. Kolára, 8. září premiéra Dvořákovy opery »Dimitrij«, 29. října premiéra Smetanovy opery »Čertova

stěna«. V téže saisoně vystupoval pohostinsku za účelem angažmá sólový tanečník od »Teatro dal' verme« v Miláně Augustin Berger; do téže sezony spadají pohostinské hry, — rovněž za účelem angažmá —, až do té doby v Pištěkově divadle zaměstnaného basisty Viléma Heše.

V roce 1883 byla sezona v Novém českém divadle zahájena v neděli dnem 15. dubna 1883 a provozovány odpoledne aktovky: »Komedie o kupci«, »Rohovín čtverrohý« a »Telegram« a večer drama »Fedora«. Dne 25. dubna t. r. oslaveno v Novém českém divadle dvacetileté trvání Umělecké besedy provedením Vrchlického »Drahomíry«. V květnu téhož roku byla premiéra Stroupežnického veselohry: »Zvíkovský rarášek«. V téže sezoně vystupovala s ohromným úspěchem v Novém českém divadle zpěvačka Emma Turolla a sice v operách: »Troubadour«, »Lucrezia Borgia«, »Afričanka«, »Maškarní ples«, »Židovka«, Faust a Markéta«, dále tenorista Raverta, člen dvorní opery vídeňské Broulík a pařížský tenorista Prevost.

Poslední představení v Novém českém divadle před otevřením Národního divadla bylo v úterý dne 13. listopadu 1883, při kterém provozována veselohra: »Starý vlastenec«. Dne 18. listopadu 1883 bylo prvé představení v nově postaveném Národním divadle.

V Novém českém divadle hrálo se pak ještě občas v letní sezoně roku 1884 a rovněž v roce 1885 bylo v letě několik představení: vůbec posledním představením bylo 16. srpna roku 1885 odpolední představení Smetanovy »Prodané nevěsty«, v němž pokusila se sl. Veselá.

Smlouvou trhovou z 26. října 1885 prodali dědicové paní Weinertové a pana Jana Kreisla pozemek, na němž stálo Nové české divadlo, pánům Karlu Horákovi, Františku Horákovi a Janu Troníčkovi za kupní cenu 160.000 zl.; kupující vzali dle této smlouvy na vědomí pachtovní smlouvu uzavřenou s družstvem Národního divadla a běžící až do dne 2. února 1886 a vzali dále na vědomí povinnost družstva odkliditi divadlo po skončení nájemného. Se zbouráním divadla však započato již v tomto roce (1885) a následujícího roku odklizeno divadlo úplně.

Koncem 19. století a pak později na počátku tohoto věku stála na území vinohradském tři divadla: »Nové německé divadlo«, aréna v Heineově zahradě a lidové divadlo Pištěkovo.

V roce 1907 došlo pak ke zřízení a postavení Městského divadla na Král. Vinohradech; na pozemku, věnovaném záložnou vinohradskou, postaveno nákladem městské obce divadlo na Purkyňově náměstí a sice dle plánů architekta Čenského a zadáno totéž spojenému družstvu Národního divadla v Praze; prvním ředitelem divadla byl F. A. Šubert, a hry zahájeny dne 24. listopadu 1907 Vrchlického tragedií »Godiva«.

K. Bufková-Wanklová:

Drak a odsouzenec v Macoše.

Zajímavou pověstí, jíž jest Macocha obetkána, jest pověst o draku a odsouzenci v Macoše. Zdá se býti pověstí velmi starou a známou. Jest pověstí erbovní, která se dostala patrně z knižní četby do kraje a zlidověla. Dle mnohých známek lze souditi, že pověst ona sahá do davné doby pohanské a možná, že má i podklad mythický, o čemž se dále zmíníme.

Známe tuto pověst hlavně z literatury německé, z níž čerpali ji všichni čeští spisovatelé, kteří ji zpracovali česky.

Sama jsem, sbírajíc pověsti v Krasu Moravském, dlouho pátrala po stopách této pověsti. Nikdo z vypravěčů jí neznal. Až konečně r. 1904 starý jeden muž 85letý, jmenem Kafka z Ostrova, vypravoval mně pověst o draku v Macoše. Slýchával o ní jako malý chlapec. Nepamatoval si, kdo by mu ji byl vypravoval, nebo četl-li ji v nějaké knížce.

Tento Kafka, jemuž říkali v Ostrově »geometr«, protože býval kdysi přiručím panského geometra, na stará léta byl odkázán na mošnu žebráckou. Patrně měl i nějaké školy, uměl německy, požíval jakési »vyšší« přízně, totiž mezi knížecími úředníky, jak se chlubil, jistě také četl a proto znal patrně pověst o draku z německých knih. Z této příčiny mne vypravování Kafkovo nemohlo docela uspokojiti, které nadto bylo i trochu kusé.

Souvisleji vypravovala mně pověst Josefa Hudcová, též z Ostrova. Slýchala ji prý vypravovati od své stařičké babičky, která dávno zemřela ve vysokém stáří. Neuměla číst ani psát.

Uvádím ji tak, jak byla mně pověděna: »Za dávnéch časů se zdržuval ve Velímovskéch lesách lópežník ménem Voběšelík (Obešlík). Névíc se zdržuval kolem prupasti (propasti), kerá se dnes menuje macucha. Tento lópežník vestupoval v cesto lidum, kradl, vraždil a bél toze zlé čluvěk. Ale jednó bél vud lidí přece checené a ti se horadili, že jé vhudijó do prupasti, a že jož vic nebode nebezpečné lidum. Stalo se. Lópežníko vhudili do prupasti, hale Voběšelíkovi se ščastnó náahudó nestalu nic. Vlezl haž dolů na trávník a přemešlel cu má dělat. Dež přišla nůc, tak hoslešel z vrcho strašné šomut, jaku dež necu velkýhu dulů padá a než se spamatuval ze svýhu strachu, hoviděl nedaleko sebe strašný zvíře, kerý z vrcho k němo padlu a v trávě ležet vustalu. Pu chvíli se zas zvíhlu a zas na vrch letělu a tak he drohó a třetí nuc, decke ta vubluda dělala. Lópežník hladem vesilen hominil sobě, že jož zahenót musí tak jaku tak: Jak ta vubluda ješče dulu slítne, že hí vupatrně vleze na záda a bode se hí držet, hežli jé na vrch venese. A stalu se štvrtó nuc, zas slítla dulů a lópežník vupatrně vlezl na záda a předržel se. Vubluda jé venesla na vrch na jedno lóko a zas zmizela. Na té lóce víckrát žádná tráva nerústla a hani neruste. Ledi říkávale, že tu bél drak.«

V literatuře nalezáme několik variantů. Nejzajímavější jest onen, v němž se vypravuje, že Obešlíka, odsouzeného pro jeho zločiny

k smrti hladem, spustili do Macochy, z níž se pomocí draka dostal opět ven, jak uvedeno. Poněvadž však páchal zločiny dále, byl opět chycen a měl býti popraven. Vyprosil si milost od knížete tím, že se bude potýkat s drakem, který strašně řádil v celém kraji, hubě zvěř i lidi. Bylo jeho prosbě milostivě vyhověno. A Obešlík dostav koně i zbraň vytáhl proti obludě. Naplnil telecí kůži nehašeným vápnem, vhodil ji do cesty drakovi, který v domnění, že jest to tele, kůži spolknul. Brzy počalo vápno v jeho útrobách vříti. Trápen žízní i palčivostí, běžel drak k močálu a hltavě pil. Nehašené vápno teprve učinkovalo strašně a drak pukl. Tímto způsobem zahubil Obešlík netvora a za odměnu byl povýšen v rytířský stav a stal se zakladatelem mocného moravského rodu Obešlíků z Lipultovic na Moravě, jehož moc a sláva kvetla v XV. a XVI. století.

Na věčnou památku svého hrdinného skutku nosil Obešlík na helmici a lesklém štítě zeleného draka v modrém poli.

Pokud mně známo, zmiňuje se o této pověsti po prvé v tisku neznámý autor v Archivu r. 1815,[1]) neuvádí, odkud pověst znal a praví, že lid si tak vypravuje.

Tkány[2]) uvádí tutéž pověst o Macoše ve dvou variantech, aniž také by uvedl pramen, z něhož ji čerpal.

Z těchto dvou nejstarších pramenů čerpali asi všichni autoři němečtí, kteří zpracovali pověst básnicky, v belletristické literatuře. Odtud čerpali později čeští autoři. Někteří autoři uvádějí ve spojení s drakem z Macochy brněnského draka na radnici.

Rod Obešlíků prý dlouho choval na svých zámcích onoho vycpaného draka, jehož přemohl praotec Obešlík, až později byl darován městu Brnu a pověšen na radnici, kdež do dnešního dne jest k spatření.

O tomto brněnském draku kolují ale ještě jiné pověsti staré, zejména česká pověst z Trutnova.[3])

Moravská pověst o draku a odsouzenci v Macoše má silné přibarvení z národních pohádek, které se dají spíše vysvětliti na mythologickém podkladě, nebo dávných tradicích a nejasných vzpomínkách zašlých, starých dob.

V jednom variantu pověsti o draku v Macoše se hovoří o raněném draku, který líže šedivý jakýs kámen a ihned mu přestane krev téci, rána se zacelí. V pohádkách žere raněný drak nějakou bylinu, též šedivý kámen a také se ihned rána jeho zavře. Tedy nějaký zázračný lék. Hrdinové z pohádek, nějaký prostý člověk, černokněžníci, čarodějové lítají na draku, jistý venkovan je jím unesen a sestoupí na louce (Kulda) a pod. Jistý kosec byl unesen drakem da-

[1]) »Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst«. VI. Jahrgang, 1815 Wien. Heft 126—128, Pag. 509.

[2]) Tkány Anton: »Mythologie der alten Teutschen und Slaven in Verbindung mit dem Wissenswürdigsten aus dem Gebiet der Sage und des Aberglaubens. Znaim 1827.«

[3]) Pověst o trutnovském draku jest známa a byla již často vytištěna. Nejprve německy: »Illustrierte Chronik von Böhmen. Prag 1852.« (J. A. Dunder.) — Gebhardt J.: »Österreichisches Sagenbuch.« Pest 1863. Schüller Th.: »Sagen aus Böhmen.« Brünn 1888.

leko za Váh a musel potom dva dny jíti pěšky domů (Holuby[1]). Takových pohádek koluje mezi lidem množství v různých variantech a mají všeliký podklad.

Hlavně však pověst o draku a Obešlíkovi jest výlučně pověstí erbovní a to velmi prastarou, neboť se o ní dočítáme v nejstarších dějinách. Vznik její lze hledati v dávné době a patrně se pověst udržela tradicí od rodu k rodu. Možno také, že vzala původ v době nepamětného pohanství, že jest mythologickou, nebo také povstala teprve, když jednotlivé rody počaly vésti své vlastní odznaky, rodové znaky čili erby. Brali si na štít znak vztahující se k chrabrým činům svým, dosáhše pro nějaký rekovný výkon rytířství, nebo ve vzpomínku na svého praotce, který se vyznamenal, zvěčnili takto jeho slávu a svého celého rodu.

Pověsti o dracích, zejména o potírání draku bohatýry, se vyskytují u všech národů. A původ těchto pověstí dlužno hledati tam, kde povstaly všechny mythy, tuším že tam, kde stála kolébka lidstva.

I naše pověst o draku a Obešlíku chová v sobě stopy starých tradic a jest jakýmsi variantem starodávného mythu, což dokazuje mythologie, kde se uvádí, že byl drak usmrcen bohy, nebo hrdiny pomocí vycpaného zvířete a pod.

Paprocký uvádí o pánech Pasedovských z Posadova, že předkové těchto pánův přišli na Moravu. Dluhoš, arcibiskup Lvovský, píše o prvním předku tohoto rodu, že za panování Kroka, knížete polského, který Krakov založil, »otrávil byl jednoho velikého draka nakladši toliko do Kůže v nově Telecí odřené Syry a ohně. Kterýž když to pohltil a potom oheň syry došel, tak dlouho sebou válel, až se rozpukl: Začež jest byl hojně od knížete udarován. Jméno jeho bylo Skuhov, kterýž byl řemesla ševcovského«.[2])

Jinak uvádí tuto pověst Graesze dle L. Sinapia (I. str. 721, II. str. 379).

Svobodní páni Pasedovski odvozují svůj původ od starého polského rodu hraběcího jmenem Scarho, jehož jeden potomek, udatný vojín jmenem Skuhov, za panování polského knížete Kroka zabil velikého draka tím způsobem, že na něho hodil *čerstvou telecí kůži ohněm a sírou naplněnou*, od níž drak chytil a zahynul. Skuha byl za to od knížete hojně odměněn.[3])

Avšak tito pánové polští a nikoliv němečtí nemají ve svém erbu draka.

Naproti tomu uvádí Paprocký znak pánů Obešlíků z Lipultovic: »starožitný rod a nosí na znamení rytířské draka zeleného na modrém

---

[1]) Holuby Jos. L.: »Drobné poviestky z Bošáckej doline.« Český lid. VI. roč. 1891.

[2]) Paprocký Bartoloměj: »Zrcadlo Slavného Markrabství Moravského. V kterémž jeden každý stav dávnost, vzácnost i povinnost svou uhlídá. Krátce sebrané a vydané r. 1593. Skrze Bartoloměje Paprockého z Glogol a Paprocké Woly.« Také: Menčík Ferd. »České pověsti erbovní« — Světozor 1888. Str. 139.

[3]) Graesse Dr. J. Oth.: »Geschichtsnamen und Wappensagen des Adels deutscher Nation«. Dresden 1876. J. Schönfeld's Verlagsbuchhandlung. Str. 119.

poli a nad helmem též znamení jako dole. Ten drak má křídla roztažená a jazyk vyplazený.« O pověsti nečiní Paprocký pražádnou zmínku, jak u jiných erbů jeho zvykem bylo. Viz také Českomoravskou heraldiku.[1])

Braun[2]) uvádí, že oba synové Kroka zabili draka tím způsobem, že mu dali sežrati vycpané zvíře, že pukl. Kollar píše ve svém výkladě k Slávy dceři, str. 213: »Vavel, vrch a jeskyně v Krakově, pověst nese, že v té jeskyni za dávných časů strašlivý drak pelešil, ale Krokem, slávským Herkulem, zabit byl.«[3])

V jedné valašské povídce také hraje vycpané tele jako vnadidlo pro draka úlohu.

V jiných pověstech zastupuje vycpané zvíře jako vnadidlo skutečné zvíře živé. Na př. ve vídeňské pověsti o draku, v trutnovské, v oné z Celovce a jiných, o nichž se možno dočísti hojně v literatuře odborné i zábavné.[4])

Množství pověstí o dracích nalezáme ve všech sbírkách u všech národů.

Jeskyň, skal, kamenů nese jméno »dračích« množství.

Není pochyby, že pověst o draku a Obešlíku jest starodávnou pověstí, přinesenou z jiných oblastí do Krasu Moravského a zasazenou do Macochy cizí květinou.

Mnozí mají za to, že povstala pověst o draku v Macoše té doby, kdy do propasti sestoupil tajemný mnich Lazarus Erker, o němž máme pouze nejasnou jakousi knižní zprávu, dle pověsti, také jen knižní, neboť obyvatelé Krasu Moravského ničeho o pateru Lazarovi neví. Vůbec jest celá ona expedice mnichova tajemnou rouškou obestřena a na mnohých místech se vůbec popírá. Ona tajemná a neznámá událost s mnichem brněnským přiměla básníka Vogla napsati báseň »O němém mnichu« (Der stumme Bruder). V básni se praví, za trest, že se odvážil křesťanský mnich sestoupiti do Macochy a chtěl v tajemství boží vniknouti, nesmí zjeviti nikdy, co tam viděl a slyšel, a bylo toho hrozného prý mnoho. Lid pak se prý zmocnil této historie a vytvořil si báje o dracích a tím povstala pověst o draku a Obešlíku v Macoše.

Konečně dle všeobecných lidových pověstí nejdávnějších obývali draci (ještěři a jiná diluviální zvířena) jeskyně, sluje, močály, divoké pastviny a jiná podobná místa.

---

[1]) Kolář Martin: »Českomoravská heraldika« I. Část všeobecná. již upravil Aug. Sedláček. Praha 1902, str. 201.

[2]) Braun Julius: »Die Naturgeschichte der Sage«. Rückführung aller religiösen Ideen, Sagen, Systeme auf ihrem gemeinsamen Stammbaume und ihrer letzten Wurzel. — München 1864, Friedrich Bankmans Verlag. II. Bd. St. 372.

[3]) Kollar Jan: Výklad ku »Slávy dceři«, str. 213.

[4]) Viz: Tille V. »Povídky sebrané na Valašsku«, str. 38. Nákladem Národopisného musea 1888. Gebhardt J. Österreichisches Sagenbuch Zweite Auflage. Str. 267. Pest. Verlag von Sauffer a Stolp 1863. — Illustrierte Chronik von Böhmen, »die Burg Trautenau«. Str. 723. Prag 1852. »Der Samstag«. Illustrierte Wochenschrift, II. Jahrgang, Nro 51. — Rappold J. »Sagen aus Kärnten.« Str. 1. Augsburg und Leipzig, Amthor'sche Verlagsbuchhandlung 1887.

Staří učenci nálezem kostí předpotopních zvířat v jeskyních viděli svůj náhled potvrzený, neboť, neznajíce tehdy kostí diluviálních zvířat, jeskynního medvěda, lva a jiných, ani kosti mamutí a pod. domnívali se, že ony kosti náleží vymřelým již drakům, okřídleným, čtvernohým zvířatům (Greife), obrům a všelikým obludám i démonům a jiným báječným tvorům a bytostem.

Ve většině střední Evropy, od nejzazšího západu až hluboko na východ, od hranic řetězů hor, Karpat, Uralu, Kavkazu, Libanonu, až do Asie nalézají se v diluviálních vrstvách kosti jeskynního medvěda a jiných vymřelých zvířat a byly již starým národům známé (Wankel[1]).

První zprávu máme od Georga Agricoly, který ve své příloze »de animalibus subterraneis« ke svému velikému dílu: »de re metallico« z r. 1561, zmiňuje se o »kostech draků, jednorožců a démonů jeskynních« (Wankel).

R. 1608 mluví Oswaldus Grolius o síle a účinku těchto kostí, po něm pak r. 1664 Athanasius Kircher a Anselm de Boet Praetorius, Schwederius Mylius, Borellus, Merian, z moravských spisovatelů Hertodt a Pešina z Čechorodu v r. 1669.

Spisy Agrikolovy, Schwederiusovy a Boetia de Zwedta přinášejí zprávy o fossilních kostech v moravských jeskyních a ve spisech Balbina a Senetusa, dle Fran. Dom. comes ab Almeslo: »Curiosa naturae arcan«, Prague 1724, dočítati se lze o dracích obývajících moravské jeskyně.

Mínění učenců té doby bylo různé. Někteří se domnívali, že to nejsou ani žádné kosti, nýbrž pouhá hříčka přírody a divili se nad nimi, jak mohl krápník utvořiti tvary hnátů, spodní čelisti dokonce i se zuby. Jiní, na př. Dr. prof. Paterson Hayn, fysikus z Eperies, v r. 1672 a Balegaud tvrdili s jistotou, že jsou to kosti draků a ujišťovali, že tato zvířata ještě v některých karpatských jeskyních žijí, za noci vylézají, lidi, skot a ovce požívají a za svítání opět do svých temných slují zalézají, kde také zmírají a hnijí.

Většina učenců měla za to, že jsou to kosti jednorožce. Borellus podává zase i důkazy, že pocházejí z delfinů a velryb, jichž sem moře vyvrhlo. Pešina z Čechorodu psal r. 1677 ve svém díle: »Mars moravicus«, že ohromné kosti, které nalezly se ve velikých jeskyních v údolí Křtinském (v Mor. Krasu), pocházejí asi z gigantů (obrů), draků a okřídlených zvířat čtvernohých afrických, odkudž byly sem zaneseny mořskými vlnami.

Vědeckým okem pohlížel na tento předmět Esper a poukazoval na to, že ony zbytky musí pocházeti ze zvířete, podobného medvědu. Po něm teprve koncem XVIII. stol. nabylo toto studium více zajímavosti.

K diluviálním kostem se pojily fantastické domněnky, konečně přičítána jim byla tajná síla a moc. Nejen že se jich používalo jako silných léčivých prostředků proti mnohým nemocem a draze se prodávaly, nýbrž i kouzelné moci a používáno jich bylo k čarám i jako talismanů a pod.

[1]) Wankel H. Dr.: »Die praehistorische Jagd in Mähren«, 1892 a dále: »Mitteilungen des Werner Vereins« čís. 23. 1858. Přednáška Dr. Wankla o kostech fossilních zvířat.

Jest mnoho jeskyň, které se zovou dračími. U vesnice Demenfalva v liptavském okrese jest ledová jeskyně, jejíž stěny bývají pokryty i v létě ledem a jmenuje se »dračí«, protože v ní bylo nalezenomnoho kostí předpotopních zvířat.

Také jeskyně zvané kostní čili kostnické (Knochenhöhlen) byly již známy v dávné době. Již Strabo a Plutarch se zmiňují o některých blíže mauritanského města Tinge a Facellus se zmiňuje ve svých dějinách o Sicilii o kostní jeskyni v Agro Panormitano.

Paterson Hain (Miscel. nat. cur. 1663, p. 31) a jeho přítel Vollgnad (D. G. Misc. nat. cur. 1672, p. 257) rozšiřovali nejdobrodružnější zprávy o dračích kostech, které v jeskyních karpatských, na březích Dunaje nalezli a o nichž udávali, že pocházejí od nemocných tam uprchnuvších a na místě zahynuvších draků, z nichž nalezli prý i kusy s kůží a vlasy. Mylius a Brükmann uvádějí r. 1709, že kosti z karpatských jeskyň mají velikou podobu s oněmi ze Schwarzfelderu a pocházejí snad ze zvířat medvědům podobných. Přes to sestavil kazatel Bruchholz »dračí« kostru, 6 loket dlouhou, kterou daroval museu v Drážďanech. I Petr Borellus byl toho mínění, že jsou to kosti obrovských mořských netvorů a nedal se o jiném přesvědčiti.

O jeskyni Mixuitské vypravuje jistý Horöus podivné báje. Byl prvním, který r. 1719 onu jeskyni odkryl. Našel tu prý divy přírody. Kameny, které byly neznatelnými písmeny popsané a figurami ozdobené; divný prý tam jest vzduch, který zvuk hlasu docela změnil, leč nejpodivnější, co tu nalezl, bylo, dle jeho výpovědi, množství kostí, které dílem náležely lidským obrům, dílem ohromným drakům (risum teneatis amici) a ležely prý ve hromadách, z nichž mnohé následkem starobylosti byly zkamenělé, pročež toto místo ode dávna jmenováno bylo obrovským hrobem (Riesengrab).

R. 1752 prolezli na vyšší rozkaz dva jezuité P. Franz a Riegger tuto jeskyni a vnikli v ni dále, než Horöus přišel. Shledali, že tato místa byla již dříve mnohými knížaty navštívena. Stěny prý byly celé štíty a neznatelnými znaménky a písmeny pokryty. Na pravé straně bylo na jednom místě napsáno: Rudolphus I. Dux., jiná tři jména nebyla čitelna, a rok 1515. Nedaleko bylo napsáno: Fridericus Dux Austriae affuit anno 1409. Die 3 Junii.

R. 1804 navštívil tuto jeskyni Dr. Sartori a nalezl tu mnoho kostí předpotopních zvířat.

Každého roku prý přicházeli sem z cizích zemí lidé kopat a sbírat kosti, které prodávali ve své vlasti do lékáren, selským lékařům, mastičkářům atd.

Lidé označovali tyto kosti za dračí, ovšem učenci v nich zjistili kosti jednorožců, jeskynního medvěda a jiné. — (Naturwunder, Dr. Franz Sartori 1810)

Jest přirozeno, že následkem výroků učenců staré doby povstaly mezi lidem nejpodivnější pověsti a nejnemožnější pojmy. Víme, že často mnohá pověst vzala svůj původ z vědeckého badání a mnohý fakt, mnohá domněnka učenců stala se majetkem lidu. Lid zpracoval z toho pověst, báchorku, do níž vpletl své myšlenky, domněnky, pověry, ano i staré, dávné pověsti, s výroky učenců uvedl mnohé, co

věděl a co sám se domýšlel, v soulad a v souhlas. Konečně žily v pověstech lidových zděděné vzpomínky dávných předkův na zvířata již vymřelá, jež nazval draky. Možná, že i mnohá dávno vymřelá zvířata prapradědové znali, je tudíž i viděli. Náhled, že se udržela vzpomínka tato, sdílejí mnozí učenci a badatelé, kteří se snaží podati dokonce důkaz toho.

Že zvířata drakům podobná skutečně žila, jest známou věcí nalezením zbytků ze sauriů z doby jury, z doby křídové a proto pověsti o dracích nejsou pouhou báchorkou, jen čistým výmyslem.

Ale teprve v diluvium, ledové době byla přítomnost člověka v Evropě dokázána.[1])

V třetihoří převládali ssavci.

V době formace jury byli oni obroviti ještěři pravěku, pravěký pták archaeopteryx a jiní živi. Nejstarší epochou, v níž žil již člověk, jsou epochy solutréen a Magdalénien, tehdy žil člověk homo primigenus (Neandertalská rassa). Člověk solutréenský měl svou loveckou kulturu, o čemž máme důkazy v kresbách, které byly odkryty v jeskyních.

Tato otázka není daleko ještě vyčerpána a mínění i úsudky učenců se od sebe valně liší.

»Člověk diluviální vyhynul,« praví K. J. Maška[2]). »Nevyhynul však zákonem přirozeným, jako zvířata diluviální, nýbrž podlehl v nerovném boji se šťastnějším následníkem svým, členem velkého plemene Ariův, jehož potomkové i my jsme.«

Zprávy o bojích těch utkvěly v paměti lidu a zachovaly se až do našich dnů.

Jest tedy na snadě, že tito diluviální lidé přinesli vzpomínku na ona veliká zvířata, jestli samotni naši předkové jich neznali z vlastního nazírání. Vždyť mnohé pověsti a legendy, mythy a pohádky pocházejí ještě od dřevných národů, které tu bydlili; uchovaly se a přešly předáním od pokolení ku pokolení až na dnešní dobu.

Žunkovič[3]) uvádí pozoruhodná slova o dracích ve svém spisu: »Jak docházíme k tomu, že mluvíme o dracích a známe jejich vzhled již v době, kdy v tomto ohledu o geologické vědě nebylo ani řeči; jak možno označiti i určitá místa, že se tam udržela vzpomínka na draky? — Zcela jednoduše: Pověst ta právě není pověstí, neboť člověk znal ještě sauria doby jury a křídy a pravděpodobno jest to i pračlověk, který tuto nenáviděnou faunu zničil až na krokodila a jinak neškodná zvířata: leguana, chameleona, basiliška a jiné.«

»A proč,« táže se dále »neobsahovala by taková pověst něco reálního, kdy ještě i my, dnes žijící, viděli jsme mnohou pověst uskutečněnou!«

Vědeckým zkoumáním, pátráním a badáním bylo již mnoho zjištěno.

[1]) Michelis Dr. Heinrich: »Unsere ältesten Vorfahren, ihre Abstammung und Kultur.« Verlag von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin.

[2]) Maška K. J., prof.: »Pravěké nálezy ve Štramberku«. Časopis Olom. musea roč. 1884. Literatura o pravěkém člověku jest velmi četna a různa, zde uvedeno pouze nejnutnější.

[3]) Žunkovič Martin: »Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt?« Beitrag zur Klärung eines Geschichts- und Gelehrtenirrtums. Kremsier. 1904. Druck und Verlag des Heinrich Slovák. Str. 44, 95, 96.

Nálezy starých věcí, kostí, kamenných nástroju, všelikých starožitností, odkrytím starých zasypaných měst, hrobů a jiným se často mnoho potvrdilo jako pravda, která dotud jen v pověstech a pohádkách žila. Lze i předpokládati tedy, že snad člověk žil již se sauriem, a že pověsti o dracích jsou tradičně zachované povídky.

Na mnohých místech značně od sebe vzdálených nalézáme stejné pověsti o dracích, zejména takové, kdy lidé dobrovolně usmiřovali draky obětmi, nejen že zvířata všeliká jim donášeli, nýbrž předkládali jim i děti, mladíky a panny. Můžeme se domnívati, že se tak zvaní draci utekli do jeskyň, močálů, do nepřístupných míst, kam se k nim nemohlo, a vylézali jen na lup, jsouce puzeni hladem. Primitivní člověk, který se jich velmi bál a měl je snad i za nějakou zlou mocnost, aby je uspokojil, přinášel jim oběti, aby tím způsobem zachránil ostatní. Snad se tak stalo, když již strašných těch oblud bylo málo, jen nějaké zbytky bývalých sauriů a jiných krvelačných bestií, na jejichž zjev nebyl člověk již zvyklým. Časem vymřela, nebo byla pohubena obávaná zvířata, ale vzpomínku si na ně člověk zachoval. Ovšem původní obraz ohavných draků mu vymizel poněkud z paměti a představy jeho vzaly na se přehnané formy, odchýlily se více méně od původního zjevu, daly se mu všeliké přívlastky, jichž neměl, nebo se mu něco také ubralo.

Od tohoto člověka dávné doby tedy pochází snad i zachovaná vzpomínka popisu draků, zděděná a odkázaná od pokolení ku pokolení.

Poslední dobou došlo se k dalšímu poznání a důkazům o přítomnosti člověka na zemi za terciární doby. Ve Skotsku v jedné jeskyni se nalezly kresby, které prý byly zhotoveny lidskou rukou z předdiluviální doby a v nedotknutých vrstvách terciární doby v Německu ploché »lamelly« pazourku, jevící umělé rozštípení. Profesor E. Stasi také zjistil, že v jeskyních provincie Terra d'Otranto v Italii žili již lidé za doby obrovských ssavců. (Žunkovič, str. 96.)

Denní listy oznámily tuto zprávu z Pešti: »Znamenitý objev učiněn v jeskyni Ballově u Miškovců. V diluviálních vrstvách tu byly nalezeny zbytky lidské. Z nálezu se dá souditi, že v této krajině bydleli pralidé. Ve zmíněné jeskyni byla nalezena kostra dětská. Vyslaná komise na místo zjistila, že kostra skutečně spočívala ve vrstvách diluviálních.« Jedná-li se tu skutečně o kostru lidskou, není nám ovšem známo.

U vsi Sielca kolem Jezupola v lese zvaném »Bujna« jest skála vápenná, již lid zove »monastérem«. Jsou tu tři jeskyně. V horní nalezl prý jistý Filipovský dvě ploché kamenné desky, které daroval hraběti D. Na jedné z těchto desek byly vyryty podoby dvou okřídlených zmijí (draků), kteří bojují se sobem. Podobné desky jiné choval ve své sbírce hr. D. darované mu plebanem Synovickým ze Samnicy, jichž dle tvrzení dárcovy nalezl na »Bujném«. Na těchto jsou vyryty všeliké figury, v nichž se spatřovaly staroslovanské runy.[1])

---

[1] Demetrykiewicz Włodzimierz Dr.: »Groty wykute w skalach Galicyi wschodnej, pod względem archeologiernym« (Umělé jeskyně.) Stať v Materyaly antropołogiczno-archeol. i etnograficzne, wydawane staraniem komisyi antropol. akademii umiejętności w Krakowie. Tom VI. 1903.

Žunkovič uvádí pozoruhodné místo ze Saxo-Gramatiky (Hist. Davisea) v horách, kde se draci zdržují: ibi que (Island) in montes Blesone reperissse dracones alatos, galeis ornatos et gladios sub pinnis pectoralibus gerentes. Na str. 97 jmenuje nejstarší ilustrované dílo o dracích: »Schlangenbuch« von Konrad Gesneren. Vyšlo již r. 1589 v Zurychu, tedy v době, kdy geologie ani potuchy neměla o době sauriů, a přece ony všeliké typy těchto »Trachen«, jak se v knize oné jmenují, podobají se odrůdám později vykopaných sauriů a létacím plazům. Autor praví také, že všude činí tuto zlou zemi nejistou, zejména však Indii a zemi »Morenland«, leč i v milých alpských horách se nalézají a libují si ve slunci před jeskyněmi k jihu položenými, což jest skutečně také typickou vlastností krokodilů a ještěrek.

Že by takové pověsti a popisy byly povstaly jen nahodile, bez obrazného popudu, jest již nemyslitelno. (Žunkovič)

Také jinde nalézáme dokladů, že draci skutečně žili a nejsou pouhým výmyslem lidským.

Čteme ve spisku: »Das untergagene Lemuria«:[1]) »Za sekundární doby hemžilo se jen v teplých močálech plesiosaury a ichtiosaury, leč když uzavřená moře vyschla, stali se obrovští zemští plazové dinosauriové početnějšími, a pterodactylus saurier dostal netopýří křídla a mohl se vznésti do výše, nejen že mohl i po zemi lézti.«

Je ku podivu, jak toto udání učencovo souhlasí s pověstmi našeho lidu zejména na Slovácku, kde se praví, že z každého hada stane se šarkan, t. j. drak.

Na př. »na Bukovském zámku byl ve studni drak. Lidé ho zastřelili. Byl to šarkan, na boku vyrůstaly mu veliké ‚hrče', lebo sa z neho už drak robil«.[2])

Häckel napsal: »Nejmenší z těchto létavých ještěrů byli velcí jako vrabci, největší však s rozměrem sáhu křídel, více než 16 stop převyšovali největší nyní žijící ptáky.«[3])

Pozdější vykopaniny vynesly na světlo ještě větší kostry. Prof. Ray Laukester při schůzi »royal institution« v lednu r. 1904 poukázal na bronta sauria, jehož kostra byla 65 stop dlouhá. Byla nalezena v eolitické vrstvě na jihu, ve Spojených státech Ameriky.

Ve staré knize »Dryan« stojí psáno: »Zvířata s kostrou, draci hlubin a létací hadi přidružili se ke zvířatům lezoucím. Ti, již po zemi lezli, dostali křídla. Ti s dlouhými krky ve vodách stali se otci tvorů ve vzduchu.«

Moderní věda potvrzuje úplně ony výroky. »Třída ptáků svou stavbou a svým embryonálním vývinem jest plazům tak zpřízněna, že není pochybnosti, že povstala z jednoho odvětví této třídy; . . . odštěpení se ptáků od plazů stalo se každopádně v době trias nebo entejury.« (Häckel str. 457.)

---

[1]) Scott Elliot W.: »Das untergangene Lemuria.« Autorisirte Übersetzung von Anton von Ulrich. Leipzig. Verlag Max Altmann 1905 str. 23—25.

[2]) Holuby J. L.: »Drobné poviestky z Bošáckej doline.« Český lid VI. roč. 1891.

[3]) Häckel: »Natürliche Schöpfungsgeschichte«, str. 454.

Učenci píší také o velikých bojích zuřivých, které sauriové mezi sebou sváděli, a znázorňují je, ovšem ideálně v obrazích.

Na tyto boje se dělají i v pověstech narážky.

V pověstech Tenneho pod čís. 229 o dracích v Pomořanech stojí: »Někdy se stalo, že se na svých lupičských cestách (totiž draci) potkali a tu se ve strašném boji střetli. Z jejich ocasů při tom lítaly jiskry, šlehaly plameny a země kolem daleko široko se chvěla.« [1])

Ovšem není ještě dokázáno, že člověk žil zároveň se saurii, avšak, přihlížíme-li k výrokům učenců a badatelů a možno-li nám předpokládati, že již člověk v oné prastaré době mohl se vyskýtati na zemi a tak zvané draky znal, můžeme se i domnívati, že mnohá pověst o strašlivých dračích obludách může býti v základě pravdiva.

A když již se vyslovují domněnky, můžeme i vysloviti onu, že v pověstech o černokněžnících a o hrdinech z pohádek, kteří lítali na dracích, mohlo by býti také zrno pravdy.

Člověk si dovedl ochočiti všechna zvířata domácí, ochočuje a zkrocuje i divoké krvelačné šelmy a dovede si učiniti poslušny ty nejdivočejší bestie. Vidíme dnes v zoologických zahradách zvířata (i aligatory) zapřažena do dětských vozíků, vidíme spřežení se pštrosy a jiné. Ve válkách starého světa bojovali také sloni, leopardi, tygři, lvi atd.

Jestli člověk žil se saurii, nebo snad nalezl-li při svém objevení se na zemi ještě některé zbytky létavých ještěrů, draků, kdož ví, zda si je nedovedl z mláděte ochočiti a vyučiti?

Byli mezi prostými, primitivními lidmi úplně nekulturními zajisté jednotlivci, kteří duchem, věděním i zkušenostmi vynikali a dovedli více. Obecný lid je považoval za vyšší bytosti, za kouzelníky a podléhal jejich vlivu. A dovedl-li takový nevšední muž ochočiti i divá zvířata, považovali ho za mocného, vyššími duchovními dary obdařeného, za poloboha, hrdinu a reka — heroa. Tímto způsobem povstaly pověsti o kouzelnictví, čarodějství a pod. a dají se vysvětliti pak báchorky, báje, pověsti a pohádky.

Zajímavé jsou ony o slováckých kůzlířích, černokněžnících, kteří lítali na dracích. Kůzlíři, čarodějníci nebo černokněžníci zpytováním a upotřebením tajných sil přírodních a působením vyšších duchů provozují podivné, nadpřirozené, lidem nepochopitelné věci, čemuž se byli z knih černokněžnických naučili. »*Přinucují draky, aby vylezli z díry* v Radhošti u jezera Karlovického u Rožnova. *Dávají drakům ohlávky z vazového lýka.* Kdykoli škodná vichřice burácí, domnívají se lidé v okolí tom, že černokněžník odkudsi draka vyvedl, jenž letem svým vítr ten působí.« (Kulda, Valašské pohádky sv. I. str. 24.)

V jedné pověsti o Lopenickém pokladu se vypravuje o jednom basistovi, který tam spadl do propasti. Tam byl *zlatý sloup*, který lízali *dva draci.* On lízal také a nepocítil hladu. Černokněžník ho

[1]) Jahn Ulrich Dr.: Volkssagen aus Pommern u. Rügen.« Zweite Auflage. Berlin. Mayer und Müller 1890. Str. 171—172. »Die beiden Lindwürmer bei Lassau und der Peenmünder Heide.«

vysvobodil a *vyletěli na dracích.* (Holuby, »Drobné poviestky z Bošáckej doline«, Český lid VI. roč. 1891.)

Ovšem, zda v moravském Krasu, zejména v Macoše se zdržovalo nějaké obludné zvíře, nějaký drak, na němž Oběšlík vyletěl, patří jen do říše bájí a fantasie.

Nové písemnictví.

Výpravná prósa.

Sebrané spisy Al. Jiráska dostoupily svazku XLII. Obsahem jeho jsou *Písničky a jiná prósa* (nákl. J. Otty, str. 343). Spisovatel sám přidává vysvětlující označení »obrázky a studie«, kniha pak nám ukáže, že vznikla spojením prací vespolek nemálo odlehlých. Je tu ze dvou třetin beletrie tak sestavená, že představuje málem autorovu stupnici vývojovou, pokud právě jde o povídku. Úvodní povídka Písničky je drobný, půvabný skvost vyspělého umění Jiráskova z poslední doby jeho tvorby — vyšlať v loňském Zvonu. Nalezneme v ní v malém rámci soustředěny všecky přednosti jeho mistrného vypravování, živou, jadrnou plastiku postav, zachycených zhusta jen několika význačnými rysy a při tom v plné určitosti postavených na dějiště, syté vystižení zvolené doby jak v celku, tak v podrobnostech, pevně učlánkovanou stavbu dějovou a lahodné, zároveň pak i svérázné zpracování slovesné. Malý, drobounký je ten výsek ze života na českém venkově za dob Napoleonových, ale jak vhodně a obratně jest opřen o pozadí světových událostí! Jen několik postaviček pohybuje se tu na nerozsáhlém dějišti panského, kdysi Malovcova sídla na Střezmíři, a co tu je hybné životní síly, co vnitřního ruchu! A to vše je způsobeno tak zplna zdařilou kresbou prosté, jaré a nepřetvářivé Rozárky, dcerky správcovy v prvém rozpuku let, jejíž zjev div že neotřese mládeneckými zásadami dědice panstvíčka, známého a zmíry sympatického rytíře Jeníka z Bratřic. Rozkošná idylka skončí se záhy bez vážnějších konfliktů, jak se slušelo na dobu rokokovou. Ve starší práci Jiráskově, Maryle, na niž tu pro selankovitý ráz bezděky vzpomínáme a jejíž hrdinky je Rozárka jakousi příbuznou, bylo dramatického vzruchu právem více, neboť rytířský středověk doby Jiříkovy jej přímo předpokládal.

Obrátíme list — a jsme v jiném světě. Mladý, sotva dvacetipětiletý spisovatel předkládá nám tu ukázky své první tvorby. Dvě povídky, vzniklé roku 1876, Felice Tankredo a Turečkové, i další Markytánka z roku 1877 ukazují tehdejší sklon autorův. Kdybychom neměli na paměti jeho vesnických obrázků Z hor, mohli bychom se domnívati, že tehdy se úplně stavěl po bok Beneši Třebízskému, noře se ve válečné hrůzy třicetileté války a vybíraje z pohnutých dějů jejích příběhy, romanticky zbarvené. Není třeba při těchto povídkách upozorňovati, jak jsou zajímavé, hledíme-li k uměleckému vývoji autorovu, zejména pak k vzrůstu jeho tvůrčí síly, pokud jde o stavbu díla a jeho formální, po výtce pak slohovou stránku.

Další obsah knihy — studie — tvoří črty, jež vznikly jako vedlejší, pobočné práce podle jiných, rozsáhlých děl autorových. Historický povídkář a romanopisec neobejde se bez důkladné znalosti kulturních podrobností o době, z které čerpá látku. Tak vznikla črta o parukách právě jako rozprava o hospodářích (podle nynějšího názvosloví domácích pánech) a obyvatelích, o rodinném životě a manželském štěstí, jak je znázorňují postavy Paní Rosenmüllerové, choti známého tiskaře a vydavatele novin, a Jana Povolila (V »nebi«), i o pražské měšťanské svatbě s počátku 18. století. — Od mládí všímal si Jirásek bedlivě také zvláštností a svérázu lidového. Mimo jiné, obsáhlejší jeho práce toho druhu (o lidových stavbách, kroji a j.) svědčí o tom také v tomto svazku lidopisné črty, v nichž kreslí na př. rázovitou stařenu ze svého rodiště, vypravuje o čarodějných knihách, o pověrečných prostředcích proti zlodějům, podává příspěvky k dějinám českých blouznivců náboženských a j. — Literárně-dějepisného rázu jsou vzpomínky na Fr. Pravdu a Fr. Čupra — tato je čerpána z Čuprova deníku — a črta Z mladých let Husových. — Třemi drobnostmi z vojny různých dob — někdejšího opovídání nepřátelství a polem pracování bojovných předků — končí se zajímavá kniha, zavřená známým, srdečným listem Jiráskovým nynějším našim vojínům do pole, hroznějšího nade všecky válečné výpravy bývalé.

Nový, třicátý devátý svazek *Sebraných spisů Jak. Arbesa* (nákl. J. Otty, str. 353) obsahuje druhý díl *Theatralií*, řadě se ke knihám spisovatelových studií, feuilletonů a rozprav literárních. Také zde vede si Arbes týmž osobitým způsobem, který známe z jeho knih dřívějších a který se ze značné míry obráží také v jeho romanetech a povídkách. Z širokého pole látkového vybere si určitý úsek a tím se pak zabývá v rysech buď zcela povšechných buď se zevrubností, jež neúnavně probírá podrobnost za podrobností, až v nich vyčerpá vše, co se jeví možným nebo pravděpodobným, načež uzavře své vývody duchaplným, nejednou i překvapujícím závěrem. Celkem jsou tato Theatralia rázu literárního. Hned prvá stať, dost nápadně nazvaná Kufr nebožtíka bratra, má podkladem literární polemiku. Běží o Eman. Bozděcha z doby, kdy byl jmenován dramaturgem českého divadla. Tehdy ho nařkl divadelní zpravodaj České Thalie, kterou řídil Jos. Mikuláš Boleslavský, že vzal svá dramata z pozůstalosti svého bratra žurnalisty. Bozděch pokládal J. J. Staňkovského za pisatele zlomyslného klepu a odpověděl mu velmi řízně. Arbes pak zde podrobně sleduje, jak se vyvíjela polemika odtud vzniklá. Dnešnímu pokolení je to věc téměř zcela nová a zejména pro své literární osoby jistě zajímavá. Tak si vede také v jiných případech, při čemž se opírá zejména o současné hlasy novinářské a jiné pomůcky, po nichž má spolehlivý rozhled. Rozumí se, že tím vynáší na jevo, po případě vyzdvihuje nejednu podrobnost, která má nepopíratelný význam v dějinách našeho divadla nebo literatury.

Literárního rázu jest také přehledová studie »České historické báje na jevišti«, kdež autor shledává doklady jak po divadelních hrách cizích, tak domácích a jde ve své přehlídce až do nejnovější doby. Podobného rázu jest rozprava »Dramata o Marii Stuartce«,

vyvíjená z historického úvodu, v němž se zevrubně líčí zvláště odsouzení a smrt Marie Stuartky. Rozsáhlá práce »Emil Augier na českém jevišti« má podle spisovatelovy předmluvy býti jakýmsi nepřímým znázorněním, jak by se u nás asi bylo vedlo dramatikovi tak vynikajícímu, jako byl na př. Augier, kdyby se byl vyskytl v době, kdy se jeho hry u nás pilně překládaly a hrály. Ta hra za hrou se potom probírá, oceňuje a spisovatel dokládá, jakého výsledku dožila se která na našem jevišti. Závěrečná stať »Česká divadelní sfinga«, důrazně vytýká známou zkušenost, že původní dramatická tvorba u nás bujněji nevzrostla ani vlivem »Zlatého domu«. — Že Arbes i ve studiích a rozpravách toho rázu, který tu je nejvíce zastoupen, píše co možná zábavně, aby upoutal i širší čtenářstvo, je věc známá a není třeba na ni zvláště upozorňovati.

Do »onoho času, ke konci osmnáctého století« klade Antonín Sova děj své nové půvabné povídky, nazvané *Pankrác Budecius, kantor* a blíže určené jakožto »quasi legenda« (str. 93, nákl. Hejdy a Tučka). Tenkrát se leckde jinde — právě tak na dějišti autorova příběhu, »v jedné chudé vesnici jižních Čech«, jako v jiných koutech po světě »nepožadovalo od kantorů více, než duše poctivá oddané srdce a hodně mnoho muziky«. Náš hrdina, »hudebník a také učitel«, vyučil se řemeslu tkalcovskému, ale podědil po předcích, přísných evangelících, náklonnost k vážným knihám, k bibli a k výkladům Písma, do nichž se však nořil se stejnou zálibou jako do některých knih bratrských nebo novějších historií a spisů světských. To vše zachoval si ze Žitavy, kam se jeho předkové pro víru uchýlili. Sám však již neměl vědomí o náboženských tužbách starších dob, nebyl ani příliš pobožný, nýbrž „byl jen příliš pověrčivým katolíkem své doby«. Spisovatel doplňuje tyto základní rysy povahy svého hrdiny četnými podrobnostmi a staví pak na tom povahopisu jako na pevném, dobře rozpočteném podkladě vlastní osnovu Budeciova životního příběhu.

Jeho kantor Budecius jeví se nám i v tom úzkém rámci nespletitých příhod, jež se k němu pojí, jako podivuhodná a zajímavá směs živlů navzájem nemálo odchylných, ano vespolek se potírajících. Budecius, svým postavením člověk pokorný, ponížený a téměř přišlápnutý, sám je tvrdým vladařem ve své domácnosti; zejména ke své ženě se chová jako bez citu. Teprve její skon staví mu na oči všecku křivdu, které se na ní dopouštěl. Proto také, dav se přinutiti k druhému manželství s panskou komornou Lizettou, pokládá její přísné poručnictví za zasloužený trest za bezpráví, jež páchal na první choti. Hrubá pověrečnost střídá se u něho s chvílemi, kdy rozum chladně přemítá, živočišná obhroublost nevylučuje jemnějších záchvěvů a ušlechtilejších vznětů. Jakožto hudebník má Budecius silnou příměs vlastností vznětlivého umělce. Trpí stálým vnitřním neklidem, propadá výbuchům nevázaného, bujného veselí a hýčká jako skladatel své tvůrčí myšlenky, nemoha se vzchopiti k rozhodnému činu, aby je uvedl ve skutek. Teprve jeho syn Karel Maria, zbaven jsa včas škodného vlivu otcových vad, vyroste jako dědic jeho ducha v to, oč otec jen matně se pokoušel. A starý Budecius, očištěn jsa bludnou poutí světem ode všeho rmutu svých mladých let a učiniv zadost za

prohřešky minulosti, dochází posléze smíru a zároveň též odměny v životních úspěších synových.

Knížka, v níž se k hodnotnému obsahu pojí sličná, vkusná úprava bibliofilská, je plna rozmarné svěžesti a syté náladovosti, plně vystihující ráz doby, do níž jest položen děj, jemuž na některých místech sluší zabarvení pohádkovitě legendární. *F. V. Vykoukal.*

Obzor divadelní.

Opera.

Národní divadlo provedlo letos jako původní novinku opětně dílo Vítězslava Nováka, komickou zpěvohru »*Karlštejn*« s librettem Fischerovým, upraveným podle krásné veselohry Vrchlického. Také druhou svojí operou uvádí nás skladatel do ovzduší českých hradů, a zase běží o látku komickou, byť třeba ne tak drasticky komickou, jako byla ve »Zvíkovském rarášku«. Proto hudba »Karlštejna« celkem se podobá hudbě opery předešlé; omezila jen poněkud zvukomalebné hříčky, tam přes míru používané, ač jich nikterak nevymýtila snad zcela. Zase se tu setkáváme se známými Novákovskými harmoniemi, s jeho melodickými imitacemi taktových motivů, s příznačnými proň drobnými figuracemi dechů, s převážně recitativním slohem deklamačním v údělech vokálních atd. Povážlivější však je, že se v Karštejně objevují velmi často partie, jež postrádají osobitosti; máme si to vyložiti chvatem, s nímž bylo dílo skládáno, či přílišnou důvěrou v techniku, získanou komposicí opery předešlé? Jisto je, že i Fischerova úprava mnoho na tom zaviňuje; tak na př. duté vlastenecké fráze Karla IV. v prvním jednání, jichž logický smysl někde ani nelze postihnouti (»*nezapomeňte* nikdy na *hrdost* a *budoucnost* českého lidu!«) zhudebňuje Novák stejně šablonovitým způsobem. Také instrumentace díla je — proti »Rarášku« — ku podivu šedivá; myslím, že to zaviňuje menší užití *samostatných* skupin dechových nástrojů dřevěných, jež se v »Rarášku« aspoň na zvukomalbě pilně zúčastnily.

Dramatické nedostatky, jež jsem konstatoval při »Rarášku«, vystupují při »Karlštejně« ještě zřetelněji než tam, poněvadž je dílo Vrchlického hlubší a zříká se vnějších effektů scénických. Libretista jich sice několik přidal, ale násilně, na př. Karlovu modlitbu za vlast, zpívanou na půl cestě do kaple — obecenstvu. Novák nedovede svojí hudbou zachytiti *scénu* v jejím celkovém rázu a dramatickém spádu. První jednání na př. začíná tajemným voláním hradního »Dále od hradu, dále . . .«. Novák předešle tomu několik pompésních taktů, jež nás ovšem do této »Karlštejnské« nálady neuvedou. Dialog neplyne veseloherním tempem, nýbrž se vleče, zvláště mluví-li Karel IV. Konversační sloh se drobí v řadu jakýchsi arií; tak ve scéně Karlově s Arnoštem z Pardubic v III. jednání (při víně) slyšíme z úst Karlových hymnus, jaký užil Novák s báječným úspěchem na konci »Údolí Nového království«. Tam šlo o písňový cyklus, určený pro koncertní přednes, v této scéně je však dramaticky nemožný. Novák

řídí se vždy jen textem, bez zřetele na scénu. Tím vzniká i úryvkovitost jeho hudby, poněvadž příliš charakterisuje četné podrobnosti poetické, jež mají jednotu scény jen zabarvovati, nikoli však rušiti.

Objevuje se tu u Nováka případ, častý u skladatelů, ale ještě častější u básníků. Ani veliký básník není vždy dobrým dramatikem, chybí-li mu totiž smysl pro účinnost divadelní scény a intuitivní chápání zákonů, jimiž se řídí. A tak Novák, mistr intimní hudby, ztroskotává na divadle. Jen scény naprosto rušné, jako v II. jednání, jsou působivé; za to vděčí však výkonům herců. Ostatní je mrtvé. Provedení díla bylo velmi pečlivé a výkony orchestru i solistů pod Kovařovicem plně se dařily. Pí. Horvátová vytvořila pěvecky i herecky postavu královny Alžběty velmi šťastně. Také scenování díla bylo vesměs pěkné. *Dr. Otakar Zich.*

Hudební rozhledy.

Tak jako předešlá léta, žijeme i letos ve znamení dobročinných koncertů, pročež jen ve stálých institucích objevují se díla, jež obsahem nebo provedením si žádají, aby o nich bylo psáno. *Česká Filharmonie* provedla Berliozovo velkolepé »Faustovo prokletí«, dílo, jež patří k největším výtvorům geniálního tohoto skladatele. Bohužel podání Zemánkovo bylo velmi matné, v tempech mnohdy zcela pochybené, takže dojem nemohl býti plný. *Komorní spolek* provedl jako původní novinku jednověté kvartet mladého českého skladatele K. B. Jiráka. Je to skladba, jež svědčí o neobyčejném nadání autorově. Temperament mládí je význačnou její vlastností a pro ten přehlédneme, jsou-li tu a tam místa, jež směřují přespříliš k effektu, nebo je-li dílo formálně tu a tam přetrženo (zvláště ve střední části po jakémsi fugatu). Obdivuhodný je Jirákův smysl pro nástroje; jeho kvartet zní tak znamenitě, jako by byl dílem zkušeného skladatele. Na dalším koncertu téhož spolku vystoupila mladičká klavírní virtuoska Kurzová, hlavně skladbami Chopinovými; podati velkou formu sonaty B-moll se jí sice nezdařilo zcela, ale v drobných skladbách mistrových, ba i v polonéze, překvapila krásným přednesem a vynikající technikou. Na koncertu posledním pak slyšeli jsme zase českou novinku, smyčcový kvartet C-dur od Ad. *Piskáčka.* Dílo je čtyřvěté a má poetikký program, jehož souvislost s hudbou není vždy zřejmá. Čistě hudebně souzeno, je nejlepší věta úvodní, se zajímavým hybným motivem, pěkně pracována. Za to scherzo je dosti všední a volná věta, prozrazující vliv Smetanův, matná. *V písňovém* spolku byl nejpozoruhodnější večer ženských sborů, jež dokonale umělecky provedl *ženský sbor »Moravského smíšeného sboru učitelského«* řízením *Vachovým.* Vedle málo slýchaných dvojzpěvů Fibichových slyšeli jsme tu i dvě novinky *Janáčkovy.* Z nich »Zlatá ulička« je sbor velmi zajímavý a originální; ballada »Vlčí stopa« trpí nemírným opakováním, jež zcela ničí její dramatický spád.

Dr. Otakar Zich.

R. 1917. ČÍS. 3.

OSVĚTA

Kamil Krofta:

Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848.[1]

Když r. 1526 volbou Ferdinanda I. za krále českého a uherského tři státy, jichž spojením vznikla naše říše, octly se pod vládou společného panovníka, kvetlo ve všech stavovské zřízení státní. Svrchovaná moc státní nebyla tu jako o několik století dříve a zase později soustředěna v rukou panovníkových, nýbrž rozdělena mezi panovníka a stavy, t. j. vyšší třídy společenské, stavovsky zorganisované a urči-

[1]) Thema není dosud celkově zpracováno. Nejšířeji o něm psal známý německorakouský historik *Bidermann* ve své knize Geschichte der oester. Gesammtstaatsidee (1. sv. 1867, 2. sv. 1889) a v rozpravě Die öst. Länderkongresse sepsané r. 1882, ale teprve r. 1896 z jeho pozůstalosti vydané Adlerem (v Mitt. des Instit. für öst. Gesch. XVII). Obě práce jednají o době od r. 1526 do Marie Terezie. Všechna ostatní dosti hojná literatura o této otázce týká se vždy jen menšího období časového a bude uvedena později. Tento náčrtek pokouší se toliko shrnouti v souvislý přehled hlavní poznatky v této literatuře uložené, dosud velmi roztříštěné a proto namnoze unikající nejen širší veřejnosti, nýbrž i odborníkům. Poznatky ty jsou ovšem kriticky zrevidovány a pokud možno užito přímo pramenů, na nichž jsou založeny. Podniknouti soustavné a samostatné pátrání po pramenech nových nebylo mi možno. Vím sice dobře, že v stavovských archivech všech zemí zúčastněných ještě mnoho by se mohlo najíti. Jmenovitě v archivech slezských a lužických, dosud pro tuto otázku neprozkoumaných, možno očekávati podle zkušeností učiněných při jich výzkumu pro Sněmy české bohatou kořist (mám na mysli hlavně relace slezských poslů k generálním sněmům České koruny, při nichž se konaly sjezdy zemí starorakouských). Ale i v archivech zemí starorakouských, jak svědčí zvláště ukázky podané Loserthem (viz o nich doleji), jistě leccos se ještě najde. Sebrání a zpracování všech těch pramenů je však úkolem budoucnosti. Nepůjde při tom jen o společné sněmy nebo sjezdy všech zemí domu rakouského, nýbrž také a ještě více, zvl. při pramenech slezských a lužických, o samy generální sněmy koruny České, jejichž zřízení a působnost dosud známe jen nedostatečně, takže theoretickým úvahám o nich namnoze nedostává se bezpečného základu věcného. Náš podnikavý archiv zemský zajisté neopomine podle možnosti těmto věcem věnovati náležitou pozornost.

tými politickými právy nadané. Byla to všude vyšší a nižší šlechta (páni a rytíři), měšťané zeměpanských měst, většinou též vyšší duchovenstvo (preláti) a výjimečně (v Tyrolích) i svobodní sedláci. V některých věcech sice moc panovníkova nebyla jimi nijak omezena, v jiných však nemohl nic podniknouti bez svolení, souhlasu nebo spolupůsobení stavů. Zejména nemohl panovník nikde ukládati nové daně bez svolení stavů, z čehož plynulo, že při stále rostoucí potřebě peněz bylo mu vykupovati si ochotu stavů vážnými ústupky na újmu moci vladařské a dbáti jejich hlasu ve všech důležitých otázkách státních. Vliv, jehož takto stavové nabývali na stát a jeho správu, byl od nich vykonáván hlavně na *sněmích*, které se již dlouho před r. 1526 ve všech třech státech sjednocených toho roku pod vládou Ferdinanda I. staly zcela pravidelným zařízením ústavním. Ježto pak každý z těch států byl složen z několika zemí na sobě nezávislých, z nichž každá měla nejen své vlastní zákony, úřady a soudy, nýbrž i svou vlastní stavovskou obec zemskou — neboť stavové každé země se pokládali za zvláštní svépravnou a na venek uzavřenou korporaci —, bylo v každém státě rovněž tolik sněmů. Naproti jednotné moci panovnické stálo tedy všude několik samostatných obcí stavovských, zastoupených stejným počtem sněmů.

Ačkoli tyto sněmy zemské byly všude vlastním působištěm a hlavním orgánem moci stavovské, objevují se vedle nich již před r. 1526 ve všech třech státech stavovská shromáždění, složená ze zástupců všech neb aspoň několika zemí každého státu. V koruně České jsou to *generální sněmy* všech jejích zemí. Takové sněmy bývaly svolávány již za Jana Lucemburského, který připojil Slezsko ke koruně České, i za Karla IV., a jednávalo se na nich hlavně o otázkách týkajících se řádu nástupnického v rodě královském. Na jednom z nich, posledním před válkami husitskými — byl to sněm konaný r. 1355 — vydal Karel IV. ustanovení, jemuž se přičítá zvláštní význam pro další vývoj generálních sněmů českých. Privilegiem, stanovícím nástupnické právo mladšího bratra Karlova, moravského markrabí Jana Jindřicha, nařídil, že markrabí moravský a jeho dědicové mají jako jiní knížata České koruny bývati přítomni korunovaci a jiným jednáním, týkajícím se cti a slávy království Českého. Poněvadž tu zajisté jde spíše jen o slavnostní shromáždění povahy formální, kde by se obnovovaly přísahy a konaly jiné obřady toho způsobu, než o skutečné sněmy, na nichž by se činila usnesení a zdělávaly zákony, mělo ustanovení privilegia z r. 1355 sice veliký význam theoretický jako okázalý výraz státoprávní jednoty zemí koruny České, ale k vytvoření řádných sněmů celé koruně společných valně nepřispělo.

Právě po r. 1355 nastává dlouhá přestávka ve svolávání sněmů generálních. Nehledíme-li k společným shromážděním stavů českých a moravských za doby husitské, jimž sotva můžeme přiznati název sněmů generálních, konal se generální sněm České koruny zase teprve r. 1441, když šlo o osazení osiřelého trůnu, a z podobných příčin sešli se stavové všech zemí České koruny v potomních letech až do konečného urovnání českých poměrů mírem Olomouckým r. 1479

ještě několikráte. Tato shromáždění stavů ze všech zemí České koruny nebo jejich plnomocníků měla nesporně povahu generálních sněmů, neboť opravdu rozhodovala o společných záležitostech celé koruny jako její oprávněné zastupitelstvo. Nesmíme si je arci představovati jako shromáždění, na nichž by se hlasovalo podle určitých zásad a hlasováním činila se usnesení. Spíše možno říci, že se tu vyjednávalo mezi zastupitelstvy jednotlivých zemí, z nichž každé se radívalo pro sebe, a rozhodnutí dělo se takřka formou smlouvy. Také dlužno míti na mysli, že tak časté konání sněmů generálních v těch letech bylo způsobeno zcela mimořádnými poměry tehdejšími; poněvadž nebylo obecně uznané nejvyšší moci vladařské, která byla nejsilnějším a prakticky nejvýznamnějším pojítkem všech zemí České koruny, byli stavové zemí těch takřka nuceni dohodovati se sami mezi sebou a proto se scházeti k společným sněmům, z nichž by se snad byla mohla vyvinouti pravidelná instituce s pevným zřízením, kdyby takové poměry byly potrvaly.

Jakmile však se vrátily poměry normální, přestala potřeba takových a tak častých sněmů. Za celou dobu od r. 1479 do r. 1526 sešli se stavové všech zemí koruny České, pokud víme, jen dvakráte k společnému rokování, totiž r. 1512 a 1518, po obakráte v Kladsku. Tu sjeli se plnomocní vyslancové stavovští z Čech, Moravy, Slezska a Lužic a ujednali smlouvy o společné stíhání zbojníků a škůdců zemských, o vzájemnou pomoc proti nim. Kdežto na dřívějších sněmech generálních stavové čeští bývali zastoupeni plným počtem, stavové vedlejších zemí svými poselstvy, takže to byly vlastně sněmy české, obeslané poselstvy z vedlejších zemí České koruny, oba tyto sjezdy v Kladsku byly i z Čech obeslány toliko plnomocnými zástupci. Jsou zajímavé jako pokus o společné, jednotné řešení kladných úkolů státních všemi zeměmi České koruny, ale takového řešení dosahovalo se toliko vyjednáváním a smlouvami mezi zástupci jednotlivých zemí, nikoli jednotným usnesením společného stavovského zastupitelstva celé koruny.

Generálním sněmům České koruny podobají se t. zv. *říšské sněmy uherské.* Podle učení uherských historiků ústavních vlastně všechny sněmy uherské byly sněmy říšskými, neboť prý na nich vedlejší země koruny Uherské, Chorvatsko i Sedmihradsko, bývaly zastoupeny zcela pravidelně a jejich usnesení platila sama sebou též pro tyto země. Ale o správnosti toho učení, které prozrazuje tendenci v uherském dějepisectví běžnou, možno důvodně pochybovat. Je sice pravda, že na některých sněmech uherských se objevují chorvatští a sedmihradští poslové (oratores), ale stejně pravda je, že Chorvatsko a Sedmihradsko mělo své vlastní sněmy, které samostatně svolovaly berni a činily samostatná usnesení povahy zákonné, a že podobná usnesení sněmův uherských nebyla pro ně beze všeho závazná. Zdá se tudíž, že by i v Uhřích slušelo rozeznávati vlastní sněmy uherské (zemské) od společných sněmů celé koruny, říšských nebo generálních, které zajisté stejně jako generální sněmy koruny České byly institucí mimořádnou.

V zemích starorakouských nebylo instituce podobného významu státoprávního jako generální sněmy české nebo říšské sněmy uherské

což souvisí s tím, že stavové zemí těch neměli práva rozhodovati o koruně a řádu nástupnickém, ale i tam konávaly se *sjezdy stavovských nebo sněmovních výborů* ze všech neb aspoň z několika zemí, jež moderní věda označuje názvem *kongresů*. O takovém sjezdu stavovských výborů ze zemí nazývaných později vnitrorakouskými (Štyrska, Korutan, Krajiny a Gorice) je první zpráva již z r. 1338, kdežto první sjezd zemí dolnorakouských, k nimž počítaly se mimo pozdější země vnitrorakouské oboje Rakousy, svolán byl, pokud známo, teprve r. 1474. K společnému sjezdu všech zemí starorakouských mohlo dojíti teprve po jejich spojení v rukou jediného panovníka, jež se stalo za Maximiliana I. Maximilian takřka od počátku své vlády usiloval o takový sjezd všech svých zemí, ale teprve na konci jeho života podařilo se jej uskutečnit. R. 1518 sešlo se v Inšpruku 70 stavovských delegátů ze všech zemí Maximilianových, kteří se radili a usnášeli o povolení berně, o společné obraně proti Turkům a Benátčanům, o správních reformách. Konalo se však jen málo společných schůzí, neboť zpravidla jednala poselstva jednotlivých zemí nebo skupin zemských odděleně a s ostatními poselstvy dohodovala se písemně. Usnesení se tudíž děla, podobně jako na obou generálních sněmích koruny České konaných za doby jagellonské, smlouvou mezi zastupitelstvy zemí, nikoli snad hlasováním. Týkala se však mnohých a velmi důležitých otázek z rozmanitých oborů státního života a měla tudíž bohatší a významnější obsah než usnesení oněch dvou generálních sněmů českých. Podobný sjezd všech zemí starorakouských konal se na konci r. 1525 a začátkem r. 1526 v Augsburce.[1])

I. *Doba Ferdinanda* I.[2])

(1526—1564.)

V každé ze tří státních skupin, jež se r. 1526 spojily pod vládou rakouské větve rodu habsburského, byl tedy sice znám pojem sněmů nebo sjezdů stavovských společných všem neb aspoň několika jejich zemím, nikde však tyto společné sněmy nebo sjezdy nestaly se tak pravidelným a prakticky významným zařízením ústavním jako sněmy

[1]) O sněmích českých, zvl. generálních, před r. 1526 poučují hlavně *Kalouskovo* České státní právo, *Čelakovského* Povšechné české dějiny právní, *Riegrovy* Říšské dějiny rakouské (vydané Kadlecem) a naposled *Kaprasovy* Právní dějiny zemí koruny České II. 1 z r. 1913, kde se podrobně uvádí další literatura. O sněmovnictví uherském jedná důkladný spis *Timonův*, přeložený *Schillerem* do němčiny a vydaný s názvem Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte (1904) a stručněji, ale s důkladnou znalostí věcnou *Kadlec*, Uherské ústavní dějiny (1907, otisk z Ott. Slovníku nauč.). O sněmích v zemích starorakouských a o stavovských kongresech najde se poučení v známých příručkách říšských dějin rakouských, zejména *Luschinově*, *Huber-Dopschově* a české *Riegrově*.

[2]) Pro tuto dobu máme cennou rozpravu *Ant. Rezka*, První pokusy o společný parlament pro všechny země rakouské (Osvěta 1882), jež se věcně zhruba kryje s touto první kapitolou mé práce. Oč tu (krom několika menších doplňků a oprav) více podávám, je čerpáno

zemské, které, jak řečeno, stále byly vlastním působištěm a hlavním orgánem moci stavovské a pro panovníka zpravidla jediným prostředkem k jednání se stavy jeho zemí. Ferdinandovi I., když se r. 1526 stal pánem tolika zemí, působilo arci mnohé a nemalé nepříjemnosti, že mu bylo takřka o vše, k čemu bylo třeba stavovského spolupůsobení, jednati s tolika sněmy a že zejména o dovolení, aby směl vymáhati berně, což se za něho stalo každoroční zvyklostí, bylo mu ucházeti se na tolika sněmích. Není divu, že mu záleželo na zjednodušení těchto poměrů. Proto se přičiňoval v každém ze svých tří států o konání sněmů a sjezdů stavovských společných všem nebo několika jejich zemím, jaké se konávaly již za doby předchozí — zvláště generální sněmy České koruny došly za něho, jak ještě uvidíme, velikého rozvoje —, ale nepřestávaje na tom, snažil se, aby se k společnému jednání scházeli stavové všech jeho zemí vůbec.[1])

První popud k tomu dali Ferdinandovi, zdá se, aspoň nepřímo stavové moravští. Hned r. 1527 žádali totiž Moravané svého nového krále, aby se postaral o zavedení stejnozrnné mince ve všech svých zemích, a Ferdinand rozhodl se svolati za tím účelem stavy všech svých zemí k společnému sněmu. Oznámil to již na sněmu konaném v listopadu r. 1527 stavům českým, kteří, jak se podobá, bez vážného odporu, »k takového sněmu obeslání, kde a kdy bude jmín býti«, zvolili ze sebe osoby, »aby na ten sněm jely a o to jednaly, kterak jedna mince proti druhé na zrno srovnati a bráti se má, však zrna českého nelehčíce«, a dokonce žádali, »na čem ta věc konečně bude postavena, kdo by z toho vystoupil, aby na to pokuta uložena byla, aby to mohlo vskutku vyplněno a zachováno býti, co se na tom sněmu zjedná« (Sněmy I., 264). Podobně jako se stavy českými jednal nepochybně Ferdinand také se stavy svých ostatních zemí, aby zvolili své zástupce na společný sněm, jejž potom opravdu svolal na 1. leden 1528 do Brna. Sám také v prosinci 1527 ustanovil tři komisaře, kteří jej měli na sněmu zastupovati, a uložil jim, aby vybídli stavovské delegáty k jednotné úpravě mince podle vzoru tyrolského a dolnorakouského. Vykonání toho, o čem by se sněm uradil, mělo se svěřiti zvláštním superintendentům, jež by si zvolila každá země.

---

z publikací novějí vydaných. Jsou to, krom uvedené již posmrtně vydané rozpravy Bidermannovy, zejména práce štýrskohradeckého profesora *J. Losertha*, Ständische Beziehungen zwischen Böhmen und Innerösterreich im Zeitalter Ferdinand I. (Mitt. d. Ver. für die Gesch. Deut. in Böhmen L, 1912) a společně s *F. Mensim* vydaný spis Die Prager Ländertagung von 1541/2 (Arch. f. öst. Gesch. 103, 1913); obě práce mají pro nás cenu hlavně tím, že se tu uveřejňují nové důležité prameny ze stavovského archivu štyrskohradeckého. Na jiné podobné prameny v zem. archivu lineckém, zvl. pro společný »sněm« r. 1543—4, upozorňuje a některé zprávy z nich uvádí *F. Mensi*, Geschichte der direkten Steuern in Steiermark I. (1910). Jiné podrobnosti z moravských pramenů má *Kameníček*, Zemské sněmy a sjezdy moravské I. (1900) a II. (1902). Srov. též *Tomkův*, Děj. m. Pr. XI. a XII.

[1]) Není bez zajímavosti, že již dávno před r. 1526 zástupcové stavů českých, rakouských a uherských sešli se, ovšem za příležitosti zcela mimořádné, k společnému jednání, totiž r. 1452 na sjezdu vídeňském, o němž viz u *Palackého*, Děj. n. č. IV. 1. str. 276.

Ale sjezd takto připravovaný se neuskutečnil. Dostavili se sice do Brna poslové stavovští z Dolních Rakous, Moravy a Slezska, ale poselstva ostatních zemí nepřišla a s porad tedy sešlo. Přičítaje nezdar sjezdu nahodilým příčinám — nedostatečnosti příprav a hlavně moru, jenž zuřil na Moravě a snad odvrátil zvolené posly ostatních zemí od jízdy do Brna —, přeložil jej Ferdinand do Prahy na červenec 1528. Ale nic to nepomohlo, poněvadž stavové čeští a uherští odepřeli účastniti se společných porad z důvodů nám neznámých. (Bidermann, Gesammtstaatsidee I., 3—4.)

Od té doby již Ferdinand, pokud víme, nepokoušel se o svolání společného sněmu svých zemí k poradě o minci. Za to však brzy potom počal usilovati o konání takového společného sněmu k úradě o prostředcích na obranu proti nebezpečenství tureckému, jehož odvrácení arci bylo předním společným zájmem všech těchto zemí. Byl k tomu nabádán stavy svých zemí starorakouských. Když v únoru 1528 dal sněmu hornorakouskému předložiti žádost za svolení pomoci proti Turkům, stavové hornorakouští ve své odpovědi požádali ho, aby brzy svolal výbory nově získaných království a dohodl se s nimi o stejnoměrném rozvržení břemen válečných na všechny země. Stavové krajinští ze stejného důvodu někdy touž dobou přimlouvali se přímo za svolání společného sněmu všech zemí a podobně vyslovili se stavové dolnorakouští na sněmu listopadovém r. 1528 a stavové štýrští v květnu 1529. Toto nalehání stavů starorakouských a zajisté i vzrůstající nebezpečenství turecké — r. 1529 sultán Soliman II. pronikl až k Vídni — pohnulo Ferdinanda k novému pokusu o společný sněm všech jeho zemí, k čemuž radili mu i zástupcové stavů českých a moravských, když s nimi o to jednal ve Znojmě někdy na podzim r. 1529. (Sněmy I. 326.) Poněvadž tehdejší poměry v Uhřích, jež byly z největší části v moci nepřátelské, nedovolovaly pomýšleti na účast stavův uherských, šlo předem toliko o společný sněm zemí koruny České se zeměmi starorakouskými. Svolav v polovici prosince 1529 sněmy zemí starorakouských, dal jim Ferdinand předložiti žádost, aby každý sněm zvolil několik osob a vypravil je ke dni 13. ledna 1530 do Lince s plnou mocí jednati také se stavy koruny České o poskytnutí společné pomoci na obranu Uher a odvrácení dalších nájezdů tureckých.

Také v jednotlivých zemích České koruny svolány byly v stejnou dobu sněmy zemské, jimž předložena žádost královská, aby zvolily poselstva na generální sněm České koruny položený na den tří králů r. 1530 do Budějovic. K tomu však připojena žádost, aby tato sněmovní poselstva byla opatřena plnou mocí, bude-li toho třeba, jeti do Lince a tam jednati s posly všech ostatních zemí Ferdinandových, kteří tam budou shromážděni, o společnou pomoc proti společnému nepříteli. Vyhovujíce přání královu, stavové moravští v Brně shromáždění zvolili své zástupce na generální sněm do Budějovic a dali jim také moc jednati s posly zemí rakouských v Linci, ale svolení to mělo platiti jen pro ten případ, kdyby také poslové ostatních zemí České koruny měli takové plnomocenství, neboť jinak ani poslové moravští neměli se dávat do jednání s posly rakouskými. (Kameníček

l., 68 p. 2). Usnesení stavů slezských není sice známo, ale zdá se, že mělo podobný smysl. Ale stavové čeští zamítli žádost královu zcela rozhodně. Usnesením sněmu českého dostalo se králi takovéto odpovědi: »Jakož také od poslů krále J. Mti. jest mluveno, byla-li by toho potřeba oznámena, aby poslové z tohoto království a z jiných zemí k tomuto království přislušejících jeli do Lince a tu se sjeli s posly z jiných zemí J. Mti. král. . . .: *i k tomu vůle nedáváme pro ublížení našich svobod* a za to J. Mti král., pána našeho milostivého, prosíme, aby nám v tom za zlé míti a toho sobě do nás obtěžovati neráčil. Než jestliže chtí z těch zemí poslové do Budějovic přijeti a kteříž od nás poslové budou s nimi chtíti jaké rozmluvení anebo jednání tu v Budějovicích míti, k tomu dáváme vůli na takový způsob, aby naši poslové proto nic s nimi nezačínali, nežli aby to prvé na stavy tohoto království vznesli, a oč bychom se v stavích srovnali a svolili anebo k čemu přistoupili všichni stavové společně, to bychme J. Mti. královské potom oznámiti chtěli.« (Sněmy I. 315.) Stavové čeští tedy naprosto odepřeli dáti svolení, aby poslové vypravení od nich na generální sněm České koruny do Budějovic směli se zúčastnit sjezdu všech zemí Ferdinandových v Linci. Dovolili jen, že s vyslanci ostatních zemí mohou jednati v Budějovicích, ale ani pro ten případ nedávali jim plné moci, pravoplatně cokoli ujednati, nýbrž všeliké rozhodnutí vyhrazovali sobě, t. j. budoucímu sněmu českému.

Neznáme všech příčin, jež pohnuly stavy české, aby tak příkře zamítli královo pozvání na sjezd do Lince, když přece nedávno nevzpírali se obeslati společný sněm svolávaný do Brna. Jednou z nich byl asi sám program vytčený sjezdu lineckému. Kdežto společný sněm v Brně měl se raditi o zavedení jednotné mince, tedy o věci, která vlastně náležela do oboru neomezené moci královské, na sjezdu v Linci mělo se rokovati o pomoc proti Turkům, tedy především o berně, jejichž svolování bylo nejdůležitějším právem stavů, a to právem, jež podle jejich názoru smělo býti vykonáváno pouze zemskými sněmy. Jinou příčinu odhaluje nám zpráva, podle níž později poslové stavů českých přítomní na generálním sněmu v Budějovicích dávali prý zřetelné najevo, že mají za neslučitelno s důstojností České koruny i svou vlastní jakožto zástupcové království Českého, aby jezdili za výbory zemí nižšího řádu. (M J Ö G XVII, 276.) Snad posléze působil také osobní odpor některých předáků stavovských — veliký vliv mezi nimi měl známý p. Lev z Rožmitála — proti králi a vůbec stavovská pýcha českého panstva vypěstovaná za doby jagellonské. Ať tak či onak, usnesením sněmu prosincového z r. 1529 bylo, jak uvidíme, určeno pro budoucnost zásadní stanovisko stavů českých k otázce společného sněmování s ostatními zeměmi Ferdinandovými a také ovšem předem zpečetěn nezdar chystaného sjezdu v Linci.

Ferdinand nedal se arci zamítavou odpovědí stavů českých odvrátiti hned od svého úmyslu. Dostavil se sám k českému generálnímu sněmu do Budějovic, doufaje patrně, že se mu přece osobním působením podaří pohnouti stavy české k jízdě do Lince. K sjezdu do Lince pak vypravil svou manželku Annu a sestru Marii, vdovu po českém králi Ludvíkovi. Zatím co v Budějovicích zasedal generáln

sněm České koruny za přítomnosti královy, sjížděla se v Linci poselstva zemí starorakouských. Kdežto poslové zemí vnitrorakouských, nejvíce ohrožených nebezpečenstvím tureckým, byli ochotni jednati bez jakékoli výhrady, poslové z Dolních a Horních Rakous prohlašujíce, že jejich plná moc platí jen pro jednání a usnášení se zeměmi České koruny a dědičnými zeměmi královými, nechtěli se dáti do jednání, pokud nebyli přítomni poslové z České koruny. Poslové z Tyrol, kteří jeli do Lince bez plné moci a podle své instrukce nejen neměli jednati o poskytnutí pomoci proti Turkům, nýbrž sami žádati, aby jim poskytnuta byla pomoc proti Švýcarům, vrátili se na pokyn králův, který za těchto okolností jejich přítomnost v Linci měl za bezúčelnou, domů.

16. ledna 1530 zahájily královny sjezd zemí starorakouských v Linci a 18. ledna poselstva všech zemí dolnorakouských učinila jednomyslné usnesení, že nezačnou s panovníkem vyjednávat, pokud se k nim nepřidruží zástupcové stavů České koruny a zemí hornorakouských. Zatím Ferdinand v Budějovicích marně pokoušel se zlomiti odpor stavů českých proti cestě do Lince. Zástupcové vedlejších zemí České koruny projevovali k tomu ochotu, ale poslové z království neústupně trvali na svém. Rozhorleně stěžoval si Ferdinand v dopise ze 17. ledna své sestře Marii, že čeští pánové jsou jako ďáblem posedlí, a vida, že se nedají oblomiti, vyzval 20. ledna stavovská poselstva v Linci shromážděná, aby každé ihned poslalo po dvou nebo třech osobách do Budějovic. Vyzvání tomu bylo vyhověno s výhradou, že delegáti do Budějovic vypravení nesmějí se o ničem závazně usnášeti. Koncem ledna dostavili se tedy delegáti zemí rakouských vyslaní ze sjezdu lineckého do Budějovic, aby se zástupci stavů koruny České jednali o pomoc proti Turkům a snažili se je pohnouti k účasti v společném sněmu. Moravané, Slezané i Lužičané byli ochotni s nimi jednati, ale Čechové i to odepřeli. Králi bylo posléze spokojiti se tím, že stavy vedlejších zemí České koruny přiměl k slibu, že na příštím generálním sněmu budou pro obeslání společného sněmu všech jeho zemí, který znova chtěl svolati. Od stavů království Českého, ačkoli je ujišťoval, že by na tom společném sněmu nic definitivně nesvolovali, že by konečné rozhodnutí zůstalo sněmu českému, nedosáhl ani takového slibu. K jednání s delegáty sjezdu lineckého pak ovšem vůbec nedošlo.

Po jich návratu stavovská poselstva v Linci shromážděná přece dala se v jednání s králem, ovšem jen nezávazně. V jejich zdání, předloženém králi 5. února 1530, projevuje se ochota pěti zemí dolnorakouských (obojí Rakousy, Štyrsko, Korutany, Krajina) vypraviti posly »zur Kron Behaim« do Prahy, aby tam stavů českých žádali o pomoc, a poslové ti hned také zvoleni. Když potom koncem února 1530 přednesli svou žádost stavům českým na sněmu shromážděným, dostalo se jim jen vyhýbavé odpovědi. (Sněmy I. 332.) O společném sněmu všech zemí Ferdinandových, ohlašovaném králem v Budějovicích, se tu snad ani nejednalo. Jistě pak k němu nedošlo.

Stavové zemí dolnorakouských, jimž přirozeně záleželo na tom, aby se Čechové dali pohnouti k vydatnější pomoci na válku s Turky,

ani nezdarem sjezdu lineckého nedali se odvrátiti od myšlenky společného sněmu se zeměmi koruny České k jednání o takové pomoci. Stavové Horních Rakous, když na nich Ferdinand na sněmu r. 1531 žádal nové pomoci, zdráhali se vyhověti této žádosti, nechtějíce povolovati pomoc sami o sobě, a naléhali na Ferdinanda, aby svolal nový sjezd všech svých zemí, poněvadž prý sami nestačí brániti se Turkům, kdyby znova vpadli do země. Výslovně žádali, aby k sjezdu takovému byli svoláni také stavové království Českého i vedlejších zemí České koruny. Ferdinand slíbil, že učiní, co bude moci, aby vyhověl tomu přání. Nevíme, zda Ferdinand potom opravdu vážně pomýšlel na svolání společného sněmu všech svých zemí. Snad měl býti přípravou k němu sjezd všech zemí starorakouských, svolaný koncem r. 1531 do Lince. Šlo při něm o to, aby stavové zemí hornorakouských, zejména Tyrolané, kteří posledně byli projevili tolik neochoty k účasti v společném sněmu všech zemí Ferdinandových, dali se pohnouti aspoň k společnému jednání se zeměmi dolnorakouskými. Když však poselstva těchto zemí přišla o Vánocích 1531 do Lince, Tyrolanů tam nenašla, a po delším čekání byla vyzvána odebrati se do Inšpruka. Doufajíce, že tam dojde k jednání se stavy tyrolskými, poslechli poslové zemí dolnorakouských toho vyzvání. Ale v Inšpruku očekávalo je nové zklamání: »Die Tiroler Stände« praví o tom německý historik (Bidermann v M I Ö G XVII, 278), »kehrten den Ankömmlingen sozusagen den Rücken und verhielten sich den paar Anfragen gegenüber, welche diese an sie richteten, schroff ablehnend«. Na konec poslové zemí dolnorakouských dostali se sami mezi sebou do sporů, jichž původem byla vzájemná řevnivost jejich zemí.

Naprostý nezdar sjezdu zemí starorakouských pohřbil na čas myšlenku společného sněmu zemí těch s ostatními zeměmi Ferdinandovými. Ale po čase, když se válečná situace v Uhřích zase povážlivě zhoršila, myšlenka ta vynořila se znova. Mezi stavy zemí dolnorakouských zase vzmáhalo se přání, aby se stavové všech zemí Ferdinandových, a zvláště také stavové zemí koruny České, na společném sjezdu nebo sněmu uradili o prostředcích k odvrácení hrozícího nebezpečenství. Štyrský sněm již v květnu 1536 žádal Ferdinanda, aby svolal shromáždění všech svých zemí, a v říjnu toho roku zase opakoval, že by bylo nejlepší svolati »eine gemeinsame Zusammenkunft aller Königreiche und Länder«, neboť Štyrsko samo nemůže se ubránit. Hned také zvolen ze sněmu výbor, který by o to vyjednával s Čechy (A Ö G 103, str. 438). V prosinci r. 1536 pak se konal sjezd všech zemí dolnorakouských ve Vídni, jenž potrval až do března 1537. Odtud přímo odebrala se deputace těchto zemí, jejíž součástí byl nepochybně výbor zvolený sněmem štýrským již v říjnu 1536, do Prahy, kde právě zasedal generální sněm České koruny. 12. března 1537 tato deputace odevzdala stavům českým prosebný spis, v němž se pravilo, že stavové zemí dolnorakouských žehnají dni, kdy Ferdinand byl povýšen na trůn český, a že od té chvíle země České koruny uznávají za nejpřednějši mezi údy těla, jemuž sami již dříve byli náleželi. Vykládalo se tu dále, jaké pomoci již země dolno-

rakouské povolily a proč usilují o společný sjezd; líčíce hrozící nebezpečenství, vyslovovali stavové zemí těch přání, aby se tento společný sjezd sešel nejpozději v listopadu toho roku. Zatím již také král Ferdinand vznesl na stavy království Českého na sněmu shromážděné písemní žádost, aby k společnému shledání všech jeho království a zemí vypravili poselstvo s plnou mocí. V žádosti té se uvádělo, kterak král »od pěti dolních zemí rakouských a hrabství gorského volených osob, které nyní ve Vídni shromážděny byly, i také od vyslaných poslů z království Uherského prošen a žádán jest byl«, aby všem poddaným svých království a zemí »společného shledání dopříti ráčil«. »Poněvadž při takovém společném shledání nic jiného se jednati nebude než to, kterak by Turku a jiným připaditým těžkostem s dostatečnou a trvanlivou pomocí odepříno býti mohlo, a také kterak by jedné zemi i druhé, když by se na ně buď od věřicích nebo nevěřících jaké tažení neb vpády nepřátelské staly, skutečnou pomocí retováním spomoženo býti mohlo«, král povolil milostivě té žádosti a rozhodl se »mezi tímto časem a sv. Martinem k takovému vejš psaných zemí společnému shledání den položiti a rozepsati a volené osoby, kteréž na nedávno minulých sněmích v dolních rakouských zemích a v hrabství gorském k tomu voleny a vybrány jsou, obeslati« na místo, jež by se mu »způsobné a příležité zdálo«. I žádal král stavů královstvi Českého, »aby k takovému společnému zemí shledání, k rozvažování a *zavírání* již psaného artikule... mezi sebou osoby volili a *s plnou mocí* k tomu jednání a společnému shledání vypravili, tak aby, což při témž společném zemí shledání jmenované osoby volené strany často psaného artikule zavrú a na čem se snesou, tomu aby od stavův království Českého vedle jiných zemí bez odporův dosti se stalo a s užitkem i skutečně vykonáno bylo«. Posléze král vyslovoval naději, svolí-li stavové království Českého k jeho žádosti, »tehdy jiné země k témuž královstí Českému příslušející bezpochyby také s plnou mocí posly své k takovému společnému zemí shledání a jednání i skutečnému zavírání ze sebe vypraví« (Sněmy I. 407).

Jakou odpověď dali stavové čeští na tuto žádost králi, nevíme. Poslům zemí dolnorakouských odpověděli teprve po čtrnácti dnech (26. března). Nemohou prý jednati o věci, jíž se týká jejich žádost, poněvadž v královském listě svolávacím na tento sněm nebylo o tom nic oznámeno a ostatně již také většina sněmovníků se rozjela. Ti však, kdo ještě byli přítomni, projevovali ochotu působiti na krále, aby svolal společný sněm, což ovšem také král sliboval učiniti. Potom sice r. 1537 společný sněm svolán nebyl, ale stavové zemí dolnorakouských nepřestali se ho domáhati. Štyrský sněm, který sešel se v září 1537, zvolil zase dva vyslance, aby se odebrali do Prahy k budoucímu sněmu českému a jednali tam se stavy českými o svolání společného sněmu všech zemí Ferdinandových. Také ostatní sněmy zemí dolnorakouských zvolily za stejným účelem vyslance k sněmu českému.

Aby si zjednal možnost splniti stále opakované přání zemí dolnorakouských, k němuž, jak jsme viděli, připojovali se i stavové

uherští, Ferdinand zatím pokoušel se získati pro myšlenku společného sněmu stavy tyrolské, kteří pro ni dotud osvědčovali tak málo porozumění. Již v polovině r. 1537 vyžádal si od některých zemských radů tyrolských dobré zdání, kterak by stavové tyrolští »auf einem künftigen Landtag von wegen einer gemainen Zusammenkunft aller unserer Königreiche und Erbland zu ersuchen sein möchten, damit sie gleicherweise, wie unsere niederösterreichischen Erbland getan, in solche Zusammenkunft bewilligen und desshalb ihre Auschüsse mit *vollmechtiger Gewalt ohn Wiederhindersichbringen* (t. j. bez výhrady dodatečného schválení) verordnen und fürnehmen« (M I Ö G XVII., 284). V únoru 1538 Ferdinand znova dal jednati v Inšpruku o té věci, ale všechno toto jednání nevedlo k cíli.

Rovněž jednání se stavy českými se nedařilo. Svolávaje po Novém roce 1538 na konec ledna sněm český do Prahy, aby se vyhnul opominutí, pro něž stavové na předešlém sněmu odepřeli jednati o otázce společného sjezdu všech zemí, oznamoval předem, že na prosby králi podávané »z království Uherského i z jiných dědičných zemí« bude se na sněmu jednati také »o společné shledání všech jeho zemí. (Sněmy I., 429.) V královské předloze sněmovní dal pak stavům přednésti žádost, aby »k takovému společnému shledání a sjezdu povolili a mezi sebou osoby z stavů *s plnou mocí* vyvolili a vydali na ten způsob, aby ty osoby, majíc sobě plnou moc k jednání danou, ke dni a v místo určité, *kteréž by J. Mt. královská jmenovati ráčil*, se najíti daly a při tom času s jinými spolu z J. Mti královské království, knížetství a dědičných zemí vyslanými o . . . stálou a trvalou pomoc proti Turku nepříteli, a což by k tomu užitečného a prospěšného se vidělo, radili, jednali a *konečně zavírali*«. K žádosti té pojil se v královské předloze projev naděje, že stavové království Českého »takovému společnému zemí shledání na odpor nebudou, nýbrž J. Mti. král. spěšně a konečně odpověď dají, aby místo jmenovati a o tom do jiných království, knížetství a dědičných zemí svých, kteréž již na větším díle předešle z prostředkův svých osoby k takovému společnému a potřebnému shledání volily, oznámiti ráčil«. (Sněmy I. 433.) Na tuto žádost královu stavové čeští odpověděli podobně jako r. 1530, třeba formou mírnější. »My tomu odporni nejsme«, prohlašovali, »aby poslové od stavův království tohoto neměli s Vaší král. Mti zeměmi, knížetstvími dědičnými se sjeti v místě příležitém, však ty posly vyslati chceme, *aby vyrozuměli, jaká žádost a potřeba těch zemí jest*, a ti poslové tomu vyrozumějíce, *v to aby se nedávali*, *aby co jednati a zavírati měli*, než vyslyšíce a vyrozumějíce jich potřebu a vznešení, aby se zase navrátili a stavům tohoto království na obecném sněmu to, což by na ně vznešeno bylo, oznámili«. (Sněmy I., 435.) Chtěli tedy stavové čeští vypraviti k společnému sjezdu posly zase toliko k vyslechnutí žádostí a návrhů bez plné moci o nich jednati a se usnášeti, trvajíce tak neoblomně na zásadě, že toliko na českém sněmu mohou býti platně svolovány berně a jiné válečné pomoci z království Českého.

Podobné odpovědi jako králi dostalo se od stavů českých také stavovským deputacím zemí dolnorakouských, zvoleným od tamních

sněmů na podzim předešlého roku a k tomuto sněmu českému do Prahy zavítavším. 25. ledna měli poslové zemí dolnorakouských slyšení v plném sněmu, jemuž odevzdali pověřovací a prosebné listy svých zemí přeložené do češtiny, žádajíce, aby stavové království Českého svolili ke konání společného sjezdu všech zemí. Stavové čeští odpověděli, že se o žádosti té uradí a dají konečnou odpověd za několik dní. Teprve zase po čtrnácti dnech dostali poslové zemí dolnorakouských v novém slyšení odpověď ústně i písemně. Podobně jako v odpovědi dané králi stavové čeští prohlásili, že sice nejsou proti společnému sjezdu, ale usnesení takového sjezdu že by pak bylo ještě znova předložiti sněmu království Českého ke konečnému vyřízení. Tuto odpověď stavů českých poslové dolnorakouských zemí odevzdali králi, prosíce ho, »nachdem wir kein fruchtpar. Werch der Zusammenkunft aus ir, der Chron Behemb, antwurt spuren kenden«, aby se sám přičinil o brzké uskutečnění sjezdu. (Zpráva štýrských poslů v A Ö G 103, str. 507.) Ferdinand opravdu na nejbližším sněmu českém, jenž se konal již v březnu 1538, znova dal vznésti na stavy, poněvadž prý na jeho předešlou žádost stran »společného shledání« od stavů království Českého »odpověď gruntovní dána nebyla«, aby se »konečně a gruntovně« usnesli vypraviti k společnému sjezdu posly s plnou mocí. (Sněmy I. 444.) Dříve než stavové mohli dáti žádanou odpověď, byl sněm dohodou mezi králem a stavy odročen a sešel se opět koncem dubna. Královská předloha, podaná tomuto novému sněmu (2. května), žádala znova na stavích konečnou odpověď na artikul o »J. Mti. královské království, knížetství a zemí společné shledání,« na který prý dosud stavové nedali »gruntovní odpovědi« (Sněmy I. 449). Nevíme, jak na to stavové odpověděli ale nejspíše odpověď jejich, byla-li vůbec dána, byla stejně zamítavá jako na sněmu lednovém.[1]) Za to stavové moravští na sněmu konaném koncem června 1538 zvolili poselstvo (4 pány, 4 rytíře, 2 preláty a 4 z měst), »jestliže by J. Mlt. královská sjezd v království Českém zemím svým položiti ráčil«. (Kameníček I. str. 73 pozn. 1.) Z toho usnesení možno také souditi, že stavové zemí českých již tenkráte měli za samozřejmo, že společný sjezd zemí Ferdinandových by se konal v království Českém. Snad již také král sám, který si dříve vyhražoval ustanoviti místo sjezdu, byl ochoten učiniti v tom ústupek stavům českým.

---

[1]) Rezek v Osvětě 1882, str. 9 tvrdí (a v tom následují ho Rieger-Kadlec str. 171 i Kapras str. 449), že k tomutoo dročenému sněmu, svolanému na 29. duben, obeslal Ferdinand osoby s plnou mocí ze všech zemí svých, »tak že skutečně prvni společný parlament byl pohromadě — v Praze«, »Ale způsob jeho jednání zůstává (podle Rezka) úplně neznámý«. Toto tvrzení je jistě nesprávné. O přítomnosti poslů rakouských při sněmu dubnovém roku 1538 v Praze nenacházím v pramenech zpráv a svrchu vylíčený průběh sněmovního jednání v Čechách toho roku svědčí proti ní. Snad Rezek mylně vztahoval k roku 1538 zprávy týkající se roku 1539, kdy koncem dubna dostavili se k sněmu českému poslové zemí dolnorakouských. Jistě však ani roku 1538 ani roku 1539 nedošlo k společnému rokování nebo dokonce usnášení a o »společném parlamentě«, jenž by se byl v těch letech konal v Praze nelze mluvit.

Stavové zemí dolnorakouských nevzdávali se zatím naděje, že k společnému sněmu všech zemí Ferdinandových opravdu dojde. Stavové krajinští koncem května 1538 usnesli se o instrukci pro své posly k tomu sněmu ustanovené, kterou se jim ukládalo, že na sněmu tom mají především poděkovati vyslancům obou království (totiž Českého a Uherského), že přijali arciknížete Rakouského za svého pána a tím se k radosti rakouských zemí dědičných stali údy jednoho těla, jejich příbuznými, bratry a soudruhy (M I Ö G XVII, 279). Ale naděje stavů krajinských se nesplnila. Marně očekávali poslové zemí dolnorakouských koncem r. 1538 ve Vídni, že se k nim připojí poslové z koruny České a Uherské. Aby vyvrátil jejich podezření, že snad sám tajně působí proti společnému sjezdu, král Ferdinand ujišťoval je (2. prosince) ústně, že s Čechy, aby je pohnul k účasti v společném sněmu, konal toho roku tři sněmy a za celý svůj život prý ještě nikdy tak tvrdě a těžce nadarmo nepracoval (»warlich sein Leben lang nit so hart und schwarlich vergebens gearbeitet«). Na konec prý mu čeští radové bez obalu přiznali, že není nejmenší naděje na zdárný výsledek. Ani u tyrolských stavů, s nimiž jeho jménem jednal tamní zemský hejtman, nepořídil lépe a země venkovské »habens gar abgeschlagen und wolten keinesweg in die Zusammenkunft“ (M I Ö G XVII., 280).

Stavové dolnorakouských zemí, zvláště stavové štyrští, ani potom neustávali usilovati o společný sjezd všech zemí. Na sněmu konaném v lednu 1539 chtěli stavové štyrští zase voliti delegáty k takovému společnému sjezdu, když však se od krále dověděli, že sotva k němu dojde, zvolili aspoň s jeho svolením dvoučlennou deputaci, aby českému sněmu přednesla žádost o pomoc. Deputace, jíž dány doporučující listy na přední pány české (Pernštejna, Rožmberka, Krajíře), přibyla koncem dubna do Prahy, kde byl právě shromážděn generální sněm České koruny. Podle přání Ferdinandova měli přijíti také poslové ostatních zemí dolnorakouských, ale mimo deputaci štyrskou nepřišel nikdo. Po delším čekání vyžádali si poslové štyrští sami slyšení na sněmu českém (9. května) a dali svým prokurátorem přednésti česky svou žádost a také ji v českém překladě odevzdali písemně; rovněž poslům moravským a lužickým předložili podobnou žádost. Již druhého dne (10. května) byli zase povoláni do sněmu, kde jim oznámeno, že většina sněmovníků se rozjela, tak že není možno o něčem se usnášeti; proto prý žádost bude předložena novému sněmu a o jeho usnesení bude stavům štyrským dána písemní zpráva. Pokus o společné jednání stavů dolnorakouských se stavy českými dopadl tedy ještě žalostněji než v roce předešlém; přišli pouze poslové štyrští a těm se od stavů českých dostalo odpovědi zcela neurčité a vlastně zamítavé. (Zpráva poslů štyrských v A Ö G 103, str. 509; srov. tamtéž str. 442.)

Stavové zemí dolnorakouských nedali se ani tím odstrašiti. Koncem r. 1539 se opět konal společný sjezd zemí těch ve Vídni, kde jednáno také o tom, »wie die Kron Behem, Märhern und die anderen Lande um Hilfe ersucht werden sollen«. Byla pak tu zvolena poselstva k stavům zemí českých a hornorakouských, aby je získala

pro společný sjezd. Zdá se, že tentokráte nebylo to zcela nadarmo. Na jaře 1540 podařilo prý se vyslanci stavů štyrských pohnouti Tyrolany, že svolili podle přání králova a zemím dolnorakouským k libosti obeslati společný sjezd svými posly (M I Ö G XVII, 284), a také Čechové prý toho roku projevili ochotu k jednání o návrzích zemí dolno- a hornorakouských, dohodnou-li se předem mezi sebou (t. 280). Ačkoli však stavové štyrští r. 1540 na dvojím sněmu naléhali na Ferdinanda, aby svolal společný sjezd, a také sněm moravský v září toho roku žádal za svolání sjezdu zemí českých se zeměmi rakouskými (Kameníček II. 241 pozn. 1), král, nevěře snad po smutných zkušenostech dřívějších ve zdar takového podniku, těmto žádostem nevyhověl. V říjnu 1540 odpověděl stavům štyrským, že svolávání takového sjezdu bylo by mařením času, že je třeba rychlé pomoci které snáze možno dosíci od jednotlivých sněmů. (A Ö G. 103 str. 444.)

Avšak r. 1541 otázka společného sněmu všech zemí Ferdinandových vynořila se znova se zvětšenou silou. V březnu toho roku usnesl se sněm říše Německé na žádost o pomoc proti Turkům, aby se Ferdinand napřed dohodl se svými královstvími a zeměmi o prostředcích k obraně proti Turkům a o výsledku podal zprávu císaři a stavům říšským na nejbližším sněmu, jenž se měl sejíti ve Špýru. Protože taková dohoda mezi zeměmi Ferdinandovými nejrychleji a nejsnáze mohla se státi na společném jich sjezdě, dostalo se tímto usnesením myšlence takového sjezdu vážné posily. Ale tou dobou přihlásili se sami stavové čeští k této myšlence, přizpůsobené arci jejich zásadnímu stanovisku. Když se v březnu 1541 na sněmu českém jednalo o válečnou pomoc proti Turkům a jednání bylo zmařeno sporem vypuklým mezi stavem rytířským a oběma druhými stavy, všichni tři stavové žádali, aby k vyřízení sporu, svolán byl sněm nový, k němuž by se dostavil král osobně. K této žádosti stav panský připojil zajímavý dodavek: aby král »k témuž sněmu všechny země k tomuto království příslušející napomenouti ráčil, aby všechny osoby s mocí na ten sněm k jistému dni s sebe vyslaly, a též i z dědičných J. král. Mti. zemí i také z království Uherského ti, kteřiž se J. král. Mlti přidrží, aby osoby též vyslali«. (Sněmy I., 485.) Podle toho aspoň část stavů českých byla pro společný sněm všech zemí Ferdinandových, ale představovala si jej tak, že by k sněmu království Českého na hradě Pražském byla přišla poselstva všech zemí ostatních, čímž by se bylo království Českému v celé monarchii bylo přiznalo přední a vedoucí postavení podobně jako mu náleželo v České koruně. Uvidíme, že stanovisku tomu v potomním jednání dovedli celkem zjednati platnost.

Již tyto události zmírnily snad nechuť Ferdinandovu k novému pokusu o společný sněm jeho zemí, jež se obráží v jeho odpovědi dané stavům štyrským v říjnu r. 1540. Že se však r. 1541 opravdu odhodlal jej podniknouti, způsobila, zdá se, osobní přímluva zemského hejtmana štyrského Hanse Ungnada, známého podporovatele luterství v zemích vnitrorakouských také mezi tamním obyvatelstvem slovanským. V létě 1541, když opět hrozil vpád turecký do Uher,

provázel Ungnad krále Ferdinanda plujícího lodí po Dunaji do Lince. Užil té příležitosti k delšímu výkladu, kterak bylo by možno zavésti ve všech zemích Ferdinandových stejnoměrnou a snesitelnou daň na válku s Turky. Ferdinand si vyžádal od Ungnada, aby mu své myšlenky podal písemně, což se stalo. Ve svém písemném zdání Ungnad navrhoval způsob, jak by se mohly bez zvláštního obtěžování obyvatelstva sehnati asi tři miliony zlatých na rok. Při tom však upozorňoval, že tak veliké pomoci bylo by lze dosíci jen na společném sjezdu všech zemí, protože by se jinak každá země zdráhala povoliti tolik daně, pokud by neměla jistoty, že se všechny ostatní země uvolí k stejnému břemeni. Doporučoval též, aby se taková pomoc žádala hned na tři roky, aby Ferdinand měl na tu dobu zajištěn roční příjem tří millioů. Takový společný sjezd měl se však podle Ungnada uraditi také o způsobu branné pomoci, kterou by za nastalého vpádu nepřátelského obyvatelstvo pohraničních krajů bylo povinno přispěti řádnému vojsku tak, aby mohlo sejíti s dosavadního způsobu povolování obecné hotovosti (každého dvacátého, desátého nebo pátého muže). Kdyby se takto země Ferdinandovy na společném sjezdu svorně dohodly o válečné berni a o společném řádu obranném, dali by se knížata říše Německé i jiné mocnosti pohnouti spíše k poskytnutí pomoci proti Turkům. Taková dohoda všech zemí, z níž by se poznala jejich skutečná síla, přispěla by k upevnění svazku mezi nimi, zvláště k odvrácení nebezpečenství, že by se koruna Česká odtrhla od rodu rakouského (»möcht Ursach geben, dasz die Cron Beham von dem Hause Österreich in langen Zeiten nicht gewendt wurdt«). Dále bylo by možno zavésti v Uhřích lepší pořádek a spravedlnost, čehož by bylo velmi potřebí, neboť Bůh Uhry trestal pro tyranskou nespravedlivost provozovanou v jejich zemi od bohatých proti chudým a pro uvalování tvrdých a nekřesťanských břemen na poddané (»umb die grosz Ungerechtigkeit und Tirannei, so so lange Zeit von den Reichen gegen den Armen im Land gebraucht, auch umb der härten und uncristlichen Last, so si auf die armen Undertanen legen«). Konečně by povolením válečné pomoci na tři roky přestala potřeba svolávati sněmy jednotlivých zemí tak často, jak se dělo dotud, čímž by stavové byli ušetřeni mnohých vydání. Ale na takovém společném sněmu mělo se podle Ungnada jednati netoliko o společné pomoci a obraně proti Turkům, nýbrž také o jiných věcech. Měl býti vydán dobrý policejní řád (aine guete Policei) pro všechny země Ferdinandovy, totiž předpisy proti přepychu v šatstvě, jídle a pití, a proti nemravnosti a rozmařilosti vůbec, předpisy pro řemeslníky a živnostníky atd., měla býti také zavedena jednotná mince. (Dobré zdání Ungnadovo viz v A Ö G 103, str. 513.)

Tyto jistě zajímavé návrhy a úvahy Ungnadovy došly nepochybně souhlasu jak u krále Ferdinanda, tak u stavů zemí dolnorakouských, zvláště štyrských. Ještě asi v srpnu — tedy před obležením a pádem Budína (obležen 29. srpna, vjezd sultánův do Budína 2. září), kteréžto události bývají označovány za vlastní podnět k svolání potomního společného sjezdu zemí — byli stavové jednotlivých zemí starorakouských vyzváni od Ferdinanda, aby zvolili výbory neb

poselstva k sjezdu, jenž se bude konati — zajisté aby se vyhovělo Čechům — v Čechách (místo se mělo určiti později). Štyrský sněm již počátkem září zvolil takové poselstvo a opatřil je instrukcí, která je takřka výtahem z dobrého zdání Ungnadova. Vyslovuje se tu také přání, aby byla zřízena dobrá »policie«, zaveden mincovní řád a hlavně, aby se zabezpečila nerozdílnost království a zemí Ferdinandových (aby »die Königreiche und Länder beisammen und unzertrennt bleiben«). (A Ö G 103, str. 449.) Podobně byla již v září zvolena poselstva na společný sněm do Čech v Korutanech a Horních Rakousích, kdežto v ostatních zemích se to stalo teprve později. Tato poselstva nebo výbory dědičných zemí rakouských byly obeslány nejprve k společné poradě do Lince na 16. den října. Sešly se však teprve o několik dní později. Koncem října byly již v Linci pohromadě poslové ze Štyrska, Horních Rakous, Tyrol, Korutan, Krajiny a Gorice. Poslové tyrolští však přišli bez plné moci a Rakousy pod Enží nebyly zastoupeny (pro mor a válečné nebezpečenství). Nicméně Ferdinand naléhal, aby shromážděné výbory učinily nějaké usnesení o společné pomoci proti Turkům, jehož by pak Čechové následovali. Avšak výbory nechtěly mu v tom učiniti po vůli. Vymlouvaly se, že rozhodnutí o společné pomoci třeba ponechati předem stavům českým. Ať prý o čem se dohodnou předloží se Čechům jako »*rada* výborů dolno- a hornorakouských«, aby Čechové podle té rady učinili své usnesení. Je prý třeba nechati České koruně první slovo ve vyjednávání. Nejlepší by bylo přichystati se prostě k vypravení poselstev na český sněm. Tím byla porada v Linci skončena. (A Ö G 103, str. 450—3). (Pokračování.)

Hanuš Sýkora:

Věda obyvatelská.

(Demologie, demografie, Bevölkerungslehre).[1])

(Dokončení.)

K tomu, co bylo v minulém čísle řečeno o významu, obsahu, cíli a poslání demologie, jakož i postavení jejím v systému věd, možno nyní k plnějšímu porozumění připojiti několik poznámek o *historickém vývoji* i zrození této vědy.

Za statistickou vědu bylo původně prohlašováno všechno, co souviselo s líčením a popisem státu. Při takové neurčitosti mohl pak ovšem býti prohlášen za statistika *Xenofón*, *Caesar* i *Tacitus* a pod. Když pak roku 1660 začal známý polyhistor německý *Hermann Couring*, profesor v Helmstadtu, přednášeti po prvé »vědeckou« statistiku pod titulem »Notitiae rerum politicarum nostri aevi celeberrimarum«, nebylo předmětem těchto universitních přednášek rovněž nic jiného než »znamenitosti státní«. Srovnáme-li pak tyto universitní přednášky jak dle jména tak i dle obsahu s prvními časopisy a novinami, které známe pod různými názvy jako Notitiae, Relatio, Mercurius, Newe Zeitung a pod., vidíme, že tu máme před sebou jedny a tytéž produkty lidské kultury oné doby. Všechny zrodila

jedna myšlenka a jeden duch. Potvrzují to i ona zvláštní Reise- a Zeitungskollegia, která se na universitách dlouho udržela vedle specielních kolegií »statistických«. Byly to přednášky, které se konaly pravidelně v sobotu jako publika, a v nich promlouváno bylo o nejdůležitějších politických událostech, o nichž přinesly noviny během týdne zprávy. Na tomto našem poznání nemůže změniti ničeho ani vlastní prohlášení *Couringovo*, že mu za vzor jeho přednášek sloužila *Aristotelova* Politika a *Xenofonův* Stát athénský. Hlubší studium počátků tisku a prvých novin přesvědčuje, že i ty universitní přednášky »statistické« i ty první tisky jsou rodné sestry z jedné a téže krve.[1])

Tomuto »učení o státu« (Staatenkunde) dal profesor *Gottfried Achenwall* v Göttingách první jméno statistika a proto se dodnes »otcem statistiky« zove. Tato věda statistická nebyly nic jiného než sbírky noticek, jak praví *Mayr*; teprve číselným pozorováním, jež se v nich záhy objevuje, začíná vlastní věda statistická v moderním smyslu. Ale dřív než mohla býti uvedena v určitý vědecký systém, odloučila se od ní velmi důležitá její část, respektive předmět jejího pozorování jako samostatná a neodvislá věda — nynější demologie. Další dějiny statistiky všeobecné a vývoj její nespadají tudíž už do rámce naší úvahy.

Už ve »Staatenkunde« bylo obyvatelstvo předmětem pozorování a líčení vědeckého a sice v oné části, která byla nazývána »základní moc státu« (Staatsgrundmacht). Vlastní věda obyvatelská začíná však teprve tehdy, kdy se skoro ve všech státech evropských pociťuje následkem dlouholetých válek a morů nedostatek lidí a začíná se uvažovat o početním zesílení obyvatelstva v zájmu státu. Tehdy se poznala potřeba a nutnost, znáti počet obyvatelstva a jeho pohyb. Tak už roku 1592 byl zaveden v Londýně po velkém moru zvláštní veřejný registr zemřelých, podobně roku 1667 v Paříži a roku 1683 v Brandenburgu. Existovaly sice už od reformace církevní registry narozených a zemřelých, ale nebyly ani veřejné ani nebyly vedeny pravidelně a soustavně a co hlavního, nesloužily životu a potřebám státu.

Rozhodný směr vědeckému poznání demologickému, jenž zároveň znamenal převrat v dosavadní statistice popisné, dal londýnský obchodník suknem *John Graunt* (nar. 1620 v Londýně, zemřel 1674 tamtéž); porovnal[2]) totiž londýnské registry narozených a mrtvých od roku 1629 do 1661 a přišel k poznání, a v tom právě spočívá jeho geniálnost — že obě pohlaví jsou co do počtu skoro stejná, aniž měly na to válka a mor nějaký podstatný vliv; že se rodí pravidelně při 14 hošich 13 děvčat a že poměr mezi porody a úmrtím zůstává konstantní. *Graunt* vypočítává dále, že ze 100 narozených zemře v prvých 6ti letech 36, v nejbližším desítiletí 24, v následujícím 15 a potom vždy 9, 6, 5, 4, 2 a 1. Vedle toho vypočítal, kdy

[1]) Podrobně rozvádím toto tvrzení v knize »Dějiny veřejného mínění v zemích českých«.

[2]) *John Graunt:* Natural and political observations upon the bills of mortality, chiefly with reference to the governement, religion, trade, growth, air, diseases etc. of the city London (Londýn, 1666).

se obyvatelstvo Londýna zdvojnásobí a ukázal na to, že počet, sebevražd závisí na krajině, ročním počasí, povolání, zaměstnání atd.[1] I když pozorování a závěry jeho vzhledem na nespolehlivost materiálu a nedostatek methody ukázaly se v mnohých případech nesprávnými, tož přece náleží *Grauntovi* zásluha, že on první ukázal na jistou zákonitost ve zjevech obyvatelských a tudíž že může býti zván otcem dnešní demologie.[2])

Graunt nalezl záhy celou řadu následovníků a žáků, kteří šli v jeho šlepějích a zabývali se studiem podobným. I slavný hvězdář *Halley* náleží do této skupiny svými tabulkami úmrtními. Budiž poznamenáno, že pokroky, které se dály na tomto novém vědním poli, děly se hlavně z praktických potřeb jako životního pojištění, životních rent a pod.

Takovým způsobem, zvláště když studium nezůstalo omezeno na určitá odvětví ani na jedny země a národy, nashromážděn byl veliký materiál, jehož vědeckého zpracování ujal se pruský polní kazatel a později probošt v Berlíně *Jan Petr Süssmilch* (nar. 1707, zemř. 1767), spisovatel knihy »Die göttliche Ordnung in denen Veränderungen des menschlichen Geschlechtes, das ist, Gründlicher Beweis der göttlichen Vorsehung und Vorsorge für das menschliche Geschlecht aus der Vergleichung der gebohrnen und sterbenden, der verheiratheten und gebohrnen, wie auch insonderheit aus dem beständigen Verhältniss der gebohrnen Knaben und Mägdens u. s. w. (Berlín, 1742). Tato kniha, k níž napsal filosof *Wolff* v Halle vřelou předmluvu a již datoval autor »na pochodu ke Svídnici dne 21. března 1741«, je podle *Knappa* nejvýznamnějším dílem na poli znalosti obyvatelské. *Wappäus* pak, stejně jako celá řada jiných, prohlašuje *Süssmilcha* za zakladatele vědy obyvatelské. Účelem jeho práce nebylo ovšem poznání státu, jeho zřízení a ústavy; *Süssmilch* sbíral toliko, odvolávaje se na práce a materiál sebraný *Grauntem*, *Pettym*, *Kingem*, *Halleym* a j., systematicky data, aby hledal pravidelnosti a zákonitosti v lidském životě a jejich příčiny. Všude vidí »řád božský«. Odtud vysvětluje, proč na 21 hochů připadá 20 děvčat; z tohoto stejného počtu obou pohlaví zase jako důsledek jednoženství atd. Stejný vyšší řád vidí v okolnosti, že z určitého počtu lidí umírá v různém věku určitá část, že počet mrtvě narozených a dvojčat je rovněž pravidelný. Zajímavo je, že *Süssmilch* dávno před *Malthusem* věděl, že proti 10 zemřelým stojí 13 narozených, takže se obyvatelstvo každé země musí stále množiti. Naproti *Malthusovi* je však ze svého theologicko-teleologického stanoviska názoru, že se tento vývoj zastaví sám sebou, jakmile bude tolik lidí, kolik odpovídá výživným prostředkům přírody a lidské píle. Řád božský vidí *Süssmilch* na př. také v tom, že ve městě umírá 1 člověk už z 25,

---

[1]) Srovnej *T. G. Masaryk:* Sebevražda (Praha, 1907).

[2]) Pro své číselné výpočty nazývá se *Graunt* také otcem t. zv. politické arithmetiky, t. j. onoho směru ve vědě statistické, jenž naproti popisné statistice původní (Staatenkunde) užíval čísel a statistických tabulek — odtud také přezdívka Tabellenfabrikanten, Tabellen , Zahlenknechte a pod.

až 32 lidí, kdežto na venkově teprve ze 40 až 45. Proto se zajímavý autor vyslovuje ve své obyvatelské politice, můžeme-li toho výrazu užíti, proti nepřirozenému, nemravnému a luxusnímu životu městskému, jako zase na druhé straně vidí nezdravost poměrů veřejných a státních v bídě lidu, nehospodárnosti veřejné, ve válkách a špatné ústavě, jež nutno v zájmu státu všemi prostředky potírati. Vidíme tu působení osvícenských idei té doby. Proto žádá *Süssmilch* výslovně osvobození osoby i půdy selské, zrušení roboty, zpracování nevzdělané půdy, pronájem domén, chov včel a pěstování ovoce, jakož i povznesení průmyslu a živností, podporu obchodu, přiměřené ceny a pod. Tak jeví se nám *Süssmilch* i jako první oekonomický statistik v moderním smyslu. Ba zdá se do konce, že předešel i zakladatele t. zv. morální statistiky slavného Belgičana *Quételeta*, když se otázal: Nezdá se vám, že i v mravních věcech vládne často nepořádek? A nemůžeme doufati, že budeme vše správně posuzovati a souvislost všeho viděti, budeme-li vše ve světě viděti se všemi okolnostmi?

V methodickém směru pokračoval *Süssmilch* ve šlepějích politických arithmetiků, spoléhaje všude na správnou číslici a dobrou tabulku. Práce jeho zdá se ovšem trpěti tendencí. Ale nikdo nemůže mu upříti znamenitý dar kombinace a ostrovtip, s nímž zpracovává mrtvý jinak statistický materiál. I když po celé století zůstal *Süssmilch* nepovšimnut, nikdo mu upříti nemůže, že všechny své následovníky o mnoho předešel, protože do dnes nebyl v užití statistické methody vědecké zejména na poli demologickém nikým překonán. *Süssmilch* nevytvořil sice žádné školy a nezanechal kruhu žáků, ale obyvatelstvo zůstalo už trvale předmětem statistického a vědeckého studia i praxe. Toto studium obyvatelské obíralo se nyní hlavně otázkou množení se obyvatelstva. Nejpozoruhodněji zasáhl na tomto poli zmíněný už Angličan *Malthus* prohlášením, že se výživné potřeby nemnoží rovnoměrně s přírůstkem obyvatelstva, takže je nutno uměle a vědomě plození dětí obmeziti.

Nového vědeckého zpracování dožila se statistika a věda obyvatelská teprve v minulém století Belgičanem *L. A. Quételetem* (nar. 1796, zemř. 1874). Nelze ovšem mezi dobou touto a dobou *Süssmilchovou* přehlédnouti onen veliký myšlenkový převrat, jenž se mezitím projevil v anglické vědě přírodní, ve francouzských encyklopedistech a ve francouzské revoluci samé. Proto se mění dosavadní politická arithmetika pod rukama *Quételetovýma* v moderní vědu sociální, v níž věda obyvatelská hraje úlohu největší. Kdežto *Süssmilch* vycházel při veškerém svém pozorování z theologie a konstruoval určitý řád božský ve věcech lidských předem, vychází *Quételet* jako neutralista od věcí a skutečností a srovnáváním jich snaží se vypozorovati pravidelnosti a zákonitosti v tělesném i duševním životě lidském. *John* nazývá tento nový směr ve vědě obyvatelské matematickým. Myslíme neprávem. Neboť i *Süssmilch* pracoval pomocí číslice a na druhé straně také *Quételetovi* nebyla číslice všechno. *Quételet* hledal jen v ohromném číselném materiálu filosofické a politické pravdy a za hlavní úkol vědecké statistiky považoval vyšetření oněch zákonů a pravidel, jimiž se život společnosti spravuje.

Své hlavní dílo[1]) nazývá sociální fysikou. Jí chce vyšetřiti působení přirozených a náhodných vlivů na člověka, jenž je dle jeho názoru ve společnosti tolik, co těžiště v tělesech. Všude poznává průměrnou číslici, průměrného člověka. To platí i ve statistice morální, jež potvrzuje důkaz, že jednání lidské podléhá určitým zákonům. U jednotlivce zápasí sice přirozené síly, směřující ku zachování těchto zákonů, s rušivými vlivy zjevů náhodných a individuálních, ale v životě celku vítězí na celé čáře. Průměrný člověk (Durchschnittsmensch) je sice v různých dobách různý, ale přece vždycky skutečný representant zákonů, společnost ovládajících. *Quételet* odmítá při tom veškeren fatalismus osobní, jejž vztahuje vlastně jen na zjevy hromadné (Massenerscheinungen), a prohlašuje individuum za úplně svobodné. Tu ovšem jest slabost dedukce *Quételetovy* patrná a byla také příčinou četných zklamání. Ale na jeho významu pro vědu statistickou a demologickou nemohlo to změniti ničeho ani tehdy ani dnes, nejméně pak na trvalé zásluze *Quételetově* o rozšíření methody číselné na statistiku morální a otázky anthropologické.

Značný vliv *Quételetův* na vědeckou prácí obyvatelskou a statistickou byl patrný na šíleném přímo zakládání statistických úřadů všeho druhu a ještě více vědecké činnosti jejich na poli demologie. Roku 1826 byl zřízen statistický ústav v Nizozemsku pod vedením *Smitzovým* a *Quételetovým* a přeložen pak do Brusselu jako slavný pozdější úřad statistický. Roku 1828 přibyl takový úřad v Rakousku, 1832 v Řecku; na to následovaly Bavory (1832), Sasko a Francie (1834), Anglie (1836), Norvéžsko (1845), Nizozemí (1848), Dánsko (1850), Meklenbursko (1851), Badensko (1853), Skotsko (1854), Rumunsko (1859), Švýcary, Brunšvicko, Španěly a Portugaly (1860), Italie (1861), Srbsko (1862), Spojené státy severoamerické (1866), Uhry (1867), Egypt (1870), Německo (1871) atd.[2]) Úřady tyto měly sloužiti především a hlavně státní správě,[3]) ale jelikož předmětem jejich pozorování a studia bylo obyvatelstvo po všech svých stránkách, přispěly značnou měrou k rozkvětu vědy obyvatelské v našem smyslu. *Quételet* to také byl, jenž navrhl publikaci všeho úředního statistického materiálu o obyvatelstvu a sám také vzornou takovou práci první uveřejnil.

Quételet to byl dále, jenž roku 1851 přišel při příležitosti světové výstavy v Londýně s myšlenkou mezinárodních statistických kongresů. Skutečně už dvě léta na to konal se v Brusselu první takový sjezd; za ním následoval druhý v Paříži (1855), třetí ve Vídni (1857), čtvrtý v Londýně (1860), pátý v Berlíně (1863) atd. Většina těchto kongresů měla oficielní název sjezdů demografických a na všech jednáno bylo o statistice obyvatelské. O sčítání obyvatelstva rokovalo se na sjezdech v Brusselu, Paříži, Londýně, Berlíně, Flo-

---

[1]) *L. A. Quételet:* Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale (Paříž, 1835).

[2]) *Friedrich Zahn:* Die amtliche Statistik in den einzelnen Staaten (Handwörterbuch der Staatswissenschaften) (Jena, 1911).

[3]) Denkschrift der k. k. statistischen Zentralkommission zur Feier ihres fünfzigjährigen Bestandes (Vídeň, 1913).

rencii a Petrohradě, o pohybu obyvatelstva a úmrtnosti v Brusselu, Paříži, Vídni, Haagu, Petrohradě a Budapešti, o vystěhovalectví v Brusselu, o národopisu ve Vídni a jinde.

Za ostatními statistickými úřady následovaly podobné ústavy zemské a městské.[1]) Je samozřejmo, že jen takovým způsobem mohl býti umožněn onen vzácný rozvoj vědy demologické, když tu byl celou legií pracovníků pilných a methodicky vzdělaných shromažďován a zpracováván ohromný číselný materiál o obyvatelstvu a jeho hmotném a mravním životě. A skutečně také z těchto úřadů vyšla celá řada vynikajících učenců na poli demologie, jako na př. *Wappäus*, *Knies*, *Knapp*, *Mayr* a j. Tak dán byl krok za krokem základ k soustavnému a systematickému vybudování dnešní vědy demologické, jejíž povaha, význam a úkol byly nahoře naznačeny.

Co se týče konečně *dělení* vědy obyvatelské, budiž poznamenáno krátce:

Fircks rozeznává v demologii tři oddíly:

1. *statistiku obyvatelskou*, jež shromažďuje skutečnosti, srovnává je, podávajíc vlastně veškeren materiál pro studium;

2. *vědu obyvatelskou* (v užším smyslu), jež ze statistiky obyvatelské odvozuje všeobecné zákony a pravidla, srovnává je a vyšetřuje příčiny odchylek od zjevů pravidelných;

3. *politiku obyvatelskou*, jež ze skutečností, získaných statistikou obyvatelskou a vědou obyvatelskou v užším smyslu, určuje potřebná opatření.

Schnapper-Arndt nesouhlasí s tímto rozdělením. Z něho by totiž plynulo, že všechny skutečnosti, jež třeba vědecky shromážditi a zpracovati, musily by býti výhradně jen statistické či lépe řečeno číselné. Tomu však tak není. I když snad ve vědě obyvatelské bude takových skutečností víc než v každé jiné, tož přece nebudou to skutečnosti výhradně číselné. Proto rozděluje *Schnapper-Arndt* demologii podle příkladu národního hospodářství na

1. *theoretickou*
2. *praktickou*

vědu obyvatelskou. Odpovídá to úplně tomu, co proti trojdělení uváděl již dříve *Rümelin*, dokazuje, že sbírání a shromažďování materiálu nemůže tvořiti souřadnou a rovnocennou část vědy jako věda obyvatelská v užším smyslu a politika obyvatelská, nýbrž že je v poměru k demologii jako prameny k dějinám. Toto stanovisko akceptoval v celém rozsahu nejnověji i *Most*[2],) jenž na základě dosavadních výzkumů a výsledků rozděluje a definuje takto:

Věda obyvatelská (v užším smyslu) snaží se seznati pravidelnost a řády ve stavu a pohybu obyvatelstva, stanoviti jejich příčiny a účiny a odvoditi z nich věty všeobecné.

---

[1]) *M. Neefe:* Die städtischen statistischen Ämter (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Jena 1911). Pro Rakousko citovaná práce *Grubrova*.

[2]) *Otto Most:* Bevölkerungswissenschaft (Berlín a Lipsko, 1913).

Politika obyvatelská zkoumá, jaký úkol vyplývá z těchto poznatků pro zdárné působení státní správy.

V prvém oddílu je důležité dělení na stav (Stand) a pohyb (Bewegung) obyvatelstva. To, co se sčítáním pro určitý moment časový zjistí, praví *Bráf*, dává nám stav obyvatelstva; zjišťuje-li se kromě toho (na podkladě zápisů do matrik a jinými způsoby) a zároveň v pravidelných (obyčejně ročních) obdobích, co se na tom stavu mění na př. sňatky, porody, úmrtími, poznáváme z výsledku měnu obyvatelskou. Podle *Schnapper-Arndta* chce býti prvá jakousi momentní fotografií. V tom okamžiku žije tolik mužů a tolik žen; jejich demografický habitus je takový a pod. Druhá pozoruje obyvatelstvo v jeho pohybu: Kolik se rodí mužů a žen, jak žijí a umírají, jak se stěhují atd.

Obě podstatné části demologie — vědu obyvatelskou v užším smyslu a politiku obyvatelskou — rozdělil pak *Most* dle

1. počtu,
2. druhu,

takže dospěl k tomuto konečnému rozvrhu:

A. Věda obyvatelská.

1. Počet obyvatelstva:
- *a)* stav
- *b)* pohyb;
  - *α)* přirozený (porody a úmrtí),
  - *β)* místní (stěhování),

2. Druh obyvatelstva:
- *a)* fysické znaky:
  - *α)* pohlaví
  - *β)* stáří
  - *γ)* tělesný vývoj a zdravotní stav;
- *b)* duševní znaky (duševní chyby a stupeň vzdělání);
- *c)* mravní snahy:
  - *α)* rodina (sňatek atd.)
  - *β)* mravní poruchy, kriminalita, alkoholismus, prostituce, sebevražda);
- *d)* způsob osídlení (města a venkov, stěhování);
- *e)* ideové znaky (náboženství, řeč, státní příslušnost.

B. Politika obyvatelská.

1. Politika dle počtu (Quantitätspolitik)
2. Politika dle druhu (Qualitätspolitik).

Takto usoustavněná a ucelená věda obyvatelská stala se zajímavým a krásným oborem vědním; ona rozkvete se však a uplatní teprve ve chvíli, kdy na bojištích přítomné světové války dozní poslední výstřely a všechny ty nejrozmanitější a životně důležité problémy obyvatelské — budemeť míti obyvatelstvo skoro úplně nové — vystoupí před námi v plné síle a budou volati po řešení neodkladném.

Otokar Fischer:

Divadelní studie.[1])

4.

Dramatický odkaz Strindbergův nestal se pro nás posud veličinou živoucí, jeho účast v českém repertoiru bývá prozatím spíše věcí náhody než rozmyslu. »Otec« a několik aktovek na menších jevištích, před několika lety Kamperovo úsilí na Vinohradech, kde dnes, po Kamarádech, Opojení, Tanci smrti, Strindberg snad dojde povšimnutí soustavnějšího, toť skoro vše; pro náš přední umělecký ústav velkého Švéda jakoby nebylo, a, což je kormutlivější, náš vztah k němu prostředkuje se oklikou, místo aby navazoval přímo na autorovu domovinu. Znalci severských literatur neměli by propásti příležitosti, neměli by, jak se dlouho dálo s Ibsenem, domácí zájem o cizí písemnictví nechávati v područí studia německého.[2]) Kromě toho dramatik Strindberg k nám přichází obtěžkán dvojí přítěží, která jeho příchodu právě nedoporučuje; jednak je obdařován zbytečnými superlativy, ačkoli jeho vážný zjev se tak špatně snáší s jakoukoli reklamou, jednak setkává se s kritickými námitkami, že jeho umění je skrz naskrz churavé.

Beze sporu, Strindbergovo dílo, nehledě ani k miasmatům, jež koncem století ležela ve vzduchu, je prosáklé předrážděním, podezřívavostí, záštím; Strindberg, jenž ve svém poměru k pohlavním otázkám vybočuje z průměrného myšlení, mohl právem býti vyhlédnut za předmět zvláštní »pathografie«, jež zkoumala jeho chorobné stavy, sousedící se stihomamem a doložené črtami autobiografickými. Ale je tím vysloven ortel nad jeho činností? Nebyl též Ibsen, jeho protinožec spíše moralisující, posuzován s pathologického hlediska, ba málem vyhlašován za blázna? Nebývá velké umění a »zdravé« umění zhusta v poměru kontradikce, nevzaly by za své nejpyšnější výtvory, kdybychom si odmyslili chorobné jejich součásti? Ale i když abstrahujeme od těchto námitek zásadních, můžeme Strindbergovu sílu, života schopnou, života hodnou, vyčísti z jeho mnohaletého vývoje, jenž ne neprávem bývá srovnáván s Odysseou moderního myšlení. U nás upřílišeně se mluví o Strindbergově psychologii pohlavní řevnivosti, o skutečném či domnělém nepřátelství k ženě, a jednostranně vybraný

[1]) Viz Osvěty čís. 1.

[2]) Vypisuji humorné doklady naší překladatelské praxe z českého textu Strindbergovy »Hry s ohněm« (Ochotnické divadlo 128): p. 20 »Když brzdy prasknou — jest pravou rozkoší, váleti se blátem« (v německé předloze: »wenn die Bremsen stechen«); »v manželství-li žijeme, žijeme v požehnaném manželství; žijeme-li však mimo manželství, žijeme v manželství nepožehnaném. Na zemi však v obou případech.« (»in der Ehe ruht man wie in geweihter Erde, aber da draussen in ungeweihter Erde ist es gleichwohl!«) p. 30 »Kde jest pokoj, který vám Adéla opatřila? Zde — právě naproti u Lootsenů« (»hier gerade gegenüber beim Lootsen«). Povedená místa jsou též v autorisovaném překladu Strindbergova »Života na Hemsö« (Román. knihovna Světozora 23): p. 24 »pod dirkovaným žilstvem moderního listí vztyčovaly modré zavilce své hlavičky« (patrně »des modernden Laubes«); p. 103 »A z toho vytahoval ne zrovna nesprávný konec, že mají za lubem vyvésti mu šibalství« (asi: »zog daraus den Schluss«).

repertoir takový předsudek podporuje. Tanec smrti a také Hra snová či hluboká Sonata přízraků, hraná teď s takovým úspěchem v městě, odkud i k nám zalehl kult strindbergovský, ve svém překračování mezí reality, ve svém prolínání přeludu a konkretnosti, ve své fantastičnosti mají dojista nejeden znak chorobně stupňované obrazivosti: ale mají, jako všechna symbolika, odvahu nových bájetvorných prvků a hloubku originálně vysněného náboženství, jež se nemohlo obejíti bez křečí a bez exaltací. Také se zapomíná, že spisovatel, kaceřovaný pro svůj vliv porušující hygienu, dal svému národu, nemluvě o studiích z přírodní a kulturní vědy, řadu velkých historických dramat, jimiž osvětlil nejslavnější postavy domácího podání. Po začátečníkově Mistru Olofovi, jehož námět má podobu s naším problémem jeronýmovským, nastala v Strindbergově historické dramatice přestávka pětadvacíti let, ale po té jal se historii švédských králů oslavovati velkým dramatickým cyklem, při jehož rozměrech a postavách na mysli mu tanul asi vzor královských her Shakespearových.

Jak logicky usuzoval tento duch, libující si v dobrodružných kombinacích, jak rozumově jsou podloženy jeho motivace, které ani ve fantastických hrách nejsou podrobeny libovůli psychologických přemetů, o tom poučují stati, jimiž doplňoval svou tvůrčí činnost divadelní. Zklamal by se, kdo by v těchto pojednáních, jež souborný německý překlad spojil pod titulem *Strindbergova dramaturgie*, hledal geniálnickou snahu po zvláštnostech výrazu či po apartnosti látky. Právě naopak, Strindbergovy články o divadle překvapují věcností, jasností, skoro vědeckým výrazem, někdy i na odiv stavěnou střízlivostí. Ba jsou tu, zvlášť v oddílu o umění hereckém, i leckteré samozřejmosti, při nichž nepotlačíme podivu, že autor, tak srostlý s divadlem, nedovedl o umění reprodukčním, sousedícím s jeho vlastní schopností, říci cos osobitějšího, když přece i do soukromého jeho života zasahovalo tolik hereckých zájmů. Bez užitku se Strindbergovy poučky, sestavené na způsob všeobsažných příruček, ovšem nečtou; začátečník, herec, režisér, ředitel poznali by v pregnantních článcích, shrnujících básníkovu jevištní zkušenost, autora, jenž má patrně ctižádost býti klasikem a bez karatelské vtíravosti upozorňovati na nejnutnější požadavky, zásady a ideály. Zajímavější jsou dramaturgické příspěvky literární: vrcholná chvála Goethova Fausta, při jehož představení nutně požaduje i druhého dílu, a podrobné kapitoly věnované rozboru Shakespearových her. Shakespeare, hodnocen Strindbergem: skoro jsme zase zklamáni, že se dovídáme více o předmětu badání než o tom, jenž je podniká. Není tu stopy po tak svérázném pojetí jako u Tolstého či u Shawa; přes zdánlivý odpor proti učenosti mluví k nám básník literárně historicky školený, probírající se komentáři a polemikami a trpělivě a prospěšně studující scénu za scénou. Odbornictví u praktického dramatika připomíná shakespearovské studie Otty Ludwiga, ač Strindberg je dalek jeho upřílišeného shakespearovského kultu. Dívá se na svůj britský vzor s obdivem, s úctou, leč z odstupu a často velmi kriticky. Hamleta ve svém nitru nepřekonal nikdy; Julia Caesara uznává za vůdčí hvězdu svých mladistvých pokusů; Lear, k němuž připojuje osobní poznámky

psychologické, je mu povznesen nad kritiku; karakteristiku Jagovu stopuje krok za krokem; ale s Makbethem se nijak smířit nemůže, látka mu připomíná lupičskou povídku, má vážné námitky proti povrchnímu prý a líbivému vypracování. V úctě, kterou vzdává pohádkově smířlivému vyznění Shakespearovy Bouře, tají se nechuť, již pociťuje k norskému svému soupeři Ibsenovi: jak nepříjemný jest mu dramatický »epilog«, jímž Ibsen na obec svých obdivovatelů vyplázl jazyk! Také Strindberg, jak známo, měl éru, obdobnou Ibsenovým »procitajícím mrtvým«, a nutno přiznati, že ve své básnické retrospektivě snažil se zladiti a zmírniti teskný tón, aby se s životní svou dráhou loučil ve slohu pohádky a resignace; tenkrát, když básnil svou »snovou hru«, cítil se dojista blízek oné básni Shakespearova stáří, v níž výmluvněji než jinde lidské snažení je srovnáváno s fantasií snů.

V článcích, jimiž se s Shakespearem vyrovnává, je mu přese všechnu odbornickou učenost doznati, že vlastní podstata toho, co zveme Shakespearem, toho, co je tajemstvím jeho stále svěžího úspěchu a mladého kouzla, zůstává mu nedostupna, nerozřešitelna. Snad prý tajemství spočívá v bohatství, bezstarostně rozsévajícím tolik jednotlivostí, jež nejsou nutně spiaty s dramatickým organismem a jichž vynecháním by přece básnická životnost díla nadmíru utrpěla. Ponechává-li záhadu Shakespearovu, o jejíž objasnění se ostatně mimochodem stará i za pomoci životopisných legend Baconovců, přec jen obestřenu neproniknutelným temnem, odpovídá to celkové koncepci, kterou si vytváří o básnickém dění. Ať běží o produkty cizí či jeho vlastní, Strindberg má k mysteriu tvorby tolik úcty, že nechce prostořece vyřknouti ani neskromně slyšeti posledního slova, jímž by se tajemství racionalisovalo. Torso Goethova Fausta znamená mu více než čistotně propracovaný výtvor, neboť »vše, co jest dohotoveno, jest omezeno, kdežto věc neuzavřená ponechává obrazivosti volné pole a působí tudíž dojmem nekonečnosti«. A o své vlastní básnické činnosti pronáší, rozpomínaje se marně na důvod jakéhosi detailu ve hře »Velkonoce«, neocenitelná slova: »dnes je mi pochod básnění ještě stále tak tajuplný, jako mi byl před čtyřicíti lety, a nedovedl bych říci, rozhoduje-li při něm chladně počítající vědomí čili ne«. I jinak osvětluje některými letmými, jakoby nechtěnými poznámkami svůj vlastní tvůrčí postup, své záliby, zásady svého slohu. Proti exposici Shakespearových her, které hned v prvém dějství uvádějí vše důležité na přetřes, staví naznačující způsob moderních dramatiků, pracujících s peripetiemi a paralelismy, v nichž vidí sám svou silnou stránku. Hudba a hudební princip nebyly bez vlivu na jeho tvoření; zájem o toto umění projevuje polemikou proti offenbachovské operetě, v níž vidí nejvážnější nepřítelku pravého dramatu, i nemírnou chválou Mendelssohnova doprovodu ke Snu noci svatojanské; zřejměji se k hudbě hlásí tam, kde se přiznává, že v prvém díle své hry »Do Damašku« a pak ještě ve dvou jiných dramatech postupoval »kontrapunkticky«, t. j., že druhé polovině kusu dával odehrávati se v týchž sceneriích jako polovině prvé, ale v obráceném pořádku: takže poslední výjev vrací se k témuž dějišti, na němž se dála scéna prvá. Mají tedy romantické theorie o spříznění mezi hudbou a dramatem zastance též v autoru, jenž dlouho pěstoval drama realistické a konversační.

Strindbergovy úvahy pocházejí z posledního období jeho činnosti, z doby kolem r. 1910; jsou seřazeny kolem jeho »Intimního divadla«, jehož významná, byť krátká historie podporovala Strindbergův theoretický zájem o otázky divadelní. Představení v tomto divadélku, pojímajícím 150 diváků, upraveném co nejprostěji, vyzdobeném dvěma Böcklinovými obrazy, byla zahájena r. 1907 za ředitelství Augusta Falcka, s nímž se podezřívavý Strindberg tři léta poté ve zlém rozešel; dávány byly kusy výhradně Strindbergovy, a přece autor si stěžoval, že byl peněžně poškozen; protekční hospodářství herecké, ohledy na pokladnu a jiné mimoumělecké důvody uspíšily jeho odchod od divadla, s nímž se loučil melancholickými Prosperovými slovy z Shakespearovy Bouře. Bylo po čarování; a málem již po dramatu básnického vývoje.

Za jeden ze vzorů svého intimního divadla udává Strindberg Reinhardtovy komorní hry. Nebylo by však správné přeceňovati německých vlivů v jeho dramaturgii. Strindbergovy počátky poučují o jiném: o tom, jak hluboce kořenil v tradici francouzského divadla, s nímž v osmdesátých letech žil v nejtěsnějších stycích. Již tenkráte, hned po svém pařížském pobytu, zabýval se dramaturgickými otázkami, jež připínal k své vlastní produkci; když odvážný psychofysiologický pokus dramatu společenského a pohlavního zdánlivě selhal, když totiž jeho »Slečna Julie«, v níž jako by byl dramatisován ponurý determinismus ze sklonku století přírodovědeckého, setkala se se štvavým neporozuměním, měl autor za nezbytno hájiti svých dramatických zásad též essayisticky. Tak vznikla dvě pojednání, »o Slečně Julii« a »o moderním dramatu a divadle« (z r. 1888 a 1889), jež se čtou jako doplněk sbírky jeho jedenácti aktovek. A již tenkrát Strindberg mířil k uskutečnění svého zamilovaného plánu: Není prý třeba velké divadelní budovy, jež je přežitkem starověkého amfitheatru, a renaissančních síní slavnostních; nově se tvořící drama psychologické tíhne spíše k malému jevišti a k hledišti důvěrnému. Pohnutky, východisko, pobídka Strindbergových snah leží na snadě: netají se tím, jakým objevem netušených možností stalo se mu Antoineovo Théâtre libre. Tento kulturní ústav, jenž vedl k prohloubení divadelních pojmů a požadavků, jenž nedlouho po té v Berlíně vyvolal Brahmovo, Hauptmannovo, Schlentherovo »Volné jeviště« a jenž u nás posud — pohříchu! — se zdarem napodoben nebyl, zdál se Strindbergovi slibem nového divadelního období. Nepřeceňuje otázek dramatu, bez nichž si budoucnost národa zcela dobře dovede představiti, viděl Strindberg východisko z vleklé divadelní krise ve zlidštění, zdůvěrnění, zjednodušení aparátu, prostředků a umění. Podal nástin nových snah, jichž datum zrození neviděl u Goncourtů ani u Becqua, leč v Zolově dramatisované Terese Raquinové, a podal — což je proň důležitější — genesi onoho dramatického útvaru, jenž se v jeho básnickém vývoji stal takřka nejpříznačnějším: I Strindbergovy aktovky totiž, v jichž hutné komposici a skvělém dialogu snad nejpádněji doložil dramatické nadání a divadelní cítění, ukazují ke vzorům francouzským. Strindberg cituje již z r. 1872 začátečnický svůj pokus o význačně moderní ten genre jednoaktové hry, jehož historie dá se stopovati do

zadu do klasické, ba nejklasičtější literatury. Strindbergova snaha o »škrtnutí meziaktí«, o stažení několika dějství v jediný nepřetržitý sled, o nápodobu starověké tragedie, jež se odehrávala bez přerušení, o pokračování v tradici 18. století, je na výsost příznačná pro jeho aktovky, které, hovíce jeho theoretickému přesvědčení, byly zdůvodněny stylisujícím naturalismem a chtěly co nejvíc napětí vtěsnati do jediného, nepřetržitého dění. Zde, stejně jako ve svém kontrapunktickém názoru na drama, autor Slečny Julie, typického to výrazu zjednodušujících a zhušťujících tendencí, zdá se být spřízněn s tvůrcem Rozbitého džbánu; a zde, stejně jako ve volání po intimním divadle, slyšíme žáka francouzských mistrů. Zvlášť Musset, jejž Strindberg neopomíjí jmenovati mezi svými učiteli, působil na mladšího, jinak tak málo charmantního, tak málo mussetovského Švéda, jenž od něho as přejal formu dramatického »proverbu«. Z nejtypičtějších ukázek tohoto Strindbergova umění jest jeho Hra s ohněm, která již titulem udává, že běžílo doložení pořekadla, a která svou náladou, jakoby špendlíky rozpíchanou, svým obsahem i nehrdinským řešením působí jako tragikomická průprava k symbolickému Tanci smrti.

Strindbergovy dramaturgické úvahy, jež se dotýkají též nejedné otázky praktického režisérství, jsou pouhými doprovody dvou stadií jeho činnosti dramatické: ale byť i měly cenu spíš pro pochopení jeho básnické dráhy než pro jakousi objektivní (a ilusorní), všeobecně závaznou vědu o divadle, ukazují, do jaké šíře se rozprostíral a do jaké hloubky zabíral dramatický zájem tohoto ducha, jejž v prvé řadě dramatickým zveme proto, že bojoval zápas, nikdy nedobojovatelný, mezi láskou k jasu a vnitřním démonem.

Vladimír Vlárský: (Z cyklu »Kytička z bolestí.)

Čekání.

PŘIPISUJI TOBĚ, MATIČKO MÁ.
AŽ TY NEBUDEŠ, NEBUDE NIC.

I.

Podzim . . . večer . . . smutno všude,
šero padá do krajiny . . .
Po stráni, kde vítr pláče,
bizarní se vlekou stíny.

Prázdno . . . Pusto . . . Šero houstne . . .
po nebi se mračna honí . . .
Celý kraj má jednu barvu:
šedou — smutnou — monotonní . . .

Vrány v polích drží sněmy,
cosi tajemného tají . . .
teď se shodly . . . zvedají se . . .
letí v dálku . . . zanikají.

V aleji už listí hnije,
holé větve k nebi trčí...
U potoka staré vrby
bázlivě se k zemi krčí...

Stromořadím cesta běží,
v šeru večera se ztrácí...
Malá chata — Kdosi vyšel — —
Hledí v dálku — — Zas se vrací..

Potom žluté světlo lampy
úzkým oknem do tmy padá
na osyky, na nichž věčně
mstí se Jidášova zrada.

Ve světnici těsné žijou
stařena a bída spolu...
Pro víc už tu není místa...
Svorně u jednoho stolu

sedají už dlouhá léta
bez hádek a beze hněvu...
Někdy také nemoc přijde
do chalupy na návštěvu...

Ve světnici nízké, těsné
stařena je malá, bledá — —
uschlá, jako spadlé listí...
v staré truhle něco hledá...

Růžových to pár je lístků...
Našla je.. teď hlavu sklání...
Zdá se jí, že znovu slyší
vroucné jejich šepotání.

Oko vlhne... jako tehda
za těch dávných — dávných časů,
jako voda uplynulých — — —
Potom kadeř dětských vlasů

schovaných tu mezi listy
béře do svých tvrdých dlaní..
a pak okem zaslzeným
dlouho, dlouho hledí na ni — —

Hladí je a k srdci tiskne,
povídá jim, co ji tísní...
Vítr ted se rozběh' krajem
s dlouhou, žalostivou písní

o zmařených lidských touhách,
o ztraceném marném štěstí, . . .
u chalupy ztěžka vzdychá,
něco strašlivého věstí . . .

Stařenka se náhle leká,
předtucha ji divná svírá — — —
Chce se modlit . . . nemá síly,
modlitba jí na rtech zmírá — — —

Pomalu se belhá k oknu,
žluté ruce k nebi spíná . . .
»Kde as je? . . . proč nepíše mi? . . .
či snad na mne zapomíná?«

Už dvě léta, dlouhá léta
otázka ji tahle trýzní . . .
zas a zase zpět se vrací . . .
na prázdno však vždycky vyzní . . .

Už dvě léta, dlouhá léta . . .
Minulost se v chatu dívá: —
Na lavičce sedí spolu,
venku už se připozdívá — — —

Vlahý podzimní byl večer . . .
na prsa jí hlavu klade,
líbá ji a k ní se tulí,
vypráví jí sny své mladé:

»Počkej, brzo budu pánem« . . .
dál a dále sny své spřádá . . .
»potom vezmu si tě k sobě . . .
mamičko má, máš mne ráda . . .?«

Ale potom jako bleskem
rozlétla se zpráva náhlá:
»Vojna . . . Vlast je v nebezpečí — — —«
Krajinou teď vojska táhla — — —

Už dvě léta — dlouhá léta . . .
»Co se s ním jen, Bože, děje! . . .«
Dvě už léta rostou takhle
stařenčiny beznaděje.

»Co se s ním jen Bože děje!«
stařenka si šeptá tiše . . .
potom ke stolu se vrací,
sedá si a dopis píše . . .

Píše dlouho... Dopis nemá
skoro žádných variací.
Myšlenka je stále tatáž:
»Proč že se už nenavrací?«

»Ze sousední vsi že všichni
už prý skoro doma byli...
jenom on že nepřichází...«
vyčítá mu každou chvíli

»Nebo aspoň kdyby napsal —
třebas jenom dvě, tři slova:
jak se mu tam v poli daří...
že by klidná byla znova...«

Teď jí slza z očí padá:
»Posílám Ti — milý synu —
též pár zlatých... Je to málo,
ale nedávej mi vinu...

Bůh mi svědkem, že víc nemám,
než těch posledních pár zlatých...« —
na protější náhle stěnu,
obrázky kde visí svatých,

zabloudila starým okem,
svědectví se dovolává...
a zas nad papír se sklání
bělovlasá její hlava.

»Peníze ty v lepších dobách
na sobě jsem ušetřila,
kdyby se mi špatně vedlo,
nemocná snad kdybych byla.«

Ruka její teď se třese,
jak to osikové listí — —
Na papíře krev se mísí
s inkoustem a slzou místy — —

»Samotinká v širém světě,
bez pomoci dobrých lidí,
by mne odsud nevyhnali.«
Stařenka teď v dálce vidí

za lesy a za horami
chudou, rodnou obec svoji,
přilípnutou k skalní stráni — — —
dál už mysleti se bojí...

Štkání dlouho utajené
z uvadlých se prsou dere,
lomcuje tím slabým tělem,
slzy derou se jí steré

ze zarudlých pláčem očí...
žluté ruce k nebi spíná,
na kolena stará padá:
»Bože, vrať mi, vrať mi syna!

Každý měsíc svíčku koupím
na oltář ti do kostela...
na mši svatou dávat budu...«
Stařenka se chvěje celá,

vysílena dlouhým pláčem.
»Pěšky půjdu v Svatou Horu — — —«
šeptá ještě naposledy...
Zatím venku na obzoru,

tam kde nebe zemi líbá,
ohníček tam vzplanul rudý...
odcházely černé stíny
zhřát si k němu zkřehlé údy,

vyčerpané nehybností...
Sny, jež slibovaly v spaní
lidem nesmrtelnost, slávu,
měnily se v mlhu ranní,

jež se tiše krajem plouží,
pomaloučku rozplývá se...
V stráni pták si začal zpívat...
ale náhle utich' zase.

Na vždy... Víc už nezazpívá...
Posledního dočkal rána...
tík... tík... Konec... všechno marno...
písnička je dozpívána...

Zase smutno — — pusto všude — —
v holých větvích prázdná hnízda...
po nebi se mračna honí —
vítr smutně k tomu hvízdá...

U potoka staré vrby
bázlivě se k zemi krčí...
v aleji dál listí hnije,
holé stromy k nebi trčí...

Tík . . . tík . . . Slyšíš? . . . Sny se loučí . . .
Dej jim s Bohem — Čas jich míjí . . .
Čekáš? — Na co? — Smiř se raděj
s písně smutnou melodií . . .

Stařenka se belhá z chaty
na návrší u silnice,
tváře vpadlé, kalné oči
nemohou už plakat více.

Je spíš jako papíru kus,
kterým vítr sem tam hází — —
jako mrtvý pahýl kytky,
kterou dávno sžehly mrazy.

Denně koná tuhle cestu —
namáhavou pro ni práci . . .
na návrší dlouho stojí — —
hledí v dálku . . . zas se vrací . . .

Přešla zima — — jaro — — léto . . .
Stařenka jen hlavou kroutí . . .
»Co si jen to dítě myslí,
či mne schválně takhle rmoutí?«

Říjen zas je . . . Modré zvonky
kvetou v stráni, v blízkém lese . . .
stařenka je trhá, váže,
domů věnec si z nich nese . . .

Na stěně je portrét malý —
muže v jinošských let sklonku — —
růženec kol něho visí,
uschlý věnec z modrých zvonků.

Stařenka je vyměňuje,
čerstvými zas portrét zdobí —
po třetí už, co tu smutné
samoty své tráví doby.

Třetí rok tu prožívá už
svoje bezútěšné stáří . . .
Pojednou se zamyslela . . .
úsměv kmiť se její tváří . . .

V staré truhle zase hledá,
vytahuje malou loutku — — —
v dětskou postýlku ji klade,
která v jizbě stojí v koutku.

Sedá si a kolébá ji
bezkrvýma šeptá rtoma — —
»hajej — — hajej — — dítě moje . . .«
A teď vidí se zas doma,

u rodičů, v rodné chatě — —
štěstím září tvář jí snivá,
nad dítětem schyluje se,
ukolébavku mu zpívá:

»Hajej — — hajej — — dítě moje . . .
hajej« — — Náhle jizba těsná
divokým se plní smíchem . . .
Stařenka se budí ze sna,

udiveně kolem hledí,
na chladné si sahá čelo . . .
marně chce si vzpomenouti,
co se to s ní vlastně dělo.

Vidí: u kolébky sedí,
jak by kolébat ji chtěla . . .
»Odkud se v ní loutka vzala?
či snad pamět ztrácí zcela?«

A teď vidí, jak se vítr
divě celým krajem honí . . .
Takhle úprkem se ženou
řady rozběsněných koní

v prudkém trysku s jezdci svými,
poslední když napnou síly . . .
Teď jako by na překážku
jakous mocnou narazili,

která trhá jejich těla . . .
Slyšet jejich smutné ržání,
jímž se loučí se svým pánem
v bolestivém umírání . . .

Celá země otřásá se,
v to se mísí praskot stromů . . .
tak jako by tisíc ďáblů
náhle z pekla sjelo v hromu,

tak jakoby řady příšer
ze záhrobí vtrhly na zem . . .,
v divokém se řítí běhu — — —
ale náhle ztichly rázem

jakby kosou pokoseny — — —
A zas všechno pláče, kvílí,
tak jako by konec světa
každičkou už měl být chvíli.

A v tom slyší hlas jí známý,
jak se v ryku onom ztrácí: ...
»Mamičko má ... s bohem ... s bohem ...«
Stařenka se v mdlobách kácí — — —

II.

Přešla léta ... Podzim zas je ...
Po nebi se mračna honí ...
Celý kraj má jednu barvu ...
šedou — smutnou, — monotonní ...

Prázdno, — pusto, — smutno všude,
šero padá do krajiny — — —
Po stráni, kde vítr pláče,
bizarní se vlekou stíny —

Vrány drží dlouhé sněmy,
u lesa tu na pokraji
vzpomínají zlatých časů,
dlouze — smutně — krákorají ...

Vesnička tu malá, chudá,
přilípnutá k horské stráni ...
nad ní visí strmé skály,
jež ji proti větrům brání ...

Ubohých tu pár je chalup,
poslední z nich pastouška je.
Stařenka v ní bydlí vetchá,
příslušnice toho kraje.

Říkají, že tichý blázen ...
Nikomu však neublíží.
Na návrší u silnice,
každý den se vždycky plíží,

kalným okem v dálku hledí,
pro sebe si něco šeptá ...
Co to je, to nikdo neví —
nikdo se jí na to neptá.

III.

Stařenko má, neplač, ztiš se...
Však se všechno, všechno změní..
Až se s ním zas jednou setkáš
tam, kde není utrpení,

pak už tě víc neopustí...
budete žít spolu dále
a v těch světech syn ti řekne,
rád že padl za vlast, krále.

Frant. Kudyn:

Ze světa hluchoněmých.

(Věnováno pražskému ústavu pro hluchoněmé na Smíchově.)

I.

Chtěje obrátit zřetel veřejnosti k onomu počtu lidských bytostí, jimž souzeno jest, aby nesly tíhu osudu nadpisem této stati naznačeného, podávám v následujících dvou oddílech toto prosté vylíčení jich neblahého života — a blahého opět, dostalo-li se jim štěstí, býti v ústavě pro ně zřízeném vychováni a vyučeni. Chci článkem tímto přispěti k rozšíření větší známosti a povznesení zájmu o tyto nešťastné.

Jest mi začíti vzpomínkami na onu dobu, kdy i mne osud do počtu jejich vřadil — na dobu své ztráty sluchu.

Vzpomínky tyto posud jsou dosti jasny, ačkoli doba více než čtyř desetiletí uplynula od oné chvíle, kdy co chlapec — ve věku osmi let — těžce onemocněv tyfem, ztrátou smyslu toho byl jsem postižen. Dojmy, jež tento přechod ze světa zvuků, v němž první léta dětská jsem prožil, do říše věčného ticha nyní mne obklopujícího v duši mé zanechal, byly zvláštní a mocné.

Té doby navštěvoval jsem právě třetí rok obecnou školu ve svém rodišti Stolanech u Chrudimě, jež tenkráte byla jednotřídní. Učitel náš Jan Novák byl vzor svědomitého paedagoga a byl věku značně již pokročilého.

Bylo to buď koncem zimy nebo časně v začátcích jara, když mne zachvátila jmenovaná již choroba, jež také byla první v mém životě; před tím jsem žádné těžší nemoci neprodělal.

Na průběh nemoci své pamatuji se potud, že míval jsem časté bolesti hlavy a časem i v útrobách mne bolívalo, též střídání horka s mrazením po těle časem se dostavovalo. Nemoc trvala dlouho.

Nemohu se však na nic upamatovati, co předcházelo bezprostředně před ohluchnutím. Bezpochyby té chvíle dostoupil svého vrcholu záchvat nemoci, jenž mne i zbavil vědomí. Vím jen, kterak jednou k ránu či ještě v noci probudil jsem se na lůžku, maje v hlavě a v uších pocit zvláštního, nezvyklého hukotu a šumu. Moje babička, vidouc mé procitnutí, nachýlila se ke mně a cosi mi pravila. Já vida pouze, kterak rty její se pohybují, však z jejích slov

ničeho sluchem nepostřehnuv, tázal jsem se jí, proč mluví šeptem, řka, aby mluvila nahlas. Ona více ke mně se nahnuvši, jala se živěji ke mně hovořiti. Mně zdálo se, že hlas poněkud slyším, leč ze smyslu slov ničeho jsem nesrozuměl; jen ono hučivé znění zdálo se silnějším. S pocitem jakési bázně sáhnuv si prsty do uší, zanaříkal jsem, že mi v nich »zalehlo«, že mám v hlavě divné hučení a neslyším. Ona okamžik byla překvapena a ulekána mým chováním a mou řečí, ale hned jala se mne konejšiti, sama stěží zadržujíc pláč — neboť pochopila asi vše. Ani otec, jenž na její zavolání k posteli mé přichvátal, nemohl se mnou se smluviti a stál chvíli ochromen a zdrcen, vida, jaké neštěstí mne postihlo.

Nevím dále, jak dočkal jsem se rána; snad jsem ale usnul opět, než nastal den. Domácí osoby musely mi napsati, co mi říci chtěly.

Otec dojel záhy pro chrudimského lékaře dra Kosejka; týž vyšetřiv mne a též dutinu ušní prohlédnuv, napsal mi na lístek utěšující slova, že se opět uzdravím a také zas budu slyšeti. Jinak nevím, co o mé nemoci a nastalém náhlém ohluchnutí soudil; vím jen, že delší chvíli u mne v rozmluvě s otcem prodlel.

Dorozumívání se mnou dělo se pak vždy jen za pomoci písma, když i další pokusy mluviti k mému sluchu marnými se ukázaly.

Bolesti hlavy a ostatní chorobné příznaky opakovaly se časem i potom; jen onen zvláštní hučivý šumot uvnitř ústrojí sluchového nestal se trvalým; přešel ve stav jiný: jakýsi podivný zjev sluchového klamu, jenž však nestával se tak nepříjemným jako onen šelest a hukot. V mysli vyvolaná představa nějakého zvuku neb mluveného slova působila, že zdálo se mi, jako bych vše i vskutku slyšel. V takých chvílích slýchal jsem mluviti i osoby, jež se nacházely ode mne ve vzdálenosti, z jaké by slyšení lidského hovoru při obyčejném stupni hlasu ani možným nebylo; což ovšem byl pouhý přelud sluchový. Když jsem pak někomu obsah té jeho domněle mnou slyšené rozmluvy připomínal, byl ovšem udiven, nevěda o ničem. Jindy opět tázal jsem se přítomných osob, kdo to v síni nebo na zápraží hraje na housle nebo na harmoniku, ač nikoho tam nebylo. Později jsem těmto klamným představám zvykl a přestal je považovati za skutečné.

Dosud trvá u mne tento stav, který, jak jsem se později dočítal, znají i jiné osoby, jež kdysi slyšely a možnost představy zvuku si zachovaly. Dojem působený tou illusí nemá ovšem té jasnosti a síly, jako při skutečném vnímání zvuku zdravým smyslem sluchovým. Myslím-li na nějaké slovo neb co jiného, mám současně temný pocit podobný slyšení zvuku toho. Totéž se mi děje, čtu-li někomu slova se rtů; byť mluvil i po tichu, zdává se mi, že slyším i jeho hlas. Říkám-li si v duchu nějakou přečtenou věc, na př. báseň, zní mi v představě tím zvláštním způsobem. Proto mně vždy působilo radost čtení veršů; rytmus slova a lahoda rýmů blaží i mne.

U hudebníků sluchu pozbyvších prý tento zjev duševního sluchu zvláštní silou vystupuje. Prožívali chvíle podobné Beethoven i náš Smetana v době svého ohluchnutí.

Někdy mi to temné přidušené znění, jež zejména při čtení veršů na dně mé duše se ozývá, připadá jako ozvěna z té dávno minulé

doby, kdy jsem ještě žil v tom světě zvuků plném vděků, a časem připomíná mi vzdálenou hudbu znějících zvonů bájného města Vinety do hlubin moře zapadlých . . .

Z nemoci své, téměř čtvrt roku trvající, znenáhla jsem se zotavil a někdy v prvých dnech měsíce června mohl jsem již povstati a se svými sestrami ven vyjíti do rozvité přírody. Viděl jsem opět její krásy, leč zpěvu ptactva, šelestění listů již jsem neslyšel . . .

Naděje mých přátel a domnění mé vlastní, že s návratem zdraví vrátí se mi i sluch, nesplnily se. Tak mne za nedlouho dovedl otec do Chrudimě k lékaři, k témuž, jenž za mé nemoci mne léčil. Následovaly pak návštěvy každotýdenní a trvaly celé léto. Veškeré pokusy však, vrátit mi sluch, zůstávaly marnými. Nic nepomáhalo užívání různých předepsaných léčiv. Snad se otec vzdal dalšího očekávání, že mi sluch vrácen bude, nebo mu lékař sám přiznal marnost všeho úsilí: když ještě jednou jen doveden jsem byl k jinému lékaři do Heřmanova Městce, bylo od dalšího vyhledávání pomoci lékařské ustáno.

Tak minulo léto. Když nadešel začátek nového roku školního v naší vesnické škole, oznámil mně otec, snad v dohodě s učitelem, že budu zase chodit do školy, abych nezapomněl, co již umím. Neodpíral jsem, ale vím, že s pocitem jisté tísně a ostychu hleděl jsem na svou příští cestu do školy, jež mi bývala tak milou. Jaké asi bude chování se mých soudruhů ke mně, tak těžkým osudem postiženému? Bylo mi skorem úzko, když potom ocitl jsem se prvý den ve známém ovzduší, mezi známými tvářemi, kde jsem se cizím cítil... Než zvykal jsem přece.

Učitel dbal, abych aspoň v těch předmětech se cvičil, na kterých jsem i po ztrátě sluchu účast míti mohl. Byly to zejména počty, psaní, z části mluvnické úkoly a učení pamětné. Bylo-li čtení, upozornil mne čtoucí přede mnou soused kde přestal a já odtud dále četl. Jinak ovšem nemohl učitel nějak zvláště se mnou se zabývati pro množství práce s tolika dětmi v jedné třídě.

Když v některé školní hodině učitel žákům něco poutavého vykládal neb vypravoval a oni s napětím jej poslouchali, jak rád bych byl naslouchal s nimi! A což teprve, když nadešla hodina zpěvu a starý učitel poodešed do svého bytu, sousedícího s třídou, vrátil se za okamžik s houslemi v ruce, uvítán veselými pohledy žactva! Jak teskno mi bývalo, když uprostřed pějících svých mladých druhů já jediný odsouzen jsem byl k mlčení, vzpomínaje, kterak ještě v předešlém roce školním mohl jsem s ostatními sdíleti radost, jakou nám působila píseň »Tluče bubeníček« nebo »Kde domov můj?« za provodu houslí páně učitelových zpívaná.

Během té doby počaly se již jeviti u mne následky, které ztráta sluchu, nastane-li ve věku méně než desíti let, mívá v zápětí. Z počátku jen někdy, pak již čím dále častěji počaly mně osoby řeči mé naslouchající dávati na jevo, že mi to neb ono nerozumějí. Musíval jsem mnohé slovo neb i celou větu opakovati, abych se stal pochopitelným. Ježto jsem neměl již bezpečnou kontrolu své výslovnosti: sluch, vyslovoval jsem některé hlásky nesprávně, zejména hlásky hrdelné a jazyčné, buď s jinými je zaměňuje neb jich i úplně vypouštěje ze slov, čímž řeč moje stávala se nejasnou a nesrozumi-

telnou. Doma byly mně čím dále častěji činěny výtky a upozorňování, že mluvím špatně, t. j. nezřetelně, že mi nikdo nerozumí. Ve škole nebylo lépe. Na př. bylo-li čtení, musel učitel hodně z blízka mi naslouchati, stále mne upozorňuje, bych to neb ono slovo vyslovoval jasněji a více nahlas. Někdy po marné takové práci, při níž jsem se stával předmětem pozornosti i smíchu ostatního žactva pro svoji zkomolenou výřečnost, kynul mi učitel, bych čísti přestal, hledě na mne starostlivě. Později mne již vynechával, když se četlo.

Bylo již patrno, že mi hrozí i ztráta řeči.

Jedné neděle otec přišed z kostela, dal se do hovoru s domácími. Dle pohledů ke mně se obracejících tušil jsem, že řeč se týká mne. Vida můj tázavý pohled vybídl otec sestru, by mně napsala, o čem se mluví, a já se dověděl, že pan učitel a pan farář radili tatínkovi, aby mně dal do Prahy, do ústavu pro hluchoněmé, tam že mne budou učiti mluvit, sice že bych zcela mluviti zapomněl a stal se němým.

Byla to také jediná spása. Po prázdninách toho roku přijat jsem byl do ústavu. Nový svět, nový život se mi otevřel. Byl jsem vřaděn do třídy, v níž vyučoval Jos. Květoň, jenž ve svém oboru zejména co se týče hláskování a nápravy řeči zvláště vynikal. Tento můj učitel blahé paměti docílil toho, že řeč mi zachována; již v prvém roce nabyla výslovnost moje zase větší zřetelnosti a srozumitelnosti. Když přiveden jsem byl k uvědomění si, za jakého ustrojení či polohy mluvidel ta která hláska se článkuje a cvikem utvrzen ve správném vyslovování hlásek těch, byl jsem i zbaven nebezpečí, že by se mé zapomínání řeči mohlo opakovati. V ústavě jsem též mohl doplniti své školní vzdělání, které za mé docházky do obecné školy bylo nastalou ztrátou sluchu přerušeno a ztíženo. Mé vzdělávání se v ústavě trvalo tři roky.

Mnohé vděčné a milé vzpomínky na ústav mne po odchodu z něho životem provázely. A jaké štěstí pro mne, když po letech, prošed trpkou školou života a maje toliko knihy za stálé své přátele, dočkal jsem se splnění své tužby, že mi svěřen úkol, bych mohl v těchto milých mně místech vedle svých bývalých učitelů též sám dle svých sil působiti ke vzdělání svých stejný osud se mnou sdílejících bližních! Stav se učitelem svých druhů v neštěstí, ovšem mladších, věnoval jsem se úkolu svému s radostí tím větší, čím více sám dobrodiní vzdělání v ústavě nabytého na sobě pociťuji.

II.

První oddíl svého článku uzavřel jsem vděčnou vzpomínkou na pražský ústav pro hluchoněmé. K předmětu tomu vracím se nyní obsahem této druhé kapitoly. Chci na tomto místě věnovati více slov ústavu, jenž jako mně, tak i velikému počtu jiných, stejným osudem postižených soudruhů stal se spasným útulkem, učiniv nám neblahý osud náš mnohem snesitelnějším.

Nebude účelem této další stati nějaký dějinný popis ústavu jenž byl r. 1786 založen na podnět císaře Josefa II. zásluhou a péčí

tehdejší pražské společnosti svobodných zednářů a dnes již na 130 roků plní své humanní poslání. O tom všem, jakož i o vývoji a způsobu vzdělávání hluchoněmých možno se více dočísti v jiných důkladnějších spisech toho oboru.[1])

Přece však učiním malý krok zpět do minulosti ústavu.

V duchu zavádím milého čtenáře svého v jedno pozoruhodné místo naší zlaté Prahy v hořejším konci Karlova náměstí. Vyjdeme-li ze středu tamního rozlehlého a vábného sadu a projdeme bujnou zelení stromů k této straně náměstí, zjevuje se našemu zraku obrys starodávné budovy, v půvabném rokokovém slohu stavěné, s pěkným barokovým průčelím a nízkou osmihrannou vížkou v jednom rohu stavby. Pražskému obyvatelstvu je budova ta známa pod jménem »Faustův dům«. Fantasie lidu opředla jej různými pověstmi a bájemi více méně bizarními. Mnohému z chodců bude i známo, že budova ta je architektonickým dílem proslulého Dienzenhoffra. Leč kolik jich vzpomene na třetí ještě okolnost — jistě tu nejvýznačnější — že totiž do nedávné ještě doby míval tu své sídlo pražský ústav pro hluchoněmé? Ten se nyní nachází na místě jiném, požadavkům doby moderní snad více vyhovujícím, leč ne na místě tak zajímavém a poetickém, r. 1902 přesídliv do nové budovy na Smíchov v ústraní Kinského zahrady.

Ústav od svého založení několikráte měnil své místo; nejdéle však setrval v památné budově na Karlově náměstí, a to v letech 1838—1902. Tato drahná doba, v níž ústav v těchto místech byl, značí nejskvělejší jeho epochu. Zde z malých počátků svých dále se rozvíjel a vzrůstal, odtud šířila se jeho chvalná pověst a proslulost, býval předmětem pozornosti vynikajících kruhů, navštěvován význačnými osobnostmi, zástupci vědy, vychovatelství a humanity, i členové panovnického domu návštěvou jej poctívali.

Býval to tenkráte život v těch šerých zdech dnes téměř opuštěného domu Faustova! Nepanoval zde arci již ten život a ruch romantický jako kdysi za časů doktora Fausta, o němž tolik bájeno.

Nic takového zde již nebylo. A přece tím neztratila budova ta ničeho na své zajímavosti; ba nabyla prodlením té doby, kdy se v ní řečený ústav nalézal, jména ještě proslulejšího a ctihodnějšího; vždyť se děly i dále v nitru jejím věci neobyčejné a obdivuhodné: ret němý probouzen tu k životu, zde útlé duši dítěte, jehož sluch od kolébky navždy uzavřen, otvíral se svět neznámý, zde teprve mu odestřen onen mrak duševní temnoty, aby mysl jeho ozářil paprsek vzdělání i to světlo dosud mu neznámých vznešených ideí o Bohu, bez kterých dítě není takřka dítětem — — —

Lidské neštěstí, lidský bol uzavřen do těch šerých zdí řečeného starého domu, toť pravda, ne však proto, aby zůstal čím byl, nýbrž aby láskou a soucitem obětavých přátel humanity zmírňován byl a nezřídka i v pocit radosti se měnil.

Vzpomínám na okamžik, kdy před čtyřiceti lety co chlapec v otcově průvodu poprvé vkročil jsem v tato mně dnes tak památná

[1]) V naší české literatuře poukazuji zejména na spisy: »Příspěvky k dějinám pražského ústavu pro hluchoněmé« od ředitele K. M. Kmocha, »Hluchoněmost« a »Děti hluchoněmé« od K. Malého.

a milá místa, abych část svých dětských let zde prožil. Co nás tu bylo nebohých dětí zbavených sluchu a částečně nebo zcela i řeči, které společné neštěstí svedlo dohromady pod krov ústavu! Přes sto chovanců hostil tehdy ústav. Mnohým odepřela příroda již sama daru sluchu — tito neslyšeli nikdy aneb ztrativše sluch příliš záhy, v mládí příliš časném, ničeho také z dojmů sluchových ani z řeči v paměti své nepodrželi. Mezi nimi byli však někteří, již podobně jako já přišli o sluch teprve ve věku pozdějším, asi kolem té doby, kdy začíná u dítěte návštěva školy obecné, kdy už větší množství dojmů na sluch působících byli pojali a jistou část dojmů těch jakož i řeči, byť více méně porušené v paměti si zachovali. V ústavě shledáváme se vždy s oběma těmi druhy hluchoněmých. Paedagogika léčebná rozeznává je jako skutečné a zdánlivé hluchoněmé. Těchto posledně jmenovaných nepřichází do ústavu mnoho, ježto dle statistických výkazů počet dětí ohluchnuvších mezi 5 a 10 rokem jest již daleko menší než počet těch, které sluchu pozbyly ve věku zcela útlém, v němž zpravidla i následuje úplné zapomenutí řeči ve věku tom ještě málo vyvinuté a jen z části osvojené a ony tudíž jako děti zúplna němé do ústavu vstupují.

Že pak i tomu zdánlivé hluchoněmému čili pouze ohluchlému jest ústav dobrodiním a záchranou, ukázal jsem v závěrku předešlé své stati. Zachrániti řeč dítku v pozdějších letech sluchu zbavenému, ještě mluvícímu, jemuž hrozí oněmění, jest zajisté dílem tak záslužným jako skutečně hluchoněmého teprve řeči učiti.

Ovšem rozdíl v ohledu života duševního mezi oběma, totiž u toho, jenž nikdy nepoznal zvuku lidské mluvy, ani jakéhokoliv zvuku jiného a tudíž každé představy o tom postrádá, a zase u onoho, jenž štěstí toho poznav po čase náhle je ztratil a jen upomínky mu zůstaly, bývá mnohdy velmi značný.

Zde v této kapitole druhé hodlám obrátiti zřetel především k shora již zmíněné převážné většině hluchoněmých skutečných. Jako příspěvek k utvoření si představy o osudu člověka, jemuž uzavřen sluch hned od narození, kladu zde slova, jež zesnulý ředitel pražského ústavu K. M. Kmoch svého času napsal:

»Hluchoněmé dítě nepojalo nikdy, co mu dobrá matička je celujíc a milé mu ukolébavky zpívajíc šepotá. Jeho rty neoblažily nikdy otce po denní práci domů se vracejícího sladkým slovem »tatínku«, ucho jeho nikdy nenaslouchalo roztomilému vypravování drahé babičky, jímž tato dlouhé zimní večery krátí svým vnoučatům. Dítě rostlo, sourozenci jeho navštěvovali školu, obohacujíce svůj rozum a šlechtíce své srdce, den ode dne vždy větším pokrokem rodičům a vychovatelům radost působili. Jen k jeho uchu marně zaznívalo slovo učitelovo, když tento k srdci všech mluvil, je vzdělával a ku věcem vyšším a nebeským povznášel. Dítě se stalo jinochem, pannou a srdce jeho nenalézá upřímného druha, sdílné družky, cizím se cítí mezi svými a cizím zůstává i rodině a širému světu — — —«

A dále píše Kmoch:

»Ulevíme si, můžeme-li se z radosti a žalosti své vymluviti; on ubohý nemůže ani svůj bol někomu požalovati, aby soustrast vzbudil

a pomoci žádal. My všichni můžeme si vážiti a ceniti ušlechťující moc hudby; jeho srdcem nehýbají ani ty nejúchvatnější a nejdojemnější zpěvy. Nejednou tělesně zdráv a silen málo kým k soustrasti hne, neboť neduh jeho hlavně vnitřní, duševní stránky se dotýká.«

Čtenář z obsahu uvedených slov vedle dosahu a velikosti neštěstí hluchoněmého člověka částečně i nabývá poučení — na čem vlastně hluchoněmost se zakládá — totiž na nedostatku sluchu. V obecném životě setkáváme se dosud s lidmi — a to i z kruhu inteligentních, kterým, jedná-li se o příčinu hluchoněmosti, nedostává se v onom základním bodě náležitého porozumění a jimž jest podobný výklad — že za příčinu neschopnosti řeči dlužno pokládati nedostatek sluchu — něčím novým, jelikož byli posud toho mylného názoru, že nějaká vada mluvidel jest příčinou némoty. Ve starších dobách býval tento mylný náhled všeobecným, čemuž ostatně nelze se diviti, ježto hluchoněmý člověk činí se svému okolí nápadným více tím, že nemluví, nežli tím, že neslyší.

Se sluchem člověk se zrodí, jsou mu i dána ústrojí mluvicí; ale řeči se teprve během jisté doby a za pomoci sluchu naučiti může. Aby se nemluvně řeči naučilo, je třeba, aby ji slyšelo a vzor ten napodobiti mohlo. Neslyší-li dítě od narození ohluchlé řeči svého okolí, také se jí samo nenaučí a zůstává němým.

Toť stručný výklad ve svrchu uvedené otázce.

Je tedy u hluchoněmého stiženo poruchou pouze ústrojí sluchové, kdežto mluvidla jeho zpravidla jsou zdravá a duševní síly normální jako u jiných lidí, a on také může naučiti se řeči způsobem umělým ve zvláštním odborném ústavě, když se to díti nemůže cestou přirozenou za pomoci sluchu.

Neblahý následek hluchoty vrozené nebo záhy získané není však pouze ten, že dítku nelze přirozenou cestou, obcováním s lidmi naučiti se řeči. Jiné ještě následky pochodí z poruchy, kterou ono je stiženo. O tom ve své knize »Děti hluchoněmé« náš odborník Karel Malý poučuje nás takto: »Ježto hluchoněmý ani nechápe řeči svého okolí a v ní své myšlenky nesdílí, je takřka vyloučen z obcování s lidmi ostatními, je duševně osamocen. Nechápaje řeči lidské, nemůže býti obohacován jejím obsahem, pojmy a myšlenkami. Trvá tedy v duševní chudobě, zůstávaje u porovnání s dětmi slyšícími vždy pozadu u vývinu ducha a šlechtění srdce.«

Poznáváme z toho, že pro duševní vývoj dítka znamená nedostatek sluchu těžkou ztrátu. Sluchový orgán, toť cesta, jež uvádí člověka v duševní styk se světem vnějším. Touto cestou vštěpuje již matka útlému děcku, jehož duše od prvního zákmitu její péči jest svěřena, první základy vědění dříve, než ono do školy choditi začne. Když šestileté dítě zdravým sluchem obdařené vstupuje do školy, co si toho z oboru vědomostí a představ — mimo osvojenou už i řeč — s sebou již přináší z této nejprvnější své školy, kterou, jak dí Komenský, jest »klín mateřský«! Učiteli nastává jen úloha, na tomto základě dále stavěti, vědomosti matkou dítěti vpravené rovnati, tříbiti a dále rozvíjeti. Jak jinak tomu u dítka hluchoněmého, k jehož duši ni jediné slovo laskavé matky nemělo přístupu! U něho

při vstoupení do ústavu začíná práce učitelova nejprve probuzením ducha; ono teprve musí býti přiváděno k těm základním počátkům lidského vědění, které mu ani domov, ani škola obecná dáti nemohly.

Málokdo dovede si utvořiti jasné představy o tom, co znamená učiti hluchoněmého řeči. Dítko slyšící nabývá hravě znalosti řeči denním obcováním se svým okolím, naslouchajíc řeči jiných a samo se v ní cvičíc, bez jakékoliv zvláštní námahy; ne tak dítě hluchoněmé, jemuž ten důležitý smysl, kterým jedině podmíněna jest možnost naučiti se mluvě článkové, úplně schází. Hluchoněmý musí nejprve se učiti vyslovovati jednotlivé hlásky, a to za pomoci zraku, pozorováním polohy a pohybu mluvidel, jimiž každá jednotlivá hláska se vyznačuje, na to učí se spojovati hlásky ve slabiky, tyto pak ve slova, jichž význam vyloží se mu buď na předmětech skutečných neb zobrazených nebo mimicky; následuje pak označování jiných pojmů: činnosti a vlastnosti osob i předmětů atd. Osvojená slova učí se spojovati v souvislé věty, cvičí se v jich správném gramatickém i přízvučném pronášení — nejtěžší to oddíl vyučování řeči ve škole hluchoněmých. A vedle toho děje se vyučování i obvyklým předmětům školním pro život praktický potřebným.

A při té nesnadnosti a složitosti úkolu, jakým jest vzdělávání hluchoněmých, jest u nás v Čechách pro tyto děti vyměřena pouze 4- až 5letá doba vzdělávací, zřídka kdy zůstane některý v ústavě o rok déle. Poněvadž pražský ústav je toliko soukromý, jakož i ostatní tři české ústavy, a není zcela vydržován z prostředků zemských, odkázán jest větším dílem na dary a příspěvky, které mu skýtá soukromá dobročinnost. Při nedostatku těchto podpor, zejména v době přítomné pociťovaném, nejenom není možno větší počet žádajících přijmouti, ale i přijaté déle v ústavě ponechati, ačkoli k dosažení dokonalejších výsledků ve výchově a vzdělání těchto dětí byla by žádoucí doba nejméně tak dlouhá, jako u dětí normálních.

Dosud máme v Čechách toliko 4 ústavy pro hluchoněmé; v těchto vzdělává se ze všech školou povinných hluchoněmých dětí, jichž jest u nás na 1200, pouze asi 400, tedy asi třetina; ostatní dvě třetiny zůstávají ponechány svému osudu bez potřebného vzdělání, neboť při tak malém počtu ústavů v naší zemi není pro ně ani místa ani prostředků k jich vydržování — jsouť hluchoněmí ponejvíce děti rodičů nejchudších. Nemohouce přijíti do ústavu, musí toliko s dětmi slyšícími navštěvovati školu obecnou, což sice je radno, však škola ta dáti jim nemůže, čeho by jim poskytla výchova ve specielním ústavě.

Nyní vraťme se na chvíli opět k památnému místu, do milého domu Faustova!

Kolik různých událostí ze života hluchoněmých, kolik episod tklivých a dojemných, jež se tu během té dlouhé doby odehrály, pamatují ty staré, omšené zdi! Dlouhá jest řada generací, které pod krovem domu toho měly svůj útulek. Zde se jim dostalo dobrodiní vzdělání, bez něhož by život jejich byl pustý, bezútěšný. Oni také lnuli k místu tomu jako k svému druhému domovu a v dospělých letech, když ústav dávno již byli opustili, vždy rádi se sem vraceli a rádi dleli v tom milém svém zátiší.

Snad ještě se pamatují mnozí obyvatelé této části města, kterak za dnů nedělních nebo svátečních bývalo vídati na Karlově náměstí cestami po stranách parku páry nebo hloučky odrostlých hluchoněmých a často i šedovlasých mužů a žen spěchajících vzhůru směrem k Faustovu domu a budících svojí živou gestikulací, kterou se dorozumívali, pozornost mimojdoucích. Kam se ubírali? Šli do ústavu na obvyklou nedělní exhortu, kterou tam pro malé chovance i dospělé hluchoněmé společně konal tehdejší velezasloužilý ředitel a katecheta ústavu K. M. Kmoch.

V takové dny scházela se v útulných prostorách ústavního sálu četná společnost bývalých chovanců a žáků ústavu, kteří jsouce v Praze nebo v předměstích zaměstnáni, kdy jen mohli navštěvovali milý jim ústav. Zde po klopotách uplynulého týdne pookřívali, své drobné příhody, své radosti a stesky sobě sdíleli.

Přicházívali obyčejně o hodně dříve před započetím exhorty. Rozpředší se zatím přátelský rozhovor, ovšem v řeči posunové, rázem utuchl, když v ustanovenou hodinu do sálu vešel a na podium vystoupil dp. ředitel Kmoch, aby před shromážděným zde hluchoněmým auditoriem započal své poutavé výklady kazatelské.

Tyto exhorty neboli kázání v řeči posunové konané, při čemž také některá význačnější slova nebo věty psány na tabuli, těšily se nejživější účasti přítomných, neboť poutaly jak svým obsahem, tak svým živým znázorněním. Měly sice svůj hlavní náboženský ráz na způsob evangelií na tu kterou neděli nebo svátek připadnuvších, z velké části však tvořívaly jejich obsah i rozličné jiné výpravné příklady mravoučné, ano i povídky a příběhy ze života, pokud totiž k poučení a zušlechtění mysli hluchoněmých sloužiti mohly. Odrostlým hluchoněmým dávány tu pokyny a rady na dráze života, by na scestí nezbloudili. Věnuje p. ředitel bedlivou pozornost chování se a způsobu života z ústavu již vyšlých hluchoněmých, staraje se otcovsky o jich hmotné a duševní blaho, působil na ně nejen jako hlasatel slova božího, nýbrž i jako otcovský rádce a bylo-li třeba i napomínatel.

Nejvíce rušno a živo bývalo v domě tom v jednom ročním období, když totiž sjeli se sem i tací bývalí žáci ústavu, kteří žijíce mimo Prahu v místech vzdálených, buď ve svém domově nebo za svým povoláním v různých končinách rozptýleni, přijížděli sem aspoň jednou do roka, což se stávalo zpravidla o svatojanské pouti, kdy český venkov spěchával do matičky Prahy. Tu míval Kmoch radost z té hromadné návštěvy svých dávných svěřenců! Oni přijeli sem jednak, aby vykonali správu boží, pak aby své milé vychovatele a soudruhy spatřili a blahé vzpomínky na léta dětství zde ztrávená obnovili.

Taková cesta do Prahy k návštěvě ústavu jest hluchoněmému v jeho všedním běhu života významným ročním momentem a pro mnohého toho chudáka snad jedinou radostí, kterou má za celý rok.

Dnes, v novém sídle ústavu na Smíchově i dále se tak děje; nový ústav nepřestal býti milým domovem hluchoněmých, a to jak pro ty generace mladší, které zde svoje mladá léta prožily, tak i pro ty, jež byly vychovány ještě v »starém ústavě«; on jim vždy rád

otvírá hostinnou svou náruč a nový jeho ředitel Ant. Vetešník ve své obětavé péči o blaho hluchoněmých a rozkvět ústavu snaží se kráčeti ve světlých stopách svého předchůdce, maje na mysli, aby hluchoněmý zachoval si v ohledu mravním pevnou basis a nepřipadl své obci za břemeno, nýbrž samostatně mohl si vydělávati svůj chléb.

Péče o hluchoněmé v Čechách? Smutná kapitola! V poslednějších letech uveřejněna byla v denních listech čas od času řada článků, pocházejících z péra přátel nebo vychovatelů hluchoněmých a jednajících o tom, jak je u nás o vzdělávání těchto dětí postaráno. Nedostatky ty, jak již jsem je krátce naznačil, jsou: příliš málo ústavů vůči velikému počtu dětí hluchoněmých, kterým vzdělání jest zapotřebí, a nedostatečná podpora těch již stávajících ústavů jak se strany země, tak se strany veřejné dobročinnosti. Stav ten je příčinou, že daleko více dětí hluchoněmých bez náležitého vzdělání školního vyrůstati musí, než kolik je těch, kteří tak šťastni byli, že do ústavu mohli býti přijati a tak i po skrovné době vyučovací mohli býti předáni společnosti lidské jako její prospěšní členové.

Smutné tyto poměry vyniknou ještě více, pohlédneme-li za hranice naší vlasti. Nejenom některé státy evropské, mezi nimiž v ohledu péče a pokroku ve vzdělávání hluchoněmých první místo zaujímá Dánsko, kde téměř všichni hluchoněmí vzdělání docházejí, ale i některé naše země rakouské lépe se o nešťastné tyto dovedly postarati zařizováním náležitého počtu ústavů a stálou péčí o jich vydržování. Příkladem nám může býti hned sesterská Morava, která mimo jeden soukromý ústav má ještě čtyři zemské s víceletou vzdělávací dobou.

Ačkoli vzdělávání hluchoněmých tak jako školství obecné je záležitostí zemskou, přece jsou ústavy naše ponejvíce jen na soukromé dobročinnosti závislé, a když i té se nedostává, kde hledati pomoci?

V jednom z těch výše zmíněných článků naříkáno bylo právem, že zájem pro hluchoněmé v posledních dvou desetiletích u nás rozhodně klesl, počet dobrodinců se zmenšil a zřídka kdy se nyní dostane ústavu značnějšího obnosu neb odkazu, ač v dřívějších letech takový případ nebýval vzácným. Tento zjev prý lze vysvětliti moderními hesly dobročinnými, v nichž zájem pro hluchoněmé skoro úplně zaniká.

Ba opravdu, my vzdělavatelé hluchoněmých nesli jsme to bolně, čtouce časem ve zprávách denních listů uveřejněná oznámení lidumilných odkazů nebo darů na různé národní a humanní podniky s různých stran věnovaných, při nichž toliko na hluchoněmé bylo zapomínáno, jen oni zůstali pomíjeni . . .

Stav hluchoněmého není tak snadno pochopitelným a nejeví se tak trpkým, jakým vskutku jest, zvláště u srovnání s neštěstím jiného druhu, na př. s osudem slepce. Vyjadřují to i dříve již uvedená slova řed. Kmocha, že takový nešťastník nenachází tolik soustrastné účasti, ježto neduh jeho hlavně vnitřní, duševní stránky se dotýká, co on jinak tělesně zdravým se jeví. A přece je stav jeho tak politování hodný a to v mnohem větší míře, zůstane-li bez vzdělání.

Při těchto úvahách mimoděk zatane mi na mysli jedna nedávná vzpomínka; tu dovolím si zde též zaznamenati.

Bylo to v předloňském školním roce. V našem ústavě dle paedagogických pravidel jest obyčejem, že chovanci všech ročníků nyní podnikají měsíčně poučné vycházky do města, ku seznání různých památností, sbírek musejních, průmyslových závodů, humanních zařízení atd. Tentokráte bylo ustanoveno, že cílem vycházky žáků V. třídy má býti Dejlova výchovna slepých dětí. Jednoho odpoledne vydali se naši chovanci na cestu do tichého malostranského zákoutí na Maltézském náměstí, kde je ústav ku výchově malých slepců. Pan ředitel Vetešník a já doprovázeli jsme je na této vycházce. Na tuto návštěvu často si vzpomenu. Bylo v tom mnoho dojímavého. Hluchoněmé děti návštěvou u slepých . . .! Dvě největší lidská neštěstí se tu sešla.

Co ztrát znamená osud slepého! Krásy přírody, pohled do širé krajiny, ozářené slunečním jasem, kvetoucí lučina, blankyt oblohy, večerní hvězdnaté nebe, pohled v milé tváře — — — vše jest mu zastřeno závojem věčné noci. A hluchoněmý? Jeho duše nedotýká se ni jeden souzvuk lidského hlasu ani veselého popěvku ani hudebního tónu, jeho srdce nevzruší velebné zvuky varhan ve chrámě ani hlahol zvonů, žádné laskavé slovo, nic z toho, čím se vzdělává duch a zušlechťuje srdce — kol něho stře se jen to věčné ticho, ta bezezvuká pustina, on stojí ze styku s lidmi krutě vytržen — — Sešla se tu dvě lidská neštěstí . . .

A přece tu nebylo smutku, nebylo stesku; všude zříti bylo jasnou náladu, na všech zračila se tichá spokojenost a odevzdanost v osud. Malá druž ústavu Dejlova ve chvíli našeho příchodu shromážděna byla na dvoře ústavním, kdež v několika skupinách bavila se různými hrami za dozoru ředitele ústavu pana Mráčka, od něhož dostalo se nám velmi vlídného přijetí.

Naše děti divily se, jak se slepí mohou volně po dvoře proháněti, po schodech a chodbách sami choditi, i tomu, jak na povel svého pěstouna mžikem se seřadili, aby provedli některé tělocvičné hry, a jak všecky pohyby, obraty, sestupy, rozstupy a cvičení na nářadích konali přesně dle povelu.

Následovala pak prohlídka domácího zařízení ústavního, jež poutalo pozornost našich hluchoněmých tím, že ve mnohém upomínalo na zařízení v jejich ústavě na Smíchově. Byli jsme i uvedeni do školní síně a přítomni zajímavému pokusu vyučovacímu. Něčím novým tu bylo našim dětem písmo slepců. Na to vešli jsme do místnosti, kde se nalézá domácí dílna ústavu. Pracující zde slepí chovanci budili rovněž značný podiv našich hluchoněmých. Také oni ve svém ústavě na Smíchově mají svou dílnu, kdež se ručními pracemi zaměstnávají a mohou se dokonalými ukázkami své dovednosti pochlubiti, ale tito zde — nemají zraku, nevidí, a jak pilná i bezvadná jest i ta jejich práce! Nemenší zájem budily v jiné místnosti vystavené různé předměty a výrobky řemeslnické, na nichž ruce malých slepců pracovaly.

Po shlédnutí jiných ještě zajímavostí ocitli jsme se také — v síni hudební. Zde několik slepých chovanek ústavu Dejlova zapělo ve sboru i jednotlivě některé písně a jedna z nich též na hudebním nástroji ukázala své umění k poslechu našemu panu řediteli a ně-

kolika jiným, zde právě přítomným cizím hostům. Ostatní hosté, totiž hluchonění — a ovšem i sám pisatel těchto řádků, arci nemohli míti podílu na těchto vzácných radostech, jaké poskytuje zpěv a hudba. Nastala však pro všecky podívaná, když pan ředitel Mráček, laskavý pěstoun ubohých slepců, sáhnul sám po houslích a zahrál jim — v tanec. Ve mžiku otáčelo se několik párů v kole. Tančili tak lehce a bezvadně, že ani jeden chybný krok nebo náraz dvou párů o sebe nebylo pozorovati, na což hleděli naši hluchonění s novým podivem; a dojista i je to vábilo oddati se stejné radosti, neboť stačil jenom jeden pokyn pana ředitele Vetešníka a již pustila se v kolo i hluchoněmá naše mláď.

Pro přítomné byl to pohled dojímavý, viděti tyto dva druhy nešťastných v té chvilce jich společného veselí. Co ztrát ztajeno je v osudu obou! A přece ta nevinná dětská radost, ta čistá radost ze života! V těch milých obličejích slepých chlapců a dívek s vyhaslými zraky i v těch jasných pohledech dětí hluchoněmých jako byste četli slova: »Hleďte, že i nás život těší! Když jsou ještě na světě šlechetné duše, které mají pro nás soucitné srdce a my můžeme se v ústavě vzdělati na platné členy lidské společnosti, nenaříkáme na svůj osud. Ústav náš je naším pravým domem otcovským . . .«

V tom záleží cena ústavní výchovy, činiti osud takového člověka snesitelným, vrátiti jej lidské společnosti jako platného člena. Na to pomyslil jsem, když jsme se z oné návštěvy vraceli s našimi dětmi na Smíchov.

Když pomníme, že zrak a sluch jsou dva nejdůležitější smysly, dva nejdražší statky, a pozbýti jich znamená nejtěžší ztrátu, pak vezměme v úvahu oba ústavy dvě různá poslání plnící; ten, jenž nese jméno Dejlova výchovna a ujímá se tak ušlechtile ubohých bytostí slepotou postižených, snaže se učiniti jim stav jejich snesitelným, a tichý ústav na Smíchově, který zase ke zmírnění krutého osudu dětí hluchoněmých napomáhá; zdaž oba nekonají dílo stejně důležité a záslužné? I ostatní instituce, které na poli humanity v jakémkoli jiném oboru ku blahu trpících působí, zasluhují ocenění. Bylo by spravedlivo, kdyby se také všem se strany veřejnosti dostávalo stejného pochopení a zasloužené podpory! Leč tak se pohříchu neděje. Bylo již teskně na to poukázáno, že za naší doby jsou to právě ústavy pro hluchoněmé, na něž nejvíce se zapomíná, a to neprávem.

A mezi nimi je to náš pražský ústav, který jest svého druhu prvním nejstarším ústavem v naší zemi a druhým nejstarším v naší říši, jenž založen byl způsobem tak slavným a památným, že jej před 130 lety krásná myšlenka lidumilného vladaře Josefa II. v život uvedla, ústav, jenž od té doby vychoval a vzdělal nesčetnou řadu svěřených mu hluchoněmých dětí, ten za posledních let, v osvíceném století našem, ve století humanity těžce zápasiti musí s nedostatkem hmotných prostředků, kterých jest mu k plnění jeho účelu potřebí! Co by tomu asi řekli ti dávní lidumilové z 18. století, ten vznešený zakladatel ústavu i ten nadšený vykonavatel jeho myšlenky hr. Heřman Künigl se svojí věrnou družinou šiřitelů lidskosti a osvěty onoho věku, jakým asi pocitem byli by jati, když by viděli, že to

sémě dobra jimi zaseté, jemuž přáli pro věky budoucí vždy většího vzrůstu a zkvétání ke blahu trpících, nyní v osvíceném století dvacátém — století dítěte — společnost lidská nechává takřka hynouti?

Každoročně dochází správu ústavní spousta písemných žádostí o přijetí hluchoněmého dítka do ústavu, leč vždy toliko malému jich počtu možno jest vyhověti. Přemnozí rodiče odcházejí z ústavu, v němž vidí jedinou spásu pro své ubohé dítko, zarmouceni, neboť musili slyšeti z úst ředitele s lítostí pronesená slova, že pro nedostatek dobročinných příspěvků, na něž ústav hlavně odkázán jest, není přijetí jejich dítka v té době možným.

A bylo-li tak již v letech nedávno minulých, v době míru, tím větší tíhou dolehly na ústav poměry dnešní doby světové války. Ústav musil v posledním školním roce počet chovanců ještě zmenšiti, přijetí nových dětí na ten rok úplně zastaviti, jelikož docházející dobročinné příspěvky nestačily ke krytí výloh spojených s vydržováním většího počtu dětí. Jak čteme v provolání nedávno vydaném, kterým se ředitelství ústavu v této velké tísni obrací k veřejnosti, stojí dnes ústav ode všech svých bývalých dobrodinců téměř opuštěn, sám sobě ponechán, zapomenut.

Nelze-li v důsledku nynějších neblahých událostí doufati v možnost brzkého řešení otázky vzdělávání hluchoněmých, jež jest u nás tak naléhavou a jež směřuje k těmto hlavním bodům, aby počet ústavů v Čechách byl rozmnožen, aby doba vzdělávací byla prodloužena i aby děti mohly býti děleny dle schopností — nuže, kéž zatím veřejnost naše účinně podporuje ty ústavy již stávající, by humanní úkol svůj v míře neztenčené mohly plniti!

Kéž naše dobročinné kruhy, korporace i jednotlivci, kteří při konání ušlechtilého díla svého, pomáhati ubohým a trpícím, vedeni jsou heslem »Vše pro dítě«, pamatují i na pražský ústav pro hluchoněmé a jeho chovance!

Frant. K. Hejda:

V jařmu zločinu.

IV. *Pravidla a výjimky.*

Bývalý policejní prefekt pařížský, ve svém oboru proslavený pan Lépine, vyřkl nebo napsal kdysi větu, která na první pohled vyjímá se jako paradoxon, ale v podstatě je zcela pravdiva.

Zněla asi tak: Má-li zločinnost prosperovati, musí býti spravována týmiž zásadami pořádku a kázně, jakých dožaduje se i každá akce k dobru, pořádku a blahobytu směřující.

Prosperita zločinnosti? pořádek a kázeň jako její podmínky? Jak bizarně to vše znělo — zvláště z úst šéfa bezpečnosti! Což jest si přáti, aby zločinnost přese všecky snahy, zdolávati ji, udržovala se na postupu a dokonce nějaký zdárný vývoj projevovala?

Pan Lépine pospíšil si s vysvětlením. Nejde o žádné přání, pravil, pouze o správné vymezení zločinnosti jako neodčinitelného

sociálního úkazu, o zjištění a docenění onoho velikého, mocného nepřítele, který nejistou činí naši společnost a otřásá základy spořádaného, zákonům podrobeného života. Špatný stratég, jenž nezjednává si informací o stavu armády protivníkovy a paušálně jí opovrhuje — pouze proto, že jde o soupeře. A rovněž tak špatný vykonavatel spravedlnosti, jenž nevěnuje zřetel složení a organisaci oněch zhoubných proudů, jež má soustavně oslabovati, tříštiti a potírati.

Ale kdo podjal se tohoto úkolu, studovati zlo a zločince jako silný, odvěký a do všech odvětví veřejného života, práce, společnosti pronikající živel, kdo stopuje příčiny a pohnutky, z nichž nabývá posily a také hledá cesty, na nichž možno mu úspěšně čeliti, dojde skutečně ku přesvědčení, že to, co zlu pomáhá a je k zhoubné převaze nad dobrem vynáší, je vnitrná jeho uspořádanost, systematičnost organisace.

Nejen badatel kriminalista, psycholog a soudce nucen je slovům těm přisvědčiti — pravdu jich uzná jeden každý, kdo z povinnosti po delší dobu stopuje zjevy pro zločinnost příznačné v soudní síni, kde, při hlavních líčeních, podává žaloba, průvodní řízení a celý aparát justiční správný a hotový obraz inkriminovaného děje.

Takměř každý zákonem stíhaný a soustavně prováděný zločin ustálil se během času v jistých pravidlech, důslednostech, od případu k případu přejímaných návycích. Či jinými slovy: je systém v tom, jak se zlo koná — a nejen koná, už i v tom, jak se vymýšlí, osnuje, připravuje, při prozrazení zapírá, omlouvá.

Nerad bych unavoval čtenáře šedí theorie a přikročuji hned ku příkladům. A volím k nim zločiny nejrozšířenější, den co den (zvlášť ve velkém městě) velkým počtem případů opětované: delikty páchané na cizím majetku, především krádeže.

Pramálo je zlodějů, kradoucích nerozmyslně, bez plánu a bez pečlivě vykonaných příprav. I ti kapsáři na tramwayích, v poslední době zvlášť povážlivě řádící, většinou z mladých lidí, výrostků a školáků se rekrutující, mají svou taktiku, svou vycvičenost hmatu, svou nebezpečnost zručného obírání lidí vstupujících a vystupujících, známou methodu, dělati tlačenici a ve zmatku loviti. Co zdánlivě se vyjímá, jako instinktivní jakási schopnost, využitkovati příležitosti okamžikem dané, je ve skutečnosti průpravným vyškolením a přesně vypočítanou akcí; vímeť z referátů novinářských, že takovýto mladý poberta nepracuje na tramwayi obyčejně sám, ale že má společníka, který ukradenou tobolku od něho přejímá a tím jej předem chrání před následky polapení.

Všichni tito nedospělí, pro kriminál zrající lotři jsou spolu jakoby dorozuměni, mají své pokyny a výstrahy, hovoří svou zvláštní hantýrkou a stane-li se, že buď jeden druhému hledí z cely do cely propašovati »moták« nebo naopak druh druha před soudem zradí a aby se sám z nemilé situace vysvobodil, všecky možné podrobnosti naň vyzrazuje, seznáváme s úžasem, jak mocné a důkladné je ono neviditelné pouto, ukuté zločinným působením mezi oběma individui, jak strašlivě překvapující je ono duševní příbuzenství hochů předčasně zvrhlých, kteří s jistou honosivostí mluví o svém podnikání

a svých úspěších. Ona »organisace zločinnosti«, kterou naznačuje Lépine, má ve zlodějském dorostu všech národů a všech velkých měst svou mocnou posilu, vzpruhu a činorodou páku. Špatně vychovávaná, svodům hříchu přístupná, rozmanitými lakadly a příklady (biografy, četbou detektivek) ve své obraznosti rozněcovaná mládež právě tak snadno zločinu propadá, jako různým praktikám zlodějským rychle se zaučuje a také je šíří. Není tomu dávno, co před trestním soudem odpovídalo se asi desítičlenné družstvo pobertů ve věku 10(!) až 18 let; většinu obžalovaných tvořili školáci a celá tato cháska pořádala své lupičské výpravy dle přesně promyšleného plánu, měla náčelníky, »pracovníky«, strážce, prodavače ukradených věcí atd.

Policejní komisař, jenž tehdy svědčil, prohlásil otevřeně, že apačství toto rozšířeno je v některých pražských předměstích do neuvěřitelné míry a že v početnosti zlodějské mládeže stopovati lze očividný vzrůst. »Jsou celé ulice,« pravil, »v nichž bezpečnostní stráž je nucena vésti nad mládeží majetku nebezpečnou ustavičný dohled . . .«

Leč vraťme se zase ke zločincům dospělým a tomu, co tvoří pojítka jich rozvětvené společnosti, pravidla jich zhoubného působení. Škůdci majetku, hlavně ve velkých městech rozptýlení, mají své cechy, odbory, družiny. Dle odvahy, tělesné síly, odborných zkušeností, zaměstnání a obeznalosti místa dělí se do nesčetných kategorií. Jsou mezi nimi zloději »bytoví« a půdní«, návštěvníci lékařských předsíní a ordinačních čekáren, pověstní zákazníci zlatnických obchodů a lupiči pivních trubek v hostinských sklepích; jsou »dolináři« operující v tlačenicích, slídiči po nestřežených zavazadlech u nádražních pokladen, ochotní průvodčí cizinců a vystěhovalců, bystrozrací »prstýnkáři«. Jsou individua etablovaná výhradně na okrádání dám (mají spadeno hlavně na příruční kabelky, v nichž ukládány bývají zpravidla peněženky) a naproti tomu zloději, poctívající svou pozorností jen pány — vlastně jich zimníky a kožichy v kavárnách a restauracích.

Již z výpočtu a různorodosti těchto skupin je pochopitelno, že každá »kasta« používá jiných method, praktik a pomůcek — vedle toho je však všem společno množství příznaků buď všeobecně, nebo od případu k případu se vyskýtajících.

Tak na př. dá se na určito konstatovati z bezpočtu líčení u soudu projednaných, že vycvikovaný, prohnaný zloděj, odvažuje-li se větší a smělejší krádeže, hledí si předem zjednati vždy jistou orientaci místa. Pracuje-li několik individuí spolčených, naznačuje jedno druhému cestu, udává mu tajnými známkami, jak je kde bezpečno, poskytuje mu ochranu před náhlým překvapením. Tak zvaná »zeď« je pradávná a povždy užívaná zlodějská praktika, tvořící jednu z hlavních zásad škodné činnosti.

Jako v dobrém, platí i ve zlém smyslu pravidlo: audaces fortuna juvat. Potvrzují to některé až neuvěřitelné kousky velkoměstského apačství, při nichž zjevno bylo, že pachatel použil nejkrajnější míry drzosti v přesvědčení, že právě ona zabezpečí jej před dopadnutím. Není tomu dávno, co četli jsme v denních listech zprávu, jak rota zlodějů řádila ve skladišti obuvi, umístěném v prvním patře nad krámem v Ovocné ulici. Ničemové měli spojence ve sluhovi zá-

vodu, který ve skladišti na noc pootevřel nenápadně okno. Po té přinesli si řebřík, před obecenstvem v noci po chodnících sem a tam se ubírajícím vystoupili k patru, hráli si na cídiče oken — a odnášeli obuv v pytlích.

Obrázek je poučný s hlediska kriminálně psychologického proto, že zločinnost — jak viděti — nejúspěšněji počítá s onou bezstarostností obecenstva, která nenaděje se jí tam, kde dle povšechné kalkulace mohla by býti snadno prozrazena. Právě tak dovede chrániti záškodníky jistý nimbus prostředí, v němž společně s poctivými lidmi se ocitají. V přední velkoměstské kavárně, mezi elegantní společností uprchne zloděj — zvlášť je-li zevnějškem sám elegán — s cizím kožichem právě tak snadno, jako mezinárodní lupič v železničním kupé první třídy zdřimnuvšího spolucestujícího oloupí o peníze a hodinky.

Jsme-li právě u těchto zlodějů »vyšší kategorie«, nebude od místa, povšimnouti si také jich kontrastu: pobertů nuzných, paběrkářů, nezkušenců. Také v jich celém počínání jeví se cosi od případu k případu stereotypně opětovaného, pravidelného. Nováčka prozrazuje vše: neobratnost v přípravě činu, horečná zbrklost nebo zase bojácná váhavost v jeho provádění, zaraženost a zmatenost při dopadení, naivnost výmluv. »Hloupý zloděj« je i ve společnosti zločinecké figurou smutnou, posmívanou a opovrhovanou. Nejednou při soudním líčení nebo i při výslechu u vyšetřujícího soudce, kde celá cháska spolčených nebezpečných individuí odpovídá se ze svých skutků, padnou slova, z nichž je zřejmo, s jakým vědomým despektem zříkají se prohnaní lotři »přílepku« nevyškoleného, do tajin vyvlastňovací techniky nezasvěceného. »Je to břídil, nic jsme s ním nechtěli mít, všecko by zkazil.«

V kriminalistickém badání často přetřásána je otázka: Do jaké míry ke zločinnosti (a v užším smyslu ke krádežím) přispívá nedostatek, nouze, hlad?

Zdálo by se zcela jasným a důsledným, že stav materielního strádání je nejbližší a nejpochopitelnější pohnutkou k neoprávněnému sebeobohacování. Tak také soudí — jak již v úvodu těchto statí jsem podotkl — nejčastěji široký, dle zákonů primitivní logiky uvažující dav. Přečasto slýcháme věty jako: Chudas, nemaje čím uživiti svou rodinu a vida její vzrůstající beznadějnost, v zoufalém odhodlání zmocní se té oné věci, aby ji prodal a z výtěžku svou ženu a své děti nasytil. A za to propadá trestu!

Zní to velmi pohnutlivě, zdá se to tlumočiti těžkou žalobu sociálních poměrů — ale nutno bez obalu doznati, že jen velmi málokdy srovnává se to s pravdou. Každý výkonný orgán spravedlnosti, ať prostý strážník nebo policejní úředník, či konečně soudce, který má stále příležitost, stopovati zločin od zárodku a předsevzetí, pohnutky jeho až k samému vykonání, dospívá k výsledku, že pranepatrný jen počet krádeží — i drobných, skutkovou povahu přestupků zakládajících — odvoditi se dá ze snahy, zahnati od prahu domácnosti bídu a ukonejšiti hlad.

Naopak materiál v příčině této shromážděný a za podklad trestních řízení sloužící nasvědčuje, že kdo nejeví sklony ke krádeži

dle své přirozené povahy, výchovy, společnosti a prostředí, neodváží se jí ani z onoho »neodolatelného nátlaku«, jejž zákon pokládá za omluvný, polehčující moment — ale v kom nepoctivost jednou nabyla vrchu nad poctivostí, ten krade soustavně a vytrvale i tehdá, nežije-li v nejmenším nedostatku. Obchodní zřízenci, odnášející z krámu zaměstnavatelova zboží, zlodějské služky, mlsotě navyklé, po biografech a jiných požitcích bažící děti jsou toho každodenním dokladem. A nejsmutnějším typem zůstávají oni zločinní podnájemníci, »páni na bytě«, kteří olupují namnoze i příslušníky tříd nemajetných, ano chudých, na skrovné nájemné z pokoje jako na důležitou výpomoc existenční odkázaných.

*

Zdržel jsem se při kapitole o krádežích úmyslně déle, neboť na ní dalo se nejlépe dovoditi vše to, co shrnouti možno pod pojem systematičnosti, pravidelnosti, ustálené typičnosti zločinného působení. Jeť krádež o sobě aktem složitým, více než kterýkoli jiný delikt rozčleněným, záležejíc v předsevzetí, ba již zločinném založení skutku, pak v přípravě, provedení a konečně ve snahách, stopy zahlazovati, stíhající spravedlnosti unikati. (O kteréž posléz uvedené věci ještě níže bude promluveno.) A na všech těchto oddílech procedury jeví se cosi jako zevšednělá již praxe, společná volba prostředků a machinací, »technika«, tvořící ve zločinnosti pravidlo.

Nelze to říci o mnoha deliktech jiných, zejména těch, jež náležejí pod širokou výměru »veřejného násilí«. Ty jen výjimečně vznikají z chladné rozvahy, předsevzetí a kalkulace, nýbrž jsou z největší části projevy efektu, důsledky letory, neblahými výstřelky temperamentu příliš vznětlivého.

Od vzplanutí hněvu k ráně, od urážky k bodnutí nebo úderu kamenem uplyne třeba jen několik vteřin, všecka soustavnost a promyšlenost činu je tady naprosto vyloučena, právě tak jako pachatel není často ani s to, předvídati povahu a rozsah ublížení, jež brachiálním násilím způsobí. Do kategorie těchto skutků, náruživostí a nikoli rozmyslem podmiňovaných, náleží ony nesčetné úrazy, způsobené při posvícenských rvačkách, muzikách, srážkách napilých lidí se zakročující policií a pod. Pochopitelno již z povahy věci, že na tato lehká zranění, těžká ublížení na těle a dokonce i zabití nelze klásti měřítko deliktů, jistými pravidly, zvyklostmi a praktikami se řídících, jako jsou zejména krádeže.

Ustálenost a typičnost pohnutek možno stopovati při žhářství Pokud ze svých referentských zkušeností se pamatuji, největší počet těžkých těchto zločinů vyplýval hlavně ze dvou motivů: mstivosti a pak touhy po — kriminálním zaopatření. Skoro vždy pachatelem byl nějaký světoběžný pobuda; v prvém případě zapálil stoh poblíže obce v odplatu za to, že jej od prahů odháněli a almužny mu nedali, ve druhém, bez záští k lidem, učinil tak proto, aby si před zimou zajistil přístřeší a stravování pod střechou trestnice. Vedle těchto dvou příčin zůstávají v nepatrné jen menšině případy, kdy majitel usedlosti nebo obchodník zanítí si sám ve vlastním domě

oheň, aby podvedl pojišťovnu; fakt, že skoro po každé nebezpečný tento pokus »svépomoci« prozrazením se zhatil, má v důsledku zřejmé ubývání těchto zločinů.

Vražda, nechť úkladná, prostá nebo i loupežná (ač tato poslední svou promyšleností plánu a svými náležitostmi samého aktu ve mnohém je příbuzna deliktům proti bezpečnosti majetku namířeným), je činem tak přesně subjektivního založení a tak složitého, ode všech jiných projevů zločinnosti se lišícího, po výtce i od zevních shod a případností odvislého postupu, že zasluhovala by kapitoly zcela zvláštní.

Již to, že vyskýtá se vražda mezi společností ustálenými mravními zásadami vedenou a řádným zákonodárstvím spravovanou jen pořídku a výjimečně, staví ji mimo počet zločinů, na jichž povaze sledovati lze známky pravidelnosti. O jednotném, abych tak řekl »šablonovitém« rázu v odhodlání i provedení dá se mluviti pouze při oněch zlopověstných »vraždách z nešťastné lásky«, z mladické zaslepenosti páchaných, jimž v oběť padl již nejeden nadějný život jen z té příčiny, že rozumní většinou rodiče nevalně přáli poměrům, zapřádaným mezi výrostky a děvčaty do života teprve vstupujícími, škole jedva odrostlými.

Revolver, zpravidla laciný a špatný, kterým rozpory tyto bývaly tak často »luštěny«, stal se do jisté míry také již smutným — pravidlem.

*

Ony pravidelné zvyklosti, »methody« a praktiky, které pozorujeme při zločinnosti samé, jeví se však také v jiném, zajímavém směru: v zahlazování stop spáchaného skutku, zakrývání viny, unikání spravedlnosti.

Člověk zlo konající a zákon zlo trestající, to jsou dva protivné póly, dvě sobě čelící strany. Jedna druhou hledí oslabovati, potírati, jedna druhé staví v cestu nástrahy a překážky. Zákon jako suverenní ochránce spořádané, k dobru pracující společnosti vyhledává a trestá neúnavně každého, kdo by pořádek, bezpečnost, klidný rozvoj ve státu a obci ohrožoval; provinilec dobře je si toho vědom, ale pudem sebezachování je nutkán, stihatele od sebe odvraceti, jeho moci se vymykati — a není-li to možné, své prohřešení v očích orgánů spravedlnosti aspoň oslabovati.

Také tato snaha zločinců byla časem uvedena v tytéž společné cesty — v zahlazování viny, vymýšlení omluv, vytáček, úskoků vládnou tak shodné principy, že tu a tam, při jistých často se opětujících deliktech dovede zkušený soudce již před výslechem tušiti ony »ospravedlňovací« finty, s nimiž se obžalovaný vytasí.

Jedna z nejobyčejnějších — každému čtenáři novin ze soudních zpráv dobře povědomá — odvolává se na »neznámého pána«. Zloděj nebyl in flagranti při činu dopaden, ale nalezeny u něho věci, doloženě z krádeže pocházející. Kde jich nabyl? Odpověď jeho zní: nějaký pán mu je dal. Bud do prodeje nebo pro zastavárnu — někdy i darem. Rozumí se, že obžalovaný viděl zajímavého »pána«

po prvé, takže nic bližšího o něm nemůže udati. Ale tento legendární »deus ex machina« hraje — přese všecku příslovečnou svoji opotřebovanost — úlohu tak stereotypní při soudních líčeních, že starý, zkušený jeden soudce, přišel-li mu vyslýchaný zloděj s »neznámým pánem«, odpovídal už zpravidla: »Neznámý? Ba ne — toho my tuze dobře známe, ten tu bývá aspoň každý týden jednou!«

Jinou pomůckou k zahlazení stopy zlého skutku sloužící je shánění »alibi« — důkazu, že obžalovaný v době, kdy čin byl spáchán, meškal někde jinde. Také v tomto směru vyvinula se již celá důmyslná »technika« vzájemné svépomoci — vyskytly se i případy, že poberta, než vydal se na lup, zajistil si »alibi« na dvou třech stranách, pak pro jednoho na druhého z těchto čistých svědků zapomněl — a najednou vyskytlo se při hlavním líčení několik ochotných pomocníků najednou, z nichž každý udával ve prospěch stísněného přítele pobyt jiný. Kdysi odpovídala se před senátem celá společnost výrostků z odvážlivých krádeží — a skoro všichni obvinění vedli jednoho a téhož svědka, aby jim dokázal, že tehdy u něho od rána do večera popíjeli. Přišel a s velikou ochotou to dotvrzoval, jenže na konec zůstal ve vazbě sám. Zachycena byla totiž tajná korespondence, mezi členy chásky kolující, kdež odkazováni obžalovaní na dotyčného ochotného bližního, jenž »za zlatý padesát krejcarů odpřisáhne alibi každé«. Dobrý ten muž měl zavedenu již stálou »taxu«.

Podstrkování těchto lístků, důvěrná sdělení obsahujících a v kriminální hantýrce »motáky« zvaných, je rovněž známým, často ještě užívaným prostředkem ke klamání orgánů spravedlnosti. Ale prostředkem zpravidla již nejkrajnějším, zoufalým a málokdy účinným. Neboť cesta, která takovému »motáku« (obyčejně zmačkanému kousku papíru) je předurčena, aby se dostal do pravých rukou, bývá velice nespolehliva. Buď zachytí jej dozorce, nebo prozradí některý nepřející spoluvězeň, vyšetřovanec, často i obyvatel téže cely. Ale »motáky« mívají svou zajímavost, obsahovou i jaksi »formální«. Svou stylisací, svým mnohdy až alegorickým způsobem, jímž údaje pouze naznačuje a napovídá, svými výrazy hantýrce odlouděnými, ve kterých vyzná se zase jen zasvěcený znalec. V policejním museu uloženy jsou některé ukázky znějící zdánlivě zcela nevinně, ale obsahující závažné návody nebo strašlivá prozrazení...

Fakt, že bezpečnostní služba vládne dnes prostředky ke zjišťování pachatelství v tom kterém případě velmi působivými, ba neomylnými, vede zločineckou organisaci ke snaze, vynalézati pomůcky tento důkaz znemožňující, čeliti důmyslu opět důmyslem. Někdy je tento způsob ochrany prajednoduchý. Známa je na př. všeobecně pokročilost daktyloskopie i anthropometrie — vědí však o ní nejen inteligenti, ale i ti, proti nimž se jí s takovými úspěchy používá. A smělý lupič ohnivzdorných pokladen, který dobře ví, že nejmenší otisk prstů na papíře nebo zaprášené ploše může jej usvědčiti, obléká před »prací« — nitěné rukavice.

Selžou-li všecky prostředky, vinu hned po skutku zahladiti a pátrající úřady na mylnou stopu přivésti, zbývá konečně jediný výpomocný pokus: výmluva.

Ale ta je tak různotvárná, tak příznačná a charakteristická při různých způsobech zločinnosti, že zasluhuje v této stati zmínky byť i jen zcela stručně.

Vyjímá se takměř neuvěřitelně, jakých vytáček používají obžalovaní před soudem, aby ze zadrhující kličky zákona se vymotali. Doznání před vyšetřujícím soudcem již učiněná zase odvolávají a popírají, vysvětlujíce to tím, že k prvotní výpovědi byli donuceni (!), že v popletenosti a zmatku nevěděli, co mluví, nebo že jim nebyl přečten sepsaný protokol. Od té doby, co soudní psychiatrie dovedla ku pronikavému a v kriminalistice ovšem zvláště cennému uplatnění theorii o dědičném zatížení, operuje se nápadně často s výmluvou na tento nezaviněný duševní stav a svádí se naň vše možné: násilnictví, výstřednost pohlavní, ba i sklony k podvodům, defraudacím, krádežím. Právě tak oblíbeny jsou výmluvy na náhlé zatemnění smyslů, monomanii různých druhů, opilost vylučující jasnou rozvahu, neznalost zákona, svod ke zlému jinými osobami, zášť svědků vinu dotvrzujících, nezaměstnanost, nouzi atd. Při témže deliktu zdomácněl již týž způsob výmluv: každý rváč ujišťuje, že byl donucen k sebeobraně, pokladniční defraudanti zapřísahají se nejlepšími úmysly, nahraditi a vrátiti do haléře vše, co si byli »vypůjčili«, lichváři »za svou dobrotu sklizují jen nevděk« a nesvědomití obchodníci, zavinivší úpadek, s neúprosnou důsledností opakují legendu o myších, jež jim polovici zboží sežraly. V tom všem je již ustálený, mechanický systém: jako má každé útlé dítko svého »anděla strážce«, tak asi každý provinilec spoléhá při svém počínání na určitou záštitu, kterou dle vlastních i cizích zkušeností pokládá za nejvýhodnější a s kterou se ve chvíli tísně vytasí. —

Studie o zjevech, jež při zločinnosti jako pravidla se vyskytují, nebyla by úplna, kdybychom opomenuli zmíniti se ještě o jistých zajímavých náhodnostech, řekněme třeba »vedeních prozřetelnosti«, jež — last not leas — k těmto pravidelnostem rovněž přičísti dlužno a jež spáchaná provinění objevují, aniž by bylo třeba dopadení in flagranti nebo přiznání pachatelova.

A jsou to pomůcky pro kriminalistu velmi důležité, třeba že význam jich se někdy zveličuje či nesprávně vykládá. Konkretní příklad poslouží k objasnění lépe než theoretické poučky. Veřejnost občas udržována je v napětí zprávami o krádeži, loupeži nebo i loupežné vraždě s obzvláštní rafinovaností provedené, jejíž původce, důmyslně odstraniv známky a zahladiv stopy k vypátrání jeho vedoucí, zůstává skutečně skryt, nepoznán. Přímých důkazů není a indicie nestačí. Ale vinník po čase přece jen se prozradí — a to sám. Prostě tím, že zločinem nabytého obohacení začne používati, že vydává peněz více, než poměry jeho dovolují, a tím na sebe upozorní. Obyčejně stává se to již po nedlouhé době — pořídku jen je případů, kdy na př. zloděj, nabyv svým skutkem bohatší kořisti, odolá pokušení utráceti. A právě tak jako z tohoto náhlého, nápadného rozhazování plynou pro výkonné orgány spravedlnosti často i jiné poznatky na zločince poukazující — ne bez příčiny koná na př. policie bezprostředně po vraždách, jichž pachatel zůstal skryt, náhlé pro-

hlídky ve všech vykřičených domech okolí, pátrá po nočních kavárnách a zastrčených vinárničkách. Že by naproti tomu vrah do nastražené pasti sám se chytil tím způsobem, že tajuplným jakýmsi pudem nutkán, navštívil by dříve nebo později jeviště činu, sotva je věrohodno a domněnka tato čerpána bývá spíše z četby detektivních románů nežli ze skutečných, pověřených událostí.

*

Zabývali jsme se dosud fakty, úkazy a zvyklostmi, jež možno ve zločinnosti naznačiti přijatými pravidly, jakýmisi zásadami oné široké organisace, které — abychom s policejním prefektem pařížským mluvili — »zločinectvo potřebuje, aby se udrželo«.

Přicházíme nyní k výjimkám z těchto pravidel. A právě tak jako onde stopovali jsme typičnost v přípravě, pak v provádění činu a ve vymykání se jeho následkům, můžeme i zde tuto trojí povahu analysovati.

Co jako zlo bylo předsevzato, vymyšleno a provedeno, při obvyklém stavu věcí zlem také až do posledních důsledků zůstává, v očích všech řádných a spravedlivých lidí jako zlo platí a zákonem je trestáno.

Leč hned při kapitole o pohnutkách, úmyslech, přípravách ke zlému skutku ocitáme se před zajímavou otázkou: bylo skutečně každé jednání, které zlem musí býti označeno a zákonem jako zlo stíháno, již předem zosnováno a předsevzato z motivů špatných, zavržitelných?

Rozpomínám se na případy — a je jich celá řada — kdy konflikt mezi příkazem zákona a hlasem krve, mezi principem správnosti a jistými povinnostmi k rodině, službodárci, představenstvu stal se zajímavým předmětem úvah při samém líčení soudním, skoro pokaždé však, což soudcům našim ke cti dlužno konstatovati — rozluštěn byl způsobem humanním, požadavku pravé, ethickými zásadami vedené spravedlnosti odpovídajícím.

Šlo na př. kdysi o podvod spáchaný křivým svědectvím, a obžalovanou byla patnáctiletá dcerka chudé dělnice, zaměstnané na statku někde u Brandýsa. Matka dostala se do rozporu s šafářem a když náhodou, v podvečerní chvíli, ubíral se kolem jejího příbytku, zlými vyhrůžkami se naň osopila — dokonce i něco o brzkém vypálení připovídala. Šafář učinil trestní oznámení a dělnice, všecka ustrašena a zmatena, místo aby věc doznala a rozčilením omluviti hleděla, nejen nesmyslně zapírala, ale pomocí dcerky alibi dokazovati chtěla. Pokus dopadl ovšem nešťastně a měl za následek, že před soudem octlo se i děvče, které, zřejmě navedeno, vyprávělo při líčení smyšlenky a vzdavši se dobrodiní zákona, svědectví od ní nežádajícího, »ve prospěch« matčin svou výpověď také odpřisáhlo. Nyní, vidouc nezbytí, přiznávalo se, že soud obelhalo. Ale vysvětlila se současně pohnutka, proč tak učinilo. Nejen před dcerou, i před jinými lidmi pronesla se matka, obdrževší obsílku již k onomu prvnímu líčení, že bude-li odsouzena, hanbu tu nepřežije a něco si udělá. Dcera na kolenou je prosila, aby od úmyslů takových upustila, běžela s pláčem říci i tetičce, k čemu se matka odhodlává, připomínala nešťastnici, že jsou tu ještě dvě malé děti, které zůstanou zbaveny živitelky — ale

vše bylo marno, chorobně vznětlivá žena vedla svou, že stihne-li ji trest, dobrovolně sejde se světa. A tu odhodlala se dívka k oné vědomě nepravdivé výpovědi a uposlechnuvši nejapných matčiných poučekj křivě svědčila . . .

Nikdy účel zřejměji neposvěcoval prostředky; soud sprostil děvče viny, uznal, že jednalo pod neodolatelným nátlakem, matce samé pak pro pouhou urážku na cti diktoval nepatrný trest asi dvanáctihodinného vězení, jenž odpykán byl již vyšetřovací vazbou. Zde tedy náležitosti zločinu spáchaného byly zcela prokázány, ale motivisace odchylovala se tak srázně ode všeho při zločinných předsevzetích pravidlem se naskýtajícího a měla do sebe tolik omluvných momentů, že senát bez jakékoli násilnosti svému právnímu přesvědčení mohl vynésti rozsudek osvobozující.

Podobné výjimky a odchylky pravidelných zjevů, pokud jde již o přípravu a předsevzetí činu, jsou ovšem dosti časty; čtenář sám pamatuje se z kronik soudní síně dojista na případy analogické. Neobvykle vzrušující událost projednávána byla kdysi před krajským soudem venkovským. Rolník druhdy zámožný, ale rozmařilostí a nehospodárností na pokraji zkázy se octnuvší, oddal se pití a neuvěřitelně zesurověv, bil i starou svoji ženu. Dospělí její synové zprvu mu domlouvali, v dobrém z poblouzení jej vyvésti se snažili, ale když vše minulo se účinu a matka den ode dne více zkoušela, odhodlali se k prostředku krajnímu. Kterési noci, když strýzněná matka přiběhla je prosit za ochranu, jeden z nich, starší, vzal ručnici, předstoupil před otce a pravil: »Bude-li se dnešní výstup jen ještě jednou opakovati, bez rozmýšlení vás zastřelím.« Rozkacený starý muž místo odpovědi popadl židli a namířil ji po hlavě synově . . . v tom padla rána a rolník skácel se s prostřelenou lebkou k zemi.

Mladý muž obžalován byl ze zločinu prosté vraždy. Doznal pohrůžku, ale hned doložil, že úmyslu vražedného neměl, i když o něm mluvil. Šlo jen o to, vzbuditi v otci strach a zabrániti dalším utrpením matky. »Nevěděl jsem dobře ani, je-li ručnice nabita,« ujišťoval obžalovaný, »a nikdy bych jí nebyl použil, kdyby mne otec nebyl v posledním okamžiku ohrožoval. Tu již nešlo o žádnou ránu dříve slibovanou, ale o instinktivní obranu proti násilí. Neboť mechanicky přiložiti zbraň k líci a nazdařbůh stisknouti kohoutek nebylo dílem nějakého připravování a rozmýšlení, nýbrž dílem okamžiku — čímsi do poslední vteřiny nepředvídaným.«

Rozsudek zněl v tomto od pravidelných úkazů tak zajímavě odlišném případě pouze na tříměsíční tuhé vězení; soud neměl příčin obviněnému nevěřiti a shledal v jeho deliktu jen přečin proti bezpečnosti života, spáchaný neopatrným zacházením s ručnicí.

Jako v pohnutkách zločinnosti, tak i v provádění zločinů jeví se občas zcela zvláštní výjimečnost, ojedinělost, řekněme přímo originálnost — a dosvědčí každý soudce, policejní úředník, ba i strážník. že tu a tam ocitá se před ukázkami toho druhu dosti překvapujícími.

Jsou zloději, kteří mají v duši hluboko vštípenu jistého rázu pověrčivost ba i — zbožnost (!). Bizarně se tyto pojmy vyjímají, ale nelze jich popříti. Není tomu dávno, co odsouzen byl pro krádež

pivních trubek pobuda, který při své »práci« v hostinském sklepě jen tím se prozradil, že příliš hlasitě a s nesmírnou vroucností odříkával — modlitby za zdar svého počínání... Jiný nosil u sebe »talisman«, jejž mu stará cikánka darovala: podivnou to směsici sušených kořínků, ptačích očí a drápků, kaménků a jiných »zázračných« drobnůstek, ve váčku zašitých... Když byl podroben prohlídce, úpěnlivě prosil, aby mu tu věc dobře schovali, a až bude propuštěn, zase vrátili. Pověstný lupič, před nímž žádná pokladna nebyla jista, a který v případě dopadení nebyl by se rozpakoval na svou obranu skoliti člověka, za nic na světě neodvážil se podnikati něco v den, jejž pokládal za »nešťastný«. A tak shledáváme — ovšem právě jen výjimkou — bezmeznou cyničnost, s jakou zločin se páše, spřízněnu a sloučenu s předsudkem a jistou »zbožnou vírou«, která je jinak vlastní jen lidem, zla naopak se štítícím.

Duševní stav člověka, zločin již spáchavšího, lze posuzovati dle měřítek zcela subjektivních, zejména dle toho, jak u různých individuí strach před vyzrazením a účinnost svědomí jsou vyvinuty.

Běžné a ustálené pravidlo, že zlosyn hledí od sebe odvésti podezření, vykazuje odchylky ve směru, jak si při tom počíná. Kdo je přesvědčen, že pozornosti bezpečnostních orgánů unikl a že nemusí se báti nijakých následků, o celou věc obyčejně se nestará a zachovává i vůči všem zprávám o ní jistou nevšímavost, netečnost. Ale přihází se, zvláště zlodějům, že z neopatrnosti vlastní buď nějaký nástroj nebo jinou věc, (čepici na př.) na jevišti krádeže ležeti nechali, anebo při skutku někým byli zahlédnuti. Uprchli sice přec — leč znepokojení poté se dostavující je tak mocné, bázeň před dopadením tak veliká, že je nutká k neprozřetelnostem dalším, k usilovnému shánění »alibi«, ač na ně podezření ještě nepadlo, k vyptávání se, co na místě skutku bylo nalezeno atd. — a že právě jen tyto projevy strachu jich pachatelství prozradí.

Je i širší veřejnosti známo, že při jistých deliktech, totiž zpronevěrách a krádežích, pomíjí trestnost, když pachatel z činné lítosti (sám, nikoliv jiný zaň) všecku škodu ze skutku jeho pošlou napraví, prve nežli soud nebo jiná vrchnost o provinění jeho zví.

Tato »činná lítost«, o níž zákon mluví, ve skutečnosti bývá zjevem velice vzácným a vyskytne-li se přece, obyčejně už bývá opožděna a zavání čímsi jiným než svědomím — ale tu a tam zasvitne nad chmurami zla přece jako doklad, že pokání a něžnějšího citu schopen je i člověk jednáním svým z řádné společnosti vyvržený.

Stalo se již, že ukradené peníze byly oloupenému vráceny, a to dosti tajemným, až dobrodružným způsobem; pachatel totiž zvěděl teprv dodatečně (obyčejně z novin), že hřivnu, o kterou se obohatil, nevzal boháči, nýbrž chuďasovi, na př poslu, jemuž ona suma byla svěřena, a jenž, blízek zoufalství, stíhán má nyní býti sám pro zpronevěru.

Zcela zvláštní případ samovolné kajícnosti zaznamenaly noviny před několika lety. Úředník peněžního ústavu, do něhož hlavně nemajetnější vrstvy ukládaly svoje úspory, defraudoval po částkách asi 20.000 zl. a o každé zpronevěřené položce i jejím užití vedl zvláštní deník. Nenadálým dědictvím nabyv jmění, předložil tyto svoje zá-

pisky ředitelstvu ústavu, zaplatil do krejcaru vše, čeho nepoctivě se byl zmocnil — a prosil, aby směl v úřadě nadále setrvati. Když mu to bylo odepřeno, zastřelil se.

Není však správno domnívati se, že by lítost opožděná byla vždy a všude jen ctností z nouze. Sám byl jsem u nejednoho senátního líčení přítomen takovým doznáním obžalovaných, že z jich slov zřetelně vyznívalo snažné přání, aby nic jim nebylo promíjeno a aby na ně uvalen byl trest co nejtužší, dle jich domnění jedině spravedlivý. Ba stalo se i to, že po účinném plaidoyeru obhájcově přihlásil se obviněný sám k slovu a k nesmírnému úžasu všech přítomných pravil: »Pan doktor má nejlepší snahu, aby mi pomohl — ale to všecko, co mluvil, není tak; já jsem bídák a klesám vždy hloub a hloub; neskončím-li v kriminále, zahynu snad na šibenici.« Naprostá výjimečnost případu zde, v soudním ovzduší, měla pochopitelné důsledky: nevěřilo se, že by muž onen mluvil, co svědomí mu diktovalo; episoda pokládána spíše za licoměrnou komedii, sehranou k účelu obměkčení soudců.

Ale nešťastník se téhož večera pomocí svého řemene na okenní mříži cely oběsil...

Karel Sudějovský:

Iluse babičky Staškové.

Pamatuji se dobře, ač jsem byl tehdy ještě docela malým chlapcem, na vzrušení a podiv, jenž se zmocnil všech obyvatelů našeho městečka, když jednoho večera byla nalezena babička Stašková oběšena na okenním rámu své nuzné světničky. Nikdo nepochyboval o tom, že se oběsila sama, tím spíše, poněvadž vyšlo náhle na jevo, že tentýž den od rána již sháněla po městečku provaz.

Vzrušení toho nebyl snad jedinou příčinou sám tragický fakt samovolné smrti, nýbrž především nepochopitelna okolnost, proč že to babička Stašková učinila? Co se mohlo v jejim životě, zvyklém bědám, strastem a ponížením všeho druhu, který snášela bez reptání po tolik let, přihoditi ještě tak zlého, aby ji donutilo k dobrovolnému odchodu ze světa? Tím si marně lámali hlavu naši občané, a jméno »babička Stašková« bylo slyšeti asi týden ve všech desíti hostincích našeho městečka. Avšak přiblížil se čas obecních voleb a s ním mnohem vážnější themata rozhovorů pro muže; ženy pak zabývaly se případem babičky Staškové ještě několik dní, načež umlklo vše.

Mě celý případ velmi málo zajímal — podotýkám, že jsem byl tehdy zcela malým chlapcem, asi šestiletým — a význam měl pro mě pouze zvláštním vlivem, který měl na nejmilejšího tehdy mého kamaráda, hocha asi o 6 roků staršího než já, a to také jest příčinou, proč se udržel v mé paměti. Přítel tento vyprávěl mi později mnoho zajímavých zpráv ze života zesnulé stařenky.

* * *

Babička Stašková žila v našem městečku již od svého mládí; lidé pamatovali se na ni jako na hloupou Madlenku, osmnáctiletou to dívčinu do nemožnosti naivní a omezenou, jež přišla do města jako služka odkudsi z blízké vsi. Čas ubíhal a hloupá Madlenka, jež vystřídala službu u všech téměř rodin v městě, překročila třicátý rok. V té době seznámila se s cihlářem Staškem, člověkem odkudsi s druhé strany království; přitahovala jej k ní pověst o několika pytlících, naplněných až po okraj zlatkami, výtěžkem to patnáctileté práce. Neváhal dlouho a oženil se s ní; když pak pověst o pytlících ukázala se nepravdivou, odešel od ní stejně klidně a již se neobjevil. Hloupá Madlenka stala se Staškovou a po letech, když plavorezavé její vlasy zešedivěly, babičkou Staškovou.

Byla to stařenka bojácná, plachá, věčně ulekaná, zcela přesvědčená, jak se zdálo o tom, že stojí mnohem níže, než kdokolív z městečka, ponížená tak, že mnohdy pozdravovala uctivě i docela malé děti. Mysl její zůstala stejně nevyvinuta a omezena jako za mladých let. Byla to duše zdeptaná, snížená ustavičným posměchem, kterého se jí dostávalo už od mládí, tvor jemuž vzali důstojnost lidskou. Jako velmi zábavná a veselá anekdota vyprávělo se o ní, že kdysi velmi uctivě pozdravila psa, náležejícího advokátu a starostovi našeho městečka. Byl to projev šíleného ducha? Nikoliv! Byl to projev lidské duše ponížené až v prach, přivedené k tomu, aby psa váženého a bohatého občana kladla výše než sebe.

Babička Stašková byla předmětem posměchu všech, posměchu ne snad škodolibého nebo zlomyslného, nýbrž zcela dobromyslného, plynoucího z prosté potřeby zábavy a obveselení. Hladu netrpěla, neboť jídla dostávala s dostatek od mnohých dobrodinců a vše co se za to od ní žádalo, bylo, aby provedla nějaký šaškovský kousek. Panu faráři, na příklad, a nerozlučitelnému jeho příteli, majiteli největšího uzenářství v městě, musila občas zazpívati jakousi jarmareční milostnou píseň ze svého mládí; vyšeptalý, stařecký její hlas a komicky protahovaný přízvuk působil na oba druhy vždy tak neodolatelně, že se smíchem sotva udrželi na nohou.

»Dokud tu máme babičku Staškovou, nepotřebujeme divadlo«, říkával pan farář.

Velmi podařené kousky s ní dovedla tropiti mladá, veselá choť knížecího sládka, přistěhovavšího se nedávno do našeho městečka; říkávala sama o sobě, že první čas svého pobytu nečinila nic jiného, než vymýšlela kousky, které by ztropila s babičkou Staškovou k obveselení svých přítelkyň při odpolední kávě.

A ubohá babička Stašková dala si to vše líbiti, nikoliv ne líbiti, to není vhodné slovo, neboť všecky ty šašky a žerty ji neurážely a nebolely, naopak, domnívám se, že jí v její poníženosti dokonce lichotilo, že si jí vůbec všímají.

Se stále stejným přihlouplým úsměvem stála před smějícími se lidmi, ničeho na pohled nechápajíc a stála tak ještě, neodvažujíc se odejíti, když všichni na ni již zapomněli a nevšímali si jí. Teprve když byla přesvědčena, že jí už není potřebí, odcházela svým šouravým, kymácivým krokem, s hlavou svěšenou.

Byla to malá stařenka s kulatým, vrásčitým obličejem se širokými ústy, s vlasy již značně prošedivělými, dávajícími však dosud tušiti bývalou narezavělou barvu. Dlouho již bydlela v malém domku na konci města u cihelny, v tmavé, úzké komůrce, kterou jí platilo město. Zdržovala se tam však skoro jen přes noc, neboť celičký den v zimě v létě prochodila po městě a okolí.

Veškeré občanstvo našeho městečka zachovávalo při styku s ní onen posměšně žertovný tón, na pohled sice zcela nevinný, přece však dostačující, aby v ubohé, slabé bytosti, bez špetky duševní síly a energie naprosto ubil, udusil každou jiskérku lidské důstojnosti.

Jediný, kdo se k ní choval jinak, byl Vašík V., hoch asi třináctiletý, onen druh můj, o němž jsem se zmínil na počátku. V jeho srdci docela patrně bezděčně a instinktivně zakotvila soustrast s ubohou babičkou Staškovou. Byl to cit, který se ustálil v jeho srdci, aniž rozum si ho uvědomil. Kdyby se ho byl někdo tázal, jak smýšlí o babičce, byl by odpověděl asi zcela podobně, jako kdokoliv jiný z našeho městečka. Sám velmi ochotně a nenuceně se smával rozpakům a tlachům stařenky, když se naskytl k nějakému šprýmu, který s ní prováděli.

Ale začasté a zejména, když byl sám, pocítil náhle touhu jítí k babičce a mluviti s ní docela jinak, než s ní mluvili ostatní, říci jí něco takového, aby ji potěšil.

Tu ji zastavil a vyptával se jí velmi vlídně a s účastí na všechno, co dělá, kde byla ten den, není-li hladova. Jindy zase vzpomněl si něco, co myslil, že ji potěší a řekl jí to. Vrátil se na příklad z pouti z nedaleké vsi, zastavil babičku Staškovou na náměstí a vážně jí vyřizoval vymyšlené pozdravy a vzkazy.

Ubožačka, naprosto nezvyklá, chovala se z počátku nedůvěřivě, později však přilnula k Vašíkovi celým svým poníženým srdcem, jako k jedinému člověku v celém jejím životě, jenž ji považoval za rovnu sobě.

Zamilovala si Vašíka tak, že schválně vyčkávala dlouhé hodiny nedaleko domu jeho rodičů, čekajíc, až vyjde. Nebo prochodila celé okolí, aby jej našla.

Kdysi za prosincového soumraku vyšel Vašík z domu, jda na návštěvu ke komusi ze svých přátel, a spatřil babičku Staškovou, šourající se k němu,

»Á, dobrý večer, babičko, jak se máte?« zvolal vesele. Byl toho večera ve zvlášť dobré náladě.

»Víte-li pak, babičko, víte, komu se podobáte?« pravil náhle. Zachtělo se mu nějak potěšiti babičku, a napadla ho zvláštní myšlenka.

»Víte, komu se podobáte?« opakoval, když stařenka na něho nechápavě pohlédla.

»Nedávno jsem četl jakousi knihu a viděl jsem tam obrázek jedné královny. Nu, povídám vám, překvapilo mě to. Celá vy! Jako by vám z oka vypadla!«

Babička Stašková stále hleděla naň zrakem nechápavým a nedůvěřivým. Ale zvuk jeho hlasu byl tak srdečný, a opakoval jí to tolikráte, že musela uvěřiti. Ne, Vašíček si z ní netropí žerty, jako jiní páni.

»A Vašíčku«, pravila po chvíli, »řekněte mi, vědí to ostatní, pověděl jste jim to?«

»Nu, to víte, babičko, že to vědí, všichni to vědí,« odpověděl s úsměvem. »S Bohem,« řekl už trochu netrpěliv a pustil se rychle přes náměstí.

Babička stála na chodníku, zírajíc upřeně před sebe, všecka zaražena a zmatena nenadálou novinou, nejinak než jako by se byla právě dověděla, že byla prohlášena královnou a ne, že se jí jen podobá. Slova Vašíkova: »Babičko, víte komu se podobáte? Královně!« Nešla jí z mysli.

Pro Pána Boha! Jest to možno, aby ona, docela obyčejná stará žena, byla podobna vznešené paní, královně? »Pro Pána Boha! Pro Pána Boha!« opakovala si stařenka, vrtíc hlavou. A což udělal-li si z ní Vašíček žert, napadlo ji náhle. Ale v okamžení překonala všechny pochybnosti. Ne, ne, to nemůže být. Zná přece dobře Vašíčka; bude to jistě pravda, když to řekl.

Ústa stařenina se rozšířila blaženým úsměvem. Vida! kdo by to byl řekl! Jest podobna královně! Jako by jí z oka vypadla, vzpomněla si na Vašíkova slova. »A všichni už to vědí, ti se asi podivili, když jim to Vašíček řekl,« myslila si babička, rozhlížejíc se po ozářených oknech domů na náměstí. Zmocnil se jí pocit, kterého už dlouho, ba snad vůbec neměla ve svém životě, pocit pýchy a hrdosti, a staré, shrbené její tělo mimoděk se vzpřimovalo.

A vráščitou tvář rozjářenu úsměvem blaha dala se cestou k domovu, zastavujíc se a vrtíc hlavou v okamžících, kdy neočekávána novina se jí zjevila ve vší své, jak se jí zdálo, neuvěřitelnosti a nepravděpodobnosti. Nedůvěra zprvu potlačená chvílemi opět se jí zmocňovala, a tu úsměv mizel s její tváře, ale jen na okamžik, a vracel se hned zase, neboť víra ve Vašíkovu upřímnost zaplašovala všechny pochybnosti.

Prošla dvěma, nebo třemi ulicemi tak zabrána v myšlenky, oddána svému štěstí.

Tu se zastavila, jako by jata náhlou myšlenkou, obrátila se prudce a vrátila se rychle na náměstí, týmiž ulicemi, kterými přišla. Zaměřila ke sklenářskému krámu od místa, kde před chvílí hovořila s Vašíkem, a pohlédla do velikého zrcadla za výkladní skříní. Tvář její, ozářená světlem plynové svítilny, jasně se zjevila v zrcadle a běda! sotvaže ji babička spatřila, žalostnou, rozrytou vráskami a vyhublou s řídkými zuby v širokých ústech, vrátily se jí v plné míře všechny nedávno překonané pochybnosti. »Ne, ne, to není možná! To není možná, aby některá královna vypadala takhle, takhle!« šeptala si zdrceně.

»Jste hezká, babičko!« vzkřiknul výrostek běžící kolem s rukama v kapsách, ale babička neodpověděla a dívala se jen na sebe zdrcena, zoufalá. Náhle ji napadlo: »Což v těchle šatech, roztrhaných a špinavých může někdo vypadati pěkně? A v tom vyrudlém, roztřepeném šátku na hlavě? — Ano, to je to, to je to! To dělají jen ty šaty!« opakovala si radostně.

Myšlenka ta jí vrátila veškerou dřívější náladu mysli. Královna by vypadala také tak, kdyby si oblékla takové hadry. Hned zítra

půjde k paní sládkové, slíbila jí pěkné, modré šaty; i o nějaký šátek na hlavu si řekne, pak bude vypadati docela jinak. Babička se dívala do zrcadla, představujíc se v novém šátku a v pěkných modrých šatech a rozradostněna pokyvovala hlavou. A úplně již přesvědčena, bez stínu pochybnosti, naplněna blahem vracela se domů. Rozdělavši oheň a ohřávši si darované zbytky k večeři, usedla babička Stašková na slamník, který jí byl lůžkem, a zírajíc v neklidný plamen petrolejové lampy na stolici, ponořila se v myšlenky o nenadálé novině. Dosud se nezbavila prvního, prudkého jejího dojmu. Byla u vytržení jako člověk, jenž náhle obdržel zprávu, že vyhrál mnoho peněz a jemuž každá myšlenka na jeho štěstí působí záchvaty exstatické radosti.

»Podobáte se královně! Jako byste jí z oka vypadla!« znělo jí stále v uších. A babička skrčila kolena, složila ruce do klína a snila, snila. Všechny matné vzpomínky z pohádek, jež slýchávala v dětství, slily se jí v obraz královny, té její královny, které se podobala. Viděla ji seděti na zlatém trůně ve zlatotkaném hávu, s drahokamy posázenou, zářivou korunou, nádhernou, vznešenou. Sál je pln dvořanů, mužů i žen, a všichni s pokorou a očekáváním vzhlížejí k trůnu. Teď vstala královna a vztáhnuvši ruku promlouvá cosi pomalým, jasným hlasem. Všichni se klaní hluboko ... Babička viděla to vše a usmívala se radostí. Takové královně je podobna! Pro Pána Boha! Pro Pána Boha! Pozdě šla babička Stašková na lože toho večera a ulehnuvši dlouho nemohla usnouti, neboť štěstí nedalo jí spáti. Posléze přemohla ji únava, oči její se zavřely, ale ve tváři zůstal široký, blažený úsměv dítěte, neočekávaně obdarovaného o Štědrém večeru a těšícího se na zítřek. — — —

Když se nazítří ráno probudila, připomněla si okamžitě všechno, protáhla se s radostí ve vyhřátém loži, přitáhla si pokrývku až k bradě, neboť ve světnici byla citelná zima, a zahleděvši se na stěnu, slabě osvětlenou prvním zábleskem pozdě se probouzejícího zimního dne, oddala se znova svému štěstí. Tak byla blažena!

Tu jí napadla myšlenka, jež způsobila, že vyskočila křepce se slamníku, a jala se rychle oblékati: jíti totiž hned k Vašíkovi a vyptat se ho na vše; ne snad proto, že by měla ještě nějaké pochybnosti, ale prostě proto, že by jí bylo příjemno slyšeti vše ještě jednou opakováno z jeho úst. Kromě toho chtěla se ještě na leccos přeptati; vždyť nevěděla dosud ničeho o té své královně, kdy žila nebo žije-li dosud, ve které zemi atd. Vyšla v mrazivé jitro právě se rozednivšího dne; obloha byla zatažena jednotvárnou šedí, až oslepivou na východě, kde se za ní skrývalo slunce, a sníh padal řídce. Ulice, kterými šla, i náměstí bylo téměř liduprázdné. Babička Stašková pustila se vzhůru po skloněné ploše náměstí, bílé a oslnivé, pokřižovala se před sochou svatého Jana a stanula na chodníku před kostelem, rozložitou to, avšak nízkou, jako by useknutou budovou barokního stylu. Vašík ji tu okamžitě spatří, jakmile vyjde z domu, jenž byl nedaleko na levé straně náměstí, a půjde k ní, myslila si. A neuvidí-li ji, půjde sama za ním.

Stařenka stála chvíli, ale brzy počalo ji zábsti, i jala se přecházeti s místa na místo. Hodiny na věži odbily tři čtvrti na devět,

pak celou, čtvrt na deset; Vašík nepřicházel. Stařenka nebyla netrpěliva, vždyť věděla, že hned nepřijde! Konečně skřípla vrata a otevřela se. Babička se zastavila s očekáváním. Nebyl to on. Byla to jejich služka Tonča, vyběhla prostovlasá a dala se kamsi nahoru podle kostela. Jíti k ní babička se neosmělila, však se dočká! Ale další čtvrt hodiny uplynulo a nikdo se neobjevoval. Jednou skřípla vrata, pootevřela se, ale opět se zavřela a nikdo nevyšel. Za rohem bylo slyšeti náhle hlas Tončin, která se vracela s jakousi známou. Stanuly na kraji chodníku několik kroků od babičky.

»Dnes mám volno,« vyprávěla Tonča vesele, »pán i paní odjeli do Prahy s Vašíkem. Vrátí se večer, ale Vašík už tam zůstane, bude študovat; jsem ráda, budu mít alespoň méně práce.«

Babička nevěřila svým uším. Vašíček odejel . . .!

»Bude tam bydleti u tety,« hovořila dále Tonča.

Babička stála jako ztrnulá. Nadarmo čekala — — Odejel do Prahy! Zaražena, zklamána odcházela šouravým krokem přes náměstí, klopýtajíc ve sněhu. Ale radost opanovavší její srdce od včerejšího večera nedala jí dlouho se zabývati okamžitým trudem.

»Co z toho, že odejel?« jala se uvažovati po několika krocích. Řekl jí to jednou; proč to chce slyšeti od něho po druhé? Vždyť jí to přece několikráte opakoval včera: Podobáte se královně! Krá-lov-ně!

Než došla na konec náměstí, byla již zase tak rozradostněna, tak šťastna, že by se byla s chutí přidružila k několika chlapcům, kteří se koulovali sněhovými koulemi, a třebas se i koulovala s nimi. Přistoupila k nim s úsměvem a promluvila na ně; ale ti se jí rozchechtali do tváře. — — — — — — — — — — — — — —

Pro babičku Staškovou nastala teď nejkrásnější doba života. Celá její bytost byla prolnuta neutuchající radostí, pocitem blaha, jakého dosud nikdy neokusila. Vždyť se podobala královně! S úsměvem štěstí uléhala, s ním se probouzela. Celý svět, ke kterému se až dosud chovala apathicky, zdál se jí něčím novým a krásným. Oči její, dříve matné, zakalené, nevyjadřující než tupou poníženost, oživly odrazem velké radosti, jež se usídlila v její duši. Postava její jako by se chtěla vzpřímiti. »Vida, babička se nějak zvelebuje,« říkali lidé v městečku. O nich byla babička pevně přesvědčena, že vědí o jejím štěstí, a domnívala se čísti výmluvné pohledy v jejích očích. Přes to chránila se zmíniti se o tom před někým, neboť instinktivně tušila, že by jí pošpinili její poklad. Illuse, že se podobá jakési královně, osvítila u ní vše, učinila vše krásnějším, dala životu jejímu jaksi i účel a důstojnost, a hlavně byla pramenem blaha, blaha nesmírného, ani na chvilenku nezkaleného. Nežila než této illusi. Zabývala se jí neustále, neopouštěla ji ani na okamžik, usínala s ní, probouzela se s ní. Utvořila si zvláštní svět představ a snů, v němž žila.

Tak velmi rychle jí uplynuly dva měsíce ustavičného štěstí a nastal březen, když se náhodou dověděla, že Vašík přijede na několik dní do města. Zpráva ta způsobila jí nevylíčitelnou radost. Vašíček jí poví všecko, všecičko o té její královně, těšila se babička a netrpělivě očekávala den jeho příjezdu. Ale Vašík přijel, byl už několik dní v městě a babička dosud nenašla příležitosti, aby s ním

promluvila. Čekala každého dne na náměstí, viděla jej často, ale pokaždé šel v něčí společnosti, takže se neosmělila jíti k němu. Sám jí neviděl.

Třetího dne po jeho příjezdu spatřila jej na silnici u ohrady, vracejíc se do města s otepí dříví. Již z dálky jej poznala; šel s nějakým kamarádem, hochem, který nebyl z našeho města. I on poznal babičku, stanul, když se přiblížili a pozdravil ji vesele: »Dobrý den, babičko! Jak se máte?« Babička neodpovídala, jen hlavou kývala a usmívala se rozpačitě.

»Jak se máte?« opakoval chlapec přívětivě; »není vám ta otep těžká?«

»Není, není, Vašíčku . . .« pravila stařenka, hledíc naň ostýchavě a tázavě. »Hm . . . Vašíčku . . . jsem velmi ráda, že jste přijel . . . víte, já bych s vámi ráda mluvila o tom, víte . . . Ví ten pán taky o tom, říkal jste mu to?«

»O čem?« tázal se Vašík, zíraje na ni nechápavě.

»Nu, o tom, víte . . . Nu, jak jste mi tenkrát večer říkal — — Že se podobám královně . . .« doložila bojácně, ostýchavě.

»A tak!« vzpomněl si již Vašík.

»Ale to já přece jen tak . . . To přece nebyla pravda!« pravil rozmrzele a skoro se stydě před kamarádem.

»Nu, nebylo to pravda! Kdežpak vy a královna!« dodal, vida ustrnulou tvář babičky. »S Bohem . . .« Odcházeli a zmizeli v záhybu silnice.

Babička jako by dostala ránu do hlavy. V očích se jí zatmělo, stála všecka se chvějíc. Otep jí vypadla a sama klesla na ni do bláta silnice. Z úst vydral se jí nepřirozený, dlouhý, pisklavý ston. Malé dítě kráčelo kolem, pohlédlo na ni udiveně, avšak spatřivši její křečovitě staženou tvář, poděsilo se a ubíhalo . . .

Od té chvíle nemyslela už babička Stašková na nic. Ničeho neviděla, neslyšela, necítila. Před očima vyvstanul jí náhle obraz z mládí: člověk visící na větvi buku, s hrdlem staženým a zmodralým obličejem, s chodidly tak blízko u země, že se zdá, jako by stál, ale nestojí, visí . . . Obraz ten byl před ní stále s podivnou tvrdošíjností. — —

Babička chodila po městě, bledá, s očima mrtvýma, sotva se vlekouc, klepala u několika svých dobrodinců a žádala kousek provazu. Všude ji odbyli.

Na náměstí zastavil ji uzenář, o němž již dříve byla zmínka; opakovala mu svou prosbu.

»Ale provazu dost,« smál se řezník. »Ale dřív musíte jít se mnou dovnitř,« ukázal na dveře blízkého hostince, kam se právě ubíral, »a zazpívat nám tu svou.« A jako by se to rozumělo samo sebou, tlačil babičku lehce před sebou do hostince; neodporovala.

Svlékl kabát a posadil se k dlouhému stolu, skoro již obsazenému. Všichni pohlédli na babičku s očekáváním. »Zazpívá nám,« pravil uzenář; »ale počkejte, až dostanu pivo!«

Babička dívala se před sebe tupě, ničeho nechápajíc a mechanicky zazpívala svoji »píseň«. Bylo to dnes zvlášť povedené, všichni div se nezalkli smíchem. Zasloužila si dobře svůj provaz. Asi za hodinu ji našli.

R. 1917. Čís. 4.

OSVĚTA

Kamil Krofta:

Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848.

(Pokračování.)

Zatím Ferdinand vyjednával také se stavy českými. Sněmu českému, který sešel se v první polovině září 1541, dal předložiti žádost, poněvadž prý je třeba učiniti zadost přání stavů říšských, kteří povolili jistou pomoc proti Turkům na tři leta s výminkou, že Ferdinand také od svych zemí zjedná náležité pomoci k tomu účelu, »aby stavové hned na nynějším sněmu osoby z prostředku svého vyvolili a s plnou mocí, když bychom je i také z jiných zemí poddané naše touž měrou v místo příležité obeslali, k nám vypravili a tu, majíc u přítomnosti naší s jinými královstvími a zeměmi společné shledání, o trvalou pomoc i jaký počet z jednohokaždého království a země proti takovému nepříteli Turku do těch tří let i déle, pokudž by potřebí bylo, jízdného i pěšího lidu posláno a v poli držáno býti mohlo, jednali a bez odtahův *zavírali*«. (Sněmy I. 492.) Zároveň se stavům českým oznamovalo, že král »v markrabství Moravském, v knížetství Slezském i při jiných poddaných našich touž měrou poslův s plnou mocí pro takovouž potřebu žádati ráčí«. Co tu Ferdinand na stavích žádal lišilo se velmi podstatně od toho, čeho se sami byli domáhali na posledním sněmu březnovém. Ferdinand chtěl, aby sněm český jako všechny ostatní sněmy jeho zemí prostě ze sebe zvolil poselstvo nebo výbor, který by se sešel s výbory sněmů ostatních a měl moc nejen s nimi se raditi, nýbrž hned na místě činiti závazné usnesení jménem království Českého. Je zajímavo, že v žádosti Ferdinandově podané sněmu českému ani se neuvádělo, že společný sněm má se konati v Čechách, ačkoli stavům zemí starorakouských se to ohlašovalo, a král sám zajisté již o tom nepochyboval. Patrně nechtěl předem projeviti přílišnou povolnost. Ale čeští stavové se nevzdali svého dřívějšího stanoviska. Povolivše králi značnou pomoc na válku s Turky, prohlásili, že jsou ochotni jednati s ostatními zeměmi Ferdinandovými o další pomoc, jestliže král k tomu znova svolá český sněm a pozve k němu osoby zvolené z jiných zemí. »I jestliže J. Mt. královská« — tak znělo jejich usne-

sení — »sněm obecní v království Českém položiti ráčí a z jiných zemí buďto království tomuto příležících aneb svých dědičných osoby, aby naň přijely, zříditi a způsobiti ráčí, to při vůli a mocnosti J. Mti. královské se zůstavuje". (Sněmy I. 497). Podobně asi odpověděli Moravané[1]) a snad i Slezané a Lužičané.

Králi Ferdinandovi, chtěl-li, aby společný sjezd zemí se stal skutkem, nezbývalo než povoliti. Mohl to učiniti tím spíše, že stavové ostatních zemí, uznávajíce převahu Čechů, nevzpírali se vypraviti své posly k jejich sněmu. Svolal tedy Ferdinand generální sněm České koruny na 4. prosince 1541 do Kutné Hory, oznamuje, že naň přijdou nejen poslové z Moravy, Slezska a Lužic »jakožto zemí k koruně České náležejících«, ale i »z jiných zemí našich dědičných rakouských i z království Uherského«, aby tu spolu se stavy českými o pomoc proti Turku »jednali a zavírali« (Sněmy I., 499). Položení sněmu do Kutné Hory odůvodňovalo se v svolávacím patentu tím, že »hrad Pražský z dopuštění božího vyhořel, tak že pokojův pro nás a služebníky naše i pro posly z jiných království a zemí ani hospod příležitých míti jsme nemohli«. Potom však král, nejspíše k naléhání zemských úředníků českých a snad i pro nebezpečí moru, změnil svůj úmysl a rozhodl se přeložiti sněm do Prahy. Narychlo opraveny pohořelé obývací místnosti na hradě Pražském a stavům českým i poselstvům jiných zemí oznámeno, že sněm bude zahájen v Praze 5. prosince.

Opravdu 5. prosince 1541 zahájen generální sněm České koruny — nikoli »společný sněm všech zemí rakouských«, jak tvrdil Rezek — předložením královské proposice, jež obsahuje hlavně široce odůvodněnou žádost, aby se stavové čeští usnesli o potřebné pomoci proti Turkům a dali tak ostatním Ferdinandovým »královstvím a zemím dobrý příklad«. Proposice se arci také zmiňuje o »společném shledání«. Vykládá se tu, že prý král již nejednou o takové společné shledání svých »království, zemí a poddaných« »státi a pracovati ráčil, ale nemohouc J. Mt. král. přes takové jeho starání, pracování a napomínání stavův království Českého k tomu přivésti, aby k dotčenému společnému shledání osoby s plnou mocí ven z království byli chtěli poslati . . ., a země k království Českému příslušející, nechtíc se před stavy dotčeného království jakožto hlavou vytrhnouti a z prostředku svého osoby s plnou mocí, dokudž by prvé stavové království Českého o tom se nesnesli, vypraviti, skrze to jest se až posavád takové společné království a zemí J. Mti. král. shledání a o pomoc skutečnou jednání sjíti a státi nemohlo« (Sněmy I. 506). O způsobu, jak bylo by jednati s poselstvy ostatních zemí, proposice vůbec nemluví.

Máme však o průběhu toho jednání dosti podrobné a zajímavé zprávy rakouských poslů (A Ö G 103, str. 528). Dovídáme se odtud, že teprve dva dny po zahájení generálního sněmu Českého, 7. prosince 1541, sešli se poslové pěti zemí dolnorakouských — ostatní

[1]) O Moravanech má Kameníček I. 73 zprávu, že »léta 1541 žádali sami o společný sněm na hradě Pražském, který by se konal za přítomnosti Ferdinandovy«, ale není jasno, zda toho žádali již na sněmu březnovém, nebo teprve na sněmu konaném v září, ani zda tu šlo o generální sněm koruny České, či o společný sněm všech zemí.

nebyli ještě ten den v Praze — k poradě, jak začíti jednání se stavy České koruny (»wie der Anfang mit der Kron Beham zu machen«). Zvolili pak štyrského zemského hejtmana Hanse Ungnada za svého mluvčího, aby přednesl stavům koruny České i králi jejich žádosti a návrhy (»vor der Kron Beham und derselben zugewenten Landen, auch bei der kgl. Mt. den Furtrag und Werbung täte«). Potom se poslové zemí dolnorakouských ještě tři dni radili o spise, jímž by země koruny České byly požádány o pomoc. Spis ten byl pak (10. prosince) předložen stavům České koruny na sněmu shromážděným, při čemž zem. hejtman Ungnad učinil ozdobný ústní výklad (»aine zierliche mundliche Ausfuerung«). Stavové čeští, přijavše spis, v ústní odpovědi projevili nejprve radost z *návštěvy*, kterou jim učinili stavové zemí dolnorakouských (»dasz die niederöst. Lande si also frundlich und vertreulich . . haimbsuechen«), osvědčili ochotu sousedsky s nimi se poraditi o tak důležitých věcech, slibujíce na konec, že jsou hotovi zemím dolnorakouským i hornorakouským svými životy i statky jako svým milým přátelům a sousedům přispěti a jich neopouštěti. Potom poslové rakouští, kteří byli stavům českým odevzdali své pověřovací listy, poděkovali jim za tak vlídné uvítání a odešli ze sněmu.

Po dvou dnech (12. prosince) odevzdali poslové rakouští, k nimž zatím přibylo poselstvo tyrolské, stavům České koruny své dobré zdání (»Guetbedunken«), obsahující návrhy na společnou obranu shodné celkem se známými nám návrhy Ungnadovými. Na odpověď stavů českých bylo jim čekati šest dní. Šestého dne (18. pros.) večer byla jim odevzdána písemně; uvádělo se v ní, jak a kolik jsou Čechové ochotni přispěti na obranu proti Turkům. Není pochyby, že tato odpověď Čechů byla již výsledkem porad s posly rakouskými — praví se to v jejím úvodě —, ale, jak se tyto porady dály, nevíme. Jistě se nekonaly v plném sněmu ani v společném shromáždění stavů českých s posly rakouskými. Buď tedy český sněm vyslal své zástupce do porad poslů rakouských, nebo radili se stavové zemí českých a rakouských zcela odděleně a výsledky svých porad si oznamovali ať písemně či po poslech, nebo konečně porady jejich měly povahu soukromých rozhovorů. Také po odpovědi Čechů, dané 18. prosince, pokračovalo se ve vyjednávání, jež potrvalo do polovice ledna 1542. O způsobu toho vyjednávání zase nemáme zpráv; víme jen, že stavové zemí dolno- i hornorakouských měli »allerlei Disputation« se zástupci stavů českých, snažíce se je pohnouti k některým změnám jejich usnesení. Šlo hlavně o to, aby se stanovilo, jak veliký bude celkový příspěvek jednotlivých zemí. Čechové chtěli oznámiti velikost svého příspěvku o nastávajícím sněmu hromničném a přáli si, aby to učinily také ostatní země, vypravíce opět poselstva k tomu sněmu. Navrhovali tedy vlastně nový sjezd výborů stavovských ze všech zemí Ferdinandových, jenž se zase měl konati při sněmu království Českého, a stavové zemí rakouských se tomu nijak nevzpírali.

Stavové zemí koruny České však přece učinili hned řadu důležitých usnesení o společné obraně. Přihlíželo se v nich sice k úradám s ostatními zeměmi, ale přes to měla povahu samostatného

usnesení generálního sněmu českého, závazného ovšem též jen pro země České koruny (Sněmy I. 510). Že Čechové příliš nedbali přání a námitek ostatních zemí, stěžoval si jeden z členů krajinského poselstva: »In summa, sie (Čechové) haben sich in nichts weisen oder pessern lassen. Ihr Mainung stundt: Also ists beschlossen, dapei muss es bleiben«. Podobné, rovněž na úmluvách s Čechy založené a proto s českým usnesením v podstatě se srovnávající usnesení učinili stavové zemí dolnorakouských. Usnesení to, jímž stavové skupiny dolnorakouské, upouštějíce, arci jen na rok, od berně důchodové v jejich zemích obvyklé (Gültsteuer), svolovali po způsobu zemí českých berni ze jmění, bylo vydáno tiskem s datem 11. ledna 1542 a s nadpisem: »Der niederösterreichischen Erbland sambt der fürstl. Grafschaft Görtz aufgerichte Vergleichung und Anlag des Werts, so *neben* der Kron Böhaimb und derselben zugewendten Fürstentumben und Landen in Prag beschlossen worden«. Země hornorakouské, zastoupené toliko posly tyrolskými, kteří však byli zmocněni také od stavů vorarlberských, nepřipojily se k tomuto usnesení, ač se také zavázaly přispěti k společné obraně. Jak se v Tyrolích nerado vidělo účastenství poslů tyrolských v tomto společném jednání, vysvítá z poznámek, jimiž současný kronikář tyrolský Kirchmair provází své vypravování o rozhodnutí tyrolského sněmu vypraviti své plnomocné zástupce ven ze země (»solche Procuratores auszer Land zu schicken«), což prý dotud vždy odmítal učiniti, poněvadž je to proti svobodám zemským a Tyroly nejsou povolány »das Ungarland weder zu gewinnen noch zu erhalten«. (M I Ö G XVII, 285). Poslové uherští z pochopitelných důvodů — šloť o povolení pomoci jim, nikoli od nich — vlastního jednání se patrně nezúčastnili; přestali na podání žádosti za pomoc zástupcům ostatních zemí.

Než bylo jednání ukončeno, bylo ještě ustanoveno, kteří poslové mají o Hromnicích přijeti do Prahy k dojednání podrobností. Hlavně měly se na tomto novém sjezdu podle zásad již usnesených stanoviti podíly, jimiž jednotlivé země měly přispěti k válečné berni, a proto měly tu býti předloženy výsledky předběžného odhadu jejich berní síly. Protože pak pomoc na válku svolena ve způsobě berně ze jmění, šlo o odhad hodnoty veškerého jmění berni podrobeného v jednotlivých zemích. Poslové některých zemí hned oznámili, kdo má přijet do Prahy, jiní prohlásili, že se o nich dohodnou až doma. Důležité je, že tentokráte také sněm český dal se pohnouti k zvolení osob zmocněných jednati s posly druhých zemí, kdežto do té doby stavové čeští nechtěli jednati jinak, než když ostatní země vypravily svá poselstva k jejich sněmu. Význam toho dobře vystihuje německý historik Bidermann (M I Ö G XVII, 285) slovy prosycenými arci nechutí k Čechům: »Die Stände der böhmischen Krone stiegen damit von der Tribüne, auf der sie unter Leitung der sich vornehmer dünkenden Böhmen gethront und zu welcher die der österreichischen Erblande bis dahin ihre Anträge als Gesuche emporgereicht hatten, gleichsam in eine gemeinsame politische Arena herab. Sie coordinirten sich den bisher als nicht ebenbürtig betrachteten Ständen der Erblande«. »Aber freilich«, dodává sám Bidermann, »traten diese

letzteren einigermaszen geeinigt zur Seite, was eine nicht ohne reife Überlegung ausbedungene Voraussetzung dafür gebildet zu haben scheint«. Vpravdě teprve když se země starorakouské mezi sebou dohodly a když také generální sněm České koruny zásadně rozhodl o společné pomoci proti Turkům, stavové čeští svolili, aby se konal — ovšem v Praze — sjezd nebo kongres sněmovních výborů všech zemí Ferdinandových, kde by také království České bylo zastoupeno pouze výborem od sněmu zvoleným. A tento sjezd neměl činiti zásadně nových usnesení, neměl svolovati nových pomocí, nýbrž toliko podle odhadů jednotlivými zeměmi předložených zjistiti finanční důsledky zásadních svolení dříve učiněných.

V čas ustanovený k zahájení sjezdu, o Hromnicích 1542, dostavily se do Prahy sněmovní výbory království Českého a ostatních zemí České koruny vyjímaje Slezsko, odkud přiznání neb odhad majetku berni podrobeného zaslán písemně. Z ostatních zemí byly zastoupeny oboje Rakousy a Krajina, kdežto ze Štyrska, Korutan, Gorice a ovšem i z Tyrolska nebyl přítomen nikdo. Když do 10. února odtud nikdo nepřijel, podařilo se nátlaku královských komisařů — byli jimi nejv. kancléř český, hejtman hradu Pražského a ještě jeden člen české šlechty, tedy vesměs Čechové — a domluvám poslů rakouských přiměti zástupce Krajiny, aby jednali nejen jménem všech zemí vnitrorakouských, nýbrž i za Tyroly a Vorarlbersko. Po třínedělním vyjednávání učiněna 3. března dohoda, kolik která země podle podaných odhadů zaplatí válečné berně. Vypočetlo se, že berně ta vynese z Čech 375.000 zlatých, z Moravy 150.000 zl. ze Slezska 200.117 zl., z Lužice 50.000 zl., tedy z celé koruny České úhrnem 775.117 zlatých, ze všech dědičných zemí rakouských dohromady pak toliko 400.000 zlatých. Z toho mělo býti zjednáno vojska 11.300 jízdných a 12.800 pěších, z kteréhožto počtu připadalo na Českou korunu 7.300 jízdných a 10.800 pěších (na Čechy samotné 3.000 jízdných a 6.000 pěších), na země rakouské 4.000 jízdných a 2.000 pěších a krom toho 1.000 plavců k lodím na Dunaji. (Sněmy I. 532.) Tato čísla jsou velmi výmluvná. Ukazují názorně, proč stavové čeští mohli klásti podmínky, když šlo o povolení společné pomoci proti Turkům, a proč stavové zemí starorakouských i sám král nemohli jich nedbati. Jestliže zemím českým bylo nésti břímě téměř dvojnásobné proti zemím starorakouským, jestliže samo království České přispívalo na společnou obranu sumou asi o polovinu větší než všechny země dolnorakouské, bezmála tolik, co všechny starorakouské země dohromady[1]), není divu, že stavové čeští žádali, aby

[1]) Úhrnná summa, jíž měly přispěti země starorakouské k válečné berni, jak nahoře se uvádí (400.000 zl.), je založena toliko na předběžném povšechném odhadu. Podle dat u *Oberleitnera*, Die Finanzlage Niederösterreichs im XVI. Jh. (A Ö G XXX, 1864) str. 12, přispěly země starorakouské k válečné berni pouze 371.000 zl., z čehož na Tyroly a země venkovské připadalo 120 000, na všechny země dolnorakouské s Goricí jen 151.000 zl. (D. Rakousy 75.000, H. Rakousy 40.000, Štyrsko 72.000, Korutany 36.000, Krajina 22.000, Gorice 6000). *Loserth-Mensi*, Die Prager Ländertagung (A Ö G 103) str. 502 uvádějí o něco vyšší úhrnné číslo skutečného příspěvku zemí starorakouských.

při společném jednání bylo dbáno především jejich svobod a zvyklostí, aby jim bylo přiznáváno vedoucí a čestné postavení, a pochopujeme, proč jim od ostatních zúčastněných činitelů celkem také bylo přiznáváno. Tak se stalo, že i při jednání r. 1541—2 stavové čeští obhájili své stanovisko: zásadní usnesení, čím a jak země koruny České mají přispěti na společnou válku s Turky, bylo učiněno na generálním sněmě českém a pouze k ujednání podrobností v rámci zásadního usnesení dřívějšího byl připuštěn sjezd, na němž země české byly zastoupeny pouhými výbory sněmovními jako země rakouské, ale i tento sjezd konal se v Praze.

Celkový úspěch pražského jednání o společnou pomoc proti Turkům v l. 1541—2 a ovšem i stále hrozící nebezpečenství válečné způsobily, že se brzy pomýšlelo na opakování podobné akce. Podnět k tomu dali sami Čechové. Když totiž král Ferdinand koncem září 1543 prodléval v Prešpurce, kam přitáhl s vojskem českým také nejv. purkrabí Volf Krajíř, čeští pánové ve vojště přítomní, nechtějíce s hotovostí určenou na obranu hranic moravských táhnouti, jak si přál Ferdinand, do Uher a zúčastniti se dobývání Ostřihoma, radili, aby král další válčení odložil na budoucí rok — sultán byl již s hlavním vojskem odtáhl z Uher — a k zjednání prostředků k tomu potřebných aby brzy znova svolal sněm na hradě Pražském, k němuž by opět mohla býti vypravena poselstva druhých zemí k společné poradě. Již v polovině října svolával král ke dni 26. listopadu 1543 sněm království Českého na hrad Pražský, oznamuje zároveň stavům českým, že »z poručení a napomenutí našeho také i z jiných zemí k koruně České příslušejících a z jiných zemí našich dědičných rakouských i z království Uherského poslové s plnou mocí k tomu sněmu přijíti a spolu s Vámi o takovou znamenitou společní potřebu (totiž o pomoc proti tureckému nebezpečenství) s pilností jednati mají« (Sněmy I. 575).

Sněm svolaný na den 26. listopadu byl zahájen, jak se zdá, teprve o týden později, 3. prosince.[1]) Čekalo se asi na poselstva zemí rakouských, která přijela do Prahy teprve 2. prosince. Dostavili se však pouze zástupcové zemí dolnorakouských — poslové z Krajiny přijeli teprve 4. prosince —, kdežto ze zemí hornorakouských a z Uher nebyl asi nikdo přítomen. V »předložení« královském, jehož čtením zahájeno jednání na sněmu českém, vykládá se stavům království Českého, že se král z vážných příčin rozhodl, »aby ze všech J. Mti. království a zemí společné shledání a sněm obecní což nejspěšněji na hrad Pražský položen a držán byl, na kterémž by se jednomyslně rozmlouvalo, jednalo a zavíralo«, na jaký způsob by se s nejlepším užitkem Turkovi odporovalo. Vylíčením válečné situace dovozuje pak královské předložení, že toho potřeba »nikdá větší nebyla, aby stavové království Českého, spolu s jinými J. Mti král. zeměmi a poddanými majíc společné rozmlouvání, o dostatečnou, stálou

[1]) Bratrský historik Matěj Červenka ve svém »Poznamenání« (rkps. univ. knih XVII. C 3, l. 294) praví, že sněm byl položen »ten pondělí před sv. Barborou«, t. j. 3. prosince. Podrobné zprávy o jednání při tom sněmu uveřejnil *Loserth* v M. V. G. D. B. L.

i trvalou pomoc jednomyslně se snesli.« Na konec král stavy české milostivě žádá a otcovsky napomíná, aby vše, co jim předneseno, »uvážili, o to se s vyslanými posly ze všech zemí J. Mti. král. kteří jsou sem s mocí přijeli a takové jsou předložení jim jako stavům království Českého učinili, se vší bedlivostí uradili« a »o pomoc valnou, stálou a trvalou proti nepříteli všeho křesťanstva bez odtahů se snesli«. (Sn. I. 576.)

Z uvedených slov královské proposice sněmovní mohlo by se snad souditi, že jednání stavů českých se zástupci zemí rakouských dělo se hned přímo na sněmu českém, který by tím nabýval povahy společného sněmu zemí koruny České a zemí dolnorakouských. Ale v pravdě tomu tak nebylo. Poselstva zemí dolnorakouských byla den po svém příjezdu do Prahy, 3. prosince, obeslána před krále, jemuž odevzdala své listy pověřovací. Ještě toho dne byla jim pak předložena písemní žádost králova, aby se usnesli o vydatné pomoci proti Turku a přičinili se, by také stavové čeští vedle nich o tom jednali a učinili podobné svolení (»dass si auch die Cron Beham neben ihnen zu Handlung und Bewilligung bringen täten«). Zároveň se sněmem českým byl takto v Praze zahájen zcela samostatný sjezd zemí dolnorakouských, který teprve třetího dne, vyřídiv spor o osobu svého předsedy (maršálka), počal se raditi, jak požádati korunu Českou s přivtělenými zeměmi o pomoc, zda písemně či ústně, a jaký má býti obsah té žádosti. Bylo zejména několik dní uvažováno a rokováno o návrhu na novou úpravu berní soustavy, který měl býti předložen stavům českým. Šlo hlavně o to, aby místo berně ze jmění loni povolené zavedla se berně z komínů nebo domů.[1]) O návrhu tom shodli se zástupcové všech zemí mimo posly z Rakous n. Enží, kteří nedali se pohnouti k jeho přijetí, ačkoli na ně naléháno, aby se mohlo stavům českým předložiti usnesení jednomyslné.

Teprve 11. prosince, osm dní po příjezdu do Prahy, poselstva zemí dolnorakouských obeslána před stavy české do sněmu. Když poslové předložili své pověřovací listy a plné moci a podali stavům českým písemnou výzvu k jednání, byli od nich ujištěni o jejich ochotě k tomu. Po dvou dnech zase přišli do sněmu, a stavové čeští, ujistivše je znovu o své dobré vůli, vyzvali je, aby podali své dobré zdání o způsobu pomoci, jež bylo by svoliti. Poslové rakouští, kteří svůj návrh na zavedení berně z komínů měli již vypracován, předložili jej hned druhého dne, 14. prosince, Čechům, kteří slíbili, že se o něm uradí a rozhodnou. Potom se teprve počalo vlastní vyjednávání mezi posly zemí dolnorakouských a stavy koruny České, o jehož způsobu nemáme zpráv. Víme jen, že Moravané byli sice

[1]) To navrhoval Ungnad již r. 1541, ale jeho návrh nedošel souhlasu většiny stavovských výborů. Srv. *Loserth-Mensi* v A Ö G 10 str. 469. K jednání o návrhu tom v r. 1543—4 krom práce *Loserthovy* v MVGDB. L. viz též *Mensi*, Geschichte der direkten Steuern in Steiermark I. 130. Hlavní zásady návrhu Ungnadova, opakovaného výbory dolnorakouskými r. 1543, ale od Čechů zamítnutého, byly o čtvrtstoletí později v l. 1567—9 uskutečněny v Čechách a na Moravě zavedením t. zv. berně domovní, která se potom na dlouho stala základní složkou českého bernictví. V Uhřích podobná daň (ze vrat) byla již dávno.

ochotni přijmouti návrh na zavedení berně z komínů, ale Čechové a Slezané jej odmítali rozhodně, takže k dohodě nedošlo. Jménem stavů českých vyzval potom (18. pros.) nejv. purkrabí posly dolnorakouské, aby ohlásili, kolik peněz a vojska chtějí svoliti, a když své usnesení o tom předložili písemně, bylo jim druhého dne (19. pros.) od Čechů ústně oznámeno, jakou pomoc každá země České koruny hodlá poskytnouti. Stalo se to však s výhradou dodatečného schválení na budoucím sněmu českém, patrně proto, poněvadž zatím většina stavů českých byla z Prahy odjela. »Steskli sobě,« vypravuje bratrský letopisec Mat. Červenka, »s outratami a meškáním a rozjeli se téměř všickni, takže jich málo velmi zůstalo, chyba poslové z úkolních zemí a král s zemskými ouředníky a něco málo jiných.« Král ovšem hned znova rozepsal sněm na den Tří králů r. 1544. Zatím jednání skončeno tím, že poslové dolnorakouští písemně oznámili stavům koruny České, poněvadž prý odložili své rozhodnutí na budoucí sněm tříkrálový, že ovšem třeba na tom přestati a žádati jen, aby na tom sněmě byly uváženy důvody od nich vyložené pro povolení větších pomocí.

Poslům dolnorakouských zemí, jichž bylo ke čtyřicíti, nechtělo se ovšem čekati plným počtem v Praze až do nového sněmu. Pro ušetření nákladu usnesli se, aby z poselstva každé země zůstala v Praze toliko jedna nebo dvě osoby se stejnou mocí, jaká byla dána všem. Čechové proti tomu nic nenamítali a také se souhlasem přijali návrh poslů dolnorakouských, aby též oni ze sebe zvolili osoby k poradě o vojenském zřízení, jejíž výsledky by se pak mohly předložiti sněmu českému ke konečnému vyřízení. Když však poslové dolnorakouských zemí ohlásili králi svůj úmysl zanechati v Praze jen několik (osm) osob s dostatečnou mocí, král je vyzval, poněvadž prý již od Moravanů a Slezanů toho dosáhl, že zůstanou v Praze do budoucího sněmu, aby to i oni učinili, sice prý by stavové koruny České a zemí přivtělených mohli se domnívati, že válečné břímě není zemím dolnorakouským tak obtížné, jak udávají, a jednání by se mohlo zmařiti. Důtklivým domluvám královým poslové dolnorakouských zemí neodolali. Zůstali v Praze, čekajíce na nový sněm český a konajíce zatím rozličné porady mezi sebou. Zda se jich podle přání poslů dolnorakouských účastnili také zástupcové stavů českých, není jisto.

Nový sněm český, jenž se měl sejíti po Třech králích, svolával král Ferdinand listy (z 24. prosince) oznamujícími, že na tom sněmě poslové s plnou mocí ze zemí korunních i dědičných »zde očekávajíc přítomni budou«, a tím právě odůvodňujícími tak brzké jeho svolání. Brzy po zahájení sněmu, 9. ledna, poslové zemí dolnorakouských na pozvání stavů českých dostavili se před ně, ale k jednání nedošlo. Teprve za několik dní, 20. ledna, oznámili Čechové po nejv. hofmistru poslům rakouským své svolení a na jejich žádost bylo jim potom (23. ledna) sněmem podáno podrobnější vysvětlení ústní a slíbeno jim, že usnesení sněmu dostanou též písemně. Zatím přijelo do Prahy, nejspíše na vyzvání Ferdinandovo, také poselstvo stavů uherských, aby se dovolávalo pomoci proti Turkům. Bylo 24. ledna

pozváno do sněmu, kde mu pan z Pernštejna podal zprávu o pomocech svolených od Čechů i od jiných zemí. Po třech dnech, 27. ledna, Uhři odevzdali sněmu svou odpověď, patrně děkovnou, a hned potom byl sněm ukončen.

Jak viděti, dostavili se v zimě 1543—4 k generálnímu sněmu České koruny plnomocné výbory všech zemí dolnorakouských i poslové stavů uherských, takže byli v Praze pohromadě mimo stavy zemí hornorakouských, o nichž nevíme, zda vůbec byli pozváni, zástupcové všech zemí Ferdinandových. Ale společný jejich sněm se tu nekonal. Že u poslů uherských, kteří přestali na podání žádosti za pomoc stavům českým a na vyslechnutí jejich odpovědi, o společném sněmování nelze mluviti, je jasno. Mezi stavy České koruny a zemí dolnorakouských se sice vyjednávalo o otázkách nemalé důležitosti, ale tak, že sjezd stavovských výborů dolnorakouských, jako celek samostatně rokující a se usnášející, jednal s generálním sněmem českým, který ovšem také činil usnesení zcela samostatná, přijímaje sice návrhy sjezdu, ale nikterak se jimi neřídě. Možno říci, že zasedaly v Praze zároveň dva »sněmy«, které se sice o některých věcech spolu dorozumívaly, ale ani nejednaly a se neusnášely společně, ani nedospěly k usnesením, která by přes svou formální samostatnost byla výsledkem vzájemných porad a úmluv, jako se stalo r. 1541—2.

Tímto nezdarem »společného shledání« zemí Ferdinandových z r. 1543—4, ale snad také napiatými politickými poměry potomních let dlužno asi vysvětlovati, že odtud na delší dobu ustalo se od pokusů o nové takové shledání. Ani sjezdy zemí starorakouských se v těch letech nedařily. Teprve r. 1555 opět se vynořuje myšlenka společného sjezdu všech zemí Ferdinandových. Protože se tehdy postavení Ferdinandovo v Uhřích velice zhoršilo — zdálo se, že Ferdinand pozbude trvale Sedmihradska, jehož se chtěla zmocniti s pomocí tureckou vdova po Janovi Zápolském Isabella se svým synem — povolal král k sobě do Vídně koncem října 1555 na poradu přední osoby, úředníky a rady ze všech svých zemí, tedy také z Čech, Moravy a Slezska (z Čech byli to nejv. kancléř, nejv. purkrabí, nejv. hofmistr a p. Vilém z Rožmberka). Byl to tedy také jakýsi společný sjezd zemí Ferdinandových, ale jeho účastníci nebyli tu přítomni jako oprávnění zástupcové jednotlivých zemí, nemohli se jejich jménem o ničem usnášeti, mohli toliko králi raditi. Dávajíce králi písemně své dobré zdání, ohražovali se povolaní radové z koruny České výslovně, že zdání to králi »od osob svých toliko oznamují, poněvadž od stavův království Českého, markrabství Moravského a knížetství Slezských žádného v tom poučení nemají ani posláni jsou«. Radili pak, aby brzy svolány byly sněmy všech zemí Ferdinandových a ty aby vypravily plnomocné posly k českému sněmu do Prahy. Neboť »kdyby v jednékaždé zemi mělo na sněmu strany takové veliké potřeby o pomoc jednáno býti« a »kdyby tak obzvláštní sněmové v jednékaždé zemi bez shledání a dostatečného rozmluvení všech zemí společně zavírati se měli, jest se v tom obávati skrze nevědomost nerovnosti a potom i dalších odtahův«. Proto ať král požádá všech

sněmů, »aby na týchž sněmích stavové pro příčiny často oznámené, neb jsou to předešle v takových potřebách i menších činívali, jistý počet osob z jednékaždé země s plnou mocí volili a do království Českého na sněm obecní, kterýž od J. Mti král. položen bude, vypravili a tu na tomto sněmu při přítomnosti J. Mti král. jednali, rozmejšleli a to všecko . . . zavříti podle jiných moc měli« (Sněmy II. 683).

Rady té bylo uposlechnuto jen z části. K generálnímu sněmu českému, svolanému na 15. duben 1556, bylo sice vypraveno poselstvo zemí dolnorakouských i království Uherského, ale nikoli s plnou mocí jednati a usnášeti se závazně, nýbrž jen s úkolem pohnouti stavy koruny České k povolení vydatné pomoci proti Turkům. Země dolnorakouské, jejichž společný sjezd konal se v březnu ve Vídni, vyslaly do Prahy tři posly, aby jejich jménem vyložili Čechům tíseň zemí dolnorakouských, žalostný stav v Uhřích, kde prý již nic není, co by mohlo odporovati moci turecké, i nebezpečenství, které odtud hrozí také zemím českým, zvláště Moravě, a připomenouce jim dřívější jejich pomoci, snažili se pohnouti je k poskytnutí pomocí nových. Přišedše v den zahájení sněmu, 15. dubna, do Prahy, poslové hned druhého dne přede všemi stavy koruny České a zemí přivtělených přednesli obšírně svou žádost a podali stavům zároveň s německým originálem instrukce také její hodnověrný překlad český. Instrukce byla také hned česky i německy přečtena. Vyslechnuvše žádost poslů dolnorakouských, stavové království Českého a přivtělených zemí radili se mezi sebou. Poté biskup vratislavský jejich jménem odpověděl, ujišťuje posly o dobré vůli stavů českých. O šest dní později, 21. dubna, přednesl podobnou žádost o pomoc na generálním sněmu českém prešpurský probošt jako vyslanec koruny Uherské.

Teprve když sněm 15. května vyhlášením usnesení sněmovního byl ukončen, byli poslové zemí dolnorakouských (16. kv.) opět pozváni před stavy, jejichž jménem k nim promluvil nejv. purkrabí několik slov na rozloučenou, oznamuje jim, že zítra dostanou písemnou odpověď na svou žádost. Tato odpověď, kterou druhého dne (17. kv.) poslům zemí dolnorakouských odevzdal sekretář české kanceláře, byla však krátká. Stavové čeští litují, že země dolnorakouské jsou v takovém nebezpečenství od Turků; uvážili vše, co bylo jim předneseno od jejich poslů i od poslů království Uherského, horních měst uherských a města Trnavy; o čem pak se usnesli, bude poslům oznámeno králem. Poslové dolnorakouští odebrali se tedy hned ke králi a dostali od něho k opsání německý text českého usnesení sněmovního, který mu byl den předtím dodán. Pořizováním opisů pro všechny země dolnorakouské byli poslové ještě několik dní zdrženi v Praze, odkud odjížděli, nevalně uspokojeni jednáním s Čechy.

Stavové čeští však ještě toho roku znova vystoupili s návrhem, aby se při generálním sněmu České koruny konal sjezd ostatních zemí Ferdinandových. Když totiž na podzim r. 1556 Ferdinand svolal zase do Vídně na poradu přední osoby ze všech svých zemí, mezi nimiž byli též »knížata, nejv. úředníci zemští a rady i jiné osoby z království Českého, markrabství Moravského, obojích knížetství

Slezských a markrabství Lužických,« tito zástupcové České koruny radili, aby král svolal generální sněm český, k němuž by ostatní jeho země ze svých sněmů vyslaly plnomocné zástupce. Tu však Ferdinand sám učinil návrh jiný: ať prý Čechové jako ostatní jeho země zvolí na svém sněmu plnomocné posly a vypraví je ke společnému sjezdu do Vídně, poněvadž prý to město »uprostřed zemí J. Mti král. jest«. Odůvodňoval návrh svůj tím, že na hrad Pražský ani jemu ani poslům z dědičných zemí nebude možno se vypraviti, ale snad mu šlo i o to, aby prolomena byla zásada od Čechů neústupně zastávaná, že oni pouze na svých sněmech povolují králi pomoci válečné, peníze i vojsko. Ale radové z koruny České odmítli tento návrh zcela rozhodně, prohlašujíce: »Kdež J. Mt. král. jest předložiti ráčil, aby na sněmu obecním v království Českém s plnú mocí osoby vybrány byly od stavuov království Českého a ty aby sem do Vídně... přijely a zavíraly: i k tomu artykuli obeslaní od osob svých nikterakž J. Mti. král. neradí. Neb jest se obávati, že stavové království Českého i jiní oudové k němu příslušející z starobylých zvyklostí a obyčejů se vyvésti nedadí a k tomu nepovolí, z čehož by se obávati bylo, že by tou měrou takový sněm i pilné jednání se rozešlo a nic užitečného by způsobeno býti nemohlo... A protož mimo první dobré zdání... nevěděli jsou co užitečnějšího vyhledati, než aby to, což zjednáno má býti, v království Českém na sněmu obecním spolu s vyslanými a zmocněnými osobami z jiných zemí, ouduov království Českého, z království Uherského a z jiných dědičných zemí J. Mti král. jednáno a zavřeno bylo« (Sněmy II., 772).

Je viděti, že stavové čeští ani po nezdařeném odboji z r. 1547 nebyli nijak ochotni vzdáti se svého přednostního postavení mezi zeměmi Ferdinandovými, jehož nejsilnější oporou byly skutečný význam a moc království Českého a zemí k němu přivtělených. Král Ferdinand marně se snažil přemluviti české účastníky vídeňské porady, aby dali souhlas k společnému sjezdu ve Vídni. Odpověděli znova písemně, že to učiniti nemohou: »Neb kdež... na tom býti a státi ráčíte, aby stavové království Českého, rozvážíc sobě a rozmluvíc o pomoc takových pilných potřeb nastávajících, k dokonalému jednání a zavírání s plnú mocí sem do Vídně vypravili, i předešle jsme... oznámili, že se obáváme, že stavové království Českého i jiní oudové k témuž království příslušející... nikterakž k tomu přivedeni nebudú moci býti a z příčin V. Mti král. oznámených toho neučiní.« Král sám prý ví, »že stavové království Českého i také jiní oudové k témuž království příslušející své obzvláštní obyčeje, pořádky v jednáních sněmovních mají, a naposledy což se koli zavře a na místě postaví, to že skrz přiznání a relací dskami tvrdí«, a proto »aby mimo ty obyčeje a pořádky zde v Vídni bez takových starobylých zvyklostí to mělo k dokonalému stvrzení skrz vyslané přivozováno býti, žádná naděje naše není, aby to přátelé naši podniknouti chtěli. Také poněvadž se tomu od V. Mti král. srozumívá, že by s těžkostí páni uherští a jiní poddaní V. král. Mti z dědičných zemí k tomu přivedeni býti mohli, aby do království Českého na sněm osoby z sebe vyslali, i nemuož-li to býti, od osob našich

nechceme dále k tomu nic mluviti... Neb toliko z té příčiny jest naše dobré zdání bylo, když by páni uherští osobu, dvě neb tři, nemohlo-li jináč býti, ale jednom pro zprávu dání a učinění i také velkých a nebezpečných potřeb nastávajících předložení, tak jakž jsou nám to i zde oustně oznámili, na sněm do království Českého vypravili, že by stavové, slyšíc to všecko od nich, tím náchylněji k dostatečné pomoci proti Turku, a zvláště srozumějíc od nich, jak se předkem sami v tom míti chtěli, se naklonili« (Sněmy II. 780). Konečný výsledek vídeňské porady byl, že upuštěno jak od svolání plnomocných výborů všech zemí Ferdinandových ve Vídni, tak od vypravení poslů ze zemí starorakouských a z království Uherského k generálnímu sněmu koruny České do Prahy.

Avšak Ferdinand, jsa k tomu puzen nepříznivým stavem věcí v Uhřích, ještě jednou chtěl se pokusiti o společný sjezd všech svých zemí, a to tak, aby se vyhovělo stanovisku stavů českých. Shromáždiv koncem r. 1557 opět přední úředníky a rady ze všech svých zemí do Vídně, žádal jich o radu, »mohl-li by sněm obecní na hrad Pražský na den Nového leta rozepsán a položen býti, a měly-li by k témuž sněmu osoby s plnú mocí z jiných zemí, jakž se předešle dálo, také obeslány aneb zvláště v každé zemi sněmy držány býti« (Sněmy II., 814). Ale rádcové ze zemí koruny České, vzpomínajíce nejspíše průběhu loňské porady, radili tentokráte Ferdinandovi, že by bylo nejlépe, aby »takovou věc, na kteréž všemu křesťanstvu vysoce a znamenitě záleží«, oznámil svým poddaným na sněmích obecních. Odtud pak až do smrti Ferdinandovy nebyl již, pokud známo, obnoven pokus o společný sjezd jeho zemí.

Za celou dobu panování Ferdinandova snahy o takový sjezd vlastně jen jednou měly plný úspěch, v zimě r. 1541—1542, kdy se konal v Praze zároveň s generálním sněmem koruny České společný sjezd plnomocných výborů sněmovních všech zemí starorakouských a to za přítomnosti poslů uherských. Ačkoli poslové uherští jako prosebníci, dovolávající se pomoci zemí ostatních, jednání se nezúčastnili, a obě stavovská zastupitelstva dvou ostatních skupin státních poddaných vládě Ferdinandově nesplynula ve sbor jediný, nýbrž si zachovala naproti sobě úplnou formální samostatnost, přece se tato dvě zastupitelstva spolu radila a dohodovala — asi tak jako naše moderní delegace — a na konec učinila usnesení v zásadě shodná a ze vzájemné dohody vzešlá. Ani to nebyl tedy společný sněm nebo parlament všech tehdejších zemí domu rakouského, jak bychom si jej dnes představovali, ale jistě zárodek takového sněmu. A kongres výborů sněmovních, konaný hned potom (v únoru 1542) v Praze, třeba kompetence jeho byla předem přísně a těsně vymezena, měl přece povahu společného zastupitelského orgánu všech, z naznačené příčiny arci zase jen neuherských, zemí Ferdinandových. I v zimě 1543—4 konal se v Praze podobně jako dva roky předtím, zároveň s generálním sněmem České koruny společný sjezd plnomocných sněmovních výborů starorakouských — nebyly tu arci zastoupeny země hornorakouské — a opět přišli poslové uherští se žádostí za pomoc k sněmu českému, také se zase vyjednávalo mezi generálním

sněmem českým a sjezdem zemí starorakouských, ale toto vyjednávání nevedlo již jako před dvěma roky k usnesením, jež byla by projevem společné vůle obou sborů. Ve všech ostatních případech »společné shledání« zemí domu rakouského se buď naprosto nezdařilo anebo přestalo na tom, že se k generálnímu sněmu českému dostavila poselstva ostatních (vlastně jen dolnorakouských a uherských, poněvadž Tyroly a země venkovské se takových akcí neúčastnily) zemí Ferdinandových se žádostí za pomoc proti nebezpečenství tureckému a krom podání a odůvodnění žádosti té a vyslechnutí odpovědi stavů českých jináče s českým sněmem nejednala.

(Pokračování.)

Emil Svoboda:

Étika a právo.[1]

Nemohu jinak, než začíti svou úvahu některými výhradami. Uvádím ve vztah dva pojmy: étiku a právo. Není snad ani možno mysliti, že bych slovem »étika« rozuměl vůbec nauku o mravech. Étika v pojetí tak všeobecném nebyla by pojmem, který by se hodil za základ úvahy. Neboť jest přemnoho étik, nejrůznějších směrů a pojem, který by je shrnoval v jedno, neměl by téměř obsahu. Budu se tedy opírat o určitou étiku — a kdo by zvolil jinou, dojde pravděpodobně k jiným výsledkům.

Étiku nedovedu si představiti bez jistého základu metafysického. Nebo prostěji řečeno — jsem přesvědčen, že kdo chce dospěti k úsudku o mravních hodnotách a o prameni jejich, veden je přirozeně k tomu, aby hledal základnu pro svoje přemýšlení. Jinde pak jí nenalezne, než v jednotném názoru na život a svět. Otázka: »jaký jsem« je sotva myslitelna bez předchozí odpovědi na otázku: »co jsem«.

Ale z toho již jest, tuším, patrno, že v étice (stejně jako v metafysice) bude plodem úvahy sotva kdy to, co běžně nazýváme »pravdou«, nebo dokonce »objektivní pravdou«. Samo slovo »pravda« zní trochu dvojsmyslně v této souvislosti. Co by znamenalo, kdyby někdo dospěl až k nezvratné, objektivní pravdě o metafysické podstatě života, světa, člověka! Objeví se tu pravda v tom smyslu, v jakém jest údělem tvoření uměleckého.

Nejvyšší, čeho můžeme dosíci, jest jednotný názor, jednotné hledisko, které nám uspokojivě odpovídá na otázky, hledající rozřešení. Je-li v odpovědi trochu krásy a souladu, vyrůstá-li z ní hluboce založená osnova myšlení, která se nekácí při užití na soudy o skutečnostech životních — splnila svůj úkol. Není určena k tomu, aby

---

[1]) Práce tato není napsána způsobem, který by bylo možno nazvati vědeckým v běžném smyslu slova. Je však plodem mnohaletého, mnohdy těžkého přemýšlení o ideových základech práva. Snad dají výsledky, jež tu podávám, podnět k dalšímu přemýšlení, snad dojdou i přísně vědeckého propracování. Sám nezříkám se úkolu toho — ovšem pro dobu klidu a příznivých okolností pro vědeckou práci.

zavřela myšlení — nýbrž aby je otevřela do hloubky a šíře. A že se výhled do dálky kalí, že splývají obrysy a mizejí tam, kde se země stýká s nekonečným prostorem — to není chybou, spíše předností. Odpověď velmi jasná, velmi určitých rysů a přesných podrobností vzbuzuje podezření právě těmito vlastnostmi. Obraz étiky, který podám, nebude tak přímočárně přesný, tak samozřejmě jasný, jak by snad bylo možno očekávati. S jednoduchého hlediska uvidíme obraz, ubíhající do dálky, obraz, jehož čáry a plochy splývají v nesčetných odstínech.

Naproti tomu vyniká právo úsilím o pevnou jistotu a přesnost. Na žádnou otázku svého oboru nesmí odepříti odpovědi jasné a kategorické. Étika, jak ji zde chci chápati, hledá toliko základy pro určení, jaké činy lidské mají skutečnou, vnitřní hodnotu mravní. Stará se o to, co jest — ne o to, co snad býti má. Je theoretická. Právo ovšem také určuje, co v daném případě jest právem, co bezprávím. Ale za tímto rozhodnutím tají se vždy příkaz, aby se stalo skutkem, co bylo uznáno za právo. Účel životní jest tu živlem, který dává směr myšlení i činům zevním. Je to obor myšlenkový, který žije ve znamení životních potřeb, z nich vyrůstá a k nim směřuje. Je to mohutný živel sociální, plod tisíciletého vývoje kulturního. Nejde mi o to, hledati filosofický pojem práva. Beru je v úvahu tak, jak se v přítomnosti projevuje, jak působí, kam směřuje. Stačila by mi i formální definice, že právo je to, co ve státě za právo platí. Neboť nechci hledati důvod existence a mravního poslání práva v jakémsi odvozeném, filosofickém nebo přirozeném pojmu »práva«. Znám jen jedno právo, t. j. to, jež jako právo platí a důvod jeho hledám jinde: ve vztahu a vyrovnání mezi étickou spravedlností a potřebami života.

Styčným bodem étiky a práva je skutečnost, že v obou koná se soud nad činností lidskou. Ale prvý soud je vnitřní; dává prostředek a podnět člověku, aby zkoumal, pokud jeho vnitřní bytost, která se zrcadlí v činech jeho, jest bytostí hodnoty mravní. Je to soud těžký, po případě zdrcující — a látkou jeho jsou hnutí myšlenek a citů, slovy nepostižitelná. Druhý soud je zevní; spočívá na životních zkušenostech a příkazech daných lidmi a určených pro účely životní. Čím více lpí ten, kdo jest právem souzen na životě a statcích jeho — tím více nalézá tragiky na výsledku soudu právního, tím méně citlivým je k hlasu soudce vnitřního.

Je však otázka: nemohou se tito soudcové ocitnouti v rozporu? Nemůže mravní soud odporovati právnímu, právní mravnímu?

A konečně, je známa věta, že příroda skoků nečiní. Ani život sociální nečiní skoků. Vzdálenost mezi étikou ve smyslu, jak ji zde chápu, a mezi právem a praxí jeho není nevyplněna. Neboť soudy o hodnotách mravních, o tom co je spravedlivo, co nikoli, příliš hýbají myslemi lidského davu, než aby zůstaly bez ohlasu v řečech a činech onoho nesčetného množství, jež nenáleží ani mezi služebníky práva ani mezi hlasatele nejvyšších zásad mravních. Soudí se o lidech i zařízeních, o skutcích dobrých a čestných, zlých a nečestných, tvoří se obecné přesvědčení o tom, co jest mravno a spravedlivo, co nikoli. Tvoří se společenský, obecně nebo v některých vrstvách panu-

jící názor o mravnosti a soudnictví davu je všestranné, rychlé, jaksi samočinné a nikoli prosté přísnosti, snad i krutosti. I nad právo se staví a proti tomu, co právem jest, klade to, co by právem býti mělo.

Tento věčně proudící, měnlivý živel obecného přesvědčení jest líhní budoucích řádů právních, je útočníkem na vše, co se přežívá a přežilo; je svírán soustavou daných příkazů právních, ale proniká na různých místech, vynucuje si nové hráze, v nichž se mu lépe proudí — než pocítí nový tlak a zahájí nový zápas.

Je společenská morálka blíže soudům étickým? Není snad i na tomto poli možným rozpor mezi vnitřním a zevním soudem o činech lidských?

To jsou otázky, za nimiž spěje tato úvaha. A výsledek, který hledáme, jest odpověď na otázku: kde čerpá právo svoje mravní oprávnění; kde jest ideál, jehož sice nedostihuje, ale za nímž tíhne?

Příliš úzce souvisí vše to s životem, než aby bylo možno odmysliti si skutečnosti jeho a bráti se cestou abstrakcí a pojmového přemítání. Chci navázati na příběhy životní. Ale ovšem není každému dáno, aby prožil vše, čeho potřebuje k životnímu názoru. Musíme se svěřiti těm, kdo bohatě a hluboce žili, nebo lépe řečeno, kdo bohatě a hluboce dovedli vytěžiti to, co život — těžký a všední — spřádal kolem nich.

* * *

Na prvém místě pokusil bych se o rozbor případu, kterým se zabývá Tolstého »Vzkříšení«. Základem románu je těžký osud Katuše, prosté dívky, která se stala obětí lásky a snad i důvěry v mladého šlechtice Nechljudova. Nevím, dá-li se v podobných případech vůbec mluviti o vině, nebo je-li možno určiti, kde byla hlavní vina. Je sice pravda, že Nechljudov, který se stal Katuši osudným, nebyl Nechljudovem její dětské lásky a jejích snů. Byl to Nechljudov životem prošlý a životem zkažený. Jeho pohledy ji zalévaly studem. Dotyk vášnivých a chtivých pohledů ji vzrušoval a zbavoval rozvahy. Prchala před jeho vlivem. Jeho rozhodný čin sálal nezkrotnou odvahou vzbouřené smyslnosti.

Ale v Katuši nezpůsobila změna v chování jeho naprostého odporu a rozčarování. Se strachem a studem mísilo se podvědomé tušení rozkoše, které ji uvádělo v rozechvění. Ve chvíli, pro celý život osudné, dala se unésti bez odporu, jaksi se zavřenýma očima, v závratné touze, v bezmocném vzdání se, bez podmínek, beze slibů, bez výhrad Stalo se, co ji stejně lákalo i děsilo, před čím prchala a čemu bezděčně letěla vstříc.

Vina Nechljudova začala vlastně teprve po činu. Nedostavilo se vědomí mravní zodpovědnosti, nebo bylo v zárodku potlačeno, zakřiknuto jinými zájmy. Dívce, která se mu vzdala na milost a nemilost v opojení vzbuzené vášně — zaplatil penězi, jako se platí nevěstce z povolání. Snad jen výše platu vyjadřovala jisté odlišení od případů obyčejných. Ale Katuše přijala peníze. Snad ani nepřijala — ale v úžase nebyla schopna slova ani hnutí.

Každý soudce by však musil uznati, že Nechljudov vyhověl právní povinnosti. Vždyť zaplatil a dokonce víc než byl povinen. Ona pak přijala plat. Peníze stačily na útraty porodu i šestinedělí, na výživu dítěte i na pohřeb jeho, když za krátko zemřelo. Slibů a výhrad nebylo.

Po čase náhodou se vzbudilo Nechljudovo svědomí. Zprostituovanou a pro zločin souzenou Katuši chce zachránit, manželství jí slibuje, na Sibiř ji následuje. A teprve mravní vzkříšení jeho způsobuje, že společnost, k níž rodem a vychováním náležel, láme nad ním hůl.

Společenský soud ho neztrestal za podlý skutek — ale za to, že hnán svědomím, odhodlal se obětovati život, aby napravil, čím na Katuši zhřešil. Právo i společenský mrav objevují se tu ve světle, nad něž nemůže býti horšího, soudím-li s hlediska étického.

Neméně poučným jest případ Nořin v dramatu Ibsenově. Zde právní zhodnocení činu pohltilo étickou hodnotu jeho. Nora zfalšovala podpis na směnce. Ale učinila to proto, aby zachránila život člověku. Lékaři usoudili, že podmínkou života a návratu zdraví je cesta na jih. Jak měla splniti danou podmínku, když peněz nebylo? K činu se odhodlala v zoufalé tísni, kdy život a zdraví mužovo zastiňovaly každou další úvahu. Mravní síla jí neopustila ani po činu. To je stránka věci, která zasluhuje největšího důrazu, že Nora celé noci později pracovala, aby si opatřila peníze na splacení dluhu. S veselou tváří vlekla břemeno starostí, jež byla odsouzena snášeti sama. Krise, která celý život zmařila, nastala téměř na konci dlouhého a těžkého zápasu.

Nevěřím, že bylo rozhodným samo vynoření se podvržené směnky. Vše mohlo se přehnati přes život nezlomený, kdyby ten, jemuž se Nora v nejtěžší chvíli obětovala, nebyl prozradil tolik právního a společenského a tak málo mravního citu. Neviděl v činu Nořině než právní a společenskou vinu. Tvrdě ji odsoudil za oné tragické noční chvíle, protože zaslepen měřítkem konvence, nepostřehl veliké a kladné hodnoty, obsažené v její oběti a zejména v tichém úsilí a utrpení, jež následovalo po činu.

Posuďme konečně, co tragiky a bolestného rozporu mezi společenským soudem a mezi skutečnou hodnotou mravní jest obsaženo v osudu Sóničky v Dostojevského románě »Vina a trest«. Zde neodvažuji se vyprávět — chci raději pokud možno uvésti vlastní slova Dostojevského, neboť krátké místo, kde opilý otec Sónin, Marmeladov, vykládá o pádu dceřině, mluví za celé knihy o étice. Tolik soucitu a pochopení tu jest pro osud lidí nešťastných a společností souzených.

Sónička přišla kdysi domů — bez haléře mzdy. Souchotinářská nevlastní matka její, Kateřina Ivánovna, rozčilena bídou a křikem vlastních hladovějících dětí i mužovým opilstvím, vytkla Sóně, že darmo jí a má přece prostředek, aby opatřila peníze. Sóňa pochopila smysl výčitky a stalo se, jak dále líčí Marmeladov: »I vidím, tak asi k šesté hodině, Sónička vstala, oblékla šáteček, oblékla pláštík a odešla z bytu, ale k deváté hodině se vrátila. Přišla přímo ke Kateřině Ivánovně a mlčky vyložila na stůl před ni třicet rublů. Ani slůvka při tom nepromluvila — kdyby aspoň vzhlédla — ale vzala jen náš velký

ženský zelený šátek (máme společný takový šátek, ženský), zakryla si jím úplně hlavu a obličej a ulehla na lože ke stěně, jenom ramena a celé tělo se jí třesou . . . Ale já, jako dříve, ležel jsem v témže stavu, prosím . . . I viděl jsem tehdy, mladý člověče, viděl jsem, jak potom Kateřina Ivánovna, neříkajíc též ani slova, přistoupila k Sóniččinu lůžku a celý večer u jejích nohou proklečela, nohy jí líbala, vstát nechtěla, ale potom obě tak usnuly spolu objavše se . . . obě . . . obě . . . ano, prosím . . . ale já . . . ležel opilý, prosím.«

Pak líčí Marmeladov, jak Sóňa dostala žlutý list, jak se pro hanbu musila odstěhovat do cizího bytu s vlastním pokojíčkem, jak sám od ní přijímá peníze hanbou vydělané — a končí: »Ano! Litovat mne není proč. Třeba mne ukřižovat, ukřižovat na kříži, ale ne litovat! Avšak ukřižuj, soudče, ukřižuj a ukřižovav, polituj ho! A tehdy já sám k tobě půjdu na ukřižování, neboť neprahnu po veselí, ale po zármutku a slzách! . . . Myslíš si, prodavači, že tato láhev tvá přinesla mi slast? Zármutku, zármutku hledal jsem na dně jejím a slz i okusil jsem a našel jsem; ale slituje se nad námi Ten, kdo nad všemi se slitoval a kdo všem a všemu rozuměl, On jediný, On je též soudce. Přijde onoho dne a otáže se: ‚A kde jest dcera, co maceše zlé a souchotinářské, co dětem cizím a nedospělým se obětovala?‘ I řekne: ‚Pojď! Já již jednou ti odpustil . . . Odpustil jsem ti jednou . . . Odpouštějí se i nyní hříchy tvé mnohé za to, že jsi milovala mnoho! . . . I odpustí mé Sóni, odpustí, vím již, že odpustí . . . Pocítil jsem to dnes ráno, když jsem u ní byl, ve svém srdci . . . A všechny rozsoudí a odpustí dobrým i zlým, velemoudrým i pokorným . . . A až ukončí se všemi, tehdy promluví i k nám: ‚Vystupte,‘ řekne, ‚i vy! Vystupte podnapilí, vystupte slabouncí, vystupte hanebníci!‘ A my vystoupíme všichni, bez studu, a staneme. I řekne: ‚Svině jste! Obrazu zvířecího a pečetí jeho; ale přijďte i vy.‘ I promluví velemoudří, promluví rozumní: ‚Bože! Proč tyto přijímáš?‘ I řekne: ‚Proto je přijímám, velemoudří, proto je přijímám, rozumní, že ani jediný z těchto sám nepokládal se za hodna toho . . .‘ I vztáhne k nám ruce své a my padneme na zem . . . i zapláčeme . . . a všechno pochopíme! Tehdy všecko pochopíme! . . . A všichni pochopí . . . i Kateřina Ivánovna . . . i ta pochopí . . . Bože, přijď království Tvé!« — —

Raskolnikov poznal později Sóničku, sklonil se před její bytostí mravní, nalezl v ní záchranu i sílu v zápase o svoje mravní obrození.

Bezděčně vynořuje se otázka: kde tedy jest základ pro soudy étické? Stanuli jsme před těžkým úkolem. Pro soud nad člověkem nemáme, než zevní výsledky jeho vnitřních rozhodnutí. Ale v nich, o sobě pozorovaných, jsou jen hodnoty, plynoucí ze vztahu věcí a událostí k lidským potřebám. Vidíme činy prospěšné, neprospěšné, škodlivé. Kde tu však nalezneme hodnoty mravní? Činnost nejprospěšnější může býti s hlediska étického hodnotná, nicotná nebo i zavržení hodná. Mravní hodnotu může míti skutek neprospěšný, škodlivý i zahanbující. Kdo tu může býti soudcem? Někdo založil snad dobročinnou nadaci, aby se pomstil osobám, jež mu ublížily, nebo aby vyhověl své ješitnosti. Žena se zaprodává, aby zachránila život dítěti — případ, který jsem poznal ve skutečnosti při soudním vyšetřování

složitého případu kuplířství. A jindy přímo delikt je spáchán z pohnutek nejušlechtilejších. —

Snad jen člověk sám ví, zda jednal z pohnutky mravní, či nikoli. Pravím »snad« — neboť se často klame a po čase v něm teprve zvedá hlavu karatel, připomínající, jak při rozhodnutí spolupůsobila ješitnost, touha po vlastním úspěchu, po slávě, obdivu, nebo i krutá touha, sypati řežavé uhlí na hlavu toho, jemuž byla křivda odplácena dobrodiním.

Ale může-li se o svém činu mýliti jednající sám — což teprve ostatní, kteří jsou odkázáni na úsudky dle analogie, kteří jsou vlečeni primitivními úsudky, dohadujícími se příčiny z důsledků, soudy mylně zevšeobecňujícími, soudy opřenými o kuse zjištěné skutečnosti a znetvořenými předsudky! Jest to marná snaha. Pokládáme-li za spravedlnost úplné zjištění a zhodnocení vlastního mravního jádra v činnosti lidské, nenalezneme ji nikdy a nikde všeobecně uskutečněnu v životě lidském. Odtud Marmeladovo zvolání: »Bože, přijď království Tvé!«

Étika, která by skutky třídila na dobré a zlé dle výsledku, zejména dle toho, zda se objevují nestrannému a způsobilému pozorovateli rozumnými, obecně přípustnými, odpovídajícími příkazům, o nichž by snad sám jednající mohl chtíti, aby všeobecně — tedy i proti němu platily: étika taková utkvěla by na zásadě účelnosti. Byla by skutečnou naukou praktickou, ale ve mnohých případech by na činy lidské kladla měřítko nespravedlivé.

Nehledíme-li však na výsledek, nesoudíme-li objektivní, na zkušenosti životní založenou hodnotu činu, hledáme-li v pohnutce vlastní jádro hodnoty mravní, přicházíme zdánlivě k pravidlu, nesmírně znechucenému: účel posvěcuje prostředky. Je to fráze, která byla přikrývkou nejrůznějším hanebnostem. Jest třeba očistiti je, dáti mu původní smysl, aby se mohlo znovu státi potřebným. Snad bude lépe i vysloviti je jinak, na př.: v pohnutce je hodnota činu. Ale vzniká tu nový úkol, určiti, jaká pohnutka dodává činu skutečné hodnoty mravní.

Každý skutek, od nejjednoduššího po nejsložitější, je výsledkem vůle. Ovšem jen činy zrozené z vůle, osvícené vědomím, lze pojmouti do rámce úvah étických. Vše podvědomé, instinktivní, vše co se rodí z vůle ústrojné, neovládané vědomím, jest mimo dosah hodnocení mravního. Čím se vůle vzněcuje k činu, to nazýváme pohnutkou (motivem). Ale není to věc jednoduchá, i když se snad rozhodnutí událo v nezměřitelně krátkém bodu časovém. Je tu soutěž vlivů více nebo méně složitá, po případě i tak spletitá, že jednající sám snad po dlouhém, často v pravdě úmorném uvažování postřehne, co bylo vlastní pohnutkou činu — nestane-li dokonce před nerozluštitelnou záhadou. Vykoná, čeho by se byl nikdy nenadál. »Cosi ze mne vykřiklo, cosi mnou jednalo,« praví kdesi Dostojevský a symbolisuje toto neznámé dvojníkem — druhým, podvědomým, suverénním já. —

Úvaha zavedla nás takto do oblasti odtažité, těžko zbadatelné, ne-li vůbec nepřístupné. Přes to můžeme do směsice působících hnutí zavésti — k účelu soustavného myšlení — jisté roztřídění. Za základ beru étiku Schopenhauerovu. Jest to snad věcí osobního sklonu, ale

přiznávám, že dlouholetým studiem tohoto filosofa dospěl jsem k přesvědčení, že jeho filosofie dává základ pro étiku vnitřně zdůvodněnou a nad pomyšlení ušlechtilou.

Tím ovšem není řečeno, že bychom slova jeho měli přijímati jako nepodmíněnou, věčnou pravdu. Snad by další budování Schopenhauerovy filosofie vyžadovalo, překlenouti rozpor mezi jeho ideálem metafysickým, který směřuje k osvobození intelektu z pout vůle a vrcholí v popření vůle života: a mezi jeho ideálem étickým, kde vůle obrozená, síly neztenčené, obrací se jiným směrem. Tíhne za cílem, který leží na opačné straně než egoistické účely, jimiž se vyčerpává živočišná vůle života.

Uhelným kamenem étiky Schopenhauerovy jest nauka o metafysické jednotě všeho stvoření. V nekonečné mnohosti jevů přírody a tvorstva, rozložených v prostoru, vznikajících a zanikajících v nepřerušeném toku času, projevuje se jediná prapodstata, jediná »věc o sobě« — jednotná a ležící mimo čas, mimo prostor, mimo řetěz účinků a příčin. Toto jediné reálné, toto metafysické jádro světa jest totožno s tím, co člověk v sobě poznává jako vůli.

Intelekt jest prvotně nástrojem, který si k účelům života vytvořila vůle, ztělesněná v ústrojí živočišném. V člověku dospívá intelekt nejvyšší schopnosti, v něm nalézá vůle prostředek sebepoznání. V nejvyšších jedincích vymyká se intelekt ze služeb vůle života, klade si poznání za jediný cíl a proměňuje člověka v ryzí subjekt poznání. Ustává vlnobití vzrušených hnutí vůle, utišuje se hladina její a ve vědomí člověka osvobozeného zrcadlí se nehnutý a nezkalený obraz světa a života. Vůle dospívá k nepohnuté tišině — k popření sebe samé. (Dokončení.)

Dr. Karel Hoch:

Válečné problémy Německa.

III. *Obchod.*

Z údajů o zemědělství, výživě a průmyslu byla již dostatečně patrna mnohonásobná souvislost Německa se světovým hospodářstvím. Výrazem skutečné síly těchto mohutných tendencí jsou číslice německého zahraničního obchodu, které také svým prudkým vzestupem ukazují rychlost, se kterou se nové poměry vyvinuly.

Byla to ovšem opětně jenom část světového pokroku, a zvláštní postavení Německa spočívá v tom, že do něho zasáhlo tak pozdě. Vzrůst *světového obchodu* v každém desítiletí ukazuje značný pohyb. R. 1800 odhadoval se světový obchod asi na 302 mil. liber a do r. 1850 dosáhl výše 832 mil. Avšak již deset roků na to činil 1489 mil., r. 1870 2191 mil., r. 1880 téměř celou polovinu více, r. 1900 4420 a r. 1910 celých 7500 mil. liber. Srovnáváme-li jednotlivé státy mezi sebou, dospívá Anglie ze 103 mil. liber r. 1840 již r. 1860 na 318 mil., r. 1870 na 458 mil., r. 1890 na 619 mil. a r. 1910

na 1005 mil. Spojené Státy za tuto dobu vystoupily ze 43 na 679 mil., Francie z 59 na 536 mil., Německo z 52 na 807 mil. liber. Světový obchod vzrostl tedy od r. 1800 do 1910 z 6 na 153 miliard marek, z čehož největší vzrůst připadá na nedávná desítiletí, jmenovitě na nejposlednější, kdy činil 63 miliard. Pokud jde o podíl jednotlivých zemí na světovém obchodu, činil r. 1885 pro Anglii 18·1 a r. 1910 16·9%, pro britské kolonie 12·8 a 10·7%, pro Německo 10 a 11·5%, pro Francii 9·9 a 9·2%, pro Spojené Státy 9·2%, pro Nizozemí 5·6 a 6·5%, pro Belgii 3·5 a 6·5%, pro Rakousko 3·5 a 3%, Rusko 3·4 a 3·6%. Největší vzrůst vykazuje tedy Německo, neboť vzrůst obchodu belgického a holandského spadá na vrub německého provozu. Přihlížíme-li konečně k poslednímu roku před válkou, dostaneme pro Anglii číslici 24.162 mil. marek, pro Německo 20.867, pro Spojené Státy 17.657, Francii 12.307, Rusko 5812 mil., Rakousko 5241, Italii 4926, Belgii a Nizozemí (z příčiny svrchu udané) 11902 a 7013 mil. marek.

Teprve vnitřní složení těchto číslic ukáže však jejich význam. Máme-li na zřeteli především *dovoz* do Německa, vidíme, že hlavní místo zaujímají v něm suroviny a polotovary, jichž průměrná kvota v l. 1906—1913 činila 55·6%; pak přijdou hotové výrobky (15·2%), potraviny a poživatiny (26·4%) a živý dobytek (2·8%). Za to *vývoz* vypadá zcela jinak. Suroviny a polotovary činí 25·2%, za to hotové výrobky mají ohromnou kvotu 65·2%, kdežto na potraviny a poživatiny připadá toliko 9·4%. V těchto číslicích zračí se silný průmyslový vývoj Německa, který na jedné straně vede k dovozu surovin, potravin a poživatin, na druhé straně k vývozu výrobků hotových. Tento vztah jeví od let sedmdesátých silnou rostoucí tendenci; vývoz hotových výrobků vzrostl v l. 1872—1912 o celých 463·5%.

Číslice 2759·5 mil. marek, která udává výši německého dovozu *potravin a poživatin* r. 1913, byla blíže analysována již v oddílu o zemědělství a výživě. Proti tomu vyvezeno potravin a poživatin celkem za 1035·9 mil., z čehož připadalo na obilí 314·6 mil. (133 mil. na žito a zbytek asi rovným dílem na pšenici a oves), na vývoz cukru (264 mil.), piva, vína, čokolády a jiných poživatin.

Dovoz *surovin a polotovarů*, r. 1913 v ceně 6242 mil. marek, měl hlavní položku v surové bavlně (607 mil.) a surové vlně (412 mil.); pak následovala surová měď (335 mil.), hovězí a buvolí kůže (321·8 mil.), železné rudy (227 mil.), anglické uhlí (204 mil.), kožišiny (187·8), surové hedvábí (158), kaučuk (146·8), dříví (135 mil.) a t. d. Proti tomu však stojí i značný vývoz v ceně 2657 mil., jehož hlavní položku činilo uhlí (516 mil.), kožišiny (225 mil.), kujné železo v prutech (204·6 mil.), koks (146·7) a t. d. T. ř. původní suroviny Německo mimo uhlí a soli ve větším množství nevyváží.

Páteř německého obchodu, vývozu a vůbec hospodářského života tvoří *hotové výrobky*. R. 1913 vyvezeno jich za ohromný obnos 6396 mil. marek. Tím Německo platí za dovážené suroviny a potraviny, zaměstnává a živí své dělníky a opatřuje výdělek obchodnímu loďstvu. V čele stojí zpracování kovů, jehož výrobků se vyváželo téměř za dvě miliardy, následují textilní výrobky (1·2 miliardy),

jmenovitě bavlněné zboží (446 mil.). Třetí skupinu tvoří papírnictví a průmysl chemický (956 mil.), jmenovitě barviva, čtvrtou kožené (230 mil.) a kaučukové zboží, poslední hračky, porcelán, hudební nástroje, knihy a t. d. Z jednotlivých položek vyniká vývoz strojů (680 mil.), výrobků železných (652 mil.), měděných (130·8 mil.), železných rour (84 mil.), železného drátu (76 mil.), kolejnic (74), automobilů (71), elektrických strojů (56·5), žárovek (48), elektrických zařízení (113 mil.); vedle bavlněného je zboží vlněné (271 mil.), hedvábné (202), oděv (132), vlněná (90·6) a bavlněná příze (61); papírových výrobků vyváženo za velký obnos 262·8 mil., barviv za 195 mil., kaučukového zboží za 57·5 mil., hraček za 103 mil., skla za 63, porculánu za 50·7, klavírů a varhan za 55·5, knih, map a hudebnin za 74·3 mil. a t. d. Ovšem byly do Německa hotové výrobky ve značném rozsahu také *dováženy* a to r. 1913 za 1478·8 mil. marek. Jde tu hlavně o anglickou přízi (200 mil.), avšak mimo to o velkou řadu výrobků jiných, skoro napořád vyráběných i doma, ale přece z části dovážených z ciziny. Levná doprava, styky, reklama, záliba a vkus tvoří hlavní příčiny tohoto zjevu, jenž v daleko větším ještě rozsahu platí pro dovoz do Anglie.

Vlivem světové války vystupuje vedle vnitřního složení německého zahraničního obchodu do popředí jako stejně důležitý moment i jeho *směr*. Isolace Německa od počátku války ponechala mu možnost styků toliko se severem, Holandskem, Švýcarskem, zprvu též Italií a Rakousko-Uherskem; válka otevřela Belgii, Polsko a pak i cestu k jižním spojencům a celý Balkán mimo Řecko. Za to země dohody a celý ostatní svět zůstal uzavřen. Rozšíření války na Ameriku nezpůsobilo by tedy nyní valné změny po stránce hospodářské při skutečné nemožnosti styků. Něco jiného je ovšem otázka vývoje mezinárodních hospodářských styků po válce.

Podle jednotlivých dílů světa stojí daleko v popředí německý obchod s *ostatní Evropou*. Dovoz činil r. 1913 5880 mil., vývoz 7677·5 mil., čili 54·7 a 76% všeho německého dovozu a vývozu; naproti tomu vůči ostatnímu světu bylo Německo silně passivní, ježto dovoz jeho odtud činil 4869 mil., vývoz tam však toliko 2409 mil., čili 45·2 a 23·9%. Na Asii připadá z dovozu 1049·8 a na Ameriku 2994·6 mil. (27·8%), z vývozu na Asii toliko 548 mil. (5·5%) a na Ameriku jenom 1546·7 (15·3%). Z toho vyplývá velký význam Evropy a především zemí dohody pro německý vývozní průmysl, naproti tomu závislost Německa na zámořských surovinách. Německý dovoz z Evropy stoupl v l. 1889—1913 o 81·7%, dovoz z ostatního světa však o celých 480·8%. Jest nezbytnou podmínkou národní produkce, vývozu a výživy, Německu se však dosud nepodařilo vyvážiti ho i zvýšeným odbytem do těchto končin. Z části je to způsobeno jejich menší schopností odbytovou, kde však je poptávka zatím uspokojována ze států jiných, tam dlužno dojista v budoucnosti očekávati zesílený boj konkurenční, zvláště když jde o země nedotčené válkou. Spojené Státy, největší z nich, ovšem se dávají na cestu jinou.

Podle *jednotlivých států* vypadá německý dovoz takto: Rusko poskytuje za 1424·6 mil. (13·2% všeho dovozu), Anglie 876, Ra-

kousko-Uhersko 827·5, Francie 583·2, Belgie 344·4, Nizozemí 333, Italie 317·6, pak následuje Švédsko, Švýcary, Španělsko, Dánsko, Norsko, Rumunsko a poslední v Evropě je Turecko (74 mil.); dovoz z Afriky činil 496·8 mil., z Asie 1049·8 mil. (9·8%), z čehož na Britskou Indii připadalo na 541·8, na Nizozemskou Indii 227·6, na Čínu 130·5 a na Japonsko 46·6 mil.; dovoz z Ameriky činil celkem 2994·6 mil. (27·8%), z čehož na Spojené Státy připadalo 1711 mil. (15·9% všeho dovozu), na Argentinu 494·6, na Brasilii 247·9, na Chile 199·8 a na Kanadu 64·3 mil.; konečně je tu dovoz z Australie ve výši 327·8 mil. Proti tomu stojí, jak už řečeno, zcela jiné položky německého vývozu. Vývoz do Evropy činil 7677·5 mil. marek čili celých 76·1% všeho vývozu. Z toho připadalo však na Rusko jen 880 mil. (8·7% vývozu), za to na Anglii 1438 (14·2%), na Rakousko-Uhersko 1104·8 (10·9%), na Francii 789·9 mil.; Belgie dovezla z Německa za 551, Nizozemí za 693·7, Italie za 393, Švédsko za 229·8, Švýcarsko za 536, Dánsko za 283·9, Norsko za 161·7, Rumunsko za 140 a Turecko za 98 mil. marek. Všecky tyto země s výjimkou Ruska jsou vůči Německu passivní, další výjimku tvoří Španělsko s německým dovozem 143 mil. Naproti tomu německý obchod s Afrikou je silně passivní (210·8 mil. — 2·1% vývozu), podobně obchod s Asií (548 mil. — 5·5%), jmenovitě s Indií, nejhůře je však tomu s Amerikou, kde proti dovozu v ceně 2994·6 mil. stojí vývoz pouhých 1546·7 mil. (15·3% vývozu); také dovoz z Australie převyšuje německý vývoz více než třikráte. Nejvíce je Německo passivní ve styku se Spojenými Státy, kde proti svému dovozu 1711 mil. odtud vykazuje vývoz tam za pouhých 713 mil. marek.

Největší část německého dovozu v Evropě přichází z *Ruska*. Rusové to sice na základě své statistiky rozhodně popírají a dokazují, že jejich vlastní bilance obchodu s Německem je passivní obnosem 65·4 mil. rublů. Avšak rozdíly ve statistikách různých zemí, třeba ne tak značné, jsou obvyklým zjevem, souvisejí s různými methodami výkazů a jmenovitě v Rusku asi s tím, že Rusko vše, co dostává cestou přes Německo, považuje rovněž za dovoz z Německa. Podle německé statistiky činí německý vývoz do Ruska 880 mil., dovoz odtud 1424·6 mil. marek. Rusko dodává hlavně produkty agrární: krmný ječmen za 325 mil., dříví za 105 mil., pšenici (81 mil.), vejce (80 mil.), máslo, jetelové semeno, len, pokrutiny, žito, oves, husy a koně (25 mil. marek). Německo vyváží sem hlavně stroje a výrobky elektrického průmyslu (175 mil.). Obchodní smlouva s Německem byla, jak je známo, v Rusku před válkou předmětem prudkých útoků a příprav k nápravě. Vypuknutí války poskytlo těmto tendencím dominující postavení a »setřásti německé jho« stalo se v Rusku všeobecným útočným heslem. Stalo se však ještě více. Jako všude jinde chopila se příležitosti cizí konkurence a zahájila kampaň, aby se zmocnila posic, které německý obchod musil opustiti. Dvě věci tu zvláště padají na váhu: celý svět shoduje se v očekávání, že Rusko po válce očekávají velké vnitřní pokroky, jež budou velmi stupňovati jeho spotřební sílu, a cizí konkurence vystupuje pod vlajkou politického přátelství. Jsou to především Angličané, kteří

se chopili vítané příležitosti, aby v Rusku napravili svou klesající posici. »Ruské přílohy« v »Times« zahájily v Anglii mohutnou agitaci pro kulturní i hospodářské sblížení s Ruskem, a anglo-ruské organisace v Rusku sestavily data, z nichž je vskutku patrno, jak mocné postavení německý dovoz a kapitál tam zaujímal. Vlivem větší hybnosti svých obchodních cestujících, větší ochoty v poskytování úvěru a většího zřetele k přáním kupce, také však vlivem blízkého sousedství se stalo, že Německo ovládlo více než polovinu ruského dovozu kovů, skoro celý dovoz výrobků měděných, litinových, ocelových, cínových a drátěných i jiných kovových, dvě třetiny dovozu strojů a součástek, celý dovoz strojů elektrických a jemných nástrojů, většinu dovozu chemikalií a barev. Němci však ovládli i zprostředkovací obchod ve vlně, bavlně a hedvábí, ovládli v Rusku samém úplně průmysl chemický a vnikli do všech ostatních jak vlivní a mnohdy rozhodující zahraniční akcionáři, především arci v Ruském Polsku. Anglie nedovážela v posledních letech do Ruska ani polovinu toho co Německo. Z toho všeho je patrný význam, který Rusko přítomnosti i budoucnosti má pro oba tyto i ostatní průmyslové státy a houževnatost bojů, které o tamní odbyt svedou při uzavírání nových obchodních smluv.

Pokud jde o *Anglii*, tu i německá statistika ukazuje nepopíratelný fakt německé invase. Německý vývoz sem činil r. 1913 1438 milionů, plných 14·2% všeho vývozu, dovoz jen 875·9 mil. čili 8·1% dovozu. Mimo to německý vývoz stále rostl, kdežto anglický od r. 1907 klesal. Německo odebírá z Anglie uhlí (180 mil.), bavlněnou přízi (91 mil.) a vlněnou přízi (82 mil.) a řadu průmyslových výrobků. Samo vyváží do Anglie především cukr (191 mil.), který Anglie za války úplně nahradila třtinovým, kolejnice (44 mil.), hedvábné tkaniny (37), stroje (32), vlněné látky, kožišiny, hračky, elektrotechnické výrobky, thérové barvy, oves, železo, plech a t. d. Vývoz německých průmyslových výrobků, přirozeně těžící z anglického systemu svobodného obchodu, je neobyčejně rozmanitý a anglickému obchodu šel velmi k duhu. V anglických průmyslových kruzích vyvolal však tento vztah v letech před válkou rostoucí znepokojení a agitaci, jež má svůj podíl na válečném konfliktu.

Třetí místo v německém vývozu zaujímá *Rakousko-Uhersko*. V posledních letech vyvinul se vzájemný poměr ve prospěch Německa, vlivem poslední obchodní smlouvy, hlavně však klesajícího vývozu agrárních výrobků z Rakouska. Německý vývoz činil r. 1913 1104·8, dovoz toliko 827·5 mil., což znamená passivum 277 milionů. Rakousko dodává Německu hlavně suroviny (dříví, hnědé uhlí, kůže, len, oleje za 318 mil.), za 184 mil. hotových výrobků, za 171 mil. poživatin (z toho za 76 mil. piva), za 102 mil. polotovarů a za 50 mil. živého dobytka. V německém vývozu dosáhly hotové výrobky rekordní číslice 567 milionů, suroviny 314, polotovary 178 mil. marek. Uhlí vyvezeno sem z Německa za 159 mil., strojů za 81, kožišin za 26, knih za 26 mil., prken a elektrických výrobků po 22 mil. atd.

Také vůči *Francii* má Německo silně aktivní obchodní bilanci: vývoz 789, dovoz 583 mil. marek. Tento poměr rovněž nastal až

v posledních letech, ve Francii nebyl však přijímán tak klidně jako v Rakousko-Uhersku, nýbrž vyvolal prudké hnutí proti »německé invasi«, podporované ovšem politickým nepřátelstvím. Francie vyvážela do Německa za 183 mil. surovin a za 190 hotových výrobků, za 100 mil. potravin a nápojů a za dalších 100 mil. polotovarů. Německo vyváželo za 70 mil. strojů, potom kožišiny, koks, uhlí, pšenici, oves, celulosu a řadu průmyslových výrobků, jichž odbyt vysvětluje se hlavně činností německých obchodních cestujících. Francouzi vykládají slabost své posice vůči Německu hlavně klausulí frankfurtského míru, která mezi oběma zeměmi »na věčné časy« stanovila klausuli o nejvyšších výhodách. Válka to ovšem zrušila, a je zcela nejisto, jak se nový poměr vytváří.

Zvláštní význam v německém hospodářství mají *Belgie* a *Holandsko* jakožto dvě brány německého zahraničního obchodu. Na tomto faktu spočívá rozkvět Rotterdamu i Antverp. Německo vyváželo do Belgie před válkou za 551 mil. a do Holandska za 693·7, dováželo z Belgie za 344 a z Holandska za 333 mil. Jde hlavně o vývoz uhlí, surovin a polotovarů »těžkého průmyslu«, především ale o hotové výrobky. Z Holandska dováženy především potraviny (máslo, sýr, maso, ryby), z Belgie polotovary. Také styky Německa s *Italií* nabyly v posledních letech povahy aktivní: r. 1913 vývoz 393, dovoz 317. Dováženo hlavně surové hedvábí za 111 mil., ovoce atd., vyváženy zase hotové výrobky, jmenovitě stroje (37 mil.), potom uhlí (15 mil.). Nejpříznivější je pro Německo poměr ke *Švýcarsku:* vývoz 536 mil., dovoz jen 213 mil. marek. Německo odebírá hlavně hodiny (27 mil.), hedvábí a tkaniny z něho (25 mil.), sýr (11 mil.) atd., vyváží především uhlí a koks (70 mil.), stroje (22 mil.), vlněné látky (16) a množství jiných průmyslových výrobků i potravin. Obě země si dodávají tyto věci navzájem, arci Švýcarsko je ve značné nevýhodě. Styky Německa se *Španělskem* jsou passivní vlivem velkého odběru železné (95 mil.) a olověné rudy (15 mil.), které Španělsko vůbec nedovede zpracovati, nemajíc kapitálu, podnikavosti a vhodných dělníků. Německý dovoz činil sem 198·7 mil., vývoz — hlavně průmyslové výrobky — 143 mil. marek. Ze skandinavských států je *Dánsko* hlavně dodavatelem dobytka a potravin (150 mil. z celého dovozu do Německa 191 mil. marek), kdežto v německém vývozu (284 mil.) hlavní místo (171 mil.) zaujímají hotové výrobky, potom suroviny, hlavně uhlí, 67 mil. však i vývoz potravin, obilí, mouky a cukru. Ze *Švédska* dováželo Německo hlavně železnou rudu (87 mil.), dříví (35 mil.), kámen (14 mil), vyváželo tam za 32 mil. potravin, hlavně všech výrobky hotové. Celý dovoz činil 224, vývoz 229·8 mil. marek. Značné množství hotových výrobků (za 100 mil.) šlo dále do *Norska*, kdežto odtud ryby a suroviny celkem za 82 mil.; vývoz činil 161 mil. Konečně dva balkánské státy, kde Německo v posledních letech učinilo značné pokroky: *Rumunsko* a *Turecko*. Německý vývoz do Rumunska se od r. 1907 zdvojnásobil a dosáhl výše 140 mil.; jsou to skoro vesměs průmyslové výrobky, kdežto dovoz (79·7) tvořila pšenice (16 mil.), benzin a petrolej (18 mil.), krmný ječmen (10), kukuřice (8 mil.), mazadla (1·5 mil.)

atd. Malá je výměna zboží mezi Německem a *Tureckem:* dovoz 74, vývoz 98 mil. marek. Turecko dodává především tabák (20 mil.), hrozinky (9·5), koberce (9 mil.), bavlnu (2 mil.), ovoce atd. Německo vyváží hlavně výrobky textilní (20 mil.) a jiné, vesměs v malých obnosech. Znalci nesoudí, že by se na tom v dohledné době dalo něco změniti.

Společným znakem německého obchodu se všemi *ostatními díly světa* jest jeho passivní bilance; též zboží vyvážené do Ameriky a Asie, kde je poměr příznivější, má téměř o polovinu menší cenu, než suroviny, jež dováží Německo odtamtud. Německý vývoz do mimoevropských zemí činil r. 1913 2409 mil., dovoz však 4869. Z toho opětně vyplývá nesmírná důležitost evropských zemí, jmenovitě států dohody, pro existenci německého průmyslu, důležitost stupňovaná tím, že od cizích hotových výrobků možno se různými způsoby hleděti emancipovati, kdežto suroviny nutno kupovati vždy tam, kde právě jsou.

Ze zámořského německého obchodu spadá více než 60% na vrub *Ameriky*, a v ní zase rozhodující postavení mají *Spojené Státy*. Na ně také připadá největší podíl německého dovozu ze všech zemí světa, r. 1912 1·7 miliardy čili 15·9%. Spojené Státy však jsou velmi špatným zákazníkem, neboť samy od Německa odebraly jenom za 713 mil. marek a poměr v posledních letech stále se zhoršoval. Příčinou jsou americké suroviny, nezbytné německému průmyslu. Ze 790 mil., které Německo r. 1913 vydalo za bavlnu, šlo do Ameriky 461. Za měď platilo tam Německo 294 mil., za pšenici 164, tuk 112, kožišiny 66, petrolej 53, stroje 32, pokrutiny 32, dříví 27, krmný ječmen 23, fosfát 21, mazadla 20, margarin 21 mil. atd. Většinou tedy suroviny, tvořící basis průmyslu a exportu. Německý vývoz tvoří řada hotových výrobků, jmenovitě chemické (70 mil.), hračky (32 mil.) a množství položek menších. Vývoz hotových výrobků má tu vlastnost, že živí mnohem více lidí než jich pracuje při výrobě surovin, ale je zase více ohrožen konkurencí v zemi dovozu, měl již před válkou značnou překážku v americkém ochranářství a podléhá ovšem také tlaku politických proudů a konfliktů. Výhodnější jsou poměry pro Německo v *Střední* a *Jižní Americe*. Dovoz z Brasilie (248 mil.) tvoří především káva (141 mil.), kaučuk (39 mil.), kůže atd.; Chile (200 mil.) vyváží za 171 mil. ledku a bylo by vážně ohroženo, kdyby ho německý průmysl dovedl i v míru nahraditi; Argentina konečně (494 mil.) vyváží lněné semeno (99 mil.), ovčí kůže (90), pšenici (75), hovězí kůže (71), kukuřici (62), jetelové semeno (22), oves (19) atd. Německý vývoz do všech tří zemí (563·6 mil. proti dovozu 940·3) skládá se z typických německých vývozních výrobků: strojů, tkanin, kovových a elektrických produktů. Všeobecně se tyto státy považují za jakési země budoucnosti, kde by německý vývoz mohl se nahraditi mnohé z toho, co jinde ztratí. Ve Střední Americe je ovšem soutěž Spojených Států příliš silná pro jejich blízkost, ale v Jižní vskutku 18·6% všeho tamního dovozu pocházelo z Německa, jež předstihlo Spojené Státy i Francii a samo bylo předstiženo jen Anglií.

Německý obchod s *Asií* je rovněž passivní, ne však všude. Obchod s Japonskem je silně aktivní a obchod s Čínou je asi na rovni, za to obchod s ostatními končinami Asie je velmi nevýhodný. To platí jmenovitě o *Indii*, která r. 1913 přijala od Německa jen za 150·7 mil., vyvezla tam však za 541·8 mil. marek. Indie není zemí velké kupní síly, ale přece tam Anglie vyváží více než sedmkráte více. To jest výhoda mateřské země v kolonii. Položky rostoucího německého dovozu z Indie tvoří napořád suroviny. Především juta, v níž má Indie monopol (92 mil.), rýže (80 mil.), kůže (48 mil.), kopra (33), kaučuk (30), řepka (30 mil.) atd. Podobné jsou poměry v *Nizozemské Indii:* německý vývoz 98 mil., dovoz 227 mil., i vnitřní jejich složení: hotové výrobky — tabák, kopra, cín, benzin, káva atd. Mnohé, co je zaznamenáno jako německý vývoz do Holandska, jde asi sem. Mnohem příznivější je německý obchod s *Čínou:* je pouze malým obnosem passivní a rychle roste: vývoz 122, dovoz 130 mil. marek. V německém vývozu je zajímavá položka 46 mil. za indigo a dehtová barviva, odpovídající zálibě Číňanů v modři. Z celkového čínského obchodu mělo Německo před válkou arci jen něco přes 5%, zůstávajíc pozadu za Japonskem, Anglií a Amerikou, avšak Čína náleží mezi »země budoucnosti« a také zde rozvine se po válce asi mohutný konkurenční zápas. V *Japonsku* podařilo se Německu již dosíci dovozu 122 mil., kdežto samo odtud přijalo jen za 46 mil. a stojí v japonském obchodě na místě pátém. Japonsko ovšem silně se industrialisuje. Nevýhodný je i poměr Německa k *Australii*, do níž vyváží za 103 mil., dováží však odtud za 327 mil. marek, vesměs nepostradatelné suroviny, vlnu (165 mil.), olověnou rudu (32 mil.), jiné rudy, pšenici atd. V německém vývozu hlavní místo zaujímají — klavíry (7·7 mil.) a lze si představiti, kolik lidské práce vězí v této položce a kolik v rovnocenném množství vlny.

Podobný je poměr vůči *Africe:* německý vývoz výrobků za 211 mil., dovoz za 497 mil., z čehož na suroviny připadá 426 mil. Největší položka týká se Egypta, pak následuje Britská Západní a Jižní Afrika, Alžír a Tunis. *Egypt* dodával bavlny za 73 mil. z celkového dovozu 118 mil., německý vývoz činil 43 mil. Podobný obraz poskytují državy ostatní. Aktivní je německá bilance jen vůči Maroku, ač tu jde o cifry nepatrné: vývoz 13, dovoz do Německa 9·7 mil. Je těžko si představiti, že pro tuto zemi málem vypukla světová válka již o dva roky dříve.

Ač neradi, zatížili jsme svůj přehled německého zahraničního obchodu spoustou cifer. Považovali jsme to však za vhodné, poněvadž v každé z nich skrývá se kus otázky, jež ze všech válečných problémů Německa je nejpalčivější: jaké byly a jaké budou jeho hospodářské styky se světem. Ačkoliv Německo mohutně stupňovalo svou zemědělskou produkci, přece musilo výživu svého rostoucího obyvatelstva doplňovati značným dovozem, a to nejen potravin a požívatin, nýbrž i krmiv, jimiž udržovalo svůj vysoký stav dobytka, který z vlastní půdy by rovněž nemohlo uživiti. Dovoz potravin, požívatin, krmiv a umělých hnojiv stal se tedy sám o sobě existenční otázkou. Ježto však mimo uhlí a některé soli nemá Německo su-

rovin, jež by ve větším množství mohlo vyvážeti, musí platiti do ciziny pokud možno hotovými výrobky. To se také v desítiletích před válkou velkolepě dařilo. Avšak z toho vzrůstala i potřeba dalšího stupňovaného dovozu. Suroviny, které německé továrny pro export zpracovávají, je nutno z velké části dovážeti z ciziny. I kdyby však nebylo této nutnosti exportu, potřebuje sám domácí trh k uspokojení svých potřeb spoustu surovin, které Německo doma buď vůbec nemá (na př. bavlnu), nebo ne dostatek (na př. měď). A poněvadž za tyto suroviny třeba do ciziny platiti ne pouze penězi, které by tím byly znehodnocovány, nýbrž i zbožím, bylo Německo životní nutností hnáno k tomu, aby se hledělo státi továrnou světa. Těmto tendencím dá se sice vládními opatřeními buď napomáhat anebo zase poněkud čelit, ale ony samy mají povahu přírodní nutnosti a jsou projevem boje o život společenského organismu, jenž si jimi klestí cestu. Kdyby nevyvážel hotové výrobky, musil by vyvážet zbytečné lidi.

Leč nyní rub medaille! *Země dohody* sledovaly tento vývoj s rostoucím nepokojem, čelily mu všemožnou agitací a chystaly se vesměs na rok 1917, kdy se měly obnovovati obchodní smlouvy, s dalekosáhlými požadavky. Ochranářské hnutí lomcovalo Anglií a provázelo každý obchodní výkaz výbuchy prudké agitace. V Rusku, v Anglii a ve Francii prohlašovali, že německý blahobyt a také hrozivý válečný stroj se buduje vlastně na jejich účet a ptali se svých obchodních a také zahraničních ministrů, co bude dál. A když jim konečně najednou přiskočila na pomoc válka, počaly především obě země, které jí byly uvnitř méně dotčeny, Anglie a Rusko, s nimi však i všichni neutrálové horečně pracovati, aby uchvátili co nejvíce z opuštěných posic. Náhlé odříznutí obávané cizí konkurence, ať už bylo způsobeno válkou a nemožností dopravy nebo obmezením německé výroby, působí jako vysoké prohibitivní clo. Pod jeho ochranou otvírají se lákavé vyhlídky domácímu průmyslu i cizímu dovozu, deroucímu se na místo nenáviděného konkurenta. Ve světovém hospodářství provádí se vlivem netušeného trvání války, za jehož předpověď dostalo se Kitchenerovi na počátku bláznů, řada přesunů, které se rovnají revoluci. K tomu všude zcela nový směr produkce, vynucený ohromným používáním válečného materiálu, nesmírné ničení statků, zdražení lodní dopravy vlivem ponorkové války, finanční hospodářství, úbytek pracujících rukou — kdo by chtěl již dnes blíže odhadovati, jaká bude po válce ne odběratelská ochota, nýbrž vůbec spotřební schopnost světa?

Ať je tomu však jakkoliv — jednou mír přijde přece, a s ním pro Německo životní nutnost vrátiti se opět do *světového hospodářství.* Pro Německo se nehodí ony theorie o uzavřeném imperiu, jemuž by snad mohly býti podkladem Spojené Státy, Anglie nebo Rusko. Válka jistě ukázala dostatečně nezbytnost mohutné vlastní zemědělské i průmyslové produkce, bez níž by Německo za války nikdy nebylo ukázalo tolik vzdorné síly. Avšak nic nemůže vyvrátiti faktu, že za války hospodaříme z hotového. Německý průmysl žije za války ze státních dodávek a tyto se zakládají na válečných půjčkách. Po válce musí nastati opět éra produktivní práce —

a tu domácí spotřeba nestačila by zaplatiti. Bude opět potřeba mohutného vývozu, neboť jenom tak lze cizině bez dalšího poškození měny zaplatiti její suroviny, jimiž bude nutno zase naplniti vyprázdněná skladiště, a jenom tak bude zase možno obnoviti v průmyslu normální činnost, nehledě ani k tomu, že četná jeho odvětví se vůbec přizpůsobila jen potřebám ciziny. Kdyby se tento návrat do světového hospodářství v dohledné době nepodařil, musili by v Německu po počáteční koujunktuře, vyvolané silnou domácí spotřebou po uzavření míru, očekávati těžkou krisi celého národního hospodářství.

Bude to ovšem těžkým úkolem, když více než tři čtvrtiny německého vývozu, v němž vězelo tolik lidské práce a tedy možnosti výdělku, šlo před válkou do Evropy, a z toho více než za tři miliardy šlo do Ruska, Anglie a Francie a za další miliardu do Belgie a Italie. Nehledě ke zmenšené schopnosti spotřební budou zde překážky psychologické, jež povedou asi k vládním opatřením. Hrozí éra celní ochrany v Anglii a semknutí s jejími koloniemi, a snad i to, co se ukáže proveditelným na usneseních pařížské hospodářské konference, v Americe pak panamerické hnutí, jehož pomocí Spojené Státy chtějí Německo vytlačiti i za států Jižní Ameriky. Jisté styky počnou ovšem ihned, již proto, že kdo chce Německu prodávati, musí od něho také něco kupovati — ale je zde velmi lákavé pokušení přebrati Německu zpracování svých vlastních i cizích surovin a cesta k bývalé intensitě mezinárodních styků jistě nebude snadná. Zvláštní pozornost musejí proto v Německu věnovati svému vývozu do zámořských zemí, jehož podíl na celém vývozu v posledních 25 letech zůstal stejný (23·9%), kdežto dovoz odtud z 20·5% stoupl na 45·2% všeho německého dovozu. Zde, v končinách nedotčených válkou a proto ani ne tolik jejím psychologickým doprovodem dlužno hledati možnou náhradu za jiné.

Naprosto ji však nemůže poskytnouti *celní sblížení s Rakousko-Uherskem*, nebo i Bulharskem a Tureckem, jak to hlásají stoupenci »střední Evropy«. Celní unie zničila by rakouský průmysl a znemožnila vznik uherského. Pouhé přednostní postavení neposkytuje však německému vývoznímu průmyslu náhrady za ztráty v jiných zemích, poněvadž Německo už beztoho kryje největší část rakouského dovozu průmyslových výrobků. Jistý dovoz půjde do Rakouska z ostatní ciziny vždycky, a i když připustíme nepravděpodobný předpoklad, že spotřební schopnost v Rakousko-Uhersku nabude po válce zase někdejší síly, mohl by německý vývoz tam vzrůsti o nějakých 200 milionů marek. To je obnos zcela nepatrný jak vůči celkovým vývozním zájmům Německa, tak tím více vzhledem ke komplikacím, které by přednostním postavením Německu vznikly vzhledem ke klausuli o nejvyšších výhodách, které ve svém zájmu po válce dojista bude se zase domáhati; ani při jednání se státy jinými nemohly by pak obě říše vystupovatl jako celek, poněvadž se jejich zájmy nijak nekryjí a často by se musily domáhati různých obchodně-politických podmínek, takže výhoda většího hospodářského celku nikterak by se při tom nedala vždycky uplatniti. Pokud pak jde o Turecko, činil

německý vývoz r. 1910—11 86 mil. marek, t. j. 9·13% všeho tureckého dovozu, v němž stál na místě čtvrtém, za Anglií, Francií a Rakouskem. Opět je to jen malá cifra, i kdyby se dala zvětšiti na úkor prvních dvou, a další stupňování dalo by se provésti až v budoucnosti, o kterou se Německo sice v Turecku dojista bude zasazovat, nemůže však k vůli ní méně dbáti o svoje světové exportní zájmy. Ženoucí silou obou těchto plánů jsou politická přání, ne však fakta hospodářského života. Ta ukazují Německu na cestu další expanse ve světovém hospodářství, které jest první existenční podmínkou jeho budoucnosti.

Boh. Bauše:

Plýtvání přírodním bohatstvím.

Přílišná spotřeba surovin z ciziny. — Rozmach světového obchodu od polovice XIX. stol. — Řádění vykořisťovatelů v koloniích. — Vyplenění rostlin, vyhubení kytovců. Moloch móda. — Samé náhražky — Poklady minerální na sklonku. Nadvýroba velkoprůmyslná a cizí obilí. — Návrat k domácí půdě, k šetrnosti a uskrovnění.

Všude zaznívají nyní hesla: *šetřme* při všech svých potřebách, při vší své výrobě. Nejen zlá doba válečná nutí dle možnosti obmezovati se na prameny domácí, na dlouhý čas po návratu normálních poměrů bude třeba obmeziti potřebu cizích tovarů, zříci se tak mnohých požitků vnucených nám *světovým obchodem.* Kdož se dříve ptal, odkud jest vlna jeho kabátu, odkud bavlna jeho košile, odkud vzácné peří na klobouce dám, nádherné kožišiny, do nichž se halí, odkud poživatiny, tabák, výrobky všeho druhu, prvotiny jarních květin a zelenin, potřeby modní, automobily atd. atd. A nyní nuceni jsmė uvažovati, že materialie, suroviny neb hotové tovary za drahé peníze cizina nám dodávala, že vlna jest hlavně australská, bavlna egyptská, tabák virginský a jiný, jarní prvotiny francouzské, látky anglické, kaučuk i pšenice cizího původu. A což naše vlast, v níž jsme zrozeni, nemůže ta nám poskytnouti, čeho potřebujeme? Jak žili předkové, když vše to bylo ještě převzácné, širším kruhům nedostupné?

Až do polovice 18. stol. kvetl také již obchod s různými předměty; starý Řím za císařů ničil se přepychem za voňavky a drahé koření cizího původu tak jako středověk ohromnou spotřebou pepře, muškátů; hedvábí z Číny; zlato a drahokamy, jantar atd. rozváženy do všech středisk obchodních. To vše nebyl ještě žádný světový obchod, jaký se rozvinul teprv po vzniku světového průmyslu, jehož nesmírná nadvýroba nutila k výměnnému velkoobchodu, a jehož rozmach umožnilo hlavně využití *uhlí a železa.* Tímto nesmírným vývojem a rozšířením obchodu po celém světě naučili jsme se různým potřebám, od ranního hrnečku kávy do posledního bafu dout-

níku, od užívání nejpotřebnějších předmětů do malicherných hříček mody, a nikdo se neohlížel na to, jakého vše to původu. Svět stával se jediným tržištěm, a nikomu se nezdálo, že jednou pramen dovozu může se zastavit neb vyčerpat.

Nelze pochybovati, že při této výměně plodin, tovarů, kapitálu získalo lidstvo i duševní obohacení, rozšířený obzor světa, vzpružení věd, průmyslu a zemědělství; avšak též stinných stránek přinesl s sebou tento »světový« obchod, jenž bezohledně, egoisticky a neprozíravě suroviny nejnerozumněji, nejodpornějším způsobem plenil, loupil a v zámoří všeho do posledniho hadru se zmocnil, co jen halíř užitku slibovalo. Na osud tamějších domorodců, odkud suroviny se vyvážely, a jimž vlastně půda náležela, nikdo se neobracel. Dějiny kolonisace vykazují mnohé odporné zjevy, které budou věčnou hanbou kulturní historie. Vzpomeňme jen, jak hospodařeno na Molukách, ostrovech »Kořenných« Portugalci, Holanďany, Francouzi, s hřebíčkovým a muškátovým stromem z jednostranné sobeckosti. Libovonné háje molucké, domorodcům posvátné, vykáceny pro špinavou konkurenci, aby mohla cena vyhnána býti do výše. Holanďané zničili tam veškeré stromy muškátové, a obmezili pěstování na dva ostrovy, *Bandu* a *Amboinu.* Hřebíčkové stromy měla vláda spočítány, a kupovala za nízký peníz úrodu od poddaných všemožně utiskovaných.

Drahocenné dřevo *santálové* oceánských ostrovů obchodem tak bylo vyčerpáno, že dnes spotřeba odkázána jest na méně cenné surogáty. Podnes opakují se příklady plenění přírodních zjevů z pouhé hamižnosti. Výpravy na vzácné *orchideje* v pralesích jihoamerických, naleznou-li nový krásný druh ve větším množství, seberou z něho, mnoho-li mohou, a ostatní trsy všemožně zničí, aby jiný nálezce nemohl jim činit konkurenci.

Neprozíravě hospodaří se s látkou, která pro rozvoj elektrotechniky, prostředky dopravy a různé stroje jest životní otázkou dnešního průmyslu: jest to *kaučuk* či *guttapercha.* Vyrábí se z mléčné šťávy několika tropických stromů, které však nestačí růst pro vzrůstající spotřebu, a které všude, kde rostou, byly bezohledně vykáceny a zničeny, ať v *Africe*, na *Orinoku* neb *Amazonu.* Nikdo se tam dále o náhradu nestaral. Skrovné pokusy umělého pěstování stromu kaučukového (na př. na Madagaskaru) jsou jen kapkou do moře spotřeby. Umělá výroba *kaučuku*, která má nahraditi vypleněné přírodní zásoby, jest sice na nejlepší cestě, ale zatím drahá, a ve velkém měřítku neproveditelná. Nezbývá zatím nežli sbírati staré nepotřebné řemeny, roury, oděvy kaučukové a pod. pro regeneraci na materiál, hlavně pro nutnou výrobu kol na automobily a jiné předměty. Jakých přehmatů zavinil jen obchod nesmyslným hromadným ničením užitečných zvířat! Na dálném severu jakož i v končinách jihopolárních byli nesmyslně vybiti velicí *kytovití ssavci*, poskytující ohromnou zásobu *tuku*, *spermacetu*, *kožišin.* Tyto nehostinné krajiny chovaly neobyčejné bohatství tvorstva; mnohým výpravám lov na tuleně, mrože, lachtany zachránil již život. Jak nemilosrdně lovena a ničena však tato arktická fauna v posledních letech, dokazuje na př. zpráva

z r. 1908; v létě téhož roku vypravilo se z přístavu *Tromsö* 30 lodí a přivezlo mezi jiným 21813 tuleňů, 166 mrožů, 163 ledních medvědů, 18 velryb, 440 kg. prachového peří: vše výtěžek jen z okrsku mezi zemí *Frant. Josefa* a východním *Grónskem*. V letech 1830 až 35 pobito bylo na *Aleutách* ročně 2—4000 mrožů pouze pro zuby, ostatek ponechán zkáze. Tuku, ani koží, ani masa neupotřebeno. *Stellerův koroun*, antarktický *lachtan* zmizel dříve nežli mohl býti doceněn. Na pobřeží patagonském ještě v polovici XIX. stol. mohlo býti ročně na 4000 *lvounů* uloveno; z dospělých samců dával každý 700—800 kg. tuku. Z ušlechtilých *lachtanů kalifornských* získáváno ještě před sto lety miliony vzácných kožišin; vše to mizí hamižností loupežných lovců.

Po léta vedl se tuhý zápas mezi anglickými a americkými lovci o právo lovu na poslední zbědované zbytky cenného *lachtana medvědího* (Otaria ursina), jehož výtečná kožišina (sealskin) předčí všechny kůže ostatních ploutvonožců. Ještě na počátku XIX. stol. uloveno jich statisíce na lovištích dnes úplně zpustlých. S drahocennými zvířaty těchto končin, k nimž náleží i vyhubená dnes *mořská vydra*, zmizelo i praobyvatelstvo, kterému byl lov životní otázkou a které utiskováno loupežnými kytolovci, bylo vypuzeno neb pomřelo nemocemi sem zavlečenými. Nejjednodušší lovecké zákony, jako ušetření samic a mláďat v prvních stadiích vývoje, byla by stačila zachovati tento vydatný pramen cenných zásob tuků, spermacetu, kostice, masa, kožišin, peří, ale příslušníci kulturních národů nezmohli se tu ani na opatření, jakých zachovávají i divoši ve svých nejprimitivnějších lovištích.

Rybí tuk, který druhdy hrál tak důležitou úlohu v průmyslu, musí nahrazován býti nyní oleji minerálními neb oleji rostlinnými, jaké poskytují některé tropické rostliny. Tuk ze zvířat se nahrazuje rozmnožováním nových pokolení, oleje minerální se však časem vyčerpají bez náhrady. Plody americké *podzemnice* olejné (Arachis), pěstované černochy na Senegalu a Gambii, poskytují nevyhnutelnou surovinu pro francouzskou výrobu mýdel a tuků, jako *palmový olej* a *kopra*, sušené jádro ořechů kokosových, hlavní předmět vývozu z jihomořských osad, dík píli »méněcenných« divochů, kteří plodiny ty pro vývoz pěstují.

Zámořské osady mají vypomáhati svými zásobami cizím vykořisťovatelům. Ale jak tam se hospodaří? Což když v těchto osadách zavládne jednou hnutí emancipační a zarazí se plenění přírodních zásob, jednak že budou vyčerpány, neb ustoupí pěstování jiných životních potřeb? Vědecký výzkum vniká do krajin odlehlých, objevuje poklady cizích zemí a učí způsobům jich zužitkování. Ale tím otvírá jen jako služka cestu hamižnému vykořisťování obchodem »světovým«. Ihned vnikají agenti do nejodlehlejších končin. Vzpomeňme jen jak líčí *Vráz* osud *rajek* vražděných špinavými *Nuforci* a *Arfaky* na *Nové Guinee*. Odtud se vyváželo ročně do nedávna 80—100.000 kusů žlutých *rajek* a jiných zdobných ptáků. Agenti evropského obchodu vnikají až k lidožravým *Papuanům* pro získání cenné *želvoviny*, *perlorodek* a lesklých ušní (Haliotis). Nikdo moudrý nemohl by nic

namítati, kdyby čerpalo se ze zásob přírodních jen tolik, co možno opět pěstěním nahraditi, aneb co konečně k výživě a potřebě člověka jest nevyhnutelné. Kdo však dbá o záchranu rovnováhy?

Obchod se zdobným peřím jest činitel, s nímž státy průmyslové počítají. Nahlédněme do čísel spotřeby na velikých ústředních aukcích, jako jsou v Londýně. R. 1909 na jednom ze šesti výročních těchto trhů prodáno 636.390 liber pštrosích per v ceně 1,429.000 liber šterlinků. Buďsi. Pštrosi pěstují se pro zdobná péra ve zvláštních farmách a nevyhynou tedy. Ale *rajky*, *krásné volavky bílé a stříbřité* (*Herodias alba a garzetta*), ty nepodařilo se uměle chovati, nýbrž stále rostoucí poptávkou jdou jistému vyhubení svému vstříc. Když na př. r. 1911 v Londýně přišlo na trh 202.617 kg. volavek vedle množství jiných podobných ptáků a uváží-li se, že při tom lovu též dorost se vyhubí, kde se mohou ubozí ptáci udržeti proti nelítostnému plenění?

Špinavý nahý *Papuanec* získal sice pušku a kořalku, modní dáma na svou prázdnou hlavičku ozdobu z nádherných per —, ale jedna z nejkrásnějších ozdob lesů guinejských navždy zmařena a zničena.

Tvůrce vyzdobil přírodu bohatstvím nerostů, rostlinstva a živočišstva, ale člověk považuje se za pána a vládce vší přírody. Osobuje si právo čerpati, ničiti, těžiti ze všeho, bezohledně k vlastním účelům, jako by vše jen pro něho bylo stvořeno. Pokud jednal tak jen pro potřebu zachování života vlastního a svého pokolení, zdá se věc přirozená. Ale ničení zásob přírodních nabývá stále rychlejšího tempa. Předkové vyčerpali mnohá ložiska zlata, snáze přístupného; dle bible, zpěvů Homérových, Eddy, Kalevaly, dle dějin konkvestidorů amerických bývalo žádoucího kovu více; v Čechách bylo vyčerpáno na dobrodružné výpravy Lucemburků. Vyčerpány jsou i mnohá jiná naleziště vzácných kovů, drahokamenů, mramorů, serpentinu, achátů a pod., jež nikdy již se nenahradí. Ale co jest to proti plenění pokladů paliva, uloženého v podobě uhlí z předvěkého rostlinstva, když během XIX. století rapidně stoupajícím těžením počítati se musí již jen na století a méně, do kdy zásoba dolů stačí?

Jak počínal si člověk v nově objeveném díle světa, niče stáda bisonů, způsobuje požáry lesní, ničící odvěké pralesy, okazuje se místy již citlivě i na změně podnebí. Jak horečným tempem vyssávají se prameny petroleje, nafty, čilského ledku, síry, železných, měděných rud a jiných pokladů země? Což bylo vše to jen pro lidstvo XIX. a XX. století určeno? Člověk jedná, jako by po něm měla přijíti potopa, jeho industrialism, krátkozraký a egoistický, nese tím hlavní vinu. Utěšujeme se tím, že za vymírající a vymřelé materialie věda vždy »něco nového« vynalezne. Když veliký a nebezpečný *vorvaň* jest skoro vyhuben, nahraditi musil býti *spermacet parafinem* a jinými chemickými výrobky; za hojný jindy *rybí tuk* a trán z velryb nastoupily oleje minerální; když byla bezohledně vyhubena *velryba gronská*, poskytující cennou pro technické práce *kostici*, nahrazena tato látka *celluloidem* (r. 1850 stála libra kostice [fišpanu] $31^1/_2$ centů, r. 1886 již 3.50 lib. šterl.).

Věda snaží se poctivě objevovat, varovat, využitkovat odpadků, pobádat, nahrazovat a oddalovat budoucí zkázu, připravovanou nehospodářstvím světovým. Má však naše potomstvo míti již jen samé náhražky, pracně vyrobené? V poslední době byla objevena na př. nová ložiska *uhlí* na *Islandu*. Též na *Špicberkách* přišla k platnosti ložiska *uhlí*, páčená na několik milliard tun. V patách za objevem následuje vždy hned zimničná spekulace. Uhlí jedenkráte vyčerpané nedá se nikdy již nahraditi, proto nastává nutnost se všemi materialemi, které nelze doplňovati, šetřiti. Již pošinutím průmyslu do cizích zemí, kde ušetřeny zůstaly zásoby uhlí a železné rudy, ať do Číny neb na dálný sever, utrpěla by vyčerpaná Evropa ochuzení a opouštění.

Stavební materiál na př. nahrazuje se již umělým kamenem — též náhražkou — Na *beton*, jenž nahrazovati má krásné mramory a žulu, třeba poměrně málo železa; *štěrk* a *písek* tvoří se stále v řekách rozrušením hornin a není nebezpečí vyčerpání; hrozivější jest stále větší spotřeba *železa*. Železniční koleje, lodi, mosty, výstavní paláce vyžadují stále více železa a již se počítá, že rud železných se nebude dostávati na rostoucí spotřebu. Industrialismus odvádí stále pracovníky zemědělské do měst a středisk průmyslových. Aby dělnictvo a obyvatelstvo průmyslové krajiny se uživilo, počítá s vývozem tovarů, a dovozem potřeb výživných. Dávno již domácí půda středisk průmyslu nestačí výživě a počítá bezpečně dovozem obilí z cizích zemí. Ve velkém vyvážejí své zásoby obilí *Sev. Amerika*, *Argentina*, *Vých. Indie*, *Rusko*. Na jak dlouho? Nastaly mimořádné poměry válečné, kde pojednou dovoz i vývoz zaražen, snad na léta. Jest to obtěžkací zkouška, která nezůstane bez účinku ani do budoucnosti. Učí nás, že nelze spoléhati vždy na cizinu. I tam změní se časem poměry; vydatná půda prerií se vyčerpá, Indie měla již své roky hladu, »černá země« Ruska se pozvolna ztrácí, v Argentině neurovnané poměry sociální a spekulace nejsou pevnou zárukou. Ve starém Babyloně, v Egyptě a starém Římě zakládali králové a císařové v letech úrody zásoby do špejcharů pro případ neúrody a sucha. Za nynějších poměrů světového obchodu nelze na podobné zařízení pomýšleti (leda k účelům vojenským). Zimničné kolování peněz na burse by tuto patriarchální obezřelost nesneslo. Nezbývá však nežli heslo: *Návrat k půdě!* Návrat k jednoduchému domácímu hospodářství a životu občanskému. Od počátku předešlého století učinilo zajisté naše zemědělství výzkumem vědy a techniky ohromný pokrok. Ale též potřeby ohromně se zvýšily. Neobejdeme se bez dovozu cizího zboží některých oborů. Patriarchální pěstění lnu, dovedná domácí práce plátenická, drobný solidní obchod chudých horalů ustupuje velkovýrobě bavlnářské, tak jako při pěstování konopí výnosné někdy provaznictví domácí. A přece jest naše zemědělství ještě značného zdokonalení schopné, a naše technika dovede domácí suroviny přetvořiti pro potřeby lepšího budoucího života. Jen třeba šetřiti právě oněmi materialemi, které nikdy se nedoplňují. Naše vodstvo přirozeně odtéká dle zákona tíže ze země; ale dříve možno celou energii tekoucí vody využitkovat, nežli ji ze země propustíme.

Naše vlast chová dosud poklady minerální; jak zní to v Riegrově kovářské:

Vlast naše nám bohem dána
uhlím, rudou požehnána.

Zásoby přírodní bychom si musili uchrániti do budoucnosti, užívajíce jich, jen pokud potřeba k životu vlastnímu domácímu vyžaduje. Každá divoká spekulace měla by býti vyloučena, neboť potomstvo jinak divně bude posuzovati hospodářství člověka 20. století. Vše tedy hlásá dnešnímu pokolení: šetření domácími zásobami přírodními, zvelebení domácí výroby hospodářské i technické, a uskrovnění ve spotřebách zboží cizího, přepychu modního. Pěstění vzájemné lásky k bližnímu, a prozíravost do budoucnosti buďtež vodítka vlasteneckého hospodářství s vyššího stanoviska nežli jest hamižný shon a plenění zásob přírodních, kteréž byť sebe bohatší, jsou časem vyčerpatelné, a to na vždy. Nikdy lidstvo nedočká se více jich znovu vytvoření.

Otokar Fischer:

Divadelní studie.

5.

Stanislava Loma dramatická prvotina, česká pohádka »Honza«, měla ve svém původním znění těžkopádný podtitul: »dramatický pokus o ideové vyjádření cyklu pohádek o Honzovi« a ubíjela myšlenkovým svým přetížením možnost básnického účinku. V národnostně-filosofickém úsilí jeví se *Lomův Vůdce* logickým pokračováním začátečnického pokusu, nad nějž umělecky neporovnatelně vyspěl; běží o hutnou práci myslitelskou, o podnik přepodstatňující starou legendu, o »ideové vyjádření« pověsti, jež zakládá se na cizím podání, leč hledí k našim domácím, národním problémům. Autor řeší thema vyvoleného národa, jeho vůdce, jeho touhy po zaslíbené zemi, jeho popírání boha i zápolení s ním; ve smyslu a v duchu as Dostojevského národní filosofie rozšiřuje základní svůj námět ze starozákonné předlohy na všeobecnou myšlenku, která nejen pro prvé vyznavače monotheismu, leč pro každý národ vůbec formuluje požadavek, že musí se oddávati víře, jako by sám byl oním kmenem, na němž spočinula vůle i milost a tíže hospodinova, volajíc jej k nebývalým úkolům, slibujíc mu požehnání nejvyššího. Nebylo by ani třeba, aby na jednom místě zaznělo heslo božích bojovníků a přeneslo nás od oltáře galgal do »země kalicha«: tak cele je Lomovo drama vyplněno výklady o budoucnosti a určení národa, jimž rozuměti lze zhusta dvojznačným, aktuálním smyslem. Není to umělecky vždy na prospěch díla, jež nabývá čehosi exhortativního, kazatel-

ského, traktátového a nedovoluje ponořiti se zplna a bez postranních myšlenek do předváděného děje. Pozorujeme, že tento »Vůdce« náleží k oněm pracím, jimž vtiskla doba pečeť svého úporného přemítání, zasvěceného myšlenkám o jsoucnosti a o budoucnu národa, že autor pokouší se otázkám, jež hýbou myslí nás všech, vykázati místo v historické skladbě, cize kostymované. Bylo by na snadě vytknouti tuto tendenci jakožto okázalost, ale přece se nám prolínáním dvojího proudu myšlenkového nejedno místo Lomovy básně stalo bližším a významnějším. Co zbude z takových míst, až jednou vlny opadnou a napětí povolí, je nemožno dnes předpovídat, tak jako jsou nemístné či aspoň předčasné otázky, má-li, smí-li doba míti vliv na dnešní umění. Dějinné analogie selhávají, ježto vším tím, co kdy bylo, nevysvětlíme, nevystihneme intensity citu dnešního a ježto nelze ani v esthetice přezírati okolnost, že duše myslivých lidí, jmenovitě umělců, jsou napojeny přemocnou představou, jež vtrhuje i do básnického výtvoru a tam způsobí nejednu neorganičnost výrazu. Dokument doby, řeknou snad jednou přísní soudci a pokrčí rameny; leč jiní řeknou: upřímnost cítění, neboť poznají, že byla doba, kdy myšlenka i »tendence«, uložené v Lomově dramatu, žádaly si — především od dramatiků — neodbytně práva býti převedenu v ten či onen symbol.

V případě Lomovu spolu působí však ještě jedna okolnost, nepodmíněná jen mimořádnými událostmi doby. Bylo, tuším, řečeno o dramatě irském, že i tehdy, když zabíhá do cizích krajů, i tehdy, když zakrývá vážný smysl výsměchem, uvádí do znázorňovaného děje myšlenku národa, jeho osudů, jeho tužeb a utrpení. Totéž platí o našem moderním dramatu. V něm, neviděn a v seznamu osob nezastoupen, hraje důležitou úlohu pojem národa skoro jako skutečná dramatis persona, jež se účastní akce, bojuje, je potírána, podléhá, aby znova ožila. Vzduch, který dýcháme, myšlenky, které nás vytvářejí, život, který bojujem, jsou proniknuty sporem, jenž se kdysi vybíjel ve filosofických úvahách o smyslu a bytí či nebytí národním a dnes si volí tělesnější útvar znázornění dramatického. Nejenom naše historická tvorba, do které již dávno před válkou zaléhal ozvuk politických bojů soudobých: i takové Zmoudření Dona Quijota je naplněno zklamáním ilusionismu národního, i objektivněji pojatý Kolumbus vyjadřuje stesk domácí malosti. Tím těsněji přiléhá k dějinné naší tradici Vůdce, který je vysloveně založen na rozporu hromadného snažení národního s hrdým snem nábožensky prodchnutého jednotlivce. I v tom se přimyká Stanislav Lom k dramatice, řešící smysl národní myšlenky. Dramatická ve svém základním rozpolcení, naše historie volá a volala odedávna po znázornění svého dualismu. Co bylo nazváno vyrovnáváním zásady vladařské s myšlenkou národní; co rozlišovalo vyznavače království světa od blouznění chiliastů; co bylo básnicky naznačeno protivou valčíku a mlhy; co z Václava IV. se ozývá nesouzvukem mezi románským králem a lidovým snem o říši boží na zemi; co k nám mluví z protikladu Táborských a Bratří — to vše jsou praktické, historií a uměním dané doklady jistého prvopočátečního duševního rozstupu a rozvratu, z něhož

15*

prýští se bolest, z něhož povstává útisk, z něhož cos touží po dramatikovi budoucnosti, aby nalezl výraz pro pocit rozštěpení a vnitřního rozkolu. Je to jakoby stín, jejž představa národa božího a bojujícího vrhá do cesty nám všem, kdož vroucí láskou lneme k budoucnosti českého umění dramatického. Že mu jdeme vstříc, že prožíváme jeho předehru a průpravu, v to věřiti je nám životní nezbytností!

Stín, jaký padá před nohy autoru Vůdce, vychází od představy národa, jenž ve velkých okamžicích dějin vždy stál na rozcestí; jemuž otvírala se dráha ke dvojí zaslíbené zemi a jenž váhal, který ze dvou vytušených, vymodlených cílů zvoliti za pravou metu. Toť dualismus, jímž nám biblické toto drama nedává zapomínati na řešení dramatika Arn. Dvořáka, u něhož arci vztahy jsou převráceny, ježto hlasy světa převládají u jedince a myšlenka božství má zastance v bezejmenném davu. Drama o Mojžíšovi, naopak, jest tragedií individualismu, jenž marně hledá porozumění v davu hmotařském, marně smíru s jeho představou o zemi zaslíbené, doslova oplývající mlékem a strdí. K výbojům ducha směřuje tento vůdce lidu; hledati, rváti se s nepřízní cest, to je mu více a výše než touha naplněná; pohání ho a dráždí ho vnitřní nepokoj, nemohl by nikdy líně spočinouti v Kanaan. Ba, jeho hrdá touha nese se k odboji třeba proti samotnému hospodinu, s nímž hovořit vystupuje na hory, aby se — podoben spíš zarathustrovskému typu než proroku starozákonnému — opojil představou svého vlastního titanismu. Mezi ním a lidem, jejž vede, není takřka spojení; je to, jako by vůdce a ti, jež vede, mluvili různou řečí, jako by lid nechápal jeho obrazů a podkládal jim, ještě v pohanském zaslepení, význam hmotný. Jestliže biblický Mojžíš za trest nesměl vkročiti do zaslíbené země, moderní zpracovatel zaměňuje pokutu pojetím voluntaristickým a vykládá, že Mojžíš, zíraje s hory Nebo na vyplnění svého snu, sestoupiti nechce: nechce proto, že se mu zalíbilo v mracích a že se mu znechutila nížina, nechce proto, že by tam, prostřed všedních starostí, nemohl již modlitbou, vzýváním, bojem ucházet se o svého boha. Zmámen svými duševními výboji, obrátí se k lidu s podivným rozkazem, aby se vrátili na poušť, kde putovali po čtyřicet let, a aby znova hledali samy sebe, usilujíce o svou očistu a své posílení. Proti takovémuto moderně přebásněnému vůdci spiritualistovi, který by mohl stejně vyrůsti z pohanské starověké báje, stojí Josua, menší, střízlivější, rozumějící hlasu lidu, statečný oportunista počítající s potřebou chvíle, bojovník, jenž vydobude toužícímu lidu skutečné země, třeba že není už svatá. Myšlenka dobyvatelská proti dobývání myšlenkami, sen o říši proti říši snu; země, užívání, přítomnost proti pomyslnému životu v nadpozemsku, tak se na konci dramatu rozestupují Mojžíš a Josua, jenž k němu nedosahá.

Ale jenom tam. Co jsem naznačil, je obsah třetího dějství, jež je vlastně dramatem v dramatu a z předchozích dvou ústrojně nevyrůstá. Jestliže bylo autoru lákavým problémem vysvětliti hluboké záhady Písma, proč Mojžíš po životě bohulibém se svým bohem se nepohodl, jestliže odtud chtěl se zmocnit svého thematu, pak

poznáme, že thema bylo větší nežli jsou — snad: nežli jsou posud — jeho síly. Je-li Mojžíš třetího aktu nebiblický, jsou prvá dvě dějství tak plna parafrasí nezapomenutelných míst Pentateuchu o dekalogu a rozbitých deskách, o vzpouře Chóre a porobě egyptské, že se nám drama rozpadá ve dvě nestejné části. Abychom chápali poslední scénu odboje proti samu hospodinu, musili bychom vidět Mojžíše již před tím více oproštěného od biblického podání; abychom velké a prosté děje starozákonné viděli adekvátně znázorněny dramaticky, musili bychom i ke konci býti přesvědčeni o jedinečnosti boha Jahve, jenž Mojžíše postavil za prostředníka mezi sebe a lid. Antagonismus, sám o sobě pojatý mohutně, mezi Mojžíšem a Josuou není dramaticky připraven, neboť v prvých dvou aktech vidíme ctižádostivce Datana jakožto vůdce nespokojenců, kdežto Josua se ztrácí episodicky v pozadí, vidíme rozpor mezi Mojžíšem, hlasatelem všenárodní myšlenky, a kmenovými partikularisty, protivu mezi Mojžíšem, Jahvovým zákonodárcem, a modloslužebníky i modloslužebnicemi.

Již měnícími se předměty myšlenkových sporů je řečeno, že epická předloha nevyvolala a snad vyvolat nemohla děje, spoutaného jediným řetězem dramatického napětí. Lomova báseň drolí se v řadu episod, jež jsou řazeny vedle sebe, z nichž se následující nutně nerozvíjí z předchozí. Obrazec jeden pohasne, osvítí se skupina nová; ta se rozejde a dramatický děj navíjí se zase odjinud; tím se stává, že na př. počátek dramatu působí jako volné spojení několika scénických čísel. V druhém aktu, jenž přes vnější pohnutost nepřináší stupňované životnosti a obsahuje nejednu výplň, rozpadají se dramatické prvky v jiném smyslu. Poznáváme dvojí styl, jímž biblický námět je zpracováván: vedle učených a místy únavných výkladů myšlenkových je tu vnější rušnost, jistá výpravná, nákladná, hromadná divadelnost tanců, průvodů, obřadů. A chybí třetí poloha, v níž by oba tyto prvky dramatické komposice byly sladěny a vyrovnány ve vyšší jednotu. Tato rozdvojenost je podporována též dramatickou řečí, jež nám nepřeje pravé sugesce, z níž naopak co chvíli jsme vytrhováni nějakou reflexivní floskulí, nějakým obratem essayistickým. Jestliže Melcha touží v krásném, lyricky rozvedeném paralelismu »ó, moje láska je sirá...«, Abiron své city komentuje: »jen tebou má smysl můj život«; jestliže milenec si uvědomuje, že jeho duše zpívá »v náladě« kvetoucích lotosů, nedává takové náladě vzniknouti v nás. Jestliže — a to se již nevztahuje na jazyk, ale na povahokresbu, Datan nás po zavraždění bratrovu ujišťuje »Mé srdce je jiné, než bratrovo bylo — vy všichni jste svědky — však smrt jeho o pomstu volá!«, neslyšíme prudkého, mstitelsky naladěného bratra, leč spíše dramatického vykladače, který nechce pražádný moment nechati nevyužit, nezdůrazněn, psychologicky nepodložen. Pádnost a obraznost biblické mluvy je zde nahrazena abstrakcemi o cíli a určení, o cestách, hledání, vzniku a jiných filosofických pojmech.

V krásné mladistvé horlivosti a v krásnější vážnosti hlubokých myšlenek autor Vůdce vkládá do svých scén příliš chtění a více

myšlenek než samozřejmosti a názoru; je prozatím spíše hloubajícím zpracovatelem problémů a popisovatelem postav, naznačovatelem dějů, nežli tím, jejž jmenujeme dramatickým tvůrcem. Ale představení na Národním divadle, které nám popřálo požitku slyšet našeho předního herce mluvícího a tvořícího v rytmu mladé naší tvorby a vidět ho uctívána básníkem a které vedle krásného podání pí. Dostalové připravilo nám překvapení ve výrazné hře sl. Suchánkové, ukázalo nám na dlouhé pouti za uměleckým cílem ve Stanislavu Lomovi kohosi, kdo věří v zaslíbenou zem českého dramatu; kdo, nedojde-li tam, snad ji svým spoluputujícím ukáže; kdo ctí a cítí velikost dějin, vytušil podstatu hrdinského proroctví, uznává rozdíl jedince a množství a přijal na se závazek proniknout naši tvorbu horoucností svého idealismu.

6.

Parisina, hraná na Vinohradech, jest prvou částí trilogie, jíž Jaroslav Maria splácí svůj obdiv dějinám ferrarským. Druhý, již dohotovený díl jest »záchranou« neuznávané Lucrezie Borgiové, pojaté autorem spíše jako nešťastnice než jako hříšnice, závěrem má podle programu býti osud Tassův, vylíčený ve smyslu vědeckých pramenů, zbavený legendárního romantismu. Rozsáhlý plán, osnovaný o slavných historických událostech a uvádějící českého básníka ve vědomý rozpor s pojetími umělců jako Byron, Hugo, Goethe, vyžaduje značného soustředění a ponoření se do látky odlehlé jak dobově tak slohově; leč u dramatika tak subjektivního cítění a tak zvláštní, i v chorobnosti osobité psychologie jako jest Jaroslav Maria, nutně se do zpracování cizokrajných námětů mísí nejeden živel důvěrné zpovědi duše, týrané nesrovnalostmi a marně zápasící o vnitřní jednotu a soulad. Nejen že trojdílná skladba dává nám vzpomenouti trilogické hry, jíž Maria debutoval: i název onoho cyklu z r. 1898, »V podvečer věku«, dává klíč k pochopení jeho nejnovější práce. Maria je typický básník přechodné doby; přelom dvou period, doznívání starého názoru a rozbřesk nového rána, toť jeho básnická oblast; úpadková nálada Johanny Radimské, renaissanční kolorit Michelangela, rozmezí věků a citů v Tristanovi a »Tristaně« jsou nyní doplněny uvědomělou snahou znázornit, kterak jedna éra se láme, aby ze sebe zrodila svou nástupkyni, kterak trpí a hynou lidé, octnuvší se na nebezpečném předělu dvou století. Tím Mariovy práce, jinak tak málo orientované podle naší domácí tradice, tak málo soucítící s tužbami většího celku, tak výlučné a subjektivní, nabývají své dráždivé příchuti časové. A třeba že běží o postup od gotiky k renaissanci a odtud k baroku, my silně cítíme v této skladbě tlukot dnešního srdce, zmatek citu, nezakořeněného v pevné půdě, třepetajícího se v prázdném prostoru bez domoviny a rozvráceného mukami bez očisty.

Trpiteli jsou všichni lidé Mariova bezútěšného dramatu. Stená Parisina pod tíhou své překrvené vášnivosti, mučí se Lionello svou nedokrevností, úpí markýz neschopností dobrého činu, svíjí se otrok pro zhrzené tajemství a Ugo pro demoničnost milované bytosti: jen kardinál jako zástupce církve a Guarino jako hlasatel humanismu jsou, zdá se, lidé celiství, jeden ve své krutosti, druhý ve svém stesku. Těmi dvěma je též naznačen kontrast dvou dobových cítění, třeba že k přímému nárazu mezi nimi nedochází; ostatní trpí svou neujasněností, jsouce složitými výtvory nesourodých dobových horeček. Pohanka, která se kaje před křížem, surovec, který potřebuje souhlasu vyšších autorit, snílek, jenž slabou rukou nedosahuje uskutečnění své vidiny: samí nešťastníci, zmítaní převratnou dobou. Zřejmě je takováto tíha doby znázorněna na mladičkém Lionellovi, jenž, zdánlivě nositel episodického děje, jest spiat nejúže s ústřední myšlenkou. Jemu náleží vstupní scéna, kdy se dovídá o jednoduchém a přece tak zcela nedosažitelném ideálu hellenské kalokagathie, jemu náleží nejdůležitější peripetie v posledním dějství, kdy soudcovská nemilosrdnost na chvíli zakolísá a již již ustupuje lidštějšímu chápání. V soudní této scéně — a soudní scény ode dávna jsou Mariovou slabůstkou — lidskost se dostává k slovu ústy vzníceného hocha, který cítí drtivou váhu tak zv. lidské spravedlnosti a od ní se odvolává k vyššímu řádu soucitu a odpouštění. Cosi slovanského slyšíte z těchto křečovitých výkřiků, snad něco z ruských mučivých sebeobžalob, mně osobně tu zaznívá chlapecké visionářství z Wyśpiańského Soudců — ale jest to křesťanství, co promlouvá ústy Lionellovými? a jest to náboženství, v jehož apotheosu vyznívá Mariova Parisina? Nedejme se klamati náladovou statí, jíž autor v novinách provázel svou ferrarskou skladbu. Nevěřme mu, tváří-li se beránkem, nedbejme sentimentálního elegika, hledejme krutý výraz dramatikův.

O tom však přesvědčí neklamně konec druhého dějství. Ten by zasloužil, aby byl zbásněn velkým básníkem; ten v sobě shrnuje tragický paradox Mariovy bytosti: Do prachu skrčen pod křížem modlí se zarputilý tyran, aby mu spasitel nedal býti měkký; boha lásky prosí smrtelník o dar nenávisti; zatvrď nám naše srdce — tak asi zní jeho hlas —, trestej vinu, tak jako my se mstíme na našich vinnících. Souhlasně s takovouto modlitbou rozhodne na konci posledního dějství neúprosný legát, souhlasně s ní zaznívá závěrečný chorál, velebící nejvyššího slitovníka v okamžiku, kdy obět vedena je na popravu jako zvěř na porážku. Nejsou ojedinělé takové momenty u dramatika Marie, jenž zná silný účinek modlitby šeptané nad dokonanou křivdou, zná těžit z křiklavých dissonancí mezi povznášejícími vzlyky a brutální skutečností, zná slova »staň se vůle tvá!« doložit obrazem surovosti, beznaděje, štvanice. Proto bývá výsledek, k němuž směřuje, takový černočerný pessimismus, proto se šklebí nad jeho dramaty grimassa pohlaví, obluda smrti, smutek ubité existence, proto pod jeho slovy jako by se ozýval zvuk jediný: skřípění zubů.

Ale skřípající účinek nevyplývá jen ze základní myšlenky a z hrůzy, k jejímuž vyjádření spěje; skřípajících slov, konvulsivních

gest, nezamýšlených pošklebků a neurvalostí je pln i sám děj, který ve zvláštní nestylovosti k sobě řadí poetičnost, leckdy mdlou a odvozenou, a nejeden nevkusný detail výrazu i akce. Ve snaze, aby zdůraznil dvojakost ferrarského markýze, zmateně, »goticky« cítícího, leč k renaissanci se vzpínajícího, autor hromadí tolik jeho sobeckých vlastností, že vzniká až karikatura velké oné doby. Je příznačné, že despota mluví o své touze po penězích s takovou hrabivostí; peníze chce »vymačkat« z poddaných i z ženy, peníze jsou z důvodů, proč ji dá popravit, peníze, peníze volá to ze všech koutů paláce, jejž jsme si představovali ozářen legendou o kráse renaissanční doby. Jar. Maria s ní jakýkoli nimbus rve a cuchá. Podporování uměn? ale ano, ze sběratelské vášně; universita? básnictví? znovuzrození antiky? ano, ale jen aby sousedé závistí sezelenali; a že to krásně působí; a že to přec jen vynáší. Ruku v ruce s lakotou jde u markýze — a jeho povahokresba je pro autora příznačnější než postava Parisinina se svým nadženstvím a nadlidstvím —, ruku v ruce s jeho nenasytností kuběnami a zlatem jde jakási bolest člověka zrozeného k špatnostem a toužícího po dobru, po odříkání, po harmoničnosti. Ano, zoufalá snaha o dosažení souladu a vnitřního smíru činí tohoto knížete docela typicky mariovskou figurou.

Snaha o dosažení souladu vyznačuje též dramatickou dikci. A přec, jaké nesrovnalosti, jaké nesouzvuky tu jsou v nejtěsnějším, nemožném spojení. Básnický obraz a vedle toho »ani muk«; vzlet a dech přírodního cítění a v jeho sousedství prosaická všednost; iambický spád se vší svou strojeností a únavností vazeb a slovosledu, leč mezitím bryskní výbuchy neukáznitelné vášnivosti. A přec: i tyto podivnosti k autoru Mariova rázu jako by patřily; nedovedu si ho představit zharmonisována, protože souladu by mu bylo obětovati dramatické kvality, jež prýští z jeho citové rozvrácenosti, z jeho neurovnanosti myšlenkové. Ani scény, povážlivě hraničící s tragediemi efektních sensací (v Mariově minulosti je napínavá hra z ruské revoluce), ani scény černocha přinášejícího bílé lekníny anebo Parisiny vedené ke špalku, nedovedu si odmyslit z bizarní a rozechvívající této dramatiky, míchající čerň s bělostí, rouhání s prostracemi, útlodechost se siláctvím a mající svůj smysl a svou dramatičnost v nitru složeném z bolestně neurovnaných protiv.

Nepostavil jsem do středu svých poznámek Parisinu samotnu, na jejímž podání osvědčila paní Májová, že dovede postavu, pro niž není předurčena, zahráti s kroceným žárem a zadržovanou prudkostí. Rafinovaná a výstřední, tyranská a nedopočítatelná, jest tato Mariova hrdinka krvežíznivější sestrou jeho Isoldy. A je stejně jako ona a jako předchozí ženské bytosti v jeho tvorbě dokladem jeho snahy, ke kladnějšímu typu se prodrati, dostati se ven z podvečera věku a mimo okruh vrozené, nepřekročitelné dekadence.

Emil Pauer:

Ballada o leknínech.

Z knihy ballad a romancí.

Nad strmým labským břehem se zvedá pyšný hrad,
tam krásná paní sídlí — ó srdce plno zrad!
Sen lásky rádo skýtá, je čarovný to dar,
když splyne květem růží, kde šumí touhy var,
však sotva sladký splynul, jak v temno spásy svit,
již zrádně zase prchá a nechá srdce mřít. — —
Ten oměj v pohár blaha,
ten květ i dýku vraha,
teď z něžných rukou krásky
i Teverino-lovec, ten sličný musí vzít.

U nohou krásné paní lká rozrušen a bled:
»Kdy milosti pln opět tvůj na mne slétne hled?
V ráj zavedla tvá ruka, však, věru, na mžik jen,
byl ráj a bylo štěstí, vše prchlo jako sen!
Ó nechtěj, abych věřil, že démon k číši zval!
Byl přerušen můj doušek a na rtech zbyl jen pal,
jen touha schýlit k retu,
zas krásy moře květů,
byť bych i v polou číše
los, mříti vůní růží, v své bouřné srdce vsál!«

Tak Teverino šeptá, leč smutný jeho hlas,
jen zlomyslný úsměv na růžná ústa střás' —
Ta hovoří teď v tichu: »Ó zanech stesku již!
Dám úkol ti, buď smělý, ó tak jen doufat smíš!
Pln touhy zrak můj z rána k protějším břehům slét',
tam nad tůněmi houpá se mnohý sněžný květ,
tam v bouřné noci chvíli
nechť loďka tvá hned pílí,
hrst leknínů mi přines,
jen za ně dám ti růže — svou náruč i svůj ret!« —

Noc bouřná je a temná, běs pustil vichr z pout,
v člun Teverino stoupá, člun žene rychle v proud,
boj rozpoutal se děsný, člun zmítá se jak list,
tu blesk i rachot hromu, vln chechtot, vichru hvizd.
Leč Teverino nedbá — Co bouř mu, vichru kvil?
sen lásky, plný kouzla zas dodává mu sil.
»Chci leknín!« v bouři volá —
»Ó nevzdám se tak zhola!
Ty květy musím míti,
i byť je na svých ňadrech sám vládce hlubin skryl!« — —

Tak zní to v chorál bouře a temný hukot vod,
zas mocný úder vesel dál v bouřný živlů hod.
Střed proudu loďku zchvátil, jí divě bije v bok,
a vlny jako šelmy a každá dravý skok,
a vlny jako vlci, jen zadávit a rvát,
jak tříska praská veslo, zas vlny skok a chvat.
Tu vlna v loďku skočí,
člun letí a se točí,
v tmu výkřik a zas výkřik —
až šumný vír vše zhltne — vod nenasytný kat. — — —

Nad pyšnou hradní věží za mrakem letí mrak,
v mdlém svitu noční lampy sen tíží krásný zrak —
Tu náhle kroků hlasy — zas ticho a zvuk hned,
to kliku stiskl kdosi — Hle — Teverino bled! —
»Hoj, tu jsem, krásná paní!« zní v šero dutý hlas —
»Hrst lekninů jsi chtěla — ó viz je plny krás!
Však více krásy chová,
přec hruď tvá leknínová,
na ňadro dám ti leknín,
ty za něj dáš, má milá, své krásy všechen jas!«

»Dík!« šeptá krásná paní, leč slovo zní jak vzdech —
»Jsou chladny tvoje ruce a mrazný je tvůj dech!
Ó jak to na mne hledíš! Tvůj pohled hrůzný jest!
Zda tys to, Teverino? — Ó není vše to lest? —
Ó přestaň, přestaň líbat — tvá ústa ledu chlad —
Tvé ruce na mé šíji — ó pryč, ó pryč, to had! —
Ten had mne tíží, drtí,
to objetí je smrtí —
Ó probůh, Teverino! —
Ó smiluj se, ó smiluj! — Což nemáš mne již rád?« — —

Tak paní lká a stená, tak úpí v noci tiš,
pak náhle zase ticho — je právě půlnoc již.
Hlas kroků zní zas chodbou, pak v hloubi tichne kdes,
jak pod hradem by do vln, do vodních hlubin kles'.
Báň nebes již se jasní, v ní dennice plá třpyt,
již první záblesk jitra se v hradních oknech kmit',
Zří zlaté slunko ranní,
na loži mrtvou paní,
na chladné ňader vlně
hrst lekninů plá, hýří svou bělí v jitřní svit. —

Karel Klostermann:

Úzkosti pana „státního návladního“.

(Humoreska ze šumavského soudního ovzduší.)

Řada let tomu, co zastával úřad funkcionáře státního návladnictví při c. k. okresním soudě v šumavském městě S** na samém úpatí šumavských hor, pan Řehoř Graumichl, takto manipulační úředník zeměpanský na výslužbě. Minulost jeho nebyla právě pestrá: za jeho mládí jej odvedli k vojsku, kde stav se účetním poddůstojníkem, vysloužil dvě kapitulace, načež byl jmenován berním nebo celním asistentem. Dosáhl jedenácté hodnostní třídy a výše se nikdy nedostal, přes to že přežil několikerou reorganisaci úřadu, v němž trávil svoje leta; zdá se naopak, že při každé takové reorganisaci ho strčili spíše nazpět, aspoň relativně, než že by ho byli nechali postoupiti. Když posléze vstoupil do výslužby, tělesně jsa ještě dosti silen a zdráv, usadil se v S**, nedaleko své rodné dědiny. Náhoda tomu chtěla, že právě oné doby bylo uprázdněno u c. k. okresního soudu místo návladního funkcionáře, i ucházel se o ně a, ježto jiných žadatelů nebylo, bylo mu svěřeno.

Pan Řehoř Graumichl byl od přírody dobrák, povždy spokojený se svým osudem; nikdy nereptal, nikdy si nestěžoval, své představené měl v úctě a nikomu na světě nestrojil úkladů; dostalo se mu za života údělem mnohem více holubičí prostoty nežli hadí prozíravosti a nejméně hadí zlomyslnosti.

Byl přesvědčen, že titul »státního návladního«, jímž pan okresní soudce, který si rád zažertoval, jej oslovoval a jímž po tomto i oba právní adjunkti, pan listovní, pan kancelista a pan oficiál jej uctívali, mu právem příslušel, přivykl mu a byl jím hrd. Roční odměna jednoho sta padesáti zlatých, spojena s jeho funkcí, byla mu vítaným přídavkem k jeho nevelkému výslužnému.

Výmluvným pan »státní« v pravdě nebyl; po veškero trvání jeho funkce návrhy, jež přeskočily ohradu zubů — mohlo-li se mluviti o takové ohradě, vzhledem k tomu, že byl kolozubý — omezovaly se na typickou formuli: »Činím návrh, aby obžalovaný byl uznán vinným po rozumu zákona.« — Vedle svědectví pana okresního soudce uteklo nad to hodně vody v řece, jež protékala městem, než pan »státní« se naučil pronésti tuto významnou větu v souvislosti a tak, aby se při ní neprořekl aspoň jednou. — Nikdy se neopřel advokátu, jenž hájil obžalovaného; nikdy se neodvolal z rozsudku soudu, byl-li obžalovaný zproštěn obžaloby; vyslechl naopak s naprostým, stoickým klidem takový osvobozující rozsudek, ponechávaje bez závisti vítězství protivníkovi státní prokuratury a vzdávaje úctu soudu i tím, že si nesedl, třeba dávno už bylo po slavnostním rozsudku, ale i nadále na nohou stál. Kancelista Kropáček, který prý měl zlý jazyk, tvrdil, že pan »státní« tak činí proto, že nikdy neví, byl-li rozsudek již pronesen nebo bude-li ještě něco následovati. Budiž tomu jakkoli, nikdo mu nezazlíval této zamlklosti, ježto veškeren

soudní personál správně a moudře uvážil, že právě tato mírumilovnost pana »státního« urychluje vyřizování věcí a ušetřuje zbytečného psaní.

Pokud se týká soukromých poměrů pana »státního«, třeba se zmíniti, že byl vdovcem a otcem jediné, tehdá již asi třicetileté dcery, která zastávala jeho domácnost. V městě samém pan Graumichl se nedružil k nikomu a také málokdy si zacházel do hospody. Říkával, že rodina je mu nade vše a že se mu protivuje zůstaviti dceru o samotě; těžko říci, byla-li tato stárnoucí panna svému otci povděčna za tuto něžnou jeho péči; byla ostatek také dost málomluvná a na pohled se vzdávala ve svůj osud, neprovdati se.

Jen v sobotu večer, bylo-li počasí příznivé nebo aspoň obstojné, pan »státní« z pravidla opouštěl domácí svůj krb, k němuž se pak sotva kdy před půlnocí vracíval. Chodil totiž za město, do D**, osady asi hodinu vzdálené, překrásně položené blíže řeky, která protékala jeho působištěm; krásné přírodě ovšem jeho vycházky neplatily, té by v noci byl neužil, i kdyby po ní byl zatoužil, ale jeho příteli z mládí, panskému hospodářskému úředníku Krákorovi, spřízněnému s ním duchem a nazíráním. Byla to dojista zase jen zlomyslná pomluva, tvrdil-li pan kancelista Kropáček, že politické a jiné názory páně Krákorovy jsou panu »státnímu« věci velmi vedlejší, hlavní však ta okolnost, že pan »státní« se u onoho aspoň jednou za týden do syta a zadarmo nají a napije a nad to z pravidla své dceři »výsluhy« přináší, kus másla, sýr, půl bochníka chleba atd. Pan Krákora jej totiž častuje ve výčepě panského pivovaru nejen pivem, ale i večeří; ale o nějaké výměně názorů nemůže prý býti řeči, ježto pan Krákora je právě tak málomluvný jako pan Graumichl; sedí prý druh podle druha němi jako kapři, pijí a jedí.

Pan Kropáček ve své zlomyslnosti patrně přeháněl; ježto tu a tam mezi nimi dochází přece jen do hovoru.

»Dnes je hezky,« řekne pan státní.

»Ano, hezky,« odpoví pan Krákora.

»Trošku chladno,« praví na to pan státní.

»Ano, trošku chladno,« přisvědčuje pan Krákora. —

A jindy: »Bolí mě v kloubech,« stěžuje si pan státní.

»To je asi revma,« prohodí útrpně jeho přítel.

»Možná, ale možná taky, že ne. Člověk se nadře jako pes. Celé odpoledne jsem proseděl; řekl bych, je z toho hustá krev. Také po dva dni nemám stolici.«

»Vezmi Glauberovu sůl — ta ti pomůže.«

»Myslíš?«

»Myslím.« —

Toť ovšem už výměna názorů, že člověk chápe, proč pan státní při ní vysedí do půlnoci a potom sám a sám se vrací do vzdáleného domova příšernou noční tmou, v zimě dokonce i za třeskutého mrazu, kdy sníh pod každým krokem kvílí kovovými zvuky.

»Přec znáte poříční nivy a ostrovy u D**, pane státní,« oslovil tohoto kteréhos dne v expeditu pan kancelista Kropáček, »dáte mi za pravdu, řekl-li jsem onehdá panu listovnímu, že v celých Če-

chách by se sotva našla krásnější krajina: nivy zelené jako brčál, ostrovy porostlé starými, mocnými topoly, habry, olšemi, osikami, bystře tekoucí říční ramena, voda v nich čistá jako křišťál, tak že bílé oblásky na dně se lesknou jako stříbro, vedle těchto tůně starých vod, oddělené nánosem od jiných vodotoků, černé jako inkoust, vroubené vysokým rákosím a hustým křovím vrbovým; vysoké skalní stěny na levém břehu, na pravém pak bujné lučiny, jež vroubí a místy ostře ohraničují kusy černého smrkového a borového lesa. Najmě ty ostrovy jsou překrásné, povídám mu; les působí dojmem pralesa, protékaného množstvím peřejících se, v bílé pěny se tříštících vod, a podrost je tak hustý a bujný, že nelze ani vniknouti do těchto houštin. Z jara pak, když se přiženou kalné toky tajících horských sněhových spoust, řeka zmohutní, že se podobá ohromnému veletoku, ledy hřmíce se tříští o staré stromy, houštiny, nivy i lučiny zaúpí v burácejících, vířících proudech. Je to podívaná svého druhu jediná, a přece, vidíte, listovní, který žije už plných deset let v našem městě, nebyl ještě ani jednou v D**. Co tomu říkáte, pane státní? — vy, který tam docházíte každého týdne, proto že máte smysl pro krásu a milujete přírodu? Za to si vás také vážím, ale listovního si vážiti nemohu — pitomě a bez ducha se potácí světem.«

Pan »státní« vyslechl tuto řeč s udivenou zvědavostí člověka, jenž slyší poprvé, co nikdy nenarazilo na jeho uši a o čemž se mu nikdy ani nezdálo.

»Pravda, pravda, pane kancelisto,« zaskuhral, »hezky je tam v těchle D**, ale ostrovů a pralesů jsem tam neviděl, ježto býváme s panem Krákorou obyčejně v pivovarském výčepu, jehož okna vyhlížejí na silnici; těmi je vidět na náveský rybníček a na několik topolů, stojících na jeho hrázi.«

»Nu, pivovarský výčep a vyhlídka jeho okny — pravda, to je také pěkná krajina. Co tam stojí pivo?«

»Deset krejcarů litr.«

»Dostanou prý se tam taky pstruzi; je to pravda?«

Ve mdlých, ospalých očích páně Graumichlových jako by se bylo zablesklo. »Ano, někdy jich tam mají,« odpověděl. »Někdy jsou také jitrnice nebo poslouží domácí tlačenkou. Všecko je tam výborně upraveno. Paní stará je znamenitá kuchařka. V zimě bývají také lipani, smažení na másle, s kmínem . . .«

»Lipani? — prosím vás, co je to?«

»To jsou ryby na způsob pstruhů, ale mně chutnají lépe, protože jsou větší a více vydají.«

»A po čem je tam platíte, tyhle lipany?«

Pan státní pokrčil ramenoma. Podobalo se, že přemýšlí, kterážto mozková námaha vyvolala bolestný rys na jeho obličeji.

»Opravdu,« zakoktal po chvíli, »nemohu vám říci s určitostí; pan Krákrora nedovolí nikdy, abych platil.«

»Tak? — hodný pán patrně, tenhle pan Krákora. Ale rcete, pane státní, nebojíte se někdy, když tak sám samotinek se vracíte do města za hloubných, temných nocí?«

Oči pana státního zamžouraly poněkud udiveně.

»Nu,« pravil po nějaké chvíli, »čeho bych se bál? Cestu znám, zabloudit nemohu, a škarpám se vyhýbám, ježto za zvláště tmavých nocí se ubírám raději třebas blátem prostřed silnice nežli po kraji; loupežníků pak, kteří by člověka mohli přepadnout, chvála Bohu u nás není.«

»Ale přece všelijaké luzy jest, pane státní. O tom vás přece poučily vaše úřední funkce. Přece víte ze své prakse, že právě obyvatelé krásných D** nejsou andělé. Však sotva mine měsíc, aby některý z nich nepropadl trestu u zdejšího soudu.«

»Tak?« — vydralo se z hrdla pana státního. »Opravdu, nepamatuji se. Kde že bych se pamatoval? Udá se tolik trestných věcí — člověk pro jednu zapomíná na druhou.«

»Tím lépe pro vás, že dovedete zapomínat na takové věci. Pokud mne se týká, vsadil bych se, že pstruzi a lipani, které paní stará vám předkládá, jsou kradené.«

»To snad přece ne. Nelze za to míti, že pan Krákora, který zná moje úřední a společenské postavení, by mě častoval kradenými rybami. Tomu nikdy neuvěřím.«

Vyšší řízení přerušilo tento hovor; objevil se úřední sluha se vzkazem, aby pan kancelista ráčil přijíti k panu okresnímu soudci, načež také pan státní vyšel z expositury, aby byl přítomen několika trestním líčením v úřadovně jednoho z pánů adjunktů. Vyseděl tam tři hodiny, navrhl několikrát, aby obžalovaný byl uznán vinným po rozumu zákona, a šel domů, nijak nejsa rozrušen tím, co mu řekl pan kancelista, ani se necítě pokořen, že právě onoho dne všickni obžalovaní byli zproštěni viny, ba holubiči jeho duše se nezalila žlučí, když advokát obhájce kteréhosi z obžalovaných prohodil jízlivě, že nechápe, proč pán státní neodvolal obžaloby, ježto je přece nad den jasno, že obžalovaný skutku za vinu mu kladeného ani dopustiti se nemohl, což přece vyšlo na jevo při prvních slovech líčení, tak že dlužno za to míti, že pan státní, neohluchl-li, aspoň usnul.

Jak již praveno, tohle všechno nehnulo klidnou myslí pana státního ani při samém líčení, ani doma. Také své rozmluvy s panem kancelistou nevzpomněl a teprve večer, když uléhal, připomněl si ji, ale hnedle mu zase vyletěla z hlavy, když si řekl, že nejspíše jen závist promluvila z toho pána, který mu nepřeje bohatých hodů ve výčepě pivovarním.

Teprve po několika dnech, když se zase ubíral domů z D**, vzpomněl si zase na tuto rozmluvu a, jak kráčel lesem, jímž silnice vedla, nocí a tmou, poprvé naň dolehla úzkost. Přišlo mu na mysl, že je sám a sám v této odloučenosti a že by nebylo příjemno, kdyby se tu setkal s některým členem luzy, o níž mluvil kancelista. Cítil studený pot, který mu vyrazil na čele a na zádech a přidal kroku. Asi po čtvrthodině, která se mu zdála bez konce dlouhou, přivedla ho cesta k řece, jejíž vody mocně šumíce, asi dvacet metrů pod ním se tříštily o úpatí skalní stěny, která jemu po levici příkře padala do samé řeky. Záře měsíce jen mdle prosvítala trhanými mraky zastírajícími noční oblohu, tvořila dlouhé, lámající se, fosforeskující

pruhy na rozčeřené, drobnými pěnami věnčené hladině vodní jako inkoust černé, a vrhala mihotavá, příšerná světla na tmavé koruny olší, které vroubily protější břeh.

Pan státní se mimovolně několikrát ohlédl, nejde-li někdo za ním; setkati se s člověkem zlé vůle na tomto nebezpečném místě bylo by nesporno věcí velice povážlivou: o sobě nepatrný náraz by stačil, svrhnouti ho do hloubky a vířící se černé vody, které naň působily svrchovaně děsivým dojmem, postaraly by se, aby na věky umlkla ústa, dovolávající se přísného užívání zákona . . .

Než, nikoho nespatřil ani ničích kroků neuslyšel a záhy měl za sebou nebezpečné místo. Uklidnil se a jal se rozjímati, zavdal-li vůbec komu příčinu, aby se mu chtěl mstíti, zvláště pak, byl-li jeho přičiněním a po jeho návrhu odsouzen některý z obyvatel D**ských, ale přes všecko lámání hlavy nepřišel mu na pamět ani jediný, a ze všech rozčilujících myšlenek, které jej děsily cestou, zbyla mu jen jediná: vztek na kancelistu, jenž zcela zbůhdarma mu nahnal tolik zbytečného strachu z D**ské sběře. Došed domů, probudil spící již dceru, jejíž nevrlý, ospalý obličej se trochu vyjasnil, když jí doručil cosi zabaleného ve spoustě papíru, řka: »Pozdravuje tě pan Krákora a posílá ti tohle. Pochutnáš si, je to znamenité.«

»Co je to?« ptala se, pokoušejíc se, zjistiti hmatem obsah balíku. »Je to nějak měkké.«

»Bodejť by to bylo tvrdé!«

Zvědavě jala se rozbalovati papíry; než otec nečekal, až by s tím byla u konce. »Poslechni, Lojzičko,« tázal se jí, »zmínil jsem se někdy před tebou, že v D** je zvláštní nějaká taková darebácká sebranka, na příklad rybní pytláci, které jsme soudně potrestali?«

»Na mou věru, tohle je peprný sýr!« zvolala Lojzička, která se zatím dostala na obsah poslaného jí balíku, z něhož vycházel zápach nikoli ušlechtilý. »Tohle si pan Krákora mohl nechat . . .«

»Nereptej a buď ráda. Jaktěživa jsi nepožila tak výtečného sýra,« vece káravě otec; »až si ho namažeš zítra na chléb, vzpomeneš vděčně pana Krákory. Ale nech toho nyní, o ten sýr neběží, ale ptal jsem se tě . . .«

A opakoval svou dřívější otázku.

»E, co pak já vím? co pak je mi do rybních pytláků!« odpověděla velmi nevlídně. »Což pak ty mi někdy povídáš, koho soud odsoudil . . .«

»Dobře. Ty tedy nevíš nic o takových pytlácích a nic o tom, že by byli bývali trestáni. Řeknu tedy kancelistovi Kropáčkovi, že je planý tlachal, a má-li z čeho strachu, ať si ho ponechá pro sebe.«

Lojzička nechápala, kam řeč otcova míří, ale, ježto byla ospalá, a při tuze špatné míře, nevidělo se jí nijak vyžádati si od otce nějakých výkladů, uklidila sýr a šla spat. —

S oné doby pan státní dával bedlivě pozor, není-li z D** který z obžalovaných, proti nimž se dovolával odsouzení po rozumu paragrafů trestního zákona. Toť byl po několik neděl z generalií i speciálií obžaloby jediný bod, který jej opravdově zajímal. Než, provedla se řada líčení, ale z D** nepocházel ani jediný ze souzených a tak

se posléze stalo, že pan státní téměř zapomněl na řeči páně kancelistovy, které svého času mu přivodily tolik neklidu. Chodil také jako dříve každé soboty do D** a vracel se pozdě v noci, aniž se mu co přihodilo, co by bylo znovu vyvolalo někdejší obavy.

A přece pan kancelista mluvil do jisté míry pouhou pravdu, pokud se tehdá zmínil o jisté kategorii D**ského obyvatelstva. Žili. byli a žijí, jsou tam snad do dneška jistí živlové, široko daleko známi, valné pověsti se netěšící; slušní lidé se jim vyhýbají, štítí se jich a do jisté míry i bojí. Nejsou to cikáni, protože jsou usedlí, ale cosi nestálého, kočovného jest v nich přece; doma se drží velmi málo, ani ve dne ani v noci by jich člověk nezastihl. Některý z nich má políčko, ale pracím na něm nevěnuje mnoho času; také mívají kravku nebo kozu nebo vepříka, ale záhadou zůstává odkud berou krmení pro tato užitečná zvířata. Jiní ani pozemku nemají, ani domácího zvířectva a přece jsou živi. V pravdě živí řeka ty i ony; živí je vším, co její vody s sebou přinášejí, co v těchto vodách žije a co roste na jejích březích. Žně mají, když se plaví dříví, když nesčetné tisíce mocných smrkových polen plovou po mohutných vodách, vyhozené proudem leží na mělkých pisčinách nebo váznou ve skalách slapů; dravé bystřiny výše položených končin šumavských, zmohutnělé prudkými přívaly nebo tajícími spoustami sněhu, rvou se strání a svahů také celé stromy a snášejí je k řece, která zmocnivší se jich, dál dolů je žene; vody zaplaví vaziště, kde leží pohromadě klády, latě a tyče, z nichž upravují se vory, uchvacují tyto zásoby, trhají napolo svázaná plta, odnášejí všecky tyto spousty dříví, nečekajíce, až by lidské ruce jim je svěřily, opadávajíce pak, často právě tak rychle jako zmohutněly, skládají je na mělčinách, ucpávají jimi tiché zátočiny, vyhazujíce je na břeh a sedlají balvany, vystupující ze dna až k hladině.

Chodí ovšem podle obou břehů řeky ustanovení na dohled drvaři, kteří, vyzbrojeni dlouhými háky, uvázlá polena strkají zase do proudu a klády i drva vytahují, aby je zachránili, ale jakže by stačili zmoci všecky naplavené spousty! Plíží se za nimi pobřežní vodní supové, kteří všecko vyslídí, jimž všecko se hodí; čeho sami nepotřebují, to někam zašantročí, o odbyt není zle. Povídá se o nich také, že tahají z vody mrtvoly utopených zvířat, krav, ovcí, vepřů, srnců, i mršiny takových, které, zahynuvše přirozenou smrtí nebo třebas i nákazou, svými majiteli byly prostě hozeny do vody — zdravotní zákony a předpisy bývají velkým dýmem obyvatelům výše položených končin šumavských a ani ve snu jim nepřichází na mysl, aby takovou zdechlinu zahrabali, neřku-li aby věc ohlásili úřadům, z čehož by jim vzešly jen obtížné a vedle jejich přesvědčení zcela zbytečné pochůzky. I takový, jiným smrtelníkům odporný dar matičky řeky je těmto fanatikům samozvaného pobřežního práva velevítaným požitkem a jest opravdu s podivením, že se ještě nikdy neproslechlo, že by byli po jeho požití vzali újmy na svém zdraví...

Rybolovu v řece tito piráti ovšem také nedrží v nájmu, ale to jim nijak nevadí, aby ho neprovozovali velmi pilně a s nepopiratelnou dovedností. Není dojista jejich zásluhou, že v řece jsou ještě

pstruzi, vychytávají jich tisíce s každým rokem. Píchají lososy dlouhými vidlicemi a v zimě, když voda žene tříšť, vycházejí v noci se smolnicemi a chytají do drátěných ok, připevněných na konci dlouhých, pružných prutů, lipany, jež jejich kočičí oči vyjímají na dně řeky i na místech, kde tato měří více než metr hloubky.

Také lesy a porosty ostrovů a niv zaručují jim každého roku značný výdělek: dodávají kromě paliva také kůry, smoly, vrbové proutí, z něhož pletou košíky, a nad to pastvy jich dobytku. Ani stý díl všeho pychu, jehož se dopouštějí tito říční, pobřežní a lesní piráti, nevychází na jevo, aspoň žádný úřad o něm nezví, jednak proto, že chlapíci jsou neobyčejně mazaní a opatrní, jinak také z té příčiny, že zřídka kdy se najde člověk, jenž by se odvážil svědectví proti nim, ježto každý se bojí jejich msty a snad ještě více soudních obsílek; leda tu a tam, když dopadnou zrovna některého z nich při samém činu a věc se udá, promluví poslední slovo c. k. okresní soud v S**. Ale i pak běží pravidelně jen o přestupek a jen velmi vyjímečně věc béře vážnější obrat a projedná se u krajského soudu. Několik dní vězení takový odsouzenec přijímá s naprostým klidem a přespí je jako sysel ve své díře; soudní útraty, které bývají přídavkem vyměřeného trestu, postihují je mnohem krutěji, vynucují i slze z jejich očí a rozvazují jindy velmi neohebný jejich jazyk, tak že soudu se dostává slyšet dojemné a srdce rvoucí líčení jejich bezměrné bídy a zvláště strádání jich nevinné rodiny.

Není snad člověka v S**, jemuž by nebylo známo vše, co zde uvedeno; jedině v mozku pana »státního návladního« Graumichla, přes to, že tento pan nejednou při líčení s některým z nich navrhoval, aby »byl uznán vinným ve smyslu obžaloby a trest mu byl vyměřen po rozumu zákona“, nezůstalo o tom ani stopy vzpomínky; jeho spravedlnost, slepá v pravém smyslu tohoto slova a do jisté míry i hluchá, neohlížela se na osobu ani osoby neznala ani žádného jména si nepamatovala; jedině zmínka páně kancelistova o sběři D**cké, před níž třeba se míti na pozoru, otevřela jí na nějaký čas ne-li oči, tož aspoň uši, ale, jak již podotknuto, i ty záhy zase zalehly.

Kteréhos srpnového odpoledne konalo se zase trestní líčení u c. k. okresního soudu. Bylo horko a pan státní, který zaujal své místo ještě než líčení započalo, upadl v jakýsi stav ztrnulosti, z něhož se probral jenom velmi neúplně, když soudní sluha uvedl do síně tentokráte dva obžalované najednou, staršího, asi padesátiletého muže drobné postavy, jehož bradu a líce zrovna nezdobilo husté strniště po povrchním holení divoce klíčících, jako len plavých vousů a jehož bleděmodré oči, jako by plovoucí v syrovátce, téměř vesele mžouraly, vedle něho pak mladíka asi dvaceti let, škaredě se mračícího, zavalitého, s velikýma, skoro černýma rukama, připomínajícíma tvarem i rozměry na medvědí tlapy. Oděv obou byl nad míru zchátralý a špinavý, a odporný, téměř nesnesitelný zápach po shnilém tuku, bahně a připálené smole se z nich šířil.

»Vy se jmenujete?« táže se staršího pan okresní soudce, jenž vedl líčení.

»Jak se jmenuju? Nu, jmenuju se Matěj Koukolík, milostpane soude.«

»Kolik je vám let?«

»Ani nevím, ráčej vodpustit. Snad padesát let. V lejstrech to bude zanešeno, prosím.«

„Odkud jste?«

»Z D**, s dovolením.«

»Katolík? ženatý?«

»Tak, tak — ale žena mi stůně.«

Jak jméno dědiny D** doznělo na sluch pana státního, jeho obličej se křečovitě stáhl; probudil se rázem ze své ztrnulosti, povstal dokonce ze svého křesla, nic jinak, než jako by se již pronášel rozsudek, což dotud nikdy se nestalo, a jeho oči se upřely s výrazem neslýchaného zděšení na neladném zjevu Matěje Koukolíka. Po chvíli zase si sedl.

»Máte rodinu?« tázal se dále soudce.

»S dovolením, vzácný milostpane soude, mám pět dětí. Tuhle ten je, s odpuštěním, nejstarší.«

Ukázal na mladíka vedle něho stojícího.

»Byl jste již trestán, viďte?« vyslýchal dále pan soudce, přebíraje se ve spisech.

»Trestán, povídaj', milostpane? — to ráčej bez toho vědět... ale jaktěživ jsem nic neudělal... Do toho mě přivedla jen lidská špatnost... Ani pomyslit si nemůžou, milostpane, jak špatnej je ten lid u nás. Slovo pravdy neřeknou...«

»Počkejte! — nemluvte toho tolik a odpovídejte jen na to, po čem se vás budu ptát.«

»Chtěl bych jenom vědět, jak Pánbůh se dívá na takový lži! Dnes taky...«

»Mlčte!« vece přísně soudce.

Ukázalo se, že důstojný, vždy nevinně osočovaný Matěj Koukolík byl trestán šestkrát pro přestupek krádeže a jednou pro zatajení nálezu.

Došlo pak na generálie mladšího Koukolíka, který zcela naopak svého zploditele zcela zarputile mlčel, tak že táta musil za něho zaskočit.

»Pro Boha jich prosím, slavný milostivý císařský pane soude,« pravil tento, »nelíběj' se hněvat na toho chlapce. Von je tak hloupej, že hubu votevřít neumí. To je jeho nechčestí a mí taky! Stydět se za něj muším...«

»Zdá se, že mluvení obstaráte vy.«

»Co dělat? — on je jako zařezanej samým strachem, dyž vidí pána! Ale, aby byl něco udělal, chraň Pánbůh! Kuřeti neublíží...«

»No, už dost!«

Ukázalo se, že Koukolík mladší — jmenoval se taky Matěj — byl trestán pro krádež jen dvakrát a jednou pro ublížení na těle a násilí.

Věc, o niž běželo, byla krátce tato: Matěj Koukolík nabodl na vidlici asi sedm kilogramů těžkého lososa, načež jeho nadějný zplo-

zenec skočil do vody a vytáhl rybu, při čemž oba byli dopadeni nájemcem rybolovu. Ježto v průvodu onoho byli dva mužové, byla ryba odňata oběma pytlákům a učiněno bylo na ně trestní udání.

Matěj Koukolík se hájil velice výmluvně, i když trojice svědků jej usvědčovala.

»Jak pa' se může říct, že jsme tu rybu ukradli,« pravil, »dyž tomu tak nebylo. Dovolej', milostpane, abych jim řek', jak to bylo! Ten losos byl leklej a voda ho nesla; tak jsem chlapci řek', aby ji vytáhl z vody. My takovou rybu ještě sníme, ale jinej by ji nejed', voni taky ne, milostpane...«

Po skončeném výslechu obžalovaných a svědků soudce vyzval pana státního, aby učinil návrh. Pan Graumichl na smrt bledý, vjel si rukou několikráte do řídké kštice, povstal, sedl si zase a opět vstal; ruce jeho se chvěly, celým tělem jako by horečka lomcovala. Tak stál a mlčel drahnou chvíli. Protokolista se dušeně chechtal... Posléze se vydralo z hrdla jakési chroptění.

»Navrhuji... navrhuji,« jal se bláboliti, »aby smysl... zákona... aby obžalovaní... aby po rozumu obžalovaných... chtěl jsem říci, aby po zákonu rozumu... ne, ... aby...«

»Chcete říci, aby obžalovaní byli uznáni vinnými a potrestáni po rozumu zákona«, přišel mu na pomoc soudce, který se přímo nadlidský namáhal, aby zadržel propukající smích.

»Tak jest,« opakoval po něm pan státní hlasem umírajícího, »aby byli potrestáni po rozumu zákona...«

»Obžalovaný« — pan soudce se obrátil k Matěji Koukolíkovi staršímu — »rozuměl jste, co řekl pan státní zástupce?«

Oči Koukolíkovy zaletěly plaše nejdříve k tázajícímu soudci, potom k panu státnímu, na němž chvíli utkvěly, načež se vrátily k soudci.

»Poníženě prosím, vzácný milostpane,« odpověděl váhavě, »ráčej'-li myslet tuhle toho pána, co ten řek', tomu jsem nerozuměl.«

»Pan státní zástupce.« jal se mu vysvětlovati pan soudce, »žádá, abyste za svůj čin byl přísně potrestán.«

»Pro pět ran Krista pána!« zasténal Matěj Koukolík starší, »trestat přísně člověk, dyž člověk nic neudělal...«

Matěj Koukolík mladší nepromluvil ničeho, ale pohled, jenž zaletěl z jeho spurných očí, byl opravdově zlověstný.

Rozsudek zněl na sedm dní vězení pro Matěje Koukolíka staršího a na čtyři dni pro Matěje Koukolíka mladšího; zároveň byli oba obžalovaní odsouzeni k solidárnímu zaplacení soudních útrat ve výměře 5 zl. 70 kr. a k náhradě učiněné škody nájemci rybolovu, kterou soud odhadl na deset zlatých, vzhledem k tomu, že poškozený prohlásil, že nenašel, kdo by byl koupil šeredně zohaveného lososa.

Uvědomiv si tento rozsudek, Matěj Koukolík se všecek zhroutil a propukl v tento trhaný projev: »To přece nemůže bejt! — to by byla divná spravedlnost! Vo tom vězení nemluvím, ale deset zlatejch za chcíplou rybu!... s tím se nemůžu spokojit, proti tomu muším podat legurs... to není jen tak!«

16*

Potom prosil za sebe a za svého syna, aby nemusili nastoupiti bez odkladu trest, v čem jim bylo vyhověno, vzhledem k tomu, že pan státni, němější než leklá ryba, žádných námitek neučinil.

Oba odsouzení vyšli ze soudní síně a čtvrt hodiny po nich vyšel z ní také pan státní, kymáceje se a vrávoraje jako opilý.

Uběhlo několik neděl, během nichž zlomyslný kancelista Kropáček konstatoval každého pondělí, že pan »státní« nešel v sobotu do D**.

Kterési neděle však — bylo to již v měsíci říjnu — přiběhla dosti časné ráno slečna Lojzička do bytu páně soudcova, ohlašujíc s velkým pláčem, že tatíček se dosud nevrátil z D**, kam se v předvečer vydal. Pan soudce jí domlouval, aby se uklidnila, ježto pravděpodobno pan státní přespal u svého přítele, a přislíbil jí, že vyšle bez prodlení soudního sluhu do D**, aby byla zbavena dojista zbytečných starostí.

Ukázalo se, že pan soudce soudil správně; ještě než posel se vypravil na cestu, vrátil se do města pan státní, zdráv a nevzav pohromy.

Nazejtří objevil se v úřadovně páně soudcově a promluvil k tomuto nejdelší řečí, která po všechen čas jeho života vyšla z jeho úst.«

»Můj život jest nebezpečně ohrožen,« pravil všecek se jevě rozechvěn, »a také se již nemohu odvážit, abych si vyšel do D** na návštěvu svého přítele. On sám mi dal výstrahu. Oba Koukolíci mi přísahali pomstu ... za to, že, pane soudce, jste řekl, že já žádám, aby byli přísně potrestáni. Pan Krákora mi oznámil, že mi chtějí nabít, jakmile se ukážu v D**. A já jsem přece vlastně ani neřekl, že bych si přál nějak zvláště přísného trestu, já jsem jen myslil, aby ... jako ... podle zákona, jak je to předepsáno ... Vždyť musím ten návrh tak činiti a nesmím přeci říci, že bych si přál, aby byli osvobozeni. Mně na tom pranic nesejde, jsou-li trestáni a jaký trest se jim vyměří. A potom, pane soudce, je v tom ještě něco jiného. Pan Krákora mi totiž řekl, že by si mou dceru Lojzičku vzal, kdyby ho chtěla. Nu, já jsem srozuměn. Proč bych nebyl? — byla by zaopatřena, krásně by nedostala pensi, ale pan Krákora si zahospodařil 15000 zlatých a tyto peníze jí zůstanou ...«

»Nu, a což? — vezme si ho Lojzička?« ptal se pan soudce, jedva stače potlačiti svoji veselost.

»Proč by ne, pane soudce? — Je, chvála Bohu, rozumné děvče a dobře vychované, žádný fanfár. Pan Krákora je pravda jen o rok mladší než já, ale jinak dobrá partie. Když jsem jí ohlásil jeho vzkaz, hned se vzpamatovala a vůčihledě obživla — »byla totiž všecka nemocna samým strachem o mne — tomu člověk rozumí ...«

»Potom upřímně gratuluji, pane státní,« pravil vesele pan sudí podávaje ruku šťastnému otci, který přijal gratulaci s patrnou radostí.

»Až budou svoji,« vykládal potom dále, »přestěhují se k nim do D**. Lojzička se postará o nás oba. Pan Krákora je řádný člověk; nabažil se toho mládeneckého života a zatoužil po klidné do-

mácnosti. Vypije si pár sklenic piva — na ty chvála Bohu! má; při tom není žádný žvanil, žádný marnotratník, ale také žádný skrblík. — Ale, pane soudce, tři nebo čtyři měsíce ještě uplynou, než ta věc přijde do pořádku, a do té doby bych měl rád pokoj a rád bych si zacházel tu a tam ke svému budoucímu zeti. Račte uvážit, jaký šlechetný člověk to je: vyrovná tu věc s těmi Koukolíky, aby odstoupili od své pomsty. Dá prý jim patnáct zlatých, jež musili platit soudních útrat a náhrady za chyceného lososa. Tím se ti lidé dojista uspokojí a nechají mě na pokoji...«

Déle pan soudce nezadržel smíchu, ale to nevadilo panu státnímu.

»Avšak, pane soudce,« mluvil dále, »jednoho je nezbytně třeba. Taková věc se nesmí opakovati, o to bych prosil se vším důrazem. Můj návrh, aby obžalovaný byl uznán vinným ve smyslu obžaloby, nesmí být vykládán tak, jako bych chtěl nějaké přísné potrestání. Aby pro takový výklad mého návrhu můj život byl dán v šanc, toho nemůže žádati ani pan soudce, aní, státní návladnictví v Písku ani sám stát. Kdyby se taková řeč opakovala, bylo by mi nemožno přestěhovati se do D**...«

»A což, za těchle okolností, pane státní, nedoporučovalo by se snad, abyste se vzdal své funkce?«

»To se snadno řekne, pane soudce. Člověk není Rotschild, aby zahodil beze všeho tu remuneraci; když člověk vdává dceru, je třeba peněz« — vypial se nikoli bez hrdosti při těchto slovech. »Však pan soudce, až mu povyrostou jeho dvě slečinky, sám uvidí, jaké starosti mu nastanou. Rok nebo dva roky třebas bych si rád ještě podržel tuhle funkci...«

»Je-li možná? Vy byste dobíhal sem k soudu až z D**?«

»Proč ne? Krásně člověk byl pensistou, přivykl na práci a těžko se mu žije bez zaměstnání. Vedle toho, takové procházky poslouží zdraví a s nimi spojené nebezpečí pomine, ježto Koukolíci od své pomsty upustí. Opakuji jen svou uctivou prosbu, aby se neříkalo lidem, že bych si přál jich přísného potrestání.«

»Výborně, pane státní, výborně!« zvolal pan soudce třesa se smíchem. »Vaše horlivost zasluhuje plného uznání, jehož se vám dojista i na rozhodujících místech dostane. Nevím ovšem, nevzniknou-li při naší prokuratuře nějaké zbytečné obavy, že vzdálenost vašeho budoucího bydliště od místa vašich úředních funkcí by — řekněme na příklad živelními poruchami — mohla býti na závadu a vaší chvalitebné horlivostí na úkor, ale zatím zde zůstanete, a do dne, kdy se odtud odstěhujete, jest Hospodin vysok a nevyzpytatelno, co On a vyšší moci v radě své usoudí. Hlavní věc je přece jen, že vaše slečna se tak skvělým způsobem zaopatří, a k tomu vám z toho srdce gratuluji, pane státní!«

S tím pan soudce mu podal ruku a pan státní opustil úřadovnu hrdě vzpřímen a s povzneseným obličejem člověka, jenž jest si vědom, že vykonal skutek velký a vší úcty hodný.

Onoho dne panovala velká veselost v málo vlídných úřadovnách a chodbách c. k. okresního soudu v S**.

Několik dní po tomto výjevu potkal ráno pan soudce slečnu Lojžičku, která právě vycházela z masných krámů, nesouc v ruce košík z nákupem. Přistoupil k ní, pozdravil uctivě a oslovil ji obřadně:

»Gratuluji, velevážená slečno, v uctivosti a upřímně gratuluji k vašemu zasnoubení.«

Panensky rozpačitý, stydlivý ale přece blažený úsměv se objevil se na rtech a v očích Lojzičiných. »Děkuji uctivě," pane soudce,« zašeptala. Pan soudce se uklonil zase obřadně a oba se rozešli.

Téhož dne odpoledne bylo ustanoveno zase trestní líčení, při němž pan státní návladní Graumichl konal své funkce. Zahájení jeho se odsunulo na několik minut, ježto všickni páni od soudu se vystřídali, aby blahopřáli váženému zástupci státní prokuratury, který každému z gratulantů stiskl ruku a s blahosklonnou obřadností děkoval. Naposled se dostavil pan kancelista Kropáček.

»Pane státní,« pravil, „přiznáte, že jsem mluvil tehdá čistou pravdu, když jsem vám řekl, že v D** žije zatrolená sběř. Doufám, že v uznání užitečné výstrahy, kterou jsem vám dal, mě pozvete na veselku.«

»Prosím, prosím — pane kancelisto... jsem přesvědčen, že jste mě varoval s nejlepším úmyslem, ale do zasnoubení mé dcery s panem Krákorou by bylo došlo i bez vaší výstrahy. Ostatně, nehodláme vystrojiti hlučné svatební veselí. Věc se odbude zcela zticha. Hlučnost neleži ani v mé povaze ani v povaze mého nastávajícího zetě.«

»Nu, taky dobře. To jsem jen tak žertem řekl. Slibte mi jen, že pozdvihnete číši na mé zdraví — to mi postačí, a, bije-li vám v hrudi vděčné srdce, nezapomeňte taky na Koukolíky.«

»Ti se drží teď v pořádku,« vece vážně pan státní, »ale vám na zdraví připijeme, pane kancelisto, to vám slibuji.«

»Ale Koukolíci! Koukolíci pane státní! — našli se lidé, kteří říkali, že je pozvete z vděčnosti, že upustili od zamýšlené pomsty.«

»Koukolíci dostali patnáct zlatých a tím se věc vyrovnala,« pravil s touže neochvějnou vážností pan státní.

»Sláva! — Koukolíci jsou tedy odbyti. Než, pane státní, v D** jsou ještě jiní, kteří se jim rovnají. Proto: pozor! Jest se obávati, že příklad Koukolíků je zláká, aby se domáhali podobných výhod.«

»Jest postaráno, aby se tomu předešlo,« odpověděl nikoli bez hrdosti pan státní. »Člověk půjde svou cestou, jak zákon zní, a nebude se mluviti vyzývavě. Nebude příčiny se mstíti.«

Tím bylo po rozmluvě. —

Asi tři měsíce po těchto událostech objevil se u soudu nově ustanovený funkcionář státního návladnictví, jenž zaujal místo odvolaného pana Graumichla. Stalo se tak několik dní před svatbou Lojziččinou s panem Krákorou.

Pan Graumichl se jevil nesmírně překvapeným a to nikoli radostně.

»Takhle odplácí svět!« pravil trpce, louče se s panem soudcem. Tolik let jsem poctivě hájil zájmy státu a zákona, namáhal

jsem se a obětoval a nyní mě posílají pryč jako nádeníka, kterého najali, aby rozštípal sáh dříví. Člověk ztrácí víru v lidstvo.«

»Nic si z toho nedělejte,« jal se ho těšit pan soudce; »odstěhujete se ke svému panu zeti a odpočinete si po krutých trampotách života. Přeji vám, abyste hodně dlouho užil tohoto zaslouženého odpočinku.«

A v expeditu pan kancelista se prohlásil takto: »Na mou duši je ho škoda! Bývalo čemu se zasmát ve vážné době a v tomhle soudním suchopáru.«

Karel Engelmüller:

Ludmila Danzerová.

Odešla tiše ze života, právě tak, jako tiše, skromně, téměř bez pozornosti širší veřejnosti zmizela před několika roky se scény Národního divadla. Veliká umělkyně každým záchvěvem jemné, citlivé své duše, oddaná celým srdcem a vší svou bytostí divadlu, dbala málo o to, čím by připomněla svou práci a zásluhy. A tak, jakkoli věnovala českému divadlu všecky své síly a schopnosti plných dvacet pět let, jakkoli byla z nejtalentovanějších a nejzajímavějších našich hereckých individualit, stála vždy jaksi stranou, daleko vší plané populárnosti. Vyhýbala se reklamě a neznala ješitnosti. Svět odvděčil se jí za to tím, že na ni zapomínal, že ji nedocenil. Když zemřela, vystačili jsme na její význam, až na dvě, tři výjimky, s několika novinářskými notickami. Snad o žádné z našich herček nebylo tak málo napsáno, jako o Ludmile Danzerové, za celou dobu její umělecké činnosti... A přec nebylo často ušlechtilejšího zápasu, hlubšího a opravdovějšího uměleckého úsilí, než jaké v sobě nesla tato vroucně svému povolání oddaná žena, od prvních kroků na českém jevišti až po interpretaci posledních rolí.

Prožila nejvýznačnější kus vývoje českého divadelnictví a již to, že svým bohatým tvůrčím fondem dovedla čeliti všem vlivům a útokům nově se ohlásivších směrů dramatického i hereckého umění, že uměla uhájiti si pravé a pevné místo na nebezpečné té cestě, jež vedla od staré herecké tradice idealistického formalismu k metám a úkolům moderní školy, svědčí o nepopiratelné síle jejích schopností, vysoké inteligenci a značné šíři jejího talentu. Repertoir let osmdesátých a devadesátých vyplněn je nejpestřejší směsí její postav a episodních figurek, úloh nejrozmanitějšího rázu, mladých i starých, vybavených graciesním humorem, resignovanou bolestí, svěží prostotou či stylisovaných ve velkých liniích. Hrála všecko a ve všem: veselohry, frašky, komedie, dramata i klasické tragedie —

Když se dne 7. května 1887 objevila na scéně Národního divadla jako Katuška v Shakespearově veselohře »Zkrocení zlé ženy«, měla již malou Odysseu divadelního života za sebou. Narozena v Praze

r. 1859, vyhlédla si jako patnáctiletá soukromé divadlo Švestkovo v bývalé praelatuře svatomikulášského kláštera a nabídla mu všecku touhu svého srdce. Ale divadélko, na němž kdysi zkoušeli prvé své herecké rozlety Jos. Jiří Kolar, Manetínská, Grabinger, Švanda a j., odmítlo slabounké děvčátko i s jeho sny. Danzerová nedala se však odstrašiti a tajně, bez vědomí rodičů, stala se žačkou tragédky Versing-Hauptmannové, později proslulého herce Ferdinanda Dessoira, a tak vypravená nastoupila přece hereckou pout po — německých divadlech. Debutovala s úspěchem r. 1883 nejprve na divadle v Postupimi, přešla později k divadlu v Heidelberce a konečně k divadlu v Teplicích. V té době došla jí nabídka z Berlína i pozvání Národního divadla v Praze. Umělkyně s pochopitelnou radostí spěchala do svého rodiště. Ocitla se v Národním divadle rázem vedle Sklenářové, Bittnerové, Dumkové, Křepelové, de Pauli, Pštrossové, Seifertové, Slavinské, Šmahové, Turkové a Volfové a tak skoro v podezření, že povolána vyplnit uprázdněné místo po odchodu heroin Marie Pospíšilové a Julie Šamberkové.

Její debut v úloze Kateřiny zaujal hned napoprvé přemírou uměleckých prostředků, třebaže poněkud trpěl stopami jejího pobytu mimo vlast, cizím přízvukem ve výslovnosti a hlasově nejistou deklamací. Byla to nesnáz, kterou Danzerová později zcela překonala. Když i druhé její pohostinské vystoupení v úloze Lídy v Šubertových »Probuzencích« vyznělo úspěšně, byla po čtyřech představeních připoutána od 1. června k činohernímu souboru Národního divadla. První rolí, již jako již nově přijatý člen vytvořila, byla Cecilie ve Vrchlického aktovém dramatu »Nad propastí«. A pak se již úlohy hrnuly, velké, malé i episody a tyto záhy nejčastěji. Byla vháněna z oboru do oboru, hrála salonní dámy, královny i sentimentální milovnice, dnes hořem zmožené matky a zítra rozmarné slečny a paničky, vystupovala na kothurn v úlohách stylisovaných a zas dojala prostým slovem, vlídným humorem v nějaké lidové figurce.

To, co odlišovalo zřejmě její výkony od umění jejích vrstevnic, byla vždy životnost a přirozenost podání, vědomě zjednodušené, ale tím účinnější rysy, kterými kreslila a v nichž modelovala svoje postavy, na pohled leckdy zcela bezvýznamné, ale v její reprodukci vystupující v plné reliefnosti a dokonalé plastice. Za krátko vypracovávala se v charakterní herečku hlubokého citu, značné tvůrčí mohoucnosti a výjimečné přesvědčivosti.

Tak střídaly se na scéně třeba její Goneryl v Králi Learu, vdovička v Zlatohlávku, Helena ve Snu noci svatojanské, Šumbalová v Našich furiantech, Hana v Zlatém pavouku, Anda v Závěti, Isména v Antigoně, Zuzka v Gazdině robě, Hotspurová v Jindřichu IV., kněžna Bariatinská v Doře, Nataša v Námluvách, Prudence v Dámě s kameliemi, Cidlina v Žižkově smrti, Anfisa v Dýmu života, ale i Hippodamie v Námluvách Pelopových a Smíru Tantalově. Napověděla-li již svou resignovanou Zuzkou a tichou odevzdaností Anfisinou mnoho o své charakterisační schopnosti, dotvrdila to a pronikla vítězně dokonalou interpretací Hermíny de Sagancey v Pailleronově »Myšce«, kde i její umění konversační zajiskřilo skvěle a nejslibněji.

Když pak v letech devadesátých stále naléhavěji a důrazněji domáhal se svých práv realismus a naturalismus na našem jevišti, a spolu téměř celá nová generace herecká a básnická působila na obrodném tomto převratu, byla Danzerová z těch, kteří rychle umělecky sílili, rostli a uzrávali v novém a silném vzduchu. Stála tu připravena k výbojům a opětným důkazům o vývojových svých možnostech, jež neustupovaly nikdy před sebe složitějšími úkoly a problémy. Nová doba zjemnila, produševněla a vytříbila ještě více její výkony, jakkoli nedopomohla jí ani nyní k žádným mimořádným úlohám, které by byly přinesly jakési zadostučinění její skromné a trpělivě lačnící duši umělkyně. Až na výjimky byla její činnost omezena znovu na většinou podřadné obory, na »charakterní episody«, které si na konec Danzerová i »zamilovala« a v nichž stanula na vrcholu své tvůrčí potence a hereckého svého významu. Vyzvedly osobitost jejího talentu, prokázaly krásný a smělý rozmach i v rolích stylisovaných a bystrou pohotovost jak v repertoiru klasickém, tak zvláště moderním. Zjev, maska, gesto, hlas, vše se doplňovalo v diskretních, teplem života a opravdovým lidstvím prohřátých jejích postavách, z nichž mnohé byly hlubokými studiemi, jemné psychologické analysy a pronikavých postřehů. Připomínám z dlouhé řady jen její Teklu ze hry Na Valdštýnské šachtě, Schwabingrovu ve Cti, Matrenu ve Vládě tmy, Jízlivou ve Škole pohoršení, Betty Elisovou v Jiném vzduchu, Honzovu mámu v Princezně Pampelišce, Malvínu v Katakombách, Ježibabu v Potopeném zvonu, Henčlovou ve Formanu Henčlovi, Rollerovou v M. D. Rettigové, Vojnickou v Strýčku Váňovi, Havlovou ve Vojnarce, Strouhalku v Maryše, Schwartzovu v Domově, matku v Haničce, Soukupovou ve Směrech života, Röcknitzovou v Skrytém štětí, Klytaimnestru v Oresteii, Zuzanu z Marcilly v Plesových střevících, Jenovefu v Hadrianu z Římsu, Apolinu v Emigrantu, Herodiadu v Salome, Akulinu v Měšťácích, Mařákovou ve Vině, Olgu ve Třech sestrách, Olivovou v Copu, ale především její role shakespearovské a ibsenovské, takovou matku Hamletovu, lady Macbethovu, paní Lindenovou v Noře, Alvingovou ve Strašidlech, Helsethovou v Rosmersholmu, Borkmannovou, Ginu Ekdalovou v Divoké kachně, Gunhildu a j. a j. Četné z těchto rolí i zdánlivě bezvýznamných roliček vryly se nesmazatelně v paměť a staly se vzorem vyspělého charakterisačního umění vzácné podmanivosti. Jak různý v nich svět, kolik světla i stínu, kolik úsměvu, ušlechtilosti, pokory i bolesti! Vzpomeňte třeba jen její posy a gesta, když jako paní Olivová káže: »Pamatovala si to, Máňo, cop je vždycky moderní.« Anebo její Strouhalky ve chvíli, kdy Maryše vymlouvá Francka.

Jako každý umělec, měla svůj velký sen, vznešenou metu, k níž odedávna nesly se tvůrčí její vzněty a touhy, dvě čelné role světového repertoiru: lady Macbethovu a paní Solnessovou. První domohla se teprv r. 1902 a ztělesnila ji po pečlivém studiu v mohutných rysech, třeba že ne s povšechným uznáním, druhá — ji minula, k velkému jejímu bolu a zklamání . . .

Dnem 1. července 1912 vystoupila Ludmila Danzerová z činoherního souboru Národního divadla a přijala místo profesorky dekla-

mace a dramatického umění při pražské konservatoři hudby. Odešla bez loučení, hledajíc útěchy v tiché a vzorné své domácnosti (byla od r. 1891 provdána za stavitele J. H. Dvořáka), i v oddané lásce svých žaček, jimž obětavě přinášela bohatě nastřádané své zkušenosti divadelní. Napsala mi v loni na jaře: »Čím jsem se skutečně mohla chlubiti, byl můj hlas a do dnes jest. Jsem si vědoma, že od přírody byl mi dán pěkný, vydatný hlas a mimo to, že dobrá škola přispěla k dokonalému rozvití i ovládání jeho. Po léta jsem pracovala pilně, až jsem dosáhla vrchole techniky i plastiky mluveného slova. Žel, že jsem málokdy mohla tuto svou přednost v plné míře na divadle uplatniti. Ztraceno to není, neboť to podávám svému žactvu na konservatoři — kde moje znalost techniky dechu jest zpěvačkám velmi cenná — i v soukromém vyučování.«

Ale ještě jako pensistka mihla se r. 1913 znovu scénou Národního divadla, hrajíc pohostinsku v Hilbertově »Vině« a v Šimáčkově »Jiném vzduchu«. Je příznačno pro její význam jako jedné z předních našich dramatických umělkyň, že česká divadla mimo Prahu zapomněla na ni skoro vůbec s pozváním k pohostinským hrám. Pokud se pamatuji, hrála, tuším, toliko jednou pohostinsku v Chrudimi r. 1905: úlohu Marianny v Richepinově »Flibustýři«.

K poslednímu jejímu veřejnému vystoupení došlo v loni na jaře, při cyklu přednášek Klubu pensistů Národního divadla, kdy s rozmarem jí vlastním vyprávěla o životě u divadla. Měla věru nač vzpomínati. Vyplýtvala tam všecky své touhy, zakusila mnoho krásných i hořkých chvil a snad nejvíc zklamání. A přec zakončila své vzpomínky nezapomenutelným přiznáním: že kdyby se ještě jednou narodila, nechtěla by býti — než zase jen herečkou . . .

Churavěla dlouho a vážně. V neděli 11. února dotrpěla. Z řad českého herectva mizí jejím úmrtím zjev nepopiratelných uměleckých kvalit a opravdového posvěcení a z naší společnosti vzácná žena nevšední ušlechtilosti a ryzího charakteru.

Nové písemnictví.

Výpravná prósa.

Několik zajímavých postav zobrazil K. M. Čapek-Chod v nové své knize, nazvané *Siláci a slaboši* (v Knihovně Lumíra, nákl. J. Otty, str. 360). Celkový ráz jejich jest označen protikladnou dvojicí nápisu, jenž obecně napovídá, nebo dává tušiti, co jest v jednotlivých případech podkladem práce. Tři povídky knihu tvořící jsou čerpány z prostředí vespolek nemálo odlišných. Prvá kresba, Vítězství dobyté, starosvětská a maloměstská historie, je vzata z odlehlého, pohraničního města a starosvětskost její nesahá nikterak tak daleko do minulosti, jak bychom se mohli domnívati podle podřadného nápisu. Leda že moderní ruch novosvětský zalétá do vzdále-

ných končin podhorských opožděně a že se tam pak staré zvyky a způsoby života udržují déle než jinde. Tak bylo i v krámě a obchodě u Šestáků, než se tam vrátil a pevně usadil bývalý pomocník Vojtěch Pevný. To je člověk z těch, jež spisovatel zove siláky, jedinec, jenž si v životě záhy vytkne určitý cíl a za ním jde se železnou důsledností, nelekající se překážek a stále jen usilující o vzrůst, zmohutnění. Opatrný, prozíravý, chytrý obchodník Vojtěch, dlouho a dlouho s rozmyslem potlačující své já, aby konečně v pravou chvíli tím platněji zdůraznil svou osobnost, je člověk silné vůle, pohotového rozmyslu a nekolísavé energie. Nejsme sice nadšeni jeho povahou, ale uznáváme bezděky, že v životě tací jednotlivci mnohem lépe se uplatňují a pro celek více znamenají než na př. umělci rázu Hodonínského ve třetím obraze, Labyrintu světa.

Tu lze ovšem právem namítnouti, že je těžko srovnávati umělce-výtvarníka s kupeckým mládencem. Avšak lze měřiti slabocha, byť jeho duševní mohoucnost byla sebe vyšší, silákem, jenž vyniká právě silnou vůlí, třebas jinak jeho vzdělanostní obzor byl obmezen kruhem naprosto nerozměrným. A Hodonínský je slaboch již proto, že podmiňuje všechen rozmach svého umění věcmi nahodilými, okolnostmi, jež ovládnouti prostě není dáno lidským rukám. Má ovšem vedle toho vydatný přídavek slabostí a slabůstek jednak čistě lidských, jednak význačně umělcových, jako nedůtklivou ješitnost, sebemilství, posérství a j., ale to vše bychom mu rádi prominuli, hledíce k radostné ceně jeho tvorby, kdyby měl sílu překonati sama sebe, svou bolest, byť jinak byla ryze lidská. — Třetí z čelných postav knihy, podnikatel staveb Plecitý v Úvodníku, je silák v běžném smyslu fysickém i v mravním, přeneseném. Muž ocelových paží, vyvracející na pohled nezdolné podkopy hlíny, jde ještě rozhodněji za svým cílem než Vojtěch Pevný z úvodní povídky a vštěpuje svou vůli všem, kdo s ním přijdou ve styk. Postava jeho je zesílena tím, že spisovatel postavil proti němu žurnalistu a povídkáře Kanderta, jejž jeho povolání duševně i tělesně vyčerpalo, ne-li ubilo. A tak ze dvou někdejších spolužáků jeden prací a odvahou získal jmění a zachoval si zdraví, že si může dovoliti i výstřednost přímo mladickou, kdežto druhý, překvapen jsa nenadálým úkolem, je blízek šílenství nebo sebevraždy.

Stavba těchto tří povídek má všecky oblíbené znaky Čapkovy techniky, o které jsme tu mluvili za příležitostí dřívějších. Nejprostší a nejpřirozenější je ve Vítězství dobytém, nejhledanější a až příliš na efekt vypočtena je v Labyrintu. Tentokrát uklouzlo tu také několik nemilých nedopatření a jazykových nesprávností, na př. »do všech čty*rech* koutů« (str. 112.), »hodiny od*bíjí*« (192.), »rozpoložení mys*le*« (318.) a j.

Desátý svazek Sebraných spisů Zikmunda Wintra přináší třetí řadu *Pražských obrázků* (nákl. J. Otty, str. 355). Z rozmanitého obsahu tři rozměrnější kresby jsou základnou knihy a vtiskují jí jakožto celku svůj ráz povídkový. Z nich prvá i poslední vším skladem i tvarem hlásí se k beletrii, a ježto v nich obou dějové pásmo je zosnováno na osobách školských, také povídky samy nás sezna-

mují se životem na městských školách pražských za dob, kdy v akademii tamní žil mistr Campanus a bdělý správce škol mistr Bacháček. Prvý obrázek — *Bitý nebitého nese* — má v podstatě náladu humoristickou. Způsobuje ji především sama povaha čelné postavy, městského písaře Vokřínka-Vokorinea, zarputilého odpůrce školního správce Spissia, jakož i situace, v které se bezděčně octne vinou své dcery Evy, pro niž je pak nucen nenáviděnému bakaláři stůj co stůj pomáhati. V opak toho závěrná povídka *Krátký jeho svět* vyznívá melancholií až bolestnou, ne-li tragickou. Spisovatel jednoduchými a přece svrchovaně působivými prostředky získává sympatii čtoucího pro prostého, nezkušeného a zvláště žen nadobro neznalého školního mládence Jana, který se stal v Praze kantorem, aby tu mohl dále studovati. Venkovský chuďas, sotva se poněkud obezřel po Praze, stal se nenadálou obětí vášnivého Bognara, jehož záletná choť dráždí manželovu žárlivost, ale pak k nešťastné oběti její nechce se znáti. V obou povídkách pojí se zdařilé, plastické povahopisy k výstižné malbě prostředí, jímž je život drobného měšťanstva tehdejší Prahy.

Třetí ze skladeb s počátku uvedených — *Pan otec Tomáš Soběslavský* — znázorňuje na osobních příbězích faráře Tomáše církevní a náboženské poměry, jaké byly v Čechách na sklonu 16. věku. Staří podobojí tehdy již ustoupili luterským. Otec Tomáš, chtěje co nejvíce se zblížiti s katolíky, odpykává své pokusy v Praze i na venkově a je na konec ostaven i od mocných ochránců, na jejichž pomoc se bezpečil. — Také zde výrazná charakteristika působí silným dojmem, jejíž zvyšuje stručnost, ano místy i dramatická úsečnost, s kterou autor předvádí hutný děj.

Obsahem i tvarovým skladem kloní se k povídce také drobnější obrázky Polský Don Juan a Ochladlý žár, založené na motivu svodičství a záletnosti téměř řemeslné. V druhé kresbičce spisovatel opouští Prahu, takže je tu jakási odbočka z Pražských obrázků. Rovněž tak odbočuje z pražské půdy na venek črta Pro Žižku, zmíry zajímavá a poučná srovnáním svého dějiště — českých Litoměřic a sousedního Ústí — ze 16. století s nynějškem. Črta Nepřátelský vpád objasňuje známý vpád Pasovských do Prahy způsobem, v němž historikovi pomáhá názorná představivost povídkářova. Vojáckým živlem a bezuzdností, kterou se za středověku vyznačoval také mezi pokojnými občany, zabývá se črta Nešlechetní Balouni, kdežto kresbička Strach o Karmel v podstatě dokládá těžké postavení Jednoty bratrské v Mladé Boleslavi v poslední čtvrti 16. věku. — Jak patrno, kniha plně hodnotná podává ukázky téměř vší umělecké tvorby nezapomenutelného autora.

Karel Mašek dal své nové knize název *Mír* (nákladem vlastním, str. 66), vstavil jí tedy v čelo slovo, jež v hořkých, strastných dobách dnešních má pro nás plno kouzla, plno lahody. Jeho »mír« sice nemá nic činiti s válečným lomozem a proudy krve, ale jest neméně vzácný než ten, po kterém toužíme dnes. Jest to mír, jenž má vládnouti v duši člověkově, jenž se má rozlévati v jeho nitru plně vyrovnaném a prostém vší sobeckosti, všeho rmutu vášní a nízkých

hnutí. Vzácný a vysoký cíl vztyčuje tím spisovatel lidstvu a čtoucí dochází z jeho obrázků sám k závěru jinak zde nevyslovenému: kdyby takový mír opravdu zavládl v srdcích lidstva, samy sebou by přestaly krvavé spory států a národů, trvalý pokoj by panoval na zemi. Avšak jak dnes většina lidstva smýšlí a cítí, onen mír zůstává nedosažitelným ideálem. Proto o něm spisovatel vypravuje v příbězích, jež nazývá legendami, jakoby řekl obrazy z vyššího, jiného a lepšího světa. Neníť pět těchto kreseb legendami v běžném, ustáleném smyslu literárním; není tu svatých a světic, není církevních událostí, o něž by se opírala tvůrčí obrazotvornost básníkova. Ale všude jde o mravní očistu jedincovu, ať je to vysněný umělec sochař Homodei, jakýsi vyvýšený člověk boží, ať zestárlý Michel Angelo, ať osamělý a světu zmizelý král ve vyhnanství, jde o duchovní zušlechtění a také o celkové povznesení cílů, v nichž posud lidstvo spatřuje své štěstí.

Maškovy svérázné legendy, tak zcela ojedinělé v dnešní naší pěkné próse, neoplývají dějovou pestrostí a nemají téměř ani dialogu. Nejsou proto určeny čtenářskému davu, nýbrž žádají si čtenáře, u něhož je vycvičena zbystřená, pozorná vnímavost, hledající etického jádra. Právě pro tuto stránku, pro niž by snad tyto legendy mohly býti nazvány též rozvedenými symboly, má Maškova knížka svou vnitřní hodnotu. Ušlechtilému obsahu jejímu dostalo se také velmi případné, opravdu vkusné výpravy. *F. V. Vykoukal.*

Nové rovy.

Petr Kles. - F. A. Hora. - R. L. Novák. - Fr. Ženíšek. - Josef Tumpach. - Lad. Čelakovský. - J. H. Böhm. - Jan Dvořák. - Václav Dobruský. - Frant. Vever. - F. L. Hovorka. - Jos. Mathauser. - Klim. Čermák. - Petr Kopal.

Dne 2. října zemřel v Drvaru v Bosně, kdež dlel za vojenskou povinností, Petr *Kles*, vlastně Vilém Vordren, a byl později pohřben v Praze. Uvedeným pseudonymem podepisoval zdařilé své povídky a obrázky, uveřejňované v předních časopisech našich. Svým povoláním byl advokátem v Chlumci n. C.

V Plzni zemřel 30. října Alois *Hora*, známý pěstitel vzájemnosti českopolské. Narodil se r. 1838 ve Svinařově u Smečna, vystudoval techniku, vyučoval nějaký čas na Bílkově ústavu ve Vídni, stal se r. 1864 profesorem na reálce v Plzni a setrval tam do r. 1899, kdy odešel do výslužby. Plzeň stala se mu milým domovem, jemuž zůstal věren do smrti a v němž požíval obecné úcty a zasloužené vážnosti, o čemž svědčí také jeho čestné měšťanství plzeňské. Záhy počal pracovati literárně, přispíval do rozmanitých časopisů, almanachů a j., psal verše (Písně starého študenta), humoresky, skládal divadelní hry (Doktor Heřmánek, Tomáš Mydlinka) a psal zároveň odborné spisy, jako Technologii, Nauku o barvách. Vydal několik učebnic a knih naučných, zejména Školu měřického kreslení, Sbírku vzorů matematických a Počátky ornamentiky.

Nejznámějším však se stal svou účinnou náklonností k Polákům. Po proboštu Štulcovi, řediteli E. Tonnerovi, Ed. Jelínkovi a naposled vedle F. L. Hovorky byl neúnavným hlasatelem sblížení česko-polského a jakýmsi dobrovolným konsulem polským na našem západě. Z té snahy vznikl jeho Průvodce po Krakově, vznikla Rukověť konversace česko-polské, Slovník polsko-český, Slovník česko-polský a j. Také překládal na př. ze St. Grudzinského (Ukrajinské povídky), z J. Janvické (Dvě povídky) a j. Náš literární dějepis má od něho příspěvek ve vydání životopisných zápisek Gustava Pflegra Moravského.

Ve švýcarském Davosu, kde hledal úlevy v těžké chorobě, zemřel 12. října m. r. ve 23. roce svého věku Robert Lev *Novák*, studující filosofie, a byl tam potom ohněm pohřben. Vydal sbírku básní Nad propastí, jež přese všecku tesknost, způsobenou vědomím neodvratného osudu, ukazuje — právě jako jiné jeho skladby — silnou osobitost básnickou. Smrt tu tedy předčasně zničila slibný květ, jehož lze jen upřímně litovati.

Dne 15. listopadu 1916 odešel na věčnost vynikající český malíř František *Ženíšek*. Narodil se v Praze r. 1849, po studiích na reálce vzdělával se na malířské akademii v Praze a ve Vídni, byl žákem Trenkwaldovým a Schwertsovým, jichž vedením pracoval o malbách také mimo vlast. Z prvního období jeho vynikl rozkošný cyklus Pohádky o zvířátkách a Petrovských, v němž lidový humor došel sytého a přiléhavého výrazu uměleckého. Rozšířiv svůj obzor cestami do Belgie, Paříže, později do Italie a Holandska, vracel se domů k nové vydatné práci tvůrčí. Zaměstnala ho soutěž na uměleckou výzdobu Národního divadla, v níž měl účast co nejplodnější malbami v hledišti i ve foyeru. Zvítězil také v soutěži na oponu, která však se stala obětí požáru r. 1881. Po malbách v divadle vznikla jeho Božena, kterýžto obraz jednak známostí a oblibou látky, jednak krásnou postavou selské hrdinky perucké náleží v reprodukci k nejrozšířenějším výtvorům malířským u nás.

Roku 1885 Ženíšek stal se profesorem na umělecko-průmyslové škole v Praze, odkudž r. 1896 přestoupil na akademii umění, jež tehdy byla sestátněna. V těch letech maloval mnoho podobizen, mezi nimi podobizny čtyř pražských starostů, knížete J. Lobkovicze, hrab. Harracha a m. j., a provedl obraz císaře Františka Josefa I. pro Českou akademii. Z jiných obrazů jeho jest jmenovati Lesní žínku, Sv. noc, Sv. rodinu, Příchod sv. Methoda do Čech, Přemysla od pluhu povolaného na knížecí stolec, návrhy maleb okenních pro chrám karlínský a vinohradský a j. Pražskému Sokolu, jehož snahám upřímně přál, ochotně přispíval návrhy krojovými i návrhy k umělecké výzdobě sletových cvičišť. V úřadě učitelském odchoval řadu žáků, z nichž nejeden již náleží ku předním výtvarníkům našim. Byl vyznamenán řádem železné koruny III. tř. a čestným členstvím Um. Besedy a Jednoty výtvar. umělců.

Dne 29. listopadu m. r. zemřel v Praze prelát Josef *Tumpach*. Narodil se r. 1862 v Oseku u Rokycan, byl r. 1887 v Praze vysvěcen na kněze, působil nějaký čas v duchovní správě, nabyl

r. 1892 ve vídeňském Frintaneu doktorátu bohosloví a působil pak jako docent na bohoslovecké fakultě pražské university. R. 1896 byl jmenován mimořádným profesorem církevního práva a křesťanské sociologie a r. 1902 stal se kanovníkem u sv. Víta. Nabyl rozmanitých hodností církevních, byl místokancléřem arcibiskupským na čes. universitě, papežským prelátem, členem zem. škol. rady a j.

Hojně pracoval také literárně. V mladších letech psal verše do časopisů katolických, psal povídky a pilně překládal zvláště z polštiny a chorvatštiny. Překlady jeho vycházely samostatně i v časopisech, v nichž uveřejňoval také hojné zprávy literární. Také v odborném písemnictví bohoslovném převedl do češtiny četná díla cizí, na př. Bilczewského Archeologii křesťanskou, V. Cathreina Soukromé vlastnictví, Socialismus, A. Röslera Pravou a nepravou emancipaci žen a j. Z původních prací jeho jest na př. Manželství ve světle nejstarších památek a pomníků křesťanských, Význam a důležitost křesťanských památek a pomníků pro vědu a náboženství a j. Mimo to redigoval Vzdělavací knihovnu katolickou a jiné sbírky tohoto směru.

Dne 3. prosince m. r. skončil samovolně svůj život pod tíhou choroby profesor Ladislav *Čelakovský*. Narodil se r. 1864 v Praze, oddal se studiu přírodních věd, zejména botaniky, a byl r. 1890 povýšen na doktora filosofie. Téhož roku vydal v Archivu pro přírodovědecký výzkum Čech své první vědecké dílo České Myxomycety. Po dvou letech stal se docentem rostlinopisu na české technice a byl r. 1906 jmenován mimořádným profesorem všeobecné a zemědělské botaniky na témž učilišti. Další vědecké práce vydával po česku i po německu v odborných časopisích doma i v cizině. Jest to na př. rozprava o aërotropismu houby Dictynchus microsporus, Některé vztahy mezi dýcháním a pohyby organismů aërobních, O některých fysiologických podmínkách rozplozování u hub a j. Zabýval se také hudbou a ne bez úspěchu zkoušel se ve skladatelství.

Na Král. Vinohradech zemřel 5. prosince m. r. ve věku 77 let Jindřich Hanuš *Böhm*, úředník České spořitelny, rodilý z Blatné. Vystudovav gymnasium a oddav se spisovatelství, přilnul zvláštní láskou k divadlu a snažil se vší silou povznésti a zvelebiti odstrkovanou českou Thalii v době, kdy se domohla první samostatnosti. Psával feuilletony, divadelní posudky, rozpravy a úvahy do rozmanitých časopisů, do Melišova Dalibora, Divadelních Listů, Thalie, Jeviště a j. S Pivodou vydával týdeník Hudební Listy. Napsal mnoho proslovů, žertovných výjevů a parodií pro známé herce, skládal libreta, na př. k Šeborově Drahomíře a Hřímalého Zakletému princi a j. Největší část jeho literární práce jest uložena v překladu a v úpravě textů k operám i operetám. Známé opery Faust a Markéta, Čarostřelec, Tell, Mignon, Figarova svatba po léta byly dávány o libretech z jeho převodu, právě tak jako Orfeus v podsvětí, Žádný muž a tolik děvčat a j. Böhm skládal také časové frašky a lidové hry, dotýkající se současného života politického, na př. Hoši z osmnácté chasy, Lišák a Smolák, Šantala a j. Zdravý humor pomáhal těm pracím k rychlé oblibě, veselá mysl a ryzí povaha autorova pak zjednala mu mnoho přátel zejména ve světě divadelním.

Dne 13. prosince m. r. zemřel v Praze MUDr. Jan *Dvořák*. Narodil se v Pohoři u Opočna r. 1849, stal se r. 1876 doktorem lékařství, byl asistentem ve všeobecné nemocnici a porodnici a usadil se r. 1880 jako praktický lékař v Opočně. Rozsáhlou činností v tamním kraji získal si záhy tolik obliby, že byl r. 1889 zvolen za poslance na zemský sněm a r. 1891 na říšskou radu. Roku 1898 stal se členem nejvyšší zdravotní rady ve Vídni a r. 1904 byl jmenován ředitelem zemské porodnice a nalezince v Praze. V tom úřadě byl neúnavně činný jako hlasatel i praktický provaděč snah zdravotně lidumilných a ochranně sociálních. Zejména opuštěné děti, sirotci a nalezenci a rovněž tak chudé matky měly v něm přímluvčího a ochránce vždy bdělého a statistikou obrněného. Tím směrem nesla se také jeho práce literární. Vyznačují ji zejména spisy: Boj proti úmrtnosti kojenců vůbec a dětí nemanželských a nalezenců zvlášť, Poměry nalezinectví a sirotčinství v království českém, Poměry všeobecných veřejných nemocnic v král. Českém, Časová úprava poručenství a opatrovnictví, Ochrana dítěte jindy a nyní, Ochrana mládeže a j. Jeho šlechetnému úsilí podařilo se provésti na př. v poručnictví a v dozoru nad nalezenci opravy tak pronikavé, že důsledky jich se stanoviska prostě lidského i národního po zásluze budou oceňovány.

Na Král. Vinohradech zemřel 24. prosince m. r. docent české university Václav *Dobruský*, vynikající archeolog. Narodil se r. 1858 v Heřmanově Městci, vystudoval v Praze filosofii a odebral se potom do Bulharska. Mladý stát, nemající dosti vlastních sil, aby jimi opatřil, kde mu čeho bylo potřebí, tehdy vlídně vítal schopné muže ze slovanského světa a užíval jejich sil. Tak přišel také Dobruský r. 1880 za gymnasijního učitele do Plovdiva, odkudž r. 1886 přesídlil do Sofie. Záhy oddal se tam studiím archeologickým a uveřejnil některé jich výsledky jazykem bulharským. Zároveň posílal zajímavé obrázky ze svého působiště do našich Květů a jiných časopisů. Když bylo r. 1893 založeno bulharské Národní museum, Dobruský byl povolán za jeho ředitele a vytvořil tam zejména archeologický a národopisný oddíl v takové míře a vědecké výši, že se ústav stal důležitým místem badatelským. V té době byl docentem archeologie na sofijské universitě a uveřejnil přečetné práce v odborných listech bulharských, německých a francouzských. Byl také spolupracovníkem známého díla Corpus inscriptionum a Inscriptiones graecae ad res Romanas pertinentes. Byl mimoř. členem král. čes. Společnosti nauk, dopisujícím členem archael. ústavu ve Vídni, byl vyznamenán bulharskými řády za občanské zásluhy, ale přes to nedočkal se v Sofii vděku. Jako jiní našinci, také Dobruský byl jakožto »cizinec« složen s úřadu a odebral se pak do Prahy, kdež se r. 1912 habilitoval na české universitě pro řeckou a římskou numismatiku a epigrafiku. — Všichni Čechové, kteří v Bulharsku užívali ochotných jeho služeb a pomoci vždy vlídné, budou vděčně vzpomínati jeho milé, laskavé povahy.

(Dokončení.)

R. 1917. ČÍS. 5.

OSVĚTA

Kamil Krofta:

Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848.

(Pokračování.)

2. *Od smrti Ferdinanda I. do Bílé Hory.*

(1564—1620.)

Jestliže již za posledních let vlády Ferdinandovy nedařily se snahy o společný sněm neb sjezd jeho zemí, jeho smrtí nastaly poměry snahám těm ještě nepříznivější. Rozdělením zemí starorakouských mezi tři syny Ferdinandovy, z nichž nejstarší Maximilián, král Český a Uherský, dostal toliko oboje Rakousy, druhý Ferdinand Tyroly se zeměmi venkovskými (země hornorakouské) a nejmladší Štyrsko, Korutany, Krajinu a Gorici (země vnitrorakouské), přestalo sjednocení všech zemí domu rakouského v rukou jediného panovníka. Obě skupiny zemské, které se od nich odloučily, dostaly s vlastním panovníkem i své vlastní nejvyšší úřady a soudy, staly se samostatnými útvary státními a zůstaly jimi po celé toto období. Ačkoli nejen vpravdě bratrský poměr jejich panovníků a živé vědomí společných zájmů celého rodu, nýbrž také některá ustanovení rodinných řádů a smluv, zaručující jednotu vnější politiky všech částí společné državy rodové a nejstaršímu členu rodu propůjčující jistá práva nad ostatními, zejména také nárok na jejich pomoc proti Turkům, podstatně zmirňovaly následky takového rozdělení, přece se jím nemálo zvětšovaly nesnáze, které se dotud stavívaly na odpor snahám o společné sněmy nebo sjezdy všech těch zemí. Ale jako za doby Ferdinandovy, tak i po jeho smrti společné nebezpečenství hrozící někdejším jeho zemím od Turků nutilo k pokusům o ně, a závazek mladších bratří pomáhati se svými zeměmi nejstaršímu bratru proti tomuto nebezpečenství poskytoval takovým pokusům právní oporu a důvod.

Za prvého nástupce Ferdinandova Maximiliána II. jen jednou, pokud víme, vynořuje se myšlenka společného sjezdu všech zemí domu rakouského, a to teprve na konci jeho vlády. Na sněmu českém, zahájeném koncem února 1575, byla stavům v královské proposici

vyložena potřeba, aby se nejen všechny země cís. Maximiliána, nýbrž i země obou jeho bratří dohodly o řádu společné obrany proti Turku, jež by se zakládala na jednotné úpravě veřejné hotovosti v jednotlivých zemích. I žádalo se svolení stavů, »aby z každé země . . . některé osoby voleny a nařízeny byly, které by . . . rozjímání a jednání měly, jakým by způsobem již psaná veřejná hotovost vůbec nařízena a stanovena býti mohla«, a takové osoby od stavů zvolené aby »na jistý den a místo, kteréž by k tomu uloženo bylo, k jiným z J. Mti. cís. a Jich Mtí. arciknížecích zemí voleným osobám vypraveny a takové . . . věci jednomyslným srovnáním na další ratifikací JMti. cís. na místě postaviti mohly«. K tomu královská proposice dokládá, že totéž císař žádá na stavích zemí ke království Českému příslušejících (Sněmy IV. 170). Návrh Maximiliánův, jehož cílem byl, jak patrno, sjezd plnomocných výborů všech zemí domu rakouského, který nebyl by vázán na Prahu a český sněm, zanikl v pohnutých událostech r. 1575 — je to rok vydání České konfesse — bez ozvěny. Po dvou letech dal nástupce Maximiliánův Rudolf sněmu českému předložiti návrh na zřízení společné »defensí« všech zemí jeho i jeho strýců, ale opět marně (Sněmy V. 57). A rovněž nadarmo opakoval návrh ten na generálním sněmu r. 1579. Dav stavům koruny České vyložiti potřebu, že je žádoucí, aby »mezi korunou Českou a Uherskou a zeměmi rakouskými z strany takového tažení [proti Turku] v čas potřeby dobrý korrespondens, srozumění a nařízení ustanoveno a všechněm těm zemím ku potěšení zachováno bylo«, a ohlásiti jim, že »sami stavové království Uherského, JMt. arcikníže Karel i země rakouské toho velice žádostivi jsou a při J. Mti. cís. toho hledali a za to, by to na stavy král. Českého a zemí k němu připojených na nynějším sněmu vzneseno bylo, obzvláštně poníženě prosili«, žádal, aby stavové uvažovali, »nebylo-li by v této věci za podstatné, kdyby někdy napotom na jistý jmenovaný čas oni stavové uherští, též J. Mt. arcikníže Karel, nicméně J. Mt. arcikníže Ferdinand (kteřiž bez pochyby k tomu všelijak se nakloňovati a snažiti budou), tolikéž z arciknížetství Rakouského k takovému jednání a jednomyslnému srovnání vyslané své *sem* vypravili, tak aby stavové král. Českého s zeměmi k němu připojenými skrze osoby *zmocněné* z prostředku svého, kteréž stavové při tomto sněmu naříditi by mohli, s vyslanými z týchž zemí strany takového tažení a retuňku jedni s druhými promluviti a jak by to držáno bejti mohlo, však na další resolucí J. Mti. cís., dostatečně uvážiti a *snésti se* mohli«. (Sněmy V. 395.) Sjezd, který tu Rudolf navrhoval, měl se tedy konati v Praze, ale stavové čeští měli na něm býti zastoupeni stejně jako stavové ostatních zemí toliko plnomocným výborem, nikoli celým sněmem. Avšak stavové čeští, ačkoli se tímto návrhem aspoň zpola vycházelo vstříc jejich stanovisku, zamítli jej docela. Mají prý mnoho jiných starostí a proto ať prý J. Mt. cís. pro tentokrát upustí od této věci. (Sněmy V. 411.) Od té doby nebyl, pokud známo, stavům českým opakován návrh na společný řád obranný pro všechny země domu rakouského a na potřebný k tomu sjezd jejich stavů. R. 1605 sice dvorská komora navrhovala, aby byl svolán společný

sjezd stavovských výborů ze všech zemí Rudolfových k jednání o společnou defensi, k němuž by také český sněm vypravil své plnomocné zástupce, ale návrhu toho nebylo dbáno (Sněmy XI. 98). O třináct roků dříve, r. 1592, konal se sice v Praze za předsednictví arciknížete Arnošta společný sjezd předních osob ze všech zemí Rudolfových, maje za úkol uraditi se o opatřeních pro nastávající válku s Turky a obranu Uher. Ale osoby, které se těchto porad účastnily, nebyly přítomny jako zástupcové zemských obcí stavovských, nýbrž pouze jako císařští radové. Nebyl to tedy ani společný sněm zemí Rudolfových, ani kongres plnomocných zemských poselstev, nýbrž pouhý sjezd císařských důvěrníků, jaké se konávaly již také za Ferdinanda I., sjezd, který mohl císaři raditi, ale nemohl se usnášeti o ničem, co záviselo na rozhodnutí stavů. Proto také usnesení sjezdu z r. 1592 mají jednak povahu rady, jednak se týkají věcí, o nichž mohl císař rozhodovati samostatně.

Od smrti Ferdinandovy až do počátku stol. XVII. nedošlo tudíž k společnému sněmu nebo sjezdu ne-li všech zemí domu rakouského, aspoň těch, které měly společného panovníka, ba ani vážný pokus o to se nestal. Ale počátkem století XVII. v souvislosti s velikým hnutím stavovským ve všech těch zemích vzmáhá se snaha o těsnější spojení jejich stavů, jež vede k novým, od pokusů doby Ferdinandovy svými příčinami i cíli podstatně se různícím, pokusům o společné sjezdy všech zemí domu rakouského.[1]) Prvním vnějším podnětem k tomu bylo jednání o mír vídeňský, uzavřený r. 1606 mezi dvorem císařským a uherskými povstalci, jejichž vůdcem byl Štěpán Bočkaj. Za dlouhého vyjednávání o tento mír Uhři, jimž měla se jím přiznati svoboda vyznání i rozličné ústupky politické, vymínili si, že mír nejen bude potvrzen od císaře, nýbrž že se za jeho zachovávání zaručí také stavové zemí koruny České i stavové rakouští a štyrští. To se mělo státi na sněmu uherském v Prešpurce

[1]) Tohoto období společných sněmů rakouských obě výše citované práce Bidermannovy dotýkají se jen velmi povrchně a jinde nebylo o něm souvisle psáno. O jednotlivých zjevech sem hledících jednají zvláště tyto práce: *V. V. Tomek*, O nepokojích stavovských v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matyáše (Čas. Česk. Mus. 1854—6). — *A. Gindely*, Der erste österreichische Reichstag zu Linz im J. 1614 (Sitzber. Wien. Akad. XL, 1862); Rudolf II. und seine Zeit, sv. I. a II. (1862—5); Dějiny českého povstání I.—IV. (1869 až 1880). — *P. Chlumecky*, Carl von Zierotin und seine Zeit (1862). — *Fr. Kameníček*, Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České r. 1605—6 (Čas. Česk. Mus. 1894); Zemské sněmy moravské I. a II. (1900, 1902). — *B. Pokorný*, Žerotínovy snahy o unii zemí rakouských (Progr. r. v Písku 1904); Karel st. ze Žerotína (Progr. gym. v Něm. Brodě 1908—9). — *A. Loebl*, Die Landesverteidigungsreform im ausgeh. XVI. Jh. (A. Ö. G. XCVI. 1907; o pražském sjezdu r. 1592). — *J. Krauter*, Der Generallandtag in Linz im J. 1614, I. Teil. (Progr. Waidhofen a. d. Ybbs 1910.) — *J. Glücklich*, O pravomoci dané defensorům na sněmu r. 1609 (Progr. reálky v Praze-III., 1912—3). — *J. B. Novák*, Sněmy české XV. 1 (1917; úvod). — Srv. též *B. Rieger-K. Kadlec*, Říšské dějiny rakouské (1908) a *J. Kapras*, Právní dějiny zemí koruny České, II, 1 (1913). — Z pramenů užíval jsem mimo to, co vydáno tiskem zvl. ve Sněmích českých, také četných kusů dosud netištěných v opisech archivu zemského.

svolaném na konec dubna 1606, k němuž měla se vypraviti plnomocná poselstva těch zemí. Opravdu byla taková poselstva od některých sněmů zvolena již v březnu a dubnu, ale protože jednání s Uhry nebylo včas skoncováno, sešlo se sněmu prešpurského a poselstva zemí k němu ustanovená obeslána na měsíc srpen do Vídně k potvrzení míru ujednaného koncem června. Tak sjela se v druhé polovici srpna ve Vídni poselstva všech zemí, jež se měly zaručiti za mír, a ovšem i poselstvo uherské. Ale k společnému jednání ani k společným schůzím jejich nedošlo. Poselstva zemí koruny České byla ovšem v stálém důvěrném styku, navštěvovala se vzájemně, konala společné schůze a porady, měla společné audience u arciknížete Matyáše, který řídil jednání o mír, podala mu také k návrhu slezských poslů společnou (latinskou) proposici a vůbec vystupovala na venek jako jednotné zastupitelstvo celé koruny, kdežto s poselstvy z Rakous a Štyrska se nijak nestýkala. Podle instrukce, kterou byl dal sněm český svým poslům, měli žádati, když prý Čechové vypravili své zástupce k Uhrům (poslové měli původně jeti k sněmu uherskému do Prešpurka), aby zase Uhři poslali své vyslance do Prahy, by tam Čechům za přítomnosti zástupců z přivtělených zemí odevzdali reassekuraci, čímž by se stalo zadost důstojnosti království Českého. Když o věci té rokováno na společné poradě poselstev České koruny ve Vídni, Moravané i Slezané prohlásili, že i oni jsou povinni hájiti důstojnost království Českého, ale obávají se, že by se trváním na požadavku Čechů jednání nadmíru prodloužilo, poněvadž by si poslové vedlejších zemí teprve musili opatřiti plné moci k cestě do Prahy, a že by nadto hrozilo nebezpečenství, aby Uhři, přijmouce ve Vídni assekuraci od stavů České koruny, potom již do Prahy nepřišli a nevymkli se tak povinnosti dáti Čechům reassekuraci. Čechové potom upustili od požadavku, aby Uhři odevzdali jim reassekuraci v Praze, a svolili, aby garanční listiny byly vyměněny ve Vídni. Stalo se to tak, že dne 26. září sešla se poselstva všech zemí koruny České s posly uherskými v říšské kanceláři, kde zástupcové České koruny odevzdali Uhrům společnou listinu assekurační, ale od nich dostali pro každou zemi korunní zvláštní assekuraci, ovšem stejného znění. Výměna garančních listin mezi Uhry a posly rakouskými a štyrskými stala se asi podobným způsobem, ale docela odděleně. Současný pobyt plnomocných poselstev stavovských ze všech zemí domu rakouského (mimo Tyroly a země venkovské) ve Vídni nevedl tudíž k společnému jejich jednání. Nebylo tu společného kongresu těch zemí a současné garantování míru vídeňského od jejich plnomocných poselstev nestalo se tak, aby se tím projevovala ne-li státoprávní jednota všech těch zemí, jaká se obráží tak zřetelně v jednání poselstev zemí České koruny, aspoň jen poněkud silnější vědomí jejich politické sounáležitosti. [1])

Nicméně vzájemné ručení všech téměř zemí domu rakouského — mimo Tyroly — za mír vídeňský má značný význam pro potomní

[1]) Podrobnosti o jednání poselstev ze zemí koruny České ve Vídni r. 1606, jež svrchu uvádím, jsou čerpány z neznámých dosud relací poslů slezských a lužických, které budou vydány ve Sněmích.

sbližování jejich stavovských zástupců, neboť se stalo formálním základem prvního spolku mezi stavy zemí těch, první stavovské *konfoederace*. Když se totiž cís. Rudolf zdráhal dostáti úmluvám s Uhry a Turky z r. 1606, sněmovní výbory obojího arciknížetství Rakouského, odebravše se k sněmu uherskému do Prešpurka, učinili tu 1. února 1608 jménem svých zemí s Uhry a bratrem císařovým arciknížetem Matyášem spolek podle jména k hájení míru vídeňského a žitvatorockého z r. 1606. K spolku tomu brzy přistoupili Moravané. Položivše si proti vůli císařově sjezd do Ivančic, pozvali k němu zástupce stavův uherských a rakouských a uzavřeli s nimi 19. dubna smlouvu, jíž Morava přistoupila ke konfoederaci uherskorakouské. Získati do spolku toho také Čechy, Slezany a Lužičany se sice nezdařilo, ale přes to vojsko stavův uherských a moravských vedené arciknížetem Matyášem vtrhlo do Čech. Odboj proti Rudolfovi takto začatý skončil se mírem v Libni (24. června 1608), jímž Rudolf postoupil svému bratru vládu nad Moravou a Uhrami a spolu se stavy království Českého zavázal se dostáti podmínkám míru vídeňského. Hned potom (29. června) obnovili zástupcové stavův uherských a rakouských v ležení štěrboholském u Prahy tajnou smlouvou svou konfoederaci, slibujíce si, že se budou podporovati v hájení a vymáhání svobody náboženské i proti svému novému panovníkovi. O rok později, za velikého boje o Majestát vstoupili též Čechové se Slezany v podobnou konfoederaci neb konjunkci. Několik dní před potvrzením Majestátu (25. června 1609) učinili spolu smlouvu, jíž se zavázali pomáhati si navzájem vojensky proti každému — vyjímaje osobu královu —, kdo by rušil jejich práva a především jejich těžce dobývanou svobodu náboženskou. Protože císař odepřel potvrditi tuto smlouvu, dali ji stavové čeští o své újmě zapsati do desk zemských.

Odboj arciknížete Matyáše proti Rudolfovi způsobil tedy dočasné roztržení panství Rudolfova ve dvě části, ale zároveň přispěl k těsnějšímu sblížení stavů v zemích každé z nich. Mezi stavy zemí Matyášových však záhy vzniká snaha po dorozumění se stavy zemí Rudolfových a jejich získání pro spolek s nimi. Snaha ta, rodící se ze zklamání, jehož se stavové zemí odpadnuvších od Rudolfa dožili na Matyášovi zvláště v otázkách náboženských, a podněcovaná také agentem německé unie protestantské knížetem z Anhaltu, zračí se zvláště v korrespondenci náčelníka stavů moravských Karla ze Žerotína s předáky stavovskými v Uhřích, Rakousích i v Čechách. Sotva zvěděl o uzavření konfoederace mezi Čechy a Slezany, Žerotín snaží se získati své přátele v zemích Matyášových i Rudolfových pro myšlenku, aby tato konfoederace českoslezská rozšířila se na stavy spojené konfoederací ivančickou a snad i na stavy štyrské, jimž tehdy již vládl potomní vítěz bělohorský arcikníže Ferdinand. Když však Čechové, nechtějíce asi odvděčiti se svému panovníkovi za nedávné povolení svobody náboženské spolkem se zeměmi, jež se mu byly zpronevěřily, nejevili k tomu ochoty, Žerotín jal se usilovati o to, aby aspoň konfoederace zemí Matyášových se upevnila a nabyla praktické působivosti. Jak si to asi představoval, vysvítá z jeho listu psaného uherskému palatinovi Jiřímu Thurzovi na konci roku 1609

(27. pros.). Žerotín vybízí tu palatina, aby Uhři na sněmu, který právě zasedá, zvolili několik osob ze všech stavů a dali je k ruce palatinovi jako předsedovi královské rady a svému náčelníku, by s nimi po skončení sněmu mohl jednat a bdíti nad zájmy obecnými. Potom ať toto svoje usnesení oznámí stavům rakouským právě ve Vídni shromážděným i moravskému zemskému soudu, který se za několik dní sejde v Olomouci, a žádají na nich, aby podle příkladu Uhrů zvolili své legáty, kteří by se s uherskými zvolenci sešli na místě od palatina k tomu určeném a společně uvažovali o obecném stavu věcí (»de summa rerum«). Moravané a Rakušané jistě k tomu svolí a tak se otevře cesta také k jiným poradám, jimiž bude možno opatřiti bezpečnost královu a jeho zemi i zvrátiti násilí a úklady odpůrců (Arch. Č. XXVII, č. 1634).

Podle toho přál si Žerotín, aby se ze zvolených zástupců všech zemí Matyášových, spojených konfoederací, utvořil stálý poradní sbor, který by řídil společný postup těch zemí a zjednával si vliv na vládu, stavě se jmenovitě na odpor zhoubné působnosti společného odpůrce stavů a hlavního rádce králova, biskupa Khlesla. Tento sbor byl by zajisté mohl časem nabýti povahy stálého společného stavovského zastupitelstva všech zemí Matyášových, ale přece byl by to býval jen výtvor mimořádných, nepravidelných poměrů, projev trvajícího rozporu mezi mocí panovnickou a stavovskou, nikoli jejich vzájemného vyrovnání, tedy jako sama konfoederace, z níž měl vyrůsti, zřízení neústavní, neb aspoň mimoústavní. Připisuje-li se proto Žerotínovi snaha přenésti zákonodárnou působnost jednotlivých sněmů zemských ve věcech všem zemím společných na stálý na určitém místě zasedající výbor, složený ze stavovských zástupcu všech těchto zemí, jakýsi říšský senát nebo říšskou radu stavovskou, které by ministři panovníkovi byli odpovědni, dává se tím jeho myšlence jistě zcela neprávem nátěr příliš moderní. A neprávem se také věc líčívá tak, jako by se Žerotín byl povznesl k docela odlišnému a ovšem vyššímu pojetí spolku mezi stavy zemí domu rakouského, než se jeví u jiných vůdců stavovských a zvl. u Čechů, kteří prý nechtěli než spolek stavů pro vzájemnou obranu (tedy svazek pouze mezinárodní), kdežto on prý usiloval o stálou »právní unii« těchto zemí.[1]) V návrhu učiněném uherskému palatinovi vše to zajisté obsaženo není a jiných projevů Žerotínových o té věci, tuším, nemáme. Ostatně návrh nestal se skutkem a Žerotín sám, zdá se, na něm netrval. Jestliže v lednu 1610 přišli k moravskému zemskému soudu do Olomouce tři poslové stavů rakouských a tu se dohodli se stavy moravskými o některé požadavky, jež chtěli společně přednésti králi, nebylo to zajisté ani částečné uskutečnění návrhu Žerotínova. Rovněž není možno uváděti v souvislost s tímto návrhem žádost stavů moravských, podanou králi Matyášovi půl roku předtím, na červnovém sněmu r. 1609, aby k jednání o úpravě rozháraných poměrů mincovních svolal »sjezd do města Vídně, aneb kde by se J. Mti. nej-

---

[1]) Viz zvl. *Chlumecky*, Carl v. Zierotin, str. 641, 648 a 774; *Bidermann*, Gesch. d. öst. Gesammtstaatsidee, str. 25; *Rieger-Kadlec*, str. 173.

příležitěji vidělo«, k němuž stavové moravští byli ochotni »jisté osoby z prostředku svého vypraviti«, které také hned zvolili. Víme, že Moravané již r. 1527 žádostí o jednotnou úpravu mince v zemích Ferdinanda I. dali podnět k prvému pokusu o společný sjezd těch zemí, a nemůžeme tudíž nové jejich žádosti o takový sjezd přičítati zvláštní význam. Ani žádosti té však asi nebylo vyhověno, neboť o tři leta později, v srpnu 1612, Moravané znova naléhali, aby Matyáš, který se zatím stal pánem ostatních zemí České koruny a císařem římsko-německým, svolal posly jednotlivých zemí svých, kteří by stanovili, zač se má mince bráti, a to opět marně. (Kameníček I., 303.)

Za tříletého odloučení Moravy, Rakous a Uher od panství Rudolfova nedošlo tedy v zemích těch ani k společnému jejich sjezdu, ani k vybudování jejich konfoederace utvořením stálého výboru jejich stavovských zástupců a také se nepodařilo rozšířiti tuto konfoederaci na země zůstavší pod vládou Rudolfovou nebo na země arcknížete Ferdinanda, ačkoli stavovští předáci všech těch zemí byli v živých stycích. Jakmile však sesazením Rudolfovým r. 1611 také Čechy se Slezskem a Lužicemi dostaly se pod moc Matyášovu, takže všechny někdejší země Rudolfovy byly opět sjednoceny v rukou jediného vládce, snaha po těsnějším spojení jejich stavů vystupuje zcela zjevně, ano okázale, a nabývá určitější tvářnosti. Přijímajíce Matyáše za svého pána, stavové čeští hned r. 1611 vymohli si na něm za souhlasu stavovských předáků rakouských a uherských slib, že k ujednání konfoederace se stavy všech jeho zemí na společnou obranu jejich práv a svobod a k vyřízení jiných jejich požadavků svolá svým časem generální sněm České koruny, k němuž budou pozváni i stavové uherští a rakouští. Podle přání stavů českých byl by se takto generální sněm koruny České rozšířil v společný sněm všech zemí Matyášových podobně, jako se stávalo někdy za Ferdinanda I. Ale tento společný sněm nebyl by jednal o žádostech panovníkových, nýbrž o přáních a potřebách stavů, a jsa konán se svolením panovníkovým, tedy způsobem ústavním, byl by si mohl zjednati veliký vliv na úpravu veřejných poměrů v zemích Matyášových a uskutečniti snad i něco podobného, jako navrhoval roku 1609 Žerotín.

Ale také odjinud přicházely tou dobou podněty k svolání společného sjezdu všech zemí Matyášových. Když v letě 1611 uherský palatin Thurzo, ukazuje na nebezpečenství nové války s Turky, dovolával se pomoci Moravanů i Rakušanů, sněm arcknížetství Rakouského nad Enží v odpovědi na jeho žádost vyzval jej, aby přimluvil se u krále za svolání společného sjezdu (Generalzusammenkunft) jeho zemí, který by zkoumal potřebu války.[1] Návrh ten došel rozhodného souhlasu Žerotínova. Někdy koncem roku 1611 v listě psaném kterémusi ze svých přátel prohlašoval za naléhavou potřebu svolání společného sněmu zemí Matyášových, který by rozhodl o ne-

[1]) Sr. list Žerotínův Stittenovi z 4. říj. 1611, vyd. *H. Schulz*, Neue Briefe Karls von Zierotin an Hartwich von Stitten aus den J. 1610—12 (Zeitschr. d. Ver. für die Gesch. Mährens u. Schles. III. 1899).

vyřízených stížnostech stavů, jakož i o válce a míru. Na takovém sněmu nemohla prý by se uplatniti soukromá ctižádost jednotlivců, nýbrž by se projevila pravá vůle národů, která je nakloněna k míru (Chlumecky 774).

Kdežto splnění slibu daného Matyášem Čechům r. 1611 z pochopitelných příčin stále odkládáno — v l. 1612 a 1613 raději nesvolán sněm český a přes všechnu tíseň finanční nežádána na stavích berně —, přání, aby svolán byl sjezd všech zemí Matyášových k jednání o válce a míru, ujala se po čase sama tajná rada císařova ovládaná biskupem Khleslem. Někdy koncem r. 1613 podala o tom císaři své dobré zdání. Ačkoli poměry v říši jsou velmi napiaté a nebezpečenství od Turků je velmi vážné, jsou prý finance císařovy úplně vyčerpány. A přece, poněvadž od papeže, Španělska a jiných katolických mocností nelze očekávati pomoc, je císař odkázán úplně na sebe. Stavové jeho království a zemí jsou však jednomyslně pro mír, neboť nevěří v nebezpečenství a nedůvěřují císaři a jeho radám, nadto pak usilujíce o zeslabení moci císařovy, chtějí, aby neměl vojska k ruce. Proto by mu neslíbili a nepovolili pomoci, leda na společném sjezdu, kde by všechny země byly zastoupeny svými výbory. Jest se arci obávati, že se při takovém sjezdu stavové ještě více spolčí, aby pronásledovali katolické náboženství a moc císařovu podlamovali, poněvadž však od Turka hrozí nebezpečenství větší, nezbývá než přivoliti k společnému sjezdu zemí. Ostatně možno dobrou přípravou nakloniti si při takovém konventu předem smýšlení stavů, a kdyby snad přece společný sněm neměl zdárného výsledku, přesune se jím odpovědnost za pohromu, která snad nadejde, na stavy zemské. Proto doporučuje tajná rada císaři, aby svolal k určitému dni plnomocné výbory svých království a zemí k poradě o válce a míru, a uzná-li se potřeba války, o způsobu vzájemné pomoci, jíž by si měly tyto země přispěti. To ať se předem ohlásí při rozepisování sněmu, aby plné moci všech zemí týkaly se pouze těchto věcí a nemohlo se o ničem jiném jednati. Je třeba stanoviti předem přesný program jednání a neustoupiti od něho, kdyby snad výbory zemí chtěly se usnášeti o něčem, co by se příčilo právům domu rakouského. Jeho zájem žádá, aby k sněmu dostavili se osobně arcknížata Maximilián i Ferdinand, kdežto arcikníže Albrecht, správce španělského Nizozemí, aby byl zastoupen španělským vyslancem. Také kurfiřty a knížata říše Německé bylo by požádati o radu a pomoc a Sasko i Bavory pozvati na sjezd. Uvidí-li totiž sjezd zemských výborů, že s císařem za jedno je nejen jeho rod, nýbrž i říše Německá, dá se snáze ovládnouti a neodváží se podniknouti nic proti důstojnosti císařské (Krauter 9—11).

Po tomto dobrém zdání rozhodla se nepochybně vláda Matyášova svolati společný sjezd všech zemí. Dříve však, zdá se, chtěla učiniti pokus s Čechy, zda bylo by možno dosíci od nich pomoci na obranu proti Turkům bez splnění slibu daného jim r. 1611. Ještě před koncem roku 1613 cís. Matyáš, zajev z Lince do Tábora, povolal tam nejv. úředníky české a ohlásil jim svůj úmysl svolati sněm království Českého k 29. lednu 1614, a to do Budějovic, poněvadž

v Praze řádil mor.[1]) Sněm pak byl opravdu svolán a v ustanovený den za osobní přítomnosti císařovy zahájen. Hned pak předložena stavům žádost královská, aby povolili náklad na vydržování určitého počtu pěchoty a jízdy, peněžitou pomoc na uherské pevnosti a příspěvek na zaplacení královských dluhů. Jak bylo možno očekávati, stavové čeští odepřeli jednati o těchto žádostech, pokud nebudou vyřízeny jejich požadavky, k jichž projednání podle reversu Matyášova z r. 1611 měl býti svolán generální sněm České koruny. Po některém vyjednávání však upustili od svého odporu. Byli ochotni přistoupiti k jednání o královské proposici, bude-li jim dána »assekurací«, že tato povolnost nebude jim na škodu. Mělo se prohlásiti, že stavové, poněvadž prý vyrozuměli, že »jiný země k tomuto království Českému připojené, a též Uhři a Rakušané, kterýchž se na díle v týchž odložených artykulích dotejká, pro ránu boží morovou, kteráž zhusta v tomto království Českém a téměř na všech místech proskakovala, a pro mnohé jiné nepříležitosti tak na spěch k tomuto rozepsanému sněmu J. Mtí. cís. obesláni býti nemohli«, žádali císaře, aby »jim stavům i těm zemím vejš připomenutým jiný sněm generální neprodleně a co nejdřív možné na hrad Pražský rozepsati, jistý den tímto sněmem jmenovati, k témuž sněmu týž země, s nimiž ti artykulové zavíráni a na místě postaveni býti mají, časně obeslati a v tom stavy tímto sněmem milostivě opatřiti ráčil«, že odklad těch artykulů nemá býti »k žádné újmě a k žádnému protržení« jeho reversu z r. 1611. Císař pak vyhovuje té žádosti, že podle tohoto reversu svolává sněm generální na den, který se měl hned stanoviti, a povolá k němu též stavy uherské a rakouské. Opravdu stalo se, jak si stavové přáli. Žádaná assekurace pojata i do tištěných artykulů sněmovních, kde se praví, že stavové přistoupili k jednání o proposici, ač podle reversu králova z r. 1611 nebyli k tomu povinni, za to však král se zavázal stavům království Českého a přivtělených zemí »sněm generální, jestli nebude možné dřívěji, aspoň měsíce ledna . . . 1615 na hrad Pražský položiti a rozepsati a časně uherským, tak i rakouským stavům o času a dni v známost uvésti, je povolati a aby k témuž dni se najíti dali jim povoliti ráčil. Při kterémžto sněmu po přečtení proposicí JMti cís. přede všemi jinými věcmi ihned na ty čtyry odložené artykule (mezi nimi byl zvláště artykul o konfoederaci) . . . aby stavové s týmiž zeměmi, jakž se svrchu píše, k tomu povolanými nastoupili, je s JMtí. cís. uvážili a zavírali«.

Zajistivše si takto brzké splnění slibu daného jim r. 1611, stavové čeští povolili králi obvyklé berně na uherské zámky a vychování dvoru královského, žádost za povolení peněz na vojsko a na splácení dluhů však zamítli, odkládajíce jich vyřízení na budoucí sněm generální. Tu teprve císař vytasil se (21. února) s návrhem,

[1]) Co dále o tomto sněmu vypravuji, zakládá se také na nevydaných pramenech archivních, zvl. na zprávách poslů Kutnohorských, a na opisech, resp. překladech původních akt sněmovních ze stát. archivu v Drážďanech a z arch. minist. vnitra ve Vídni; užíval jsem těchto archivalií v opisech zem. archivu.

aby se před tímto sněmem konal sjezd zemských výborů všech jeho zemí. Ukazuje, že již pro tento rok hrozí nebezpečenství tureckého vpádu a tudíž je potřebí usnésti se o prostředcích k jeho odvrácení dříve, než bude možno svolati generální sněm český, žádal důtklivě, aby stavové hned na sněmu v Budějovicích zvolili způsobilé osoby, které by se na pozvání císařovo zároveň s posly z království Uherského, arciknížetství Rakouských a jiných zemí dostavili ke dvoru a tu s ostatními pilně uvažovali o všech věcech Turka se týkajících a o prostředcích k zachování míru, uzná-li se však toho potřeba, také se usnesli o najímání vojska a zjednání potřebných k tomu prostředků.

Stavové čeští na to odpověděli zkrátka (24. února). Pilně prý uvažovali o návrhu, aby tímto sněmem byly nařízeny jisté osoby k společným poradám o válce turecké s posly z Uher, Rakous a jiných zemí, ale nemohli prý se ustanoviti na jiném, než že taková porada, jak již dříve upozornili, vlastně náleží na budoucí sněm generální. I prosí císaře, aby na tom přestal. Aby však dokázali císaři svou dobrou vůli, uvolili se přece pro případ války s Turky postaviti do pole jistý počet vojska.

Rozhodně zamítavá odpověď stavů českých na žádost, aby zvolili posly k společnému sjezdu všech zemí císařových, neodvrátila jeho vlády od úmyslu pořádati takový sjezd. Nedlouho po skončení sněmu budějovického svolány sněmy ostatních zemí a předložena jim žádost, aby vypravili plnomocné posly k společnému sjezdu do Lince ke dni 27. července. Aby také Čechy na sjezdu byly zastoupeny, vyzval císař zvláštním přípisem (26. května) nejvyšší úředníky a soudce zemské, poněvadž prý je třeba bez odkladu uraditi se o odpovědi na list sultána tureckého a za tím účelem se svolává sjezd zemí císařových, aby »obešlíce k jistému a brzkému dni osoby sněmem k defensí nařízené s nimi to uvážili a jisté osoby z stavův téhož království k tomu obrali, kteří by na další obeslání naše *s plnou mocí* k témuž dvoru našemu se najíti dali a vejš dotčených potřeb spolu s námi a s zmocněnými z jiných království a zemí našich uvažovati napomocni byli«. Na tento rozkaz opravdu vypravena z Čech deputace o sedmi členech, která ovšem nemohla pravoplatně zastupovati stavy království Českého, a také asi neměla plné moci.

Příklad daný stavy českými na sněmu budějovickém působil ovšem na vedlejší země České koruny. Neodepřely sice přímo vypraviti své posly do Lince, ale neopatřily jich potřebnou plnou mocí. Moravané, zvolivše na sněmu konaném teprve v červenci posly k sjezdu lineckému, zároveň prohlásili: »I poněvadž předkové naši v podobných příčinách i jináč, když tak vyslané své z prostředku svého kamkoli ven z země vysílali, plnomocenství jim dávati vždycky na rozmyslu měli, my pak kromě té přinucené a nevyhnutedlné příčiny, kteráž zemi v tom nedorozumění s J. Mtí. slavné paměti císařem Rudolfem zběhlém nastala (týká se událostí r. 1611), sice nikdy toho jsme nečinili: z té příčiny, aby nás v tom, že této J. Mti. cís. žádosti nám naplniti některakž možné není, milostivě u sebe omluvena jmíti ráčil, za to se vší ponížeností J. Mti. cís. pokorně

žádáme, mezi tím však pro vyrozumění J. Mti. cís. vůle a pro doslechnutí, k čemuž se vyslaní z jiných zemí jmíti a přimlouvati budou, z prostředku svého některé osoby při tomto sněmu ... jsme volili a při nich to, aby k již jmenovanému dni do téhož města Lince se vypravili, nařídili.« Podobně v instrukci dané těmto poslům se vykládá, že »jak předkové naši, tak i my sami nikdy jsme bez znamenitých a nevyhnutedlných příčin toho nečinili, poslů a vyslaných svých s plnomocenstvím k žádným jednáním a traktacím nevypravovali a nadto pak se toho v jistotu dověděli, že tolikéž z království Českého jako i z knížetství Slezského žádní poslové s plnomocenstvím k témuž sjezdu do města Lince se nevypravují«. Proto ať poslové oznámí, že jsou vypraveni do Lince pouze proto, aby vyrozuměli vůli císařově a »navrátíce se zase do země této, panu hejtmanovi a nejvyšším pánům ouředníkům a soudcům zemským ji přednésti mohli« (Kameníček I. 88—89). Jak odpověděli Slezané a Lužičané na žádost císařovu, není známo, ale jisto je, že ze Slezska přišli do Lince poslové bez plné moci (a to místo 27. července teprve 9. srpna). Ostatní země, nevyjímaje ani zemí poddaných arciknížatům Maximiliánovi a Ferdinandovi, vyhověly, zdá se, žádosti císařově bez zdráhání.

Ne sice přesně v den původně ustanovený, ale o několik dní později sešlo se v Linci skvělé shromáždění. Ze členů dynastie byli přítomni krom císaře arciknížata Maximilián, správce Tyrol, a Ferdinand Štyrský, kdežto španělský král Filip, arciknížata Albrecht, místodržící v Nizozemí, a Karel, biskup Vratislavský, měli tu zvláštní zástupce, tak že jednota celého rodu habsburského okázale se projevila. Země domu rakouského vypravily do Lince celkem přes 70 poslů (z Uher a Chorvatska bylo jich 10, z Čech 7, z Moravy 6, ze Slezska 8, z H. Lužice 5, z D. Lužice 3, z Dolních Rakous 16, z H. Rakous 12, ze Štyrska 4, z Korutan 2, z Krajiny 1; počet a jména tyrolských poslů se neudávají, ač se tvrdí, že byli sněmem zvoleni). Počet poslů vypravených jednotlivými zeměmi nebyl nikterak úměrný velikosti a významu těch zemí, ale nezáleželo na tom, poněvadž tu poslové každé země vystupovali jako jednotné těleso a odevzdávali společně jediný hlas, či spíše dobré zdání, neboť o hlasování našeho způsobu vůbec nešlo.

Vlastní jednání sjezdu, jež se začalo teprve 11. srpna, mělo zajímavou předehru. Mezi výbory obou arciknížetství Rakouských a posly ze Štyrska, Korutan a Krajiny vypukl prudký spor o přednost místa a hlasu. Po mnohých poradách rozhodl císař, aby oboje arciknížetství Rakouské odevzdávalo společně jediný hlas a potom Štyrsko, Korutany a Krajina dohromady rovněž jediný. Ale Hornorakušané protestovali, žádajíce, aby jim byl ponechán hlas samostatný, čemuž posléze povoleno. Také Moravané domáhali se přednosti před Rakušany, ti však jim ji chtěli přiznati pouze, kdyby seděli a hlasovali spolu s Čechy, a Moravanům nepodařilo se vybojovati si více.

Po urovnání těchto sporů zahájen 11. srpna 1614 po poledni sjezd slavnostním shromážděním všech poslů před císařem za přítomnosti ostatních členů dynastie a jejich zástupců. Když císař po-

zdravil shromážděné zástupce svých zemí smeknutím klobouku, přednesl jeho vicekancléř ústně proposici, zmiňuje se o nebezpečném stavu věcí v Sedmihradsku a žádaje za dobré zdání stavů, jak si v tom počínati, aby se stalo zadost důstojnosti císařově a zachovala bezpečnost jeho království a zemí. Potom císař sám promluvil několik slov a odešel, odevzdav předsednictví oběma arciknížatům. Zástupcové zemí usadili se pak u osmi připravených stolů, takže po pravé straně seděli u prvého stolu arciknížata, u tří ostatních nejprve Uhři, pak Rakušané nad Enží a za nimi Rakušané pod Enží, u čtyř stolů po levé straně Čechové, Moravané, Slezané a Lužičané. Poslové zemí vnitrorakouských i Tyrolané ve shromáždění nezůstali. Byloť ustanoveno, že budou jednati odděleně a své hlasy odevzdají prostřednictvím svých panovníků. Ostatním poslům přečtena pak obšírná německá proposice a každému výboru odevzdán její opis k dalšímu uvažování.

Písemná tato proposice obšírně a podrobně líčí stav věcí v Uhřích. Ukazuje, jak Turci opět a opět ruší ujednaný mír, znepokojujíce a ohrožujíce državu císařskou, jak zmocnivše se Valašska a Moldavska, podmanili si také Sedmihradsko, jehož kníže Bethlen Gabor je zcela závislý na portě, ale nepřestávajíce na tom, žádají od císaře, aby jim postoupil pohraničné pevnosti přivtělené prý k Sedmihradsku a tak se nadobro zřekl této země, jak opírajíce se o Sedmihradsko, připravují novou válečnou výpravu na území císařské. Po tomto výkladu dává císařská proposice shromážděným stavům několik otázek. Jejich hlavní smysl byl, chtějí-li stavové, aby se s Tureckem uzavřel nový mír tím způsobem, že by se docela upustilo od Sedmihradska a povolilo také ve všem ostatním, či jsou-li ochotni císaře podporovati, kdyby se Turkům vzepřel. Kdyby snad stavové radili k míru, ať povědí, jak zjednati od sněmů prostředky k jeho zachování, když teď není kdy se sněmy vyjednávati, ať také udají, jak opatřiti bezpečnost zemí, kdyby mír byl od Turků náhle porušen.

Jak viděti, dovolával se tu císař rady sjezdu v otázce míru a války, o níž rozhodovati bývalo vždy pokládáno za výsostné právo panovníkovo. Činil to zajisté proto, aby je pohnul k svolení pomocí ať již na válku či jen na obranu svých zemí, ale přece dal tím sjezdu svých zemí úkol neobyčejně významný, přiznal mu působnost zcela nezvyklou. Vyniká-li tím sjezd linecký nad podobné sjezdy doby Ferdinandovy, které ovšem převyšuje také množstvím účastníků a vnějším leskem, průběhem a výsledkem svého jednání, nijak se nerovná pražskému sjezdu z r. 1541—42.

O otázkách cís. proposice neradil se sjezd společně, nýbrž o nich poselstva jednotlivých zemí uvažovala odděleně a každé potom dalo císaři zvláštní písemnou odpověď, své samostatné dobré zdání. O průběhu jednání, z něhož vzešla tato vota jednotlivých zemí, nejsme ještě podrobněji zpraveni, ale vota sama jsou celkem známa Zcela zamítavou a v podstatě souhlasnou odpověď na císařskou proposici dali zástupcové hlavních zemí koruny České. Čeští poslové prohlásili, že, nemajíce plné moci od sněmu, nemohou učiniti nic jiného, než

vzíti proposici na vědomí a podati doma zprávu o jejím obsahu. Moravané připojili se k tomuto prohlášení. Slezané vymluvili se rovněž nedostatkem plné moci, ale dodali, že se nemohou vysloviti o předložených otázkách, pokud to neučiní Čechové, Uhři a říšští kurfiřtové. Hornolužičané odepřeli projeviti své zdání, nevysloví-li se napřed Čechové, jejichž království jsou přivtěleni. Hlasy všech ostatních zemí radily císaři zachovati mír. Jediný hlas — a byl to hlas Dolní Lužice, která se podivným způsobem oddělila od ostatních zemí České koruny — k této radě připojoval přání, aby se ihned postavilo dostatečné vojsko, projevuje tak aspoň nepřímo ochotu přispěti něčím na jeho zjednání. Všechny ostatní doporučovaly mír téměř bez výhrady, některé i s obětováním Sedmihradska. Dolnorakušané k tomu ještě dodávali, bude-li se jednati o obnovení míru, že k tomu bude třeba povolati výbory zemí; kdyby však přece vypukla válka, aby císař ucházel se o pomoc u jednotlivých sněmů, nikoli u společného sjezdu zemí. Uhři pak, dovozujíce dlouhým květnatým líčením svého utrpení nutnost zachovati mír s Turky a proto ani v Sedmihradsku nepodnikati nic, co by je mohlo pohnouti k útoku, doporučovali naléhavě, aby byla poskytnuta dostatečná pomoc na opravu a opevnění pomezních pevností uherských a vydržování tamních posádek, ale stěžovali si zároveň, že prý dotud tyto pevnosti byly naplněny »cizozemci«, jimž také svěřována jejich správa i jiné úřady, a žádali, aby oné pomoci užito bylo více na lid domácí, než na »cizozemské« vojáky.[1]) Není pochyby, že tu Uhři rozuměli »cizozemci« nejen vlašské a španělské vojáky a důstojníky, jichž tenkráte ve službách císařských bylo veliké množství, nýbrž také německé a jiné mužstvo z ostatních zemí císařových, bez něhož jejich vlast jistě by se již dávno byla celá dostala v krutou porobu tureckou, na něž však přes to vždy pohlíželi s nedůvěrou a nechutí.

Když všechna vota zemí byla odevzdána, podali o nich arciknížata císaři zprávu, doporučujíce mu sami, aby se snažil zachovati mír s Turky a získati pro sebe Bethlena Gabora. Císař potom obeslal před sebe všechny výbory, poděkoval jim za namáhání a slíbil, že se stran tureckých záležitostí obrátí na zemské sněmy, bude-li toho třeba. S tím se poselstva rozjela po čtrnáctidenním marném rokování, jež pohltilo prý značnou na tehdejší poměry sumu 200.000 zlatých (= asi 850.000 našich korun).

---

[1]) »Und soll E. kgl. Mt. und E. hochfürstl. Dt. nit bewegen,« dodávali Uhři k té žádosti, »dass wir die begerte und gewentliche Hilf vil mehr fier inlendische, dann auslendische Soldaten begern. Dann ein Inwohner mehr Lust und Lieb zu seinem Vaterland hat, selbiges zu beschützen, dann ein Auslender, der es vil mehr begert zu verwiesten, dann vor Verwiestung zu verhieten. So hat Kaiser Augustus vil mer die Soldaten, so einheimbisch, als Auslender geliebt. Hierumb aber wollen wir sie nit verachtet haben, sundern, *da es die Nottuerft erfordert*, gern zulassen und einnemben, ja auch bitten, dass sie selber uns ir Mt. Königreichen helfen beschützen, die wir sie jetzund, damit die Kriegsübung erhalten werde, als Bundsgenossen und Brieder aufnemen.«

(Dokončení.)

Emil Svoboda:

Étika a právo.

(Dokončení.)

Od tohoto obrazu posledního stupně vnitřní výše člověka liší se podstatně obraz, který o nejvyšší hodnotě člověka podává Schopenhauerova étika. Poznání metafysické jednoty všeho, co se člověku objevuje rozděleno v čase a prostoru, nevede tu k popření vůle, nýbrž k obrácení jejímu a k napětí novým směrem. Vůle v člověku, jenž se přiblížil k ideálu mravnímu, nebouří se tím, co dříve bylo jedinou pohnutkou konání jeho. Nový základní motiv objevil se na obzoru a připoutal k sobě úsilí člověka. Poznání osvítilo jeho vnitřní zrak a ve tmách zmizelo, co bylo dříve světlem a vůdcem životního snažení.

Vůle života je výrazem úsilí o nejvyšší klad empirické bytosti lidské. Individuum chce v prvé řadě sebe, svůj úspěch, svoje vítězství. Obklopuje se více nebo méně tvrdou hrází, v níž nalézá sebe a svůj osobní zájem. Za hrází je svět cizích zájmů — lhostejných nebo nepřátelských. Uvnitř já — venku nejá. Vůle života tíhne k rozdvojení: spatřuje ve všem objekt — předmět uspokojení nebo hněvu — jediného uznaného subjektu, vlastního já.

Je však možným i stav, za něhož vůle, osvícená poznáním, směřuje k jednotě a splynutí; hledá v empirickém životě jednotu, jež odpovídá metafysické jednotě všech bytostí. Rozkládá hráz, jež tvoří rozdvojení; chce synthesu, v níž mizí rozdíl mezi já a nejá, mezi subjektem a objektem. Vůli, obrácenou tímto směrem, možno nazvati vůlí odevzdání; vůlí zapření úzkého, empirického já; vůlí odevzdání se neomezenou laskavostí, rozprostřením náruče a obsáhnutím všeho, co potřebuje pomoci, soucitu, útěchy.

Soucítění, poznávání subjektu, poznávání vlastního já v každém a ve všem, co v životě potkáváme, vede k odevzdání se. Ale k témuž obrození vůle a prolomení úzkých hranic osobního zájmu, vede i odevzdání se myšlence. Kde člověku přestane záležeti na osobním úspěchu, kde spěje za ideou, za poznáním, za dosažením pravdy a krásy o sobě, nebo kde pracuje, veden snahou, aby zástupy jiných, neznámých, nalezly v plodu práce jeho radosti, osvobození, útěchy — tam neméně se uskutečňuje vůle odevzdání se a veliká kladná hodnota mravní. Je to odevzdání se myšlence a přímo nebo nepřímo i těm, kteří budou píti z pramenů objevených, z pramenů otevřených všem hledajícím jich. —

Zde bych se ještě zastavil pro životný příklad, abych ušel výtce vymyšleného a neskutečného idealisování. A že se opět uchyluji k Dostojevskému, má tu příčinu, že snad žádný autor ve svých dílech nepronikl tak hluboko ke dnu duše lidské a s tak ryzí upřímností — že snad nikdo neukázal, jak těsně žijí vedle hrůzy, slabosti a úpadku mravního i nejvyšší vrcholky, k nimž mravní bytost lidská může dospěti.

Uvedu Makara Ivánoviče z románu »Výrostek«. Makaru Ivánovičí, muži statnému a v plnosti mužných let, odloudil krátce po sňatku ženu mladý šlechtic Versilov. Přiznala se v slzách a Makar Ivánovič ustoupil. Versilov mu slíbil 3000 rublů jako odstupné a 700 mu hned zaplatil. Na ostatek vyžádal si Makar Ivánovič dlužní úpis a po dvou letech soudně vymohl zaplacení zbytku 2300 rublů i s úroky. Hned po rozchodu se svou ženou oddal se životu poutnickému, ale občas přicházel navštívit domácnost své ženy a svých dětí — které zplodil Versilov. Po dvacet let žil v hanebném světle muže, který prodal ženu, a vracel se vždy ke svědkům své hanby s radostným výrazem v tváři, zářící vnitřním klidem. Při jeho smrti vyjasnila se teprve záhada: celou částku 3000 rublů, zdvojnásobenou úroky, uchoval své ženě, aby se neocitla v bídě, kdyby přežila lásku Versilova.

Zvláštní životní názor tohoto podivuhodného muže z lidu osvětlují hovory, jež vedl v domácnosti své ženy a Versilova na sklonku života, když k nim přišel zemřít a připomenout naposled Versilovu slib, že po jeho smrti napraví svou vinu sňatkem s jeho vdovou. Z hovorů těch, které patří k nejskvělejším místům románu, uvádím líčení krátké, ale pro tuto úvahu zvláště významné:

»V letě, v červenci, spěchali jsme na svátek do Bogorodského kláštera. Čím blíže jsme přicházeli k místu, tím více lidí se přidávalo a konečně se nás sešlo div ne dvě stě lidí, vesměs spěchavších líbati svaté a zázračné ostatky obou velikých divotvorců, Anikije a Grigorije. Spali jsme, brachu, v poli — i probudil jsem se časně ráno, všichni ještě spali a ani sluníčko za lesem nevyhlédlo. Poklonil jsem se, milý, hlavou — rozhlédl se vůkol a vzdychl! Krása všude nesmírná! Všecko tiché, vzduch lehký; travička roste — rosť, travičko Boží; ptáček zpívá — zpívej, ptáčku Boží; robátko ženě na rukou zavrnělo — Bůh s tebou, maličký človíčku, rosť na štěstí, pacholátko. A tu jakoby poprvé v svém životě všecko to jsem v sobě uzavřel... Sklonil jsem se opět, tak lehce jsem usnul. Pěkně je na světě, milý!... A že to je záhada, to je tím dokonce lepší; je to strašné srdci a divné; i ten strach slouží k obveselení srdce. ‚Všecko spěje k tobě, Bože, i sám spěji k tobě, i přijmi mne!‘ Nereptej, jinochu: tím je to ještě krásnější, že je to záhada,« dodal pohnutě. —

Co praví vše to jiného, než: zrušení úzké, sobecké osobnosti! Rozprostření náruče a obsáhnutí všeho láskou bez účelu a bez mezí — to je podstata života ve znamení věčnosti, sub specie aeternitatis.

Je zřejmo — příliš zřejmo — že étické činy tohoto způsobu jsou mysteriem. Jejich pochopení nebo vysvětlení přesahuje hranice životních zkušeností a bezděčně zavádí do oblasti věčných záhad. To přiznává nepokrytě Schopenhauer ve spise o základech étiky a ukazuje k jednotě všech bytostí, oživených touže metafysickou prapodstatou — vůlí — jako k poslední možnosti vysvětlení. A činy takové nejsou tak zázračnou výjimkou, jak by se zdálo. Mnohý z nás je viděl ve skutečnosti a snad bez úžasu, bez zamyšlení se nad nimi, přešel kolem nich.

Ale i když sestoupíme o něco s této výše a odmyslíme si kladné skutky odevzdání se z čirého soucitu, bez vlastního osobního zájmu, zbude nám široké pole étického působení, jež beze strachu před tresty, bez naděje v odměnu, bez podrobení se autoritě přikazující vedeno jest vědomě ve směru zásady étické spravedlnosti. Soucit s každým a se vším živoucím odvrací jednajícího od činů, jež by mohly býti ukřivděním. Neubližuje nikomu, chce raději, aby sám trpěl, než aby byl příčinou cizího utrpení. Domyslíme-li do důsledků tuto zásadu mravní, uvidíme i zde rozpoložení, která od člověka vyžadují sebezapření, sebekázeň a hlavně tak usilovnou snahu o ryzí poznání, zbavené předsudků, zbavené všeho přídechu vlastního osobního zájmu, odmítající nátlak vžitých názorů, autorit, zevní moci a jejích hrozeb — že cítíme téměř nadlidskou sílu, jíž by bylo třeba k důslednému životu dle ní.

Kdo, osvícen hlubokým poznáním života (což není totožno se vzdělaností), neubližuje nikomu, ale každému pomáhá seč jest — splnil vše, čeho může nejvyšší hledisko étické požadovati. Jednoduchý obrazec rozčlení se však a zaplete životem — psychologickým a nelogickým. Jsou nepřehledné možnosti sloučení, odstínů přechodů směřujících sem nebo tam, od ryzích činů živočišného egoismu až po nejvyšší projevy étické spravedlnosti, sebezapření a odevzdání se. Kdo rozsoudí v daném případě, co bylo poslední pohnutkou hotového činu? Kdo může tvrditi, že byl soudcem spravedlivým? Takto chápána, není spravedlnost údělem tohoto života. Pro étické hodnocení člověka a činů jeho platí nezvratně zásada: »Nesuďte.« Ale nikoli jen proto snad, abyste nebyli souzeni, nýbrž proto, abyste křivdy nezpůsobili. Neboť jest věcí náhody nepředvídatelné, bude-li soud váš spravedlivým. —

Možnost dokonalého soudu o činech lidských jest nedostupna životním prostředkům. Ale skutečnost kladných hodnot mravních jest povýšena nad veškerou pochybnost. Na tom ničeho nemění ani stanovisko determinismu, je-li správně chápán. Determinismus, který by chtěl popříti mravní zodpovědnost člověka za činy jeho, dal by se vyvrátiti nesčetnými zkušenostmi životními. Svírá-li někoho bolest proto, že jednal špatně a nemá již možnosti, aby napravil, čím druhému ublížil, neuleví si úvahou deterministickou: stalo se, co se státi musilo, jednal jsem a nemohl jsem jinak, předurčena byla i moje vina i jeho utrpení atd. Vše to zůstane na povrchu a mučivé sebeobviňování uvnitř potrvá.

Determinismus, jak jej chápe Schopenhauer (a nikoli sám), naprosto nezeslabuje zodpovědnosti mravní. Jen posunuje těžisko étických soudů, odhaluje vlastní pramen radosti nad vykonáním dobrého, bolesti nad spácháním zlého činu. Pravda je dokonce, že v étice Schopenhauerově s daleko větší tragikou vystupuje vnitřní soud nad vlastní činností než v naukách opřených o empirickou svobodu vůle.

Opíraje se o Kantovo geniální rozpoznání, spatřuje Schopenhauer zodpovědnost člověka — ne v tom, co činí, čím se za proměnlivých vlivů života projevuje — nýbrž v tom, co v činech jeho dochází výrazu, co v něm jest trvalého, čím člověk o sobě jest.

V daném případě jednal člověk s nezvratnou nutností a nemohl jinak. Výčitky, že měl nebo mohl jinak se zachovati, než se stalo, jsou marny. Neboť daný charakter nemůže na daný podnět nebo za dané souhry různých podnětů jinak reagovati, než jak se skutečně stalo. A kdybychom dokonale znali nejen charakter jeho do posledních odstínů, nýbrž i celou soustavu pohnutek, jež naň budou v určité chvíli působiti — mohli bychom s naprostou jistotou určiti, který motiv nabude vrchu a jaký bude následovati čin. Ale kdo zná všechny tyto předpoklady? Nepoznatelnost předpokladů vede k úsudku o empirické svobodě vůle právě tak, jako vede neznalost příčin ku předpokladu náhody v životě i v přírodě.

Nejpovrchnější úsudek lidský se však v jednom bodě přibližuje pravdě. Ani trestem ani důsledky odsouzení společenského nestíhá skutku, nýbrž pravděpodobné jádro mravní, jež se v něm projevilo. Nehledí na to, jak člověk jednal, nýbrž na to, jakým dle toho jest. Kde ani dle prosté zkušenosti nepokládá se za spravedlivo, souditi ze skutku na mravní cenu člověka, nastává bezděčná oprava úsudku. Omluvou je nedostatek intelektuálný (jednal z nerozumu, z hlouposti), vliv okolností (jednal z donucení, nátlakem představených), vada tělesná (je neurasthenik, člověk chorobný, jednal v rozčilení) — ale právě tak snižuje se často i hodnota skutku jinak dobrého, je-li pravděpodobno, že pohnutky neodpovídají zevnímu zdání (jednal z ješitnosti, pro vzbuzení dojmu, chtěl se zalíbiti atd.).

Operari sequitur esse — jednáš dle toho, jaký jsi — po ovocích jejich poznáte je. To jsou základy soudů našich. Věříme-li, že člověk jedná tak, jak dle své dané povahy za daných okolností jednati musí — což zejména jasně vyslovují citovaná slova evangelia — a pociťujeme-li přes to mravní zodpovědnost za vlastní činy a ukládáme stejnou zodpovědnost i ostatním: předpokládáme téměř instinktivně svobodu vůle, bez níž je zodpovědnost nemyslitelna. Ale svobodna je vůle, nikoli ve skutečném životě, kde se důsledek nezvratně pojí ke svým daným příčinám, nýbrž před ním. Je svobodna v onom metafysickém dějství, jehož neznáme, ale jež tušíme bezděčně, kterým se budoucí člověk tvoří k životu vlastní vůlí, nesoucí svůj mravní základ, svůj vnitřní charakter do světa. Odleskem této vnitřní povahy budou činy člověka, podnícené skutečnostmi života a za tento charakter, za tuto kvalitu vůle pociťujeme mravní zodpovědnost. Vědomí dle toho, jak vysokého došlo stupně poznání, rozhodne o chápání a hodnocení zevních podnětů, rozhodne o jasném nebo temném obrážení se vnitřního charakteru v životě zevním.

Snad ani netušíme, kolik pravdy je ve slovech Dostojevského, že i mnohý člověk, který špatně jednal, je v jádru dobrý. Kdesi uvnitř bytosti jeho snad klímá pod dusivým nánosem života posvátná jiskra a je snad toliko třeba, aby soucitná ruka rozhrnula vrstvu popelu a rmutu a dala vzplanouti čistému plameni v srdci jeho. Tato slova naznačují také účel vychování mravního a meze jeho. Zde člověku nelze dáti, čeho v něm vůbec není.

Ve vylíčeném pojetí není determinismus překážkou soudu nad činy lidskými. Neboť uznává mravní zodpovědnost — ne sice za

to, co člověk činí — ale za to, jakým o sobě jest. Stejně povrchní je tvrzení, že determinismus vylučuje vinu a zásluhu, jako názor, že v zájmu odůvodnění spravedlnosti jest nutno potříti a vyvrátiti deterministické pojetí života. Tragičtějším je naopak soud, který postihuje danou a trvalou mravní hodnotu člověka než soud, který hodnotí jeho jednotlivý čin. Ale v tom je nesnáz veliká a sotva překonatelná, že nikdy nelze s určitostí rozpoznati, zda se nemýlí člověk, soudí-li člověka — ano soudí-li sama sebe. —

* * *

Kam tedy s právem? Nechceme-li křivě usuzovati o této tisícileté instituci společnosti lidské, nesmíme jí určovati cílů, kterých nikdy nemůže dosíci. Kdo si ztotožnil právo se spravedlností ve smyslu právě vylíčeném, bude otřesen ve víře, se kterou na právo pohlížel, uvidí-li čin právní a nespravedlivý zároveň. Špatně slouží věci, kdo nadsazuje možnosti její. Jediná cesta je správna: aby hledáno bylo skutečné poslání práva a aby ukázáno bylo, pokud svůj úkol plní.

Na první pohled jest patrno, že jest právo v celém svém rozsahu položeno do oblasti uskutečňování vůle života. Na právu a zřízeních jeho nemá zájmu a nepotřebuje ho ten, kdo odmítl empirický život, jeho starosti a zájmy, kdo jde za poznáním bez zájmu na osobním úspěchu životním, nebo kdo jinak se odevzdává, překonávaje meze individua, neznaje hráze, dělící já od nejá. U lidí takových mohla by vstoupiti v život zásada: nebraňte zlému i druhá: milujte nepřátele své. Ale jak člověk v přečetných odstínech sestupuje s této výše až k životu, který se vyčerpává bojem o úspěchy osobní, tak v něm přibývá potřeby práva i ochrany právní až k bodu, na němž právo, jeho užití, využití a zneužití tvoří bezmála všechen jeho svět myšlenkový.

Nemá-li však právo kladné hodnoty étické, nemá-li hodnoty tím, co uskutečňuje, má za to velkou hodnotu mravní i životní tím, čemu zabraňuje.

Nejtemnějším, nejkrutějším a při tom nad pomyšlení silným pudem v životě člověka, národa, státu, jest pud, hledající odvety. Trvá od věků silou nezmenšenou a není naděje, že bude překonán. Podobá se záludné bystřině, malé, suché, která se rázem promění v ničící proud.

Jak ohromnou sílu má pud odvetný v lidských davech, o tom nás poučuje ztroskotání všech pokusů, jimiž velcí učitelé lidstva usilovali o jeho překonání. Na místě mnohých příkladů všimněme si osudu, jaký byl v křesťanských zemích údělem základním zásadám mravouky nového zákona. Přečteme-li kázání na hoře dle sepsání sv. Matouše, zejména kap. V 30—48, a srovnáme-li tato slova s dějinami křesťanských národů a s účastenstvím křesťanských kněží v dějinách těch, užasneme nad smělostí, s jakou se tito lidé, tito kněží nazývali křesťany. Ale zmnohonásobí se náš úžas, vzpomeneme-li, co bylo za všech dob trpěti těm, kdo v zemích křesťanských se znali k zásadám

étiky křesťanské, kteří dle toho chtěli žíti a kteří tedy byli křesťany — od těch, kdo se formálně a s právní sankcí za křesťany prohlašovali! Proč fundamentální zásady křesťanské étiky nemohly zapustiti kořenů v životě davů, proč byly vždy jen životním světlem jednotlivců a malých skupin, pronásledovány většinou, v jejíchž rukách spočívala moc — na to je jediná odpověď: Jsou opakem pomsty, opakem lidské přirozenosti.

Pud po odvetě nedá se zprovoditi se světa. Ale právo dokazuje skutkem, že se dá spoutati. Dá se uvésti do pevných břehů, vnutiti do mezí, odpovídajících lidskosti. O to jest právo reálnější, ačkoli s hlediska étického nižší, nežli skutečné soustavy mravoučné — že si určilo cíl, dosažitelný v davech lidských, prostředky všeobecně účinkujícími. Na místo programu maximálního, který žádá obrození člověka, položilo program minimální, aby byla rovnováha mezi křivdou a odvetou.

V tomto pojetí není obrácen hrot práva proti křivdě. Jinému soudci je ponecháno, aby zvážil vnitřní, étickou hodnotu činu. Právo obrací se proti odvetě a určuje, zda a pokud je v daném případě srovnatelno s jeho vlastním, relativním, na životní zkušenosti založeným pojmem spravedlnosti, aby se poškozený hojil na škůdci. Proto souvisí tak úzce právo s řádem právním (bez něhož je stěží myslitelno), který si vyhražuje, zjistiti skutečnosti případu, určiti dle práva důsledky a provésti je skutkem. Ruce poškozeného samy neposkytly by dostatečné záruky.

Toto hledisko osvědčí se v každém výkonu práva, o sobě pozorovaném, hlavně uvážíme-li, že ve sporu a v potřebě zasažení právního ocitají se nejen jednotlivci vzájemně, nýbrž i jednotlivci s organisovanou jednotkou společenskou. Že k tomuto jádru věci přimyká se celá bohatá soustava dalších důsledků, takže uvedení na společný základ myšlenkový vyžaduje více méně hluboké analysy — je samozřejmo, zejména v době, kdy život sociální a tím i právo spěje k závratné složitosti.

Mrav společenský žádá na člověku více než právo. K mnohému je člověk společensky zavázán, čeho právně vynutiti nelze — mnohý člověk stane se obětí soudu společnosti, ač nepřekročil mezí práva. Ale mýlil by se, kdo by z toho usuzoval, že snad společenský soud jest bližším étické spravedlnosti než právo. Spíše opak jest pravdou. Neboť odsouzení společností nemá tendence, vyloučiti nebo omeziti osobní mstu. Je naopak samo prostředkem odvety, a to prostředkem, který je často v naprostém nepoměru k činu, jímž soud společnosti byl podnícen. Úsudky společnosti a z nich vyplývající pokoření, boykot, odepření čestnosti atd. spočívají zpravidla na skutkovém základě, špatně, jednostranně i nadsazeně vyšetřeném, často na tom, co se od úst k ústům proslýchá. Nedostává se nestranných soudců, slyšení obviněného a forem řízení, jež by zaručily postiženému možnost obrany. Mimo to se společenské názory na tutéž otázku více nebo méně rychle mění a ani v tomtéž bodu časovém neplatí stejnoměrně pro všechny vrstvy, třídy nebo kasty lidí. Není totéž, činí-li dva totéž. Zásada to, nejsilněji platící tam, kde není obecně platného základu

pro úsudky o dovoleném a nedovoleném, kde není obecně platné formy pro vyšetření a rozhodnutí sporné věci.

Proč jednotlivé otázky životní zaujalo právo do své činnosti upravující a rozhodující, proč jiné ponechává otevřenému soudu společenskému, na to jest těžko odpověděti. Zdá se, že tu působí obecné přesvědčení na určitém stupni vývoje kulturního, dle něhož ten nebo onen zájem nutno považovati za významný pro život sociální a za hodný úpravy řádem právním. Ale zase tu nerozhoduje mravní zhodnocení otázky, nýbrž její význam pro životní účely společenské. V dané chvíli sotva bude možno nalézti jiné rozdělení mezi otázkami společenského mravu a práva, než ono formální, positivistické, jež bylo výše uvedeno (právo je, co ve státě za právo platí). Jen těch otázek se právo dotýká, jež samo pojalo ve svůj dosah. Hranice pak není stálá, nýbrž mění se. Vývoj směřuje k většímu dosahu práva, ku pojímání dalších oborů v působnost jeho. Příkladem možno uvésti celou řadu ustanovení práva autorského, právního poměru mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, právní ochrany proti nekalé soutěži, kterėžto věci dlouho byly ponechány společenskému mravu. Z nejnovější doby možno uvésti zajímavé ustanovení »řádu o zbavení svéprávnosti«. Dosud vypořádával se soud společnosti s tím, kdo pijáctvím uváděl v nebezpečí hospodářské zkázy svou rodinu. Dnes může býti piják takový omezen na svéprávnosti tak, že v otázce správy majetku rovná se nezletilému, který překročil čtrnáctý rok, ano může mu býti odňata i správa toho jmění, jež si vlastní prací vydělává. Nemůže nakládati svým jměním bez součinnosti zákonného zástupce a soudu. Jak nápadná změna se však stala, když se právo skutečně ujalo látky, o níž se snad i utvořilo ustálené obecné přesvědčení, jež vynucovalo si řešení právním ustanovením. Zmizela pohyblivost, měnlivost, přizpůsobivost, nastoupil pevný pojem, pevná forma řízení, pevné stanovení důsledků. Jen určitá slova, určitá místa zůstávají pružnými, aby pravidlo právní lépe životu přilehlo a déle vzdorovalo času.

K jednotlivému zasažení jest volán právní řád sporem zájmů nebo nebezpečím jeho. V prvém případě jest jeho úkol nejnápadnější. Neboť tu jde o to, zjistiti, stala-li se křivda, na čí straně, a jakým způsobem má býti zjednáno zadostučinění. V nepřehledné řadě případů působí však právní řád předběžně. Připouští nebo i ukládá opatření, aby v budoucnosti spor nevzešel, anebo kdyby přes to vznikl, aby byl předem zjednán spolehlivý základ pro jeho rozřešení. Tímto směrem působí zejména příkaz, aby při jistých věcech zachovány byly určité, více nebo méně slavnostní formy (na př. formy závěti, smlouvy manželské, převodu vlastnictví nemovitého atd.), nebo řada ustanovení, kterými právní pravidlo samo určuje právní důsledky, jestliže strany jinak neustanovily (na př. zákonná postoupnost dědická pro případ, že není závěti), nebo prohlašuje za právně neúčinna nebo i trestna jednání, jež v sobě tají nebezpečí sporů těžko řešitelných nebo nebezpečí poškození jednoho účastníka druhým. Ve všech těchto případech a mnohých jiných, kdy právní řád skutečně zasahuje v jednotlivé věci, ať potlačením sporu vzniklého nebo před-

běžným zmařením zárodku sporu budoucího, můžeme působnost jeho nazvati aktuální.

Ale právo, vyjádřené trvajícím řádem právním (ať více nebo méně složitým) působí také potenciálně, již pouhou svou existencí. Velká většina lidí dává přednost dobrovolnému podrobení se příkazu právnímu před nebezpečím, které je spojeno s jeho porušením. U právního příkazu objevuje se ve zvýšené míře to, co charakterisuje všechny »imperativy« ať mravoučné nebo náboženské. Každý příkaz jest podmíněn buď kladnou vůlí nebo donucením toho, jemuž se přikazuje. Opírá se na jedné straně o autoritu toho, kdo přikazuje, na druhé straně — ať přímo nebo nepřímo — o egoismus toho, kdo se příkazu podrobuje. Jak jinak opříti příkaz, než poukazem na prospěch, který vzejde tomu, kdo se dle něho zachová, a na zlo, jež postihne toho, kdo se protiví? (Tam ústí i Kantova étika.) Nevěří-li někdo autoritě přikazující, je-li mu lhostejno zlo, kterým se hrozí, i dobro, jež se slibuje — jest pro něho příkaz ničím. Všimněme si na př. čtvrtého přikázání desatera: kdo věří v Jehovu, bojí se smrti, chce býti dlouho a dobře živ a proto také projevuje zevné úctu rodičům (více nedá se vůbec vynutit) — ten přece nekoná pranic étického! Kdo nevěří ani v Jehovu ani v možnost života v pravdě »dobrého« a ani se smrti nebojí — tomu je čtvrté přikázání prázdným zvukem. Ctí-li přes to svoje rodiče anebo nemůže-li jich ani ctíti, ale přes to se jim obětuje, ač nečeká odměny a nevěří v možnost trestů — jedná patrně z pohnutky étické. Zevně činí totéž onen prvý, podrobivší se příkazu, ale jeho pohnutkou je snad holý egoismus. Totéž platí o příkaze právním; ale s tím rozdílem, že ani o tom, kdo dobrovolně udržuje se v mezích práva, nelze říci, že by zároveň vždy obstál před soudem mravním.

S hlediska ryze praktického může však míti každý imperativ, práva nebo morálky, velkou hodnotu pro život. Vůdce davů nemůže lépe založiti svého úsilí o získání poslušnosti daných příkazů, než dovede-li podnítiti egoismus lidí, onu nejmocnější a nejvšeobecnější pružinu skutků jejich. Čím reálnější pak jest odměna, čím reálnější zlo, o něž jsou příkazy opřeny, tím spolehlivější bude výsledek. Když upadá víra v mythus náboženský, mohutní vláda řádu právního. Dnes by sotva kdo chtěl, aby právní řád byl odstraněn a aby ochrana majetku a života byla svěřena příkazům náboženským. Ani církve příliš nespoléhaly na svoje poukazy na věčnost a hojně užívaly ramene světského, když šlo o vnucení vůle odbojným živlům.

Právo neopírá svých příkazů o věčnou blaženost a věčný trest, ale zaručuje klidné hospodaření, bezpečný život, hrozí ztrátami na majetku a svobodě. Podmiňuje tedy svoje příkazy velmi reálně. Zjednává životné a silné motivy pro zachování příkazů a stejně životné a silné protimotivy pro případ rušení jejich.

Ale jako každý příkaz, i právní je dále podmíněn přesvědčením, že ten, v jehož rukou spočívá právní řád (t. j. stát), bude míti vždy dostatek moci a ochoty, aby plnil, co slibuje a zaručuje, i dostatek síly a odhodlání, aby splnil, čím hrozí. Stinná stránka příkazové soustavy vůbec a zvláště soustavy právních příkazů jest, že příliš zdů-

razňují, jak každému velí vlastní zájem, aby dle daných a imperativně vyslovených pravidel se choval. Čím více se egoismu (ať otevřeně nebo skrytě) dovolává oficielní morálka — tím více se zakřikuje kde jaký podnět k jednání v pravdě étickému. Právní řád přímo vzbuzuje klamné zdání, že člověk učinil zadost všemu, co od něho může býti požadováno, zachová-li se v každém případě dle platného práva. Dokonce jsou uctíváni lidé naprosto negativní hodnoty, takoví, kteří jen to na světě dokázali, že při shonu za svými osobními zájmy (za bohatstvím, úřady, hodnostmi atd.) nikdy nevybočili z onoho šedého, neutrálního pásma, jež vytvořilo právo mezi dobrým a zlým dle svého měřítka. Tím snižuje se citlivost pro skutečné hodnoty mravní — vzniká apatie ve věcech immaterielních. Právní řád může dokonce i silou protimotivů působiti tak mocně, že odvrací od činů o sobě étických, ale neodpovídajících příkazu právnímu.

Triumfem práva by bylo, kdyby svým vlivem potenciálným a svým účinkováním předběžným mohlo zmařiti zárodky sporů a vyloučiti potřebu činů repressivních. Za dané povahy lidských davů jest to arci marným snem. Má-li však právo alespoň svůj prvý úkol splniti, t. j. má-li vyloučiti osobní vyrovnání sporů, osobní mstu, musí poskytovati záruky, že samo obhájí životní zájem, který byl uveden v nebezpečí, že samo vynutí vyrovnání způsobené škody, že samo pomstí zájem porušený, jehož nelze nahraditi. Jak podivně zní z úst boha, tak samozřejmě zní z úst práva věta: »Má jest pomsta.«

Ať sebe těžší povinnosti ukládá a vymáhá právní řád, snáší se poměrně snadno jeho břímě, je-li rozvrženo všeobecně a stejnoměrně. Zmírní-li někde svůj tlak, pocítí se v okolí dvojnásob těžce, neboť se zeslabí důvěra v moc nebo vůli právního řádu, splniti, co slovy svými zaručuje.

Soustava právních řádů není a ani nemůže býti tak jednoduchá jako ona prostá, krátká věta, jež zahrnuje celou etiku (Neubližuj nikomu, ale všem pomáhej seč jsi). Činíme tedy na právo další požadavek, aby se vžilo, aby se stalo všeobecně známým nejen, že nějaký příkaz za právo platí, nýbrž i proč. Vniknutí znalosti práva do nejširších vrstev neděje se však jen sepsáním a vyhlášením zákonů, nýbrž zejména ústním podáním, které se zakládá na všeobecném a stejnoměrném provádění práva. Čím překotnější změny se v právu dějí a čím rychleji po sobě následují, tím slabší je vědomí práva, mizí důvěra a klid, roste potřeba činného zasahování řádu právního. Proto tíhne právo k vývoji nenáhlému, proto je živlem konservativním. Nemá-li však býti rychle překonáváno dobou a tvořiti překážku životu, jemuž má sloužiti, musí při dostatečné míře jasnosti tvořiti přece jen abstrahovaný obrazec, jemuž vlastního obsahu dodává život. Čím tvrdší je rámec zákona, čím nepoddajněji svírá život, tím rychleji stárne právo a znásilňuje onen pohyblivý živel sociálni, z něhož právo vyrůstá a pro nějž jest určeno. Živlu však nelze spoutati a právo, jež by chtělo znásilniti život, vydává se nebezpečí, že bude životem znásilněno.

Osobností právní řády tvořící a uvádějící ve skutek jest v naší době stát. V jeho rukou jest monopol zákonodárství — i když užším

svazům ponechává, aby v rámci zásad obecných tvořily pro své členy vlastní právo a určovaly důsledky porušení jeho příkazů. Formálně jest právem to, co stát za právo prohlašuje a poddaní obecně jako právo přijímají — ať již s radostným uspokojením, nebo s pocitem donucení, spojeným s touhou po změně, s přáním, aby odstraněno bylo to, co za právo platí, a aby nahrazeno bylo právem novým. Neboť pravidlo staré se tu pociťuje jako břemeno, jako překážka vývoje, jako právo nespravedlivé a naděje se upíná k pravidlu novému, o něž se zápasí buď všeobecně nebo tou třídou, vrstvou, skupinou občanstva, jejíž zájem jest dotčen. Zákon je schéma. Způsob, jakým se v život uvádí, je výrazem druhé, živé a měnlivé složky práva, výrazem právního myšlení a cítění. Tímto koncem se stýká právo s étickou spravedlností. Otázka moci je zevním znakem práva. Pravidlo, jež ani vnitřní přesvědčivostí ani zevní mocí nedovede se za právo prohlásiti a obhájiti — není již právem.

Vnitřně zdůvodněno jest právo, pokud nedosahuje té míry odvety, jíž by ani osobní msta nemohla překročiti, pokud platí všeobecně a měří všem členům svazu stejnou měrou, pokud samo obsahuje záruky, že nestranně zjistí, co se stalo, nestranně určí důsledky a nestranně je provede. Záruka taková spočívá nejen ve spravedlivosti ustanovení právních a ve spolehlivosti těch, kdo je uvádějí ve skutek, nýbrž i ve stanovení přesných forem pro nalézání a uskutečňování práva a v nedotknutelném, bezvýjimečném zachovávání těchto forem. Není práva bez formy a není výmluvnějšího příznaku úpadku života právního nad časté nebo dokonce důsledné porušování forem jeho.

Tak dokonalého řádu právního, tak dokonalé soustavy forem arci není a nebylo, aby nebyla možna křivda, při níž právo bylo přímo nástrojem. Ale zjev takový může býti jen zjevem ojedinělým — vzdáme-li se předem požadavku, aby právo bylo měřítkem a strážcem hodnot mravních. Stane-li se však vědomé konání bezpráví pomocí řádu právního zjevem častým, nebo dokonce pravidelným v celé oblasti práva nebo v některém oboru jeho — jest právní řád blízek rozvratu. Dějiny však podávají dostatek dokladů, že se nikdy neudrží trvale stav, kde právo bylo nahrazeno zjevnými nebo skrytými akty mocenskými.

Ideálem práva jest, aby ti, kdo jsou mu podrobeni, žili ve znamení příkazu: »Neubližuj nikomu!« Tím spíše jest cílem, k němuž právo dle své podstaty tíhne, aby tato věta, vyjadřující požadavek etické spravedlnosti, byla jediným a neporušitelným postulátem pro ty, kdož uvádějí ve státě právo ve skutek.

Podstatou ideálu jest, že není dosažitelným pro lidské snažení, ale že snažení tomu dává směr. Že poskytuje radostné uspokojení z každého kroku, jejž učiníme směrem k němu.

V tomto smyslu jest étická spravedlnost ideálem práva a měřítkem jeho hodnoty. Cena jeho jest tím větší, čím více se spravedlnosti blíží, tím menší, čím více se od ní vzdaluje. Není krásnějšího a vyššího zvolání k soudcům a vladařům, než jsou-li vyzýváni, aby soudili a vládli dle práva — a — spravedlnosti.

Na cestě blížení se práva skutečné, materielní spravedlnosti na rozdíl od spravedlnosti formální, založené na zevní shodě skutku s pravidlem, děje se povšechný vývoj právních řádů. Překážky, které se kladou v cestu a spočívají v povaze lidských davů, jsou přečetny a těžko překonatelny. Přes to musí býti vývojem naprosto potlačena středověká zásada »fiat justitia, pereat mundus«. Neboť užívá slova »justitia« ve smyslu, který je karikaturou spravedlnosti v étickém pojetí, jak bylo vyloženo. Spravedlnost, a také právo, pokud kráčí ve stopách jejích, směřuje k harmonickému vývoji života — nikoli však ke zničení jeho.

Jan Šafránek:

Kapitolky o zapadlých věcech.

Dokumenty a tradice.

I.

Nejednu stránku vnitřního života školního zevrubně vypsali jednak z kronik, jednak také vylíčili podle podání naši spisovatelé beletrističtí i odborní. Dala by se věru ze spisů Aloisa Jiráska, K. V. Raise, Svatopluka Čecha, J. V. Sládka a zvláště Zikmunda Wintra snadno sestaviti zábavná a velmi poučná čítanka, objasňující ono školské ovzduší, v němž vyrůstala celá pokolení našich dědů a otců. Přes to vše málokdy se obšírněji dotkli jedné předůležité kapitoly, o níž v pamětech našich buditelů Jos. Jungmanna, Fr. Slámy, Ant. Marka, K. A. Vinařického, K. Havlíčka a V. V. Tomka stručné sice, ale význačné i významné jsou roztroušeny poznámky. Není divu. Nadpis té kapitoly měl by málo vábného zvuku. *Dozor! Kontrola!* Jest přirozeno lidskému duchu, že nerad snáší nad sebou dozorčí vůli vyšší, která zdánlivě omezuje snahy jeho, ano někdy i jeho vůli určuje přesný směr; je také známo, kterak pomalu se často přizpůsobujeme cizí vůli a po dlouhém zdráhání a kolísání podvolujeme se buď z přesvědčení, nebo z nezbytné nutnosti . . .

Ale jako se přezvěd a dozor uznává za správný při podnicích peněžních a při všem veřejném životě jest podmínkou zdravého rozvoje a rozpětí sil, tak i *v životě školském* oprávněnost jeho tím spíše dlužno uznávati, čím bezpečnější toho doklady máme po ruce od staletí, že k rozvoji školskému a tím ke *vzestupu obecného vzdělání* platně přispíval, ano býval jeho hybnou silou. A to *vždy*, ať soustavy se měnily a zřízení školní dostávalo tvarů nejrozmanitějších.

Kolébkou dozoru školského pro naši říši je *naše vlast.* Již instrukce panství černínských z roku 1695 ukládala úřadům vrchnostenským i církevním »školy pilně visitovati, žáky pozorovati, čemu se učí, se přesvědčovati; kde učitel napilý nebo nedbalý a věděl-li

by málo, neb dokonce méně než dospělý žák, jej odstraniti, pořádného opatřiti, nedbalého žáka ze školy ke pluhu dáti«. Když oprava národního školství za vlády císařovny Marie Terezie se provedla a zřízeny byly školy normální, hlavní a triviální, napsal dvorní rada a státní referendář rytíř *František Antonín Raab* (narozen 1722 v Celovci) jakožto správce a ředitel císařských statků osvícené císařovně ve svém podání tato památná slova: »Jako stát podobá se nemocnému, nemůže-li si výchovou pomoci, tak i země nedomůže se rozkvětu, nemá-li dobrých škol. Bez industrie nečekejme zámožnosti státu. Průmysl se vzmáhá jen tou měrou, jakou se šíří osvěta. Proto na panstvích je potřebí dobrých učitelů a kněží, aby se zlo v samém kořeni vyplelo. Nejlepší tu prostředek zakládati a zlepšovati školy. Na náklad nemělo by se hleděti. Obrátí-li otec na vzdělání svých dětí kapitál, nese mu časem v jich dobré existenci největší užitek; tak i státu občané zase vrátí, co na jejich osvícení vynaloží; poddaní zajisté svým potem vydělávají a splácejí, co stát učinil k jejich dobru. *Školy i lidé se zlepšují příkladem*, skoro nikdy pouhými zákony.« Rady tu dané výborně užil nástupce její, císař a filosof na trůně Josef II. Při každém krajském úřadě ustanovil r. 1783 *krajského visitačního školního komisaře*, jenž podle daného návodu každého roku od začátku října do polovice března školy svého obvodu prohlížel. Výsledkem jeho přičinění byla pravidelná školní docházka. Děti navykaly škole a s nimi rodiče navykali školnímu zřízení. Přestávaly potulky po pastvách a leckterý hrubý rys z povahy tehdejší mládeže se vykořenil. Přibývalo učitelů na ten čas slušně připravených, kteří k povolání svému vedle schopností přinášeli lásku k mládeži a s dovednostmi osobními budili ducha průmyslového, učíce žáky lepenkářství, knoflíkářství, pracím v zahradách, na lukách a v lesích; žačky pak pod jich dozorem předly, šily, paličkovaly, nebo přiučovaly se opatrování malých dětí a domácímu hospodářství. Veřejné zkoušky podněcovaly snaživé učitele i budily ctižádost žactva; pochvala, které se dostávalo od dozorců obcím a vrchnostem, nezůstávala bez účinku. Rostl počet úhledných, bytelných školních stavení, ano vznikaly již, arci pouze v městech, i samostatné školy dívčí neb aspoň třídy dívčí.

Když za vlády císaře Františka r. 1805 vydáno bylo politické školní zřízení pro všecky dědičné země rakouské a dozor ke školám přešel na *vikáře*, i tu našim školám národním vedlo se dobře, kde v čele okresu školního stál muž osvícený, o budoucnost národního dorostu pečlivý. O tom dalo by se mnoho vypráněti, kterak ve svých okresích zvelebovali školy *vikáři a školní dozorci* Frant. Sláma, J. L. Ziegler, Frant. Brůžek, Jos. Regner, Antonín Marek, Karel A. Vinařický, František Daneš, Filip Čermák, Karel Hušek a jiní a jiní, kterak pečovali o vzdělání učitelstva, o zlepšení method vyučovacích a kterak jim i hmotné poměry stavu učitelského trvale byly na mysli a péči. Ujímala se ve školách česká nová dobropísemnost analogická, přibývaly výklady zeměpisné, dějepisné, poučování přírodopisné; oblíben byl silozpyt a věcné vyučování vybíralo si látku z života hospodářského i průmyslového. Rostl počet škol, ale rostlo také věděním posilněné pokolení nové.

Jimi svolávané a řízené *porady učitelské* bývaly skutečnými poradami a chvílemi přímo svátečními, neboť v nich shromáždění učitelé i kněží jednomyslně se usnášeli o potřebách nejen učení se týkajících, ale také vzdělání svého jsouce dbalí sdělovali si své zkušenosti a vědomosti navzájem, přátelsky se povzbuzujíce k upřímné práci na roli vychovatelské. A dozorci — lidé osvícení, přední bojovníci za práva mateřštiny ve školách našich — ochotně vykládali v poradách o českém pravopise, o významu slovesného děje, o mluvě básnické, o způsobu vyučování zeměpisu a dějepisu, připojovali zajímavé obrázky z dějin vychovatelství s pokyny, kterak mluviti k srdci svěřené mládeže. Od let padesátých zaujal jich snahy *J. A. Komenský* cele, když vedle latinských jeho spisů objevila se jeho *česká Didaktika*. V nejedné poradě konaly se *praktické pokusy methodické* od výborných učitelů, aby podle jejich příkladu i ostatní si náležitě vedli. A na konec byla to *česká píseň*, která mysli shromážděných pozdvihovala, píseň česká, kostelní i lidová, tu onde hudební skladbou provázená, a budila radost, nadšení promlouvajíc zpěvem k srdci, srdcem k vlasti. Schůzky takové konávaly se na různých místech vikariátu, o dnech prázdných neb o svátcích; nebylo pro ně vyhrazeno ani stravného ani cestného a přece účastenství na nich bývalo veliké, zájem o předměty přetřásané živý a radostná láska k povolání účinná. Také o hmotné a řekli bychom dnes i stavovské otázky se porady tehdejší pilně zajímaly; úprava i zdokonalení učitelských fassí na prospěch osobních příjmů, péče o děti a sirotky po učitelích, vyplňovala pořad jejich rokování; kde byla manželka učitelova dobře znalá ručních prací a známa byla svou rozvahou a zkušeností, pomáhalo se starostem o vezdejší chléb *zaváděním vyučování industriálního a hospodyňského;* ano známo, že r. 1858 v poradě okresu Vltavotýnského po prvé Vinařický vyslovil plán, *aby dcery učitelů se vzdělávaly na učitelky literní a dovedly se uživiti samostatně* . . .

V dějinách národního i osvětového vývoje našeho dlužno vzpomínati s úctou také těch nadšených a obětivých buditelů *z řad učitelských*, kteří podle slov knihy methodní »nečekajíce odměny a uznání na tomto světě« konali poslání svoje vzorně a pod vedením svých vikářů, vlastenců a spisovatelů, měli jedinou vzpruhu k své námaze: *lásku k bližnímu*, *lásku k povolání a soudruhům* v něm pracujícím a *lásku k českému jazyku*, drahému dědictví národnímu. Dojemně o nich pověděl *Karel V. Rais*, že byli stále »v pilné práci před dětmi, za varhanami v kostele o mších rorátních, kdy radostně se vším lidem zpívali, i v neděli, kdy řídili slavnou hudbu chrámovou; viděli jsme je doma hospodařící i na poli, nebo putující k městu, kde měli děti na školách, jindy na vikariátní porady nebo na pout či na posvícení ke kolegovi, aby pomohli mu při slavné figurálce. Mnozí z nich v jedné a téže obci dlouhou řadu let pracovali a také v ní, mezi těmi, jež vychovali a již se k nim vždycky hlásili, oči zamkli a na hřbitůvku mezi svými pochováni jsou«. Neměli na růžích ustláno, rozličných trampot zakusili, ale to svědectví dáti jim sluší: dobrá byla pokolení, jež *vychovali*; i na nynějším rozmachu národní bytosti české mají svůj čestný podíl. Tak se o národ zasloužili jako

jejich ctihodní dozorci vikáři. Vždyť byli výkonnou silou jejich myšlenek a snah, ale nikoli silou mechanickou; přejímajíce símě nových tužeb, přemýšleli o nich, *po svém je upravovali* a podle místních poměrů obezřele, ponenáhlu zaváděli a pevně při nich stojíce, pracovali, až símě vzešlo a vydávalo užitek mnohý. Jejich dozorci po převážné většině spravedlivě oceňovali jejich práci, podpírali jich a pomáhali i vyhledávati vzdělané *místní dozorce* v řadách patrimoniálního úřednictva i v řadách usedlého měšťanstva. A tu bylo pak vykonáno mnoho dobrého. Podnes hojně národních škol těší se místním výhodám, jichž vznik se datuje z oné doby. Znám blíže osad posázené stráně ovocnými sady třešňovými a švestkovými, které náležejí školním účelům; z peněz, které se za ovoce strží, opatřuje místní školní rada všecky školní potřeby všemu žactvu bez rozdílu; ano jsou tu a tam i vánoční nadílky z peněz těch pořádány. Místní mládež však také měla a dosud má na zisku podíl; koná, jako její otcové konávali, všecku práci v sadě; pod vedením správce školního obírá na jaře housenky, ničí chrousty, okopává stromky a zašlé nebo zmrzlé nahrazuje novými. Ráda očkuje a šlechtí pláňata. Co tu závodění ušlechtilého, co tu radosti z práce! I vzhled krajiny mile vábí oko poutníkovo, jenž utěšen vzpomíná minulosti a klade si k úvaze otázku: »Proč ne jinde?« Znám krajinu, která před sedmdesáti lety byla téměř pouští; marně bys se byl tehdy ohlížel po ovocném stromku. A dnes? Zemský ráj to na pohled. Na pobídku vikáře dozorce ujalo se ve školách tamních pěstování stromků, učitelé s žactvem ošetřovali školky, každý žák posledních dvou ročníků měl na starosti svůj strom, a když ze školy odcházel, bral si vypěstěný stromek a zasadil jej na pozemku svých rodičů. Tak putovala ze školy láska k stromoví a stala se krajině i po stránce výživné požehnáním.

Že tehdejší dozor ke školám působil i na *rodinné* vychovávání dítek, bylo zásluhou *veřejných visitací školních a zkoušek.* Byla při nich účastna rodina a měla na nich také veliký zájem. Dojista na prospěch dítek. Zpravidla konávala se školní a kanonická visitace současně. Při ní vikář vyšetřoval, zdali vyučování mládeže se koná v duchu zákonů a vede ke křesťanské mravnosti, jaká jest školní docházka a jaký stav budovy školní. Visitace své upravoval vždy tak, že střídavě prozkoumal jednu polovici škol svého dohlédacího okresu na konci běhu zimního, druhou pak na konci běhu letního. Visitace byla předem řádně vyhlášena, k ní přizváni vrchnostenští úředníci, obecní výbor a místní dozorce. Musili se dostaviti, jinak propadli pokutě desíti dukátů. Visitátor, prohlédnuv spisy připravené předem, zahájil zkoušku krátkou modlitbou, načež stručnou řečí oslovil dítky i *přítomné rodiče.* Pak se zkoušelo po sobě oddělení podle předmětů řadou. Po zkoušce přečetl jména šesti žáků každého oddělení z knihy čestné, veřejně je pochválil, někdy i odměnu přidal. Povzbudiv ostatních zakončil zkoušku *proslovem k rodičům* a modlitbou. Proslovy ty měly velikou moc výchovnou; posuzoval tu, jakou váhu rodiče kladou na vzdělání dítek, jak je do školy posílají, jak doma je vedou k životu mravnímu učíce je zbožnosti, poslušnosti, úctě k zákonům a úřadům, pracovitosti, nezištnosti, pravdomluvnosti a j.

Dotkl se i kárně zlozvyků a zlořádů, jako zvěděl-li, že rodiče nechávají děti bez dozoru na potulkách a pastvách, nebo berou je do hospody, trpí jich přítomnost při muzikách, polním a lesním pychu a pod. Nešetřil pochvalou, kde byla na místě, a rád oznamoval, kde po stránce výchovné přičiněním rodičů stala se patrná náprava. Srdečná a láskou k lidu řízená jeho slova nikdy nevyzněla naprázdno.

II.

Nadešla doba nového spořádání v letech sedmdesátých. Odpor našeho lidu proti němu neprýštil ani z nedostatku pravého pochopení prováděné změny v ústrojí školském, ani z nedostatku lásky ke škole. Vždyť *česká škola od let šedesátých brala se ve svém vývoji vlastní samostatnou cestou, a to cestou dobrou po každé stránce.* U nás ani nebylo potřebí tak dalekosáhlých proměn a bylo by dojista i jinou nám vlastní úpravou téhož bylo dosaženo. Doznali to sami nadšení hlasatelé novot, když z úředního stolce pronesen byl soud o českém školství; jemu prý neublížilo područí církevnické, *poněvadž měl osvícené, vlastenecké a pokroku milovné vikáře.* Lid náš i tehdy miloval svou školu národní v té úpravě, v jaké bývala, když on ještě ji v letech dětských navštěvoval; bál se, aby pod jednotícím kloboukem centralismu nepozbyla svého českého rázu. Neměl k novotám důvěry z příčin politických, ač jejich přednosti rád uznával. Odradili jej také jednotlivci, kteří z úmyslů osobních doufali těžiti z proměny všeho zřízení a nedovedli při provádění nových zřízení získati si náklonnosti a důvěry lidu. Arci svou vinou. Ale konečně usmířil se lid se stavem věcí a když seznal, že nové zřízení školské je hlasatelem pokroku, že neschopní a sobečtí činitelé právem se odstavují od svého úkolu, rád vzal na bedra svá spolupůsobení ve věcech školských. K tomu poznání přivedl jej *příklad* těch okresních školních dozorců, kteří spoléhajíce na součinnost a vzornou práci učitelstva vítězně překonali první obtíže a pomáhajíce českou školu pozdvihnouti během let k mohutnému rozmachu, platně svou hřivnou přispěli, že *rok od roku stoupala úroveň lidového vzdělání v celé zemi.* Vzácní jednotlivci, trvalé památky v národě hodní. Také oni přinesli v obět lidu svému účinnou lásku ke škole; s vědomostmi opravdu vynikajícími snoubila se u nich zkušenost s rozmyslností a taktem paedagogickým i společenským. Namátkou jen několik jmen: *Václav Křížek*, *Antonín Tille*, František Šanda, Fr. Walter, *Vendelín Filip, Jan Lepař*, Dom. Ryšavý, Vojt. Lešetický, A. V. Šmilovský, Jehlička, *Vincenc Podhajský*, Ferd. Macháček a j. Jejich jména znají literární dějiny a probudilost, uvědomělost a pokrok v těch krajinách, v nichž při zavádění nového zřízení apoštolovali, jest živým pomníkem jejich práce a námahy.

III.

Však i v *zemských úřadech,* jimž podle politického upravení správy zemské svěřován býval vrchní dozor ke školám, byli dozorci, jichž činnost náleží soudu dějin. O prvním z nich, jenž měl soustře-

dênu všecku správu školství v království Českém u sebe, nutno úsudky oslavné, kterých se mu dostalo, uvésti na pravou míru. Ferdinand *Kindermann* (narozen 27. prosince r. 1740 v Königswaldu u Šluknova) *ze Schulsteinu*, či jak rád se chlubně podpisoval »Schulstein«, narážeje tím na své zásluhy, od r. 1775—1790 vrchní a neobmezený vykonavatel terezinského zřízení, zasloužil se arci o německé školství a o vzdělání lidu šířeného, jak říkával, »dobrodiním německého jazyka«. Dobrodiní toho rozesel po diecesi litoměřické, když jako biskup ji spravoval, a to tak účinně, že stop jeho dosud nedovedly zcela zahladiti ani uměle stlačené menšiny české, ani obětivostí národní řízená práce naší Ústřední matice školské. Nebyl ducha vynalézavého, ale měl sílu a vytrvalost při provádění a *chytrost pořadatelskou* ve všech úkonech, které kdy mu byly svěřeny. Učebnou methodu, pro kterou bývá veleben, obhlédl na Zaháňsku, ne však u nás první; Josef Sembdera před ním ji zavedl ve škole fridlandské a soudobně s ním broumovští benediktini na svých školách. Jeho nástupce v úřadě, *P. Václav Lenhart*, před tím ředitel normálky pražské, po něm *P. Fr. Karoli* (1809—1824) věrně kráčeli v jeho šlépějích, ač neměli té bojovnosti a houževnatosti »v štěpování německé osvěty«, kterou on právě vynikal. Po nich *P. Frant. Pöllner* (1824—1835), jenž také byl ředitelem gymnasií v Čechách a scholastikem v arcidiecési, česky sice uměl, ale českému vyučování nepřál. S naším patriarchou Josefem Jungmannem osobně zachovával styky přátelské, vlídně a přívětivě jednával s našimi té doby buditeli a ochránci, ano v domě Jungmannově i nejednou pobýval návštěvou. O něm Jungmann 20. března 1828 napsal Ant. Markovi: »Škoda, že je Čechům tak málo nakloněn! On by mohl mnoho prospěti!« — A neprospěl. Ani osobnímu příteli svému Jungmannovi nepomohl před zlobou a útiskem prefekta Petrische. Zajímavý toho doklad zachován jest v dopise Fr. L. Čelakovského na Jos. Kamaryta ze dne 11. září 1824. Pöllnera vystřídal *P. Jos. Rauch*, scholastikus od r. 1835—1857. Nebyl nepřítelem samosprávy školské a rád viděl mnohé zřízení na patronátech obcí nebo velmožů upravené ve prospěch českého jazyka vyučovacího a také ve prospěch hmotného opatření učitelstva. Památného roku 1848 zvláštním oběžníkem hned 18. března přiznal oprávněnost jazyka českého ve škole, hlásil se k zastancům rovnoprávnosti, by také českým dětem dostalo se možnosti nabývati vzdělání jazykem mateřským, jak tomu bylo u dítek německých, Byl členem komise, která byla povolána, aby vyšetřila poměry pražské a podala zprávu, zda by co nejdříve z nákladu českého fondu školního dala se zříditi *česká hlavní škola* prozatím o třech třídách. Podle ministerského vynesení ze dne 30. března 1848 č. 253 svolalo zemské gubernium vynesením ze dne 31. května 1848 č. 28127 komisi, která 8. července téhož roku na magistrátě pražském vykonala přípravy potřebné. Ještě za jeho spolupůsobení vydáno bylo ministerské nařízení ze dne 2. září 1848 č. 5692, podle něhož obecná škola, vyučujíc dítky v jazyce národním, prohlášena za ústav národní a jazyk mateřský na ní za jazyk vyučovací. Každé veřejné škole ustanoviti měla jazyk vyučovací zemská vláda ve srozumění

s ordinariatem biskupským. Když na základě císařského rozhodnutí ze dne 24. října 1849 při zemských vládách zřízeny byly zemské úřady školní, přešel referát o národním školství v celé zemi do rukou zemského dozorce. První správce českého referátu byl blahé paměti *Josef Wenzig*, švagr výtečného upravitele středního školství v Rakousku, Exnera, spolu první ředitel první české státní samostatné školy reální v Praze. Wenzig také úřadu dozorského ujal se s důkladností a opravdovostí sobě vrozenou, pilně navštěvoval obecné a tehdy s nimi také sloučené školy t. zv. podreální, aby se náležitě seznámil se stavem obecného školství v celém království, k jehož zvelebení slovem i pérem vydatně přispíval. Navštívil i odborné sjezdy a porady učitelské v Brunšviku, Hanoveru, Altenburku, na nichž nebýval jen pouhým účastníkem a posluchačem. Když r. 1853 zemský úřad školní byl rozpuštěn, Wenzig vzdal se také dozorství a jeho jedinou péčí zůstalo vybudování vyšší české školy reálné. Ústav ten, jím až do r. 1864 řízený, má čestnou a skvělou kapitolu v dějinách naší osvěty a je věru nejvýznačnějším a nejtrvalejším pomníkem Wenzigovým. Školy obecné zas octly se pod vrchním dozorem biskupů. A v arcidiecési pražské odtud pak osobní svou výbojností i v ostatních diecésích naší otčiny moci nabýval od r. 1850 úřadující pověstný c. k. školní rada *P. Jan Maresch*, druhdy katecheta, potom ředitel litoměřické hlavní školy. Vzal si za vzor Kindermanna. Říkával, že český jinoch, neumí-li německy, nemůže to přivésti ani na kaprála, že zbytečno učiti českému jazyku, kterým hovoří jen služky, kočí a podruzi, který odsouzen jest na vymření. Česky uměl velice nedokonale, ač příbuzní jeho žili kdesi na českém jihu a jihozápadě. Postavy jsa pomalé, obtloustlý, s ostrými skly na očích, pilně zkoumával české hlavní školy a pověstný býval svými diktáty. Při německých diktátech — (jak toho jsou ještě pamětníci) — neskrblil slovy pravopisně choulostivými (jako Baer, Beere, Aal, Alle, Allee, Ahle a pod.), jimiž větičky své štědře opatřil a zle činil, nemohla-li česká dušička jim rozuměti. Zato při českých diktátech ledacos překvapujícího žáčkové od něho uslyšeli. Tak podle něho nejen při živých osobách, nýbrž i při živých věcech bylo psáti měkké i! Užasl dobrák učitel i žáčkové. Ale pan rada bez rozpaků si pomohl: Nu — což strom se nehýbe? není tedy živý? A tak se psalo potom: »topoli se hýbali prudkým větrem« atd. Později zasedaje na sněmu zemském v kurii velkých statků stal se skutečným zemským inspektorem také pro školy reální. Proti jeho zpupnému řádění *Wenzig*, *Fr. Řezáč* a *K. Vinařický* stáli v popředí velikého zápasu za českou školu a Maresch, nemoha vyvrátiti jejich důvodů, těžce nesl, že se opovážili na jeho autoritu osobní a že postavili zrcadlo pravdy o jeho strannictví před českou veřejností; nezapomínal a uměl se mstíti. Vinařickému ukázal svoji moc r. 1854 a 1857 opětně, že překazil jmenování jeho kanovníkem v Budějovicích, kde na přání biskupa Jirsíka měl převzíti úřad školdozorský v diecési; Wenzig pak roku 1861—64 zakusil trudu a strázně, dokud úsilím Mareschovým nebyl z ředitelství na c. k. české reálce přímo vytlačen. Ubozí kandidáti učitelští při zkouškách pro hlavní školy, aneb učitelé na školách,

jestliže po mínění pana školního rady neuměli náležitě německy! Nikam se nedostali. Otázky jeho při zkouškách bývaly pověstny. »Čeho potřebí při vytahování dětí?« tak se ptal, chtěl-li, aby mu kandidát odpověděl, čeho dbáti při výchově! Hovořil o »nátuře lidské« neznaje správného slova povahy . . .

I ti, kdož po něm přišli, mnoho neznamenali pro pokrok. *Jan Čermák*, bývalý podkrajský, znal paedagogiku z osobní ochotnické záliby, *Jan Pátek* dlouho nepobyl v úřadě a lpěl na liteře zákona, k němuž se teprve instrukce a výklady praxí školskou upravovaly. Lepší nebyl ani *P. Leonhart Hradil* (1872—1882) a dr. *Gall* (1874 až 1886); oba chatrně mluvili česky, oběma na rozkvětu škol málo záleželo. Více dbali, aby slovo okresních dozorců bylo učitelům svaté a aby učitelé smýšlením i cítěním stáli při straně ústavověrné. Je v dobré paměti, jak na př. Gall říkal, že kandidátky ze seznamu zkoušek při maturitě »škrtil«, na místě aby jména jejich škrtl, jak Hradil po všech slovesech vyjadřoval předmět genitivem a p. Což divu, že i za nových zákonů školství české v zemském úřadě školním bylo popelkou!

IV.

Do trudných poměrů přišel po dlouhé době opět jednou český člověk v úřadě zemského dozorce školního, dr. *Antonín Tille.* V únoru 1882 nastoupil a setrval v úřadě do 11. března 1896, kdy ho při práci vědecké a paedagogické překvapila smrt. Byl vědec, paedagog a vzácný člověk. Charakter v nejkrásnějším slova toho smyslu. Hluboké vzdělání filosofické s důkladnou všestranností odbornou slučovalo se při něm s vlídným, uhlazeným mravem, ušlechtilou, jemnou řečí a rozmyslným v každém směru vážným jednáním. Správnost, poctivost, důslednost a vzorné konání povinnosti náležely mezi nejpřednější rysy jeho šlechetné povahy. Pravda a přímost v řeči i skutcích stejně význačně se odrážely. Jsa přesný v mluvě i skutcích byl přísný k sobě; kde shledal nevědomost, shovívavě poučil, vlídně povzbudil, k práci užitečné nabádal; kde však narazil na lenost duševní, na tupost a lhostejnost, tam neznal a neuznával výmluv, nýbrž z moci úřední zakročil po zásadě »suaviter in modo, fortiter in re«. Maje věku svého 47 let přinesl k úřadu plnému odpovědnosti vědění pravé, zkušenost bohatou a lásku neutuchající. Jeho prohlídky škol zanechávaly na dlouhou dobu dobře znatelné stopy vzácného bystrozraku, jímž prohlédl hlavy i srdce učitelův i žáků. Dbal společné práce školní, součinnosti, ukázněného myšlení, mluvení i jednání jak u učitelů tak u žáků. »Učiti, naučiti a doučiti« bylo jeho heslem. Věcnému učení, s nímž mnozí učitelé rady sobě nevěděli, vykázal směr náležitý a povýšil je za prvouku, za základ všeho poznávání dětského, učiniv je zřídlem obohacování mluvního i pojmového pomocí správného názoru. V počtech i mluvnictví založil všecko cvičení na soudu; správné usuzování bylo mu vrcholem školské výuky na škole národní, neboť o tom byl přesvědčen, že tak vštěpuje se mládeži přesnost mluvy mateřské a základ řádné povahy mravní. Ctitelem Komenského byl

netoliko v theorii, nýbrž v praxi. Zoubkův překlad analytické didaktiky, vydaný někdy l. 1874 nákladem F. A. Urbánka, byl katechismem, jehož dokonalou známost žádal po všech okresních dozorcích, po všech ředitelech měšťanských škol a po všech správcích škol obecných. K ústavům učitelským, jakožto semeništím učitelského dorostu, pilně a přísně dohlížel, zkoušky dospělosti s pravou filosofickou moudrostí řídil, i zkouškám způsobilosti, pokud mohl, rád věnovával všecku svou péči. Z velikého bohatství svých zkušeností vlídně a ochotně všem uštědřoval rady a pokyny, kdož jich bývali žádostivi. A těch se počítalo veliké množství. Vábná jeho postava, dýšící klidem mudřeckým, neméně poutala než jeho řeč. Což divu, že říkali mu český Sokrates. Životních zkušeností nasbíral si jako učitel gymnasijní v Hradci Králové, Oseku a Táboře; jako ředitel středních škol v Třeboni, Litomyšli a Praze. Důvěrný přítel Dastichův a Křížkův byl tvůrcem vlastní methody zeměpisné, skladatelem původních učebnic pro školy měšťanské i střední. Učebnice jeho vznikaly ve školách; v nich byly dříve mnohokráte vyzkoušeny, přepracovány, než se dostaly pod tiskařský lis. »Každý na svém místě konej povinnosti svého povolání nadšeně a poctivě; tím dokážeš pravé vlastenectví,« bývalo často jím připomínáno; netajil se tím, že v očích jeho daleko větší má cenu dokonalý učitel a vychovatel celých generací v odlehlém zákoutí horském, jenž po všecku dobu svého učitelování na zapadlé jednotřídce poctivě pracuje na národa roli dědičné, než učitelé, kteří slovem i písmem vyhlašují řadu novostí a pokrokových hesel, ale podle nich se neřídí, zůstávajíce v nitru svém řemeslnými vykonavateli svých povinností.

Náhle byl s toho světa odvolán nenaplniv ani celých šedesáte let. Dvacet let dříme po těžké úporné práci na Olšanském hřbitově věčný sen, a divno, že tak málo byl oceněn těmi právě, jichž dobru síly svého žití byl posvětil.

Jak tomu se těšil, když r. 1886 na jaře dostal za soudruha v povolání dra *Františka Hejzlara*! Také o Hejzlarovi bylo známo, že vědeckou důkladnost spojoval s dokonalým, v pravdě mistrným uměním didaktickým, že vlídnou přísností a důsledností vychoval zdatné pracovníky v řadách inteligence, kteří měli jej učitelem na gymnasiích v Litomyšli, Třebíči a Hradci Králové. Povolán byv za okresního inspektora školního, na Kolínsku slovem i příkladem nabádal učitelstvo svého okresu, by s láskou a nadšením konalo úkol svého poslání osvětového. Laskavě, svrchovaně nestranně a spravedlivě posuzoval činnost učitelstva, neskrblil chválou, kde byla zasloužená; v těžkých poměrech životních byl a zůstal učitelstvu upřímným rádcem a osvědčeným pomocníkem. S těmito vlastnostmi své ušlechtilé povahy přišel do Prahy a jsa v mužných letech — byltě tři a čtyřicetiletý — ujal se svého obvodu dozorčího, jenž zabíral západní a jižní Čechy. S Tillem pracoval svorně; v nesnadných úkolech druh druha podporoval. Zajímavo bylo, že oba ti mužové měli v povahách svých cosi zvláštního, v čem zrcadlil se povahový rys oné končiny, v níž ztrávili nejkrásnější léta svého života. Veselý, živý a pohyblivý či rušný život východních a severovýchodních Čech obrážel se velmi

pěkně v bodré, otevřené a citlivé duši Hejzlarově, kdežto ona zádumčivost a přísná zamklost rozkládající se po kraji jihočeském zrcadlila se ve všech Tillových výkonech. Hejzlar byl mužem vroucího citu a nadšení, Tille muž chladného rozumu a rozvahy. Harmonicky se doplňovali. Bylo radostí sledovati jejich práci o základech našeho vzdělání národního při starostech o zakládání a rozšiřování škol obecných a měšťanských, o zřizování nových a důkladné organisaci dosavadních ústavů učitelských. »S hrdostí to všude řeknu, že jsem sice venkovské, ale české matky syn; nikdy nepadne na mne ani stín byť i liché domněnky, že bych i jen ochabl ve své povinnosti k právům a vzdělání českého jazyka.« Tak se vyjádřil Hejzlar za pohnutých dob a bojů o založení českých škol soukromých v Prapořišti, Kopistech, Hrobech, Trnovanech, Kreglici a Záluží; co práce a nebezpečenství stál Hejzlara zápas o právo veřejnosti pro tyto školy, byl by mohl pověditi F. L. Turnovský a ten, kdo blízko mu stál a viděl, jak vytrvale, jak dovedně a odhodlaně dovedl hájiti těchto škol. Když pak ze soukromých škol vznikaly řadou let veřejné školy české v Krumlově, České Kubici, Oseku, Duchcově, Terezíně, Dobřanech, Teplicích a Hostomicích, málo komu bylo z obecenstva našeho patrno, kterak právě Hejzlar přispíval tu hřivnou vzácného svého vědění a umění, svou zkušeností a moudrostí životní.

Vytrvalosti v zápasech od mládí byl uvyklý. V Broumově na studiích dlouho mu bylo bojovati, než ovládl německý jazyk vyučovací tamního gymnasia; ještě v letech mužné síly vzpomínal obtíží, které překonal obdivuhodnou vytrvalostí. Jako sextán prošel hezký kus světa; přes Prešpurk a Bělehrad prošel Srbsko, Bulharsko i Rumunsko až k Černému moři. Živil se při tom prací rukou svých a vyučováním. Navrátiv se do domova oddal se na další studia, až r. 1871 prohlášen byl doktorem filosofie. Na vrcholu své činnosti ocitl se v srpnu 1896, kdy předsedal zemské poradě učitelské. Svou srdečností strhl posluchače k burácejícímu potlesku, když jich vybízel a sám sliboval, že zájmům české školy národní poctivě bude sloužiti až do těch šedin . . .

Provedl opětnou přehlídku učebných osnov, postaral se o zvelebení školní docházky, o rozvoj škol měšťanských a k výchově zanedbané a opuštěné mládeže vykonal všecky práce přípravné. Nemocen, téměř vysílen, odešel s veřejného zápasiště sice potichu, ale s dobrým svědomím a lesklým štítem své cti. Dne 18. listopadu 1899 po tuhé práci odešel na věčnost věci české bojovník statečný.

Tíha základních směrodatných prací paedagogicko-didaktických padla potom na bedra *Františka Weniga*, jenž od r. 1891 vedle Tilla a Hejzlara se stal zemským inspektorem školním. Byl čtyřicátník, když jako ředitel gymnasia plzeňského v říjnu roku 1891 navrátil se k práci u zemského úřadu školního, při němž před tím po čtyři léta byl silou pomocnou. Jako učitelské dítě ze západu českého (narozen v Staňkově) znal slasti a strasti života učitelského; na gymnasiích v Příbrami a Litomyšli vynikl zdatností didaktickou a jako okresní inspektor na Slánsku těšil se nejlepší pověsti. Tille, Hejzlar a Wenig byli vpravdě triumvirátem školním z jehož úsilí rozkvétaly naše

české školy. Když starší jeho soudruzi sklesli v hrob, mužně hájil zásad pokroku a vzdělání národního. A mužně i vytrvale stál při právech národních. A právě proto, že česká veřejnost znala sílu jeho tvůrčího ducha, že znala a vážila si jeho přímé, poctivé a požehnané práce a přála si viděti jej na místě vedoucím, nezbylo než před časem odejíti do ústraní. Ty kapitolky nezapadly, jsou v dobré paměti všech; tu možno zatím ukončiti.

Zdeněk Tlamich:

Spinoza.

(Z dřevorytů věnovaných památce otcově.)

Vstal od traktátův o židovském bohu
a prošel ghettem, jehož ztichal ruch,
na mlčelivý břeh, večerní pod oblohu . .

Už měsíc vycházel . . Jak opojoval vzduch . .
a v synagoze světla zhasínali . . .
Ó ne: *tam* nepřebýval *jeho* bůh!

Zlých nezřel očí, jež ho sledovaly . . .
Zor zanícený k nebi upíral,
zkad první včely zlaté prokmitaly . . .

A řetěz otázek se před ním rozvíral . . .
jichž talmud nedovedl osvětliti —
Oharek víry has' a zkomíral . . .

Oč *pravdivěji* tam ty hvězdy svítí!
A jsou to přece světy nezbadané,
jichž mysl lidská nemůž domysliti . . .

Či někdy přece? Na úsvitě vstane
myšlenky nové příští Galilei,
před jehož zraky tajemství to vzplane?

Jaké ach sfingy v temném zítřku spějí?
Je pravda prosta tak. Ji nalézt pouze!
Nezurčí pramének z hor průzračněji . . .

Což necítil po celý život dlouze?
Je v každém kvítku bůh, v každého broučka kroku
i v bouři na moři — a nejvíc v lidské *touze!*

To poznání až slzu vzňalo v oku.
Jsi částí boží též a v snech svých dál —
Jak slavně dřímalo to duše ve hluboku . . .

A stále čarovněji měsíc plál,
že jako stříbrem stkána byla země . . .
Taková noc . . . V snách zpět se ubíral

v hloub duše cítě: Bůh . . . sám bůh je ve mně . . .

Nad starými verši.

Ten bílý domek lesa na kraji
jak měkce svítí ze tmy starých sosen . . .
Pták noční sotva proletí tu zrosen . . .
jakoby ze sna stromy šoumají
a mezi nimi bloudí lyšaji . . .
V tu chvíli temnou,
již, stará moje lampo, sdílíš se mnou,
mladosti verše vyjmu potají:

»Já chtěl bych plakat — pro co, nevím ani —
snad pro ta horká, nesplněná přání.
A plakat pro vše, co kdy mohlo kvésti,
pro svoje plaché, ulekané štěstí.
Pro svoje sny a pro své lásky bílé,
jichž nerozdech jsem za vášnivé chvíle —
Já chtěl bych plakat pro svůj život krátký,
jenž ještě příliš věřil na pohádky —«

Jak echa doznělých už šalmají
ty verše volají a volají — —
A musíš sníti zas o bledém hochu,
jenž nedostupnem stále jen se spíjel
a sladké plody skutečnosti míjel,
tak příliš bojácném a naivním trochu,
jenž sotva z pozdálí se na svět díval
a o prohraných výpravách už zpíval — —
Proč nyní nezazpíváš po den celý?
Dnes mohl bys — Však rety oněměly —
— — — — — — —
Jen trochu hudby v duši uzamknout si,
trochu těch písní zachránit si ještě —
a pak nechť přijdou nekonečné deště
a smyjí všechny barvy jara skvoucí —
Tma z lesů kolem dokola se slívá
a v starých sosnách kdosi temný zpívá —
Odněkud z louky zanaříkal chřástal —
a ty tak cítíš: jak tvůj podzim nastal
a jak se valem, valem připozdívá — —

Dr. *Karel Hoch:*

Válečné problémy Německa.

IV. *Budoucnost.*

Úvahy o postavení Německa ve světovém hospodářství vedly k závěru, že říše musí se ve svém životním zájmu snažit, aby spolu s mírem obnovila ne-li svoje staré obchodní styky, tedy aspoň možnost znovu je vybudovati. Kupovati z ciziny suroviny, zpracovati je doma a zpracované zase do ciziny prodávati, z tohoto výdělku pak platiti cizině to, co se z ní potravin a surovin doveze a spotřebuje doma, zůstává vodítkem obchodní politiky, od něhož nelze se nijak odchýliti, ježto Německo ani samo, ani se státy, jež se v této souvislosti uvádějí, naprosto není s to, aby tvořilo samostatné hospodářské imperium. Ježto pak při německém vývozu většinou jde o zpracované výrobky, pro něž země vyšší civilisace zůstávají hlavním odbytištěm, musí německá diplomacie se snažiti, aby při uzavírání míru zajistila vývozu možnost obnoviti si v zemích dohody ono svrchovaně významné postavení, jež tam měl před válkou.

Avšak této snaze bude zápasiti s řadou přirozených i umělých překážek. I v případě nejpříznivějším, když se totiž na základě stavu na bojištích podaří vymoci všecky právní předpoklady, jichž je třeba, aby německé výrobky mohly do ciziny dnes nepřátelské po válce prouditi tak snadno, jako před ní, nebylo by možno počítati, že v dohledné době intensita vzájemných styků dosáhne dřívější výše. Bude tomu rozhodně na překážku jak menší spotřební schopnost v zemích postižených válkou, tak značná nechut k cizím výrobkům, vyplývající z nepřátelství, nahromaděného v dlouhých měsících války. Proti této nechuti, které se ovšem bude všude chápati konkurence, zůstanou i nejvýhodnější obchodní smlouvy toliko polovičním prostředkem. Zde musí hlavní práci vykonati čas, a jak dlouhého k tomu bude třeba, o tom lze dnes všeobecně říci leda tolik, že nenávist poražených by asi trvala déle než další zápas vítězů. Tolik pro případ, že by nové světové období bylo zahájeno uzavřením obchodních smluv, jimiž by se německým vyjednavatelům podařilo dosáhnouti všeho, co pro obnovu postavení Německa ve světovém hospodářství považují za nutné. Uvážíme-li však, jak těžko se vojenské úspěchy přetvářejí v politické, oč těžší však ještě jest dosáhnouti vojensky na nepříteli trvalé orientace hospodářské, vidíme, že mnohem pravděpodobnější jest výsledek jakožto dílo kompromisní, obsahující jistá obmezení původního programu.

Co slyšíme se zemí dohody — pro nepřístupnost jejich publicistiky v Rakousku, je to ovšem toliko jakési echo echa — vyznamenává se arci trvalou bojovností. Čtyřdohodě poskytuje válka od počátku příležitost uplatniti svou hospodářskou převahu. Její opatření proti německým podnikům a německému vlastnictví na její půdě jsou známa: vrcholí v nuceném vyvlastnění a likvidaci v Evropě i v koloniích, což pro postižené znamená zničení práce a úspěchů

celých desítiletí. Francie, puzená starou nenávistí, kráčí při tom v čele: ve »věčné« klausuli o nejvyšších výhodách, kterou je frankfurtský mír spojil s Německem, spatřovali tam příčinu pomalého tempa hospodářského pokroku v posledních desítiletích, a fakt četného německého přistěhovalectví byl tam rovněž již před válkou podnětem k prudké agitaci. Také v Rusku se bouřili proti invasi německých průmyslníků a obchodníků, především do Polska, ale také do vnitřních středisek ruského hospodářství, a podobné hlasy ozývaly se také z Italie. V Anglii pak, praví se v tamní agitační literatuře, vlastně teprve za války při sekvestraci německého majetku poznali, jak daleko i tam pronikl německý vliv, nejenom na průmyslové trhy, nýbrž i do peněžnictví: bylo zde mnoho německých bank, a chefy filiálek anglických bank na pevnině byli namnoze Němci, kteří se zmocnili i místa chefa největší francouzské banky v Londýně. Podobné poměry byly i v Belgii. Tato fakta, vedle nich však jmenovitě miliardy, jež země spojenců Německu platily za jeho výrobky, zplodily náladu, jejímž výsledkem jsou usnesení pařížské hospodářské konference.

V Paříži byla učiněna některá velmi ostrá usnesení, která do uzavření míru jistě budou ještě podrobena střízlivé revisi. Umluvili se tam, že budou společně kontrolovati všecky suroviny světa a vyhradí si jejich zpracování, aby tím podvrátili činnost německého průmyslu, což je dojista věc nemožná, a že hned po válce uzavrou vůbec své trhy záplavě německých výrobků, což je namnoze zbytečné, protože v první době bude v Německu jistě značná spotřeba domácí. Důležitější jsou asi věci, které se tak hlasitě neříkají. Mnohem více slibují si asi v zemích dohody od důsledného boykotu německých výrobků, prováděného buď pomocí nařízení, že musejí býti označeny místem výroby, anebo pomocí domácích dovozních firem. Nikdy, praví se v anglickém pamfletu, nesmějí už Angličané kupovati německé hračky a klavíry, mýdlo a mosazné zboží, nikdy nesmějí anglické firmy zastupovati německé továrny. Ještě horší, soudí se s německé strany, bylo by trvalé přerušení osobních styků. Obchodním cestujícím a filiálkám mohl by pobyt v cizině býti znesnadněn anebo vůbec znemožněn. Mnoho zde již vykonala násilná likvidace za války. Továrny a obchody jsou pod dozorem, banky zavřeny, obchodní spojení přerušena a ztracena, a obnovení míru poskytne sice jistou náhradu škody, znemožní však dosáhnouti staré posice, kterou zatím zaujali jiní. Také v neutrální cizině nepřátelé za války nezaháleli, nýbrž změnili poměry značně ve svůj prospěch, využívajíce dlouhé nepřítomnosti nenáviděných konkurentů. Hlavním prostředkem dohody má však býti trvalé hospodářské spojení. Mocnosti dohody mohou si poskytnouti úlevy dopravních tarifů, snížiti tarify poštovní, zavésti svůj mezinárodní clearingový styk, povoliti si navzájem výhody při uznání patentů a vyhraditi si ochranu literárního a uměleckého vlastnictví, vyloučiti však ze všech těchto výhod Německo a jeho spojence. Proti německému dovozu a na podporu vzájemného obchodu navrhují zvláštní systém trojího tarifu pro sebe, pro neutrály a proti Německu. Námořní obchod má býti Německu znesnadněn

zvláštními dávkami na jeho lodi. Mimo to chystají se mocnosti dohody, aby Německo zbavili jeho zvláště výhodného postavení v některých oborech průmyslu, podporovati zakládání takových továren, neuznávati německé patenty, a zakládati instituce na podporu vzájemných styků. Spojenci prohlašují, že se musejí proti Německu chopiti jeho vlastních prostředků, a mluví o subvencování průmyslu a vynálezců, státním vlivu na národní produkci atd.

Také tyto plány narážejí však na značné překážky. Především bude zemím dohody jako za války, tak i v míru vaditi jejich zeměpisná odloučenost. Zde má Německo naopak ve své poloze velkou přirozenou výhodu sousedství na všecky strany, která jest značnou podporou obchodních styků. Dále objeví se při společném postupu ihned fakt, jenž je také z nejvážnějších překážek uskutečnění »střední Evropy«: jednotliví členové spolku potřebovali by pro svou výrobu na venek nestejné ochrany, mimo to však by jí potřebovali i proti průmyslu zemí spojených. Francouzské textilnictví jest na př. proti dovozu z Anglie stejně citlivé jako proti výrobkům německým, zemědělská výroba francouzská má v italské přirozeného konkurenta, stejně jako v ruském obilí, tyto země nemohly by si tedy poskytnouti navzájem náhrady za svůj vývoz do Německa. Rusku by ji arci mohla poskytnouti Anglie. Tak by však přestaly její objednávky v Argentině, Kanadě a Indii, a tím ovšem by byl obmezen i její vývoz do těchto zemí. Německo pak, praví se tam, zaujalo by tyto mezery, kdežto Anglie sotva by dnes podle všeobecného charakteru svého průmyslu byla s to, aby v Rusku nahradila výrobky německé. Mezi Francií a Ruskem pak je vůbec malá výměna statků, takže představa o hospodářském vzájemném doplňování zemí dohody má značné mezery. Nejvýše dalo by se mysliti na to, aby spojenci všude pomáhali Anglii vytlačiti z jejich trhů Německo, jehož jest hlavním konkurentem. To by však vyžadovalo nové orientace a velkého vzrůstu anglického průmyslu, jenž německé výrobky chemické a hromadné namnoze dosud nevyráběl. Nová orientace není snadná, poněvadž obsahuje mnoho technických problémů, velké stupňování průmyslové výroby nedá se však rovněž tak snadno provésti, protože je konec konců odvislo od celkové hospodářské mohoucnosti země. Anglie nemá doma — mimo uhlí — ani zvláštních množství surovin, ani massy dělníků, jichž by k tomu bylo potřebí. Setrvá-li pak dokonce na dráze obnovení zemědělské produkce, ztenčí se počet jejích dělných sil tím více. V Německu jsou tudíž přesvědčeni, že se nepřátelům může podařiti zatlačení jednotlivých odvětví německého vyvozu, ale že to nenabude velkého rozsahu a že mimo to jinde zase vzniknou v anglickém vývozu mezery, které Německo bude moci zaujmouti. Mimo to dlužno uvésti i nepříznivý vliv, který by nátlak dohody vykonával na postavení neutrálů, pudě je na stranu protivnou. Již proto, soudí F. Eulenburg (v »Neue Rundschau«) byl by středoevropský hospodářský spolek politický mimořádně nemoudrý, poněvadž by neutrály hnal zase ke čtyřdohodě zpátky. V celku počítají tedy v Německu se značnou nevůlí v soukromých i veřejných kruzích dnešních nepřátel i za míru a přiznávají, že to bude míti zlé následky,

nevěří však, že by mohlo mezi nepřáteli dojíti k společnému postupu, k všeobecnému boykotu anebo k důslednému vzájemnému poskytování výhod. Ovšem dlužno k tomu vždy připomenouti, že nelze ignorovati jedno: možno založiti sto továren textilních, nelze však založiti ani jednu továrnu na bavlnu, čili jinými slovy: dovoz potravin z ciziny je nezbytný pro existenci lidí a dovoz surovin pro existenci průmyslu, o dovozu výrobků hotových to však říci nelze.

Nechť si však představujeme hospodářství nové doby mírové jakkoliv podobné době předválečné, jaká hora finančních břemen svalí se na ně ve všech válčících státech! Zúročení válečných nákladů, jejich umořování, zaopatřování invalidů, náhrada vojenské a námořní výzbroje jakož i nové formace podle zkušeností války a konečně náklad na obnovu zpustošených krajů — to vše bylo by i za normálních hospodářských sil státu hrozným břemenem, tím více jím však bude pro organismus oslabený světovým konfliktem. V Německu počítal J. Jastrow (»Archiv für Sozialwissenschaft«) počátkem roku 1916 válečný dluh asi na 40 miliard a roční 5%ní úrok tedy na 2 miliardy. Umořování 1%ní znamená další 0·4 miliardy, veškeru novou potřebu říše možno pak odhadnouti na 3—4 miliardy a potřebu jednotlivých států na 1 miliardu. Poněvadž před válkou činily výdaje říše 4 miliardy a výdaje států dohromady 6·2 miliardy, činilo by nové břemeno asi o polovinu všech dosavadních vydání říše i států a spolu s dosavadnimi 15 miliard marek ročně.

Jak se tato ohromná suma má opatřiti? Žádný z dosavadních pramenů říšských příjmů nepřesahuje výši 713 milionů (cla). Nové břímě je tak značné, že vůči němu umlkají všecky argumenty pro tu či onu daň nebo proti ní, poněvadž je předem jisto, že potřeba může býti ukojena toliko napětím všech sil. V situaci, která zde bude po válce, bude mezi všemi daňovými zásadami rozhodovati především vydatnost. Ze zvláštních důsledků, které nové nároky státu budou míti, sluší pak vytknouti jmenovitě ten, že vedle nových, přímých i nepřímých daní a státních monopolů, vznikne ještě nová skupina soukromých monopolů, jež stát uzná s podmínkou dalekosáhlého daňového zatížení, kterým budou mu platiti za odstranění soutěže. Budou to zákonitě upravené kartely, trusty atd., jež budou požívati monopolového postavení, pro stát však po stránce daňové techniky budou velmi vítaným objektem.

Dalekosáhlé stupňování státního vlivu na všecky obory hospodářského života žádá a prorokuje také duchaplný národohospodářský myslitel W. Rathenau. Jenom tak bude Německu možno zdolati ohromné úkoly v době po válce. Rathenau při tom žádá, aby se neusuzovalo příliš optimisticky. »Optimismus,« pravil ve své přednášce koncem r. 1916 (»Probleme der Friedenswirtschaft«) byl za války napořád prohlašován za ctnost, kdežto z toho, co nazýváno pesimismem, udělán zkrátka zločin. Nesmíme však zaměňovati úsudek o náladu. Optimismus úsudku nám nikdy neprospěl; pesimismus nálady byl by ovšem to nejzhoubnější, co by se nám mohlo státi. Myslím, že správné bude, zůstane-li úsudek chladný, abychom hleděli každému nebezpečí bez bázně do očí, musíme si však zachovatt náladu, vůli

a rozhodnost nejvyššího optimismu.« S tohoto hlediska tedy konstatuje, že válka již přinesla a ještě přinese značné zmenšení národního jmění, rozsáhlé přesunutí hospodářského a společenského rozvrstvení a konečně značnou poruchu hospodářství obmezením styků s cizinou. O prvním neposkytují válečné výdaje správného obrazu, neboť mnohé v nich není obsaženo a mnohé, co je v nich obsaženo, není zase ztraceno. Ale ohromné zásoby surovin a zboží, které zde na počátku války byly, jsou stráveny, a mnoho zařízení je spotřebováno; silnice, ulice a stavby nejsou již jako v míru, dopravní prostředky jsou spotřebovány, nástroje, továrny, vysoké pece a elektrárny rovněž. Také nerostné poklady půdy se zmenšují, aniž by z nich vznikaly nové produktivní hodnoty, a pole nedostatečně hnojená se vyčerpávají a chudnou. Část německé půdy byla dále zpustošena válkou, nejhorší ze všeho a nejbolestnější však jest, co se číslicemi vůbec vyjádřiti nedá: ztráta lidských životů, ducha a pracovní síly. Rathenau odhaduje vše dohromady asi na jednu pětinu národního jmění, což znamená, že každý rok války vrhá německé hospodářství asi o 4 až 5 let zpátky, tak že se dnes nalézá asi tam, kde bylo počátkem století, arci se značně změněným rozdělením jmění.

Tento druhý důsledek války znamená značné poškození jednotlivých povolání, jmenovitě oněch, z nichž dosud vycházel dorost německých učenců, publicistů, techniků a vyšších úředníků, a je možno, že ze všech následků války bude to pro všecky zúčastněné národy ten nejvážnější a nejhlubší. Konečně je tu porucha styků s cizinou. Rathenau varuje, aby nebyla podceňována — již proto ne, že válka teprve ukázala celou sílu německého hospodářství, že si nepřátelé říkají, že Německo vyrostlo na jejich útraty, a že tudíž chtějí zabrániti, aby se to již neopakovalo. Má tudíž za to, že Německo příště bude více odkázáno na sebe a na svoje přátele a že se nesmí lekati ani toho, že se jeho obchodní bilance zmenší, a to třebas o několik miliard. Náhradu bude nutno hledati doma, a to jmenovitě ve zvýšené výrobě surovin. Až do války byla pouze otázka: kde dostaneme tuto surovinu nejlevněji? Za války však, ale i po ní budeme se tázati: Mohu ji aspoň trochu hospodářsky vyráběti doma? Jestliže ano, tedy ji zde také budu vyráběti, abych se stal nezávislým na cizině. Vedle toho bude nutno věnovati větší pozornost domácím přírodním silám, šetřiti uhlím a více používati síly vodní. Dále žádá Rathenau značné zdanění přepychu, a to ne za účelem státních příjmů, nýbrž přímo aby se překáželo neúčelnému mrhání a vynakládání peněz na věci, z nichž namnoze není prospěchu. Zbývají však ještě produktivní síly, které lze zvelebiti: technická pracovní methoda, která udělala v Německu již takové divy, musí vésti ještě k novým zdokonalením výroby, úsporám síly a materiálu a soustředěním podniků. Na každou činnost musejí dopadati »paprsky ze slunce státu«, jenž musí vyrůsti v pravý a nejvyšší orgán společenské vůle a ducha. Stát nemůže proto nikomu schopnému přiznati právo nepracovati. Duševní a umělecké produkce musí býti chráněna, ale zdravý a silný muž, jenž není duševně produktivní, musí býti donucen pracovati, třebas by pak bylo trochu méně stu-

dentů dějin umění a poživačných rentierů a sběratelů. Také v obchodě dlužno spořiti pracovní silou, časem i prostorem, podobně instancemi v soudnictví. Bude toho všeho velmi třeba, poněvadž je tu nové břímě, které Rathenau odhaduje asi na sedm až osm miliard marek. Takovou sumu těžko bude sháněti pomocí obvyklých finančních reforem. Když se druhdy provedla finanční reforma, vynášela 400—500 milionů ročně. Kdyby se měly takto hraditi nové výdaje, bylo by třeba celkem asi patnáct finančních reforem — výkon vzhledem k obvyklé vládní i sněmovní práci a kontroversím ve veřejnosti úplně nemožný. Bude tedy nutno zasáhnouti energicky, a co přijde, bude míti jistou podobnost s konfiskací. Avšak silné zdanění příjmů jest jediným prostředkem vyrovnati poněkud sociální rozdíly vzniklé válkou a změny v cítění za války připravily tomu již dostatečně půdu. Vedle příjmů bude však dlužno zdaniti i úspory, a to pomocí vydatné daně z dědictví, která rovněž, jelikož způsobí, že průběhem let všichni Němci budou povoláni, aby se zúčastnili vyrovnání sociálního osudu, bude dnešnímu cítění odpovídati lépe, než když každý rok několik tisíc lidí obdrží plný výnos dědictví, které by jim zaručovalo právo nechati se trvale vydržovati se strany celku. Jiný sociální zřetel musí dále sledovati daň z tabáku a alkoholu. V Německu jsou okresy, kde na dospělého obyvatele připadnoutři litry piva denně. To neznamená jenom zbytečný výdaj, nýbrž i ztrátu nesčetných hodin práce. Naproti tomu přikročilo Rusko energicky k ostřídmění a vytvořilo tím, praví Rathenau, jeden z nedozírných výsledků války. To znamená mocné jeho posílení; žije-li střízlivý národ vedle méně zdrželivého, nezvrátí se proto ještě duševní bilance, ale přece nestane přesun poměru sil. Německo nesmí proto ani zde zůstati pozadu.

»Snad,« končí Rathenau, »bude se mnohému zdáti, že nám nastává jakýsi život bubáka, plný strádání, bez radosti a barvy. Toho není se co báti. Život bude svobodnější a bohatší, i když jeho formy budou tišší. Budeme i dále vládnouti přírodním silám; naše technika, výrobní síla a věda i dále poroste; avšak ztichne něco křiklavého a oslepujícího, co bylo v naší práci. Část zbytečného přepychu zmizí. Naše práce stane se duchovnější a intensivnější, doufám však, že nebudeme musit každý den pracovat déle.« Mnozí myslí, že obnovíme zase staré poměry, budeme-li žíti spořivěji a více pracovati. Přes jistou dobu pracovní dobu však prodlužovati nesmíme. Klidu je stejně nutně třeba jako práce; jenom on práci nejenom ospravedlňuje a činí snesitelnou, nýbrž i zušlechťuje. Pouhou šetrností a delší prací nezměníme ani přesunutí majetku, ani neobnovíme svůj zahraniční obchod. K tomu je třeba nové techniky a nového života. Avšak právě vědomím sebedůvěry a dobrovolného strádání a vědomím, že jsme odkázáni sami na sebe, život společenský se povznáší a sílí. Jsme jím opět vedeni k přirozeným statkům místo umělých, od toho, co lze koupiti, jsme vedeni k věčnému, k absolutnímu, k všeobecně platnému.

To jest Rathenanův optimismus nálady a pesimismus úsudku. Neuplatnil, bohužel, tato dvě hlediska i na budoucí poměr vnitřních politických sil v Německu, jenž nyní tak mocně vstupuje do popředí.

Otokar Fischer:

Divadelní studie.

7.

Shawův *Caesar* a Molièrův *Don Juan* jsou hrdiny posledních novinek Národního a Vinohradského divadla; dobyvatel světa a dobyvatel srdcí; onen, nositel groteskního děje v »puritánské« hře, tento, střed tragicky vyznívající veselohry. Zdálo by se nepřirozené, činiti nahodilou současnost obou představení základem paralely, když přece běží o dva autory, tak odlišné směrem, nadáním i národní povahou, a o dvě postavy, z nichž jedna pevně byla vytvořena dějinami, kdežto druhá se přerozovala podle osobních úmyslů svých zpracovatelů básnických a filošofických a je svou žhavou vášnivostí tak docela vzdálena věcnosti římského imperatora. A přece jest nejeden styčný bod mezi Shawovým a Molièrovým pojetím a lze tvrditi, že ve způsobu, jak se oba zmocňovali svých předloh, zde legendární, tam historické, zračí se stylový zákon a myšlenkový postup, který současného dramatika představuje pokračovatelem jednoho směru, vycházejícího od klassika francouzské veselohry. Pojítko je dvojí: jednak racionalismus, vyznačující jak básníky tak jich postavy, jednak snaha o promíšení velkých básnických látek zájmy dobovými.

Pověst o Donu Juanovi je výtvorem mnichů a nadána duchem středověku. Není třeba literárně historicky dokládat, že zázračný moment, vnesený do hry vystoupením kamenného hosta, má předlohy ve starých bajkách o smrti a umrlcích: z románských zpracování, předcházejících hru Molièrovu, je při vší burlesknosti služebnických scén patrný podklad ponurých pověr o pekle a o trestu v zásvětí, z nichž námět vyrůstá. Prvý básník donjuanovské historie pojal svého reka jako španělského vyznavače rytířské cti a jako věřícího, který by se před smrtí rád vyzpovídal a který věří hrozbám svého příšerného soustolovníka. Od Tirsy de Molina po nejnovější pak dobu s povahou neúnavného a neuniknutelného svůdce žen spojena je představa čehosi nadpřirozeného, nadlidského, demonického. Ať Mozart a zvlášť jeho literární vykladači podmalovávali osud velkého rozkošníka hrůzami metafysickými; ať byly romanticky vyhledávány vztahy k zaklinači duší, Faustovi, tomu Donu Juanovi poznání; ať byl symbolicky líčen velebný vstup zlořečeného hříšníka do pekel; ať se uvažuje a bájí o bolesti, tající se na dně prostopášníkovy duše — všude se jeví snaha, prohloubiti Juanovu povahu (a nejen jeho osud) do tragičnosti a ozářiti ji zábleskem věčného osudového principu. Výjimkou jest ono pojetí, které navazuje na Molièrea. Molière prvý vytvořil ve své hře, ne nahodile psanou prosaicky, Dona Juana jako důsledného poživače rozkoší, odmítajícího všecky hrozby a zjevy, jimiž se mu hlásí zásvětí. Postavil jej takřka doprostřed soudobé společnosti, oprostil jej od mystického i náboženského názoru, zato podložil jeho skutky hotovou filosofií hedonismu a skepse. Slavné jeho sentence, které poté, prošedše změlčujícími trivialitami, v úpadkové společnosti anglické na konci sedmnáctého věku vyvolaly

u Shadwella výroky odporného sensualismu, byly pařížskými vrstevníky Molièreovými velmi správně chápány jako satirické ilustrace panujícího nemravu (»l'hypocrisie est un vice à la mode«), takže není divu, že hra byla zapověděna a vyprovokovala, stejně jako spřízněný Tartuffe, polemickou odezvu. Molièreův Don Juan není titán, ale hejsek, právě tak jako v jiné Molièreově básni Juppiter je spíše grandseigneurem versailleského dvora než otcem bohů olympských. Juanův poměr k zásvětí není určován hrdým vzepřením se jedincovým proti světovému řádu ani drzým vyzýváním odplaty, nýbrž výsměšným a po čertech studeným popíráním jakéhokoli dění nadsmyslného. Nevěří v ďábla ani v boha ani ve vlkodlaka, to všechno jsou mu bubáci, jimiž leda děti strašit, věří jedině svým smyslům a svému výpočtu. Dvakrát dvě jsou čtyři, čtyři a čtyři je osm, tak zní jeho moudrost. Pojmů jako oběť, bolest, odpovědnost nezná, o ženy, které opustil, se nestará, leda že by ho přepadla choutka ještě jednou se s nimi sejít, jestliže snad zkrásněly bolem opuštění. Čekali bychom, že takového pozemského hříšníka stihne pozemská odplata, cítíme jistou nesrovnalost mezi ďábelským aparátem, jenž zbyl z původní pověsti, a theorií pochybovačství a požitkářství, kterou básník do ní vložil, a schvalujeme, že na jevišti bylo zjevování se duchů, jež pro nás v tomto případě má přec jen operní příchut, proti původnímu textu zredukováno. Ale osud Molièreova cynika, vyvíjejícího své nazírání v duchaplných hovorech se Sganarellem, tím geniálním nástupcem Catalinona a Harlekýna, má ještě jednu zvláštnost. »Spíš nemravný než smyslný, libertin více myšlenkou než tělem«, praví o něm výstižně francouzská literární karakteristika, a dodejme ještě: je to Don Juan spíš v theorii než v dramatické akci. Jeho zpustlostí a vyzývavostí položil Molière základ k celé soustavě rozkošnictví; ale děj sám? V rozsáhlé literatuře donjuanovské není snad svůdníka, který by byl Donem Juanem méně než jak nám ho předvádí klassická hra Molièreova. Jaké jsou to ženské osudy, které zničila jeho chladná vášeň? Sganarelle o nich mluví, dosti povšechně. Slavný výpočet milostných výbojů (»tisíc a tři«), tradující se od vlašského zpracování Cicogniniho a zakládající se snad na starém motivu básnictví anakreontského, u Molièra schází. Z obětí Juanovy nesvědomitosti vystupuje, v prvém i čtvrtém dějství, jediná Elvira. Ale tu kdysi unesl z kláštera a pak pravoplatně pojal za manželku: a opustit zákonnou svou choť, to samo k donjuanství ještě nestačí. Pro Molièrea však vlastní děj je spiat s tímto hříchem spáchaným na manželce: její bratří to jsou, kteří svůdce vyzývají na souboj a vnášejí novou akci do filosofického kusu. Komtur jakožto nástroj, jímž nebe či peklo hříšníka potrestá, je pojat jako vykonavatel zasloužené odplaty, spíše než jako mstitel za určité svůdnictví; dovídáme se o něm, že padl Juanovou rukou, leč není tu — jako v původní básni a jejích ozvucích před Molièrem i po něm — řeč o tom, že by se mstil za dceru, kterou Don Juan sváděl. A Juan sám sice neodolatelně rozvíjí své svůdcovské zásady, podle nichž by se zdálo, že jemu, jako dobyvateli Alexandrovi, nestačí jeden svět k vybití výbojných plánů: ve skutečnosti však vypadá jeho svůdcovství poněkud jinak, v praxi vidíme,

jak tomuto nenasytnému triumfátorovi kořist za kořistí — uniká. Vymaniv se žalobám Elviřiným, chce uloupit mladou krasavici: leč bárka, na níž se za ní plaví, se převrhne, a Don Juan vyjde naprázdno. Na pobřeží setkává se trosečník s dvěma selkami. Teď, poučeni Byronem a jinými, čekali bychom ostrovní dobrodružství, ať idylu, ať orgii. Ale ze dvou dívek, jež obě svým svůdcovským uměním zmámí, nedostane ani jediné. Prve převrhla se lodka, teď přichází zpráva, že jacísi pronásledovatelé jsou Juanovi v patách. A erotický vítěz omluví se Barušce, omluví se Kačence a vezme do zaječích. Ani jedna uražená dívčí čest nekřičí tu o pomstu; přestrojení, násilí, masky, souboje, panenství, kletby, to všechno, co ve španělských »hrách o plášti a meči« bývá soustřeďováno kolem únosu a pomsty, zde se přibarvuje theoreticky. Krev neteče, vášeň nehoří. Tato hra věru není hrou smyslů, tento Don Juan netrpí nezkrotnou erotikou. Tři prohry za sebou, trojnásobné neštěstí mít při milostném dobrodružství, to poškozuje vítěznou pověst dobyvatelovu. Toť donjuanství takřka na hlavu postavené. S tím řešením by se smířil i puritán. —

Hry pro puritány: toť název tří Shawových her, jichž prostřední je Caesar a Kleopatra. Nadpis cyklu napovídá, co v předmluvě je jasně vysloveno, že erotika nemá být hlavním thematem. Caesar a Kleopatra tedy — a ne láska? Kdo má na mysli nejžhavější projevy zralé smyslnosti Shakespearovy, cítí, jak již názvem kusu moderní dramatik protestuje proti »Antoniu a Kleopatře«. A skutečně, není to láska, co u Shawa římského dobyvatele poutá k svůdné egyptské královně, není to alespoň vášeň v obvyklém slova smyslu, není to láska přiznaná. Jako s nezpůsobným děckem s ní jedná, jako s divoškou, jako se zvířátkem a časem také jako s princeznou a dámou velkého světa. Ale milovat ji? Na to nemá kdy, pro přílišnou práci na to zapomíná, ba skoro se mu vůbec její existence vytrácí z mysli, a sotva vsedne na koráb, stane se mu egyptská episoda tím, čím se mu zdála na poušti pod sfingou: luzným snem. Krotí svou krásnou nepřítelku, vychovává ji ke knížecímu údělu, vyhání jí roupy, probouzí v ní intelekt a svědomí, krutě ji trestá za její pomstychtivost a vede si při tom s nevyrušitelným klidem povýšeného muže, kterému žena není než hračkou. Státi nad lidmi, nad věcmi, nad životem: toť pro Shawa pravá Caesarova velikost; nedati se strhovat vášněmi ke krutosti ani k hlouposti, pohlížeti skutečnosti do očí, nepozbývati duchapřítomnosti a humoru, využívati okamžiku a povrhovati velkými slovy. Rozum, který se rovná dobrotě. Římanství, které při pohanském svém základu blíží se náboženství lásky; ba podle jedné zmínky lze souditi, že Shaw svého dobyvatele chtěl pojmouti za předchůdce křesťanství. Jako v Androklu a lvu, i zde se stírají hranice mezi veličinami, uznávanými obecně za protikladné. Není pochyby, že Shaw si svého Caesara přes bedlivé dějinné studium, jemuž neodporují úmyslné anachronismy, upravil podle svých sociálně ethických zásad a podle vrozené své paradoxnosti. Vercingetorix, jehož poprava svědčí přece proti shawovské a puritánské lidumilnosti Caesarově, zasahuje i v dramatu, jako vzpomínka, do jeho reflexí, ale Caesar

hned se vzpamatuje: to byla jen výjimka, krvavý vítěz nad Gally nebyl pravým Caesarem, ten se projevuje teprve zde, na střeše alexandrijského paláce, kde poučuje mladou tyranku, jak ohavné je to, vraždí-li se z chladné rozvahy, ten vystupuje v roztomilých hovorech s egyptskými protivníky, s britským mravokárcem, s esthéty a s generály, ten se osvědčuje v nebezpečích a dobrodružstvích, vůči nimž si uchovává svůj záviděni hodný klid a svou úsměvnou odpověď: ale pánové, nač se rozčilovat? Stejnou odpověď má sám Shaw tam, kde jiní by mluvili o velikosti historie, o geniálním zjevu, o ničící vášni. Nač se rozčilovat! Vášeň přece proti rozumnému člověku je bezmocná, genius se liší od negenia pouze rychlejším sdružováním představ a pohotovostí názoru, historie není nic velkolepého, neboť před tisíciletími byli lidé stejně malicherní jako dnes, ve starém Egyptě platily tytéž theorie jako v Americe, nejslavnější dobyvatelé měli stejné lidské slabůstky jako kdokoli jiný, jen byli-li uraženi ve své ješitnosti, jen připomněl-li jim kdo, že jsou staří, anebo že mají pleš. Jako Molière s legendy, tak Shaw s geniálnosti, s historie, s vášně svléká demoničnost a vykládá všechny jevy rozumově, ba leckdy tak trochu po sousedsku. Jeho poměr k předmětu je prost pathosu; je co nejležérnější; jako by si s tím mocným imperátorem a s tou kouzelnou svůdkyní tykal. Líčí-li obřady slavnostního rázu, popouští uzdu své parodii; do poesie pouště zaznívá výsměch; jeho styl královských výjevů — to není Shakespeare, to je Offenbach. A přece tyto fraškovité leckdy a poloooperetní scény mají své hluboce vážné pozadí; a přece tato komedie nejen že je prostoupena půvabnými nápady a hlubokomyslnými úvahami, ale končí se výjevem loučení, jenž se ocitá na hranici tragičnosti, ježto ukazuje mimoběžnost dvou životních drah, ukazuje velkost úkolu geniálního Caesara, jemuž není dána zastávka a není dáno býti Markem Antoniem. Tragikomedie tedy, byť v jiném smyslu než Molièrův Don Juan, v němž ještě po pánovu zmizení do pekel následuje ryze komický doslov sluhův; tragikomedie ve smyslu, vyznačujícím většinu Shawových skladeb, v neposlední řadě Shawova protiromantického, nedemonického, theoretického a nejparadoxnějšího »Dona Juana v pekle«, jehož rozbor by dal nové oprávnění názoru o myšlenkové souvislosti Shawově s Molièrem.

Představení obou her měla společný znak, že byla tu i tam přeháněna komičnost. Rušivěji to působilo v Caesarovi, kdežto Don Juan byl ovládnut pevným slohem, školeným na stylisacích Zavřelových. Co bylo prostředky, silně připomínajícími podání operní, na jevišti vytvořeno ze Shawových poznámek a dialogů, pro něž arci tak těžko nalézti vážný a spolu ironický tón, neodpovídalo představě získané četbou kusu. Pan Deyl velmi inteligentně přizpůsoboval se úloze, cizí jeho temperamentu, paní Sedláčková Kleopatře dala kočkovitý půvab; episodu Britannovu s grandezzou zahrál p. Matys. V Donu Juanovi, režijně i herecky velmi podařeném, vynikl vedle p. Vydry skvělý výkon p. Zakopalův, jakých je málo na našem jevišti.

— — —

Hanuš Sýkora:

Moment národnostní v dějinách sčítání.

Národnost a vše, co je dokladem a projevem jejím, nebyla ve starší době částí sčítacího řízení v tom rozsahu, jako v době dnešní. Souvisí to s celým kulturním životem společnosti lidské a s vývojem myšlenky nacionální zvlášť. Tak jak místy a časově intensita její stoupala či klesala, tak se dobově i místně ukazují vlivy její na formách a způsobu t. zv. sčítání obyvatelstva všech dob.

Nejstarší zprávy historické o obyvatelstvu a sčítání jeho jsou neurčity a nejasny jako všechny jiné vědomosti dějinné. Až do perských válek nemáme určitějších vědomostí historických a tudíž ani zpráv obyvatelských. A zase s dobou úpadku antické kultury od polovice prvého století našeho letopočtu řidnou statistické zprávy o obyvatelstvu a mizejí skoro úplně, takže od census *Klaudiova* až do soupisu *Viléma Dobyvatele* (Domesday-book), jak později uslyšíme, nemáme vlastně žádných vědomostí statisticko-obyvatelských.

K tomu nutno dále rozlišovati: Většina statistických operací starého věku je povahy neosobní, věcné (*reálně*-statistické); šlo více méně o katastry pozemkové, soupis majetkový, rozdělení země a pod. Zájmy daňové, vojenské a stavovsky-sociální vedly však záhy a logicky k nejrůznějším záznamům obyvatelským (*personálně*-statistickým). Toto rozdělení nutno míti všude na paměti.

Přihlížíme-li pak k příčinám a momentům sčítání obyvatelského v nejstarších dobách, vidíme, že pro ně skoro venkoncem byl rozhodujícím moment a účel vojenský a finanční. Bylo třeba znáti jednak válečnickou pohotovost říší, jednak finanční či daňovou sílu obyvatelstva. Nejednalo se o pravidelné sčítání obyvatelstva v našem smyslu, nýbrž většinou o odhady, jež bylo možno provésti celkem snadno, pokud šlo o území malá, nebo o výpočty na podkladě určitých, pravidelně vedených registrů a seznamů. Pokud se pak skutečné sčítání lidu někde objevuje, je jistě nepřesné a neúplné, jak při primitivnosti tehdejšího řízení není ani jinak možno. Tak jsou na př. nesprávné zprávy o všeobecném sčítání všech boje schopných Židů, provedené na rozkaz krále Davida. *Wagner* praví sice (po *Englovi*) o židovských sčítáních, že prozrazoval vrozený smysl národa židovského pro číslici a byla vedena místy vzorně, ale moderní kritika (i teologická, na př. *Reuss*) pohlíží na tyto zprávy skepticky. Ale na tom, bylo-li sčítání obyvatelstva u Židů úplné a přesné či ne, zajisté tolik nezáleží. Mínění *Englovo* a *Wagnerovo* zůstává přece jen správné aspoň potud, že starší Židé znali význam sčítání vlastních lidí a skutečně je také prováděli. Neboť i když zprávy Mojžíšovy o sčítacím řízení nejsou správny co do počtu a výsledku, ve věci mají pravdu. A to je s našeho stanoviska důležité. Židovský census ptal se na jméno, pohlaví, stáří a tělesné vlastnosti. Národnost rozuměla se sama sebou, neboť sčítání týkalo se jen »národa vyvoleného«.

Nejstarší sčítání obyvatelská máme asi z *Číny*. V *Konfuciově* knize vyskytují se statistická data nejen topografická, data o stavu orby, průmyslu, prostředcích komunikačních, nýbrž i o počtu obyvatelstva, získaného z registrů, z doby asi okolo roku 2300 př. Kr. (podle *Engla* z roku 2042, podle *Firkse*[1]) z roku 2238). Z roku 1120 př. Kr. známe pak tamtéž »úředníky map« (Kartenbeamte[2]) Je vidět, že tu operace sčítací a statistické byly značně vyvinuty. Že se při tom nevyhledává zvlášť moment národnostní, není nic divného, když přece šlo o národnost vládnoucí jako ve většině sčítacích operací starého věku.

Ze starého *Egypta* máme rovněž zprávy o sčítání obyvatelstva, listinách obyvatelských i registrech občanů, jakož i katastrech pozemkových. Z roku 3050 př. Kr. zachovala se nám organisace pyramid, z roku 2200 př. Kr. mapy Egypta, z roku 1400 rozdělení země (za *Ramsesa II.*) a ze VI. století př. Kr. policejní přihlášky všech otců rodin. Podle nařízení krále Amasise musil se totiž každý občan dostaviti každoročně ke správci svého domicilu a udati tam svoje jméno, povolání, způsob a počet svých výrobních i existenčních prostředků. Vedle toho máme zprávy na př. z Alexandrie, kde vedl zvláštní úřad seznam obyvatelů a sice všeho obyvatelstva svobodného, mužů, žen a dětí. Podobné úřady byly i v jiných městech egyptských. Přednostové domácností byli povinni předložiti seznam všech obyvatelů v domě a sice podle stáří a povolání či stavu. Národnost, původ a řeč se nevyšetřovala. Sčítacích archů egyptských zachovala se nám celá řada.[3])

Z *Herodota* vysvítá, že také v *Persii* byly (za vlády *Achämenidů*, zejména pak za *Daria* a *Xerxa*) instituce, jež se zabývaly statistickým vyšetřováním počtu obyvatelstva za účely vojenskými a finančními. Vedle toho máme statistické zprávy o pěších poštách, měření silnic a pod.

Pokud lze mluviti o statistických operacích u *Indů*, *Assyřanů* a j., byly práce tyto více méně povahy reálně-statistické. Je zajímavo, že i při dobytí *Mexika* Cortezem byly nalezeny stopy dávných pokusů sčítání obyvatelstva.[4])

V *Řecku*, kde byl státní život záhy velmi pokročilý, byly zajisté i podmínky statistických a sčítacích operací administrativních lepší než jinde. Také tu skutečně nalézáme stopy statistiky obyvatelské všeho druhu. Všude v nich vystupuje ovšem v popředí moment vojenský. Tak byli na př. v Athénách sčítáváni každoročně mladíci, službou vojenskou povinní; na základě těchto seznamů sdělávání pak zvláštní katalog hoplitů a jezdců, velmi přesný, takže *Thukydides* mohl tvrditi s určitostí, kolik zahynulo při moru v Athénách osob vojenských a kolik ostatního obyvatelstva. Takové se-

[1]) *A. v. Firks:* Bevölkerungslehre und Bevölkerundspolitik (Lipsko, 1908).
[2]) *Ferdinand v. Richthofen:* China (Berlín, 1877).
[3]) Sčítací archy z Arsinoe z konce 2. stol. po Kr. vydal *Wilchen* (Berichte der Berliner Akademie, 1883). Formuláře u *Levisona*.
[4]) *August Onchen:* Untersuchung über den Begriff der Statistik (Lipsko, 1870).

znamy byly i v jiných městech řeckých. Jelikož byli k službě vojenské voláni jen ti, kdo byli majetní a mohli se sami ozbrojiti, je patrno, že tyto seznamy řecké obsahují pouze majetné Řeky od 18 do 60 let. Z důvodů fiskálních bylo však potřebí vésti i záznamy o poplatnících ostatních. Za tím účelem nebyly však v Řecku (na rozdíl od Říma) vedeny listiny všeobecné, nýbrž vedly seznamy berní a občanské jednotlivé místní úřady. Jak tu všeobecný význam obyvatelstva ustupoval úplně do pozadí před zájmy fisku, vysvítá z toho, že když na př. roku 377 byl v Athénách nařízen všeobecný soupis majetkový, nebylo provedeno ani sčítání všeho obyvatelstva, neřku-li konstatovány nějaké jeho znaky tělesné nebo duševní.

Úplně bez záznamů obyvatelských v našem slova smyslu Řecko ovšem nebylo. Známe zvláštní listiny narozených a listiny občanů, vedené fratriemi, a sem tam i registry, v nichž zaznamenáván byl den narození a jméno rodičů. První sčítání obyvatelstva ve vlastním slova smyslu provedeno bylo v Athénách za vlády *Demetria Falernského* (317—307). Týkalo se všech tříd obyvatelstva, měšťanů, metoiků a otroků, ale jak z výsledků je patrno, jen mužů; ženy a děti byly vyloučeny. Konala-li se později v Athénách podobná sčítání další, nevíme. Rovněž není známo, zda i jiné republiky řecké následovaly příkladu athénského. Že i u Řeků momenty hospodářské, finanční a vojenské byly všude silnější všech ostatních, vyplývá z fakta, že se nikdo neptal po původu a národnosti draků; omluvíme to ovšem částečně zase tím, že cena osobnosti lidské u otroků mizela před cenou majetkovou úplně.

Ani v *Římě* nebylo vědecké statistiky obyvatelské v našem smyslu — neboť, jak praví *Beloch*, Římané a Řekové, neznající politické oekonomie, neznali ani politické arithmetiky — a ani zde nevzešla činnost statistická z jiného pramene než z praktických potřeb doby. Přes to však *dosáhla v Římě statistika obyvatelská největšího rozsahu a rozkvětu — a římská sčítání obyvatelská poskytují až mnoho materiálu demologického v dnešním smyslu, nehledě k významné okolnosti, že se tu po prvé zjišťuje moment národnostní, třeba v rozsahu obmezeném.*

V starém Římě vyskytuje se úřední sčítání obyvatelstva záhy. Sloužilo samozřejmě tak jako všude ve starověku především účelům státním. Činnost tohoto úřadu, censura, dala také jméno úřadu a úředníkům, kteří úřad zastávali. Římský census bylo sčítání všeho občanstva dle stavů a politického rozdělení. Všichni samostatní Římané musili se dostaviti v určitou dobu k censorovi a udati celé jméno svoje, jméno otce nebo patrona, stáří a obydlí jakož i jméno, pohlaví a stáří všech členů rodiny — vedle přiznání majetkového. Údaje zanášeny byly do listin, jež sloužily různým účelům státní správy. Vědecky zpracovány nebyly nikdy. První takový census konal se už za krále *Servia Tullia.* V době republiky konal se pravidelně každých 5 let. V době císařské ztratil census svůj původní význam nadobro a sloužil výhradně jen účelům daňovým, konal se pak od konce 1. století po Kr. každého 10. roku, od časů *Konstantinových* každých 15 let a to nejen v Římě, nýbrž v celé říši. Neboť census,

omezený původně pouze na město Řím, stal se municipálním zákonem *Caesarovým* z roku 45 př. Kr. institucí italskou. Zákonem tím bylo ustanoveno, aby ve všech municipiích italských provedeno bylo sčítání současně s censem v Římě a to dle stejných zásad; zákon dále nařizoval, aby census byl proveden v 60ti dnech a veškery listiny zaslány do Říma. Tento census municipální udržel se déle nežli původní census římský.

Samozřejmě byl nyní každý občan sčítán tam, kde měl domovské právo buď z titulu narození nebo z úředního rozhodnutí. Census osobní a majetkový byly nyní úplně odděleny; prvý sloužil hlavně za podklad stanovení daně z hlavy, druhý pro katastrální rozdělení půdy. Methoda šetření zůstala však stejná. Císařský census osobní je však pro nás zajímavý právě tím, že se neobmezil při vyšetřování různých skutečností obyvatelských pouze na obyvatelstvo svobodné, nýbrž rozšířen byl i na otroky — a u těchto vedle ostatních momentů demografických vyšetřoval i národnost.

Příčina a důvod tohoto šetření byly povahy daňové a materiální. Mezi otroky byli totiž rozlišováni servi barbari a servi provinciales a to tak, že otroci barbari byli cennější a vesměs silnější mužové, schopní výborně pro těžkou práci zemědělskou.

Statistické záznamy o obyvatelstvu byly, jak vidíme, v říši římské za všech dob osobní a jmenovité a to na základě údajů otce rodiny či přednosty domácnosti — methoda jejich zachovala se nezměněna až na naše dny. Neboť v prvém moderním šetření obyvatelském, které bylo provedeno v Belgii roku 1846, užilo se téže methody sčítací a po vzoru belgickém užívá se jí dodnes všude. Rozdíl mezi dobou tehdejší a dnešní je v tom, že tehdy nevyšetřovalo se, jak my nyní říkáme a jak ještě později uslyšíme, obyvatelstvo faktické, t. j. skutečně v místě se nalézající, nýbrž vždy obyvatelstvo právní, t. j. takové, jež do té které obce právem přísluší; proto nutil římský census každého otce rodiny, aby se v době censu vrátil do obce, kam příslušel, a formuláře osobně vyplnil.

Vedle censu existovaly v Římě od dávných dob registry občanské. Podle některých zpráv byl to rovněž *Servius Tullius*, jenž dal popud k zavedení oněch seznamů, pozdějším církevním knihám podobných, kam se zapisovalo každé narození a úmrtí, jakož i vstup jinocha do věku mužského. Konečně zmiňují se historikové římští o registrech pro daň z hlavy.[1])

Materiál, jenž byl takovým způsobem nashromážděn, byl pak i dále zpracováván, ovšem zase jen pro potřeby státní, nikoli vědecké. Jak daleko však pokročil Řím ve statistické methodě obyvatelské, vysvítá z příkladu, jejž doleji zaznamenáváme. Zákon *Falcidiův* (lex Falcidia) z roku 40 př. Kr. chtěl zameziti, aby dědictví nebylo testamentárním dědicem zamítnuto proto, že bylo celé vyčerpáno legáty, a ustanovil tudíž, že dědici musí zůstati aspoň čtvrtina dědictví prosta všech odkazů, takže si legatář musil dát líbiti even-

[1]) Bližší *Rodbertus:* Zur Geschichte der römischen Tributsteuern seit Augustus (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena, 1865).

tuelní srážku ze svého odkazu a sice do výše $^1/_4$ ceny — proto kvarta falcidická. A pro tuto kvartu falcidickou dal vypracovati *Ulpián* pro případ, že by dědici připadla povinnost placení alimentů (z odkazu), tabulku o pravděpodobném stáří těch, kdož na alimenty mají právo, tohoto znění:

Ve stáří	dožije se člověk pravděpodobně ještě	Ve stáří	dožije se člověk pravděpodobně ještě
do 20 let	30 let	do 45 let	15 let
» 25 »	28 »	» 46 »	14 »
» 30 »	25 »	» 47 »	13 »
» 35 »	22 »	» 48 »	12 »
» 40 »	20 »	» 49 »	11 »
» 41 »	19 »	» 50 »	10 »
» 42 »	18 »	» 55 »	9 »
» 43 »	17 »	» 60 »	7 »
» 44 »	16 »	» 70 »	5 »

Tento výpočet, jenž není nijak náhodný, byl prohlášen za zákonnou normu a platil závažně pro všechny případy, pokud spadaly pod citovaný zákon. Na první pohled je patrno, že tu jde o methodické zpracování statistického materiálu obyvatelského z různých záznamů úředních, byť nám o tom nic bližšího zachováno nebylo. V každém případě zůstává zajímavo pro vždy, že teprve moderní hvězdář *Halley* dospěl k resultátům, jež už 40 roků př. Kr. platily v Římě jako zákonná norma.

Zásluha o tento rozkvět statistické práce ve starém Římě a Italii přísluší různým panovníkům, kteří jevili o věc zájem, jakož i státníkům a politikům, kteří, jako na př. *Cicero*, žádali přímou znalost státu a vědomostí o státě — nosse rem publicam. Odtud různé ty kartogramy a finančně i vojensky statistické přehledy atd. Když pak uvážíme, že *Julius Caesar* a dějepisec *Tacitus* zpracovávají různé popisy zemí, států a společnosti, kdo se může diviti, že moderní statistik *Fallati*[1]) vidí v *Tacitově* Germanii dokonce první statistickou práci ve smyslu popisné školy *Aehenwallovy*! A vzpomeneme-li ještě, že za vlády římské píší se v Byzanciu »Notitiae omnium dignitatum administrationumque«,[2]) jako hotové státní příručky, jaký div, že mnozí vidí v Římanech i po této stránce nejodvážnější a nejúspěšnější předbojovníky moderní kultury. Pro nás zůstává v každém případě významnou okolnost, že se v Římě po prvé zachycuje při sčítání obyvatelstva moment národnostní, byť ne u občanstva všeho.

Statisticky a demologicky chudší je středověk. Z ranního středověku zachovaly se nám různé seznamy úřaduv a úředníků jakož i listiny církevních obvodů v Byzanciu a pod. Stejně nutno sem počítati popisy zemí a národů, o něž ani na západě ani na východě

[1]) *J. Fallati:* Einleitung in die Wissenschaft der Statistik (Tybingy, 1843).
[2]) Vydal *Boeking* (Bonn, 1839).

není nouze. Také v annálech klášterních najdeme statistické záznamy o obyvatelstvu.

S *Karlem Velikým* vystupují opět do popředí zájmy vojenské a finanční a s nimi zase potřeba různých záznamů obyvatelských. Proto se objevují záhy různé seznamy bojeschopného obyvatelstva a soupisy císařských statků (breviarium rerum fiscalium), jakýsi to druh statistiky hospodářské.

Ve století 11. objevují se soukromé práce povahy reálně-statistické: pozemkové knihy, urbáře a pod. V té době (r. 1086) vzniká známý liber censualis *Viléma Dobyvatele*, podrobná topografie a katastrální rozdělení Anglie — a mnoho podobných prací jiných.

U nás máme Rationarium Austriacum krále Otakara (1247 až 1252) a Rationarium Austriae z konce 13. století, založené *Rudolfem*. Správními reformami císaře *Maxmiliána* provedeny důkladné změny v seznamech občanů, vojenskou službou povinných, a v statistických přehledech finančních. Za *Karla V.* objevují se u nás podobné relace ze zemí korunních, jaké byly už v 13. století zavedeny v Benátkách.[1]) V středověkých Benátkách najdeme počátkem 14. století vedle domovních katastrů a pod. i sčítání obyvatelstva.

Značný význam mají pro nás církevní listiny (patrně už z raného středověku, spravované duchovenstvem), zaznamenávající pohyb obyvatelstva. Byly to hlavně pohřební a úmrtní listiny (dyptycha mortuorum). Listiny tyto nebyly však vedeny pravidelně a soustavně, (související s dějinami církevních poplatků), ale byly přece vzorem pozdějším církevním knihám, se stanoviska demologického velmi důležitým.

Krátce lze říci o středověku, že neměl smyslu pro vnitřní spojitost a souvislost zjevů společenských a že se proto nesnažil ani o statistické vyšetření počtu obyvatelstva, jeho pohybu a měny a o to vše, co charakterisuje moderní studium demologické. Scholastikou zatlačen byl vnitřní obsah života společenského do pozadí, takže materiál obyvatelský, pokud nám jej středověk zachoval, je úplně mrtvý a bez duše. Je toho litovati tím více, když přece v době té vystupuje myšlenka nacionalismu všude značně do popředí a vtiskuje mnohde ráz celým dějinám. Sčítání obyvatelstva v pravém slova smyslu v středověku vlastně není. Máme jen registry všeobecné daně osobní, jež jen zřídka kde (Drážďany, Zurich, Gdánsko) zahrnují všechno obyvatelstvo. Většinou týkají se registry daňové jen určité části obyvatelstva, takže počet celkového obyvatelstva lze jen na základě tohoto materiálu (na př. turecká daň v Rakousku a Sasku, daň husitská a pod.[2]) přibližně odhadnouti.

[1]) V republice benátské byli guvernéři provincií a vyslanci povinni již v 13. století (doklady máme z let 1268—1296) zasílati pravidelné zprávy o všem, co viděli zajímavého v zemi, ke správě jim svěřené, a co považovali za důležité. Jsou to ony známé *relazioni*, jež daly jméno některým prvým novinám. Bližší *L. Ranke* zur venetianischen Geschichte (Berlín, 1878).

[2]) *K. E. H. Müller:* Reichssteuern und Reichsreformbestrebungen im 15. und 16. Jahrhundert (Berlín, 1880).

Teprve konec středověku, vlastně však až novověk, vykazuje pokrok na poli statistiky obyvatelské. Tak bylo na př. ve *Virtembersku* hned po reformaci nařízeno církevním úřadům, aby v každoroční zprávě svému děkanovi uvedli počet těch, kteří se dostavili ke zpovědi a přijímání. Pozdější nařízení žádalo, aby byl oznámen i počet těch, kdož se z jakýchkoli důvodů k obřadům těm nedostavili, zejména aby byli vypočítáni jmenovitě dospělí, pokud jim v tom bránila tělesná nebo duševní vada, a děti, pokud jsou pro věk nezpůsobilé. Vedle toho pak nařízeno faráři, aby připojil seznam těch osadníků, kteří se jeho duševní péči nepodřizují (separatisté, novokřtěnci a pod.), a těch, kteří tvoří vlastní náboženské společnosti (katolíci, reformovaní a židé). Tak tvoří tyto církevní zprávy s připojenými statistickými tabulkami důležitý materiál demologický.

Renaissance, reformace, rozkvět světového obchodu a všechno, co znamená nový myšlenkový svět, nezůstává bez vlivu na stát, politiku a vědu. Záhy objevuje se celá řada popisných prací oficielních i soukromých, mezi nimiž důležité místo zaujímají Balazioni universali Itala *G. Botero*; tento popisuje v nich srovnavací methodou ústavní, církevní, teritoriální a hospodářské poměry států. Za Italy jdou tímto směrem Holanďané, Angličané, Francouzi, Němci, u nás hlavně *Riegger*.

V zemích *rakouských* lze sledovati dle *Liechtensterna*[1]) stopy sčítacích pokusů obyvatelských až do 13. století; různé doklady a příklady máme z polovice a z konce století 16tého. Tato sčítání prováděla se jen zřídka a konala se až do polovice 18. století pravidelně prostřednictvím duchovenstva.

V *Čechách* máme jakýsi druh sčítání obyvatelstva z roku 1651 po válce třicetileté. Tehdejší formuláře[2]) sčítací obsahovaly rubriky pro jméno, stav, úřad nebo povolání, stáří, katolík, nekatolík a dvě otázky: naděje na obrácení či žádná naděje? Děti byly vyloučeny. Z formuláře vysvítá, že při sčítání tomto rozhodoval výhradně moment náboženský a církevní, kdežto otázka po národnosti předložena nebyla.

Jinak spadají v *Rakousku* začátky všeobecného sčítání obyvatelstva do doby merkantilismu, tedy oné periody dějin, kdy vzrůst jednotné moci státní vyžadoval nutně znalosti obyvatelstva a jeho počtu především. Účelem a cílem politiky státní po dlouhodobých válkách bylo v prvé řadě rozmnožiti počet obyvatelstva a to jak zvýšením porodů tak přistěhovalectvím, tak zmenšením vystěhovalectví. Odtud celá řada opatření veřejných a ještě větší řada návrhů a nápadů soukromých, někdy až humoristických. V čele těchto theoretiků a praktiků jdou *Becher*, *Schröder* a *Horneck* (nikoli Hornick!), jimž nutno připsati zásluhu o provedení prvých sčítání obyvatelských v Rakousku za *Leopolda I.* a *Josefa I.* Výsledky těchto sčítání se bohužel nezachovaly.

---

[1]) *Jos. M. v. Liechtenstern*: Grundlinien einer Statistik des österreichischen Kaiserthums (Vídeň, 1817).

[2]) *J. A. Š. Riegger:* Materialien zur alten und neuen Statistik (Praha a Lipsko, 1787).

Teprve z roku 1753 máme spolehlivé zprávy[1]) o sčítání obyvatelstva čili t. zv. konsignaci duší (Seelen-Consignation). Dolnorakouskou komorou byl tehdy učiněn návrh, aby provedeno bylo nadřízenými úřady a v dorozumění s ordinariátem sčítání všech v každé obci přítomných obyvatelův a poddaných s označením zaměstnání, stavů a stáří. Tento návrh byl nejvyšším rozhodnutím schválen s podotčením, že sčítání má býti provedeno »okamžitě a bez jakéhokoliv rozruchu«. Reskripty z 13. října 1753 a dále ze 7. ledna a 16. února 1754 byla nařízena pro Čechy, Moravu a Slezsko, Horní a Dolní Rakousy, Štyrsko, Korutany, Krajinu, Gorici a Gradišku, Tyroly a Vorarlberg dvojitá konsignace duší; jedna měla býti prováděna prostřednictvím farních úřadů, druhá úřady světskými. Sčítání měla se opakovati každého třetího roku. Ve skutečnosti se však nejbližší sčítání (roku 1757) následkem sedmileté války nekonalo a provedeno pak další roku 1761.

Tato dvě sčítání lišila se velmi značně od sčítání následujících. V těchto rozhodoval skoro jedině vlastní moment demologický, kdežto sčítání následující konána jsou už zase pod vlivem státních interesů vojenských. Roku 1754 a 1761 konalo se sčítání 1. ledna, v letech následujících přeložen den sčítání na 1. října. Z důvodů čistě militaristických provedena také změna jiná. Kdežto dříve sčítalo se všechno obyvatelstvo skutečné, efektivní (population de fait), vyšetřovalo se od roku 1769 obyvatelstvo příslušné (population de droit). Formuláře pro toto sčítání byly velmi jednoduché: ptaly se po stáří, pohlaví a stavu. Víc nic. Národnost nebyla samozřejmě vyšetřována v době nového uniformování říše — všechny národnosti měly přece splynouti v jednu národnost německou.

Tyto prvé jednoduché formuláře byly roku 1762 rozšířeny o otázku po rozdílech ve stavu.

Značné změny ve složení jejich provedeny byly teprve při reorganisaci rakouského vojenství zavedením povinného odvodu na základě vojenské povinnosti roku 1769. Patentem z 10. března 1770 byl nařízen všeobecný »soupis duší« (Seelenbeschreibung) v zemích dříve naznačených a sice krajskými komisaři a důstojníky. K soupisu obyvatelstva byl připojen soupis dobytka — všechno z důvodů vojenských. Odtud také zavedení t. zv. vojenských knížek a rozdělení konskribovaných zemí podle obvodů odvodních. Patentem z 8. dubna 1771 mělo býti sčítáno jen mužské obyvatelstvo křesťanské. Při provádění sčítání narazilo se však na takové překážky, že ustanovení musilo býti zcela zrušeno, a novým ustanovením z 15. prosince 1777 nařízeno zase sčítání všeho obyvatelstva obojího pohlaví a vedle toho dobytka. Zároveň zavedena tímto patentem revise konskripčních operací správou vojenskou a rozšířena působnost úředních orgánů sčítacích i na Halič.

---

[1]) *J. Vincenz Goehlert:* Die Ergebnisse der in Österreich im vorigen Jahrhundert ausgeführten Volkszählungen im Vergleiche mit jenen der neuern Zeit (Sitzungsberichte der phil.-historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaft, Vídeň, 1855).

Po prvé tehdy rozeslány byly úřadům vedle sčítacích formulářů tištěné instrukce a vysvětlivky. V prvých bylo upozorňováno na důležitost správného sčítání lidu — z důvodů ovšem vojenských; druhé obsahovaly vzorec pro vyplnění formulářů. Každá rodina měla svůj arch (Familienbogen), v němž musili býti všichni příslušníci domu zaneseni jménem a příjmením a zároveň označen jejich stav, mužští příslušníci kromě toho dle hodnosti, úřadu a zaměstnání jakož i podle příslušnosti a bydliště. U duchovních, šlechty, zeměpanských úředníků a »honorace« vůbec jakož i u israelitů a žen nebylo třeba udání věku. Vojenské služby schopní (podmínky byly podrobně naznačeny) byli vedeni v rubrice zvláštní.

Z »rodinných archů« a záznamu domácích obyvatelů »bez rodičů sdělána byla tabulka domů a rodin« jako místní summarium — a toto pak se soupisem tažného dobytka tvořilo knihu populační (Populationsbuch).

Ačkoli formuláře sčítací byly už značně rozsáhlé a složité, otázka po národnosti se v nich nevyskytuje. Nehledě k tomu, co bylo řečeno už dříve o duchu této doby, lze si vysvětliti onu okolnost i tím, že vlastní momenty demografické ustupovaly úplně do pozadí před momenty vojenskými — a ty tím méně připouštěly nějaké rozlišování národností a kmenů. (Dokončení.)

Jan Osten:

Poslední

Novela.

Bylo to již v druhé polovině července, ale žně dosud nenastaly. »V kraji« tam blíže ku Praze a na Labi již dávno stálo obilí v panácích, ba i místy bylo již svezeno do stodol, ale tady, na českomoravské vysočině, fouká dlouho do jara studený vítr a dlouho se nerozehřívá sníh v hlubokých roklích a lesních proláklinách, tady se příroda opozďuje o tři, čtyři neděle. Obilí bylo však již žluté, jako žluté moře vlnilo se v lehkém vánku červencového podvečera.

Pan Kounovský z Kounic, čili »mladý pán«, jak se mu zde všeobecně říkalo, kráčel se šafářem zvolna po měkké, travou zarostlé cestě mezi svými poli; vyšli si dnes obhlédnout žita, uzrála-li již k žatvě. Zastavili se občas u lánu, pan Kounovský utrhl klas, rozemlel ho mezi prsty a ukázal šafáři. Místy objevilo se na prstech bílé mléko, ale někde již jemná, bílá moučka. Tu pan Kounovský utrhl druhý, třetí klas, rovněž ho rozemlel, promluvil něco se šafářem a oba souhlasně kývli hlavou, což znamenalo: zítra sem mohou jíti sekáči.

Pan rytíř byl dosud mladý hospodář, ale rozuměl tomu již dobře. Od mládí byl již při hospodářství, jenom s přestávkou studií na hospodářské akademii a jednoho roku dobrovolnické služby na vojně.

Nyní již na šestý rok samostatně hospodaří na statku, který zdědil jako jediný syn po otci, vysloužilém rytmistrovi, Kounovském z Kounic.

Byla krásná úroda tento rok, již dávno nebylo žito tak vysoké; dosahovalo rytíři skoro až k ramenům, a nebyl to malý muž. Byl asi třicátník, pěkně urostlý, štíhlý, široký v ramenou. Byl pravý brunet, až poněkud příliš snědé pleti. Snad to bylo účinkem stálého pobytu na vzduchu, snad to byla dědičnost, neboť byla v rodině tradice, že jeden z rytířů Kounovských přivezl si ženu z křižáckého tažení a odtud že byli všichni tak tmaví. Byl to krasavec, mužný, šťastný zjev, krátce střižené havraní vousy zdobily jeho rty a tváře; černé, velké oči dívaly se rozumně a s jakousi vrozenou hrdostí. Myslivecké šaty z lehkého lodenu a zelený klobouk s kamzičím chvostem dobře mu slušely. To byl pan rytíř Kounovský z Kounic, poslední potomek slavného rodu, jenž od nepaměti sídlel na malém deskovém statku Kounicích.

Šafář byl asi padesátník, vysoký, silný vousáč, který býval u starého pána od mládí za koňáka a postoupil pak během doby za šafáře. Miloval své pány a byl jim věrným sluhou, s úctou a obdivem zíral na »mladého pána«, jenž jest tak mlád dosud a již takový výborný hospodář.

Rytíř byl v dobré náladě, do níž ho přivedl pohled na utěšenou úrodu. Počítal v duchu sklizeň, kul již plány do budoucna: tolik a tolik věnuje na splátku dluhů, které zůstaly po otci, tolik dá na opravu budov a na opatření nových strojů, přikoupí dobytek a snad i pár koní, dostane-li vše dobře pod střechu. Byl to nevylíčitelný pocit spokojenosti člověka, jenž vlastníma očima obzírá plod své celoroční námahy, výsledek denních starostí. Viděl pole osévati, viděl je zazelenati se, viděl metati klasy, zráti a nyní stojí zde obilí, pokorně čekajíc na rány lesklých, ostrých kos.

Smekl klobouk a setřel krůpěje potu se zaroseného čela, pěkně klenutého.

»Urodilo se pěkně, Koubíku,« obrátil se k šafáři.

»Zaplať Pánbů, mladý pane, úroda je krásná. Jen abychom to dostali dobře domů.«

»Tlakoměr stojí vysoko,« prohodil rytíř. »A ráno z Hůry stoupala mlha, to je znamení na časy, jak víte. Zítra tadyhle mohou začíti. Podíváme se ještě, jak to stojí za lesem, tam, myslím, to bude docela zralé.«

Zrychlili krok a za nedlouho přijal je hustý, smrkový les ve svůj chlad. Kounovský vytáhl z kapsy krátkou, dřevěnou dýmku, nacpal ji z měšce a zapálil. Nyní se docela podobal lesníkovi, jenž vyšel, aby obhlédl svůj revír. Za lesem, jenž byl také jeho majetkem, rozkládala se opět pole. Zkoušeli klasy, tady bylo obilí již docela uzrálé.

»Pošleme sem zítra také partu,« rozhodl rytíř. »Dvanáct sekáčů s Řeřichou v čele. Už jste je obešel?«

»Ano, prosím,« odpovídal šafář. »Ale jsou v tom potíže, mladý pane. Chtěli nám přeběhnout na Vonšov, tam prý platí správce o dvacet krejcarů denně více. Chtějí, bud abychom jim také přidali na mzdě, aneb o brázdu brambor více pro sekáče.«

»Tak?« zastavil se Kounovský. »To je jako stávka, to je něco nového. Dosud nikdy nepřebíhali.«

»Vonšovská paní má, prosím, nového správce. Starý Beneš byl dobrý soused, ale tenhle nám chce přebrat nejlepší sekáče,« pravil šafář.«

»A co Řeřicha?«

»Řeřicha, prosím, drží s ostatními. Jsou jedna ruka.«

»Podívejme se,« kroutil Kounovský hlavou. »I starý Řeřicha. No, to musíme něco udělati. Přidávat na mzdě nebudu, přišli by napřesrok zase o přídavek, to raději dám každému jednu brázdu. Řekněte jim to večer. A ráno ať jistě začnou.«

Obrátili se a vraceli se k lesu. A jak tak kráčeli, ozval se dusot koní a z lesa vyjela jezdkyně a za ní muž na koni. Jeli cvalem, Kounovský a šafář museli uskočiti stranou s cesty. Jezdci mihli se kolem nich jako přízrak. Napřed dáma v hnědém přiléhavém jezdeckém obleku, s kloboučkem pánským, se závojem na tváři. Ale i pod závojem rozpoznal rytíř mladou, krásnou tvář, bystré oči přelétly její postavu krátce, zkoumavě. Za ní jel hrdě premovaný štolba.

Kounovský vyňal dýmku z úst a díval se za nimi, mizejícími v dáli.

»To je, prosím, vonšovská paní,« promluvil po chvíli šafář, dívající se rovněž za jezdci.

»Vonšovská paní? Ona je tady?«

»Ano, prosím. Přijela asi před týdnem k delšímu pobytu. Jezdí tady jako ďábel přes hory a doly, není před ní jista slepice ani husa,« usmál se šafář.

»Už tady dlouho nebyla, viďte?«

»Od smrti pana Svobody, prosím. A to už bude na podzim tři roky.«

»A je dosud vdovou?« vyzvídal rytíř.

»Dosud, dosud, prosím. Jezdí prý po světě, až prý v Africe někde byla. Vypravovala mi to vonšovská šafářka, jsme tak trochu z přízně. Přivezla si asi pět papoušků, opici, oslíka, no, celý zvěřinec. Kdyby to tak pan Svoboda viděl. O hospodářství své se nestará, všechno má v ruce nový správce a ten ji asi šatí. Takové krásné panství, jen co lesů mají. To by bylo něco pro mladého pána, takové hospodářství.«

»Vy máte nápady, Koubíku,« usmál se rytíř. »Půjdeme raději domů, mám již hlad a stará Chobotka už asi čeká s večeří.«

Mlčky kráčeli zpět lesem na polní cestu, kterou byli přišli.

Mladý Kounovský zdánlivě klidně pokuřoval, ale ve svém nitru nebyl klidným. Obraz jezdkyně na bujném vranouši stale mu tanul před zraky. Jak byla vysoká, statná a štíhlá! Jak rýsovaly se formy jejího těla pod přiléhavým oděvem! Pro závoj neviděl její tváře, ale slýchal často, že je mladá a krásná; slýchal o tom, že si ji komerční rada Svoboda vzal pro krásu. Byla prý u divadla. Mladý muž po léta již nebyl ve velkém městě, žil tady na vsi, obíraje se hospodářstvím; byly tady také hezké dívky, rytíř Kounovský rád si s mnohou zažertoval, zatančil si s nimi o posvícení při muzice, ale žádná z nich nedovedla ho upoutati.

Po dlouhé době opět dnes po prvé spatřil dámu z velkého světa, toho světa, jehož žil vzdálen a jemuž se rok od roku odcizoval. A byla to dáma krásná a jistě také duchaplná, když byla u divadla. Pojala ho na okamžik touha, aby se dostal blíže k ní, dýchal vzduch jejího okolí, žil v prostředí, které také kdysi znával, když sloužil ve vojsku jako dobrovolník a důstojník. Ale zaplašoval tyto myšlenky. Ne, to nebyl jeho svět. On byl malý zeman, který převzal po otci zadlužený stateček, musel napiati všechny síly, aby si ho udržel, musel dobře hospodařiti a počítati, aby mohl spláceti dluhy a zvelebovati zanedbané hospodářství. Leželo toho mnoho na širokých jeho bedrech a stálé starosti způsobily, že se stal vážným již ve svých mladých letech.

Ve vsi zvonili již klekání, když Kounovský ubíral se se šafářem ke dvoru. Na dvoře šafář přál dobré noci a ubíral se do stáje, Kounovský otevřel laťová dvířka u sadu a šel k »zámku«, jak říkali panskému stavení. Byl to rozsáhlý dům, postavený asi ke konci osmnáctého století, jak tomu nasvědčovala chudá architektura. Byla v něm v prvním poschodí celá řada pokojů, ale ty byly po celý rok zavřeny; Kounovský obýval pouze přízemek, kde byla nalevo velká kuchyně a za ní světnice pro služky, napravo jídelna, za ní malý pokojík, kde Kounovský spával, a pak ještě »kancelář«, kde měl hospodářské knihy a kde se děly výplaty dělníků v neděli.

Před zámkem byl park, který zřídil otec rytířův, zahrada s květinovými záhony, s keři rybízu, angreštu, i jahody a maliny tam rostly. Za zahradou byl svah porostlý lesními stromy, jenž se táhl až dolů k řece, vinoucí se mezi lukami. Hned na pokraji zahrady byly širokokorunné kaštany, pod jedním z nich byl stůl a několik dřevěných sedátek. Tu Kounovský za pěkných dní obědvával a večeřel.

Když zabouchl za sebou dvířka, vyřítili se mu se štěkotem dva lovečtí psi v ústrety: Karo a Milka. Skákali mu na kolena, Kounovský je pohladil po hřbetě, zavolal na ně cosi, psi ztichli a svěsivše ohony, kráčeli oddaně za ním k domu.

Upozorněna štěkotem psů, vyšla stařena z domu.

»Dobrý večer, pane Krištofe,« pozdravovala vlídně. »To je dobře, že jste již tady. Právě jsem dovařila brambory. Budete večeřet venku nebo v jídelně?«

»Dnes v jídelně, Chobotko,« odvětil rytíř.

Z chodby vkročil do jídelny, sledován jsa oběma psy. Příjemný chlad ho ovanul. Pověsil klobouk a hůl na věšák a usedl ke stolu, čistě prostřenému. Velká lampa, visící nad stolem uprostřed stropu, osvětlovala dosti matně rozsáhlý pokoj. Bylo tu chladno a smutno. Nábytek byl staromódní, pěkný, ale tmavé barvy, tmavé byly i tapety na zdích. Na stěně visely tři velké portrety v pozlacených rámech.

Stará hospodyně přinesla skrovnou večeři a láhev piva. Kounovský s chutí pojedl, vypil sklenici piva, zapálil dýmku a vešel do svého pokojíku, odkud si přinesl nějakou knihu, hodlaje čísti. Posadil se s knihou ke stolu, ale nečetl. Zamyslil se.

* * *

Dívaje se na portrety na stěně, Kounovský rozpomínal se na celý svůj život. Portrety byly v jedné řadě, uprostřed dáma, s obou stran dva páni. Znova a znova, jako denně, zadíval se rytíř na tyto tváře, tak dobře mu známé,

Obraz dámy, rusovlásky s něžnou pletí a modrýma, jasnýma očima, daleko nedostihoval obrazu, jaký měl Kounovský ve svém srdci. Ztratil matku záhy, bylo mu teprve patnácte let, když zemřela po krátké nemoci, několik dní trvající, zánětem plic. Jaká byla krásná a dobrá! Vzpomínal si na všechny ty něžnosti, jimiž ho zahrnovala, když byl děckem a když byl studentem. Jak ho ukládala sama do postýlky, vypravovala mu pohádky, dokud neusnul. Dosud cítil na vlasech její ruku, bílou a malou, jíž ho hladila; připomínal si její slova, když se s ním loučila při odjezdu do města, i na radostné vítání při návratu, a jeho oči se zalily slzami. A pak, když byl v městě na studiích, bylo nedaleko do vánoc, přišel telegram, volající ho k rakvi matčině. To ji viděl naposled, stejně krásnou, jako by byla živa. Čekal co chvíli, že se její rty rozevrou a že mu řekne něco milého... Na pravo otec v uniformě rytmistra, s vyznamenáním na prsou. Získal je u Sadové. Výrazná hlava snědé pleti, hladce oholená tvář, černé, bystré, hrdé oči. Nalevo od matky byla podobizna strýce Krištofa, v občanském obleku z let padesátých. Mladá, příjemná tvář, zarostlá hustými vousy, brýle na očích. Strýc byl učenec, studoval na universitě v Praze i za hranicemi, zabýval se chemií a mineralogií; měl styky s učenci celého světa, ale při tom byl dobrý hospodář, zavedl na statku mnohé reformy na základě svých vědomostí. Byl neženat a zemřel v mužném věku, zanechav statek v dobrém stavu svému bratru, rytmistrovi.

Mladý rytíř vzpomínal na své předky, Zachovaly se o nich záznamy v dějinách, bylo zcela jisto, že jeden rytíř Kounovský z Kounova bojoval u božího hrobu; historie ovšem nepravila, přivezl-li s sebou onu tmavou krásku z Palestýny, po níž dědili Kounovští snědou pleť a havraní vlasy. Jiří Kounovský z Kounova byl důvěrným přítelem slavného pána Krištofa Haranta z Polžic a Bezdružic, s nímž zasedal ve sněmu. Pan Harant byl dokonce kmotrem jeho synku a proto vyskytovalo se v rodině nezvyklé jméno Krištof, jež se dostávalo věnem nejstarším synům a tudíž i mladému rytíři.

Kounovský často přemýšlel o svých předcích. Nahoře v zavřeném saloně visely začernalé jich obrazy, přísné, vážné tváře, před nimiž hoch často se zadumal.

Jaký asi vedli život, jaké vášně zmítaly jich nitrem? Ti nebydleli zde, v tomto novodobém domě; na druhé straně dvora dosud jsou stopy po jich tvrzi, příkopy, jdoucí kol dokola. Ty byly asi kdysi napuštěny vodou a šel přes ně zdvíhací most ke hradu. Na cimbuří přecházel hlásný a díval se do krajiny, až dolů na řeku bylo odtud viděti.

Rytířův děd měl dva syny: Krištofa a Jiřího, otce nynějšího zemana. Starší, Krištof, měl zálibu ve studiích, mladší lnul od mládí ke stavu vojenskému. Otec jim dal po vůli, starší syn studoval na universitě, mladší věnoval se povolání vojenskému. Pobyv na univer-

sitách, vrátil se Krištof domů a převzal po otci statek, který výborně spravoval. Mladší, Jiří, žil veselý život v garnisonách celé říše, potřeboval mnoho peněz na koně a milostná dobrodružství; byl to veselý, roztomilý společník, oblíbenec dam. U Sadové utržil si poranění a získal vyznamenání za udatnost. Sloužil dále a byl by jistě udělal kariéru, ale náhle zemřel svobodný jeho bratr a rytmistr převzal statek.

Začal se zabývati hospodářstvím. Nakoupil spoustu odborných knih, začal stavěti, postavil i pivovar a velkou škrobárnu na zpracování bramborů, ale nerozuměl tomu všemu, správci hospodařili pro sebe a málem by se byl statek ocitnul na bubnu. Ke všemu tomu žil rytmistr velkopansky, choval drahé jezdecké koně, jezdil do města, kde byla posádka, hrál v karty, měl milostné pletky. Pravou záchranou mu bylo, když seznámil se s dcerou ředitele nedalekého panství. Oženil se s ní a přišel, ovšem poněkud pozdě, k rozumu. Zanechal k vůli ženě koní, pitek, karet, zajížděk do města, neboť on, zralý, divoký muž, hluboce miloval tuto něžnou, mírnou bytost andělského pohledu. Měl dobrou vůli, avšak scházely mu zkušenosti, nedovedl za dlouhá léta napraviti to, co v několika letech v hospodářství zavinil. Když zemřel, převzal syn statek notně zadlužený.

Mladému Kounovskému radili přátelé, kteří znali stav jeho majetku, aby hleděl statek výhodně prodati, aby zachránil, co se dá a hledal si nějakou službu. Nabízeli mu ochotně pomoc. Ale mladý rytíř hrdě odmítl radu i pomoc.

Bylo mu tehdy dvacet čtyři roky, ale cítil se již celým mužem. Složiti zbraň? Opustiti rodnou půdu? Ne, to on neudělá. Cítí v sobě dosti síly, aby bojoval. Bude se raději nuzovati, vezme sám pluh do ruky, bude žíti jako chalupníci vedle něho, ale sloužiti jiným — nikdy.

Mladý hospodář, jenž již od mládí měl zálibu v hospodářství a byl obrněn z akademie vědomostmi, ujal se pevnou rukou vlády. Propustil správce a služebnictvo, jímž se otec obklopoval, povýšil koňáka Koubíka, v němž poznal poctivce, za šafáře a jal se hospodařiti. Své osobní potřeby omezil na nejmenší míru: stará Chobotka, jež v jich rodině od nepaměti sloužila, byla mu hospodyní, přibral jí k ruce jen mladé děvče na těžší práce. Nežil o mnoho nákladněji, než jeho sousedé chalupníci, jedl selskou stravu, málo pil, jediné honba byla jeho zábavou. Do města nejezdil, nelákaly ho laciné jeho zábavy; stačilo mu, zatančil-li si někdy ve vsi s vesnickými holkami, někdy s farářem a lesním zahrál si v hostinci lacinou hru. Ráno záhy na nohou a poslední večer, byl všude a při všem, na vše dohlédl, ano, sám se chopil práce, znal zacházeti zrovna tak dobře s pluhem, jako s kosou neb s cepem. Jediné to, že měl doma slušnou knihovnu a že čítával večer po práci než ulehl, že odbíral několik časopisů, to jediné rozlišovalo ho od druhých hospodářů ve vsi.

Přišel úrodný rok, stodoly byly plné a brambor se urodilo, jako od nepaměti. Kounovský prohlédl škrobárnu, jež od desetiletí stála zanedbána, povolal z Prahy odborníka, dal škrobárnu zříditi a počal škrobovati, sám dohlížeje na práci. Bramborů by byl neprodal, ale

na škrob našel se brzy kupec, jenž hotově zaplatil a sám si zboží odvezl. Rytíř shrábl hezké peníze. Vůbec ten první rok měl pěkný začátek, mohl splatiti na dluh hezký peníz a počítal, že, půjde-li to tak dále, bude za nějakých deset let čist. A to bylo jeho cílem.

Nešlo to tak rok za rokem, přišla i neúroda, brambory, hlavní to plodina krajiny, hnily; ale přece co rok mohl hospodář něco uplatiti, a to podněcovalo ho k nové činnosti. Neopíjel se úspěchy, věděl příliš dobře, že ho čeká ještě mnoho perné práce. Nezměnil v ničem způsob svého života, nedovolil si nejmenšího luxusu, nepěstoval styky se sousedními statkáři, věděl, že by to vyžadovalo času i nákladu a on obojím musil spořiti. Oni se navštěvovali navzájem, pořádaly se zábavy, plesy, Kounovský o tom všem slyšel, ale nikdy nezatoužil. Až dnes, kdy uviděl tu jezdkyni u lesa, cosi se v něm probudilo, cosi uspaného, nejasně to cítil, že svým rodem, vychováním a vzděláním patří mezi ně; tam že je jeho místo a ne zde mezi prostými chalupníky a podruhy. Zachtělo se mu vůně jemného parfumu, uhlazeného hovoru, komfortu salonu. Ale byl silný muž a brzy ho to přešlo. Zítra začnou sekat, kosy se budou blýskat v jasu slunečním a zazvoní o kámen, skrytý ve travině mezi žitem. Těšil se již na to, až vyjde časně ráno do polí a jeho sekáči již budou v práci na jeho poli. Hle, napřed starý Řeřicha, šedivý, ale statný, bývalý hulán, který bojoval ve švadroně nebožtíka otce, veselý a hovorný; Vinca truhlářů, švec Tuček, Přenosil, jemuž říkali, Bůh ví z jaké příčiny, masojídek, Rejhon, velký rybář, ti všichni tam budou na jeho polích. Zaseká si s nimi, ano, zaseká si s nimi, aspoň pět řad zabéře. A v duchu již cítil kosu ve své dlani.

Otevřeným oknem zaléhal sem pravidelný, kovový zvuk, to někdo ještě do noci klepal kosu na zítřek.

Rytíř se usmál, zhasl lampu v jídelně, zavřel okno a odešel do svého pokoje. Ani nerozžehl, svlékl se po tmě, ulehl a usnul hned tvrdým, zdravým spánkem.

* * *

Tlakoměr nezklamal: přišla řada krásných dní, ani obláčku nebylo na nebi. Obilí dozrávalo mezitím, co bylo sečeno, brzo uschlo a sváželi je do stodol. Kounovský byl na nohou od rána do večera, hned jel na žebřiňáku na pole, podívati se, jak vážou a nakládají, hned zase pospíchal ke dvoru, kde dohlížel ve stodole, aby byly snopy řádně uloženy. Nedbal úpalu, napil se vody, pojedl kus chleba se solí; horké slunce ještě více zbarvilo jeho tváře, byl jako Arab. ale jeho oči zářily a celý jeho zjev kypěl zdravím, životem a silou. Bylo mu veselo, žertoval s dělnicemi a muži, pobízel ku práci, sliboval na večer pivo, které měl ve sklepě, dorazí-li práci ten den. A lidé, povzbuzeni tímto slibem, se přičiňovali, vůz jezdil za vozem, naložený mandeli, že až sotva projel branou do dvora; všude bylo rušno, živo, veselo.

A pak, když poslední vůz vjel na mlat a složili ho, hrnuli se lidé s plecháči a hrnci pro slíbenou odměnu. Tu seděl Kounovský před domem na sedátku, na lavici byl naražený sud piva a stará Chobotka natáčela. Dívky zpívaly, muži se smáli vesele, připíjejíce hned na místě »mladému pánovi«.

V té době zapomněl Kounovský na celý svět, jeho celá mysl byla obrácena k tomuto žlutému, šustícímu obilí, jež slibovalo, že bude dobře sypati; sláma byla vysoká a krásná, voněla přímo. Viděl již v duchu, jak vymlácené zrní rozprostírá se na sýpce, cítil příjemnou, živnou vůni mladého chleba, slibujícího výživu jemu i všem, kdo mu tady pomáhali.

Když již usínal, těšil se již na zítřek, na nový den práce a horečné činnosti. Nyní nebylo možno, aby se zastavil. To samo nebe mu přálo, poskytujíc mu dar slunečních paprsků; každou chvíli nutno polapiti, zítra se může počasí obrátiti, nastane liják, obilí zmokne, zrní zčerná a ztratí na jakosti.

Vstával ráno záhy zrána, otevíral rychle okno u pokoje a podíval se na oblohu. Jasná, modrá ho pozdravovala. Rychle snídaní, hůl, dýmku, a již pospíchal na pole, kde už vázali.

Jednou odpoledne, schylovalo se vlastně již k večeru, stál u stodoly a díval se, jak skládají snopy s vozu do plívně.

Najednou uslyší na blízku koňský dusot, ohlédne se a srdce mu zabušilo.

Po cestě přímo k němu cválala na vranouši krásná Amazonka, asi tři kroky za ní premovaný štolba. Stanula až u něho, rázem zastavila zpoceného koně, mrštně seskočila dolů a hodivši otěže štolbovi, přistoupila ke Kounovskému a podávala mu ručku, oděnou v šedé rukavičce.

»Jsem vaše sousedka, Aglaja Svobodová, pane rytíři,« pravila nenuceně, »a zastavila jsem zde, jednak, abych vás poznala, jednak, abych vás poprosila o sklenici mléka. Mám strašnou žízeň. To mi přece jako soused neodmítnete?«

Kounovský stál tu s kloboukem v ruce a díval se na ni, jako na zázrak, spadlý s nebe.

»Milostivá paní, jaká čest pro mne ...« vypravil stěží ze sebe.

»Vidím, že vás vyrušuji z pilné práce,« mluvila, odhrnuvši závoj s obličeje. »Slyšela jsem, že jste výborný hospodář, ale snad mi věnujete chvilku svého drahého času.«

Kounovský se již vzpamatoval. Uklonil se dvorně.

»Bude to pro mne vyznamenáním, milostivá paní, vkročíte-li do mého domu. Račte, prosím.«

Usmála se a šla s ním k zámku. Ženské nechaly práce a dívaly se s údivem za těmi dvěma mladými lidmi.

Psi se rozštěkali, když oba vstoupili do vrátek, stará hospodyně vyšla na práh, ale spráskla jen ruce a hned zase zmizela v domě' jak se polekala. Paní se zasmála.

»Je tu krásně,« pravila, »pěkný, velký sad. A ty nádherné kaštany! Ach, jaký tu chládek,« oddychla si, usednuvši ke stolu. Sňala

tvrdý pánský klobouček a položila jej na lavici. Vůně bohatých, tmavorusých vlasů ovanula Kounovského.

»Račte dále, milostivá paní,« ukazoval Kounovský rukou ku vchodu.

»Ne, děkuji, zůstanu zde,« zavrtěla paní Svobodová hlavou. »Je tu přece tak pěkně.«

»Tedy mi, prosím, odpusťte na okamžik, milostivá paní, hned zařídím, čeho třeba,« omlouval se Kounovský a spěchal do domu.

V kuchyni opásala se zatím Chobotka čistou zástěrou. To bylo jediné, co ve zmatku učinila. Nepamatovala již od let návštěvy a teď najednou z čista jasna a o žních k tomu.

»Rychle chléb, máslo, smetanu, jahody, med, ale rychle! A nádobí a prostřete,« poroučel rytíř. »Ale rychle, stará; ať Mařka zatím prostře a vy to připravte.«

Byl zjevně rozčilen, stařena ho ani nepoznávala. Již zase byl venku před domem.

»Hned vám posloužím, milostivá paní,« klaněl se.

»Tak vy jste ten rytíř Kounovský z Kounic,« mluvila, dívajíc se naň přímo krásnýma, nazelenalýma očima. »Mnohó jsem již o vás slyšela a dávno jsem si přála, poznati vás. Již všichni sousedé složili mi poklonu: pan Havránek, pan rytíř Berger i tlustý pan baron Taussig, jediný pan rytíř Kounovský z Kounic mne neráčil vzíti na vědomí. A jsme přece tak blízcí sousedé. Nuže, nepřijde-li hora k Mohamedovi — tak nějak se to říká, že ano?« zasmála se a ukázala krásné, skvoucí zuby.

»Promiňte, milostivá paní, nikam nejezdím. Jsem tu sám, mám tolik práce, jsou žně . . .«

»Nu ano, odpouštím vám,« vysvobodila ho z rozpaků. »Ostatně, já vás již znám. Asi před týdnem jsem vás potkala u lesa na své vyjížďce. Pamatujete se?« a podívala se naň koketně.

»Jak bych mohl zapomenout na ten den,« prohodil dvorně rytíř.

»Můj štolba mi vysvětlil, kdo jste,« pokračovala. »Jen si pomyslete: měla jsem vás za myslivce. Měl jste myslivecké šaty a zelený klobouk a to vám tak krásně slušelo. Proč dnes nejste tak oblečen?«

Kounovský se podíval na sebe a zarděl se. Měl plátěné šaty, měkkou košili bez nákrčníku, teprve nyní si všiml, že na jeho oděvu je plno osinek a počal se oprašovati.

»Jsem celý den na poli a u stodoly, milostivá paní. Kdybych byl jen tušil . . .«

»Vždyť jsme přece sousedé,« pravila vlídně. »Můžeme býti zcela sans gêne. I takto vám to také sluší. Statkář comme-il-faut.«

Kounovský se uklonil.

Hospodyně přinesla svačinu a třesoucíma se rukama rozkládala talíře.

Paní se dala bez nucení do jídla, její drobné zoubky zakusovaly se s chutí do krajíce černého chleba s máslem a zapíjela to smetanou.

Kounovský mezitím se zájmem ji pozoroval. Byla krásná. Přibledlé, skoro průsvitné pleti; její ústa byla rudá jako květ máku.

Byla vysoká, štíhlá, avšak dobře vyvinutá, jako z mramoru tesaná, v přiléhavém jezdeckém oděvu. A nejpodivuhodnější byly její oči, zelenavé oči, hluboké a záhadné, které měnily ve vteřině svůj výraz i barvu: dovedly se smáti a býti vážnými, zkoumati a lichotiti, lákati a vábiti k sobě. Podivné oči; když se někdy podívaly náhle na rytíře, jako by proud elektřiny projel mu tělem, zachvěl se po zádech a ruce se mu třásly. Jemná vůně, která se linula z jejích šatů mísila se s přirozenou vůní vlasů, zbavených klobouku v záplavu čehosi nevýslovně sladkého a opojného.

Pojídajíc jahody dívala se chvíli upřeně na rytíře, jenž seděl naproti ní.

»Jaký jste černý, u Boha,« pravila pojednou. »Tak asi vypadal Otelo, ale ne, jak ho představují na divadle, nýbrž ten pravý mouřenín benátský. Černé, krátké, tvrdé vousy, kučeravé vlasy, tmavé, hluboké oči, jako vy. Prosím vás, od čeho jste tak tmavý?«

Kounovský se usmál.

»Jsem celé dny na slunci, milostivá paní, a nenosím parasolu jako dámy. A pak je taková rodinná tradice . . .«

»Rodinná tradice? Vypravujte, vypravujte!« pohnula sebou živě na sedátku.

»Jeden z mých předků zúčastnil se křižáckých výprav a dle legendy přivezl prý si ze svaté země ženu. A po ní prý je ta tmavá barva v naší rodině.«

»Otelo! Opravdový Otelo!« zatleskala paní Aglaja ručkama. »To je opravdu velmi zajímavé. Apropos, máte prý starou galerii svých předků, mohla bych ji viděti?«

»Prosím,« ukláněl se rytíř. »Račte laskavě se mnou.«

Vešli do domu, Kounovský zaskočil do kanceláře, kde vzal klíče a vedl dámu po širokých, dřevěných, vrzajících schodech nahoru do prvního patra. Otevřel jedny dveře a pustil paní napřed. Vešli do velkého pokoje, v němž byly zavřeny okenice, pouze skulinami v nich prodíralo se sporé světlo dovnitř. Kounovský otevřel okenice i jedno okno a záplava světla ozářila salon. Byl zařízen s nádherou, jaká bývá na venkovských sídlech, nábytek byl barokový, krásně pracovaný, v rohu stál mramorový krb a v jiném koutě starý špinet z černého dřeva. Jedna celá stěna pokryta byla obrazy předků Kounovského, v různých krojích, pánů i dám. Paní Svobodová zastavila se u dveří a zadívala se na obrazy.

»Jak jsou tmaví a jak se přísně na mne dívají,« pravila paní stlumeným hlasem. »Skoro se až děsím. Bála bych se tu, kdybyste nebyl se mnou,« a zachytila se jeho ramene. »A kde je ten, co si přivezl tu Turkyni z Palestýny?«

»Ten tu není, milostivá paní,“ vysvětloval Kounovský, chvěje se pod dotykem její ruky. »Tehdy to nebylo ještě ve zvyku dáti se vyobrazit. První obrazy jsou až ze šestnáctého století.«

»Škoda,« zahovořila. »Byla bych ho ráda poznala. Představuji si ho na koni, celého v brnění, s kopím a mečem po boku, jak táhne s Gottfriedem z Bouillonu. A přece i pod tím železným krunýřem

bilo živé, prudké srdce, které se dovedlo rozohniti pro krásnou Turkyni, již unesl a přivezl z té dálky, jako vzácný úlovek válečný Dovedl byste také nějakou krásku unésti, pane rytíři?«

»Nemám ani brnění, ani kopí, ani meče, milostivá paní, jako můj dávný praděd. A pak, dnes jsou na takové romantické nápady paragrafy v našem proisaickém, střízlivém století.«

„Pravá láska neleká se paragrafů,« namítla. »Láme si cestu ve skalách, jak napsal jakýsi básník. A hle, tady je špinet.«

Přihopkovala k nástroji, otevřela příklop a přejela zažloutlé klávesy svými něžnými, bílými prsty. Struny vydaly stlumený zvuk.

»Jest asi plno pavučin ve strunách,« pravil Kounovský. »Od smrti nebožky maminky nikdo na špinet nehrál.«

»A vy nehrajete?«

»Hrával jsem, prosím. Ale teď už dávno ne. Všeho jsem zanechal. Ale mám rád hudbu.«

»Počkejte, až přijdete ke mně, zahraji vám i zazpívám. Mám krásné piano, pravý Blüchner. Ano, zazpívám vám něco, jenom vám, ale musíte brzy přijít.«

Kounovský se uklonil.

Rozhlédla se ještě po salonu, zaklepala na mramor krbu, usedla na chvíli do plyšového fauteuilu, přikrytého plátěným povlakem, zatáhla za šňůrku stojacích hodin na krbu a stroj se rozezvučel v nějaký nasládlý menuett.

»Pojďme ven, na vzduch, na slunce, mezi květiny; tady jest to jako v hrobce,“ pravila náhle a již byla ze dveří.

»A kde vy bydlíte?« tázala se rytíře, když sešli dolů.

Uvedl ji do jídelny.

»Jak jest tu smutno, jako v hrobě,« řekla. »Tmavý nábytek tmavé stěny, tmavé obrazy. Ach, jaká krásná dáma,« zvolala, spatřivši podobiznu rytířovy matky a zvážněla. »Takové krásné, modré oči jako pomněnky má.«

»To jest má matka. Zemřela záhy, bylo mi teprve patnáct let. Nebylo jí zcela třicet čtyři roky,« vysvětloval rytíř.

»Tak mladá! To já budu brzy a měla bych zemříti? Jak je to trudné. A nyní jste tak sám, úplně sám.«

»Úplně sám,« přikývl rytíř. »Již jsem si tomu přivykl. Ani mi to nepřijde na mysl. Mám mnoho práce, mnoho starostí, den plyne za dnem, ani nemám času, abych se sám sebou obíral. A je to snad tak nejlépe.«

Zamyslila se.

»Ne, není to dobře. Jste mlád, jste zajímavý muž, jste vzdělaný a jak jsem poznala i chápavý člověk a vy se tu zahrabáváte v této vsi, mezi hrubými lidmi, s nimiž nemáte nic společného, jste tu živ jako sedlák, bez vzruchu, bez vznětu; lpíte na té hrsti půdy a venku je celý svět, rušný a lákavý, svůdný a zrádný, ale také vděčný a odměňující. Vy při vašem rodu, mládí a zjevu musel byste dobýti úspěchů.« (Pokračování.)

R. 1917. ČÍS. 6.

OSVĚTA

Frant. Drtina:

Apollonios z Tyany.

Veliký, podivuhodný převrat v dějinném vývoji člověčenstva znamená přechod světa evropského k víře Kristově. Dnes jest nesnadno podmínky, podněty a příčiny převratu toho objeviti v plné jasnosti a průkaznosti. Právě nauka Kristova na první pohled zdála se míti málo živné síly v sobě, původce její byl syn národa opovrženého a zemřel jako sprostý zločinec nejpotupnější smrtí na kříži. Šiřitelé nauky Kristovy byli lidé prostí, chudí, bez vzdělání a vědy, bez moci a statečnosti, údělem při jich pokusech bylo jim opovržení a posměch. U činitelů tehdy směrodatných snaha jich nebyla vážně pojímána. A co bylo hlavním článkem nové nauky? Víra v Krista jako Syna Božího, v Krista, jenž od vlastního národa byl vyvržen, za zločince prohlášen, potupně usmrcen. To vše bylo schopno zvláště duchy povrchnější odvraceti od nové nauky.

Avšak i duchům hlouběji pronikajícím nemohla nauka křesťanská s počátku vyhovovati. Směrem, k němuž se vyvíjela, znamenala přece úplné popření dosavadního názoru teoretického i způsobu života antického. Na místo *naturalismu*, jenž ovládal řecké myšlení o světě a životě, umělecké tvoření i životní práci, uplatňuje se v křesťanství názor opačný, *supranaturalismus*, jemuž život pozemský znamená slzavé údolí, bědné vyhnanství, bezvýznamné putování k smrti. Člověk starověký spatřoval v životě pozemském pravý význam, soběstačný cíl, v něm měl uskutečňovati životní dokonalost t. j. organické sloučení krásna a dobra, jej snažil se vyplňovati ctnostmi, které jsou mu habituální, vyvinuté, vypěstěné a zušlechtěné přirozené pudy, sklony a schopnosti, a jimiž projevuje svou osobnost a individuálnost i uplatňuje se v životě a společnosti. Ano, právě sebe uplatňovati, sebe zachovávati a sebe vyvíjeti — toť heslo životní člověka helenského.

Co chce naproti tomu *křesťanství?* Radí člověku sebe potlačovati, sebe zapírati, hlásá pokoru a trpělivost, žádá odložení člověka starého, káže sebeobrození v duchu a pravdě (*παλινγενεσία*). Stránka tělesná (*σάρξ*) a duševní (*πνεῦμα*) v učení křesťanském jsou příkře postaveny naproti sobě: Starověký člověk žil dle těla, nový

člověk má popříti tělo a žíti duševně, osvícen jsa milostí boží. »Kdo na tělo své seje, z těla bude sklízeti záhubu, kdo však na ducha seje, v duchu sklízeti bude život věčný.«

Smrt je člověku starověkému něco děsivého, na co jen s vnitřní hrůzou pomýšlí. O životě posmrtném pak mluví se skepsí jako o něčem nedokonalém, jako o bledém odlesku skutečného života vezdejšího. Život vyplněný ctností ve smyslu výše naznačeném, uskutečňující pravou střední míru mezi dvěma krajnostmi, úplnou zdrželivostí a neukázněnou poživačností — toť život pravý, člověka důstojný. Křesťanství hlásá naproti tomu nicotu všeho pozemského a jako vznešený symbol nauky své prohlašuje tělesnou smrt. Smrtí ohavnou umírá Spasitel na kříži, a smrt ta stává se symbolem všeho křesťanského. Vstup do života křesťanského děje se křtem, ale každý, kdo dával se křtíti vodou, věděl, že snad nastane mu úkol podstoupiti nový křest krví. A podstupoval jej s radostným nadšením. A večeře Páně, požívání těla a krve Spasitelovy v podobě chleba a vína bylo spolu upomínkou na krvavé obětování Kristovo, bylo symbolickým naznačením slibu, že všichni křesťané jsou odhodláni podstoupiti smrt podobnou za své přesvědčení. »Kde jest smrti osten tvůj?« tak volá člověk křesťanský s Apoštolem. Vše, čeho smrt se dotkla, jest člověku starověkému znesvěceno, křesťanu smrt se jeví posvěcením nejvyšším. U hrobů svatých a mučedníků scházejí se křesťané a přinášejí obět Nejvyššímu. Tak revoluční obrat křesťanstvím způsobený jeví se zvláště v pojímání smrti.

Bylo přirozeno, že obrat lidstva ke křesťanství mohl se díti velmi zvolna. Nauka Kristova byla s počátku u lidu i na stolcích filosofických i na trůně císařství římského přijímána s posměchem, nenávistí, pohrdáním. Lid pohlížel na křesťany jako na atheisty, kteří v nočních tajemných schůzkách páchají pohoršlivé nepravosti. Bylo to podezřelé smyslnému, pověrčivému lidu římskému, jenž positivního přesvědčení náboženského neměl, ale rád a ze zvyku bez vnitřního náboženského hnutí obcoval náboženským obřadům, ať předmětem úcty jich byl Mithras, Isis, Osiris, jen když obřady ty lichotily jeho smyslnosti. Nesmyslné pověsti docházely tím spíše víry, že první křesťané neměli ani chrámů ani oltářů. Hned bylo bájeno, že křesťané zabíjejí na schůzích svých malá dítka, maso jich jedí a krev pijí, hned zase, že hlavě oslí se klaní, a hody jich byly označovány jako hostiny Thyestovské nebo obcování Edipské (*Θυέστεια δεῖπνα* aneb *Οἰδιπόδειοι μίξεις*).

Vypravovalo se dále, že při schůzkách těch jest postaven oltář, a na něm zrna obilná pokrývají neviditelné malé dítko. Kdo jest nově přijat do obce křesťanské, tomu prý jest podán nůž a ustanoveno mu, aby do zrn těch na slepo bodal. Záhy teče krev se všech stran, křesťané prý se sbíhají, aby ji pili, zmocní se v divoké rozlícenosti mrtvoly dětské a roztrhavše ji též prý pojídají. A hroznější ještě věci vyprávěly se o bezuzdném hodování, pití a tělesném obcování, jichž se prý křesťané dopouštěli. Pověstem takovým dávalo vznik jednak úmyslné nepřátelství, jednak neznalost skutečných účelů schůzí vyznavačů víry Kristovy a tajemný uzavřený jich způsob života.

I ve vrstvách učených náboženství křesťanské potkávalo se s posměchem a pohrdáním. Tacitus nazývá křesťanství záhubnou pověrou (exitiabilis superstitio), s malou vážností mluví o nich Plinius, popuzuje proti křesťanům řečník M. Cornelius Fronto, posmívá se jim cynický filosof Crescens, trpkou nešetrnou satirou snaží se Lukian uvésti v posměch způsob života i obsah nauky vyznavačů křesťanství, zvláště ve svém spise »O smrti Peregrinově«. Krista samého nazývá »ukřižovaným Sofistou«, čarodějem a divotvůrcem, jenž prý nová mysteria chtěl zaváděti do Palestiny a byl ukřižován. Stoupencům svým prý přikázal, aby zapřeli božstva helenská, jej ctili jako boha a sebe vzájemně nazývali bratry. Hlavně však vášnivě proti křesťanům vystupoval známý Celsus (*Κέλσος*) ve spise »Pravdivá řeč« (*'Αληθὴς λόγος*), jehož vývody známe z apologie Origenovy »Adversus Celsum«. Křesťanství bylo hnutí vycházející z nižších vrstev lidových a v nich nacházející živou ozvěnu. To přirozeně budilo odpor lidí učených a nebylo jim nijak po chuti. Proto připomíná Celsus: »Křesťané zřejmě a úmyslně vylučují všechny moudré a vzdělané od svých shromáždění a obracejí se jako kramáři se zbožím nejšpatnějším k lidu nevzdělanému. Ba oni neobracejí se k lidem čistým a nehříšným, nýbrž k špatným a hříšníkům, k provinilcům, jako by lidí ctnostných Bůh nepřijímal, jako by On jako člověk slabý nebyl při soudu svém přístupen spravedlnosti, ale nářkům lidí špatných.«

A při vší této nenávisti, pohrdání, posměchu, pronásledování se strany lidí moudrých a mocných křesťanství přece zvítězilo. Co zdálo se býti nemožným, uskutečnilo se.

* * *

Mnohé byly příčiny převratu toho, hlavně však vlastní vnitřní hodnota křesťanské nauky, velebné její rady a příkazy, jež za všeobecné, společenské rozháranosti v době naplněné prázdnými smyslnými požitky, ale prázdné na skutečný vnitřní obsah, slibovaly budoucnost lepší, království boží, vykoupení, spásu.

Vnitřní hodnota vítězně razila křesťanství dráhu na všech stranách a zjednávala přátele. Hana, posměch a pohrdání na straně pohanské pozbyly ostří svého a ustály. Svět pohanský počal stále více seznamovati se s naukou Kristovou, a vida samostatnou cenu její počal se ohlížeti, zda by snad z minulosti pohanské nemohl nalézti něco jí rovnocenného. Zvláště osoba Kristova vystupuje stále více v popředí v nadpřirozené své vznešenosti, a marny jsou snahy Celsovy vývoj ten přerušiti. Nazývalť Celsus »víru křesťanů v Krista nerozumnou«. Daleko prý rozumnější nežli víra v Krista jest víra Řeků v Heraklea, Asklepia, Dionysa, jimž, původně lidem, dostalo se za veliké jich zásluhy božské pocty. Kult, jímž prý křesťané ctí svého Krista, není o nic lepší nežli Hadrianův kult Antinoa, sličného mladíka, doprovázejícího stále císaře Hadriana, zesnulého v Egyptě, jemuž Hadrian kázal božskou poctu prokazovati. Křesťané prý nesmějí se smáti ctitelům Zevovým, že v Kretě ukazují hrob tohoto boha, neboť sami prý také mají v úctě Krista pohrobeného.

Svět pohanský naposled ve století třetím a čtvrtém, kdy křesťanství stále nových, nadšených a obětavých vyznavačů přibývalo, vzepřel se proti novému náboženství. A byli to mnozí lidé šlechetní, kteří šířícímu se křesťanství jali se stavěti na odpor. Císař Julian usiluje o oživení tradicí Helenských, a filosoficky vzdělaná žena Hypatia za tradice tyto podstupuje mučednickou smrt.

Význam, naivní povznešenost a ušlechtilost náboženství křesťanského počínají i u odpůrců docházeti jednomyslného uznání — ale odpůrcové tito ještě vzchopí se k tvrzení, že i pohanství jest jich schopno, že i ono může se vykázati vzory mravní dokonalosti, že i v něm ctnost, láska k bližnímu, pravá zbožnost jest vážena. Filosofové pak pohanští snažíce se zatlačiti vítězící křesťanství počínají nyní ohlížeti se po mužích, které by se zdarem mohli postaviti naproti osobě Kristově. Filosofové novoplatonští Porfyrios a Jamblichos popisujíce život filosofa Pythagory vyličují tohoto mudrce jako náboženského reformátora a spasitele lidstva. Ve třetím pak století jest to hlavně osoba Apollonia z Tyany, jež stává se působením filosofů pythagorských předmětem všeobecné božské úcty v mnohých krajinách.

Znalost života významného muže tohoto čerpáme hlavně ze životopisu jeho, jejž napsal *Filostratos* r. 215 po Kr. k rozkazu císařovny Julie Dommy, manželky Alexandra Severa. Filostratos sám ve spise svém dovolává se některých dřívějších zpracování života Apolloniova, z nichž prý čerpal. Nejstarší asi byl životopis, jejž napsal *Moiragenes*. O mládí Apolloniově psal *Maximus z Aiga*, a třetím důležitým pramenem byl životopis, jejž napsal nejdůvěrnější žák a stoupenec Apolloniův, Asyřan *Damis*. Filostratos sám nechtěl asi psáti díla historického, nýbrž snažil se, co nalezl v tradici novopythagorské nejdokonalejšího, shrnouti zde konkrétně v životě a činech Apolloniových a tím zjednati křesťanství působivý kontrast. Vypravování Filostratova užil pak ve čtvrtém století rhetor *Hierokles* a v knize »Philaléthés« postavil přímo Apollonia proti Kristovi. Bylo by zajímavo sledovati tradici o Apolloniovi středověkem až do doby nové. Činí tak dosti výstižně *Chassang* v úvodě k francouzskému překladu z r. 1862.[1]) O Apolloniovi máme pak celou literaturu. Píší o něm později Eusebios, Lactantius, Arnobius, od 16. do 18 stol. bývá uváděn jako doklad lehkověrnosti, Voltaire vystupuje proti zázrakům jemu připisovaným stejně důrazně jako proti zázrakům, jež se vypravují o Kristu. Toliko abbé Freppel ve svém »Cours d'éloquence sacrée« líčí jej jako filosofického Dona Quijota, jenž se vydává na dobrodružné cesty a zápasy, a jehož Sancho Pansou jest nejmilejší učedník Damis. V pozdější době dokonce bývá Apollonios uváděn ve spojení se spiritismem a prohlašován za medium neobyčejné povahy.

* * *

[1]) Les merveilleux dans l'antiquité. Apollonius de Tyane. 2. vydání, Paříž 1862.

Apollonios narodil se za vlády Augustovy počátkem prvého století po Kristu v hlavním městě Kapadokie, Tyaně. Již narození jeho bylo provázeno zjevy nadpřirozenými, označujícími božský původ novorozeného dítka. Bůh Proteus zjevil se prý matce jeho a zvěstoval jí, že on sám z ní se narodí. Dle vnuknutí ve snu seslaného, když blížilo se jeho narození, odešla prý matka na louku a trhala tam kvítka. Služky ji doprovázející opustily ji, a ona jsouc unavena poklesla k zemi a usnula. Mezi tím labuti živené na louce té shromáždily se kolem ní a počaly pěti. Po zpěvu jich porodila dítko. Na nebi objevily se divné úkazy: blesk sjel s nebe, zarazil se do země a opět k nebi se vznesl, naznačuje božský původ narozeného dítka. Patrny jsou zde obdoby s narozením Apollonovým na Delu a se Zvěstováním Panně Marii v evangeliu.

Apollonios pocházel z rodiny zámožné. Ve 14 letech odvedl jej otec do Tarsu za dalším vzděláním. Tu mu byl učitelem gramatiky a retoriky Foiničan Euthydémos. Brzy na to hledal Apollonios většího klidu v sousedních Aigách, kde poznal filosofii platonskou a stoickou. Jsa povahy mírné a k mysticismu velmi nakloněn, přilnul celou duší k nauce a životu pythagorskému, při čemž byl mu učitelem Euxeinos z Herakleje. Nenalézaje však život filosofa tohoto ve shodě se zásadami hlásanými opustil jej. V Aigách dlíval dospívající Apollonios nejraději v chrámě Asklepiově rozmlouvaje s kněžími o věcech náboženských. Tělesná sličnost, duševní ušlechtilost, vroucí zbožnost staly se předmětem obdivu celého okolí. Filostratos vypravuje, že Kiličané z dalekého okolí chodili se na něho dívat, a stávalo se zvykem u nich oslovovati se na potkání místo pozdravu slovy: »Kam spěcháš, zda k mladíčkovi?« (*Ποῖ τρέχεις; ἢ ἐπὶ τὸν ἔφηβον?*)

Žije způsobem vzorným zachovával Apollonios přesně příkazy řádu pythagorského, masa nejedl, vína nepil, odíval se rouchem lněným. Chodil bos, nosil dlouhé vlasy a zvláště po celých pět let zachovával úplně příkaz mlčení (*ἐχεμυθία*), připravuje se tak důstojně k svému úkolu životnímu. V době svého mlčení, kdy v mnohých městech vznikaly vzpoury z hladu, navštěvoval města ta a pouhým zjevem svým tišil vášně a mírnil zlobu. Tak prý přišel do města Aspendu na řece Eurymedontu, třetího to města kraje pamfylského. Lidé živili se tam již jen vikví a boby, kterými za dobrých časů pohrdali. Bohatí poschovávali obilí a draze je prodávali do ciziny. Tu množství lidu vzbouřilo se proti vladaři i hrozili mu, že jej za živa upálí. Vladař utekl se v největší úzkosti k soše císaře Tiberia, hledaje tam ochrany. Tiberius prý byl tehdy více obáván nežli sám Jupiter. A tu objevil se Apollonios ve svém velebném mlčení a znameními i posunky dotazoval se vladaře, co se děje. Tento ujistil jej, že sám jest nevinen a má vůli nejlepší, že trpí stejně nedostatek jako veškerý lid, a nebude-li mu dovoleno promluviti, že musí zahynouti hladem sám jako ostatní. Apollonios znameními zjednal mu ticho a způsobil, že byl odstraněn oheň již připravený pro jeho upálení. A tu vladař jmenoval řadu občanů, kteří uschovali obilí na různých místech a tím zavinili hrozný hlad. Lid chtěl se na nich mstíti, ale zase zdržel jej Apollonios a přemluvil, by svolili, aby

viníci byli nejprve předvedeni a vyslechnuti. Scena byla hrozná. Apollonios obklíčen jsa ženami, dítkami, starci, kteří hladověli a proklínali nemilosrdné lakomce, dává si přinášeti desky, píše na nich, co říci chtěl, a předkládá je vladaři. I bylo tam psáno: »Apollonios aspendským lupičům obilí: Země jest matka společná, jest spravedlivá, ale vy jste z ní učinili vlastní matku svou. Neupustíte-li od svého počínání, nestrpím déle, aby vás tato země nosila.« Toho se ulekli lakomci, obilí bylo svezeno ze skrytých zásobáren, a město vrátilo se k novému životu.

Apollonios takto připraven jsa k životnímu svému poslání shromáždil kolem sebe několik žáků a stoupenců i vydal se na cestu do Indie, aby tam u samého zdroje důkladně poznal filosofii pythagorskou. Na cestě seznámil se v Babyloně a v Susách s magy a mnoho s nimi rozmlouval o věcech náboženských. V Ninive připojil se k němu Asyřan *Damis,* jenž odtud stal se jeho nejvěrnějším žákem a stoupencem i vydal, jak již řečeno, později jeho životopis. Na cestě všímal si Apollonios bedlivě zvláštností zemí, jimiž šel, zřízení náboženských, zvláště obětí a obřadů. Cílem cesty jeho bylo návrší za řekou Hyphasis, kde osmnáct brahmanů žilo život svatý. »Byli prý na zemi a nebyli, v pevném hradě a bez hradeb, bez majetku, vše majíce majetkem svým.« Nejvyšší z nich byl Jarchas, jenž moudrostí a vzdělaností svou vzbudil obdiv Apolloniův. Brahmanové tito ctností a životem svatým tak stali se prý Bohu milými, že dle libosti mohli se nad zemí volně vznášeti a ty, kdož by jim ublížiti chtěli, hromem a bleskem zaháněli. Co vzdáleno bylo prostorem i časem, spatřovali moudrostí svou jako přítomné a blízké. Když Apollonios se s nimi loučil, zvěstovali mu, že nejen po smrti, ale již za živa bude za boha považován.

Na zpáteční cestě navštívil Smyrnu a Efesos. Všude kázal a divy činil. V Efesu předpověděl mor, který skutečně pak nastal. Přes Pergamon a Ilios, kde s Achileem rozmlouval, odebral se na Lesbos a vzdal úctu Palamedovi tam pohrobenému. Na to zavítal do Řecka. Tu vystoupil ve všech větších městech, zvláště v Athenách, Korinthu, Olympii. Přes Kretu odebral se do Říma, kde nové vděčné pole otevřelo se jeho činnosti. V Římě mnoho nadšených žáků seskupilo se kolem něho. Konsul tehdejší sám Telesinus byl mu nakloněn a dovolil mu kázati ve všech chrámech.

Zdaleka přicházeli lidé poslouchati řečí jeho, a jméno »Tyanský« (*Τυάνειος*) ve dnech těch zavznívalo stále po ulicích římských. Vždyť již pythagorský způsob života a oděv budily obdiv všeobecný. Potravy masité se varoval, ježto jest nečistá a rozum zatemňuje. Vína nepil, ježto znečišťuje éter v duši lidské. Odíval se rouchem lněným, chodil bos, s vlasy dlouhými přes šíji po způsobu pythagorském volně splývajícími. Rád vystupoval v průvodu žáků svých. Potravou bylo mu ovoce a zelenina, nápojem čistá pramenitá voda. V manželství nikdy nevstoupil, panictví považoval za vyšší způsob života. Nejmilejším bydlištěm jeho ve dne i v noci byly chrámy, v nichž kněží také o hmotné jeho potřeby se starali. Palácům a domům boháčů vždy se vyhýbal. Ráno obyčejně prý rozmlouval s kněžími

o filosofii, v chrámě o bohu, ctnosti, osudu, duši. Ostatní čas věnoval poučování a ušlechťování lidí. Mezi lidem pohyboval se prý způsobem sokratickým. Vyhledával míst, kde větší shromáždění se scházela. Proslovoval povznášející řeči na veřejných místech, v chrámech nebo před nimi na stupních chrámových nejraději kázal. Řeči jeho bývaly lakonické, usečné, slohu zákonodárného, vyzdobené hojnými podrobnostmi, příslovími a vtipy. Slova jeho prý byla jako naplněný pohár, z něhož každý mohl hasiti žízeň svou.

Dlouhou dobu učil bez překážky. Tu však praefectus praetorio, náčelník osobní stráže císařské, praetoriánů, Tigellinus, slepý nástroj ukrutného Nerona, pohnal jej před soud a obvinil z urážky císaře. Avšak při soudě samém vystoupení Apolloniovo důstojné a vznešené tak polekalo Tigellina, že prohlásil, že se mu jeví býti démonem a propustil jej se slovy: »Jdi, ty jsi mocnějši, nežli abych já násilí proti tobě užil.«

Pobyt byl na to v Římě filosofům zakázán, i odebral se Apollonios na západ a přes Španělsko, Syrii a Sicilii dospěl do Řecka a odtud přeplavil se do Egypta. Tam v Alexandrii, kam mezi tím pronikla pověst o divech a řečech jeho, bylo mu připraveno nadšené, velkolepé uvítání. Veškeří občané s kněžími a předními obce pozdravili jej, jakož vůbec té doby sláva jeho po celém tehdy známém světě byla již rozšířena. Věštírny ukazovaly na něj jako na muže ducha božího, města jednotlivá zvala jej k sobě, nazývajíce jej čestnými tituly »přítel pohostinský«, »otec ctnosti«, »zakladatel města« a pod., králové a filosofové si s ním dopisovali, žádajíce ho za radu v důležitých věcech. Obrazy jeho zdobily paláce největších velmožů, všude na něj počali pohlížeti jako na bytost nadpřirozenou. V Egyptě rozmlouval mnoho s tamními gymnosofisty, kteří však na něho neučinili tak velikého dojmu jako indičtí brahmanové. Tu však v kruhu učedníků, kteří jej provázeli, vyskytl se mrzký zrádce Eufrates, jenž jej opustil. V Egyptě též rozmlouval s císařem Vespasianem. Z Egypta odešel do malé Asie. Když nastoupil na vládu Domitian, byl u něho Apollonios od zrádného Eufrata z mrzké ziskuchtivosti obžalován. I byl vydán z Říma rozkaz místodržiteli maloasijskému, aby byl Apollonios zatčen a do Říma na soud dovezen. Apollonios vydal se na cestu dobrovolně. Byl předveden před soudnou stolici, byv dříve vězněn. Za vinu mu bylo zvláště kladeno, že divný způsob života má, že nechává si vzdávati božskou poctu, že v Efesu prorokoval mor. Hlavně však byl obviňován, že velezrádně jest spojen s Nervou, pozdějším císařem. Nerva prý obětoval na zhoubu Domitianovu, a tu prý byl mu Apollonios nápomocen rozsekav jakéhosi hocha Arkadského na kousky a vzbudiv příznivým výsledkem oběti ctižádostivé naděje v Nervovi. Císař chtěl hlavně slyšeti od něho nějaké zprávy o Nervovi. Když Apollonios ničeho neprozradil, dal mu oholiti vlasy a vsaditi jej do žaláře mezi největší lotry. Ani to však nepomohlo. Apollonios zůstal pevný. Pět dní na to mělo býti hlavní veřejné líčení. Soudní místnost nádherně ozdobená byla přeplněna zvědavým obecenstvem, přední hodnostáři římští byli přítomni. Záleželoť císaři na tom usvědčiti jej před zraky mnohých.

(Dokončení.)

Kamil Krofta:

Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848.

(Pokračování.)

Sotva sjezd linecký se rozešel, bylo vládě Matyášově pomýšleti na splnění slibu daného Čechům svoláním generálního sněmu České koruny koncem ledna 1615 a pozváním k němu Uhrů i Rakušanů.[1]) Není divu, že k tomu po zkušenostech učiněných se sjezdem lineckým u dvora Matyášova nebylo valné chuti. Jevilo se to již tím, že svolání sněmu opět a opět odkládáno. Když s něho sešlo v lednu, pomýšlelo se nějaký čas svolati sněm na počátek března, potom odložen do dubna a posléze svolán teprve na konec června r. 1615. Ale máme i přímá svědectví o nechuti vlády Matyášovy k tomuto sněmu. Obráží se již v dotaze, jejž císař koncem ledna podal jednak nejvyšším úředníkům král. Českého, jednak vládě, Rakušanům a Uhrům, chtěje od nich věděti, kdo si vlastně přál, aby se Rakušané a Uhři dostavili k generálnímu sněmu českému, zda oni, či Čechové. Ale zcela zřetelně svědčí o takové nechuti všechno další jednání vlády Matyášovy v této věci. Nedlouho po onom dotaze, jenž vyřízen byl tak, že nebylo možno zjistiti, kdo se vlastně domáhal obeslání Rakušanů a Uhrů k generálnímu sněmu českému, přední rádce Matyášův biskup Khlesl psal jinému rádci císařovu knížeti Karlu z Lichtenštejna zajímavý list, z něhož poznáváme, jak se smýšlelo u dvora vídeňského o tomto požadavku stavovském. Khlesl tu prohlašuje velmi rozhodně, třeba prý nebylo jisto, kdo je původcem toho požadavku, že císař musí dostáti danému slibu. Je prý jen otázka, je-li to prospěšné či škodlivé. Mnozí prý že mají věc tu za škodlivou, poněvadž prý je to novota pro Rakušany potupná (spöttlich), obnovení konfoederace staré a důvod k nové, zlé porušení svrchovanosti vladařské a protržení zemských privilegií, poněvadž prý by budoucně zase Uhři a Rakušané mohli volati Čechy na své sněmy a působiti panovníkovi všeliké nepříjemnosti a pod. Proto radí, aby Rakušané a Uhři požádali (patrně ovšem z vládního návodu) císaře, že chtějí o svých věcech jednati sami, čímž by císař byl zproštěn svého závazku. Jiní prý však se domnívají, že toho země, zvláště Uhři a Rakušané pod Enží, neučiní, nechtějíce rušiti dané slovo, naopak že budou státi na svém. Navrhují-li zase někteří, aby stavům rakouským dány byly otázky, zda se obeslání k generálnímu sněmu českému domáhali z jednomyslného svolení všech čtyř stavů, proč to učinili bez vědomí císařova, a co vlastně zamýšlejí, že se o tom musí jednati mimo jejich zemi na sněmu cizího národa (auf einer frembden Nation Land-

[1]) Také pro tento sněm užil jsem vedle *Gindelyho* Dějin č. povstání I. četných archivalií, z nichž některé znal již Gindely, jiné, a namnoze velmi důležité, byly mu neznámy Jsou to hlavně akta, týkající se příprav k generálnímu sněmu i jeho jednání, v archivě ministerstva vnitra ve Vídni a v stát. arch. drážďanském (opisy v zem. archivě).

tag), jiní právem se proti tomu vyslovují, poněvadž by to odporovalo slovům císařovým, jež nesluší kroutiti a uměle vykládati, nýbrž prostě plniti (darinnen man nicht subtilisiern, 'interpretiern, sondern was man zuesagt halten solle). Poslední navrhují střední cestu, které prý bylo již jednou od císaře užito, aby totiž císař vyžádal si k generálnímu sněmu českému »assistenci« od Uhrů a Rakušanů a sám k tomu jmenoval osoby, které by se jemu líbily, u Čechů podporovaly jeho záměry, radíce, jak se brániti proti Turkům a opatrovati hranice i jak císaři pomoci od dluhů. Tím by prý císař dostál svému slovu, získal si důvěru, přízeň a lásku zemí, zjednal si vliv na plné moci, jež by stavové chtěli dáti zástupcům svých zemí a mohl je upraviti podle svého přání, zmařil by mnohé škodlivé konfoederace, praktiky a podezření a naopak by se jaksi sjednotil s Uhry a Rakušany. To by nebylo nic nového, neodporovalo by žádným privilegiím sněmovním, učinilo by mocný dojem na cizinu a mělo by pevný základ v písemném prohlášení Rakušanů (kteří, jak odjinud víme, r. 1613 ústně i písemně dali ohlásiti císaři, že bez jeho souhlasu a vůle v této věci nic nepodniknou, a proto ho žádali, aby rozhodl, jak se chovati na budoucím sněmu českém).

Na list Khleslův odpověděl Lichtenštejn krátce. Souhlasí prý s návrhem naposled uvedeným, ale tak, aby k českému sněmu generálnímu od ostatních zemí nebyli vypraveni pouze císařští radové (Assistenzrat) císařem jmenovaní, nýbrž prostě poslové (Abgesante) těch zemí, poněvadž by se to srovnávalo s císařovým slibem o konfoederaci. Odpovědí, kterou císař dá na žádosti stavů, ale též vlivem, který mu prohlášení stavů rakouských z r. 1613 dává na volbu poslů a obsah jejich instrukce, bude možno vše zaříditi podle přání císařova.

Podle rady Khleslovy a Lichtenštejnovy byly pak opravdu vykonány přípravy k obeslání generálního sněmu českého ostatními zeměmi. Při tom nejvíce pozornosti věnováno bylo, zdá se, Dolnorakušanům, o nichž bylo známo, že jsou nejvíce nakloněni nebezpečným snahám Čechů. Původně chtělo se proti nim hned předem zakročiti velmi důrazně. Byl již napsán koncept přípisu, jímž se jim od císaře sice udílelo svolení obeslati generální sněm český, ale zároveň se ostře projevovala nelibost císařova. Pravilo se tu, že císař s podivením zvěděl o přání Dolnorakušanů, oznámeném zvláštními posly koruně České, aby byli pozváni k jejímu sněmu, poněvadž se dosud nikdy nic takového nestalo a nijak není slušno, aby stavové bez vědomí a vůle svého knížete společně vypravovali posly k jiným královstvím a zemím, k nimž nejsou přivtěleni, ani aby se účastnili jejich sněmovního jednání. K naléhání stavů českých sice císař svoluje, aby Dolnorakušané, je-li to jejich jednomyslná vůle, vypravili své posly (Ausschüss) k generálnímu sněmu České koruny, ale protože tu jde o věc docela novou a dotýkající se práv celé dynastie, nařizuje, aby všichni čtyři stavové brzy mu ohlásili, zda žádost za pozvání k generálnímu sněmu byla Čechům podána z usnesení všech čtyř stavů, jaké důvody je k tomu pohnuly, kteří poslové byli s ní vypraveni a jaká byla jejich instrukce a plná moc, a co vlastně zamýšlejí přednášeti a jednati na českém sněmu generálním, s nímž

ostatně nemají co dělat (mit welchem sie sonsten nichts zu tuen). Ale přípis toho znění nebyl pak odeslán (snad také proto, že se zpráva o vypravení onoho poselstva dolnorakouského do Čech ukázala klamnou), nýbrž stavům dolnorakouským koncem února (20. února) prostě oznámeno, aby podle svého prohlášení z r. 1613 a císařovy odpovědi na ně zvolili na generální sněm český své posly s plnou mocí uvažovati a raditi se tam *s vědomím a vůlí císařovou* o všem, čeho žádati bude *potřeba císařova* a prospěch jejich země, *a aby císaři oznámili jména těch poslů*, jimiž nechť zvolí osoby schopné a císaři přijatelné. Opis toho vyzvání poslán též stavům hornorakouským, aby se i oni podle něho zařídili.

Když podle toho nařízení počátkem května *byla dvoru ohlášena* jména zvolených poslů dolnorakouských i text instrukce a plné moci jim od stavů dané, zakročil císař podle rady Khleslovy a Lichtenštejnovy. Nařídil (12. května), aby místo dvou poslů stavu panského a rytířského zvoleny byly osoby jiné, a to tak, aby se vyhovělo stížnosti katolických stavů, že od stavu rytířského vedle tří poslů augsburského vyznání zvolen byl jediný katolík. Zároveň pak projevoval důrazné přání, aby text instrukce byl v některých věcech změněn, vytýkaje zejména, že se tam dovolávali slibu daného císařem České koruně, po kterém jim nic není, a že tam mluvili o konfoederaci, což prý by u sousedních království a zemí mohlo dáti podnět k všelikým křivým domněnkám. Tak důtklivému nařízení neodvážili se Dolnorakušané odporovati; na sněmu zvlášť k tomu svolaném (14. června) zvolili dva jiné posly a změnili instrukci a plnou moc podle císařova přání. Volba poslů hornorakouských se vykonala, zdá se, hladce a také proti jejich instrukci, zmocňující je jednati a uzavírati vše, co bylo by ku prospěchu císaři, jeho královstvím a zemím, nebylo nic namítáno.

Také s Uhry jednala vláda Matyášova o obeslání generálního sněmu českého. Několikrát dal o tom císař psáti palatinovi Thurzovi a posléze mu oznámil (17. května), že nemůže dopustiti, aby legáti uherští byli k sněmu českému vypraveni s plnou mocí, kterou jim před čtyrmi roky (patrně r. 1611) dal uherský sněm v Prešově, poněvadž se zatím poměry změnily. Proto ať se postará o vypravení takových legátů, kteří by byli zmocněni pouze žádati od Čechů pomoc. Poradiv se s jinými radami uherskými, palatin odpověděl (17. června) omluvou, že toliko sněm může rozhodovati o plné moci legátů, ale jeho povolání že již nedovoluje blízkost generálního sněmu českého i jiné překážky. I žádal, aby císař přestal na usnesení sněmu prešovského o plné moci legátů, a dovolil, aby v jejím smyslu bylo jednáno, vypustě z mysli všechny obavy z konfoederace, která má býti uzavřena s Čechy a stavy zemí k jejich království přivtělených. Kdyby však se císař jinak rozhodl, ať sám působí na Čechy, by Uhrům poskytli pomoci, často a naposled v Linci jim slibované, za kterou oni sami jich prosí zvláštním přípisem. Jak dopadlo rozhodnutí císařovo v této věci, možno se domysliti. Uhři, kteří podle listu palatinova patrně hned r. 1611, kdy Matyáš slíbil stavům českým svolati generální sněm k jednání o kon-

foederaci s Uhry a Rakušany, platně se usnesli vypraviti k tomu sněmu poselstvo s plnou mocí k ujednání konfoederace, povolili nátlaku císařovu a poslali r. 1615 do Prahy místo plnomocného poselstva pouze prosebný list.

I na vedlejší země České koruny rozšířila se, jak se podobá, přípravná činnost vlády Matyášovy pro generální sněm český. Stalo se sotva bez jejího přičinění, že Moravané proti veškeré dosavadní zvyklosti vypravili tentokráte své posly na sněm generální s rozhodným ohrazením, že nejsou povinni vypravovati posly do království Českého a v minulých dobách že to činívali vždy jen na milostivou žádost panovníkovu, dávajíce se od něho opatřovati reversem, aby to nebylo na újmu jejich svobod. Také jim dali instrukci opravňující je toliko vše, co by sloužilo k prospěchu císaři a jeho zemím, »doslejchati, uvažovati a jednati«, však »ničehož, co by tak jim vnově při sněmu tomto generálním předloženo, na konec nezavírati« (Kameníček I., 85—6). Vlivu vládnímu můžeme toto prohlášení aspoň z části přičíst také proto, že zcela podobně zachovali se i Slezané a Lužičané.

Těmito mnohostrannými přípravami vlády Matyášovy byly již předem zmařeny úmysly a naděje, které většina stavů českých i jejich přátelé v ostatních zemích Matyášových připínali k generálnímu sněmu koruny České. Když konečně 15. června 1615 byl zahájen, byli v Praze přítomni krom stavů českých toliko zástupcové Moravy, Slezska i obou Lužic, poslové rakouští přišli teprve počátkem července, Uhři nedostavili se vůbec. Královská proposice, která byla předložena tomuto sněmu (22. června), byla výsledkem vážných porad. Již počátkem června (7. června) vyžádal si o ní císař dobré zdání Khleslovo. Khlesl pak radil mu, aby prostě předložil stavům článek o konfoederaci a tři ostatní články, k jejichž projednání byl r. 1611 slíbil svolati tento sněm, neprojevuje předem nijak svého vlastního stanoviska k nim. Tak prý stavové budou přinuceni zjeviti své pravé záměry zvláště o konfoederaci, jež dosud tajili, ačkoli vlastní cíl jejich je nepochybný. Jakmile pak stavové dají na jevo, že chtějí konfoederaci na obranu svých svobod, ať císař prohlásí, že takové konfoederace nikdy nedopustí, poněvadž takové spolky a jednoty stavovské, jak zkušenost učí, vedly vždy jen k nepokojům a poněvadž nikdy nebylo jeho úmyslem zkracovati stavy v jejich svobodách. Ostatně že naprosto není třeba konfoederace mezi zeměmi, které mají společného panovníka a jsou tudíž spojeny nejmocnějším svazkem, jejž ani císařovi nástupcové nehodlají rozvázati. Má-li však přece býti konfoederace, že ji císař může dovoliti jen, bude-li uzavřena proti Turkům neb jinému vnějšímu nepříteli nebo posléze na potlačení každé vzpoury v kterékoli zemi císařově. Výklad Khleslův došel sice plného souhlasu katolických pánů českých a moravských, kterým jeho zdání bylo dáno k posouzení, ale v něčem se s ním přece rozcházeli. Doporučovali, aby císař hned v proposici vytkl své stanovisko k článku o konfoederaci a ostatním požadavkům stavovským, ovšem tak, jak je naznačil Khlesl. Takovým prohlášením bude prý všem dobře smýšlejícím umožněno zastati se zájmu císařova, kdežto jináče by se neodvážili opříti se většině stavů. Khlesl sice

setrval při svém původním návrhu, opakuje, že je třeba nejprve poznati pravé záměry Čechů, a dodávaje, že nebude nesnadno zmařiti je buď pomocí Rakušanů neb Uhrů, které nutno získati, buď prostředkem, kterého již často s prospěchem bylo užito, protahováním jednání, jež by stavy, těžko nesoucí dlouhou vzdálenost od domova a náklad z toho jim vznikající, dohnalo, aby sněm ukončili bez určitého usnesení. Avšak názor českých pánů zvítězil. Proposice, jež byla generálnímu sněmu předložena, nejen vyzývá stavy, aby se dali do uvažování oněch čtyř článků, ale také vytýká císařovo stanovisko k nim, zvl. k článku o konfoederaci. Není prý sice tou dobou docela nic známo o nějaké válce ani o nepříteli, který by mohl napadnouti země císařovy — neboť se sultánem jedná se o mír a s Bethlenem Gaborem stala se dohoda —, nicméně poněvadž i za míru je dobře býti připraven proti náhlým případům a vzpourám (!) i proti možným vpádům nepřátelským, ať stavové království Českého a přivtělených zemí s vyslanci království Uherského a arciknížetství Rakouských, kteří byli k sněmu pozváni a nepochybně včas se dostaví, smluví se o jistý počet jízdy a pěchoty, s kterou by se mohlo přispěti císaři i jeho královstvím a zemím, kdyby Turci porušili mír nebo někdo jiný země ty napadl.

Bylo tedy úvodní proposicí královskou dáno stavům českým zcela jasně na srozuměnou, jak si konfoederaci, o které se mělo jednati, představuje císař. Bylo to ovšem něco zcela jiného, než oč usilovali stavové. Ale zřetelný projev vůle panovníkovy, podporovaný nepochybně soukromým vyjednáváním s některými »dobře smýšlejícími« předáky stavovskými, působil. Když se přistoupilo k jednání o konfoederaci, prohlásili Moravané, že r. 1608 učinili spolek na obranu svých svobod s Uhry a Rakušany a nemají, proč by zanechali toho spolku a smlouvali se o jiném. A Slezané sice osvědčovali ochotu jednati o konfoederaci, ale zároveň se vytasili s řadou stížností a žádostí, jež se týkaly státoprávního poměru jejich země ke koruně České a nemohly býti lehce vyřízeny.

Ještě hůře dařilo se jednání s Rakušany. Jejich poslové přišli do Prahy teprve počátkem července. Byvše přijati od císaře v audienci (Dolnorakušané 9. července, Hornorakušané 11. č.), ohlásili se stavům českým a žádali za slyšení v plném sněmu. Dolnorakušané byli tříčlenným poselstvem stavů českých pozváni na 11. červenec a dostavili se toho dne na sněm, kde zasedali také poslové vedlejších zemí České koruny. Když přednesli pozdrav stavů dolnorakouských a projevili ochotu účastniti se jednání generálního sněmu o potřebách císařových, pokud se dotýkají jejich země, poděkoval jim nejv. purkrabí a požádal jich, aby podali stavům písemně, co byli ústně přednesli, což se po třech dnech opravdu stalo. Tři dny po slyšení poslů dolnorakouských (14. července) přijal generální sněm český zcela podobným způsobem posly hornorakouské. Jejich mluvčí však přímo prohlásil, že přišli jednat o první dva artykule z r. 1611, totiž o konfoederaci a defensi, a připomínaje, že nejvznešenější rody hornorakouské jsou spřízněny se starožitnými rody České koruny a že arciknížetství Rakouské n. Enží již déle než sto let je s krá-

lovstvím Českým v dobrých přátelských a sousedských stycích, osvědčoval vřelými slovy ochotu Hornorakušanů pokračovati v tomto přátelství. Také od nich vyžádali si stavové čeští písemné podání.

Na další jednání se sněmem českým bylo obojím poslům rakouským čekati celé čtyři neděle. Teprve když se počátkem srpna skončilo jednání mezi stavy koruny České, byli z nenadání obesláni ke sněmu. Podle vypravování Slavatova stalo se to na přání samého císaře, který prý dotud »neráčil k tomu pospíchati, aby jak ten artykul (o konfederaci) tak i jiní tři artykulové vedle vůle a předsevzetí stavů království Českého měli k zavření přijíti«, ale nyní chtěl užíti vhodné příležitosti, jež se mu naskytla tím, že někteří z pánů českých, přejících myšlence konfoederace, vzdálili se za svou kratochvílí v pátek z Prahy, domnívajíce se, že v den sobotní nebude o ničem důležitém jednáno. Zvěděv o tom, vzkázal císař nejv. purkrabí p. Adamovi ze Šternberka, »aby bez dalších odkladův ty čtyry artykule snažil se v sněmu k zavření přivésti«. Přes protesty některých pánů podobojí učinil nejv. purkrabí podle toho rozkazu a »přednesl nejprve ten přední artykul z strany sjednocení s královstvím Uherským a arciknížectvím Rakouským. A poněvadž z vyslaných království Uherského žádného při dvoře J. Mti cís. přítomného nebylo, i bylo posláno pro pány vyslané z Hořejších a Dolejších Rakous. A prvé, než byli tíž páni vyslaní k sněmu do soudné světnice najíti se dali, bylo uvažováno, zdali páni stavové království Českého mají při páních Rakušaních takového sjednocení vyhledávati, anebo zdaliž nemají vyčkati, aby oni toho při týchž stavích vyhledávali. A bylo zavříno, že by to s posměchem stavův království Českého bylo, kdyby oni měli toho vyhledávati, než aby se vyčkalo, co páni Rakušané budou přednášeti, a to že se bude moci uvážiti, co by jim se mělo za odpověd dáti«.[1])

Opravdu když v sobotu (8. srpna) poslové dolnorakouští přišli do sněmu, nejv. purkrabí omluviv se z tak dlouhého jich zdržení, otázal se jich, čeho si přejí a co vlastně chtějí přednášeti. Dolnorakušané odpověděli, že přišli jednat o tom, proč stavové čeští r. 1611 vymohli si na císaři jejich pozvání k generálnímu sněmu českému, dávajíce tak Čechům na jevo, že od nich má vyjíti popud k jednání. Ale nejv. purkrabí setrval při svém prohlášení. Dolnorakušané potom ještě znova písemně opakovali své přednesení, ale od Čechů dostalo se jim po zvláštním poselstvu odpovědi shodné s prohlášením nejv. purkrabí. Obávajíce se jednati proti své instrukci, utekli se k císaři, aby rozhodl, co mají dále činiti. A císař odpověděl, poněvadž prý z odpovědí stavů českých vysvítá, že nemají na poslech dolnorakouských čeho žádat, oni pak podle své instrukce a plné moci rovněž nemají čeho žádat na stavech českých, že jim nejmilostivěji dovoluje,

---

[1]) Vypravování Slavatovo (Paměti II., 193—6), jež dobře možno srovnati s úředními zprávami rakouských poslů, zasluhuje zajisté v hlavní věci víry. Ale v datu se Slavata mýlí. Praví, že oni pánové odjeli z Prahy »12. aug., v pátek před památkou Nanebevzetí bl. P. Marie«, ale tento pátek byl 14. srpna. Slyšení poslů rakouských pak se konalo sice v sobotu, ale nikoli 15. srpna, nýbrž 8. srpna.

aby se zase vrátili domů. Rozloučivše se písemně se stavy českými, Dolnorakušané odjeli (21. srpna) z Prahy, kde byli marně čekali více než šest neděl.

Současně s Dolnorakušany byli onu sobotu, kdy někteří páni naklonění konfoederaci nebyli v Praze přítomni (8. srpna), k sněmu českému obesláni také Hornorakušané. Protože se však jednání s Dolnorakušany protáhlo, bylo po řeči pana Gottharta ze Stahremberka jednání s nimi odloženo na úterý. Zatím však udály se velmi zajímavé věci. V neděli večer překvapen byl mluvčí hornorakouského poselstva p. Gotthart ze Stahremberka obšírným vzkazem biskupa Khlesla, jejž mu osobně donesl nejv. dvorní maršálek. Stěžovali prý si mu preláti z poselstva hornorakouského, že Stahremberk překročil meze svého poslání tím, že veřejně před stavy českými i slezskými a moravskými posly mluvil více, než mu bylo uloženo a než instrukce ustanovuje. Učinil to nejspíše z návodu některých českých pánů, ačkoli se mohl říditi příkladem deputace dolnorakouské. I napomíná Khlesl, aby uvážil, jaké následky by takové jednání proň mělo. Máť prý císař dosti prostředků jej zničit (ruinieren). A byla by to pěkná věc, aby teď, kdy byl ujednán mír s Turky, našli se v jeho vlastních zemích dědičných lidé, kteří by chtěli začínat nepokoje. Císař není proti tomu, aby se jednalo o defensi, ale nehodlá trpět, aby stavové mezi sebou dělali tajné konfoederace, spolky a jednoty (confoederationes, coniunctiones, uniones). Nesluší tu dbáti dvou nebo tří českých pánů, nepokojných to hlav, nýbrž zůstati pěkně v mezích a nejraději říditi se příkladem Dolnorakušanů.

Pan Gotthart ze Stahremberka se ovšem hájil. Dostaviv se hned druhého dne ke Khleslovi, dokazoval mu, že ve své řeči před českým sněmem nijak nevybočil z mezí své instrukce, třeba řekl, že Hornorakušané přišli jednat o konfoederaci a defensi. Khlesl mluvil již mnohem mírněji, ale přece naléhavě žádal, aby světští členové poselstva shodli se s preláty a aby již nemluvili o konfoederaci. Císař sice r. 1611 a opět na sněmu budějovickém dal Čechům svolení, aby se o ní jednalo, ale svolení to bylo mu takřka vynuceno. Bylyť tenkráte docela jiné poměry než nyní, a ačkoli se císař veřejně přihlásil k svému slibu, přece zároveň nařídil, aby se jednalo toliko o defensi. Na konec Khlesl napomínal Stahremberka, aby dohodou s preláty umožnil svorné vystupování hornorakouského poselstva při zítřejším slyšení na sněmu českém a sliboval, že sám bude na preláty v tom smyslu působiti.

Když však druhého dne Stahremberk a Hornorakušané chystali se ke sněmu, preláti vzkázali, že tam nepůjdou, poněvadž prý není ještě ukončeno jednání Čechů se stavy dolnorakouskými. Světští poslové odebrali se tedy ve středu (12. srpna) sami ke sněmu, ale nebyli připuštěni k jednání. Stavové čeští však vypravili k nim ihned zvláštní poselstvo s omluvou, proč nemohl je sněm přijmouti. A toto poselstvo oznámilo jim také, že byli před císaře obesláni nejv. purkrabí, nejv. hofmistr a zemský písař, a tu jim předneseno přání panovníkovo, poněvadž prý je třeba srovnati spory propuklé mezi posly hornorakouskými, aby se nespěchalo s obesíláním Hornoraku-

šanů před sněm. Z toho vzniklo nové vyjednávání s Khleslem, ale k slyšení Hornorakušanů nedocházelo. Když však jednání s Dolnorakušany bylo nadobro ukončeno, oznámili poslové hornorakouští písemně císaři, že hodlají přistoupiti k jednání s Čechy. Císař pak odpověděl, poněvadž prý se jednání obojího poselstva rakouského s Čechy hned na počátku rozbilo, když si stavové čeští nechtěli vzpomenout, proč je sem byli pozvali, a poněvadž nejen Dolnorakušané, ale i Moravané, Slezané, Lužičané již odjeli, že nevidí, co by tu sami užitečného mohli jednati. Jsou-li stejného názoru — a jen v tom případě, poněvadž císař naprosto nechce překážeti tomu jednání —, byl by ochoten dovoliti jim, aby se vrátili domů. Toho se ihned chopili hornorakouští preláti, prohlašujíce, že za nepřítomnosti Dolnorakušanů a poslů z vedlejších zemí České koruny nemohou dále s Čechy jednat. Světským poslům pak ovšem nezbylo než následovati jejich příkladu, což také po dlouhém uvažování a mnohých domluvách rad císařských učinili. Neopominuli však rozloučiti se přátelsky s českými úředníky zemskými.

Jednání o konfoederaci, jehož se Čechové tak dlouho a s takovým úsilím byli domáhali, skončilo se tedy naprostým nezdarem. Jediným jeho výsledkem byl tento chudý článek tištěného usnesení sněmovního »strany sjednocení s královstvím Uherským a arciknížectvím Rakouským«: »Poněvadž z království Uherského sem do království tohoto žádných poslů jsou nevypravili a vyslaní z arciknížectví Rakouských ničehož toho při J. Mti. cís. jakožto králi Českém a stavích tohoto království nevyhledávali, z té příčiny tak jest již ten artykul minul. Při čemž J. Mt. cís. milostivě toho také jest zůstaviti ráčil«.

Nezdar jednání o konfoederaci na generálním sněmu českém r. 1615, který podle úmyslu Čechů měl se státi společným sněmem všech zemí Matyášových a položiti základ trvalému spolku jejich stavů, byl velikým vítězstvím vlády Matyášovy, a zejména jejího ředitele Khlesla, nad stavy a zároveň pomstou na Češích za jejich odpor proti sjezdu lineckému. Byl-li sjezd linecký svolaný v zájmu císařově zmařen neochotou stavů zvláště českých, sjezd zemí Matyášových, který se měl na přání stavů a v jejich prospěch konati při generálním sněmu pražském, zmařen byl soustavným a promyšleným postupem vlády Matyášovy a jmenovitě intrikami Khleslovými. Naprostý rozpor mezi snahami a zájmy panovníka a stavů znemožňoval takto vytvoření těsnější ústavní jednoty zemských obcí stavovských, vznik jejich společného právoplatného zastupitelstva ať ve způsobě společného sněmu nebo stálého ústředního výboru složeného ze zástupců všech zemí.

Jakmile však se stavové odhodlali rozpor ten násilně rozřešiti povstáním z r. 1618, pokusili se také znova po svém způsobu o vytvoření takové jednoty. Nejprve ujednána na generálním sněmu České koruny, konaném v červenci 1619, konfoederace mezi zeměmi této koruny. Obšírná listina konfoederační (z 31. července 1619, vyd. u Slavaty II. 202) byla pojata do tištěných artykulů sněmovních, kde se úvodem vypravuje, jak cís. Matyáš po svém přijetí za krále českého stavům království Českého povolil, »aby oni stavové a země

přivtělené s jinými zeměmi J. Mti., totiž pány stavy z království Uherského a pány stavy z arciknížectví Rakouského, jistou konfederací učiniti mohli. K čemuž, aby táž konfederací mezi zeměmi vykonána byla, měl jest býti od J. Mti král. dle milostivého J. Mti král. zakázání a reversu stavům sněm generální, k němuž by i jiné všecky země povolány byly, rozepsán. Ale zlí a škodliví lidé a zvláště z nejv. úředníkův a soudcův zemských téhož království náboženství Římského pod jednou svými lstivými chytrostmi a praktikami jsou k tomu, aby se táž konfederací vykonati nemohla, překáželi«. A sama listina konfoederační vzpomíná zmařeného pokusu o konfoederaci na sněmu generálním r. 1615 a dodává, že »ti, kteříž až posavad ve všech těch zemích tak mnohých útiskův a soužení původové byli a o potlačení evangelitského náboženství vedle své nejvyšší možnosti usilovali, skrze svou lest tehdáž k tomu přivedli a tak mnoho způsobili, že taková vysoce užitečná věc minula a nevyřízena zůstala«. Nyní však stavové všech zemí České koruny vstupují na věčné časy v jednotu a zavazují se zachovávati ujednané články, které zahrnují v sobě jejich hlavní svobody náboženské a politické i jejich vzájemné povinnosti. Nás tu zajímají pouze ta ustanovení české listiny konfoederační, která přešla do konfoederací uzavřených potom od stavů českých s Rakušany a Uhry a směřovala k vytvoření společného zastupitelstva sjednocených zemí. Týkají se defensorů, jež si každá země měla zvoliti, aby bděli nad zachováváním konfoederace a starali se o uskutečňování jejích ustanovení. Tito defensorové měli působiti především ve své zemi, kdyby se však naskytla věc, kterou by ani sami, ani se stavy své země nemohli náležitě urovnati, zvláště »kdyby kde jací útiskové se díti chtěli«, jež by sami nemohli odvrátiti, měli to »na defensory všech sjednocených zemí vznésti, kteříž mají v jisté příležité místo se sjeti a radu o to, jak by nejpovlovněji tomu se spomoci mohlo, držeti, a na čem se snesou, o tom tu zemi, která by rady vyhledávala, zpraviti«. Právo svolávati defensory sjednocených zemí přiznává se především stavům českým a za místo takových sjezdů, jimž ani král ani kdo jiný nemá překážeti, určuje se Praha »aneb které by koli jiné místo vedle příležitosti času a nebezpečenství nejpřihodnější k tomu bylo«. Ale také defensorové ostatních sjednocených zemí, jestliže by některá z nich potřebovala pomoci konfoederací smluvené, měli míti »direkcí a právo k obsílání jiných defensorů«. Krom těchto mimořádných sjezdů defensorských konfoederace zná i pravidelné sjezdy každoroční, stanovíc, »když se defensorové ze všech zemí každého roku sjedou a shledají«, že »mají také o penězích k defensi přináležejících . . . sobě vespolek důvěrně v tejnosti zprávu učiniti«. Defensoři měli podle toho býti stálým výborem konfoederovaných zemí, jenž měl nejen rozsáhlou moc výkonnou, nýbrž také právo rozhodovati společně o některých věcech jako jejich zastupitelstvo.

O několik dní později (16. srpna 1619) přistoupili k jednotě zemí koruny České stavové obojích Rakous. Stalo se to dvěma konfoederačními listinami (Slavata II. 227 a 231), které se od sebe značně liší. Ustanovení o defensorech nacházíme pouze v konfoe-

deraci hornorakouské. Praví se tu, že každá ze sjednocených zemí má zříditi své defensory, kteří »mají s pány defensory českými a z jiných spolčených zemí pilně korrespondirovati a srozumění míti«. Zvláště pak mají »každoročně neb kdež by koliv toho byla jaká potřeba, na jisté místo vedle příležitosti času a nebezpečenství se sjeti a spolu radu držeti«. Právo svolávati defensory sjednocených zemí přiznává se i tu defensorům českým, jiným pak jen v tom případě, že by jejich zemi nastala potřeba dovolávati se smluvené »defensí«, t. j. pomoci sjednocených zemí. Konfoederační listina dolnorakouská nezmiňuje se vůbec o defensorech. Ustanovuje se tu pouze, kdyby sjednocené země a stavové byli obtěžováni proti konfoederaci, že si to mají vzájemně oznámiti a sjeti se k společné úradě o prostředcích, jak zameziti takové obtěžování. Za to má konfoederace stavů koruny České se stavy dolnorakouskými jiné zajímavé ustanovení. Ujednaná smlouva ať se čítá při všech sněmích pro připamatování, nadto však má »každých pět let na jistém místě vedle příležitosti a místa, jakž by se o tom snesení stalo, *generální sjezd* držán býti, tak, kdyby mezi zeměmi v příčině této konfederací nějaká překážka se dála anebo touž konfederací dalšími artykuli specificirovati slušné příčiny se vynašly, aby to tehdáž narovnáno a uváženo bylo«.

Teprve r. 1620 konfoederace českorakouská dovršena byla spolkem sjednocených zemí s Uhry. Stalo se to smlouvou, jež uzavřena byla v lednu 1620 na uherském sněmu v Prešpurce mezi korunou Českou a Uherskou a schválena v dubnu t. r. na generálním sněmu českém, k němuž se krom deputace uherské dostavili také poslové z obojího arciknížetství Rakouského. I uherská listina konfoederační (Slavata II. 237) ustanovuje, že »osoby jisté jmenovány býti mají, ješto by různice porovnati, o věcech konfoederací se dotýkajících konsultirovati a je v sobě vespolek v známost uvésti mohli«, což se v podstatě srovnává s ustanoveními jiných listin konfoederačních o defensorech. A shodně s konfoederační listinou dolnorakouskou předpisuje, že »v každých pěti letech k jistému času a na jistém místě generální sjezd nařízen býti má, při kterémž by konfederirovaných obtížnosti a nevole časně porovnány, jako i punkta a artykule této konfederací, jakž by toho potřeba ukazovala, vysvětleny býti mohly«.

Konfoederacemi koruny České s Rakušany a Uhry mělo tedy býti uvedeno v život, zač se již deset let předtím byl přimlouval Karel ze Žerotína, společný pravidelně se scházející ústřední výbor zemí domu rakouského ze všech tří států poddaných jeho vládě. Mimo to však měly se státi pravidelným zařízením ústavním společné aneb generální sjezdy těchto zemí, jež se měly konávati každých pět roků. Jakou pravomoc měly míti jednak onen ústřední výbor defensorský, jednak tyto generální sjezdy, vysvítá z toho, že podle konfoederace panovník nebyl by směl bez souhlasu stavů ani vojsko najímati ani dovolovati cizímu vojsku vstup do země, a také žádná ze sjednocených zemí nebyla by směla uzavírati spolky s jinými zeměmi bez souhlasu konfoederace. V obojím případě byl by patrně rozhodoval buď ústřední výbor defensorský nebo generální sjezd. Bylo by marno dohadovati se, zda by se bylo podařilo trvale uskutečniti, co

takto zásadně bylo stanoveno, a jak by se byl utvořil ústavní poměr konfoederovaných zemí, kdyby původcové těchto konfoederací ve svém zápase s dynastií nebyli tak záhy podlehli. Jisto je, že od schválení konfoederace s korunou Uherskou jen ještě jednou konaly se společné porady konfoederovaných stavů, v srpnu 1620 na sněmu uherském v Báňské Bystřici, kam přišli vyslancové stavů českých a uherských. Brzy potom porážka Čechů na Bílé Hoře učinila konec konfoederaci česko-rakousko-uherské a tím i snahám o vytvoření společných institucí stavovských pro sjednocené země.

* * *

Když dospěvše na konec doby, v níž moc stavovská byla v plném rozkvětu a stavovská shromáždění, sněmy a sjezdy, měly proto největší význam, přehlížíme celkový výsledek snah o společný sněm zemí domu rakouského, shledáváme, že byl velmi chudý. Skutečný sněm, na němž by platně a s plnou mocí zastoupeni byli stavové všech těch zemí, se za tu dobu vůbec nekonal. Sjezd linecký z r. 1614 byl sice obeslán všemi zeměmi, ale z království Českého byly tu osoby, jež se samy nepokládaly za oprávněné zástupce stavů, a poslové vedlejších zemí České koruny přišli tam bez plné moci. K sjezdu pražskému r. 1541—2 dostavili se sic také poslové všech zemí, Uhři však přestali na podání žádosti za pomoc a jednání se jináče nezúčastnili. Kdežto na sjezdu lineckém se vůbec nedospělo k vzájemnému vyjednávání zemí, tím méně k společnému usnášení, na sjezdě pražském došlo k usnesení, které bylo výsledkem dohody zemí koruny České se zeměmi rakouskými, avšak formálně obě skupiny zemí učinily usnesení zvláštní. A i tento věcně nejvýznamnější úspěch snahy o společné sněmování zemí domu rakouského byl umožněn jen tím, že ponecháno stavům českým, aby se stavy zemí rakouských jednaly na svém sněmu generálním a tam také činily platná usnesení.

Význam skutečnosti, že snahy o společný sněm všech zemí domu rakouského v této době měly tak malý úspěch, může nám poněkud objasniti zběžný pohled na současný vývoj sněmů společných jedné a tou dobou hlavní státní skupině panství rakouského, *generálních sněmů koruny České.*[1]) Řekl jsem již, že od r. 1526 nastal nový rozvoj těchto sněmů. Jeví se to již poměrně častým jejich svoláváním. Kdežto za doby jagellonské (1479—1526) konaly se jen dva generální sjezdy zemí českých, za stejně dlouhou dobu vlády Ferdinanda I. sešel se generální sněm České koruny jistě více než desetkrát, scházel se tedy průměrem každý třetí čtvrtý rok. Toto

[1]) Srov. vedle *Kalouskova* Česk. st. práva zvláště tyto práce: *H. Toman.* O společném sněmování zemí koruny České od Ferdinanda I. až do Marie Terezie (Právník IX. 1870). — *A. Rezek,* Generální sněmy české za Ferdinanda I. až do r. 1547 (Progr. r. v Karlíně 1880). — *Fr. Kameníček,* Zemské sněmy mor. I. (1900; viz k tomu poznámky V. Kratochvíla v Čes. Čas. hist. 1900, 364). — *B. Lobkovic,* Generální sněmy koruny České v době habsburské (1903, s doslovem *B. Riegra,* jenž znova otištěn v jeho Drobných spisech I.). — *Fr. Hnídek,* Sněm český za Ferdinanda I. (1905). — *J. Kapras,* Právní dějiny zemí koruny České II. 1 (1913).

časté svolávání sněmů generálních vysvětluje se snahou Ferdinandovou docíliti mezi svými zeměmi větší jednoty v obranných opatřeních proti Turkům a usnadniti si jednání s nimi o svolení prostředků k tomu potřebných. Je jistě zajímavé, že se Ferdinand nejprve pokoušel o společný sněm nebo sjezd všech svých zemí a potom teprve, když se pokusy ty nedařily, spokojil se generálními sněmy českými. Při nich nesetkával se téměř s obtížemi. Právo svolávati generální sněmy nebylo mu od stavů nijak upíráno. Stavové vedlejších zemí České koruny, jmenovitě stavové moravští, uznávali, že král je může obeslati na generální sněm, že na jeho »poručení« jsou povinni vypraviti své zástupce k společnému jednání se stavy českými. Tito zástupcové vedlejších zemí přicházeli na generální sněmy netoliko, aby zprávu dali a přijali (ad referendum), ani jen k nezávazným poradám, nýbrž s plnou mocí učiniti v dohodě se stavy ostatních zemí České koruny pravoplatné svolení, stejně závazné pro zemi, kterou zastupovali, jako by se bylo stalo na sněmu té země. Jejich plná moc bývala ovšem omezena na určité otázky — obyčejně bývali zmocněni jednati závazně toliko o svolení pomoci proti Turkům — a také jim tu bývaly vytčeny jisté hranice, jež nesměli překročiti (do jaké výše smějí povoliti pomoc). Přece však tato plná moc dopouštěla, aby se na generálních sněmech České koruny činila usnesení platná a závazná pro všechny její země, tak že to nebyly pouhé poradní schůze, nýbrž shromáždění platně zastupující veškerenstvo stavů z celé koruny České, všechny její země, tedy skutečné sněmy České koruny. Jestliže se stavové vedlejších zemí (na př. Moravané r. 1557) někdy ohražovali, aby se na generálních sněmích nejednalo o ničem jiném, než k čemu jejich poslové sněmem své země výslovně byli zmocněni, nečinili to ze zásadního odporu proti takovým sněmům, nýbrž spíše z pochopitelné opatrnosti a snad i obavy, aby poslové vypravení k generálním sněmům nedali se tam nátlakem dvora pohnouti k přijetí závazků příliš obtížných. Zdá se však, že právě tato věc působila nepříznivě na vývoj generálních sněmů, takže již na konci vlády Ferdinanda I. nebývaly svolávány tak pravidelně, jako se za předešlých let stávalo zvykem.

Za dvanáctileté vlády Ferdinandova nástupce Maximiliána II. sešel se generální sněm České koruny dvakráte (r. 1569 a 1576). V obou případech zasedal neobyčejně dlouho a učinil mnoho závažných usnesení (o velikosti a způsobu berní, o splácení dluhů královských, o organisaci společné obrany a j.). Všechen způsob jejich jednání pak svědčí jasně, že se pokládaly za plnomocná zastupitelstva všech zemí České koruny; ano zdá se, že na nich delegace jednotlivých zemí, vzdávajíce se své obvyklé uzavřenosti, někdy již takřka splývaly v jediné těleso, ač ovšem trvala v platnosti zásada, že žádná země nemůže býti ostatními přehlasována. Proto nelze přičítati zvláštního významu tomu, že po prvém z těchto sněmů (r. 1570) stavové zemí vedlejších, jmenovitě Moravané, prvně vymohli si na králi revers, že vypravení poslů na sněm generální nemá býti na újmu jejich svobod, poněvadž bylo učiněno z jejich dobré vůle, což se potom stalo pravidlem. Tyto reversy nesměřují ani tak proti generálním sněmům,

jako proti právu královu, za Ferdinanda I. arci bez odporu uznávanému, »poroučeti« stavům vedlejších zemí, aby se dostavili k sněmu generálnímu. Ale hlavně zajisté šlo stavům zemí vedlejších o to, aby povolováním berní na sněmích generálních nebyli zkráceni ve svém právě povolovati králi berně na svých sněmích zemských. Proto si dávali od krále potvrditi, že svolujíce, aby nikoli celý sněm, nýbrž toliko jeho výbor povoloval berni jménem celé země, činí to z dobré vůle a nevzdávají se tudíž onoho práva. Že tím neupírali generálnímu sněmu moc činiti usnesení pro celou korunu platná a závazná, je nejlépe patrno z instrukcí, jež dávali i po r. 1570 svým poslům k sněmům generálním, a také ovšem ze samého jednání těch sněmů.

Také za Rudolfa II. byl několikrát svolán generální sněm České koruny a stavové vedlejších zemí, ač časem projevovali nechut k vypravování poslů ven ze svých zemí, přece vysílajíce k němu své zástupce s plnou mocí, uznávali závaznost jeho usnesení pro celou korunu (viz zvl. sněm z r. 1595). Že r. 1608 Moravané odepřeli obeslati generální sněm český, vysvětluje se tím, že tehdy již byli odhodláni odtrhnouti se od vlády Rudolfovy, což ještě toho roku opravdu učinili. Když však po třech letech, r. 1611, Čechové, popuzení pasovským vpádem proti císaři, donutili jej, aby svolal generální sněm České koruny, vyhrožujíce, že jináče sami jej dají rozepsati a zvláštním přípisem zvali na tento sněm Moravany k jednání o úpravě »politického řádu« v koruně České, Moravané bez zdráhání vypravili do Prahy své posly s plnou mocí jednati a zavírati tyto věci. Sněm se potom opravdu konal a vyřídil dlouhou řadu důležitých otázek týkajících se poměru Moravy a Slezska ke království Českému a ústředním úřadům České koruny. Při tom se sice Slezané vytasili s požadavkem, aby zvláštním diplomem stavů českých bylo prohlášeno, že usnesení generálního sněmu nejsou pro Slezsko závazná, pokud se jim nedostane dodatečného schválení od sněmu slezského. Avšak stavové čeští to odmítli zcela rozhodně, dávajíce tak zřejmě na jevo, že závaznost usnesení učiněných na sněmu generálním nesmí býti jednotlivými zeměmi korunními uváděna v pochybnost. Samo konání sněmu generálního v době, kdy země České koruny byly rozděleny mezi dva vladaře, má zajisté veliký význam. Je z toho viděti, že generální sněm České koruny nezávisel na společné osobě panovníkově a jeho vůli, že nebyla to instituce vzniklá toliko z praktických důvodů, proto, aby se panovníkovi usnadnilo jednání o berně a pod. s jednotlivými zeměmi koruny. Generální sněm koruny České jeví se tu naopak svrchovaně významným činitelem státoprávním, nejvyšší instancí českého státu v společných záležitostech jeho zemí, instancí nadřízenou jak stavům resp. sněmům jednotlivých zemí tak jejich vladaři nebo vladařům a povolanou upravovati »politický řád« České koruny.

Odtud až do českého povstání sešel se generální sněm koruny České pouze r. 1615, a to dvakrát, ale poslové zemí vedlejších přišli k němu bez dostatečné plné moci. Víme-li, jak horlivě i soustavně a s jakým úspěchem pracovala vláda Matyášova proti tomuto generálnímu sněmu u Rakušanů a Uhrů, kteří k němu byli pozváni, ne-

můžeme se ubrániti podezření, že odmítavé, neb aspoň zdrželivé stanovisko vedlejších zemí České koruny k témuž sněmu bylo snad způsobeno poněkud také podobným zakročením vládním. S tím by se srovnávalo, že jakmile přestalo působení vlády na stavy, stavové všech zemí koruny České ochotně přiznávali generálnímu sněmu moc platně rozhodovati o základních otázkách celé koruny. V době českého povstání a vlády Fridricha Falckého generální sněmy české se souhlasem všech zemí České koruny nejen jednaly, nýbrž se také závazně pro všechny tyto země usnášely o volbě královĕ, o berních a válečných opatřeních a dokonce formou konfederace upravovaly ústavní a správní zřízení českého státu.

I z těchto stručných poznámek o českých generálních sněmech doby předbělohorské vysvítá snad dostatečně hluboký zásadní rozdíl mezi těmito sněmy a společnými sněmy nebo sjezdy všech zemí domu rakouského. A netřeba ani vysvětlovati, že příčinou a základem toho rozdílu je naprostá rozdílnost poměru, v jakém byly k sobě navzájem jednak země koruny České, jednak země tří států sjednocených pod panstvím domu rakouského. Kdežto země České koruny byly opravdu jednotným tělesem státním — vedlejší země případně nazývaly se přivtělenými zeměmi království Českého —, jejich spojení se zeměmi skupiny starorakouské a uherské záviselo jen na společenství osoby panovníkovy, které tou dobou ještě ani nebylo trvale zajištěno.

Hanuš Opočenský:

Náboženská stránka románu Šaldova.[1])

SLEČNĚ M. ŠUKOVÉ.

Noli foras ire, in te ipsum redi,
in interiore homine habitat veritas.
A. Augustinus: De vera religione.

Na jevišti (užívám obrazů autorových), jehož podstata zůstává jim neznámou, muži a ženy, partner a partnerka, hrají života hru, jejíhož významu nechápou.

Hrají tu dobře, hrají tu špatně, role, které skládal kdosi cizí, kdosi neznámý, mimo ně jsoucí, kdosi, kdo řídí pohyby jich nitkami jimž osud říkají.

Jimi vede je přes život — jeviště v úlohách různých až v onen den, kdy domluví a dohrají poslední slovo role neznámé: pak padá — loutka . . . Vedle nich a proti nim života proud vytváří druhý pól lidí: ty, již v okamžicích nejvyšších vědomi jsou sobě toho, že Ten, jenž nemá jména a má všechna, opustil dílo svoje nedokon-

---

[1]) Článek pracován byl jakožto přednáška pro soukromý kruh interessentů obírajicích se otázkami nábožensko-psychologickými. Předcházela mu přednáška sl. M. Helmerové, esteticky oceňující Šaldův román: Loutky i dělníci boží. Připomínám to zde proto, abych vysvětlil i orientaci i jisté omezení místo tematu. *H. O.*

čeno, stvořiv sobě v člověku pomocníka a dal mu možnost, aby poznávaje sebe a zdokonaluje se, poznal i svého Stvořitele a dílo jeho dokonával . . . Tedy: zde loutky, zde dělníci boží, toť obsah Šaldova románu o generaci let devadesátých. A mezi oběma póly vine se odvěký život, jenž nesnese prostřednosti, nic, co by bylo náchylno kompromisu, vymáhaje od každého neúprosné přiznání: buď jsi dělníkem činným, anebo mrtvou loutkou.

V apokalyptické knize o sedmi pečetech zavřena leží před člověkem cesta jeho. Nikdo nemůže sobě voliti směr její, nikdo do poslední chvíle neví, zda osud jeho je osudem neživotné loutky, či dělníka života: obojí leží v odvěkých tajemstvích toho, kdo podle vlastních pravěčných zámyslů rozdílí úlohy ve své tragedii. On není vázán zákonem nijakým, leč etickým řádem, že nemůže klamati ten, v němž klamu není. Jen *milost* jeho dovede člověka vytrhnouti z role loutky, jen milostí povýšen jest na dělníka božího, milostí, která proniká celý život lidský.

A právě milost to jest, kterou Bůh, v podstatě své nezbadatelný, propůjčuje podle volných rozhodnutí svých. Jednomu dá ji hned do kolébky na cestu životem a učiní z něho toho, o němž Augustin praví, že nemůže zhřešiti; druhému dá odehráti jeho úlohu loutky a kdesi, kdysi v ní, možná že jediným slovem ho osvítí, ukáže mu jím cestu a dá mu v něm, jako když tmavou noc rozráží blesk, poznati celou životní dráhu jeho a Sebe. Běda však, nechytne-li v čas božské jiskry! Prohraje při svou s Bohem, nevznese se mimo sebe a dohraje život svůj, život loutky, tam dole kdesi, ve světě zdání, kde není možno nezhřešiti . . .

Jen dostaneš-li milost od Boha, můžeš zformovati život svůj; nebudeš pak konati více osobní svoji službu, ale *službu boží.* Projev, jímž milost formuje život, jest čin: jen činem lze tvořiti a jen tvořením liší se živý život dělníkův od mrtvého života loutek. A opět projevem *tvoření jakožto služby boží jest práce:* nezáleží na druhu, ale na způsobu jejím. Jen práce s láskou pojatá a konaná hodna jest dělníka božího, jen ona dává mu přiblížiti se k nejdokonalejšímu a nejvyššímu, jež jest v Bohu. Jen taková práce jest zároveň *modlitbou*, hodnou spolupracovníka Božího.

Tedy *milost boží a z ní vyplývající čin* jsou směrodatny pro posouzení postavení člověkova: zda je loutkou anebo činným vojínem božím. Týž čin je i jinak směrodatný: v poměru člověka k Bohu. Jen dělník má vztah k Bohu, protože jej tvoří, loutka buď o Bohu nemyslí, anebo Boha popírá. A popírá jej paradoxem, tím, čeho má nejméně: loutka nesvobodná, všem věcem poddaná, chce býti svobodná tam, kde nejvyšší vázanost dává nejvyšší volnost: v poměru člověka k Bohu. Kdo zůstává podmíněnou loutkou a Boha netvoří, ten potřebuje »bůžka, modlu, fetiše; klaní se nejprve sobě a pak čemusi jinému.« Tedy u loutek Bůh je jen »objektivní konstantou, u dělníků je výrazem vždy znova a znova tvořeným.« Tvořen nikoliv rozumem, ale láskou, »srdcem entusiastickým zakládaje si v srdcích lidských království boží, království svobody člověkovy, království síly působící ve vnější svět, toužící jej přeměniti a přetvořiti k svému podobenství a obrazu«. (Šalda: Umění

a náboženství.) Jen napomáháš-li jeho tvorům, tvoříš Boha, proto jen na půdě vlasti můžeš sloužiti Bohu: kdo těká bez účelu světem, je jen loutkou, ztracen sobě, ztracen i Bohu; zmizí jako zrnko písku v okeánu pouště. Jen život, který jest životem v Bohu, jest životem živým, před nímž každá jiná sláva, každý jiný účel je zbytečný. »Buď chvála Bohu za život, bud vděčnější chvála mu za smrt, nebo ona je život věčný.«

Laudato si, Misignore, per sora nostra mortre corporale
de la quale nullu homo vivente po skappare
Guai acquelli ke morrano ne le peccata mortali
Beati quelli ke trovarane le tue sanctissime voluntati
Ka la morte secunda nou farra morte.
(Pochválen buď Pane můj, od naší sestry, smrti tělesné,
Již žádný člověk živý nemůže uniknouti.
Běda těm, kdož mrou v hříších smrtelných.
Blahoslavení, kteří naleznou Tvou největší vůli,
neb druhá smrt jim nic zlého neučiní . . .
(Sv. František z Assisi, přel. V. Kybal.)

Je zajímavo stopovati myšlenky Šaldovy o poměru člověka a Boha v dějinách náboženských. Řada postav táhne před očima historikovýma, řada, z nichž každý jednotlivý výrazně převyšuje svoje současníky: Stoik Epiktet, sv. Augustin, sv. František z Assisi, Luther a Pascal, ruská filosofie náboženská. Každý prvek přináší nějakou stránku svojí bytosti. Každý z nich svědčí o tom, že dosud žijí ve světě myšlenky, jež někomu byly osobním problémem a že žijí životem teplým, v němž dosud proudí živá krev. Jsou to jako ruce vztažené z dalekých věků k nám přítomným na uvítanou a na polaskanou . . .

* * *

Je možno se ptáti: je život tak dvojpolárný, jak jej líčí Šalda, existují skutečně jen a jen dva druhy lidí, jen a jen dvě možnosti: loutek a dělníků, jimž není vyhnutí? Jiná bude odpověď básníkova, který hledá to, co lidi od sebe dělí, jiná, hledáme-li to, co mají lidi sobě společného — (Srovnej k následujícímu Tolstého denníkové zápisky, jichž jest mnohdy doslovně užito.) Je možno dívati se na život jako na jediný nerozdělený a nedělitelný proud. Život valí se bez oddechu, bez ustání, bez překážky stále do předu a leží jen a jen u mne, výhradně v mojí možnosti, mysliti si, že směr jeho směřuje ku předu, stále výše, k lepšímu, ať chci nebo nechci. A možno mysliti si dále, že v každého i nejnepatrnějšího tvora svého Bůh vyplňuje nevyzpytatelnou vůli svou, vložil část svého světla, své božské bytosti, svojí lásky a uzavřel je v hranici těla jako v barevnou svítilnu, kterou jsme si vymalovali vlastními vášněmi, zvyky, ve stínítko, skrze něž my lidé vidíme svět. Svítilna svítí tu jasněji, tu temněji, protože barvy jejího stínítka jako v kaleidoskopu jsou v neustálém pohybu, nic není ve vnitřním člověku stálého, vše na něm jako na životě mění se neustále. A byl a jest a bude jeden z nejobyčejnějších a nejčastějších omylů považovati lidi za dobré—zlé, hloupé—chytré; a přece není tomu tak: člověk je cosi plynulého

nehotového, nestálého a jsou v něm veškery možnosti; byl zlý a stává se dobrým a naopak. A v tom jest velikost lidská, že není jen loutek a dělníků božích, nýbrž že v každém jednotlivém z nás jsou obě polarity uzavřeny, a v *každém z nás je kus loutky a kus dělníka a neomezená možnost býti vším*, byls loutkou kat' exochén a můžeš se státi i dokonalým dělníkem božím.

Nelze o někom říci úsudek definitivní, absolutně platný: než jsi ho vyřkl, je to již jiný člověk.

Svět, jejž nám lesk božího světla ukazuje, učí nás znáti, že nic není bez účelu, co je stvořeno, jediný Bůh že je sám sobě účelem: tak i život lidský má svůj účel. Účelem života jeho, jediným před tváří smrti, jejíž dech činí vše nicotným, je vyplňovati vůli Boží, jež pro tebe, i pro mne, i pro každého jiného je a zůstane nepoznatelnou, vyplňovati ji zlepšováním, rozšiřováním své božské jiskry, přinášeti ji se vším, co nejlepšího na sobě máš, Bohu v dar nejcennější: přinášeti ji lepší než byla, bližší jemu, oddanější a ve větším souzvuku s ním. Je třeba bez snažení se o vlastní cíle kráčeti ku předu, kráčeti ku předu v lásce, v lásce k Bohu a lásce k lidem. v rozmnožování Jeho lásky v sobě, protože jen láska uspokojuje ve všem, co si člověk může přáti, a nepřichází v rozpor s blahem jiných; učiti se »nebýti v odboji proti lásce«. (Suarèz.) Odtud každý, kdo má sílu k činnému životu, nechť užije jí k životu činnému ve smyslu lásky k lidem, nemá-li síly a je-li slabý, nechť je pln lásky i ve své slabosti. Bude sloužiti Bohu i lidem, ten i onen, stávaje se lepším, jako rytíř křesťanský, jenž nehledí na to, zda neštěstí, násilí, proti němuž bojuje, je po právu či z bezpráví. »Kdo silný byl, ten vždy spěchal svým bratrům ku pomoci a viděl jich bídu, nikoliv jich špatnosti.« »Potkáš-li lidi, jež neštěstí k sobě přikulo jako perly růžencové, tu musíš pro ně něco učiniti — a o ostatní se nestarej.« (Suarèz.)

Pak nebude pro tebe milosti, jež by napřed podle záměrů u Boha jsoucích určovala osud člověka, nebude ani predestinovaných k spasení ani předpověděných k zatracení: jen lidé a božská jiskra v nich . . .

Pak nebude tobě také Boha a titanského úsilí člověka-dělníka o tvoření jeho. Bude jen Bůh, Bůh nepoznatelný, k němuž se budeš blížiti vždy s tváří k zemi skloněnou, jeho božská jiskra, jež přiblíží ti všechny tvory a přivede tě láskou k tvorům v lásku Boží, ve spojení s ním, s Bohem z něhož vše vychází a do něhož vše se vrací, v němž je počátek a konec všech věcí. Poměr k Bohu a k lidem bude pak pro tebe uzavřen jednou větou: Milovati budeš Boha nade všecko a bližního jako sebe samého. Milovati budeš Boha, to jest, budeš poslušen jeho zákonů, které jsou v tobě, a milovati budeš svět projevováním svého božství v lásce, ve styku s ním a vzbuzovati v lidech jejich božský dar v nich.

Vrátíme se opět k Šaldovu románu: v individualistické dychotomii loutek a dělníků Božích, v aristokratickém motivu milosti a predestinace a konečně v titanském úsilí člověka o Boha vidím charakteristické známky snažení let devadesátých. Všechny tři: indivi-

dualism, aristokratism, titanism spojují Šaldovo dílo s Dykovým cyklem Hackenschmidovským, vyrostlým z podobného ovzduší.

U Dyka známky let devadesátých vyrostly až ve všestranný nihilism; Šalda je jednotlivě etisoval. Individualism svázal dychotomií loutek a dělníků božích, aristokratism milostí boží, jež loutky vysvobozuje a odvolává ze světa zdání v svět vyšší a titanism pokorou ruské filosofie náboženské. A právě *zde* viděti lze, že etisoval svoji generaci, ale *nepřekonal ji.* Pod myšlenky dvou básníků, Tolstoje a Suarèze, jednoho z východu, druhého z oblasti západní kultury, pokusil jsem skrýti smýšlení mladých generací, jež, jak se mi zdá, je jiné, podstatně kollektivnější, řekl bych sociálnější, demokratičtější a v poměru k Bohu pokornější.

* * *

A poslední kapitola volá v autoru historika do pole. Jde o to, aby odčiněna byla křivda, jde o to, aby zjednán byl průchod spravedlivějšímu ocenění historického postavení Komenského, než činí Šalda na základě svých premis.

Jde o jednu z nejdůležitějších otázek filosofie českých dějin; možno snad říci, že o kardinální otázku jejího smyslu. *Co zavinilo porážku bělohorskou,* lze ji přičítati současníkům v Čechách na vrub jakékoliv etické viny? Opomenuli naši předkové něčeho a obtížili sebe vinou, vinou těžkou, za niž krutě trpěli sami a trpí jejich potomci? Byl Bůh a jeho pravda na straně jejich, anebo na straně vítězných bataillonů? Kdyby tomu bylo tak, pak dějiny naše od reformy, veškerá činnost těch, jimiž podáváme ruku celkovému dění osvětovému, byla by krutým omylem, který dával by ostatním právo odmítnouti pravici nabízenou, pak stáli bychom osamoceni jako vyvrženci lidí, nespojeni s bratry a vše to, co přišlo v sedmnáctém století, bylo by správné, spravedlivé, protože by bylo renaissancí, navrácením se do minulého, neprávem přerušeného vývoje. Otázky dějinné plné hrůz by tu vyvstaly před námi, děsivější než můry noční, hroznější než strašidla . . .

Co zavinilo porážku bělohorskou? Šaldova odpověď zní: duch silnější nežli byl duch český, duch připravenější nežli byl duch český, duch tvořivější nežli byl duch český. Byl to duch románský, duch španělsko-katolické kultury, jehož odleskem byla Vídeň. Ten učinil Vídeň velikou, dal jí život, z něhož ještě nyní po třech stoletích tráví sen jejích loutek. Duch španělsko-románský vychoval její lidi, vychoval je v lidi napiaté v samý čin, lidi nelekající se překážek, lidi »vykonavší všecko samo, čeho bylo třeba, neponechávající nic na práci svému Bohu . . . jako by věděli nebo tušili, že jest to firma poněkud nespolehlivá«. A s těmito lidmi, z nichž mystika Ignáce z Loyoly a Teresie de Gesù vykovala »předchůdce moderního člověka budoucnosti . . ., člověka ocelových svalů, složitého, hybného, nesetrvávajícího v jedné poloze, neulpívajícího na ničem, čeho již dosáhl, odmršťujícího se od každé překážky, od každého nebezpečí . . ., člověka zorganisovaného jemněji a přesněji než jest zorga-

nisován svět zevnější«, s těmito lidmi srazili se a podlehli naši předkové sedmnáctého století. Podlehli lidem vychovaným v nejpřísnější kázni, podlehli »perlíku síly a odvahy nikdy neslábnoucí, nikdy nezoufající«, protože síla duchová ukula jiným zbraň, která byla účinnější než ta, jíž vládli sami. Podlehli proto, poněvadž byli slabí, nikoliv lidé činů, ale lidé pokoje, poněvadž nebyli lidé tohoto světa, ale vysněného království božího. Budiž mi zde dovolen delší citát, který objasňuje myšlenky Šaldovy. Šalda mluví o Komenském: »A tento stařec sedící v koženém křesle, kdesi v netopené komůrce v cizině, daleko od vlasti, chýlící unavenou hlavu psaneckou nad své folianty a lkající neúmorně sny nové, mnohem smělejší a vzdušnější — sny světového míru, sny pansofie, sny celého lidství usmířeného a oblaženého křesťanskou moudrostí vlastního kvietistického pojetí — když byly zpřetrhány osnovy jeho snů starších, mnohem krotších a bližších skutečnosti — jaký typický jest to Čech, pravý představitel svého národa! Tento trosečník, vržený na pustý cizí břeh nejstrašnější bouří, která kdy posud rozpoutala se nad jeho zemí, lkající ozdobnými, obšírnými a symetrickými periodami, jakoby kružidlem odměřenými, nad zkázou víry i vlasti, skládající dobře vypulérované řečnické úlohy na náměty nejpalčivější a nejmučivější — jaký Čech, jaký typický Čech! Bylo kdy většího estéta v této zemi? Rozpadl se v ní někdy někomu více sen a čin, život a bůh, než jemu? Noli turbare circulos meos! Vari živote! Odstup a neobtěžuj! Dech tvůj páchne cibulí, jako dech sprostého žoldáka! A noha tvá mohla by snadno rozrušiti nejharmoničtější soustavu kruhovou, jíž jsem se posud dopočítal, domyslil, dosnil! A ne-li ona, mé periody vzaly by přítomností tvou najisto úhony nebo dokonce poruchy! Nebylo pochyby: proti španělským orgarnisátorům, vyzkoušeným ve všech polohách životních, počítajícím se všemi jeho záhadami a kořistícím z nich, stáli ušlechtilí domácí rétorové, jimž záleželo hlavně na tom, nerozrušiti si svou tógu, upravenou pro divadelní představení, a zahráti akademicky dokonale svou úlohu, napsanou abstraktně pro jakési jeviště budoucnosti. Kdežto žhavé jiskry sršely občas z vět Ignácových a Teresiiných, zdánlivě zcela suchých a střízlivých, jako by ocel na křemen narazila, pršela z obšírných škrobených a zdobně zvarhánkovaných souvětí českého arciučitele na dívku studenou mlhou jen zbožná nuda.«

Tedy proto musili podlehnouti naši předkové, že přišli starou zbraní připraveni ve světový zápas, že nedovedli sen svůj vtěliti v čin a odpověděti činem na čin, že království jejich nebylo království tohoto, ale království onoho světa? Podlehli nutně, protože se proti nim postavil i přes ně šel duch dění . . .?

Každá kapka krve pění se v českém člověku, čte-li tyto Šaldovy řádky. Ale otázka jest tuze vážná, příliš mnoho hodnot je ve hře, než aby se dala řešit pouze citem. Nutno klidně uvažovati, má-li skutečně tato theorie o preponderanci románské kultury, theorie poprvé vyslovená, pokud vím, biografem Ignáce z Loyoly Eb. Gotheinem, a u nás zvláště dílem Denisovým rozšířená tu *absolutní* platnost, kterou jí přičítá Šalda, a má-li ji zvláště v poměru k Vídni.

A uvažujeme-li klidně, přijde i vysvobození z hrozných propastí této otázky. Ne, neplatí tato otázka, tak jak jest nadhozena v *absolutní* její šíři: katolicism, který se amalgamuje s renaissancí, s racionalistickou moderní vědou, lehčeji a snáze než současný protestantism, ovinutý a dušený lianami scholastiky, katolicism kultury románsko-španělské, není v té výlučnosti — jak u Šaldy — základem moderního života. Nelze tak prostou negací ze vzniku moderního života vyloučiti takové ohromné oblasti citu, jako to Šalda činí, popřením výsledků reformace. Učiníme-li tak, zkreslíme dějinný vývoj v bezkrevnou karikaturu moci a násilí.

Co lze připustiti z této teorie? To, co jsem řekl výše a jen to. Ano, je pravda, katolicism lépe se dovedl přizpůsobiti výtěžkům renaissance, a zejména moderní tehdáž vznikajíci vědy, a lépe dovedl výtěžky ty aplikovati ve společnosti, v prvé řadě ve správě státu. Vznik moderních velmocí, Leviathanů Hobbesových, s absolutismem panovníkovým, s centralisačním systémem, shrnující veškeru moc a využití její v několika — theoreticky vzato v možnosti užití nejlepších — rukou, dal katolicismu jakousi preponderanci nad stavovskými a v státním zřízení zaostalými státy protestantskými. Ale preponderance ta nebyla preponderance *moci duchové:* jako často v dějinách i tehdáž objevily se dva proudy, oba rovnoměrně rozdělené i na katolicism i na protestantism. Jeden z nich výtěžků ducha užíval k výrobě *dalších hodnot, jimiž rozšiřoval království ducha,* druhý z nich výtěžků duševních užil k tomu, aby *podrobil království ducha a přivedl je v otroctví hmoty.* To je Španělsko a Vídeň sedmnáctého, Francie osmnáctého století na poli katolicismu a nemusím snad říkati, kdo to je na poli protestantismu. Jak často tomu bývá v dějinách a jak my to z dějin našich známe nejtrpčeji — úspěch bývá bohužel až příliš často na straně druhého. Ale úspěch je vždy jen dočasný, duch je svobodný, rozbíjel a rozbije vždy každá pouta: bývá často poražen, ale vítězí jistě. I Komenský byl na Bílé Hoře poražen, ale idea, za kterou bojoval, idea svobodného poměru člověka k Bohu, ta poražena nebyla, zvítězila . . .

A ještě nespravedlnějším je činiti Vídeň representantem tohoto pokročilého ducha; Vídeň, která po celou válku třicetiletou se starala jen o hony, divadla, hry a jiné zábavy, která vždy a s kýmkoliv byla ochotna uzavříti kompromis i na poli náboženském (mír pražský se Sasy, mír vestfálský se Švédy!), kterou po každém neúspěchu na poli válečném zachvátil panický strach a bezhlavost, která z bohatství koruny české platila porážky u Breitenfelda a u Jankova! Jak dovedla nakládati s lidmi románsko-španělské katolické kultury, zná každý, kdo jen něco ví o osudech Valdštejnových...

Proti tomuto duchu Komenský je representantem toho, co je českým dějinám vlastního, v čem podávají si ruce všechny velké náboženské individuality české: Vojtěch, Hus a česká reforma, Chelčický a Bratří, Komenský a dále zas k Palackému a Havlíčkovi. Jest to snaha po vybudování duše lidské k Bohu výš, vybudování její nejen v individuu — to je princip jesuitský, dokonalost vlastní;

ale také i princip německé reformace — ale z individua ven v okolí jeho, tvoření lásky, tvoření království božího v lásce na zemi. To je to, co spojuje nás v říši ducha s minulostí naší, a to není nic abstraktního, nic unaveného, nic zhnuseného světem a zlomeného během jeho, ale jest to, abych i dále mluvil slovy Šaldovými, činná tvorba dělníka božího: militita Christi in terra. I zde platí a u nás zvláště dílem Denisových rozšířené slovo Verhaerenovo: »Il faut aimer pour découvrir avec génie . .« Kdo nemiluje, tomu ovšem jest Komenský pramenem zbožné nudy!

Josef Kořenský:

Miláčkové Štěstěny v Americe.

Třebaže v Americe nestavěli pro všemocnou a zázračnou bohyni Štěstěny monumentální chrámy a mramorová božiště a nezasvěcovali jí slavnostní dny a radostné svátky, jako činívali dávní Římané, chtějíce si nakloniti přízeň její trvale, přece zalétla blahovolná Fortuna bona na svých perutích až za oceán do světa Kolumbova. Tam opírala se o symbolické kormidlo, odznak osudu a šťastné náhody, prodlévala měnivě v různých zemích svobodné říše severoamerické a milostivě sypala ze svého nevyčerpatelného rohu hojnosti a požehnání dary na hlavy svých vyvolenců a miláčků, nechť žili do té doby jako chuďasové u velikých jezer a v chyších, srubech a kožených stanech na široširých prériích, nebo potulovali se jako vyděděnci v ulicích velikých měst a uhajovali krušné živobytí cíděním obuvi a každou posluhou. Omladlá Fortuna americká objímala stejnou láskou prostého dělníka, zapomenutého farmáře, přičinlivého dřevaře, otužilého mořeplavce a zelináře jako důvtipné spekulanty a podnikavé prospektory hledaných kovů a černého diamantu a upravovala jim cesty k netušenému blahobytu v odměnu za jejich strádání a vytrvalost. Stejně štědrou byla nejenom k čistokrevným dětem anglického Albionu, ale také k emigrantům ponurého Skotska, utlačovaného Irska a k vystěhovalcům německým, skandinavským, českým, slovenským a bratrským Jihoslovanům a povýšila vyvolené miláčky a někdejší ubožáky na mocné vladaře a krále.

Svobodná Amerika netrpěla v Novém světě mocnářů z milosti boží a nedopustí ani nyní, aby některý stát měl v čele císaře nebo krále. Ve čtvrtém zemědílu smějí býti říše toliko republikami, jimž vládne národem volený president na krátký čas. Ale některými králi obmyslila Štěstěna americký kontinent přece, a lid jim tak obecně i přezdívá. Míním tu boháče a kapitalisty. Někteří zbohatli z petroleje, cukru, ocele, piva, sirek, jiní z mouky, koží, konserv, vagonů, uhlí, koksu, železnic, pian, pilulek, parcelací, dobytka neb i z podvodů a humbuku: Harriman stal se králem železnic, Pullman králem vagonového města, Rockefeller králem petrolejovým, Spreckel králem cukrovým, Barber králem sirkovým, jihoamerický Mihanovič králem

řek, chilský plukovník North ledkovým králem pouště a Barnum králem humbuku.

Železnice pomohly ke královskému titulu docela i několika mužům najednou, neboť na takovou hodnost činí zasloužené nároky kromě Harrimana též Morgan, Vanderbilt, Hill, Frick, Gould a Moore. Sedmička těch lidí má v moci více železnic amerických nežli jich má veškerá Evropa dohromady. Armáda dělníků a zřízenců stojí v jejich službách.

Jmění králů amerických rostlo úžasnou měrou, a z milionářů stávali se po letech také miliardáři. Kdo neslyšel u nás zvučného jména Carnegie (Kharnegi), uváděného všudy tam, kde jde o vznešené účely lidské? Kdysi rozvinoval Carnegie obdivuhodnou činnost ve spekulacích obchodních, rovněž jako Yerkes, Ryan, Whitner, Widener, Elkin, Stanford a Armour, ale pojednou vzdal se všelikého vlivu peněžního, svěřil rozsáhlé své závody společnosti a usadil se na svém zámku ve Skotsku, aby na sklonku života prokazoval lidstvu dobré skutky a zapsal se v pamět jako filantrop, jenž podporováním a zakládáním vzdělávacích ústavů chce odstraniti bídu a chudobu. Rozdal již několik set milionů korun. Kdysi chudičký syn skotského tkalce stal se mecenášem jednotlivců, společností, národů a říší. Příkladem jeho řídí se též velmoži jiní a staví si památníky, jež potrvají v dějinách déle nežli pomníky z tvrdého kamene a vzácného kovu a než přepychové paláce jejich sídel. Rockefeller, jenž jako hoch štípal dříví a dojil krávy, rozdal na 600 milionů korun, tedy o trochu méně než Carnegie. Dělný lid americký vidí v mužích, kteří nahromadili v krátké době miliony dolarů, pouhé vyssavače lidských sil a zove je zhusta *sharks* (šárks). Anglický výraz *shark* znamená jednou nenasytného žraloka, jindy pak šibala a šejdíře. A ve hlase lidu ozývá prý se i hlas boží.

Miliardář Carnegie odmítá od sebe takové podezření. Vysvítá to jasně z jeho slov, jež napsal ve své knize *Panství obchodu.* Vyšla také česky ve Světové knihovně.

Za veliké nebezpečenství pokládám — dí řečený velmož — oddává-li se obchodník odvážné spekulaci. Lidé takoví upadají mravně i hmotně. Neznám příkladu, že by bursovní spekulant vedl život poctivý a užitečný pro společnost. Spekulant a obchodník kráčejí protivnými směry. První směr závisí na Štěstěně. Dnes je spekulant milionářem, zítra bankrotářem. Poctivý obchodník má si býti vědom, že může dosáhnouti úspěchu jenom vytrvalou prací a prostředky dobře promyšlenými, ne pak pouhou náhodou. Také si uvědomuje, že prospěje sobě, bude-li dbáti i prospěchu jiných. Spekulant dbá jen sebe a chce zahubiti jiné. I bylo by lépe, kdyby raději nežil. Chtějte býti jenom obchodníky, ale nikdy odvážnými spekulanty. Slibte si, že chcete dosíci nejvyššího a nejčestnějšího postavení pouze se ctí nezkalenou a neposkvrněnou.

Ale pravdy takto hlásané nemohli by přemnozí miláčkové americké Štěstěny podepsati, zvláště ne takoví, nad nimiž vyřkl ortel sám veřejný soud, odsoudiv zbohatlé magnáty a všemocné šejdíře do vězení na dlouhou dobu.

Pověstnou stala se podvodná společnost milionářů v městě Filadelfii, držíc svého času ve spárech zástupce celé obce a zkoušejíc další štěstí v Chicagu a New Yorku. Ohavné počínání zvěčněno jest v nejrozšířenějším Sborníku pro každého (*Everybody's Magazine*). V ročníku 1907 čtou se tato slova: Yerkes a Widener, majitelé pouličních drah, měli v kapse celé město. Oni to byli, z jejichž vůle vcházeli do radnice zástupcové lidu, aby prováděli podle úplatkářů politiku a korupci. Oni to byli, kteří odstraňovali z veřejných úřadů poctivce a dosazovali na jejich místa zločince. Milionové jmění mnohých našich bohatců není výsledkem poctivé práce a vytrvalé přičinlivosti, ale jest pádným důkazem falešné hry, peněžní loupeže a ohavné hamižnosti a touhy po mamonu. Žel, že k hanbě naší víře!

Dolarových milionářů jest v severoamerické Unii mnoho, více než v kterémkoli jiném světě. Blahovolná Fortuna má dle všeho v Američanech největší zalíbení. Všeteční novináři vzali si tu práci, že všecky ty miláčky americké Štěstěny spočítali. Newyorský sborník Munseyův udává, že žije v Unii, osazené asi stem milionu lidí, nejméně 18.000 milionářů. Každý z nich má alespoň jeden milion dolarů, jiní jich drží několik. Počítám zde dolar po pěti korunách. Miliardářů přechovává severní Amerika méně nežli máme na ruce prstů. Zato však hostí Unie mnoho boháčů, kteří jsou pány půl milionu dolarů, což jest dle našich peněz dva a půl milionu korun. O těch, jichž jmění páčí se nejméně na půl milionu korun, ani se ve zmíněném sborníku podrobně nemluví, ale jest jich jistě téměř 900.000. Od sčítání amerických milionářů uplynulo již několik let. Počtář Kimball doplnil by nyní číslo novými přírůstky a nevynechal by v sumě ani milionářky.

Také milionářek má Amerika hojnou řadu a nejvíce opět Unie. Nejzvučnější jméno měla do nedávna pí. Hetty Greenová (Grýnová), po ní pí. Stanfordová. Třetí podpisovala se Miss Hellen Sage (Sédž), čtvrtá Mrs. (Misis, paní) Rusell Gould, pátá Mrs. Walker (Uókr).

Paní Greenová pokládala se v celé Unii za ženu nejbohatší. Její bohatství páčilo se před její smrtí na 800 milionů korun. Byla jen asi o tři sta milionů korun chudší nežli její chilská konkurentka, Španělka Izadóra Cousionová. Rozdíl mezi oběma ženami byl veliký. Greenová žila život podivínsky v najatém bytě a skrblila ve všech potřebách životních, Španělka žila jako dáma korunovaná v přepychu a přiměřeně ke svému velikému jmění. První není už mezi živými. Zemřela v New Yorku roku 1916 a zanechala syna a dceru, kterou slibovala hodnému člověku třebas bez groše, ale nenašla ho.

Pí. Sageová zdědila po svém muži téměř 400 milionů korun a užívá jich moudře, podporujíc všecko krásné a lidumilné jako slečna Gouldová se svými 70 miliony korun.

Paní Stanfordová zdědila po svém muži mnoho milionů a rozhojnila jimi po své smrti nadání založené již manželem. Když zemřel jediný syn jejich, odkázal otec na památku 150 milionů korun k tomu účelu, aby universita nově založená v Palo Altu v Kalifornii měla jméno Leland Stanford University. Také všecky miliony po vdově připadly vysoké té škole severoamerické. Je to nejbohatší universita na světě.

Jmění paní Walkrové páčí se na 400 milionů korun.

Rodokmeny amerických milionářů a milionářek nemohou se pyšniti slavnými jmény, a nynější dědicové a potomci také se jimi ani nechlubí. Děd byl snad jenom poctivým farmářem na pustém západě a pracoval na prérii v potu tváři, chtěl-li, aby darovaná půda nesla úrodu. Aniž se nadál, přišla k němu neočekávaná návštěva. Byli to prospektoři a zkoumali půdu, netají-li v nitru měď nebo železo. A našli mohutné žíly a lože rudní v úžasné mocnosti, a těžařská společnost zakoupila farmu se všemi pozemky právě zdělávanými. Prostý farmář, jenž jako přistěhovalec obdržel od státu pozemek darmo, stal se přes noc milionářem.

Když před sedmdesáti lety rozmohla se horečná činnost po vypátrání zlatých žil v Kalifornii, přitáhlo tam ve třech měsících asi 4000 zlatokopů, a v hornatém okolí nynějšího San Franciska přibývalo obyvatelstva jako hub po dešti. Kde kdo, každý rozrýval půdu jako krtek a obětoval na založení a rozšíření důlních prací poslední úspory. Ale zlato se neobjevovalo, a kovkop žil na dluh a z milosti svého krčmáře. Konečně však ukázala se zlatá žíla přece, a zbědovaný dobrodruh mohl odstoupiti důl bohaté společnosti. Po beznadějném utrpení stal se miláčkem Štěstěny a milionářem. Ale také jeho krčmář a věřitel nepřišel zkrátka, neboť živil ho na dluh a vypomáhal mu s tou podmínkou a právním závazkem, že se stane spolumajitelem dolu, kdyby se v něm drahý kov objevil. Tak přibývalo boháčů v Kalifornii, Koloradu i Nevadě.

Jiný přistěhovalec usadil se na darované půdě v Texasu a měl ještě tolik peněz, že si mohl opatřiti několik kusů dobytka. Darovaný pozemek byl širým a úrodným krajem, a skot se množil pod širým nebem na prérii utěšeně, takže mohl býti vyvážen do světových jatek až do Chicaga, Kansas City a St. Louisu. Z někdejšího chudého Evropana stal se v Americe dobytčí král.

Potomci takových a podobných emigrantů bývají zhusta nejpřednějšími představiteli milionářské aristokracie americké, a uzavírati s dcerami jejich sňatky pokládají si za čest hrabata, knížata a markýzové staré Evropy.

Ale ne všichni milionáři američtí stali se dědici a pány velikého jmění romantickým životem svých předků. Mnozí rozhojnili pozemské statky své řádnou přípravou životní a nevšedním vzděláním a důvtipem. Vzorem takového miliardáře a nejbohatšího člověka byl John Pierpont Morgan, zesnulý v Římě koncem března 1913.

Počátky jeho života se našim novinářům ani nelíbily. Milejší by jim bývalo, kdyby byli o něm mohli napsati, že zametal jako mladík ulice nebo že štípal dříví, pásl dobytek, roznášel časopisy, měl jenom jednu košili a nechodil ani do školy.

Ale mladý Morgan byl studentem řádným a osvojil si ve školách takové vědomosti odborné, že se chopil bankovnictví, prováděl obchody cizími penězi, stavěl se v čelo podnikatelského družstva, uzavíral jeho jménem koupě zbědovaných železnic, křísil veliké trati koupené za laciný peníz k novému životu a tušenému výnosu, přinášel nové myšlenky a návrhy do ocelářských trustů a kartelů, ope-

roval na suchu i na vodě, až si mohl zbudovati trůn z ryzího zlata a těžší, nežli jsou všecky trůny mocnářů.

Leč Morgan po rozmařilém životě netoužil a žil střídmě a rozumně po všecka léta. Lakomcem nebyl, nenadýmal se úžasným bohatstvím a nepokládal za žádnou zvláštní čest, promluvila-li s ním hlava korunovaná a vybízela-li ho k návštěvě. Rovněž netoužil po tom, aby se přiženil do jeho rodiny nějaký zchudlý a zahálčivý šlechtic.

Miliardář Morgan měl choutky a libůstky ušlechtilejší: byl nadšeným ctitelem sportu a náruživým sběratelem knih, rukopisů a uměleckých výtvorů. Soukromá bibliotéka Morganova, umístěná v jeho paláci newyorském, pokládá se mezi privátními knihovnami za největší. Bohatstvím překonává ji toliko veřejná knihovna Britská a Národní bibliotéka v Paříži. Morgan kupoval a dával pro sebe kupovati po celém světě nejvzácnější památky rukopisné a věci umělecké, platil za ně největší ceny a získal tak pro své sbírky nejslavnější obrazy a sochy a nejproslulejší výtvory majolikové, porculánové, skleněné a bronzové. Veřejný tisk evropský až si na Morganovu náruživost a nenasytnost naříkal a nazýval ho žralokem uměleckých památek, jenž poškozuje a olupuje o vzácné poklady Evropu, vyváží je za moře a obohacuje jimi Ameriku. Sbírky veřejné může navštěvovati každý člověk, ale sbírky soukromé jen málokdo a ne vždycky. Starost veřejného tisku byla tedy do jisté míry na svém místě.

Úmrtím Morganovým může Evropa zase spokojeně spáti. Zesnulý mecenáš rád zajížděl do starého světa a plavíval se k jeho břehům na své vlastní jachtě. Korunované hlavy rády ho u sebe vídaly, a císařové navazovali s ním styky jako s nějakým mocnářem. Zvláštní přízní vyznamenával miliardáře císař německý, a to o lodních závodech kielských. Morgan oplatil císaři Vilémovi pozornost tím, že mu dal na památku vzácný rukopis Lutherův, získaný kdesi dražbou.

Poslední cesty, podnikané Morganem do Evropy, konal nejbohatší člověk světa se smutnými pocity. Marně léčili ho lékaři američtí, a proto hledal Morgan pomoc u věhlasných lékařů evropských. Ale proti rakovině není dosud léku, a hrozné té chorobě podlehl i miliardář.

Kterým přistěhovalcům Štěstěna za mořem nejvíce přála, o tom podrobně vypravuji ve svých dvou knihách, vydaných u A. Storcha a nadepsaných: *Amerika severní a Amerika střední a jižní.* V tomto článku míním věnovati jen ještě několik slov pouze některým přistěhovalcům německým. Ve chvíli, kdy Amerika vypovídá válku říši německé a kdy zámořští příslušníci této národnosti projevují stísněnou mysl veřejně ve svých Neworských státních novinách, upoutají má slova čtenářovu mysl snad více než jindy.

Mezi prvními Němci, kteří dotekli se půdy Nového světa již asi před třemi sty lety, byl vestfálský přistěhovalec *Petr Minuit* a usadil se na ostrovní půdě, kde stojí nyní New York, zároveň s Holanďany, kteří tam založili osadu. Získaný ostrov obdržel jméno Manhatan a Vestfálec stal se prvním správcem kraje, když byl od rudochů koupil širošírou půdu za několik dolarů a za trochu skleněných perel, několik soudků rumu a za pár pestrých látek. Městečko,

které na ostrovní půdě vypučelo, jmenovalo se Nový Amsterodam. Jak vypadalo v letech 1657, zobrazil nám pro trvalou paměť český vystěhovalec Augustin Heřman, nepochybně první Čech v Americe a zakladatel »Malé Čechie« a »Českého panství« v Marylandu. Když se psal rok 1700, žilo v těch místech 6000 obyvatelů, roku 1800 asi 60.000, roku 1900 přes 3 miliony a nyní, kdy již dávno zove se Nový Amsterodam New Yorkem, hostí v sobě největší město světa 7 a půl milionu lidí. Překonal tedy New York lidnatostí samotný Londýn.

Rudoši skákali tehdy radostí, že prodali ostrov o rozloze 22 tisíců jiter za tolik »ohnivé vody«, za tolik perel a že dostali na hotovosti ještě asi 60 zlatých. Dnes má ostrov Manhatan cenu alespoň 4 miliardy dolarů. Za kupní cenu tehdejší doby nedostal by člověk v některé ulici newyorské ani tolik místa, co by na něm mohla noha spočinouti. Pozemek, na němž vystavěna jest nebetyčná budova Equitable jakožto pojišťovna, stál by samoten alespoň 35 milionů korun.

Kdo si pospíšil a kupoval rozlehlé pozemky ostrova Manhatanu v pravý čas, aby je prodával rozparcelované, vyzískával hrozné sumy. S takovým štěstím pracoval *John Jakub Astor*, když byl jakožto přistěhovalec z Falce roku 1828 vhodná stavební místa zakoupil a draze opět prodal. Za jedno utržil asi 20 milionů korun. Astorova rodina náleží nyní mezi nejbohatší Američany, jsouc v držení nádherné jachty v ceně několika milionů. K vyjížďkám slouží rodině až sedmnáct autových vozů.

Mnoho milionů dolarů nahromadil prostý německý přistěhovalec *Friedrich Weyerhäuser*. Štěstěna zahrnovala ho milostí, když se asi před šedesáti lety usadil na západě Michiganského jezera ve státě Wisconsinském a prožíval mladý věk uprostřed hustých hvozdů jako přičinlivý dřevař. Za nedlouho uspořil si několik tisíc dolarů, koupil za ně širé lesy a přikoupil jich ještě více, když se spojil s podnikavými kapitalisty a těžil z lesního hospodářství nejenom doma, ale také z hvozdů sousedního státu Minnesotského, ba i z půdy Oregonska, dotýkajícího se již Tichého oceánu. Území získané jeho podnikavostí překonává rozlohou mnohé království evropské. Ve Wisconsinu znám jest Weyerhäuser jako *lumber king*, t. j. král dřevařský. Praví se, že jest bohatší než *Rockefeller* a že vyzískal velikého bohatství poctivějším způsobem nežli potomek jeho krajana a král petrolejový, jenž psával se původně Roggenfelder.

O počátcích Roggenfeldrových zaznamenávaly americké noviny zajímavé podrobnosti, a miliardář sám doplnil je vlastními slovy svého životopisu. Tištěná jeho biografie vyšla v několika jazycích a koluje tedy mezi různými národy. K zajímavosti knihy přispěl svým humorem věhlasný literát Mark Twain (Tuén). Petrolejový král cítí se již dávno Američanem a zřídka si asi připomíná, že předkové jeho přistěhovali se z Německa ke břehům nynějšho New Yorku v 17. století.

Bohatství, jehož Rockefeller nabyl, nevyzískal nynější miliardář dědictvím, ale přičiněním a výhradní spekulací vlastní, neboť ještě jako šestnáctiletý mladík byl pouhým dělníkem v dokách. Mladý John (Džon) pracoval krušně a vydělával málo, proto, když jako bohatec přednášel mladíkům nedělní školy, říkával: »Těžká práce spojená

sázením a okopáváním bramborů není v poměru s výtěžkem a odměnou, a proto třeba, abychom vydělaný groš obraceli výhodněji, a aby uspořené peníze pracovaly za nás. Řiďte se po celý život heslem, aby peníze staly se naším otrokem, ale abychom my nestali se otroky jejich.«

Rockefeller hlásal hesla krásná, avšak sám se jimi nespravoval. Zněl jeden hlas, že sloužil jen mamonu, že nebyl monarchem bohatství, ale že byl zotročilým služebníkem svých milionů. Proto se mu přezdívalo mamonarch. Obecně bylo o něm známo, že bezohlednou lakotností ničil všecky své konkurenty a že byl vzorem vydřidušství, a to přes veškerou zbožnost a oddanost k baptistické církvi. Daroval-li několik milionů na dobročinné účely, zvýšil zároveň ceny svého petroleje, takže se mu velikomyslnost ještě vyplatila.

Působení Rockefellerovo oceňuje se v Americe různě. Přátelé ctí ho jako světce, nepřátelé volají na petrolejového krále soud boží.

První, jenž zasloužil si titulu krále cukrového (*sugar king*, šugr king), byl německý krajan *Klaus Spreckel.* Když se připlavil plachetní lodí ke břehům americkým, ostaly mu v kapse všeho všudy tři dolary a zakoušel mnoho nedostatku, nežli vstoupil na půdu newyorskou. Při řece Hudsonu usmála se na něho Štěstěna tak, že přičinlivý Hanoveřan mohl prodati svůj obchod za několik tisíc dolarů a následovati Fortunu daleko na slibný západ, do zlaté Kalifornie. V San Francisku vařil pivo a později vrhl se na průmysl cukerný. Potřebných zkušeností získal za tím účelem v Evropě, načež zužitkovával jich zase v Americe, založiv v Kalifornii rafinerii na cukr roku 1863. Surový cukr třtinový přivážel se tehdy na půdu Unie ještě beze cla, a Spreckel vydělával na plantážích havajských tolik peněz, že vypomáhal jimi tehdejšímu králi souostroví a že se mohl postaviti v čelo plantážní společnosti a býti vládcem cukerního obchodu.

Když Spreckel r. 1908 zemřel, páčila se jeho pozůstalost na 50 milionů dolarů, tedy na 250 milionů korun.

Na pěstění cukrovky došlo v severní Americe dosti pozdě. Američanům dostačoval cukr třtinový. První pokusy počaly sice v Pennsylvanii již v letech 1835, ale více pozornosti věnovalo se řepařství v Unii teprve asi před dvacíti pěti lety. Rafinováním obého cukru zbohatli němečtí přistěhovalci a jejich potomci, jejichž jméno *Hevemeyer.* Friedrich a Vilém spatřili Nový svět roku 1802 a vyráběli cukrovinky. Z počátku zpracovávali denně asi 2 sudy suroviny za spolupůsobení svých žen. Závod zkvétal utěšeně a zvětšoval se, když se ujal podniku mladý a studovaný Frederick. Po jeho smrti zbylo jmění, jež se odhadovalo na 20 milionů korun a připadlo dvěma synům, Theodorovi a Henrymu. Tento dědic ujal se podniku s největším úsilím, utvořil cukerní trusty rokem 1887, a za několík let sloužilo svazu asi 40 tisíc dělného lidu, aby vydělával majitelům rafinerií ročně na 150 milionů korun čistého výtěžku.

Vařením piva zabývali se v Americe záhy Angličané a Holanďané, ale později byli v pivovarství překonáni přistěhovalci německými. V tomto odboru vynikli zvláště *Anheuser* a *Busch* v Saint Louisu a *Pabst* a *Schlitz* v Milwaukee (Milvoký). Četl jsem, že asi

tři čtvrtiny všech severoamerických pivovarů jsou v držení poameričtěných Němců. Největší tyto závody mají své vlastní sklárny na výrobu lahví. Nejeden překonává výrobou piva proslulý Měšťanský pivovar v Plzni. V bludišti sklepů přechovává mnohý takový závod americký i několik set tisíc sudů vyrobeného piva.

Výrobou mouky zbohatl v Unii Hanoveřan *F. Schuhmacher.* Štěstěna ho provázela v Americe hned od počátku a vnukla mu, aby se vrhl především na výrobu mouky ovesné (*oatmeal*, utmíl), z níž si strojí plnokrevní Angličané a Skotové oblíbenou kaši *porridge* (paridž), jídajíce ten pokrm s mlékem smíšený již hned o snídani. Na zámořských parnících předkládá se ovesná kaše k jídlu pravidelně každého rána, a příslušníci všech národů brzy jí přivykají, chválíce si její výživnost a stravitelnost. Schuhmacher začal mlíti ovesnou mouku v pravý čas a za nedlouho mlel oves v několika svých mlýnech jako milionář.

Prostý německý domkář *Heinrich Heinz*, jenž usadil se před padesáti lety v Pennsylvanii, ujal se na americké půdě pěstění zeleniny a bohatl prodejem ředkví. Vyzískaných peněz užil později k založení továrny, kde vyráběl všeliké ovocné konservy vychvalované v Unii až do dneška. Ovocné zavařeniny připravuje firma Heinzova již ve čtrnácti závodech a zaměstnává asi 4000 lidí. Dozrává-li ovoce, pracuje pro podniky desetkrát tolik duší. Heinz vypravuje rád o svém někdejším domečku pittsburském, kde zakládal své štěstí. Nyní podobá se každá jeho závodní budova paláci o několika patrech. V jedné nakládají se okurky, cibule a chřest jakožto mixed pickles (miksedpikls), ve druhé dělá se hořčice, ve třetí připravují se různé marmelády a povidla (*jamy*, džem).

Bohaté Němce vykazuje americká statistika mezi koželuhy. *Robert Foerderer* ve Frankfordě u Filadelfie zaměstnává ve svých závodech skoro 4000 dělníků a spotřebuje denně až 75 tisíc usní kozích kromě jiných druhů koží. Firma *Pfister* a *Vogel* v Milwaukee zaměstnává téměř také tolik lidí a vyrábí denně až 16 tisíc usní telecích, na 5000 hovězích a 1500 koňských.

Mnoho šťastlivců německých rozmnožuje miliony v střediskách průmyslu železářského, v Pennsylvanii. Zvučná jména mají zvláště města Johnstown (Džonstn), Filadelfie a Reading (Ríding). Němec Josef Jahns byl mezi prvními, jenž kladl základ k příštímu městu již na sklonku 18. století. Tamější hutě náležejí k nejstarším a vládnou nyní kapitálem asi 200 milionů korun, vydělávajíce ročně téměř 20 milionů korun. Závody zvané Cambria works mají železné doly ve třech dílech světa, v Americe, Africe a Evropě a přivážejí si rudu vlastními koráby.

Zakladatelem železářských závodů v Readingu, vyrábějících hlavně šrouby a matice, jest *I. H. Sternberg*, kdysi prostý úředník železniční beze všeho vzdělání technického. Vyzískal miliony tak rychle, jako *John Fritz* v proslulém Bethlehemě a jako *Charles Schwab*, někdejší společník miliardáře Carnegia a nynější majitel výnosných oceláren, zvaných Bethlehem Steel Works.

Železo vyneslo miliony také falckému Němci *Jiřímu Pullmanovi.* Z kupeckého příručího stal se truhlář a z truhláře konstruktér

spacích vozů. Myšlenka byla mnohoslibná, a spací vozy nevyráběl již on sám, ale veliká společnost, řečená Pullman Palace Car Co. Závody tvoří město pro sebe a honosí se všemi ústavy lidumilnými. Když zakladatel zemřel, páčilo se jeho vlastní jmění na 80 milionů korun.

K vysokému rozvoji železářskému dospívá v posledních letech stát Alabama, omývaný na jihu vodami zálivu Mexického. Úžasné poklady, uložené v zemi jakožto uhlí, krevel a vápenec kolem města Birminghamu, pojistily osadě skvělou budoucnost a rozmnožily záhy pozemské statky Bardelebenovy. Mladý *Heinrich F. v. Bardeleben* prošel již pernou školou života. Byl již milionářem, potom zase chuďasem a jest opět bohatcem.

Mnoho německých přistěhovalců ujímalo se v Unii zhotovování hudebních nástrojů. Někteří projevili zvláštní nadání při stavbě klavírů a vynikli i nad výrobce pian v Evropě. Nejvýše dospěl v tomto oboru někdejší varhanář *Heinrich Engelhard Steinweg*, založiv se svými syny světoznámou továrnu na piana v New Yorku. Pro snažší výslovnost píší se majitelé firmy *Steinway*. Ze závodu jejich vychází ročně do celého světa na 7000 pian. Nejdokonalejší nástroje Steinwayovy prodávají se až po 10.000 korunách. Odborníci pokládají tyto newyorské výrobky za nejlepší a mohou-li, kupují je raději nežli Bechsteiny a Bösendorfery. Také jiní stavitelé klavírů, kteří nabyli zvučného jména ve světě, pocházejí ze zemí německých: Pleyel a Erard (Erhard) v Paříži, Švýcar Tschudi v Londýně, Becker v Petrohradě. Zkrácená křídla s napětím basových strun křížem přes diskantové jsou vynálezem Steinwayovým.

S počátku zhotovoval Steinway ve skrovné dílně jenom kytary a citery a teprve rokem 1835 stavěl piana. Roku 1863 postavil si již veliký palác a o tři léta později koncertní síň zvanou Steinway Hall. V ní pořádají se proslulé koncerty nejpřednějších mistrů. Místa je tam pro půltřetího tisíce posluchačů.

Steinwayovy dílny zaměstnávají 1500 dělníků. Hlavní dílna jest v New Yorku, pobočka v Hamburku a rozsáhlý sklad klavírů v Londýně.

Zakladatel firmy zemřel 1871 v New Yorku. Po smrti jeho ujal se řízení závodu výhradně syn Theodor, a když ten zemřel, stál v čele podniku bratr William, a od roku 1876 jako předseda nově utvořené společnosti.

Mezi německými obchodníky, kteří jako majiteli zapadlého krámu vyšinuli se na majitele ohromných závodů, dlužno jmenovati rodinu *Wannemachrů*. Z tohoto chudého rodu pochází bohatý *John Wanamaker*, zakladatel světoznámých obchodních domů v New Yorku a Filadelfii. Jediná firma jeho na Broadwayi zaměstnává asi 3500 lidí. V závodech Wanamakerových tržívá se měsíčně až 30 milionů korun.

Četné časopisy vycházející v Americe v řeči německé posilují Němce za mořem v tužbách a činech a vybízejí je tak k lásce ke staré vlasti, osvědčované zhusta vydatnými podporami peněžitými. Významné místo mezi listy toho druhu zaujímá v Unii časopis jménem New Yorker Staatszeitung, t. j. Newyorské státní noviny.

Otokar Fischer:

Divadelní studie.

8.

Theerova tragedie *Faëthón*, která se snad konečně již přece stane přístupna v opožděném knižním vydání, vybízí k tomu, abychom se zamyslili nad některými zásadními otázkami dramatického stylu. Cítíme a řekli jsme to skoro souhlasně v kritikách, že báseň o Faëthontovi má útvar podstatně odlišný nejen od běžných kusů divadelních, nýbrž že i svým vlastním nervem je organisována jinak než drama, pokud tímto slovem rozumíme rozpor a náraz a přelom vůlí lidských. Této vznešené básni o osudu a božství chybějí, jak bylo formulováno, kořeny hrdinova lidství; jinde bylo vytčeno, že s Faëthontem nesoucítíme dosti vřele, protože není podrobněji vyloženo, proč trpí, čím trpí tento hoch; obdobně namítl v široce založené studii prof. Vodák, že dramatem v pravém slova smyslu stal by se tento mythos, kdyby ději byl předeslán nějaký vstupní akt. Toť také mé stanovisko. Akt ten by se patrně dál na zemi; snad na dvoře Epafově; snad bychom mohli býti zasvěceni do duše mladého buřiče, abychom jej poznali již připravena pro spojenectví s Prometheem i s ujařmenými giganty. Takovým způsobem dramatická symfonie či rhapsodie měla by své pozemské a přípravné zdůvodnění, tak by titulnímu hrdinovi byla zjednána možnost nejen gradace, ale vnitřního boje a vývoje, tak bylo by drama vneseno i do jeho vůle, do jeho ctižádosti. Ale to ovšem znamená přebásňovat zbásněné dílo a měnit hotový výtvor podle našeho vlastního snu — a já se přiznávám, že můj sen o antických polobozích i na ně se dívá spíš jako na lidi pozemského utrpení a »motýle zmatené«, než jako na jednosměrné titánské soupeře bohů olympských, mně Prometheus, k pozemské skále připoutaný, o utrpení svých lidských bratří přesvědčuje více než jásající jezdec, na kosmickém svém letu sežehnutý Diovým bleskem. Víc lidsky protrpěných muk — a heros dramatické kosmologie změnil by se mi v nositele dramatu, hloub zakořeněného v našem srdci, v naší pozemské bolesti. A přece ten, kdo se na každou původní hru dívá pod zorným úhlem celkového našeho básnického vývoje, spějícího podle naší víry k vysoké metě českého dramatu, vidí právě ve Faëthontovi, tak svérázném ve svém cítění i východisku, vyplnění velkého slibu: to pro intensitu jeho výrazu, pro dramatičnost jeho napětí a pro přísnou komposici jeho stavby. Neboť přiznejme si: kdyby bylo učiněno zadost našim předpokladům a požadavkům, s nimiž k dramatické této básni přistupujeme, pak by se celé dílo ve svém stylu od základů změnilo, pak by patrně ujmu vzalo také to, co Faëthontovi vykazuje tak výjimečné místo v naší dramatice, pak by se snad zeslabila jeho impetuosnost a zatemnil zlatý lesk, jímž hrají jeho scény, ať v paláci, ať v kosmu, ať v měsíčním třpytu.

Komposiční zákon, podle něhož Faëthón je stavěn, nezná úchylky. Jde, co se počtu veršů i přesnosti zvuků a ozvěn týče, až do mathematického výpočtu, je konstruován spíš podle pravidel básnictví než podle požadavků scénických, neboť jeviště, sebe styliso-

vanější, nemůže podati stejné přehlednosti a nevyžaduje také oné symetričnosti, jaká lahodí oku přezkoumávajícímu tištěný text. Jako se Theer začetl do svých starověkých autorů s takovou důkladností, že některá místa znějí jako úmyslná imitace těžké skladby klassické; jako zde i ve své lyrice rozkládá jevy, plasticky viděné, do takových detailů, že vzniká dojem jisté přebroušenosti, přeexponovanosti: tak i formální snaha, klassicky vzdělaná a přec odvážná i novotářská, je vyznačena pevnou vůlí a ukázňující exaktností, která přechází až do umíněností. Vnější znak, jímž se liší Faëthón od předchozí naší dramatiky, jest jeho metrum, které jest pojato — jako celá báseň — s vědomým úsilím o vytvoření čehosi nového, a řekněme hned, s úsilím revolučním. Je starou bolestí našeho dramatu, že nemá vlastního, odjinud nepřejatého verše. Hálkův, Zeyerův, Sládkův blanc vers je školen na Shakespearovi a má k němu přec tak daleko! je příliš uhlazen, strojený a nejednou papírový — ale myslím, že to mluví více proti praxi našich básníků než proti formě samotné, neboť iamb, je-li přizpůsoben českému zvuku, je-li prost výplní a uchovává-li si smysl pro nejdůležitější součást verše, pro rytmus vnitřní a pro caesuru, iamb podle mého přesvědčení u nás ani v lyrice ani v dramatu své úlohy nedohrál přes odsudky, jež nad ním ve starší i v novější době byly vynášeny! Ale je pochopitelné, že se jeho rytmus, jenž není rytmem našeho lidového básnictví, nahrazuje jinými výrazovými prostředky a že se hledá metrum, adekvátní našemu dramatickému cítění. Hilbert v Kolumbovi a již ve Falkenštejnovi, též jiní autoři, vracejí se k shakespearovské směsi prósy a verše, dávajíce na místech pohnutých, zvlášť v monolozích, konversaci přecházeti v mluvu rytmovanou. Lomův Vůdce je psán v lehkých, většinou daktylotrochejských kadencích, jimž na místech pointovaných i rým má dodati důrazu. Langer sestrojil si pro Svatého Václava nerýmovaný, caesurovaný šestistopý verš, který s alexandrinem má společné nebezpečí jednotvárnosti a bezbarvosti. Theer ve Faëthontu postupuje o krok dále nad verš své lyriky. A dochází k tomu, že svůj volný verš — zbavuje volnosti, že jej vtěsnává do nových, byť sebe míň akademických schemat. Jeho verš je pětiiktový; dbá — a v tom je jeho pádnost i větší jeho nebezpečí — přízvuku větného, jímž chce nahradit akcent slovní. Má snahu diferencovat mluvící osoby, a to zvlášť podle veršového závěru, pro nějž Theer již ve své lyrice (uvádím jeho Tragickou cestu) osvědčil sluch nad jiné zbystřený a zjemněný: Héliovy verše vyznívají vesměs dvojslabičně, čímž má být zdůrazněna veleba mluvy, Promethéovy verše končí se bez výjimky břitce, mužsky, vzdorně, v jednoveršových dialozích dbá se úzkostlivě toho, aby závěry si přesně odpovídaly; bouřlivé Faëthontovo mládí je naznačeno bezzákoností, s níž se střídají v jeho verších kadence mužské a ženské. To vše má svůj přesně vymyšlený theoretický základ, ale vůči praktickému provedení nezbavuji se zásadních námitek: Předně, slyšený Theerův dialog (nemluvím o partiích chóru) nemá v sobě té rytmické nutnosti, jejíž dojem je vzbuzován posloucháním rytmů, jakým naše ucho navyklo z anglického a řeckého dramatu; podle slyšeného slova jistě bych nerozdělil jeho veršů tak,

jak je vidím rozděleny v tištěném textu. Volný verš Claudelův na př. má zákon v lidském dechu: co patří do jednoho výkřiku, do jedné myšlenkové či zvukové vlny, to vyplní mu verš, jenž tedy může obsahovat zde jedinou slabiku, leží-li na ní důraz (O, Non a p.), tam celou rozvětvenou vazbu. Hojná enjambements Theerova naproti tomu porušují zásadu volnosti. »Vám věčným — čím jsme my smrtelní? Slunno a zřejmo vám co je, nám v temnosvit zahaleno, v tmavém víru naše hruď se mate; vám klidné hladiny hlád'.« Vypisuji, místo jiných, tyto tři verše; pochybuji, že by kdo hledal konec prvého po slovu »zřejmo« a že by uhodl, že slovo »víru« odděluje druhý od třetího verše. Při nejednom verši jen s jistou ochotou napočítám iktů právě pouze pět — ale chápu, že básník, jenž znova chtěl v naší poesii rozbit »kadlub formy«, potřebuje, zvlášť v dramatu, jistý zákon, jímž by spoutal, jímž by do schemat uvedl své rytmické bohatství; i ten, kdo, neobeznámen s úmyslem Theerova pětiiktového verše a nepouštěje se do theoretických rozkladů, naslouchá jeho mluvě, podivuje se překvapujícím pádnostem, nezvyklostem, nepravidelnostem, chiastickému uspořádání myšlenek a slov a jiným originálnostem Theerova vybroušeného slova i podmanivé síle jeho rytmu.

Značného obohacení doznává Theerův slovník. I jeho předností je určitost a pádnost. Také druhé dějství, v němž je tak blízké nebezpečí rhetoriky, uchovává si svou plnoobsažnou mluvu, vyjadřující odstíny citu a konkrétnost věcí viděných; jak propracovány a dějem naplněny jsou na př. chaotické výkřiky gigantů! Je zde i jinde ovšem napěchováno poněkud mnoho učených reminiscencí a narážek, je zřejmo, že vedle mistrů antiky i kompendia realií byla autorovi inspirací, ale i takové, s vlastním dějem přímo nesouvisící rysy mythické podmiňují přesvědčivost zhuštěných těch bájeslovných vět a scén. Vedle antiky (Aischylos, Hesiod), vedle pozdějšího klassicismu a vedle inspirace hudební (Beethoven!) dlužno průpravu Theerova výrazu hledati u některých autorů moderních, mně zaznívá nejenom z některých pasáží, ale i z dionyského pathosu vesmírového děje dithyrambický Nietzsche — a Nietzsche, myslím, měl by radost z tohoto Faëthonta. Při rozboru obrazů, vzatých v krásném antickém smyslu tu z úkonů všedního dne, z kovářství a jízdárny, tu ze zoologie a přírody vůbec, tu z vysokých představ nebe a hvězd, bylo by nutno metafory a tropy tragedie — a v jejím stylu se střídá obraz za obrazem — pojmouti s širšího hlediska Theerovy poesie vůbec; poznala by se pak nejen tvořivost jeho obrazivého zraku, ale i komposiční zákon jeho personifikací a paralel, poznalo by se, jakou úlohu hraje u něho brachylogie slova, eliptičnost výrazu, dramatičnost pohledu. »Jako racka vlny, nese mne korba v poskoku«: co odvážného, zálibného, karakteristického je vměstnáno do této věty, kterou vybírám za zvlášť příznačný příklad Theerovy obrazné mluvy! Anebo: jak se stupňují v poslední Klymenině strofě urážky nevšímavého boha až k závěrnému výkřiku »zbabělý hade!«. A jak se zpřítomní odlehlá antika užitím několika vybraných obrazů a slov z bližšího patheticého světa, jako »perunovládný« nebo »vladyka« Zevs, a jak lidsky působí diminutiva, v několika okamžicích volená Faëthontem!

Že myšlenkově souvisí Theerova skladba s hnutím soudobého idealismu, strhujícího pouta s lidské vůle a brojícího proti zákonu determinace, netřeba dokládat; vzepření se proti božskému a světovému řádu mělo své předchůdce nejen v t. zv. prometheovství, ale i v motivech a problémech, jež zveme faustovskými a jež nám splývají s upomínkou na velkého křisitele Hellady; i filosofie závěru sama je faustovská: vůle »dobrým být, byť i, slepé, hřešily skutky«, toť ona vůle, pro niž občanský hříšník, bezbožník a svůdce došel mystického vykoupení — »wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen«, jak formuloval Goethe. Již to, že při snaze o vyčerpání slovního a myšlenkového pokladu Theerovy básně jsme nuceni pohlížeti se po velkých příkladech a po paralelách drahými jmény literatury, utvrzuje nás v lásce k tomuto dílu, jímž naše dramatika po drahné době zase splácí dluh vznešenému námětu antiky, osudu a bohů.

Hanuš Sýkora:

Moment národnostní v dějinách sčítání.

(Dokončení.)

Roku 1781 zrušil *Josef II.* dosavadní způsob sčítání obyvatelstva úplně a nařídil, aby se pouze prováděla každoročně v měsících březnu, dubnu a květnu revise dosavadních resultátů. Pozdější změny týkaly se ponejvíce sčítacích obvodů a jiných formálních okolností. Teprve roku 1804 provedeny rozsáhlé změny meritorní, jichž účel je však zase čistě vojenský, kdežto pro demografii a demologii jsou bezvýznamné. V červenci roku 1829 nařízeno nové sčítání — vlastně generální revise jeho — výsledky pak měly býti zrevidovány každého třetího roku ve spojení s revisí domobrany.

V oněch provinciích, kde nebylo sčítání lidu spojeno v takové míře s interesy vojenskými a prováděno také bez účasti orgánů vojenských, platila zvláštní nařízení, směřující k hlubšímu vystižení momentů demografických. Platí to jak pro království Lombardsko-benátské, tak i pro Uhry a Sedmihrady. Všude však se rovněž zanedbává otázka po národnosti obyvatelstva, ačkoliv idea nacionální vystupuje tu se značnou intensitou.

Jako ironie proto působí, když nařízením ze dne 3. listopadu 1814 učiněna *po prvé u nás otázka po národnosti obyvatelstva* a sice pro vojenskou hranici.[1]) Památné to nařízení dvorní rady vojenské chtělo »seznámiti státní správu s počtem tamějšího obyvatelstva dle jeho nejdůležitějších přirozených, občanských a ökonomických poměrů jednotlivě i v celku a tím umožniti, aby při všech opatřeních, jež znalosti poměrů oněch vyžadují, postupováno býti mohlo«. Sčítání mělo se díti každých 5 let. Sčítací formuláře mají 14 rubrik, z nichž třináctá týká se »klasifikace domácího obyvatelstva«. K rubrice této

---

[1]) *F. Hübler:* Militär-Oekonomie-System der kaiserlichen königlichen österreichischen Armee (Vídeň 1820).

se pak poznamenává a vysvětluje. »Za Slovany nutno považovati všechny k tomuto hlavnímu kmeni náležející národy bez rozdílu, nazývají-li se Chorvaty, Srby nebo Illyry atd., k Valachům pak nutno počítati jen ty, kteří skutečně tomuto národnímu kmeni přináleží a také valašsky mluví, nikoli však ony, kteří v mnohých krajinách, zvláště v Slavonii a Chorvatsku Valachy se nazývají, kdežto ve skutečnosti jsou čistí Slované nesjednocené víry«. Tato rubrika národnostní rozeznává pak těchto pět národností: Slovany, Valachy, Uhry, Němce a »ostatní«.

Na základě tohoto nařízení bylo pak na podzim roku 1816 začato[1]) s konskripcí obyvatelstva vojenské hranice dle národnosti a ostatních momentů demografických.

Zajímavým pokusem národnostní statistiky z prvé polovice minulého století je práce *Haeuflerova*[2]) z roku 1846. Nelze tu mluviti o sčítání obyvatelstva v nynější formě a způsobu, přece však máme tu před sebou číselný obraz národnostních poměrů let čtyřicátých. Autor napovídá ve slovním doprovodu ke své národnostní mapě Rakouska, že mu za základ práce jeho sloužila slovanská mapa *Šafaříkova* a německá *Bernardiho.* Vedle toho použil výsledků celé řady statistických prací soukromých i úředních, hledě všude »nesrovnalosti vymýtiti a nesprávnosti opraviti«. Národopisný přehled k slovnímu textu připojený, je pak vlastní statistický obraz národnostních poměrů tehdejší doby.

Ve stopách *Haueflerových* šel pak *Feil,* jenž použil zejména pro Dolní Rakousy s prospěchem výsledků historického badání, ve zprávách vídeňské Akademie uveřejněných.

Mezníkem v dějinách národnostní statistiky zůstane však na vždy rozsáhlá práce základního významu, kterou roku 1846 začal a roku 1855 dokončil tehdejší ředitel administrativní statistiky (dnešní Centrální statistické komise) *Karel Czoernig.* Jak sám vypravuje[3]), zabýval se hned od svého povolání v čelo tohoto úřadu (roku 1841) myšlenkou ethnografické či národnostní mapy říše rakouské a stěžuje si, že státní správa nevěnovala dosud tomuto předmětu žádné péče, zatím co věda ethnografická byla teprve v plénkách. Slavnou výjimku činil dle *Czoerniga* jedině slovanský učenec *Šafařík,* jenž dal *Czoernigovi* své materiálie úplně k disposici. Tyto materiálie obsahovaly přesné údaje o bydlištích kmenů slovanských v Rakousku a byly tak znamenité, že *Czoernig* vychvaluje *Šafaříka:* »Sotva kdy se stalo, že jeden jediný učenec, i když měl spojení a styky sebe větší, mohl podati na poli tak ohromném zprávy tak přesné!« Zprávy *Šafaříkovy* sloužily za podklad a srovnání onoho rozsáhlého šetření sčítacího, jež bylo nařízeno na popud *Czoernigův* a vyžadovalo času mnoha let a práce celého správního aparátu státního. Všem administrativním úřadům rozeslány byly roku 1846 sčítací formuláře a

---

1) Bližší: *C. B. v. Hietzinger*: Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums (Vídeň, 1817).

2) *J. V. Haeufler:* Sprachenkarte der österreichischen Monarchie sammt erklärender Übersicht (Pešt, 1846).

3) *Karl von Czoernig:* Ethnografie der oesterreichischen Monarchie (Vídeň, 1857).

instrukce a na základě jejich provedeno bylo první důkladné šetření národnostní u nás. Je to *v historii sčítání obyvatelského případ jediný a nejpamátnější, protože se tu děje operace sčítací jedině a výhradně za účelem vyšetření momentu národnostního.* Nehledě k ojedinělým pokusům soukromým i místním není nikde a nikdy příkladu podobného.

Ze sčítání tohoto vyjmuty byly Uhry, protože, jak praví *Czoernig*, »tehdejší poměry toho nedovolovaly« a »národnosti byly v uherských zemích hustě promíšeny«. Ostatně »i v jiných zemích se smíšeným obyvatelstvem nezůstalo šetření zejména u orgánů, podřízených patrimoniálním panstvím, nedotčeno vlivy doby«, naříká si zmíněný autor dále. V Uhrách vypomohl si však schematismy katolického a z části i protestantského duchovenstva.

Výsledky tohoto rozsáhlého šetření, zejména tam, kde si zprávy odporovaly, byly znovu a znovu revidovány, nota bene v jednotlivých případech zvláštními znalci přímo do místa vyslanými. Takovým způsobem vznikla korespondence a materiál ohromného rozsahu. Roku 1849 pokročila práce tak daleko, že mohla býti pořízena detailní mapa národnostní.[1]) Ale *Czoernigovi* nestačilo ani to a dal provésti další revisi materiálu, zejména pokud šlo o jednotlivé národnostní ostrovy a skupiny, a doplnil je pak výsledky sčítání z r. 1851. Tak získal si *Czoernig* ohromnou prací svojí velké zásluhy nejen o zachování vědeckého obrazu národnostních poměrů v prvé polovici minulého století v Rakousku, ale nepřímo i o práva těchto národností v životě veřejném, pokud to ovšem politické poměry tehdejší připouštěly.

Další sčítání obyvatelstva, při němž konstatován byl vedle ostatních momentů demografických i moment národnostní, konalo se roku 1850 v Uhrách. Dosavadní formuláře, jichž se užívalo v konskribovaných zemích, byly rozšířeny o rubriku v obci narozených a o rubriku národnosti. Každá domorodá osoba musila udati osobním a výslovným prohlášením národnost — u nezletilých byla směrodatna národnost rodičů. Stejný výnos byl vydán téhož roku pro Sedmihrady. Na rozdíl byla ve výnosu zemské vlády dalmatské z 25. října 1850 rubrika národnosti vypuštěna. Dělo se to vše dle politických potřeb; otázka národnosti ve sčítacích operacích u nás souvisí vůbec přímo s vývojem práva národnostního. *Gumplowicz*[2]) praví otevřeně, že zmíněná nařízení pro Uhry a Sedmihrady nebyla vydána z lásky k slovanským a nemadarským národnostem za Litavou, kdyžtě před Litavou pracovalo se k potlačení všeho slovanského, nýbrž čistě jen z politických příčin: posíliti nemaďarské národnosti na úkor nepříjemných tehdy Maďarů.

Jenom politickými událostmi po roce 1848 a zesílením absolutismu a centralismu lze si dále vysvětliti, že v novém zákoně o sčítání lidu z 23. března 1857 byla rubrika národnosti z archů vypuštěna. *Schimmer*[3]) prozrazuje sice, že už v poradách statistické komise o provedení sčítání roku 1857 a o formulářích, jež za tím

---

[1]) *Karl v. Czoernig:* Über die Ethnographie Österreichs (Vídeň, 1858).
[2]) *Gumplowicz Ludwig:* Das Recht der Nationalitäten (Inšpruk, 1879).
[3]) *G. A. Schimmer:* Gedanken über die Durchführung der nächsten Volkszählung in Österreich (Statistische Monatschrift, Vídeň, 1878).

účelem měly býti vydány, navrženo bylo vyšetřování řeči obyvatelstva, jelikož tento moment je prý »jmenovitě v mnohojazyčném státě, jako je Rakousko, veliké důležitosti«; nedošlo prý však k tomu pro otázku »národnosti« a na návrh *Fickerův*, aby od vyšetřování národnosti obyvatelstva bylo upuštěno, nanejvýš eventuelně aby byla učiněna otázka po řeči mateřské, kterou se mluví v kruhu rodinném. *Ficker*[1]) však sám svaluje vinu na politické poměry u nás, kde zákonodárství v tomto směru bylo v letech těch zastaralé, spočívajíc na dávných nařízeních, kdežto všude jinde (zejména v Belgii) byly na tomto poli učiněny značné pokroky. Aby tedy byla zjednána báse pro reformu rakouského zákonodárství sčítacího, byli zavoláni koncem roku 1855 všichni přednostové zemských centrálních úřadů k poradě do ministerstva vnitra, aby podali svá dobrozdání. Politické poměry toho roku byly zajisté takové, že v otázce národnosti nebo řeči mateřské nemohl býti učiněn žádný jiný návrh, než aby podobná otázka nebyla vůbec položena. To se také skutečně stalo — a právem poznamenává k tomu *Gumplowicz*, že k tomuto neblahému kroku vedl »nedostatek vědeckých kriterií pro určení národnosti a politické tendence a vášně dne . . .«. Proto nezůstal nám zachován obraz národnostních poměrů roku 1857 a kdyby nebylo samostatné práce *Fickerovy*, jenž jako nástupce *Czoernigův* snažil se jíti v jeho šlépějích, neměli bychom pro rok 1857 (ani pro následující sčítání z roku 1869) žádných zpráv o národnosti obyvatelstva u nás.

Nelze se tedy diviti, když zákon, za takových poměrů sdělaný, ukázal velmi záhy své vady a nedostatky. Proto v letech šedesátých zřízená Statistická centrální komise začala se ihned zabývati podstatnou reformou rakouského zákonodárství sčítacího a vypracovala po dlouhých a důkladných poradách v červenci roku 1867 nový návrh zákona o sčítání lidu a předložila jej ministerstvu vnitra. Statistická komise vyslovila se pro rubriku národnosti respektive »řeči, kterou se obyčejně v rodině mluví, jelikož ve státě, jehož dějiny a světové postavení souvisí co nejúžeji s ethnografickým jeho rozdělením a přesná znalost tohoto národnostního složení je pro státní správu a stejně pro vědu nepostradatelná«. Bouřlivá hnutí národů v těchto dobách nezdála se však provedení takového šetření příznivá — tak se aspoň omlouvá *Ficker*. Ačkoliv pak v politických poměrech nastaly u nás záhy veliké změny a převraty a ačkoliv německý učenec *Böckh*[2]) vystoupil roku 1866 vášnivě pro vyšetřování národnosti při statistických operacích úředních, přece nebylo ani do nového zákona ze dne 29. března 1869 pojato ustanovení o vyšetřování národnosti a nezařaděna tudíž rubrika národnosti do sčítacích formulářů. Podle *Fickera*[3]) nepřišel ještě roku 1869 okamžik pro

---

[1]) *Adolf Ficker:* Ein weiterer Beitrag zur Organisierung der nächsten Volkszählung in Oesterreich (ibidem).

[2]) *Böckh Richard:* Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität (Zeitschrift für Völkerpsychologie und Staatswissenschaft, Berlín, 1866).

[3]) *Adolf Ficker:* Gutachten über die Constatierung der Nationalitäts- und Sprach-verhältnisse einer Bevölkerung (Vídeň, 1874).

provedení šetření, jehož »povaha může býti snadno porušena subjektivním stanoviskem sčítaného a sčítajícího«. Na druhé straně napravil *Ficker* svoji chybu aspoň tím, že (podobně jako roku 1857) i pro rok 1869 srovnal materiál statistický podle momentu národnostního a umožnil nám pohled do národnostních poměrů té doby aspoň částečně.[1])

Po roce 1869 šlo už vše u nás veseleji a šťastněji. *Böckh*[2]) sám vydal novou velkou obranu řeči mateřské a národnosti v operacích sčítacích, jež nezůstala bez silného vlivu na vědecký svět. *Gumplowicz* sice podezírá *Böckha*, že jeho zápal pro otázku národnosti ve sčítání pramenil vlastně ve snaze po uznání německé národnosti Elsasanů ve Francii, protože dle prohlášení ředitele francouzské úřední statistiky *Legyota* (na kongresu v Londýně roku 1860) »nelze uvnitř hranic Francie uznati žádnou než francouzskou národnost« — (ostatně mluví o tom *Böckh* sám ve své knize na několika místech otevřeně). Ale to vše nemůže měniti ničeho na poznání, že *Böckhovo* zanícení pro vyšetřování národnosti a pro zachování a pěstění její nezůstalo bez rozhodného vlivu na vědu i praktickou statistiku.

Rozhodnou řečí promluvil však v této otázce statistický kongres petrohradský roku 1872. Otázkou sčítání obyvatelstva zabývala se sice už celá řada statistických a demografických kongresů před tím (tak v Brusselu, Paříži, Londýně, Berlíně a Florencii), ale definitivně rozřešena byla teprve zde. Ve schůzi kongresu dne 16. srpna 1872 schválena byla zpráva 1. sekce, podaná *Bodenheimerem*, tohoto znění: Podstatnými (essentiels) momenty sčítání obyvatelského jsou: *a*) jméno a příjmení, *b*) pohlaví, *c*) stáří, *d*) poměr k hlavě rodiny či přednostovi domácnosti, *e*) stav občanský, *f*) povolání či zaměstnání, *g*) náboženství, *h*) řeč (la langue parlée), *i*) znalost čtení a psaní, *h*) původ, místo narození, státní příslušnost, *k*) bydliště a způsob bydlení, *l*) slepota, hluchota, němota, blbost a kretenismus, duševní choroby.

Tímto usnesením petrohradského kongresu zlomeny byly konečně všechny překážky, jež se stavěly zařazení rubriky národnosti do sčítacích archů v cestu — a skoro všude v Evropě slavila rubrika tato vítězství nad politickými poměry a okolnostmi. Proto už šest let po kongresu petrohradském zvěstoval u nás *Schimmer*, že při nejbližším sčítání lidu v Rakousku koncem roku 1880 bude vyšetřována »řeč mateřská nebo rodinná«, utěšuje se při tom naivně, že »nějaké tendenční záznamy, jaké se mohly vyskytovati ještě před 10ti nebo 20ti roky, budou nyní jen velmi řídké (!)«. Tím, že nebude vyšetřována národnost, nýbrž jen řeč, v kruhu rodinném obvyklá, bude prý vzat tomuto šetření ráz »provokační«, zvláště když (prý) podobné vyšetřování řeči provádí se v Rakousku i Uhrách na všech školách od obecných až do vysokých s resultátem úplně uspokojujícím už dlouhou řadu let.

---

[1]) *Týž:* Wirksamkeit der k. k. Statistischen Central-Commission für Österreich 1872—1876 (Vídeň, 1876).

[2]) *Richard Böckh:* Der Deutschen Volkszahl und Sprachgebiet in den europäischen Staaten (Berlín, 1869).

Ve smyslu usnesení petrohradského kongresu navrhla skutečně Centrální statistická komise, aby do formulářů sčítacích byla zařazena rubrika řeči »rodinné«.[1]) Ministr vnitra *Taaffe* zavedl však nařízením ze dne 6. srpna 1880 pověstnou řeč »obcovací«, čímž vítězství rubriky národnostní nad politickými poměry bylo zase značně oslabeno. Nešťastná ta obcovací řeč zůstala pak v platnosti až na naše dny a způsobila mnoho zmatků politických i vědeckých.

Už roku 1887 stěžoval si statistik vídeňské obce *Sedlaczek*[2]), že rubrika řeči obcovací způsobila nesrovnalosti a obtíže přečetné. Jelikož je »ve Vídni řečí soudů a politických úřadů, učilišť a škol, v divadle a v celém obchodním životě výhradně němčina, vedla otázka po řeči obcovací k mylnému a libovolnému výkladu.« Proto (prý) je nutno, aby každý přijímal úřední zprávy tyto kriticky a »měl nepřesnost vyšetřování národnosti na paměti«. Stejné pochybnosti vyslovil později rovněž vídeňský statistik *Wittelshöfer*[3]), jenž se domnívá opět dobromyslně, že v budoucnosti udá každý jako řeč obcovací tu, která odpovídá jeho národnosti. Že měl sám prof. *Rauchberg*[4]) roku 1895 a ještě později proti řeči obcovací mnoho námitek vědeckých, bylo poznamenáno správně už *Živanským*[5]), *Neklanem*[6]) a j.

Z posledních dnů zajímavy jsou pak zvláště dva hlasy: Městského rady brněnského dra *Feitha*[7]) a magistrátního statistika tamtéž *Weithofera* v publikaci výsledků sčítacích v Brně z roku 1910 — a městského statistika vídeňského dra *Delannoy*[8]) ve zprávě o sčítání obyvatelstva ve Vídni z téhož roku. První poznamenává výslovně, že »pojem řeči obcovací není určitý, nýbrž mnohoznačný« a proto »se snaží každý přednosta domácnosti zabarviti tuto rubriku svým stranicko-politickým přesvědčením a mocí nutiti podřízené osoby, aby rubriku vyplnily dle jeho přání«. Bez obalu prohlašuje dále, že »nemalá řada vyskytla se případů, kdy pod tlakem poměrů byla učiněna udání nesprávná, takže je nutno přijímati tyto výsledky cum grano salis«. Sekretář *Weithofer* konstatuje v důsledku toho lakonicky, že »řeč obcovací není totožná s národností«.

Stejně žalostnou řečí mluví i statistik vídeňský, jenž jinak stojí v čele nacionální politiky ve Vídni. *Delannoy* prohlašuje přímo, že

---

[1]) *G. A. Schimmer:* Die Volkszählung nach dem Stande vom 31. Dezember 1880 in Oesterreich (Statistische Monatschrift, Vídeň, 1880).

[2]) *Dr. St. Sedlaczek:* Wien. Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1880 (Vídeň, 1887).

[3]) *Otto Wittelshöfer*: Politische und wirtschaftliche Gesichtspunkte in der österreichischen Nationalitätenfrage (Preussische Jahrbücher, Berlin, 1894).

[4]) *Heinrich Rauchberg:* Die Bevölkerung Österreichs 1890 (Vídeň; 1895). — Bevölkerungsstatistik (Handwörterbuch der Staatswissenschaften Lipsko, 1909).

[5]) Dr. *T. Živanský:* Národnostní statistika Rakousko-Uherska (Česká Politika I. Praha, 1906).

[6]) *Alexandr Neklan:* Boj zástupců našich proti »Umgangssprache« (Rozhledy, Praha, 1900).

[7]) Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Brünn (Brno, 1911).

[8]) *René M. Delannoy:* Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Wien (Statistische Monatschrift, Vídeň, 1912).

»data statistická o řeči obcovací jsou bez jakéhokoli podstatného významu«. Příčinu vidí správně v tom, že v Rakousku byla langue parlée zaměněna za řeč obcovací. Rozhořčeně odsuzuje takovou práci a proto prý »je nutno do budoucna uvážiti, zda pro tento resultát pochybné ceny má ulpěti na sčítání lidu odium politického zápasu ...« Také známý geograf vídeňský prof. *Krebs*[1]) opakuje znovu »velmi důrazné přání, se strany vědy geografické přečasto pronesené, aby se sčítání obyvatelstva nekonalo podle řeči obcovací, nýbrž podle národnosti. Ostatně národnostní matriky *Bernatzikovy*[2]) nejsou ničím jiným než výsledkem rozpaků, z těchto nesrovnalostí a zmatků vyplývajících.

Tak nejsme vlastně ani tam, kde byl už před 40 roky *Ficker*. Ten žádal roku 1874 pouze pro nejbližší sčítání přísné nařízení sčítacím komisařům a revisorům, aby se vystříhali všech nesprávností, doufaje bláhově, že »později, až vědomí velikého významu sčítání obyvatelského se zakoření, nebude třeba žádné zvláštní ochrany proti zneužití tohoto úřadu«. Tato spravedlivá naděje se neuskutečnila, jak z dokladů hořejších je patrno.

Bylo by ještě možno promluviti několik slov o tom, je-li správné, vyšetřovati při sčítání obyvatelstva národnost nebo řeč mateřskou. V této otázce lze se jen přikloniti k názorům *Englische*, *Živanského* a j., kteří žádají řeč mateřskou. *Se stanoviska demologie je rozhodujícím momentem určitý stav v určité době. Řeč mateřská je určitá, přesně daná skutečnost. Sčítaný nemůže býti v pochybnostech. I když se snad vlivy assimilace ukáží eventuelně teprve v generaci následující, pro problém assimilace a přesné její pozorování je rozhodně spolehlivější a objektivně jasnější šetření dle řeči mateřské.* V územích pak smíšených nemůže řeč mateřská působiti tolik obtíží jako otázka po národnosti, poněvadž u zaměstnaného nevyžaduje doznání pravdy tolik odvahy a u zaměstnavatele rozhodnější je naděje v assimilaci budoucí.

Konečně dlužno upozorniti, že všude ve školství vyšetřuje se dávno řeč mateřská, takže by tím jednotnost vědecké práce i praktické správy jen získala.

Dr. *Antonín Kolář:*

Technika a vědy mathematicko-přírodní ve starověku.

O starověkou techniku staraly se až do nedávna málo nejen širší kruhy vzdělaného obecenstva, nýbrž i kruhy odborné. Jednou z příčin toho ovšem jest, že výsledky práce starověkého člověka v ostatních oborech jeho duševní činnosti zastínily, k čemu dospěl v technice, snad jen proto, že tyto výtvory podlehly dříve a snáze zkáze než památky písemnictví jen z části odborného, většinou pak krás-

[1]) Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft (Vídeň, 1913).
[2]) *Bernatzik Edmund:* Über nationale Matriken (Vídeň, 1910).

ného, v nichž se duch starověkého člověka a jeho život obrážejí příliš jednostranně. Ale to není příčina hlavní. Hlavní příčinou neznalosti starověké techniky byla nevšímavost odborných kruhů ke skutečnému, pravému životu starověkého člověka. Obhájci starověku a studií humanistických kladli přílišný důraz na antický formalismus a idealismus, viděli v Řecích a Římanech vzory dokonalosti, jež nám mají zářiti před očima, pokládali starověk za cosi lepšího, než jest doba naše, nedbajíce pravého života starověkých lidí, poněvadž by byli viděli též jeho stinné stránky, jež byly jejich ideálnímu pojetí antiky nepohodlné. Jejich odpůrci naproti tomu jsouce opojeni novodobou osvětou, stojící na základech věd mathematicko-přírodních a vynálezů technických, podceňovali antický formalismus a idealismus, přeceňovaný stranou protivnou, a dovedli pochopiti skutečný život starověkých lidí ještě méně. Ale dnes má se věc již jinak. Čím hojnější a rozmanitější jsou prameny pro poznání antiky, tím určitěji a jasněji vyvstává nám obraz jejího života a tím více uplatňuje se názor, že starověk nečiní výjimky od zákona, jenž vládne v dějinách lidstva, že totiž duch lidský jest v podstatě stále týž, že dějiny lidstva jsou nepřetržitým zápasem mezi dobrem a zlem, v němž duch brzy se povznáší k ideálním výšinám dobra a krásna, brzy zase klesá do propasti zla a ošklivosti. Pouze vnější projevy tohoto zápasu jsou v různých dobách různé. Člověk starověký nebyl více než pouhý člověk právě tak jako člověk doby nové a proto jest nám bližší a milejší než byl dříve. Tak lepším poznáním antického života překlenuje se propast mezi klassicismem a realismem, poněvadž jedině správným poznáním mizí odpor, zakládající se na nevědomosti. Tomuto účelu jsou určeny i tyto řádky.

Starověká technika nejen se nemůže měřiti s technikou novodobou, nýbrž, jak jsme řekli, nestojí ani na takové výši, na jaké by měla býti vzhledem k vynikajícím výsledkům, jimiž se honosí starověk v jiných oborech činnosti duševní. Příčinou toho není neschopnost starověkého člověka, nedostatek tvůrčí síly v tomto odvětví. To vyplývá nejzřejměji z toho, že theoretický podklad techniky, poznatky mathematické a fysické, jichž praktickým užitím jsou technické vynálezy, byl tak dokonalý, že v mathematicko-přírodních vědách, jež na počátku novověku počaly na něm opět býti budovány, nastal netušený rozmach. Zvláště m a t h e m a t i k a dospěla za doby alexandrijské takové výše, jaké dosáhla zase až v 16. stol. Jedině rozkvětu mathematiky ve starověku může děkovati mathematika nové doby, že se stala dokonce podkladem, na němž byla vybudována deduktivní filosofie na evropské pevnině (Descartes, Spinoza, Leibnic). Zakladateli mathematiky jako vědy jsou přívrženci školy Pythagorovy, od nichž pochází i název této vědy. Egypťané, učitelé Řeků v tomto oboru, neznali ještě vědecké mathematiky. Pythagorovci řešili již problém kvadratury kruhu a znali veličiny irrationální. Ve svém rychlém rozvoji narazila mathematika již v 5. stol. př. Kr. na tři problémy: kvadraturu kruhu, zdvojení krychle a rozdělení úhlu na tři díly (quadratura circuli, duplicatio cubi a trisectio anguli). Ze snahy o rozřešení těchto problémů vznikla neelementární geometrie.

Jsou to zejména tři hvězdy, jež září na nebi starověké mathematiky: Eukleides z Gely nebo z Tyru (ve 3. stol. př. Kr.), duch receptivní, jenž ve svém nejslavnějším díle, Stoicheích (Elementa) ve 13 kn., shrnul soustavně dosavadní výsledky v oboru geometrie, zvláště planimetrie a stereometrie, Archimedes ze Syrakus (287—212 př. Kr.), nejduchaplnější mathematik starověku vůbec, slavný fysik a vynálezce, z jehož vědeckých prací zasluhují zvláště zmínky spisy O kouli a válci, O konoidech a sfaeroidech a O plovoucích tělesech, kterýmžto spisem se stal zakladatelem hydrostatiky, v optice původce učení o lomu a odrazu světla, a Apollonius z Perge (z 3. stol. př. Kr.), skladatel slavného díla v kuželosečkách (*Κωνικὰ στοιχεῖα* v 8 kn.), jež teprve od něho mají svá dnešní jména.

O vysokém stupni mathematiky svědčí též pozoruhodné výsledky hvězdářství, jichž nelze si mysliti bez rozkvětu mathematiky. Již škola Pythagorova má veliký význam ve hvězdářství; znala zvěrokruh a sklon ekliptiky. Ekfantos učil, že se země otáčí kolem své osy, Herakleides z Pontu (ze 4. stol. př. Kr.) a Seleukos (okolo r. 150 př. Kr.), jenž znal též vliv měsíce na příliv a odliv, hlásali proti Aristotelovi nekonečnost všehomíra a nekonečné množství světů; onen tvrdil též, že oběžnice Hermes a Afrodite (Merkur a Venuše) pohybují se kolem slunce, domnívaje se arci mylně, že slunce s ostatními oběžnicemi otáčí se kolem země. Nejpřesnějším hvězdářem starověku byl Hipparchos z Nikaie v Bithynii (160 až 120 př. Kr.), jenž vybudoval soustavně trigonometrii jako pomocnou vědu hvězdářství a vypočítal jí paralaxu slunce a jeho vzdálenost od země (1200 zemských poloměrů). Vedle Eudoxa z Knidu (vrstevníka Platonova), jediného empirického badatele ve škole Platonově, jež empirií jinak pohrdala, a zakladatele mathematického hvězdářství, a Klaudia Ptolemaia sestavil též seznam hvězd (1080). Pozoru nejhodnější však jest, že již starověk měl svého Koperníka v Aristarchovi ze Samu (kolem r. 250 př. Kr.), jenž první a jediný hlásal názor sluncestředný, tvrdě, že země a všechny oběžnice pohybují se kolem slunce jako svého středu. Bohužel až na jediného Seleuka zavrhli všichni ostatní hvězdáři starověku tento jeho názor, jenž čekal skoro 2000 let na své uznání, a po celý starověk byl uznáván za správný aristotelsko-ptolemajský názor zeměstředný, vytvořený Aristotelem a doplněný a prohloubený slavným hvězdářem a zeměpiscem Klaudiem Ptolemaiem (z 2. stol. po Kr.), jehož hvězdářské dílo ve 13 kn., *Σύνταξις τῆς ἀστρονομίας*, známé z arabského překladu pode jménem Almagest, působilo ve hvězdářství skoro půldruhého tisíce let. Též mathematický zeměpis, jehož zakladatelem byl Eratosthenes z Kyreny (kolem r. 276—194 př. Kr.), stál v době alexandrijské na značné výši. Erasthenes vypočítal ve svém zeměpisném spise Geografika ve 3 kn. mezi jiným též objem zeměkoule, a to s uznání hodnou přibližností na 46.750 km (250.000 stadií), poněvadž rovník zemský měří 40070·37 km. O stavu mathematiky za doby jejího největšího rozkvětu v době alexandrijské, za níž se dostavil neobyčejný rozvoj práce vědecké vůbec, čímž tato doba, obyčejně podceňovaná, zajistila si trvalý význam v dějinách

lidstva, jsme poučeni dobře, mnohem lépe než o stavu vědy lékařské. Poměr mezi oběma vědami jest po té stránce právě opačný. Mathematická literatura doby předešlé se totiž ztratila skoro celá, kdežto hlavní díla mathematická z doby alexandrijské se zachovala, takže mohlo býti na počátku novověku na nich dále budováno. Naproti tomu co se týče lékařství zachovaly se nám méně cenné spisy z doby starší, tak zvaná literatura hippokratovská (celkem 72 spisy), obsahující mimo pravé spisy lékaře Hippokrata z Kou (z 5. stol. př. Kr.), z větší části též pojednání jiných neznámých lékařů, kdežto neobyčejně cenná lékařská literatura z doby alexandrijské se ztratila. To byla pro vědu lékařskou veliká ztráta, poněvadž, když v nové době nastal opět její rozkvět, bylo třeba dospívati znova k mnohým poznatkům, jež byly známy již lékařům doby alexandrijské. Z nich nejslavnější jsou Herofilos a Erasistratos (kolem r. 280 př. Kr.), onen proslavený pracemi o povaze a významu nervů a anatomickými studiemi o oku, játrech, pohlavních údech a mozku, tento jako tvůrce pathologické anatomie a výborný chirurg, jenž rozeznával nervy sensitivní a motorické a podal první zevrubný anatomický popis srdce a mozkových závitů, jichž význam pro člověka správně poznal. Ztráta všech těchto původních spisů svědčí o malém duševním rozhledu lékařů pozdního starověku, kteří se spokojili souhrnem všech dosavadních vědomostí vědy lékařské, jejž podávaly spisy Claudia Galena (129—200 po Kr.), jež ovládaly vědu lékařskou až do doby renaissanční jako Ptolemaiův Almagest hvězdářství.

S lékařstvím jest v úzkém styku přírodopis, zejména rostlinopis. Ten byl pro důležitost v praksi lékařské ze všech oborů věd přírodních pěstován nejvíce, zvláště za doby římské. Výborný obrázkový bylinář s farmakologickým textem sestavil Krateuas, osobní lékař Mithradatův. Podobně Dioskorides (v 1. stol. po Kr.) napsal farmakologické dílo, zvláště o lékařských bylinách, jež bylo ve středověku tak oblíbeno, že zastavilo všechen pokrok vědecký v tomto oboru, takže bylo třeba mocného rozmachu rostlinopisu v 15. stol., aby se postoupilo nad oněch šest set známých rostlin, Dioskoridem popsaných. Jinak byly přírodní vědy pěstovány celkem málo. Byla to zvláště peripatetická škola Aristotelova, vynikající tehdy vzácným smyslem pro poznání zkušenostní, jež soustavně pěstovala zejména živočichopis a rostlinopis (Theofrastos). Sám Aristoteles, vynikající badatel v oboru popisné přírodovědy a biologie, může býti pokládán za tvůrce vědecké zoologie a srovnávací anatomie. Že přírodovědecká práce Řeků, zvláště v živočichopise a nerostopise, nedosahuje svým významem věd exaktních, vysvětluje se zvláštností řecké povahy, totiž jejím rationalismem. Člověk řecký jest sice založen naturalisticky, lne ku přírodě a k životu vezdejšímu, ale klade poznání rozumové nad poznání smyslové. Jeho vědecká práce jest rázu spekulativního, theoretického a proto vyniká ve filosofii a v mathematice, kdežto ve vědách přírodních, jež se nemohou obejíti bez mravenčí práce zkušenostní a bez pokusu, nemůže dojíti stejně znamenitých výsledků, poněvadž nemá náležitého smyslu pro poznání zkušenostní a pro pokus. Řek jest silnější v theorii než v praksi. A tím jsme

u jedné z příčin, proč starověk nemůže se měřiti v technice s dobou novou.

Starověká technika jest totiž až na chemii, jež vznikla na půdě egyptské a k níž Řekové a Římané mnoho ze svého nepřipojili, výsledkem práce řeckého ducha, a to, pokud se týče vědeckého podkladu, zcela, v praksi pak z největší části. Římané vynikali sice duchem praktickým nad Řeky, byli znamenitými staviteli vodovodů a silnic, ale ve všech odvětvích technických byli jen více nebo méně učelivými žáky svých učitelů Řeků, kteří jedině jsou geniálními vynálezci na tomto poli. Římané nejen nevytvořili nic samostatného, nýbrž i mnoho zapomněli, a to proto, že neměli vědeckého podkladu. Není hned tak příkladu v dějinách lidstva, aby národ, jenž si podmanil téměř celý tehdy známý svět a jenž hrál tak významnou úlohu, po celou dlouhou dobu svého života projevoval s takovou vytrvalostí naprostou neschopnost vědecké práce v oboru věd mathematicko-přírodních jako právě Římané. Nejhlouběji stáli ve vědách odborných v mathematice a ve hvězdářství. Nejlepší, čeho poskytlo římské písemnictví odborným vědám, jest zachovaná lékařská část encyklopaedie Cornelia Celsa z 1. stol. po Kr., jenž sice není odborníkem, ale podává jasně a srozumitelně své řecké vzory a zachránil leckterou cennou zprávu, zvláště o vynikající alexandrijské chirurgii.

Ale převaha rationalismu řeckého nad empirismem, přílišný sklon ducha řeckého k theoretisování na ujmu prakse, není hlavní příčinou, proč starověká technika byla měrou tak neobyčejnou předstižena technickými vynálezy doby nové. Příčina toho jest jiná, ještě hlubší, tkvící v samé podstatě starověku, jenž byl založen na jiných základech než novověk. Starověk jest totiž vybudován na základech aristokratického smýšlení tehdejší společnosti, jež jest opět podmíněno otroctvím. Společnost řecká i římská pohrdá tělesnou prací, zvláště sedavou, poněvadž prý ničí tělo a činí člověka neschopným spěti k ušlechtilejším cílům. Nejdemokratičtější státy starověku měly v sobě více aristokratismu než říše moderní, založené na základech aristokratických. Občana svobodného jest práce tělesná nedůstojna. Jest zajímavo, že lékař jest pouhý potulný demiurgos (řemeslník), jenž nepatří k vůdčím kruhům tehdejší společnosti. Nepatří k nim ani technický vynálezce, jehož práce jest podceňována a pomíjena mlčením. Tak zvané Laterculi Alexandrini, papyrový zlomek, uvádějí před výčtem sedmi divů světa jména sedmi slavných mechaniků, z nichž čtyři odjinud vůbec neznáme, tři pak jen velmi povrchně. Mezi nimi jest též Diades, žák Polyeida, jenž zhotovil králi Filippovi obléhací děla, hlavní inženýr, jenž řídil na výpravě Alexandrově obléhání města Tyru a jiných měst nepřátelských. Dějepisci o něm nic nevědí, ač na př. Arrianos (Anab. II 16—24) uvádí podrobnosti z obléhání Tyru a dokonce jméno vojína, jenž první vystoupil na hradby nepřátelského města. A přece byl tento Diades vynikajícím odborníkem, jenž napsal učebnici svého oboru, v níž popsal své vynálezy, jako pohyblivé obléhací věže, padací mosty, nové druhy bouracích beranů a jiné válečné stroje.

Starověk vyznačuje smíšená forma hospodářská, hospodářství domácí spojené s hospodářstvím městským a jeho dělbou práce, směnným obchodem, trhy, odběratelstvem a hospodářstvím peněžním. Ale hospodářství domácí přece jen převládá. Rodina neztratila ještě všech hospodářských úkolů, jež měla do té doby. Základem celého života hospodářského jest domácí výroba; starověká osvěta má ráz rolnický, libuje si v majetku půdy, o niž usiluje každý dům. Kdo toho majetku neměl, byl v postavení závislém a bez politické moci. Proto všechny boje politické usilují o získání půdy, t. j. o podmínku lepší domácí výroby. Města starověká nemají toho významu jako dnes, nejsou středisky průmyslu. Výjimku činí pouze několik velikých měst, jako na př. Alexandreia, jež byla průmyslovým městem v dnešním slova smyslu, kde pracoval kde kdo. Nositelem zámožnosti nebyl pohyblivý kapitál, nýbrž půda, jež poskytovala čest i politická práva. Starověk liší se podstatně od novověku tím, že v něm nebylo kapitalismu, jenž souvisí s průmyslem ve velkém. Kapitál neukládal se do průmyslu jako dnes, nýbrž hromadil se, poněvadž nebylo potřebí výroby ve velkém. Na místo novodobého průmyslu nastupuje obchod, přestávající ostatně na několika předmětech přepychových, nestydatá lichva (nejnižší míra úroková jest 12%) a vykořisťování podmaněných osad. To jsou zdroje starověkého kapitálu. Po stránce hospodářské nekončí se starověk římským císařstvím, nýbrž zahrnuje v sobě i osvětu národů východních a sahá až ke vzniku kapitalismu.

Poněvadž otroky stávali se pokoření nepřátelé právem válečným a občané ztrátou osobní svobody pro dluhy a poněvadž války byly takřka na denním pořádku, byl příliv otroků ve státech starověkých velmi veliký. Teprve v době císařství římského, kdy ubylo válek, počal vysýchati též zdroj otroků. Proto byl otrok pracovní silou, kterou bylo možno opatřiti si velmi lacino, a každá jen poněkud zámožnější rodina měla jich několik. V Egyptě na př. lepší domácnosti měly po jednom až čtyřech otrocích, což asi odpovídá dnešní spotřebě služebných. A tak otroci stačili, aby doma vyrobili aspoň nejpotřebnější věci pro domácnost, zvláště když potřeby starověké společnosti byly mnohem menší než společnosti dnešní. Ani přepych římský, jak ukázal Friedländer, nemůže se měřiti s přepychem novodobým. Velikou úlohu hrálo příznivé podnebí krajin v oblasti moře Středozemního. To mělo za následek jednoduchost šatu a obuvi, dovolovalo starověkému člověku, aby trávil většinu dne mimo dům, což mělo vliv na rozsáhlost a výzdobu příbytku, jenž byl u většiny lidí prostředně zámožných jen malých rozměrů a nábytkem jen skrovně vypraven. Rovněž hospodářských strojů nebylo potřebí. Lidstvo tehdejší netrpělo přelidněním; orné půdy bylo tolik, že nebylo třeba zvyšovati umělými prostředky její výnosnost. Řecko pro neúrodnost nebylo nikdy zemí rolnickou, tam bylo vždy třeba obilí dovážeti, a Italie, kde druhdy rolnictví bylo v hojné míře pěstováno, stala se výboji říše římské zemí latifundií, na nichž se nevyplácelo pěstovati obilí, poněvadž úrodné provincie, zejména Egypt, Sicilie a krajiny u Černého moře, byly s to, aby s dostatek zásobily obilím

a vůbec plodinami všeho druhu celou obrovskou říši, rozprostírající se ve třech dílech světa. Ani dopravních prostředků nebylo třeba v té míře jako dnes. Většina lidstva byla připoutána k místu svého pobytu a menšina lidí svobodných, kteří měli volnost pohybu, měla na své cesty dosti času. Nebylo chvatu jako dnes, poněvadž nebylo takové soutěže v každém oboru lidské činnosti, jež zároveň s větší pohyblivostí jest následkem rozšíření osobní svobody na každého jednotlivce.

Potřebné věci byly tedy vyráběny buď domácími otroky pro vlastní potřebu domácnosti nebo průmyslně na jedné straně samostatnými řemeslníky, na druhé straně otroky v továrnách, pokud byly zřizovány pro výrobu zboží ve velkém. A jako nebylo složitých poměrů, co se týče spotřeby starověké společnosti, ježto pro malou spotřebu oběh zboží byl jen nepatrný, tak byly jednoduché i prostředky této výroby. Otroků byl takový nadbytek, že nemohli býti všichni umístěni v podnicích, počtem celkem skrovných. Proto byli lacinou silou pracovní, které nebylo třeba podobně jako dosud v Číně nahrazovati prací strojovou, jak jest to nutno v dnešní době zvláště v Americe, kde jest nedostatek laciné pracovní síly lidské. Celkem však nebyla práce otroků levnější než práce lidí svobodných, poněvadž nebyla tak vydatná a v nemoci byl pán nucen o ně se starati. Zastávali tedy otroci v továrnách v nejedné příčině úkol našich strojů, čímž se stali spolu s okolnostmi již uvedenými též brzdou ve vývoji techniky.

Nemáme v úmyslu omlouvati špatné a nezdravé zjevy v starověkém životě společenském, ale přece pokládáme za nutné říci, že úkolem dějepisce není souditi, nýbrž pochopiti, což znamená odpustiti, smířiti se s tím stavem věcí, jaký jest. Marna jest totiž lidská snaha vyšinouti kolo dějin z jeho dráhy, vytčené týmiž záhadnými zákony přírodními, jimž podléhá nekonečný vesmír, jehož jest člověk přece také částí, a dáti mu jiný směr. Má-li však býti odsouzen starověk pro pohrdání prací tělesnou a pro otroctví, pak jest třeba odsouditi též osudná poblouzení věků pozdějších, výpravy křížové, upalování kacířů a mučení lidí pro víru, selskou porobu a americké otrokářství, poblouzení tím politování hodnější, že se jich dopouštělo lidstvo, jež mělo býti prodchnuto křesťanstvím, hlásajícím rovnost všech lidí a lásku k bližnímu. Nepokročili jsme ještě tak daleko, abychom měli právo odsuzovati starověk. Či snad dnes se již nikdo nevyhýbá tělesné práci a osobní svoboda zajišťuje každému jednotlivci uhájení existence v neúprosném zápase životním? Nečiní stále se vzmáhající soutěž a tovární práce v některých odvětvích průmyslových z lidí otroky tak ubohé, že by s nimi starověký otrok neměnil? Jest zajímavo, že v Egyptě, kde otroctví bylo omezeno jen na kruhy řeckořímské a na užívání soukromé, nehledě ovšem k průmyslové Alexandrei, žilo v bídě právě domorodé svobodné obyvatelstvo. V Řecku nevedlo se otrokům zle; v říši římské sice bylo jejich celkové postavení horší již proto, že Římané byli drsnější povahy, ale přece vedlo se zle pouze menšině otroků, pracujících za trest v dolech a stižených jinou úmornou prací, kdežto většina, zejména otroci za-

městnaní při polním hospodářství a v rodině svých pánů, žila v poměrech snesitelných, poněvadž jejich páni byli přece také lidé přístupní citu a ježto se nikdo nepřipravuje svévolně o svůj majetek, za nějž by byl nucen hledati náhrady.

Než vraťme se zase k vlastní věci! Přes to, že podmínky pro rozvoj techniky byly pro tehdejší způsob života nevalně příznivé, přece i starověk vykonal aspoň v některých odvětvích technických pozoruhodnou práci, jako na př. ve stavitelství, v jiných oborech pak aspoň tolik, kolik na tehdejší poměry stačilo, v jiných konečně aspoň zajímavé náběhy, jež sice nevybočovaly z mezí hříček, ale přece jsou důkazem, že i v těch odvětvích nebyl starověk nečinný.

Již osobnost Thaletova, s níž se setkáváme v 6. stol. př. Kr. jest zajímavým dokladem spojení theorie s praksí. Thales nebyl totiž jen mužem vědy, filosofem, mathematikem a hvězdářem, jenž dovedl předpověděti zatmění slunce (28./5. 585), nýbrž i mužem prakticky rozvažujícím, jenž předvídaje bohatou úrodu olivovou v Milétě, skoupil všechny lisy v městě a pronajímáním jich zbohatl. Byl však též inženýrem.[1]) Herodotos (I 75) nevěří sice pověsti, že jej Kroisos vyzval před bitvou na řece Halys, aby odvedl proud řeky, a vypravuje, že vojsko lydské přešlo přes řeku po mostech, ale přece se zdá, že v 5. stol. byl Thales znám jako inženýr, jenž prováděl podobné vodní práce. Nyní víme (z uvedených již Laterculi Alexandrini 8, 8), že stavitelem mostů přes Dardanely, po nichž převedl Xerxes vojsko své do Evropy, byl Harpalos, totožný nejspíše s hvězdářem Harpalem, jenž žil v době mezi Kleostratem z Tenedu a Metonem, t. j. mezi druhou polovicí 6. a druhou polovicí 5. stol. př. Kr. Kleostratos přenesl miletskou školu Thaletovu na ostrov Tenedos, kde na hoře Idě zřídil si observatoř. Harpalos nejspíše patřil k jeho stoupencům, neboť prý opravil jeho kalendář. Žije na Tenedu, znal proud Dardanel a proto mohl stavbu mostů provésti s lepším úspěchem než před tím inženýři foiničtí a egyptští. Podle jiné zprávy Herodotovy (IV 87/88) vystavěl podobný most přes Bospor u Byzantia již Dareiovi inženýr Mandrokles ze Samu za výpravy proti Skythům.

O vyspělosti stavitelského umění svědčí zvláště památky na ostrově Samu. Tam byla, jak se zdá, pro techniku půda zvláště příznivá. Pythagoras, současník a krajan Mandrokleův, tehdy však již nebydlící ve svém rodišti, byl nejen filosofem, nýbrž nejspíše též vynikajícím praktikem, poněvadž Herakleitos kárá jeho mnohovědnost. Herodotos klade chrám Heřin na Samu mezi nejkrásnější stavby světa. A skutečně nové výkopy Wiegandovy potvrdily krásnou souměrnost této stavby a ukázaly, že stavitel, ať již jím byl Theodoros nebo Rhoikos, sestrojil si půdorys chrámu přesně mathematicky. Herodotos zmiňuje se (III 60) též o jiné podivuhodné stavbě na Samu, rovněž odkryté německými výkopy, o vodovodu Eupalina z Megar, známých vodovodem Theagenovým. Tato stavba jest proto

[1]) Slovo »inženýr, ingenieur« jest odvozeno z lat. ingenium, jež v středověké latině znamená »stroj«, jenž byl tehdy pokládán za ztělesnění lidského důvtipu; podobně francouzské a německé slovo »artillerie« souvisí s lat. artes (umění).

zajímavá, že bylo třeba prokopati horou Kastro kilometrový tunel, aby mohla býti vedena do města voda z pramene za horou. Vládce Polykrates (kolem r. 525) sotva by byl podnikl tuto nákladnou stavbu, kdyby si inženýři nebyli bývali jisti jejím zdarem. Byla tedy již tenkráte geodaesie na vysokém stupni, když dovedli určiti přesně geometricky směr, jímž by měli dělníci současně s obou stran tunel prokopávati, aby se sešli. Vždyť ani dnes není nivellování lehkým úkolem umění inženýrského. Heron z Alexandreie (snad z 2. stol. po Kr.) zpracoval schematicky nivellování ve svém geodaetickém spise O dioptře[1]. Jeho nákres, skládající se z pravoúhlých souřadnic a trojúhelníkových konstrukcí a zakončený sebevědomými slovy: »bude-li tunel stavěn tímto způsobem, dělníci jistě se setkají,« tak odpovídá tvaru půdy na Samu, že se zdá, jako by byl měl Heron na mysli právě tunel samský.

Při této příležitosti jest upozorniti na mylnost dosavadního názoru, že starověk neznal vodovodů na tlak, založených na principu spojitých nádob a dnes všeobecně užívaných. Římané arci jich neužívali, nýbrž dávali přednost mohutným obloukovým stavbám (aquaeductus), s mírným, stejnoměrným spádem, jimiž byla vedena voda stále ve výši, ale Řekové je znali, jak víme od té doby, co byl německými výkopy odkryt hellenistický vodovod v Pergamu, ústící ve výši na hradě. Tlak v olověných, dnes ovšem ztracených rourách tohoto vodovodu, jež měly 30 cm vnějšího průměru a po nichž lze ještě dnes uzříti v určitých vzdálenostech otvory, v nichž byly zasazeny, byl 15—20 atmosfér. Římané obnovili tento vodovod, jenž přiváděl vodu z pramene vzdáleného ne méně než deset hodin cesty, ale oba pahorky (232 a 233 m), jež řecké potrubí prostě přešlo, svým vedením v oblouku obešli a obě údolí přepiali aquaeducty.

Stavitelem velikého slohu byl Hippodamos z Miletu, krajan filosofa Anaximandra a stoupenec staroionské vědy přírodní. Perikles mu svěřil vypracování nového plánu pro athenský přístav Peiraieus. Ulice mathematicky přesně rozměřené protínaly se v pravém úhlu ve směru stran světových, čímž bylo znamenitě přispěno k dobrému zdravotnímu stavu města. Podle týchž zásad vypracoval též plány pro město Thurioi a pro Rhodos. Ještě po stu letech byl patrný jeho vliv v plánech Alexandreie a zvláště Prieny, odkryté německými výkopy. Tam bylo spojeno se značnými obtížemi budovati ulice, protínající se v pravém úhlu, poněvadž se město rozkladalo na svahu, takže ulice ve směru od severu k jihu stoupaly do vrchu. Tento Hippodamos jest zajímavý i tím, že zjednával platnost mathematické přesnosti i v oboru státovědy, kam se hodila nejméně. Byla totiž tenkráte v Řecku snaha uskutečňovati všude v praksi arithmetický rationalismus, nejen v těch odvětvích techniky, jež vskutku jsou praktickým užitím mathematiky, nýbrž i v umění sochařském, v lékařství a ve státovědě. Sochař argivský Polykleitos razil mathematické přesnosti cestu ve svém umění spisem o úměrnosti, zvaným Kanōn

[1]) Dioptra byl optický přístroj, jakýsi druh theodolithu, k měření výšky a k nivellování.

(= pravítko), lékař Alkmaion z Krotonu pokládal zdraví za vyrovnání základních protiv tepla, studena, sucha atd. v těle lidském a nemoc za porušení této rovnováhy, Hippodamos pak vedle plánů měst budoval též plány státních ústav, v nichž hrálo důležitou úlohu číslo tři; avšak jeho myšlenky nebyly na štěstí provedeny. Platonovy Zákony jsou posledním výstřelkem této pythagorovské státovědecké mathematiky.

Mimo v stavitelství bylo praktické užití mathematiky oprávněno též ve válečné mechanice, při zhotovování dělostřelby, kde sebe menší chyba početní byla s to, aby na konec pokazila celé dílo. Mnohý čtenář se snad útrpně usměje při slovech »starověká dělostřelba«, jsa nadšen úspěchy moderní dělostřelby v dnešní válce světové, proti níž jest starověká dělostřelba pouhou dětskou neškodnou hračkou. Ale v žádném odvětví technických vynálezů není srovnání starověku s novověkem poučnější a pro starověk příznivější než právě v tomto. Světová válka pokládá se ne neprávem za válku novodobé techniky. To však jest pro techniku malou ctí, poněvadž jedině neobyčejná vyspělost technických vymožeností zavinila nebývalou krutost nynější války. Ti, kdo viděli dosud v technice dobroditelku lidstva a byli opojeni jejími úspěchy, nemohou nebýti vyléčeni právě dnes z tohoto svého opojného poblouzení. Technika slaví dnes smutné triumfy své práce a dlouho bude trvati, než výhody, jež lidstvu přináší, vyváží zhoubu, kterou mu dnes působí. Její vynálezy jsou dvojsečnou zbraní, jež nejen prospívá lidstvu v zápase s přírodou, nýbrž řeže též do jeho vlastního těla. Nebude zajisté na škodu, přestane-li jejich přeceňování a bude-li věnováno více pozornosti mravnímu zušlechtění vědami duchovými a uměním, než vnějšímu pokroku, jejž přinášejí vědy přírodní a technické. Neboť, dokud lidstvo nebude mravně ušlechtilejší a zejména dokud sami technikové nebudou si vědomi své veliké odpovědnosti lidstvu ze svých vynálezů, budou vymoženosti techniky, jež sama o sobě jest bez viny, více na škodu než na prospěch. Aby byla technika dobroditelkou lidstva, nesmí viděti ve svých vynálezech cíl své práce, nýbrž jen prostředek k dosažení cíle vyššího, mravního zušlechtění lidstva, k němuž má směřovati společně s ostatními vědami.

Starověku stačily jeho prosté zbraně a přece byly jimi vybojovány boje, jež mají ještě dnes svůj význam i pro nás. Není-li možno, aby vůbec zmizelo ze světa zlo války, není zajisté hanbou, způsobil-li kdo, ať již dobrovolně nebo nedobrovolně, zlo menší. Kdož ví, jaká by dnes byla tvářnost Evropy, kdyby r. 480 př. Kr. nebyli Řekové ve vlastním Řecku a na Sicilii odolali spojenému a smluvenému útoku Peršanů od východu a Karthaginských od jihozápadu a nebyli porazili téměř současně ony u Salaminy a tyto u Himery? A kdož ví, byla-li by ušla Evropa po druhé témuž osudu, kdyby Římané nebyli zažehnali semitské nebezpečenství, zničivše Karthaginu válkami punskými? A což nezaložili Římané svými nedokonalými zbraněmi říši, jež neměla sobě rovné ani rozlohou ani trváním a jíž ještě dnes jest Evropa zavázána díky za svou osvětu?

Dříve byl přičítán vynález dělostřelby Židům, ale ono místo v bibli, z něhož se to soudilo, není hodnověrné. Podle hodnověr-

nější zprávy Diodorovy (14, 42) vznikla dělostřelba kolem r. 400 př. Kr. v Syrakusách a jak ukazují již názvy jednotlivých kusů hrubé střelby, jest vynálezem řeckým. Římané, v praksi tak znamenití vojáci, jsou i v dělostřelbě žáky Řeků, nepřipojivše k jejich vynálezu nic zvláště pozoruhodného. Její podklad jest vědecký a její vznik mohl by zcela dobře souviseti s mathematicko-pythagorskou školou. Archytas z Tarentu, přivrženec školy Pythagorovy, byl nejen vynikajícím mathematikem, jenž vybudoval zvláště mechaniku vědecky, nýbrž i vojenským technikem, jenž stál sedmkrát v čele státu a nikdy neutrpěl porážky. Z jeho drobnějších vynálezů uvádějí se létající holub, jenž pohyboval křídly pomocí ukrytého pneumatického mechanismu a vznášel se ve vzduchu, a řehtačka, kteréžto hračky zhotovil, jsa velikým přítelem dětí. Byl též ve spojení se samovládcem syrakuským Dionysiem starším, jenž povolal za války s Karthaginskými nejlepší inženýry z celého Řecka a Italie, aby mu s nasazením všech duševních i peněžních sil vybudovali mohutné vojsko, zvláště pak loďstvo a dělostřelectvo na zdolání nepřítele. Toto dělostřelectvo se osvědčilo po prvé r. 397 při obléhání města Motye na západním pobřeží sicilském, odrazivši mohutné loďstvo Himilkonovo, a jedině ono způsobilo, že se nestala Sicilie a Italie državou karthaginskou. Ale nejpověstnějším obráncem Syrakus, a to proti Římanům za druhé války punské, když byly r. 212 obléhány M. Claudiem Marcellem, jest Archimedes, jediný mathematik, o němž se staralo též neodborné písemnictví. Jsa synem hvězdáře Feidia, zabýval se v mládí též hvězdářstvím. Jeho planetarium a zeměkouli přivezl Marcellus do Říma. V mužném věku zabýval se mathematikou a fysikou, v kterýchžto oborech si získal nesmrtelné jméno vědecké. Na sklonku svého života zasvětil své služby obraně vlasti, vymýšleje a sestrojuje děla, jeřáby, jimiž by nepřátelské lodi mohly býti vyzdviženy a rozbity o skaliska syrakuská, nebo mohutná břevna na rozbíjení a potápění lodí. Jeho vynalézavost byla tak překvapující, že konečně Římany pojímal strach, jakmile se jen ukázala břevna nebo lana nad hradbami městskými. Později se mu dokonce přičítal vynález zápalných zrcadel, jimiž prý bylo možno zapalovati lodi nepřátelské na dálku, a vynález parního děla. Co se týče prvního vynálezu, není potvrzen směrodatnými prameny, Polybiem, Liviem a Plutarchem, ačkoli jeho možnost jest dokázána theoreticky zvláštním seskupením vydutých zrcadel Anthemiem, mechanikem a stavitelem z počátku středověku, podle jehož plánů dal vystavěti císař Justinián chrám Boží moudrosti, prakticky pak r. 1747 Buffonem. Co se týče parního děla, popisuje je Leonardo da Vinci, slavný malíř a sochař a neméně geniální technik, provázeje svůj popis třemi náčrty. Voda proměnivší se náhle v páru tím, že jest vpuštěna do rozžhavené zadní části hlavně dělové, vyráží prý kouli, vážící až jeden talent (= 26 kg), do vzdálenosti šesti stadií (= asi 1100 m). Někteří věří v existenci tohoto parního děla ve starověku, soudíce, že jest to vynález důstojný nejslavnějšího inženýra starověku, jiní však, a to větším právem, o ní pochybují. Starověk, jak ještě dále uvidíme, znal sice účinky páry, ale užíval jich jen k drobným hříčkám, nikdy nedospěv tak daleko,

aby užil páry k pohánění větších strojů nebo dokonce pro děla. Leonardo asi nečerpal z rukopisu Archimedova, nýbrž z nějakého pramene arabského. Poněvadž Arabové rozšířili pode jménem Archimedovým mnoho padělků, jest možno, že nějaký arabský fysik vydával svůj vynález parního děla za vynález Archimedův, aby se mu spíše dostalo uznání a slávy. Kdyby byl Archimedes používal parních děl na obranu Syrakus, byla by se historie o tom zmínila. Ciceronovi se zdál Archimedes zjevem nadlidským a vskutku z mathematiků všech věků může mu býti postaven po bok jedině Gauss, veliký mathematik, hvězdář a fysik, vynálezce heliotropu a elektrického telegrafu. (Dokončení.)

Nové rovy.

(Dokončení.)

Dne 1. ledna t. r. zemřel v Praze pedagog Karel *Bulíř*. Narodil se r. 1840 ve Světlé pod Ještědem, po studiích na reálce a učitelském ústavě oddal se učitelství, působil na pražských školách obecných a byl od r. 1884 ředitelem pražských řemeslnických škol pokračovacích. Úřad ten zastával zprvu vedle ředitelství na škole chlapecké, později věnoval se mu výhradně. Vyrůstaloť pražské školství pokračovací hlavně jeho péčí v mohutné ústrojí, jež platně přispělo k zdatnému rozvoji pražského živnostnictva. O školu pečoval také svou činností literární. Byl redaktorem Besedy učitelské a vložil do ní mnoho svých rozprav, podobně jako do Školy a života a jiných listů vychovatelských. Spolu s Fr. Řezáčem vydal obrázkové čítanky: Štěpnice milé mládeže československé a První knížka milé mládeže československé, vydal Sbírku výměrů, Sbírku bajek, povídek a listů za pomůcku k vyučování slohu a j. Nejznámější však byla jeho Průmyslová čítanka pro žáky škol pokračovacích a odborných, která se dočkala četných vydání. Také jeho Písemnosti pro zmíněné školy byly z učebnic dobře založených i vhodně upravených. Četné, tiskem vydávané zprávy o pražském školství pokračovacím jsou cenným příspěvkem k dějinám našeho školství vůbec. Bulíř býval také předsedou pražské Besedy učitelské i jejího odboru pro zřizování učit. konviktů. Obecně prospěšná činnost jeho byla uznána také vyznamenáními dobře zasloužený mi.

Dne 5. ledna t. r. zemřel v Nymburce ve věku 47 let tamní krajan, spisovatel *F. Vever*, vlastně František Veverka, c. a k. setník m. sl. a poštovní oficiál. Umdlen a nemocen vrátil se na konci své životní pouti tam, odkud utkvěly mu v paměti blahé vzpomínky z dětství. Veverka, jenž svým povoláním důkladně seznal vojenský život v našem soustátí, náleží k nečetným našim beletristům, kteří si brali látky z tohoto života. A poněvadž zvláště charvatské kraje a Záhřeb byly dlouho jeho bydlištěm, umisťoval tam rád své příběhy, jež již tím nabývaly jakési svéráznosti. Jeho vojenské povídky a črty Z bouřlivých dob, Ozbrojení lidé, rozmarné kresby Bezdýmný prach, novela Povinnost a zejména román Bouře na Balkáně, opřený o vá-

lečné události r. 1912—3, nalezly hojné a vděčné čtenářstvo. Veverka skládal také dramata a libreta k operetám, psal do zábavných časopisů a překládal z charvatštiny a ruštiny. Tak přeložil Preradovičovy Básně a Gribojedovu veselohru Hoře z rozumu a doprovodil obě práce cennými úvody.

Dne 6. ledna t. r. zemřel ve Steinhoffu u Vídně a byl pak v Praze pohřben František L. *Hovorka*. Narodil se r. 1857 v Březnici, vystudoval gymnasium v Klatovech, studoval v Praze práva, ale záhy se oddal literatuře a žurnalistice. Již za klatovského pobytu zkoušel se v Šumavanu v drobné povídce, v Praze založil r. 1879 a Urbánkovým nákladem do r. 1880 vydával časopis Ruch, jehož redakci potom převzal F. Chalupa. Hovorka zatím založil si Divadelní Listy a vydával je pět let, spojuje s divadlem druhou hlavní složku své činnosti, styky česko-polské a slovanské vůbec. Se zálibou uváděl správě Národ. divadla vynikající polské herce a pěvce a překládal divadelní hry (na př. Kaloše, Ostrouhali, Prospěcháři, Mazepa a j.), z nichž některé se rozšířily ochotnictvem a kočujícími společnostmi. Rovněž tak se snažil zprostředkovati našim umělcům vystoupení na jevištích polských. Vedle Divadelních Listů, v nichž uveřejnil řadu rozličných rozprav a pojednání, vydával také sbírku divadelních her Divadelní svět. Vykonav hojné cesty přešel později zcela k novinářství a býval zejména vídeňským zpravodajem Hlasu Národa. Od roku 1895 zřídil si v Praze knihkupectví a horlivě sbíral svérázné výtvory lidového umění slovanského. Při tom byl neumdlévajícím podporovatelem styků česko-polských, známým zvláště u Poláků zahraničných.

Dne 10. ledna t. r. zemřel v Praze malíř Josef *Mathauser*. Narodil se r. 1846 ve Stankově a byl odchovancem pražské akademie. Z jeho ruky vyšlo mnoho obrazů církevních, umístěných ve chrámích a klášterech v Čechách, na Moravě, v Německu, ano i v jižní Americe. Dále maloval četné podobizny a pak výjevy historické, jež se rozšířily mezi naším lidem zvláště na pohledových lístcích. Tak vešel ve známost na př. jeho »Jan Kozina«, »Havlíček« a j. Časem přinášely naše obrázkové časopisy od něho také zdařilé kresby genrové.

Dne 19. ledna t. r. zemřel ve svém rodišti Kliment *Čermák*. Narodil se r. 1852 v Čáslavi, oddal se stavu učitelskému a působil ve svém rodišti dlouhá léta na měšťanské škole jako učitel a ředitel. Při tom již od mládí se zabýval archeologií a přispíval drobnými pracemi do Archeol. Památek, do Lehnerova Methoda a j. Cestami po střední Evropě a prohlídkami museí doplniv své vzdělání, jal se pracovati o rozmanitých otázkách starožitnických. Pojednáním v odborném listě berlínském o místních jmenech slovanských a jinými pracemi seznámil se s mnohými starožitníky cizími. Důležité nálezy, které učinil, důkladně prozkoumav hradiště Hrádku u Čáslavě a vypsav své výzkumy v Mitteilungen der k. k. Central-Komm. ve Vídni, získaly mu mezi vědeckými odborníky nejlepší pověst. V otčině došel uznání tím, že byl zvolen letopiscem čáslavským. Plně ten úkol, vydal monografie Jan Vachů, Fil. Max Opiz a několik sešitů Archeo-

logických příspěvků z Čáslavska. Z dalších prací jeho sluší se jmenovati O českých penězích do roku 1526 a Mince království českého za panování domu habsburského od r. 1526. Jiné spisy jeho mají ráz populární, jako Pravěk evropského lidstva, Krátké dějiny české vzdělanosti a j. Řadu knížek naučně zábavných napsal pro mládež, zachovávaje i tu zřetel ke kultuře dávných předků našich; sem náleží Povídky o starožitnostech, Povídky pro mladé starožitníky, Besedy o starožitnostech, Památky našich předků, O českých knihách a starých krojích a j. Velmi četné jsou Čermákovy práce, uveřejněné po časopisích odborných, zábavných, krajinských a pedagogických.

Dne 30. ledna t. r. zemřel v Praze Petr *Kopal*. Narodil se r. 1834 v Držkově, vystudoval gymnasium v Jičíně, byl v Kr. Hradci vysvěcen na kněze, působil v duchovní správě jako kaplan, farářoval v uzavíraném území, octl se na křivé udání dvakrát před porotou v Mostu a stal se posléze r. 1882 vikářem na Vyšehradě. Odtud pracoval trvale jako žurnalista zejména v Čechu, Katol. Listech a jiných časopisech své strany, z nichž některé sám založil. Do Čecha psával feuilletony humoristicko-satirického rázu, jež podpisoval pseudonymem Petr Kopřiva; z nich knižně vydal Kulturní listy a jiné sbírky. Tendenčně, po způsobu Kosmákově, byly psány také jeho romány a povídky, na př. Matčina kletba, Memoiry kocoura, Farář z Černodola, Devatero řemeslo a desátá žebrota, Samovrazi, Z města do vsi a j. *F. V. Vykoukal.*

Jan Osten:

Poslední.

(Pokračování.)

Rytíř svěsil hlavu.

»Jsem chud, milostivá paní,« pravil pevně. »Netřeba se mi za to styděti. Zdědil jsem statek zadlužený a budu mít co dělati celou řadu let, abych se zbavil dluhů. Proto tak žiji, jak vidíte, proto se straním světa, proto stávám se sedlákem, jak jste se ráčila vysloviti.«

»Statek, statek,« pohodila hlavou. »Kolik lidí méně silných a méně zajímavých vás neměli nikdy pídi půdy a kam to přivedli ve světě, měli-li dosti energie a štěstí. Vy jste stvořen k tomu, abyste dobýval, vám se otevrou všechny dveře. Nechci vám lichotiti — ale ostatně, o tom jindy. Vrátím se zase ku vaší výtečné smetaně.«

Vyšli zase do zahrady. Ona počínala si již, jako by tady byla odjakživa, mluvila se starou Chobotkou, hrála si se psy, kteří k ní hned přilnuli, její veselý smích nezvykle připadal zde, kde vždy bylo tak ticho. Hodiny plynuly, aniž to pozorovali a začínalo se již stmívati, když vzpomněla si na návrat.

»Doprovodíte mne, pane rytíři, že ano?« žádala. »Alespoň za les. Jest tak krásně a ráda se projdu. Štolba půjde s koňmi napřed a bude na mne čekati.«

Ochotně souhlasil.

Kráčeli po dvoře, lidé se zastavovali a dívali se za nimi. Byla to krásná dvojice; snědý, černovlasý, statný muž a elegantní dáma přibledlé pleti, štíhlá a švižná jako laň.

Staré baby podepřely ruce v bok a kývaly významně hlavou. »Podívejme se, náš mladý pán!«

Mladý pán ale pružnými kroky kráčel po polní cestě po straně paní Svobodové, jež švitoříc a smějíc se, podívala se naň občas záhadným pohledem svých nazelenalých očí. Časem pěšina tak se zúžila, že musili oba chodci jíti těsně podle sebe a tu ucítil Kounovský na svém ramenu jemný tlak její plné, oblé páže; tento krátký dotek ho rozechvíval a krev zabušila mu do spánků.

Setmělo se již, když vešli do lesa. Tajemné šelestění stromů, zaharašení veverky, přeskočivší se stromu na strom, zatiknutí ptáka ze spánku, to vše působilo měkce a ukolébavě na nervy. Silná vůně pryskyřice a lesního kvítí je ovíjela.

»Jest tu přece jen krásně«, promluvila paní Aglaja po chvilce mlčení. »Nedivím se skoro, že tu lidé vydrží žíti. Ovšem, to jest nyní, v krásném létě, ale v zimě jest tu přece jen asi smutno, když celý kraj zapadne sněhem, když jsou cesty zaváty a nemůže se jeti ani na saních z místa na místo; lidé zahrabou se jak syslové v malých chalupách . . . Byla jsem tu jednou s mužem v zimě, ale jenom týden jsem tu vydržela. Zdálo se mi to, že jest to veliký bílý hrob. A vzpomněla jsem si na kraje, kde je věčné slunce, kde kvetou citrony a pomeranče a jeli jsme do Florencie. Ach, Florencie! A jak vy tu v zimě žijete?«

»Jest stále co dělati, milostivá paní«, odvětil rytíř. »Mlátíme v zimě, také škrobuji, nastane brzy večer, pak sedávám v jídelně, která se vám zdála býti tak smutnou. Ale není tomu tak. V kamnech praská veselý oheň, lampa jasně ozařuje pokoj; věřte, milostivá paní, jest mi tam zcela příjemně, čtu knihy, přemýšlím, snuji plány . . .«

„Plány! plány!« přerušila ho. »Uvažujete o tom, co kde osejete, jak prodáte škrob neb obilí, to jsou asi vaše plány!«

»Život je již takový, milostivá paní,« pravil rytíř. »Tak žili mí otcové od pradávna, generace za generací, byl jsem předurčen k takovému životu a osudu těžko se vzpírati«.

»Jste opravdový feudál, pane rytíři,« namítla. »Předurčení, osud. Každý člověk má osud ve svých rukou, jest kovářem svého štěstí, jak říkají Němci. České přísloví jest: jak si usteleš, tak si lehneš, že ano? Podívejte se na mne: narodila jsem se jako páté dítě nevelkého úředníka, beze jmění, bez známostí, jaký asi mne osud očekával, jaké předurčení? Bylo mi snad, dle vaší teorie souzeno, abych se stala učitelkou nebo vychovatelkou či telefonistkou, ano, to byla kariéra, jaké dosáhnou ve většině případů dívky mého druhu. Ale já hned jako děcko toužila jsem výše, vytkla jsem si vyšší cíle a dosáhla jsem jich. Ovšem stálo to mnoho námahy, mnoho sebezapření. A vy jste muž, zdravý, silný, statný muž!«

Kounovský neodpověděl. Na lesní stezce bylo úplně temno, jenom mezi korunami stromů prokmitla občas zář měsíce, jenž byl

zatím vyšel. Paní Svobodová klopýtla několikráte, jednou svezla se po hladkém kořenu, vykřikla a zachytila se ramene rytířova.

»Račte se o mne opříti, milostivá paní,« odvážil se Kounovský nabídnouti. »Jde se zde tak špatně.«

Vsunula své rámě pod jeho. Cítil teplo jejího krásného plného těla, časem její dech, horký a vonný ho ovanul. Cítil, jak prudce mu bije srdce, žíly na spáncích mu nabíhaly. I ona byla jaksi rozrušena, její hlas jako by se byl náhle zastřel a cítil, jak se chvěje její oblá paže.

Ve tmě se začalo trochu rozbřeskovati a uslyšeli zaržání koní. Les chýlil se ke konci. Paní Svobodová vyprostila lehce svou paži z jeho a děkovala za průvod. Bylo již viděti koně i štolbu, jenž stál u nich.

»Nyní se to pojede krásně,« promluvila paní a její hlas nabyl opět obvyklé jasnosti. »Měsíc svítí jako rybí oko a odtud je pěkná, měkká cesta až k nám. Kdy mi splatíte návštěvu, pane rytíři?«

Kounovský se zamyslil.

»Máte starosti se žněmi,« zahovořila. »Ovšem, na to bych byla málem zapomněla. Nechci, abyste pro mne ztrácel čas, který je vám tak drahý. Spořádaní občané věnují návštěvám obyčejně neděli, nuže přijďte v neděli, libo-li vám. Přijďte hned ráno, jsem dosti časná, o desáté jsem již u snídaně. Počítám na to bezpečně.«

Kounovský se uklonil.

Došli ke koním, jiež netrpělivě hrabali podkovami. Štolba uctivě, ale s důstojností smekl premovaný klobouk.

»Děkuji vám za dnešek, pane rytíři,« pravila dáma, potřásajíc mu po mužsku rukou. »Byl to krásný den. Děkuji za pohoštění a těším se, že se vám budu moci v neděli odměniti. Dobrou noc, spěte sladce.«

Podržel jí třmen, vyšvihla se na koně, ještě se naň usmála a pobídla vraníka, jenž se dal do cvalu. Štolba jel za ní.

Kounovský díval se za nimi. Když přijeli k rozcestí, ještě jednou se ohlédla a kynula mu rukou. Měsíční záře osvětlila přibledlý, krásný obličej, dodávajíc mu nevýslovně sladkého výrazu.

Kounovský díval se za jezdci, dokud nezmizeli za vrchem, pak vzdychl jako by se probudil ze sna a obrátil se k domovu. Bylo již jistě pozdě, ale jemu se spáti nechtělo. Bylo mu tak divně u srdce, tak jako by se byl napil silného vína; vše mu připadalo krásným, snadným, dosažitelným. Starosti, jež zřídka kdy ho opustily a jež jen usilovná práce jindy dovedla zaplašiti, jako by rázem spadly s jeho duše; zapomněl nyní na zítřejší sklizeň, nestaral se o to, nebude-li pršet a dostane-li žito suché do stodoly. Vzpomínal stále na tuto krásnou ženu, jak se před ním z čista jasna objevila u stodoly, viděl ji, jak sedí na sedátku před domem, zakusujíc drobné, skvělé zoubky do krajíce chleba s máslem; připomínal si její vážnou tvář nahoře v saloně, kdy se dívala na obrazy jeho předků; vyvolával si v duchu zvuk jejího hlasu, altového, schopného tolika nuancí, stříbro jejího smíchu zaznělo mu v sluch a zdálo se mu, že v lesní tišině cítí vůni jejích vlasů a horký, sladký její dech.

Kráčel pomalu, jako by se bál býti již doma, vejíti mezi lidi s touto krásnou, něžnou náladou, jež ho úplně opanovala; přál si, jíti takto celou noc sám a sám a prožívati znova a znova dojmy dnešního dne, kochati se ve sladkých vzpomínkách. Zastavil se na místě, kde se svezla po kořenu a uchopila se jeho ramene; lehké chvění jím proběhlo při té vzpomínce.

Šel zvolna, s kloboukem v ruce, loudaje se mezi posečenými poli, na něž rozprostírala se měsíční zář. Odkudsi sova zahoukla, ozvalo se zahvízdnutí, snad pytláci dávali si to znamení. Kolem v kalužině žáby ještě zakuňkaly.

Stará Chobotka stála mezi dveřmi, čekajíc na něho. Takhle pozdě nikdy nepřišel k večeři. Psi netrpělivě pobíhali po zahradě, hledajíce pána. Rozštěkali se, když uslyšeli jeho kročeje po dvoře.

»Ta paní mladého pána daleko zavedla,« vítala ho stará hospodyně. »Inu ovšem jest taková krásná, jako obraz. A nic ze sebe nedělá. Se mnou mluvila, jako bych jí byla rovna, já, sprostá osoba. Ptala se po všem, co mladý pán jí rád, co stále dělá, kam chodí, na všechno se mne přeptávala. Ani jako by to nebyla vonšovská milostpaní. Takové bohatství, takové polnosti! A tak mladá a už vdovou! Jako slečinka vypadá.«

Kounovský neodpověděl. Zamyšleně vešel do jídelny a usedl ke stolu. Snědl skrovnou večeři, ani nepozoruje, co jí. Po večeři vešel do svého pokoje a dlouho ještě seděl potmě u otevřeného okna, dívaje se do zahrady, tam, kde pod kaštany stál stůl. Kaštany házely bledé stíny na pěšinách a šelest listí připomínal mu šustot jejích šatů. Dlouho do noci nemohl usnouti. Ostatně, byla dusná, červencová noc, jakých je málo do roka.

* * *

Ráno byl rytíř zase, jako obvykle, záhy vzhůru a šel na pole. Žně utěšeně pokračovaly, žita již byla skorem sklizena a stodoly se naplňovaly. Nepršelo po celou tu dobu, bylo počasí, jaké si lze o žních jen přáti. Kounovský věnoval se cele dohledu, byl na poli a ve stodole, večer rozdílel pivo, jenom pak po večeři oddával se svým myšlenkám, které se obíraly skoro výhradně krásnou sousedkou. Těšil se již na neděli a chystal se na návštěvu. Prohlédl své obleky, jak již dávno nečinil, chodě skoro denně stejně oděn. Vybral tmavohnědý, zánovní oblek, dal ho vynésti ze skříně, aby z něho vyšel zápach naftalinu, jímž chránila pečlivá hospodyně šaty před moly. Prohlédl své prádlo a nákrčníky a nebyl příliš spokojen. Již dávno nic nového si nekoupil. Vydal se jednou podvečer do blízkého okresního města, poprvé po dlouhé době a vzbudil tím obdiv u maloměšťáků. Zašel do největšího obchodu, objednal tam půl tuctu jemných košil, nové límce dle mody, nákrčníky a dva páry tmavohnědých rukavic. I nový klobouk si koupil: tvrdý, černý, který nerad nosíval. Poručil, aby mu to druhého dne poslali na zámek a byl rád, když byl z městečka venku. Městské krásky, které se náhle objevily na promenádě pod loubími a dívaly se se zájmem za urostlým, tmavým

mužem, nevyvolaly v něm pražádného vzrušení. Vzpomněl si na ni, přibledlou, vysokou, hrdou krasavici a tyto hezké, mladé dívky připadaly mu tak nepatrné a skromné, jako pampelišky vedle nádherné žluté růže.

V neděli ustanovil výplatu dělníků již na sedmou hodinu ráno, po osmé byl hotov. Oblékl se do modrého obleku, vzal rukavičky, tvrdý klobouk, hůl, zavřel psy, aby za ním neběželi a rozloučiv se s Chobotkou, jež se na něho dívala se zanícením a stále ho ujišťovala, že vypadá »jako baron«, vyšel ven. Nedal si zapřáhnouti, jak by se snad bylo slušelo; měl jednak staromodní kočár, který pořídil otec, když převzal statek, pak přál odpočinku koním, které po celý týden sváželi obilí a nyní by je měl dát zapřáhnouti do těžkého kočáru, aby se namáhali po špatných polních cestách!

Vykračoval si švihácky, bylo mu lehko a veselo.

Kráčel po cestě, kudy ji provázel večer před několika dny, hle, tak rychle to uběhlo a nyní jde k ní a bude cely den u ní. Minul les, dostihl návrší, odkud naskytovala se vyhlídka dolů na řeku, která zde tvořila oblouk. Za řekou stoupala cesta mírně do vrchu a na něm bylo viděti vonšovský zámek, skrytý v zeleni stromů, jen červená střecha panského domu vesele prokmitávala a věžička zámecké kaple se vypínala nad stromovím. Kounovský již v zámku byl, dělali tam jednou s nebožtíkem otcem návštěvu, když se komerční rada oženil a zajel sem; avšak paní tehdy nezastihli, byla v lázních a sem ten rok vůbec nepřijela. Pan Svoboda návštěvu oplatil, a tím bylo vyhověno zdvořilostním zvykům. Kounovský dobře se na vše pamatoval; pan Svoboda provázel je parkem i nádhernými komnatami, v nichž nahromaděno bylo mnoho krásných věcí od bývalých majitelů panství, baronů z Wiedemannů. Baroni sídlili na zámku asi po dvě stě let, před tím patřil majetek rytířům ze Soutic, s nimiž rodina Vesenovských byla spřízněná. Poslední baron Wiedemann byl důstojníkem, jako otec Kounovského, hýřivým životem přišel na mizinu a musil panství prodati. Koupil je komerční rada Svoboda, velkoobchodník z Prahy. Zchudlý baron stal prý se ve Vídni pojišťovacím úředníkem.

Kounovský znal od otce tuto historii a často s politováním vzpomněl si na Wiedemanna, uhlazeného, rytířského muže, jenž býval často u nich hostem, vyznamenávaje otce Kounovského, jako válečného kamaráda, zvláštní důvěrou.

Jeho osud byl jakousi výstrahou pro mladého Kounovského, tam by byl také asi dospěl, kdyby se byl zalekl stavu hospodářství, jež převzal před šesti lety. Chodil by nyní po cizích lidech a přemlouval by je, aby se dali pojistit na život aneb proti požáru. Snad by měl lepší postavení, snad by ho, jako hospodáře, udělali likvidátorem škod. Ale musil by sloužiti jiným, býti podřízeným a toho on by nesnesl. Žije chudý, prostý život, ale je na svém, sám je svým pánem.

Přišel k řece, dal se převézti převozníkem, jenž udiveně se naň díval, když ho viděl v nezvyklém úboru, a stoupal cestou volně do vrchu. Na návrší odbočovala na levo dobře upravená cesta, vroubená

hustými lipami, jež se táhla až ke dvoru. Vešel na dvůr a stiskl tlačítko u laťových vrátek, která vedla, jako u něho, do zahrady. Ozvaly se spěšné kroky, tvář mladé, hezké dívky ukázala se mezi laťkami dveří, klíč zarachotil a Kounovský vstoupil do parku.

Sahal' do kapsy pro navštívenku, ale ještě ji ani neodevzdal, když ozvaly se po písku zahrady spěšné krůčky a šustění šatů a když se ohlédl, spatřil paní domů, jak k němu pospíchá.

»Již dlouho vás očekávám«, mluvila, podávajíc mu ruku, kterou rytíř uctivě políbil. »Pořáde jsem naslouchala, brzo-li zahrčí vůz, ale všude ticho jako v hrobě. Najednou přiběhne Marjánka celá poděšená: Milostpaní, jde k nám ňáký pán. Tož jsem hned věděla, že jste to vy. Buďte mi vítán na mé půdě, pane rytíři,« znova mu potřásala rukou.

Zdála se býti rytíři dnes ještě krásnější než minule, v domácím úboru z růžového satinu, lehce vystřiženém na ňadrech, s krátkými rukávky, takže se ukázaly krásné, bílé, oblé její ruce až k loktům. Měla jiný účes, volnější, měkčí, který její tváři dodával čehosi dívčího. Jemná vůně parfumu mísila se s vůní vlasů a s vůní jejího mladého, čistého, ženského těla.

»Měla bych vás vésti do domu, jak se patří na hosta", hovořila paní, dívajíc se naň vesele a důvěrně, »ale přivítám vás, jako vy mne v Kounicích jste přivítal — pod stromy. Nemám zde sice tak krásné, staré kaštany, jako vy, ale mám akáty a dávají také pěkný stín.«

Došli ke stolu, postavenému pod akátem před zámkem, paní Svobodová pokynula rukou na sedátko a sama také usedla.

»Za chvilinku přijde mama a budeme snídati.«

Rytíř namítl něco, že snídal již doma, jako vždy mléko.

»Tak budete snídat po druhé.« smála se paní. »My snídáme po anglicku, pozdě, ale důkladně, neboť obědváme pak až ve tři hodiny. Není to tady zvykem, ale mně se to právě hodí, neboť ráda ráno pozdě vstávám.«

Z domu vyšla vysoká, šedovlasá, hubená paní, šustíc hedvábím. Paní Svobodová představila rytíře, jenž se dvorně uklonil a políbil tenkou ruku, navoněnou a ozdobenou prsteny. Paní ředitelová, jak titulovali starou paní, byla dáma, která snažila se, aby vypadala hodně vznešeně a distinguovaně. Svatbou dcery dostala se z malých poměrů úřednických do kruhu bohatých lidí a záhy osvojila si jich způsoby, ač u dobrých znalců lidí musila vzbuditi dojem parvenu.

Přinesli snídaní, paní Svobodová pila čaj, jedla měkká vejce, šunku a studený rostbeaf, stará paní pila čokoládu, pro Kounovského objevila se na škole láhev vína, burgundské výborné marky.

Paní ředitelová vypivši čokoládu, poroučela se hosti. Byl pro ni zapřažen kočár, jezdila v neděli na velkou do městečka; políbila dceru na tvář a šustíc hedvábím, vzpřímená a sebevědomá, odcházela.

Paní Svobodová oživla po jejím odchodu.

»Nyní jsme svobodni, bez dohledu,« zatleskala ručkama.

(Pokračování.)

R. 1917. ČÍS. 7.

OSVĚTA

Frant. Drtina:

Apollonios z Tyany.

(Dokončení.)

Apollonios měl připravenu delší obhajovací řeč, již nám Philostratos snad úplně podává. V ní podrobně promlouvá o jednotlivých bodech obžaloby i vykládá své názory a zásady, šíře se o úkolu a směru svého života. Nepřednesl jí však, neboť mu nebylo poskytnuto potřebného času — mohl toliko odpovídati k císařovým otázkám. Ty byly čtyry:

Nejprve se ho císař otázal, proč se odívá zvláštním způsobem a nikoli jako jiní lidé. Apollonios odpověděl: »poněvadž od země požaduji oděvu i potravy a nebohým zvířatům nechci nic zlého činiti.«

Císař se otázal dále, proč lidé jej bohem nazývají? Obžalovaný odpověděl: »Poněvadž každý člověk za ctnostného považovaný jménem Boha bývá poctíván.«

Třetí otázka císařova zněla: »O jaký základ nebo jakou domněnku jsi se opíral, když jsi předpovídal mor v Efesu?« Apollonios odpověděl: »Lehčí stravy požívaje nežli ostatní první jsem poznal, že zlo to nastane. Chceš-li, všechny příčiny morových nemocí ti vyložím«. Domitian však se prý obával, aby neodkryl vztahů mezi těmito nemocemi a nespravedlností i nečistým manželstvím — Apollonios narážel na sňatek Domitianův s vlastní neteří — a všemi zlými skutky, i odvětil prý spěšně: »Nemám co činiti s tímto důkazem.«

Císař chtěl prý učiniti čtvrtou otázku týkající se Nervy a jeho přátel, k nimž choval podezření a záští, ale okolkoval a s patrnými rozpaky tázal se neurčitě: »Apollonie, odpověz: Jednoho dne opustil jsi svůj příbytek, šel jsi na pole a tam jsi obětoval dítko: pro koho jsi konal tuto oběť?« Apollonios odvětil mu rozčileně: »Nic zlého neříkej. Vyšel-li jsem toho dne ze svého příbytku, možno, že jsem šel na pole; šel-li jsem na pole, možno, že jsem obětoval; obětoval-li jsem, možno, že jsem požil oběti. Ale to vše bylo by nutno dokázati lidmi věrohodnými.« A při těch slovech prý zaburácel projev souhlasu silnější, nežli to dovoluje soud císařův. Císař se zarazil, a

domnívaje se, že přítomní svědčí na prospěch Apolloniův a jsa dojat silou i smyslem jeho odpovědí, řekl: »Propouštím tě ze žaloby, kterou jsi byl stižen, ale zadržím tě, dokud s tebou nepromluvím.« Apollonios, plný důvěry a sebevědomí, zvolal: »Děkuji ti, vladaři: tito osudní lidé zničili provincie, naplnili ostrovy psanci, zemi žalostným křikem, vojska zbabělostí, senát podezříváním. Jest čas, abys mi znova slovo udělil, až na mne řada přijde, aneb abys poslal, kdo by jali tělo mé: neboť, pokud jde o duši mou, není to možno — a ani tělo mé neupadne v tvou moc. Nikoli, nezpůsobíš mé záhuby, neboť zahynouti není osud můj.«

A když řekl slova ta, zmizel ze soudní síně — a objevil se až v Puteolích. Tam již dříve přišli přátelé Damis a Demetrios, a spatřivše jej užasli, nevěříce ve skutečnost a domnívajíce se, že mají vidění. Tu vztáhl k nim ruce a řekl: »Sáhněte na mne a zmizím-li vám, řekněte, že jsem vidění přicházející od Proserpiny, jako bohové podsvětní je posílají na ty, kdo sklíčeni jsou bolestí: pak-li naproti tomu dám vám, abyste se mne dotekli, způsobte, aby Damis sám byl zcela přesvědčen, že žiji, a že jsem neopustil těla svého.« Vypravoval jim podrobně o soudě svém, a jak vypovídal. I byli oba přesvědčeni a uklidněni, a Demetrios vyznal: »Je to Bůh sám, jejž vidím přítomna tvým skutkům a řečem: ba způsobil, že záležitost tvá tak dopadla.«

S Damisem přeplul pak na Sicilii a odtud do Řecka. Tam pobýval v Olympii ve svatyni Diově. A divné pověsti šířily se o něm po Řecku: že prý byl znovu uvězněn neb i dokonce za živa spálen; že byl ke smrti uvláčen, když mu hákem protkli krk; a jiní říkali, že po hrozném mučení do propasti nebo do studně byl uvržen. Jakmile se rozšířila zvěst, že dlí v Olympii, spěchali sem přátelé a ctitelé jeho ze všech končin Řecka. Všem vypravoval, jak se hájil a byl zachráněn. I rostla sláva jeho a za muže božího byl považován. Nejvíce obdivu vzbudil tím, že sám, vykonav činy tak veliké, žádné pýchy neprojevil. Když pobyl takto 40 dní v Olympii, pravil: »Budu rozmlouvati s Vámi, Hellénové v každém městě, na slavnostech i průvodech, při mysteriích i obětech; vždyť potřebujete muže rozumného. Nyní však musím jíti do Lebadeje, poněvadž jsem se nesetkal ještě s Trofoniem[1]), ačkoliv již jednou jsem byl ve chrámě jeho.« Tam sestoupil pod zemi a setrval tam po sedm dní, s Diem samým rozmlouvaje. Vystoupil prý po sedmi dnech v Aulidě a zvěstoval, že z vnuknutí Trofoniova filosofii Pythagorovu považuje za nejlepší a nejčistší. Po dvě léta pak pobyl v Řecku, vykládaje obci svých stoupenců a učedníků, zvaných Apollonisté, o všem, po čem se ho dožadovali.

Na to přeplul do Malé Asie a pobýval tam zvláště ve Smyrně a Efesu. V Efesu jednou vykládal shromážděnému lidu, když náhle ustál v řeči, a jako by cos upřeně pozoroval, hleděl k zemi. Po

---

[1]) Polomytický stavitel řecký, jejž země pohltila, a jemuž na rozkaz boha delfského byla v Lebadeji v Boiotii zřízena jeskynní věštírna. Byl ctěn jako bůh zemské úrody (chthonický: jméno se odvozuje od *τρέφω* = živím).

dlouhém mlčení vykročil 3—4 kroky, napřáhl pravici a zvolal: »Bij tyrana, bij!« Lid udiveně pohlížel na něj, nemoha si vysvětliti jeho jednání a slov a domnívaje se, že snad zešílel. On však vysvětlil vše, pravě: »Dobré mysli buďte, mužové, neboť tyran v Římě, Domitian, v té chvíli, co jsem mlčel, úkladně byl zavražděn.« A shodovalo se to vskutku s pravdou.

Nastoupil vládu Nerva, dobrý přítel Apolloniův. Dopsal Apolloniovi, žádaje, aby přišel do Říma a byl mu rádcem v povinnostech vladařských. Apollonios dopisem po Damisovi poslaném mu takto odpověděl: »Vladaři, budeme žíti spolu největší část svého bytí, a tehdy nikdo nebude poroučeti nám, a my nebudeme poroučeti nikomu.« Naznačil tím asi, že blíží se jeho smrt. Jak zemřel, Damis sám nesděluje, ale Philostratos zaznamenal některé pověsti o tom. Dle jedněch zemřel prý přirozenou smrtí v Efesu. Dle jiných odebral prý se do Lindu na ostrově Rhodu a tam zmizel v chrámě Athénině. Tomu podobná byla pověst, že pobýval na Krétě. Vstoupil prý do chrámu Diktynnina, psi hlídající vchodu prý neštěkali, kněží usoudili, že jim učaroval, a zajali jej. On sám však v noci prý vstal, zbavil se pout, vzbudil kněze, šel ke dveřím chrámovým, tyto se otevřely, on vešel dovnitř, dvéře se zase samy za ním zavřely, a z nitra bylo slyšeti zpěv dívek: »*Στεῖχε γᾶς, στεῖχε ἐς οὐρανόν, στεῖχε*« (Odejdi ze země, odejdi do nebe, odejdi).

Apollonios nebyl již mezi živými, ale všude šířila se pověst, že nezemřel, že je nesmrtelný. Žáci jeho v Tyaně mnoho prý přemýšleli o duši a její nesmrtelnosti. Mladík jeden tvrdil neustále, že není duše lidská nesmrtelná. »Hle,« říkal přátelům svým, »již deset měsíců prosím Apollonia, aby mi zjevil pravdu o nesmrtelnosti duše; ale on jistě je mrtev, mé prosby jsou marny, nezjevil se mi, aby dokázal, že je nesmrtelný.« A pět dní potom mluvil znova o tom se svými soudruhy, i usnul na místě, kde o věci hovořili: ostatní mladíci buď četli nebo kreslili na zemi geometrické tvary. Náhle mladík ten vyskočil, jako by šílenstvím byl zasažen: byl jen v polospánku a potil se. »Věřím ti,« volal. Soudruzi dotazovali se ho, co mu jest. »Což nevidíte,« odpověděl, »mudrce Apollonia? Je ve středu našem, naslouchá naší rozmluvě a pěje o duši čarovné zpěvy.« »Kdeže jest?« tázali se ostatní. »Vždyť ho nevidíme, a bylo by to štěstí, jemuž bychom dali přednost přede všemi statky pozemskými.« »Zdá se,« řekl jim, »že přišel jen ke mně samotnému: chce mě poučiti o tom, co vzpíral jsem se věřiti. Slyšte tedy, slyšte zpěvy božské, jež mi dává slyšeti:

»Duše je nesmrtelná; nenáleží vám, náleží Prozřetelnosti. Když tělo je vyčerpáno podobně jako rychloběžec, když překročil hranici zápasiště, duše se povznáší a ocitá se ve středu prostorů étherových, plna jsouc opovržení k bědnému a hrubému otroctví, jež snášela. Ale což vám na těchto věcech záleží? Poznáte je, až vás již nebude. Pokud jste mezi živými, proč byste hleděli proniknouti tato tajemství? A Philostratos dodává: »Toto jest jasné proroctví, jež Apollonios proslovil o osudu duše: i chtěl, abychom, poznávajíce svou přirozenost, kráčeli se srdcem spokojeným k cíli, jejž nám Parky určují.«

Již za živa a zvláště po smrti byla Apolloniovi prokazována božská pocta. Tyanští vystavěli mu chrám na louce, kde prý se narodil, císař Karakalla zbudoval mu rovněž svatyni, Alexander Severus míval v komnatě své obraz jeho vedle obrazu Krista, Abrahama a Orfea. Apollonios byl nazýván spasitelem (Σωτήρ), obráncem (Ἀποτροπαῖος), odvratitelem zla (Ἀλεξίκακος).

* * *

Mnoho jest ve vypravování Philostratově, co třeba označiti jako úmyslné napodobení evangelia. Narození Apolloniovo bylo Proteem dříve matce zvěstováno, úkazy divné objevily se na nebi, u pacholete zpívaly labutě jako v písmě svatém andělé a pastýři. Apollonios vyniká zbožností, bohumilostí, naprostou čistotou, rád prodlévá ve chrámech na modlitbách i rozmluvách s kněžími. Obklíčí se zástupem věrných učedníků, z nichž jeden jej zradí ze ziskuchtivosti, nabádá lidi k ctnosti a zbožnosti, přichází ve spor se světskou mocí, je za to pohnán před soud, jde však dobrovolně, jsa odhodlán i smrt podstoupiti. Jest obžalován, že se nechává bohem nazývati, hájí se způsobem důstojným a klidným, mizí náhle ze soudní síně, a jako by z mrtvých vstal, objevuje se učedníkům svým a nevěřícího v sebe jinocha v Tyaně (evangelického to Šavla) obrací na víru v sebe.

Zvláště však na Krista upomíná Apolloniova *vševědoucnost* a *divotvornost.*

Apollonios předpovídá hrozný mor, jenž stihne Efesos, opouští koráb, poněvadž ví, že se ztroskotá, na tváři odsouzence k popravě vedeného poznává, že je nevinen a vymáhá mu svobodu i život, lidu shromážděnému v Efesu zvěstuje smrt Domitianovu v tom okamžiku, kdy vražda na něm byla vykonána. Apollonios zná všechny jazyky, aniž se jim učil, ba i řeči zvířat rozumí. Z lidí zná nejvíce, věda i to, o čem lidé mlčí!

Rovněž neobyčejná je divotvornost jeho: V Efesu utiší mor zlým běsem způsobený. Apollonios předpověděl, že mor stihne město. Efesští mu nevěřili, když však mor vskutku nastal, poslali k němu, by jim pomohl. Apollonios objevil se náhle v Efesu i vedl lidi k divadlu, u kterého seděl starý žebrák. Kázal, by jej obklíčili a kamení na něj házeli. Hned byl v něm poznán daimon, a když po ukamenování kamení bylo odházeno, byla pod ním nalezena obluda podobná velikému vzteklému psu. V Korintě odkryl Empusu, strašidlo z družiny Hekatiny, jež prý různé podoby na sebe brala, v podobě sličné dívky, již žák jeho Menippos chtěl za manželku pojmouti. V Athénách měl jednou přednášku o obětech. Tu mladík jakýsi z Kerkyry smál se mu nestydatě a hlasitě. Apollonios však pravil, že směje se z něho zlý duch. I bylo hned poznáno, že mladík ten je posedlý. Když se Apollonios na něj upřeně podíval, vydával z něho zlý duch zlostné zvuky a sliboval, že mladíka opustí a nikdy žádného člověka již nepřepadne. Když pak zlý duch tělo jeho opustil, mladík jako by ze zlého snu se probudil, protíral si oči a navrátil

se v původní klidnou přirozenost svou. Když Apollonios byl v Římě, umřela dívka sličná, jež měla se právě vdávati. I nesli ji k hrobu. Apollonios zastavil žalostný průvod a pravil, že chce usušiti slzy jejich. Dotkl se dívky rukou, promluvil slova tajemná a probudil dívku mrtvou k opětnému životu. Podobnost s vypravováním biblickým o dceři Jairově je patrna. Sám osvobodil se z pout, zmizel ze soudní síně a zjevil se Damisovi a Demetriovi v Puteolích.

* * *

Ve filosofii samé nových myšlenek Apollonios asi nepřinesl. Chtěl býti zajisté spíše nábožensko-mravním reformátorem nežli teoretickým myslitelem. Základem jeho názoru světového byla filosofie Pythagorská, později živly Platonskými pozměněná. Bůh je mu netoliko tvůrce, nýbrž i vladař a ochránce světa. Jednotlivá božstva starověká snaží se vysvětliti jako symboly jedné této bytosti boží, jejímž hlavním znakem je dobrota. V té má původ i svět, jenž k Bohu je v poměru stálé závislosti zprostředkované božskou věčnou prozřetelností. Svět srovnává jednak se životem, jednak s lodí, jejímž kormidelníkem je Bůh. Osud prozřetelností boží určený je neodvratný. Co sudice upředou, je nezměnno a splní se, i kdyby jiným poměrům to odporovalo. Bůh zjevuje se lidem různými znameními. Proto věřil Apollonios v umění věštecké. Zvláště slunce jakožto zdroj živného tepla a jasného světla je mu nejvyšší projev bytosti božské. Jemu po způsobu brahmanů vzdává úctu nejvyšší. Vedle toho hvězdy projevují lidem vůli Nejvyššího. I duše lidská je původu božského a existovala již před vtělením. Apollonios věřil o přesidlování (stěhování) duší. Jako Pythagoras žil prý již jednou v podobě Euforbově, tak i Apollonios byl prý již jednou na světě jako kormidelník jedné lodi egyptské. Nejen však v tělo lidské přechází duše po smrti tělesné, nýbrž i do těl zvířat. Tak v ochočeném lvu poznal prý Apollonios duši slavného egyptského krále Amasia.

Celý život lidský má míti smyslem a cílem spodobení se bytosti boží v ctnosti a má tak býti nepřetržitou bohoslužbou. Celá nauka jeho je mu vlastně poznání pravého způsobu modlitby a oběti. Oběti a dary Bohu bez čistoty srdce přinášené neprospívají nic. Sám se modlíval, by mu Bůh propůjčil málo míti a ničeho nepotřebovati, by vládla spravedlnost ve světě, a zákony nebyly porušovány.

Sebepoznání je první krok na dráze ctnosti, a v idei spravedlnosti stanoví Apollonios měřítko mravního posuzování. Tato spravedlnost však budiž povznesena nad pouhé negativní vystříhání se jednání nespravedlivého. Jako zajisté není ještě rekem, kdo neopouští šiku válečného, tak ani kdo toliko nespravedlivě nejedná, nemůže spravedlivým býti zván. Kdo tu ctnost si osvojí, zachovává i náležitou ve všem míru a přibližuje se stále více dokonalosti božské, takže i v tomto smysle pak »božským« může býti zván. Takový člověk jest obrněn proti všem nesnázím a svízelům životním a s hrdin-

ným klidem očekává smrt jako konečné osvobození od služebnosti hříšného těla. Apollonios sám za krutovlády Domitianovy neohroženě vydává se na soud, prohlašuje, že kdo soudu by se vyhýbal, sám se již odsoudil.

* * *

Toť obraz Apolloniova života, působení a názorů, jak si je můžeme rekonstruovati podle Philostrata. Ovšem, historické jádro vypravování Philostratova nebude asi značné, ač s pravdou se nesrovnává, že by vše bylo vybájeno a vymyšleno. Jisto je však, že spis ten byl tendenční, že jím mělo býti ukázáno k osobnosti ve světě pohanském, jež by Kristu po bok mohla býti postavena. V osobě Apolloniově chtěl Philostratos uvésti v paralelu se životním názorem křesťanským všechno, co cenného spatřoval v životě pohanském, zvláště v životě Pythagorském. Můžeme úhrnem snad říci, že Apollonios je konkretním ideálním obrazem života dle zásad Pythagorských zařízeného.

Z vypravování Philostratova je patrno, že Apollonios na počátku křesťanství požíval veliké úcty v celém světě. Neobyčejná jeho znalost věcí božských i lidských, bezúhonná čistota, již v životě zachovával, proroctví, divy a zázraky, které mu byly připisovány, šířily slávu jeho tak, že někteří jeho vrstevníci a stoupenci ozářili jeho zjev září nadpřirozené velikosti a božské vznešenosti.

A přece obraz ten je slabý. Apollonios nevystupuje jako obětavý a nadšený hlasatel lásky k bližnímu, nýbrž více jako divotvůrce. On je posledním typem starověkého názoru světového. Jako starověk a křesťanství, tak liší se Apollonios a Kristus. U Apollonia snaha po vědění, v křesťanství vědění nestojí na prvém místě, nýbrž cítění a vůle konati dobro. Apollonios cestuje po celém tehdejším světě, stará se více o vnější výkony, obřady, oběti; naproti tomu křesťanství chce změnu vnitřní, obrození člověka v duchu a pravdě.

V celém životopise Philostratově nenalézáme místa, jež by se dalo srovnati se vznešeností Kristova kázání na hoře, s modlitbou Páně, s velkolepými dvěma příkazy lásky k Bohu a bližnímu, jež tvoří obsah a jádro křesťanství. Apolloniovi nedostává se toho, co tvoří podstatu a zvláštnost křesťanství, Apolloniovi je cizí křesťanská trpělivost, neodpírání zlému, sebezapření, pokora.[1])

Apollonios není líčen u Philostrata historicky věrně, spis sám je nejmladší plod školy novopythagorské a zachycuje postavu Apolloniovu ve zbožňovacím, nadšeném osvětlení školské tradice, určovaném snahou postaviti naproti Kristu proroka, mudrce, divotvůrce pohanského i dokázati nezmenšenou životní sílu řeckého náboženství.

---

[1]) Zajímavou paralelu podal *F. Ch. Baur* v práci *Apollonius von Tyana und Christus* (otištěné ve knize *Drei Abhandlungen zur Geschichte der alten Philosophie und ihres Verhältnisses zum Christenthum* (znovu vydal Ed. Zeller v Lipsku 1876). — Nově o něm psal Američan *D. M. Tredwell* v knize *A sketch of the life of Apoll. of Tyana* (New-York 1886).

Kamil Krofta:

Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848.

(Pokračování.)

3. *Od Bílé Hory do března r. 1848.*[1])

V době, jíž jsme se dosud zabývali, snažili se o společné sněmování království a zemí domu rakouského, jak jsme viděli, jednak panovníci jednak stavové těchto zemí. Pokud při tom šlo hlavně jen o zjednání rovnosti a jednotnosti v povolování prostředků na obranu států habsburských proti Turkům, nebylo v otázce společných sněmů hlubší zásadní neshody mezi panovníkem a stavy. Vyjímaje Tyrolany, kteří, jsouce chráněni výhodnou polohou své země od tureckého nebezpečenství, zdráhali se pomáhati proti němu zemím ostatním a proto se zpravidla vzdalovali jednání o společnou obranu — umožňoval jim to odlišný správní a ústavní vývoj jejich země před r. 1526, jehož stopy ani potom nezanikly, a zvláště její samostatné postavení po smrti Ferdinanda I. — stavové všech ostatních zemí celkem bez vážného odporu účastnili se společných porad svolávaných panovníkem, ano velmi často sami domáhali se jejich svolání. Ani stavové čeští nebyli v tom výjimkou, pokud bylo dbáno jejich přání, aby se společné sněmy konaly v Praze při sněmu království Českého.

Počátkem XVII. stol., za vzrůstajícího napětí mezi mocí panovnickou a stavovskou, stavové království a zemí domu rakouského, majíce v čele stavy české, pokusili se dáti společným sněmům nový úkol, užíti jich k vytvoření těsnější jednoty mezi stavovskými obcemi jednotlivých království a zemí, která by jim zjednala nebývalou sílu v boji s panovníkem za svobodu náboženskou i jiná práva a svobody. Společné sněmy, které původně měly sloužiti především pohodlí a prospěchu panovníkovu, hrozily se tak státi v rukou stavů

[1]) Krom obou prací *Bidermannových* uvedených výše, bylo pro tuto kapitolu užito těchto spisů a rozprav: *V. V. Tomek,* Sněmy české dle Obn. Zřízení zemského (1868) — *H. Toman,* Das böhmische Staatsrecht 1527—1848 (1871). — *C. Hock - H. Bidermann,* Der österreich. Staatsrath 1760—1848 (1879). — *A. Stern,* L'idée d'une représentation centrale de l'Autriche, conçue par le prince de Metternich (Revue historique 1886). — *A. Rezek,* Dějiny Čech a Moravy nové doby I. 1648—1657 (1892). — *A. Beer,* Die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushaltes unter Maria Theresia (Arch. f. öst. Gesch. LXXXII., 1895). — *B. Rieger,* Náš ústavní vývoj od r. 1848 č. I. (Osvěta 1897; znova Drobné spisy B. Riegera II. 1915). — *V. Kratochvíl,* Kancléř Metternich a počátky konstitucionalismu v Prusku 1842 (Sborník prací žáků Gollových 1906). — *A. Fischel,* Studien zur österreichischen Reichsgeschichte: Christian Julius von Schierendorff, ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I. und Karls VI. (1906). — Za některá upozornění děkuji spisu dra Jana Heidlera o předbřeznových brožurách českých, připravenému pro tisk.

zbraní jemu velmi nebezpečnou. Nebýti nepřeklenutelného rozporu náboženského mezi habsburskými panovníky a ohromnou většinou tehdejších stavů, bylo by se snad mohlo dynastii podařiti zbraň tu učiniti neškodnou a těžiti ze sjednocovacích snah stavovských ve prospěch vyšší státní jednoty jejích království a zemí, na které jí zajisté nejvíce bylo by mělo záležeti — je však otázka, zda by bez onoho rozporu snahy takové vůbec tak mocně se byly projevily. Za poměrů, jaké byly, moc panovnická nemohla v těchto snahách neviděti vážného nebezpečenství pro sebe, a není divu, že se jim stavěla na odpor, činíc překážky i společnému sněmování stavů, o jaké dříve sama byla usilovala.

Rozhodné vítězství dynastie nad stavy, dobyté porážkou Čechů na Bílé Hoře, učinilo rázem konec těmto sjednocovacím snahám stavovským, a vzpomínka na ně odňala také na na dlouho panovníkům habsburským chuť svolávati stavy svých zemí k společnému jednání a rokování třeba o věcech, z jejichž jednotného řešení byli by sami měli užitek. Generální sněmy koruny České, za doby předchozí tak časté a významné, zanikly téměř docela — zbylo z nich jen tolik, že při korunovaci králů Českých bývala přítomna poselstva vedlejších zemí korunních — a podobně přestaly skoro nadobro kongresy stavovských výborů ze zemí starorakouských. Je tudíž pochopitelno, že se na dlouhou dobu ustalo také ode všech pokusův o společné sjezdy nebo sněmy, jichž by se účastnili zástupcové zemí z rozličných státních skupin habsburské monarchie. Ale potřeba zjednati pokud možno poměrnou rovnost v ukládání berní a břemen válečných na jednotlivé země, které stejně jako za doby předchozí záviselo na svolení jejich stavů, po čase přece opět vedla k pokusům dosíci dohody o to mezi zeměmi společnou poradou jejich zástupců.

O prvním takovém pokuse se dovídáme brzy po skončení třicetileté války. R. 1649 jednalo se na sněmu království Českého a snad i na sněmích jiných zemí o otázce, kolik vojska má být budoucně v zemi chováno posádkou. Stavové čeští ovšem žádali, aby v Čechách bylo vojska necháno co nejméně, a císař Ferdinand III. slíbil jim podle možnosti vyhověti. K tomu pak dodal, až se bude jednati o rozvržení vojska na jeho země a k tomu budou pozvány osoby z těch zemí, že z Čech obešle k takové poradě nejvyššího hofmistra Oldřicha Františka z Kolovrat a vojenského generálního komisaře v království Českém Viléma Albrechta z Kolovrat, aby byl zachován náležitý poměr a na Čechy nebylo nakládáno více, než mohou snésti. Porada r. 1649 ohlášená sešla se opravdu, ale teprve r. 1655, a to v Prešpurce. Podrobnějších zpráv o ní nemáme, a zvláště ani nevíme, kdo se jí účastnil. Soudě podle prohlášení císařova z r. 1649, nebyli to asi zástupcové volení od stavů na sněmích, kteří by se byli mohli o něčem platně usnášeti jménem svých zemí, nýbrž toliko císařští důvěrníci, od císaře ovšem ze stavů vybraní, kteří mohli pouze podávati dobré zdání. Byla to tedy pouhá porada neb konference císařských důvěrníků (notáblů) ze zemí starorakouských — bez Tyrol, jež měly stále ještě vlastního panovníka z rodu habsburského — i ze zemí koruny České, ale přes to, jak za změněného

poměru mezi mocí panovnickou a stavovskou je pochopitelno, její ujednání stavové zemí těch přijali, zdá se, bez odporu. Týkalo se »proporce«, t. j. klíče, podle kterého mělo se rozvrhovati na jednotlivé země vojsko, jež bylo třeba vydržovati, a stanovilo, že zemím koruny České — tehdy již zmenšeným o obojí Lužici — bude vydržovati deset dílů, zemím starorakouským osm dílů všeho vojska. Ujednání z r. 1655 nabylo významu tím, že se proporcí tehdy smluvenou řídilo také povolování berní až do r. 1679. Toho roku ujednán byl klíč nový, podle něhož na země koruny České připadalo $11^{3}/_{4}$ dílu, t. j. něco méně než dvě třetiny, na země starorakouské (stále bez Tyrol) $6^{1}/_{4}$ dílu, t. j. něco více než třetina veškeré svolované berně, a to nejspíše zase na podobné konferenci jako r. 1655. Protože i v potomních letech berní proporce se měnila, je možno, že k jednání o ni svolávány byly i později podobné porady, ale zpráv o tom dosud nemáme, a není také vyloučeno, že klíč měnila vláda sama bez účasti zástupců stavovských. (Tomek, Sněmy 92; Rezek Děj. n. doby I. 96 a 477; Bidermann, Gesammtstaatsidee II. 92.)

Avšak ještě před koncem XVII. století, r. 1696, došlo přece k společnému sjezdu stavovských výborů ze zemí českých a starorakouských. Podnětem k tomu byl plán císařské vlády přiměti stavy těch zemí k zavedení nové jednotné soustavy berní, jež byla by záležela v tom, že místo dosavadních kontribucí, svolovaných v podstatě podle výnosu půdy poddanské, byly by se všude zavedly podle stejných zásad všeliké daně spotřební (akcízy) a jiné platy a dávky nepřímé. Plán této nové soustavy berní předložen byl snad již r. 1695 přednostům jednotlivých zemských vlád, aby se o něm vyslovili spolu s některými ze stavů své země a s komorními úředníky. Když však se země vzpíraly zamýšlené berní reformě, svolal císař r. 1696 společnou poradu do Vídně, jíž se účastnili krom státních úředníků také stavovští delegáti, po dvou z každé země. Ač snad tito delegáti nebyli voleni na sněmích, nýbrž jen vybráni císařem, přece jistě byli pokládáni za zástupce svých zemí. Své zdání o předloženém návrhu přednášeli při poradě ústně a také je podávali písemně. Valnou většinou vyslovili se proti němu zcela rozhodně, toliko Slezané, pokud známo, projevili s ním souhlas. Usnesení porady bylo tedy jen záporné, ale proto přece není bez významu, že ho bylo dbáno tak, že se, krom Slezska, upustilo od zamýšleného zavedení akcízů místo dosavadní kontribuce (Bidermann, Gesammtstaatsidee II. 98).

Již po pěti letech učiněn nový pokus se společnou poradou zemí českých a starorakouských. Na podzim r. 1700 usnesla se státní konference (asi jako dnešní ministerská rada), aby se zadlužené státní pokladně ulehčilo tím, že by 22 millionů zlatých státního dluhu vzaly na sebe »německé« dědičné země císařovy — tak se tenkráte již někdy nazývaly všechny neuherské, tedy i české země mocnářství — počítaje v to i Tyroly, podle proporce zachované při povolování berní a vojska. Dvorská komora, podávajíc o tom zprávu rakouské dv. kanceláři, připojila návrh, aby po příkladu dřívějších dob byli

povoláni ke dvoru z každé země delegáti s náležitou instrukcí, tak aby se konala ve Vídni řízením dvora kongregace všech zemí. Odůvodňovala svůj návrh tím, že prý dvůr i stavové při ústním vyjednávání »sich am besten und aufrichtigsten gegen einander expektoriren und viel deutlicher als per Rescripta et Responsa explicieren können«. Radila však, aby nejprve vyslechnuti byli náčelníci jednotlivých zemí, možno-li věc tu uskutečniti. To se také stalo. Koncem listopadu 1700 byl vyzván nejv. úřad zemí hornorakouských v Innsbrucku, aby tamní stavy pohnul k společnému vyjednávání se stavy ostatních zemí dědičných při dvoře císařském o převzetí příslušného podílu ze státního dluhu. Podobné vyzvání dostaly asi současně také zemské vlády ostatních zemí starorakouských i zemí českých. Jaký byl jeho výsledek bezpečně nevíme. Zdá se, že sice Tyrolané vyhnuli se docela jednání o státní dluh, ale ostatní země snad vyslaly své posly do Vídně. Zda, kdy a jak tato poselstva mezi sebou vyjednávala, není známo. Jisto je, že každá země v jinou dobu uzavřela s vládou zvláštní smlouvu (reces), stanovící podíl státního dluhu, jejž se zavázala do určité doby splatiti. V Čechách stalo se to na sněmu konaném 3. ledna 1701, který se uvolil zaplatiti do 15 let šest millionů dluhů císařských, aniž je patrno, bylo-li to výsledkem předchozího ujednání ve Vídni. Moravané koncem března 1701 vzali na sebe pouze million a teprve po roce (v červnu 1702) druhý. Dolní a Horní Rakousy již v lednu převzaly po millionu, kdežto štyrský reces rovněž na million je teprve z července. Sněm krajinský koncem března 1701 vypravil do Vídně dva členy stavu panského se dvěma úředníky a reces jimi ujednaný teprve v červenci schválen císařem. Podle toho podobá se, že společná kongregace všech delegací zemských, navrhovaná dv. komorou, buď vůbec se nekonala, neb aspoň se nezdařila (Bidermann, Gesammtstaatsidee 98; MIÖG XXVII, 288).

V potomních letech však myšlenka společného kongresu všech zemí domu rakouského znova se vynořuje na rozličných stranách. R. 1707 doporučovali stavové čeští svolání takového kongresu, aby se na něm uvažovalo o prostředcích k povznesení obchodu. Zvláště horlivě však pro myšlenku společného sněmu všech zemí domu rakouského působil v tu dobu sekretář dvorské komory Christian Julius Schierl von Schierendorf, rodilý v českoněmeckém městečku Doupově (r. 1661). V četných obšírných a zajímavých úvahách ukládal Schierendorf své názory a zkušenosti o hospodářských, sociálních a finančních, ústavních a správních poměrech soustátí habsburského s pozoruhodnými návrhy reformními. Mezi nimi je také návrh společného sněmu království a zemí domu rakouského. Prvně vytasil se s ním Schierendorf asi r. 1704 nebo brzy potom. Podal tehdy císaři anebo jeho ministrům spis o prostředcích, jak by Uhry, zmítané povstáním Františka Rákoczyho, mohly býti utišeny a přivedeny k věrnosti. A tu především navrhoval, aby stavové všech dědičných zemí byli povoláni do Vídně a tam společnou dohodou bylo ustanoveno, kolik která země má budoucně přispívati na společnou obranu a zachování, neboť prý žádná ze zemí dědičných

nepotřebuje tak společné pomoci všech jako Uhry. Na tomto společném kongresu zemí mělo se však jednati také o spravedlivější rozdělení berního břemene mezi pány a poddané zvláště v Uhřích. Za tím účelem mělo býti do Vídně povoláno z každého komitátu po dvou, nepochybně od vlády ustanovených zástupcích měšťanstva a selského lidu, aby před generálním kongresem jednali o spravedlivé rozvržení berně. (Bidermann, Gesamtstaatsidee II. 189; Fischel 167 a 197.)

Svůj návrh, rozšířený a pozměněný, přednesl Schierendorf znova asi po roce, když po smrti cís. Leopolda ujal se vlády Josef I. Tu již chtěl navrhovanému generálnímu kongresu nebo konventu dáti úkol mnohem rozsáhlejší a významnější. Krom jednotné úpravy dědické posloupnosti rodu habsburského ve všech částech monarchie měl také jednati a usnášeti se o potřebných opravách zřízení státního, o poměrech náboženských a církevních, o stavovských právech veřejných i soukromých, o poměrech poddanských, o soudnictví, o otázkách finančních a obchodněpolitických a ovšem i o věcech vojenských. Generální kongres, jemuž mělo býti svěřeno řešení úkolů tak velikých, měl býti sborem stavovských deputací neb výborů vyslaných zeměmi koruny České a zeměmi starorakouskými, ale také zástupcové koruny Uherské měli tu patrně opět býti přítomni. Kdežto poměru zemí uherských ke generálnímu kongresu Schierendorf ve svém návrhu dotýká se jen velmi neurčitě, podrobněji jedná o způsobu, jak by tu měly býti zastoupeny země koruny České, které mu ovšem jsou, jak je samozřejmo, jednotným státoprávním celkem. Chtěl, aby v souvislosti s chystaným generálním kongresem bylo změněno sněmovní zřízení v Čechách a na Moravě, tak aby k čtyřem dosavadním stavům, prelátskému, panskému, rytířskému a městskému, připojil se stav pátý, složený ze zástupců poddaných měst a venkovského obyvatelstva, kteří by se volili po dvou nebo po třech z každého kraje. Zároveň mělo se stavu městskému, složenému ze zástupců královských měst, dostati na sněmu důstojnějšího postavení, než měl dosud (městští poslové neměli již na sněmu stávati, nýbrž dostati místo k sedění). Kdyby snad se vyšší stavové vzpírali zasedati společně se zástupci dvou stavů nižších, bylo by možno rozřešiti spor zavedením dvou komor na sněmu českém a moravském (Ober- und Unterhaus). K generálnímu kongresu vyslaly by pak sněmy jednotlivých zemí zástupce všech stavů. A tento kongres byl by patrně zasedal dlouho, snad několikrát, ano snad by se byl měl státi zařízením trvalým.

Ujednání, k nimž by došlo na generálním kongresu, měla se podle Schierendorfa státi takřka základním zákonem ústavním pro všechny země domu habsburského, zákonem zavazujícím stejně korunu jako stavy. Proto chtěl, aby se platnost těch ujednání stavům zaručila tak, že by všechny dvorské i zemské úřady byly přísahou zavázány je zachovávati, neboť prý by jinak stavové sotva byli zbaveni pochybností, že nové úmluvy budou tak málo zachovávány jako dřívější. Ale Schierendorf navrhoval ještě jiný, velmi zajímavý prostředek, jak by se stavům zajistilo, že bude šetřeno ujednání kon-

gresu. Až bude skončen, mělo se stavům všech zemí dovoliti, aby si volili na tři roky po jednom nebo dvou zástupcích (deputovaných), kteří by jako obráncové úmluv učiněných na kongresu (defensores pactorum) zdržovali se stále u dvora a po uplynutí tří let byli novou svobodnou volbou stavů nahrazeni jinými osobami. Tak byl by vznikl stálý ústřední výbor stavovský pro celé soustátí habsburské, dosti podobný tomu, oč sto let předtím usilovaly stavovské konfoederace.

Zajímavé návrhy Schierendorfovy, na něž jistě působil vzor anglický — Schierendorf se ho sám dovolává — směřovaly, jak viděti, k tomu, aby se o státní sjednocování království a zemí domu Rakouského usilovalo nikoli pouze zřizováním společných úřadů pro ně, jako se opravdu dělo, nýbrž spojením zemských obcí stavovských ve vyšší ústavní útvar, s nímž by se panovník dělil o nejvyšší moc vládní. Státní jednoty mělo se dosáhnouti nikoli absolutistickým centralismem správním, nýbrž sjednocením roztříštěné moci stavovské, jímž by ovšem naprosto nebyla pominula zvláštní práva jednotlivých obcí stavovských, ústavní samostatnost jednotlivých zemí, ani státní samobytnost koruny České a Uherské. Uskutečnění návrhů Schierendorfových bylo by zajisté mělo nesmírný vliv na další ústavní vývoj států habsburských, bylo by připravily půdu pozdějším snahám o jejich přetvoření v moderní stát konstituční a dalo jim směr značně jiný, nepochybně správnější, než jakým se opravdu braly.

Návrhy Schierendorfovy, ač je jejich původce v potomních letech s rozličnými obměnami častěji opakoval,[2]) ovšem uskutečněny nebyly a nevíme ani dobře, jak byly přijímány a posuzovány tehdejší vládou. Zdá se však, že přece nezanikly zcela bez účinku. Již koncem r. 1712 a znova počátkem r. 1714 hrabě Stahremberg, president dvorské komory, tedy Schierendorfův představený, navrhoval císaři, aby byli do Vídně obesláni delegáti všech zemí, s nimiž by dvorská komora mohla ujednati smlouvy (recessy) o svolení potřebných berní, jimž by se však zároveň předložily rozličné otázky týkající se zlořádů v státním hospodářství i prostředků k jejich odstranění a snad i jiných oborů státní správy. A na tento kongres radil Stahremberg povolati také zástupce obecného lidu (Vertreter des gemeinen Mannes), odůvodňuje svou radu tím, že prý bylo vždy zásadou rodu habsburského svobodným způsobem spravovati lid (sub specie libertatis regere populum).

Návrh Stahrembergův, jenž vliv Schierendorfův prozrazuje zcela zřetelně, byl aspoň z části schválen císařem. V červenci 1714 dal

[2]) Z práce *Fischlovy*, Studien zur österr. Reichsgeschichte, která nás podrobněji seznamuje se spisy Schierendorfovými a podává z nich některé ukázky, ani věcná souvislost těch návrhů ani jejich přesný smysl nejsou vždy dostatečně patrny. Je v nich i jinak mnoho zajímavého. Za povstání Rákoczyho navrhoval na př. Schierendorf, aby slovenská část Uher byla připojena jednak k Moravě, jednak k Slezsku, nikoli ovšem z důvodů národnostních, nýbrž proto, aby Uhry byly oslabeny. Pro svůj návrh měl však oporu také v historii: bývalou příslušnost toho území k starému království Markomannskému. (Fischel 273).

císař oznámiti stavům všech zemí, poněvadž prý je třeba se všemi dědičnými královstvími a zeměmi ujednati smlouvy o berni, berní recessy, to však se může mnohem snáze státi ústním dohovorem, než zdlouhavým vyjednáváním písemným, že si přeje, aby každá země zvolila několik osob znalých zemské ústavy, vážených a dobře smýšlejících a vypravila je ke dvoru do Vídně. Tam půjde hlavně o rozvržení úhrnné potřeby berní, jak je rozpočtena pro nejbližších deset roků, na jednotlivé země, ale také o mnohé jiné věci.

Přání císařovo bylo koncem července předloženo stavům českým na sněmu shromážděným, kteří zvolili čtyři osoby, po jedné z každého stavu, aby se odebraly do Vídně, jsouce opatřeny náležitou plnou moci a instrukcí. Podobně učinily také jiné země, ač některé teprve značně později. Stavové krajinští teprve v listopadu dali svým poslům instrukci, ukládajíce jim, aby se nevydávali na cestu, pokud toho neučiní deputace štyrská a korutanská, potom pak aby se všemi dědičnými královstvími a zeměmi císařovými jednali o desítiletý recess berní. Plná moc těchto poslů krajinských nebyla však neomezená; měli teprve o všem podati zprávu své zemi. Kdy a jak volily jiné země své posly, není známo. Rovněž není zpráv o tom, zda byli do Vídně obesláni stavové zemí koruny Uherské jakož i stavové tyrolští; zdá se, že s nimi vůbec nebylo o recess jednáno. Došlo-li tedy k sjezdu stavovských deputací ve Vídni, účastnili se ho patrně jen zástupcové zemí koruny České a zemí starorakouských bez Tyrol. Ale je pochybno, zda deputace všech těch zemí dostavily se do Vídně v stejnou dobu, zda se tam vůbec všechny setkaly. O vzájemném vyjednávání mezi deputacemi rozličných zemí není zpráv a zdá se, že k němu vůbec nedošlo. Poslové království Českého vyjednávali ve Vídni přímo s císařskou komisí, složenou ze tří osob, mezi nimiž byl i nejvyšší kancléř český. Podobně poselstva jiných zemí jednala přímo s císařskými komisaři, jimiž nebyly snad ani v každém případě tytéž osoby. Místo společného kongresu všech zemí konalo se tedy — snad ani ne zcela současně — několik zvláštních a spolu jen předmětem jednání souvisících konferencí se zástupci jednotlivých zemí. Také byl s každou zemí uzavřen recess zvláštní, beze zření k zemím ostatním, takže ani nedosaženo poměrné rovnosti v rozvržení berní, jež byla hlavním důvodem k svolání generálního kongresu.

Myšlenka svolati společný sjezd aspoň všech zemí neuherských vynořila se také za jednání o pragmatickou sankci. Podnět k tomu dali sami Uhři, poněvadž chtěli přijmouti pragmatickou sankci jen s podmínkou, že všechny ostatní země společně se jim zaručí za její neporušené zachování na věčné časy a hned se také sjednotí o výši svých příspěvků na vojenské posádky v Uhřích a obranu jejich země proti Turkům. Potom však pragmatická sankce, jak známo, předložena každému sněmu zvláště a každá země zvláštním listem vyhlásila a potvrdila, že k ní přistupuje.

Odtud pak delší dobu nic není slyšeti o pokusech o společný sněm nebo kongres zemí rakouských. Ani při jednání o nový desítiletý recess berní za Marie Terezie v l. 1748—9 nebylo užito to-

hoto prostředku. Teprve o několik let později vynořuje se zas myšlenka společného kongresu v souvislosti s velikými operacemi finančními, k nimž nutily vládu Marie Terezie ohromné finanční potřeby státní za války sedmileté a stálý vzrůst dluhu státního. Za jednání o novou velikou půjčku státní byl r. 1761 učiněn návrh, aby se za tuto půjčku zaručili nikoli stavové jednotlivých zemí, jak se dříve stávalo, nýbrž všechny »německé« země dědičné společně, tak že by se tím vytvořil společný »národní« úvěr (Nationalcredit). Návrh byl přijat a usneseno povolati do Vídně k společné poradě o věci té stavovské zástupce všech »německých« zemí dědičných. Předem však vznikla pochybnost, mají-li býti pozvání také Tyrolané. Ačkoli byl souhlas v tom, že bylo by žádoucí, aby se za půjčku zaručily všechny neuherské země bez výjimky, uznalo se, že prý podle zemských zákonů tyrolských nemůže býti odtud vypravena deputace bez předchozího usnesení sněmovního. Proto rozhodnuto upustiti od obeslání Tyrolanů k společné poradě a předložiti její usnesení nejbližšímu sněmu tyrolskému, aby k němu přistoupil dodatečně. Zástupcové ostatních zemí, o kterých nevíme, zda byli zvoleni svými sněmy, či snad jen ustanoveni vládou, byli koncem dubna 1761 povoláni do Vídně, kde se sešli koncem května. Tu jim vyložena naléhavá potřeba »národního« úvěru, který by se vytvořil společným ručením všech zemí, a vyslovena naděje, že shromáždění poslové nebudou se pokládati jen za zástupce svých stavů, nýbrž zároveň za údy společného státního celku a že ochotně přičiní se o vytvoření »národního« úvěru, kterým bude posilněn i úvěr jednotlivých stavů. Vlastní žádost vlády přednesl poslům stavovským ve společném jich shromáždění (24. května) státní kancléř hrabě (později kníže) Václav Kounic. Šlo o to, aby se stavové společně zaručili za 18 millionů státního dluhu, a to tak, že by každá země ručila nejprve za určitou část toho dluhu, kdyby se však některá objevila nezpůsobilou platiti, aby všechny ostatní ručily také za její část podílem na každou z nich připadajícím. Stavovští poslové odpověděli na to všeobecným prohlášením vyjadřujícím slib, že se přičiní u svých zemí o splnění té žádosti. Jak se dále vyjednávalo, není dostatečně známo. Víme jen, že 25. června uzavřen byl se zástupci stavů českých a rakouských recess, jímž slibovali jménem svých zemí, že společně převezmou dluh 18 millionů, které měly se zjednati vydáním bankovních obligací. Smlouva uzavřená se stavovskými posly ve Vídni nezdála se však asi právně dostatečná. Neboť den před podepsáním recessu vyšlo nařízení císařovnino, aby svoláni byli k společné schůzi zástupcové všech zemí, nově od stavů každé země zvolení a od nich opatření plnou mocí přistoupiti jménem své země k ujednanému recessu. Zdá se, že stavové čeští nevyhověli tomuto vyzvání dosti ochotně, neboť po čtrnácti dnech císařovna Marie Terezie uznala za dobré vlastnoručním lístkem napomenouti nejvyš. purkrabí království Českého hrab. Chotka, aby české stavy, kteří dosud nejmenovali svých zástupců, s veškerou vážnosti vybídl, by to neprodleně učinili a zvolené opatřili potřebnou plnou mocí. Potom asi brzy Čechové vypravili své zástupce do společné stavovské

úvěrní deputace (Creditdeputation) zemí českých a rakouských (ale bez Tyrol), o jejímž jednání však nemáme podrobnějších zpráv. (Beer v Aög 82; Bidermann v Miög XXVII.)

Od r. 1761, kdy se, jak patrno, podařilo shromážditi aspoň zástupce zemí českých a skoro všech zemí starorakouských k společnému rokování a zdárnému jednání o otázce důležité pro celou říši, až do r. 1848 nesešli se, pokud víme, stavovští zástupcové zemí starorakouských podobným způsobem se zástupci zemí koruny České, tím méně arci koruny Uherské, aniž se podařilo vytvořiti z nich jakýkoli, třeba jen dočasný a pouze omezenou působností obdařený zastupitelský orgán společný zemím všech tří, neb aspoň dvou státních skupin habsburské monarchie. Myšlenka na něco podobného vyskytuje se však i v tu dobu opět a opět. Již r. 1767 podal president dv. účetní rady hr. Zinzendorf, který měl vynikající vliv také na úvěrní operace r. 1761, ve státní radě návrh, aby se zároveň s přetvořením vídeňské bursy zřídila státní banka ve Vídni pod zárukou a dozorem stavů zemí českých a rakouských mimo Tyroly a země venkovské. A správa této banky měla se podle návrhu Zinzendorfova svěřiti stavovské deputaci, t. j. patrně stálému výboru, složenému ze stavovských zástupců všech zúčastněných zemí. Návrh došel souhlasu státní rady a počalo se oň jednati se stavy, ale potom s něho sešlo z části snad pro neochotu stavů, hlavně však působením císařovnina rádce Hatzfelda, jenž byl soupeřem Zinzendorfovým (Hock-Bidermann 84). Více než po dvaceti letech, r. 1789, ujal se myšlenky Zinzendorfovy známý osvícenec Sonnenfels, navrhuje zřízení státní banky pod správou »všeobecných stavů mocnářství«, ale patrně zas bez jakéhokoliv účinku (Rieger, Dr. spisy I. 90).

Již před tím, v lednu r. 1782, sám císař Josef předložil státní radě v rámci rozsáhlého plánu na přetvoření státní správy návrh, aby se jakýsi ústřední výbor, složený z volených stavovských zástupců všech neuherských zemí monarchie, zřídil při spojené dvorské kanceláři. Podobně jako mělo zemským vládám po zamýšleném zrušení dosavadních stavovských výborů zemských býti přiděleno po několika zástupcích volených vždy na tři léta od stavů, také spojená kancelář dvorská měla dostati několik přísedících, jež by k tomu zvolila jednotlivá shromáždění stavovská. Spojená dvorská kancelář by se tím byla z pouhého úřadu dvorského stala zároveň jaksi společným stavovským výborem zemí českých a rakouských. Avšak návrh císaře Josefa potkal se v státní radě s rozhodným odporem — zvláště zdálo se jí na pováženou přiznati stavům vliv na složení dvorské kanceláře, závislém dotud úplně na vůli panovníkově — a císař sám brzy docela od něho upustil (Hock-Bidermann 116).

Podobně zmařen byl o pět let později, r. 1787, odporem státní rady návrh hr. Karla Zinzendorfa, aby otázka, které nepřímé berně bylo by možno nahraditi zvýšením přímých, byla předložena k úvaze »shromáždění notáblů«, obeslanému statkáři veškeré monarchie, nevyjímaje ani zemí uherských. Čeští členové státní rady (hr. Kolovrat a Chotek) přimlouvali se sice za tento návrh, vytýka-

jíce, že by přispělo k vyjasnění finanční situace státu, kdyby byli vyslechnuti stavové. Ale většina byla rozhodně proti tomu. Její mluvčí vykládal, že shromáždění navrhované Zinzendorfem nebylo by mnoho platno, poněvadž prý by, jak učí zahraniční příklady i nedávná porada sněmu dolnorakouského o dani z vína, vyneslo jen sbírku nevyjasněných pojmů, špatně užitých skutečností a planých výbuchů patriotismu a bylo by škoda ztraceného času. Jiný člen státní rady vyslovil názor, že od navrhovaného shromáždění notáblů nelze očekávati více než od konference spisovatelů, ale doporučoval, aby o změně soustavy berní bylo jednáno se stavy neb aspoň s důvěrníky povolanými z jednotlivých zemí. Tomu však opřel se stejně rozhodně jako shromáždění notáblů kníže Kounic — stavové i notáblové dbali prý by jen zájmu vyšších tříd — a jeho názor zvítězil: shromáždění notáblů nebylo svoláno. (Hock-Bidermann 169).

(Dokončení.)

R. Tyršová:

Jak pracoval Miroslav Tyrš.

Z mých vzpomínek.

Snad tomu musí tak být, snad musí vždy uplynout značnější řádka let, aby se vzkřísil zájem na životním díle určité osobnosti. Nevím, je-li tomu tak jen u nás, ale platí to u nás jistě více nežli jinde.

Po smrti Miroslava Tyrše z našich kruhů vědeckých a literárních nevyšel, vyjímaje úvahu prof. Hostinského, obšírnější posudek odborné činnosti Tyrše učitele, Tyrše kritika, Tyrše spisovatele se týkající. Nebýti mohutné organisace sokolské, která s pietou bratrské lásky a synovské úcty udržuje památku na své zakladatele, nevědělo by mladší pokolení o Tyršově činnosti ničeho. Jedině Sokolstvo se postaralo o to, aby i mladší poznali Tyrše celého, nejen Tyrše — tvůrce Sokolstva, ale také ostatní stránky jeho životního díla.

Tak tomu bylo skoro po třicet let. Teprv nedávnou dobou, snad po vyjití druhého svazku sebraných spisů Tyršových, oživil se poněkud zájem mladší generace vědecké pro odbornou činnost Tyršovu, — kniha prof. Bartoše v »Zlatorohu« vydaná je jedním z dokladů toho.

Není to však jen tento vzkříšený zájem na vědecké osobnosti Tyršově, který mi je pohnutkou k tomu, abych vyvážila ze svých vzpomínek podrobnosti, které tuto zaznamenati hodlám. Již dlouho mám toho vědomí, že je mojí povinností zaznamenati, co nikdo jiný zaznamenat nemůže, že je mojí povinností pověděti, co vím o tom, jak Tyrš pracoval, jak vznikly jeho sbírky, jak těžil ze svých cest do ciziny. Vím, že je to mojí povinností, tím spíše, ana jsem všeho toho byla svědkyní a účastnicí. Však právě tento osobni moment mne zarážel a zaráží. Bezděky budu nucena sem tam o sobě samé se zmínit v těchto črtách, které, byť i o všeobecných věcech

jednaly, přece jen musí mít intimní zbarvení. Přesto se odhodlávám zachytit aspoň část toho, co pamatuji, pokud mi pamět toho nevybledne.

Vyžádala jsem si k tomu místa v tomto listě, neboť v Osvětě Tyrš uveřejnil první ze svých obšírnějších pojednání o výtvarném umění a byl jejím stálým spolupracovníkem. Snad je tu ještě i malá obec starších čtenářů, kteří se při tom rádi rozpomenou, jak před bezmála padesáti roky Tyrš je tu učil nazírat na výtvarné umění.

První Tyršovo pojednání z oboru historie a estetiky výtvarného umění byla obšírná studie o časovém původu sousoší Laokoonta, o kterém tehda šel spor, je-li dílem doby alexandrinské neb římské. V této studii, kterou Tyrš sepsal jako práci habilitační a kterou uveřejnil v nově založené Osvětě Vlčkově r. 1872, neměla jsem jiného účastenství, nežli že jsem opis práce s originálem stránku po stránce porovnala, zejména k vůli četným citátům v práci uvedeným. Materiál, který Tyrš si ke své studii o Laokoontu snesl, mám uložený. Je rozepsán na cedulkách a obsahuje četné výpisky z antických autorů a excerpty z celé literatury jednající o původu sousoší tohoto. Tyrš snesl si mimo to k této práci bohatý materiál srovnavací a šel ve své přesnosti tak daleko, že si sestavil v tělocvičně z ochotných členů cvičitelského sboru Sokola celou skupinu, v které silné šplhací lano hady zastupovalo. Na nahých tělech svých modelů studoval pak nápon svalstva a míru pravdivého, dle přírody vypozorovaného podání pohybů tří postav v sousoší sloučených, hadům se bránících. Tyrš vyvodil ve své studii se značným důmyslem a s bohatým snesením dokladů důkaz, že Laokoon je dílem římské doby. Když své pojednání psal, nebyly ovšem ještě na jevo vyneseny velkolepé zbytky sochařské výzdoby staveb z akropolidy v Pergamu, které naše představy o rázu sochařství ze sklonku doby alexandrinské valnou měrou pozměnily. Také Tyrš, když r. 1884 v Berlíně očitě spatřil skulptury Pergamenské, korrigoval své stanovisko o časovém původu Laokoonta bez lítosti.

Záhy po ukončení studie o Laokoontu ujal se Tyrš spracování thematu, které ho již po nějaký čas před tím zabavovalo, — úvahy o zákonech komposice v umění výtvarném. Uveřejnil první část této své studie v Světozoru r. 1873, jelikož mu tu byla poskytnuta možnost vyobrazením doložit, o čem psal, — choroba Tyršova a také zhoršené poměry listu přerušily uveřejnění dalších částí tohoto thematu.[1]) Rok před tím přednášel Tyrš o zákonech komposice v Umělecké Besedě a kostra celé úvahy byla tehda vlastně již hotova, Bylo to asi půl roku před naším sňatkem a mohu na řadě lístků, které mi Tyrš posílal vždy s některým balíkem fotografií neb knih, sledovati postup práce na tomto pojednání, při kterém po prvé jsem se pokoušela o to, mít činné účastenství na práci svého nastávajícího chotě.

Základem veškerých posudků Tyršových byl podrobný rozbor uměleckých děl různých dob a různých směrů. V Praze byla arciť

[1]) Otisk tohoto článku vydal před nedávnem prof. J. Bartoš v knihovně »Umělecké snahy«, opatřiv ho úvodem a vysvětlivkami.

skrovná příležitost k poznávání obrazů a prací sochařských. Nepatrný výběr originálů byl tehda návštěvě nesnadno přístupný a nebylo tu ani sbírky reprodukcí, z které by bylo lze čerpati. Universitní knihovna byla na díla o výtvarném umění jednající chuda a knihovny Umělecko-průmyslového musea tu tehda arciť ještě nebylo. Tak nezbývalo Tyršovi, než doplniti zásobu poznatků, získaných na cestách cizinou, reprodukcemi, které si z vlastních prostředků opatřoval. Tyto prostředky Tyršovy byly arciť dosti obmezené a tak se zprvu spokojil fotografiemi malého formátu, z nichž si, seřadiv je soustavně, pořídil několik alb, jaká tehda na fotografie »visitkového« formátu byla oblíbena. Vystěhovali jsme z několika takových alb, všechny známé a přátele, abychom nabyli místa pro staré a nové mistry časově seřaděné. Později přibyly fotografie t. zv. kabinetního formátu a konečně, během dalších let, velké fotografie, počtem několika set kusů — zmíním se v průběhu této vzpomínky o sbírce Tyršově ještě podrobněji.

Své studie o zákonech komposice založil Tyrš na těchto prvních začátcích svých sbírek. Mohla bych skoro nazpaměť jmenovati fotografie, které Tyrš do té doby si byl sebral, vždyť jsem tento obrazový materiál měla u sebe a každodenní návštěvy Tyršovy u nás byly z valné části vyplněny společným prohlížením tohoto materiálu studijního. Tyrš mi při tom naznačoval, které asi příklady a doklady by potřeboval a svěřoval mi pak další jich vyhledávání.

Balíček lístků, které jsme tehda vyměňovali, je vodítkem mé paměti. Přednáška v Umělecké Besedě předcházela, — jak jsem již řekla, — článek pro Světozor psaný, lístky k přednášce se vztahující jsou z r. 1871 datovány. Tak píše mi Tyrš: »Musím k Tobě přijít, abych první serii fotografií pro Tomáše vybral. Správní výbor povolil neurčitý počet diapositivů a tak nejsme ničím obmezeni. Prosím Tě, vyber tedy i ty, jež jsme včera vymýtili ... zkusíme to tenkráte beze vší přípravy, snad že to předce nějak půjde.« — Přednášky s promítanými obrazy byly tehda v Praze novinkou.

Tyrš rozložil si dojem, jímž komposice obrazu neb sochy účinkuje na řadu podmínek. Podmínky tyto vyčetl — bych tak řekla — z děl uměleckých, které soustavné, logicky přesné analyse podrobil. Každou z těchto podmínek dojmu hleděl pak doložiti nejpřípadnějšími příklady. První přednáška v Umělecké Besedě obsahovala výklad o první řadě těchto článků zákoníka o komposici. Vyčítám je z lístku, který mi Tyrš o tom napsal: »Odesílám Ti tímto obrazy, svou smělou prosbu opakuje, bys mi přednášku laskavě sestavila. Vlastnosti, jichž pro neděli zapotřebí mám, jsou:

a) *Symetrie*, Kristus a apoštolé. Holbein, Madonna. Hess, Kristus a Magdaléna.

b) *Rozmanitost*, Palma, Dcery. Raffael, Cecilie (schází).

c) *Rovnováha*, Francia, křest. Murillo, Madonna, di Sevill. Flink, Hagar (schází). Jalabert, Kladení. Bartolomeo, Pietà.

d) *Zlatý řez*, Linie atd., Chrám řecký, Apollo, čtverec 5 : 3, Galatea, lebka.

e) Uzavřenost, Merope a Aipytos.

f) Jasnost, Wolf, Lvobijce (schází). Laokoon. Kiss, Amazona. Corr., Noc.

g) Hlavní osoba, R. Odevzdání klíčů. G. Thétis, Pama, Sv. rodina, Raff. Abram a Melchis, R. Spasimo.

h) Článkovanost, L. Večeře.

Můžeš-li místo scházejících něco jiného navrhnout, učiň to laskavě.«

O něco později píše: »Vyhledáme dnes fotografie pro přednášku příští a prosím Tě tedy, aby si pomyslila a vzpomněla si poněkud na obrazy posléze k tomu konci zvolené. Jedná se tenkráte již jen o vedení linií uvnitř a na obvodu, jakož i o vyplnění prostoru. Sixtinu na konec náležitě zhanobíme.« Tato žertem pronesená narážka vztahovala se k tomu, že Tyrš mínil na Sixtinské madonně Raffaelově jaksi rekapitulovati, co před tím podrobně o jednotlivých podmínkách účinku komposice pověděl, neboť »v Sixtině je celá estetika výtvarného umění pro toho, kdo ji vycítiti dovede«.

Zachovala jsem kvartovou fotografii Sixtiny, na které Tyrš nanesenými čarami zkoumal podmínky vyplnění prostoru a poměry dle theorie o zlatém řezu. Podobným způsobem ostatně jsem spolu změřili řadu reprodukcí obrazů, soch i budov. I zvláštní kovové pravítko si Tyrš nechal k tomuto účelu konstruovat, velmi přesnými měrami opatřené. Z této theorie o významu zlatého řezu Tyrš ovšem během let pak značně slevil.

Tyrš neustrnul vůbec nikdy na některém náhledu svém tou měrou, aby, když nové poznatky k jiným důsledkům vedly — nebyl dovedl si ho opravit. Ve svých Zákonech komposice na př. vyslovuje se Tyrš o t. zv. zajatci Michelangelově, u srovnání se sochou Arese Ludovici: »Při vší té mocnosti výrazu v obličeji a v pohybu hlavy a těla, jaký předc pocit neuspokojivý před ním nás pojímá! . . . umělec obětoval pravdě krásu úplně, on nevyhověl tedy všem nárokům, aspoň do míry jisté a neodnesl tudíž palmu dokonalosti a plného vítězného rozřešení úkolu, jejž sobě vytknul.« O deset let později, když za delšího pobytu ve Florencii dokonale poznal a pochopil tvůrčího ducha Michelangelova a nejvyšší místo mezi mistry renaissance mu přiznával, nepostrádal v soše zajatce již ničeho, vidí a poznává v něm výmluvný výraz spoutanosti, proti níž urputně se brání: »vše v něm vře, kroutí se ve vazbách svých a zrak vyčítavě k nebesům obrací«.[1]) Spolu s ostatními sochami pro pomník papeže Julia II. určenými je mu i tato socha bez výhrady geniálním řešením daného úkolu.

Ještě ku pojednání o zákonech komposice se vracejíc, připomínám si malý sešit, v kterém si Tyrš zaznamenal všechny ony »vlastnosti« komposice, o nichž pojednati mínil. V témže pořadu, v kterém je uvádí v druhé kapitole svého článku, jsou tu uvedeny přečetné doklady k jednotlivým podmínkám účinku. Listujíc v této

---

[1]) Z poznámek pro přednášku ve výtvarném odboru Umělecké Besedy r. 1878.

knížce, zpola Tyršovou, zpola mojí rukou psané, rozpomínám se, jak jsme spolu probírali zásobu vyobrazení, které jsme měli po ruce, a jak často Tyrš opravil svůj úsudek, když nové příklady mu okázaly, že není tak všeplatným, jak zprvu mínil. Zvláště svědomitě, ba až pedanticky podrobně a důsledně probíral perspektivní článkovanost obrazu. Nalézám v knížečce řadu schemat, jimiž jsou naznačeny vsechny možné variace rozvržení polí v obraze a jejich vyplnění. Ke každému variantu jsme vyhledali řadu dokladů — ku schematu č. I., na němž všechna tři pole stejnoměrně plochu obrazu vyplňují, jsem na př. sama vyhledala 27 příkladů. Z povahy obrazů, na nichž rozvržení toho je užito a z jejich účinku dovozoval pak Tyrš, že se hodí předem ke líčení themat rázu vážného. Podobně to bylo i s dalšími rozbory perspektivního článkování různých obrazů.

Zákony komposice, jež Tyrš takto z analysy různých děl uměleckých vyvodil, sestavil si v stručném výtahu na zvláštní tabulky. Tyto byly ovšem jen jednou částí oné »gramatiky umění«, která mu byla základem posuzování výtvorů malířských, sochařských a stavitelských. Mimo ni sestavil podobné schema o světelné a barevné komposici, o povaze themat umělcových, o tanutích duševních, která v díle uměleckém se projevují atd. Vše to se železnou logičností promyšleno a do sebe skloubeno, vše bez abstraktní přítěže jasné a důsledné, byť i v leccem snad jednostranné.

Tato svá »mluvnická pravidla« napsal si Tyrš u výtahu také na desky zápisníku, který ho provázel po výstavách a museích. Bylo to jeho kredo umělecké, ale bylo v něm tolik pružnosti, že se dalo přizpůsobiti i různým směrům, které doba a nové poznatky přinášely.

Onen zápisník s vloženými volnými lístky osmerkového formátu sloužil Tyršovi také při studování výstav, o nichž měl referovati. Své referáty a kritiky o současných umělcích, zejména domácích, Tyrš pracoval velice svědomitě. Jeho posudky v Osvětě, později i v Národních Listech otiskované, byly obecenstvem a valnou částí umělectva (což je věc nyní vzácná) brány vážně na váhu a Tyrš si toho byl vědom, že — možno říci — řídí veřejné mínění té doby ve věcech soudobého výtvarnictví. Proto nepronesl nikdy úsudku bez opravdového zdůvodnění. Výstavu jsme pravidlem spolu prošli k vůli první orientaci; v katalogu naškrtnuto při tom obyčejně, které obrazy jsou zvláště pozoruhodny, a to dvojími tužkami, aby cizí od domácího na první pohled se rozlišilo. Na základě tohoto orientačního prohlédnutí výstavy si Tyrš pak udělal rozvrh referátu, seskupiv obrazy dle určitého dělidla — dle národnosti umělců, dle látky neb podobně.

Když se jednalo o některé z oněch velkých historických pláten, jaké v letech sedmdesátých a osmdesátých minulého století ve zvláštních výstavách se předvádívaly, — o Matejkova Bathoryho, Živé pochodně Neronovy od Siemiradzkého, Brožíkova Husa a p., pojímal Tyrš referát o nich jako podrobný rozbor, osvětlující dílo se všech stránek, rozbor, kterým chtěl učit obecenstvo se dívat na podobné složité dílo umělecké. Když na př. psal do Osvěty o Bathorym od Jana Matejky, který péčí Umělecké Besedy r. 1873 v Praze byl vy-

staven, zabral se zprvu do historie polské, předcházející začátek sedmnáctého století, v kterém děj Bathoryho se odehrává. Bylť si toho vědom, že také umělec opřel své tvoření o podrobné vědomosti historické a o znalost doby, z které své dílo čerpal. Poté hleděl poznat celou individualitu Matejkovu a pochopit tento obraz jako článek v řetězu děl předchozích. Pak teprv přikročil k podrobnému studiu obrazu samého. Vyseděli jsme před rozměrným, výmluvným plátnem polského mistra celé hodiny. Mně připadl úkol, abych na schematu obrazu vyznačila podrobně barvy, při čemž ke stupni světlosti a intensity vždy musel být vzat zřetel. Při této práci se mi tak vštípil v paměť kolorit tohoto obrazu Matejkova, že dnes ještě vidím živě před sebou svítivou žluť pláště Bathoryho, špinavou běl šatu Naščokinova, měkkou zeleň svrchního šatu Ileckého a vůbec celou tu bohatou barvoskalu, kterou štětec polského mistra na plátno upoutal a jejíž podrobné analysy Tyrš v článku svém se podjal. —

Pro svoje práce všeobecnou historií umění se obírající měl Tyrš ovšem zapotřebí odborné knihovny. V Praze nebylo tehdy knihovny podobné a v universitní knihovně byla literatura o výtvarném umění velice chudě zastoupena, a to skoro výlučně jen spisy v jazyce německém. Odborná knihovna Tyršova vznikala a rozšiřovala se v stejném postupu s pracemi, jichž se chápal. Ke studii o Laokoontu nastřádal bohatý materiál o antické skulptuře, specielní literaturu k onomu sousoší se vztahující téměř v úplnosti si opatřil. Spisy o antickém umění rozhojnily se pak v naší knihovně, zejména když se obíral otázkou o souvislosti umění řeckého s orientálním, tu přibyla též literatura o Egyptu, o starých říších asijských, o Indii, a to hlavně též knihy spisovatelů francouzských a anglických. Když po svých cestách Italií Tyrš se jal podrobněji obírati renaissancí, zejména Rafaelem a Michelangelem, přibyla do jeho knihovny řada monografií, starších i tehda nejnovějších, mezi nimi též nákladné svazky francouzské a anglické, bohatě illustrované. Studie o slohu gotickém podporoval Tyrš zejména odbornou literaturou francouzskou, hlavně stěžejnými spisy Violet-le-Duca. Výběr francouzských a některých německých knih o moderním umění, zvláště francouzském, opatřil si Tyrš hlavně proto, aby si tak utvořil basi úsudku o poměru naší české produkce k soudobému umění cizímu. Zajímaly ho také různé druhy a způsoby referování čelných moderních kritiků. K jeho estetickým studiím a k bádání o zákonech vývoje umění měly vztah spisy Tainovy, Semprovy, řada estetik německých a francouzských a spisy všeobecnějšího obsahu: Darwin, Badgehot, Quatrefage, kulturní historie Hellwaldova a j. v.

Otevřeme-li některou z těchto knih, nalezneme tu skoro všude četné poznámky po kraji stránek a kromě toho různobarevnými tužkami podškrtnutá místa. Tyrš vyznačoval si takto obsah knihy, rozlišuje data osobní, zmínky o jednotlivých pracech, poznámky všeobecné, posudky a závěry spisovatelovy.

Když se jednalo o některou větší práci, bylo ovšem třeba výpisků k různým datům se vztahujících. Pamatuji se zvláště dobře na

společnou práci na přípravě k úvodní přednášce na universitě O významu studia starého umění orientálního.[1]) Tu bylo třeba sbírati četná fakta a doklady, jednak názorné, jednak písemné. Ze spisů, jednajících o odkrytech, nálezech a vykopávkách v starém Iliu, v Mykenách, na Cypru, na březích Eufratu, v Olympii, ve Phrygii a Lykii, ze spisů Lenormanta, Furtwänglera, Milchöfera, Perrota, Rawlinsona a jv. vypsána a z vyobrazení odpozorována sta dokladů o vlivech starých civilisací asijských na Řecko. Každý z těch dokladů vypsán na zvláštní cedulku, — bylo to povětšině mojí prací — buď v jazyku originálu, neb v překladu. Tyto cedulky pak, mnou zhruba roztříděné dle kriterií Tyršem mi naznačených, sám si srovnal dle potřeby rozvrhu svého pojednání; na archy nalepeny sloužily pak za kostru celé práce. Podobně když pro své universitní přednášky probíral otázku vzniku slohu dorského, — zdali z konstrukce dřevěné či kamenné se vyvinul. Probrány tu odborné spisy jednající o stavitelství antickém se stanoviska konstrukce, snášeny historické doklady, hledána místa z antických autorů, kde by o otázce této snad nahodilá zmínka byla a k tomu ovšem pátráno po obrazovém materiálu, z něhož by zmíněná otázka z té neb oné stránky mohla být osvětlena. Mnohé z těchto obrazových dokladů nalezeny v těchto několika nákladných dílech, která z oboru toho v universitní knihovně chována, neb která Tyrš sám si opatřil — ty jsem opausovala, na zvláštní kartonky nalepovala a přípisky opatřila. Je charakteristické pro Tyršovu vědeckou metodu, že přistoupil k řešení této otázky sice s náhledem, že dorský sloh z kamenné konstrukce vyšel, že nicméně zvláště svědomitě si snášel doklady též pro stanovisko opačné, aby důvody pro a proti přesně mohl uvážiti. Pamatuji, že otázka tato Tyrše zajímala již za našeho pobytu v bavorských Alpách v roce 1876, na Wasachu, kde jsme na chalupách nalézali zajímavá ochranná prkénka na čelech trámců triglyfům dost nápadně podobná — mé skicky těchto motivů horského stavitelství roubeného jsem si zachovala.

Pro svrchu naznačenou moji spolupráci na Tyršových studiích posloužila mi arciť dobře má obstojná znalost frančiny, angličiny, němčiny, italštiny a částečně ruštiny; v posledních letech před smrtí Tyršovou, když pro své přednášky na universitě zase více antickým uměním se zabýval, jala jsem se po jeho přání též tak dalece obírat řečtinou, abych spolehlivě mohla opisovat citáty v originálu. Tyrš sám obíral se studiem cizích jazyků v každé volné chvilce, zejména na letním bytě nevycházel nikdy bez kousku mluvnice v kapse. I v těchto mluvnicích zaškrtával a dělal si výpisky. V roce 1882 a 1883 jsme za pobytu na Zbraslavi, utábořivše se někde na kopci nad Závistí, pilně vzájemně se vyslýchali z mluvnických pravidel a slovíček, Tyrš s anglickou neb ruskou gramatikou v ruce, já s řeckou, která — přiznávám se — mne valně nevábila.

[1]) Otištěno v časopisu Musea království českého.

(Dokončení.)

Eliška Krásnohorská:

Bílý vlas.

PAVLE MATERNOVÉ.

Již déle — již co venku zvolna tálo,
den ode dne se Hyginovi zdálo,
že jeho matička se všecka mění.
Ne, není to jen slabé slunko jara,
jež nemluvněcí svoje úsměvy
jí vlíbává v ta milá líčka stará;
ne, nejsou to jen vzdušné záchvěvy,
jež v jarním, sladce luzném probuzení
všech kouzel žití, sil a tuch v nás hrají.
Cos vyššího — však se hlubšími taji —
jí z tváře prosvítá svou září smírnou;
to dobrotivé oko pokojně
vše laská, z pozemské co vzešlo hrudy,
však přes včírka i dneška malé trudy
kams patří mlčky v dálku nedozírnou,
kams na ukrytý cíl, tak důstojně,
že Milča s Jarkem, drobná vnoučátka,
k ní hledí plná němých otázek
jak na nepochopený obrázek,
jímž láká v knize nová pohádka.
I tmavé pletence těch krásných vlasů,
až do stáří jen řídko postříbřené,
jsou jako mléko. Od kterého času?
Kdož ví to? Ručej dnů se rychle žene
a vše se zdá tak náhlé; vše, i to,
že babička se nemůže již shýbat
a honit s vnoučaty jak »slepá bába«,
že trne při skocích těch bujných hříbat
i potácí se; vše že složito
a těžko se jí zdá; že bývá slába,
že usíná i v prostřed vlastní řeči.
Ví arciť Hygin, o čem vše to svědčí,
i ví to Bona, tichá jeho žena,
zříc za babičkou kradmo, uslzena
a mlčíc. — Unavená staruška
dnes dřív než jindy dobrou noc všem dává,
pak jako pírko útlá uléhává,
že pod bělou̇čkou hlavou poduška
jen sotva v důleček se prohne hebce.
»Dnes, Hygine, buď u ní,« Bona šepce,
dnes nocovat chci s dětmi jako stráž,
neb nelíbí se mi dnes Jarek náš . . .
snad zas jak rybka bude do rána!«
A Hygin k matčinu si loži sedá.

Ta hledí naň tak dojemna, tak bleda,
tak vlídna, plna lásky, oddána,
i šepce: »Dobrou noc, mé milé dítě!
Jen dej se políbit mi ještě sladce,
ať s požehnáním rty mé celují tě.
Jsi dobrý syn, jsi věren vlastní matce
i matce dětí svých. Dík za tu lásku,
jíž blažíš mne i s dětmi spolu ji,
tu něžnou Bonu, tu svou zlatovlásku;
já za vše, za vše tobě děkuji.
Teď dobrou noc...« I ztichl její hlas
a víčka sklesla; na úsměvných rtech
se polehounku houpá klidný dech,
a noční lampy snivý polojas
třpyt mystický jí přede v bílý vlas, —
spí, dýše, usmívá se. Hygin zírá
však na zjev její zdrcen, v oku žas,
stud viny v duši, ve svědomí štíra...
Jak? Co to řekla matka? Blouznila?
Ne, ne! Snad chtěla hloub mu otřást duší,
než kdyby přísnou pravdu mluvila,
tu pravdu prokletou, jíž ona tuší — —
že tuší? Ví a zná jí! Sledovala
tu noční jeho hříchu stopu vlčí!
Proč zapírá to záhadně? Proč mlčí?
Ó, kdyby lála, hrozila či lkala,
oč lehčeji by snášel taký trest
než na lbi žhoucí popel odpuštění,
než chválu živé bájce na počest,
žeť věren, věren matce dětí svých;
než úsměv, nad nějž jemnějšího není
a jenž přec pálí víc než ďáblů smích
i raní hruď jak otráveným nožem!
A nedbaje, že lampa zhasíná,
dlí v šeru Hygin nad matčiným ložem
jak stín, a stíny honí, vzpomíná.
Blíž, blíže zří jak v živém vidění —
jak dnes by vše se bylo událo —
to blaho, jež se z ráje pramení
a naň se v mládí láskou usmálo
z těch očí chrpových, jichž teplo slunné
svět jeho celý překlenulo nebem;
a rychle vzpomínka se k dnešku sune
let krásných klidným tokem blíž a blíž, —
let, kdy mu štěstí bylo denním chlebem,
až ovšednělo mu, až zdálo se mu,
že v něm je nuda, pouto, těsná mříž,
jež odcizuje světa ruchu všemu...
že jinak, volněji a bohatěji

své žití prožívají přátelé, —
i zmítán v záludných již tužeb reji,
dal ke schůzce se zvábit veselé,
kde poznal ji, tu krásku démonickou,
ji, Lolitu, — i tonul, tonul šílen,
jsa vědomě jí drážděn, štván a mýlen,
až cítil na dně duše rozryté,
že z moci svodné čarodějky té
se nevyprostí žádnou silou lidskou.
Své ženě strážně kryl svou nevěru;
byl všecek jejím, spěchával jak letem,
když o polednách a zas k večeru
se z povolání vracel k ní a dětem;
stem vlídností v ní živil důvěru,
žeť ona jen mu stále celým světem.
Jen ob čas, na noc dřív ji políbiv,
se do pokoje svého zavíral,
an pilnou, nutnou práci předstíral,
k níž za dne není pokdy; jaký div?
Mělť v mysli jakýs konkurenční úkol . . .
A v noci pak, když spalo všecko vůkol,
on malá dvířka z jizby do zahrádky
si otevřel a zmizel jako duch;
znal přes překážky cestu tam i zpátky,
jak mrštný sportovník a dobrodruh.
Tak lovil rozkoš, rozjařen a zmlazen,
vždy bezpečen, až poznal v úžase
kdys náhle, že je stíhán, že je zrazen!
To tehdy, luny zář když lila se
v noc podzimní kol na poprašek sněhu,
jenž sypal v polosvitu, v poloskrytu
svých prvních vločků ostýchavou něhu
v zem vlahou. Hygin kradmo k svému bytu
se vracel, klíčem do dvířek již vjel,
však zaváhal, neb divno mu, co zřel:
hle, šňůrka perel přes dvířka se pnoucí
co třpytná páska obou dveřejí —
to řádek sněhových byl krůpějí,
jež kanuly jak slzy s něčích řas . . .
Tu postál Hygin chápat nemohoucí,
než odňal s dvířek vlákno přetajemné,
jež neslo slzy sněhu. Vešel pak
a rozsvítil, by spatřil jeho zrak,
že byl to ženský, stříbrolesklý vlas . . .
Jen jeho matka vlasy má tak jemné,
tak dlouhé, bělostné. Ó, matka jeho —
kdož ví, jak dlouho a jak často již
bdít nad ním chodívala v noční tiš,
a její vlas, když ráno přetržen,

ó kolikrát jí svědectvím byl všeho,
več za lehkými hnal se požitky,
več neřestnou byl choutkou uvržen . . .
a nikdy neměla proň výčitky,
jen v sobě skrývala, co srdce hnětlo!
Snad oko její v duši jeho četlo,
co láskou kajícnou v něm vroucí hlas
mu činil zákonem hned od té chvíle,
kdy spatřil slzící ten strážný vlas,
to pouto vášní čisté, sněhobílé.
V čas onen zanechal svých snižujících
a tajných výprav. Snad pak odměnou
mu matka přála na usmířenou
tím více lásky — místo kárajících
a přísných slov. — Hle, jak se usmívá
svou tváří tichou, výmluvnou i v spánku! —
Jak dlouho spí? Jak dlouho přemítal? —
Kmit bledě růžový se zardívá,
jak rozbřesk by již do tmy prosvítal
a jarní jitro vzbouzel do červánků.
Cos nutí syna, že se k matce chýlí
a líbá zlehounka vlas její bílý . . .
Co to? — Co mimovolným dotykem
jej promrazilo? Proč tak divně studí
jak mramor čelo matčino? Ni dech
jí nezavlává po ubledlých rtech,
a ruce křížem na té věrné hrudi
se složivší, jsou ztuhlé. Se vzlykem
jí slouchá Hygin k srdci; ticho tam!
Jest konec! Duše odletěla ze sna
v sen hlubší; místo vesny země vratké
ji odvábila blažší, čistší vesna
kams, kde je pravda, mimo žití klam,
kde bezpečí jest velebné a sladké.
I pokryv polibky a slzami
ty chladné ruce, ještě prodlévá
blíž drahé mrtvé, zabrán dumami,
v nichž paměť v otázky se rozlévá,
jež pochybnostmi do budoucna cílí;
a z dum svých probouzí se až v tu chvíli,
když cítí, jak se něžně k jeho skráním
dvě hebké ruce pnou, dva rtové chvělí
lnou k čelu vroucím, ženským celováním
a »Bůh tě potěš!« měkce Bona dí;
»půl toho, co jsme nejdražšího měli;
jsme ztratili; kéž dětmi druhá půle
to štěstí odňaté nám nahradí!
Bůh dal, Bůh vzal, — buď svatá jeho vůle!«
Ó, jakým objetím ji Hygin svírá

a tiskne srdcem k srdci! V slovech jejích
co vše se tají a co vše se jeví!
Ne, ne, ta duše bezelstná, ta laň
tak mírná, důvěřivá, — ne, ta neví
nic o zákeřných, zrádných jeho rejích;
z ní mluví láska, v jeho lásku víra
a svatá nevědomost nevinných!
Ne, nezaslechla obžaloby naň,
ni slůvka nařknutí z úst matčiných!
Jak děkovat té dobré světici,
jež s jeho tajemstvím tu na vždy dřímá
a skrytý hřích mu mlčky s hlavy snímá?
Jí v dík chce žití svého družici,
své skromné Boně bez klamu se vzdáti;
ne, nikdy nevydá jí v oběť žalu,
již nikdy v pustý vír se nenavrátí!
Vždyť stydno mu, že kdy se brodil v kalu,
že s hejsky mělkými kdy zápolil,
kdo nejsměleji hýřil, svévolil,
víc ješitností hřešiv nežli chtíčem. — —
I míjel čas. Již lopatou a rýčem
rov navršil se nad bělostnou hlavou;
spí jeho tajemství, spí provinění,
spí odpuštění pod květy a travou;
již po něm nikde ani stínu není;
spí vina, jemnou Bonou nepoznána,
všem drahým skryta; znikla beze stop
jak přízrak zapadnuvší v matčin hrob.
A přece, přec je někým vzpomínána
kdes v kruhu živých. Bujná Lolita,
jež často za plachým svým uprchlíkem
si zasteskla — prý pláčem zalita —
a rozblouzněna proň až k nevíře
vždy na růžovém, vonném papíře
mu vyčítala, že je necita,
že její duše jím jest ubita,
jím, věrolomným, krutým nevděčníkem;
a selhalo-li, co mu sladce lhala,
když v lokty lásky marně zpět jej zvala,
zas k jiné lsti své útočiště vzala,
chtíc ranit jeho marnost, jeho pýchu;
tož utekla se k úštipku a smíchu
a zavtipkovala si do syta,
že svatým z jesliček je poustevníčkem,
jenž metličkou se zbožně kaje z hříchů,
či poslušným své chůvy pacholíčkem,
či v strachu před manželským kázáníčkem
že pod útlým se krčí pantoflíčkem...
To vzbouřilo mu krev. Ne, Lolita

naň nesmí s posměškem! On ukáže,
že žádné šosáctví ho neváže,
že není děckem s plihým srdcem babím,
však mužem celým. A tak nechtěje
se jevit slabochem, ni zdání neměl,
jak byl v tom chvastu nebohým a slabým.
Ba netušil, že v nitru neoněměl
mu dosud hlas, jenž v ony šlépěje
zpět lákal, které kalem v bahno ústí,
kde smí jen špinavý květ hanby růsti.
A nízký pud si našel mužnou masku.
»Proč otročit jen obřadnému svazku?
Proč Bona jest tak strašně nezvědava,
tak o mne bezstarostně lhostejna?
Mní, že mně místo světa dost je kouta?
a místo lásky že mi stačí pouta?
Dost málo žáru kdyby měla pro mne,
snad přec by trocha žárlivosti skromné
jí slušela... Ta druhá prý je dravá,
prý bezectna je, k lásce prodejna, —
však plna vášně, chuda jest, je mláda...
ta malá tygřice — jak má mě ráda!
Co jsem ti v duchu slíbil, matičko,
to splním! — Jednou jen chci Lolitu
zas uzřít, potěšit ji maličko,
ji uklidnit. Však byl bych bez citu,
tak beze s Bohem dání, bez loučení
má krutost kdyby pásku přetrhala
s tou pojící mě, jejíž provinění
jen v tom jest, že mi tolik lásky dala.«
Tak rozumuje Hygin. Půjde hned,
jak stmí se, k Lilitě; již naposled!
Chce chvatem zhlušit v nitru temný hlas,
že dnes-li půjde, půjde zas a zas,
i neví, nejubožším mezi všemi
žeť lhářem, sám kdo zpil se svými lžemi.
Dnes půjde. Čeká na příhodnou chvíli
v té jizbě při zahrádce, až se schýlí
kol spánek. — Půlnoc odbíjí mu v slech;
on stojí u dvířek, již otvírá si
jich dveřeň dovnitř. Letní noci dech
vlá k němu. Shůry visí v lesku krásy,
jak báchorkově lepá opona,
hvězd zlatem kropenatá tma. — Co to?
Hle, před Hyginem padá ve vzduchu
list žlutý s břízy, náhle zastaví se,
jen chvilku chvěje se, až utiší se
a volně v prázdnu vázne bez ruchu...
Proč saháš v mozek, divná mrákoto,

jak drápem hrozícího démona?
Oč zachytil se lístek? Co jej drží?
Jeť Hyginovi závratno, jak kdyby
stál bez opory nad divokou strží;
v dlaň tiskne lampu, třas mu rukou cloumá,
když ven si svítí, rozechvěle zkoumá,
zdaž divoké to révy úpona
neb síť, již pavouk vetkal do dveří,
co lístek zachytlo. Ač nevěří,
co vidí v polojasném zášeří,
přec je to pravda zřejmá nad pochyby...
on hmatem chce si zjistit, že se mýlí,
však musí přiznat, že to vlas je bílý;
ba zdá se mu, že tmí se obloha
a v stínu zahrady že lidský stín
se vzdaluje jak bílá mátoha,
až mizí kdesi v černý země klín.
Již vanem noci plamen lampy zhas',
již bez poruchy nechav bílý vlas
se vrací Hygin v kolísavém zmatku —
a v temné, osamělé komnatě
zří tichou, úsměvnou svou mrtvou matku
jak bíle malovanou na zlatě,
až přechází mu z toho vidění
cit skutečnosti, zrak i myšlení.
Jat v oblasti jest mystické a cizí.
A teprve když s tváře země mizí
taj stinných záhad průzračností jitra,
se Hygin zvedá z tísně mátožné,
a noční fantazie nemožné
zas rozvaha mu zaplašuje z nitra.
Vždyť ví, že matka podezřivě čilá
mu často dvířka přepásala vlasem;
ký div, že naposled naň nalíčila,
než zesnula mu, před valným již časem?
Vlas nepovšimnut zůstal strážcem prahu
až po dnes, ještě po dnes, — pro výstrahu...
Toť pravda holá, možnost jediná,
jež vysvětluje zdání nočních divů;
vše jiné pohádka je dětinná.
Tak Hygin, zchladiv nepokoj svých čivů,
již skoro želí, že se vzdal tak snadně,
že odložil tak nutnou vycházku.
že jako chlapeček se bezpříkladně
dal od maminky vodit na vlásku.
»Jak by se smáli všichni druzi moji!
Však spravím zítra, co jsem zmeškal dnes.«
Teď myje se, dbá trošek o účes,
jde k dětem, k ženě. Hodiny mu stojí,

však slunce v okna již mu svítí jasně,
i nezdá se mu nad obyčej časně.
Již vešel k Boně svojí do komnaty.
Je v bílých nedbalkách; ji oblétá
proud krásných vlasů zvlněný a zlatý,
jež sobě češe, rovná, zaplétá,
a Hygin cítí v srdci bodnutí,
neb vidí v nenadálém pohnutí,
co dosud bedlivě mu bylo skryto:
že skvostně zářné, zlaté vlasy tyto
jsou stříbrnými pásmy promíšeny,
jež jako mléko bíle prokvétají,
však tajíce se, snad i hoře tají,
jež tíží hlavu, srdce mladé ženy...
chvat její, skrýt tu běl, a její žas
mu zrazují, že byl to její vlas,
vždy její vlas a její tichý žal,
jenž přes dvířka ta strážná vlákna pial,
vždy její láska skromná, mlčenlivá
a věrná pokora ta trpělivá,
jež pouze němě uměla se ptáti,
zdaž jeho srdce k ní se někdy vrátí...
»Tvůj vlas to byl!« jak ze sna Hygin hlesl,
»vlas, který zbělel pro mne!« A již klesl
své Boně k nohám, zvlhlé oči chýle
a líbaje těch vlasů proužky bílé, —
i neví po dnes, jak jej v loktech zvedla,
jak mocným štěstím vzplanula i zbledla,
jak pro vždy spoutala jej vláknem vlásku,
jen ví, že spolu našli poklad: lásku.

Karel Štětina:

Charlotta, bývalá císařovna mexická.

Císařovna Charlotta, svého času jedna z nejkrásnějších princezen evropských, dáma velmi nadaná a ctižádostivá, kteráž měla smysl pro všechno krásné a ušlechtilé, paní, již zdobila koruna císařská, náleží mezi ony ženy, jimž po krátkém štěstí byl údělem osud tragický. Hrozné neštěstí připravilo ji o rozum a černý zavoj melancholie obestírá po celé půl století jejího druhdy bystrého ducha. Narodila se dne 7. července 1840. Její otec Leopold I., král belgický, byl jí po časné smrti své choti Louisy vším. Dle anglického časopisu »Times« vyjádřil prý se král belgický nejednou, že má radost z půvabů své dcery a přával si, aby jí neobyčejná krása přinesla štěstí, ale neúprosné fatum rozhodlo jinak.

Výchova princezny Charlotty, kteráž záhy ztratila matku, dceru francouzského krále Ludvíka Filipa z rodu Orleanského, byla svě-

řena duchaplné francouzské dámě Augustině de Bovée, jež chtíc čestně splniti úkol králem Leopoldem na ni vznesený, přibrala si k tomu cíli více pomocných sil, jako byly paní de Grunne, de Merode, de Paris, de Hulst a pak též Češka, slečna Marie Gabriela Kittlová, dáma vysoce vzdělaná, narozená na Orlíce a usedlá v Praze. Ta vyučovala princeznu jazyku německému a byla jí též korrepetitorkou i v některých jiných předmětech, jmenovitě v hudbě. Mladistvá princezna, kteráž záhy projevovala nevšední nadání, byla vyučována a vzdělávána všemi směry, při čemž ovšem nebylo opomíjeno ani praktických stránek výchovy. Z umění vedle poesie se jí nejvíce zamlouvalo malířství, v němž to přivedla ke značné dokonalosti. Sluší však podotknouti, že četní učitelé, chtíce se jeden před druhým vyznamenati, útlé princezně často mnoho ukládali, čímž mladé její síly, jak se o tom zmiňuje spisovatel Hellwald, mnohdy přetěžovali. V patnáctém roce bylo vychování belgické princezny téměř dokonáno, a v tomto věku směla se již účastniti dvorních plesů, jak o tom sama podává zprávu své milované učitelce Kittlové v dopise datovaném na zámku Laeckenu dne 9. února r. 1855, popisujíc v něm mimo jiné též své toiletty ze tří dvorních plesů. Nemajíc ještě ani plných 17 let byla zasnoubena s mladším bratrem císaře rakouského Františka Josefa I., ušlechtilým Maxmiliánem z rodu Habsburského, jenž se s krásnou Charlottou seznámil počátkem roku 1857. Již dne 28. června onoho roku byla slavena svatba. Tento sňatek nebyl uzavřen jen z politických zájmů, nýbrž bylo to manželské spojení z lásky. Arcikníže Maxmilián, kterýž velice rád cestoval, podnikl se svou mladistvou chotí hned po svatbě cestu po řece Rýně a pak po Dunaji. Dne 4. srpna přibyli manželé do Vídně, odtud se odebrali přes Terst a Benátky do Milána, kdež slavili dne 6. října za jásotu lidu slavnostní vjezd. Maxmilián byl brzo po svatbě r. 1857 jmenován od svého císařského bratra generálním gouvernerem lombardo-benátským a jeho choť pomáhala jemu vrozeným taktem a obratnou energií překonávati všeliké potíže, kteréž mu způsobovaly hlavně snahy vlašských irredentistů, toužících odtrhnouti se od monarchie Habsburské. Pro šlechetného a spravedlivého vladaře byl tento těžký úřad při nesmiřitelné zavilosti vlašské pravým utrpením, jehož byl ke své žádosti zproštěn vlastnoručním císařským listem ze dne 20. dubna 1859. Předtím na podzim r. 1858 podnikli arcivévodští manželé námořní cestu do Dalmatie, Albanie a Sicilie. Za rok po té vydal se Maxmilián na válečné lodi »Alžbětě«, jejímžto velitelem byl statečný Tegetthof, se svou chotí na Sicilii, a do jižního Španělska, odkudž zavezl svou milovanou Charlottu na Madeiru, ostrov věčného jara, kdež ztrávila vznešená paní celou zimu. Sám pak pokračoval v další cestě přes atlantický oceán do Jižní Ameriky. Účelem této výpravy, kteráž platila hlavně Brazilii, bylo vědecké zkoumání, jmenovitě výzkumy botanické. Mezi vynikajícími muži, kteří arcivévodu doprovázeli, byli Dři Illek a Vávra, malíř Zelený a j. Přebohatá byla kořist této výpravy, zvláště botanická. Svou cestu, z níž se Maxmilián navrátil 1. dubna r. 1860 popsal ve třísvazkovém díle nadepsaném »Cestovní skizzy.« Maxmilián, složiv svůj vladařský

úřad v Italii, zůstal nejvyšším velitelem námořské moci rakouské a žil se svou chotí většinou v tichém ústraní svého nádherného sídla, vystavěného na počátku let padesátých přímo u moře na příkrých skaliskách mysu sv. Grljana. Miramare vypadá z dálky jako mohutné orlí hnízdo, ukryté v nádherné tropické zeleni; uvnitř je báječné bohatství nejrozmanitějších uměleckých předmětů, jichžto vkusné uspořádání zvyšuje půvab skvostných a přece útulných komnat. Zde prožili oba manželé nejšťastnější chvíle celého života. Obklopeni velkolepou přírodou a nejvybranějšími poklady uměleckými žili jen sobě. Poesie, malířství a hudba vyplňovaly jim vedle pilných a vážných studií všecky volné chvíle. Když se Maxmilián vrátil ze své výpravy, podniknuté do Brazilie, počal se zabývati myšlenkou, že se usídlí na druhé straně oceánu. K tomu, jak se zdá, přiklonila se záhy i jeho choť. Jakkoli se cítila v pohádkově krásném zámku po boku svého výtečného manžela šťastnou, přece jako každá žena přála si změny. Do Vídně zajížděli oba manželé jen zřídka a také málokdy do blízkého Terstu. Pohledy na skvostné, stále se měnící moře a procházky v nádherném parku, obklopujícím zámek, staly se během času mladé paní přece jen jednotvárnými, i zatoužila po novém životě. Nabízelť se jejímu manželu trůn v jedné z nejkrásnějších zemí za atlantickým oceánem — v Mexiku. Ký div, že královská dcera zahořela touhou po koruně, po panství, po dvorních slavnostech a zábavách, kdež by se mohla zaskvěti svou krásou a svým duchem. —

Mexiko, tato podivuhodná země s nejstarší kulturou indiánských praobyvatelů, byla od svého objevení a opanování Ferdinandem Kortezem r. 1519 pod vládou starší linie rodu Habsburského, v jehožto říši slunce nezapadalo. Po smrti Karla II., posledního panovníka z této dynastie, dostala se země starodávných Azteků při skončení války o dědictví španělské Filipovi V. z rodu Bourbonského. Ale z nenáviděného panství španělského vytrhlo se Mexiko r. 1821, když plukovník Iturbide prohlásil neodvislost celé země, a rok po té byl od kongresu prohlášen císařem. Již v létě 1823 byl však vypuzen a Mexiku dostalo se zřízení republikánského podle vzoru Spojených Států severoamerických. Ale řád a pokoj tím nenastal. Vypukly zmatky a bouře domácí, v nichž byly ztraceny valné části říše, jmenovitě Texas, Nové Mexiko a Kalifornie, jež se připojily k Unii severoamerické. Země se stala rejdištěm politických stran a ctižádostivých jednotlivců, kterýmž byly hlavní věcí sobecké zájmy osobní a program jen věcí vedlejší. Občanská válka byla tam skoro na denním pořádku a v boji mezi soupeři užíváno bylo všech nekalých zbraní a nešetřeno ani práv ani majetku příslušníků cizích států. Roku 1857 byl od strany radikální za presidenta mexické republiky zvolen Benito Juarez[1]) tehdejší předseda nejvyššího soudního dvoru.

[1]) Benito Juarez byl v padesátých letech minulého století nejznamenitější osobností celého Mexika. Jsa původu indiánského, narodil se r. 1806 ve vsi San Pablo Guelatao v státě Oaxaka. Po brzké smrti rodičů ujal se chudého chlapce jeho krajan obchodník a dal jej na studia. Juarez vystudovav práva, stal se advokátem a vůdcem radikální strany zvané »Puros«, kteráž svého horlivého straníka zvolila presidentem republiky.

Proti němu od strany konservativní povolán za presidenta generál Zuolaga, na jehož místě se však prohlásil diktátorem generál Miramon. Juarez stav se jako vůdce radikální strany předsedou mexické republiky, hleděl především pomoci zbědovaným financím státním a zastavil na dvě léta platy všem cizím věřitelům. Tím dotkl se velmi citelně obchodních zájmů anglických, francouzských i španělských. K podnětu císaře Napoleona III. byla dne 31. října 1861 v Londýně uzavřena konvence jmenovaných států k hájení jejich prospěchů obchodních. Ještě před koncem řečeného roku přijelo do Mexika vojsko španělské vedené generálem Primem a za ním v lednu r. 1862 anglické a francouzské. Ale záhy se ukázalo, že Francie hodlá jíti vlastní cestou. Z této příčiny nastala mezi evropskými spojenci nesvornost a již koncem dubna 1862 vraceli se Angličané i Španělové domů. Císaři Napoleonovi, kterýž chtěl sám získati slávu ze zavedení pořádku a moderní civilisace v zanedbané zemi, naskytla se k provedení ctižádostivých plánů vítaná příležitost. Vůdcové strany konservativní v Mexiku, P. Miranda a generál Almonte, ucházeli se proti nenáviděnému Juarezovi o pomoc v Paříži a u papeže Pia IX. v Římě. Napoleon radil tomuto poselstvu, že bude nejlépe zrušiti republiku a utvořiti monarchii, čímž prý by v jejich vlasti bylo obnoveno panství staré románské rasy. Ale také kandidáta měl již pro nový trůn. Chtěje si totiž nakloniti císaře Františka Josefa I., proti němuž r. 1859 ve spolku s Viktorem Emanuelem II. vydatně podporoval Vlachy, nabízel již r. 1861 korunu mexickou jeho mladšímu bratru Maxmiliánovi. Císař František Josef nebyl těmto plánům valně přízniv, ale vyslal přece v měsíci říjnu 1861 do Miramare svého ministra zahraničních záležitostí hraběte Rechberga, aby tam s arciknížetem o této záležitosti pojednal. Maxmilián byl tomu pod jistými výminkami nakloněn, především však kladl váhu na souhlas mexického obyvatelstva, jenž by se projevil všeobecným hlasováním, a též si vymiňoval francouzskou pomoc vojenskou, za niž slíbil peněžitou náhradu.

Hned na počátku těchto mexických záměrů, totiž od října r. 1861 stala se důležitá změna na zámku miramarském. Arcivévodští manželé, kteří žili jen sobě a musám, zřekli se na čas hudby a umění výtvarného a oddali se pilně studiu zeměpisnému, dějepisnému i národopisnému, učili se též řečem a hleděli poznati mravy a zvyky národa, na jehožto trůn měli zasednouti. Mnoho času zabralo též všeliké dopisování s Vídní, Paříží, Římem a Brusselem. Princezně Charlottě záleželo velmi mnoho na mínění jejího otce. Král belgický Leopold I. byl proslulý svou moudrostí a rozšafností mezi vladaři evropskými. Rodině Koburgů, z nížto pocházel, udílel v nejrozmanitějších a nejdůležitějších záležitostech rady, jež se zpravidla znamenitě osvědčily. Byv požádán, aby poradil též ve věci, jež byla životní otázkou pro jeho dceru a zetě, poukazoval sice k těžkostem a překážkám, které se jim budou stavěti v cestu, ale zároveň uznal celý projekt za proveditelný a schválil jej. Mínění otcovo u ctižádostivé Charlotty rozhodlo, a od té doby měla svého manžela rozhodně k tomu, aby korunu mexickou přijal, což pak se stalo osudným a pro oba manžely tragickým. —

První poselstvo mexické přibylo do Evropy v září r. 1863. Mexičané přistavše na půdě francouzské ubírali se přes Paříž, Vídeň a Terst do sídla Maxmiliánova, rozkošného Miramare. Řečníkem této deputace byl Don Gutierez de Estrada, jeden z nejvíce vynikajících vůdců tamější strany konservativní. Tento přednesl arciknížeti žádost, aby přijal jakožto potomek staroslavného rodu Habsburského jejich nabídku na trůn mexický. Maxmilián to přislíbil pod výminkou, když se většina obyvatelstva všeobecným hlasováním pro něho vysloví. To se také po nějakém čase uskutečnilo. Pro rakouského arciknížete se prohlásilo více než dva tisíce obcí, což byla největší část lidu mexického. Po osmi měsících přijelo do Miramare poznovu poselstvo, dvaceti osob, mající opět Dona Gutierza v čele. Tentokráte přinášeli již Maxmiliánovi korunu císařskou. Slavnostní akt vykonán v Miramare dne 10. dubna 1864. Téhož dne uzavřena byla mezi císařem mexickým a Francií důležitá smlouva, známá pode jménem konvence miramárské, kterouž podepsal Maxmilián a se strany francouzské generál Frossard a ministerský tajemník Herbet. Den 14. dubna r. 1864 ustanoven k odjezdu císařských manželů do Mexika. Hned z rána dostavil se do zámku miramárského terstský purkmistr s velečetnou deputací, kterouž doprovázel obrovský zástup lidu, toužící se rozloučiti s milovaným arcivévodou. Když starosta podával císaři adresu na rozloučenou, opatřenou více než 10.000 podpisy, a vyslovoval svou i všeho obyvatelstva srdečnou účast a nejoddanější blahopřání pro časy příští, byly oči všech zaroseny a císař hluboce dojat. Konečně nadešel okamžik, kdy Maxmilián navždy opustil rodnou půdu své vlasti. Na krásně vyzdobeném člunu, kyna ještě naposledy rukou svým přátelům a ctitelům, odjel se svou chotí k rakouské fregatě »Novaře«, kteráž měla císařské manžely dovézti do Mexika. Francouzská válečná loď »Themis« je na této cestě doprovázela. Dne 19. dubna zavítali z přístavu Civita Vecchia do Říma, kdež je papež Pius IX. přijal v audienci a dal jim na cestu své požehnání. O pět dní později projeli Gibraltarem do atlantického oceanu. Další cesta vedla přes Madeiru, a odtud přímo na západ k Malým Antilám. Dne 28. května 1864 přistala konečně »Novara« v zátoce Juan d' Ullua naproti Veracruzu, na půdě mexické. Podotknouti sluší, že císař Maxmilián byl většinu cesty velmi vážný, ba zasmušilý, nemoha se zbaviti stesku a bolesti rozloučení s milovanou vlastí. Charlotta, kteraž s radostnou nadějí hleděla do budoucnosti, těšila svého chotě a nemohla prý smutku jeho pochopiti.

Uvítání císařských manželů ve Veracruzu, nejstarším a nejlepším přístavě mexickém, nebylo nikterak nadšené. Také na další cestě k hlavnímu městu projevovalo obyvatelstvo více zvědavosti nežli oddané uctivosti. Teprve v hlavním městě, kde přivrženci nového císařství měli značnou většinu, dostalo se nově příchozímu panovníkovi a jeho choti náležitých poct.

Císař Maxmilián poznal záhy, čeho jest obyvatelstvu mexickému, po staletí zanedbávanému, nejvíce potřebí. Především pečoval usilovně o rozmnožení blahobytu a povznesení lidového vzdělání. V tomto ušlechtilém snažení byla mu vydatnou pomocnicí jeho věrná

Charlotta, kteráž vynikala mnohými vědomostmi, jemným chováním a vzácný takt uměla spojovati s náležitou energií i dovednou obratností. Z té příčiny svěřil císař své choti, prozatímní vládu v hlavním městě, když se r. 1865 vydal na cesty po Mexiku, aby dokonale poznal zemi i lid. Císařovna předsedala v této době ministerské radě, udílela audience a vedla všelikou správu země, zůstávajíc ve stálém spojení s manželem, aby jí v nejzávažnějších věcech mohl svou radou přispěti. Jen zřídka opouštěla císařský palác, kdež s ní bydlely některé dvorské dámy a generál Almonte s chotí. Ustavičná práce nedala jí truchliti pro nepřítomnost císařovu. Hraběnka Pavla Kollonitzová, šlechtična uherská, kteráž doprovázela císařovnu na cestě do Mexika, vydala ve spise nadepsaném: »Eine Reise nach Mexiko«, císařovně Charlottě nejkrásnější svědectví, praví tam o ní: »Veliká přímost a spolehlivost jejího charakteru, ušlechtilý směr jejího ducha, jenž neznal nízkosti ani podezření, láska k dobru a pravdě, to jsou hlavní rysy vzácné její povahy, kteréž vznešené paní získávaly úctu a vážnost všech, kdož ji poznali.« Ale přes nejušlechtilejší snahy a nejusilovnější námahu, potkávala se věc nového císařství s nezdarem. Obtíže Maxmiliánovy tkvěly především v chatrných prostředcích finančních. Také vůdce francouzského vojska, ctižádostivý generál Bazaine, jenž měl býti pevnou oporou císařovou, byl k němu neupřímný a chtěl ho poručníkovati. Cizinecká legie, kterou dal Maxmilián sebrati v Belgii a říši rakouské, byla nepatrná, čítajíc sotva 10.000 mužů. Papež Pius IX., jenž byl císaři mexickému příznivě nakloněn, uškodil jemu později, když prostřednictvím svého nuncia Meglia žádal za navrácení všech církevních statků konfiskovaných od republikánů, za obnovení zrušených klášterův a mnišských řeholí, za zápověď nekatolických konfesí a odevzdání škol ve správu církevní. Když pak císař Maxmilián nemohl těmto požadavkům vyhověti, postavila se proti němu celá strana konservativní s arcibiskupem Labastidou v čele. Ale nejtěžší ránu nově založenému císařství zadala Unie severoamerická, která, držíc se zásady Monroeovy, že totiž Amerika patří Američanům, žádala po Napoleonovi III., aby francouzské vojsko opustilo Ameriku, t. j. vyklidilo Mexiko, nejdéle do 1. listopadu 1867. Císař francouzský nechtěje se k vůli Maxmiliánovi zaplésti se Spojenými Státy do války, musil tomuto nátlaku povoliti. Již dne 16. března 1867 odjížděl Bazaine s veškerým francouzským vojskem nazpět do Evropy, prodav ještě před tím nepřátelům císařovým valnou část válečného materiálu. Takto byl Maxmilián zrazen právě od těch, na něž nejvíce spoléhal. Za těchto okolností strana republikánská, za jejížto presidenta byl stále uznáván Benito Juarez, snadno zvítězila. Na jihu Mexika bojoval pro něho mladý generál Porfirio Diaz a na severu starý indiánský vůdce Alvarez. Když se císař Maxmilián nedal pohnouti, aby opustil Mexiko, odejela jeho choť Charlotta z jara r. 1867 hned po odchodu vojska francouzského do Paříže, prosíc tam snažně císaře Napoleona a jeho choť Eugenii, aby neopouštěli jejího manžela a splnili, co dříve v hojné míře slibovali. Z Paříže po marných prosbách odejela do Říma, ale ani při kurii papežské nepořídila ničeho. Ne-

zvyklá námaha, strach o manžela a lítost nad dosavadními nezdary zlomily duševní síly císařovniny a zastřely navždy jejího bystrého ducha. Ubohá zešílela, nedověděvši se nikdy o násilné smrti svého vroucně milovaného Maxe. Ten se zatím hrdinsky bránil v pevnosti Queretaru, ale byv zrazen od svého plukovníka Lopeza, byl zajat a na rozkaz svého vítězného protivníka Juareza dne 19. června r. 1867 zastřelen. Takto zahynul velkodušný kníže stav se obětí pošetilého dobrodružství Napoleonova. S ním zemřeli v Queretaru společnou hrdinskou smrtí jeho věrní generálové Mejia a Miramon. Po té republika v Mexiku bez obtíží zvítězila a kongres celé země prohlásil Juareza poznovu svým presidentem, jenž tam vládl až do své smrti r. 1872. Po něm zvolen na čas za náčelníka republiky Porfirio Diaz, jenž skonal r. 1915 u vysokém věku 85 let jakožto pamětník a svědek nejpohnutějších dob ve své vlasti. Mexiko nemá, jak známo, až do dneška pokoje, panujíť tam jakoby kletbou za prolitou krev císaře Maxmiliána ustavičné zmatky.

Je dojista s podivením, že císařovna Charlotta při své dlouhé duševní chorobě, kteráž u ní trvá již celé půl století, je dosud na živu. Ale jaký to život! Nejprve byla chována v Miramare, kde prožila kdysi nejkrásnější a nejblaženější doby života, později byla převezena do Belgie na zámek Tervneron, a po požáru tohoto sídla zdržuje se na královském zámku Bouchette u Brusselu. Zpráva o smrti manželově byla jí navždy zatajena.

Ferdinand Pátek:

Vzpomínky na Nerudu.

(VĚNOVÁNO BRATRŮM DRŮM OTAKARU A RUDOLFU ZUNOVI.)

Neruda měl bratrance, p. Aloise Tichého, jenž byl ředitelem panství hraběnky Herbersteinové ve Vlachově Březí, s nímž a jeho rodinou udržoval přátelské styky i hojnou korespondenci. Do Vlachova Březí Neruda zavítal dvakráte na zotavenou: r. 1878 a 1880. Chtěl-li si duševně odpočinouti, tiché toto pošumavské městečko bylo k tomu jako stvořeno. Vzdáleno (tehdy!) od dráhy plné čtyry hodiny cesty, žilo svůj maloměstský život v nejideálnějším toho slova smyslu. Ani politika vysoká ani domácí nerušily klidu domácího. »Páni« scházívali se jednou v témdni večer v »panském hostinci«, někdy také Schmiedově hostinci »ke knížeti ze Schwarzenberka«, jak nad vraty byl přečeštěn bývalý nápis německý, a v letě v panské zahradě hrávalo se v neděli odpoledne v kuželky. Jinak panská zahrada, opravdu pěkná a rozlehlá, vzorně pěstěná hraběcím zahradníkem Mynaříkem, bývala liduprázdna. Hraběcí úředníci měli každý svou zahradu v sousedství zahrady panské, kam se jejich dámy a dítky uchylovaly, zachtělo-li se jim pobytu ve volné přírodě.

Zkrátka, ideální zátiší . . . Všude zeleň, lesy, zrající obilí a tomu vévodí malebné zříceniny Helfenburku (dějiště Havlasových »Tichých

vod«), Libín a vážný Boubín. Řada lesů, rostoucí téměř od samého městečka až vysoko ke Lštění čili Sv. Vojtěchu, jak tady říkají, zvlášť nádherně se vyjímala v letních večerech, kdy měsíc a bezpočetné hvězdy stápěly ve svůj svit celý kraj.

Boubín Nerudu »chytil«. Věnoval mu jednu ze svých nejlepších básní ve sbírce »Prosté motivy«, počínající slovy:

»Náš Boubín má šedivou čepičku,«

báseň kypící jadrným, opravdu český humorem. — —

A zachtělo-li se někdy zamysliti se: blízký Husinec s rodným domkem Jana Husi, Prachatice, trochu dál Chelčice — — — co tu je pro českého člověka myšlenek všelijakých . . .

*

Chtěje, aby se něco ze styků Nerudových s rodinou ředitele Tichého zachovalo, požádal jsem dceru pana ředitele, paní T. Stiebrovou, vdovu po řediteli panství, o laskavé sdělení některých vzpomínek na Nerudu. Paní ředitelová ochotně mi vyhověla a napsala mi řádky, jež následují.

— Mám mnoho krásných vzpomínek na onu hezkou dobu roku 1878, kdy jsem se často s drahým strýčkem v průvodu mých dvou sester stýkala. V Praze jsme chodívaly do divadla, kde nás nazývali »trojlístkem neteří Nerudových«.

— Rozmluvy o národnosti měl Neruda častěji se starší mojí sestrou Aničkou, já a mladší moje sestra Vilma bývaly jsme tichými posluchačkami. Jen tehdáž, když jsem se zasnoubila se svým chotěm, rodem Němcem, dosti tklivě a obšírně promluvil ke mně Neruda, abych nepřestala býti dobrou vlastenkou, že je přesvědčen, poznav mého snoubence, že nebude nepřítelem mého smýšlení českého, on že jistě správně cení řeč mateřskou, jsa člověkem vzdělaným a povahy vzácně krásné. —

— Ve Vlachově Březí byl Neruda dvakráte hostem mých milých rodičů. Byl tam spokojen a štasten. Při výletě v kočáře zpíval národní písně a úryvky z oper.[1]) Byli jsme s Nerudou v Husinci, v domku Husově, kde při pohledu na tu chudičkou světničku si několikrát smutně povzdechl. — Pamatuji se též, jak řekl, když jsem s obdivem a zápalem mluvila o »Písních kosmických«: »Ano, dítě, ten se ještě nenarodil, kdo by je dovedl správně ocenit«.[2]) — Ve Vlachově Březí začal Neruda psáti (za druhé své návštěvy) své »Prosté motivy«. Mé sestře Aničce věnoval z nich báseň »Hodiny«.[3])

[1]) O tomto Nerudově způsobu projevovat svou spokojenosť píše Quis (Kniha vzpomínek 363) » . . . I začal si Neruda — což nebývalo u něho tak častým — tiše notovati . . .«

[2]) Podobně psal Neruda do Vysokého Mýta (V. V. Škorpil: Jana Nerudy »korrespondence vysokomýtská,« Zvon 1912 (341): »líbí se to (t. j. »Kosmické písně«) tak »miscue« totiž jednĕm se to nelíbí pranic, druhým vše, třetím něco, čtvrtým to, co právě třetím se nelíbí«, a jindy: »Už pozoruji, že mnohý zde u nás neví, co s tím Píše několik pochlebných slov, ale cítím, že jen proto, že jsem to já; ale nevycítil on z knížky praničeho.«

[3]) Prosté motivy (Podzimní, č. IV.) *Pozn. vydav.*

Když mi psal jednou k svátku, poznamenal: »Nesmím na Rézinku s gratulací zapomenout, když vzpomenu na píseň »Teréza à Gesu«.[1])

— Mnoho, mnoho skvostných vzpomínek víže mne na krásnou dobu, kdy jsme přijíždívaly do Prahy. Ta jeho radost a vzácná laskavost při uvítání za každé naší návštěvy v Praze! Když nám mohl nějakou radost způsobit, byl všecek blažen. Často s námi vyjížděl do okolí Prahy a také vycházky po Praze byly s ním zajímavé. Seznamoval nás s Prahou. Kdysi pravil: »Tak jsem vám již vše ukázal, totiž ty krásné stránky naší matičky Prahy a chci, abyste měly jen světlé upomínky na Prahu, proto se vyhnu všem stinným jejím stránkam.« — Když jsme byli na Závisti, vybízel nás strýček, abychom šly se podívat na Hálkův pomník, »já pro žalost a lítost tam jít nemohu«, dodal.

— V bytě nás často vodil ke své knihovně a říkával: »Děti, ta bude jednou vaše.«

— Velice ctil moji matku, rodem Němkyni. Z počátku si s ní dopisoval německy a tak s ní i hovořívál, později, když se naučila česky, jinak s ní nepromluvil a jí nepsal, než česky. Kdysi daroval mamince střevíce, které mu byly věnovány kterýmsi českým spolkem a jež vyšívala česká spisovatelka. Strýc pravil, že je měl asi dvakrát na nohou, pak že mu jich bylo líto nosit, že spíše přísluší dámě, a poznamenal: »Vidíš, Gabrielo, jak chudičký byl tehdáž ten národ český; přinesl mi tento dárek.«

— Jak něžným byl Neruda ve svém cítění a vyjadřování, nasvědčuje několik slov, jež nám zaslal po narození naší první dcerušky: »Nechť je Vám to děťátko sluněčkem na manželském nebi.«

— Do památníku mi napsal: »Kdykoliv popatříš na tento list mysli, že tě pozdravuji.«

Tím končí se sdělení mně zaslaná.

* * *

Dr. Quis píše ve »Knize vzpomínek«: »V červenci (1880) ztrávil Neruda, jak shora řečeno, opětně svou dovolenou na venkově; poslední čas ve Vlachovu Březí. Odtud vrátil se koncem července neb počátkem srpna churav do Prahy.« (Quis, str. 369.)

»Vypravoval mi (t. j. Neruda), že neduh pocítil poprvé ve Vlachovu Březí. Seděl prý na nízkém sedadle a četl. Vosa nebo včela, která mu kol hlavy zabzučela, přinutila jej rychle se vymrštiti a tu prý ucítil na bolavém místě prudké píchnuti, a tím prý to počalo«.

Od té doby Vlachovo Březí Nerudu nevidělo. Psával tam často, dopisy ty byly otištěny M. Sísovou v časopise »Srdce« v r. 1904.

Paní ředitelová poslala mi také čtyři Nerudovy dopisy, psané na modrém papíře, výrazným písmem Nerudovým. Podávám je tu, vzpomínaje vroucích slov dra Quise: »Žádoucno jest, aby od četných vrstevníkův i druhův Nerudových sneseny a zaznamenány byly třeba zdánlivě i sebe nepatrnější vzpomínky na onoho muže, který po tak bouřných a vítězných bojích nyní tak tiše od nás odešel.«

---

[1]) Prosté motivy (Jarní, č. XV). *Pozn. vydav.*

Milý Alojse![1])

Jakkoli churavím, předce Ti vlastnoručně píšu. Buď mi hodně zdráv a vesel! A provdej už šmahem ten zbyteček ženských dětí!

Gabrile[2]) srdečný dík za dopis a zásilku. Myslím, že po Teréze zůstane na ní na nebohé, aby obstarávala korrespondenci?

Jak už praveno, není mně valně. Jsem tím počasím ukrutně mořen.

Už kdyby nebe dalo nějaké ty dny příhodné!

Jsem Tvůj, jak víš, Tvůj upřímný

16./9. 90. Neruda.

Milá Gabrielo!

Psal jsem tedy dle Tvé vůle panu Matějíčkovi důtklivý list; doufejme, že pomůže trochu tlačit, že výsledek nějaký se dostaví. Rád bych, aby se vyhovělo Tvému přání. —

Upřímné díky za laskavou zásilkou mastnou. Ale také za Tvůj milý list, z něhož jsem čerpal potěšitelnou zprávu, že Jsi zdráva a spokojena. Udrž se mně tak, milá Gabrielko!

Srdečný pozdrav Tobě, Alojzovi a dětem.

Tvůj

12./10. 90. Neruda.

Milá Gabrielo!

Tak! Teď už abych odříkával celý růženec díků. Za kachny — za máslo — za sýr, a to za krásné kachny, za dobré máslo, za dobrý sýr — nebyl bych ale ani hotov, a protož krátce: pac a pusu!

Rád bych Vám prokázal také nějakou pozornost. Alespoň kdybych častěji Vám mohl zaslat pozdrav. Také to však nejde: churavím, myslím že zase a napořád chřipkou, někdy tři — čtyry dny nevýjdu ani ze světnice, pak zase výjdu, a zase polehám — a tolik co dělat, vzdor tak pochopitelnému disgustu!

Tyto dny zašlu do Tvých rukou knihu pro Rudolfa[3]) Štědrého večera. Pak bohdá ještě nějakou maličkost pro všechny. Kdybych do té doby už nepsal: šťastné svátky — šťastný Nový rok!

A prosím pak zavčas o zprávu, kdyby některý časopis začal nedocházet! —

Včera jsem mluvil zase s paní Šeborovou. Znovu mně děkovala, má napořád velikou z Tebe a Vás všech radost. To mne upřímně těší, záležíť mi na těch lidech. Také Hildě[4]) děkuju za návštěvu v Prachaticích.

Tedy s bohem, děťátko, srdečný pozdrav Alojsovi, dětem a Tobě.

Tvůj

14./12. 90. Neruda.

---

[1]) Dopis psán p. řediteli Al. Tichému.
[2]) Choť p. Tichého.
[3]) syn páně ředitelův.
[4]) jedna z dcer p. řed. Tichého. *Pozn. vydav.*

Kotě! [1])

Moje blahopřání! —

Jakpak se máš? Stýská se Ti po ženichu? Maluješ, šperkuješ si budoucnost?

Buď mi vesela a šťastna!

Tvůj

21./3. 91. Neruda.

Dr. *Antonín Kolář:*

Technika a vědy mathematicko-přírodní ve starověku.

(Dokončení.)

Popis starověkých děl jest podán ve spisech Herona z Alexandreie o válečné mechanice, Belopoiika (O stavbě hrubé střelby) a O zhotovování ručního praku. Mimo to napsal Heron ještě tato mechanická díla: Pneumatika (O použití tlaku vzduchového) a O zhotovování samohybů. Spisy Heronovy jsou přes své slabiny pro ztrátu mnoha původních prací hlavním pramenem theoretické i praktické mechaniky, poněvadž použil hlavních děl alexandrijské mechaniky z III. stol. př. Kr. Též Filon z Byzantia, žák Ktesibiův (kolem r. 100 př. Kr.), podal popis hrubé střelby ve čtvrté knize svého velikého díla o mechanice v devíti knihách. Jest to vlastně nejstarší nám zachovaný spisovatel o dělostřelbě. Mimo to jsou důležita pro válečnou mechaniku díla poliorketiků Athenaia, Bitona, Apollodora a sbírky byzantské. Text Filonův a Heronův jest sice objasněn obrázky, ale přece jest těžko srozumitelný. Podle těchto popisů byly v nové době konány pokusy o sestrojení jednotlivých kusů hrubé střelby. Nejprve spojil se v Německu filolog Köchly s dělostřeleckým důstojníkem Rüstowem a oba vydali jednak válečné spisovatele řecké, jednak předvedli r. 1865 praktický pokus o sestrojení, ale úspěch obého byl nevalný. Lépe se nedařilo ani druhé dvojici francouzské, filologu Wescherovi a generálu de Reffyeovi, kteří byli podporováni císařem Napoleonem III. Jejich modely jsou uloženy v museu saintgermainském, ale jsou zhotoveny spíše podle obrazotvornosti než podle starověkých popisů. Zdařil se teprve r. 1904 třetí pokus, který provedla zase německá dvojice, filolog Schneider a generálmajor Dr. Schramm. Jejich rekonstrukce tří starověkých děl ve skutečné velikosti, na ten čas nejdokonalejší, jsou v saalburském museu v Homburgu; zmenšené jejich modely jsou v berlínské zbrojnici.

---

[1]) psáno dceři p. ředitelově. *Pozn. vydav.*

Starověká děla byla většinou dřevěná. R. 1912 byly nalezeny na vých. pobřeží španělském pod Pyrenejemi zbytky železného podstavce snad z římského šípostřílu. Nebyla založena jako novodobá dělostřelba na stlačení plynů, nýbrž na pružnosti zvířecích šlach a ženských vlasů, po případě též pružných per. Vyvinula se ze dvou základních tvarů: praku a luku. Z praku vyvinul se onager (*ὄναγρος* = divoký osel[1]), obrovský prak na kolečkách, jenž asi odpovídal, sit venia verbo, našim těžkým houfnicím. Napiatá páka s prakem, do něhož byla vložena koule, vypiala se na povel a vracejíc se do své původní polohy, narazila prudce na mohutné ložisko, čímž se koule vymrštila a velikým obloukem zasáhla cíl. Onager Schrammův metá kamenné koule čtyřliberní na vzdálenost 300 m. Ale byly ještě větší praky, poněvadž mezi kulemi, nalezenými ve španělské Numantii z r. 133 př. Kr., kdy byla obléhána Scipionem mladším, jsou některé až desítiliberní a poněvadž dějepisec a voják Ammianus poznamenává, že jest třeba toto dělo postaviti na měkkou půdu, aby se při zpětném nárazu spodní část neutrhla.

Všechna ostatní lehčí děla vznikla z luku a byla založena na napínání a kroucení tětiv, což bylo ostatně i při onagru. Odtud jejich název tormenta (vratidla). Těchto děl byly dva druhy: kulomety (ballistae), jinak zvané též palintona, jimiž se střílely olověné koule liberní na vzdálenost 300 m, a šípostříly (*καταπέλται*, catapultae), zvané též euthytona, poněvadž se jimi střílely rovným směrem šípy dlouhé 88 cm na vzdálenost 370 m. Kulomety upomínaly na dnešní děla tím, že se koule pohybovala v dlouhém žlábku jako v hlavni dělové, než opustila přístroj. Jak kulomety tak i šípostříly, zvláště pak tyto, vyvinuly se ze zvláštního tvaru luku, zvaného gastrafetes (luk, napínající se silou celého těla opřením o břicho). Napínal se umělým mechanismem a šíp pohyboval se v žlábku pohyblivých saní. Zdokonalil jej na počátku IV. stol. př. Kr. Zopyros z Tarentu. Zvláštním druhem šípostřílu, jakousi starověkou mitrailleusou nebo strojní puškou, bylo tak zvané polybolon. Vynálezcem tohoto podivuhodného díla vzorné mechaniky byl Dionysios z Alexandreie. Jak jest patrno z popisu Filonova, pouhým otáčením kliky napínala se tětiva šípostřílu a zároveň se otáčel válec, do jehož žlábku padaly ze schránky šípy, jež mohly býti nepřetržitě za sebou vystřelovány. K obsluze této strojní pušky stačil sice jeden muž, ale mohlo jí býti používáno jen na kratší vzdálenost. Hrubé střelby používalo se zřídka v poli, na živý cíl pak jedině šípostřílů, kdežto kulomety konaly platné služby ve válce pevnostní, a to útočníkům i obráncům, zhusta též v bitvách námořních. Bouraly se jimi zdi a ničily obléhací stroje.

Staří však znali též dělo založené na tlaku vzduchu, tak zvané aërotonon. Pneumatikou, t. j. naukou o stlačování vzduchu, zabýval se theoreticky v Alexandrei Straton, žák Theofrastův, prakticky pak jí využil Ktesibios (v III. stol. př. Kr.), vedle Archimeda za-

[1]) Tak slul tento prak proto, že metal kameny jako divoký osel, jenž prý jsa pronásledován vyhazuje za sebe kopyty kamení.

kladatel válečné mechaniky, jenž jest vynálezcem onoho aërotona. Filon sice tvrdí, že byl svědkem dobrých výsledků, docílených aërotonem, nicméně se zdá, že tento vynález zůstal jen na papíře. Schrammovou rekonstrukcí se totiž ukázalo, že tohoto šípostřílu nebylo lze prakticky upotřebiti, nebyl-li tlak vzduchu, pohybující v komorách dvěma písty, jimiž se luk napínal a šíp vystřeloval, řízen vývěvou. To se asi ve starověku nedálo.

Starověk znal však též výbušnou směs, jež může býti pokládána za předchůdkyni střelného prachu. Jest to tak zvaný řecký oheň (jinak též římský nebo mořský u Theofana), jehož příprava však zůstávala ještě v době byzantské státním tajemstvím. R. 673 užil ho, jak víme, s úspěchem stavitel Kallinikos z Heliopole při obléhání Konstantinopole. Ze zpráv spisovatelů není snadno poznati, z jakých součástí se skládala tato výbušná látka, poněvadž se v nich sice uvádějí hořlaviny, smůla, nafta a síra, ale o nejdůležitější součásti, jež tam jistě byla, totiž o ledku, se mlčí. Ledek byl starým znám, poněvadž se vyskytuje v Africe ve větším množství; že vskutku byl jako výbušná součástka v řeckém ohni, plyne z latinského předpisu Marka Graeca z XII. stol., v němž se doporučuje rozmělniti jeden díl kalafuny, jeden díl síry a šest dílů ledku a rozpustiti v oleji. Zapálením směs prý vybuchne a ohněm vše zničí. Naproti tomu se nezdá pravděpodobnou domněnka Berthelotova, že součástí řeckého ohně byly vedle nafty též síra a nehašené vápno, jež se vzněcují na vodě. Bylo by sice možno použíti takové směsi s tím větším úspěchem proti nepřátelským lodím, na něž, jak víme, řecký oheň byl vrhán zvláštními stříkačkami (sifony), ježto hořela na vodě a nebylo možno jí uhasiti; ale kde brali vodu k hašení vápna, když metali řecký oheň ručními sifony nepříteli do obličeje, jak zaznamenává Leo Isaurský (z VIII. stol.)? Bylo tedy nejspíše používáno proti nepříteli v obou případech výbušných látek, jež byly zapalovány a metány jako rakety, aby způsobily těžko uhasitelný oheň. Poněvadž se však mluví též o »tekutém ohni« (*ὑγρὸν πῦρ*), zdá se, že byla mimo to známa ještě zvláštní tekutina, buď olej nebo nafta, jež se při výbuchu vzňala a způsobila na lodích nebo ve vojsku nepřátel neuhasitelný oheň.

Kdežto válečná mechanika stála na dosti vysokém stupni, vyhovujíc tehdejším potřebám, jsou ostatní vynálezy v tomto odvětví počtem skrovné a mají částečně ráz pouhých hříček. Poučení o starověké mechanice nabýváme ze spisů jmenovaného již Herona, zejména z Pneumatiky a ze spisu O zhotovování samohybů. Heronův význam spočívá v tom, že mimo své vlastní vynálezy opsal doslova veliký poklad starověké fysiky a techniky, jenž byl od dob renaissance velmi důležitý pro mechaniku nové doby. Z Heronových vynálezů jest nejznámější Heronova báň, jíž se prakticky užívá dosud jako větrného kotlu při stříkačkách, pivních tlakostrojích a při chemických vymykačkách. Voda v rouře stoupá, klesá nebo vytryskuje podle tlaku vzduchu. Na témž principu založil již dříve Ktesibios stříkačku na oheň; z nové doby pak sem patří sifon a stříkačka na voňavky. Důležitějším vynálezem jest Heronova parní koule (aeolipilae = vě-

trný míč u Vitruvia), zárodek novodobého parního stroje. Pára, vycházející rourou z kotlu s vařící vodou, otáčí koulí nad ohněm lehce připevněnou v opačném směru ku proudu páry. K parnímu stroji bylo ovšem od této hříčky ještě daleko a starověk, jak se zdá, k vážnému použití páry nedospěl, ale vynález parního mlýna, který popisuje r. 1629 Giovanni Branca, jeví zcela jasně použití Heronova »parního stroje«, poněvadž se uvádí parou v pohyb několik ozubených kol na hřídeli a jimi dvě palice v hmoždířích.

Hříčkami jsou též Heronovy automaty. Ve spise O zhotovování samohybů popisuje Heron samočinné divadlo, uváděné v pohyb nikoli vodní silou, nýbrž těžkými závažími, jež jsou připevněna na lanech a uvádějí v pohyb kolečka a stroje. Jedno divadélko předvádí slavnost Dionysovu, druhé drama Nauplios v pěti jednáních. Sošky uvádějí se vesměs v pohyb kolečky a provazy. Starý štrasburský a pražský staroměstský orloj s pohyblivou scenerií jsou napodobením tohoto divadla Heronova.

Pouze dva vynálezy Heronovy mají význam pro všechny doby: taxametr (lépe hodometr = cestoměr) a automat na zboží. Cestoměr ukazuje délku ujeté trati otáčením ozubených koleček; počet otočení jest vyznačen na připojených stupnicích. Též Vitruvius, stavitel doby Augustovy, jehož spis De architectura obsahuje též mnoho z oboru mechaniky podle alexandrijských předloh, popisuje podobný hodometr, sice méně vědecky přesný, za to však po způsobu římském praktický, poněvadž počet ujetých mil se určuje kuličkami spadlými do schránky. Zvláště pak je zajímavo, že Vitruvius podotýká, že hodometru lze použíti k měření vzdálenosti též na lodi. Pohyb lodi plachetní nebo veslové přenáší se na postranní lopatková kola určitého rozměru, jež ukazují ujetou dráhu. Při té příležitosti zasluhuje zmínky, že již na konci starověku u anonyma De rebus bellicis setkáváme se s myšlenkou poháněti lodi koly, a to podle dřívějších pramenů. Na principu cestoměru jest založen novodobý taxametr, pouze s tím rozdílem, že se otáčení zadního kola nepřenáši přímo na přístroj, nýbrž pneumatickou rourou na kozlík kočího.

Předchůdcem dnešních automatů na čokoládu a na peronní lístky jest Heronův automat na svěcenou vodu, jenž stál před egyptskými chrámy. Egyptští kněží doby hellenistické, vždy dbalí svého prospěchu, vymyslili prý spojení kropenky (*περιρραντήριον*) s pokladničkou (*θησαυρός*), aby se věřícím dostalo svěcené vody na ruce za malý dáreček. Alexandrijští mechanikové prý jim tuto důmyslnou kropenku zhotovili. Když se vhodil otvorem do schránky peníz, dopadl na lopatku, jíž byla na jedné straně zakončena páka. Klesnutím lopatky s penízem nadzdvihla se páka na druhém konci a tím zároveň rourka, jež ve vaničce se svěcenou vodou ucpávala otvor v rource, jíž voda vytékala. Když peníz s lopatky sklouzl, klesla páka do své původní polohy, čímž se ucpal rourkou otvor a voda přestala téci. Vynálezce tohoto malého chrámového »zázraku«, jenž jest drobným, ale význačným dokladem stále stejné lidské povahy, jistě si nepomyslil, že jeho myšlenka v podobě poněkud zdo-

konalené bude míti takový vliv na drobný prodej. Není sice známo, zda P. Everitt, jenž r. 1885 sestrojil v Londýně první automaty pro drobný prodej, použil přímo automatu Heronova, ale přímý a ještě více nepřímý vliv knihy Heronovy na mechaniku nové doby, způsobený zvláště v Anglii jejím překladem, nevylučuje této možnosti.

Starým vynálezem jest vlastně též Papinův hrnec, objevený r. 1687. Zná jej již lékař Filumenos z III. stol. po Kr., jenž napodobí vynález ještě starší. Z drobných vynálezů mechanických zasluhuje zmínky zvláštní přístrojek bronzový v dřevěné skříňce, nalezený na dně mořském u Antikythery (nyní v národním museu athenském). Není sice jisto, zda to jest, jak někteří soudí, astrolabium, přístroj k řešení úloh sferické astronomie, jenž usnadňoval pozorování hvězd, až byl v XVII. stol. vytlačen theodolithem a sextantem, ale jemnou prací koleček může závoditi s našimi chronometry. Podle zprávy Athenaiovy sestrojil Platon pro svou potřebu budíčka (*νυκτερινὸν ὡρολόγιον*), vodní hodiny s pneumatickým zařízením, jež ho budilo ze spánku, kdy si přál, zvukem, jejž vydávalo po odkapání veškeré vody. Výroba vodních hodin (klepsydra) se vůbec zdokonalila, poněvadž byly zhotovovány jemné kapesní hodinky, zejména pro potřebu lékařskou; slavný lékař Herofilos měřil jimi horečku svých nemocných. Také měření času se zdokonalilo v době alexandrijské; hvězdáři počali tehdy užívati rozdělení na minuty a vteřiny, dotud neznámého, a teprve od dob Alexandra Vel. nabývá v řeckém písemnictví slovo *ὥρα*, jež do té doby znamenalo jakoukoli dobu vůbec, významu »hodina«, v němž přechází k Římanům. Pokroky v mechanice, zvláště jemnost a přesnost ve zhotovování nástrojů, učinily možným též rozkvět lékařství. Toho dokladem jsou jemně pracované lékařské nástroje, jichž se nám ze starověku dosti zachovalo, zejména z Pompej, rozmanité sondy, pinzetty, kleště k odstraňování úlomků kostí, lžičky, sondy měchýřové, speculum matricis, speculum ani a p.

Až do nedávna nevěděli jsme téměř nic o starověké chemii, lépe řečeno alchymii, jež byla tajnou vědou jako hvězdopravectví, jež s chaldejským hvězdářstvím proniklo nejen do Egypta, nýbrž i do Řecka, kde se první jeho stopy objevují ve IV. stol. př. Kr.; již Eudoxos z Knidu před ním varoval. Dříve se pokládal římský astrolog Julius Firmicus Maternus, jenž napsal kolem r. 336 po Kr. rozsáhlé dílo astrologické (Matheseos ll. VIII), za prvního, jenž mluvil o chemii. Ale poněvadž místo, z něhož se tak soudilo, jest, jak nyní bylo dokázáno, pozdější interpolací, zbývá Zosimos z Panopole v Egyptě, hlavní zástupce alchymie ve IV. stol. po Kr., jako jediný svědek pro slovo »chemie«. Původ slova není jistý. Brzy uvádí se chema, chemická kniha božského původu, brzy heros eponymos Chemes nebo Chymes, brzy dokonce egyptské slovo chēmī, jež znamená »černý«. Ale ze slov Khumu a Khumia v syrském zpracování Zosima (v V.—VI. stol. po Kr.) jde na jevo, že skladatel tohoto zpracování četl *Χύμου* a *Χυμεία*. Sotva však jest odvozeno slovo »chemie« (nebo vlastně »chymie«, srv. franc. chimie a alchymie) od řeckého *ὁ χυμός* (šťáva), poněvadž tohoto slova, běžného v lé-

kařství a v rostlinopise, neužívá se o šťávách v chemii. Nejspíše souvisí název této vědy se slovem *τὸ χύμα* (= lití od *χέω* = liji), jehož se užívá na označení směsi, na př. při výrobě zlata nebo na označení massy [1]) medové. Byla by tedy chemie (čili chymie) umění líti, připravovati kovy. A to se vskutku srovnává s jejím rázem ve starověku, poněvadž výroba kovů byla hlavním jejím předmětem. Tato věda vznikla v Egyptě; Řekové a Římané ji prostě přejali, nepřičinivše nic samostatného. Honosí se sice jménem Demokritovým, ale jest pozdního původu a celá její literatura vznikla pod vlivem egyptským. Universální dílo chemicko-technického obsahu, jež ovládalo celou technickou literaturu dob pozdějších, vzniklo kolem r. 200 př. Kr. v Egyptě a podává souhrn veškerého chemicko-technického vědění, jež se soustředilo v Alexandrei, tehdejším středisku světového obchodu a průmyslu, z východu i ze západu, z velikých knihoven Alexandreie a chrámů egyptských, z řeckých i neřeckých pramenů. Skladatelem této sbírky jest jakýsi Bōlos (250 — 200 před Kristem), jenž sestavil encyklopaedii z řecké vědy, egyptské prakse technické a staroperských podvodných spisů. Z tohoto pramene vznikaly výtahy a přepracování, z nichž hlavní jest čtyřsvazkové dílo obsahu chemického a alchymického, Demokritova fysika a mystika. Chemie totiž vyšla ze zkušenosti, z dílen kovolijců, z pracoven lékařských a barvířských, a prudké, překvapující reakce chemické hodily se dobře k mystické náladě náboženské filosofie I. století. Egypťané hromadili ve svých kněžských umělecko-průmyslových seminářích látku pro oba tyto směry, majíce vynikající vědomosti o kovech a jejich slitinách, o struskách při výrobě kovů odtékajících a rozličně zbarvených, o skle a barvení tkáně bylinné. Jaký byl obsah Demokritovy fysiky a mystiky, není možno určiti, poněvadž jsou z ní zachována jen mezerovitá a pozdní zpracování, ale tolik přece lze říci, že v ní byla řeč o zlatě, stříbře, perlách, drahých kamenech a o barvení na šarlatovo. Byla to jako celá alchymistická literatura směs technicky cenných postupů a přírodně-filosofické a gnostické mystiky s náboženskými formulemi, filosofickými podvodnými citáty, okultistickými kouzly a magií. V Egyptě se domnívali, že jest možno každý kov převésti v jiný, jako bylo možno z elektra, světložluté směsi čtyř dílů zlata a jednoho dílu stříbra, udělati čisté zlato a čisté stříbro. Starověkou chemií proniká eleatské monistické heslo o jednotě látky *ἓν καὶ πᾶν*, základní věta staré ionské přírodní filosofie od dob Thaletových, přesvědčení, že všechny látky jsou jen obměnou jedné pralátky, že mohou v sebe přecházeti, od ohně ke vzduchu, od vzduchu k vodě, od vody k zemi a naopak. Znakem tohoto pratajemství byl had kousající se do ocasu. Nejnovější výzkumy s radiem, jež přechází vyzařováním ponenáhlu v prvek helium, boří, jak se zdá, dosud platnou větu chemie, že prvky, počtem asi 70, nemohou v sebe navzájem přecházeti, a vrhají shovívavější světlo na tyto monistické sny starých chemiků.

---

[1]) Slovo »massa« jest slovo latinské, vzniklé z řeckého *μᾶζα* = chlebové těsto.

Z literatury, jež obsahovala technické předpisy, zachovaly se dva řecké zlomky z III. stol. po Kr., jež byly nalezeny před 90 lety v hrobě v egyptských Thebách. Jsou to dva chemické rukopisy, jež vzal s sebou do hrobu nějaký přítel této tajné vědy a kouzelné literatury z opatrnosti, aby svým dědicům nezpůsobil nepříjemností, poněvadž císař Diokletián pronásledoval tajné vyrábění zlata. Jest to Papyrus Leidensis, zvaný tak po městě Leydenu, kam se dostal, a uveřejněný r. 1885 K. Leemannsem, a Papyrus Holmiensis, nazvaný podle národního musea ve Štokholmě, jemuž patří; byl vydán r. 1913 Lagercrantzem. Oba tito blíženci, starší nejméně o celé století než chemické spisy obsažené v souborném vydání, navzájem se doplňují. Papyrus Leidensis podává totiž 101 předpis padělání kovů a barvení na šarlatovo, Holmiensis pak obsahuje 152 předpisy, z nichž 9 týká se výroby kovů, 73 perel[1]) a drahých kamenů, 70 pak barviv, zvláště barvení na šarlatovo a borytem. Při směšování kovů jde hlavně o získání elektra, a to použitím mědi, cínu, rtuti, olova, kalamínu, mosazi, rudy arsenové a též pravého stříbra. Jimi prý lze vyrobiti elektron, lesknoucí se jako stříbro nebo zlato, tak že i odborníky lze jím oklamati. Zvláštní důraz klade se na barvení kovových směsí. Z mědi prý lze udělati stříbro obarvením na stříbrno (*λεύκωσις*), a zlato obarvením na zlatovo (*ξάνθωσις*). Poněvadž celý starověk byl přesvědčen, že se může množiti kov jako se množí zrno v zemi nebo kvas v díži, není divu, že se shledáváme i s předpisy, jak by bylo lze kovy rozmnožiti, zdvojnásobiti nebo ztrojnásobiti. Předpisy o perlách a drahých kamenech týkají se nejen jejich čištění a hlazení, nýbrž i jejich napodobení a barvení. V přední řadě jde o výrobu smaragdu, rubínu, granátu, amethystu, berylu a j. Technicky nejcennější částí nově nalezeného papyru jest stať o barvivech a prostředcích barvicích. Jako znaky dobrých barviv se uvádějí: boryt, červec, orsilie, brotec, kamenec, skalice a výtažek lašťovičníkový. Za vrchol barvířského umění pokládá se napodobení pravého nachu lacinými náhražky.

Všechny tyto chemické předpisy starověké mají jeden společný rys: bojí se denního světla. Šíří se jako tajné učení jen v určitých kruzích. Cílem jejich jest klamati nejen obecenstvo, nýbrž i řemeslníky (*τεχνῖται*). Z toho jest tedy patrno, že pro řemeslníky a obecenstvo určeny nebyly. Obecenstvo se na ně dívalo s bázní, ba s odporem, a římští císařové je podezírali a pronásledovali. Čím se stalo, že tato technická věda, jež přece obsahovala již tenkráte mnoho cenných poznatků přírodovědeckých a znala mnoho důležitých prostředků výrobních, skrývala se přes 1000 let v temnotách, neodvažujíc se na světlo denní? Tyto knihy byly určeny pro ředitele chrámových lučebních pracoven, pro egyptské kněze, kteří měli výsadu vyráběti drahé kameny a kteří postavili vědu a techniku do služeb svého náboženského podvodu. Měli jsme již svrchu příležitost poznati, s jakou zchytralostí těžili pro sebe ze svých věřících. Nedávné nálezy papyrů na půdě egyptské objasnily nám egyptské kněžstvo

---

[1]) Již Theofrastos je pokládal za drahé kameny.

doby hellenistické dokonale. Egypt se jím jen hemžil — tak v kterési vesnici bylo 13 svatyň a u svatyně bývalo až 51 kněží — a přes to se jim všem dobře dařilo; tak na př. velekněz v Arsinoi má r. 303 po Kr. mimo jiné jmění 22 talenty stříbra (= 572 kg.). Provozovali totiž na chrámových pozemcích průmysl všeho druhu, vyráběli olej, vařili pivo a mlynařili; byli též činni jako bankéři, ba vydržovali dokonce vykřičené domy. Někteří dokonce soudí, že z tohoto pohanského hospodářství chrámového vyvinul se později egyptský klášterní průmysl, jenž se tak málo hodí k poustevnickému rázu egyptského křesťanství. A tak postavili do svých služeb i chemii, uživše jejích poznatků k jednostranné výrobě bezcenných kovových směsí, jež vydávali za pravé drahé kameny. Proto bylo křesťanství pro Egypťany, vydané na pospas svým kněžím, pravým dobrodiním, poněvadž je vysvobodilo z jejich spárů.

Tyto chemické poznatky přecházely tajným podáním nepřetržitě s pokolení na pokolení. Vidíme to z tak zvané Mappae clavicula, knížky o malířství, latinského to překladu řeckého textu, jenž se dostal do Gallie již před dobou Karla Velikého. Latinské předpisy souhlasí často doslova s oběma chemickými papyry i se souborným vydáním chemických spisů. Přísahu zachovati učení v tajnosti doporučují Zosimos, papyrus štokholmský i Mappae clavicula. A tak trvalo přes tisíc let, než chemie, jež do té doby sloužila jen hříčkám a podvodu, stala se prospěšnou lidstvu, aby konečně byvši povýšena od dob Lavoisierových na vědu, postavila se v čelo věd přírodních.

Dnes proniká v jednotlivých odvětvích osvětové práce novověké čím dále tím více poznání, že naše osvěta stojí na bedrách dob předešlých, především však na bedrách starověku. Duch lidský poznav na počátku nové doby, že po celý středověk bloudil, oddávaje se sice usilovné, ale neplodné práci, vrátil se tam, kde přestal na konci starověku, aby odtud pokračoval na správné cestě, vedoucí k pravému poznání. Nedávnými nálezy papyrů na půdě egyptské byla osvětlena lépe i doba na přechodu mezi antikou a křesťanstvím, takže se poznalo, že dokonce i křesťanství, jež dalo nový směr celé osvětové práci věků příštích a o němž se dosud soudilo, že stojí v příkré protivě k antice, jest posledním a nejvyšším výtvorem hellenistické osvěty odumírajícího starověku. Křesťanský názor světový tkví sice svými kořeny u jiných národů a v jiném okruhu vzdělanosti, ale byl by zůstal omezen na malou náboženskou sektu, kdyby se nebyl přizpůsobil tehdejší hellenistické vzdělanosti, jež svou převahou vtiskla mu svůj vnější ráz a tak jej učinila způsobilým, aby se stal náboženstvím světovým, ovšem za cenu porušení původní ryzosti. To však jest již osud každé sebe ušlechtilejší myšlenky. A tak i novodobá technika, ať jsou její úspěchy sebe velikolepější, stojí na základech starověkých, předpokládá průkopnickou práci řeckých myslitelů a techniků, v jednotlivostech přímo, avšak v jádře svém nepřímo, ježto jest praktickým užitím věd mathematicko-přírodních, jichž neobyčejný rozkvět nebyl by býval na počátku novověku možný, kdyby nebyly navázaly na výsledky vědecké práce starověké.

Frant. K. Hejda:

Ze soudního humoru.

Na humor »ze soudní síně« se často hřešívá. A padělky vydávány bývají za zboží pravé. V humoristických časopisech, sbírkách anekdot, »směsích« denních listů a jinde udávány jsou často vtipy a »říznosti« z krimininálního ovzduší, kterým nechybí snad veselá pointa, ale chybí pravděpodobnost. Soudcové se zde dotazují s tak roztomilou naivností a obžalovaní nebo svědci odpovídají na tyto otázky tónem tak nevybíravě nonchalantním, nezřídka dokonce obhroublým, jako by si kamarádi »trumfovali« někde při hospodské besedě.

Takováto familiárnost u žádného soudního výslechu ovšem se neozývá a nedal by si podobné »žerty« líbiti ani nejshovívavější soudce.

Namítnouti možno, že vtip je vtip a má-li vskutku své zdravé jadérko, promine se mu rádo, i nezní-li tuze hodnověrně. Ne bez příčiny poukazuji však právě k takovýmto různým smyšlenkám, do soudní atmosféry vpašovávaným; jeť dosti lidí, kteří věří a jsou přesvědčeni, že při líčeních to chodívá někdy velmi rozmarně a že členové tribunálu i posluchači nevycházejí ze smíchu.

Nic zvrácenějšího nad to; sama forma trestního řízení podmiňuje již zevní důstojnost, přísnost aktu — a k tomu přistupuje, že každý obžalovaný hájí svoje zájmy nejosobitější, své právo, svou svobodu a pravidlem také existenci. Se zřetelem k tomu je zcela přirozeno, že v lidech, jež osud přinucuje, usednouti na obávanou lavici obžalovaných, bývá spíše malá duše, než jakákoli náklonnost ke šprýmům a prostořekým odpovědem.

A přece setkáváme se s výstřelky humoru u soudu velmi často, skoro denně. Jenže je to právě onen bezděčný, nezamýšlený a nepředvídaný humor, jejž přirovnal bych nejraději k veselým chybám tisku, nezbednostem sazečského »šotka«, rovněž tak mimovolným, jen z dopuštění zlomyslné náhody se vyskytajícím.

Nejčastěji a nejpřirozeněji se humor tento přimyká k formálnostem a zvykům v justiční praxi od nepaměti zdomácnělým, takřka zkostnatělým a stále užívaným.

Předseda senátu, projednávaje případ zaviněného úpadku, přesně dle textu obžaloby dotazuje se obviněného:

»Vy jste tedy žalován pro nedovolené jednání, jehož jste se měl dopustiti tím, že jste věřitelům neplatil a je vědomě poškozoval; pak jste měl tvrditi kupujícím, že na zboží neváznou pohledávky, dále jste měl na obchod uvalovati nové dluhy a konečně jste měl činiti další objednávky?«

Obžalovaný zkormouceně vzdychá, škrábe se za uchem, posléze odpovídá:

»Inu, vždyť já vím, to jsem všecko *měl* — ale byl jsem hlupák a *nedělal jsem to!*«

Anebo jiný případ rozporu s formálním předpisem. Před zahájením porotního líčení udílel předseda vylosovaným již porotcům obvyklá poučení.

»Až budou předloženy otázky,« pravil mezi jiným, »nesmějí páni porotcové až do vynesení rozsudku z poradní síně vycházeti a rovněž tak není dovoleno, aby po tu dobu někdo k nim vstupoval a s nimi mluvil.«

»Kdy pak, prosím, to asi bude?« tázal se velmi dychtivě jeden z porotců, v této funkci nováček.

»To je nejisté,« odpovídal ochotně president, »ale poněvadž líčení dnes bude skončeno, myslím, že mezi čtvrtou a sedmou nebo osmou večer. Ale taky se to může protáhnout do desíti.«

»Rány boží, to je zlé!« vyhrkl ulekaně pan »soudce z lidu«. A v zápětí snažně žádal, aby byl pro tento den úřadu poroteckého sproštěn.

»To už teď nejde,« vysvětloval předseda. »Churav nejste, pan veřejný žalobce ani pan obhájce vás nezamítli . . . litera zákona velí, abyste zůstal. V čem vlastně, smím-li se tázat, shledáváte překážku své povinnosti?«

Porotce chvilku otálel, pak smutně a upřímně se zpovídal.

»Ona je dnes sobota — a to se koupáme. V pět hodin odpoledne přijde se mne žena zeptat, na kdy má vytápět vanu. A nedám-li zcela jasnou a určitou odpověď, *žádná litera zákona nezachrání mne před mrzutostí . . .*«

Mnohdy způsobí nedorozumění příliš úřední nebo znalecky odborná stylisace žaloby.

Populární soudní rada zahajoval jednou výslech s pověstným venkovským rváčem:

»Tak je na vás žalováno, Stehlíku, že jste sousedu Chourovi způsobil zranění, z něhož mu vzešly na vlasaté části hlavy dvě krevní podlitiny zvící holubího vejce, dále v zátylku dvě tržné rány o délce 13 až 15 milimetrů, rozsáhlý krevní výron pod levým boltcem, pak proražení temenní kosti a posléze roztržení pokožky a škáry na krku. Co tomu obvinění říkáte?«

Obhroublý venkovan chvíli vyjeveně zíral na soudce, po té ze sebe vyrazil:

»Ježíš Maria, milostpane — tohle všecko že bych byl udělal? To bych byl musel na to nejdřív *universitu študovat!*«

Není také nijak vzácno, že obžalovaný nebo svědek vyloží si tu kterou větu soudcovu zcela zvláštním, překvapujícím způsobem. Na pořadu trestních líčení byla dohra kterési posvícenské rvačky a předseda senátu použil nahodivší se příležitosti, aby několika slovy odsoudil zlozvyk bohopustých pranic ve venkovských tančírnách.

»Jaký to mravní úpadek!« horlil roztrpčeně, zabodávaje zraky do obviněných i svědků. »Slavíte posvícení při hudbě, která sama o sobě přispívá ku zjemnění povah, a člověk by hádal, že vám jde o ušlechtilé pobavení. Na místě toho však nemine muzika, aby se dva nebo tři její účastníci neodpovídali pak před soudem z celé řady nepěkných činů. Svědku Kořínku, vy jste přece už letitý, zkušený muž a pamatujete dost z minula — řekněte nám: bývalo tak za starších časů?«

»Ale kde pak, vážený pane,« mávnul svědek Kořínek pohrdlivě rukou. »To jsou moje slova, že ta nynější mládež už docela za nic

nestojí a k ničemu kloudnému se nevzmůže. Kde jsou ty stary zlaty časy, kdy po každym posvícení celá vesnice, od starosty až do drába, aspoň tři neděle seděla v kriminále!«

Ku drastickým scénám docházívalo, když ten který soudce — dnes už jsou zjevy takové jen řídkou výjimkou — nebyl s dostatek mocen jazyka, v němž výslechy prováděl.

Jeden takový pan rada, z německého do českého působiště od nedávna přeložený a v češtině nevalně zběhlý, vyslýchal hostinského, obžalovaného, že trpěl svým hostům nedovolenou, hazardní hru, barvičku.

Když skončil úvodní generalie, na chvilku umlkl a pracně přeložil si v duchu větu: »Ich muss Ihnen sagen, dass bei Ihnen Färbel gespielt wird.« Pak obrátil se na obviněného:

»Já vám musím říct, že u vás se *bude hrát* ferbl«.

Obžalovaný sotva věřil sluchu, ale poněvadž slova soudcova nepřipouštěla námitek, způsobně se uklonil:

»Prosím — já to neopomenu sousedům vyřídit!«

»Nic vyřídit!« rozčiloval se pan rada a nahmoždiv se zase s překladem slov: »es wird viel gespielt!« zahřměl na šenkýře:

»Já povídám, že se *bude moc* hrát!«

»Když pan soudce poroučí, vynasnažíme se, aby se hodně moc hrálo!«

»Nic tak... oni pořád nerozumět! Já myslím: ten *Oktober, November a Dezember letos bude moc hrát!*«

Obžalovaný se zdvořile usmál:

»Ah tak — prosím za odpuštění, *já ty tři pány neznám, ale jestli ke mně ještě letos přijdou, učiním vše možné, aby dle nařízení pana soudce hodně moc ferbla hráli!*«

O všelikém tom veselém přeřeknutí starosvětských pánů radů, kteří sice po česku souditi musili, ale v duchu českého jazyka se nevyznali, kolují zábavné tradice zvlášť v samých kruzích justičních.

Hajný dopadl v lese pytláka právě při kladení zaječích ok. Byli sami dva, jiných svědků strážce lesa neměl, ale »corpora delicti«, totiž drátěná oka, hned na místě sebral. Pytlák nezapíral, že v lese byl, ale tvrdil, že oka sám nalezl a že si je pouze prohlížel, když byl přistižen.

»Ale poslyšte,« míní předseda, »vy jste přece v prvním v okamžiku, kdy hajný na vás zavolal, oka odhodil a začal utíkati. Tak proč jste to dělal, měl-li jste dobré svědomí?«

»Ani nevím,« zní trochu rozpačitá odpověď, »bezpochyby jsem se lekl, že chce snad hajný střelit. Zkrátka, poradil jsem se s Vaňkem a utekl.«

Celému tomuto výslechu pozorně naslouchal první votant; po odpovědi obžalovaného přihlásil se k slovu a podotkl:

»To je mně ale divné, že v předběžném vyšetřování nebyl vůbec vyslechnut *ten dotyčný Vaněk*, se kterým se obžalovaný radil; to by byl přece *důležitý svědek!*«

Jiná, trochu podobná episodka odehrála se při líčení, kde šlo zase o hospodskou výtržnost.

Vypovídal obecní strážník.

»Viděl jste, pane svědku,« táže se předseda, »mezi rváči také obžalovaného Pýchu?«

»Pýchu jsem zahlíď jen jednou, tak kolem desáté, ale to už byl nějaký namotaný a na dvoře — prosím za odpuštění — honil Davida.«

»Tak vida,« zahorlil přísně pan předseda, »to je další pokus násilí, o kterém žaloba se ani nezmiňuje. Poněvadž však *onen David k trestnímu řízení se nepřipojuje*, lze za to míti, že mu obžalovaný neublížil!«

Lecjaká ta drobná zmýlená postihne ovšem časem každého a přihází se i soudcům nejkorektnějším. Mnoho veselosti vzbudil svého času výrok, jejž předseda senátu, dnes už pensionovaný, učinil vůči mladíkovi, souzenému pro krádeže. Mladík octl se v podezření, že vzal doma nějaké prsteny a hodinky, jež prodal. K vině se nepřiznával a mínil, že věci ty mohla zašantročiti krotká straka, kterou si chová jeden ze sousedů.

Pan rada vážně zakýval hlavou:

»Mně se tak zdá, mladý muži, že vy jste také taková nějaká domácí straka. Ale — *dvounohá.*«

Špatně nevyjímala se také rázná poučka, udělená roztrpčeným soudcem lotrasovi často už trestanému, ale stále farizejsky se tvářícímu:

»Mlčte — já vás dobře znám! Kradete ustavičně a sotva se octnete před soudem, pokaždé slibujete polepšení — *ale hubou!*«

Že se někdo přeřekne i v tom, co třeba několikráte denně opakuje, všeobecně je známo — to přihodilo se i předsedovi jednoho pražského senátu, jenž, bera svědka do přísahy, poučoval jej slovy:

»Pozvedněte *tři palce pravé ruky* a říkejte po mně ...«

*

Zmatek, rozpačitost a skličující bázeň jeví se jak u obžalovaných, tak i u svědků zpravidla jen tehdy, ocitají-li se tyto osoby před soudem pořídku anebo vůbec po prvé. Záleží ovšem též na individuální povaze: někoho poplete již samo zevní prostředí soudu, ona neobvyklá podívaná na pány v talárech a baretech, na kříž, rozžaté svíce. A jsou zase lidé, jež častější soudní »opletačky« činí již cynicky otrlými, kteří předstupují a odcházejí s týmž lhostejně tupým vzezřením nebo dokonce vyzývavým úsměškem, s nímž i své výpovědi činí.

Těm nesmělým působí časté nesnáze již otázka, jak mají soudce titulovati.

Mnohý člověk, ať z vlastní viny se odpovídá nebo o jiném svědectví podává, chová pevné přesvědčení, že věci tím lépe poslouží, čím uctivějších a hledanějších názvů bude užívati vůči předsedovi a členům soudu. Dochází pak až k nemožným slovním kombinacím jako: »vysoký pane soudní rado«, »císařský královský okresní a nejvyšší soude«, »vážený pane soudní dvore porotní« a pod.

Ale ze samé přehnané devotnosti vznikne někdy povážlivá zmýlená. Vyšetřující soudce zahajoval výslech: »Jak se jmenujete?« »Jan Rabas, vašnosti pane kancelista.« »Kolik je vám let?« »Dva a padesát, vašnosti pane kancelista.« »Jakého náboženství?« »Katolického, vašnosti pane kancelista.« »Prosím vás, člověče, jak mi to pořád říkáte? já přece jsem okresní soudce a ne kancelista!« »To nic nedělá, vašnosti — *tím se vždycky ještě můžou stát!*«

Kontrastem této hloupoučké neobratnosti je jistá sebevědomá kuráž, kterou to které častěji už trestané individuum zřetelně dokumentuje svou »znalost poměrů« a navyklost soudním procedurám. Předvedli na »okres« revertenta, v jehož očích i koutcích úst pohrávalo cosi posměšného. »Byl jste už trestán?« »Byl.« »Kolikrát?« »Jo — abych to dopodrobna měl spočítáno, to na mně nežádají. Líbějí to zjistit u zemského trestního soudu, *tam už mám ve knize trestů třetí folio* ...«

Vyslovená drzost ozývá se z odpovědí takových jen velice pořídku — tomu brání, jak již svrchu jsem naznačil, vrozená úcta k soudu, i nejsešlejšímu provinilci vlastní, a konečně i bázeň před tužším trestem; promlouvá tu spíše jakási resignovanost, ironická odevzdanost a nezbytný osud.

Často trestanému pobertovi činil předseda soudu trpké výčitky: »Že se vám konečně jednou takový život nezhnusí! Půl roku jste na svobodě a poté zase tři, čtyři roky v trestnici! Což byste se poctivě neuživil? Není-li zaměstnání v Praze, snad byste je našel na venkově?«

Obžalovaný s tvrdým úsměvem potřásl hlavou.

»Zkoušel jsem to leckde, milostpane — do Žatce jsem se vydal na chmel, do Všetat na okurky, do Rakous na vinice a do Šumavy na dříví ... ale co je mi to platno, když přece jen *všecky cesty vedou na Pankrác!*«

Srázný protějšek tohoto humoru »bolestně filosofického«, pravý a hrubozrnný humor kriminálnické holedbavosti, neobejde se bez žargonu, oné pověstné »hantýrky«, která, jak i širší veřejnosti je povědomo, vypěstila se ve stínu žalářních zdí v celé složité názvosloví.

Odsouzence přivádějí z porotní síně do separace, kterou byl dosud jako vyšetřovanec sdílel ještě s jiným vězněm. Tento »druh v povolání« radostně se teď zvedá z pryčny:

»Tak vítám tě už defenetývně do kamene, Edo! A kolik jsi tentokráte vyfasoval?«

»Pět májovejch«,[1]) odpovídá tázaný. »Ale jaké pocty mi prokazovali, kamaráde! Především mne soudila samá šestá dietní třída a když mne před pány vedli, deset bachařů[2]) dělalo mi na chodbě špalír. Potom, nežli mi ohlásili odháknutí,[3]) odnesli se stolu svíčky, krucifix a kalamáře, vůbec uklízeli jako před největším svátkem. A když jsem vyšel zas na chodbu, čekal už na mne jeden s brazoletama!«

---

[1]) roků.
[2]) dozorců.
[3]) odsouzení.

Výtečníci tohoto druhu bývají na svoje »renomé« nemálo hrdi. U trestního soudu dosti častým hostem býval človíček krátké sice postavy, ale úctyhodně dlouhých prstů. Divně sražený trup a bezvousá tvář dávaly hádati spíše na patnáctiletého chlapce, než na dospělého muže. To zmýlilo jednoho dozorce, jenž se k mužíkovi na chodbě čekajícímu obrátil s vybídkou:

»Teď je řada na tobě, hochu; až tě zavolám, smekni a jdi dovnitř.«

Ale oslovený zle se zakabonil:

»Především si vyprošuju, abyste mi netykal! Před zákonem jsme si všichni rovni a vy jste tady páté kolo u vozu, kdežto pro nás se stavějí kriminály a avanžujou soudci. Vysloužil jsem si tady už leta; adjunkt, který mne po prvé vyšetřoval, dnes už je vrchním radou! Pamatujte si to!«

Jistá okázalost v zevním vystupování, theatrálně důstojná pósa a pak ona těžko vylíčitelná vlastnost, kterou obecná přezdívka nazývá »dodáváním si křenu«, jsou dosti častými příznaky u některých lidí, za svědky obeslaných; vesnický obecní starosta, konšel, strážník, dráb dávají někdy rádi najevo důležitost svých úřadů a funkcí.

Přednosta okresního soudu dal si předvolati venkovského představeného a vytýkal mu, že z jakési pohodlnosti odepřel vyslýchati zadrženého ve vsi zloděje, jejž mu přivedli na úřad. Představený klidně se usmál jako člověk, jenž ví, že co dělá, dobře dělá.

»Pane soudce, všecko má svůj čas a svůj pořádek. Toho chlapa přivedli ke mně ve tři hodiny odpoledne — to jsem měl svolaný obecní výbor. Odpoledne vyřizuju veřejné záležitosti a to jsem rozvážný, o blaho obce pečlivý *starosta.* Dopoledne dělám spravedlnost — *a to jsem ras!*«

Svědectví autoritou podepřené zní někdy jen stručně, ale má svůj pádný, třeba trochu překvapující obsah. Soudce vyzvídá na obecním radním: »Dovedete nám, pane svědku, asi nejlépe sdělit, jaký život vedl obžalovaný?«

A odpověď bez rozmýšlení zní:

»Co ho znám, pane soudce, *krade v bázni boží pořád!*»

Rázovitá je také jiná charakteristika.

»Obžalovaného Jana Vinše znáte už z dávna, svědku, pravda-li?«

»Znám, prosím — a vím, že se tak podle matriky jmenuje — ale na Jana Vinše by se u nás v obci nikdy nedoptali, milostpane; tomu říkají všichni lidé jen Honza Srazvaz. To je taková přezdívka, víme? On totiž má ten člověk *zálibu* v tom, že když se opije, *spadne buďto se střechy nebo do lomu* a pak se nechá od obce nebo dobrých lidí živit!«

Nebo ještě úsečnější dialog:

»Znáte, pantáto, tohohle chasníka?«

»A bodejť že ho, flamendra, znám, je to Michalů Pepík.«

Pantáta zkoumavě rozhlíží se po soudcích, porotcích, obhájci, znalcích, pak zase spočine zrakem na Pepíkovi a pojednou vyhrkne káravým hlasem.

»No, no, hochu, to to s tebou daleko došlo, když jsi se *v téhle společnosti octnout musil!*«

Kdysi, při projednávání případu venkovských krádeží, vydával starosta svědectví o prvním výslechu, jejž s obžalovaným předsevzal:

»On, lump, zapíral a zapíral — kajícná mysl se nedostavovala. Já ho nechal mluvit, ale strážníka poslal jsem do té zlodějské peleše na prohlídku. Za chvíli se strážník vrátí a všecku ukradenou drůbež nese v ruce. No — to mne popadl vztek. Franto — povídám — dosud mluvil jsem s tebou tak, jak mi to slina na jazyk přinesla, ale teď, když mám v rukou důkazy, budu s tebou mluvit *s předepsanou úřední vážností.* Ukradl jsi tohle všecko, nebo neukradl, *ty rošťáku, ty vyvrheli, ty prašivá ovce!?*«

Jiný svědek shrnoval na hlavu obžalovaného síru a oheň, ale na konec připustil, že má ten darebák přece jen i mnohé *krásné vlastnosti*, pro které je ho vlastně škoda.

Obhájce účinkem té poznámky však zazářil:

»Nuže, mohl byste nám snad ony ušlechtilé vlastnosti vyjmenovat?«

»Proč ne? on šikovně *trhá zuby, ačkoli se tomu nikdy ani neučil, hraje tuze dobře ferbla a chce-li se někdo ve vsi zbavit zbytečných koťat, dá je jemu a on je utopí.*«

Komika zcela neočekávaná vyrazí někdy také bez přičinění kohokoli.

Šlo o krvavé zranění, způsobené komusi na temeni lebky. Předseda senátu obrátil se k onomu poškozenému s otázkou:

»Měl jste něco na hlavě, když vás obžalovaný praštil?« »Měl, prosím.« »A co?«

»*Bouli.*«

Častými příčinami pochopitelného nedorozumění bývají také *cizí slova.* Dva sousedé přeli se o pozemek; hlučně a nakvašeně hájil každý domnělé svoje právo. Soudce obrátil se k jednomu z nich:

»Zdá se, že je mezi vámi a tuhle sousedem Bartákem nějaká stará *diference?*«

»Ba ne, jen *strouha,*« zněla odpověď.

Jindy, v trestné věci, naskytl se svědek, který prý zřetelně viděl a slyšel vše, co obžalovaný v noci mezi dvanáctou a jednou hodinou prováděl. Obhájce byl z jeho výpovědí už jako na trní. Pojednou rozčileně jej přerušil:

»To je ale zvláštní, že jste všecko tak ostražitě pozoroval! Dle toho jste se asi také sám v tu dobu asi hodinu procházel po ulici! A to vám takové noční procházky *vaše disposice* dovoluje?«

Svědek s úsměvem pokrčil rameny:

»Záleží na tom, prosím, jak je zrovna *naložena* — ale tenkrát *byla na letním bytě!*«

Dosti zvláštní bývají mnohdy názory o způsobu poškození nebo ublížení.

Předseda soudu obrací se k nově přibylému svědkovi: »Vy se jmenujete Antonín Černohouz, jste krejčí a ponocný — máte snad ještě nějaké zaměstnání?« »Ano, při muzikách spoluoučinkuju.« »Znáte tuhle obžalovaného?« »Znám.« »Nemáte zášť nebo nepřátelství proti

němu?« »No — abych upřímně řekl, když ho potkám, dělám radš, jakobych ho neviděl.« »A proč — ublížil vám někdy?« »*Ublížil mi tak, že jsem byl na dlouhou dobu neschopen zaměstnání.*« »Oho, to vás těžce zranil?« »Nezranil, ale *rozsedl mi buben!*«

A scéna ještě drastičtější:

Obhájce pozoruje během průvodního řízení, že jeden ze svědků, vesnický starosta a spolu šenkýř, jeví proti jeho klientovi nápadnou zaujatost. Upozorňuje na to předsedu, jenž ochotně obrací se k svědkovi:

»Ublížil vám nějak obžalovaný Sýkora, pane starosto?«

»Ublížil. Zle — moc zle! Spáchal na mně těžké poškození mého majetku, a k tomu ještě při obžinkách.« »Kamenoval vám okna, sklenice, rozbíjel nábytek?« »To bych mu při takové příležitosti jistě odpustil. Ale to, co má na svědomí proti mně, byl hlavně *škaredý výrok*, pohoršlivý, plný neřesti. Zrovna ve chvíli, když se začalo vyhrávat, stál na rohu u kovárny, zadržel každého mimojdoucího a říkal mu: *Nechoďte na pivo ke starostovi, on má dnes kyselé. Jděte radš do panské hospody.*« »Nu — a co bylo dál? to je všecko?« »Všecko.« »Ale dovolte, v tom přece nespočívá žádné poškození cizího majetku!« »A jak pak by nebylo? Vždyť ten dareba, když mi takhle půl sousedstva odvodil, *přišel potom se svými kamarády na moje pivo sám, ta cháska všecko vypila a dodnes je mi dlužna!*«

Otázka po *zaměstnání* obžalovaného dá tu a tam podnět ke svéráznému projevu.

»My ho musíme mezi sebou trpět, protože nám ho poslali šupem jako příslušníka, ale je to takový lajdák a nemrava, kterého se každý štítí — pravá *svině mezi perlami*, jak praví Písmo.«

Anebo: »Co já ho znám, on nejradš zahálí, a když se do nějakého zaměstnání přece pustí, za nedlouho toho zase zanechá. Posléze na panském dvoře *kydal hnůj* — ale *ani ten mu nevoněl!*«

Lidé požehnaní nadbytnou výmluvností jsou pro každý soud povážlivým zlem, ale někdy vnesou do fadesy procesuálního řízení kousek humoru.

Předvedli syčáka, jehož vyřídilka mlela s příšernou vytrvalostí, takže se nemohl nikdo dostati k slovu. První votant už aspoň po třetí opakoval jednu a tutéž otázku, ale obžalovaný neslyšel, nedbal a vedl jen svou.

Konečně se předseda podrážděně rozkřikl:

»Člověče, přestaňte už brebentit a odpovězte, nač se vás tázal pan kolega!«

Rošťák se zarazil a vyjekl:

»Prosím za odpuštění — já jsem přeslechl, *nač se pan kolega tázal*...«

*

Roztomilé ukázky bezděčného, ale tím samorostlejšího a účinnějšího humoru vyskytaly se odjakživa v *plaidoyerech* čili závěrečných řečech.

Snaha po vystižení květnatého vyrazu nebo trefného přirovnání, řečnická zanícenost a poetická divinace už tak často »přestřelily«,

že z kuriosit tohoto druhu bylo by možno sestaviti celé folianty; zde podáno budiž několik příkladů, nazdařbůh při různých líčeních sesbíraných:

»Vážení páni porotcové, vidím-li před sebou vaše inteligentní, výrazuplné tváře, dospívám k pochopitelnému přesvědčení, že je zbytečno, nositi další *sovy do Athén* a snášeti nové argumenty pro nevinu obžalovaného...«

»Uvažte, velectění pánové, že můj klient je nešťastný mrzák, jemuž ve válce byly *ustřeleny obě nohy* a jenž kromě toho je stižen těžkou chorobou plicní, takže dnes, kdy rozhodovati máte o jeho osudu, vězí v pravém smyslu *jednou nohou v hrobě a druhou v kriminále*...«

»Náš trestní zákon vykazuje v této příčině, bohužel, ještě četné povážlivé *mezery*, jichž absolutní *prázdnotu* zejména Glaser, Herbst a jiní na slovo vzatí právníci již nesčíslněkráte *za pravý konec uchopili*...«

»Pan žalobce nespokojil se s tím, že tuto sprostou urážku obžalovanému do očí vykřikoval — on mu ji zanechal také přímo *černé na bílém*, napsal ji totiž *křídou* na jeho domovních *dveřích*...«

»Mohli jsme pozorovati zřetelně, jak můj pan odpůrce pochybenou svou logikou zabředl do *slepé uličky*, v níž nyní vratký *člunek* jeho vývodů se zoufalým úsilím se musí chrániti *nárazu na četná skaliska*...«

»Ač se obžalovaný již pětkrát pro týž zločin octl na *lavici obžalovaných*, nesnažil se, tuto *nakřivenou plochu* opustiti...«

»Argumenty pana veřejného žalobce jsou jen *domky z karet*; stačí zavanutí sebe slabšího větérku a z celého tohoto chatrného *zdiva* zbude pouhá hromádka písku...«

»Podezřelé je hlavně to, že zmíněný ohavný klep pronášen byl takřka všady v témže doslovném znění — zdá se, že *kukačka snesla jedno a totéž vejce do několiha hnízd najednou*...«

»Takové vzplání hněvu je jako rachejtle; ta, když byla vypálena, nemůže uvažovati, kam letí, a teprve když praskla, *pozdě honí bycha*...«

»Obžalovanému nejvíce *polehčuje* to, že když byl povalen, pro svou *tíži* se ani *pozvednouti* a k sebeobraně vzchopiti nemohl...«

»*Prase zakládá* sice skutkovou povahu *urážky* na cti, ale pro mnohou domácnost i neocenitelný *blahobyt*...«

»Jsem jist, slavný soude, že obžalovaný dopustil se svého skutku jen v ryzí, *zářivé nezištnosti*, která nás všecky dojista hluboce dojímá a *světlým příkladem* působiti bude; kdyby však slavný soud mimo nadání vynesl rozsudek odsuzující, prosím, aby vyměřen byl trest co nejmírnější a *likviduji za toto stání částku 37 korun 80 haléřů*...«

»Nejen *stěny mají uši*, ale také někdy oni *padouši*, kteří *za zdmi těmito číhají*...«

»Moudrostí zákonodárců bylo o to postaráno, že každý *paragraf*, byť i měl svůj osten proti vinníkovi obrácený, *vlévá také hojivý balsám do zasazené rány*...«

»Ono blahodárné *slunce*, které tehdy v prvních červencových dnech nad světlem zazářilo a svět rozveselilo, má i tu velkou zásluhu, že *rozehřálo všecko máslo*, na hlavě těchto pánů nashromážděné . . .«

Jiný druh svérázné komičnosti vězí ve všelikých písemnostech, protokolech, vysvědčeních a dobrozdáních, jež, tvoříce nezbytný průvod každého trestního řízení, předčítány bývají buď jako doplněk svědeckých výslechů mezi líčením, anebo v jeho závěru, bezprostředně před plaidoyery.

Někdy ani sama *žaloba* nevyhne se takovému »lapsu calami«, který často zůstane skryt až do samého procesu, kde se teprv prozradí. Nadmíru »plasticky« vyjímalo se na př. v jednom obžalovacím opise obsažené ujištění, že »obviněný zapálil ze msty stoh *rolníka a obecního starosty Antonína Klímy*, do *něhož* za tím účelem předem vydlabal *značnou díru* . . .«

Klasickou stylisací, plnou překvapujících obratů, honosívají se *přípisy*, docházející soud od *obecních úřadů venkovských*.

Ve spravedlivém roztrpčení stěžuje si na př. kterési bodré představenstvo, že rodina Lhotků je dědině jen na obtíž. »Otec *Matěj Lhotka*, dokud ještě něco měl, soudil se pořád *s představeným* i *s prvním radním Charvátem*, když pak všecko prosoudil, mstil se jim rozmanitým způsobem a hrozil také vypálením. Synové *Josef* a *Vincenc* hodili loni *ponocného* do rybníka, *druhému radnímu Kalibovi* vytloukli okna, a když *vážený soused Maštalíř*, jenž obstarává záležitosti místní policie, pohrozil jim udáním, vyjádřili se proti němu velmi neuctivě. *Dcera Matěje Lhotky Anastazie*, potkavši o vánocích *panského šafáře pana Biterlicha*, osopila se naň nectnými nadávkami a chtěla jej udeřiti lopatou, takže se musil uchýliti do dvora. *Všecka tato zde vypočítaná a jmenovaná individua*, *ničemná a všeho nejhoršího schopná, zaslouží už dávno kriminál* a obec by si oddechla, kdyby jich byla zbavena.«

Na jiném luhu úřední stylisace vypučel kvítek následující:

»Vyplňujíce uloženou nám povinnost, zasíláme c. k. krajskému soudu dožádané výměry spolu se stížností urozené paní hraběnky Malvíny Pomejzlové z Pommerfelsu, *kteroužto vzdor její objemnosti připojujeme v duplikátu.* Kdyby se ukázalo nutným *i další její rozmnožení*, vezme si to s ochotou *na starost* náš protokolista pan Ferdinand Hufnágl.«

Žíhavá dvojsmyslnost vyznívá z jednoho postesku na cikány, kde jsme četli:

»Rodiny Serynků a Růžičků jsou postrachem celého našeho kraje. Za dne obyčejně spějí, ale v noci opouštějí svá sídla a přibližují se k obydlím nic netušících *rolníků*, *domkářů* i *chalupníků*, jež směle *okrádají. Někdy je tomu naopak.*«

Anebo: »Dotvrzuje se zde ouředně, že Antonín Vozáblo se ve zdejší obci dne 2. prosince roku 1858 narodil, vždy mravný a bohabojný život vedl a po svém *propuštění z kartouzské trestnice* u nás povinnost obecního sluhy, drába i ponocného k úplné spokojenosti slavného představenstva vykonával. Protože však naduvedený

Antonín Vozáblo dne 17. dubna 1887 *zemřel* a dne 20. dubna téhož roku na zdejším hřbitově pochován byl, oznamujeme z usnesení výboru, že pakli *vzdor tomu dne 14. října r. 1908 stodolu rolníka Koželuha v Dolánkách vypálil, nebyl to bezpochyby on, nýbrž nějaký jiný Antonín Vozáblo*, jichž stejného jména ještě vícero po světě se potlouká.«

Slohové »umělůstky« zastraší přes pokročilou dobu naši ještě dodnes. Soudu zasláno na př. vyrozumění:

»Jak z obžalovacího spisu, který Václav Bečvář, jenž svého místa před tím, než Bartoloměje Kmocha, u něhož od ledna do března minulého roku *bydlil*, *poznal*, *pozbyl*, *podal*, *zřejmo*, byl žalobce od března až do září téhož roku zaměstnán v dílně Josefa Hlaváčka.«

A jiný příklad: »Slavnému c. k. krajskému soudu v N! *Podhotovený* správce věznice předkládá presidiu *nadhotoveného* slavného c. k. krajského soudu *vyhotovený* účet truhlářského mistra Kučery o *dohotovené* nové mříži, jejíž *zhotovení* bylo *podhotovením nadhotoveným* presidiem uloženo. Servác Klapka, správce věznice.«

S lapidární stručností odpověděl kterýsi důvtipný starosta na úřední dotaz, *co dělá* kterýsi příslušník jeho obce. Napsal, že »uvedený František Bezkočka dělá si z drátů oka na zajíce, ze všech hajných nepřátele, z obce dojnou krávu, z představenstva dobrý den a z ostudy kabát.«

K závěru podávám skvostný citát, jejž — výslovně to budiž podotknuto — ve své knize »Ze soudní síně« již jsem uveřejnil, jejž však jako »dobrou věc« mohu opakovati.

Venkovský zvěrolékař napsal obšírný protokol o podezřelém jakémsi případě a skončil slovy:

»Zdechlý dobytek nezakopávati a maso z něho jako krmivo vepřům předkládati je nejen trestuhodné, ale i nebezpečné. Neboť vepři takového masa do pokročilé hniloby přešlého nežerou, *což vím z vlastní dlouholeté zkušenosti.*«

Jan Osten:

Poslední.

(Pokračování.)

Mohu se aspoň napíti vína, mama mi v tom brání, považte si, tvrdí že pití vína škodí pleti. A já ráda sklenku vypiji.« Zazvonila a hezká panská se objevila.

»Marjánko, doutníky a cigarety,« poroučela paní.

Služka odkvapila a za chvíli vracela s doutníky a cigaretami.

Paní nabídla Kounovskému, sama si zapálila cigaretu, vtáhla do sebe kouř, vypustila ho zvolna rudými rty a protáhla se na sedátku.

»Jak jste hodný, že jste přišel,« hovořila, dívajíc se naň vlídně. »Bude to krásná neděle. Jindy jezdím také s matinkou do kostela, pak se nudím až do oběda, odpoledne čtu, někdy hrajeme s mama patience, nu, bývají to nudné dni. Někdy jest tu ovšem host: ně-

který pan soused, ale to není o mnoho zábavnější. Dnes jest to ovšem jiné.«

Nalila víno do sklenek a přiťukla si s rytířem.

»Na naše přátelství, pane sousede.«

Silné, vonné víno zahřálo Kounovského. Již dávno vína nepil, žil doma skoro asketicky.

Zmocnila se ho veselá, mladistvá nálada, při druhé sklence rozvázal, sám se divil, kde nalezl slov, mluvil plynně, nenuceně, jako se starým kamarádem. Vypravoval o svém mládí, o studiích, o veselých kouscích, jaké prováděli na akademii, o svém vojenském roku a uherské garnisoně. Již dávno tolik nemluvil, oči mu plály a tmavé líce se rděly. A ona seděla, naslouchala mu pozorně a dívala se naň zkoumavě krásnýma, živýma očima. Její bílé, něžné prsty nervosně pohybovaly se na stole.

Kounovský díval se na její ruce bez prstenů a jímala ho touha, uchopiti se jich a dlouze a vroucně je líbati.

»Vždyť vy jste pravý básník, pane rytíři,« odměnila jeho vypravování. »Umíte krásně improvisovati. Poslouchala bych vás celý den, ani bych se nepohnula, jako myška seděla bych tiše a poslouchala váš hlas.«

»Jeden den«, usmál se rytíř. »Když se lidé po prvé sejdou, zdají se býti zajímavými, ale po čase byste poznala, že jsem zcela obyčejný venkovský statkář, jako ostatní kolem, s povrchním vzděláním, jaké se nabude na školách. Vím, kolik mi schází, sám to cítím, ale stálé zaměstnání nedopřeje mi času, abych doplnil své vzdělání. Jsem zrozen ku prosaickému povolání a nelze to změniti.«

»Nelze to změniti.« opáčila po něm paní Svobodová. »Všechno na světě lze, můj drahý rytíři. Muž nemá znáti slova: nelze. Představte si Julia Caesara, Alexandra macedonského, Napoleona, zda-li také znali slovo: nelze? Nepřemýšlel jste o tom nikdy?»

»S kým mne srovnáváte, milostivá paní. Musím se vám přiznati, byly doby, kdy jsem snil také o jiném životě, také mne lákaly neznámé pevniny a daleké dálky, zastřené mlhou, ale, když jsem se vrátil domů na rodnou půdu, když jsem poznal, co to jest: býti na svém a svým právem, třeba v okruhu několika kvadrátních sáhů, přestal jsem toužiti po dalekém a neznámém a poznal jsem, že můj život navždy je připoután k těmto lánům, na nichž po století žili a umírali moji předkové a kde i já se narodil.«

»Nemohu chápati tuto souvislost s nějakým kusem země,« pravila paní Svobodová. »Ovšem u mně jest to jiné. Já se narodila v cizím domě, v najatém bytě, bůh ví, kolikrát jsem se stěhovala, s rodiči a pak již sama s matkou. Mně je lhostejno, kde jsem, jen, líbí-li se mi tam; mohu právě tak dobře býti doma zde, neb v Praze, neb v Paříži, Vídni, v Davosu či v Benátkách. Jsem opravdová cikánka, jen barva tváří a vlasů mi schází,« zasmála se.

»Cikánky nejsou tak krásné, milostivá paní,« odvětil Kounovský, »Viděl jsem jich mnoho za svého pobytu v Uhrách, mnohé byly velice půvabné, svůdné, ale vedle vás...«

»Vy mne tedy shledáváte krásnou? Jak umíte býti dvorným. Venkov přece nedovedl s vás setříti dobré vychování, jehož se vám dostalo. Ale, víte co? Mohli bychom se projeti na loďce. Mám dole na řece lodičku, často jezdívám. Umíte veslovat?«

Rytíř se uklonil.

»To je výborné,« přikročila a stiskla zvonek. »Marjánko, klobouk a slunečník!«

Služka přinesla široký klobouk a slunečník taktéž růžové barvy.

»Tak půjdeme. Račte za mnou.«

Vedla ho do parku. Byl to anglický park, zarostlý, krásně upravený, se stinnými loubími, kuželníkem, kde koule pohybovala se na šňůře, se soškami nymf a faunů, pravý panský park, jak ho dal zříditi pan Svoboda, povolav architekta až z Anglie. Z parku vedla pěšina dolů k řece, dobře upravená, se zábradlími i schůdky. Na řece, přivazán řetězem na železný kruh, kolébal se na vodě člunek modře a bíle pruhovaný. Nesl nápis »Aglaja«, jméno to paní.

Vskočila hbitě do něho, až člun se zakolébal, Kounovský vešel za ní. Odepial řetěz a usedli vedle sebe na lávku.

»Budeme oba veslovati, já pravým, vy levým veslem, souhlasíte?"

Přikývl hlavou.

Zabrali vesly, a lodka vjela doprostřed řeky.

Jeli po proudu, lehce plynula lodka po klidných vlnkách dosti široké, ale nehluboké řeky.

Paní Aglaja zabrala někdy prudčeji veslem, jež se vynořilo nad vodu a vyneslo sprchu čisté, průhledné vody, jež postříkala Kounovského i její světlou robu. Působilo jí to patrné potěšení i smála se jako malé dítě. Zarděla se při veslování, její oči plály, ňadra zdvíhala se a klesala v pravidelném pohybu; byla krásná, svůdná a hodná žádosti.

Časem dotkla se při prudším pohybu ramene rytířova a podívala se naň s tajemným úsměvem a hlubokým, důvěrným pohledem.

Jeli asi půl hodiny, mezi lukami, podél lesnatých strání. Objevil se mlýn, voda šla na splav mlýna, zabočili tam.

»To je náš mlýn, ale mám ho pronajatý. Tady předáme lodici a půjdeme pak přes vesnici domů. Musím vas tady provésti.«

Vyňala z kapsičky píšťalku a zahvízdla. Objevil se jakýsi výrostek ze mlýna s čepicí v ruce a pozdravoval uctivě paní.

»Petře, dovezeš loďku zpátky a dobře ji uvaž. Tady je klíček, ten mi přineseš. Rozuměls?«

Mladík se usmál a kývl hlavou.

Kounovský vyskočil první z loďky na hráz a podával ruku paní Svobodové. Vložila do ní svou horkou, trochu zpocenou ručku, skočila jako laňka a již stála vedle něho. Rozevřela slunečník, jenž zaléval její tváře růžovou září.

Vzala slunečník do levé ruky a podívala se na dlaň pravé.

»Hleďte, dostala jsem puchýře od veslování,« pravila, ukazujíc ruku Kounovskému. Vzal ji do své a podíval se na něžnou dlaň;

asi tři červené skvrnky objevily se pod prstíky. Pozdvihl ruku k ústům. »Opravdu. Bolí vás to? Musím vám to pofoukat, jako se dělá malým dětem, mají-li bolest«. Ale místo pofoukání políbil dlaň dlouze a vřele.

Zarděla se a usmála se, jaho malé děcko, polo radostně, polo hněvivě. A ruka mu nechala.

»Musíme už domů,« lekla se, podívavši se na malé, emailované hodinky, jež měla za pasem. »Brzy bude jedna, mama se již jistě vrátila a bude míti o nás strach. Snad si myslí, že jsme se utopili. Jest to krásná smrt? Četla jsem jednou báseň, nevím již od koho, jak se dva milenci utopí, držíce se v náručí. Pamatuji se na poslední verš: ‚Milenko, jak smrt je sladká ve tvojím náručí.' Jak jsem dnes poetická, viďte? Nevypadá to jako afektovanost u mne, stárnoucí ženy?«

»Stárnoucí ženy?« namítal Kounovský. »Co to říkáte? Vy, tak krásná, mladá, v rozkvětu . . .«

»Můj obličej klame, milý pane«, pravila vážně. »Řeknu vám pravdu: dvacátého června mi bylo třicet let. Femme de trente ans. Četl jste to?«

Kounovský toho nečetl.

»Ale madame Bovary jste přece snad četl?« vyzvídala dále.

»Ano, to jsem četl. To bylo v naší knihovně. Ano, na to se pamatuji.«

»Ach, madame Bovary! Ubohá madame Bovary! Co jsem se naplakala nad jejím osudem. Proč musí být nešťastné všechny ženy, které opravdově milují?«

»Nevěřím, že všechny jsou nešťastné,« namítal rytíř. »Znal jsem mnoho šťastných žen v manželstvi. Domnívám se, že i má matka byla šťastna.«

»Byla šťastna,« opětovala po něm. »Zajisté byla šťastna, byl-li váš otec podoben vám. Ale jak dlouho trvalo její štěstí? Sám jste mi vypravoval, jak záhy zemřela. Byla jen o málo starší mne. Ostatně i krátké štěstí jest štěstím. Jediná chvíle pravého štěstí, jež nás zcela zaplaví i pohltí, může stačiti pro celý život. I za to bych byla vděčna osudu.«

»Vy jste zajisté byla šťastna, milostivá paní. Vy jí vlastně jste: mladá, krásná, bohatá,« mluvil Kounovský.

»Mladá, krásná, bohatá,« opakovala po něm. »Copak to stačí ke štěstí? Já myslím něco jiného . . . Ano, jsem bohata, mohu si přáti čehokoliv, jeti kamkoliv, jsem svobodná, volná jako pták, ale šťastnou se necítím. Ostatně k čemu o tom mluviti? Pospěšme raději, aby mama nečekala.« Zmlkla a hopkovala drobnými kroky po jeho boku.

Šli vesnicí, nevelkou a málo výstavnou, chalupy byly vesměs kryty došky. Před staveními stáli lidé po nedělním obědě, dívali se na panstvo a pozdravovali. Znali všichni Kounického mladého pána. Objevila se opět červená střecha a vížka kostelíka.

»Chcete se podívat do našeho kostela?« ptala se paní Svobodová hosta. »Býval tu prý kdysi farář, ještě když tu bývali páni ze Soutic. Ale tomu již je dávno. Teď sem jezdí jednou za rok sloužit mši farář z městečka. Je nějaká taková fundace ze starých dob.«

Vkročili na hřbitov, úplně travou zarostlý, rovy dávno zmizely, srovnány se zemí. Kaple byla otevřena, paní Svobodová se opřela o okované dveře, jež s vrzotem se otevřely.

Chlad je ovanul.

Byl to malý gotický kostelík, prostě vyzdobený, s několika dubovými lavicemi a jednoduchým oltářem. Ve stěnách zasazeno bylo několik mramorových i kovových desek, označujících hrob pánů ze Soutic i některých baronů Wiedemannův.

U jedné desky z mramoru se paní Svobodová zastavila.

Bas-relief představoval rytíře ve zbroji, ale obraz tváře byl již zašlý, otřelý, zato zcela zřetelný byl nápis kolem postavy, jenž zněl: Zde odpočívá urozený a statečný rytíř Jiří Vilém ze Soutic, pán na Hulicích a Švihově. Zesnul v Pánu, 20. měsíce máje 1578 oukladně tulychem zamordován v roku třicátém druhém věku svého. Dej mu Pán lehké odpočinutí. — Paní Svobodová svěsila hlavu a zamlčela se, jako by se modlila.

»To je také jeden z těch, kteří byli nešťastni pro lásku,« pravila po chvíli. »Často tu stojím a přemýšlím o tom. Můj nebožtík muž soudil prostě, že byl zabit lupičem a oloupen, ale já vím, jsem pevně přesvědčena, že v tom bylo něco jiného. Bylo mu teprve třicet dva let, považte, jistě miloval a byl milován, a zrazený sok si naň počíhal a úkladně ho zavraždil. To byli lidé silné lásky, silnější než smrt.«

»Ubohý rytíř Jiří Vilém. Zdaž zasloužila ta, již zbožňoval, aby za ni obětoval život? A kdo byl jeho protivníkem? Často, sedíc večer doma ve svém pokoji sama, přemýšlím o tomto románu, který odehrál se zde před staletími, představuji si jednotlivé postavy, slyším je mluviti. Vidíte, tak já jsem fantastickou. Ale nyní opravdu musíme jíti.«

Vyšli z kostele a ubírali se k zámku.

Služka oznámila, že milostivá paní ředitelová se již vrátila a že si šla odpočinouti.

Usedli před zámkem pod akátem.

»Jak jsem dnes šťastná, jak jsem šťastná,« hovořila paní Svobodová, houpajíc nožkami, obutými v lehké botky. »Jest mi do zpěvu. Ano, zazpívám vám dnes, po obědě vám zazpívám v saloně, kde mám klavír. Již dávno jsem před nikým nezpívala. Byl tu asi před měsícem baron Taussig, znáte ho? Prosil mne o píseň, o jedinou píseň, sliboval hory doly, považte, sliboval mi arabského koně, ale nezpívala jsem. Koně si koupím, již vyjednávám v Praze s obchodníkem, sama a nezpívala jsem. Neměla jsem náladu. Tolik jsem musila zpívati, když se mi nechtělo; tolikráte, když mi bylo do pláče a byla bych se nejraději zavřela ve svém pokojíku, musila jsem ukazovati se davům. Teď zpívám, jen když já chci. A dnes budu zpívati, poněvadž jste tak dobrý a přišel jste ke mně.«

Kounovský se uklonil.

»Příliš mne vyznamenáváte, milostivá paní,« odvětil. »Opravdu nevím, čím si toho zasloužím. Kdybych si to byl pomyslil, když jsem vás viděl po prvé, když jste se mihla jako zázrak kolem mne, tam na polní stezce, že vám pak brzy budu tak blízko a že mne zahrnete tolika přízní.«

Pokryla mu ústa dlaní, tak těsně, že se jí až dotkly jeho rety.

»Nedělejte se stále tak skromným«, pravila. »Jaké vyznamenání? Vás by všude rádi přijali, tady po okolí; nemyslete si, že vás neznají a nemluví o vás. Jenže vás mají za podivína a řeknu vám to přímo, za sedláka. Snad proto, že mezi ně nechodíte. Ale přece se o vás zajímají, zvláště dívky. Byly tu nedávno slečny Jezdinských, jsou to krásné dívky, opravdová poupata, a vyptávaly se mne na vás. Znám-li vás, jaký jste, jste-li opravdu takový samotář a chodíte-li jako nějaký soused sedlák. Ale já vás sama neznala tehdy a nedovedla jsem o vás ničeho říči. Ale slečna Bergerová, Irma, ta přímo o vás horovala. Neměla bych vám to ani říkati. Říká vám: náš Romeo. Jest velmi poetická, byla ve Švýcarsku v pensionátě, sama prý básní a Romea si představuje jako vás. Viděla vás jednou v městě na nějaké schůzi, pamatujete se na to?«

Kounovský si vzpomněl, že asi před rokem byl v městě představen rytíři z Bergerů a jeho dceři. Ale nikdy si pak na to nevzpomínal.

»Ano, ano, pane rytíři«, pokračovala paní, usmívajíc se šibalsky, »ani nevíte, že pro vás bijí dívčí srdce. Můžete se obrátiti kam chcete; konečně Boženka Havránková, také není nehezká a je jediná dcera a starý Havránek je prý milionář. Vidíte, vy ztracený člověče, jenž spíte ve svých Kounicích.«

»Neměl jsem ani tušení,« pravil Kounovský opravdově. »Máte pravdu, milostivá paní, skutečně tam spím, v Kounicích. Ale již jsem vám vypravoval, jak to se mnou je: jsem zahrnut až po hlavu prací a starostmi, stav mého statku nedovoloval mi dosud, abych se pohlédl po okolí. Vím, že mne sousedé považují za podivína, za nespolečenské zvíře, cítím to sám časem, avšak nemohu žíti jinak. Nemám ani správce, moje režie by toho nesnesla a šafář sám nestačí. Je to píseň života, snad se zdá být někomu hořkou, avšak já již tomu uvykl.«

»A ke mně jste přece přišel,« přerušila ho paní domu. »Tím více si toho vážím.«

Vy? To je něco jiného« — chtěl říci cosi, ale nedořekl.

»Něco jiného? Jak to myslíte? Záleží vám na mně více, než na ostatních sousedech?«

Přišel do rozpaků.

»Ano«, pravil pak po chvíli. »U vás jest to docela jiné. Zdá se mi, jako bych vás již dávno znal, cítím se tady jako doma, nepociťuji tísně, jako jinde v cizím domě. Tady úplně zapomínám na své starosti, věřte mi, milostivá paní.«

»Jaký jste upřímný,« děkovala mu a podala mu ruku.

»Přijďte často, kdykoliv se vám zachce, vždy, když vás budou tísniti starosti, přičiním se, abyste u mne na ně zapomněl.«

Přišla paní ředitelová, podívala se na oba lidi zkoumavě, políbila dceru na tvář a promluvila jakési zdvořilůstky. Vyptávala se Kounovského na jeho hospodářství, na úrodu, bez zjevného zájmu a on odpovídal, jako při zkoušce ve škole.

Ozvalo se znamení k obědu a odebrali se do jídelny. Po obědě pozvala paní Svobodová hosta do salonu, že mu zazpívá. Usedla ke klavíru. Kounovský spustil se do fauteuilu tak, že mohl jí viděti do tváře.

Přelétla prsty klávesy a pak začala. Krásný jeji zpěv nasvědčoval výborné škole a routině. Zpívala operní arie, národní písně, jak jí to napadlo. »Teď vám zahraji svou zamilovanou píseň. Tu, kterou nezpívám každému,« a přímo se naň podívala.

Zpívala píseň »Asra« od Schumanna.

»Denně chodí sultanova krásná dcera ku prameni...« Zpívala s citem, z celé duše, Kounovskému se zdálo, že se slzy chvějí v jejím zpěvu, když končila veršem: »a zmírají, milujíce.«

Dohrála, prudce zavřela piano a přikryla si oči rukama.

Kounovský k ní přistoupil. Prudce oddychovala a mezi jejími jemnými, bílými prsty protékaly slzy na bledou tvář.

Vzal ji jemně za ruce a oddaloval je od očí.

»Milostivá paní, snad nepláčete? Utište se, prosím,« mluvil zmateně a sám slyšel, jak se mu hlas chvěl. Podívala se naň, usmívajíc se mezi slzami.

»Ne,« pravila, povstavši, »nic to není. Víte nervy, jsem přece jen slabé stvoření. Pojďme, pojďme ven, na vzduch, na slunce!«

Šli dolů a hráli pak s paní ředitelovou v parku kuželky. Aglaja se opět rozveselila, hrála s Kounovským proti matce, jež byla virtuoskou v házení koule, visící na šňůře, do kuželek. Kounovský trefoval málo, často na místě na kouli díval se na paní Svobodovou, jež stála opřena o strom, vysoká a štíhlá a zírala naň upřeně krásnýma, důvěrnýma očima.

Po večeři se Kounovský poroučel. Paní Svobodová se nabídla, že ho kus provodí.

Byl již večer, na vížce rozezvučel se zvonek ke klekání. Bylo liduprázdno v polích, kudy šli, lidé ze vsi večeřeli a hotovili se již ke spánku, aby záhy z rána vstali ku práci.

Paní Svobodová sňala klobouk s hlavy a vypadala takto jako mladá dívka v růžových šatech, zardělá chůzí. »Jak dnešek krásně uběhl,« začala hovor. »Již dávno jsem nezažila takovou neděli. Vidíte, co vy dovedete, kounický samotáři. O co jsem již přišla zde, že jsem vás dříve nepoznala. Byla bych již dávno odtud odjela, jela bych někam k moři nebo do hor, ale mama si usmyslila ztráviti několik neděl zde. A já musím býti s ní.«

»Tedy jste nás chtěla opustit? Ovšem, naše krajina jest trochu smutná, drsná, není tu veselo. I lidé zde jsou vážní, málokdo zpívá, jako jinde v kraji«

»Nyní mi již nebude smutno,« pravila paní Svobodová. »Nyní mám milého souseda, bude-li mi dlouhá chvíle, sednu na vraníka a přijedu k němu. Ovšem, vraník nějak pokulhává, psala jsem pro zvěrolékaře do města. Chci koupit araba, na druhý týden mi mají jednoho přivésti na zkoušku. To pak budu u vás teprve ve chvilce.«

(Pokračování.)

R. 1917. ČÍS. 8.

OSVĚTA

ČECHOVÉ!

Výbor sboru pro postavení Smetanova pomníku obrací se k nejširší české veřejnosti s výzvou, aby každý podle svých sil přispěl ke zbudování pomníku

BEDŘICHU SMETANOVI.

Činí tuto výzvu u vědomí, že plní tím jen vřelé přání všech dnešních českých lidí, aby neobmezená úcta a vděčnost, s níž dnes pohlížíme k Smetanovi, zvěčněna byla i trvale a viditelně pro pamět všech dob budoucích. Byly zajisté v uplynulé době chvíle, kdy umlklo české slovo, kdy zastřely se české barvy. Ale české tóny Smetanovy zněly i v těch chvílích plně a svobodně, vyjadřujíce tím výmluvněji všechno to, co vyjádřiti česká duše tak horoucně si přála: naši bolest, naši naději, naši nezlomenou víru v budoucnost. Tím stal se Smetana právě v nejkritičtější chvíli nejlepším mluvčím, prorokem i vůdcem svého národa, neboť nejlépe ukazoval cesty k uskutečnění národního ideálu, svou hudbou pak, radostnou a důvěřivou, nejvíce osvěžoval naše síly, aby nezemdlely. Tento velký čin Smetanův nesmí býti nikdy zapomenut, nýbrž musí býti zvěčněn památníkem, jenž by i příštím dobám vypravoval o tom, čím byl Smetana svému lidu v této době. Pomník Smetanův bude však i nejlepším památníkem, jejž český národ může postaviti *dnešní době*. Ve Smetanovi ctí dnes náš národ především ctnost neohroženosti a neoblomnosti, ctnost lásky k veliké minulosti i ctnost nadšené lásky k přítomnosti, nade vše však ctí v něm ctnost pevné víry v budoucnost, jež nikdy, ani v dobách nejkrutších, mu nedovolovala pochybovati o vítězství české věci. Těmto největším národním ctnostem, jimiž se český národ vždy uhájil proti úkladům nepřátel právě v dobách nejnebezpečnějších, postavíme tudíž nejlepší pomník, vztyčíme-li právě v dnešní době pomník Bedřichu Smetanovi. Bude to pak jen v souhlase s nejkrásnějšími stránkami českých dějin, postavíme-li na pamět této krvavé doby pomník velkému umělci jakožto hrdinovi ducha a hlasateli lidskosti i kultury, neboť tyto zbraně byly vždy nejnepřemožitelnějšími zbraněmi našeho národa ve všech jeho dějinných zápasech. Obracíme se proto se svou výzvou k veřejnosti nikoli jako výbor spolku, ale jako oddaní vykonavatelé národní vůle, a nikoli jen k hudebníkům, ale ke každému, kdo cítí vpravdě česky.

KAŽDÝ PŘISPĚJ NA SMETANŮV POMNÍK!

Nechť každá obec, každé město, každý okres, každý ústav, každá škola, každý spolek se stane hromadnou sběrnou příspěvků na pomník, aby nikoli jednotlivci, nýbrž celý národ postavil pomník svému nejnárodnějšímu umělci. Dejme pak každý svůj příspěvek s radostí, dejme jej jako radostnou národní daň, jako nadšený důkaz toho, že národní ideál Smetanův jest ideálem každého z nás. Jen tak se nám podaří provésti dílo, jež bude veliké již tím, že nebude jen z mrtvého kamene, nýbrž že vyroste z našeho nadšení, z našich slzí i úsměvů, z našich srdcí. Smetanův pomník budiž pomníkem nového jara, jež rozkvetlo v našem národě a v němž to, co Smetana vytvářel jako zářivou vidinu budoucnosti, stává se živou skutečností. Budiž holdem celého národa tomu, jenž z ničeho, jen ze své horoucí lásky k národu první vytvořil mu to, co dnes jest celým jeho štěstím. Proto nechť nový den zastihne nás u pomníku Bedřicha Smetany!

Výbor Sboru pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi:
František Táborský, předseda. *Bohumil Benoni, Jindřich Čapek, Karel Guth, Richard Figar, Vladimír Helfert, Jaroslav Jeremiáš, Otakar Jeremiáš, Josef Jiránek, Jan Koula, Karel Kovařovic, Jaroslav Křička, František Kysela, Karel B. Mádl, Marie Majerová-Stivínová, Jaroslav Maiuš, Růžena Maturová, Zdeněk Nejedlý, Otakar Ostrčil, Karel Pippich, Eliška Svěcená-Malysová, Josef Schröller, Frant. Šrajer, Václav Štěpán, Otakar Theer, Josef Theurer, Václav Tille, Václav Viktorin, Otakar Zich, Václav Zubatý*, členové výboru.

Dary a členské příspěvky přijímá pokladník sboru pan Boh. Benoni, Vinohrady 1000. Členové platí: *a*) zakládající 100 K (najednou nebo v pěti lhůtách); *b*) přispívající 10 K; *c*) činní nejméně 2 K.

Kamil Krofta:

Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l. 1526—1848.

(Dokončení.)

Snahy XVIII. stol. o vytvoření zastupitelského sboru, společného všem královstvím a zemím domu rakouského, neb aspoň jejich většině, jak jsme je právě poznali, ačkoli neměly značnějšího úspěchu, nejsou bez historické zajímavosti. Srovnáváme-li je s podobnými snahami doby předchozí, vidíme na nich především, jak velice změnil se převratem bělohorským význam moci panovnické a stavovské ve státě a jejich vzájemný poměr. Jako v jiných oborech státního života také tu stavové nejeví se již činitelem, jenž by svými podněty určoval směr vývoje, neboť všechna iniciativa je v rukou panovníka a jeho úřadů. Ale i jiné rozdíly možno tu postřehnouti. Kdežto dříve vlastním a skoro jediným cílem oněch snah bylo zjednati prostředek, jímž by se ať ve prospěch panovníkův, či ve prospěch stavů usnadnilo jednání všech zemí domu rakouského s panovníkem nebo mezi sebou a umožnila dohoda a snad i společný postup v některých věcech, které se jich všech dotýkaly, přistupuje k tomu v XVIII. stol. uvědomělá vůle vytvořiti z množství stavovských obcí zemských jediné tělo státní neb »národní«. Pokud tuto vůli projevuje vláda, dává zároveň zřejmě na jevo, že jí nejde o nic jiného, než aby toto jednotné tělo státní bylo trpnou oporou finančních operací státních a tak posilou moci panovnické.

Ale vyskytl se již v tuto dobu, a to hned na počátku století, také názor — hlásil se k němu Schierendorf a po něm Stahremberg —, podle něhož tento nový útvar byl by se stal projevem společné vůle sjednocených obcí zemských, rozmnožených o zástupce tříd dotud politicky bezprávných, a byl by se mu přiznal činný vliv na společné věci státní. Jistě působil tu, jak již naznačeno, vzor Anglie, kde tou dobou theorie slavného filosofa Johna Lockea (1632—1704) o vykonávání nejvyšší moci zákonodárné sborem zřízeným od lidu a zastupujícím jeho vůli zjednávala si skutečnou platnost v ústavním vývoji země. Je známo, jakého rozvoje došla v potomní době tato základní myšlenka moderní ústavnosti ve Francii a ve státech severoamerických i jakého významu dějinného nabyla velikou revolucí francouzskou. U nás s jejím zřetelnějším ohlasem potkáváme se teprve za známého hnutí stavovského, jež se rozpoutalo za Josefa II. a zvláště po jeho smrti z nespokojenosti s jeho absolutistickými reformami. Tu však theorií konstitučních užíváno toliko na podporu snah o obnovení starých práv stavovských v jednotlivých královstvích a zemích, aniž, pokud známo, vznikla myšlenka, že by proti společné moci panovnické bylo možno postaviti jednotné zastupitelstvo všech těchto království a zemí. Stavovské hnutí protijosefinské, které se namnoze jeví první předzvěstí ústavních zápasů r. 1848, brzy zaniklo, dobyvši jen nepatrných úspěchů. Hrůza z re-

voluce francouzské, jejíž krvavý průběh uváděl v podezření každou snahu o změnu poměrů ústavních, umlčela v zemích naší říše na delší dobu všechna hesla konstituční, ale nedopouštěla také, aby se pomýšlelo třeba jen na vytvoření společných stavovských orgánů, jež se v době dřívější nezdály nijak nebezpečny moci státní.

Teprve když po skončení válek napoleonských sami panovníkové evropští, zbavení francouzského nebezpečenství, uznali za potřebno činiti zásadní ústupky snahám po ústavním omezení jejich moci, a když při zřízení německého »bundu«, k němuž, jak známo, přistoupil také cís. František I. jak za dědičné země rakouské tak za země koruny České, bylo smlouvou ustanoveno, že ve všech státech náležejících k tomuto mezinárodnímu svazku mají býti stavovské ústavy, uvolnila se zase cesta snahám o vytvoření společného zastupitelského sboru království a zemí domu rakouského. Je zajímavo, že první, pokud víme, ujal se toho sám vrcholný zástupce předbřeznového absolutismu vládního státní kancléř Metternich. Již r. 1817 navrhl císaři, aby zároveň s revisí práv a výsad stavovských, ale nezávisle na ní, utvořena byla ústřední rada pro celou říši, jejímž jádrem byli by sice přísedící jmenovaní císařem, která by však byla doplněna delegáty stavovskými. Působnost této ústřední rady, která by se byla velmi podobala pozdější »rozmnožené radě říšské«, měla býti omezena toliko na uvažování rozpočtu a zákonů obecně významných; určité pravomoci by se jí tedy nebylo dostalo. Ačkoli návrh Metternichův jen velmi nedostatečně vycházel vstříc myšlence ústavnosti, nedošel souhlasu panovníkova. V jeho psacím stolku odpočíval klidně deset roků, a zdá se, že ani kancléře to příliš nebolelo. Teprve r. 1827 otázka na chvíli ožila. Uzdravuje se z těžké nemoci, povolal k sobě císař jednoho dne časně ráno Metternicha a začal s ním hovor o jeho návrhu z r. 1817. Ve své nemoci, která vážně ohrožovala jeho život, císař prý si často vyčítal, že dosud neprozkoumal toho návrhu. Jakmile bude docela zdráv, zřídí zvláštní komisi, která by se za předsednictví kancléřova zabývala touto otázkou; ať prý tedy Metternich dá mu seznam mužů, s nimiž by chtěl o tom pracovati. Učinil-li Metternich po přání císařově, nevíme. Jisto je, že k jednání o jeho návrhu ani tenkráte nedošlo. Teprve zase po sedmi letech císař sám dotkl se této otázky. Když k němu v poslední den r. 1834 přišel Metternich s přáním novoročním, vzpomněl si na jeho návrh z r. 1817. »Vidíte před sebou,« řekl kancléřovi, »opět kajícího hříšníka, vaše práce dosud nevyšla z mé zásuvky. Dávám vám své čestné slovo, že v r. 1835 jistě ta instituce (t. j. ústřední rada) vejde v život.« Několik dní potom císař zemřel a otázka utvoření ústřední rady podle návrhu Metternichova usnula nanovo.

Ani za vlády císaře Ferdinanda V. Metternich nestaral se patrně nijak o to, aby jeho návrh z r. 1817 byl uskutečněn. Jak málo byl v ta léta nakloněn jakýmkoli ústupkům myšlence ústavnosti, jež stále mocněji pronikala i do zemí domu rakouského, tak úzkostlivě vládou ostříhaných ode všech duševních styků s probudilejší cizinou, vysvítá z jeho stanoviska k tehdejším ústavním reformám v Prusku.

Když v létě r. 1842 Pruský král Bedřich Vilém IV. svolal do Berlína shromáždění výborů stavovských, složených ze zástupců jednotlivých zemských sněmů jeho říše, aby mu bylo radou v některých otázkách všem sněmům společných, nemajíc práva rozhodovati o návrzích královských ani podávati návrhy vlastní, Metternich uznal za dobré upozorniti krále na povážlivost toho skutku. Učinil to při schůzce, kterou s ním měl v Koblenci v polovině září 1842. Ačkoli mu král na jeho dotaz vysvětloval, že shromáždění výborů stavovských má býti pouze sborem poradním bez jakéhokoli práva svolovacího a beze všeho nároku, aby jeho hlasu musilo býti dbáno, kancléř se tím nespokojil. Kdo prý ručí za to, že shromážděné výbory stavovské nepokusí se překročiti meze působnosti králem jim vytčené a zasahovati svým hlasem také do věcí, jež nebylo úmyslem svěřiti jejich rozhodování, a když vláda se tomu postaví na odpor, že nenajdou ohlas v svedeném obecenstvu? A když král namítl, že se toho není obávati, poněvadž prý stavové z úzkostlivé žárlivosti na práva svých sněmů zemských nebudou se snažiti o takové rozšiřování působnosti společného shromáždění stavovských výborů, Metternich odpověděl, čím bezvýznamnější bude působnost toho shromáždění, tím mocněji že se bude ozývati hlas domáhající se zřízení říšských stavů, t. j. společného říšského sněmu stavovského. I radil přímo králi, když o shromáždění stavovských výborů již je rozhodnuto, aby aspoň prohlásil své pevné odhodlání nedopustit nikdy utvoření říšských stavů, jež by pro Prusko vzhledem k jeho zeměpisnému složení mohlo míti následky nedozírné. Král Bedřich Vilém však vysvětlil Metternichovi, že nemůže učiniti podle jeho rady. O pět let později r. 1847 svolání »říšských stavů« pruských, jehož se rakouský kancléř tolik obával, stalo se skutkem.

Zatím však i v Rakousku ozval se veřejně požadavek »říšských stavů«, t. j. stavovského sněmu společného všem královstvím a zemím domu rakouského, který by nebyl pouze sborem poradním, nýbrž opravdovým, určitými právy obdařeným zastupitelstvem těch zemí. Vyslovil jej baron Andrian v proslulé anonymní brožurce »Oesterreich und dessen Zukunft«, vyšlé v Hamburce r. 1843, která vzbudila nemalý rozruch v tehdejším světě politickém a mocně působila na rozvoj liberálně konstitučních myšlenek mezi národy rakouského mocnářství. Krom reformy dosavadních stavů zemských jednak poskytnutím náležitého zastoupení stavu městskému a selskému, jak to byl navrhoval již Schierendorf, jednak rozšířením jejich pravomoci a působnosti, doporučoval Andrian (str. 162), aby jako nejvyšší zastupitelský orgán »rakouského národa« a zároveň nejpevnější pojítko mezi rozličnými »provinciemi« státu svoláni byli do Vídně obecní stavové říšští (die allgemeinen Reichstände). K tomu měl býti od stavů každé »provincie« zvolen poměrný, zákonem ustanovený počet poslanců každého stavu, kteří by však, pokud možno, nebyli z nich, a ti měli bývati přítomni zasedáním říšských stavů, jež by se konávala v hlavním městě každý rok. Ale vedle těchto poslanců zvolených od stavů byli by se podle návrhu Andrianova oněch zasedání účastnili, a to se stejným právem hlasovacím, také členové vyslaní vládou:

neboť vládě mělo se přiznati právo, aby k zasedání říšských stavů povolala mimo přednosty jednotlivých ministerstev také určitý počet úředníků z »provincií«, kteří by tam měli hlas a místo jako poslanci volení od stavů zemských.

Andrian nepominul hned také vyměřiti působnost a pravomoc navrhovaných stavů říšských. Chtěl, aby měli právo jmenovati své úředníky, hlasovati o státním rozpočtu příjmů a vydání a jeho rozdělení mezi jednotlivé »provincie« — na jiném místě brožury (str. 156) Andrian naznačuje, že by vedle daní »provinciálních«, povolovaných stavy zemskými, byly obecné daně říšské, jež by svolovali stavové říšští, stavové zemští pak toliko rozvrhovali uvnitř své země — raditi se o návrzích zákonů předkládaných vládou, přijímati a vládě dále podávati petice, činiti v některých případech konečná rozhodnutí o usneseních stavů zemských a posléze zkoumati i schvalovati účty učiněných příjmů a vydání i státního dluhu, jež by jim vláda každý rok předkládala. Jednání říšských stavů podobně jako jednání stavů zemských mělo býti zpravidla veřejné.

Na samém sklonku doby předbřeznové vyslovil se o otázce společného zastupitelstva všech zemí říše rakouské také známý vůdce stavovské oposice na sněmu království českého hr. Bedřich Deym. Učinil to ve dvou politických úvahách, jež sice vyšly tiskem teprve v druhé polovině r. 1848, ale byly napsány ještě před březnovým hnutím, první »Über die Entwicklung und Konsolidierung des öst. Kaiserstaates« v září 1847, druhá »Was soll in Oesterreich geschehen« 6. března 1848.[1]) V prvé z nich, zajímavé zvláště návrhem, aby se z království a zemí domu rakouského utvořily čtyři státní skupiny, uherská, rakouská, tyrolská a česká, z nichž každá byla by měla značnou samostatnost nejen správní, nýbrž i ústavní, Deym dovozuje, že je třeba, aby mezi zeměmi říše rakouské dosaženo bylo jednoty v některých otázkách pro všechny důležitých, zejm. v otázce berní a jejich spravedlivého rozvržení mezi tyto země, aby stanoveny byly společná pravidla a zásady pro to, v čem by země dotud oddělené měly budoucně postupovati jednotně. Z toho mu pak plyne, že je nezbytno buď vytvořiti říšský parlament, nebo zříditi vedle zemských sněmů — Deym je nazývá »Provinzialkammern« — ústřední výbor (Centralausschusz), nebo posléze najíti způsob, jak by se stavové jednotlivých »provincií« v otázkách obecně důležitých mohli dorozumívati asi tak, jak se v dřívější době dělo sjezdy zástupců rozličných stavů zemských (durch die Zusammentretung von Deputirten aus den Gremien der verschiedenen Provinzialstände).

Určitější návrh o této věci podává Deym v druhé brožuře, napsané již v předvečer březnových nepokojů. Vyloživ potřebu změniti dosavadní soustavu vládní, navrhuje, aby po způsobu obvyklém za dřívějších dob svolány byly do Vídně výbory volené všemi stavovskými obcemi, vyjímaje Italii a Halič, kde tou dobou byly poměry

[1]) Obě úvahy zároveň s třetí, nadepsanou »Die Revolution und die Reformen« a vzniklou v červnu 1848, vyšly s názvem »Drei Denkschriften« v Karlových Varech 1848.

mimořádné, a na tomto sjezdu aby se uvažovala a řešila otázka financí říšských a prostředků potřebných k obraně říše a potom aby se připravovalo časové vybudování zemského zřízení sněmovního. Pro zjednodušení poměrů doporučuje Deym znova utvořiti ze zemí domu rakouského čtyři větší skupiny, ale chce, aby také společné zájmy celé říše opatřeny byly zavedením ročně svolávaného sněmu všech zemí. Myslí, že podle analogie starších pokusů i na způsob sjezdu stavovských výborů, jehož svolání právě byl navrhl, měly by jednotlivé obce stavovské, t. j. sněmy zemské (nebo snad skupinové), jež byly by svolávány každý rok, vypraviti rovněž každý rok do Vídně své deputace, aby se tu ne snad s konečnou platností — což prý by vedlo k oligarchii —, nýbrž jen předběžně dorozumívaly a dohodovaly jak navzájem tak i s vládou o proposicích obecně důležitých, vybočujících z rámce jednotlivých »provincií«. Sem by patřily otázky berní, jež by se řešily na základě státního rozpočtu předloženého stavům, otázky vojenského zřízení, stavění rekrutů, náboženství, vyučování, všeobecné zákonodárství, silnice, průplavy, loďařství, zkrátka všechno, co by se netýkalo pouze místního zákonodárství a zájmů jednotlivých provincií. Chtěl tedy Deym společnému sněmu přikázati působnost velmi rozsáhlou, ale právo, rozhodovati o naznačených věcech s konečnou platností mu dáti nemínil. Praví, že by císařské předlohy, jež by tímto způsobem na společném sjezdu stavovských výborů byly důkladně projednány, kdyby potom byly předloženy sněmům zemským, jistě na těchto sněmích (in den Sonder-Parlamenten) byly přijaty bez podstatných změn, protože by se o to přičinili účastníci společného sjezdu zasedající na těchto sněmích zemských. Deym dodává, že jen tímto způsobem možno bez říšského parlamentu, jemuž se staví v cestu nesčetné překážky, srovnati a v soulad uvésti rozličné zájmy zemí. Má však za to, že bylo by třeba, kdyby vznikla mezi zemskými parlamenty neshoda v základních otázkách, svěřiti konečné rozhodnutí kongresu obeslanému vyslanci jednotlivých zastupitelstev zemských. Navrhoval tedy Deym jednak pravidelné každý rok svolávané sjezdy stavovských výborů, které by předběžně projednávaly předlohy pro sněmy zemské, samy o nich nerozhodujíce, jednak kongres podobně sice složený, ale svolávaný jen v mimořádných případech a obdařený velmi významným právem rozhodovati o věcech, o něž mezi sněmy zemskými nebylo by dosaženo dohody. Byl však proti »říšskému parlamentu«, čímž patrně rozuměl shromáždění, které by bylo pravidelným a pravoplatným zastupitelstvem všech zemí a národů říše, rozhodujícím přímo, samostatně a s konečnou platností o otázkách všem společných a vybudovaným snad bez souvislosti se stavy zemskými.[1])

[1]) Také v třetí brožurce, vzniklé však teprve v červnu 1848 a nadepsané »Die Revolution und die Reformen«, hr. Bedřich Deym vrací se k otázce společného sněmu pro všechny země monarchie habsburské. Protože prý není zatím možno pomýšlet na říšskou ústavu s jediným zastupitelstvem národním (Volksrepräsentation), leda by se docela vyloučily Uhry, Italie a snad i Halič, je toliko trojí možnost. Buď

Politické vření, k jehož význačným projevům patří brožury Andrianovy a Deymovy, pohnulo Metternicha, aby se znova zabýval myšlenkou ústavní reformy. V době, kdy svoláni byli »říšští stavové« v Prusku (v únoru 1847), předložil státní konferenci dvojí návrh na rozšíření ústavních práv zemí rakouských, jeden týkal se jednotlivých zemí, druhý veškerého jejich souboru. Ačkoli nevíme, jaký byl obsah tohoto druhého návrhu, rozličné projevy Metternichova smýšlení i z této doby dovolují nám s určitostí souditi, že Metternich nenavrhoval ani říšského parlamentu ani říšských stavů, nýbrž nejvýše obnovil svůj návrh z r. 1817, jejž, jak později sám dosvědčuje, někdy v l. 1845—6 »objevil« v archivu státní rady nebo státní konference. Více než ústřední radu říšskou, složenou z členů zpola panovníkem jmenovaných, zpola volených od stavů a mající toliko povahu sboru poradního, Metternich jistě ani r. 1847 nenavrhoval. I to však bylo státní konferencí zamítnuto.

Ale než uplynul rok, bylo se jí opět zabývati touto otázkou. Někdy na počátku r. 1848 president dvorské komory (finanční ministr) baron Kübeck, jsa znepokojen žalostným stavem státních financí, navrhl státní konferenci, aby vyzváni byli stavové všech zemí vyslati do Vídně poselstva, jež by tu přijala podrobnou zprávu o říšských financích a uvažovala spolu se správou finanční o prostředcích k obnovení rovnováhy v rozpočtu státním. Metternich souhlasil s tímto návrhem, jenž se nelišil příliš od jeho vlastního plánu, směřuje také jen k svolání mimořádného sjezdu výborů stavovských s mocí toliko poradní, nikoli k vytvoření stálého společného zastupitelstva všech zemí s mocí rozhodovací, jehož se kancléř vždy hrozil. Tak se stalo, že bylo již zásadně rozhodnuto svolati výbory zemských stavů, když posledního února došla zpráva o revoluci ve Francii. Ta způsobila, že ve státní radě zvítězilo stanovisko arciknížete Ludvíka,

---

dostanou »die sog. deutschösterreich. Provinzen«, t. j. země koruny české a země starorakouské, společnou ústavu a říšský parlament, nebo se, jak se o to právě usiluje, utvoří říšská konstituce a vláda se zemskými konstitucemi a vládami, ale bez Uher a Italie, jež byly by skoro úplně odděleny, anebo posléze bude tolik zemí a zemských ústav (Provinzen und Provinzialkonstitutionen), kolik by jich bylo třeba, by se stejnorodé země pokud možno spojily v jedno, ale nad nimi bude jediná ústřední vláda, která by předlohy a návrhy zákonů potřebné pro samostatné sněmy zemské (Provinzial-Kammern) dávala připravovati výborem složeným ze zástupců všech zemí (durch einen aus allen Provinzen zusammengesetzten Ausschusz). První cesta zdá se Deymovi skoro neschůdná, druhá, na kterou se již nastoupilo, »hat Vieles für sich, aber auch Vieles gegen sich, namentlich die zwischen dem Reichsparlament und den Provinzialvertretungen notwendig stets von neuem auftauchende Eifersucht., . wie nicht minder das Zahlenverhältnis der repräsentirten Nationalitäten, wo offenbar die Slaven, obschon Oesterreich ein deustcher Staat ist, die grosze Mehrzahl bilden werden«. Třetí cesta byla by možna jen, kdyby se jednou pro vždy při nastoupení vlády stanovilo společným sjezdem zemí minimum berní a jejich proporce, nebo kdyby se to občas dělo »durch einen ad hoc zu berufenden Kongresz, wo jede Provinz mit ihrer proportionalen Stimmenzahl vertreten ist.« Deym tuto třetí cestu má za nejlepší, poněvadž by dopřávala provinciím jistou samostatnost.

odpůrce všech ústupků, k němuž se přidal i státní kancléř. Ale rostoucí síla veřejného mínění brzy donutila státní konferenci k obratu. Zvěděvši, že na sněmu dolnorakouském, svolaném na 13. březen, bude podána adresa žádající svolání delegátů všech stavů zemských a že chystaná petice vídeňské inteligence bude obsahovati požadavek, aby pravidelně bylo svoláváno shromáždění zastupitelské obdařené právy ústavními, doporučila státní konference 12. března, aby ihned byli svoláni delegáti sněmů zemských, po jednom z každého stavu. Tito delegáti měli se však toliko raditi se zvláštní komisí vládní o věcech státních a císař chtěl jen poznati jejich mínění o prostředcích, jichž vyžaduje doba, vyhražuje si otázati se podobně, nastane-li toho potřeba, veškerenstva stavů zemských.

Nepatrný tento ústupek, k němuž se odhodlala státní konference, nemohl již zastaviti mocně probuzené hnutí. 13. března odstoupil Metternich a jeho odchodem zpečetěna porážka starého směru vládního. Nastala nová doba dějin rakouských.

* * *

Stopovati další osudy snah o společný sněm států rakouských není již úkolem této práce. Hlavní věci jsou obecně známy a poučení důkladnějšího možno o nich nabýti zvláště ze znamenitých studií B. Riegra o našem ústavním vývoji od r. 1848, které byly v l. 1897—1901 uveřejňovány v »Osvětě« a nedávno (1915) znova vydány v druhém díle jeho Drobných spisů. Proto jen několika slovy pokusím se naznačiti poměr těchto novějších snah i jejich výsledků k snahám doby předchozí, jež tu byly podrobněji vylíčeny.

Viděli jsme, že v š e c h n y snahy a pokusy o společný sněm nebo jinaké společné zastupitelstvo království a zemí domu rakouského před březnem r. 1848 utvoření takového společného sněmu nebo zastupitelstva měly za možno toliko na základě tehdejšího stavovského zřízení jednotlivých království a zemí. Společný sněm měl býti ve všech případech vybudován ze sněmů zemských, ústřední rada neb ústřední výbor stavovský měly vždy býti utvořeny ze zástupců jednotlivých obcí zemských. Pociťovala se sice a uznávala potřeba přetvořiti tyto zemské obce stavovské v duchu doby, dopřáti v nich místa také zástupcům vrstev dotud politicky bezprávných, ale nikdo neodvážil se vysloviti myšlenku, že by snad bylo možno při ústavním přetvořování říše tyto historicky vzniklé obce zemské obejíti nebo dokonce je odstraniti, že by bylo možno vytvořiti společné zastupitelstvo národů rakouských, aniž by při tom spolupůsobily staré, třeba podle potřeb doby změněné sněmy zemské.

Myšlenku tu, příčící se dějinnému vývoji i skutečným poměrům království a zemí spojených pod vládou rodu habsburského, přinesla teprve revoluce r. 1848, která také hlavně proto stala se podle slov B. Riegrových »moderní pohromou či potopou českého státního práva«. Kdežto ještě cís. manifest z 15. března sliboval svolati k poradě o nové konstituci poslance všech »provinciálních« stavů se zesíleným zastoupením měšťanstva — tedy stavovský kongres zemí —,

první oktrojovaná ústava z 25. dubna 1848 (Pillersdorfova) zaváděla již pro všechny země — vyjímaje arci Lombardsko-Benátsko i země koruny Uherské — společný říšský sněm, jenž by se skládal ze zástupců volených přímo lidem tak, že na jeho složení zemským sněmům nepříslušel ani nejmenší vliv. A protože volby do tohoto říšského sněmu byly všude bez odporu vykonány a sněm odevšad obeslán, byla tím zasazena těžká rána historickým právům království a zemí.

Avšak ještě r. 1848 se ukázalo, že takové revoluční pomíjení historických práv a skutečností, třeba bylo neseno mohutnou vlnou lidového nadšení probuzeného opojným dechem mladé svobody, není trvale možné. V kroměřížském návrhu ústavním k lidové komoře říšského sněmu, volené přímo lidem, přistoupila již komora zemí, jež se měla skládati z poslanců volených sněmy zemskými, a náš F. L. Rieger neváhal již v Kroměříži rozhodně se přimlouvati za říšský sněm, jenž by se skládal toliko z poslanců volených zemskými sněmy, prohlašuje říšský sněm rakouský založený na přímých volbách za »monstrum« z důvodů jazykových. Výtka proto Riegrovi učiněná od jeho odpůrce, že řečník, který hájil věty »Všechna moc pochází z lidu«, najednou chce prý k platnosti přivést zásadu, že »všechna moc vychází z provincií a ne z lidu (t. říšského)«, dobře vystihuje pravdu, že v duši českého politika reálný smysl politický, opírající se o správné cenění skutečností vytvořených staletým vývojem historickým, nabyl vrchu nad mlhavými ideami revolučního doktrinářství, z nichž němečtí naši odpůrcové chtěli těžiti ve prospěch svých zvláštních národnostních cílů, jako jindy, předtím i potom, těžívali z hesel zcela opačných, neostýchajíce se sloužiti nejhoršímu absolutismu a zpátečnictví.

Zápas historické tradice, ale zároveň skutečných poměrů a potřeb, s revolučními theoriemi uměle sestrojenými a skutečnosti málo dbajícími, který byl podstatnou složkou politických dějin rakouských v l. 1848—9, skončil se tak, že společný říšský sněm nezůstal. Velmi slabou jeho náhradou stala se ř í š s k á r a d a zřízená cís. patentem z dubna 1851. Měla se skládati krom presidenta jednak ze stálých členů — říšských radů —, jež jmenoval sám císař, přihlížeje k rozličným částem říše, jednak z účastníků dočasných, kteří mohli býti do ní povoláváni při projednávání jednotlivých otázek. Říšská rada byl toliko sbor poradní, jenž měl působiti zvláště v oboru zákonodárném; vlastní iniciativa byla jí výslovně odepřena. Udržela se po celou dobu bachovského absolutismu, byla však složena jen ze členů stálých jmenovaných císařem, jsouc takřka jeho osobním sborem poradním, stojícím vedle ministerstva a jemu nepodřízeným.

Když se po pádu Bachově r. 1859 připravoval návrat k poměrům ústavním, tato říšská rada stala se východiskem reformy ústavní. Za tím účelem byla rozmnožena mimořádnými členy, z nichž někteří byli doživotně jmenováni císařem, jiní měli býti voleni zemskými zastupitelstvy jednotlivých zemí, ale dokud jich nebylo, rovněž byli ustanoveni od císaře. A této r o z m n o ž e n é r a d ě ř í š s k é, která původně měla býti toliko sborem poradním, záhy dostalo se důležité pravomoci ústavní: podle cís. rozhodnutí z července 1860 na jejím rozhodnutí mělo záviseti zavádění nových berní a dávek,

uzavírání nových půjček. Významně zasáhla tato rozmnožená rada říšská, která se jeví skutečným, třeba ne vpravdě ústavním zastupitelstvem všech království a zemí rodu habsburského do otázky ústavního přetvoření říše. Velikou většinou, složenou ze zástupců vysoké šlechty uherské, české a polské, vyslovila se pro takovou úpravu říše, jež dbala by historických práv jednotlivých zemí, žádala takovou ústavu říšskou, jež byla by ústrojně vybudována na starých ústavách zemských. Toto stanovisko bylo v podstatě uznáno »neodvolatelným« diplomem říjnovým (z 20. října 1860). Ačkoli se tu přímo neuznávají historická práva zemí — pouze v zemích uherských se částečně obnovuje stará ústava —, přece se země činí základem budoucího státního zřízení, neboť právo zákonodárné přiznává se jednak přímo a především sněmům zemským, jednak společné říšské radě, do níž by sněmy volily své zástupce.

Oktrojovanou ústavou únorovou (Schmerlingovou) z 21. února 1861 zásady říjnového diplomu byly uskutečněny jen v podobě podstatně změněné, také pokud se týkaly říšské rady. Kdežto podle diplomu byla by se pouze přetvořila rozmnožená rada říšská zvýšením počtu zástupců volených od zemí, únorovkou místo rozmnožené rady říšské, jež zároveň rozpuštěna, zaváděla se nová říšská rada o dvou komorách. Z nich sněmovna panská skládala se krom arciknížat a knížat-biskupů ze zástupců vysokých rodů šlechtických jako členů dědičných a z doživotních členů jmenovaných císařem, sněmovna poslanecká z poslanců volených sněmy jednotlivých království a zemí, počítaje v to i Uhry a Benátsko. Tato říšská rada, jíž se výslovně přiznával rozhodující hlas v zákonodárství, měla tedy býti ústavním zastupitelstvem celé říše, všech jejích království a zemí. Ale tento její význam porušen tím, že jí hned předem přikázána působnost dvojí, širší, týkající se opravdu celé říše, a užší, vztahující se jen na země neuherské, zvláště však důsledným odporem Uhrů proti této radě říšské. Vláda Schmerlingova pokusila se sic lámati odpor Uhrů mocí, uherský sněm rozpuštěn, ústava uherská prohlášena za propadlou revolucí z r. 1848 a v Uhřích prohlášen stav výjimečný. Ale na konec zvítězili Uhři. Vyrovnání s Uhry z r. 1867 bylo koncem jednotné ústavy říšské a také koncem jednotné říšské rady, jednotného parlamentu říšského. Říšská rada, jež se podle únorovky měla skládati také ze zástupců koruny Uherské, býti také jejím zastupitelstvem, stala se pouze zastupitelstvem zemí neuherských, jimž se odtud dostalo názvu »království a zemí na říšské radě zastoupených«. I po vyrovnání s Uhry byly tu opravdu zastoupeny království a země, neboť poslancové byli voleni sněmy těchto zemí, které sice, jsouce založeny na oktrojované ústavě únorové, nebyly přímým pokračováním starobylých sněmů stavovských a nespornými dědici jejich práv, přece však byly ústavními zastupitelstvy svých zemí. Tento přirozený, dějinným vývojem i skutečnými poměry odůvodněný základ byl říšskému parlamentu předlitavskému odňat zavedením přímých voleb r. 1873. Že se tím nestal útvarem schopným zdárného života, dokazují všechny jeho potomní osudy.

Dr. *Gustav Zába:*

Kant o spiritismu.

Kant opětovaně spiritismem se zabýval.. Bylo to v době, kdy žil Swedenborg a Cagliostro. Kant na oba případy reagoval, přemýšlel o nich, posuzoval je, mnoho své kritiky pronesl proti pověře, mámení a proti metafysice, a toho bylo ne málo, ale také vedle nepokrytého výsměchu zase jakousi reservu projevil a leccos jen temně naznačil a nedopověděl a právě tohoto druhu nedopověděné některé myšlenky a ona zdrženlivost dovedou vzbuditi domněnku, že nebyl prost jakési slabosti ke spiritismu.

Je-li tomu tak, umenší to jeho slávu? Vždyť jest mnoho znamenitých mužů, kteří k spiritismu se znají, a pak sláva jeho jest založena Kritikou čistého rozumu, která vyšla r. 1781, a zde se jedná o projevy z let 1763—66. Že by svou náklonnost ke spiritismu z těchto let byl převedl i do kritické periody, není ze spisů této řady vidno. Mohlo by se tudíž mluviti nanejvýše o spiritismu Kantově v let 1763—66. A tu dlužno se ještě zamysliti nad tím, jakou formu spiritismu asi měl Kant na mysli, kterou by byl ještě připouštěl, když proti konvenčním jeho projevům tak živě oponoval? Byl to vůbec ještě spiritismus?

Ostatně nepřipadá zde tuším na váhu, bude-li tím sláva a význam Kantův zmenšen, jako spíše ta okolnost, jaké podpory by pro sebe mohl spiritismus čerpati již z pouhého jména Kantova.

Spiritismus se rozmáhá a bude ho podle všech příznaků jestě více, doba jest mu příznivá. Záhrobí a jeho duchové prokládají se znameními své vůle ze svého života do našeho pozemského — to jest spiritismus. Mnozí se jím baví, leč pro ty může platiti výstraha, aby neupadli v pověrčivost; jiní v něm hledají útěchu, těm budiž doporučena vážná filosofie nebo přímo náboženství, každému podle jeho duchových a citových prostředků. Neníť ve spiritismu ani mravních podnětů, aby mohl hraditi náboženství, ani v něm není kritiky, aby mohl býti čímsi jako filosofie. Nemá-li zdravá soudnost býti utopena v nějakém nekritickém mysticismu, který mimo to jest zde prost vší vroucnosti a poetické intuice a namnoze hraničí na směšnosti, pak jest potřebí ohlížeti se po působivé reakci, až se rozum ze své posláblosti zase vzpamatuje a v libovolně vymýšlených otázkách přestane viděti záhady věčné a probere se k uznání, že to, co nám na tu dobu jest nepochopitelno, přece se jen přirozeným způsobem děje a že snad již v příštích chvílích bude vyjasněno bez nášeptů záhrobí.

*

Literární projevy Kantovy o spiritismu jsou tyto: 1. List na slečnu von Knobloch z r. 1763. 2. Sny duchovidcovy vyloženy prostředkem snů metafysiky (Träume eines Geistersehers, erläutert durch

Träume der Metaphysik [1]) z r. 1766. 3. Listy jeho na M. Mendelssohna ze 7. února 1766 a z 8. dubna 1766, tento druhý vysoce důležitý pro objasnění Snův duchovidcových. 4. List na Borowského o Cagliostrovi z r. 1790.

Prvé tři dokumenty týkají se Swedenborga.

Swedenborg (nar. 1688, zemř. 1772 v Londýně), učený švédský přírodopisec a proslulý báňský inženýr, propadl mysticismu a visionářství. Uchvácen viděním, že bůh se mu zjevil, aby jej vyvolil za hlasatele nové církve podle Zjevení sv. Jana, žil v přesvědčení a také literárně je hlásal, že jest ve styku s bohem, s anděly a se zásvětím vůbec, odkudž se mu dostává také zvěstí o osudech lidských. Vedl hovory s dušemi zemřelých a svým přátelům, takto zpraven, udílel pokyny a pomoc. Tedy hotový nekromant. Leč prost všeho kramářského šarlatánství, cítil vroucně pravdu svého mysticismu a zůstávaje při svém blouznění přec stále opřen o vědeckou podlohu přírodnického badání, dovedl působiti jednak dojmem pravdivosti, jednak hloubkou náboženského přesvědčení a stal se zakladatelem četných církví náboženských ve Švédsku a hlavně v Anglii a Americe. I nejvyšší společenské kruhy daly se jeho nekromantií, visionářstvím a náboženským blouzněním zvábiti, ba připoutal k sobě i pozornost samého Kanta, jenž mimo jiná jeho díla též jeho obsáhlá osmisvazková Arcana coelestia (Londýn 1749—56) si opatřil a docela jemu i psal, chtěje od něho samého se dověděti, co jest na tom všem pravdy, co se o něm povídá. List ten Swedenborg vlídně přijal, slíbil, že naň odpoví a tolikéž že Kantovi některé ze svých spisů pošle.

Mohlo by se říci, že již tímto se uvedl Kant v podezřelou blízkost se Swedenborgovým spiritismem, tím více pak se tak stalo pro list, psaný mladé dámě, slečně v. Knobloch, kde obšírně se Swedenborgem obírá; učinil tak, by jí podal zprávu a vyložil, co o celé záhadě myslí.

A tu tedy píše: »Nevím, odkryl-li kdo na mně i jen stín náklonnosti k divotvornému nebo jakousi slabost lehkověrnosti. Tolik jest jisto, že ať se vypravuje cokoli možného o zjevech a činech z říše duchů, vždy jsem pokládal za nejpřiměřenější, stavěti se na stranu popěračů, ne že bych se byl domníval, že bych o nemožnosti takových případů byl přesvědčen (neb jak málo jest nám přece známo o povaze ducha), ale poněvadž všechny ty případy dohromady nejsou dostatečně prokázány. Ostatně co se tkne nepochopitelnosti takovýchto zjevů jakož i jejich malé průkaznosti, jest tu tolik obtíží, a na druhé straně tak mnoho případů odkrytého podvodu a lehkosti býti klamánu, že jsem nepokládal za důvodné, abych já, jenž se nerad vystavuji nepříjemnostem, proto se hrůzou chvěl na hřbitovech nebo ve tmě. Taková byla úprava mojí mysli ode dávna, až jsem poznal případ páně Swedenborgův.« A tu uvádí případy tři. Nejprve případ, na nějž se jej slečna v. Knobloch výslovně byla tázala; ten se sběhl ke konci r. 1761. Kant líčí jej takto:

[1]) V Reclamově bibliotéce, kdež též obsažen list na sl. von Knobloch.

Švédská královna Luisa Ulrika, sestra Bedřicha Velikého, jejíž obzvláštní rozum a soudnost přímo vylučovaly možnost, že by bylo možno ji klamati, dala volati Swedenborga, o němž tolik záhadného slyšela, a otázavši se ho na to a ono, aby se spíše pobavila jeho fantasiemi, než aby vyslechla zprávy ze zásvětí, propustila jej, davši mu dříve tajný rozkaz, který se týkal jeho duchových styků. Po několika dnech dostavil se opět Swedenborg s odpovědí tak případnou, že ji královna podle vlastního doznání byla nanejvýš udivena shledavši jí pravdivou, ač ji Swedenborgovi žádná živoucí bytost na světě sděliti nemohla. Kant píše dále, že o této příhodě zvěděl od dánského důstojníka, svého přítele a bývalého posluchače, jenž ji zase zvěděl z dopisu, který psal baron Lützow, vyslanec ve Štokholmu a očitý svědek celé události, Dietrichsteinovi, rakouskému vyslanci v Kodani. Hodnověrnost takovéto zprávy Kanta zarazila, jak výslovně přiznává, neb nelze prý se jen tak prostě domnívati, že by vyslanec jinému vyslanci psal novinu pro veřejnost určenou, která by o královně dvoru, kde jest pověřen jako vyslanec, hlásala nějakou nepravdu. Aby však předsudek pro vise a zjevování duchů nezamítl jen tak slepě předsudkem jiným, totiž vůbec jim nevěřiti, aniž by věc dříve vyšetřil, pokládal za rozumné, aby blíže po té věci pátral. A pátral skutečně připomenutým již způsobem, opatřil si díla Swedenborgova a též mu psal.

Druhá příhoda jest tato: Paní Marteville, vdova po holandském vyslanci na švédském dvoře, byla upomínána ze zlatnického obchodu o vyrovnání nedoplatku za zhotovený stříbrný příbor, který její zesnulý choť byl objednal, a jak pevně byla přesvědčena, také zaplatil. Pohříchu však v zůstavených papíreh nenalézala žádného dokladu o zapravení dluhu. Paní ta, obzvlášť náchylná víře v zázračné a divotvorné věci, svěřila se ve své tísni Swedenborgovi s prosbou, aby, je-li pravda, co se o něm říká, že obcuje s dušemi zemřelých, opatřil jí z onoho světa od jejího zesnulého chotě zprávu, jak se to má s onou pohledávkou. Swedenborg slíbil tak učiniti a po několika dnech přišel se sdělením, že vypátral, čeho na něm bylo žádáno: že ve skříni, kterou označil a ve které již dříve bylo také hledáno, jest ještě tajná přihrádka, která chová potřebné potvrzení. Bylo hledáno podle tohoto popisu a mimo tajnou holandskou korespondenci byly nalezeny kvitance, čímž všechny činěné nároky byly vyrovnány. Příhoda ta padá do r. 1760.

Třetí případ, který nejvíce budil úžas Kantův, líčí v dopisu takto: Bylo to ke konci r. 1759, když Swedenborg vraceje se z Anglie, vystoupil na pevninu v Göteborgu a byl zde pozván do společnosti známého obchodníka. Pobyv tu nějakou dobu, vyšel ven a vrátiv se s úděsem oznámil shromážděným, že ve Štokholmu v Südermalmu vznikl obrovský požár, a vycházeje ohlašoval, které další části města požár již zachvátil. Po dvou dnech na to došla zpráva ze Štokholmu, která úplně potvrdila visi Swedenborgovu. »Co lze uvésti proti hodnověrnosti této události?« táže se Kant. »Přítel, který mi toto píše, sám vše nejen ve Štokholmu, nýbrž asi před dvěma měsíci v Göteborgu samém vyšetřoval, kde zcela dobře

zná nejváženějši rodiny a kde mohl býti dokonale celým městem poučen, v němž většina očitých světků přece ještě žije. Přítel ten naznačil mi zároveň poněkud i způsob, jak podle výpovědi pana Swedenborga tento jeho styk s jinými duchy se děje, jakož i jeho názory, které vykládá o stavech duší zemřelých — — —

Jen velice si přeji, bych sám se mohl tohoto záhadného muže tázati, neboť můj přítel není method tak dobře znalý, aby se vyptal na to, co do takovéto věci může nejvíce světla vnésti.« A list končí: »Tolik jest jisto, co prozatím mohu oznámiti Vaší ušlechtilé zvídavosti. Nevím, milostivá slečno, jestli byste si přála zvěděti soud, který bych si dovolil pronésti o věci tak choulostivé. Daleko větší talenty, než skrovná míra, jíž mně se dostalo, dovedou o věci té málo co spolehlivého zjistiti.«

List tento jest pro svou reservu velice zajímavý a naplní údivem tak mnohého, kdo by byl čekal, že nějaký Kant a limine odmítne všechny spiritistické náběhy. Jak jest listu tomu rozuměti? Spiritisté budou jej čísti svým duchem, svým přáním vyčísti odtud své tendence. Zajisté nelze popříti, že Kant jest nad podivuhodností uváděných a tehda všeobecně známých případů zaražen, také nikde proti spiritismu nevystupuje, uvedených faktů nezlehčuje, naopak, zamýšlí se nad nimi a bere podnět z nich k vyšetřování a zpytování věci té. — Toto ovšem nestačí ještě pro čtenáře klidného a nepředpojatého, aby z Kanta učinil okultistu. Aby tato domněnka byla potvrzena, činěny docela i pokusy[1]), ovšem málo kritické, klásti datování listu po roce 1766, kdy Kant napsal Sny duchovidcovy, satiricko-polemický spis proti spiritismu. Kdyby tomu tak bylo, pak ovšem tímto listem na slečnu von Knobloch byl by sama sebe vyvrátil. Pak jest tato možnost předem vyloučena rozvojem jeho filosofické tvorby, neboť čím více se blížíme r. 1781, datum to jeho Kritiky čistého rozumu, tím méně v něm zbývá metafysických předpokladů. Tvrzení toto tedy padá a nezbývá, než spokojiti se se skutečností, že list byl psán r. 1763 a přiřaditi jej tedy blíže k metafysické periodě Kantově, kdy stál na půdě filosofie Leibniz-Wolfovy. Leč i když toto stanovisko se zaujme, nelze tušim nic bezpečného tvrditi o jeho spiritismu, vždyť kdo nepopírá existenci duše a duchův, není daleko ještě spiritistou, tím se stává, kdy mluví o styku s duchy netělesnými a jich projevech k nám jako o skutečnosti, a po tomto není v celém listu ani stopy. Zjištění toho teprve Kant hledá. A to jest také ten moment, kterým se dá jedině vysvětliti tento skutečně až zarážející náhlý zájem o Swedenborga. Tu ovšem dlužno míti na paměti, že Kant nemálo let před tímto listem vydal r. 1755 Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, spis fysikálně neobyčejně zajímavý, v němž vystavuje theorii o vzniku světa, jež obecně se nazývá theorií Kant-Laplaceovou, ale také se zabývá, abych tak řekl, s Flammarionskou fantasií možností mnoha světů nejen troj- ale i n-dimensionálních, pak světa bezprostorného, tedy čistě duchového, a myšlenkou putování duchův

[1]) Srov. Kuno Fischer, Gesch. d. neueren Philosophie sv. III.

těmito světy a modifikacemi jejich niterného života podmíněnými mnohorozměrností hmoty, až konečně by dospěli na pouti té světa bezprostorného. Není tuším na myšlenkách těchto nic spiritistického, jmenovitě pak, když Kant toto vše prohlašuje za fantasii a nečiní také odtud nijakých vývodů pro skutečný náš život. Neboť i když mu nebyla cizí myšlenka o jednotné říši duchové a když skutečně uznával princip duchový a možnost mnoha světů, nebyl proto ještě spiritistou, leč bychom slovu tomu chtěli dáti význam příliš široký. Spiritistický rys objevil by se tu teprve tehdy, kdyby byl předpokládal v případu Swedenborgovu možnost zkušenostně daného faktu, že bytost duchová tohoto světa může současně bytovati i v jiných světech a odtud bráti svou jasnovidnou sílu.[1]) Nepopírá-li uvedených příhod, jest to také proto, poněvadž mu hodnověrnost svědků příliš mnoho platí. Pro něho jest tedy otázkou, na jakém poznávacím principu fakta ta jsou založena. V tom bodu chce míti vysvětlení, po tom pátrá a proto usiluje spojiti se se Swedenborgem samým. Nedůvěřuje vyptávacím methodám cizích. Nevyvrací spiritismus, ale také nepřijímá. Otázka ta mu zůstává otevřena. Tolik mohou odtud spiritisté v nejpříznivějším případu pro sebe vzíti.

Že Kant se ostatně zajímal tak intensivně o případy, které jeho okolím byly spiritisticky vykládány a že je předem neodmítl, není i jinak nic podivuhodného. Jest jen potřebí věc si sblížiti: vzpomeňmež si jen na elberfeldské počítací koně, jaký rozruch tato příhoda způsobila. Nuže, což na tom tak divného, že Kant, spoléhaje na věrohodnost svědectví, a snad i pod dojmem reminiscencí na své Přírodosloví nebes, řekl, nebo napsal: rád bych věděl, když tolik lidí to dosvědčuje, co vlastně na té věci jest, ač celkem pochybuji, že by se tu dalo cos positivního vyšetřiti; ale přece, než bych vše popřel, dříve věc prozkoumám, přesvědčím se, opatřím si o tom literaturu.« Údiv nad nepřiměřeností jednání, jež by snad střízlivému badateli mohla býti vytýkána, bude tím více mizeti, když si pomyslíme, že učenec náš z četných stran o své mínění byl dotazován a že se cítil vůči veřejnosti vázán, aby zde postupoval se žádoucí akribií.

*

Přicházíme nyní k polemice Kantově proti spiritismu.

Jsou to jeho Sny duchovidcovy. Onen duchovidce v nadpisu jest zase Swedenborg. Kant v prvém listu na Mendelsohna o tomto dílku poznamenává: »jest to přímo vynucený spis a obsahuje spíše zběžný nárys, jak o otázkách toho druhu jest souditi, než provedení samo.« A v druhém podotýká, že dával rukopis do tisku po jednotlivých arších, že nemohl předem věděti, co by měl předeslati, aby pozdějšímu lépe se porozumělo. Jest vidno tedy, že dílo své nepokládal za učený traktát a že jest psáno chvatně a méně programaticky, jak tomu bývá při odborných učených knihách. Odtud také

[1]) Srovnej R. Zimmermann: Kant u. der Spiritismus. Sitzungsberichte d. Kaiserlichen Akademie in Wien 1879.

volný tón, jímž se rozepisuje, poddávaje se plně rozmaru svého vtipu a probírá se látkou, která jej tentokráte zajímala již více svou apartností než poutala hodnotou problému. Ze všeho jest vidno, že stál již plně nad svou látkou a že kriticky se jí zmocnil.

Opatřil si díla Swedenborgova, přečetl a co v nich našel? Nenašel v nich nic, co by bylo vážným popudem k přemýšlení filosofickému, za to však důvod k výsměchu, a napsal tuto znamenitou satiru na bezúzdnost filosofických fantasií cizího i vlastního snění, budujícího duchové světy, a tím také satiru na spiritismus, kypící humorem, který se místy vybíjí i nespoutaným slovem, takže přísnost, s jakou tohoto kraloveckého filosofa jsme zvykli si představovati, jest jako rozplynulá. Kapitoly, jimiž prochází, jsou vesměs duchaplné causerie, ale přece ne tak lehké, aby jen letmo mohly býti čteny a jen bavily, neb Kant snesl zde sice mnoho zajímavé, ale také vážně propracované látky metafysické. Znal dobře obtíže spekulativního rázu, se kterými se musí nutně zabývati, aby překonal staré vědecké předsudky, na nichž se buduje fantastika o světě duchovém. Co proti optimismu na př. znamená Voltairův Candide, jehož pověst jde celým světem, to jsou jeho Sny duchovidcovy proti spiritismu a metafysice. Jsou-li málo známy, jest příčina v tom, že nemají románové formy a nesou s sebou skutečnou vědeckou přítěž, která musela býti zdolána jako filosofická neudržitelná theorie. Nesmí býti přezírán významný ten moment v celé věci, že když r. 1766 vydal tento spis, stál silně pod vlivem Hume-ova skepticismu a že se připravoval v něm již zásadní obrat filosofický ke kritice čistého rozumu, jež vrcholí v popření možnosti nějakého metafysického poznání. Tehdy přestal již ceniti starou oficiální metafysiku. Co se jako metafysické poznání vydává, jest sen; metafysikové jsou mu rovněž visionáři, jako duchovidcové, kteří mají své vise smyslové. To cítil Kant již r. 1766 a prohlásil to tímto svým spisem. Byl to jistě smělý čin, když váhu staré metafysiky takto zlehčil. Čím, nemá-li mluvení o duchovém světě zplaněti na konec v čistopouhou báchorku o duchách a jejich zjevech, má podepřena býti myšlenka o existenci takovéhoto světa, než spekulativní filosofií? Než když tato filosofie jest sen, jaké opory může bráti z ní tvrzení o duchu jednotlivém, o duchách pak mnohých a docela jich stycích s lidmi? Nemohu-li vysvětlovati sen jiným způsobem než vysněnými zákony, pohybuji se stále v oboru vidin, při čemž zůstává vždy faktem sen, ale reálnost výkladu uniká. Proč tedy do výkladu se pouštěti a chtíti vysvětliti, co za faktem snu se kryje? Když vědecká metafysika, která má býti útočištěm a autoritou pro výroky duchovidcovy, sama jest snem, čím jsou její tvrzení jiným, než fantomem a planými výklady a i ten její výtvor — duch jest pak rovněž něčím vysněným. Proč zacházeti za tuto vysněnou myšlenku a z nedostatečných opor poznávacích budovati nějaký věcný její korrelat. Vše se točí kolem toho, aby byl pro ni opatřen zkušenostní základ. Jest to možno? — Tím jest vysvětlen nadpis díla.

Výslovně zde budiž podotčeno, že osudně by se mýlil, kdo by z těchto tvrzení protispiritualistických a protispiritistických se do-

mníval, že Kant byl materialistou. To by byl výklad naprosto nesprávný. Správné jest jedině toto: Kant popírá, že bychom mohli o duchu co positivního věděti i to, zdali vůbec jaký existuje a pokud by co na takovém tvrzení bylo, že to nemůže nikdy bráno býti z vědění, nýbrž z víry a přání, že i po smrti někde ještě trváme. Hmota jest mu rovněž takovou záhadou jako duch. Co skutečně jest, jak věci »samy o sobě« jsou upraveny, nevíme.

Tím jest v hlavních rysech naznačena základní myšlenka Kantovy polemiky i povýšené kritické hledisko, s jakého věc jest posuzována. Není to drobná polemika se spiritistickými kejkly, kterou zde vede. Pošinul své stanovisko výše, dal úvahám svým obecnější rámec a táže se, může-li metafysika učiniti uspokojivě myslitelný pojem duchového principu. Jeho stanovisko jest toto, »že jest stejně hloupý předsudek tak mnohému, co se vypravuje s jakýmsi zdáním pravdy nevěřiti, ač pro nevíru tu není důvodu, jako věřiti bez zkoumání všemu, co v řečech koluje«. A v tomto svém přesvědčení šel po stopě některých spiritistických vypravování a výsledek toho byl, že »jak obyčejně se stává, nenašel nic tam, kde nemá člověk co hledati«.

*

Spis rozpadá se ve dvě části. První obsahuje úvahy rozborně filosofické, druhá čistě historická, obírá se Swedenborgem a příhodami již dříve v listu na slečnu v. Knobloch uvedenými. Zajímavo jest, jak výrazně volil Kant názvy pro jednotlivé kapitoly prvé části. I. kapitola: Spletitý uzel, jejž možno podle libosti rozvázati nebo přetíti. II. Fragment z tajné filosofie, jak lze odkrýti společenství s duchovým světem. III. Antikabbala. Fragmenty obecné filosofie, jak lze společenství s duchovým světem rozpoutati. IV. Theoretický závěr ze souhrnných úvah prvého dílu.

Nejvíce a nejtěžších theoretických rozborů obsahuje kapitola první. Co jest duch, co máme tím slovem mysliti, jsou-li skutečně duchové, jest duše také duch, jaký jest její poměr k tělu, co jest známo o její praeexistenci, jsou otázky, které zde Kant podrobně vyšetřuje. Na přední místo klade tu úkol, aby zjištěno bylo, co jest podstata toho, co zveme duchem a kárá, že mnozí z filosofů se tak snadno přes tuto otázku přenášejí. Jest to sebeklam, myslíme-li si, že víme, co duch jest. Řekne-li se: duch jest bytost, která má rozum, tím ještě není řečeno, co duchovou bytostí si máme mysliti, neb pak kdo vidí lidi, viděl by duchy, a rovněž také není dokázáno, že rozum náleží jen duchovým bytostem, což znamená, že rozumovost neb aspoň zárod její může kladen býti i do hmoty a přece hmota takto zřízená nebude zvána duchem. Zkrátka nevíme, co duchové jsou, ba nevíme ani, co tím slovem duch chceme říci; zajisté, že jím něco chceme rozuměti, ať toto něco jest skutečnost nebo smyšlenka. I zkoumá Kant jeho smysl, co jím vedle či proti hmotě rozuměti možno, a shledává, že jím rozumíme bytosti jednoduché, jimž schází vlastnost neprostupnosti, a které mají rozum, kdežto bytosti tolikéž jednoduché, ale které ve svém seskupení tvoří neprostupný, roze-

střený celek, nazývají se hmotnými jednotkami, celek jich hmotou. Podle tohoto smyslu slova jsou duchové bytosti jednoduché, prostupné, nemající těl a opatřené silami a působením, pro něž nám schází všecka analogie z působení hmotného. Nuže, jak si máme při této negaci všech kladných vlastností mysleti takovéto bytosti? Jest to pro nás možno? Zajisté, že nikoliv. Zde vzniká nemyslitelnost, jenže z této nemyslitelnosti nesmíme souditi na nemožnost, neboť proto, že něco si nemůžeme mysleti, nejsme ještě oprávněni, abychom to popírali. Podrobněji argumentuje Kant takto: Jest faktum zkušenosti, že hmota jest neprostupná a že klade v prostoru, v němž jest, odstředivou silou odpor. Tento odpor je sice poznáván, ale nikterak chápán, t. j. možnost jeho na základě zkušenosti nelze pochopiti. A nyní mysleme si bytosti jiného druhu, jimž předně schází vlastnost, že vyplňují prostor, a za druhé, že mají jiné síly než odstředivou. Tu všecka analogie se smyslnými věcmi mi odpadá a nevím, jak bych si bytosti ty a jich působení myslil. Než proto, že si jich nemohu mysliti, neplyne, že by takové bytosti byly nemožné, vždyť opak toho pomyslu — hmota — stejně zůstává nepochopena, ač její skutečnost bije do očí.

Takový jest tedy význam slova duch a tak se to má s existencí duchův. Nelze ji popírati, ale nevíme naprosto, jak ji klásti. A kdyby podán byl důkaz přímý o existenci duchů, zbývá ještě dokázati, že lidská duše jest také duch; načež by následovala otázka po jejím sídle v těle, je-li snad rozlita celým světem, či sídlí-li v mozku. Kant vidí zde samé otázky dalekého dosahu a nesmírně obtížné, obtížné hlavně proto, poněvadž při předmětu vymykajícím se všemu poznání zkušenostnímu lze uvésti proti každému důkazu stejně hodnotný protidůkaz, což vlastně jest jen učenecká obratnost, kde jeden druhému dokazuje, že nic neví.

Hledíme-li takovým způsobem na spor o existenci duchův, rozuzlujeme tento obtížný metafysický uzel: nevíme ani to, ani ono, ani jsou-li, ani nejsou-li. Nic tu neklademe, nic tu nepředpokládáme. A na tom Kant přestává: nemůžeme říci, že duchové podstaty jsou nemožny, ač nemůžeme si představiti, jak by byly možné. Jinak ode dávna byl obvyklý způsob spletitý tento uzel rozetínati tím, že se buď popřelo jedno nebo druhé. Také to bylo řešení. — Kant zaujímá stanovisko kritické. Vytknutím tohoto zvláštního jeho stanoviska mizí nesnáz, jak vyložiti smysl nadpisu kapitoly.

V kapitole druhé rozvírá kabbalistickou knihu spiritistického učení. Co zde rozvádí, jest skutečný systém spiritistický, velice jemně propracovaný a vše jeho vlastní koncepce, jakou by si představoval organismus této tajuplné nauky, činí s jejího stanoviska výklady, zdánlivě je přijímá, přibližuje se duchovému principu zejména ve zjevech organických, až pak na konec vše odbývá svým řízným způsobem.

Obsah kapitoly té postupuje těmito myšlenkami:

Obrátíme-li pozornost k organickým bytostem, přicházíme již jen pouhým citem školené soudnosti k přesvědčení, že jsou nehmotné bytosti, které snad tvoří mezi sebou veliký sdružený celek, nehmotný

to svět, a daleko pravděpodobnější jest pak domněnka, že bytosti ty jsou mezi sebou v bezprostředním styku, než že by k tomu potřebovaly pomoci hmot a zprostředkování těl.

Případ, kde mezi nimi prostředkuje tělesnost, byl by jen nahodilý a způsoben zvláštním řízením božím, ale i pak by tělesnost nemusela býti překážkou, aby byly ve stálém spojení a pronikání jako bytosti nehmotné. Myslíme-li si takovýmto způsobem všecky principie života v přírodě mezi sebou ve styku, dospíváme k představě velikého nehmotného světa s nesmírnou stupnicí činných podstat, které hmotu oživují, však snad nikdy nebude rozřešeno, až ke kterým článkům přírody sahají poslední stupně životní intensity dolů až k úplné neživotnosti. Zahrnoval by tedy nehmotný svět především všechny stvořené intelligence, z nichž některé jsou s hmotou sloučeny, jiné nikoliv, za druhé všechny cítěním nadané živočichy a konečně všechny principie života, které kde jinde snad v přírodě jsou, třeba by jich jsoucnost se neprojevovala volným pohybem. Všechny tyto nehmotné jestoty ať zde na zemi neb na jiném tělese světovém, ať nyní oživují surovou strukturu hmoty neb kdysi ji oživovaly neb teprve jednou tak se stane, byly by podle toho pojetí v pospolitém styku mezi sebou, jen že styk ten nebude vázán na podmínky, jaké platí pro vztahy těl mezi sebou. Nebudiž totiž zapomínáno, že veliká ona propast dob a prostorů, která dělí od sebe těla, pro principie duchové mizí. Podle toho by byla duše lidská již v tomto vezdejším životě spojena se dvěma světy, z nichž jasně chápe jen ten hmotný, pokud jest s tělem sloučena v osobní jednotu, jest však zároveň i členem duchové říše, odkud přijímá vliv nehmotných podstat a sama na ně také působí; jakmile sloučení s tělem pomine, zbude jedině pospolitost s bytostmi duchovými.

Sebral zde Kant spiritistické důvody, které by dovedly přesvědčovati. Leč dodává: »Bylo by krásné, kdyby takovéto systematické zřízení duchového světa, jak si je myslíme, bylo možno usouditi neb aspoň s jakousi pravděpodobností vytušiti ne výhradně na základě pomyslu o duchovosti vůbec, která jest příliš hypothetická, nýbrž z nějakého skutečného a všeobecně uznaného pozorování.«

Proč není pospolitost duchů všeobecná a všední a proč zjevy toho druhu jsou tak řídké? — táže se dále v duchu spiritistů a odpovídá na vysvětlenou zase jakoby jejich ústy, příčina že jest v tom, že jest zde sice jeden a týž subjekt, který jest zároveň členem viditelného i neviditelného světa, ale není to jedna a táž osoba. To znamená, že co myslím jako duch, na to se nepamatuji jako člověk tělesný, a obráceně: co se se mnou děje jako s člověkem, to nemůže býti obsáhnuto představou, kterou mám o sobě jako duch. Jest zde nesrovnalost představ duchových a oněch, které náležejí tělesnému životu člověka, jedny nejsou průvodními ideami druhých. Tato nesrovnalost jest sice překážkou, ale nikdy tak velikou, aby naprosto bylo nemožno uvědomiti si aspoň někdy vlivy z duchové říše. Neděje se tak bezprostředně, že by vlivy duchového světa přecházely přímo do osobního vědomí lidského; proces jest zde ten, že vlivy ty budí v nás představy smyslné, ale jen analogické, symbolické.

Zjevy tohoto způsobu vyskytují se jen u osob, jejichž orgány mají neobyčejně velikou dráždivost, větší, než jakou mají zdraví lidé. Tím také jest vysvětlena záhada strašidel a zjevování duchů. »Duše zemřelých« — stále pokračuje Kant ve smyslu spiritistickém — »a pouzí duchové nemohou se nikdy smyslům našim zpatrniti aniž jinak býti s hmotou spojeni, ale mohou na lidského ducha, který s nimi tvoří jednu velikou republiku, působiti tak, že představy, které v něm vzbudí, odějí se po zákonu jeho fantasie v příbuzné obrazy a působí naň dojmem zevnějších věcí.«

Tento spiritistický výklad o dvojaké organisaci člověka odbývá však kousavou poznámkou, že kdo není toliko pro viditelný svět organisován, nýbrž i do jisté míry pro onen neviditelný (ač-li vůbec kdy takový člověk se vyskytl), jest asi na tom tak dobře jako Teiresias, jejž Juno dříve oslepila, aby mu mohla uděliti věštecký dar, neb celý ten spiritistický výklad vede k tomu, že nazíravé poznání onoho světa může jen tím býti získáno, že něčeho pozbudeme z toho rozumu, jehož nám tak jest třeba pro svět vezdejší, a filosofům, kteří příliš zvědavě zařizují svá metafysická skla do oněch odlehlých končin a odtud divy dovedou pak vypravovati, měl by někdo říci, co Tycho Brahovi, když chtěl za noci jeti nejpřímější cestou podle hvězd, pravil jeho vozka: »Drahý pane, na nebi se snad dobře vyznáte, ale zde na zemi jste blázen.«.

V kapitole třetí vysvětluje Kant všechno duchovidství z předrážděnosti smyslů, tedy jako hallucinace, kdy snílek nepokládá své představy jako v sobě představované, nýbrž promítá je mimo sebe, totiž na zevnějšek a mezi předměty, které skutečně pocitově si uvědomuje.

Tímto výkladem obecné čili obyčejné filosofie jest zrušeno všechno spojení s duchovým světem.

Výtěžek ze všech těchto kapitol resumuje Kant v závěru v tyto myšlenky: Odložím-li, vykládá, všechny předsudky a stanu-li se přístupným jen rozumovým důvodům, zbývá přece jen jedna příchylnost, která ubírá mysli dostatečné objektivnosti v rozhodování důvodů a protidůvodů a to jest naděje v budoucí život.

Jest to nesprávnost, ale nemohu ji odstraniti a skutečně také nikdy odstraniti nechci. Na misce vážek, jež nese nápis »naděje v budoucí život«, váží i každý lehký důvod mnoho a do výše zvedá misku, do níž položena spekulace daleko větší tíhy. Bez této víry jest ovšem pravděpodobnější, že domnělé obcování s duchy náleží mezi báje a sebeklamy, než že jsou bytosti, na nichž není pranic smyslného. Kant nemaje objektivního a přímého důkazu pro myšlenku nesmrtelnosti, podpírá ji jen touto vírou. O každém vypravování zjevení duchového praví, že pochybuje, ale všem dohromady že přece něco víry přikládá. A toto »něco víry« jest právě doufání v budoucí život. Jen tak jest možno smysl slov těch v této kapitole na dotyčném místě vykládati. »Z lichotivé naděje, že člověk po smrti přece ještě nějakým způsobem tu žije, vznikly asi původní klamy o domnělých zjevech zemřelých, ježto v nočním šeru často blud

smysly pojal a z neurčitých postav vytvořil mátohy, které se podobaly dřívějším představám. To bylo konečně filosofům podnětem, aby vymýšleli pojem o bytostech duchových a o nich aby ve svých naukách jednali.«

Naději tedy drží Kant jakožto důvod, ovšem důvod citový, pro budoucí život a z té vykládá psychologický vznik víry v duchy a jejich zjevování, a i pro svou vlastní potřebu toto právo víry reklamuje, ale ne víry, že duchové se zjevují, nýbrž víry v duchový princip, filosofické učení však o duchových bytostech pokládá sice za úplně dokonané, ale ve smyslu negativním, tedy za vyloučené. Principie života v přírodě zdály by se duchovosti nasvědčovati, leč třeba že poznání zjevův života v přírodě a jich zákonů nemá žádných mezí, princip sám tohoto života, duchový jeho základ, nemůže nikdy býti positivně poznán, poněvadž scházejí všecka data, a musíme si pomáhati jen zápornými určeními »abychom myslili něco tak ode vší smyslnosti odlišného (roz. jako jest duch), však sama ta možnost takovýchto záporů, k nimž rozum, zbavený všech prostředků, se uchyluje, nespočívá ani na zkušenosti ani na závěrech, nýbrž pomyslná jest, t. j. není zajištěná. Takto když věci jsou, lze říci, že lidská pneumatologie jest naukou nezbytné nevědomosti o jakýchsi domnělých bytostech a jako taková že přiměřeně své úloze vyhovuje«.

Krátký a konečný závěr těchto spekulativních úvah lze populárně pronésti slovy: do čeho nevidím jasně, o tom nemluvím, poznatkový to axiom známý ve filosofii již z dob starého pyrrhonismu jako epoché — naprostá zdrželivost úsudku, vzdání se všeho soudu. Pojítkem mezi životem nyní a tím, »co bude pak«, jest jedině naděje, hodnota to ne všední, ale jistě psychologicky závažná a hodnota kladná. Co rozum v té tak obtížné záhadě dokázati může, má jen hodnotu negativní: existence duchových bytostí jest možná, poněvadž schází důkaz o její nemožnosti. Jak vidno, vytýká Kant celé otázce, jíž se tu zabýval, nedostatek problémové určitosti. Stanoví jako methodický příkaz, »abychom se přesvědčili, je-li úloha z toho, co můžeme věděti, řešitelna a v jakém poměru jest otázka k pojmům zkušenostním, o něž povždy soudy naše se musí opírati«. Substance, která může býti současně a v témže místě, kde jest nějaká substance hmotná, jest substance pneumatická. Ale jen představování samo není ještě význakem substance pneumatické, poněvadž představování v odstupňovaných měrách lze i hmotě přičítati, ovšem že, kde jest jeden atom hmoty, nemůže býti druhý i třeba myslící, kdežto bytost pneumatická tam býti může. Existují takové bytosti? Důkaz by byl dán, kdyby mohly takové bytosti býti vzaty ze zkušenosti, jinak zůstávají jen pouhou myšlenkou a důkazy pro jejich možnost jsou právě tak vrátké jako pro jejich nemožnost. — A ještě zhuštěnější závěr: nikoliv rozum, nýbrž víra stává se tu určujícím činitelem v otázce metafysické, ale musí spočinouti sama v sobě a nesmí se odívati ve tvary rozumové tím méně protirozumové. Nežádejmež důkazů, kde jsou nemožny, a nepřijímejmež důkazův nemožných logicky.

Otevřeně řečeno: Kant se ve své satiře poklonil — víře. Tam, kde filosofie nemůže rozhodnouti, budiž autoritou tomu, kdo rozhodnutí potřebuje, víra.

*

Celá ta historie Swedenborgovská dostává však pravý relief druhým listem na Mendelssohna, psaným ani ne plné tři měsíce po vyjití Snů duchovidcových.

Praví zde: »Připadalo mi skutečně za těžko, vymysliti methodu, podle které jsem měl své myšlenky odíti (roz. ve Snech duchovidcových, kde celou výstavbu spiritismu, jak sám si ji zkoncipoval, vykládá postupem jednotlivých bodů, ale zase sama sebe vyvrací), aniž bych se výsměchu vystavil. Nejraději se mi tu tedy zdálo, předejíti jiné tím, že sám sobě jsem se posmíval, při čemž zcela upřímně jsem si vedl, ježto stav mé mysli jest zde skutečně v sobě sporný a nemohu se zříci i co vypravování se tkne malé příklonnosti k příhodě tohoto druhu, jakož i co rozumových důvodů se tkne, živiti jakousi domněnku o jejich správnosti nehledě k nesrovnalostem, které jsou obsaženy v prvém a k smyšlenkám (Hirngespinnste) a nejasným pojmům, které ubírají druhým jejich cenu.« Zase to tedy není ani takové odmítnutí spiritismu, jak racionalisté, ani jeho přijetí, jak spiritisté by si přáli, ale zajisté jest tato kolísavost myšlenkového a citového pozadí jen reflexem jeho přesvědčení, že není možno duchový princip ani dokázati ale také ani popříti.

Jaké theologické přesvědčení chcete přisouditi člověku, který na otázku, je-li bůh či není, odpoví: nevím, ani je-li, ani není-li. Případ jest zde zcela týž. A to jest v této době, o níž tuto se jedná, definitivní vědecké přesvědčení Kantovo. Uznává vždy a všude, že jest tu problém, který nelze zrealisovati, t. j. učiniti předmětem bezpečného vědecky methodického zkoumání. Jak ten problém by si chtěl mysliti uskutečněný, praví v listu tom: »Podle mého mínění přijde vše na to, aby shledána byla data k problému, jak jest duše ve světě ubytována, jak podstatám hmotným, tak i jiným jejího druhu.« Nitro i zevnějšek, duše i tělo, musely by býti ve svém základě jedno a totéž, třeba že různým projevem tohoto jednoho základu. Poněvadž však zkušenost nepřipouští, abychom poměr mezi tělem a duší vykládali jakožto harmonický poměr vnitřní činnosti k zevnější v jedné a téže síle, ježto tělem je dokumentován protiklad k vnitřnímu stavu duše (myšlení a cítění), tedy harmonie jest zmizelá, nehodí se empirický příklad člověka, v němž si myslíme spojení duše s tělem, za doklad pro manifestaci duchového základu světa, a jest otázka, možno-li snad, když ne zkušenostně nalézti takou sílu a priori t. j. pouhým rozumováním, jak a ve které příčiny a odtud jdoucí účiny se rozkládá. Poněvadž však tento postup také jest nemožný, plyne z toho, že všechno mluvení o takové síle a jejich projevech jest jen bájením. »Však tato smyšlenka (fictio heroistica, hypothesis) nemůže nikdy připustiti jen důkaz možnosti a myslitelnost (jejíž zdání pochází odtud, že nemožnost není dokazatelna) jest pouhý mam, jako bych si také troufal sny samého Swedenborga hájiti, kdyby kdo na jejich možnost útočil.«

*

Chci ze Snů duchovidcových ukázati ještě na jednu věc, která dokazuje, jak přece jen vysoce střízlivě stál Kant vůči otázce spiritismu. Jest to ono místo z druhé kapitoly I. části, kde vykládá o souvislosti duchového světa, že jest založena na mravnostním cítění. Svou úvahu počíná tím, že jsou síly hýbající nitrem lidským, které nesměřují k opatření blahobytu a osobních potřeb, naopak potírají všechen egoismus, jsouce výrazem přejnosti, kterou mysl naše jest puzena ze sebe ven a připoutávána k jiným, že podléháme tu jakési tajemné moci, abychom řídili své zámysly k blahu jiných. A pokračuje doslova: »Odtud povstávají mravní podněty: mocný zákon povinnosti a slabší příkaz blahovůle, z nichž nám každý ukládá leckterou oběť, a ač bývají mnohdy překonávány zištnými sklonnostmi, přece se vždy v člověku ohlašují svou skutečností. Proto se vidíme závislými v nejtajnějších pohnutkách na řádu všeobecné vůle a odtud vzniká ve světě všech myslících bytostí mravní jednota a soustavná úprava jen podle duchových zákonů. Chceme-li toto v sobě pociťované nutkání vlastní vůle k souhlasu s vůlí všeobecnou zváti mravním citem, pak mluvíme o tom jen jako o zjevu něčeho, co v nás skutečně se děje, aniž bychom příčiny toho vysvětlovali. Tak nazval Newton pevný zákon snah všech hmot k sobě se sbližovati gravitací, nechtěje své mathematické vývody zaplétati do mrzuté účasti na filosofických sporech, které by mohly vzniknouti o příčině gravitace. Nicméně nerozpakoval se zacházeti s gravitací jako se skutečným účinem všeobecné činnosti hmoty vzájemně k sobě tíhnoucí a nazval ji též přítažlivostí.

Nebylo by snad možno představovati si zjev mravních popudův v myslících podstatách, jsoucích v pospolných vztazích, rovněž jako následek skutečné působivé síly, kterouž podstaty duchové se prolínají? — takže mravní cit by byl tato pociťovaná odvislost vůle jednotlivcovy na vůli všeobecné a následek přirozeného a všeobecného vespolného působení, kterýmž nehmotný svět dospívá svého mravního scelení, an sebe buduje podle zákonů této jemu vlastní spojitosti v systém duchové dokonalosti — — — Až pak konečně smrt oprostí duši z jejího spětí s tělem, byl by její život na jiném světě jen přirozeným pokračováním onoho spojení, v němž již za tohoto života trvala a všechny důsledky zde konané mravnosti shledaly by se tu s účiny, jimiž do onoho světa podle pneumatických zákonů zasahovala bytost stojící v nerozpojném sloučení s celým duchovým světem.« — Úmyslně cituji toto místo poněkud obšírněji jako jednu z nejkrásnějších kapitol, které kdy byly napsány o zbudování duchového světa a jeho souvislosti, a skýtající skutečně hlubokou útěchu pro všecky doufající, jen že toto tak ideální ponětí o poměru živoucích k odešlým a jeho čistý ethicismus, jakým poměr ten jest myšlen, jest vše jiné než spiritismus, který žádá tělesnost a tělesnosti té hmotné projevy; leč i tuto svou tak vysoce ušlechtilou a naprosto, abych tak řekl, odtělesněnou myšlenku necení Kant sám výše, než jen jako pouhou fantasii, jako doklad toho, jak možno o bytostech duchových volně tvořiti nejsmělejší domněnky, aniž bychom byli zkušeností vyvráceni. Praví v uvedeném listu: »Můj

pokus, že jest analogie mezi skutečným mravním vlivem a všeobecnou gravitací, není vlastně moje vážné mínění, nýbrž jen příklad, jak dalece možno jíti ve filosofických smyšlenkách a to bez překážek, kde není dat, a jak jest nutno při úloze tohoto druhu vyšetřovati, čeho jest potřebí k řešení problému a nescházejí-li k tomu potřebná data.

Nuže! Když i tato forma spiritismu jest jen příklad filosofující fantasie, co zbývá na Kantovi z pravověrného spiritismu?

Po Swedenborgovi přichází Cagliostro, osobnost té doby nezbytná všude, kde se mluvilo a jednalo o spiritismu. Okruh jeho působnosti byl snad ještě větší než Swedenborgův a také nebezpečnější, poněvadž dovedl počítati rafinovaně s lidskou hloupostí.

I Kant byl vyprovokován, aby zaujal své stanovisko vůči jeho spiritistickému kejklířství. Stalo se to takto: Borowski, dvorní kazatel v Kralovci a jeden z prvních životopisců Kantových, viděl se pohnutým, aby vystoupil proti mámení, jímž Cagliostro si svět podmaňoval, a napsal r. 1790 proti němu spis, kde prudce dotírá na tohoto dobrodruha i lehkověrnost své doby, a žádal Kanta, aby i on pronesl svůj názor. Kant odpověděl v krátkém celkem listu nadepsaném: »O blouznění a prostředcích proti němu« (1790). Když dva tak vysoce seriosní mužové varují veřejnost, jak pronikavý byl asi vliv Cagliostrův a jaká myšlenková povaha kruhův, kam dosáhl! Příčinu snadných jeho úspěchů shledává Kant v lehkověrnosti své doby a příčinu této opět v čtenářské horečce a povrchnosti. Praví: »Zámožnější a mnohdy také vznešenější stav společenský, který, nechce-li býti zrovna něčím vyšším, přece aspoň si osobuje právo na stejnou úroveň vzdělanosti s těmi, kdo k ní trnitou cestou důkladnějšího učení ubírati se musejí, spokojuje se tím, že sebírá jaksi smetanu věd v rejstřících a sumárních výtazích, přece by však rád setřel nerovnost, která hned očividně zeje mezi hovornou nevědoucností a důkladným vzděláním vědeckým, a to nejlépe se daří tak, že nepochopitelné věci, jichž možnost klásti jest jen větrný nápad, zachycuje jako fakta a potom vyzývá důkladného přírodníka, aby mu vyložil, jak chce vysvětliti vyplnění toho nebo snu, tušení, astrologické předpovědi, nebo proměnění olova ve zlato a p. Neboť v takovýchto případech, přizná-li se faktum (a toho aby popřeno bylo, nepřipustí), jest jeden právě tak nevědoucí jako druhý. Bylo mu za těžko, aby všemu, co přírodník ví, se učil a to znal; proto se snaží nerovnost tu vyrovnati snazším způsobem tím, že svede totiž věci na dráhu, kde oba naprosto ničeho nevědí, a jemu tudíž jest volno o věcech těch všelicos usuzovati, aniž by jej druhý mohl v tom nějak opraviti.« —

Zajímavo jest, že zde jména Cagliostrova vůbec ani nepronáší, jakoby tak učiniti pokládal pod svou důstojností, jako vůbec celým tím případem blíže se zabývati, neboť své opovržení k takovýmto zjevům shrnuje v tato slova: Nesnáší se s důstojností rozumu a také nic nepomáhá široce toto vyvraceti; jest přiměřenější pro takovýto druh šílenství opovržlivé mlčení, jakož také takovéto události trvají v morálním světě jen krátkou dobu, aby učinily místo jiným pošetilostem.«

R. Tyršová:

Jak pracoval Miroslav Tyrš.

(Dokončení.)

Ku přednáškám na technice (1881 a 1882) a později na universitě se Tyrš připravoval nadmíru svědomitě. Šlo mu o skutečné poučení posluchačů. Dle toho též volil themata svých čtení. Proto také hned pro první přednášky na technice se jal připravovat bohatý materiál názorný, jímž své výklady provázel. Byly to, vedle četných fotografií a drobných obrázků detailů architektonických, velké, dle jeho udání pracované diagrammy. Fotografie a obrázky vyvěšoval na zvláště konstruovaném stojanu tak, aby si je posluchači po přednášce mohli pohodlně prohlédnout. Jejich instruktivnost byla zmnožena tím, že každý obrázek byl náležitými vysvětlivkami opatřen. Tyto drobné obrázky, jichž je do tisíců, jsme opatřovali tím způsobem, že jsme rozstříhali díla, v kterých potřebná vyobrazení se nalézala. Pausami jsme je pak kde třeba doplnili.

Tyršovi na tom záleželo, aby posluchači nabyli jasného názoru o všem, k čemu se jeho výklady vztahovaly. Sbírka drobných obrázků, které si opatřoval, je proto, — kde to bylo možno provést — logicky důsledným podrobným doprovodem jeho přednášek, najmě o architektuře jednajících. Když na př. v přednášce probíral konstrukci řeckého chrámu, sehnali jsme vyobrazení od základů stavby počínaje až k jejímu vrcholu. Základy, konstrukce stupňů, sestavování sloupů z tamburů, složeni trámoví a stropu, konstrukce střechy, nic není opomenuto, ke všemu je i více podrobných dokladů. Když se jednalo o vývoj slohu dorského, sehnali jsme půdorysy dorských chrámů, od nejstarších po nejmladší, profily hlavic, jich poměr k průměru a výšce stropu atd. atd. Je samozřejmo, že shledávání všech těch dokladů nám dalo mnoho práce a to tím více, an Tyrš na vlastní své pomůcky byl odkázán. Vystříhané obrázky jsem upravila a na kartonky nalepila, nápisy k nim shledala a když nebylo času tyto dát písařem napsat, opatřila jsem to sama málo umělým písmem.

Zvláště význačné partie výkladu provázel Tyrš vyvěšením velkých diagrammů. Tyto pracovali, dle jeho udání, někteří posluchači architektury, mezi nimi hlavně Antonín Turek. Zvláště velké z oněch diagrammů, — jako plán Olympie, pohled na řecký chrám s okolím a p. v., rozložili si tito kreslíři na příční galerii v tělocvičně na podlahu a zde, ponejvíce v neděli, na nich pracovali. Diagrammy těmi postupně předváděl posluchačům system jednotlivých slohů a jejich vývoj — architekturu starého Egypta, cihlové stavby assyrské, stavby řecké a římské, architekturu románskou a gotickou. K podrobným výkladům o stavitelství renaissančním Tyrš již nedospěl a tak také schází renaissance mezi diagrammy, ač fotografický materiál o ní, zejména z Italie přinesený, je bohatý. Při přednáškách na technice kladl Tyrš značný důraz na konstruktivní stránku staveb. Také při výkladech o sochařství neopomíjel nesporných technických vlastností; šel v tom směru tak daleko, že si opatřil z kterési dílny sochařské

všechny nástroje ke spracování kamene sloužící, které posluchačům ukázal, když o vývoji umění sochařského přednášel.

Dokud byl docentem na technice, uspořádal ve dvou síních jejích vždy ke konci semestru výstavku všeho obrazového materiálu, jehož během doby použil. Tyrš nazval výstavky tyto opakovacími a nechal si k nim natisknout zvláštní pozvánky, jimiž interessenty, mimo kruhy studentské, k nim zval.

Mimo ony drobné, systematicky srovnané obrázky a diagrammy opatřil si Tyrš během let mnoho fotografií různého formátu památek stavitelských, soch a maleb. Mám po ruce statistiku této sbírky, kterou jsme asi rok před smrtí Tyršovou spolu dělali. Vyčítám z ní, že diagrammů bylo 199, fotografií 3058 a rytin (ponejvíce drobných) 4193.[1])

Jako knihovna Tyršova, tak též jeho sbírka materiálu názorného vznikla postupně, dle toho, co pracoval a které partii ve vývoji umění věnoval zvláštní pozornost. Tak ovšem nutně sbírka Tyršova není zcela systematickým obrazem celého vývoje umění. Pokud fotografií se týče, je antické umění na př. zastoupeno 483 listy, ponejvíce většího formátu, renaissance 1171, středověká architektura, skulptura a malba pouze 182. Dílo Raffaelovo a Michelangelovo opatřil si Tyrš v pěkných fotografických reprodukcích skorem úplné. Barevných reprodukcí jsme tehda neznali.

Když Tyrš se stal mimořádným professorem na české universitě, byl ještě napořád na to odkázán si pořizovat vlastním nákladem názorný materiál pro své posluchače. Přesahovalo to již jeho finanční prostředky a byla v tom také křiklavá nespravedlnost vůči poměrům na německé universitě pražské. Proto obrátil se Tyrš v květnu r. 1884 k ministerstvu vyučování se žádostí, aby stolice jeho byla vybavena názorným materiálem a aby mu byla udělena roční dotace 600 zl. Upozorňuje pak v žádosti své na to, »že ministerstvu jest zajisté známo, jaké značné sumy to byly, jež pro německou universitu pouze k účeli zakoupení fotografií se poukázaly, mimo to pak zřízena tam, při stolici archaeologické, zvláštní cenná sbírka odlitků sádrových i pořízen zároveň, zejména při stolici dějin umění, nákladný nábytek pro uschování a demonstrování diagrammů a reprodukcí fotografických. A k tisícům, jež takto na prvotní opatření nezbytného materiálu názorného se vynaložily, povolena, mimo to, roční dotace 600 zl. pro stolici archaeologickou a tolikéž pro stolici dějin umění výtvarných.« Vyřízení své žádosti Tyrš již se nedočkal. —

---

[1]) Sbírka Tyršova byla v květnu r. 1885 vystavena péčí zvláštního kroužku výstavního, nákladem Pražského Sokola, v tělocvičně. Z posluchačů Tyršových byl hlavním pořadatelem výstavy arch. Antonín Turek (zemřel loňského roku jako stav rada města Vinohradů). Většinu map, v kterých fotografie a rytinky byly složeny, jsem sama urovnala a očíslovala, načež ochotní pořadatelé většinou z kruhů sokolských je rozložili ve zvláštní lešeníčka. Diagrammy rozvěšeny po pilířích a stěnách. Výstava tato upozornila též kruhy universitní na sbírku Tyršovu, zajímal se o ni zejména prof. Hostinský a učinil ke mně dotaz po její koupi k účelům university. Odmítla jsem tehdy a sbírka zůstane pohromadě v rukou Sokola, jako památka na působení Tyršovo.

Své přednášky na technice a později na universitě připravoval Tyrš pečlivě a podrobně. Kdyby je někdo z posluchačů byl stenografoval, mohly jít do tisku bez valných oprav, neboť Tyrš dbal při nich též formální vytříbenosti. Když předmět ho nesl, mluvil tak živě a plasticky, že posluchači nejednou se domnívali, že líčí věc z vlastního názoru, i když tomu tak nebylo; když na př. o chrámu Karnakském, o pyramidách mluvil, nechtěli mu posluchači věřiti, že v Egyptě nebyl. Tato vytříbenost a živá případnost výrazu mu plynula samoděk. Měl před sebou jen hesla, neb zlomky vět, což bylo jeho myšlenkovému postupu vodítkem. Z konceptů Tyršových jsem tyto »syllaby« jeho přednášek opisovala do sešitů menšího formátu. Tyrš si pak v těchto čistopisech podškrtával význačná místa a slova různobarevně, dle jejich významu. Na příklad takového vyznačení přednášky hesly opisuji úvod ke čtení o starém umění egyptském:

Jak výklad? Úvahy všeobecné. — Je velmi obtížný. Představy dětinné uprostřed kultury vyvinuté. Vidíme znovu, jak těžko v pradoby podobné vnikat, jak nemožno logickým měřítkem našich dob je měřit. — Hlouběji o historii kulturní. — Nenáleží nám rozhodovat, zda historie individua od stavu embryonálního počíná = abbreviatura historie druhu. — Tolik však je jisto, že v historii kulturní zákon trojného parallelismu (obsahem svým částečně obdobný) čím dále tím více ze stadia hypothese v stadium theorie vstupuje. — Zákon ten nám dí: V každém sociálním vývoji nad sebou co ethnograficky vedle sebe a historicky po sobě. — Kresby dětské = kresby divochů = primitivní kresby národů civilisovaných, nářadí praehistorické jen nářadím divochů pochopeno a viděli jsme, kterak nářadí kamenné za všech dob v Egyptě se užívalo.

Představy o smrti a duši vůbec. Představa o duši všeobecně též u divochů. V tomto pochodu psychologickém: 1. Ten, kdo zemřel, do poslední chvíle mluvil, se hýbal (smrt na bojišti) dýchal, nyní bez pohnutí, řeči, dechu. 2. Něco musilo uniknout, co životem ho dařilo, ušlo to posledním dechem agonie, na loži neb na bojišti. 3. Dech z prsou vyražený. Tedy bytost dechovitá *πνευμα* — animus, dech, duch. 4. Tato bytost dechovitá uprchá a těká (ve vzduchu), 5. avšak vracuje se k tělu — souvisí a závisí — (strašení na hřbitovech). 6. Objevuje se (sny). 7. Ona objevuje se ovšem v podobě těla, jen že je vzdušnější, jest to jakýsi alter ego, druhý exemplář. 8. Co takový má podobné náklonnosti, náruživosti, potřeby, jež ukájení svého vymáhají. 9. Avšak i tělo zachovalo svou podobu i nám je nesnadno v prvních dnech si mysliti, že někdo býti přestal, říkáme, že očekáváme, jako by někdo v tu chvíli zas do pokoje vstoupil. S pláčem jen pouštíme mrtvolu z domova, s pocitem úcty vstupujeme podnes k tělu, k tělu mrtvému, něco tajuplného se stalo, mrtvola tajuplností svou vzbuzuje v nás pocity úcty a bázně, na nichž právě tanutí náboženská spočívají. — Tak kultus mrtvých. 10. Chceme mrtvoly uchovat. — Též v Polynesii je suší. 11. Strojíme jim obydlí = domy, ve které ovšem též duše se uchylují. — Malá Asie. 12. Na ostrovech Fidži nazvaných zabijí se otroci, aby dvojatky jejich dvojatkám posloužily. (Marco Polo: Tataři, když velmož umře, zabijí každého

jenž pohřeb potká. Germáni, Řekové, gladiatoři). 14. Avšak nejen člověk oživený. Na Borneo, když rýže hnije, že duše ji opouští. Fuegie. Missionář Philippos na vedro si stěžoval. Domorodec úzkostlivě: Neříkej slunci, že horké jest, sic ihned se uschová a vítr studený pak zavěje. — Dumont d'Urville. New süd Wales: Skály uráží pískání. (Fetiš). 15. Všechno má duši svou. Animism. Vše plno duchů, kteří své potřeby lidským podobné mají, se zjevují a k zjevení se donuceni býti mohou. Toto donucení pomocí odříkání jistých formulí. Magie. — Animism, fetišism, magie spolu souvisejí. —

V Egyptě pak ovšem již za říše staré také představy náboženské velmi vyvinuté, avšak když si připamatujeme, že v Řecku kultus neforemných symbolů dlouho trval, že podnes rolník bretonský, vrstevník Renanův, Helmholtzův, Darwinův, až dosud s úctou náboženskou k menhirům svým se blíží, nedivme se, že v konservativním Egyptě novým staré se nezatlačilo, nýbrž že ono dlouho jemu po boku nadále trvalo.« —

Tyrš habilitoval se pro dějiny umění v nejširším rozsahu, tedy pro dějiny umění starověkého, pro středověké i renaissanční umění. Je samozřejmo, že nemohl ovládnout stejně všechny fáse ve vývoji umění, počínaje starou říší egyptskou po sedmnácté století. Při výběru svých čtení na universitě měl jednak na zřeteli všeobecně vzdělavací působení svých výkladů, jednak bezděčně vybíral ty partie, které se mu nejvíce zamlouvaly. Vábily ho zvláště ty momenty ve vývoji umění, v kterých ústrojné řadění článku ke článku bylo lze sledovat,[1]) pak partie, v nichž sporné otázky se naskytovaly, jichž řešení ho lákalo, a konečně vzácné vrcholné zjevy skupinové, — jako antická skulptura — neb jedinecké — jako Michelangelo.

Od našeho jarního pobytu ve Florencii roku 1876 byl Michelangelo předmětem studia, ke kterému v každé volné chvíli se vracel. Toulaje se Florencií bez určitého plánu — vyhýbalť se, po přestálé chorobě nervové, ještě studiu v galeriích s poznámkovou knihou v ruce — vnímal zvláštní ovzduší města, které polohou a sytostí historických vzpomínek mu Prahu připomínalo. Se svazečkem Machiavelových dějin Florencie v kapse vycházel si do okolí Florencie, nahoru na Viale dei Colli ke kostelu San Miniato, odkud Michelangelo řídil opevnění Florencie, do Fiesole a na vršky, odkud se otevírala vyhlídka do hornatého kraje, kde také rodiště Michelangelovo leželo. Denně skorem vedla nás cesta kolem Palazzo vecchio, se sochou Davida v průčelí, v dómu se hroužil po dlouhé chvíle v pohled na výmluvnou Pietu, s mrtvým Kristem v Seině a vždy znova se vracel do kaple San Lorenzo, aby podrobně vnikl ve výmluvnou krásu soch, pomníků Mediceů, zejména oné postavy Noci, kterou Michelangelo s krví zkormouceného srdce vlasteneckého tvořil.

Neprovázela jsem ho vždy na těchto potulkách, chtěla jsem, v horlivosti mladistvé touhy po poučení, podrobně prostudovat galerii Ufizií a paláce Pitti. Když jsme se sešli v našem bytě ve Via Nazionale,

---

[1]) První čtení jeho na universitě bylo: O dějinách starého umění orientálního se zvláštním ohledem ke stykům jeho s uměním řeckým.

neb v poledne v Tratorii delle Antique carozze, měl mi Tyrš vždy co vypravovat o Florencii z doby mládí a mužného věku Michelangelova, neb o nových poznatcích, jež mu vzešly o povaze umění Michelangelova. Své studie o Michelangelovi zpracoval částečně ve svých čteních na universitě, dříve ještě ve dvou přednáškách, které měl ve výtvarném odboru Um. Besedy. V těchto přednáškách — bylo to brzy po oslavách výročí narození Michelangelova — podrobně probral zejména též malby na stropě kaple Sixtinské. Vyložil u té příležitosti všechny své fotografie díla Michelangelova. K fotografiím Sibyll a proroků přiložil podrobné výklady o významu postav, citáty doložené. Jsou na tuhém papíře napsány, opisovali je tehdy členové Výtvarného odboru — rozeznávám na některých rukopis Schnirchův. Nástin přednášky v heslech jsem zachovala. Je tak podrobný a je v něm tolik původní práce a tolik individuelního nazírání na tvorbu Michelangelovu, že se snad někdy pokusím o stylistickou úpravu, která by otištění přednášky umožnila.

Řekla jsem, že Tyrš při svých přednáškách pečlivě dbal urovnané formy a těsně přiléhavého výrazu. Podobně tomu bylo při písemném vyjadřování. Logické jasnosti a ucelenosti docíloval způsobem práce. Nastřádal z vlastního pozorování a z výpisků dat stavební materiál, jehož soustavné srovnání usnadněno tím, že všechen ten materiál byl na cedulkách rozepsán. Psával na velkých arších, vejpůl přeložených, již bez valných oprav, rychle, drobným, hrotitým písmem. Na stylistický výkon pohlížel jako na dílo umělecké v tom smyslu, že si na komposici pojednání žádal splnění řady podmínek, podobně jako na soše neb obrazu. Zachovala jsem si tabulku, kterou sestavil, když mi při prvních pokusech samostatné práce chtěl jaksi k ní podati návod. Dle ní žádá si na slohu: Přehlednost, správnost a přesnost, rozmanitost, úplnost, rovnováhu, úměrnost, rytmus, eurytmii, příbuznost a shodu, sprostředkovanost, vyrovnanost, jasnost, vytknutí hlavního obsahu, zřetelnost, případnost, soustředěnost, nenucenost, živost, charakterističnost, eleganci. Každá z těchto »vlastností« je na tabulce rozvedena do podrobností a na konec připojeno: »Žádnou z vlastností těch nepřehánět.«

Z tohoto »návodu« je zřejmo, jaké podmínky Tyrš si při stylisaci kladl, ač — rozumí se — bezděčně mu z pera plynuly. Některé zvláštnůstky Tyršova slohu prozrazují zřejmě, že co psal, v duchu slyšel, vyjadřování slovem mluveným bylo mu tak běžné a bylo v něm tolik řečnického nadání v nejlepším smyslu slova, že mnoho z vlastností mluveného přednesu do jeho slohu vniklo. Ostatně mnohé z jeho statí jsou otisky přednášek. Ani některé z jeho referátů o soudobých dílech uměleckých — jako na př. referát o soutěži na sochařskou výzdobu mostu Palackého, o malířské výzdobě Národního divadla — toho nezaprou, že vznikly pod dojmem schůzí porot, v nichž Tyrš energicky a výmluvně lámal kopí za tehdejší naše mladé české umění.

V některých ze statí Tyršových neschází též polemický hrot. Jsou to zejména jeho referáty o pracích cizích umělců v Praze vystavených, které provázela hotová reklama, jíž se dali též klamati

naši lidé. Míním jednak Gabriela Maxe, hlavně však Makarta, kteréhož nesoudné obecenstvo pražské považovalo za velkého mistra, tak jak reklama vídeňské žurnalistiky to hlásala. Aby přivedl na pravou míru dithyramby, které si všeliké ty Abundancie, Smysly atd. s sebou vozily, věnovával jim Tyrš obšírné rozbory, které by nám dnes se zdály zbytečnými, kdyby právě nebylo příčin, které ho k nim přiměly.

Když Tyrš zahájil svoji referentskou činnost, bylo u nás třeba u obecenstva teprv buditi smysl pro domácí umění, zároveň však bylo třeba učit rozeznávat skutečné cenné práce od prostředních a slabých, které benevolentní kritika novinářská stavívala do jedné řady s oněmi.

Své zpravodajství o českém umění zahájil Tyrš statěmi o Josefu Mánesovi. Bylo to dva roky před naším sňatkem, co jsem po letech zas po prvé viděla Josefa Mánesa. Znala jsem ho z dětských let, kdy jsem se svým otce ho navštívila v jeho atelieru v Krakovské ulici, a kdy u nás v bytě, v Mariánské ulici proti Zeyerově ohradě, opravoval prapor Sokola pražského, který při výletu vzal škodu. Šli jsme tehdy s mojí matkou a s Tyršem Karlovým náměstím, když Tyrš nás upozornil na smutnou mátohu muže s nejistým pohledem a krokem sady se plížícího. Od těch dob jsme často mluvívali o nebohém mistru, jehož také má matka znala již z dob, kdy elegantní a sličný, se zrakem pronikavým ale měkce dobrým, trochu podivínský, ale při tom společensky korrektní a mile dvorný, ji portretoval. Tyrš zas nám vypravoval o svých stycích s mistrem někdy u professora Purkyněho, někdy v kavárně Lorenzově. V Um. Besedě se Tyrš s Mánesem nestýkal, neboť když Tyrš tam chodil, stranil se již Mánes spolku, v kterém mu lidé podřízených kvalit způsobili mnoho trpkostí.

Tyrše ovšem zajímal Mánes umělec ještě více než osobní osudy mistrovy. Tou dobou sdílel se s ním o obdiv vůči dílu Mánesovu zejména František Ženíšek, tehdy člen cvičitelského sboru Sokola. Pamatuji se živě na malou výstavu v těsných místnostech Umělecké Besedy, která zavdala Tyršovi první podnět k tomu, aby se o Mánesovi rozepsal. Bylo to r. 1873. Téhož roku pozval ho kteréhosi dne k sobě Dr. Skrejšovský, vydavatel Světozora, aby mu ukázal sbírku krojových studií, kteréž od sestry Mánesovy Amalie zakoupil (studie tyto jsou nyní majetkem obce pražské). Vzpomínám toho, jak rozechvěn Tyrš tehdy se vrátil domů — vždy znova a znova mi vyprávěl o krásách těch prací, jež ještě neznal.

Další studie o Josefu Mánesovi přerušila choroba Tyršova, jeho pobyt v cizině a pak přípravy k habilitaci na technice. Nicméně Tyrš nepřestal se zabývat Mánesem a u příležitosti výstavy Mánesovy v salonu Lehmannově, v prosinci r. 1880, obšírným referátem znovu k tomu přispěl, aby vzešlo světlo o významu umění Mánesova i širším kruhům našeho obecenstva. V referátu onom dotýká se Tyrš obtíží zpracování životopisu Mánesova — »materiál k němu v Čechách, na Moravě, v Mnichově a jinde roztroušený jak obsah sybillinských knih se napořád jen tenčí; jestiť to úkol též v ohledu estetickém a psychologickém rovněž vábivý, jak nesnadný.«

Tyrš materiál ten sbíral a shromažďoval, kdykoli se mu k tomu naskytla příležitost. Zanechal množství poznámek, které byly vý-

sledkem dohovorů s malířem Javůrkem, Havránkem, s Amalií Mánesovou, se starým jakýmsi kamarádem Mánesovým, s kterým u Lehmanna se sešel a j. v. Patrný vliv na Tyršovo první nazírání na Mánesa měl František Ženíšek, později zas Tyrš Ženíškovi a jiným z družiny tehdejších mladých otevřel oči na mnohé stránky díla Mánesova. Již v referátu o výstavě v Um. Besedě, roku 1879, Tyrš se dovolává vlivu, který umění Mánesovo může míti na vývoj našeho soudobého umění. — »Seberme věci Mánesovy, učiňme je umělcům přístupny, rozšiřme je« — vždyť doba naše nám tolikero prostředků rozmnožovacích poskytuje a dodává: »Tak nám velí rozvaha, tak čest, tak památka na umělce, jemuž — budiž to zřejmě vysloveno — v umění českém první místo sluší a náleží. Dali jsme mu téměř zahynouti, když žil, nedejme aspoň zahynouti skvělému dědictví onomu, které nám nevděčníkům zůstavil.« Když pak po sedmi letech se naskytla možnost aspoň částečně v skutek uvésti onen zámysl, postavil se Tyrš v čelo akce, které čelila k zakoupení části významných studií a kartonů Mánesových z majetku Lehmannova pro pražské Městské Museum. Memorandem, která tehdy sepsal, nese podpisy předních českých umělců a mělo dík přičinění dra Tomáše Černého tehdy dobrý výsledek. Tyršovy studie o Josefu Mánesu ostaly sice kusými, ale byl první, který pevnými obrysy vytknul význam jeho umění též jako bezděčného zakladatele »školy« směru národně českého.

Z jinakých prací Tyršových, cele na pramenech založených, patří první místo monografii o Jaroslavu Čermákovi. Tyrš, ač práce tehdy dost kvapila — redaktor Vlček chtěl, aby Osvěta přinesla článek o Čermákovi co nejdříve po smrti mistrově, — pídil se po každém, kdo Čermáka osobně znal a o něm by mu něco podstatného dovedl pověděti. Vyhledal starého přítele rodiny MUDra Jiruše, od Karla Javůrka hleděl zvědět, co pamatoval o druhu z mládí, od malíře Schwarze vyzvěděl detaily o t. pobytu v Římě. Dopsal bratru mistrovu Karlovi, arch. Škorpilovi, jenž se s mistrem poslední dobou v Paříži scházel, biskupu Strossmayerovi a hlavně ovšem čerpal ze sdělení nejlepšího přítele Čermákova, Soběslava Pinkase. Ostatně Tyrš uvedl všechny, kdož mu při práci byli nápomocni, v úvodu monografie s přiměřeným díkem — pozoruji, že tento pěkný zvyk, který jinde — zejména u autorů francouzských jaksi samo sebou se rozumí — někteří naši mladší spisovatelé rádi opomíjejí.

Uchovala jsem veškerý materiál takto sebraný a na cedulkách rozepsaný i s dopisy z ciziny. Jsou tu též dotazníky charakteristické pro Tyršovu metodu, s nimiž k »intervivování« jednotlivých osobností přistoupil. Dobře pamatuji, že Soběslav Pinkas se svým živým temperamentem uměleckým neměl chuti se přizpůsobit této logicky tuhé metodě dotazníkové, která se mu zdála pedantickou a že pro ni s Tyršem docela po přátelsku se pohádal. Při tom arciť byl nejspolehlivějším a nejochotnějším pomocníkem při Tyršově práci. Nosil k nám svazky dopisů, které Čermák mu psal od těch dob, co Pinkas s rodinou z Paříže se odstěhoval do Prahy. Do těchto devíti — desíti let spadala řada událostí, jimiž Čermák byl hluboce rozrušen — válka německo-francouzská, pak boje na Balkáně a mezi to ozvěna našich

domácích záležitostí politických — zmařené vyrovnání, náš poměr ku světové výstavě vídeňské a j. v. Poslednější leta naplňovaly dopisy Čermákovy intimní záležitosti jeho života — roztržka s paní Gallaitovou. Psal o tom upřímně a otevřeně příteli Pinkasovi a ten zas, aby šetřil žijící ještě osobnosti, zejména dámu mu osobně známou, nám předčítal místa z těchto dopisů, zamlčuje, co se mu zdálo nediskretním prozradit. Dopisy jsou psány francouzsky, překládala jsem předčítaná zajímavá místa hned do češtiny a na cedulky jsem je rozepisovala.

Když Čermák zemřel, nevěděli jsme o něm v Čechách takřka nic podrobného. Riegrův Naučný slovník zmiňuje se o něm tak stručně, že to ani tři čtvrtě sloupce nezabralo, ač tehda, kdy svazek slovníku vyšel — r. 1862 — Čermák již stál na vrcholu své činnosti. Je ostatně charakteristické, že když o výzdobu Nár. Divadla se jednalo, Čermák nebyl mezi umělci, kteří k soutěži byli vyzváni. S jemnou ironií dotknul se této okolnosti Strossmayer ve své odpovědi Tyršovi: ...»předćasně zemřelý geniální mistr zasluhuje zajisté v míře nejsvrchovanější onoho všeobecného účastenství, uznání a oné pocty, kteréž jemu — byť i namnoze teprv po smrti jeho — se dostává.«

To však jen mimochodem. O svědomitosti, s kterou Tyrš snášel data o produkci Čermákově, svědčí, že pozdější leta, kdy také dar paní Gallaitové městu Praze přinesl nové detailly do našeho poznání zesnulého mistra, jen v méně podstatných podrobnostech se okazuje nutnost opravit data Tyršem uvedená.[1])

Monografie v Osvětě otištěná a slavnostní řeč v Umělecké Be sedě 11. května 1878 přednesená (otištěna v Lumíru) nebyla ostatně první práce Tyršova o Čermákovi, napsalť r. 1877 pro Pčelu, v Petrohradě vydávaný illustrovaný list, obšírný text o Raněném Černohorci. Tyrš nemínil obmezit svoje studie pouze na stati v Osvětě. Píšeť o tom dru Jirušovi v dopise, jehož koncept se náhodou zachoval: »Co nyní do Osvěty píšu — oněch 5—6 archů — je toliko první pokus biografie a ocenění estetického; hodlám vydati později dílo samostatné, co možná zdařilými rytinami ozdobené, v úpravě skvostnější, avšak s tomu právě třeba materiálu ještě bohatšího nežli mi dosud je na knadě. Račte mi, co nejbližší přítel rodiny, o tom svůj náhled vyslovit, až budu mít tu čest Vašnost navštívit. Bylo by zajisté as možno, aby kniha časem též aspoň francouzsky v překladu vyšla. Postaral bych se sám o to, jeť mi památka Čermákova nad jiné drahá. Nynější pokus činím také proto, abych ho posudku všech podrobil, kdož ho blíže znali a z poznámek jejich pro hlavní práci těžil, pokud podstatnými býti se objeví —« Poslední věta tu uvedená je zvláště charakteristická pro Tyrše, jenž si nikdy nechtěl autoritářsky počínat a svoje vlastní pojímání určité individuality umělecké nepovažoval nijak za neomylné. Byl si toho vědom, že ten, kdo zdálí pohlíží na určitou osobnost, sice snadno může postřehnouti hlavní rysy její, ale jakmile jde o podrobnosti a o analysm vnitřních pochodů, nejednou

[1]) Je to i zřejmo z tisku statě o Čermákovi v sebraných Úvahách a pojednáních o umění výtvarném. Díl prvý, které vydal Sokol Pražský.

se octne v nebezpečí, že vnese do svého dresu příliš mnoho z vlastních domyslů a nemaje po ruce korrektury současníků, postavu skreslí.

S tohoto vydání životopisu Čermákova sešlo, jednak pro jinaké zaměstnání Tyršovo, jednak pro netečnost tehdejších poměrů našeho nakladatelského podnikání. —

V posledních letech života Tyršova přesunulo se těžisko zájmu jeho skoro výhradně na historii umění staršího, vyjímaje ovšem jeho činnost referentskou v »Národních Listech«. Udělav r. 1884 s nakladatelstvím Ottovým smlouvu na vydání dějin umění výtvarných, byl myslí již všecek při začátcích svého díla, pro které měl tolik předpracováno ve svých přednáškách. K samotnému spracování počátečných partií díla již nedošlo — jen několik obrázků bylo již přichystáno. Plán k prvnímu dílu měl však již hotov. Z říše Faraonů a od starých kultur asijských měl čtenář být veden oněmi složitými cestami vzájemných styků a vlivů, stavějících most od starého Orientu ke kultuře řecké.

Ku přípravám k dílu měla též sloužiti cesta, kterou jsme podnikli v dubnu r. 1884 do Berlína ku poznání nových a nově instalovaných tamních sbírek. Resultáty této cesty nebylo Tyršovi již přáno zpracovati . . .

Tyršovy cesty a způsob, jak z nich těžil, dojmy, které si z cest odnášel, a jaký vliv měly na směr jeho práce, budou zvláštní kapitolou mých vzpomínek.

Tereza Svatová:

Ze vzpomínek na Jaroslava Vrchlického.

Domníval jsem se, že ve svých přátelských vzpomínkách na našeho slavného básníka, uveřejňovaných od roku jeho smrti v různých časopisech, vyčerpala jsem již vše, co nebylo důvěrné a co dle mého soudu se pro veřejnost hodilo. Avšak není tomu tak. Znovu-vždy nějaká podrobnost, dojem nebo pozapomenutý postřeh v mysli se vybaví, a jako jiskra v popelu zablýskne se a zazáří.

Tak rozhovořili jsme se nedávno v rodině o tom, jak velký náš mistr nevěnoval ve svých prácech skoro žádné pozornosti zevnějšku ženy moderní.

Na rozdíl od našich jiných předních básníků Machara, Sovy a j., kteří ve svých básních leckterou řádku věnovali tomu, čím žena dneška se odívá, čím se přikrášluje, zdobí, čím vábí nebo klame — Vrchlický ignoruje bezmála všechno.

Tuto důležitou a výraznou složku ženské bytosti, to, v čem tkví těžiště jejího vkusu neb nevkusu, její marnivosti, líbivosti, nedbalosti anebo rafinovanosti — přehlíží a o ni nedbá.

Jest to tím nápadnější, že právě on, který ženu v tisícerých obrazech vylíčil, vyšperkoval, povznesl a zkrášlil, který rád a při všem nějakou tu »ženičku« měl, »aby to bylo veselejší«, jak říkával,

právě na zevnějšek moderní ženy bezmála zapomíná. Linii jejího zjevu nezachycuje. Mluví jen o úbělové šíji, liliových rukou, vlnitém pasu, rozvitých ňadrech, o rámci zlatých vlasů, o husté čupřině temných kadeří — tak že i dáma doby nynější jeví se nám v jeho horování a jeho adoracích v jakési primitivní jednoduchosti nebo antické nahotě.

A přece kde se jedná o ženu věků starších i starých, zastavuje se často a rád u všelikých těch podrobností, kterými se dcery Eviny v časech minulých rády odívaly nebo zdobily. S vytříbeným vkusem umělce výtvarníka zrasuje slovy záhyby měkkých říz, rafinovaně přesunuje cíp nádherné tuniky, labužnicky pozoruje řemínky sandálů na drobné nožce, pohrává se řetízky zlatých náramků, obdivuje čelenku i proužky vtisknuté do složitého účesu . . . Zná stříbrné hřebeny a jehlice, skvostné spony svírající cípy antického přehozu na měkkém rameni; ví o kovovém zrcadle, o fiole s náplní drahého ličidla, o amfoře s kouzelnou mastí. Dále pak od antiky k středověku a renaissanci rozplameňuje se nejednou v líčení toho, co ženy tehdější oblékaly a co je obklopovalo.

Těžká, strohá nádhera rytířských paní, jejich tuhé, zlatem protkávané obleky, jejich látky, brokáty, aksamíty, hranostajové lemy, pásy drahokamy obkládané, pernaté birety, šlojíře, visuté kabelky, spinadla a amulety, někde přímo nás dusí sugescí slova, tak jako nás okouzluje půvabné líčení krásy a malebnosti oděvů žen, dcer a milenek umělců, knížat a papežů doby renaissanční.

A což časy baroku, rokoka a empiru! Co tu kudrlinek a jemných narážek, co laškovných napovědění a přímé oděvní znalosti. Krajkové pavučiny, jaboty, fichu, bělostné kaskády hedvábných vlásenek, načechrané sukénky, plíživé vlečky, šatečky přiléhavé s pentlí vysoko pod prsy podvázanou, šerpy a vějíře, střevíčky — u věrném vylíčení vyvolávají představu tak živou, že čtenář rozkošných obrázků dobových slyší v duchu často nejen drobounký klapot těchto červených podpatkových střevíčků, ale i jemný šelest hedvábného malounkého vějíře . . .

Dle toho všeho se nám pak ovšem zdá, že náš slavný básník nevšímal si mnoho plynulého obrazu módní dámy a že ho daleko více nadchla skulpturální krása oděvu antické sochy, tajemné kouzlo uměleckého, starého portrétu, scéna skvostného gobelinu a zajisté i malba slova starého básníka — nežli sebe více složité nebo jednoduché umění, kterým okouzluje žena dnešní. Pro toto kouzlo neměl náš Vrchlický spravedlivého měřítka i ve skutečném životě. Ba někdy se zdálo, že ženy krásně a vybraně oblečené ho dráždily. S jistým rozhořčením mluvíval o »zbytečném luxu«, o »ženské parádě«, o »načesání« a »nabílení«, ironisoval rád modní jednotlivosti a trefně překřtíval pojmenování jednotlivých částí ženského úboru. Pamatuji se, jak jedenkráte podotkl, »že od těch ženských letos něco lítá«.

Nosil se tenkráte na šatech známý záhyb »à la Watteau« se stuhou a mladinké dámy nosily na levém rameni vlající vázanky. Tu ovšem při chůzi leckdy něco okolo »poletovalo«.

O ženský vkus a nevkus nejednou jsme se s mistrem přely a snažily jsme se vysvětliti, že nemusí býti všechno drahé, co jest hezké a nemusí býti hezké, co stojí často spoustu peněz. Tak jako nemusí býti koketou žena, která se vkusně a třeba i nádherně obléká, a nemusí býti skromnou ta, jež zevnějšek svůj zanedbává a všechen půvab ignoruje.

Ale milý náš mistr poslouchal, poslouchal, usmíval se, neodporoval pokaždé, někdy jen šelmovsky modrýma očima zamžoural — a při první příležitosti byl klobouk zase kokrhel, někdy dokonce i řešeto!

Často se také udivoval nad cenou některé částky ženského oděvu, i když věc ve skutečnosti nebyla drahá.

Bylo to tím divnější, že jinak málo co se mu zdálo býti drahým a zcela klidně jmenovával i značné sumy za to neb ono ročně vydané.

Na penězích naprosto nelpěl a rád by byl plnýma rukama rozdával. Trefně řekl jedenkráte jeden z jeho přátel, že Vrchlický by měl míti nějaký nedoberný poklad a každý okolo něho že by měl pak dobře.

K penězům vůbec měl však jakousi nechuť, kterou přenášel i na osobnosti bohaté. S nevysvětlitelným pohrdáním mluvíval někdy o lidech bohatých a co bylo ještě divnější, i malý, třeba dosti těžko uspořený kapitálek postačil mu býti terčem vtipu.

Této divné trpkosti byla snad příčina v tom, že právě jemu scházel nějaký ten »nedoberný poklad«, ze kterého by ovšem on sám nejméně byl spotřeboval.

Říká se o Vrchlickém, že nikdy nikomu ničeho neodepřel. O dvou »odmítnutích« slyšela jsem ho však přece vesele vypravovat. Jednoho léta, kdy byl ještě mlád a kdy rodina jeho meškala na letním bytě v Chuchli, a on sám meškával v Praze, potkával každého dne a třeba i několikráte v okolí svého bytu mladou, sličnou dámu, která při potkání s nápadnou upjatostí dívala se mu do očí. Ať šel v kterou koliv chvíli domů anebo z domu, dáma zjevila se nedaleko. Nějakou chvíli to mistra bavilo, pak mu to začlo býti nepohodlné. Myslil si všelicos a nevěděl, jak se neznámé ctitelky zbaviti. Jedenkráte nevyšel po celý den z domu. V pozdním odpoledni pojednou ozval se v předsíni zvonek a za chvilku stál Vrchlický tváří v tvář své krásné neznámé. S chladnou poklonou se tázal, čeho si slečna přeje?

Tato upnula na okamžik tázavě zrak do jeho očí a když viděla, že se v obličeji básníkově ani žilka nepohnula, všecka uzardělá prosila za zapůjčení jednoho krejcaru! Zapomněla doma peněženku a ráda by šla přes most, aby nemusila dělat okliku.

»Ó prosím, prosím,« klaněl se Vrchlický a galantně položil krejcar na nastavenou dlaň v jemné rukavičce.

Darováním žádaného krejcaru odmítl energicky tichou nabídku.

Jindy přednášel mistr ve venkovském městečku. Po přednášce byl zábavný večírek. Vrchlický seděl na čestném místě mezi honorací města a bavil se srdečně. Pojednou z tlumu mladých slečen oddělila se jedna a kurážně kráčela sálem k vzácnému hosti. Po-

klonila se a s několika slovy prosby za podpis předložila básníkovi plyšový památník. Ten mlčky vzal knížečku do ruky, listoval chvíli, přečetl tu a tam nějaký řádek neb slovo, až konečně, za trapného ticha a jistých rozpaků přísedících vrátil slečince památník s úsměvem a žertovnými slovy časové písničky, »že to nemůže být — že se to musí nechat na léto«. Kurážná slečna s hezkou orientální tvářičkou zklamaně odcházela a Vrchlickému jí bylo skoro líto, jak pravil: »Nemohl jsem to však udělat!«

Jindy s humorem vypravoval o mladých studentících, jak přišli kdysi k němu s prosbou za sepsání proslovu k jakési domácí slavnosti, jak jeden přes druhého mu dávali naivně pokyny a napovídali do péra. Proslov, toť se ví, obdrželi a mistr dostal pak od nich dar z vděčnosti — sklenici s víčkem.

Že Vrchlický častěji nám vypravoval o strašidlech a různých záhadách, pověděla jsem již na jiném místě. Také v době, kdy i u nás děly se pokusy hypnotické v zájmu vědy i pro vzrušení jednotlivců, zapadal mistr rád do hovorů tohoto druhu; někdy vážně, někdy s humorem. Měl i zde svoji zkušenost, svoji historii.

V Praze vystupoval hypnotisér, známý profesionál, a tu i mladí manželé Vrchličtí zúčastnili se jedné takové seance v důvěrném kroužku.

Také Vrchlický byl chvíli v úloze media.

Úloha byla dosti jednoduchá.

Hypnotisér a čtenář myšlenek měl vyjíti z pokoje do jídelny, tam měl vybrati na stojanu určité cukrátko, donésti je zpět do společnosti a vložiti pak do rukou choti básníkovy.

Úloha provedena takořka mžikem, pravý bonbon šťastně vyhledán, jenže místo v rukou octlo se cukrátko ve smějících se rtech paní Vrchlické, kam je čtenář myšlének rychlostí blesku vložil.

»Chyba, chyba!« smálo se všechno vůkol. Vrchlický však zcela vážně vysvětlil, že v posledním okamžiku, vida svoji choť tak rozesmátou, změnil úlohu a že se chyba tedy nestala!

Smáli jsme se také a všichni stejně, že úloha byla vlastně velice jednoduchá.

Mistr zakroužil šelmovsky očima a že zná ještě záhadnější věci. V kterési seanci že se magnetismem dvanácti osob roztočil velký stůl. Opravdu těžký, dubový, trnožový stůl se zdvihl! A s úsměvem rovněž »záhadným« ukazoval, do jaké značné výše.

Někdy mistr sedě skrčen hluboce se zamyslil, nemluvil chvíli a pojednou vyjel z myšlenek:

»Je to zvláštní — někdy se člověk stýká s lidmi třeba léta a i důvěrně. Přijde chvíle rozejítí a zapomene se, lehce se zapomene — a s jiným setkáte se na chvíli a již si nedovedete představit bez něho svět . . .«

Nebo: »Víte, který pláč je nejtěžší, nejhořčí?

Když člověk pláče sám nad sebou. Já ten pláč již znám.«

Viděli jsme Vrchlického plakat a byl to pohled nad pomysl bolestný. Jen pláč bezmocného děcka, nebo pláč utiskovaného stáří tak hluboce dojímá.

Bylať ve zjevu našeho poety jistá nevylíčitelná tklivost, i když byl krajně vesel. Viděli jsme Vrchlického přednášet krajně rozpustilou baladu a nepůsobilo to vesele. Křečovitá bujnost veselí nepřiléhala dosti k jeho osobnosti. Zato klidné šelmovství velice mu slušelo. Byl přímo roztomilým, když v nejužším kroužku, za chvilkového ticha přejel palcem přes desku stolu jako přes struny hudebního nástroje — a že zazpívá!

»Dzin, dzin, dzin — přišel k nám Bernardyn — —«

Někdy zůstalo ovšem jen při první řádce slíbené písně, to když přítomné dámy si umínily, že neodejdou.

Odešly-li však, tu brzy řehot mužského smíchu rozlehl se tichým domem.

Všeličehos jsme se v posledních letech o Jaroslavu Vrchlickém dočetli. Tak také to, že častěji navštěvoval známého českého kavalíra hraběte Lützowa na jeho letním sídle v Žampachu. To jest omyl. Vrchlický sice při každé návštěvě našeho kraje do »ospalé tišiny« žampašské si zajel a třeba i několikráte.

Rád se podíval na rozesutou zříceninu Pancéřovu a na prastarý, dobře zachovalý pranýř, stojící při cestě k hradu, ale hostem žampašského pána nebýval nikdy. Živě se však o osobnost jeho zajímal, jak o jeho spory a pře s obcí a chalupníky vesnice Žampachu, tak i o jeho záslužnou literární činnost. Zato se zvláštním zájmem hovořível o jiném šlechtici, hraběti Boos-Waldekovi, příteli svém, ke kterému také zajížděl.

Nedávno četla jsem též rozmarně psanou vzpomínku pana V. Fridy, ve které líčí, jak při jedné návštěvě Vrchlického u básníka Sládka nechtěly služebné hosta vpustiti dovnitř k vůli zvláštnímu zjevu jeho zevnějšku a ze samé opatrnosti způsobily svému panstvu rozpaky.

Tak trochu odlišně vyhlížel náš drahý mistr vždycky, ale i při svých dlouhých vlasech a nepěstěném vousu loupežníkovi se ani zdaleka nepodobal. Strach však má veliké oči.

Lépe vystihla obraz jeho kdysi malá holčička u nás . . .

Pod křovím v zahradě seděly v kotoučku děti. Šero kladlo se již zvolna na velké trávníky a široké cesty. Děti potichu si hovořily, když pojednou zlehounka zašustěly v písku kroky a útlá, trochu sehnutá postava ve světlém svrchníku a měkkém klobouku mihla se kolem. Dlouhé vlasy a ježaté vousy zachvívaly se v mírném větru.

»To je pan Vrchlický,« šeptla největší z děvčátek.

Nejmenší však z nich udivenýma dětskýma očima provázela světlou postavu, lehkým, houpavým krokem se vzdalující, pak trochu vyjeveně obrátila se na ostatní: »To nebyl žádný pán — to byl někdo z pohádky!«

A opravdu pohádkový byl celý zjev našeho velikána, pohádkou ohromnou jest jeho dílo, pohádkou v lecčems nedopověděnou byl i jeho život . . .

Dr. *František Kalda:*

Vlámské písemnictví a jeho poměr k nizozemštině.

Z nejzajímavějších národnostních otázek dneška jest otázka severní Belgie, kdež za německé správy oficiálně oživuje nizozemština Vlámů. Tak totiž se jmenují obyvatelé Belgie (a sev.-vých. cípu Francie), pokud jsou nizozemského původu. Historicko-ethnograficky rozpadá se všecka oblast osazená Germany směrem vertikálním. Západně od čáry vedené od severofrýzského města Kollum asi po Amsterodam sedí Frýzové, národ náležející severní, anglo-frýzské větvi západogermánského kmene. Ostatek zabrali kmeny jižní, německé a to: východně od čáry Kollum-Arnhem-Elten (při něm. hranici) obývají Sasové, střed oblasti pak Frankové, dělící se zase v skupinu hollandskou, brabantskou a limburskou. Čára Kolín n. R. — Boulogne, kudy vedla říšská silnice římská, vroubená hojnými pevnostmi, tvoří jižní hranici živlu germánského. Jak patrno, nekryje se tedy politická hranice hollandsko-německo-belgická s hranicí jazykovou a ethnografickou. Vždyť i gramatické zjevy speciálně horno- (t. j. jiho)německé zasáhly jihovýchodní část Nizozemí. Naproti tomu kryje se hranice daná politickými i kulturními dějinami celkem s dnešní hranicí hollandsko-belgickou, jdoucí horizontálně. Všechny dialekty severobelgické jmenují se společným názvem vlámština. Pokud se jimi i píše, sbližují se navzájem, dávajíce tak vznik jakési společné řeči jihonizozemské, spisovné vlámštině. Tato řeč jest dialekt, založený na starším stadiu jazyka; nad to jeví se tu známky samorostlé barvitosti a gramatické volnosti. Samozřejmě lze tu i pozorovati vliv sousedního jazyka francouzského a vůbec prvky románské. Za normálního vývoje splyne asi vlámština, jež přejala již hollandský pravopis, s hollandštinou v jedinou řeč (evropsko-)nizozemskou. Rozdílný vyvoj hollandštiny a vlámštiny podmíněn byl — a dosud jest podroben — rozdílným politickým a kulturním osudem obou oblastí. V 5. stol. ovládli Nizozemí Frankové. Když říše francká rozdělena v Neustrii a Austrasii, tvořila hranici řeka Schelda. Smlouvou Verdunskou, kdy říše Karlova rozdělena ve tři části, připadlo Nizozemí části střední, Lotharingii (t. j. podílu Lotharovu). Po sesazení Karla Otylého připadlo konečně skoro celé Nizozemí jakožto část vévodství Lothrinského (od r. 959 jakožto vévodství Dolno-Lothrinské) Německu, kdežto Vlandry staly se jedním z nejmocnějších vasalských států francouzského krále. Na půdě Lotharingie povstávala však brzo řada území skoro zcela nezávislých. Na jihu nejdůležitějším územím bylo vévodství brabantské, na severu biskupství utrechtské, později pak i hrabství hollandské o vévodství gelderlandské. Ve 14. a 15. století dostávala se znenáhla nizozemská — a to především jižní — území v moc vévod burgundských. Po smrti Karla Smělého připadlo dědictví burgundské — až na některé části, jichž dostalo se aspoň na čas Francii — rodu habsburskému. Karel V. dokončil sjednocení získav konečně i Utrecht i Gelderland. Od roku 1553

přináleží Nizozemí španělské linii rodu habsburského, r. 1581 odtrhly se však z nábožensko-politických důvodů země severní, čímž položen základ státu nizozemskému. Jižní Nizozemí, dík vojevůdcovské a diplomatické obratnosti Alexandra z Parmy, zůstalo v moci španělské. Nepřihlížíme-li k blahodárné vládě Filipovy dcery Alžběty (1588—1621), zmítáno bylo skoro nepřetržitě válkami a pohraniční území, z části kdysi již francouzské, postupováno Francii. Konečně mírem uzavřeným v Utrechtu roku 1713 připadlo Nizozemí, až na některé části postoupené Prusku a Hollandsku, říši rakouské. Když zuřila válka o dědictví rakouské, obsadili na čas Francouzové jižní Nizozemí, které roku 1748 vydáno znovu Rakousku. Do roku 1790 spadá povstání proti reformám císaře Josefa II. Tenkráte dobyto bylo Nizozemí zpět, ale krátce na to, roku 1793, ztraceno pro Rakousko navždy válkami s Francií. Roku 1801 přivtěleno jižní Nizozemí pod názvem Belgie k Francii.

Severní Nizozemí zůstalo samostatnou aristokratickou republikou. Vlivem francouzské revoluce pozměněno roku 1795 v demokratickou republiku batarskou, úzce spojenou s Francií. Roku 1806 uplatňuje se podobně význam Napoleonův. Zřízeno totiž z republiky batarské království hollandské pod Ludvíkem Bonapartem, roku 1810 pak dokonce přivtěleno severní Nizozemí k císařství francouzskému. Hned však po smrti Napoleonově zřízen byl roku 1823 samostatný nizozemský stát pod vládou Viléma I. Roku 1815 připojením Belgie povstalo spojené království nizozemské. Od Belgie odloučeno bylo Lucembursko a připojeno jakožto vévodství k německému spolku. Podobné politicko-církevní snahy, které pracovaly pro odtržení od rakouské vlády, vznikaly i v novém království a způsobily, že se jižní Nizozemí pod vlivem červencové revoluce pařížské odtrhlo; tak vzniklo 1830 království belgické.

Z doby do polovice 12. století není na půdě nynějšího Nizozemí literárních památek. Doba následující jest doba spisovných dialektů, střední doba nizozemské literatury, nazvaná tak analogicky dle literární historie německé. Ze tří svrchu uvedených kmenů germánských Frýzové nemají přímého významu pro dějiny literatury ani v Německu ani v Nizozemí. Ačkoliv jazyk Frýzů nezůstal bez vlivu na nizozemštinu a ačkoliv jazyk frýzský dodnes žije v literatuře dialektické, přece již za nejstarších dob psány ve Frýzsku úřední listiny, městská práva, zákony atp. dialektem nejmocnějšího souseda, dialektem hrabství hollandského. Ani dialekty saské, jež se na rozdíl od ostatních dialektů německých liší některými prvky anglofrýzskými, (patřilť i staří Sasové k větvi Anglofrýzské), tedy neněmeckými, neuplatnily se na půdě nizozemské. Jsouť takřka všechny památky středonizozemské psány nářečími franckými, a to jižními (vlámskými a brabantskými). Každý píše nářečím svého kraje, dialektem do značné míry též individuálně přibarveným. Některá díla, a to ovšem především díla významnější, přepisována ať úmyslně, ať bezděčně z nářečí jednoho do nářečí jiného. Než již v této době možno mluviti o pokusu utvořiti spisovný jazyk nizozemský (Het Dietsch), jenž by byl založen na dialektech východovlámském a bra-

bantském. Prvky tohoto jazyka vyskytují se na příklad po různu v »Naturen Bloeme« slavného vlámského básníka Maerlanta, jenž naproti tomu své Trojské Dějiny a Život Alexandrův psal poměrně čistou vlámštinou.

Vzájemný styk mezi jednotlivými kulturními středisky udržován byl »komorami«.

Cameren van rhetorike vznikly počátkem 13. století z potřeb náboženských. Členové jejich zvali se původně »Gesellen van den spele« a nelišili se zprvu příliš od církevních pěvců chorových.

Koncem 14. století počaly tyto komory neodvisle provozovati hry duchovní, později i světské. Zřízení komor podobalo se zřízení cechů. Komora užívala znaku a hesla, volila si protektora (často byli jimi vladaři), pořádala pěvecké závody. Sjezdy dály se za hojné podpory měst s báječnou nádherou. Sklon k formálnostem vedl i k formalismu; rýmy, syntaktické obraty atd., to vše čerpáno ze sousedního písemnictví francouzského. Tím řeč hollandská kažena. Než z komor samých vytryskla na severu touha po očistě jazyka. To stalo se v době politického obrození severu, kdy se těžiště kulturního života v plném smyslu slova stěhovalo na sever. Roku 1584 vydala amsterodamská komora »Tweespraack« (dialog), jež napsal H. L. Spieghel. Pisatel hlásá, že nizozemšttina jest rovnocenna s latinou, že lze psáti i vědecky nizozemštinou a že jest nutno užívati nizozemštiny ryzí, nepokažené vlivy cizími. Za vlády rodu burgundského byl totiž vznikl jazyk, nazývaný v nizozemské literatuře jménem stadhnistaal, kancelářský to jazyk burgundsko-nizozemský, plný polofrancouzštělých slov středolatinských a latinisovaných slov starofrancouzských. Tak dí humanista 16. století Coornhert, že ani měšťan ani sedlák mnohdy neporozumí rozsudku ve své při, a Spieghel naříká, že od doby, kdy byli Nizozemci spojeni s válskými (vlaskými, románskými) městy pod společným knížetem, sotva jest zvykem mluviti čistou nizozemštinou. I počíná Spieghel jazyk reformovati. Vlivem jeho školy a působením básníků sdružených kolem vynikajícího dramatika a historika Hoofta nabyl takto modernisovaný jazyk na severu záhy všeobecného uznání; tím položen byl základ k vytvoření dnešní hollandštiny. Komory ztrácejí čím dále tím více středověký ráz a nabývají rázu čistě literárních společností. Tak stává se amsterodamská komora průkopnicí španělského romantismu, když ji byl opustil humanisticky vzdělaný S. Coster, jenž roku 1617 založil v Amsterodamě akademii, jež měla býti sídlem klasicismu a ústavem pro popularisování vědy.

Nejpopulárnějším spisovatelem v jižním Nizozemí stal se idyllista Jakub Cats; spisy jeho staly se jaksi nepostradatelnou biblí jihonizozemských domácností. Hollandský tento státník, uchyluje se ve své poesii před ruchem veřejného života do klidu života rodinného, líčí široce a moralisujícím způsobem obrazy poměrů věčně lidských. Nenarážeje na stranické předsudky byl autorem ve všech vrstvách lidu neobyčejně oblíbeným. Důvodem pro oblíbenost Catsovy poesie na jihu byl však i zélandský dialekt (vlámštině velmi blízký), jímž Cats psal a okolnost, že Cats nedbal valně jazykových reforem.

Rozumí se samo sebou, že Catsova poesie pobádala mnohé k napodobování a zajímavo jest, že nejčetnější jeho napodobitelé, ba lze říci, že nejčetnější básníci a spisovatelé jihonizozemští náleželi stavu duchovnímu. Ti totiž žili v nejužším styku s lidem, cítili a trpěli s ním, kdežto ostatní vzdělané vrstvy se přikláněli ponenáhlu kultuře francouzské. Největší počet literárních plodů jest ovšem rázu a obsahu náboženského. Leckde zavzní i struna sociální a vlastenecká.

Pokud se dramatické poesie týče, lze mluviti především o dramatu církevním. Pěstiteli jeho jsou Tovaryšstvo Ježíšovo a řád Augustinův. Zvláště Jezuité vědouce, že drama může býti významným a výchovným činitelem a mohutným náboženským hlasatelem, vychovávali své svěřence i po této stránce, pěstujíce drama nejen latinsky, nýbrž i vlámsky. Jejich přičiněním zřízeno roku 1649 v Gentu první divadlo. Vedle her obsahu nábožensko-dějepravného a legendárního hrány i kusy obsahu mythologického. Ovšem provozovány i kusy církevně-politického rázu, jako »Zegenprael der onwinbare Kercke (Triumf nepřemožitelné církve)« a překlad kusu »Henricus Octavus sen Schisma Anglicanum«.

Ve Vlandrech vystupovaly vedle společností řízených mnišskými řády i společnosti cizí, zvláště francouzské, tak v divadle roku 1664, zřízeném v Gentu cechem střelců; jen zřídka hráno vlámsky. Kdežto komory na severu kvetly a přinášely hojný užitek, ve Vlandřích jednak pro hmotnou bídu celkem jen živořily, jednak jejich snahám nedůvěřováno, ba dokonce roku 1585 rozpuštěny a majetek jejich konfiskován. Roku 1601 nabyl dokonce znovu platnosti »plakát« o zákazu knih, spisů a představení, avšak mnišským řádům a cizím společnostem dovoleno hráti »ku počestné zábavě lidu« a »v době, kdy se nekonají bohoslužby«.

Po roce 1609 dovoleno komorám zase hráti. Nejvýznamnějším sídlem komor na jihu bylo město Brugge. V letech 1613 a 1620 účastnily se dokonce zápasů v Leidenu a Haarlemu, samy pak svolaly Landjuweel roku 1628. Roku 1659 slaven mír »obou katolických korun«, španělské a francouzské, později však komory znovu vzbudily podezření úřadů, takže přísněji proti nim zakročováno.

V městě Veurne sdružily se komory pod heslem »S chudou mošnou, s jarou myslí« a postavily si za pomoci města svůj »Parnassusberg« a v městě Yperen působil C. de Clerck, jenž byl horlivě listoval v Catsově »suyver (čistém) bladt« a ve Vondelových dílech.

Komorám v Brabantu dařilo se o něco lépe, jednak že Brabant nebyl pustošen stálými válkami, jednak že i styk s cizinou byl o hodně živější. Vynikajícím členem komory brusselské jest Frant. Godin. Napsal dramata rázu politického, v nichž na příklad vítá korunovaci Leopolda I. a porážku Ferdinanda bavorského, jejž kandidoval Ludvík XIV. Zajímavo jest, že Godin, jenž zná Vondelova »Lucifera«, zastupuje týž politický názor jako Vondel, žádaje, aby se Španělsko spojené s Francií obrátilo proti Turkům.

Roku 1620 konán sjezd v Mechelen, jediný to »refereinfeest« v jižním Nizozemí, jehož plody vydány tiskem pod titulem »De Schadt-

kiste der philosophen en poëten«. Censorovi však vidělo se vypustiti někde jména autorů, jinde pak »změniti některá slova aniž se tím zkrátí neb prodlouží řady slabik«. Vůbec se mu nelíbilo přílišné citování antických autorů.

Literárně-politický spor jakýs vznikl mezi antwerpskými a Severem. Když totiž r. 1631 učinil nizozemský vladař Bedřich Jindřich marný útok na Duinkerke, hrána v Antwerpách fraška na tohoto knížete, když však nedlouho na to loďstvo hraběte Jana poraženo, napsal Deventerský J. v. d. Veen »Verkeerspel« na Jana, Lovce mlžů, jež paroduje velmi obratně zkaženou brábantštinu. Přece však objevují se na jihu jednotlivci, kteří z touhy po zdokonalení domácího jazyka ukazují na sever jakožto vzor. Tak dí na př. J. Bellet, že vlámštině netřeba bráti z cizího přebytku, poněvadž oplývá vlastními poklady. Díla V. Ogiera oceňována i na severu, poněvadž připomínala díla Brederodova. Také jazyk tohoto Antwerpana jest pod silným vlivem hollandštiny. Velmi zdařile napodobuje Ogier drsnou řeč domácích lodníků. Veliké oblibě se těšily překlady španělských veseloher. Již za Filipa II. seznámili se Nizozemci, a to zvláště jižní, s kulturou španělskou a od té doby, co se Antwerpy staly předním knižním tržištěm v Evropě, vyšly zde i mnohé španělské prvotisky. Význam španělštiny podporován i španělským dvorem, španělskou výchovou jezuitů, španělskými posádkami. Vždyť i Calderon sloužil pod Spinolou ve vojště a ve své veselohře El sitio de Breda vylíčil obléhání, jehož se r. 1625 účastnil. Menším zůstal vliv Vergilův, Ovidiův, Senecův. Theokritovské písně Yzermansovy, Corneille, jejž tlumočí de Grieck, Heinsiovské verše Puteauovy a milostná píseň vedle písně náboženské, toť slabé ozvěny humanismu. Sebevědomým vlastencem jest A. d'Hanins, jenž dí, že by bylo hanbou, kdyby Gentská obec neholdovala králi španělskému (Karlovi II., jakožto hraběti Vlander) vlámskou básní, ač u dvora již dávno se nemluví nizozemskou, vlámskou řečí. Ač d'Hanins dokonale ovládá významnější řeči evropské, básní přece vlámsky. Zmíniti jest se o C. de Bie. Vedle »Ozvěny dolnoněmecké poesie« píše »Zedige moraliteyten«, aby vylíčil všecky světské pošetilosti. V úvodě mluví de Bie o hollandském »styl en manier« a aniž by se kde o Vondelovi zmiňoval, přejímá z něho doslovně celé oddíly a ač jest dobře zpraven o severní literatuře, přece projevuje všude nenávist proti kalvinskému »kacířství, jež jest příčinou nizozemské bídy«. Roku 1662 vydal de Bie »Het gulden (zlatý) cabinet«. Toto dílo seznamuje nás veršem i prosou nizozemsky i latině asi s 300, většinou nizozemskými, umělci počínajíc polovinou 16. století. Na toto nádherné veledílo složil sám Jan Vos chvalozpěv, de Bie pak dí v předmluvě k dramatu »Wraek (pomsta) atd.« (v němž hyne 7 osob), že líčí odměnu ctnosti slohem brabantským sladce, něžně a plynně, trest za zlo pak »hollandsky vznešeně a duchaplně, aby ucpána byla ústa zlovolným závistníkům, kteří tvrdí, ba věří, že brábantský veršovec se nevyrovná hollandskému«.

Koncem 17. a v 18. století prožívá nizozemská literatura tak zvanou francouzskou dobu. Roku 1669 zřízena totiž vedením A. Pelse

společnost, jež si obrala za úkol zabraňovati literárnímu úpadku, podmíněnému blahobytem. Škola vzešlá z této společnosti snažila se napodobovati vzory francouzské, zvl. Racinea. Významnějších výsledků však dosaženo nebylo. Průkopníkem nového směru jest J. v. Effen. Napodobuje neodvisle anglické týdeníky svým Spectatorem (1731—1735), obohatil nizozemskou literaturu, po stránce pak formální posloužil vývoji hollandského jazyka, reformuje sloh a připouštěje mírně užívati nezbytných slov cizích. Koncem 18. a počátkem 19. století počíná se uplatňovati působením mužů jako v. Alphen, Bilderdijk, v. Lennep vliv Klopstockův, Goethův a Scottův. Než nezůstalo jen při přímém působení tvůrčích individualit. Jako kdysi reformoval jazyk Spieghel, tak reformuje a uniformuje se nyní se strany vlády. V. d. Palm postátňuje nižší školství a stát počíná se starati o vytvoření všenizozemské vyučovací řeči. R. 1805 vydává P. Weiland z vládního popudu svou »Nederduitsche Spraakkunst«, pokus o jednotný »dolnoněmecký« jazyk, zbavený provincialismů. Rozumí se samo sebou, že nizozemské »nederduitsch« nekryje se s německým »niederdeutsch« (po případě niedersächsisch, plattdeutsch), nýbrž že jest míněn spisovný jazyk, platný pro nizozemský stát (batavskou republiku): pravopis upraven byl skoro současně M. Siegenbeekem, jenž byv roku 1797 jmenován prvým professorem nizozemské řeči, měl pečovati především o to, aby kazatelé a obhájci užívali správně úřední nizozemštiny. Konečně nelze podceňovati okolnost, že církev (reformovaná, Kalvínova), odlukou od státu jsouc odkázána na svépomoc, vydává moderní zpěvník (1805), knihu, jež tehdy v domácnostech byla nevšedního významu. Ani za doby francouzkské anexe netrpěla příliš hollandská literatura, ač jazyk, spíše bezděky než úmyslně, potlačován. Také lze pozorovati, že písně vlastenecké, jichž tehdy přibylo, nejsou žalozpěvy nad úpadkem, nýbrž spíše proroctví o nastávajícím vzkříšení.

Zcela jinak bylo ovšem v Nizozemí jižním. Tak naříká ve francouzských Vlandřích P. Labus (kolem r. 1720), že základ a stavba uměleckého díla zpravidla nevyhovuje estetickým požadavkům, že řeč jednajících osob v dramatě je nevkusná, že se mluví jazykem, jenž »Vlaems noch (ani) Brabants noch Nederlandts« se nepodobá, spisuje se prý jen pro zisk a často se prý zdá, že pisatel neumí ani čísti ani psáti. Kněz P. v. Male (nar. 1679) žehrá na zlou dobu, kdy vláda nepodporuje umění. A vskutku: v jižním Nizozemí nebylo soustřeďující tradice, nebylo ústřední korporace, jež by representovala jižní Nizozemí jakožto kulturní jednotu ve svém vývoji, nebylo tu vlády, jež by považovala jazyk nizozemský za jazyk svůj. Jižní Nizozemí nemělo účasti na všeobecném vývoji evropské literatury. Ve francouzském Nizozemí byl Cats stále ještě takřka jediným, jenž mluvil k srdci vlámského lidu, ač M. de Swaen, vynikající zástupce vlámské literární obce ve Francii, dí, že kde kdo chce býti žákem Vondelovým, napodobuje však jen jeho »vznešenou«, nikoliv jeho »přesnou« mluvu. Tak upadají spisovatelé v nejasný a těžkopádný sloh. I sloh Vondela samého zdá se de Swaenovi temným a ne tak krásným, jako jest sloh Catsův. Ve svém »Lof (chvála) der Rym-

konst« (1700), jež svědčí o důkladném studiu, dí de Swaen, že účelem poesie jest »chvála Nejvyššího a potěšení lidí« a dosíci tohoto účelu že lze, líčí-li básník »krásu ctnosti a ohyzdnost neřesti«. Jakožto básník získal si de Swaen zásluh, jsa autorem zdařilých básní a písní náboženského obsahu; v mládí obíral se též poesií dramatickou pěstuje i »tonneelspel« (činohru), ač bývalo zvykem psáti buď truchlohry — čím krvavější a strašidelnější tím lépe — nebo veselohry a to co možno nevázané. De Swaen, nadšený ctitel francouzského dramatu, jest středověce-realistickými rysy své poesie, jež svědčí o jeho mohutné individualitě, nenepatrným dokladem toho, že jihonizozemské písemnictví jest přímým pokračováním starší literatury nizozemské, kdežto na severu hnutí politické (odboj proti Španělsku) a kulturní (humanism) vyhloubilo nepřeklenutelnou propast mezi dobou starší a novou. De Swaen jest duší přední »komory« na francouzské půdě. Jinými středisky literárními zde byla města St. Omaars, Hazebroek, Strazele a Cassel, kdež žil počátkem 18. století zasloužilý horlitel pro čistotu jazyka A. Steven.

Ve Vlandrech rakouských nastává jen zvolna obrat. J. Ballee, jenž sám sebe nazývá uměleckým rozhodčím a jenž r. 1769 vydává didaktickou báseň o lidské moudrosti, jest ostře kárán jakýmsi anonymem, ježto se prý uchyluje od Boileauových zásad; náleží prý mezi opice, jež »noch Vlaemsch noch Hollandsch wel verstaen« a kteří vše, co jest hollandské, považují za krásné, poněvadž krásy Vondelovy popletly jejich tupé mozky. Většinou také prostřednictvím překladů z hollandštiny seznamováno jest obecenstvo s klasickou literaturou francouzskou. Poněvadž nizozemština u vyšších vrstev a později též u horlivých dříve jezuitů byla v neváżnosti, stávají se komory posledním útočištěm přátel a pěstitelů mateřské řeči a literatury, takže se naprosto liší od současných komor severního Nizozemí. Na severu, kdež byl nadbytek literátů a kritiků, stávají se komory ochotnickými společnostmi, jež hrají většinou kusy staré, ačkoliv nové kusy, jež se dávají na jihu, od oněch zastaralých se rázem svým nikterak neliší. Když připuštěny i ženy do těchto sdružení, počínají se porůznu objevovati společnosti složené výhradně z žen a r. 1737 hrán v Meulebeke kus, v němž vystupuje jediná osoba mužská (Kristus).

Často bylo společnostem zápasiti s předsudky a zbytečnými politickými obavami. Když měla roku 1761 býti provozována hra »Carolus Stuart«, namítáno, »že, ačkoliv byl anglický král Karel obráncem Hugenottů, by bylo sice možno z kusu vypustiti kacířské výroky, že však naproti tomu jádrem kusu jest poprava krále, okolnost to, jež mimo jiné zavdala podnět k revolucím současné doby. Nebezpečí, jež by mohlo vzniknouti, bude-li kus provozován, zvyšováno jest okolností, že v sousedství (Dendermonde) jest posádka (hollandská), složená většinou z lidí (reformovaných), kteří ode dávna byli odpůrci monarchie.« Dlužno podotknouti, že provozování tohoto kusu zakázáno nebylo. V jiném kusu veleben jest Eugen Savojský jakožto vrchní velitel všeho křesťanstva. Dobře se dařilo komorám za mírné vlády Marie Terezie, zvláště pak po roce 1773, kdy zru-

šením řádu Jezuitů zbaveny byly soutěže. Poněvadž komory byly již družinami uměleckými, po případě i podpůrnými, nestihl jich osud společností náboženských, jež vládou císaře Josefa II. zrušeny; ač se směr císařem zahájený netěšil oblibě, přece nalezl císař mezi členy komor obdivovatele a stoupence, z nichž uvésti jest aspoň Jošta de Wolfa.

I nyní jest v Brabantu rušněji. Vedle náboženských napolo mystických napolo didaktických plodů literárních objevují se zpracování látek historických a mythologických. Předním básníkem jest zde J. F. Cammaert († r. 1780 v Brusselu). Dva zjevy jsou zajímavy, pokud jde o názor na nizozemštinu. R. 1725 vychází z péra L. de Mayera překlad vlastní jeho latinské básně »De ira« »in nederduitsche Rymen«, při čemž autor užívá řeči, jíž se mluví ve Vlandřích a Brabantu, poněvadž jí prý může býti porozuměno lépe, než hollandštině. Naproti tomu vydává r. 1739 J. L. Kraft »Schat (poklad) der fabelen« v čisté hollandštině a vyslovuje mínění, že kdyby se všichni řečníci a spisovatelé takto cvičili, »zonden wy onze tale niet vergeten (nezapomněli bychom své řeči)«. Důležitým letopočtem jest rok 1772. Tehdy zřízena byla v Brusselu Académie des Sciences et Belles-Lettres, jež brzo na to vládou (rakouskou) vyzvána, aby vypracovala návrh na reorganisaci školství, šetříc při tom přání vlády, aby vyučovací řečí jazyků klasických bylo »het nederduitsch«. Tím míněn dialekt brabantský, jak jej r. 1761 upravil Jan des Roches ve své »Nieuwe Nederduytsche Spraekkonst«. Čin tento nezůstal ovšem bez zpětného vlivu na jihonizozemské písemnictví, ač podobně jako některdejší pokus o »het Dietsch« shodou okolností neměl pronikavějšího úspěchu.

Francouzská doba zvláště těžce dolehla na jižní Nizozemí. »Co není z Francie, nezdá se nám krásným. Nic netiskne se již vlámsky; i noviny jsou francouzské; ani vyšší školství nedbá vlámštiny. Ač jest volno vlámštiny užívati, píší Vlámové raději nemožnou frančinou.« Tak běduje J. Verloo († 1797), vyzývá však současně k práci: »Ač jsme teritoriálně rozděleni, jsme přece všichni Nizozemci bratřími; spojme se tedy aspoň na poli kulturním. Ctěme a pěstěme svoji řeč.« Přímo obrací se na provinciální stavy výzvou, aby byli povzbuzováni a podporováni ti, kdož chtějí psáti nizozemsky. Ještě tíže strádala ovšem vlámská kultura za francouzské nadvlády. Již pouhé zachraňování vlámského jazyka »družinami« bylo úspěchem. Tím více nutno oceniti činnost mužů, jako jsou A. v. d. Poel a zvláště velebitel belgického umění P. de Borchgrave. Nelze ovšem podceňovati význam efemerní literatury politické, jež pěstována již za revoluce proti osvícenství a zvláště za doby Napoleonovy.

Když došlo k sjednocení skoro celého Nizozemí, zazněl všude vlastenecký jásot. Skládány ódy na »herstel der moedertaal« (J. B. Vewier), na vzkříšení dolnoněmecké řeči (F. Willems) atd. Roku 1817 otvírá vláda university a zřizuje při nich stolice nizozemské řeči a literatury. L. G. Visscher (v Lovani) a J. M. Schrant (v Gentu) přednášejí o »znovuzavedení nizozemské řeči« a »o potřebě pěstovati nizozemskou řeč jak pro ni samu tak pro její literární plody«.

Roku 1824 vypisuje královská společnost Concordia soutěž na otázku po význačných rysech vlámštiny na rozdíl od hollandštiny v příčině pravopisu. Odpovídá na ni F. Willems, první historiograf jihonizozemské literatury (vyd. r. 1819, 1820, 1824) jenž se sice ještě odchyluje od pravopisu hollandského, ale přece již horuje pro splynutí obou jazykových proudů, vítaje v básni »Aen de Belgen« skutečnost, že konečně jest zase »řeč vrchnosti řečí poddaného«. Roku 1829 dáno thema: Chvalozpěv na nizozemský jazyk. Prvé ceny získává P. v. Duyse, jenž vydal r. 1830 »Nepořádek a převrat na vlámském Parnassu«. V tomto svém spise žádá, aby byly zrevidovány zastaralé zásady poesie, pak poučuje o druzích poesie a o literárních společnostech, načež vyslovuje touhu, aby Vlámové překonali své hollandské učitele, z nichž nejvíce si váží Bilderdijka. Brzo však přímým působením politické reakce rozpory mezi severem a jihem uměle prohlubovány. Důsledně stavěn pravopis vlámský (na př. ae) proti hollandskému. Aby Vlámové, vůči Holanďanům nedůvěřiví, přestali se cítiti Nizozemci, úmyslně zaměňovány pojmy hollands a nederlands atp. Tak hnáno jižní Nizozemí k osudnému kroku z r. 1830 a vrženo jím zase o desítiletí zpět. Než vědomí nizozemského souručenství zapustilo »vlámským hnutím« (viz »Čas«, 1. 7.—16. 8. 1911) přece již příliš hluboké kořeny, než aby mohlo býti vyrváno z myslí nepředpojatých Vlámů.

Ferdinand Strejček:

Kalendářová soutěž před sto lety.

Kalendář je snad jediná kniha, která se tiskne ve více výtiscích, nežli je obvyklý u nás počet dvou tisíc. A jaké závratné přímo číslice dosahuje někdy náklad oblíbeného tohoto rádce celoročního, stará-li se nakladatel o dobrý obsah a zejména o dobrou reklamu, nelze se někdy ani dohadnouti. Dokud nebylo kalendářů odborných a obyčejných zábavných nebylo tolik na výběr, jako na př. v letech sedmdesátých minulého století, kdy se o odběratele dělily hlavně pečlivě řízené kalendáře Pečírkovy, Vlastenské (Skrejšovského) a Kalendáře koruny české, které vydával Vincenc Vávra Haštalský, mohli se nakladatelé z prodeje až i jednoho sta tisíc výtisků nejen dobře uživiti, ale i financovati leckterý podnik méně výnosný, jako n. př. »Světozor« a pod.

Potřeba kalendářů a menších jejich sourozenců, t. zvaných minucí, bývala u nás v Čechách naléhavá již v době obrozenské. Roku 1783 vydali podnikaví nakladatelé Rosenmüllerovi dědicové a Fr. Jeřábek hned pět druhů časových oněch publikací, a to Rosenmüllerovi dědicové »Kalendář nový na rok 1783«, pak podobný pro evangelíky »Jana Tomáše Höchenbergera Nový kalendář neb Měsíčník k potřebě a užívání lidu evang. náboženství« a posléze praktický »Kalendář hospodářský a kancelářský«, s nímž soutěžila

obě vydání Jeřábkova, totiž »Kalendář nový hospodářský« a »Minucí hospodářská ke cti sv. Vojtěcha«.

Avšak že, jak se zdá, nevyhovovali tehdy ještě ani nakladatelé českému odběratelstvu ani odběratelé nakladatelům, nebylo již následujícího roku chuti k podobným riskantním pokusům, a tak zůstal věren svému čtenářstvu jediný Jan Tomáš Höchenberger, který se tentokrát vrátil obsahem svého podniku k úpravě bývalých kalendářů veleslavínských, vydav »Historický kalendář na rok 1784 pro lid církví českých obnovených«.

Rok nato vydal opět již jen Matěj Glatz, faktor tiskárny dědiců Rosenmüllerových a vydavatel svrchu dotčeného »Kalendáře nového na rok 1783«, »Kalendář sedlský ke cti a chvále sv. Vojtěcha na rok 1785« v malém formátě dvanácterky, obvyklém pro »minucí hospodářské«.

Ale žádný z těchto počátečních podniků neměl trvalého úspěchu, až způsobil v kalendářové literatuře příznivý obrat horlivý a podnikavý majitel »české expedice«, lidu a jeho potřeb dobře znalý redaktor *Václav Matěj Kramerius* svým »Novým *Kalendářem Toleranci* pro veškeren národ Český katolického i evangelického náboženství na rok 1787«.

Kramerius věda, že kalendář jest téměř jediná kniha, která by mohla proniknouti i do rukou těch, kdož jiných knih nekupují, a vyrozumívaje, jak nedostatečný býval obsah těchto důležitých pomůcek prostonárodních, pokusil se hned prvým ročníkem o důkladnou nápravu a hleděl užíti kalendáře jako vydatného prostředku vychovávacího a buditelského.

Svůj kalendář sestavil Kramerius tak, že obsahoval v sobě mimo rubriku měsíců, dnů a svátků katolických, evangelických a židovských i obyčejných zpráv astronomických a meteorologických, zvláštní část poučnou a zábavnou, jež v sobě zavírala: patenty a jiná důležitá nařízení veřejná, výtah z celoročních novin, takže i ten, kdo novin nečítal, mohl se dočísti v přehledu všech pamětihodných událostí, sběhlých minulého roku; dobrá a praktická naučení domácího a polního hospodářství se týkající; domácí prostředky lékařské; poučné příběhy a kratochvilné povídačky; vypsání krajin, především československých; naučení o věcech přirozených; rozličné tabulky a klíče početní, úplný seznam trhů výročních a j. v.

Kalendář byl sepsán v řeči srozumitelné, jadrné a prosté a byl nadto velice laciný, neboť se prodával toliko po 10 kr.

Pro svoje přednosti stal se v krátkém čase nejoblíbenější příručkou domácí a býval obyčejně již o Všech svatých rozprodán, ač náklad byl na onu dobu velice značný.

Poněvadž pak jeho obliba stále rostla, vyzýval nakladatel každého roku všechny vlastence a zvláště úředníky hospodářské, řemeslníky a hospodáře, »kdyby nějaká dobrá naučení a hospodářské nálezy věděli, ježto by dosaváde v domácím a polním hospodářství a řemeslnickém obchodu známy nebyly, aby vše to z lásky k svým milým krajanům k zaznamenání do ‚Kalendáře tolerancí‘ k obecnému rozšíření a užití jemu zaslati sobě neobtěžovali«.

»Kalendáře tolerancí« vyšlo 11 ročníků a k jeho zániku přispěl snad bezděky »*Kalendář hospodářský*«, od společnosti učené Pražské vydávaný ve dvojí úpravě, kvartové a minuční, počínajíc rokem 1795.

Teprve 7 let po předčasné smrti Krameriusově, připomněl si nejstarší jeho syn a dědic, *Václav Rodomil Kramerius*, jemuž se v dobách válek napoleonských vedlo čím dále hůř, že by snad mohl závodu svému prospěti vzkříšením zaniklého podniku otcova.

A tak uspořádal koncem roku 1815 další ročník otcova »*Nového kalendáře tolerancí*«, který se lišil od starších svých předchůdců snad jen tím, že redaktor neodolal tehdejšímu zvyku časopiseckému a připojil na konec několik ukázek »Básní v řeči vázané«. V tomto oddíle zastoupen je hlavně svými průpovědmi Vladislav Hek, proslulý nyní hrdina výtečného románu Jiráskova »F. L. Věk«.

Nám však nejde o tento ročník 1816, jako spíše o následující, který má letos sté výročí. Zajímá nás nejen z tohoto důvodu, jaksi jubilejního, než hlavně i proto, že se mu v témž roce vyskytl konkurent, a to velice vážný a tak nebezpečný, že další vydávání Krameriusova »Nového kalendáře tolerancí« na další leta opět znemožněno. Na neštěstí také nový podnik, konkurenční, neměl dlouhého trvání, přečkav svého soka toliko jeden rok, nebo, připustíme-li ještě jediné jeho, bezvýznamné již pokračování na r. 1819, dva roky.

Jak vznikla naznačená soutěž nakladatelská, v době našeho národního obrozování tak vzácná, toho nelze se dnes spolehlivě dopíditi. Ale můžeme se snadno dohadovati, že nešlo tu o závist nakladatelskou, která dnes namnoze rozhoduje v podobných případech, nebo snad o nedopatření, zaviňované leckdy nepovědomostí konkurenčního podniku, která zejména u nás způsobuje nejednou dvojí vydání překladu z cizího jazyka, nýbrž spíše o podnikavost dvou tehdy nejčipernějších tiskáren, jež — obě — měly svoje pohledávky za prodluženým Václavem Rodomilem Krameriusem a jeho živořící »českou expedicí«.

Zdá se, že Krameriusův podnik, vydávaný v tiskárně Endersově, povzbudil tiskárnu Fetterlovu, aby se ucházela u Krameriusa o práci také pro svoji tiskárnu, a když nepochodila, obrátila se prostě k oblíbenému spisovateli a redaktoru *Janu Hýblovi*, prvnímu humoristovi českému, jenž právě r. 1816 počal u této firmy vydávati svoje »Rozmanitosti«, aby pro ni kalendář uspořádal. Než Enders od svého podniku také neupustil a tak měla »česká expedice« najednou dva kalendáře tolerancí, jejichž tituly od sebe se ani valně nelišily.

Krameriusovo vydání má obvyklý nadpis: »Nový *kalendář tolerancí* s povětrností celoroční pro veškeren národ český katolického i evangelického náboženství. Na rok 1817, jenž počítá, jak obyčejně, 365 dní. V kterémž se mimo mnohá velmi prospěšná naučení také všelicí paměti nejhodnější příběhové skrz celý rok řádně vypisují. Pro obecné dobré sepsaný od Václava Rodomila Kraméryusa, spisovatele českých novin. Dvanáctého roku.[1]) V starém městě Pražském,

[1]) Snad by mělo býti »třináctého«, neboť V. Matěj K. vydal 11 ročníků a V. Rodomil již 1816 osmnáctý.

u Karla W. Endersa v menší jezuitské ulici, a v české novinářské Expedycí, v dominykánské ulici, v domě Kraméryusovu, v Nře 232.«

Hýblův kalendář má nadpis jen o něco kratší: »Nový *Toleranci Posel* pro katolíky i evangelíky aneb *Národní kalendář* pro Čechy a Moravu na rok 1817. S rubrikami od král. Pražského hvězdáře Aloyzya Davida. Pro duchovní a světské, městský a sedlský lid ku poučení a obveselení sepsaný od Jana Hýbla. V starém městě pražském. Písmem a nákladem Fetterla z Wildenbrunu, v Dominykánské ulici Nro 232.«

Krameriusův kalendář neliší se obsahem od svých předchůdců, zejména ovšem ničím od ročníku předešlého. Pro kulturní zajímavost buďtež tu uvedeny aspoň nadpisy jeho oddílů: 1. Počet časů na rok 1817 (na př. Od příchodu národu Českého do Bojemské země 1283; Od vystavení města Prahy 1093; Od posledního moru v Praze 103 atd.). 2. Hvězdářská domnění na rok 1817. 3. Měsíční výtah v kalendáři, nebo, co by se přes celý rok v domácím hospodářství konati mohlo. 4. Výtah ze stoletého kalendáře A. Strnada od léta 1793. 5. Pamětný výtah z novin Českých Krameryusových od měsíce dubna 1815 až do června 1816. 6. Prospěšná naučení pro rolníky a polní hospodáře. 7. Pamětnosti. 8. Mravná naučení. 9. Básně v řeči vázané (zastoupeni tu Jozeff Jakž, farář v Jirnech, o němž v poznámce, že »Náš milý pan vlastenec Joz. Jakž obětoval se pro drahou mládež českou více těm podobných jadrných, lehkých k pochopení a plynoucích bajek vyhotoviti, kteréž čas od času, buď v literní budoucí příloze novin, nebo v tomto kalendáři příštích let vyjdou«, a opět některými drobnostmi F. Vlad. Hek, zejména satirickým povzdechem vlasteneckým »Skutečný příběh«). 10. Žertovné povídky pro vyražení mysli (anekdoty z historie i života současného): 11. Rukovět dobrému hospodáři a hospodyním. 12. Tabulky[1]). 13. Jarmarkové.

V tom, čím se podstatně liší kalendář Hýblův od vydání Krameriusova, jeví se celá literární osobnost a povaha zasloužilého vydavatele a redaktora časopisů »Rozmanitosti«, »Hyllos« a »Jindy a nyní«.

Především se znatelně hlásí redaktorova snaha vzdělávati lid český v domácí historii, přírodovědě a v národopise. Dále ani v kalendáři, určeném nejširším vrstvám lidovým, nemohly chyběti »historie o strašidlech«, jimiž se pokoušel Hýbl hlavně v »Rozmanitostech« potírati blud bázně a pověry, velice tehdy ještě rozšířený. A ani jako horlivý »milovník českého divadla« a rozumný třibitel mateřštiny nemohl se čiperný náš »spisovatel a korrektor« zcela utajiti.

O jeho snaze, populárně poučovati, svědčí vzdělávací články »Pražský most«, »Vlast našeho zamilovaného nápoje kafé a cukru«, »Počítání času u Indiánů«, »Pověry Indyánů a Peršanů«, »Májové slavnosti v Petrově (t. j. Petrohradě) a Londýně«, »Obžinky Kryků v půlnoční Ameryce«, »Děcká jména některých národů« a »Krátcí příběhové« (z historie).

[1]) Úplná tabulka běhu peněz. Tabulka na ustanovené klasy stemplů, čili okolků. Tabulka k rozdělení vejročních příjmů a vydání.

Horlitel proti víře v strašidla a pověrám mluví nejen v hrůzostrašné historii »Umrlčí truhla« (V zimě, když se chumelí, k čtení), než i v charakteristické poznámce k »Pověrám Indyánů a Peršanů: »Což tu ještě v Čechách za pověry panují, když se někomu něco ztratí? Jak mnohý nevinný přijde skrze takového podvodníka do podezření, jenž by místo odměny za to jeho hádání spíše kola zasluhoval, protože lidi na cti loupí.«

Dovedný očišťovatel jazyka mateřského, který v »Rozmanitostech« zesměšňoval vtipně zejména rozšířené tehdy »vonění«, účinně vystupuje proti cizomluvu »štempl«: »Náš slovútný vlastenec a spisovatel *Pelcl* praví v jeho tištěné řeči při nastoupení České učitelské stolice v Praze, že máme cizích, v náš mateřský jazyk již vůbec přijatých slov raději než nových, ne každému srozumitedlných užívati, a jmenuje mezi takovými slovci také *štempl.* Toto ale německé slovo není jistě vůbec přijato, neboť jsem sám, jakožto pachole, od otce svého pro *kolek*, nikoli pro *štempl*, posýlán býval, a u nás každý jen tohoto dobrého Českého slova užívá. Proč bychom tedy cizím slovem náš bohatý jazyk przniti měli, když vlastního máme? Ať raději ti krajové, v nichž *štempl* panuje, po česku *překolkovati* se dají.«

Horlivého divadelníka jest viděti ve zvláštnosti kalendáře, která mezi hvězdářskými a podobnými zprávami kalendářními věrně poznamenává ty dni, »v které všecka divadla, muzyky atd. zapovězeny jsou«. Bylo to tehdy: »Dne 19. a 20. února skrze zemření císaře Jozefa II. — 28. února a 1. března skrze zemření císaře Leopolda II. — 25. března zvěstování Panny Marie. — 6. dubna velkonoční hod Boží. — 25. máje svatodušní hod Boží. — 5. června Těla Božího. — 8. září narození Panny Marye. — 1. listopadu na všecky svaté. — 22. 23. 24. a 25. prosince.«

Znáti tyto dny bylo pro Hýbla a jeho přátele proto důležito, poněvadž právě v naznačené »normální« dny konala se tehdy ochotnická, čili jak se říkalo, »milovnická« představení česká ve prospěch dobročinných účelů na staroměstském (stavovském) »herčišti« německém. Jiných představení českých nebylo a stav ten trval, jak známo, od r. 1812—1818.

Rozumí se, že Hýblův národní kalendář měl i obvyklé součástky všech podobných publikací, jako bývají různé »Povídačky« (anekdoty), »poukazatelé ouroků (intresů)«, »poukazatelé na kolkovaný papír« a j. v., jarmarky a trhy, a což jiného hospodářům a venkovanům třeba, ale kromě toho měl na konci také mnohoslibný program redaktorův, který tu citujeme do slova, ježto vhodně doplňuje vše. co jsme o povaze Hýblově výše napsali.

»*Zpráva o tomto kalendáři.* Každý pravý vlastenec, jenž vlasti své prospěti chce, musí věděti, co byla jeho vlast dříve a co jest nyní; to jest, on musí pilně v hystoryi čítati, a spolu také na nynější vlastenské udalosti, prospěch neb škodu vlasti bedlivý pozor míti. V hystoryi zhlídne, tak jako v zrcadle, v čem naši předkové pochybili, a v čem nad nás (jejich potomky) předčili, bychom jejich chybám se vystříci, a naše opraviti hleděli. Přitom také nejen na

svůj, ale i na sousední a vzdálenější národy zřetel míti sluší, bychom věděli, jak daleko před nebo za nimi jsme, a tudy buď k statečnému předcházení jich posilněni, neb k dohonění jich povzbuzeni byli. Ale však, žel! malá jest hrstka těch Čechů a Moravanů, jenž by v tom smyslu pravými vlastenci býti se snažili. Větší díl jich čítá jen hystoryi vlasti své pro nesmyslné pohádky a pověry, jichž v starých kronykách dosti nalezáme, a každým novějším spisem pohrdají, v nichž takové bájky docela vynechány jsou. O holi Přemyslově, z níž lískový ořech vyrostl, o propadnutí Drahomiřiným, o koni Šemikovi, o Vyšehradském sloupu atd. ví skoro každé dítě vypravovati, kdežto to přede jen samé smýšlené pohádky jsou; mnoho-li jich ale jest, jenž by co důkladného o Svatoplukovi, o Vratislavovi a Břetislavovi II., Jaroslavovi z Wartemberka, Jaroslavovi z Šternberka atd. věděli, kterýžto hojný počet našich slavných mužů věčnou okrasou naší milé vlasti zůstane? Z toho ohledu předsevzal jsem si, dokud mi Bůh zdraví a dostatečný počet vlastenských čtenářů popřeje, takový *Národní kalendář* vydávati, v němž by rok po roce 1. životy znamenitějších starších a mladších Českých a Moravských mužů, 2. slavné památky, města, zámky, kostelové a všecky pamětihodné věci v Čechách a Moravě, 3. všecky proměny v každém vlastenském ohledu popsány byly, a konečně vždy ještě dosti obšírný obsah připojím, jenž by zároveň ku poučení i obveselení sloužiti mohl.

K rozšiřování *národnosti* zdál se mi *kalendář* nejpříhodnější; neboť jest to knížka, kterou skoro ustavičně při sobě máme, pro každého vybroušenějšího člověka nevyhnutedlně potřebná, a často po modlitební knize ta jediná v domě u těch, jenž si buď pro nedostatek jiných užitečných kněh nakoupiti *nemohou*, neb s svou nevycvičeností a nevybroušeností spokojeni, *nechtějí*. Tak aspoň i na tuto poušť spíše hlas volajícího dojde, jehož ohled byl a vždycky bude pro *vlastence vlastensky* jen psáti.«

Ježto byl Jan Hýbl jako redaktor značně oblíben, jeho »Rozmanitosti«, jak sám se tehdy chlubí, šly takřka na dračku, a ježto se »národní kalendář« všeobecně líbil, není divu, že pro následující rok ovládl již sám pole a zatlačil chatrnější soutěž, beztoho neúmyslnou.

Ale dlouhého života, jak jsme již výše podotkli, Hýblův podnik také neměl. Ještě na rok 1818 vypravil dovedný redaktor »druhý roční běh«, ale nemá již poznámky dole, že je na skladě v »Dominykánské ulici Nro 232«, nýbrž toliko, že je »vytištěný písmem a nákladem J. F. Fettrla z Wildenbrunu v arcibiskupské impressí na starém městě v Semináryum«, a také nemá již takového rozsahu jako ročník prvý. Již z toho patrno, že nakladatel šetřil. A šetřil asi také na honoráři. Neboť jen tak si možno vysvětliti, proč redaktor, který nebyl zvyklý přepychu, nýbrž naopak podle svědectví Hýblova přítele Havelky »garderoba i nábytek jeho bývaly přeskrovny až přisám Bůh« (Rybička, str. 250), neuvázal se již v uspořádání ročníku třetího, který vyšel anonymně a hned na titulním listě se honosí, že obsahuje »vejsady na *štempl*«. Má také již obsah většinou hospodářský a zejména hojnost takových »důminek«, jimž Hýbl veliké víry nepřikládal, naznačiv v 2. ročníku výslovně k »Důminkám našich předků

s strany povětrnosti« v měsíci lednu charakteristické stanovisko vlastní těmito skeptickými slovy: »Staré pranostyky byly nedbanlivému lidu velmi příhodné, nebo není nic na světě zlého, co bych z nich dokázat nemohl, že to již napřed oučinkováním komet a hvězd souzeno nebylo. Tudy se mohla neumělá a nedbalá čeleď v čas pádu dobytka snadno vymluviti.«

A tak ze všeho, co v »národním kalendáři« svém Jan Hýbl čtenářům podal, vystupuje nám v nejlepším světle nejen uvědomělý Čech, vtipný a dobrý člověk, než i vynikající osvícenec, pravý a platný syn své doby. Škoda, že i jemu, jako tak mnohým v Čechách, bylo zápasiti nejen s nedostatkem, než i s neporozuměním.

Zdeněk Tlamich:

Sonet pro umělce.

Jen z nemocné škeble rodí se perla.
Stendhal.

Je tolik jímavého v oné báji:
Když nejvíc tíží zemský prach,
v nejzoufalejších hodinách
snů čarokrásná křídla přiletají

a v tvůrčí nirvânu tě odvívají — —
A zatím: co to ještě pláče v tmách,
už jitřní růže rdí se po střechách
a první ptáci k slunci zazpívají — —

A je v tom jakás velká harmonie:
čím umělcovo nitro chořejší je,
tím vroucněji jej Músy líbávají — —

»Jen v škebli nemocné se perla tají.«
V těch slovech, drahý Beyle, v pravdě jesti
tragika naše i vše naše štěstí...

Pod obraz Pierrota s chrtem.

(Bílá a černá.)

V popelec tvůj co ti zbývá,
Pierrote, hochu bílý?
Písně tvé tě opustily,
kytara kdes odpočívá...

V krbu srdce zima zpívá —
Karnevalu všechny víly
odtančily, odtančily...
Tvoje maska mrazně kývá — —

Sněhový sen ... Ze tmy země
černý chrt teď zved se němě,
hlavu položil ti v klín —

Nuže ano: druhu v bolu,
popelec ten slavme spolu ...
V bílý sen ... ten černý spleen ...

Sonet o zvadajícím šípku.

Těch mezí ztracených ... kam nezapadne
krok poutníka ni hravých dětí smích
po celý čas ... a jen křů šípkových
co kvete tu a nevšímáno vadne — —

Podobně na života polích chřadne
tak mnohý keř ... Znám také jeden z nich.
Na mezi nepřístupné vadne tich
a jako jeho růže nejsou žádné — —

Jen jedenkrát tam dívčí píseň vpadla...
dlaň růži utrhla, jež málem vadla ...
a se zpěvem zas zašla do dáli ...

A keř teď vzpomíná v svou jeseň odevzdaně
na onen okamžik ... na bílé dívčí dlaně
a na píseň, již rety zpívaly ...

Sonet psaný v zahradě Mirabell.

O toho kouzla nikdo neporuší,
když tančíš parkem tolik líbezná,
u věčném mládí svodu vítězná,
a když mám tebe plnou, plnou duši.

A ty víš nejlíp, co ti tolik sluší,
co rozvichřiti mužův srdce zná —
jak v biblické té báji princezna,
trup jejíž ohebný mi svítí v duši.

Dnes ještě malá rozněcovatelka —
a zítra: Kdo ví už, čí Sudba velká:
jakým to snem se oko vzňalo mé?

Bych vlastní štěstí vést měl na popravu,
rád obětuji svoji hříšnou hlavu
pro krásu tvou ... mladinká Salome ...

Jan Osten:

Poslední.

(Pokračování.)

Přijeďte, přijeďte brzy, milostivá paní. Třebas i na kulhajícím vraníku. Jen když to bude brzy, nejraději zítra,« mluvil Kounovský.

»Překvapím vás zase, jako onehdy. Objevím se z čista jasna, až budete u stodoly. Přijedu na smetanu, na váš dobrý selský chléb. Ale teď již musím domů. Bude brzy tma. Děkuji vám za dnešek, pane rytíři a doufám, že nyní již snadno najdete cestu na Vonšov. Jako já ji znám k vám. S Bohem, dobrou noc.«

Podala mu ruku, již políbil. Ucítil silné stisknutí a již pospíchala po pěšině. Nebyl schopen, aby hned šel dále, stál na místě a díval se za ní, sledoval zraky její krásnou postavu, harmonickou chůzi, viděl, jak bohaté, tmavorusé její vlasy čeřily se v lehkém večerním vánku.

A ona, jako by cítila jeho pohled, stanula náhle, obrátila se a pospíchala k němu.

Srdce mu přestalo bíti.

Stanula těsně u něho s planoucí tváří a se zářícíma očima. Cítil její horký dech a viděl, jak bouřně dmou se její ňadra. A náhle ovinuly ho plné, teplé paže kol šíje a jejich rety sloučily se v dlouhém polibku, při němž ho závrať pojímala.

»Drahý, drahý,« uslyšel její šepot na svých ústech, pak se její ruce uvolnily a rychlými kroky ubíhala zpět k zámku.

* * *

Žně chýlily se ke konci, se strnisek foukal již první vítr, ale nebyl to ještě vítr podzimní, ne, léto hýřilo dosud slunečním jasem, bujnou zelení stromů a luk a květinami na nich se pestřícími. Bylo ten rok léto neobyčejně krásné, stálé počasí dovolovalo, že dostalo se obilí do stodol zcela uzrálé a suché, zvláště ovsy, jichž měl rytíř nejvíce naseto, vydařily se tak, jako již dávno ne, také brambory slibovaly hojnou úrodu. Tyto dvě plodiny byly u rytíře hlavními: oves a brambory. Ovsa prodal mnoho a brambory dodával do lihovaru aneb sám zpracoval na škrob, byla-li nadúroda a nemohl-li je prodati.

Šlo to dobře tento rok, jako by na všem bylo požehnání. Rytíř Kounický spoléhal na to, že dluh jeho se tento rok zase značně zmenší, o pěknou částku zmenší a že se bude moci dívati směleji lidem do očí. Při své osobní hrdosti považoval dluhy za jakési ponížení, za něco nehodného muže; jeho snahou bylo, aby byl práv všude a na všechny strany, aby nikomu, pranikomu nebyl něčím zavázán. Přemýšleje o tom, nemohl chápati, jak to bylo možno, že jeho otec, muž tak krásný, statný, hrdý, mohl se tak snižovati, že se dlužil peníze u obskurních lidí v okolí, u špinavých lichvářů a zbohatlých kramářů, u nájemců dvorů, zkrátka všude, kde cítil, že

peníze jsou. Musil se pokořovati, musil prositi o prodloužení lhůt, o nové půjčky; v otcově psacím stole nalezl mladý rytíř dopisy, při jichž čtení hnala se mu krev do hlavy a pěstě se zatínaly.

Brzy, jak převzal mladý rytíř statek, sám ocenil jeho hodnotu, poradil se s advokátem v blízkém městě, jenž byl upřímným přítelem rytířovy rodiny, neboť často rytmistrovi pomohl z bryndy, a s jeho pomocí opatřil si větší hypothékární zápůjčku na přiměřený úrok, zaplatil obtížné dluhy u lichvářů a pochybných přátel nebožtíka otce a vytkl si za úkol, zbaviti se pokud možno nejdříve dluhů vůbec. To bylo prozatím jeho cílem, tomu věnoval veškero své snažení, nepřemýšleje o dalším; býti pánem na svém, býti zcela práv, to bylo prozatím jeho úkolem. Ale dluh byl velký, léta nestejná, šlo to přece jen pomalu.

To, co Kounovskému vypravovala paní Svobodová, že se o něho zajímaji dívky z okolních velkostatků, nebylo mu vlastně novinkou; věděl to dobře, že mu všude byly dveře otevřeny dokořán, že potřeboval pouze zaklepati a mohl na ráz výhodnou ženitbou zhostiti se dluhu. To se však příčilo jeho hrdosti, nemohl se smířiti s pomyšlením, že by byl závislým na penězích své budoucí ženy, že by se považovala za jeho zachráňkyni; darů nepřijme nikdy a od nikoho i kdyby měl zajíti. Proto se raději tak zahrabal ve svých Kounicích, oddávaje se samotě hrdého člověka, jenž cítí se právě tím silným, že je sám.

Tak si na ten život navykl, že se necítil nijak býti zkrácena, radosti světa ho nelákaly, jeho osud mu nikterak nepřipadal trudným; bylo přece i zde tolik krásného, tolik chvílí uspokojení a klidu.

Tak tomu totiž bývalo, ale nyní nastala náhlá změna.

V neděli byl rytíř na Vonšově, v pondělí chodil po celý den jako ve snu, nežil přítomnosti, nýbrž vzpomínkám na včerejší den. Kudy šel, viděl její půvabný zjev před svými zraky, v uších dosud zněl mu její lahodný hlas a zvonivý smích; vzpomínal znova a znova na scénu v saloně, když mu hrála »Asru«, na projížďku po řece, ale nejživěji tanulo mu na mysli, jich loučení u lesa. Jeho rety jako by ho dosud pálily od jejích sladkých polibků. Kochal se těmito vzpomínkami, znova a znova vyvolával si je v mysli do nejmenších podrobností; jedl, aniž věděl co, a roztržitě odpovídal, oslovil-li ho někdo.

Přijde-li a kdy asi přijde? A co jí řekne po tom večeru? Jak se k ní má chovati? A jak se bude chovati k němu? Snad již na něho zapomněla, snad to byl chvilkový rozmar dámy, snad si z něho, prostého vesničana, tropila žert? Může to býti vše skutečností? Tolik štěstí najednou, z čista jasna? Přijde dnes? Vyhlížel na silnici k lesu, každou chvíli se mu zdálo, že se zvířil prach na cestě, ana přijíždí! Ach, pouhý přelud vznětlivé fantasie!

Napadalo ho, aby nechal všeho, oblékl se a běžel k ní, ale zdaž by se to slušelo? Co by tomu řekla paní ředitelová, její matka? Sotva odtud odešel, již se sem zase vrací. Jest přece muž z dobré společnosti a musí věděti, co se sluší a patří. Nyní ona, Aglaja, musí splatiti dříve návštěvu jemu, jak to vyžaduje dobrý ton. Nezbývá nic jiného, než čekati. Cekal den, čekal druhý, nevycházel skorem

ani z domu, aby jí nepromeškal, kdyby přijela; den byl doma k nepřečkání, chtěl čísti, aby mu čas rychleji prchal, ale nedovedl upoutati myšlenky ke knize, stále vybíhal před dům a na silnici, zase se vracel domů, přecházel po pokoji a kouřil jako o závod.

Konečně se ve středu odpoledne rozhodl, že již nebude čekati a šel na pole, kde sekali oves. Hleděl upoutati mysl na něco jiného, mluvil s poklasným, naslouchal hovoru sekáčů, asi půl hodiny také sekal v řadě, což ho úplně upoutalo. Pak odložil kosu, utřel pot a sedl si na mez, dívaje se po okolí. Pole leželo na vršku a byla odtud vyhlídka daleko. A jak se tak díval dolů na cestu, vedoucí k jeho dvoru, zvířil se najednou prach na cestě a srdce mu prudce zabušilo. Po cestě ode dvora jela jezdkyně klusem a za ní jezdec. Než Kounovský povstal, zabočila již s cesty na travnatou polní pěšinu a cválala sem.

Šel jí v ústrety.

Ve cvalu odhrnula závoj s tváře a usmívala se naň. Smekl klobouk, když se k němu blížila, kynula mu ručkou a za chvíli, již mu podávala s koně ruku a opřevši se druhou lehce o jeho rameno, seskočila jako pírko na zem. Podala mu znova ruku a silně stiskla jeho. Políbil ji dlouze a uctivě ruku.

»Byla jsem u vás ve dvoře,« hovořila živě, dívajíc se naň laskavě krásnýma, zelenýma očima, »a tam mi řekli, že jste šel na pole, sem. Tož jsem se pustila za vámi sem. Pan rytíř je stále stejně pilný hospodář.«

»Nejsem příliš pilný,« odtušil rytíř. »Teprve dnes, po prvé od neděle jsem vyšel na pole. Včera a předevčírem jsem byl celý den doma.«

»A co jste dělal doma?«

Kounovský se zamlčel a sklopil oči.

»Čekal jsem na vás,« pravil po chvíli tiše.

Její tvář celá zazářila.

»Čekal jste na mne. A bál jste se snad, že přijedu a nenajdu-li vás doma, že se vrátím na Vonšov. To mne špatně znáte, pane rytíři. Jsem velice vytrvalá a umínila-li jsem si něco, provedu to stůj co stůj. Řeknu-li si: chci dnes viděti pana rytíře Kounovského z Kounic, tak ho také budu viděti a kdyby se všechno proti mně spiklo. Ale víte, že je dnes teprve středa, milý rytíři, že jste byl v neděli u nás a že jsem nemohla hned den na to nebo za dva dny již za vámi běžeti. Mama kroutila povážlivě hlavou již dnes, když jsem jí říkala, že k vám jedu. Snad prý by bylo dost času v neděli. Máte prý žně, nebudete mít pro mne času.«

»Jaký to nápad.« bránil se rytíř. »Pro vás nemíti času, milostivá paní! V každou chvíli svého života. Ale, tady stojíme na poli, jaký jsem nezdvořák. A vy jistě potřebujete občerstvení.«

»Ano, těším se na vaši smetanu a na váš chléb,« usmála se. »A na stín kaštanů. Vaše hospodyně, Chobotka, ovšem mne chtěla hned jak jsem přijela, uctívati. Ale já přece jsem dříve jela za vámi. A teď vás mám. Půjdeme spolu.«

Štolba převzal koně a rytíř se ubíral s paní Aglajou ke dvoru. Jak rázem oživl! Po dva dny chodil jako ve snu, roztržitě odpovídal, byl nervosní a mrzutý a najednou, jako by se ho dotkl kouzelným proutkem, rozveselil se, ožívl, mluvil plynně a smál se jako šťastné děcko.

Kráčeli rychle a brzy byli před domem pod kaštany. Paní Svobodová sňala klobouček a usedla. Chutě pustila se do smetany a chleba s máslem, jako by byla celý den nejedla.

»Co jste dělal po celý ten čas, co jsme se neviděli? Vypravujte,« zvala rytíře.

»Vzpomínal jsem a čekal na vás,« odvětil.

»Vzpomínal jste na Vonšov. A na co nejvíce?« a pohlédla naň se šelmovským úsměvem.

»Nejvíce . . . nejvíce na vás, milostivá paní. A na jeden okamžik, na který nikdy nezapomenu, na který budu vzpomínati po celý svůj život,« pravil s vroucností!

Zarděla se až k bohatým, těžkým vlasům.

»Co jste si o mně myslil?« zeptala se tiše. »Snad jste mne v duchu nazval koketou.«

Podíval se na ni zplna.

»Tolik jsem si myslel: že jste nejkrásnější žena, jakou jsem kdy v životě spatřil a že — že vás mám rád, nade vše rád, jenom vás, vás jedinou pro celý život,« řekl prostě a přitiskl její ruku ke rtům.

Náhle zvážněla.

»Jak jest to vše podivné,« pravila po chvíli mlčení. »Ale víte co? Pojďme do salonu, zahraji vám na starém spinetu. Chcete?«

Zašel do kanceláře pro klíče a šli nahoru do salonu.

Rytíř odemkl dveře, vešel napřed dovnitř a otevřel jednu okenici, takže salon byl v přítmí. Paní Aglaja usedla ku spinetu a zahrála menuet z »Dona Juana«. Pak si usedla do staré lenošky a dívala se na rytíře pohledem záhadně krásným, lákajícím, teplým, důvěrným.

Cítil se k ní býti puzen mocnou silou, nikdy nepoznal ženy krásnější a hodnější lásky. Usedl vedle ní; udělala mu místo a jich těla se dotýkala v těsné lenošce. Přitiskl ji k sobě mocnými rameny, sklonila hlavu na jeho prsa a tulila se k němu, jako poplašený ptáček. Vdechoval vůni jejích vlasů, cítil teplo jejího těla, pozdvihl něžně její hlavu, krásné oči dívaly se naň oddaně a povzbuzovaly ho. Sklonil se k ní a nepouštěje ji z náruče, líbal ji na polootevřená ústa, na líce, na oči, na vonné vlasy; líbal horoucně, dlouze, jako by se nemohl nasytiti a ona jihla a sládla v jeho objetí, přimykala se k němu, vzdychala a vzlykala rozkoší. Sami nevěděli, jak dlouho trvali v tomto objetí, zapomínajíce na vše kolem.

Vytrhla se z opojení první a podívala se naň s úsměvem, jako jarní den krásným.

»Máš mne opravdu rád?« zašeptala, jako mladé děvče při první schůzce s milencem.

Políbil ji místo odpovědi na oči.

»Řekni: mám tě rád,« žadonila.

»Mám tě rád,« opakoval po ní, jako malý školák.

Zasmála se vesele a políbila ho na ústa.

»Můj veliký, silný, krásný hochu!« zatoužila a přimknula se k němu úže. »Čím jsem si zasloužila tvoji lásku? Jsem již stará žena, tys mohl získati mladou dívku, každá by se ti oddala, můj statečný rytíři. A ty miluješ jen mne, jen mne! Jest to pravda?«

»Jenom tebe miluji,« ujišťoval ji rytíř. »Co je mi do všech dívek celého světa? Jediná se tobě nevyrovná, má drahá, jediná« a políbil ji znova.

»Líbej mne, ach, líbej mne,« žebronila, planouc v jeho objetí. »Sem, sem, sem!«, ukazovala prstem na různá místa obličeje, na krk a na šiji. »Ještě, ještě! Ještě jednou!«

Kounovský opojen, jako by byl vypil láhev silného vína na ráz, líbal, kam si přála, celoval jí ruce, mazle se s drobnými, něžnými prsty.

Nasytila se konečně a položivši mu hlavu na hruď rozhlížela se zraky, zakalenými rozkoší po pokoji.

»Jak přísně se na mne dívají tví předkové,« hovořila. »Jako by chtěli říci, že jsem vetřelkyně. Zdálo se mi, jako by mi vyhrožovali, jako by chtěli říci: Jak se opovažuje tato žena líbati se zde před našimi zraky s naším potomkem. Kdyby oživli, jistě by nám toho nedovolili.«

Kounovský se usmál.

»Jak jsi bláhová. Spí v hrobce tvrdý sen a nic je neprobudí. A kdyby se i probudili, jistě by se z tebe zaradovali, že jsi tak krásná a milá a blahořečili by ti, že mne miluješ. Jistě nebyla krásnější žádná z mých pramateří.«

»Tvá matka byla krásnější než já, mnohem krásnější,« odtušila Aglaja. »Škoda, že zde není její obraz. Ale z tvých předků nikdo se nemohl s tebou rovnati. Jsou ti podobni, avšak rysy jich tváří jsou tak přísné a tvrdé a tys tak něžný a laskavý.«

»Snad také byli jiní, než jak je obrazy představují,« pravil rytíř. »I já dovedu býti tvrdým a přísným?«

»I na mne?«

Usmál se.

»Ne, na tebe ne. Jak bych mohl? Vždyť tě miluji.«

Šťastně se zasmála.

»Ale teď zas půjdeme dolů, na slunce,« pravila. »Chci míti jen tebe samého beze svědků« a obrátila hlavu na podobizny. »S Bohem, páni rytíři a urozené dámy. Nezlobte se na mne, prosím, že jsem vám odloudila potomka. Zachovejte mne v přízni.« Uklonila se, prohnuvši nohy v kolenou, jako malá školačka směrem ku galerii. Kounovský se smál. Sešli dolů před dům. Nastal líbezný podvečer pozdního leta, žár ustál, libý vánek vanul ze zahrady, přinášeje vůni květů a šelest listů. Sobotka na rozkaz rytířův přinesla láhev vína, které si byl rytíř opatřil, očekávaje návštěvu. Čišky zazvonily. Kounovský nepotřeboval píti vína; byl již tak rozjařen. Nespouštěl očí s krásné společnice, znova a znova si to uvědomoval, že ho miluje,

že se mu dnes vyznala, že je jeho, pouze jeho. Shledával na ní každým okamžikem nové půvaby, okouzlovala ho každým pohledem, každým slovem a pohybem. Připadal si vedle ní venkovský, prostý, nemotorný; již dávno nebyl ve společnosti a stále se domníval, že se dopouští nějaké neobratnosti. Ale pohled Aglajin byl tak plný lásky a důvěrnosti, že se brzy upokojil.

»Jest tu opravdu krásně, krásněji než u nás na Vonšově,« hovořila Aglaja, protahujíc se v zahradním sedátku.

»Chápu to nyní, že se ti tady líbí. Ale přece jen bych tu stále nemohla žíti. Jest tu přespříliš ticho. A já mám ráda kolem sebe ruch, život, změnu.«

Kounovský zesmutněl a Aglaja to ihned vycítila a obrátila.

»Totiž, kdybych tu měla domov, povinnosti, to by bylo jiné. S tebou bych tady vydržela stále.« Hned se rozveselil. »Bylo by ti tu i se mnou smutno, miláčku,« pravil. »Nyní jsme ke konci léta, ale když napadne v zimě sníh, zapadnou pěšiny v parku, stromy se odějí do bílých rubášů, to by ses jistě nudila.«

»S tebou? Nikdy ne. Seděli bychom v ložnici spolu u stolu, já bych ti předčítala; postavili bychom si tam piano a hrála bych ti a zpívala. Ale to nebude třeba, v zimě můžeme žíti v městě, víš snad, že tam mám dům. Nebo někam pojedeme, kde je slunce a jaro,« kula plány.

Kounovský neodpovídal. Nikdy dosud ho to nenapadlo, že by měl opustiti tento dům, v němž se narodil a kde vyrostl, ty lány kolem, jež byly jeho majetkem a zdály se mu býti součástkou jeho já.

»Zatím jsme tady, pod kaštany a je nám dobře,« zavedl hovor jiným směrem a pozdvihl číši.

»Na naši lásku, Aglajo.«

»Na tebe, můj drahý!«

Paní Svobodová večeřela v Kounicích a byla již tma, když se vydala na cestu k domovu. Štolbu s koňmi poslala napřed s rozkazem, aby na ni čekal za lesem. Rytíř ji doprovázel. Odbočili ze silnice cestou do lesa, po úzké pěšině, která jim již byla známa. Kráčeli, těsně k sobě přimknuti, časem se zastavovali, aby se obejmuli, nebyli dosud nasyceni polibků. »Jaké je to vše divné,« hovořila Aglaja, tulíc se k rytíři cestou. »Kolikráte jsem tady jezdila, touto pěšinou i po silnici kolem dvora a nikdy jsem netušila, že tam žije ten, jehož budu milovati. Slyšela jsem o rytíři Kounovském, o ‚mladém pánovi‘, jak ti říkají, ale což jsem se o tebe starala? Je to soused, nic víc. Ani ses nepřišel ke mně ukázat, když už všichni sousedé přišli a mohu říci, že jsem na tebe zanevřela, ač jsem tě neznala. Až jednoho dne: jedu cvalem po cestě a potkám dva muže a jeden z nich je myslivec, je krásný: má černé vousy a tmavou pleť, jako Arab a podívá se na mne s údivem černýma, lesklýma očima a hned mi udělal. Štolba mi oznamuje, že je to mladý pán z Kounic. A přijedu domů a musím na něho mysliti, ač se tomu bráním a nemohu se zhostiti jeho obrazu. A za několik dní mi to nedá, jedu tam zase a odvážná jako jsem, zajedu ku dvoru a najdu u stodoly rytíře. A nyní se máme spolu rádi. Není to jako pohádka?«

Zasmála se a pocelovala ho na ústa.

»Kdy zas přijedeš?« tázal se rytíř, chvěje se blahem. »Zítra, ano?«

Zasmála se hlasitě.

»Ty nedočkavý! Jak mohu přijeti již zase zítra? Co by řekla mama a co by si lidé pomyslili? Řekli by, že za tebou běhám. Tento týden už nepřijedu, ale ty v neděli přijdeš k nám, víš?«

»Až v neděli!« vzdychl rytíř.

»Pošlu ti psaníčko, aby se ti nestýskalo, můj hochu. Budu ti psáti,« potěšila ho.

Les chýlil se ke konci a bylo již slyšeti ržání čekajících koní.

»Teď se musíme rozloučiti, miláčku. Vzpomínej na mne a přijď v neděli.«

Obrátila k němu obličej, jenž zářil v matném světle měsíce a nabízela mu ústa. Líbal ji znova a znova, opětovala polibky, tiskla se k němu a šeptala mezi pocely: »Můj, můj, můj . . .«

* * *

Psaní přišlo dříve, než se Kounovský nadál. Již druhého dne, když před polednem chtěl vyjíti, aby se podíval za lidmi na pole, potkal u vrátek parku chlapce, asi dvanáctiletého, jenž se ptal po »mladém pánovi«. Když se Kounovský přihlásil, vyřizoval hoch, že je z Vonšova a že přináší psaní od milostpaní.

Kounovský radostí všecek zazářil, obdaroval hocha značným penízem a držel v ruce dopis opatrně dvěma prsty, jako by to byla nějaká křehká věc z drahocenného křišťálu. Již vyňal z kapsy nůž, aby rozřízl obálku a cestou si psaní přečetl, ale pak se rozhodl jinak. Ne, nebude čísti toto psaní od ní, její první psaní na něho cestou na pole, za prosaickým povoláním, usedne si v ním pod kaštany, na sedátko, kde s ním sedávala, kde ještě včera seděla a kde mu bude při čtení dopisu bližší.

Vrhl sebou na sedátko a podíval se důkladněji na šedivě zelenou tvrdou obálku, pevnými úhlednými tahy skoro krasopisně bylo na ní napsáno: Urozenému pánu Krištofovi rytíři Kounovskému z Kounic. Usmál se této důkladnosti a rozříznuv obálku, vyňal psaní na papíře stejné barvy, jako byla obálka, dopis kvartového formátu, celé čtyři strany popsané.

»Můj drahý, sladký rytíři!« začínalo psaní. Paní Aglaja přiznávala se v něm k tomu, že měla v úmyslu psáti až zítra, ale že jí to nedalo, že již záhy proti zvyku povstala dnes z lůžka a při otevřeném okně, jímž linula se vůně ze zahrady a zněl ptačí zpěv, usedla, neupravená dosud, ke stolku ve svém pokoji, aby mu psala dnes ještě. Domů se dobře dostala, byla po celý večer tak šťastnou, tak veselou při vzpomínce na něho, že až mama ji pokárala a vyzvídala, nepila-li u rytíře mnoho vína. Ne, nepila vína, ale opila se, opravdu se opila, avšak něčím jiným, nádhernějším nápojem, než je nejvzácnější víno světa: polibky svého miláčka. To matce ovšem neřekla, ale myslila si to sama pro sebe a byla ještě veselejší nad

tímto tajemstvím. Nechtělo se jí ani spáti, bylo jí líto tohoto krásného dne, aby ho zkrátila spánkem. Když se ocitla ve své ložnici, seděla dlouho do noci a myslila na něho, představovala si, co asi dělá, myslí-li také na ni. Oknem zřela měsíc, plující po obloze a snad právě také on, její miláček, díval se právě na měsíc, jenž byl jim oběma přítelem a druhem. Posílala mu po něm pozdravy, zdaž je obdržel? Zvolí si měsíc za posla své lásky, kdykoliv bude měsíc svítiti, ať se naň rytíř dívá a uvědomí si, že v té chvíli ona též zírá na měsíc a vzpomíná na svého drahého hocha. Miluje ho, miluje ho nesmírně, jak dosud nikoho nemilovala a jak nikoho nebude milovati! Počítá minuty, kdy přijede a kdy mu padne do náruče, ale zdá se jí to býti věčností až do neděle. Nevydrží to, tři dny ještě, celé tři dny a tři noci, ne, to je příliš dlouho. Nedá se ničím zadržeti a rozjede se k němu, celému světu na vzdory. Vždyť ho miluje a je jeho. Bez něho jaký je život. Neupoutá ji ani projížďka koňmo jako jindy, ani knihy, ani klavír, vždy a všude vidí jeho obraz a touží po něm.

Přijede snad zítra, snad pozejtří, to ještě neví, kdy, ale do neděle jistě přijede. Zatím čeká psaní od něho, jen několik řádek, i to jí postačí. Jen když napíše, že ji má rád. To psaní jí bude zatím útěchou, než bude u něho.

Tisíce polibků mu posílá, dlouhých a sladkých, jako byly ty v saloně.

Rytíř dočetl psaní, vydechl a zavřel oči v sladkém zasnění. Jak ho miluje! Z každého slova, napsaného pěkným, úhledným písmem, vanul naň její vonný dech; představil si ji, jak sedí u okna ve svém pokoji, v bílých něžných krajkách, její bohaté vlasy, rozpuštěny, zahalují jí sladkou, krásnou tvář a padají na sněžnou šíji a labutí krk, jež on pokryl horoucími polibky. Sem! sem! sem! zdálo se mu, že slyší její šepot, když ji líbal a ona sama nabízela, kam ji má líbati a krev mu zabouřila ve spáncích. To bylo včera, ach včera! Kéž by přišla dnes! Kéž by se na dvoře ozval náhle dusot koní a před plotem by se objevila: krásná, zářící, spěchající k němu, do jeho objetí!

Rozevřel oči, četl znova psaní, pomalu, slovo za slovem, láskal se s písmenky pohledem, pak zastrčil je do obálky a jako drahý klenot uschoval je v náprsní tobolce. Nešel již na pole. Jeho duše byla nyní zcela vyplněna jenom vzpomínkou na ni. Vešel do domu a usedl ku psacímu stolu v kanceláři, aby jí psal. Nepsal již dávno dopisů, kromě obchodních a divil se sám sobě, že mu to nyní tak snadno jde. Představoval si ji, že je zde, že sedí nedaleko v křesle v půvabné posici a dívá se naň laskavě a oddaně zelenýma, hlubokýma očima a psal tak, jako by s ní mluvil. Slova lásky plynula mu z pera, to, co by snad byl nedovedl říci, dovedl nyní napsati. Když dopis dopsal a přečetl ho, sám se podivil, kde nabral tolik vzletu, že tolika slovy, vybranými a květnatými dovedl napsati to, co by byl řekl jen třemi slovy: Mám tě rád! Četl mnoho za za mládí i nyní za dlouhých, zimních večerů a to bylo znáti na jeho slohu. A láska propůjčovala mu nová slova a nové obraty.

Stará Chobotka již dávno čekala s obědem, když vešel rytíř do jídelny, vzrušený, usměvavý, zamyšlený, jakoby nebyl duchem přítomen. Hned se sháněl po poslovi a nezasedl dříve ke stolu, dokud nepřišel šafářův chlapec, jemuž psaní svěřil. Teprve potom obědval, ale jedl pramálo, až stařena kroutila nad tím hlavou. Pak zavolal psy, přehodil pušku přes rameno a vyšel ven.

Musel ven, ven, do polí, do lesů, kde je volno. Bylo mu těsno v pokoji s jeho velkým štěstím. Toulal se poli a lesy, ale rány nevystřelil, darmo bral s sebou pušku i psy. Až z večera, když již zvonili klekání, vrátil se domů, zaprášený, unavený, pak s chutí povečeřel, dal si přinésti láhev vína, jako by byl nějaký svátek a seděl sám dlouho do noci.

* * *

Nebylo to již tajemstvím, že kounický mladý pán chodí za vonšovskou milostpaní. Vlastně chodili za sebou navzájem, každou neděli chodil rytíř na Vonšov a paní Svobodová mezi týdnem dvakráte, ba i víckráte přijela do Kounic na svém bujném vraníku. Matce paní Svobodové se dosud neprojádřil, Aglaja si toho dosud nepřála. Rytíř nenaléhal, jemu úplně stačil poměr, jaký byl nyní: miloval a byl milován, každý den, kdy k němu přijela, byl mu svátkem a to právě mu připadalo býti krásným, že ho překvapila vždy neočekávaně, že neumlouvala určité dny; přijela z čista jasna do dvora, zůstala tam po celé odpoledne až do večera, někdy tam i večeřela a rytíř pak ji doprovázel až za les, kde čekal štolba s koňmi. Byl mnohem šťastnější, přijela-li do Kounic, než v neděli, kdy byl hostem ve Vonšově. Paní ředitelová jim překážela, nemohli se tak poddati náladě, jako u něho, v Kounicích. Stará dáma byla příliš dbalá etikety, v její přítomnosti nebylo rytíři, jenž žil tolik let na vsi, volno, stále měl pocit, že na něco naráží, že se nechová tak, jak to předpisuje přísný společenský řád. Svěřil se s tím Aglaje, ta ho uspokojila, prohlásila, že je bloudek, že se chová jako rozený kavalír a ne jako panáci v městě, na něž byla matka uvyklá; jí, Aglaje, že se líbí právě takový, jaký je a že by si nikdy nepřála, aby byl jiný. Paní ředitelová zajisté to pozorovala, že mezi dcerou a rytířem jest jiný poměr, než jen sousedství; ačkoliv měla v úctě starý rod rytířův, přece jen by si byla přála pro dceru jiného ženicha, muže z prvních společenských kruhů, ještě vyšších než k nim patřil pan Svoboda. Snilo se jí o vysokých hodnostářích, o vznešeném příbuzenstvu; o první kruhy v Praze jí šlo. A kdo je tady rytíř? Malý zeman, »kobylkář«, jak jim říkali, poloviční sedlák; slušný a dobře vychovaný mladík, ale nic více. Kdyby měl alespoň zvučný titul, skvělé postavení společenské, význačné jméno v předních kruzích. Ale, kdo znal v Praze nějakého rytíře Kounovského z Kounic? Snad byla o jeho předcích zmínka v nějakých zežloutlých škartékách, snad v starých knihách, vázaných v kůži a ztrouchnivělých listů, ale co to znamenalo pro dnešní svět? Kdyby byl rytíř nějakým presidentem, ředitelem banky velkoprůmyslníkem, to ano. Ale takto?

Paní ředitelová přijala také jednou pozvání rytířovo a navštívila ho s dcerou v Kounicích. Naprosto se jí tam nic nelíbilo, ani dům, ani zahrada, ani pokoje.

»Selské stavení,« prohlásila k dceři na cestě zpět. »Poněkud větší chalupa, nic jiného. Jest tam cítiti kvas a zelí. Kdyby nebylo té galerie předků, nikdo by neuhodl, že tam bydlí šlechtici.«

Aglaja neodpovídala a jen se pro sebe usmívala. Co jí bylo po tom, že je tam selské stavení, že je tam cítiti kvas a zelí? To jí bylo úplně lhostejné. Ale žil tam on, jehož miluje, jenž jest tak krásný, silný, zajímavý, neporušený, přímý, jako dítě prostý. Pro ni by byl stejně drahým a žádoucím i kdyby bydlil v nějaké chatě s roztrhanou, doškovou střechou.

Paní ředitelová považovala to vše za vrtoch dceřin, již znala jako svéhlavé dítě již odedávna, které měnilo svoje hračky každým dnem. Věděla, že je rozumná, že se nedopustí nějakého nepředloženého činu. Nebylo to přece po prvé, že se někdo kořil Aglaje, ještě když byla svobodna i za jejího vdovství; měla mnoho známostí ještě z dob, kdy byla u divadla, ale zůstala vždy jen při pouhém flirtu, jak to bývá u mladé, krásné ženy.

Aglaja jest tu k vůli ní, matce, nudí se tu, proč by se nepobavila tímto prostým, způsobným hochem? Není již děckem, má za sebou kus života, poznala svět a lidi, ano, byla to svéhlavá, ale chytrá hlavička.

Nebránila proto, zajížďkám dceřiným do Kounic, ani návštěvám rytířovým; přijímala ho se vznešenou zdvořilostí, ale příliš se jím nezabývala, zdál se jí býti společensky nerovnocenným, svět, v němž on žil, byl tak vzdálen jejímu světu. Narodila se v Praze, prožila tam celý život, nepoznala nikdy, co to je rodné stavení, majetek po otcích a přičítala to jen nedostatku vzdělání a energie, že rytíř tady lpí na své »chalupě« místo, aby někde v městě hleděl se dostati k nějakému znamenitějšímu postavení a žíti mezi lidmi jejího druhu.

Kounovský spočátku cítil rozpaky v její společnosti, ale pak se přece osmělil. Věděl, že Aglaja ho má ráda takového, jakým je, že se nemusí před ní nutiti do něčeho, co se mu příčilo; odíval se stejně jednoduše, jako dříve, nenamáhal se, aby mluvil duchaplně, jak snad si to přála stará dáma; stačilo, aby se jen podíval na Aglaju, aby zachytil její zářivý pohled, jenž se na něho upíral a nabyl vždy ihned půdy pod nohama. Co mu bylo po všech lidech, jen když ona ho miluje a projevuje mu to slovy, pohledy i pocely?

Podzim již značně pokročil, zeleň stromů počínala měniti barvu do žluta, do ruda a do modra, žlutá strniska byla již zorána a lány polí se temnaly obrácenou, zkypřenou zemí, očekávající semeno ve své lůno, aby znova vyklíčilo a znova přineslo požehnaný plod. Jiná léta, v tuto dobu vycházel rytíř často na lov, ale letos to nějak zanedbával. Zůstával doma anebo se zdržoval blízko dvora, aby ho ihned zavolali, kdyby znenadání přijela Aglaja. A jezdila často, ale znenadání.

(Dokončení.)

Nové písemnictví.

Básně.

V posledním (125.) svazku Sborníku světové poesie vyšlo pozoruhodné dílo, autorisovaný překlad Sigismunda *Boušky* proslulého provençalského eposu *Mirèio*, jehož původcem jest *Frederi Mistral* (nákl. J. Otty, str. 395). Překladatel, jenž o svém převodu po léta pracoval, stále vybrušuje jeho podrobnosti a hledaje, kde by nalezl přiléhavý výraz k rozmanitým názvům věcí u nás méně běžných nebo již z paměti vyšlých, seznamuje čtoucího v zevrubném, svěže psaném úvodě nejprve se životem Mistralovým a jeho snahami vlasteneckými a literárními. Mistral narodil se r. 1830 z rodiny zemanské. Jazyk jeho lidu byl tehdy v opovržení; učitelé ve školách zapovídali žákům mluviti jím, na veřejnosti neměl vážnosti ani jakéhokoli práva. Jóusè Roumanille, patriarcha celého národního i spisovného obrození dnešní Provence, stal se důvěrníkem a povzbuzovatelem mladého Mistrala. Oba společně povznesli svůj rodný jazyk z dosavadního opovržení na výšiny zářivého umění básnického; jím psaná díla Mistralova náleží dnes ke skvostům světové poesie. S. Bouška v úvodě zcela příhodně osvětluje ráz provençalštiny jakožto samostatného jazyka a poměr její k jazyku francouzskému a ukazuje, jaký jest její rozsah územní. Potom vypisuje zajímavě životní dráhu Mistralovu v souvislosti s jeho tvorbou slovesnou a zastavuje se zevrubněji zejména u vzniku známé básnické družiny felibrů a jejích květných dnů, na něž upozornil svým časem Vrchlický, přespolní člen felibrůže — podobně jako S. Bouška. Tvorba Mistralova jest hojná, vydatná a cenná. Náš překladatel věnoval se jí tou měrou, že čelná díla z ní má již v překladě připravena a překlad jiných chystá.

Jímavým způsobem zmiňuje se S. Bouška v úvodě o svém poměru k Vrchlickému, »svému učiteli i příteli«, jehož nesmrtelné památce kniha je připsána. Je v té vzpomínce vzácný příspěvek ku povahopisu zvěčnělého mistra a upřímný hold jeho šlechetnosti.

Epos Mirèio, nazvaný po prosté venkovské dívce, která jest jeho hrdinkou a středem umělecké stavby, jest vlastně širokým obrazem provençalského života a zároveň jeho uměleckou oslavou. Příběh Mirèin a Vincènův jest jen pojítkem dlouhé a pestré řady výjevů ze života rolnického, pastýřského, vinařského, rybářského v rozmanitých jich odstínech, známých na dlouhém pruhu jižní Francie. K tomu se způsobem čistě epickým pojí vzpomínkami, odbočkami a podružnými osobami episody tu stručné, tu rozsáhlejší, jež vhodně zpestřují hlavní pásmo dějové. Básníkovo vypravování a popisy hýří barvami a přímo plýtvají výrazovým bohatstvím. Z toho vzcházela překladateli nejednou citelná nesnáz, jak vystihnouti názvy u nás odlehlé, ne-li neznámé, případným slovem domácím. Překladatel zdolal ty nesnáze čestně; jeho překlad čte se plynně, hojné vysvětlivky věcné umožňují, aby mu bylo náležitě porozuměno.

F. V. Vykoukal.

R. 1917. ČÍS. 9.

OSVĚTA

Univ. prof. Dr. *Drachovský:*

Válečná opatření finanční v prvých třech letech světové války v Rakousku.

Korrigují se někdy názory, třeba velmi staré a vžilé, mohutnými událostmi dějinnými, a úsudky, o jejichž spolehlivosti nikdo nepochyboval, ukáží se klamnými. Tak i v oboru finančním jednomyslný byl názor na nepoměr mezi náklady opravdové války moderní a jměním národním, i na nemožnost dlouhého trvání války takové právě s hlediska nemožnosti jejího financování.

Po tři leta trvající válka, jejíhož konce prozatím ještě nevidíme, opravila tyto názory a úsudky — aspoň pokud se týkají doby vedení války samého, velmi důkladně. Finančních prostředků bylo zapotřebí ještě více, než bylo předpokládáno, a byly posud vždy během nynější války opatřeny, kdykoli toho bylo zapotřebí.

Není nyní možno a vhodno posouditi, jaký bude účinek této ohromné moderní války finanční; obmezíme se ve svém pozorování na opatření, jimiž u nás v době války oněch dříve netušených výsledků bylo dosaženo.

I.

Bývá obvykem ve finančních pojednáních vycházeti od prostředků řádných; převaha však opatření mimořádných nutí nás, abychom nejprve jim svoji pozornost věnovali.

Hned počátek války vyznačuje se velikou a náhlou potřebou (náklady mobilisační), jež musí v krátké době býti kryta, nemá-li krise hospodářská hned počátkem války nejtísnivěji vystupující býti vystupňována do důsledků katastrofálních, nebo nemá-li celá akce uváznouti. Na krytí řádné není, hledě k době a na výši potřeby, pomyšlení, a proto nastoupí krytí mimořádné.

U nás není státního pokladu obdobného, jaký do počátku války světové byl po ruce na př. říši Německé, ale byly zde přece některé prostředky, jež v nejprvnější době poskytly pomoci.

V prvé řadě byly to t. zv. pokladní hotovosti, jejichž obnos u nás kolísá kol 700 a 800 mil. K, jež tvořeny jsou u jednotlivých pokladen státních z nevýplatků, přeplatků stran, přebytků hospodářských minulých let, o nichž nebyla posud dána direktiva, jak jimi konečně naložiti, a posilovány bývají výdajem krátkodobých poukázek pokladních na rakouských salinách hypothekárně zabezpečených — t. zv. salinek. Vyložená povaha věci ukazuje, že při použití hotovostí pokladních jde o úvěrní opatření a nikoli o použití nějakého druhu státního pokladu. Tohoto v obvyklém slova smyslu – jak řečeno — u nás není, ale lze zajisté právem za takový považovati zásoby zejména válečného materiálu všeho druhu, který přece především pro případ války jest nahromaděn a representuje hodnotu stamilionovou.

Jinou okamžitou pomůckou byly směnky, jež dle platných předpisů u nás musí býti ve prospěch správy státní vydány a zabezpečeny osobami, jimž povolen byl úvěr daně cukerní, pivní, lihové, petrolejové, jímž uvěřeno bylo clo, dále jimž byly dány na úvěr výrobky monopolu tabákového a solního, jakož i státní produkty horní. Tyto směnky mají různou dobu splatnosti, zpravidla šest měsíců nepřesahující a mají býti dle možnosti domicilovány u Rakousko-Uherské Banky, nebo v místě, kde jest odbočka nebo platebna tohoto ústavu. Obnosy, na něž tyto směnky jsou u státních pokladen deponovány, jdou do set milionů, eskontováním pak jejich u Rakousko-Uherské banky bylo rovněž získáno mnoho úhrady, a to vlastně již splatné.

Dále bylo použito zálohových úvěrů od Rakousko-Uherské banky a částečně i poštovní spořitelny, jež jednak spočívaly v poskytnutí kassovních hotovostí těchto ústavů vydáním pokladničních poukázek v dubnu 1914 posílených; jednak v poskytnutí zápůjček směnečných a lombardních. Zálohové úvěry byly dávány též konsorciem pro emittování státních půjček, jež na účet výsledků těchto opatření úvěrních značnější obnosy správě státní poskytlo.

Vláda mohla se pohybovati v oboru úvěrním dosti volně, ježto cís. nař. ze dne 4. srpna 1914, ř. z. čís. 202, ji zmocnilo opatřiti prostředky k vedení války potřebné cestou úvěrní, pokud jen tím státní pokladna trvale by nebyla zatížena, a toto ustanovení vykládáno bylo ve smyslu ryze formálním, tak že byly pokládány za přípustné všechny půjčky v dohledné době splatitelné, pokud tato splatitelnost při vydání byla prostě v podmínkách vyslovena, nehledě na garancii splacení neb opatření prostředků ke krytí této potřeby, jež svého času dostaviti se má. Kontrolní komise státního dluhu tento názor sankcionovala.

Tak tedy pro další vedení války byla poukázána vláda na cestu úvěrní a této bylo využito různým způsobem. Přední místo zaujímají tu tak zv. válečné půjčky, jichž bylo posud šest následujících typů a výsledků:

Válečná půjčka:	Typ obligací:	Upisovací kurs po srážce ½% bankami hraženého:	Výsledek mil. K:
I	5½% státní poukázky, splatné r. 1920	96·875	2201
II.	5½% pokladní poukázky, splatné r. 1925	94·75	2688
III.	5½% splatitelná půjčka nejdéle r. 1930	93·10	4203
IV.	5½% slosovatelná půjčka čtyřicetiletá	92·50	4400
	5½% pokladniční poukázky sedmileté	95	
V.	5½% umořitelné dluhopisy čtyřicetileté	92	4465
	5½% pokladniční poukázky půlšestaleté	96	
VI.	5½% umořitelné dluhopisy čtyřicetileté	92	4900
	5½% pokladniční poukázky desetileté	93·50	

Počínajíce zápůjčkami ryze krátkodobými přecházejí později ve dvojí typ: krátkodobých poukázek pokladničních a dlouhodobé půjčky slosovatelné. Jest jen přirozeno, že na tuto pozdější v dalších stadiích využitkování úvěru klade se váha hlavní, neboť půjčky záhy splatné žádaly by opatření velikých obnosů bezprostředně po ukončení války nebo ještě během ní, což je vždy velmi nevítaným úkazem. Proto bylo učiněno opatření, aby krátkodobé titry první a druhé půjčky válečné mohly býti vyměněny za dlouhodobé úpisy páté půjčky válečné (vyměněno bylo za 1170 mil. K, tedy asi čtvrtina úpisů obou prvých válečných půjček); jinak by bylo nutno sáhnouti již během války ke konsolidaci, jak na př. Uhry učinily se svými splatnými poukázkami pokladničními (jako válečné půjčky vydávaly Uhry skoro výhradně rentu, protože funkcionováním parlamentu bylo to umožněno).

Jinak arci jest zásadně správno hraditi náklady válečné umořitelným dluhem, který by bylo možno splatiti ať po válce ze případné náhrady válečné, ať zkonsolidovati za poměrů pro státní úvěr vhodnějších.

Jest pochopitelno, že emisse půjčky během války žádá, aby upisování bylo podporováno co nejdůrazněji: podporou tou jsou nejen momenty morální, zdůrazňující povinnost vůči státu, pud sebezachování a nutnost valutová; nýbrž i hmotné vypravení půjček: příznivý kurs resp. vhodné zúročení, vyloučení obavy z brzké kon-

verse, osvobození od daní přímých a ev. některých poplatků, vhodné upravení obchodování bursovního atp. Ale i jiná lakadla mohou vésti k cíli: výhodné nebo nutné upotřebení jejích titrů na vadia i kauce, přijímání jejich jako platidla při plnění některých povinností vůči státu (na př. u nás při placení daně ze zisků válečných), souvislost mezi výší úpisů a zadanými dodávkami státními, podmínka úpisu pro poskytnutí určitých výhod, oprávnění a vyznamenání atd. Přehled výnosu válečných půjček ve srovnání s výkazem rozmnožení státního dluhu během války arci ukazuje, že válečné půjčky nebyly jediným typem opatřování úvěru během války.

Přihlídneme-li nejprve k tuzemským výpůjčkám, můžeme tu uvésti jednak další úvěry zálohové a lombardní od Rakousko-Uherské Banky a konsorcia pro emissi válečných půjček. Tyto poslednější úvěry arci s realisováním válečné půjčky mizejí. Také úvěr směnečný i nadále zůstal pro potřeby naléhavé používán.

Aspoň pro uvarování se deficitu pokladního má význam opatření regulující odložitelné výplaty státní dle pohotových prostředků. Již s hlediska positivních úspor však jest posuzovati neobsazování uprázdněných míst úřednických a zastavení jmenování postupových.

Jinakých tuzemských výpůjček většího rázu tu nebylo; důvod toho je konečně jednoduchý: veliký úspěch v tuzemsku vydaných zápůjček válečných uvésti jest správně na soustavné posílení nebo nahražení úvěru státního úvěrem korporací i osob fysických v obvodu státní působnosti se nacházejících. Protože pak účast členů a účastníků společnosti státní tímto způsobem byla značně napiata, nebylo vhodno ještě jiným způsobem značnější akci úvěrovou v tuzemsku v život uvésti.

Samostatných výpůjček v krajích vojskem naším obsazených jsme nevydali; jakýsi ne příliš značný obnos sešel se odtud na úpisech válečných půjček.

Charakteristická zvláštnost této války v uzavření ústředních mocností vůči ostatnímu světu spočívající přivedla také k finanční zvláštnosti: úvěrové operace naše pohybují se valnou měrou pouze v tuzemsku a obracejí se na tuzemské upisovatele. A přece žádá přímo každá skoro válka, aby z důvodů valutových bylo se pokoušeno o zadání větší výpůjčky státní do ciziny. Jejím obnosem totiž hradí se objednávky v cizině učiněné a jiné závazky v cizině splatné, tak že není třeba k tomu účelu tuzemské peníze do ciziny vyvážeti, a tím buďto vlastní zásobu zlata ztenčovati, nebo vyvážeti papír, který pro jinakou svoji neupotřebitelnost v cizině ve značném množství se do tuzemska vrací a tím na snížení měnové parity mezinárodní v náš neprospěch působí.

Právě uzavření ústředních mocností způsobilo, že objednávky v cizině nedosáhly té výše, jak by jinak se bylo mohlo státi, a tedy neobjevila se značnější potřeba tohoto mezinárodního vyrovnání. Počátkem války byly pokusy menšího rozsahu učiněny v Unii severoamerické a v Holandsku, nyní jedná se — aspoň se strany říše německé — o podobný pokus ve Švýcařích, ale tím jsou celkem valutové zápůjčky u států neutrálních vyčerpány.

Zvláštnost, že náš trh peněžní značnou měrou obracel se na pomoc říšskoněmeckou, i že svoje závazky ve spřátelené i neutrální cizině především říšskoněmeckým prostřednictvím vyrovnával, vedla k úkazu značné potřeby marek na vyrovnání zdejších závazků a tím i stoupnutí kursu marek papírových vůči papírovým korunám, který rozdíly stavu hospodářského, finančního, politického ani vojenského není odůvodněn. Aby tento úkaz se nestupňoval do krajnosti, bylo nutno uzavříti opětně valutové výpůjčky a požádati o zálohové úvěry v říši německé, které v sumách miliardových se pohybují. A pokud vylíčený stav věci potrvá, bude potřeba dalších výpůjček tohoto způsobu.

II.

Zvláštní, přechodní postavení mezi úhradami mimořádnými (nebo řádnými, dle způsobu klassifikace) zaujímají daně majetkové, jimiž saháno jest na samu podstatu a vlastní pramen daňový, majetek sám.

Theorie finančněvědecká považovala daně tohoto způsobu nanejvýše za nutné zlo: neboť stravujíce svůj pramen nesnášejí opětování a přivádějí i finanční budoucnost do poměrů zhoršených. Ale už před válkou, r. 1913, příklad německého příspěvku válečného ukázal, že i takovýchto daní může býti za určitých okolností a k určitým účelům upotřebeno s prospěchem. Ušetří se jimi často na mnohem větších nákladech, jež by stát v budoucnosti čekaly. Mobilisační potřeby válečným příspěvkem německým zaplacené byly by bývaly mnohonásobně dražší, kdyby byly bývaly objednány teprve po vypuknutí války.

Ale jak poměrně vydatněji a přesněji dá se daň taková uložiti v době mírové, třeba že vždy k jejímu snesení jest potřeba jakési míry nadšení, s takovými obtížemi setkává se její ukládání v době válečné. Všeobecná krise, nejistota hodnoty peněžní, nelad ve mnohém hospodářství odejitím hlavy způsobený, zastavení různých způsobů obživy a stísnění poměrů úvěrových, konečně vždy pozorovaná thesaurace, vývoz majetku za hranici a vůbec snadné ukrytí realisovaného majetku. — vše to překáží značnou měrou jak uložení této daně vůbec, tak i uložení jejímu ve výměře spravedlivé a jen poněkud vyšší, konečně i jejímu vymáhání takovou měrou, že na př. u nás přes několikerý náběh a několik oficielních prohlášení prozatím jsme se dále při řešení tohoto problému nedostali. A bude-li projekt vydán na světlo bez řádného prodiskutování a veřejné kritiky, nebude určitě podařený, jak o tom u nás přerůzné pokusy podobné podávají výmluvné svědectví.

Za to bylo již u nás cís. nař. ze dne 16. dubna 1916, ř. z. čís. 103, zavedena daň ze zisků válečných, o jejíž zostření a prodloužení platnosti také na další leta válečná se právě v parlamentu jedná.[1]) Daň tuto mnozí autoři — tak z českých Funk — nepova-

[1]) Prozatím vyšel z porad parlamentních zákon ze dne 2. srpna 1917, ř. z. čís. 334, jednající o zabezpečení daně válečné z vyššího výnosu obchodního, docíleného během r. 1917.

žují za daň kapitálovou, protože se formálně vybírá z docíleného vyššího zisku nebo výnosu. Ale přihlédneme-li k podstatě její tak, jak u nás jest upravena, vidíme, že jest daní z většího příjmu peněžního v letech válečných, který jak známo z valné části spočívá v realisovaném kapitálu provozovacím, pak v úsporách pro odklad investic, dále ve vyšším počtu požadovaných jednotek peněžních hledě ke znehodnocení peněz vůbec, konečně pak brán jest z výsledku mimořádně snad příznivé konjunktury, který vždy, i v dobách mírových, a tím více hledě na potřeby poválečné restaurace, musí sloužiti aspoň z části jako reserva kapitálová pro hubená léta malých zisků a zvýšených potřeb. Výše daně pak jest taková, že ze zvýšení valná část je přímo státem zabrána. Proto považuji tuto daň za kapitálovou a stanovisko vládní, jímž motivovala svůj odpor proti přílišné výši této daně, ježto z valné části ruší základ pro budoucí daň majetkovou, za správné.

Jak řečeno, měla býti zavedena daň ze zisků válečných, ale byla efektivně zavedena daň ze zvýšeného příjmu a výnosu, ať povolání osob fysických, ať činnosti t. zv. »společností«. Nehledě na některé výjimky pohybuje se daň tato u společností tuzemských mezi 10 až 35%, u společností cizozemských mezi 20 až 40%, u osob fysických mezi 5 až 45% vyššího zisku, který se vypočte srovnáním čistého výsledku hospodářského docíleného v letech válečných a podobným výsledkem docíleným r. 1913, nebo ve průměru posledních tří let mírových. Nové návrhy v poslanecké sněmovně diskutované pohybují se ve výměrách ještě značně vyšších, z čehož však bylo by jistě usuzovati na vysokou prémii zatajovací a tudíž mnoho defraudací daňových, jimiž by očekávaný výsledek daňový byl zajisté snížen.

III.

V oboru úhrad řádných můžeme se především zmíniti o opětném zvyšování prodejních cen výrobků monopolu tabákového (posledně viz nař. ze dne 22. února 1917, v. m. f. čís. 23), a zvyšování porta poštovního a tarifů železničních.[1]) Výsledky těchto opatření byly arci značně poškozovány okolnostmi, že objevil se nedostatek tabákových výrobků pro obmezený dovoz a méně značné tuzemské pěstování suroviny a značné dodávky pro vojsko; dále že poštovní doprava byla obmezena a značnou měrou nastoupilo bezplatné poskytování služeb poštovních při zásilkách vojenských a zajateckých. Podobně i státní dráhy z různých důvodů musily obmeziti vozbu a po případě služby svoje zdarma postaviti k použití správy vojenské. Skutečný výsledek těchto opatření projeví se tedy až v dobách mírových.

Nově zaveden byl monopol umělých sladidel (cís. nař. ze dne 25. ledna 1917, ř. z. čís. 37 — tarif cen prodejních ze dne 17.

[1]) Úprava daní dopravních stala se cís. naříz. ze dne 10. ledna 1917 ř. z. čís. 14.

března 1917, v. m. f. čís. 37), a to rovněž s hlediska finančního, třeba že nedostatečná výroba těchto sladidel posavade značnější výsledky pro pokladnu státní přinésti nemůže, v dobách poválečných pak jest hygienicky prospěšnější a národohospodářsky žádoucnější podporovati konsum cukru řepového a obmezovati požívání a užívání umělých sladidel na účely technické (konservační prostředek) a potřeby therapeutické.

Pokud jde o daně přímé, máme prvý krok učiněn vlastně již před válkou: nová úprava daní osobních a slev poskytovaných na dani domovní a dani pozemkové, pak údělů zemských, zavedení přirážky pro domácnosti méně zatížené a dávky tantièmové musí býti posuzována jako součást finančních opatření válečných (nov. ze dne 23. ledna 1914, ř. z. čís. 13 a 14).

Ale stala se v tomto směru ještě opatření další: tak cís. nař. ze dne 28. srpna 1916, ř. z. čís. 28, zavedena válečná přirážka k daním přímým ve výši 80% k dani pozemkové, 60 a 100% k dani výdělkové všeobecné, k dani výdělkové podniků veřejně účtujících jednak pevná přirážka 20%, jednak dle rentability další přirážka od 30 do 80%; k dani rentové dle přiznání ukládané (i některé srážkou vybírané) 100%, k dani důchodové (z příjmu) 15—120% dle výše důchodu zdaněného, k dávce tantièmové 100%. Tímtéž předpisem obmezen i běh promlčení během války, jehož podrobnější úprava dána byla cís. nař. ze dne 7. března 1917, ř. z. č. 110. Řízení samo upraveno resp. zdůtklivěno ve prospěch správy státní čl. II. nn. cís. nař. ze dne 16. března 1917, ř. z. čís. 124. Zvláštní opatření v tomto směru bylo učiniti pro území válkou postižená (v. nař. ze dne 30. listopadu 1915, ř. z. čís. 358, a ze dne 23. dubna 1917, ř. z. čís. 178).

Daň domovní jakožto neobyčejně vysoká zůstala prozatím beze změny, za to v oboru daně pozemkové nastala důležitá změna čl. I. cís. nař. ze dne 16. března 1917, ř. z. čís. 124, jímž posavadní předpisy o odpisech pro škody živelní byly zrušeny, možnost těchto odpisů podstatně zúžena, a ke krytí ev. ztrát eráru odpisy vznikajících uložen všem zemědělcům příspěvek 2% výnosu katastrálního zdaněných pozemků. Možnost použití těchto příspěvků pro fond meliorační, o němž v cit. nař. cís. děje se zmínka, nebude asi příliš veliká, bude-li praxe odepisovací jen poněkud volná, čemuž se aspoň pro počátek jistě nebude moci vyhnouti.

Specielně daň výdělková (živnostenská) všeobecná byla opětně upravována; dvouletá období ukládací změněna v této době na jednoroční, také při zvláštním řízení jejím bylo nutno bráti zřetel na poměry válečné (pro r. 1916 cís. nař. ze dne 2. července 1916, ř. z. čís. 210, na r. 1917 cís. nař. ze dne 7. března 1917, ř. z. č. 109). U ostatních daní přímých osobních nenastalo mimo výše zmíněné zavedení válečné přirážky a změny v řízení žádných změn zvláštních.

V souvislosti s úpravou daně lihové, z níž úděly zemské byly nově stanoveny a jejíž přirážka byla konečně zvýšena na 2 K 90 h za litr alkoholu zák. ze dne 23. ledna 1914, říš. zák. čís. 11, § 1. zák. ze dne (23. ledna 1914, řís. zák. čís. 14, cís. nař. ze dne

30. června 1915, říš. zák. čís. 186, 8. listopadu 1915, ř. z. č. 330, 18. února 1916, ř. z. čís. 46 a ze dne 9. dubna 1917, ř. z. č. 157), zrušena byla výčepní daň lihovinová, posléze regulovaná zákonem ze dne 23. června 1881, ř. z. čís. 62, koncem června 1917. Zrušení této málo výnosné a při tom velmi nevhodně upravené daně bylo jen uvítáno; arci zvýšení přirážky k dani lihové nemůže projeviti během války svůj plný účinek, protože v zájmu šetření potravin a pícnin bylo velice obmezeno resp. zakázáno vyráběti líh z takových surovin, které by mohly sloužiti k uvedeným účelům.

Podobně mají se poměry také při dani pivní. Cís. nař. ze dne 27. srpna 1916, ř. z. čís. 270, inkamerovalo veškery zemské dávky pivní, garantujíc současně zemským fondům přiměřený jejich výnos, a zvýšilo daň pivní státní na 1 K 10 h za každý hektolitr a cukroměrný stupeň výtažku ve mladince se nacházejícího. Ježto však vaření piva z důvodů obdobných, jak u pálení lihu se stalo, bylo obmezeno, pivovarům takřka žádný ječmen se nepřidělil, výroba piva ze škrobu a cukru byla obmezena (i zakázána) a výroba jeho z jiných náhražek buďto se neosvědčila, nebo nenabyla většího rozsahu, učinila správa finanční celou touto úpravou aspoň po dobu války velmi špatný obchod.

Podobně má se věc i s výnosem daně cukerní, kde obmezováno jest z různých důvodů zdaněné vyklizení pro spotřebu tuzemskou; a daně petrolejové, kde faktické poměry nedovolují žádaného zásobení tímto svítivem.

Při cle působí ve prospěch správy finanční zrušení řady mimořádných výhod a výjimečných tarifů zrušením smluv mezinárodních následkem války; dokonce lze užíti tarifů výjimečných (retorsních) vůči zboží přicházejícímu z ciziny nepřátelské. Ale válka obmezila podstatně dovoz vůbec; některé sazby celní nepřicházejí pak v úvahu, ježto jde o zboží pro správu vojenskou, jiné jsou snižovány z důvodu potřeb zemědělských, a vůbec celá úprava dovozu a vývozu, zřetely valutovými regulovaná (zejm. nař. ze dne 12. března 1917, ř. z. čís. 113, vydané na základě zmocnění daného § 1. cís. nař. ze dne 24. září 1914, ř. z. cís. 251) a vlastně také centrálou devisovou řízená, nepřipouští příznivého vývoje úhrad celních.

Za to v oboru daně masné a vinné docilováno přes nedostatek předmětů daňových příznivějších výsledků postupným rušením pachtu těchto dávek a neuzavíráním sjednání s poplatníky, ale zaváděním státní režie při vybírání. Vzorem jest tu příklad provedený v Praze a v obcích sousedních.

Jako spotřební daň nově zavedena byla daň ze sirek a zapalovadel (za balíček za 10 h, do 90 resp. 60 kusů, za zapalovadla 50 h, 1 K a 3 K z kusu) cís. nař. ze dne 29. srpna 1916, ř. z. čís. 278.

V této souvislosti možno upozorniti, že správa státní často buď vůbec má nárok na výsledek čistý různých orgánů veřejného hospodářství válečného (t. zv. centrál), nebo aspoň reklamuje jeho část pro všeobecné nebo zvláštní účely veřejné. Největší z nich, válečný ústav obilní, však posud ničeho nevynesl, a také u jiných ústředen posud nejsou zaznamenány výsledky značnější.

V oboru správy poplatkové máme jednak ustanovení všeobecné v cís. nař. ze dne 28. srpna, 1916 ř. z. čís. 281. Tímto nařízením zvyšují se jednak posavadní škály kolkové, poplatky za emisi akcií, kolky kuponové; zavádí se 25% přirážka k poplatkům z převodu nemovitostí, ze vkladů do knih veřejných, k ekvivalentu poplatkovému a paušálu komunitami placenému místo poplatku za propůjčení služeb, a k poplatku z výher loterních (poplatek z výher loterie číselné se zvyšuje pouze přirážkou 20%). Dále zvyšuje se 2% poplatek z úroků kontokorrentních na 4%, a zaokrouhluje se řada poplatků stálých vzhůru (na př. ze 30 h na 50 h, ze 20 h na 50 h, ze 72 h na 1 K, ze 2 K na 3 K; některé poplatky stálé se zdvojnásobují); zvyšuje se kolek z účtů obchodnických a živnostnických jakož i poplatky z listin dopravních (viz ovšem další krok v tomto posledním směru již výše při zmínce o tarifech železničních).

Výjimečná opatření poplatková hledě na poměry válkou způsobené dána byla posledně min. nař. ze dne 23. dubna 1917, ř. z. čís. 179.

Vedle toho máme tu však řadu opatření zvláštních. V přehledu chronologickém lze je podati takto:

1. Úprava poplatků ze smluv dodávacích, stavebních a j. smluv o dílo uzavřených s orgány ozbrojené moci cís. nař. ze dne 23. srpna 1915, ř. z. čís. 271.

2. Nová úprava poplatků z bezplatných převodů majetkových (poplatky dědické a darovací) a některé změny poplatků z převodů nemovitostí a změny v řízení o těchto poplatcích cís. nař. ze dne 15. září 1915, ř. z. čís. 278. K poplatkům dědickým zavedeny však přirážky (60, 40 a 30%) již cís nař. ze dne 30. prosince 1915, ř. z. čís. 1 ex 1916, arci tyto přirážky mají býti vybírány též ve prospěch fondů nemocničních a p. místo posavadních dávek.

3. Poplatky v řízení soudním sporném i nesporném nově upraveny a v soudním řízení trestním o soukromých žalobách pro urážku na cti zavedeny byly cís. nař. ze dne 15. září 1915, ř. z. čís. 279. Tyto poplatky v soudním řízení sporném rozšířeny také na jednání před soudem nejvyššího maršálka dvorního cís. nař. ze dne 24. února 1917, ř. z. čís. 77.

4. Poplatky pojišťovacími zabývá se cís. nař. ze dne 15. září 1915, ř. z. čís. 280.

5. Poplatky za soudní řízení o podání k nabytí věcných práv na nemovitostech ve veřejných knihách nezapsaných reguluje cís. nař. ze dne 21. května 1916, ř. z. čís. 151.

6. Zvláštní poplatky ze sázek bookemakerských a totalisateurských zavedeny cís. nař. ze dne 29. srpna 1916, ř. z. čís. 282.

7. Některé poplatky za činnost výkupní hlavního úřadu mincovního a úřadů puncovních zvýšeny vyhláškou ze dne 27. června 1917, v. m. f. čís. 88.

Mimo to vydána byla řada opatření o úlevách poplatkových pro upisování válečných půjček a obchod jimi; pak hledě k povoleným moratoriím, o stanovení poplatné hodnoty cenných papírů a cizozemských peněz, stanoveny jednoduché závěrky bursovní atd.

Konečně vyplývají ve prospěch pokladny státní a účelů veřejných ještě různé příjmy z ražení mincí ze směsi válečné (10 h) a ze železa (20 h a 2 h); z okolnosti, že za zápůjčky státu poskytované přes kontingent bankovkový Rakousko-Uherská Banka sráží z úroků 5%ní daň; z náhrad ukládaných osobám odsouzeným pro trestné činy válečné a event. i z úhrad práva válečného.

Jest patrno, že tato velmi rozsáhlá činnost zákonodárná v oboru správy finanční státní, nad to prováděná ještě v době krise válečné, musí býti odůvodněna nejen všeobecně, nýbrž i specielně pro svoji dobu. Odůvodněním tímto jest opatření prostředků ke krytí zúrokování i umořovací potřeby válečných dluhů, což zajisté může vykonávati jen příznivý vliv na státní úvěr a valutu.

Ale právě hledě na dobu, v níž se to děje, třeba velmi přísné měřítko kritické přikládati na posouzení této činnosti, dotýkající se tak důtklivě hospodářských poměrů a hospodářského vývoje, činnosti, při níž musí býti vždy důtklivým požadavkem, aby rány národnímu hospodářství nutně válkou zasazované nebyly nevhodně jitřeny a vývoj budoucí aby byl pokud možno šetřen a spíše podporován.

Jest nesporno, že velké potřeby žádají velkých úhrad a že tyto úhrady musí býti řádným způsobem, t. j. bez okamžité nebo budoucí nutnosti protidávky, tedy z důchodu a majetku tuzemského kryty; tato skutečnost nedá se oddisputovati. Ale záleží na výběru, a tento musí býti především v soustavě. A tu bohužel často pozorujeme, že výběr není soustavný, ba že aspoň celek dělá dojem spíše jednotlivých opatření vytržených dle okamžité možnosti, dle skončených příprav. Nebylo by bývalo na př. v oboru poplatkovém výhodnější celkové přepracování těchto předpisů, změna tísnivých a zastaralých ustanovení a hlavně zjednodušení přispělo nejen k výsledku finančnímu, ale přímo k popularitě akce? Ev. nepříliš dlouhé oddálení úpravy neneslo by se finančně tak těžce.

A podobně možno říci o daních konsumních, jejichž úprava hledě k řečeným překážkám výnosnosti vůbec měla býti odložena až na dobu mírovou (mimo snad zavedení režie při dani vinné a masné).

Úprava daní přímých — až na pozemkovou, kde však bude značný spor zájmů — spočívá v podstatě ve přirážkách a kusých úpravách řízení: ale na př. při dani důchodové znamená to především posílení posavadního nepoměru v neprospěch osob s nezatajitelným platem pevným.

Samo provedení nese stopy kvapné práce: jest jistě nevhodno, odkazují-li se otázky řízení takřka vůbec, ale i důležité a zájmů stran se dotýkající předpisy práva hmotného do nařízení prováděcích, a hlavní předpisy i tato nařízení prováděcí přímo působí nazpět. Jaká tu pro stranu možnost kalkulace, jaké stanovení základů? Tento zjev válečné praxe zákonodárné jistě není vhodný.

Konečně přílišná výše některých dávek zejm. nových může působiti ve dvojím směru: jednak konservativně, šetříc toho, co bylo, a bráníc vzniku nebo vzrůstu nového; jednak však zvyšováním prémie zatajovací přímo podkopává morálku berní a poškozuje skutečný výnos dávky.

Tedy snaha úctyhodná, opatření nevyhnutelná tu jsou, ale provedení ukazuje závažné vady, jimž by ve mnohém směru dalo se odpomoci methodou, jíž na př. v Německu v tomto směru se přidrželi: soustavně a pečlivě připravené projekty jsou nejen v lůně ministerií prozkoumány, nejen parlamentní kritice podrobeny, ale včas sděleny s odborníky theoretickými a praktickými, včas dány k diskussi veřejného tisku, z čehož vyšla řada návrhů opravných, bližších výkladů a nalezení směrnic vzájemně působícím silám odpovídajících, které vedly k uzákonění opatření nepoměrně příznivěji přijímaných a větší výsledek vykazujících, než tomu mohlo býti u nás.

Adolf Srb:

Tři vladaři domu Smečenského.

Co českou šlechtou doposud se zove,
ni krůpěje víc nemá z krve dědů.
Jest cizím nám to pokolení nové. .
Byť česká hesla ryla do svých štítů,
dum českých nemají a českých citů...
Ba šlechtu máme, ale českou není!

Sv. Čech: Zpěvník Jana Buriana.

Před třiceti roky, dne 5. června r. 1887 zemřel v Praze hrabě Jindřich Clam-Martinic. Byl delší dobu vážně churav a hledal uzdravení v lázních. Zdánlivě uzdraven vracel se do svého sídla Smečna a zastavil se v Praze. Zde ubytoval se v hotelu »U černého koně«, kde jej náhle stihla smrt. Odešel na věky muž, jenž po čtvrt století měl velký, někdy rozhodující vliv na směr české politiky. I odpůrcové jeho v táboře českém uznávali, že byl mužem nevšedních schopností, věhlasu státnického a ryzího charakteru. Vytýkali mu, že jest zarytým feudálem a klerikálem, ale nemohli mu upříti, že lnul s láskou a vroucností k zemi české a k lidu českému, v jehož středu žil. V jeho žilách bylo málo české krve. Děd jeho, Karel Josef hrabě Clam, svobodný pán z Höchenberku a na Clamu v Horních Rakousích, pocházející ze staré rodiny hornorakouské, byl radou zemského soudu v Praze. R. 1791 pojal za choť Marii Annu, pozůstalou dceru posledního hraběte z Martinic a přijal se svolením císaře Františka k rodinnému jménu svému jméno rodu Martiniců. Syn tohoto, hrabě Karel Jan, byl pobočníkem maršálka knížete Schwarzenberga a později jenerálním pobočníkem císaře Ferdinanda. Z manželství jeho se Selinou Meade Guielfortovou, dcerou lorda Williamsa, zrodil se r. 1826 hrabě Jindřich.

Po odbytých studiích právnických vstoupil hrabě Jindřich Clam-Martinic do státní služby politické, byl okresním hejtmanem na Mělníce, pak místodržitelským radou v Budapešti, a náčelníkem politické správy v Krakově. Tvrdilo se o něm, že v Budapešti byl »řízným« pomocníkem pověstného »pacificatora« generála Haynaua a Poláci obviňovali jej ze snah poněmčovacích. R. 1859 vydal spis, v němž se vřele zastával samosprávy jednotlivých zemí rakouských.

Když patentem ze dne 5. března 1861 zřízeno tak zvané »rozmnožení říšské rady«, povoláni do sboru toho hrabě Jindřich *Clam-Martinic*, hr. Albert Nostitz a předseda liberecké obchodní komory A. Trenkler. V trůní řeči prohálsil sice panovník, »že veškeří národové říše mají požívati stejných práv a že blaho jejich, rozvoj vnitřního blahobytu a velmocenské postavení říše jsou cílem jeho«, ale důvěrník českého národa ve sboru tom místa neobdržel. Hájena tam národní práva Maďarů, Němců, Poláků, Srbů, Chorvatů, ale požadavky české neměly tam zastance. Když zástupce Vojvodiny a Banátu si stěžovali, že Čechové a Moravané zastoupeni nejsou, vyslovil se hr. *Clam-Martinic*, že »členové sboru toho byli panovníkem povoláni jako individua a že se nemohou za zástupce zemí a tím méně národností pokládati.

Když rozpočtová komise pojednávala o neblahém finančním stavu říše, dokazoval hr. Clam-Martinic, ustanovený hlavním zpravodajem komise, že tuto kalamitu zavinily byrokratický aparát a centralisace, a doporučoval důtklivě decentralisaci. Komise rozstoupila se v jednotlivých návrzích na většinu a menšinu. Většina navrhovala:

»Síla a zdárný rozvoj říše vyžadují: 1. *uznání historicko-politické individuality* jednotlivých zemí; 2. *v obvodu zemí* má dojíti k platnosti přirozený rozvoj a podpora různých národností; 3. uznání historicko-politických individualit má připojiti se sám k potřebám a požadavkům všestátního svazku, proto při *zásadní rovnosti všech zemí monarchie* — má *a*) uznati a založiti se *autonomie zemí ve správě i zákonodárství*, *b*) definitivně (určitě a konečně) ustanoven, zajištěn a zastoupen býti jejich společný státoprávní svazek.«

Tyto návrhy hájil se zanícením hrabě Jindřich Clam-Martinic proti návrhům německých centralistů nepřejícím samosprávě a kladoucím hlavní váhu na jednotu říše. Potíral rozhodně dualismus, o němž se vyslovil: »Dualismus byl by škodlivým a proto jsme uznali úplnou rovnost zemí a přiznávám, že jsou záležitosti, které musí z oboru zemských kompetencí se vymknouti, že musí býti svazek společný, avšak jednota říše, spočívající na svazku všech zemí, nesmí býti mechanická, nemá se jeviti pouhým meškáním při hromadě, nýbrž v posile společností a vzájemnosti.«

Za nedlouho počal se hrabě Clam-Martinic sbližovati s důvěrníky českými. Dne 6. ledna r. 1861 sešel se v bytě prof. Tomka s drem Riegrem. Ve schůzi této získán základ ke společnému postupování ve věcech veřejných. Hrabě položil důraz na *právo historické*, považuje za nejbližší důležitý úkol, aby se zachovala kontinuita mezi sněmem stavovským a jeho právy a mezi budoucím útvarem veřejného práva koruny České. Další porady konaly se dne 17. ledna téhož

roku v bytě hraběte Clam-Martinice a 19. ledna v bytě Františka Palackého.

Ve smyslu úmluv na schůzích těch docílených působil hrabě Clam-Martinic mezi velkostatkáři a prvním výsledkem bylo prohlášení českých členů skupiny velkostatkářské, podané dne 10. ledna r. 1861 na sněmu českém, na *obhájení kontinuity státního práva českého.*

Po prvé vystoupil vlivně na směr české politiky, když se na sněmu českém r. 1861 jednalo o obeslání říšské rady. Otázka, mají-li se čeští poslancové voleb zúčastniti, bylo předmětem dlouhých úvah. Někteří poslanci — a ti měli většinu — vyslovovali se, že se do říšské rady voliti nemá, dokud by národu českému v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nebylo zjednáno spravedlivé zastoupení, jiní byli náhledu, že se volby vykonati mají, avšak s ohrazením, a viděli, že jest toho potřeba, aby celá Evropa hlasu českého slyšela. I Palacký i dr. Rieger byli odpůrci obeslání říšské rady, ale obava roztržky mezi poslanci českými — menšina prohlásila, že se každým způsobem voleb zúčastní — naklonil se myšlence obeslání a navrhl v klubu, aby čeští poslanci k volbě přistoupili, avšak s ostrým protestem. Dr. Rieger dal se patrně získati hr. Clam-Martinicem, jenž uváděl, že se jedná o udržení a zachování říše, kterouž Maďaři rozdvojiti chtějí, a že jest tedy povinností poslanců českých, aby v tomto okamžiku vše »této posvátné povinnosti« podřídili. Hraběti Clamovi podařilo se získati i Palackého, tak že pro obeslání říšské rady byla velká většina českých poslanců a jen malý hlouček setrval ve svém odporu, avšak i ten se podřídil, nechtěje na počátku parlamentního života činiti roztržek.

Když se 29. dubna r. 1861 říšská rada sešla a čeští poslanci utvořili svůj klub, přihlásil se hrabě Clam-Martinic jako hospitant. V první adresní debatě pokusil se s drem Riegrem, drem Braunerem a Tomkem o opravy navržené adresy ve smyslu státoprávním, ovšem marně. V odůvodňovací řeči navržených oprav opřel se s největší rozhodností vyslovenému nařčení, že on a jeho političtí přátelé jsou protivníky jednoty říše a prohlásil, že jsou ovšem protivníky centralisace, kteráž právě tuto jednotu ohrožuje.

Když čeští poslanci roztrpčeni bezohledností německo-centralistické většiny a marností svých snah říšské radě vyhýbati se počali, až ji na konec docela opustili, učinil tak i hrabě Clam-Martinic. V září r. 1862 vyžádal si delší dovolenou, ale tato byla mu odepřena a on zvolen zapisovatelem. Hrabě složil ihned mandát a oznámil rozhodnutí své přípisem, v kterém si stěžoval, že zvolením svým zapisovatelem má býti přinucen účastniti se jednání, na nichž podíl bráti jeho přesvědčení mu nedovoluje a poukazoval na to, že se sněmovna usnesla o celé řadě předmětů, které do její působnosti nenáležejí, a že nejdůležitější základy státních základních zákonů a zejména císařský diplom ze dne 20. října 1860 porušila i právo a nároky jednotlivých království a zemí.

Když se český sněm v lednu roku 1863 k druhému zasedání sešel, změnila se tvářnost jeho podstatně. Kurie velkostatkářská, v níž sice hned od počátku se jevily dva proudy, které však v prvním

zasedání tvořily jedinou skupinu, rozpadla se ve dva tábory. Jedna skupina, v jejímž čele stál kníže Karel Auersperg, hlásila se rozhodně k zásadám Schmerlingovým, kdežto druhá, utvořivší se kolem knížete Karla Schwarzenberga a hraběte Jindřicha Clam-Martinice, postavila se na půdu práva historického. Po pádu Schmerlingově za ministerstva Belcrediho byl hrabě Clam-Martinic vážným kandidátem na úřad místodržitelský, ale ve Vídni prý se shledalo, že bude výhodnějším, když se v čelo politické správy země postaví »méně rozhodný charakter«.

V debatě o adrese r. 1865, v kteréž sněm se vyslovil, že toužebně hledí radostnému dni vstříc, kdy staroslavná koruna spočine na posvěcené hlavě panovníkově, zdůraznil hrabě Clam-Martinic význam korunovační slovy: »Proto že s důvěrou v budoucnost hledíme, jest zajisté dobře, že zřetel svůj obracíme k jasnému onomu bodu, který jest nám znamením zdárného vývoje, k onomu symbolu, jež pevněji víže než právo, mocněji chrání než meč. Jestiť nám Čechům páskou minulosti, přítomnosti a budoucnosti a jen když símě přítomnosti vložíme do půdy minulosti, vzroste strom, jenž přinese budoucnosti ovoce.«

Když za Beusta r. 1867 vyzván sněm, aby vykonal volby členů »ústavní rady říšské«, odepřela většina sněmu vyzvání tomu vyhověti a odůvodnila rozhodnutí své adresou. Hrabě Jindřich Clam-Martinic provedl důkaz, že sněm není ani povinen ani oprávněn, uznati nějaké shromáždění za ústavní a účastniti se nějaké říšské rady, která si vypůjčila některé přívlastky ústavnosti. Vyslovil obavu, že státoprávní individuality padnou za oběť libovůli konstituanty, že zaniknou země a povstanou departementy.

V dobách nejtužší oposice národa českého proti tak zvanému »občanskému ministerstvu« r. 1868 stál hr. Jindřich Clam-Martinic v prvních řadách. Na jeho podnět odepřeny daně. Upadl v nemilost u panovníka, který při své návštěvě v Praze v červnu r. 1868 nemilost svou mu dal ostrou výtkou pocítit, ivysloviv se, že cesta jím nastoupená vede k revoluci.

Za ministerstva Potockého r. 1870 účastnil se společně s drem Riegrem, drem Sladkovským, drem Pražákem, drem Zeithamrem a drem Claudym vyjednávání s předsedou kabinetu, který za tím účelem do Prahy zavítal. Hrabě Potocki přesvědčil se, že poslancové čeští stojí pevně při deklaraci ze dne 22. srpna 1868, k níž dne 16. května r. 1870 přičiněním hraběte Clam-Martinice, také vůdcové historické šlechty přistoupili. Hrabě Clam-Martinic měl účast na sepsání onoho »pamětního spisu« z r. 1870, v kterémž uveden důkaz, že království České od jakživa mělo úplné právo rozhodovati o sobě samu ve všech věcech státního práva a že z bludiště navzájem sobě odporujících ústavních ustanovení a zřízení jediná vede cesta do bezpečného přístavu právních poměrů všeobecně vzorných a klidného ústavního vývoje: cesta úmluvy krále s historicko-politickým národem českým, to jest s řádným a spravedlivým zastoupením jeho.

(Pokračování.)

B. Bauše:

Otázka výživy lidstva v budoucnosti.

Nejvšeobecnější zkušenost lidská jest *hlad*; jest stálým 'ostnem vůle a východištěm všeho poznání. Od prvního vzniku života ústrojného na zemi byl hlad vzpružinou všeho počínání, rozšiřování, zdokonalování živoucích bytostí. Celý ten boj o život jest hlavně zápas se silami neustrojnými, živly životu namnoze zhoubnými, tvrdým kamenem, přívaly vodními, bouřemi vzdušnými, mrazem, žárem. Tyto živly život ústrojný teprv krok za krokem si musil podmanit, zpracovat, jim se přizpůsobit, nežli opanoval povrch zemský. T. zv. *konec světa* nebude ještě konec všeho, nýbrž příroda jest právě onen stálý přerod vší hmoty; byla před námi a bude po nás. Vše, co se vyvíjí, rodí a dospívá, — a lidstvo v celku i v jednotlivci tvoří v tom jen episodu — musí též hynouti, by učinilo místo novému tvoření. Život jest činnost, činností se vše stvoření opotřebí, přežije, odumírá, ale z lůna smrti vyvíjí se život nový, a život je tvůrčí síla, která směřuje nevíme kam a za jakými cíly světové harmonie.

A jako jednotlivec a lidstvo i všechno stvoření se vyvíjí a jednou zhyne, tak i naše země jest ve vesmíru jen nepatrným atomem, právě tak změnám podléhajícím, jako vznikla ve sluneční soustavě. Všechny theorie předpovídají jednou onen »konec světa« a naší země s jeho tvorstvem zvlášť. Jednou má vyprahnout, jako se nám měsíc jeví bezvodným střepem, jindy spláchné všeobecná potopa vše živé (*Ph. Fauth* má novou theorii o kosmickém Neptunismu a universálnim Plutonismu, která dokazuje, že »potopy světa« nebyly lokální katastrofy, nýbrž »skleněné moře« že zasáhlo celý povrch země), dešť povětroňů, pád měsíce na naši zem, komety, zledovění a jiných podobných příčin, jest řada, předpovídající konec světa. Vůči těmto prorokům chová se však lidstvo dosti blaseovaně; počítajíť proroctví tato obyčejně s tisíci a miliony let, a pozvolné zjevy, nasvědčující možnosti oněch katastrof, dějí se, — až na některé vyjimky místní — tak pozvolna. že cítíme se bezpečnými na staré zemi své a nikoho již neznepokojují.

Avšak vznikají bližší starosti, které jsou s to znepokojiti odhady o trvání lidstva. Starosti tyto oživly dobou válečnou, kdy strádají všechny vrstvy hrozícím nedostatkem nutných životních potřeb. Krutá tato doba přejde, a vrátíme se ponenáhlu do normálních poměrů, dožijeme-li se jich, ale onen problém výživy pro vzrůstající počet obyvatelstva zůstane jako výstražné »memento« budoucímu pokolení.

Každý stát bude nucen svou vnitřní i vnější politiku zaříditi dle místních poměrů a potřeb, ale statistika dovoluje již přibližný odhad veškerých pramenů výživy do budoucnosti.

Jakkoli se utváří otázka kolonisace světového obchodu přesmořského a zvýšení výnosu zemědělství, tolik lze celkem dnes již odhadnouti, že veškerá *půda*, vzdělávání schopná, vystačí na celé zemi pro existenci jen as šesti milliard lidí. Jestli tedy počet lid-

stva, jako dosud se děje, ve sto letech se zdvojnásobí, — v Německu se tak stalo již za 70 let (Prom. 1917), — pak za 200 let bude země obydlena již šesti milliardami lidí, a země nebude již s to, obyvatelstvo své uživit.

Dvě možnosti mohou katastrofu oddáliti: buď se umírní nějakým způsobem přibývání obyvatelstva, aneb se prameny výživy na zemi nějak mocně vzpruží.

Prof. *Ballod*, uvažuje všechny okolnosti světového dovozu obilin po moři a nitrozemní produkce přichází k závěrku, že pro 100 až 200 let dá se pro lidstvo opatřiti ještě dostatečně chleba, jestliže se bude dosavadním tempem rozmnožovat. Tedy do té doby by dvojnásobný počet lidí mohlo se ještě živiti chlebem, tedy as 3 milliardy místo $1^1/_2$ milliardy. Ale co znamená 100 až 200 let v dějinách lidstva? A co pak? Toť veliká otázka.

Obmeziti přibývání obyvatelstva uměle, zásadami eugenetiky, povede v praksi sotva k cíli. Ozývajiť se četné stesky z kruhů lékařských, jak právě blahobyt působí povážlivě ve státech nejkulturnějších na obmezování počtu dětí v rodinách, zvláště obyvatelstva městského a průmyslového. Povážlivý zjev prý proto, že nebude časem dost dorostu na obranu vlasti. Doufejme, že po této stránce, bude-li ještě násilností třeba, převezmou úkol ten stroje místo lidí.

Kdežto toto modní obmezování počtu dětí děje se více z pohodlí, dostavuje se nuceně strádáním celých vrstev, alkoholem, epidemiemi, podvýživou a pod. Že léta válčení, která prožíváme, zarazí průměrný vzrůst počtu obyvatelstva na čas, o tom nelze pochybovati. Čas podobně katastrofy vyrovnává, nemá-li za následek degeneraci celých národů, ochablost následkem překultury, sociální pohromy a strádání všeho druhu.

Problém výživy s těmito neblahými úkazy, které mají přibývání lidstva zdržeti, počítati nemůže; ten nelze odkládati, dostaví se určitě dříve nebo později. Doba válečná jen okázala jeho neodbytnost, neboť s přibýváním obyvatelstva nutno počítati a pomýšleti na zvýšení výživnosti půdy i jiných pramenů.

V době míru málo jsme se starali o původ výživných našich potřeb. Evropa svým obchodem a mořeplavbou opatřovala si svůj chléb z velké části za výrobky průmyslové z ciziny, končin mnohdy dost vzdálených. Tato průmyslová převaha Evropy, přednost snad i v duševním ohledu, příliš ukonejšila starost o budoucnost, kterou přenechala spekulaci s dovozem chlebovin ze zámoří. Nyní cítíme na svém těle nebezpečí důvěřovati na cizí prameny. Vývoz obilí v celku děl se hlavně ze severní Ameriky, Argentiny, Východní Indie, z Ruska, částečně i z Uher, Rumunska. Jest spolehnutí na trvalý dovoz z těchto zemí? O válečné době, mimořádného zařažení vší výměny ani nemluvě, mohou nastati v zemích těchto poměry, které vývoz vůbec znemožní. V Indii na př. nedávno vypukl hrozný mor z hladu, jinde neúroda, místní třenice a spekulace mohou ohrozit vývoz. A ve všech těchto zemích přibývá obyvatelstva, takže bude potřebovat úrodu svou časem pro vlastní zemi, a bude stále krutější podmínky ukládatí státům evropským.

Jest jen jedna říše přelidněná, která tisíceletí, ovšem dost núzně vyživuje z vlastního výnosu své obyvatelstvo; toť *Čína*. Tam jest půda rozdělena mezi malé rolníky a zemědělce, kteří každou píď země ouzkostlivě hnojí, pěstují, osazují, aby primitivní nejnutnější výživu jim poskytla. Čilejší *Japan* potřebuje pro svou spotřebu *rýže* již větší dovoz z ciziny, odtud jeho dobývačná politika v celé jihovýchodní Asii.

Nezbývá jiná spása nežli zvýšiti produkci domácí půdy jednak vzděláním plochy dosud ladem ležící, jednak zvýšiti výnos lepším hnojením, výběrem výnosnějších plodin a zvířat, zdokonalením hospodářství, jako jest umělé zavodňování, rationelnějším sklízením úrody v sušárnách, ukládání píce ve zvláštních kulatých věžích, v Americe *silo* zvaných, a pod.

Od akklimatisace nových plodin a zvířat nelze si mnoho slibovat. Pokusy vyžadují delší doby a nákladu, a úspěch nebývá v poměru k práci a risiku. Nicméně budou pokusné stanice v tomto směru míti vždy ještě velký význam pro zdokonalení našeho hospodářství v budoucnosti.

Co se týče získání půdy dosud ladem ležící, týká se více cizích končin, rozsáhlých ploch a pastvin, jako jsou na Balkáně, v Rusku, jižní Americe a v koloniích afrických, asijských; získání této panenské půdy pro oddálení vyhladovění lidstva bude záležeti, do čí rukou se dostane; půda panenská vyžaduje jiné práce nežli jsou zákopy, miny, drátěné překážky, děla. Vydatné zemědělství vyžaduje strojů, elektrických pluhů, strojů secích, žacích, mláticích, možnost dopravy, zakládání cest a průplavů. Co tu energie válčením přijde na zmar, která by mohla pracovat ke spáse lidstva!

Látky, které se úrodou zemi odnímají, vyžadují náhrady; tato děje se hnojením, jednodušeji řečeno: dusíkatým hnojením. Již *Will. Crookes* se vyslovil, že země nevydá dost chleba, jestliže se nepodaří cestou umělou opatřiti půdě nutné dusíkaté látky.

Pro zemědělství má dusík největší důležitost. Jest jenom otázka, je-li dost dusíku pro životní potřeby na naší zemi?

Zajisté ano; vždyť vzduch obsahuje ve 100 dílech 78 objemů dusíku. Ale netečný plyn tento jest třeba teprv vázat na sloučeniny dusíkaté.

Přirozené ložisko dusíkatého hnojiva, *čilský ledek*, chýlí se ke konci. Pravý triumf vědy a techniky znamená proto dobývání dusíku z ovzduší pomocí elektrického proudu. Moře vzdušné obsahuje takové množství životodárného plynu, že není obavy, že by kdy zásoba mohla býti vyčerpána. Válka urychlila výrobu dosud dosti nákladnou, a až obrovská spotřeba na látky výbušné pro účely vojenské přestane, bude možno výrobek obrátiti ve prospěch vydatnějšího využitkování půdy i jalové.

Chemickému badání podařilo se vyrobiti mnohé látky, které dříve výhradně považovány byly za zplodiny života rostlinného a živočišného. Odtud snaha, podporovati výživu lidstva. Cesta k umělé výrobě potravin jest ovšem dosud v dětství, ale na postupu. Zakládá se dosud na využitkování látek neústrojných za potravu prostřed-

nictvím rostlinných bytostí (kvasinek, bakterií), ale podstata záleží v tom (jak inž. Bechstein líčí v Prom.), že příští výroba nebude vyžadovati půdy, nýbrž bude v tovární laboratoři biologa a chemika.

Pochod výživy a složení potravin a jich hodnota vyživovací jsou dostatečně prozkoumány. Lidské tělo skládá se z kostí, svalstva, krve a tuku. Čiností tělesnou a duševní jakož i výměšky všeho druhu a udržováním teploty tělesné ztrácí ustavičně jisté množství látek, které výživou a dýcháním si nahražuje. Všechny přirozené potraviny jsou smíšeniny: bílkovin, tuků, uhlohydrátů a jistých minerálních solí. Bílkoviny zvířecího původu jsou stravitelnější nežli potraviny rostlinné, jelikož rostlinný bílek uzavřen bývá v buničině, V animální potravě převládá *bílek*, v rostlinné — i v nejbohatších na bílek : bobech, čočce, hrachu — převládají *uhlohydráty*.

Bílkoviny obsahují jako nejúčinnější součástku *dusík*, jenž chybí v uhlohydrátech a tucích. Tuky jsou vedle bílkovin nejjemnější potraviny; zvlášť na severu, jako topivo těla, v tropech dává se přednost uhlohydrátům — ovoci, rýži, bramborům a pod. — Sůl podporuje tvoření krve a sliny; fosforečnan a uhličitan vápenatý jsou potřebny k obnově kostí a zubů. Jisté množství draslíku, horčíku a železa hraje ve výživě též svou úlohu. Ale jak dobrá pitná voda k výživě přispívá, jest již z toho patrno, že člověk z dvou třetin váhy skládá se z vody: v mozku jest obsaženo 81%, v krvi 68 až 70%, v kostech 9% vody.

Na základě těch a podobných zkušeností vznikly přípravky výživné, které buď soustřeďují přirozené potraviny, neb jsou umělé výrobky. K prvnějším náleží extrakt dušením masa, masná mouka, sušením a rozemletím masa získané, masné konservy, pak přípravky, které mají podporovati rozpustnost bílkovin, jako pepsin, pepton, somatosa, tropon a j. Náhradu uhlohydrátů obstarati mají dětské moučky, suchary, Guaekar-Oats, různé sladové výtažky a pod. Praeparát čistě chemický jest *saccharin*, 400krát sladší cukru třtinového, zdraví sic neškodný, ale beze vší ceny výživné.

Chemie naučila však též falšovat potraviny způsobem někdy nesvědomitým i škodným. Věda musí býti na stráži a nalézti prostředky, jak rozpoznati a stíhati nesvědomitých výrobců.

Z mrtvého kamení dělat chléb kdyby chemie dovedla, měla by výroba proti cestě zemědělské tu výhodu: že jest rychlejší, že mezi setím a žněmi mine jen několik hodin, že se může sklízet několikrát denně, že výroba nezávisí na pohodě a ponebí a nezabírá půdy.

Takový výrobek bylo by na př. výživné droždí a minerální krmné kvasnice. Nejde tu o synthesi bílkovin, nýbrž o přetvoření organické látky, cukru za součinění dusíku ze síranu amonatého a podobnými pochody.

Vedlejší výrobek, z destilace kamenného uhlí získaný, ujímá se tu k hnojení v polním hospodářství potřebný, a též cukru, potraviny hospodářsky vyrobené, upotřebeno při výrobě těchto minerálních kvasnic, což snižuje cenu výrobku s ohledem na otázku výživy z látek neústrojných. Není tedy ideál tím nikterak dosažen, dokud uhlík jinak se nezíská nežli z cukru, má-li výroba míti účinek

na celkovou výrobu potravin. Chemikové kojí se nadějí, že podaří se jednou chemická synthesa bílkovin ve velkovýrobě a tím otevře se nový pramen pro výživu.

Otázka výroby tuků, k lidské výživě potřebných, jest vedle výroby bílkovin neméně důležitá. Cestou zemědělskou dá se zvýšiti jen rozmnožením rationelního pěstění dobytka. a rozsáhlejším pěstěním tukodárných rostlin v koloniích, jako jest palma kokosová.

U nás okázala doba válečná na zvýšené pěstování olejnatých rostlin a zužitkování přehlednuté dosud ceny jader ovocných, bukvic, žaludů, klíčků obilních a pod. K tovární výrobě tuků cestou synthetickou jest ještě hodně daleko. I zde budou hráti mikroorganismy důležitou úlohu, an se vyskytují již v buňkách drobounké kapičky tuků; jen o výživu pro ně z neústrojné látky vyrobiti jest oříšek dosud obtížný k rozluštění.

Uhlíku jest zajisté v přírodě dost; spoustu kyseliny uhličité vydychují stále milliardy plic a komínů, a v plném skupenství obsahuji jí habaděj vrstvy zemské. Není však naděje, aby v dozírné době podařilo se syntheticky vyrobit uhlohydráty. Bude opět jen na bakteriích, by práci tu zprostředkovaly. Kvasinky i houby nemohou samy o sobě kyselinu uhličitou proměniti v tuk a bílkoviny; přijímajíť vždy jen organické uhlohydráty za potravu. Jsou však *řasy*, které opatřeny chlorofylem, dovedou uhličitost ze vzduchu ukládati a assimilovati ve svých buňkách jako uhlohydráty. Zde ukazuje Bechstein na cestu, kterou by možno bylo dojít k cíli: vypěstovat vhodné řasy, tyto krmit kyselinou uhličitou; řasami živiti tvory živočišné, a uhlohydrátem z nich získaným živiti mikroorganismy, které z potravy organické jsou s to vyrobiti tuk a bílkoviny.

Toť by byla snad cesta vedoucí k možnosti v továrnách syntheticky získati bílkovin, tuků a uhlohydrátů, nutných k výživě lidstva.

Ve výpočtech uvedených nebrán zatím ohled, na jinou velikou zásobárnu potravy, která při svorném spolupůsobení mezinárodním, mohla daleko odsunouti katastrofu vyhladovění lidstva. Toť moře se svými spoustami živočišstva. Mořské ryby jsou velmi výživné, majíť obyčejné větší obsah bílkovin nežli maso hovězí a telecí.

Moře volné mohlo by býti jeviště mírného styku vzájemné výpomoci různých zemí a národů, kdyby člověk nebyl právě tvorem hamižným, panovačným. My nitrozemci, dokud tovární výroba potravin zůstává v plenkách, odkázani jsme hlavně na hroudu.

Matka země může ještě na dlouho uživiti všechny své děti, když přiloží tyto ruku k dílu. Nestačí pouhá naděje, že jednou vynalezne se »něco«, co zbaví nás starostí o výživu. V potu tváři bude člověk chléb svůj dobývati, a chce-li i v budoucnosti potomstvu výživu pojistiti, jest třeba usilovně badati na poli výroby mikrobiologické a synthetické, a nespolehati jen na hmotnou práci zemědělskou a přívoz z ciziny. Vynálezy na tomto poli budou dar myslících těm, kteří pracují jen silou hmotnou.

Aug. Eug. Mužík:

Květena.

Elišce Krásnohorské ke dni jejích 70. narozenin.

I.

Nad Vyšehradem, svatým otců sídlem,
se rozklenulo jitro májové.
Vše jitřní rosou zatřpytilo se,
a nebem táhly mráčky růžové
jak ovce na pastvu. A dole též
se brána hradu otevřela, ven
své ovce hnala dívka na pastvu,
spanilá Květena, dceř hradního,
a zpívala si prosté písničky,
jak mladé srdce samo skládá je,
a ovečky šly tiše za hláskem,
jehňátka bílá svojich u matek,
a nejmladší z nich nesla Květena,
jak jehňátko tak sama útloučká
a nevinná. Ach, sličná byla tak
jak lesní palouk s květů tisíci,
jenž o své kráse neví. Samotna,
jen s velkým psem, jenž strážně obcházel
a přísně štěkal, dívka mladičká
se vybírala každodenně v pole,
pást ovce své. Jak malé děvčátko
jí kněžic Václav znával, na klíně
ji choval, houpal, a to malé dítě
se smálo štastně, rozdíl neznajíc,
zda bratr to či cizí, vznešený
či prostý jako ona — milým byl
jí stejně.

Ne tak mladší Boleslav —
ta jeho vzdorná, zarputilá tvář,
ta často dítě děsila, on marně
chtěl něžně ji a vlídně pohladit,
jak před strašidlem před ním prchala,
a u Václava úkryt hledala,
než Boleslav zas zprudka odešel.

Tak rostli spolu, netušíce dosud,
čím budou, jako netuší snět mladá,
čím jednou bude — trním nebo růží.
A na Tetín když Václav odcházel,
by v svatých naukách u báby se učil,
jak truchlila vždy Květena; a hned
zpěv její zmlkal, jako pěnička,

když na blízku kdes tuší jestřába —
též ovce její jak by cítily
žal pastýřky své, hlavu věsily
a šly tak smutně . . . Marně Boleslav
ji lákal do sadu a hnízdečko
jí okazovat chtěl a pohádky
jí vypravovat, z kvítí věnce plést,
vše odmítala Květena, ni jednou
se neusmála naň, líc věsila
jak drobný květ, jejž bouře naplní
až po kraj deštěm. Chodil tedy sám
a mlčky Boleslav, pěst zatínal
a mluvil k sobě slova hrozivá . . .
A časem vyšed za pastýřkou v pole
jak Zloboh před ní stanul, zjevem svým
hned splašil stádo, ani strážný pes
že nemoh' sehnat je. »Jdi pryč, jdi pryč,«
volala Květena. »Přec vidíš to,
že nechceme tě, nemáme tě rádi!«
A Boleslav, jak přišel, odcházel
a mluvil jen si: ‚Nemají mne rádi —
mne nemá nikdo rád — a také já
rád nebudu mít nikoho — tak buď!‹

Však za to, když se Václav navracel,
tu jak by slunce vzešlo Květeně.
Již dávno v hradě ptávala se, kdy
zas přijede, dny počítala, noci,
pak polním kvítím vyzdobila se
a ověsila kvítím ovce své
a běžela mu v ústret. Na koni
jel statný mládec, k hradu zaměřil,
však z dálky už ty ovce uviděl
i sličnou pastýřku jak mladou vílu
v jich čele — sotva Václav poznal ji,
jak vyrostla a ještě zkrásněla.
Ba, už to prosté dítě nebylo,
však vážná děva, jako kvetoucí
štěp jabloňový; duší, myslí jen
to dosud bylo dítě nevinné.
Jak letmo spěla v náruč Václavovu —
však prostřed cesty náhle stanula
a zapýřila se jak červánek,
a nesměle pak přistoupila blíž
a mlčky jen mu podávala ruku.
Však Václav hbitě s oře seskočil
a dívku zdravil, vítal, dlaň jí tisk'
a na vše ptal se, co kde nového,
co Vyšehrad, co ona dělá zas,

zda vzpomínala naň . . . A Květena
jen pýřila se víc a mlčela.
‚A tvoje ovečky, jak těm se daří? . . .‘
A vida jejich stádo usmál se:
‚Je požehnané stádo to, a dobře
je tak — hleď, Květeno, jich vlna
se hodí, chudým bude potřebí
na oděv zimní . . . viď, že mně jí dáš,
dáš vlny pro ně. Podzimek je tu,
a zima přijde, budem pracovat,
by měli brzo teplý oděv. Ty
u Boha míti budeš zásluhu,
že's přispěla svou hřivnou chudým,
neb Jemu půjčuje, kdo chudým dává —
a já, jak budu tobě vděčným též!‘
A ona řekla: ‚Vem si, pane můj,
ó vem si vše, vše vezmi si, co chceš,
já vypěstila je, můj otec rád
mně dal je, vem si, kníže, co jen chceš!‘
‚Dík, Květeno, dík, drahá, za ten dar,
však proč díš, ‚kníže‘, ne jen ‚Václave'?
Jsem tedy pouze knížetem ti už,
ne soudruhem, ni přítelem? . . .‘

Ač na rtu měla slovo Květena:
‚Jsi víc mně, dražší, nežli bratr každý,
víc než kdo z lidí drahé jméno zná,‘
přec děla stoudně jen: ‚Jsi, chceš-li tedy,
mně přítelem!

‚Ba navždy,‘ Václav řek'.
Tak nové pouto mezi nimi stkáno
jak vlny pásmo jemné, útlounké,
a přece pevné, mocné, trvalé . . .
A na stavu se Žití tkalo dál.

Byl Václav kněžic rostlý, spanilý,
byl duchem mudřec, srdcem anděl čistý,
jak lípa mladistvá, jež květů plná
a medu pro všecky; u paty jemu
jak chudobička nikým nezřená
Květena milá, zatím Boleslav
jak šerý doubec stranou stál, tak sám
a viděl vše a cítil a jen trpěl.
A léta míjela, co žili tak.
Václavův věhlas zemí tiše rost,
a moudrost jeho, něha, dobrota,
to byla řečí, kterou nejraděj
se širošírý ozýval náš kraj.

A každý těšil se a Boha slavil,
že dal té zemi toho kněžice.
Však nejvíc nad tím dívka plesala,
a den ten vždy jí velkým svátkem byl,
když v komnatu mu vlnu nesouc, jej
tam zřela jako světce v nebesích
— neb tak se zdál jí být — ač sama též
jen byla světicí, to nevědouc,
jak růže neví svojí o kráse;
a pěstovala ovečky své dál,
teď teprve je ráda v pastvu honíc.

II.

Však časem stalo se, že pojednou
zvěst hrozná k Václavovi doletla:
›Květena mrtva u ovcí je svých,
pojď, rychle pojď, ó kníže, viz ji sám!‹

A Václav běžel, letěl do polí.
Tam prostřed kvítí leží Květena
a sama jako utržený květ,
pes běžel Václavovi vstříc, a lísá
se k němu, skučí, jak by o pomoc
jej prosil, ovce všecky zmateny
kol pastýřky své stojí, žalně mečí.
A lidu zástup kolem tísní se,
ten radí, ten zas pomáhat chce, až
jak uviděli Václava, tak všickni
se k němu obracejí: ›Pomoz, pomoz,
ty muži boží, dobrý Václave!‹
A Václav smutně stanul nad mrtvou,
co počít nevěda — a slze jen...
Též Boleslav sem prudce přichvátal,
pad' na to tělo mrtvé dívčiny
a vášnivě je líbal, potom vzal
je do náruče, ke hradu je nes'
a divoce se usmívaje křičel:
›Což, Václave, to tebou nepohne?
Zde je, je mrtvá, moje nevěsta —
ač vím, že milovala tebe, tys
mne oloupit chtěl její o lásku!‹
›Já?‹ Václav klidně v slzách děl, ›to, bratře,
se mýlíš, mýlíš, ženě nižádné,
já srdcem vždy jen nebi patřil jsem
a svému lidu!‹
›Nuž, teď nastal čas,‹
křik' divě Boleslav, ›kdy nebe své

vzít můžeš na pomoc, ó, jak jsi na ně
vždy spoléhal, teď vzývej nebe to,
snad k vůli tobě zazrak učiní,
a vzkříší Květenu!.. Sic jinak, nač
by byla víra tvá i modlitba,
tvé dobré skutky, pro něž lid tě chválí?..«
»Tak jest,« dav volal. »Učiň, Václave,
ten zázrak, navrať život Květeně!
Chcem' zázrak, tebou zázrak vidět chcem' —
sic ničím je tvůj bůh i víra naše!«

»Ó nerouhejte se,« děl mírně Václav,
»jeť všecko tady boží vůle jen,
bůh život dává nám i béře jej,
a jestliže už poslal smrt, jsou marny
vše naše nářky, prosby, repoty,
však není-li to smrt — tak silněj děl —
neb chce-li On tu zázrak učinit,
i nehodným nám on jej učiní.
Zde Kniha je, ta kniha života!«

I vyňal evangelium a zbožně
je políbil a místo vyhledal,
jak vzkřísil Ježíš dceru Jairovu,
děv jí, už mrtvé: »Dívko, pravím, vstaň!«
A knihu dívce na hruď položil
tím listem zázračným, tu svatou knihu,
jež studnice je žití věčného,
a vzhlednuv k nebi, zbožně ruce vzpjal
a řekl: »Otče, vždycky věřil jsem,
že chceš-li, můžeš zázrak učinit —
nuž, staň se vůle tvá, jenž's všeho Pán,
Pán života i smrti. Ne mně k vůli,
však těmto k vůli, aby uvěřili,
že's jediný Ty všeho Bůh a Pán,
— já věřit budu stejně v tebe dál,
ať život vrátíš dobré dívce té,
či ať ji necháš mrtvou klidně spát,
a duši její vezmeš do ráje — —
ó učiň přece, Otče, zázrak ten!«
I hleděl k obloze, kde z mraků šlehlo
v ráz slunce obrovské, jak Bůh by sám
se zjevil lidem... Divnou, nadzemskou
pobádán mocí, k dívce Václav stoupil,
ji ujal za ruku a tiše děl
jak Ježíš tenkrát dceři Jairově:
‚Ó dívko, dívko, pravím tobě, vstaň!'
A ona z hloubi vzdychla, ruměnec
se vracel do tváří jí, po chvilce

povstala zdráva, svěží, růžová,
a děla jen: »Kde jsem... Já sladce tak
jsem spala — kdo mne ze sna probudil...
ty Václave?..«
»Ne, Bůh to byl, on sám«
děl Václav v slasti, usmívaje se
a ruku tiskna jí, co kolem dav
se vrhal do prachu a »Zázrak!« volal —
»Bůh velký zázrak tebou učinil,
náš Václave! o díky tobě, sláva!
Tys mrtva byla, drahá Květeno,
on vzkřísil tebe, Václav, Václav náš!«
»Ty, Václave?« tak dívka plesala,
»ty, dobrý, milý, jak ti děkovat —
ach, čím mám splatit tobě život svůj?«
A rdíc se cudně jako polní mák
šeptala tiše: »Tvá jsem, Václave,
tvá věčně celá, srdcem, životem!.«
»Ne, mojí ne, však boží, dívko, jsi,
nebesům patřit máš,« děl Václav jemně,
»já odevzdávávám jim ten poklad čistý,
jak z boží ruky vyšel na ten svět.
Co půjčilo nám nebe, vracíme
mu zas, ó buď jeho, drahá, dál!
Jsi jejich od těch dob, ne naší už,
jen modlitbou jsi s námi — za nás pros —
na křídlech svých s ní stoupej výš a výš!
Já žehnám tebe, milá Květeno,
ty čistá, vyvolená, světice!«

A ona před něj zbožně poklekla,
on na hlavu jí ruku položil
a křížem žehnal ji, tu hlavu krásnou
však mrtvou od té doby pro ten svět.
Ve zbožném tichu odmlčel se dav,
a ztišila se celá příroda
jen slunce plálo jako oltář nebes —
jak oltář velké slavné oběti
za lidstvo trpící a za smír s nebem.
A prostřed davu dívka vracela
se v svatý Vyšehrad, dnes naposled
své stádo vedouc — — zítra nebude
již ovečky své pást — — v zdech klášterních
jen bude vzpomínati zašlých dob,
a její vzpomínky a myšlenky,
ty budou modlitbou jen, jako ptáci
bělostní budou vylétati z prachu
a vznášeti se výš — ó za nás pros,
ty světice, ty bílá lilie!

A tak se brána za ní zavřela,
a Václav nadzemsky se usmíval
a vážně kráčel k svému domovu,
co Boleslav se bolně ve rty hryz'
a šeptal, žhavé slzy stíraje:
»Ty draze mně to splatíš, Václave! ..«

Dr. *Jos. Pazourek:*

Vývoj hospodářského zápasu o Balkán.

I.

Ve vývoji hospodářského zápasu o země balkánské liší se trojí údobí. V prvém údobí tohoto zápasu ve středověku a ranném novověku šlo téměř jen o Cařihrad jako křižovatku starých obchodních cest a jako světové styčné tržiště Orientu se západem; v druhém údobí, po opanování Cařihradu a Balkánu Turky, byl zatlačen význam Cařihradu jako světového tržiště průvozního a počal se od století 15. do století 18. ponenáhlu vyvíjeti styk s ním a s tureckými zeměmi balkánskými jako odbytištěm evropským a nákupištěm tamních plodin, z prvu hlavně exotických. V třetím konečně období, od konce století 18., vrací se zápas z části v koleje prvého období a stává se znovu zápasem o Cařihrad a země balkánské se zřetelem na význam jejich jako cesty do Orientu; v nejnovější době dokonce tento moment zatlačil poněkud do pozadí i zápas o vlastní trh v zemích evropského Balkánu.

Obchodní význam Cařihradu tkvěl ve starověku a ve středověku až do objevení Ameriky v jeho znamenité poloze na křižovatce starých obchodních cest: námořské od úžiny Gibraltarské k Cařihradu, jež je dosud nejfrekventovanější plavební linií světa, dále námořské cesty ze zemí podněprských po moři Černém, kterou již skandinávští Normanové po Volze a Dněpru vyhledávali, a suchozemské z krajin poeufratských a egyptských po březích Syrie a přes Malou Asii a starořímské cesty z Drače přes Soluň do Cařihradu.

Do válek křižáckých byl obchod cařihradský výhradně v rukou tamních Řeků; měli dokonce jakousi výsadu v tomto směru: jen oni směli totiž směnné obchody mezi příslušníky různých cizích národů činiti anebo musili aspoň jako dohodci při nich spolupůsobiti. Koncem století 11. si také četní italští kolonisté: Benátčané, Pisané a Janované založili v Cařihradě obchodní své sklady.

Za válek křižáckých a po nich byl význam Cařihradu jako střediska obchodu oslaben tím, že Janované a Benátčané, pak i Španělé a Portugalci zakládali svá obchodní střediska či »fondaky« i v jiných přístavech východního Středomoří, chtějíce se vymaniti z vlivu řeckého.

Objevením Ameriky a přesunem cest světového obchodu na západ na širý oceán Atlantský utrpěl středomořský obchod námořský

a s ním i Cařihrad újmu a byla na čas pozornost Evropy odtud odvrácena. Teprve ponenáhlým hospodářským probouzením zemí balkánských a zemí u Černého moře znovu vystupuje význam těchto končin do popředí a jednotlivé státy evropské předstihují se v úsilí, aby získaly různých výhod ve svých obchodních stycích s Tureckem, zvláště státy námořské. Země naše byly v tomto směru v nevýhodě: nejen že musily stále odrážeti nápory Turků a žily s nimi v ustavičných válkách, ale i jinak nebyl styk po suché zemi pro nedostatek cest a všeobecnou tehdější nejistotu dosti dobře možný, kdežto jiní národové dovedli velmi záhy využitkovati poměrů vydatně pro sebe.

Republika Janovská vyjednala již 1453 — tedy téhož roku, kdy byl dobyt Cařihrad Turky — s Tureckem smlouvu, kterou byla Janovanům zabezpečena svoboda osoby i majetku v zemích tureckých a nabyli i práva, že byly spory mezi dvěma Janovany vzniklé vyřizovány soudcem krajanem, jejž si za tím účelem vyvolili. (Z této instituce soudců vyvinul se pozdější úřad konsulů. Smlouvy tohoto druhu křesťanských zemí s Tureckem nazývaly se kapitulace, asi tolik jako příměří, poněvadž dle koranu není mezi mohamedány a křesťany trvalý mír možný.)

Podobnou smlouvu ujednala s Tureckem i republika Benátská a později, r. 1528, Francie. Zvláště tato smlouva platila za vzor všem pozdějším podobným »konsulárním« smlouvám a byla ostatně dlouho považována za nejstarší smlouvu toho druhu. Zprvu platila jen pro Egypt, od r. 1534 pak pro celé Turecko, a měla pro Francii veliký význam i tím, že jí bylo dáno vlajce francouzské výhradné právo, opatřovati veškerý vnější námořský obchod Turecka.

Ve styku se zeměmi našeho mocnářství byly upravovány poměry obdobnými smlouvami teprve začátkem 17. století, kdy již turecký výboj počal slábnouti. Byla totiž r. 1615 při obnově míru Žitevského z r. 1606 do podmínek mírových pojata i některá ustanovení, kterými se upravuje vzájemný obchodní styk příslušníků jedné i druhé říše v území druhém. Měli si vyžádati turečtí poddaní, kteří chtěli v zemích říše Římské, tedy u nás, i v Německu, obchody provozovati, u úředníků zdejších pas, v němž směr jejich cesty byl naznačen; měli se tímto pasem na všech místech vykázati a dáti si jej potvrditi, zaplatíce náležité poplatky, jak se zdá tytéž, jako domácí příslušníci platili. Pro cesty v krajinách nebezpečných měli nárok na ozbrojený průvod. Kupci ze zemí našich, kteří chtěli v Turecku obchodovati, musili si vyžádati od zdejší vlády »gleit«; konsulové a ostatní císařští úředníci měli zadržeti každého, kdo by se chtěl bez něho do zemí tureckých vydati. Zároveň bylo ustanoveno, že mají zdejší kupci platiti konsulům nebo konsulárním agentům ze všeho zboží, jež kupují nebo prodávají, poplatek 3% hodnoty. Rok později, r. 1616, byl mírem Vídeňským tento poplatek snížen na 2%, ale zároveň zaveden 3%ní poplatek při nákupu i při prodeji zboží v Turecku ve prospěch Turecka, tedy jakési vývozní a dovozní clo, ač se neplatilo na hranicích. Zmíněným obnoveným mírem Žitevským bylo zároveň upraveno řízení pozůstalostní

o majetku rakouských poddaných, bylo totiž vymíněno rakouským konsulům, a tureckým úřadům bylo zakázáno se v jednání mísiti. Ale jinak nebylo projednávání majetkových sporů mezi příslušníky rakouskými vzniklými svěřeno konsulům, jako ve zmíněné smlouvě republiky Janovské s Tureckem, nýbrž vyřizovaly je řádné soudy turecké.

Prvou obchodní smlouvu vyjednali spolu 28. list. 1617 císař Matyáš a sultán Achmet. V našich pramenech má tato smlouva německý nadpis »Kommerztractat oder Zusageschreiben des Grosssultans Achmet des I. wegen der Kaufmannschaft zu Landt und Meer an den römischen Kaiser Mathias« a je to tedy spíše jednostranný slib sultánův ve příčině ústupků v traktátě naznačených než pravá dvojstranná smlouva. Mimo některá další rozšíření pravomoci konsulské — byla jím poskytnuta immunita a exteritorialita — bylo ustanoveno, že má proti rakouským příslušníkům jakékoli jednání u soudu býti zahájeno teprve, až je přítomen konsul, kteréžto opatření dosud platí; dále bylo učiněno důležité rozhodnutí, že mohou rakouští kupci zmíněné 3%ní poplatky platiti in natura, zbožím, domnívají-li se, že odhad tureckých úřadů pro výměr poplatků je nepřiměřený. I toto ustanovení platí v Turecku dodnes[1]). Ale v celku se užívá tohoto placení zbožím v nynější době poměrně méně, poněvadž vešlo ve zvyk, že musí turecké úřady převíti za odhadní cenu zboží, jehož odhad se zdá vysoký a nelze jím pro nedělitelnost clo platiti; mimo to poskytuje se 10%ní sleva odhadní ceny, platí-li se penězi a ne zbožím.

Nejdůležitější ustanovení komerčního traktátu z r. 1617 však jest doložka o největších výhodách. Slibuje totiž sultán, že veškeré ústupky, kterých docílí jiní s Tureckem v přátelství žijící králové pro své poddané kupce, budou platiti i pro rakouské kupce. Tato doložka »o největších výhodách« byla v této úpravě pojata již do smlouvy s Janovem z r. 1453, opakuje se pak ve všech smlouvách Turecka s cizími státy a přešla později do všech smluv obchodních i jinými státy mezi sebou uzavíraných, uvádí se v nich dosud stále a má veliký význam v dnešní obchodní politice vůbec.

Další úprava právních a obchodních styků mezi zeměmi rakouskými a tureckými provedena byla o sto let později mírem Požarevackým z 27. července 1718, ale týkala se hlavně úpravy soudnictví rakouských poddaných — dána jim táž exteritorialita, které Janovští nabyli již r. 1453. V ostatních záležitostech nestala se změna leč ta, že o zvýšených 3%ních poplatcích výslovně se ustanovuje, že se mají platiti na celních místech, tedy pravidelně na hranicích, a vyniká tedy již povaha jejich jako cel.

Nových některých ústupků ve směru soudcovské pravomoci kon-

[1]) O provádění tohoto ustanovení vznikla r. 1914 po připojení Soluně k Řecku novinová polemika. Dříve totiž, pokud Soluň patřila Turecku, bylo zboží, jímž bylo místo peněz placeno clo, skládáno ve zvláštních státních skladištích a týž den prodáváno ve prospěch Dette publique, mezinárodní komise věřitelů Turecka, kdežto pak nastaly některé nepravidelnosti, z nichž prý mohly vzniknouti věřitelům tureckého státu újmy, jak se tvrdilo.

sulární docílilo Rakousko r. 1784, vymohši si jich poukazem, že byly r. 1783 povoleny Rusku; mimo jiné nabylo tu i práva průjezdu obchodních lodí Dardanelami, jehož se Rusku již mírem r. 1774 bylo dostalo. Důležitá změna další ve stycích obchodních Rakouska s Tureckem nastala r. 1839.

Smlouvou z 16. srpna 1838 s Anglií a z 15. listopadu 1838 s Francií povolena totiž cizincům téměř úplná volnost v říši turecké při provozu obchodním, jakéž tehdáž mnozí asi ve svých vlastech nepožívali, a rovněž nerušený pohyb zboží byl zaručen. Vývozní a dovozní cla stanovena úhrnně včetně všech ostatních různých dávek na 5% hodnoty a ujednáno, že dalších platů ze zboží se zapravovati nebude ani ve vnitrozemí, ani při vývozu; jen u domácích tureckých plodin a tovarů učiněna výjimka a ustanoveno, že se z nich platí místo vnitrozemských dávek: v přístavě vývozním 9%ní poplatek a při vývozu další clo 3%ní.

Rakousko domáhalo se r. 1839 pro své poddané týchž výhod, »budou-li se toho dožadovati«, kterých nabyli novými smlouvami poddaní angličtí a francouzští; jak se zdá, měli poddaní rakouští v některých věcech podmínky výhodnější, jen tak si možno vysvětliti ono obmezení žádosti rakouské vlády. Ale v této formě nebylo petitu vyhověno; notou z 21. října 1839 povoleno však nové žádosti Rakouska, aby ustanovení zmíněné smlouvy anglické a francouzské platilo obecně sice pro všechny rakouské poddané, ale mimo 5 pohraničných provincií tureckých: Multansko, Valašsko, Srbsko, Bosnu a Hercegovinu, v nichž patrně platila pro příslušníky rakouské ustanovení příznivější. V této úmluvě má původ pozdější důležité ustanovení smluv obchodních velkého či rozšířeného řízení pohraničného, jež mělo ve stycích našich se zeměmi balkánskými v l. 1880. veliký význam.

Z uvedeného vývoje obchodněpolitických událostí pozorujeme, že již tenkráte dávali se konsulové rakouští předstihnouti iniciativou jiných států. A ještě jedna zajímavá okolnost. Úmluva z r. 1839 byla smluvena jako provisorium do té doby, než bude s Tureckem učiněna zvláštní smlouva. A toto provisorium trvalo do r. 1862, tedy 33 let! Na četná jiná podobná provisoria žehrá se, jak známo, u nás dosud.

I další nová obchodní a plavební smlouva Rakouska s Tureckem z 22. května 1862 byla napodobena dle smluv Anglie a Francie dne 22. dubna 1861 s Portou učiněných a předcházely jí ještě další smlouvy Turecka s Belgií, Italií, Nizozemím, Ruskem, Španělskem a Spojenými státy severoamerickými, jež byly vesměs učiněny dle vzoru smluv anglicko- a francouzsko-tureckých.

Nová tato smlouva jest smlouvou dvoustrannou, neobsahuje tedy jen jednostranné ústupky Turecka, jak zprvu u smluv s Tureckem bývalo, ač spočívá, jak hned v čl. I. se stanoví, na starých kapitulacích, »jimiž nabytá práva se nyní a navždy novou smlouvou potvrzují, s výjimkou ustanovení, touto smlouvou pozměněných«. Obsahuje i doložku o největších výhodách v záležitostech obchodních a plavebních, jako všechny starší smlouvy turecké, a to v roz-

šířenějším smyslu než byla dosud. Stanoví se totiž ve příčině poplatků při nákupech a prodejích v Turecku rakouskými poddanými prováděných, že jsou tytéž, jako platí největších výhod požívajíci cizinci nebo turečtí poddaní; staví se tedy rakouští poddaní úplně na roveň s domácími příslušníky, kdežto Rakousko poskytlo Turecku největších výhod při dovozu zboží z Turecka do Rakouska jen na tureckých plavidlech dopravovaného — toto obmezení bylo odstraněno teprve r. 1894 — a jen těch výhod, jichž byly účastny podobné produkty z ostatních zemí dovážené, mimo ze zemí Celního spolku německého, jež měly té doby celní úlevy zvláštní.

Dovozní clo bylo v této smlouvě ustanoveno jako dosud na 8% hodnoty, kterou má zboží v dovozním přístavě; vývozní clo bylo stanoveno rovněž na 8%, ale mělo se co rok o 1% snižovati a po 7 letech trvale zůstati na 1% hodnoty; rovněž průvozní clo bylo s dosavadní sazby 3% sníženo na 2% a po 8. roce mělo býti trvale 1%; při průvozu Dardanelami a Bosporem zboží na rakouských lodích provážené cla průvozního však neplatilo, i když by tam bylo překládáno na lodi jiné, nebo bylo tam dočasně uloženo ve skladištích. Pro průvoz těmito úžinami musily si však lodi vyžádati jako dosud svolení, ale Porta se zavázala, tato dovolení vydávati tak, aby lodi pokud možná nejméně byly zdržovány.

Pro usnadnění celní manipulace připojen byl k smlouvě hodnotný tarif zboží, aby nemusilo zboží při vyclívání teprve býti vždy odhadováno, pro 7 příštích let platný; po uplynutí této lhůty měl býti tarif nově přehlédnut a sestaven.

Pro styk Rakouska s Bosnou a Hercegovinou stanoveno bylo ve zvláštní dodatečné aktě z téhož dne jako smlouva hlavní, že clo dovozní do těchto dvou zemí z Rakouska jest 6%, ne 8% jako v ostatním území tureckém, clo vývozní do Rakouska 1%. Mimo to bylo pro podunajské země Moldavsko, Valašsko a Srbsko v hlavní smlouvě ustanoveno, že zboží, jež se prováží ostatním územím Turecka do těchto zemí, platí průvozní clo teprve na hranicích jejich, a rovněž zboží, jež se jimi do Turecka prováží, má platiti clo teprve na hranicích jejich proti Turecku, aby clo bylo placeno jen jednou.

Smlouva z r. 1862 byla uzavřena na 28 let, tedy do 22. května 1890, ale byla pak zatímně dále prodlužována a platila do r. 1909; jen r. 1894 provedeno bylo zmíněné rozšíření největších výhod vůči Turecku a r. 1907 zvýšena byla dovozní cla turecká z 8% na 11%.

*

Veškerý vývoj obchodněpolitických styků evropských států s Tureckem dál se od prvého jejich zakotvení na půdě balkánské a děje se dosud ve znamení zápasu o získání výhod na Turecku příslušníkům jednotlivých států při provozu obchodním vůči příslušníkům států druhých. Že usilovaly evropské státy domoci se pro své příslušníky jakýchsi záruk svobody osobní a svobody obchodu, je přirozeno: v zemích tureckých nebývalo bezpečno, kdežto na druhé straně země ty lákaly k stykům obchodním, ježto turečtí příslušníci o obchod se nestarali a za tamějších neklidných poměrů ani

se obchodem obírati nemohli, takže Turecko bylo obchodně naprosto pasivní, obchod byl zůstaven úplně cizincům, které blízký asijský Orient exotickými svými produkty lákal k spojení obchodnímu a byl později i dobrým odbytištěm evropských tovarů.

Jak žárlivě státy sledovaly každý ústupek Porty druhému státu učiněný a jak se takovéto ústupky v útaji získávaly a zprvu i udržovaly, o tom nejlépe svědčí vznik zmíněných smluv a doložek o největších výhodách. Každý stát hleděl si totiž jimi zabezpečiti, aby nebyly potaji poskytnuty státu druhému nějaké výhody, kterých jeho příslušníci neměli, po případě o nichž ani širší veřejnost ničeho nevěděla — tím vysvětlujeme si zvláštní okolnost, že týkaly se smlouvy a doložky největších výhod i ústupků, jež Turecko kterémukoli státu budoucně učiní, takže i veškeré v budoucnu komukoli učiněné ústupky samy sebou platily i pro všecky ostatní státy, jež s Tureckem smlouvu o největších výhodách měly. Také to charakterisuje pasivitu Turecka ve věcech obchodních, že se zprvu a poměrně dlouho ani nesnažilo získati za povolované ústupky samo pro sebe rovnocenných výhod jako náhrady, tak že jsou prvé smlouvy turecké pouhými jednostrannými ústupky Porty. Tím je zároveň naznačeno, že ústupky ty musily býti dobývány různými cestami potajnými a různými prostředky pomocnými, druhdy v diplomatických stycích velmi oblíbenými. Až konečně vyvinuly se poměry tak, že kapitulace a úprava obchodních styků s Tureckem platí téměř jako společná dohoda všech účastných států, a je třeba ke změně souhlasu všech jich. Jakéhos formálního schválení dostalo se tomuto stavu Pařížským mírem r. 1856, jímž zabezpečena Turecku všemi zúčastněnými velmocemi integrita jeho území, a protektorát nad osamostatnělými územími Multanskem, Valašskem a Srbskem svěřen všem jim, nikoli samotnému Rusku, jako bylo před tím. (Proto i zvýšení dovozních cel tureckých z 8% na 11%, r. 1907 provedené, bylo Turecku povoleno společnou dohodou Rakousko-Uherska, Německa, Francie, V. Britanie, Ruska a Italie.)

Teprve v nejnovější době usilovalo Turecko, aby přimělo jednotlivé velmoci, by se zřekly kapitulací. (Podobně hleděla se zbaviti kapitulací Francie v Marokku a v Tunisu — Rakousko-Uhersko se jich tam zřeklo za slib Francie, že nebude ničeho namítati proti t. ř. vinné klausuli, kterou bylo clo na dovoz některých vín italských sníženo; Italie vzdala se kapitulací v Marokku a Egyptě za uznání suverenity v italském Tripolsku.)

Zrušením kapitulací by Turecko nabylo práva, uzavírati obchodní smlouvy s cizími státy dle obdoby západoevropského práva mezinárodního, tedy tak, jak se mezi ostatními státy obchodní smlouvy ujednávají. Prvé mu v tomto směru vyšlo vstříc Rakousko-Uhersko; uznalo totiž dohodou s Tureckem z 26. února 1909, jíž urovnány byly neshody vzniklé mezi oběma státy pro annexi Bosny a Hercegoviny, právo Porty žádati zrušení kapitulací a slíbilo tuto žádost u ostatních velmocí podporovati.

Zavázalo se dále, že uzavře do dvou let s Tureckem obchodní smlouvu dle způsobu západoevropského, ale smlouva že vejde v plat-

nost, učiní-li i ostatní velmoci s Tureckem smlouvy téhož způsobu a vejdou-li tyto smlouvy v platnost.

Mimo to projevilo Rakousko-Uhersko eventuálný souhlas se zamýšleným zvýšením cel z 11% na 15% a se zavedením nových monopolů v Turecku, po případě se zavedením nových spotřebních dávek nebo zvýšení dosavadních přirážek se cly vybíraných u petroleje, cigarettového papíru, zápalek, alkoholu a hracích karet, ale s podmínkou, že zavedou se stejně na zboží dovážené i z ostatních zemí a budou se vybírati i ze zboží v Turecku vyrobeného. Konečně zavázalo se Rakousko-Uhersko, že zruší své poštovní úřady v Turecku v těch místech, kde není poštovních úřadů jiných evropských států, a bude postupně rušiti své poštovní úřady i jinde, zároveň jak je budou rušiti ostatní velmoci.

Porta pak odvolala protest proti annexi a přestal i boykott rakouského zboží v Turecku a boykott přístavních skladačů proti nákladům lodí rakouských.

Ale na smlouvy nového způsobu nedošlo. Ujednalo s Tureckem totiž smlouvu po způsobu západoevropském jediné Německo a ani ta nevešla v platnost, když ostatní velmoci obdobných smluv s Tureckem neučinily. Mimo to mělo Turecko provésti dříve i úpravu celnictví a tato podmínka rovněž nebyla splněna.

Zůstalo tudíž až do doby nejnovější ve styku Turecka s evropskými státy vše při starém: hodnotná cla 11%ní a oboustranné největší výhody.

Za nynější války chopilo se Turecko opět dané příležitosti a prohlásilo svémocně kapitulace za zrušeny; mimo to ohlásilo, že zavede celní tarif se cly specifickými, dle váhy stanovenými, místo dosavadních cel hodnotných. Ale otázka je zatím nerozřešena, zvláště i pokud se týče kompetence. (R. 1916 byly obchodní komory vyzvány, aby podaly o tomto novém návrhu tureckého tarifu dobrozdání.)

*

Zápas, který byl se stanoviska obchodněpolitického veden o Turecko, přenesen byl od polovice století 19. i na jednotlivé země balkánské, jak nabývaly postupně samostatnosti. Zprvu nevedl se zápas o země ty jako odbytiště průmyslových tovarů států evropských, tedy o trh balkánský, nýbrž spíše jako o země, které mohly zásobovati západní země evropské levným obilím. Zvláště to platí o Rumunsku, na něž byly země evropské upozorněny po válce Krymské a mírem Pařížským r. 1856.

Rusko pronikalo od konce století 18. na břehu černomořském vždy dále k západu: mírem v Jassech r. 1792 nabylo území až k řece Dněstru a založilo tu r. 1794 Oděssu, největší nynější přístav ruský vůbec, a mírem drinopolským r. 1829 dostalo se mu celého ústí dunajského až po nejjižnější rameno delty. Ale když Rusko hledělo r. 1850 důrazněji uplatniti svůj velký vliv v Cařihradě, žádajíc, aby mu byl protektorát nad pravoslavnými křesťany v říši Turecké, dosud mlčky uznávaný, výslovně smlouvou přiznán,

chtějíc tím paralysovati úsilí Francie o křesťany v Syrii, a vzbudilo tím nedůvěru Anglie, bylo Krymskou válkou v l. 1853—56 a mírem pařížským r. 1856 od ústí dunajského zatlačeno zpět »pour mieux assurer la liberté de la navigation du Danube« (aby lépe zabezpečena byla svoboda plavby dunajské). Černé moře prohlášeno za moře neutrální, Rusku a Turecku však ponechána možnost, míti tu stejný počet lehkých lodí k ochraně svých břehů. Rovněž plavba na Dunaji prohlášena za svobodnou. Zároveň byla zřízena pro úpravu dunajského ústí a plavby mezinárodní dunajská komise, jež trvá dosud; má nyní 8 členů: zástupce Rakousko-Uherska, Francie, Německa, V. Britanie, Italie, Rumunska, Ruska a Turecka. Sídlí v Braile. Roční její příjmy z poplatků plavebních jsou kol 2 millionů K.

Jak z těchto mírových podmínek zřejmo, šlo tu v prvé řadě o volnou cestu do zemí balkánských po moři a po Dunaji, neboť právě Anglie chtěla získati volné cesty pro vývoz rumunské pšenice, ježto zrušením téměř cel obilních v Anglii r. 1849 a zatlačením pěstby obilné v Anglii tím způsobeným a přechodem k racionálnímu chovu dobytka nabyla pro ni otázka opatření obilí neobyčejné důležitosti.

Spor o volný průjezd obchodních lodí úžinami cařihradskými trval již před válkou Krymskou. Ruským kupeckým lodím bylo Turecko nuceno povoliti volný průjezd r. 1774 a smlouvou z roku 1784 dostalo se téhož práva i kupeckým lodím rakouským, jak zmíněno, kdežto jiným státům byl tento požadavek odmítnut. Francii povoleno totéž právo r. 1802, Anglii r. 1803, Prusku r. 1806, a mírem Drinopolským r. 1829 otevřeno Černé moře obchodní plavbě všech států. Válečným lodím cizím byly úžina Dardanelská i Bosporus ve smyslu míru Dardanelského Turecka s Anglií z r. 1809 uzavřeny. Toto ujednání míru Dardanelského bylo pak r. 1841 schváleno smlouvou Dardanelskou mezi tehdejšími velmocemi Ruskem, Rakouskem, Pruskem, Anglií a Francií a bylo zachováno i mírem Pařížským z r. 1856; stav tento trval v podstatě až do doby nejnovější.

Ale zápas o úžiny cařihradské není dosud dobojován, jak nynější světová válka ukazuje, jen že nejde nyní již jen o průjezd těmito úžinami se zřetelem na styk se zeměmi balkánskými, nýbrž otázka stala se daleko širšího významu: těžisko pošinuje se spíše dále na východ, běží tu více o styk se zeměmi levantskými a o cestu těmito zeměmi do Indie a do dalšího Orientu. Vraci se tedy zápas v staré koleje století 13., 14. a 15., a také zbraně zápasu byly částečně tytéž: šlo v posledních letech o h o s p o d á ř s k é ovládnutí území těch, o výboj podnikatelskými kapitály, a to nejen v zemích balkánských, ale právě i v Malé Asii, Syrii a Mezopotamii, tu v prvé řadě zakládáním drah.

Zápas o komunikační ovládnutí Balkánu po suché zemi drahami, tedy prostředkem, zbraní v pravdě moderní, datuje se celkem od let 1870., kdy utvořila se (r. 1869) společnost pro výstavbu a provoz drah na Balkáně »Société Impérial des Chemins de fer de la Turquie d'Europe«, známá společnost Orientální dráhy. Kol let 1860. byla v evropském Turecku jediná dráha Ruščuk-Varna, zří-

zená anglickou společností, a jízda z Vídně do Cařihradu trvala 4 až 5 dní, jezdilo se totiž po dráze do Baziáše na Dunaji (mezi Bělehradem a St. Ršavou), odtud po Dunaji do Ruščuku, dále drahou do Varny a z Varny lodí do Cařihradu. (Dnes trvá jízda obyčejným rychlíkem 47 hodin). Zmíněná společnost byla původně společností francouzskou, se sídlem v Paříži, v čele jejím stál baron Hirsch. Koncem r. 1879 proměnila se ve společnost rakouskou a přeložila sídlo do Vídně.

R. 1890 prodal baron Hirsch své akcie finanční skupině, kterou utvořily Vídeňská bankovní jednota a Deutsche Bank; pak bylo presidium i výkonný výbor ve Vídni. Akcie, jež byly v rukou rakouských a německých, byly zprvu předány švýcarské trustovní bance »Bank für orientalische Eisenbahnen« v Curychu. Z jara 1913 získala skupina rakouských a uherských bank v čele s Vídeňskou bankovní jednotou většinu akcií od trustu zpět a dosud má tato skupina rozhodný vliv na správu společnosti; název její jest nyní »Compagnie d'Exploitation des Chemins de fer Orientaux, société anonyme ottomane« (Turecká akc. společ. provozu orientálních drah) a sídlo její je od r. 1910 v Cařihradě. Ve správě její jsou ze známých osobností vídeňských: Sieghart, Landesberger, Reisch, z budapeštských Lánczy, z berlínských Helfferich, Gutmann.

Společnost je jen nájemcem dráhy, majitelem je turecký stát, který opatřil stavební kapitál výdajem známých tureckých losů. Společnost platí ročně státu pacht 1500 fr. za km, mimo to se stát účastní určitým podílem vyšších zisků. Po vypršení koncese stanou se stavby dráhy majetkem společnosti.

Celkem bylo vystavěno zprvu tratí 1273 km, později (1911/12) jich bylo 1320 km; hlavní trati byly:

1. Novi- (na Uně, na hranici bosensko-chorv.) Banjaluka,

2. Cařihrad-Odrin-Plovdiv (údolím Marice) do Belova (na staré bulh. hranici), směrem na Sofii, s odbočkou Odrin-Dedeagač,

3. Soluň-Skoplje-Mitrovica.

Mimo to byly některé menší odbočky. Trati tyto odevzdány dopravě v době od prosince 1872 do prosince 1874.

Byly to samé kusé trati, určené jen pro vnitřní dopravu, hlavně obilí, pak dopravovaly se po nich po nějaký čas rudy, mimo to kožišiny a kůže, vlna, hedvábné kokony, hrozny, víno, vejce a tabák.

Vývoz do ciziny byl možný jen přes Dedeagač a Soluň. (Přístav Dedeagač strhl na sebe tenkráte vývoz přístavu Enos při ústí Marice, poněvadž doprava po Marici měla čím dál větší obtíže, řeka i ústí se zanáší pískem. Dedeagač byla malá ves; nyní má již 12.000 obyvatel.) Ale i v domácí dopravě na krátké vzdálenosti činěny v Turecku nesnáze: kdo chtěl po dráze jeti, musil míti pas, jehož vymáhání bylo nákladné, stálo více než lístek, a nesměl míti nedoplatků daňových.

Není divu, že na trati Novi-Banjaluka se musila zastaviti r. 1876 vozba vůbec, a zavedena znovu teprve po naší okupaci Bosny r. 1879 jako na vojenské dráze.

V Turecku nastala v uvedených poměrech dopravních náprava teprve zavedením konstituce r. 1908. Hlavně pomohlo východní dráze dostavění spojek na trati Vídeň-Soluň a Vídeň-Cařihrad, jež provedeno bylo r. 1888, takže od té doby začal jezditi mimo denní rychlík Vídeň-Cařihrad, záhy také východní express Paříž-Cařihrad. Byly totiž doplněny trati Budapešť-Bělehrad-Niš a dále přes Sofii do Belova (směrem na Cařihrad) a na druhé straně trať z Niše přes Vranji do Skoplje (na Soluň).

Výstavba těchto spojovacích tratí byla totiž uložena po osamostatnění Srbska a Bulharska r. 1878 mírem Berlínským Srbsku a Bulharsku, které vešly v této příčině v závazky, jež mělo Turecko vůči Rakousko-Uhersku i vůči společnosti orientálních drah a vůči anglické společnosti dráhy Ruščuk-Varna. Ale Bulharsku a Rusku tenkráte více záleželo na rychlejším vybudování trati ze Sofie na Svišťov, aby mělo hlavní město bulharské spojení s Černým mořem, na druhé straně pak na spojení se Skopljí, na trati Soluň-Mitrovica, čímž by bylo dosaženo spojení se Solunī. (Rusko zamýšlelo tenkráte vystavěti trať srbskou ruským kapitálem a chtělo dokonce vystavěti i delší trať z Niše s připojením přes Rumunsko do Ruska; vyslalo již i své inženýry ku traçování, ale pak s věci sešlo). Po dlouhém vyjednávání byla učiněna ve Vídni r. 1883 dohoda mezi Tureckem, Bulharskem, Srbskem a Rakousko-Uherskem (conférence à quatre), kterou se tyto státy zavázaly započíti nejdéle do 15. října r. 1886 se stavbou tratí Budapešť-srbské hranice, Bělehrad-Niš, Niš-Pirot-Caribrod (na srbsko-bulharské hranici), Caribrod-Sofia-Belovo (na bulh.-tur. hranici), kterýmiž tratěmi bylo doplněno spojení Vídeň-Cařihrad, dále pak trati Niš-Skoplje.

Podrobné otázky provozu, pohraničné služby a tarifní politiky byly zůstaveny jednotlivým státům, ale v provozu mezinárodním měly tarify býti zbudovány na základě nejvyšších výhod; park vozový, signalisování a rozchod kolejí měly rovněž býti shodné, aby byl možný přímý průjezd vozů.

Provozu byly tyto trati odevzdány r. 1888, jak řečeno.

Po balkánských válkách r. 1912 a 1913 vstoupily státy Bulharsko, Řecko, Srbsko ve smluvní závazky vůči společnosti východních drah na místo Turecka, ale jen Bulharsko a Řecko odevzdaly provoz drah po válce zpět společnosti, kdežto Srbsko navázalo jednání o výkupu srbských tratí státem. Záležitost měla se urovnati opět společnou konferencí; další jednání bylo světovou válkou přerušeno.

Konečně dostavuje se spojení Soluně s Athénami přes Larissu, čímž bude docíleno mezinárodního spojení po dráze s Athénami.

O přímém spojení obyčejnými obchodními vlaky Berlína s hlavními městy Sofií a Cařihradem se před válkou poměrně méně mluvilo, bylo teprve zavedeno za nynější války známým balkánským vlakem. Za to tím větší pozornost širokého světa budila dráha bagdadská.

Projekt dráhy bagdadské vznikl r. 1899, kdy se podařilo Německu po osobní intervencí císaře Viléma II. učiniti s Tureckem smlouvu o výstavbě dráhy té. Již před tím r. 1888 utvořila se říšsko-německá společnost anatolských drah, jež koupila od tureckého

státu tehdejší jedinou trať v Turecku z Haidarpaši (proti Cařihradu) do Ismidu a provedla ji dále do Angory a pak do Konie (r. 1896), celkem přes 1000 km (1034 km).

Pro výstavbu pokračování dráhy z Konie do Bagdadu, celkem téměř 2000 km (1978 km), utvořila se r. 1903 společnost »Bagdadbahngesellschaft« a nabyla koncesse k výstabě i provozu této dráhy. Vydané úpisy jsou turecké, výnos dráhy je tureckým státem garantován, ale vedení má kapitál říšskoněmecký, totiž Deutsche Bank; také rakouský kapitál je účasten prostřednictvím Vídeňské bankovní jednoty, jejíž zástupce je též ve správě dráhy. Celkem připadalo na kapitál říšsko-německý a rakouský asi 40%, na kapitál francouzský a švýcarský po 30%; kdežto anglický kapitál byl zatlačen. Vlivem Anglie byl projekt v prvých letech trvání bagdadské společnosti ohrožen, ježto se Anglie obávala se zřetelem na Indii zvláště prodloužení dráhy z Bagdadu do Bassry a dále k zálivu Perskému (do Koveitu). Ale Anglie konečně po návštěvě carově v Postupimi r. 1910 ustoupila, a byla mezi Deutsche Bank a Tureckem učiněna r. 1911 nová smlouva, kterou bylo dostavění dráhy do Bagdadu v dalších 5 letech společnosti zabezpečeno; rovněž výstavba odbočky do Alexandretty u moře Středozemního svěřena jí. O pokračování trati z Bagdadu k Perskému zálivu bylo smluveno, že bude říšskoněmeckému kapitálu zabezpečena táž účast jako každému jinému státu cizímu, až se utvoří za tím účelem nová společnost.

Pokračování dráhy přes Bassru do Persie, na něž se zprvu rovněž pomýšlelo, zůstalo stranou.

Z trati Konia-Bagdad nejsou hotovy 2 obtížnější části v horách anatolských (36 a 53 km, tunel pohořím Taurem byl tu v listop. r. 1916 proražen) a část střední západně od Tigridu: Rees-el-Ain-Samara (587 km).

Celkem měří vzdálenost Vídeň-Bagdad 1263 km (t. j. 7kráte tolik jako trať Vídeň-Bělehrad). Přeprava mezi Cařihradem přes Bospor do Haidarpaši bude později asi zařízena trajekty.

Že dráha bagdadská není jen nějaký podnik dobrodružný nebo jen spekulační finanční podnik kapitalistů, ale že tanuly Německu na mysli dalekosáhlé cíle reální, praktické, svědčí jednak okolnost, že usilovalo zároveň o připojení dráhy k moři Středozemnímu odbočkou k Alexandrettě, přístavu v severovýchodním rohu východního okraje moře Středozemního, z něhož chtělo Německo utvořiti přístav velkého slohu, jednak že bylo dalším cílem pořiditi odbočku i na severní břeh Maloasijský na moři Černém, snad k městu Imboli, tak že by zboží mohlo býti přepravováno po Dunaji a dále po moři Černém až sem a odtud dále drahou, a podobně při přepravě směrem opačným. Bylo by tímto způsobem třeba jediného překládání zboží. Ve spojení s tímto plánem nabývají teprve náležitého významu návrhy, které se v poslední době o spojení průplavovém Dunaje s Labem a s Odrou vyskytovaly.

Jak ohromné výhody by tímto způsobem Německo získalo, je na biledni. Ale i pro Rakousko-Uhersko by byla tato nová cesta neobyčejného významu, ba se zřetelem na jeho geografickou po-

lohu snad poměrně většího ještě významu než pro Německo, a mohla by dobře nahradidi linii na Soluň, aspoň ve spojení se vzdálenějším Orientem, kdyby se poměry utvářily na linii soluňské nepříznivě. Nám by se jednalo hlavně o obchodní spojení na Indii, jež má pro náš vývoz veliký význam, jak se ještě zmíním, kdežto Německu šlo mimo o dalekosáhlé cíle další pro budoucno nyní v prvé řadě o hospodářské využitkování asijského Turecka, jak svědčí zakládané tam německé podniky průmyslové, prováděné práce regulační a zřizované filiálky bank; mimo Deutsche Bank, jež tu koná jako všude jinde prvého průbojníka, jsou v asijském Turecku filiálky říšskoněmeckých Deutsche Orientbank a Komerz- u. Diskontobank.

Tato soutěž Německa v Malé Asii by nám ani tak příliš nevadila, my jsme se o tyto kraje v novější době přestali starati, ale ovšem tím asi ještě ostřeji by vynikla soutěž o země balkánské, jež jsou nesporně naší zájmovou sférou prvého řádu, a to nejen některé z nich, nýbrž vlastně všechny, ač jsme na příklad Řecko a také Bulharsko poměrně zanedbávali, ba ani ve styku s Rumunskem ne dost intensivně si vedli.

Zachovati si trh balkánský bude velmi choulostivým problémem nejen našeho průmyslu, který musí se hleděti větší měrou přizpůsobovati ve všech směrech požadavkům zemí těch, jakož i našeho obchodu a našich bank, jež budou musiti vývozní průmysl a obchod usilovně podporovati a posilovati, ale bude i nadmíru ožehavým polem příští obchodní politiky evropské. Pojednávám o tom v dalších statích.

Že tu jde o problém, který se týká zemí českých, úloh českého průmyslu, českých bank a naší české kultury v prvé řadě, je zajisté každý z nás přesvědčen. (Pokračování.)

Dr. *Josef Páta:*

Několik kapitol z dějin styků českobulharských.

I.

Styky českobulharské — toť látka velmi zajímavá, třebas dosud nevypracovaná a nehotová. A zdá se, že by ani nemohla býti vypracována, kdyby se s ní dále otálelo. Bulhaři sami jakoby byli už zapomněli, co české styky[1]) pro ně v začátku jejich osvobození na rozhraní let 70tých a 80tých minulého století znamenaly, jakoby snad ani nechtěli, aby se vědělo nebo jen mluvilo o tom, že i někdo jiný než Bulhar *u nich a pro ně* vytrvale a svědomitě pracoval! Takový dojem aspoň si musí odnésti každý, kdo hlouběji nahlédne do literární i kulturní historie bulharského národa. Takový dojem asi měl též náš zemřelý bulharofil dr. Alfréd Rudolf, když v bulharském ministerském »Dokladu« za léta 1887—1907 se ničeho ne-

[1]) Myslím tím nejen přímé styky, ale zejména literární české práce o Bulharsku

dočetl o české kulturní práci mezi Bulhary, pročež zcela skromně v české úpravě Dokladu, vydané v r. 1909 pod názvem »Dvacet let práce bulharského národa« (díl I. str. 21) poznamenal, že je »přesvědčen, že bulharská kulturní historie neopomene oceniti práci, již naši čeští učitelé bulharské střední škole věnovali«. A na potvrzení svého výroku citoval dr. Rudolf uznalá slova bulharského spisovatele a bývalého ministra osvěty ve Východní Rumelii Konstantina Veličkova. Nicméně se tak nestalo — česká práce v Bulharsku oceněna t. j. uznána nebyla — ani ve školství ani v jakémkoliv kulturním oboru jiném, neboť čteme-li v Nikolčovově německé knize »Das bulgarische Bildungswesen«, vydané rok na to v Lipsku 1910, nenajdeme zde o tom ani slůvka. A přece organisaci bulharských škol prováděli Čechové, z nichž Konstantin Jireček zaujímá význačné místo, Čechové dali Bulharům první školské učebnice, podnes přetiskované, Čech napsal první Dějiny bulharského národa, podnes bulharskou prací nenahrazené atd. atd. Podotýkám hned, že nejde snad o nějakou chválu, vždyť i zde bylo dosti chyb, jde o pouhé stanovení historie — tím důležitější, že můžeme tu sledovati rozmach českého ducha v krajinách jižních — dosti vzdálených, v krajinách, z jichž blízkosti k nám víc než před tisíci lety přinesli bratří Cyril a Methoděj křesťanství — a tím i začátek vzdělanosti vůbec. Čechové zde spláceli tedy teprve po tisíci letech svůj dávný dluh — —

Slíbil jsem už v roce 1912 — po svém návratu ze studijní cesty po Bulharsku — v článku »Z dějin vzdělanosti nejmladšího slovanského státu«, otištěné ve Vlčkově Osvětě r. 1912 (str. 657 v poznámce), že pojednám o těchto stycích českobulharských, ale práce jiná a samy události mne od toho doposud odváděly. Teprve nyní, kdy zahajuji čtení o bulharském jazyku a literatuře na české vysoké škole technické v Praze[1]), cítím povinnost, abych aspoň částečně slib svůj splnil. Nebude to dílo úplné, jen pouhé kusé poznámky a drobné příspěvky, ale domnívám se, že i tak může býti a bude vodítkem a základem práce další. Snad vyvolá i ohlas v kruzích bulharských a bude doplněno bulharskými pracemi o národě *našem*, čímž obraz styků bude jasnější a výraznější.

K správnému pochopení těchto styků jest ovšem nutno předeslati stručný přehled dějin bulharského národa. Bude tím vítanější v nynější mimořádné době, kdy Bulhaři mimo nadání se stali našimi spolubojovníky v zápolení světovém.

II.

Osudy dnešního bulharského království či carství, jak Bulhaři rádi říkají, jsou neobyčejně zajímavé: sotva tušíme, že nejmladší slovanský stát, který se vymanil pomocí ruskou teprve na sklonku let sedmdesátých minulého století z poddanství tureckého, je zároveň nejstarším samostatným slovanským státem. Neboť v dobách, kdy u jiných Slovanů teprve se dály přípravy k vytvoření samostatných

[1]) V dubnu 1917.

držav, měli Bulhaři již skvělou organisaci státní, měli svou církevní samostatnost a dosáhli už v X. století takové vzdělanosti, že mohli dáti bezpečné základy celé slovanské literatuře. A přece Bulhaři byli vlastně posledním národem, který povstal rozlišením jižní větve slovanské, národem, který přejal jméno od jihotureckého kmene Bulharů, který se přivalil na Balkán odkudsi ze stepí jihoruských v dávném století šestém, aby v mohutném kmeni slovanském úplně zanikl a s ním splynul, což bylo dokončeno už na prahu X. století. Nejapné je »válečné« tvrzení, že Bulhaři nejsou Slované, nýbrž soukmenovci Maďarů — toho nebylo, není a nebude. —

Aspoň v několika slovích můžeme se zmíniti o těchto dějích a věcech. Vidíme tu, kterak divoký Bulhar — Asparuch ve 2. polovici VII. století sjednotil rozličné kmeny slovanské v mohutné říši se sídlem v Abobě u Šumenu, později v Ochridě, jak car Krum na začátku IX. století učinil si Byzanc poplatnou, sledujeme, kterak křesťanství vzdělává sjednocené kmeny pod vedením Borise Svatého a zejména za cara Simeona Velikého (888—927), za něhož Bulharsko rovnalo se veliké říši východořímské v Evropě. Tu se musíme podivovati, jak různorodé živly — ať to byl Říman, Řek, Turek či kdokoliv jiný — v tomto území věčně nepokojného a zmítaného Balkánu se přizpůsobují a vyrovnávají, jak jsou vedeny jednotnou snahou energického Simeona, vládce nejenom Bulharů, ale i Valachů a Řeků, vládce, jenž se staral skvělým způsobem o hmotný a duchovní rozvoj svého lidu. Ale Byzanc na čas zvítězila, ovládla téměř na dvě století (1018—1186) říši bulharskou, až zase Asěn I. dovedl se vzchopit a založit druhé bulharské carství se sídlem Trnovem nad řekou Jantrou. A slávy Simeonovy dosáhli jeho nástupci Kalojan (1196—1207) a Asěn II. (1218—1247). Ne tak šťastni byli jich nástupci, kteří měli co zápasiti s nesváry domácími, silně se rozmáhajícími, nesváry, jež podvrátily skvělou budovu státní a učinily z ní slabé stavení na písku. Historie mnohých národů se tu opakuje, nesváry světské a třenice náboženské — vzpomeňme jen Bogomilů, Pavlikianů a jiných — zde jistě spolupůsobily i v dobách následujících![1]) Přišlo období tureckých vpádů, boje s usedlíky balkánskými, kteří nesjednocení a zeslabení nedovedli čeliti a druh po druhu upadali pod jařmo. Kosovo pole v r. 1389 bylo hrobem samostatnosti srbské, pád Trnovské stolice r. 1393 byl i pádem slavného do té doby carství bulharského. Bitva u Nikopole r. 1396 zpečetila osud všech balkánských porobenců, kteří neradi, občas se bouříce, od té doby byli spoutáni železnými okovy mocných Turků. A Evropa nemohla přispěti, měla sama dost co činit s hrozící nadvládou půlměsíce, jak protiturecké výpravy a boje nejlépe dosvědčují.

Tak zašla tehdy sláva bulharská, sláva národa, jenž první ze Slovanů měl svou vyspělou kulturu, třebas přenesenou z Byzance, sláva národa, jenž celému takřka Balkánu vládl, před nímž i Cařihrad sám se chvěl — —! Podivuhodně zahrál si osud s Bulharskem:

[1]) O Bogomilech viz poslední českou práci Weingartovu ve Slov. Přehledě 16, 1913, str. 6—19.

jakoby je byl chtěl vymazati úplně z dějin lidstva! Bulhar odváděl své hmotné síly Turecku a duševně porobován byl Řeckem. Bulhar, jejž dříve musil Řek poslouchati, tak poklesl, že ani nevěděl o svém národním bytí, že sám sebe za Řeka považoval, že vlastní své slavné starobulharské církevní knihy za ruské čítal, a sám na sebe i svou minulost zapomněl...! Jaká to poroba! Jaká ironie osudu! Bulhar prchal ze země, kterou svou prací povznesl, prchal do ciziny! Jen tradice svých předků zachovával, zachovával i víru oteckou, třebaže někteří z touhy po cizím přispění se pokatoličili a mnozí zase poturčili! Jen v zapadlých vesničkách — jako u nás v době úpadku — modlil se Bulhar po svém, šatil se po svém a žil si po svém — — A nebylo nikoho, kdo by se ho byl ujal! Šlechta zanikla, ubohá ráje byla mrtvým stádem, jen hajductví žilo, připravujíc snad beznadějnou budoucnost — —

V době, kdy u nás po bouřlivém období husitském vykvetlo mírné bratrství, nebylo na Balkáně o slavném kdysi Bulharu ani potuchy. A v době, kdy u nás po těžkých chvílích úpadku evropské osvícenství utěšené vzbuzovalo naděje, v Bulharsku sic zavznělo jakoby výkřikem touhy po osvobození, ozval se křečovitý vzlyk chilandarského mnicha Pajsie v jeho »slavěnobolgarské istorii« r. 1762, mnicha, jenž svým vlasteneckým krásným úsilím má tolik shodného s naším Dalimilem z prahu století XIV., nicméně byl to hlas volajícího na poušti: Nepomáhalo, že Pajsij knihu svou roznášel po krajinách bulharských, nepomáhalo, že našel mnoho vděčných posluchačův, hodina Bulharska ještě neudeřila. Příliš poklesl potomek bývalého Bulhara Simeonova, málo měl v sobě síly k povznesení — tak byl zdeptán. Hesla, mluvící o svobodě národů i jednotlivců, nedošla zde ohlasu. Za to v té době vznikly u Turků vnitřní nesváry a nepokoje — doba vhodná k osvobození přišla! Dovedli jí užíti Řekové, Rumuni i Srbové, jen Bulhaři nebyli ještě schopni. A zatím co druzí osvobození národové usilovně pracovali o svém rozvoji a o své kultuře, Bulhaři skromně jen a nesměle hledali cesty k osvobození. A činili tak jen na poli náboženském a kulturním: získali první svou veřejnou školu v Gabrovu r. 1835, za hranicemi ve Smyrně jal se Konst. Fotinov r. 1844 vydávati první bulharský časopis »Ljuboslovie« a Ivan Bogorov v Lipsku r. 1846 »Bolgarski izvěstnik«, od r. 1847 přenesený do Cařihradu s názvem »Carigradski věstnik«, jež byly předchůdci veliké řady časopisů jiných, z nichž zvláště »Periodičesko spisanie«, vydávané v rumunské Braile, je nejslavnější.

A tak se znenáhla připravovala půda i pro vzchopení celého národa bulharského: venku za hranicemi pracovali jeho příslušníci, uvnitř chodili apoštolové povstání od místa k místu a volali po svobodě. Prvním ovocem těchto snah po nezdařené vzpouře r. 1867 bylo zřízení samostatného bulharského exarchátu r. 1870 v Cařihradě, tedy právě po tisíci letech první bulharské samostatné církve za Borise Svatého. Ne tak snadné bylo osvobození politické. Turci všemi silami bránili svého posledního většího panství na Balkáně, krvavě potlačovali každou vzpouru, nebáli se nijakého činu, jen aby svou nadvládu si zachovali! Ovšem marně. Hercegovské po-

vstání v letech 1875 a 1876, jdoucí ruku v ruce s povstáním bosenským, vyvolalo i povstání bulharské. Turci napiali veškeré síly, aby zachovali své panství, už se zdálo, že zvítězili, když angličtí žurnalisté upozornili na útrapy ujařmeného Bulhara, a ještě včas: Rusko vypovědělo r. 1877 Turecku válku a r. 1878 v míru Svatoštěpánském utvořeno velké Bulharsko. Tím skončeny konečně útrapy bulharské i boje za jich samostatnost. Neskončeny však boje o další existenci národní, neboť ještě téhož roku na Berlínském kongrese bylo celé území zmenšeno v malé knížetství poplatné Turecku a odtržena Východní Rumelie jako samosprávná turecká provincie. Makedonie a jižní Thrakie zůstaly pode jhem tureckým i tehdy, když za prvního vládce bulh. Alexandra Battenberga tichou revolucí r. 1886 po porážce srbského krále Milana byla východní Rumelie přivtělena bulharskému knížetství. Středem osvobozeného knížetství se stala Sofie, bývalý Srědec.

Země rychle se zotavovala z ran, staletími jí zasazených, šťastná poloha i povaha lidu dovedly ji vybaviti z poručníkování tureckého i ruského, a pod vedením energického dosavadního panovníka Ferdinanda Koburského (vládnoucího právě 30 let od 7. července r. 1887) domohla se značného významu na Balkáně i v celém světě. Ferdinand Koburský posléze dne 5. října r. 1908 prohlásil v bývalé staroslavné stolici trnovské Bulharsko za království úplně nezávislé a samostatné. Jaké budou ovšem další osudy Bulharska, co bude o něm psáno v listech dějin, těžko dnes říci. Vždyť ani prohlášení v r. 1908 učiněné nebylo pevné, jak se ukázalo za války balkánské r. 1912—13, kdy původní protiturečtí spojenci — Řek, Srb, Černohorec a Bulhar — se znesvářili a dali sami do sebe, kdy zmohutnělé Bulharsko bylo poraženo, kdy Rumunsko bez boje získalo nejlepší kus bulharské Dobrudže, kdy Turecko si vzalo zpět valnou část území krvavě Bulhary dobytého a tak úspěchy bulharské uvedeny mírem bukureštským a cařihradskou smlouvou téměř v niveč. Spory o Makedonii hrály v tom ovšem roli neposlední. Bylo to tehdy varovné memento pro Bulharsko, které rychle se rozvilo, které záhy dovedlo obratně vzbuditi dojem mohutného státu, třebaže mělo mnohé slabiny bystře zastírané a zacelované i cizojazyčnými zprávami po celém světě. Není tudíž divu, že Bulharsko, zklamané v důsledku balkánské války, po vypuknutí světového požáru, přidalo se k těm, od nichž čeká splnění svých národních ideálů, to jest k velmocem ústředním . . . Doufá pevně, že jeho sen o vytvoření velikého Bulharska, jejž chová od míru svatoštěpánského od r. 1878, bude splněn . . . Než to jest ještě zahaleno neproniknutelnou rouškou snad nedaleké budoucnosti . . .

Zbývá mně ještě několik dat a čísel: Bulharsko mělo před válkou balkánskou rozlohu 96.345 km^2 a 4,337.513 obyvatelů (podle sčítání 31. XII. 1910), po válce pak 114.000 km^2 a $4^3/_4$ miliony obyvatelů. Prof. Niederle napočetl Bulharů ve svém »Slovanském světě« (1909, str. 149) pro rok 1900 celkem 5,005.379 a to ve vlastním Bulharsku i mimo Bulharsko. Ve vlastním Bulharsku totiž jest i mnoho Turků, Tatarů (sem patří varnenští Gagauzi, křesťanští

potomkové snad starých Turkotatarů), Řeků, Židů, Rumunů, méně Arménů a cikánů. Je tu i ruská kolonie v Tatarici u Silistrie a československé osady ve Vojvodové Gorné Mitropolii a Brъšljanici. U Niederleho se dočteme též ostatních potřebných dat z historie, osvěty a statistiky bulharské, jakož tu najdeme i přesně vymezené hranice oblasti bulharské s poznámkami o Makedonii. K výkladu o víře mezi Bulhary mohu jen doplniti, že jsou mezi nimi i evangelíci, jak se dočítáme v originální knížce lužického pastora G. Schwjely o rozšíření »Evangelské věry mjez Slowjanami« (Budyšín 1915) na str. 2—6 v kapitole prvé.[1])

Jinak odkazuji čtenáře, kteří by se chtěli zevrubněji poučiti, ke knihám Jirečkovým: »Dějiny národa bulharského« (Praha 1876) a »Cesty po Bulharsku« (tamže 1888), sloučeným ve skvělé a cenné německé monografii »Das Fürstenthum Bulgarien« (1891). O státním vývoji, politickém, náboženském stavu, o bulharské literatuře, umění, turistice i ostatním dočteme se ve sborníku »Slovanstvo« (1912) v příslušných kapitolách. Z příruček o literatuře nejlepší je bulharská kniha D. Mirčeva »Българска литература« (Pleven 1911[2]), jakož i starší práce Pypinova-Spasovičova Historie literatur slovanských, r. 1880 do češtiny přeložená A. Kotíkem, a to díl první. Pro poznání dnešního bulharského jazyka dobře poslouží neveliká »Българска граматика« M. Ivanova, v Plovdivě r. 1906 po druhé vydaná, a z českých prací Šakova kniha bulharskočeské konversace. O bulharské osvětě, zejména školství, jedná německý spis dra V. Nikolčova »Das bulgarische Bildungswesen«, vydaný v Lipsku r. 1910. Všeobecně o rozvoji Bulharska od r. 1887—1907 poučuje »Докладъ« ministerské rady v Sofii 1907, zpřístupněný českému čtenářstvu Rudolfovou dvousvazkovou publikací »Dvacet let práce bulharského národa« (1909). Výhradně o bulharském obchodu, průmyslu a umění jedná objemný anglický spis »Bulgaria of to- day« pořízený Bulhary a vydaný v Londýně r. 1907. Stručný přehled osudů i statistiky Bulharska podán v zajímavé knížce G. Nikolova »България«, vydané v Sofii r. 1910 a sledující cíle slovanské vzájemnosti. Nejdůkladnější a nejnovější dílo o Bulharsku hospodářském do balkánské války r. 1912 podal K. G. Popov v publikaci »Стопанска България«, vydané bulharskou akademií věd v Sofii r. 1916. České čtenáře odkazuji na své stati o bulharské kultuře v tomto časopise v r. 1912—1913.

Na stručných těchto poznámkách možno nyní založiti kusé příspěvky k dějinám styků českobulharských — ovšem, většinou literárních nebo literárně doložených. Příspěvky moje mají ráz spíše popisný a na jich úplnosti nutno ještě dlouho pracovati.

III.

Českobulharské styky možno sledovati od dob velice dávných, chceme-li míti na zřeteli příchod slovanských věrozvěstů Cyrila a Methoděje na Moravu r. 863, neboť oba řečtí bratří, po matce

[1]) Viz mou zprávu v Národop. Věstn. Českoslov. XII, 1917, str. 105.

Bulhaři, přinesli písmo i jazyk z prostředí bulharského, tehdy zvaného ještě slovenského, podle čehož někteří podnes ještě zvou jazyk ten i knihy staroslovenskými. Ale to má spíše jen význam nepřímý, poněvadž tu nebylo nic uvědomělého. Moravský kníže Rostislav sledoval cíle politické a nikterak kulturní neb národnostní. Stejného rázu je i působení Moravana Horazda, jenž po vypuzení Methodějově z Moravy se uchýlil s ostatními učedníky do Bulharska. Jen v převzetí některých slov z našeho území československého se jeví tehdejší styk. Zprávy o jiných stycích českobulharských v době staré a střední jsou tak nejasné a dosud neprozkoumané, že ztěžka lze o nich přesvědčivě mluviti. Dohady takové čteme na př. v populární knížce Formanově »Dějiny bulharského obchodu« (1898, str. 16, 22, 25, 30), ale nikde se tu nedočítáme, odkud autor čerpal své zprávy anebo čím by mohl své tvrzení odůvodniti. Více by nás zajímalo zvěděti, zdali se mezi Bulhary skutečně dostal český bratr Lukáš Pražský, jenž na sklonku XV. stol. s Martinem Kabátníkem a jinými dvěma bratřími se vypravil hledati prvotní evangelickou církev, a podle nejasných zpráv měl býti i na Balkáně. Domnívám se, že jej tam táhla asi zvěst o bulharských Bogomilech či jiných sektách, jichž zdrželivý a přísný život měl ledacos shodného s Jednotou bratrskou, ale bohužel — i zde tápeme v nejistotě. Kdežto Martin Kabátník dal sepsati svou cestu do Jerusalema a Kaira litomyšlským bakalářem Adamem, bratr Lukáš nic podobného neučinil, a učinil-li, jeho zpráva je ztracena. Naše literární historie[1]) dí, že prohlédl pravoslavné církve řecké a bulharské, že snad byl i na Athose, ale nenašed, co potřeboval, prý o tom nic nepsal. Názor asi mylný, vždyť Kabátník také nic nenašel a přece zprávu zůstavil.

Přesnější je zpráva, kterou nám zachoval český pán Václav Vratislav z Mitrovic ve svých »Příhodách, jež na cestě do Carohradu a zvláště v zajetí svém zkusil« r. 1591. Ten si povšiml kmene bulharského a poznamenal tolik: »o tom národu bulgarském rozprávějí, že se od řeky scythické, Volga řečené, když někteří národové buď dobrovolně, aneb od jiných mocí vytištěni sídla svá měnili, na ta místa přistěhovali; a tak že Bulgaři, jako Volgaři neb Volhaři od té řeky slovou.« — A dále: »jazyka užívají slovanského, tak že se my Čechové s nimi poněkud smluviti můžeme.« To je jistě poznámka velmi zajímavá, třebaže jsou domněnky, že Václav Vratislav z Mitrovic své poznatky čerpal odjinud a ne z vlastní zkušenosti. Českému čtenářstvu byl cestopis tento zpřístupněn r. 1855 J. V. Rozumovou edicí v třetím svazku Staročeské Bibliotéky a tu čteme cit. poznámku na str. 36; posledně vydán Václ. Ertlem v České knihovně zábavy a poučení č. 20, r. 1906. Odkazuji tu k poznámce K. Jirečka v ČČM 1877, 417 a článku F. Schulze »o starých cestovatelích a cestopisech« v programu Českoslov. akad. obch. 1883.

Není pochybnosti, že Čechové i Bulhaři ve starší době vzájemně se znali, a to jistě na poli obchodním, neboť bulharští kupci daleko na sever zajíždívali a snad i Češi s nimi se sešli, ale literární

[1]) Viz Novák-Novák, Stručné dějiny literatury české 1916[1], str. 58.

dokumenty o tom dosud objeveny nebyly. A v době úpadku bulharského nebylo zpráv a styků vůbec. Jak jsem již shora vyložil, Bulhaři upadli v úplné zapomenutí u svých krajanů i nejbližších sousedů, tím spíše u národů vzdálenějších a cizích. Pro Evropu na Balkáně existovali jen Turci, nanejvýše Řekové — o Bulhařích nevěděl nikdo. Zvolna jen a mlhavě objevují se zprávy o Bulharsku. Podivuhodné na př. jest a záhadné, jak se dověděl o Bulharech německý badatel Schlözer, který už v r. 1771 chtěl míti bulharskou mluvnici a slovník (Nordische geschichte 334), ovšem marně. Vždyť tvůrce slavistiky a učitel našeho geniálního Dobrovského Fortunat Durich téměř čtvrt století na to ve svém díle Bibliotheca slavica antiquisimae dialecti communis et ecclesiasticae universae Slavorum gentls (Vídeň 1795) neví o bulharštině nové nic, třebas už může uvésti několik dokladů staroslovenských, t. j. starobulharských. Tím také obrácena pozornost slavistů úplně k jazyku a písemnictví staroslovenskému, při čemž nikdo neměl tušení, že vlastně koná studia o jazyku starobulharském. V té době se toulal po Balkáně anglický cestovatel Leake, jenž ve svých Researches in Greece (Londýn 1814) otiskl kromě novořeckých, arbanaských, makedorumunských též bulharské rozprávky — ovšem řeckým písmem. Náš Dobrovský r. 1814 viděl v bulharštině podřečí srbské (Slovanka I. 194), Slovinec Kopitar rok na to už slyšel o postpositivním členu bulharském (Kleinere Schriften Wien 1857, 319), načež Dobrovský po novém zkoumání prohlásil bulharský jazyk za smíšený »srbsko-bulharsko-makedonský« dialekt, čímž nebyl, jak dnes víme, dalek pravdy. Zatím u nás věnována horlivá pozornost studiu staroslověnštiny, Dobrovský r. 1821 vydal své Institutiones linguae slavicae dialecti veteris t. j. staroslovenskou mluvnici, r. 1823 vyšel jeho spis »Cyrill und Method der Slaven Apostel«, tři léta na to se objevila práce »Mährische Legende von Cyrill und Method« — a tak dán začátek ohromné t. zv. cyrilomethodějské literatuře a studiím o jazyku staroslovenském, studiím, jimž věnována celá záplava článků, drobných monografií i publikací všech slovanských pracovníků i učenců cizích, badáno všestranně o původu staroslověnštiny, o stáří hlaholice a kyrilice, zkoumány texty a sváděny tuhé boje téměř po celé devatenácté století, až konečně bezpečně zjištěno, že jazyk staroslovenský není ani starý slovinský, srbský neb ruský, nýbrž jediné bulharský. V klasických knihách Jagićových Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache (1916) a v »Istorii slavjanskoj filologii« (1910) můžeme čísti poutavé o tom kapitoly.

Řekl jsem už jinde (v ČMFL. 1, 1911, str. 46 nn.), že u nás na sklonku minulého století upadlo značně studium tohoto oboru slavistiky, což je tím bolestnější, neboť od nás vyšlo. Dokonce tak daleko to u nás došlo, že vědomosti o těchto věcech čerpají naši vysokoškolští studenti z německých knih — Leskienova »Handbuchu der altkirchenslavischen (altbulgarischen) Sprache« nebo Vondrákovy grammatiky, jichž jakost i methoda nemůže ovšem býti nevědeckou a kusou kompilací v česky zpracovaném Tvarosloví jazyka staroslovenského 1909 (1912) nahrazena. A v literatuře cyrilomethodějské musili

jsme se spokojovati pouhými referáty, jež psali na př. Polívka do Athenea 1885, 3, 9 nn. (Naše nejnovější literatura cyrilomethodějská), Vondrák do Čas. Čes. Musea 1897, 324 a násl. (Novější práce o činnosti slovanských apoštolů sv. Cyrila a Methoděje), neboť životní práce Pastrnkova »Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda« z r. 1902 jsou pouhou kompilací a pochybeným otiskem textů ve »vzorném znění staroslověnském«; ve výkladu samém mluví k nám téměř všude Jagić. Svědčí jen o úpadku studia tohoto oboru u nás, mohla-li býti kniha poctěna jubilejní cenou Král. české společnosti náuk! Zjev jistě smutný, povážíme-li, že plnou třetinu století se u nás na universitě v tom oboru nic nedělá a že dosud nemáme dobré a samostatné české mluvnice starobulharské a soustavné knihy o období cyrillomethodějském, nemáme knih, jež by se vyrovnaly knihám Leskienovým, Vondrákovým a Jagićovým. Svědčí jen o pokrytectví, našel-li se člověk, jenž mohl tento stav jubilejní zkrásniti!

Nicméně v oboru cyrillomethodějské literatury podány u nás i příspěvky samostatné.[1]) Upozorňuji tu na zapadlou stať Řežábkovu »Počátkové křesťanství u Čechoslovanů« ve Zlaté Praze 2, 1885, 279 nn., jakož i na studie jiné, z nichž nejnověji Snopkovy Studie cyrillomethodějské (Brno 1906) a stať Procházkové-Suché: Poměr t. zv. pannonských legend k legendám byzantským stol. 8—10 v Čas. Mat. Mor. 39, 1915, 28—66. V Praze také vyšly práce Vondrákovy »Glagolica Clozův« (1893), O mluvě Jana Exarcha bulharského (1897), »Studie z oboru církevněslovanského písemnictví« (1903) a »O původu Kijevských listů a Pražských zlomků« (1904).

Značná pozornost u nás věnována t. zv. středobulharskému období. V oboru tom první u nás a samostatně pracoval J. Polívka, jehož práce o středobulharském písemnictví se objevují od r. 1887 a zahrnují nejen práce české (LF. 14, 1887, 19—36: Příspěvky k historii středobulh. jaz. i písemnictví, r. 1895 ve Věstn. Č. akad. o stud. cestě do kláštera Fruškogorských a do Bělehradu), ale i chorvatské (téhož roku ve Starinách 19, 194—250 o Šafaříkově čtveroevangeliu, r. 1898 tamže 29, 95—256 o Srećkovičově evangeliu) a německé (v Archivu für slav. Phil. 10, 106—132, 417—483 o Makedonském apoštolu). Na studia tato jsem navázal ve svých pracích po dvou desítiletích v LF. 1908, 66—69[2]), v ČMFL. 3, r. 1913, 334—337[3]) 4, 1914, 105 a násl.[4]) Když jsem měl pod rukou výsledky své studijní cesty po slovanském jihu, z nichž vzešla zejména monografie »Zlomek evangelistáře sofijské Národní knihovny (č. 397)«, vydaná r. 1915 v publikacích České akademie. Tu jsem se pokusil o přesné rozlišování textů západo- a východobulharských na základě určitých jevů jazykových i lexikálních.

---

[1]) Srov. též J. Jakubec, Dějiny lit. české 1911, str. 6 nn. s přísl. lit.

[2]) Ref. o Jagićově edici Boloňského žaltáře.

[3]) Drobný příspěvek k dějinám středobulharského písemnictví.

[4]) Ze Sofijské Nár. knihovny: o Vračanském evangelistáři, o němž píši znova na základě úplné edice v LF. 42, 1915 č. 3—6 »Nové příspěvky k dějinám střbulh. jazyka a písemnictví«.

IV.

Je zřejmo, že uvedené práce mají většinou ráz filologický, že sledují zájem vědecký a o živý národ se nestarají. Zejména v dobách Dobrovského se tu myslilo jen na nějaký vymřelý jazyk a proto tolik nejistoty ve výkladu o jeho původu. Není tudíž divu, že otisk prvních bulharských písní, podaný srbským buditelem Karadžičem r. 1822 v Dodatku k Petrohradskému srovnávacímu slovníku, byl hotovým objevem! Od té chvíle se mění názor na bulharštinu. Dobrovský ve svém posudku Šafaříkových Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (Ofen 1826) v Jahrbücher der Lit. podotkl, že nelze mluviti o Bulharech pod titulem »Serbischer Stamm«, nýbrž že jazyk bulharský, slovanská to rumunština, liší se od srbského tak, že jej lze pokládati za samostatný jazyk slovanský.[1]) Šafařík učinil tak podle příkladu Dobrovského a jakmile Dobrovský svůj názor změnil, učinil tak rovněž. Již 18. května 1827 psal Kollárovi, že v příštím vydání »Bulgarové musejí od Srbóv docela odděleni býti«[2]) a sháněl materiál k dějinám Bulharska a k vydání map národů balkánských.[3]) A v úvodě svých »Serbische Lesekörner« r. 1833 sliboval rozpravu i o novobulharštině, o čemž se zmínil i v dopise Vostokovi dne 4. září téhož roku slovy: Auf die Abhandlung über den altserbischen Dialekt sollte eine über den altbulgarischen, den ich mit den kirchenslavischen für identisch halte, folgen«. (Perepiska A. Ch. Vostokova, vydaná I. I. Sreznevským, str. 308). A výsledek toho se projevil r. 1842 i v jeho Národopise slovanském a korunován byl skvělou studií »Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku« v Čas. čes. musea 1848, str. 1—32.[4])

V té době napsal už Kopitar první zprávu o bulharském písemnictví do Jahrbücher der Literatur sv. 46, 66 n. pod názvem Albanesische, wallachische und bulgarische Sprache a v téže době vyšel první svazek ruského bulharofila Jurije Venelina »Drevnie i nyněšnie Bolgare«, jenž »světu na pamět uvedl zapomenutý, ale druhdy slavný a mohutný národ Bulharů«, jak hlásá oděsský náhrobek Venelinův z r. 1841. Jurij Venelin skutečně obrodil zapomenutý bulharský národ, psal o »zarodyše novobolgarskoj literatury (1838), vydal »vlachobolgarské gramoty (1840) i j. a tím vším upozornil na obrození bulharského národa a volal po přispění zejména ruském. V Rusku proto založili r. 1835 stolici historie a literatur slovanských a dávána stipendia na prostudování zemí slovanských a ovšem i bulharské. Byli to zejména Bodjanský, Preis a Grisorovič, z nichž tento jediný tehdy až do Bulharska se skutečně dostal.[5])

Tehdy u nás nebyli už Bulhaři neznámi. První se chopil příležitosti Fr. Lad. Čelakovský a užil Karadžićových ukázek bulhar-

[1]) Smetánka v Literatuře čes. XIX. stol. I, 1902, 221 str.
[2]) Polívka v LF. 22, 1895, str. 250.
[3]) Niederle ČČH, 1, 1895, str. 145.
[4]) Studii tuto přepracoval a doplnil novou literaturou Weingart v článku s lákavým nadpisem »Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím« v Praze 1915.
[5]) Jagić, Istorija slavjanskoj filologii 315 a násl.

ských písní pro své »Slovanské národní písně«. Tak čteme ukázky s českým překladem ve druhém svazečku r. 1824 na str. 180 až 185 a ve třetím na str. 212—213. Fr. Palacký jako redaktor Časopisu musejního chtěl míti informační článeček o Bulharech a užil »výtahu z cestopisu Angličana Walshe z r. 1828«, jejž otiskl pod názvem »O Volhařích« ve 4. ročníku svého časopisu 1830 na str. 157—164. Jsou to drobné vzpomínky cestopisné na Šumen, na chaty i zvyky »pilných a podnikavých Volharů«, vzpomínky na jich přívětivost i j. Zajímavé je, že si cestovatel všiml, že se v kostele užívá staroslovenského jazyka, jemuž lid nerozumí. I toho si cestovatel povšiml, že Řekové nutí Bulharům svůj jazyk, nutí jim své knihy, »z kterých málo vzdělání pro Volhary pojíti může, poněvadž řeckému jazyku nerozumějí a jemu zřídka se učí«. — Dvě leta na to v ročníku šestém téhož Musejníku na str. 70—74 podal Isfc nové poznámky »o stavu Bolharů« podle deníku oděsského, přejaté z Rozmanitostí lvovských. Jan Kollár ve svém souboru Slovanstva nevynechal Bulharů. Aspoň v jeho »Slávy dceři« z r. 1832 čteme dvě narážky na Bulhary — a to v Lethe v slovanském nebi — ve znělce 107, že mezi národy cizoplemců, slávy žádostivých:

»Bulgarové také tuto byli,
co též dobrovolně k našemu jazyku se sami přivtělili«

a v Acheronu (slovanském pekle) znělce 87:

Basilik císař jeho jméno,
Slavobulharů nám zajatých
patnáct tisíc hrozně oslepeno —
každému pak stu dán jednooký
vůdce, jenž jim v cestách skalnatých
z Carigradu řídil domů kroky.[1])

Událost ta zvěčněna byla známým obrazem Hollárkovým »Oslepení Bulhaři vracejí se do vlasti«[2]), Kollár pak narážel na Bulhary i v známých svých pracích o literní vzájemnosti slovanské r. 1837. Nejvřelejšího stoupence svých zásad našel Kollár v libuňském faráři a vlastenci Antonínu Markovi, jenž ve svém článku »Slovan«, otištěném v časopise Jindy a nyní 1833 na str. 165 a Kollárem zveršovaném v Hronce 1836, jmenuje i »bratry zabalkánské«, t. j. Bulhary.[3])

Za tohoto vznětu laického Šafařík pilně pracoval vědecky a, jak jsem se shora zmínil, sháněl doklady pro svá bulharská studia. Nicméně ve svém »Přehledu pramenů staré historie slovanské« v Časopise musejním 8, 1834, 155 nn. mohl jen (str. 174) podotknouti, že »u Slovanů bulharských domácí letopisy, jakověž podle některých zpráv v zemi, jmenovitě v klášteře sv. Jana pod horou Ril řečenou, nalézati se mají, až po dnes na jevo vyneseny nejsou«; z literatury

---

[1]) Kollár, Slávy dcera. Edice J. Jakubcova ve Svět. knihovně 1903.
[2]) Je v obrazárně sofijského Musea; reprodukován ve Zlaté Praze 25, 1908, str. 117. O události viz v Jirečkových Dějinách 161. Byl to císař Vasil II.
[3]) J. Jakubec, Ant. Marek. Praha 1896, str. 206.

cyrillomethodějské mohl uvésti jen jediný text (str. 175), z listin skoro nic a o penízech bulharských knížat a králů dí, že posavad nic se neví. Tedy málo, skoro nic anebo dosud se neví — toť výsledky sháněk Šafaříkových. Je přirozeno, že Šafařík dychtivě sáhl po citovaném díle Venelinově »Drevnie i nyněšnie Bolgare«, ale moc s ním spokojen nebyl. Cítíme to zjevně z jeho »Myšlenek o starobylosti Slovanů v Evropě« v témže ročníku Musejníku 23—57. A ve svém »bibliografickém přehledu sbírek slovanských národních písní« tamže 12, 1838, 544 nn. mohl uvésti jen doklady Karadžićova Dodatku a uvedené překlady Čelakovského ve Slovanských národních písních.

V.

V letech čtyřicátých minulého století se poněkud vědomosti rozšiřovaly. Vidíme to z toho, že tehdy r. 1840 přišel do Prahy ruský slavista, syn českého muzikanta, P. J. Preis, stýkal se s Šafaříkem, Palackým a Čelakovským, a učil se v Praze bulharsky, aby se mohl podívati do Bulharska, o němž se ve Vídni od bulharských kupců informoval. A třebaže do Bulharska se nedostal, přece pak v Petrohradě o Bulharech přednášel.[1]) Tehdy už musilo býti rozšířeno o Bulharech značné mínění, i přes to, že byli ještě v tuhé porobě. Čtemeť r. 1843 v České Včele na str. 3 a násl. zajímavý článek o »Volhařích« od autora neznámého, jenž praví, že Volhaři — národ, jenžto v nejkrutším otroctví své staré mravy, svou víru a svou šlechetnou povahu zachovavše, tak jak slavnou minulost měli, povoláni se býti zdají, příštího času znamenitou úlohu rozluštiti« (!). Podán tu historický nástin, popis země, obyvatelstva i j. K. Havlíček dlel tehdy v Moskvě a stýkal se se studentem bulharským, o němž se zmínil v dopise K. V. Zapovi ze dne 3./5. 1843 s poznámkou, že se od něho dověděl velmi mnoho dobrých věcí o Bulharsku. Bohužel, tak podotkl zároveň vážný a pilný Havlíček, — škoda ho, že málo pracuje.[2])

R. 1844 přinesly Květy na str. 355, 359 článek MF o »balkánském pohoří a Bulharech«, ale o literatuře nebylo nic, ačkoliv se už začala mimo bulharské hranice rozvíjeti. Jihoslovanský horlitel ilyrismu psal sice zprávy do musejního Časopisu (1844, 621), ale o bulharské literatuře se také ani nezmínil. Mohl tak ovšem učiniti bibliotékař musejní Hanka, který měl styky s Bulhary, neboť v jeho korespondenci[3]) nalézáme šest dopisů dvou bulharských buditelů — a to J. Andreova-Bogoevova a V. E. Aprilova z let 1845—1849, ale jako jinde tak i zde má korespondence Hankova spíše ráz obchodní než vědecký a literární. Za to St. Vraz, jakoby chtěl nahradit zameškané, poslal známému pražskému vlastenci dru Staňkovi dopis s přídavkem o ilyrské literatuře, k níž po prvé připojena i literatura bulharská.

---

[1]) Jagić, Ist. slavj. filologii 333.
[2]) Quis, Korespondence Karla Havlíčka. Praha 1902, str. 105.
[3]) Francev, Pisma k Vjačeslavu Gankě iz slavjanskich zemel'. Varšava 1905.

Staněk přeložil chorvatský přídavek do Květů 13, 1846, 281—282 ve stati »Ze Záhřeba«.[1])

Téhož roku vyšla jednoaktová smutnohra dramatika K. S. Macháčka »Bulhar«, určená pro třetí vydání Jungmannovy Slovesnosti, ale nepříliš zdařená. Je tu vzdálený a fantastický ohlas ruskotureckého válčení v r. 1829, přizpůsobený osudové tragedii: Starý Bulhar nenávidí Rusů, kteří vzali jeho syna s sebou do bojů, usmrcuje pak z nenávisti domnělého Rusa — vlastně zachráněného svého syna. Takový je základ děje smutnohry — pro nás zajímavé, že je u spisovatele českého.

Roku 1847 přinesl Musejník opět řadu bulharských příspěvků: z nich dva přeložené prostřednictvím Hankovým — Sreznevského článek »o bolgarské literatuře« (od r. 1840—1845) na str. 212 až 218[2]) a Grigorovičovo »Svědectví o slovanských apoštolích v Ochridě« na str. 514 — a samostatnou studii Šafaříkovu »Výklad některých pomístných jmen u Bulharů« na str. 572—578 o jménech Šop, Mrvák, Brsják a Vojniči. O skvělé studii Šafaříkově rozkvětu slovanské literatury v Bulharsku« za cara Simeona v Musejníku na r. 1848 jsem se již zmínil shora. Byla věnována tedy bulharské literatuře i bulharskému národu dosti velká pozornost, ale to všechno bylo přece jen příliš nepatrné. Nebyloť stálých zpráv — jen nahodilé poznámky a příspěvky. Nepřekvapuje nás proto, že v pokuse o soustavné informace z literatur slovanských, jenž učiněn v Musejníku r. 1848, 90 str. v rubrice »Literární zprávy slovanské« a začato žurnalistikou, jsou Bulhaři vyloučeni, protože — tak se to aspoň odůvodňuje — »posud ještě časopisů žádných nemají, ačkoliv se již leckde v cizině (v Lipsku, Smyrně atd. pokusy učinily, a poněvadž také ještě rozhodnuto není, přidrží-li se Bulharové ouplné literatury srbské (cyrilskoilirské) anebo si sami zvláštní literaturu založí« (pozn. na str. 91—2). Byloť jistě přáním přivrženců̊v ilyrismu, aby i Bulhaři se k hnutí tomu přidali, jak Vráz ve svém článku naznačil.

VI.

Soustavněji a rychleji se šířily nebo mohly se šířiti vědomosti o Bulharsku z pražské university, na níž od r. 1849 Fr. Lad. Čelakovský četl »o počátcích dějin vzdělanosti a literatury národů slovanských«, jak shledáváme v edici těchto čtení z r. 1877. Zde je o dějinách bulharských od r. 800—1100 v §§ 13, 21 a 30 (str. 83 nn., 128 nn. a 176 nn.), k nimž měl asi Čelakovský dosti pramenů. Hůře na tom byl s jazykem novobulharským, k němuž pomůcek neměl, takže ve svém »Čtení o srovnávací mluvnici slovanské« (vydané rovněž v Praze r. 1853) musil se spokojovati s doklady starobulharskými. A tak ani pro své »Mudrosloví národu slov.

[1]) Originál listu jsem nalezl v pozůstalosti Staňkově a otiskl v Archivu für slav. Phil. 36, 1916, str. 493—4.

[2]) Převzal jej i Jordan do svých slav. Jahrbücher 5, 1847, 347—350 »Srjeznjevski über bolgarische Literatur«.

v příslovích« (1852) neměl bulharských dokladů. Je stále cítit nedostatek anebo snad nepřístupnost materiálu. L. Štúr na příklad psal větší stať »o národních písních a pověstech plemen slovanských« (Praha 1853), ale bulharských věcí neměl. A smrtí Čelakovského r. 1852 jakoby zájem byl úplně zanikl. Šafařík tehdy byl zabaven pracemi jinými a postonával, ostatně doba sama nebyla příliš příznivá. Až zase v r. 1855 čteme v Musejníku (str. 81—104) úvahu Hattalovu »o poměru cyrillčiny (t. j. starobulharštiny) k nynějším nářečím slovanským«, v níž auktor praví, že cyrilčina je matkou jen bulharštiny a slovenštiny: Hattala vtipně sloučil názory Šafaříkovy a Kopitarovy. Nejvíce vykonal tedy do té doby Šafařík, na němž budovali i pracovníci cizí; z nich zejména A. Hilferding ve svých »Pismech ob istorii Serbov i Bolgar, vydávaných v Moskvě 1855 I sv. Jiní Čechové v těch letech na Bulharsko pozapomněli. Tak na př. ředitel táborské reálky Vácslav Křížek[1]) napsal do Musejníku 1859, 107 nn. »Přehled *veškeré* literatury jihoslovanské«, ale vyloučil Bulhary, rovněž tak ve své »Anthologii jihoslovanské« r. 1863 nezná Bulharů, a tak ani v posmrtné edici 1883 »Z dějin starých Slovanů« Bulhaři nezastoupeni. Je to tím podivnější, neboť Křížek měl na rozhraní let 60- a 70tých bulharské studenty v Táboře, od nichž se mohl snad ledacos dověděti) Jediné v článku »Epochy a obsah dějin národů slovanských »v ČČM. 1877, r. 51, str. 227 nn. je mluveno passim o Bulharech — patrně pod vlivem prací Jirečkových! Ostatně v dosavadních českých pracích bylo už také dosti látky, jak dokazují informační hesla Josefa Ranka o Bulharech a Bulharsku v novém podniku Riegrově — Slovníku naučném r. 1860 sv. I, str. 962 a násl., kamž subjektivní stať o bulharském jazyku napsal M. Hattala. Hattala dosti vnikl v ducha novobulharského jazyka, neboť dí (974 str.) o něm, že »je skoro v každém ohledu nejpamátnější ze všech nářečí slovanských. V žádném z nich nelze totiž pozorovati ani tolik ani tak dokonalých a pronikavých protiv jako v něm«. Líčení útisků tureckých vzbudily asi literární ohlas A. Štěpána, jenž do Rod. Kroniky v r. 1863, 435 napsal »Ljuboslavn, pověst ze života bulharských Slovanův«. — (Dokončení.)

Jan Osten:

Poslední.

(Dokončení.)

Zdálo se mu, že zkrásněla od té doby, co ji po prvé spatřil, že je plnější a mladší. Venkovský vzduch, projížďky koňmo a procházky jí zřejmě svědčily; její tváře, dříve přibledlé, zdobil nyní zdravý ruměnec a celý její zjev dýchal životem, zdravím a silou. I paní ředitelová se tu jak náleží zotavila. Libovala si zdejší pobyt a umiňovala si, že sem zase z jara pojedou, spíše než někam do lázní. Ale zimu ztráví v Praze. Nemohla si pomysliti, že by zde

---

[1]) O něm Světozor 1876.

v tom tichu a samotě mohla žíti i v zimě, kdy je celý kraj kolkolem zapadlý sněhem. Bylo určeno, že počátkem října se vrátí do Prahy.

Kounovský zesmutněl, když mu Aglaja oznámila tento záměr. Mluvilo se o tom již dříve, ale určitý den se nevyslovil, až najednou. Aglaja se přiznala, že by tu ráda zůstala i přes zimu, u něho, že by se nelekala samoty a sněhu, s ním že by byla i na pustém ostrově. Ale matku nemohla opustiti. Jest přece jen chatrného zdraví a je zvyklá na dceru.

Mluvili o tom jednoho večera, když rytíř doprovázel Aglaju z návštěvy v Kounicích. Byl smutný a také Aglaja zesmutněla.

»Budeme si psáti, drahý hochu,« mluvila tisknouc se k němu těsně na stezce. »Budu ti psáti denně a ty mně také, že ano?«

Rytíř ji políbil na oči.

»Může mi tě psaní nahraditi, moje jediná? Vím, píšeš krásně, čtu-li tvé dopisy, zdá se mi, že cítím tě na blízku, ale je to přece jen málo pro mou lásku,« hovořil a hlas se mu chvěl.

Pojednou ho zadržela v cestě a postavila se těsně před něho.

»Ach, ano. Psaní nám nestačí! Ale víš, co mne napadlo právě v té chvíli?«

Rytíř na ni pohlédl.

»Přijeď za mnou;« lnula k němu. »Přijeď za mnou, můj hochu! Sám říkáš, že v zimě tu žijete zimní spánek. že je málo práce, proč bys nemohl odtud odejeti? Co tomu říkáš?« a dívala se naň upřeně.

Rytíř hned neodpověděl. Stero myšlenek zavířilo jeho hlavou.

»Viď, že přijedeš?« naléhala. »Slib mi to«, a tiskla mu prudce ruku svou, malou, horkou.

»Uspořádáš si vše tady, odevzdáš hospodářství šafáři, je přece tak poctivý a svědomitý a přijedeš do Prahy. Najmeš si tam byt, mládenecký pokoj a budeme se denně vídati. Jak tě budu milovat, ach, jak tě budu milovat!« slibovala a oči jí zářily.

Rytíři zatočila se hlava při tom slibu.

»Nemohu být tak dlouho bez tebe,« pravil a objal ji, jako by ji měl ztratiti. »Ano, utrápil bych se tu. Přijedu, drahá, přijedu za tebou! Děj se co děj. Není to kraj světa. Pojedu tam.«

Zajásala a pověsila se mu na šíji, líbajíc ho.

»Můj drahý, hodný, rozkošný hochu! Teď se mi snáze pojede tvým slibem. Jak se budu těšiti, jak budu počítati dny! Jak jsi předobrý!« a znova ho políbila.

Cestou dále se umlouvali. Jakmile skončí práce, rytíř odjede. Může si na to vymysliti nějakou záminku, může tam v Praze studovati, poslouchati nějaké přednášky o zemědělství, aby nebyly zbytečné řeči. Aglaja sama mu vyhledá byt, a jaký krásný a zařídí mu vše, aby mu tam bylo útulno a ničeho aby nepostrádal. Bude to její jedinou starostí a již se tolik na to těší.

Rozloučili se jako milenci. V neděli ještě měl rytíř na Vonšově vykonati poslední návštěvu na rozloučenou, v pondělí hodlaly dámy odjeti.

* * *

Jakoby s nimi bylo všechno odešlo, zdálo se rytíři. Podzimní obloha, jež až dosud byla denně jasná jako někde na jihu, zatáhla se olověnými těžkými mraky, z nichž padal jednotvárný, hustý dešť skoro bez ustání. Stromy, jež dříve plály a hořely v slunečním jasu barvami žlutými, modrými a rudými, jakoby byly se potáhly hustým smutečním flórem, ztratily jasné, teplé barvy podzimu a ztemněly a zesmutněly. Všechno připomínalo příchod zimy, brzký skon přírody, ačkoliv byl teprve začátek měsíce října.

Snad tomu bylo tak i jiná léta, snad si toho ale jindy rytíř tak nevšiml, jako letos. Byl to přece pravidelný běh: Krásné dny střídaly se se smutnými, jaro s podzimem, zima s létem, rození a vzkvétání s odumíráním a smrtí. Jindy rytíř o tom příliš nepřemýšlel, byl zaujat starostmi o hospodářství, pohřížen v plány, rozpočty, špekulace, takže šel-li, necítil a nepozoroval, co se děje kolem něho. Ale od té doby, co poznal Aglaju, stala se s ním patrná změna. Stal se vnímavějším, přístupnějším dojmům z okolí. Proto také na něho tak naléhal tento smutek podzimu, který jindy dovedl potlačovati v zárodku. Dostal psaní již asi pátého dne po jich odjezdu. Aglaja psala mu, že do Prahy dobře dojely, že se zklamala v očekávání, jaké měla. Jest jí prý zde smutno, ve velkém městě, stýská se jí po venkově, vlastně ani ne po venkově, ale po známé cestě lesem, po níž tolikráte jezdila, po malém dvorci, jehož střecha se skrývá v korunách stromů, takže je ji sotva viděti, po stínu kaštanů, pod nimiž je tak krásně a hlavně po něm se jí stýská, po drahém hochovi, u něhož nechala své srdce. Přijímají hosty, dělají návštěvy u známých, s nimiž se od jara neviděly, také již v divadle byly, jsou jako v kole, ale přece několikráte za den podaří se Aglaje polapiti chvilku pro sebe jako zlatou rybku a tu myslí jen na něho, jen na něho. Představuje si ho, jak kráčí ode vrátek přes dvůr ke stodole, po rozbláceném dvoře a pak cestou do polí. Jest tam asi nyní smutno, tam venku, když stále prší a nemůže ani na hon choditi. Tady přece jen se to lépe snáší v městě, jest tu světlo, živo, divadlo, společnost, hudba; koupila si paní Aglaja Araba, pravé čisté rasy, bratranec rytmistr jí ho opatřil, a nyní jí ho cvičí, jest to divoké, ale krásné zvíře. Těší se již, až na něm bude jezditi ve Stromovce a někam ven si vyjedou.

Jenom kdyby přestalo pršeti a nastaly jasnější dni, pak bude si denně vyjížděti, tak jak tomu byla zvyklá ve Vonšově. Potřebuje nutně tento pohyb, cítí se po projížďce osvěžená, jako po vzdušné, posilující lázni. Až bude on, rytíř, v Praze, jistě s ní musí jezditi. Koně má svého, na němž dosud jezdí, ostatně rytmistr mu opatří též koně, když bude chtíti. Ale především: přijeď, přijeď drahý, přijeď co nejdříve. Zanech všeho tam venku, opusť ten smutný kraj, kde bys sám zesmutněl, a přijeď sem, kde je světlo, jasno, život a láska, láska!

Tak psala Aglaja. Rytíř seděl v jídelně, když mu přinesl posel z města toto psaní. Bylo tam chladno, ve starých, kachlových kamnech tiše šuměl oheň, jen časem zapraskala tvrdá buková louč, vzplanuvši. Rytíř přečetl dopis a pohlédl oknem ven do zahrady. Bylo

mu opravdu smutno. Jako mrtvoly stály nehybně zvadlé kaštany v zahradě, keře a trsy byly zčernalé a smutný, melancholický dešť bubnoval tiše na tabulky v oknech.

Tak ho náhle přepadl smutek v tomto pokoji, kde byl tmavý nábytek a tmavé tapety, rozkázal, aby rozžali lampu, ač ještě venku nebyla tma. Jasné světlo veliké lampy, visící uprostřed, zaplašilo poněkud stíny, zahnavši je do ztemnělých koutů.

Rytíř seděl u stolu a opřev hlavu o dlaně, přemýšlel o sobě. Cítil se býti opuštěný, bezradný, tak sám a sám. Ke komu se měl obrátiti ve své opuštěnosti? Stará Chobotka, jež v kuchyni připravovala večeři, nemohla míti pochopení pro stav jeho duše; nikdy před tím se takto ke stařence nepřiblížil, mluvil-li s ní, bylo to jen o domácnosti, o všedních věcech. Neměl tu jediného člověka, jemuž by mohl svěřiti svůj stesk, u něhož by našel porozumění. Tak sám a sám. A léta, dlouhá léta tak sám, od smrti otcovy, od té doby, kdy převzal statek. Jak to, že jindy ho takové myšlenky, takový stesk nepřepadaly? Přepadly ho také časem, ale dovedl jim čeliti. Pohroužil se vždy do práce, zahnal myšlenky, trudily-li ho, blízkou skutečností, ale teď to nedovedl.

Proč, sám si nedovedl vysvětliti? Zženštil, ztratil energii nebo co? sám u sebe uvažoval. Proč tady zůstává v této samotě, kde je tak smutno, pusto a nikoho není, ke komu by lnul a tam, tam žije bytost, jež je mu nad jiné drahou, žena, která ho miluje a touží po něm. Tam je světlo, jasno, život a láska. Láska! Vzpomněl si na Aglaju, jak se s ním loučila a zvala ho, aby přijel za ní, prosila, žebronila, připomněl si její sliby, jak ho bude milovati, až bude v Praze a zachvěl se v předtuše toho blaha.

Vstal prudce a přešel několikráte po komnatě.

K ní! K ní! K ní! bouřilo to a jásalo v jeho nitru. Tam patří, tam, kde je ona, drahá, milovaná. Všude jinde jest pusto a smutno, nejen zde, ale snad kdyby byl i v ráji a jí tam nebylo, bylo by tam pusto. Ne, nebyl to smutek tohoto pokoje, v němž ztrávil tolik let a nedal se ovládati náladou, nebyl to ani smutek pozdního podzimu, co ho tak tísnilo, byla to touha, touha po ní, již miloval a která jedině dovedla zjasniti temno v jeho duši.

Ano, pojede za ní. Zazvonil a poručil služce, aby ihned zavolala šafáře. Starý Koubík přišel, rozrušen tímto zavoláním v neobvyklou hodinu. Chodil do zámku pravidelně denně večer, když mladý pán byl po večeři, přijímal rozkazy na zítřek a radili se o tom, co se má dělati příští dny.

A nyní jest volán v podvečer. Ihned se odebral k pánovi, vešel, pozdravil a stanul u dveří, jak byl uvyklý.

»Pojďte dále, šafáři,« zval ho pán vlídně, »a posaďte se.«

Se zdráháním usedl šafář na židli u stolu.

»Dal jsem vás zavolat,« počal pán. »Hodlám na nějakou dobu odjeti do Prahy, na nějaký týden. Co myslíte, mohl bych nyní odejet?«

Šafář pohladil si dlouhé, vyrudlé vousy.

»Proč byste nemohl, mladý pane,« odvětil. »Máme po žních, teď jen ještě brambory vybrat, pak budeme mlátiti, zcela dobře by to nyní šlo. Spravíme už všechno sami, vyznám se přece dobře ve škrobování. To by bylo pěkné, abychom to nezastali. Já už, prosím, častokráte jsem si myslil, proč si mladý pán někam v zimě nevyjede, aby se trochu vyrazil.«

Rytíř se poněkud zarděl.

»Nejde mi o vyražení, šafáři,« pravil. »Ale chci se v Praze ještě poučovati, poslouchati nějaké přednášky o hospodářství, uvidíte, jaké novinky přinesu,« usmál se.

Šafář přikyvoval hlavou.

»Vím, že mohu na vás spolehnouti, jste svědomitý a poctivý člověk,« chválil rytíř šafáře. »Jinému bych tak snadno a s lehkým srdcem otěže nesvěřil. Napíši vám z Prahy adresu a podáte mi občas zprávu o stavu hospodářství.«

»Račte býti bez starosti, mladý pane,« šafář sliboval. »Kdy ráčíte odejeti?«

»Zítra. Dejte mi ráno zapřáhnouti, v šest vyjedeme k rannímu vlaku. Ještě se ráno uvidíme. Dobrou noc.«

Šafář povstal, přál dobré noci a odešel.

Když rytíř osamotněl, zavolal Chobotku a oznámil udivené stařeně, že ráno časně odjede na delší dobu, aby mu ještě dnes připravila vše na cestu: šaty, prádlo, ostatní potřeby.

»Stalo se něco, mladý pane?«, divila se stařena.

»Ne, nic se nestalo, Chobotko,« usmál se rytíř. »Seděl jsem tu dosti dlouho a zachtělo se mi pojednou podívati se do Prahy. Toť vše.«

Stařena zakývala hlavou.

»A tak najednou, tak najednou! Já si hned myslila, když přišlo to psaní, že je to něco důležitého. Vonšovská milostpaní prý také odjela do Prahy.«

»Ona také odjela,« opakoval rytíř a usmál se. »Doufám, že se tam s ní shledám.«

»Tak, prosím, račte ji ode mne pozdravovat. Taková milá je to paní, tak bohatá a nic ze sebe nedělá. Se mnou mluvila jako se sobě rovnou. Má zlaté srdce a tak krásná je,« rozplývala se stařena chválou.

»Ale, já tu stojím a hovořím a čeká mne tolik práce,« lekla e pojednou. »Už letím, už letím. Všechno bude uchystáno, mladý pane.«

Po jejím odchodu rozsvítil rytíř svíčku a šel do kanceláře. Usedl ke stolu a prohlížel knihy o stavu sklizně. Byla uspokojivá, byla krásná úroda ten rok, rytíř měl již předem prodáno obilí i brambory a výtěžek byl značnější než jiná léta. Mohl s čistým svědomím žíti dva tři měsíce v Praze, zbude mu ještě dosti na splátku dluhu i na výdaje pro celý rok až do příštích žní. Jeho námaha při-

nesla požehnání, obživu jemu a všem lidem, kteří na něm záviseli, nebylo se co obávati nedostatku, klidně mohl očekávati nastávající. zimu a jaro a léto.

Napsal ještě nějaké dopisy, jež musely býti vyřízeny, z pokladny vzal větší částku peněz, která mu měla vystačiti, než mu pošle další peníze obchodník obilím, jemuž prodal zásoby.

Bylo již pozdě, když ulehl a brzy usnul, aby spal krátký spánek neboť již o páté ráno se dal buditi.

* * *

Přijel do Prahy až pozdě odpoledne, skorem se již stmívalo. Na nádraží vzal vůz a jel do hotelu, starého domu v postranní ulici, kde již jeho nebožtík otec bydlíval, když zajížděl do Prahy, a kde také mladý rytíř několikráte již přenocoval.

Světla na ulicích již svítila, když rytíř jimi jel, drobně pršelo a světlo elektrických svítilen lesklo se na kalužinách na dlažbě. Nebyl již dávno v Praze a šum a ruch ulic ho opojoval, jeho, jenž přišel ze samoty polí a lesů.

Jelikož se rozhodl tak narychlo, včera večer, nemohl Aglaju zpraviti o svém příjezdu, telegrafovati nechtěl, aby to v domě ne vzbudilo pozornost, předsevzal si, že ji vyhledá zítra, že tam vykona obřadnou návštěvu, jak bylo nutno k vůli paní ředitelové. Starý vrátný v hotelu, ihned ho poznal, pana barona, jak ho zde jmenovali. Pamatoval se ještě na starého pana barona, rytmistra a vzpomněl si na to, jaký to byl švihák a kavalír. Tento, mladý baron, byl mu sice podoben, byl právě tak výrazné, ušlechtilé tváře, ale neměl daleko toho vystoupení a velkopanského chování, jako otec. Byl skromný, vypadal spíše jako nějaký venkovský správce neb úředník ve svém prostém oděvu, v šedém svrchníku ne příliš moderním. Vykázal mu pokoj dle přání, ani příliš drahý, ani laciný, rytíř dal si tam přinésti své vaky, umyl se, převlékl do lepších šatů a vyšel ven. Přestalo pršeti, ale bylo mokro na ulicích, jež byly již zcela osvětleny. Rytíř ubíral se úzkými ulicemi Starého města, postál chvíli na Staroměstském náměstí a zadíval se na radnici, pak ubíral se Karlovou ulicí kolem university až došel k mostu Karlovu.

Ztemnělá silhueta Hradčan objevila se jeho zraku a zmocnilo se ho pohnutí. Vzpomínal na své předky, jak sem asi jezdívali na sněm, jak odtud táhli v čele svého branného lidu proti nepříteli vlasti. Viděl je v duchu, snědé, statné rytíře na těžkých koních domácího chovu, obrněné až po uši, dlažba mostu duněla pod kopyty koní a lidé jdoucí po mostě, dívají se se zájmem na pány a rytíře a jmenují si jich jména a také jméno rytířů Kounovských z Kounic.

A tu stojí nyní on, jich potomek, skromný muž v šedém svrchníku, nelišící se ničím od jiných lidí neurozených, nikdo si ho nepovšimne, nikdo mu nevěnuje pozornost.

Rytíř se usmál sám své myšlence, zapálil si doutník a obrátil se na nábřeží. U Národního divadla se zastavil a podíval se na

oznámení. Hráli »Carmen« dnes večer. Rozhodl se, že půjde do divadla. Bylo ještě dosti času, pustil se na Ferdinandovu třídu, kde právě se rozproudila promenáda. Páni a dámy procházeli se sem a tam, ozýval se hovor, ženský smích, hrčení kočárů, drnčení vozů elektrické dráhy. Život velkého města hýřil tu a jásal, život chvatný, nervosní, egoistický, život lidí, z nichž se nestará druh o druha, každý pádí jen za svým vlastním cílem.

Rytíř pustil se do proudu a dal se jím unášeti. Opojovalo ho to vše kolem, skvěle ozářené obchody, mladí lidé, elegantně odění, půvabné dámy svěžího vzezření v podzimním, chladném večeru. Kdyby tak nyní potkal ji. Často mihla se mu z dálky štíhlá, vznosná postava elegantní ženy, srdce mu prudčeji zabušilo: To je ona! to je ona! zajásalo to v něm a chtěl se k ní již rozběhnouti, ale cizí pohled ho změřil, byť i se zájmem a s úsměvem na sličné tváře. Ne, není to ona! Byla to sličná žena, která budila pozornost, ale Aglaje se přece nevyrovnala. To nebyl ten něžný obrys tváře, ty nazelenalé, sladké, pohádkové oči.

Ne, nedoufal, že se s ní ještě dnes shledá. Vždyť ona nemá ani tušení o tom, že je zde v Praze, tak blízko u ní. Musí míti strpení, vyčkati až do zítřka než na ni pohlédne, na svou zbožňovanou.

Přešel asi třikráte po Ferdinadově třídě od divadla až k Václavskému náměstí, pak byl již čas jíti do divadla. Koupil si lístek a šel hned dovnitř, do přízemí. Bylo tam dosud málo lidí, scházelo deset minut do začátku, posadil se, rozhlížel se po divadle, které již tak dávno neviděl, pozoroval oponu, nádherný lustr; pak ho bavilo obecenstvo, pozvolna se scházející: dámy v plesových robách, zaplavující okolí mořem parfumu, páni ve smokingu a hluboce vystřižené vestě, toto obecenstvo přízemí, střídající se a čtvrtého dne opět se vracející, pro něho samé cizí, neznámé tváře.

Konečně zavzněl zvonek, šum v hledišti ustál, orchestr spustil hlučnou, ráznou Bizetovu ouverturu. Rytíř znal tuto operu a s radostí a v jakémsi povznesení jímal známé melodie, tak dávno neslyšené, krásné a milostné.

Pozorně sledoval děj na jevišti, pestrý život na strážnici, známé melodie pozdravoval jako dávné přátele.

Opona spadla a v hledišti se rozjasnilo.

Rytíř rozhlížel se kukátkem, jež si byl u garderobiera vypůjčil, po divadle, po balkoně a lóžích kolem. Nehledal známých, měl jich tak málo v Praze a nikoho tu nečekal. Díval se z dlouhé chvíle, jako jiní diváci, kteří zůstali v přestávce v divadle.

Pojednou se zachvěl a kukátko div mu nevypadlo z chvějících se rukou. V přízemní lóži, blízko u jeviště seděly dvě dámy, z nichž v jedné na první pohled poznal rytíř paní ředitelovou. Ano, byla to ona. Dívala se kukátkem kamsi naproti. A druhá byla skloněna nad okraj lóže, jakoby studovala divadelní ceduli, ležící před ní, ale dle bohatých, tmavě kaštanových vlasů ji rytíř poznal: byla to Aglaja.

Díval se na ni se zanícením kukátkem, ale ona nepozdihval hlavy, jakoby byla skloněna nad knihou.

Rytíř chtěl již vstáti a pospíchati k ní, ale v tom zavzněl zvonec a opona šla znova vzhůru. Nyní již nemohl odejíti ze sedadla.

Hleděl na jeviště, ale rušné druhé jednání ho neupoutalo. Stále pohlížel směrem k lóži, v jejíž temnotě bělaly se dvě postavy. Dámy dívaly se pozorně kukátky na scénu. Rytíři připadalo druhé jednání nekonečně dlouhým. Konečně spadla opona zase a nastala delší přestávka. Rytíř se podíval nyní bez kukátka na loži, dámy seděly obráceny k sobě a hovořily. Nyní uviděl z profilu krásnou, tak drahou mu tvář.

Nezdržel se déle, vyšel ven, pádil po chodbě a zaklepal na dveře lóže! Nečekaje vyzvání, vstoupil dovnitř. Ozval se výkřik a již stál před Aglajou, jež mu podávala obě ruce. Políbil jí ruku, pak paní ředitelové a usedl na pozvání na sedátko mezi nimi.

»To je překvapení! To je překvapení! opakovala Aglaja již po kolikáté a celá zářila radostí. Matka prohlížela pátravým zrakem zevnějšek hostův a byla nakonec uspokojena. Vypadal poněkud venkovsky, ale celkem elegantně.

»Kdy jste přijel? A proč jste nepsal a nepřišel k nám?« vyzvídala Aglaja, nečekajíc odpovědi na otázku a kladouc již nové. »Věděl jste, že jsme v divadle?«

A rytíř, blažený její blízkostí, vypravoval o tom, jak ho včera z čista jasna přepadl smutek a stesk, jak se ihned rozhodl a ráno odjel.

»To je krasné, to je krásné,« radovala se Aglaja. »Tak z nenadání.« Vyptávala se na Kounice, na dvůr a na cestu, tolikráte za den prý si na to všechno vzpomíná.

Hudba zase začala a rytíř se chtěl vrátiti na své místo, ale Aglaja ho nepustila. Musel zůstati u nich v lóži. Paní ředitelová pozorně kukátkem šledovala hru, toho použila Aglaja a podala v přítmí ruku rytíři, sedícímu za nimi, v přítmí. Poceloval horoucně její ruku a Aglaja se naň obrátila a podívala se naň oddaným, důvěrným pohledem, při němž se zachvěl blahem. Po divadle je doprovodil ke kočáru. Přislíbil jim, že přijde zítra dopoledne na návštěvu, kočí skočil na kozlík, rytíř pomohl do vozu paní ředitelové a pak Aglaje a přirazil dvířka. Ještě ji zahlédl za sklem v záři svítilny, bílá ruka kynula mu z krajek.

Kočí práskl do koní a rytíř osaměl.

Zašel do restaurace na večeři, ale nezdržel se dlouho. Dojmy, dnes prožité, ho zaplavovaly, toužil po samotě svého pokoje. Odebral se do hotelu, usedl ke stolu ve svém pokoji a oddal se svému štěstí. Děkoval osudu, že ho zavedl do divadla a že se ještě dnes sešel s Aglajou. Jak byla krásná dnes v hedvábné robě, zdobené na hrdle krajkami. Viděl tady dnes mnoho krásných žen, na promenádě i v divadle, ale ona byla mezi nimi královnou. Slunce mezi slunci, růže mezi růžemi, ze všech nejkrasší. A milovala ho, dosud

ho stejně miluje, poznal to na jejím vzrušení, na stisku její ruky, na jejím důvěrném pohledu, jenž nedovedl klamati. A představoval si řadu dnů, jež ho očekávají, příposvěď blaha ho omamovala a činila tak šťastným.

* * *

Druhého dne, k jedenácté hodině, vydal se k nim na návštěvu. Věděl, že je očekáván a aby se uvedl jak náleží, vzal vůz a přijel. Kočár zastavil před domem na nábřeží, jenž byl majetkem paní Svobodové a v němž dámy obývaly první patro. Byl to moderní krásný dům, s nádherným schodištěm, pokrytým kobercem. Rytíř vystoupil do prvního patra, zazvonil u dveří, ty se otevřely a hezká panská, již znal z Vonšova, zvala pana barona dále, dámy že jsou v saloně. Zaklepal a vešel. Aglaja pospíchala mu vstříc s radostnou tváří. Políbil ruku matce a usedl do fauteuilu, jejž mu nabídly.

Hovořilo se o různých věcech, ponejvíce vzpomínali na venkov, paní ředitelová si libovala pobyt ve Vonšově, pojede prý tam z jara zase a zůstane tam. Dámy pozvaly rytíře na oběd, s díky přijal pozvání. Jak by nepřijal, když pohleděl na Aglaju a v jejích očích četl, že si toho hlavně ona přeje. Přišla komorná s šeptem oznamovala cosi paní ředitelové. Ta se omluvila, že musí na okamžik odejíti.

Sotva se zavřely dveře, leželi si rytíř a Aglaja v náručí. Sama k němu pospíchala, sama mu padla kolem krku a nabízela mu k polibkům ústa a líce a oči.

»Jsi můj, jsi můj?« opakovala znova a znova mezi polibky, dívajíc se naň pohledem plným lásky a touhy. Přitiskl ji k sobě místo odpovědi a znova ji zulíbal. Konečně zase usedli, jako způsobné děti.

»Proč jsi nepsal, kdy přijedeš, ty zlý!« hněvala se na oko paní Aglaja. »Tvůj pokoj jest již připraven, čeká jen na tebe. Jest to na Malé straně, v tiché ulici, kde málokdo přejde, úplně nerušený byt. Co mi to dalo práce, než jsem ho našla, ale co bych neudělala pro tebe, můj jediný. Odpoledne se tam můžeš přestěhovati a já zítra ráno se podívám, jak se ti tam daří. Dovolíš, miláčku?« a usmála se šibalsky.

Zlíbal jí ruku a děkoval.

»Odpoledne zůstaneš u nás, budu ti hráti a zpívati, večer mne musíš postrádati, jdeme s mama na koncert komorní hudby. Ale za to zítra, zítra ti to vynahradím. Řeknu ráno, že jdu k modistce a přijdu k tobě. A u modistky bývám dlouho, často celé dopoledne. Neomrzím tě, necháš mne u sebe?«

Byl by ji nejraději objal za ta slova, ale venku ozvaly se kroky a paní ředitelová vešla do salonu.

Po obědě se paní ředitelová omluvila hostovi, znal její nervy, potřebující klidu na čas. Aglaja se vrátila s rytířem do salonu, hrála na piano, zpívala mnoho písní, mezi nimi i »Asru«, jež rytíři připomněla výjev na Vonšově. Zůstal tam až do pěti hodin, až když se

dámy chystaly do koncertu. Šel do hotelu a dal si odstěhovati své vaky do bytu na Malé straně, jehož adresu mu Aglaja udala. Byly to dva velké krásné pokoje ve starém paláci, úplně oddělené, přístup byl přímo se schodou. Klíče byly uschovány u vrátného, jenž bydlil dole, na konci dvora, takže ani nevěděl, kdy kdo přijde a kdy odchází, neboť měli nájemníci i klíče od domovních vrat. Jeden přední pokoj, upraven byl jako salon, druhý jako ložnice. Všechno nasvědčovalo tomu, že pracovaly tu něžné ruce ženy: koberce, záclony, obrazy na stěně, drobnosti na psacím stole a nad krbem. Nábytek snad tu byl, ale ostatní dala sem Aglaja, jež znala vkus rytířův. Kounovský rozdělal vaky, vyňal prádlo, šaty, knihy, papíry a zařídil se po domácku. Velice se mu tady líbilo. Ruch z ulice sem nezaléhal, okna vedla do velké, staré zahrady. Byl již večer, když byl hotov, nešel ani za řeku, zůstal zde, na Malé straně, večeřel v blízké restauraci, kde nikdy před tím nebyl a kde byli sami zdejší lidé, znající se navzájem.

Ráno spal dlouho, takové bylo tu ticho, že nic ho nevyrušovalo ze spánku, tím méně, že měl zavřené okenice. Rozevřel okenici, proud světla vpadl do pokoje a ozářil vlídnou, rozsáhlou místnost.

Ozvalo se zaklepání na dveře, Kounovský rychle oblékl župan a šel otevříti. Nějaká stařenka přicházela a přinášela snídaní a noviny. Přála dobrého jitra a ptala se, má-li ukliditi v ložnici, mezitím, co milostpán bude snídati v saloně. Rytíř přikývl a než posnídal, byla stařena s úklidem hotova. Tiše, jak přišla, tak také odešla.

Kounovský se oblékl a počal čísti noviny. Ale nemohl upoutati myšlenky k tomu, co četl, srdce mu bušilo; vstal a přecházel po pokoji. Aglaja mu slíbila, že ho zde navštíví. Zde, v jeho bytě. Stanul u dveří a naslouchal s utajeným dechem. Kroky se ozvaly na schodech, blížily se, cítil jak mu srdce prudce bije, teď je někdo zastavil u dveří, již pospíchal otevříti, kroky se vzdalovaly. To není ona! To není ona!

Ale za chvíli ozvaly se nové kroky, lehké, rychlé, slyšel šustot hedvábí a než sáhl na kliku, ozvalo se nesmělé, sotva slyšitelné zaklepání.

A již se dveře otevřely a již mu ležela na hrudi, svěží ranní procházkou, krásná, horoucí, oddaná. Pomohl jí z pláštíku a díval se na ni, jako na krásný sen, z něhož nepřál si probuzení.

»Nyní jsem u tebe,« šeptala v jeho náručí,« »nyní jsem tvá, zcela tvá, vezmi mne drahý, vezmi mne, miláčku« a lnula k němu krásným, horkým svým tělem! A oddala se mu zcela, rozplývajíc se v rozkoši a smějíc se sladce a oddaně mezi slzami.

Jemná vůně jejího prádla, těla a vlasů opíjela rytíře, jakoby plynul v nějakém prostředí nadpozemském, držel ji v náručí a prožíval štěstí, jakého dosud nikdy nepoznal.

* * *

Rytíř Kounovský, když odjížděl do Prahy, měl skutečně v úmyslu, vzdělávati se zde v tom, co by mu bylo potřeba, ale byl zde již měsíc a dosud ničeho nepodnikl v tomto směru. Láska k milované ženě, jež nyní u obou planula jasným ohněm, znova a znova živeným, úplně ho zabrala. Návštěvy Aglajiny u něho, jeho návštěvy v jejím domě, společná návštěva divadla, koncertů nedaly mu ani času k nějaké práci. Sotva že tak napsal časem nějaký dopis, týkající se jeho statku. Aglaja chtěla ho míti stále jen kolem sebe, nemohla-li přijíti k němu, scházeli se na určitých místech, doprovázel ji, šla-li za svými záležitostmi, svěřovala mu i různé pochůzky, jež on rád konal pro ni. Seznámila rytíře s rytmistrem Verychem, jenž byl blízkým příbuzným nebožtíka pana Svobody a býval v domě Aglajině častým hostem. Byl asi čtyřicátník, pravý voják a znamenitý jezdec. On to byl, jenž Aglaje opatřoval koně a ochočoval je, než mohla na nich jezditi, také on jí opatřil nového koně, čistokrevného Araba, jenž byl dosud v jeho dresuře a brzy měl býti předán nové velitelce. Rytmistr choval se k rytíři přátelsky, zvláště když se dověděl, že i rytíř byl vojákem a sloužil u jízdy. Bylo umluveno, že až bude Arab úplně bezpečný, budou všichni tři společně podnikati vyjížďky a rytmistr ochotně nabídl Kounovskému koně ze své stáje. Rytíř také doma jezdíval, ale ne pro zábavu, ale pro potřebu, jel někdy na koni do města, měl-li tam řízení, a tu si dával sedlati klidného, staršího koně z kočárového potahu, vybrakovaného jízdeckého koně. Nebyl náruživým jezdcem jako rytmistr a Aglaja, doma k tomu neměl chuti ani času, na pole chodil pěšky, jelikož byla vesměs blízko dvora.

Zato Aglaja se těšila jako malé dítě na první vyjížďku a často o tom mluvila. Počasí se ustálilo, deště přestaly a byl jasný a dosti teplý listopad.

Jednoho dne, když Aglaja po dostaveníčku loučila se s rytířem, dosud rozkochaná jeho polibky a objímáním, řekla mu, aby se na zítřek připravil, že podniknou s rytmistrem první vyjížďku do přírody? Pojede po prvé na Arabu a již se na to tolik těší. Pamatuje-li se na to, jak k němu přijíždívala do Kounic na vranouši? Jak pak by se nepamatoval? Jak se zachvíval blahem, když zaslechl z dálky dusot koní a uviděl prach zvířený na silnici. Nikdy na ty chvíle nezapomene, po celý život. Když ji viděl po prvé, pádící kolem něho po cestě, jako kouzelný nějaký zjev. Nikdy by si byl tehdy nepomyslil, že tento okamžik se rozhoduje jeho osud, že krásná jezdkyně bude někdy jeho, zcela jeho. Po celý život bude žehnati této chvíli, jež přinesla mu tolik štěstí, že se mu o něm ani nezdálo.

A Aglaja září radostí a láskou a poznovu mu padá do náruče a celuje ho a nazývá ho sladkými, něžnými jmény.

A nyní budou jezditi spolu. Nyní teprve bude ráda vyjížděti po jeho boku s větrem o závod, do širých krajin, dále a dále, šťastni svou blízkostí!

Rozloučili se, ne však na dlouho, zítra záhy zrána měli se sejíti před domem Aglajiným, kde bude také čekati rytmistr s koněm

pro Aglaju i pro rytíře. S Bohem, drahý, na shledanou zítra. A ještě ode dveří mu poslala polibek.

Po jejím odchodu usedl rytíř do křesla a zamyslil se. Vzpomínal na minulost a uvažoval o svém nynějším životě. Nynější život připadal tak krásný, jako si nikdy nepředstavoval. Byl milován krásnou, milovaní hodnou ženou, byl zdráv, zbaven starostí, neboť ze statku docházely ho dobré zprávy a mohl svůj pobyt zde prodloužiti dle libosti.

Jsa úplně zaujat Aglajou, málokdy vzpomínal na Kounice, kde už leží nyní první sníh, jak mu psal šafář v poslední zprávě. Vzpomněl si na to, že by tam teď žil sám, jako po tolik zim, sám se starou Chobotkou, se šafářem a dvorskými lidmi. Jak mu tady život jinak plyne v radosti a v lásce; každý den přináší mu nové štěstí a usíná s vědomím, že zítřek zase bude dnem štěstí. Denně viděl Aglaju, buď u sebe v bytě, neb u nich, neb někde venku. V kruzích Aglaje blízkých znali již tohoto mladého venkovského rytíře, jenž tak z nenadání se objevil a svým prostým chováním a vrozeným taktem získal si náklonnost všech lidí, s nimiž se stýkal. Zvláště v dámském světě budil pozornost svým svěžím zjevem a mužným, krásným, snědým obličejem, tak se lišil od vyfintěných mladíků, kteří dámy obskakovali. Aglaje to neušlo, že rytíř budí pozornost, kdekoliv se s ním objeví, že mnohá žena se naň dívá se zanícením, a byla na to hrdá a šťastná u vědomí, že patří jen jí, že je pouze jejím. A jak ji miloval, jak jí byl oddaný! Jakoby pro něho nebylo jiných žen, nikdy nezachycoval zářivého pohledu, jejž naň ženy vysílaly zpod svých řas, měl zrak pouze pro ni, žil jenom jí. A za to ho milovala s veškerou vroucností.

Rytíř Kounovský věnoval tento den svým záležitostem, vyřizoval dopisy, psal šafáři, tak uběhl mu den, který by se mu jinak byl zdál dlouhým bez Aglaji.

Večer šel sám do divadla, pak na večeři, ale nezdržel se dlouho, aby ráno nezaspal. Měli schůzku již po sedmé hodině.

Než ulehl, přecházel ještě svými pokoji, jasně ozářenými. Bylo tu tak útulno, tak domácky, všechno připomínalo mu Aglaju, zdálo se mu, že tu dosud zůstala její vůně od rána. Tento příbytek byl mu svatyní, kde obětoval na oltáři lásky, pravé, silné lásky muže a ženy. Vzpomínal na každou chvíli, kterou tady s ní prožil od prvního dne, když sem vkročila až do dnešního dopoledne. Vyvolával si ji v paměti, denně krásnější, sladší a oddanější, každé její slovo si připomínal, její úsměvy, její pohyby. Ze všeho tady pozdravovala ho její bytost a každý předmět byl mu drahý, neboť ji připomínal, ji, již tolik miloval.

* *
*

Bylo příjemné listopadové ráno, když rytíř stanul před domem na nábřeží, kde bydlela Aglaja. Bylo dosud skoro šero, nebo snad mlha padala k zemi, ale ve vzduchu byla předtucha jasného, krásného podzimního dne, jimiž je někdy Praha dosti bohata. Rytíř pře-

cházel chvíli po nábřeží a díval se na okna, většinou dosud zakrytá záclonami. Ale jedno bylo již prosto záclon, Kounovský znal to okno, to byla ložnice Aglajina. Představil si svou milenku, jak se strojí na vyjížďku a horká vlna přejela mu hrudí.

Nečekal dlouho, ozval se dusot koní na dlažbě a od Palackého mostu přijížděli dva jezdci, každý z nich vedl ještě volného koně na uzdě. To byl rytmistr Verych a jeho štolba. Páni se pozdravili a rytmistr dal předvésti rytíři koně, kterého pro něj přivedl štolba, pěkného hnědouše, klidného, rozumných, věrných očí.

»Můžete se na něho spolehnoutí, pane rytíři,« pravil rytmistr. »Poslouchá na slovo a je trpělivý jako beránek. Však je také z mé dresury, ojezdil jsem ho pro našeho plukovníka. Ted, když šel plukovník do pense, jsem koně od něho výhodně koupil. To tadyhle Aglajin Arab, to je jiná letora,« pravil, poklepav nádherné, čistokrevné zvíře po pleci.

»Není nebezpečno na něm jeti?« ptal se rytíř, obávaje se o Aglaju,

»Ach ne. Odvykl jsem mu všechny jeho allury,« vysvětloval rytmistr. »Není to první kůň toho druhu, jehož jsem ojezdil. A pak Aglaja je výborná jezdkyně, umí s koněm zacházeti. Každému bych to neradil, ale o ní jsem bez starosti.«

Otevřely se dveře u domu a Aglaja vyšla. Byla oděna v tmavomodrý jezdecký oděv, asi nově zhotovený k této vyjížďce, tvrdý klobouček seděl koketně na bohatých vlasech a hnědý závoj zakrýval sladkou její tvář. Ale i pod závojem kmitl se záblesk jejích krásných očí, jenž platil rytíři, jak dobře vytušil. Jemu prvnímu podávala ruku, pak teprve rytmistrovi. Rytmistr předvedl jí Araba. Poplácala ho ručkou, oděnou v šedou rukavici po šiji, kůň nazvedl hlavu, rozšířil poněkud chřípě a podíval se na paní.

»Vždyť se zdá být tak mírný,« pravila Aglaja. »Bude mne zajisté poslouchati.«

Rytmistr pomohl jí do střemenu a již seděla v sedle.

Kůň sebou lehce pohnul pod netěžkým břemenem. Pak nasedl rytíř a rytmistr a vyjeli: Aglaja uprostřed, rytmistr po pravé, rytíř po levé její straně, štolba vzadu. Podkovy koní zazvonily po tvrdé žulové dlažbě. Jeli směrem ke Karlovu mostu, po mostě na Malou stranu, z náměstí Radeckého ulicí Valdštýnskou ke Chotkovým sadům.

Projeli Bubenčí a Dejvicemi a dostali se brzo z domů na volnou silnici. Slunce již bylo vyšlo a nad krajinou trhaly se mlhy, takže co chvíli, zazářila ve slunečním jasu věžička nějakého kostela, objevivší se z mlhy. Vzduch byl vlhký a svěží, koně ržáli a vesele vykračovali.

Rytíř, jedoucí na dobrém a krotkém koni, mohl se věnovati zcela Aglaje. Hovořil s ní a nespouštěl zraků s krásného tohoto zjevu. Zdálo se, že zcela ovládla Araba, kůň šel v stejném kroku

s druhými, dal se jí lehce říditi uzdou, bylo patrno, že rytmistr si dal s ním práci.

Táhla se před nimi silnice zcela rovná, jako mlat, pobídli koně a dali se do klusu v stejnoměrném tempu.

Tak jeli asi půl hodiny, pak nastalo stoupání a jezdci popustili v rychlosti a jeli krokem.

Odkudsi z dálky ještě ozvalo se zatroubení automobilu, jenž jim jel vstříc. Arab střihl ušima a nepokojně pohodil hlavou. Aglaja poplácala ho po šíji, uklidnil se, pouze jeho chřípě se chvěla. Automobil se blížil, bylo slyšeti již jeho rachot, kotouče prachu zvedaly se na silnici, jezdci zastavili koně u okraje silnice, čekajíce až přejede. Již bylo rozeznati osoby ve voze: dva páni a dáma.

Automobil přiblížil se, jeda značnou rychlostí, již na několik kroků, když šofér zatroubil. Pronikavý zvuk sirény polekal Araba, zvíře zařičelo, postavilo se na zadní nohy. Aglaja, jež pozorovala lidi v automobilu a nebyla připravena, vypadla ze sedla a spadla na zem. Skokem byl rytíř dole s koně a sklonil se k ní. V tom okamžiku vyhodil polekaný Arab zadní nohou a udeřil rytíře, skloněného nad Aglajou, kopytem do prsou. Kounovský skácel se k zemi. Zavzněl pronikavý výkřik Aglajin, který slyšeli až v automobilu, neboť ihned zastavili, obrátili vůz a přijížděli sem!

To vše událo se v okamžiku. Aglaja mezi tím sama povstala, nestalo se jí pádem ničeho. Ale rytíř ležel na zemi jako bez ducha, se zavřenýma očima, bledý. Rytmistr sklonil se k němu a naslouchal »Dýchá! Je živ!« pravil.

»Rychle, rychle, dopravíme ho domů,« mluvila Aglaja, bledá a rozechvěná«. Jen rychle, pánové, prosím Vás.«

Páni z automohilu vystoupili i dáma s nimi a Aglaja usedla do automobilu, kam složili rytíře, tak, že jeho hlava spočívala na klíně Aglajině.

Byl to veliký, cestovní automobil, vešli se tam dobře i cizí dáma a oba pánové, rytmistr sedl na koně, svěřiv druhé štolbovi a automobil se rozjel s ohromnou rychlostí.

Aglaja, neostýchajíc se před cizí společností, skláněla se k rytíři, volala ho jménem, láskala ho, ale nejevil známek života. Pobízela šoféra k největší rychlosti, jaká je možná. Nejeli déle než půl hodiny, ale Aglaji zdálo se to býti věčností. V ulicích musel vůz poleviti v rychlosti, Aglaja poručila šoférovi, aby zastavil u domu, kde bydlil lékař, universitní profesor. Zastihla starého pána, jehož znala, doma, ihned šel s ní, sedl do vozu a jeli k domovu. Oba páni z automobilu, s pomocí šoféra a domovníka donesli opatrně raněného do bytu Aglajina, kde ho uložili na pohovku a poroučeli se. Aglaja zůstala sama s profesorem a rytířem. Profesor ihned se podjal svého úkolu. Rozepial kabát, vestu a košili rytířovu, sklonil se k jeho prsoum, naslouchal, proklepával.

»Jest to těžké vnitřní poranění plic, milostivá paní,« pravil po vyšetření.

Aglaja podívala se naň s úzkostlivým výrazem.

»Bude živ? Bude živ?«, ptala se a uchopila lékaře za ruku.

Vážný profesor pokrčil rameny.

»Doufejme. Především, obstarejte mi prosím, něco koňaku.«

Ihned odběhla a za chvíli vrátila se s požadovaným,

Profesor nalil na lžíci a vlil její obsah do úst raněného.

Rytíř sebou pohnul a pootevřel oči. Matným zrakem podíval se na Aglaju, skloněnou nad ním, poznal ji patrně, neboť jeho obličej zazářil a slabý úsměv objevil se kol bledých retů. Aglaja zajásala.

Profesor odjel slíbiv, že se ihned zase vrátí se svým asistentem, poručil ještě, co zatím třeba učiniti.

Aglaja zůstala sama s rytířem. Zavřel již zase oči a zdálo se, že dříme. Aglaja držela jeho ruku ve své, nespouštěla zraků s jeho tváře, sledovala napiatě pohyby jeho prsou.

Profesor vrátil se po chvíli s asistentem a obírali se dlouho nemocným. Předepsal jakési léky a prosil Aglaju, by mu ihned zatelefonovala, kdyby nastala nějaká změna.

Aglaja neodešla od lůžka nemocného. Probudil se po dvou hodinách, otevřel oči a usmál se na ni. Sklonila se k němu a líbala jej na ústa. S námahou pozdvihl ruce, ovinul paže kol její šíje a přitiskl k sobě její hlavu. Pak síla jeho paží počala ochabovati.

Aglaja pozdvihla hlavu s jeho úst a dívala se naň.

Jeho rety se pootevřely.

»Má . . . má . . .« zašeptal a otevřel zraky. Ale hned je zase zavřel, pokoušel se, vztáhnouti po ní ruce, sklonila se rety k jeho ústům, ale políbila již ústa mrtvého.

* * *

Rytíř Krištof Kounovský z Kounic vrátil se na Kounice dříve než ho očekávali. Přivezli ho v krásné rakvi, aby ho pochovali vedle slavných předků, v půdě, v níž odpočíval onen Kounovský z Kounic, který bojoval v křižáckých výpravách, i ten, který byl důvěrným přítelem pana Krištofa Haranta z Polžic a z Bezdružic. Na pohřeb sjelo se mnoho pánů sousedů, s nimiž se rytíř za živa málo stýkal, přišla i celá honorace z blízkého okresního města a hezké, městské slečinky ronily slzy pro krásného rytíře, za nímž se dívaly s tlukoucím srdcem, když kráčíval po nerovném dláždění jich města. I krásná vonšovská paní utírala slzy s bledé tváře jemným batistovým kapesníkem. Ostatně, odjela hned po pohřbu z Vonšova a po celá léta nebylo po ní vidu ani slechu, vypravovalo se, že jezdí po světě, s místa na místo. Jenom rok co rok, ve výroční den smrti rytířovy, přijížděl z Vonšova správce a kladl na rov rytířův věnec, často věnec spletený z podivných květin, jaké tady dosud nikdo nevídal.

R. 1917. Čís. 10.

OSVĚTA

Ferdinand Strejček:

Národní básnířka.

K sedmdesátinám Elišky Krásnohorské.

Jaroslav Vrchlický napsal kdysi svému bratrovi, jak se na něm osvědčil výrok Lermontovův, »že básníka nejlíp zase pochopí básník«. A týž výrok uplatnil se také na Elišce Krásnohorské: Někdejší její ideový odpůrce a protichůdce — básník a estetik nejlepších schopností a vzácné vyspělosti, pronikl mohutnou práci básnířčinu nejhlouběji a nejsvědomitěji. Před deseti lety otiskl v »*Osvětě*« sám *Jaroslav Vrchlický* stať jubilejní »*Elišky Krásnohorské dílo básnické*«. Tam odkazujeme čtenáře, který by rád vnikl v podstatu »básnického díla« spisovatelčina. Zbývá však ještě množství látky, která nebyla zpracována nikým. Vybereme odtud několik ukázek z radosti a vděčnosti, že naše řádky prozařuje a prohřívá vzpomínka na sedmdesátku jedné z největších a nejzasloužilejších žen českých.

* * *

Eliška Krásnohorská náleží k nejstarším spolupracovníkům Vlčkovy »*Osvěty*«, nejprve příspěvky svými básnickými, později také literárními úvahami a kritikami. Již hned prvý ročník přinesl r. 1871 v prvém pololetí pozoruhodné a charakteristické ukázky básnické tvorby její »Pohledy na pohoří«, »Jitro v horách«, »Horský pramen«, odtud pak každým téměř ročníkem zaleskne se jméno básnířčino pod některou mnohoslibnou ukázkou vznikajících sbírek »*Z máje žití*«, »*Ze Šumavy*«, »*Vlny v proudu*«, »*K slovanskému jihu*«, »*Letorosty*«, »*Rozpomínky*«, »*Na živé struně*«, »*Bajky velkých*« atd.

Od r. 1878 počínají se v »Osvětě« objevovati také básnířčiny úvahy a referáty. Zahájila je vlastně již r. 1874 přehledná studie »*Ženská otázka u nás a jinde*«, ale k literárním zjevům českým vztahuje se teprve obsažný článek ročníku 1878 »*Josef Kaj. Tyl*«.

Došlo k němu již za prvých srážek mezi »národovci« a »světoobčany« a za okolností zvlášť zajímavých. První své kritiky uveřejňovala Eliška Krásnohorská ve vlastních »*Ženských Listech*«. Mimo jiné všímal si jich tehdejší redaktor Musejníka Emler a líbily se mu. Zato Vlček a jeho literární důvěrník Ferd. Schulz patřili na leckterou výtku řečených recensí nelibě, byliť oba tehdy ještě toho tradicionelního mínění, že jen reklama podporuje literaturu, kritika že ji poškozuje. Když však dr. Emler přímo Krásnohorskou vyzval a častěji ji pobízel, aby mu psala také do Časopisu českého musea, vyhověla mu spisovatelka a napsala mu r. 1877 přehledný »*Obraz novějšího básnictví českého*«, který, jak známo, odpudil autorce docela oba hlavní Lumírovce, Sládka a Vrchlického.

Ale naopak získal Krásnohorské také novou přízeň a přátelství. Zejména přesvědčil i Vlčka i Schulze, že upřímná, vážná kritika nemůže být české literatuře na škodu. Právě nadcházelo sedmdesáté výročí narození Tylova a Vlček vyzval Tylova přítele J. L. Turnovského, aby napsal jubilejní článek. Turnovský měl sice prameny nejblíže, ale napsal nedlouhou stať, která Vlčkovi nevyhovovala. A tak zašel s ní k Elišce Krásnohorské žádaje, aby spisovatelka užila načrtaného materiálu a napsala článek sama. Básnířka se zdráhala a teprve, když Turnovský také sám přišel a ujistil, že nemá námitek proti takovému zpracování, svolila a vymínila si, že článek bude otištěn se jmény obou autorů. Prostudovala Tyla, předmět to pro spisovatelku svůdně lákavý, užila životopisných dat ze stati Turnovského a podepsala oba původce. Ale v 2. čísle »Osvěty« r. 1878 vyšla první část článku se jménem Elišky Krásnohorské samotné. Nic nezpomohly námitky přelstěné autorky: i Vlček i Turnovský souhlasili v tom, že jméno J. K. Turnovského pod prací tak vynikající hodnoty bylo by reputaci »Osvěty« i Turnovského pouze na škodu. A tak spisovatelka usmířena a brzy .nato získána za stálou literární recensentku »Osvěty«.

Ale Eliška Krásnohorská byla povahy pevné a neústupné, kdežto redaktor Vlček byl povahy smířlivé, náchylné ústupkům a kompromisům. Odtud vznikala nejedna neshoda mezi názory obou vynikajících sil »Osvěty«. Spisovatelka sama jich vzpomíná s humorem: »Roku 1879 mě zamrzelo na Vlčka, že o své újmě odstranil z mého úsudku rozdíl, který jsem na prospěch Jiráskův činila mezi uměleckým stupněm tohoto a Beneše Třebízského; mívala jsem vůbec s Vlčkem potyčky a říkávala jsem mu: »Můj poručník se jmenoval Vlček, vy se také jmenujete Vlček a chcete také být mým poručníkem.« A matka má (přistěhovavši se r. 1878 zase do Prahy) říkávala nám: »Vy dva se pořád hašteříte a pořád smiřujete.« Po každé neshodě názorů nás smiřovala stejná poctivá horoucnost pro »svatou« věc národa, neboť, ač mi Vlček říkával: »Vám není nic svatého,« neplatilo to nikdy o přesvědčení vlasteneckém: že jest nám oběma svato, oba jsme věděli nezvratně.«

Do roku 1911 přinesla »Osvěta« přes 80 studií a referátů z pilného péra Elišky Krásnohorské, z nichž nejeden článek měl břitké ostří polemické, zejména proti moderním směrům básnickým,

které příkře odporovaly vlasteneckým zásadám spisovatelčiným. Z nejdůležitějších dlužno uvésti aspoň některé: »*O Hálkovi slovo včas*« (1879), »*Bedřich Smetana*« (1880 a 1884), »*Karolina Světlá*« (1880), »*Jan Neruda, autokritik*« (1891), »*Vítězslav Hálek. Kritika o kritice*« (1894), »*České básnictví posledních dvou desítiletí*« (1895 a 1896), »*Z mladých let Karla Bendla*« (1897), »*Z nových směrů a proudů*« (1897), »*Nad hrobem Julia Zeyera*« (1901), »*Z moderních mravozvěstí* (Ellen Keyová) (1901), »*Za Emilem Zolou*« (1902), »*Za Jiljím Vrat. Jahnem*« (1902), »*Slovo o mladé generaci literární*« (1902), »*Fr. Lad. Rieger*« (1903), »*K jubileu Erbenovy Kytice*« (1903), »*Pozdrav Ferd. Schulzovi*« (1905), »*Jubilejní den Ad. Heyduka*« (1905), »*Nad rovem Svatopluka Čecha*« (1908), »*Nad hrobem Václava Vlčka*« (1908) *atd.*

* * *

Dotkli jsme se výše zvláštního rysu povahy básnířčiny — *neobyčejné pevnosti a energie její*, které vyznačují celou její práci, její podniky, celý její požehnaný život. Uvážíme-li, že při tom básnířka od mladých let trpěla a strádala nemocemi, vysvitne nám pravá velikost vzácného ducha spisovatelčina, která z klamu usvědčuje obecně známé přísloví, že jen »v zdravém těle zdravý duch«.

Co síly a nepoddajnosti vyžadovala již celá literární výchova Elišky Krásnohorské! Představme si, jak bylo v době mládí jejího postaráno o vzdělání dívčí, jaký byl nedostatek škol, hlavně škol českých. Celý vzestup básnířčin byl nepřetržitou řadou příprav, vyplňování mezer, pokusů, snah i duševních útrap z nedostatečnosti prostředků.

Někdejší své vzdělávání v pensionátu paní Svobodové vypsala básnířka v pamětech »*Kus mládí ve škole*« (Ženské Listy 1908). Ale to bylo již necelým dvanáctým rokem Eliščiným ukončeno a potom teprve nastalo pravé úsilí kojiti čtenářskou žízeň literárními zdroji krásy a povznesení.

Podle vlastního doznání měla mladičká nadšenka hojně příležitosti čísti a duševní obzor šířiti, ale nebylo, kdo by ji soustavně zasvěcoval do tajů a krásy literárních plodů, kdo by ji uváděl v dějiny a vývoj lidského myšlení a cítění. Četba byla bez ladu a skladu, pestrá, nahodilá — a leckdy i nebezpečná. Kdysi přinesli na př. přátelé obou bratří básnířčiných mladé své družce několik francouzských knih, aby podle rady své matky francouzštiny nezanedbávala. Ale jaké to byly spisy, které byly dány třináctiletému děvčeti do ruky! Byly to nejerotičtější romány Georges Sandové, Rousseauova »Nová Heloisa« a jiné spisy rázu příbuzného. Nezkušená dívka četla je s úžasem, s napjatou pozorností, stále v duchu s autory polemisujíc a výsledky jejich myšlení rozhodně zavrhujíc. Již v té době utkvěl na dně rozvíjející se duše básnířčiny hluboký odpor »proti nadsazované, podškrtávané, provokující a své vlastní mysterium znesvěcující erotice«. Oasou v té spoustě spisů bylo Elišce několik věcí Balzacových, v nichž líčeno sice totéž, ale způsobem, z něhož vycítila vnímavá, pozorná

čtenářka mravní kritičnost a povýšenost. Francouzi měli pak nadlouho u básnířky po lásce, až teprve za několik let ji s nimi smířil opět »buřič Renan«, jenž získal celé srdce její.

Od 13. do 14. roku vydělávala si již také Eliška Krásnohorská, tehdy ještě ovšem Pechová, první svoje honoráře, a to za vyučování. Madame Svobodová vyzvala totiž Elišku jako svoji nejlepší žačku, aby jí pomáhala vyučovati nejmenší dívky v ústavě počátkům francouzštiny, a platila jí za tuto asistenci 4 zl. měsíčně. Eliška oběhala za své čtyři zlatky všecky antikváře v Praze, aby koupila nejlaciněji a nejvíce. První kořistí byl pěkný slovník francouzský, Rankův slovník německo-český a latinská grammatika pro nižší třídy. Na latinský slovník se již nedostávalo a takž si koupila horlivá čtenářka skromné vydání obou Rukopisů.

Dvakrát za týden dovolovala přísná Madame svoji asistentku ze školy do »Žofínky«, t. j. učit se zpívat »k panu Zvonaři« na Žofínskou akademii. Josef Leop. Zvonař učil své žákyně kromě zpěvu také základům harmonie a dával jim domácí úkoly. Žádná dívka nepřinášela však uspokojivého vypracování ani jediného teoretického úkolu, jenom Eliška mívala všecky pečlivě provedeny a rozřešeny. Zvonař, aby se přesvědčil, není-li snad bratr její, známý později hudebník Jindřich, tajným autorem zdařilých úkolů, kázal žákyni své dvakrát, aby pracovala před jeho očima přímo v Žofínce, a přesvědčiv se tak o její poctivosti, prohlásil Elišku za zvláštní hudební talent.

Avšak jen jediný rok uplynul nadanému děvčeti za skromného studia hudebního a samostatných studií filologicko-literárních: vyschlť pramen jejích příjmů, neboť Madame se pohoršila prosaickou nehodou dosavadní své asistentky, když její služka dala z předsíně ústavu zmizeti novému plášti, kterým paní Pechová důstojněji vypravila svoji dceru k vážnému jejímu úřadu.

Nezbývalo než učiti se pak již jenom doma z těch praménků, jež byly po ruce, a za těch volných hodin, které vybývaly mezi povinnou prací a mezi překážkami. Eliška nebyla takovým životem uspokojena. Ve dne samý smích a žert, mívala zlé noci: dusívala vášnivý pláč v poduškách, potýkala se s těžkou melancholií, ba někdy i za dne musívala utéci do nejskrytějšího kouta a nepozorovaně se vyplakat, neboť ji soužila beznadějná touha: učit se! učit se! A před matkou nesměla se Eliška k bolesti své přiznat, právě poněvadž ji zdědila po ní samé, poněvadž matka její v mládí svém stejnou touhou trpěla, přičemž se jí však nedostalo ani části toho ukojení, co šťastnější v té příčině dceři, poněvadž se jí zdálo hrozným nevděkem, že někdo může být ještě nespokojen, když se mohl tolikerým věcem naučit, na které ona sama nebyla by mohla ani pomyslit.

Nejvřelejším přáním Eliščiným bylo moci si aspoň ještě latinský slovník opatřiti. Bratři měli Časopis českého musea, Živu, Palackého Dějiny a jiné spisy, jež vydala Matice, Eliška lovila ve všem, historická četba ji zvlášť poutala, ale zároveň ji trápilo, že nerozumí latinským citátům. Brzy shledala, že gramatika od antikváře bez slovníku nestačí. Bratři i jejich přátelé byli realisté a nemohli tedy poskytnouti pomoci. Ale konečně se přece naskytla. Jeden z kamarádů

si vzpomněl, že má na půdě starý latinský slovník po dědečkovi a že jej přinese. Ale nedlouhá byla radost Eliščina, poněvadž oba ohromné svazky, v kůži vázané, byly plny molů, pročež paní Pechová podala proti nim rázný protest.

A tak nezbývalo než čísti dále, co se namanulo. V rodinné knihovně Pechovic byly všecky spisy Zschokkeovy, jež se Elišce brzy velice zalíbily, romány Bulverovy, které čítala do pozdních nocí, »Věčný žid« od Eug. Sue atd. Nejvíce ovšem zaujaly nadšenou čtenářku původní spisy české. Klicpera, Tyl, Čelakovský, Chocholoušek, směsice starých časopisů a almanachů, vše bylo pro Elišku pravou duševní pastvou, zdrojem nadšení a rozkoše.

Ale to vše nestačilo. Bylo třeba dalších knih a pomůcek pro rostoucí stále žízeň po vzdělání a poučení. Šťárajíc v papírech svých bratří, není-li mezi nimi nějaká důležitá pomůcka nebo přednáška školní, nalezla Eliška, která se záhy počínala zabývati vlastními pokusy básnickými, zvláštní skvost: *Sušilovu* »*Kratičkou prosodii českou*«. Do té se zabrala a zapamatovala si některá přístupnější pravidla. Pak také ještě našla českou čítanku s krátkými články, které se jí zdály vhodnými, aby se podle nich učila pravopisně psát. Dotud k tomu neměla příležitosti.

Časem stále rostla zásoba knih českých i cizojazyčných, jimiž mohla Eliška doplňovati mezery svého vzdělání. Nejmilejší četbou stala se jí brzy Vergiliova »Aeneis«, která ji unášela nejen svým dějem, než i překladem Vinařického, posilujícím v probudilé duši básnířčině národní hrdost a důvěru. Poznavši mnoho vynikajících ilustrací k Danteově »Božské komedii«, zatoužila Eliška i po tomto vzácném požitku literárním a četba jeho, při němž ji provázela zádumčivá postava Danteova se světlou podobou oblíbeného Vergilia, způsobila vnímavému duchu vzácné chvíle »mystického vytržení«.

Jiným svátkem, méně nadpozemským, ale skvělým, byla básnířce doba, kdy se dopídila Homera. Četla pak i dramatiky řecké, ale byly jí méně srozumitelni, rovněž Plato zklamal její očekávání. Z Římanů básnířku upoutal hlavně ještě Ovid, líbil se jí jemný Anakreon, zato Horácem nebyla uspokojena. Také z dějepisců starořímských lecco se dostalo nadané dívce do rukou a vše ji bavilo svým dobovým líčením a ovzduším.

Z četby moderní, beletristické, nejvíce poutali Elišku Pechovou humoristé, hlavně Dickens a i trpký Swift, ale nade všecko Rusové, Gogol, Gončarov. Zejména *Gončarovův* »*Oblomov*« byl pro nastávající spisovatelku epochálním objevem: byl jí úžasným důkazem jednotnosti celého lidstva, totožnosti lidské bytosti na celé zeměkouli, neboť sama zblízka znala neroznatelného dvojence Oblomovova v makavé skutečnosti, až do všech podrobností tak mu podobného, ba s ním totožného, že ji shoda ta až ohromovala. Bystrému duchu básnířčinu rázem se osvětlila veškerá česká »oblomovština« jako národní naše neštěstí, z oblomovštiny šlehly jí pojednou divná světla i do českých dějin a tak se v básnířce zakořenil onen sklon k ráznosti, k činnosti, k odporu, který dává celému dílu jejímu ráz vzácné mužnosti a neohroženosti. Básnířka sama vyznává: »*Oblomov byl spolu příčinou*

že jsem si nikdy pak nepokládala tvrdou hlavu za hřích, trochu mužné statečnosti za nectnost a neženskost a že jsem veškeré rozmazlenosti navždy vypověděla válku.«

Vrchlický zdůrazňuje, jak pochopitelno, nezvyklou tuto toninu v poesii Elišky Krásnohorské: »*Již v písních této mladé duše* (*Z máje žití*) *vyznívají tóny, které později utvořily básnický charakter Elišky Krásnohorské, tóny kladu, potírání slabosti a negace, energie skoro mužná, pathos unášející: vše, co jest jádrem toho vznešeného myšlenkového idealismu, který neopustil poetku ani v dobách pozdějších, v dobách odříkání se, tuhého strádání, kdy boj o život prodělati musela jako každý jiný.«*

Výsledky oné nezlomné »mužné energie« básnířčiny jsou z pozdějšího života jejího co nejchvalněji známy: *rozkvět »Ženského výrobního spolku« a založení prvního rakouského dívčího gymnasia »Minervy«.*

Připomeňme si v té příčině jen ještě slova druhého někdejšího ideového odpůrce básnířčina z doby lumírovské, *Josefa V. Sládka*, který zakončil 20. listopadu r. 1897 článek svůj, věnovaný Elišce Krásnohorské, významnými slovy: »*S naší národní věcí bylo by to docela jinak, kdyby v Čechách žilo více tak velkodušných, rázných, nadšených a poctivých — mužů!«*

* * *

Mnohem kratší a snazší než literární příprava byla pro Krásnohorskou *doba básnického vzrůstu a uzrávání.*

Eliška Krásnohorská se básnířkou narodila.

Již jako dítě skládala veršíky z »dětinského čtveráctví«, později jako chovanka ústavu psala svým spolužačkám buď německé sentimentální verše do památníků, nebo je škádlívala i vlastními veršovanými posměšky. Eliščiny slohové úkoly nabyly chvalné pověsti, a když byly doma objeveny její některé básničky, stále ještě ovšem německé, počali si starší sourozenci nadanou sestru dobírati titulem »básnířka«, později »naše Sappfo«. A ježto nejen bratří, nýbrž i celá společnost jejich přátel (mezi nimi i Adolf Heyduk) byli uvědomělí Čechové, pocítila veselá jejich družka záhy potřebu, aby se naučila veršovat i po česku. Šlo to s počátku těžko. Školou a valnou většinou četby uvykla Eliška odívati si v duchu každou myšlenku německými slovy. Tak bylo první její české veršování vlastně pouhým překládáním toho, co jí znělo v duchu po německu. Bylo třeba mnohých let, než se básnířce úplně přestaly myšlenky ozývati výrazy německými.

V přechodu tom na pevnou půdu češtiny básnila Eliška Krásnohorská (krom ledačeho ironického) první své vážně míněné verše, a to dvojího druhu: jedny z ochoty k hudebním skladatelům domácího kroužku Pechovic (byly to většinou milostné nebo náladové písničky ke zpěvu), druhé z vlastního popudu vnitřního.

Těmto vytýkali domácí kritikové »filosofii« aneb také příliš bojovný tón vlastenecký, pro který dali jich autorce novou přezdívku

»panna Orleanská«. Ani jediná z těchto prvotin se v rukopise nezachovala.

Zatím se přiblížil rok 1862, pro naši básnířku zvlášť důležitý, neboť na jeho počátku seznámila se na domácí zábavě u dra Riegra s předními ozdobami tehdejšího Parnasu českého, hlavně *s Vítězslavem Hálkem* a *Karolinou Světlou.* A ještě jiného vlivného přítele získala touž dobou: *Phil. C. Josefa Durdíka.* Jaký význam měly pro rozvíjejícího se ducha mladičké — teprve patnáctileté — spisovatelky nové tyto známosti, vylíčila sama roztomilým způsobem v »Ženských Listech« r. 1888 v poutavém článku *»Ze zkušenosti české spisovatelky. Několik časových kapitol«.*

Karolina Světlá stala se hned od první schůzky s novou přítelkyní svou hlavní její pomocnicí při obtížné pro někoho cestě na Parnas a k úspěchům. Umínila si, že pomůže nejen mladičké básnířce, než i českému písemnictví, a úmysl svůj prováděla se vzácnou rozhodností a i s velkým, nesobeckým sebezapíráním.

Z prvních jejích činů bylo, že vybrala z veršíků své obdivuplné družky několik básniček, které se jí zdály nejdokonalejšími, a poslala je Hálkovi, tehdejšímu přísnému redaktoru »Lumíra«. Hálek, což bylo u něho zjevem velice neobvyklým, otiskl z veršíků mladé začátečnice tři drobné lyriky (»Poesie«, »Zlý vítr«, »Píseň«) ve svém vážném listě již r. 1863. Starším mnohoslibným dobyvatelům Parnasu českého poštěstilo se něco tak významného teprve po několika letech, teprve ve »Květech« Hálkových. Tak zaskvělo se jméno Svatopluka Čecha v tiskařské černi schválením Hálkovým teprve r. 1867, Josef V. Sládek dobyl podobného úspěchu až rok nato (1868) atd.

Ale, jak jsme výše naznačili, zasloužila se Světlá o Krásnohorskou ještě jiným způsobem. Paní Pechová nebyla talentem a prvními úspěchy své dcery nijak nadšena a projevovala svoji nelibost literární protektorce její způsobem zcela jasným a zřetelným. Matka se obávala, že neobyčejná ta žena nerozvážně láká nevyspělé dítě její za nemožnými vidinami, že jí vštěpuje do hlavy marnivost a bůhví jaké požadavky, že ji připravuje poznenáhlu o dosavadní bezstarostnost a spokojenost, jichž bylo její dceři tím více potřebí, ježto se u ní čím dále bolestněji počala hlásiti zatvrzelá choroba — zlý hostec. Než K. Světlá potlačovala v sobě veškeru hrdost a nedůtklivost a přicházejíc vždy znovu a znovu s nelíčenou roztomilostí, čelívala důstojnou laskavostí všem oněm nepříjemnostem a výčitkám, které ji bylo pociťovati se strany úzkostlivé, o klidnou mysl svého dítěte chvějící se matky.

Na tichý tento souboj mezi K. Světlou a paní Pechovou hleděli bratři nerozhodně, nečinně a trochu skepticky, čekajíce se zájmem, jak se asi další věci vyvinou.

A Karolina Světlá obstála v ohnivé zkoušce co nejčestněji. Posílala i přinášela Elišce samé nové knihy, vesměs dobré, ale beze všeho soustavného pořádku, půjčovala jí filosofy a básníky, vyprávěla jí o poměrech literárních, povzbuzovala a rozněcovala nadšení a spisovatelskou ctižádost vnímavé, láskyplné a oddané své přítelkyně.

Míjela léta a Elišce Krásnohorské počalo se zdáti, že napsala veršů již tolik, aby z nich mohla býti knížka básní. Tehdy žila již s matkou svou v Plzni (od r. 1867). Přála si vydati knížku hlavně proto, aby doma ukázala, že může přece také něčím jiným býti než pouze nemocnou, nešťastnou dcerkou, jejímž dosavadním jediným účelem životním bylo: dáti se léčiti a obsluhovati a baviti jen tím, co by nepoškozovalo jejího chatrného zdraví. Matčina bezpříkladná láska vylučovala ze života svého miláčka nepokoj a všední starosti obyčejných smrtelníků, ba i většinu jejích prací a úkolů, a přece nebyla do výše se nesoucí duše básnířčina spokojena: přála si prolomiti uzavřený ten čarokruh mateřské péče, princezna cítila zoufalou touhu uniknouti z kouzelného svého zámku a pracovati ve světě mezi lidmi, jež chtěla povznášeti, buditi, posilovati . . .

Navštívila tedy Prahu a přítelkyni K. Světlou, která jí radostně dopřála pohostinství. Brzy se svěřila rádkyni své s pravým účelem svého zájezdu. Nejistě a bázlivě se jí zeptala, co by myslila o vydání sbírky veršů v samostatné knize. Světlá bez rozmýšlení souhlasila a hned dovedla radostně rozechvělou chráněnku k nakladateli Dattlovi, jemuž básnickou činnost své mladé přítelkyně vřele doporučila. Dattel slíbil, že sbírku vydá, schválí-li básně Neruda.

Vážný kritik podal o verších nadané básnířky, podle jména chvalně již proslulé, pochvalný posudek svému nakladateli:

»V Praze, 19. října 70.

Milý Datle! Žádal jsi mne, abych přečetl pro tisk určené básně Elišky Krásnohorské. Učinil jsem tím ochotněji, že verše dámy té mně byly vždy mily; vaneť z nich pravý duch *lyrický*, trochu hravý ještě, ale povolaný. Úsudek jednotlivými básněmi dříve vzbuzený zaslaným mně svazkem byl dotvrzen. Vydej verše ty, ženská poetika česká získá jimi některé pěkné příspěvky. — — —

Slabší je část vypravující. Schází ještě epická šířka, především ale plastičnost. K doplnění obrazu básnířčiny snahy ovšem leckde se přispěje. — — — Hleď, aby kniha vyšla do vánoc!

Tvůj J. Neruda.«

K vánocům r. 1870 došly šťastné spisovatelky do Plzně první výtisky mnohoslibné sbírky »*Z máje žití*« a 6 dukátů honoráře.

Knížka byla přijata nad očekávání příznivě. Přísně ji posoudil toliko Josef Durdík, zarmoutiv autorku hlavně odsudkem básně věnovací, vytryské ze srdce vděčného nejhorlivější příznivkyni básnické činnosti autorčiny — Karolině Světlé.

Též já jsem toužebně co šťastné dítě
přilnula k Tobě duší mladistvou.
Tys dala světlo všem, jež poznaly Tě,
mně dalas víc — mně dalas lásku Svou;
zjasnivši vlídně mládí mého vesnu,
vzbouzelas něžně poupě ducha ze snů. —
ó předrahá! zas vlídně přijmi zpět,
co právem Tvoje — srdce mého květ!

Také Světlá byla výtkou Durdíkovou hluboce dotčena, až se hněvivě rozplakala. Zato vše, co vytčeno bylo básnické formě knihy, přineslo bohatý užitek. Přimělo totiž básnířku k vnitřnímu slibu, že z jejího péra nevyjde již ani jediný nesprávný verš a kulhavý rým. Již druhá sbírka spisovatelčina překvapila v té příčině zvláštní dokonalostí: nadšená kniha básní »*Ze Šumavy*«.

V době svých literárních začátků zabývala se Eliška Krásnohorská ještě jinou prací básnickou, psaním libret k operám. Přivedla ji k nim známost s hudbymilovnou společností jejích bratří, pro niž, jak pověděno, již dříve skládala drobné písničky a verše.

Nejprve komponoval *Karel Bendl* »*Lejlu*« a přehrával každou novou její část v přítomnosti paní Pechové. Touto činností své dcery bývala láskyplná matka vpravdě nadšena a začala někdy mívat i pochybnosti, zdali její odpor proti dceřině spisovatelské »bláznovině" jest plnou měrou opodstatněn. Poněvadž pak nejednou zaslechla z úst Bendlových i poznámku: »Jaká škoda, že Eliška nezná divadlo!«, sama pak leckdy dceru svou vyzvala, aby šla do divadla na nějakou operu. Pak teprve počala Eliška chodit občas do divadla v průvodu některého svého sourozence; tak poznala Gluckovu »Armidu« a »Orfea a Euridiku«, Glinkův »Život za cara« a jiná vynikající díla, z oper Smetanových »Branibory.« Pak teprve půjčil Bendl Elišce Krásnohorské klavírní výtah »Hugenottů«, jehož pilným studiem byla teprve librettistická předprava básnířčina dovršena.

Jaké v té příčině přinesla činnost Elišky Krásnohorské českému umění vzácné ovoce, čím se stala její práce hlavně samému *velmistru Smetanovi*, je známo. Smetana sám nejednou zdůraznil ústně i písemně, že verše jeho librettistky samy jsou již *hudba*.

* * *

Čím nejvíce, nejplněji a nejraději zněly jemné struny vzácné duše básnířčiny, co vyznívá nejmohutnějším akordem z celé nádherné symfonie její požehnané produkce, jest *otčina a národ, milovaný národ český, jeho snahy i boje, jeho sláva i utrpení.*

A kdyby tisíckrát hlas můj byl ubožší
a hana s výsměchem jej provázela,
jak ptáče raněné má píseň s rozkoší
jen v klín tvůj, otčino, by spěla.

Ó vždyť se nehanbím, mněť slávou jedinou:
co znělo ladně kdy v mém chudém pění,
to že byl vlasti dech, jenž zavál v duši mou —
vždyť zpěvu vyššího mi není!

(Na živé struně: Tisíckrát.)

Jen s lidu svého srdcem plesám, lkám
i horuji a kaji se a reptám,
vru nadšením i hněvem, snahou plám
a buším v bránu dob — a dál se neptám.

(Na živé struně: Snad se ptát?)

Odkud to vzácné nadšení pro svatou věc národní u ženy vyrostlé v dobách největšího národního útisku a nejmenšího zpravidla chápání svatých ideálů národních právě tam, kde drahá mluva přibližovala se prvními nesmělými hláskami pružnému a vnímavému duchu dětskému: v rodinném životě občanském pod láskyplným štítem pečlivé matky?

I zde spřádalo několik jemných vláken zlatou nit hlubokého básnířčina citu, svatého nadšení a nepoddajné vůle.

Matka její pocházela z českého venkova, z Blatné, rodiště básníka Jana Pravoslava Koubka, o němž ráda vypravovávala ještě v pozdních letech svých. Rovněž otec byl původem Čech, z Pojizerska od Jablonce, řádný, dovedný řemeslník, ale národně nijak zvlášť uvědomělý, jak v době našich národních počátků nebylo neobvyklým zjevem.

Matka básnířčina — Dorotka Pechová — byla tedy první neuvědomělou jestě rozněcovatelkou dceřiny jediné a nejupřímnější lásky: k sladkému kouzlu mluvy mateřské. Mělať vzácná paní ta úžasné nadání vychovatelské a její choť dával se v tom směru úplně ovládat jejím jemnocitem. Ani jediné dítě — a rodina byla kromě otce a matky osmičlenná — nebylo rodiči nikdy trestáno, vždy jen rozumně napomenuto, v nejhorším případě přísněji pokáráno. Děti byly tak veselé, poslušné a pilné, že je jiní rodiče manželům Pechovým záviděli. Nikdy ani nezvěděly, že také možno neposlechnout, vzdorovat, mlsat, nezbednosti tropit; ke všemu slušnému měly děti plnou volnost a něčeho neslušného nebyly schopny.

Matka znala plno pohádek a písní a mluvila krásnou, nezkaženou češtinou venkovského lidu i uprostřed jazykově povrchní a nedbalé Prahy. Tuto mluvu a smysl pro ni dala všem dětem svým do života, takže i bez zvláštních učitelů a návodů dovedly rozeznat, co je česky správné a co je proti duchu čisté mateřštiny. Slavná dcera dává své matce nejchvalnější vysvědčení: »*Dbala jsem jazyka, ale neměla jsem učitele a počínala jsem si zcela empiricky. Chtěla-li jsem něco čistě po česku pověděti, pomyslila jsem si: »Jak pak by to asi řekla má matka?« A jak mi to zaznělo, tak jsem to napsala. V ústech lidu byla celá moje »skladba jazyka«.*«

Národnostně česky cítiti počala Eliška Krásnohorská nejprve asi v uměleckém ovzduší, kterým ji obklopili oba její nadaní bratří, hudebník Jindřich a malíř Adolf. Péstovaly se v domácím kroužku všecky druhy umění, hlavně hudba, malba a poesie. Byla již zmínka o *Adolfu Heydukovi*, který byl v mládí svém nejdůvěrnějším přítelem Eliščiných bratří a do rodiny Pechovic velice často docházel. Již tehdy skládal verše a s citem deklamovával. K rodinnému kroužku uměleckému náleželi dále z hudebníků *Karel Bendl*, *Hynek Palla*, potomní choť starší sestry Eliščiny Julie, a vynikající pianista *Václav Horejšek*, z umělců výtvarných *Josef Fiedler*, potomní zakladatel fotografické dílny pražské, *Čeněk Hrbek*, který se rovněž později stal fotografem, nejprve v Klatovech, potom v Plzni, *Jan Volf*, karikaturista »Humoristických Listů« a rovněž potomní fotograf, *Josef Huttary*, který se později usadil v Karlových Varech a získal si tam

velkou pověst pastellovými portréty, jež i korunované hlavy u něho objednávaly, *František Kryšpín* s vynikajícím nadáním malířským, ale předčasně zemřelý a j. v.

Mezi těmito mladými horlivci, z nichž polovice byli důvěrní přátelé hudebně vzdělaného bratra Jindřicha, druhá malířsky nadaného bratra Adolfa, vštěpovány byly duchaplné Elišce a jejím neméně nadaným sestrám, Julii a Bohdance, první nesmělé základy národní příslušnosti a příchylnosti.

Ale vlastní popud k vlasteneckému uvědomění a nadšení přišel odjinud, nepřímo opět od *Karoliny Světlé.* Básnířka o tom vypravuje v dotčené již výše vzpomínkové črtě »Ze zkušenosti české spisovatelky«: »Jednou... přinesla jsem Obrazy života z knihkupectví a bratr jal se je čísti. »Zde je povídka Líbánky kokety od nějaké Karoliny Světlé«, pravil za chvíli, »ale ta dáma má víc ducha než mnozí ostatní novellisté naši. Eliško, tohle čti!«

Rozumí se, že jsem se nedala dvakráte pobízeti. Když pak brzy navštívil nás přítel naší rodiny, spisovatel (v oboru technickém) prof. Dr. Antonín Majer, vyslovil někdo z nás v hovoru jméno Karoliny Světlé.

»Karolina Světlá — to je manželka mého kolegy Mužáka,« pravil Majer. »Že je spisovatelkou, ani bych neschvaloval; ale je to uvědomělá, upřímná Češka, a to je příkladné. Zdali pak také vy obě Julinko a Eliško, jste uvědomělými Češkami?« Trochu jsme se zarazily, ale rychle jsme ovšem prohlásily, že jsme Češkami. »Češkami!« nelibě řekl Majer; »toť by ještě scházelo, abyste snad ani nebyly Češkami, když jste z takové české rodiny! Ale ptám se, jste-li Češkami uvědomělými, opravdovými vlastenkami!«

Ani jsme nedutaly. Co asi Majer četl v našich tvářích, nevím; ale jeho hluboce černé, vážné oči jevily uspokojení. Věděl asi, že nám řekl dobré, platné slovo, které nepadlo na skalnou, mrtvou půdu.

Ne, uvědomělými, pravými Češkami, vlastenkami jako ona Karolina Světlá, — těmi jsme zajisté nebyly! Ale těmi jsme od té chvíle chtěly, musily býti, těmi jsme v srdcích svých ihned začaly se stávati. — — — *Majer dal mému srdci předmět, který je probudil a žitím naplnil.*«

Na jak úrodnou půdu padlo důležité slovo nahodilého celkem setkání, jest doloženo celým životním dílem spisovatelčiným. Nadepsali jsme stať tuto »*Národní básnířka*« a soudíme, že již těmito dvěma slovy vystižena jest literární i populární bytost Elišky Krásnohorské: národ jest jejím miláčkem a miláčkem národa stala se na dlouhá léta básnířka sama.

Vzpomeňme jen neobyčejného úspěchu jejích mohutných básní »*Ze Šumavy*«, jejích časových ohlasů »*K slovanskému jihu*«! Přes dobu nejplnějšího květu básnířčina převalila se sice dlouhá vlna ochlazení a nezaslouženého zapomínání, avšak kterému z velikých našich lidí nebyl souzen podobný úděl bolestně proslulého hrdiny včerejška.

Zloby časové nezůstal ušetřen ani zbožňovaný kdysi Svatopluk Čech, jímž byl takořka ztělesněn ideál národního barda, jak mohla ujíti pošklebkům nenávisti a závisti žena, která neúprosnou a nebázlivou činností svou kritickou, svými úvahami a polemikami zasazovala se, kdykoli se jí jen naskytlo, za svéráznost a ryzost národního umění, především básnictví?

Být chceme tak, jak vrozeno nám být,
jak nám to v srdci hárá, v srdci buší,
jak v naší mluvě chce to znít a vřít,
jak v našem duchu se to pramení;
své dějiny, své otce chceme ctít,
své půdy hájit, a svou vlastní duši
dát dětem v odkaz, v rodu znamení.

(Na živé struně: My chceme být!)

Přirovnali jsme výše letmo Elišku Krásnohorskou ke *Svatopluku Čechovi* a vhodnou tu paralelu mohli bychom účelně a důsledně rozvést. Jako Svatopluk Čech vstoupil na Parnas český v almanachu »Ruchu«, tak i Krásnohorská uvedla se v literaturu pod významnou vlajkou tohoto slavného alnanachu, účastnivši se příspěvky svými druhého ročníku jeho.

Ač se svými prvotinami, otištěnými později i ve sbírce »Z máje žití«, formálně přiklonila nejvíce k jemnocitné lyrice svého literárního protektora Vítězslava Hálka (na př. básněmi »Dar vesny«, »Zázraky«, »Ptáče« atd.), přece povahou a duchem svých básní ustálila se brzy jako věrná příslušnice slovansky a česky cítícího »Ruchu«, jehož přední ozdobou byl a zůstal Svatopluk Čech.

A nejedna shoda v básnické tvorbě obou našich národních poetů, shoda nahodilá, nijak úmyslná, svědčí znovu a znovu o příbuznosti obou básnických individualit. Nejnápadnější je myšlenkova blízkost obou »politicky« vlasteneckých sbírek Elišky Krásnohorské »*Vlny v proudu*« (1885) a »*Na živé struně*« (1895), s oběma proslulými sbírkami »*Jitřní písně*« (1887) a »*Nové písně*« (1888). A přece jak každá z obou básnických osobností podává stejné náměty způsobem vlastním, svérázným. Srovnejme na příklad známou Čechovu ódu »*Mrtvým vlastencům*« se vzletnými verši »*Buditelům našim*« ve »Vlnách v proudu«.

Svatopluk Čech volá na konec s horečným zanícením:

Ó jiskru svého mladičkého vznětu, vy mrtví, dejte nám!

Eliška Krásnohorská obrací se od buditelů přímo k národu:

Váš odkaz, křisitelé velební,
ten vzpřimiž nás, ten roznítiž v nás ducha,
on zbraně svěť nám nadšením!
Nechť hesla vrou, nechť prapor vlá i buchá,
a démonové naši hrozební
se zděsí naší spásy znamením!

Pozorujeme rozdíl: plachý Svatopluk Čech jako epik spíše rozněcoval příklady, ukazoval na vzory a utajoval se mezi diváky a posluchači, kdežto lyrická bytost Elišky Krásnohorské bojovně hřímá

s tribuny řečnické, sestupuje mezi lid bez kukly a bez pláštíku a neohroženě ukazuje mu jeho vady a pravou cestu k spasení.

Nedovedla se utajit ani v epose »*Šumavském Robinsonu*« (z r. 1887), který ideou svou připomíná Čechova »*Lešetínského kováře*« (z r. 1883), ani v »*Bajkách velkých*« (z r. 1889), po nejedné stránce blízkých Čechovu »*Hanumanu*« (z r. 1884) a »*Kratochvilné historii o ptáku Velikánu Velikánoviči*« (z r. 1890).

Jen v jediném díle svém, látkově i dobově shodném s Čechovým »*Václavem z Michalovic*«, stojí básnířka zcela mimo čarovný okruh svého vděčného námětu. Volila však proň jinou formu nežli Svatopluk Čech pro svoji velebáseň, totiž úpravu dramatickou. »*Harantova žena*«, na níž se spolu s Krásnohorskou účastnil i František Dvorský jenom potud, že dával básnické mluvě dramatu starobylý, dobový ráz, jest a snad dlouho ještě zůstane nedoceněným dílem vynikající básnířky, jemuž censura znemožnila přístup na jeviště, které však i jako knižní drama obsahuje neobyčejné přednosti duševní a vzácnou sílu tvůrčí a dramatickou.

Bude jednou vděčným thematem pro literárního psychologa zjistiti z ovzduší a vnějších podnětů vznik a vývoj tří básnických děl, navzájem na sobě nezávislých, a přece tolik příbuznosti a shod prozrazujících: *Čechova »Václava z Michalovic«, Heydukovy epopeje »Za volnost a víru« a »Harantovy ženy« od Elišky Krásnohorské.*

A jednotlivé osoby najdou se tam podobné a shodné, ba i jednotlivé obraty a myšlenky. Na př.:

Zatím stařec ruku jeho jemně
ve své tiskl. Náhle před ním klesá
na kolena, kloní k zemi témě,
k nebi zří zas, pomateně plesá,
ruce jeho svírá, ke rtům vine,
slzou rosí, na srdce své šine,
vzdychá z hluboka a štká i vzlyká:
»Svatá krvi — synu mučenníka!«

(Václav z Michalovic, zpěv III.)

Václav. Můj otec na popravišti za evangelium a právo české, víra jeho jest mému srdci tak věčně svatá, jako památka jeho skonání. Jsemť Harantův syn.

Sataněř. Harantův syn? Harantova krev?

Václav. A Harantovo srdce.

Sataněř. Věčný bože! Buď veleben, žes mě tak oblažil! Ty svatá krvi mučedlnická, jménem otcovým požehnej mně starému! (Chce kleknouti).

(*Harantova žena*, jednání II., výstup 2.)

A jiné podobné shody by se shledaly, a přece jsou řečená díla pracována úplně samostatně. Čím jiným lze vysvětliti tento zajímavý úkaz než duševní příbuzností nadšených původců vlasteneckých básní, našich vynikajících pěvců národního hrdinství a mučednictví.

A ještě jednu společnou vlastnost má Eliška Krásnohorská se Svatoplukem Čechem: *humor*, český, domácí, srdečný, hřejivý humor. Zmínili jsme se výše o tom, jak dovedla již jako děvče škádliti ve

škole družky svoje žertovnými básněmi, jaká bývala veselá a vtipná, a vlastnosti ty básnířku neopustily ani v nejtěžších dobách jejích starostí a snad i nejbolestnějších utrpení.

Eliška Krásnohorská ráda čítala spisy humoristické, hlavně Dickensa, a v tom již zračí se její sklon k blahodárnému tomuto léku literárnímu, a možno říci, že jako Svatopluk Čech i Krásnohorská svým humorem, sklánějícím se k lidem, osudem stíhaným, a potírajícím satirou směšné povýšence, sobce, darmochleby, stojí Dickensovi nejblíže. Je mnoho bolestného v humoru básnířčině, mnoho trpkého i žalobného a proto je tím účinnější. Většina jejích povídek jsou vlastně »obrázky s humorem«, kde do povídkového rámce zasazeny jsou básnířčiny zkušenosti a pozorování vlastního života.

V nejzdařilejší snad humoresce své »*Básník a básník*« naznačuje nám spisovatelka, jak nesprávné jest měřítko našich kritiků, posuzují-li literární činnost českých básníků a spisovatelů měřítkem šťastnějších jejich druhů za hranicemi. Co i vlastního stesku básnířčina obsaženo je v pravdivých slovech jejího hrdiny Záhorského: »*Máme svůj národ, — ubohý ten národ! Kdo mu dá duchy dokonale vyvinuté? Kdo mu dá pracovníky nezávislé na hrsti peněz? Kdo mu dá povahy neprodajné, nezlomné? Kdo mu dá ruce nepokalené špínou všedního klopotu? Kdo uskuteční mu čisté ideály, když nelze v skutečnosti, aspoň v obraze, aspoň v umění, v duchu, v poesii? Duševních otroků a literárních robotníků již máme dost! I já, slyšíte, též jsem jeden z nich, z těch pravých řemeslníků, kteří zimničně pracují pro hladovou rodinu a nikdy, za celý svůj život nedocílí prázdně, by mohli vykonati řádnou studii k nějaké práci a provésti tu práci dokonale, jen s uměleckým přesvědčením, beze strachu o groš!*«

Nejlepší jest humor, který nám z čista jasna vhání slzy do očí, nuž, zde máme ukázku jeho nad jiné výmluvnou, která nás vybízí, abychom se nad dílem spisovatelčiným zamyslili hlouběji, spravedlivěji, než se dálo dotud. Stane se tak skutečně?

Než nikdo si nemysli, že básnířka v některé práci své si stýská na osud, na své utrpení, strádaní, nepřízeň kritiky. Kdo by tak smýšlel, špatně by ji znal. Nikde nepředstírá sentimentálnost ani pesimismus, jde vpřed rázně, s jarou myslí, s pevnou vždy důvěrou v šťastnější budoucnost svého národa a všeho lidstva. Nikde v básních El. Krásnohorské není vynuceného vzdechu, není tam stopy ani stínu po útrapách jejích tělesných, nikde není nesouzvuku ani hořkosti, jež hojnou měrou provázely její život a činnost propagační a organisátorskou. Jest to vzácný heroismus, s jakým dovedla vždy Krásnohorská v básních a povídkách svých potlačiti všecky bolestné zvuky bojů a zklamání svého neúnavného nitra; jimi ozývají se jen časem její prósy kritické a polemické. Tam bývá Krásnohorská připravena vždy na útok jako na obranu, nikdy však na ústup a ponižující smír. Krásnohorská nezná chabého kompromisu, umí odpouštěti a sebe zapírati, nikdy však na úkor svého svědomí. V hněvu svém jest stejně pevná a mužná, jako hrdá a nedotknutelná.

Její někdejší literární odpůrcové dali jí časem úplně za pravdu. Zmínili jsme se o tom již výše, ale doplňujeme zmínku ještě dobrými citáty. *Josef V. Sládek* napsal po letech o své protivnici významná slova: »Byly vždy zdravé ty rány, ať dopadaly kamkoliv. A naše česká věc — a o tu jednalo se Krásnohorské vždy, nikdy o osoby — měla z nich vždy prospěch« (Lumír 1897, č. 6).

A *Jaroslav Vrchlický* vyslovil se pro národní stanovisko básnířčino později několikráte, mimo jiné i slovy dotčeného výše článku jubilejního (v Osvětě 1907, str. 965): »Básnířka chtěla snad ukázati, že velké, bohatýrské skutky a rekovské činy tak dobře se děly a odehrávaly v slovanském světě, že máme dosti látek domácích, slovanských a že netřeba létati po celém světa okruhu a objímati světy od pravěku až k době moderní. *Měla pravdu*, »Introite, et hic dii sunt,« stálo psáno na jednom chrámě pravěkém, a platí-li to kde, jistě to platí v říši poesie.« A o vlastenecké lyrice básnířčině praví týž Mistr na jiném místě (str. 1082): »Zajisté i ve vlastenectví jsou otázky, které jsou věčně sporné. Čtěte jen Krásnohorské báseň »Píseň pro dnes« — ta platí opravdu dnes jako včera, dnes jako zítra, neboť dotýká se kořenů a principů našeho žití národního. Takové básně budou věčně živé, ty nezastarají, pokud by nezastaraly bolestné záhady, jimiž se obírají. Opakují jako ústa starých Sybill vždy staré pravdy, tvořící náš program i náš kanón.«

Eliška Krásnohorská nevyniká, jak sama přiznává, zvláštní obrazotvorností, ale fantasii nahrazuje úplně její skvělý, přemýšlející duch, její bohaté zkušenosti a znalost lidských povah, její úchvatný vzlet, teplo jejího srdce a bystrost jejího duševního zraku.

Svými zkušenostmi a zažitky vyplnila a prozářila i většinu svých knížek pro děti, v nichž oduševňuje i to, co zdá se obyčejnému smrtelníku nepatrným, aby se vhloubila do bohatství duše dětské. Odkudkoli látku vyváží, prodchne ji svou osobností, svým rozmarem a humorem, živou soucitností, svým optimismem názoru životního, svými zkušenostmi a svým bystrozrakem.

Její literatura pro děti přímo vyzývá a volá po zvláštním rozboru a ocenění.

Budoucnost zajisté i v té příčině a vůbec ve všem učiní povinnosti své zadost, odváží a uváží, co vše pro národ vykonala jediná — *žena*.

Veliký duch národní básnířky naší neumdlévá a neochabuje. Za pohnuté doby nedávné a nynější rozezvučela se její lyra nanovo, většina našich listů přinášela a přináší v posledních dobách básnířčiny plody nejnovější, plné pevné důvěry a hluboké filosofie. Loni uchystala Krásnohorská české veřejnosti i to zvláštní překvapení, že upravila jí novou knížku vlasteneckých zpěvů svých, nadepsavši je pro jejich obsah, většinou epický, »*Zvěsti a báje*«.

Jsou v ní stati námětů věčně platných, o jakých mluvil Vrchlický, plné ohně a útěchy pro přítomnost i budoucnost, třeba leckterá z básní je původu hodně dalekého. Než národní pěvci bývají národními proroky, tuší, co se stane, co se státi musí, a proto dou-

fejme pevně, že naplní se záhy pravdou i slova, kterými věštila básnířka obrození veškerého lidstva již v dávné sbírce své »Ze Šumavy«:

Však přijde den, kdy pojme mladší svět,
můj národe, tvých velečinů vznět,
kdy provanuti naším volným duchem
a jasnem udupaných zásvitů
se národové vzmuží jarním ruchem
co jeden zástup nových Husitů,
náš kalich podají si bratrsky
a budou z něho píti paprsky
té pravdy, za niž planem obětovni:
že jsme si všichni národové rovni!

Adolf Srb:

Tři vladaři domu Smečenského.

(Pokračování.)

V onom pamětním spise proveden důkaz, že království České odjakživa mívalo úplné právo, rozhodovati o sobě samo ve všech věcech státního práva a že se tohoto práva nikdy platně nevzdalo.

V adrese, kterouž se odpovídalo na královské poselství, jímž se sněm vyzýval, aby bez odkladu vykonal volby do říšské rady, pravilo se: »Abychom státoprávní osobnost království Českého a jeho na tom založené právo, rozhodovati o sobě samo, tento základ jeho existence, *tento sloup celistvé moci Rakouska*, tuto bezpečnou hradbu a útulek naší jasné dynastie ve všelikých bouřích, kteréž budoucnost ve svém lůně snad skrývá, bez poškození a bez zviklání v úplné síle zachovali, k tomu jsme oprávněni, k tomu jsme povinni, k tomu jsme odhodláni a *nikdy nemůžeme, nikdy nesmíme ji obětovati*. Ku všeliké jiné oběti jsme ochotni. »*Jen tenkráte, když ve své státní osobnosti jest celkem o sobě sjednoceným, může království České býti a bude nezmožitelnou hradbou říše*; *jen tenkráte, když s odvěkým právem vlastního rozhodování o sobě spojí svůj osud nerozlučně s osudy mocnářství, může býti a bude obranným štítem říše.*«

V sepsání jak adresy, tak pamětního spisu měl hrabě Jindřich Clam-Martinic vynikající účastenství.

A když v debatě o obou ve dnech od 12. do 15. září r. 1870 němečtí poslanci, zvláště dr. Plener, dokazovali, že království České nemá právního nároku na zvláštní státoprávní postavení a že události za Ferdinanda II. a všechen další vývoj v Čechách utvořily takový stav věci, že se nemůže nikterak tvrditi, že by toto království se nalézalo v právním držení nějaké zvláštní politické samostatnosti, tu hrabě Jindřich Clam-Martinic s největším rozhořčením prohlásil, že jest to tupením státního práva, když se říká: stará, tolika přísahami stvrzená ústava byla ústavou oktrojovanou zrušena. A apeluje na Němce, aby se nevzpečovali shodě s národem českým, aby nežádali, by se Čechové svého přesvědčení zřekli a jejich stanovisku se pod-

volili, zakončil řeč svou, která učinila velký dojem, slovy: »Po dlouholetých bojích, po dlouholetém utiskování jest to poprvé, že se mohl ozvati hlas převalné většiny obyvatelstva tohoto království. Nebylo by nepochopitelno, kdyby se byl především ozval hlas nespokojenosti, hlas žaloby, kdybychom svým právním požadavkům byly předeslaly stesky. Myslím, že království České jest pamětlivo svého určení v dějinách světových a že této své povinnosti činí velkodušně zadost, když v tomto okamžiku zdvíhám svůj hlas pro obapolné sblížení a dohodnutí.«

Na adresu a pamětní spis odpověděl císař a král František Josef I. reskriptem, daným dne 16. září 1870, v němž se vyslovil: »My jsme Sobě dobře vědomi lesku, jímžto koruna Našeho království Českého vážnost a moc Našeho mocnářství obestřela. *My jsme se také na tom ustanovili, království tomu znovu nedílnost a neodcizitelnost země nezrušitelně písemně stvrditi a tak jako u Našich osvícených předků při korunování korunou českou vnitřnímu spojení s národem českým lesknoucí význam dáti.*« Ježto se sněm reskriptem znovu vyzýval, aby volby do říšské rady vykonal, odpověděl sněm adresou odmítavě. Hrabě Jindřich Clam-Martinic byl opět vynikajícím účastníkem této adresy, v níž se pravilo: »Dobře jsme sobě vědomi odpovědnosti, kterouž bereme na sebe svým odhodláním a upřímným pronesením jeho; bolestně dotýká se citu našeho, že opětně a důtklivě vyslovenému přání V. V. vyhověti nemůžeme. Ale jsme sobě vědomi, že jednáme věrně svému nejhlubšímu přesvědčení, přesvědčení, které jest společným majetkem valné většiny národa českého; jsme sobě vědomi, že konáme svou povinnost k zemi, k říši i k dynastii; rovněž jsme sobě vědomi, *že právě hájením samostatnosti koruny české, hájením legitimního práva, zachováváme volnou tu půdu, na kteréž jedině úmluva mezi panovníkem a politickým národem českým* může sjednati ono trvalé uspokojení, jakéž V. V. srdce Sobě přeje. Až takovou úmluvou shoda vnitřní mezi vladařem a národem šťastně bude dosažena, potom — a toto přejeme si toužebně — nechť se jí propůjčí též skvělý výraz ve velebném skutku korunování. *Potom také národ český s jásotem pozdraví posvátné znamení státoprávní samostatnosti a suverenity státu českého na posvěceném čele Vašeho Veličenstva.*«

Dne 7. února r. 1871 nastoupil hrabě Karel Hohenwart, v jehož kabinetě se nalézali dva čeští ministři — stalo se po prvé, že Čech byl jmenován ministrem — což nasvědčovalo tomu, že se započne s národem českým vážně vyjednávati. A skutečně hr. Hohenwart navázal záhy po nastoupení svého úřadu styky s drem Riegrem a s hr. Jindřichem Clam-Martinicem. První porada konala se v Pardubicích v bytě posl. dra Žáka. Při poradě té zastupovali hr. Hohenwarta baron Helfert a dr. Beck. Další porady měly tak příznivý výsledek, že dne 31. července se odebrali hr. Jindřich Clam-Martinic a dr. Rieger do Vídně a dne 5. srpna měli u císaře dlouhé slyšení. Panovník prohlásil, že si přeje vyrovnání s národem českým, ovšem s podmínkou, že Němci nebudou zkráceni.

V českém sněmu, který byl zahájen dne 14. září oním císařským reskriptem, v kterémž mocnář prohlásil: »Majíce v paměti

státoprávní postavení koruny české a jsouce Sobě povědomi slávy a moci, kteréž tato koruna Nám a předkům Našim propůjčila, mimo to jsouce pamětlivi neoblomné věrnosti, s kterou obyvatelstvo země české každé doby trůn Náš podporovalo, *uznáváme rádi práva tohoto království a jsme hotovi, toto uznání přísahou Naší korunovační obnoviti,«* v tomto památném a národ český k nejlepším nadějím oprávňujícím zasedání byl hrabě Jindřich Clam-Martinic jedním z nejhlavnějších spolupracovníků na fundamentálních článcích, kteréž měly míti platnost zákonů základních, a byl zpravodajem o nich v plenu sněmovním. V odůvodňovací řeči pravil, »že se komise usnesla na tomto návrhu ve prospěch duševního míru a zabezpečeného právního pořádku, že si dobře byla vědoma, jednak že forma vyřizování nezabezpečuje království Českému ani místo přiměřené jeho postavení, ani vliv, který by byl v spravedlivém poměru k jeho důležitosti statistické i politické, jednak že meze položené pospolitosti neznají mezí souhrn oněch záležilostí, které dle povahy a podstaty své jsou společné«.

Když pak nepřátelům národa českého se podařilo, příznivý průběh akce vyrovnací zastaviti, byl povolán hr. J. Clam-Martinic spolu s drem Riegrem a s moravskými důvěrníky do Vídně k novým poradám, a když moravští důvěrníci hr. Robert Belcredi a dr. Pražák se přimlouvali, aby české požadavky byly změněny, stál hr. Clam-Martinic věrně a neústupně po boku dru Riegrovi, s nímž prohlásil, že k věcným změnám nikterak přistoupiti nemohou a podal s ním pamětní spis panovníkovi, v kterémž spise vysloveno, že se čeští důvěrníci zasadili pro činnost s ministerstvem pod ochranou nejvyššího schválení, v němž prohlášeno, že se národ český v případě zmaru vyrovnání vráti opět na stanovisko rozhodné oposice, kteráž se objeví v oné železné důslednosti, kteráž uznáva neoblomnou.

Po zmaru vyrovnání uznány poslanci českými poctivé snahy dra Riegra a hr. Jindřicha Clam-Martinice vřelou adresou díků, v níž se pravilo: »Jako praví synové národa svého pracovali jste pilně a těžce v díle směřujícím k otevření dráhy, na které by vlast naše napotom zdárně a stále kráčela k svému zvelebení... Vy jste pevně a důsledně naznačili způsob, kterým státní právo české může a má vstoupiti v platnost k prospěchu nejen naší země, nýbrž i celého rakouského mocnářství, každý moudrý a poctivý státník, který bude bezelstně pečovati o blaho této říše, najde ve Vašem díle základ takový, na kterém jediném bude moci pevně stavěti. Hledíce s tím plným pevným přesvědčením na záslužnost díla Vašeho, cítíme se puzeni vřelým citem vděčnosti a úcty *vysloviti Vám díky vlasti, pro kterou jste moudře, radostně a nezištně tuto velkou a těžkou práci podstoupili.«*

V dobách tuhé oposice národa českého po pádu hraběte Hohenwarta byl hr. Clam-Martinic v pevném svazku s poslanci českými a jeho jméno naléžá se na všech rázných protestech jejich proti zkracování práva koruny české vládou Auerspergovou a na státoprávních osvědčeních jejich. Když r. 1874 povolán hr. Ed. Taaffe k vládě, byl hr. J. Clam-Martinic opět mezi důvěrníky českými s ním vyjednávajícími

a když čeští poslancové do říšské rady dne 7. října r. 1879 zahájené vstoupili, podal společně s drem Riegrem panovníkovi jejich státoprávní ohražení, a podepsal ono prohlášení poslanců českých, v němž se praví, že vstoupením do říšské rady ani nemohou ani nechtí prejudikovati státoprávnímu stavu království Českého a koruny České mnohými a všelikými státními akty uznanému a zaručenému a že pokládají za právo své a povinnost svou zastávati a držeti se i napotom jako posud práv a nároků, kteréž se v tomto stavu zakládají. Na říšské radě zastával se vždy s největši rozhodností práv koruny České a jazyka českého.

Významným bylo jeho prohlášení o postavení a povinnostech velkostatkářstva v debatě o návrhu Zeithammrově na změnu volebního řádu v březnu 1882. Pravil: »Velkostatek musí po mém přesvědčení míti pevné kořeny v půdě své vlasti, avšak netoliko pokud se týče hroudy, nýbrž také v duchovním životě, snažení a v tužbách národa, v jehož středu žije a jemuž přináleží. On musí zaujati pevné postavení ve veřejném životě a vůči němu v své zemi, v svém národě, jehož trvalým exponentem jest a býti má, exponentem, kterýž minulosti, přítomnosti a budoucnosti spojující výraz dává. Pak a jenom pak, myslím, nikoli v oné bezbarvé neutralitě, nikoli v onom mně nepochopitelném postavení mezi stranami aneb vedle stran, nýbrž jedině ze svého pevného postavení v domácí půdě může a bude v onom politickém a národním ústředí, v němž se nalázá, vykonávati onen trvalý, umírňující a očišťující vliv, k němuž povolán jest.«

Na zemském sněmu českém odmítal snahy německé o roztržení Čech. Jako generální řečník o návrhu Riegrově na opravu volebního řádu pro sněm r. 1883 vyslovil se opět o velkostatkářstvu. Zdůraznil, že se velkostatkářstvo nemá odsuzovati k neutrálnosti, že musí s národem cítiti, že musí s národem žíti, že musí jeho zájmy a jeho práva hájiti, že musí účastným býti jeho národních slastí a strastí, jeho myšlení a cítění. (Dokončení.)

Dr. *Josef Svítil:*

Glossy k „Panu Tadeáši".

Rhytmus života je proměnlivý. Vlny jeho dmou se do nestejné výše. Časem pak vrhají na břeh časů novou vrstvu kulturního nánosu. Za našich dnů stal se rhytmus tento bouřlivějším, nervosním a příliš nedočkavým. Leč i v tomto proměnlivém a kolísajícím rhytmu znějí hlubokými tóny základní akordy, které nedovolují, aby se rozplynul a rozbředl, nýbrž slučují mnohotvarné vlnění v organickou jednotu. Myšlenky a díla největších geniů lidstva zůstávají takto na věky základnou, o niž opírají se prometheovské touhy národův i lidstva.

Dominantou základního akordu, zvučícího v hlubinách všeho morálního i politického snažení pokrevného nám národa polského,

jest básnické dílo *Mickiewiczovo.* Idea, kterou ono neustávajícím vlněním oživuje v duši národa, jest: *vyvýšení nacionalismu.* Tato idea rozechvívá v souzvučné vlnění i citové hladiny strážných duchů národa českého. Proto bylo dílo Mickiewiczovo odjakživa i nám drahým, neustávajíc býti živným chlebem nejlepším synům a vůdcům národa na jeho strmé cestě k osvětě a svobodě.

Roku 1829 sděluje *Čelakovský* s Kamarýtem: »Onehdy četl jsem Mickiewiczovy básně, a to tak, že začav večer o hodině desáté, setrval jsem při nich do hodiny čtvrté zrána. Jaká to naděje do budoucnosti!«

O málo později, v letech třicátých, v kroužku mladistvých účastníků prešpurského »Ústavu řeči a literatury československé« — dle vzpomínek Hurbanových — duševní jeho vůdce *Ludevít Štúr* vděčným posluchačům vedle Kollárovy »Slávy dcery« a eposů Hollého vykládá se zápalným nadšením také Mickiewicze.

Čím byl veliký Adam Svatopluku Čechovi, Vrchlickému, Sládkovi i Krásnohorské, ví každý, kdo jen trochu se poohlédl v bohatém jejich literárním odkazu.

A *F. X. Šalda* píše: »Bol a muč to sebe víc, jest nutno přiznati si, že v díle Vrchlického není takových *vrcholů básnických*, jako jsou — abych zůstal jen v literaturách slovanských — Mickiewiczovi »Dziady« a jeho »Pan Tadeusz«.

Totéž nadšené uznání, jaké projevil před 90 lety krasoduchý Čelakovský, vyznívá i z výroku nejbřitšího soudce současnosti.

O dojmu a způsobu, jakým působil Mickiewicz na své polské současníky, dovídáme se věrohodně z episody, kterou zaznamenává přední literární historik *Stanislav Tarnowski* ve své velkolepé »*Historii literatury polské*« (svazek IV.): »Bylo to v den pochmurný a temný. Kdes na ulici mluvil jsem se zasloužilým publicistou a kritikem Lucianem Siemieńským.[1]) Náhle, ani nevím jak, závan větru rozehnal mraky a ukázal se jasný blankyt se zářícím sluníčkem. »Vidíš«, děl Siemieński, »před chvílečkou bylo šero, tma a smutno, není-liž pravda, — a nyní jest zcela jinak, jasno a krásně, viď? Tak bylo za mých časů, tak bylo, když vyšly první knížky Mickiewiczovy. Chodili jsme jako v mlze a v mracích, beze světla, nemohouce z hloubky oddechnouti. Najednou rozestoupnou se mračna, spatřili jsme nebe otevřené, prožili jsme totéž, co by zažil člověk, žijící na světě před stvořením světla, ve chvíli, kdy ono ponejprv zablesklo a všechno ozářilo. Toho pocitu vy znát nemůžete, jakého zažili jsme my, když se zjevil Mickiewicz.«

I cizina objevila záhy genia Mickiewiczova. Již paní G. Sand klade jej hned vedle Goetha a Byrona.

*

[1]) Autor populárního dějepisu Polsky, »*Večery pod lipou*«, kteréž znamenité dílko vyšlo již v letech šedesátých v Brně v českém překladu, jako pěkný čin ranných snah o prohloubení našich vědomostí o dějích a zápasech národa pokrevného. Nové vydání bylo by činem záslužným!

Je-li Mickiewicz arcimistrem, je »*Pan Tadeáš*« jeho arcidílem. A je účelem tohoto článku, upozorniti na básnické dílo kvalit nejskvělejších, jehož překladu znova dostává se nám roku tohoto z neúnavné ruky jubilující *Elišky Krásnohorské*.

Všecko veliké rodí se z bolesti. I toto básnické arcidílo je dítětem tvůrcova hoře a utrpení celého národa.

Bezprostředním následkem strašného národního neštěstí, jakým skončilo »listopadové« povstání roku 1831, bylo exilium. Nejschopnější a nejšlechetnější lidé rozeštváni po celém světě. Jedni, spoutani v okovy, zavlečeni na Sibiř, jiní nuceni prchnouti za hranice k německým Sasům, kteří z počátku vítali a přijímali národní bohatýry polské celkem sympaticky. Když však vláda saská pod nátlakem pruským vypověděla jim pohostinství, utekli se do Francie a usadili se většinou v Paříži.

K těmto exulantům přidružil se i čtyřiatřicetiletý, dosud neženatý Mickiewicz. Nebral sice na povstání přímé účasti, nicméně necítil se ve vlasti bezpečným již od té doby, kdy jako mladistvý student a filaret vilenský přinucen byl k nedobrovolnému pobytu v Petrohradě. Stalo se to pro netajenou lásku k ujařmené a rozchvácené vlasti a pro smělé sny o její nepodlehlosti, kteréž podněcoval ve vznětlivých duších soudruhů filaretů s větší a odhodlanější horlivostí, nežli bylo příjemno činovníkům carského despotismu.

Polským emigrantům nebylo tehdy v Paříži veselo. Malomyslnost, zoufalost, nesvár a hněvy hlodaly v rozbolených srdcích. Chorobná vznětlivost sváděla k vzájemnému se obviňování z neštěsti, které stihlo otčinu. K tomu vztahují se první verše předzpěvu k »Panu Tadeáši«.

O čem tu na pařížské dlažbě sníti,[1]
an z města slyším pustou vřavu zníti,
lži, kletby, reptání snah nesplněných
a pozdní žel i sváry vyvržených?

Kde tu hledati útěchy a zapomnění?

Slast jediná, kdo chvilkou podvečerní
dlí u krbu, kol něho druzi věrní,
když zamknuv dvéře evropské té vřavě
dnů lepších paměť osnuje si v hlavě,
v sen o svém kraji vnořen přemítavě . . .
— — — — — — — — — — — — —
Dnes pro nás, pro nezvané v světě hosti,
i v dávnu všem i v celé budoucnosti
jen jediná již krajinka jest drahá,
v níž pro Poláka ještě trocha blaha:
toť kraj let dětinných!

A tyto »výlety do mladosti«, to vzájemné s přáteli vzpomínání vzmocňovalo v duši básníkově touhu po ztracené otčině, po domácí obloze, domácím ovzduší, po známých lidech, zvěři i stromech. Na křídlech nesmírné tesknoty vesluje duše jeho

[1]) citováno vesměs z překladu El. Krásnohorské. II. vyd.

tam k pahorkům těm lesným, na ty louky svěží,
jež nad blankytným Němnem v širé pláni leží,
kde malována stříbrem vlají pole žitná
a pšenicí kde zrají ku žni zlatě třpytná,
sníh pohanky a jantar stoklasy kde svítí,
kde jetelina v rumĕn panenský se nítí,
mez nivu celou pásá, stuhu vinouc po ní,
a místy její zeleň tichá hruše cloní.

Tato touha stupňovala ještě výše hlubokou pěvcovu lásku k otčině, tak že srdce jeho prociťuje nyní s palčivou bolestí tu neomylnou pravdu, že otčina jest

jak zdraví drahá!
Vždyť pozná, jak tě cenit, zví, co v tobě blaha,
jen kdo tě ztratil!

Se steskem a touhou rozehrála se však zároveň v nitru pěvcově i mohutná obrazivost — a tak povstalo epos, v němž vyzpíval Mickiewicz celou svou duši. Tak vznikl »*Pan Tadeáš*«, o němž vším právem s nadšením a hrdostí hlásá ze stolice literatury polské na staroslavné jagellonské universitě prof. *Ignác Chrzanowski*, že je to »nejkrásnější báseň Mickiewiczova a zároveň nejkrásnější báseň polská, počatá i skončená v lásce a stesku, báseň, která na lásku naši má tak veliké právo, jakého nemá žádný jiný útvar poesie polské od nejdávnějších časů až po dnešní chvíli«.

Byl si Mickiewicz vědom toho, že skládá dílo mistrovské a veliké? Dojista nebyl. Báseň povstala mimo vůli básníkovu, sama sebou, čirou božskou inspirací, proti úmyslu básníkově, jenž počínaje ji, neměl žádných vysokých aspirací. Tak asi jako náš Bedřich Smetana skládaje svou nesmrtelnou »Prodanou nevěstu« myslil, že píše jen lehounkou operetku pro zábavu několika večerů.

Dne 8. prosince 1832 v listu příteli Odyňcovi zmiňuje se Mickiewicz ponejprv o »Panu Tadeáši«: »Začal jsem psát zemanské epos na způsob »Hermanna a Doroty«, vypotil jsem už tisíc veršů, zdejším krajanům velmi se líbí.« — Brzy na to 12. ledna 1833 píše jinému soudruhu: »Skládám pomalu šlechtické epos, již mám dva první zpěvy.« — V dubnu téhož roku sděluje: »Mazlím se se svým vesnickým eposem jako s děckem, píše mám dojem, jako bych seděl doma v Litvě.« Měl věru na pilno, aby to dítě se záhy světu objevilo; již v únoru 1834 píše zas Odyňcovi: »Tadeáše jsem včera dokončil. Dvanáct rozsáhlých zpěvů! Mnoho v tom marnosti, mnoho též dobrého! Však budeš číst. Co tam nejlepší, jsou obrázky dle přírody kreslené z našich krajů i našich zvyků domácích.«

Tak tedy narodil se »Pan Tadeáš«, počatý a vydaný na světlo zrovna tak, jako by ani autor netušil, co to za dílo, jako by ani nebyl pomýšlel napsati víc, než prostou selanku. A zatím vyšla z ruky jeho epická báseň, kterou Poláci v oprávněném a pochopitelném enthusiasmu kladou vedle samé Odyssey. »*Homerem nie jest, ale sie do Homera zbliża*«, píše na slovo braný esthetik *Julian Klaczko*. A *Stanislav Tarnowski*, cituje tento lapidární výrok učeného emigranta pařížského, dodává k tomu ve zřejmém zanícení: »Věru se

člověk leká, vyřknuv takové slovo, zda-li se nemýlí, není-li to samolibý sebeklam, — neboť, jestli tato báseň jediná na světě blíží se Homérovi, musí tudíž býti vedle Iliady a Odyssey *nejkrásnější epickou básní světa*, básní, jakou nedal starému Římu Virgil, nové Italii Ariost ani Tasso, Camoens poloostrovu pyrenejskému, ani Milton Anglii? Nikdo nic takového nemá? Jenom my jediní? Jen dávné Řecko a my? Nechce se věřit takovému štěstí, a přece tomu tak jest, není to klam, není to domýšlivost, je to čirá pravda!«

Tarnowski sám také zevrubně vysvětluje, odkud a proč má »Pan Tadeáš« tolik znamenitých vlastností, jakých nemá ani »Osvobozený Jeruzalem«, ani »Šílený Roland«, ani »Ztracený ráj«. Dle jeho soudu leží příčina toho jednak v uzpůsobení básnické vlohy Mickiewiczovy, jednak v povaze díla samého. V prvém směru rozhodujícím bylo, že v geniu Mickiewiczově cit, obrazotvornost i rozumová úvaha navzájem zachovávaly rovnováhu, podmiňující pravého mistra.

Co pak se týče díla samého, jest tu vrchovatě vyplněna nejdůležitější z podmínek dokonalosti epopeje, totiž, aby epocha, ve které se děj básně odehrává, byť minulá, byla přece tak blízkou, aby poetovi mohla býti známou dokonale.

Když vznikaly ony rhapsodie, ze kterých povstaly Homerovy velebásně, onoho času ještě dojista Achilles, Agamemnon, Hektor i Helena žili v dobré paměti a osudy jejich vzbuzovaly živou účast. Nebylo tomu tak již s »Osvobozeným Jeruzalémem«. Tasso sice básnickou intuicí dovedl vystihnouti ráz doby, avšak k osobám své básně bohatýrské zůstával celkem lhostejným, znáti jich nemohl a v mnohé z nich vůbec ani nevěřil. Podobně bylo tomu u Miltona, jenž ze své obraznosti vyvolával osobnosti, jakých nikdo z lidí neviděl, a svět, jaký nikdo nepamatuje.

Měl-li Mickiewicz, člověk devatenáctého věku, napsati epos dokonalé, musil předmět volit z časů nedávných, z časů, jejichž duševní ovzduší bylo tetéž nebo jen málo odlišné od toho, jaké sám znal a v němž sám dýchal. Za podobných auspicií vznikla zajisté i slavná »Mirèio« Mistralova, epické arcidílo románského západu.

Nuže, třicet let před Mistralem sáhl Mickiewicz šťastně pro básnickou látku do blízké současnosti, ještě sice živé, ale již již zanikající, již ozářené gloriolou, jakou nade vším zapalují červánky minulosti. Vybral látku ze světa, ve kterém všecko bylo mu známé a všecko drahé, a k tomu ze světa, který sám v sobě měl všecky podmínky malebné poetičnosti a v očích básníkových, hledících prismatem vzpomínek a rozesknění, přioděl se nevyrovnatelnou krásou a půvabem.

Dnes tvou krásu v plném lesku
zřím, opěvám zde v dáli, po tobě pln stesku!

Tak tedy vzniklo toto pravdivé národní epos, jemuž rovna nemá žádný národ evropský. Ani »Mirèio«, — ač krásami ryze básnickými dojista stojí mu po boku, — omezujíc se těsně na živel lidový, nemůže se národním významem rovnati »Panu Tadeáši«, vyčerpávajícímu život Polsky v celé šíři a bohatosti.

A ku podivu! Epos Mickiewiczovo vlastně jest epos — bez bohatýra. Ten dvacetiletý nesmělý Tadeášek, který s naivní nezkušeností sedá na lep přezrálé krasavici, a který teprve na sklonu básně odhodlává se k činu, vyznávaje pravé své city Zošce, když se byl již rozhodl vstoupiti pod prapor vojska, majícího Polsku osvobodit, — to není věru žádný bohatýr, toť spíše časem rytíř dost smutné postavy. A přece tato velebáseň není bez bohatýra.

Je jím zajisté národ sám v plnosti a šíři svého každodenního života, ve svých obyčejích a citech, se svými touhami a vysokými cíli, v celé spanilosti své povahy poctivé a dobré, s veškerou láskou k otčině a ochotou k nejtěžším pro ni obětem.

*

Děj »Pana Tadeáše« odehrává se roku 1811 na Litvě v imaginárním Soplicově. Mladík, jejž na počest Kościuszky nazval autor Tadeášem, ukončiv studie na školách vilenských, vrací se do šlechtického dvorce strýcova, kde vyrostl, k sudímu Soplicovi, — úřady v básni značí vesměs již jen historické tituly, jsouce památkami z doby nepodlehlosti a vlády šlechtické, — a zde poznává mladičkou krasavici Zošku. V srdci jinocha i dívčiny zrodí se láska, která po několika měsících končí zasnoubením.

Tuto prajednoduchou a nikoli nevšední fabuli dovedl však Mickiewicz obratně sloučiti nejen s událostmi širšího zájmu, jako jest spor o starý zámek, při němž odehrává se památný poslední »zájezd« šlechtický, nýbrž i s osudy celého kraje, ba celého národa, který tehdy pln radostných nadějí hleděl vstříc orlům francouzským, táhnoucím přes Němen k osvobození Polsky, carem Moskalů spoutané a dušené.

Obratnost, s jakou autor dovedl tyto tři zájmové oblasti, jednotlivce, místní i národní, spojiti, jakož i soulad, s jakým tato tři pásma dějová od první chvíle, od onoho večera, kdy Tadeáš přijíždí na dvorec pěstounův, vzájemně se rozvíjejí a proplétají, jest jednou z nejpřesvědčivějších známek geniální vlohy epické.

Co jest »*zájezd*«?

V dávné, nepodlehlé Polsce, jejíž právní instituce částečně udržely se i po rozboru »obce pospolité« zvláště v krajích litevských, nechybělo soudů ani právnického kanonu. Avšak — co byly platny, když výroku soudnímu nedostávalo se dostatečné a rozhodující opory v silné moci exekutivné, kdežto zámožnější šlechtici drželi na statcích svých celé ozbrojené posádky. Práva, soudním tribunálem přiřknutého, bývalo nejednou potřeba teprve násilím vymáhati na protivníkovi, který nejevil ochoty, podrobit se dobrovolně soudnímu nálezu. Stávalo se to zvláště zhusta v rozepřích sousedů o sporný díl hraničních polností. Soused sebral své straníky a nyní napadl — »*zájeżdżał*« — odporujícího souseda, při čemž zmocnil se toho, co buď právem neb neprávem si přivlastňoval. Takové postupování často rovnalo se jako vejce vejci čirému bezpráví a přec obecně bývalo šlechtou respektováno — pouhou silou vžitého zvyku, či zlozvyků.

Nuže, o takovémto zájezdu vypravuje Mickiewicz ve své epopeji. Spor, který se zájmem a živou účastí sleduje celé okolí, točí se kol zámku, který kdysi náležel vynikající rodině Horeškův a nyní jest pochybným majetkem strýce Tadeášova, sudího Soplicy. Leč mladý hrabě, poslední potomek Horeškův — ač jen po přeslici, Poláci říkají po kuželi —, ponoukán věrným klíčníkem zámku valně již sešlého, vytasil se s nárokem na starobylé sídlo rodinné. Z počátku se zdá, že spor bude vyřízen klidnou dohodou. Leč smírnému vyrovnání protiví se vášnivou výmluvností starý sluha Horeškův, nesmiřitelný klíčník Gervazy. On totiž z celého srdce nenávidí rod Soplicův, nemoha a nechtěje ani zapomenout, že to byl právě jeden z nich, Jacek Soplica, otec Tadeášův, který v čase bouřlivém, připojiv se k ruské soldatesce, zabil milovaného velitele klíčníkova, stolníka Horešku, a to ze msty, že mu pyšný stolník odepřel ruku své dcery Evy. Neúprosný Gervazy nemůže se ani smířiti s myšlenkou, že by vlastní syn vrahův, Tadeáš, oženiti se měl s krevnou vnučkou zavražděného. Jeť Zoška, ačkoli toho času pod ochranou dvorce Soplicova, přece dcerou stolníkovy Evy, kterou otec provdal po své vůli, nedbaje lásky její k Jackovi.

I předsevzal si Gervazy, že nedopustí k dohodě mezi Soplicy a hrabětem. Na jeho to výzvu drobná šlechta okolní podniká chuté zájezd na Soplicov. Zájezd byl na štěstí tentokráte nekrvavým. Jednak už proto, že hrabě byl příliš rytířské povahy, než aby dopustil mordovat bezbranných, zvláště však z toho důvodu, že šlechtickým harcovníkům únavnou cestou znamenitě vytrávilo, tak že, dorazivše na místo činu, ohlížejí se především po špíži. Skončilo se toho dne jen strašlivou řeží v kurnících a posadách. Nicméně k bitvě přece došlo, hned nazítří, avšak nikoli k bitvě bratrovražedné, nýbrž k utkání Poláků obou rozvaděných stran s vojskem ruským, jemuž kdosi dal zprávu o srocení se polské šlechty. Bitva skončila polským vítězstvím. Bylo však draze vykoupeno smrtelným zraněním kněze Robáka, jenž před smrtí vyznává Gervazymu, že jest — vrahem jeho pána, Jackem Soplicou. Umírá smířen, obdržev od velkodušného klíčníka odpuštění. Ale mnozí účastníci zájezdu necítí se po krvavé srážce s Moskaly doma bezpečnými. Odcházejí dobrovolně přes hranice, aby s vítěznými vojsky Napoleonovými navrátili se do vlasti osvobozené. Jest mezi nimi i Tadeáš. Náš hrdina, který na počátku děje uvázl na čas v síti koketního umění přezrávající Telimeny, zbaví se v příhodné chvíli těchto osidel a v tklivé hodině před nenadálým odjezdem vstříc nejistým událostem vyjeví své city spanilé Zošce, která ho upřímně miluje. V posledním zpěvu jsme svědky radostného návratu Tadeášova s legiemi generála Dombrovského, a na konec účastníky zasnoubení šťastného párku, jež slaveno s pestrou staropolskou nádherou a okázalou dvorností.

Tento dějový rámec znamenitě se básníkovi hodil k rozvinutí širokého obrazu, na kterém rázovitý život dávné Polsky vylíčen malebně a s vyčerpávající obsažností. Nechybí tu skutečně ani jediný významnější rys národního a rodinného života Polsky z prvních let porozborových, z oné epochy přechodní, kdy udržovaly se ještě pa-

triarchální mravy z doby nepodlehlosti a vystupovaly již nové prvky života, vyvolané ztrátou svobody a změněnými poměry. Za několik málo let zvítězí doba nová. Její nivelační úsilí odvane do šera zapomenutí tolik osobitého půvabu, skonávajícího zároveň s Polskou nepodlehlou. Nuže, tento soumrak Polsky se vší krásou červánkové záplavy nad západem a se vším steskem nad zjevy a poměry drahými, které na věky zacházejí, podařilo se zachytiti a zvěčniti v »Panu Tadeáši«.

Jaký to pestrý kaleidoskop! Je tu proslulá staropolská pohostinnost, jsou starobylé obyčeje společenské, jest dávná zbožnost i věrnost národním tradicím, nechybí dávné veselosti ani stejně staré hašteření. Je tu úctyhodná práce na polích — ale i veselé a bohaté hostiny, střídají se všeliké zábavy, společné sbírání hub, zvláště oblíbený lov, jehož líceň, proslavená hrou vojského na lesním rohu, náleží k nejkrásnějším skvostům polské poesie.

Nejsličněji ovšem zachycena tu duše polská, neboť v četné řadě obrazův i momentek ze života tiché vsi litevské vystupují lidé, jsoucí v pravdě krev z krve polské a kost z kosti polské, ztypizovaná směs kořenných vlastností národa.

Je tu především *podkomoří* a *sudí*, oba Poláci staré dobré ražby, sebevědomí občané země, »kde, jak víte, rovně jako páni smí každý šlechtic vznésti po koruně skráni«. Oba konservativci ušlechtilého zrna, zavrhující cizozemské mravy a zvyky, kteří, ač celou duší lpějí na starých tradicích, nicméně uznávají, že Polska se musí změniti, že třeba nápravy, že nutno lidu vynahraditi křivdy, jež po věky na něm páchány.

Je tu *vojský*, druhdy ochránce rodin, zbylých po šlechtě, jež táhla do pole, dnes už jen šafář a majordomus dvorce, hovorný stařec, znamenitý myslivec a proslulý kuchař, při tom věrný služebník a zároveň přítel rodiny. Pěkným k němu protějškem je *vožný Protazy*, šermující raději jazykem než mečem; vožný býval volen z drobné šlechty a úřadem jeho bylo roznášet obsilky, předvolávat obžalované — tedy malebné vydání dnešního ošumělého soudního sluhy. Mezi hostmi objevují se i *Rejent* s *Assessorem*, titulární hodnostové, neústupným sporem o přednosti svých chrtů podávajíce humornou parodii k hlavní zápletce, k rozepři o zámek boreškovský. Rázovitými rysy, jako by monumentálně charakterisujícím štětcem Matejkovým portretován *klíčník Gervazy*, přímo vznešený sluha velmožů, lnoucí k pánu a rodu i jeho sídlu jako věrný pes. Stařec to v sebe uzavřený, ale vášnivý a neústupný, zatvrzelý i mstivý tam, kde domnívá se být povinen trestat křivdu pánu svému učiněnou, nepostrádající však jisté velkodušnosti a noblessy srdce. Nechybí ovšem ani polský žid, jeť tato odlišná vrstva obyvatelstva representována po sympatičtější stránce opravdovým polským patriotem *Jankielem*. Nad jiné pak vyniká *kněz Robák*, význačná postava a důležitá vzpružina povstaleckého ruchu, muž veliké síly a kázně duševní, jenž podrobiv v sobě všecky kypící vášně bujného mužství za pokání zvolil život strohého odříkání. Všecky mohutnosti duševní a všecku horoucnost spoutané lávy citové posvětil myšlence osvobození ujařmené otčiny.

Proti těmto vesměs typickým a reliefně výrazným postavám ustupuje poněkud do pozadí sám titulní rek idylického eposu, mladistvý *Tadeáš.* Jako nejdůležitější zástupce mladé generace a souhrn jejich dobrých vlastností, neoslňuje sice učeností — jsouť všichni Soplicové do »żołnierky jedyni, w naukach mniej pilni« — ani společenskou obratností, je však rozvážný a poctivý, dobrého srdce, hotov vždy proti chvále ciziny zastati se intimního vděku milovaného domova. K tomu horoucí vlastimil, jenž, sotva navléknuv snubní prsten, chutě, bez rozmýšlení, s pravou polskou bojechtivostí odchází, aby nasadil život za otčinu. Vždyť, sedě ještě ve škole, tesknil již po bubnu.

Vedle Tadeáška zastupuje novou generaci vděčná postava mladého hraběte. Je to milovník novostí a módy, trochu výstřední odkojenec romantické poesie, milující vše exotické, všecko, o čem lze říci, že jest romantickým. Má té romantiky plnou hlavu, takže nejednou, honě se za liškou nebo za zajícem, náhle stane a zadívá se k nebi ztrnule a žalostně jako kočka, když uzří vrabce na sosně. Skicuje při tom romantické krajiny, mluví rád o umění, konversuje francouzsky, obléká se po anglicku a drží si livrejovaného džokeje.

Méně štědře obmyslil Mickiewicz ve své velebásni svět ženský. Vystupuje tu předem dozralá koketka *Telimena*, vdovička záletná, omámená petrohradským přepychem, spekulující na výhodné vdavky, při čemž počíná si jako myslivec, který najednou honí dva zajíce. Její kontrast i doplněk, patnáctiletá *Žoška*, skvěje se a voní svěžestí májového jitra. Dosud zpola děcko, zabývající se nejraději kuřaty a holuby, rychle se však probouzí a rozvíjí, když po setkání s Tadeášem zaslechne zrychlený tepot panenského srdce, a dozrává kvapem v nádherný zjev ženy — občanky a matky — Polky.

Vedle těchto osob, náležejících vesměs vrstvám zámožnějším, ožívá před zraky čtenářovými celý roj chudé šlechty vesnické, z níž básník sám se zrodil, a proto všecky výrazné rysy, prostý její život, nepostrádající časem náběhu do velikášství, hlavy otevřené i zabedněné, srdce dobrá ale vznětlivá, svár i půtky vyhledávající — vytvořil s podmaňující pravdivostí, s klasickou jednoduchostí, s humoristicky zabarveným realismem. A to všecko stvořeno s takovou hravou snadností, že možno o celém díle právem použiti těchže šťastně volených slov, jimiž *Vrchlický* charakterisoval tvorbu Mistralovu: »Vidíte, že básník nejdříve vssál do sebe celý ten život a že je mu hračkou vydychovati jej ze sebe, zrovna jako podvečer dělá stráň, která se přes celý den napila plnými doušky slunečního světla.«

Krátce řečeno: »Pan Tadeáš« — toť zpoetisované zrcadlo staropolského života. »V něm básník s národem jdou ruku v ruce,« dí *Vrchlický* ve znělce o díle Mickiewiczově. A kongeniální soupeř básnické slávy Mickiewiczovy, *Jul. Słowacki*, napsal, že v »Panu Tadeáši«

czas się cofnął i odwrócił lica,
by spojrzeć jeszcze raz na piękność w dali...

(Dokončení.)

Jaromír Borecký:

Sonety.

Poslední polibek.

Ó, panno, otevři, tvůj kahan dohořívá,
než přepadne tě tma, tma bez rosy a rána.
Přec nechceš sama být, bez lásky, nezlíbána,
až úzkost smrtelná z tmy číhat bude lstivá?

Neb věz, že nejvíce ta bolí v srdci rána,
jež marnou obětí a neceněnou zbývá —
vstaň, jdi a otevři, skráň ověnčenu, snivá,
uvítej ženicha a vzdej se nezlekána!

Šel pro tě z dalcka, přes moře, hory, řeky,
a neznal únavy a neznal dne ni noci,
jen v srdci obraz tvůj, jejž vyzářený, měkký

tvých nocí bezesných mu vykouzlily vzdechy.
Jde, jak jsi volala. Dej polibků, co v moci!
Tvůj rubáš ještě v jitř se bude chvít jich echy.

Vdova.

Pod šlojířem těžkým se sklopeným okem,
stěží pod čepečkem spiatou kšticí zlatou,
nová Alkyoné rozbolněná ztrátou,
na ven nevšímava důstojným jde krokem.

Hrdá loď, jež vzdutým kolébá se bokem,
se smuteční vlajkou do půl žerdi sňatou,
plna pokladů a vůní, které matou,
smysly dráždí slibů opiovým lokem.

Chodníkem se hejsci sunou pohodlně.
Cítíc chtivé zraky sahat k bujné vlně,
která v černém rámci výstřihu se duje,

očí nepozdvihne, dále pyšně pluje,
slzu, jež se lila včera ještě plně,
tajně pod brvou co žár již vysušuje.

Z dívčích profilů.

I.

Adeptky umění.

Mou myslí táhnou, hlava za hlavičkou.
Vždy nové, nové za umění vznětem
se v podzim k Praze slétnou, prchnou s létem
a mnohá na vždy se zadrhlou smyčkou.

Neb běda, kdo si troufá planým vzletem!
Chce oběť celou, umění ne hříčkou,
jest dobývat ho, půtka za potyčkou,
až prapor vítězný se rozvlá světem.

Než co ty trudy úsměvným jsou dětem!
Jdou za vidinou, jež jim v dálce září.
Cos velké, svaté. Nač se pitvou hnětem?

Jdou plavé, snědé, uzardělých tváří,
jdou očí rajských, i v nichž rmut se sváří;
vpřed štíhlé, bujné, radost i žal pádí.

A na konec má vždycky pravdu mládí.

II.

Pianistka.

Má kolem hlavy celou aureolu,
tož družky žertem zvou ji vlasaticí,
a také tak se kmitne na ulici
vždy s cudnou plachostí, jen v mysli školu.

Jí z podvědomých, snivých dívčích bolů
cos v úbělově znylém zbylo líci;
mníš smutečnici vidět mramor stříci,
kam k pohřebinám staví snů svých ollu.

Leč nemysli, že zná jen lkáti marně,
zrak pomněnkový klopíc, tlumit žáry,
ramenou lilje spínat k nebi kárně.

Když vášně trysknou, v nitru do nadšení
a lásky k umění se vše v ní změní.
Tu pod rukou v strž vzkypí tónů vary.

III.

Děcku v přízemí.

V okénku, v běli záclonek
vždy nad šitím se skláněla,
jak na křídlech by anděla
růžový ulpěl červánek.

Tak křehounký byl její vděk,
vlas zlatý padal do čela,
pleť — broskev jemně zardělá,
jež usmívá se z úponek.

Stesk tichý občas ruce smek
jí v klín, a v prázdno hleděla,
jen na chvilku, jen kapánek.

Hned přistihši se, rozchvělá
zas práci rychle dodělá.
Leč líce rys číms divně změk...

IV.

Mína.

Ach, tvrdě ustlalí Ti svatební Tvé lože!
na cestu dalekou skráň ovinuli šláři,
v tmu dálav bezednou pár svěc Ti v hlavách září
a lije slzy těžké palmám na odnože.

Ty pilné prstíky proč jen, ó dobrý Bože,
nečinně sepiaty teď čas Ti drahý maří?
Jak z vosku Panenka jsi Svatá na oltáři,
jíž odlesk myje líc, bleď krásy její množe.

Nic nehne se. Kol čela jen, slyš, muška bzučí,
o žalu rodičů snad chce Ti povídat,
mníc, soucit alespoň rty zas Ti rozezvučí.

Teď oknem ze zahrad sem jásot kosa vpad,
jenž jaro, touhu Tvou, se pozdě vítat učí...
Jsou marná čekání, jež ubijí a zmučí.

Goethe.

Vždy se mnou jde ten klidně velký zjev,
jenž hluboko tak v osud lidský zírá
jak sama Moira, vše, co vášní zdírá,
již v sobě zladiv na klassický zpěv.

V něm Dionys i Apollón slil krev
s Erótem, který laškuje i týrá,
v něm římský poutník dumnou flétnu svírá
a drama krotí titanský svůj hněv.

I teď jde se mnou. Podzim odých stráně,
též jemu jíním poprášiv již skráně.
Tam dole nad rybníčkem zámek sní.

V žluť žárlivou nám jasan hned jej schová,
co pod nohou list zvadlý šelestí
jak hedváb vlečky paní z Lewetzova.

V Třebivlicích 1909.

Théodore de Banville.

V čem Hellas měla nejvíc slunce, žáru
a úsměvů a květů, krásy bujné,
več nejvíc vdechla opojnosti rujné,
co nejsladšího lila do pohárů:

vše vře v Tvé poesie plesném čáru;
tam amethysty, stalaktity slujné
se třpytí, spony, vzácné šperky kujné
na hrdlech kněžen v lásky věčném jaru.

Bok silný nahých Amazonek krotí
tam kentaury, a Florenťanka snědá
si na trůn k plavé Afroditě sedá,

typ žen má plnost Rubensovy choti — —
Tak s antikou se renaissance snoubí.
Kde's trouveur však, přec nejvíc svůj jsi v hloubi!

Jaroslav Vrchlický.

Má duše vždy se k Němu sílit vrací,
když pochyby se vyrojí a mučí.
Mne sladký mistr tiše trpět učí
a vytrvat, až bouře přeburácí.

Jsou Jeho písně jako plaší ptáci,
hned s jásotem se nazpět slétnou ručí
v květ, který bouří ještě krásněj vzpučí,
v strom, trpkost rubem kosíře jenž ztrácí.

Ba, studánka jsou čistá živé vody,
jí ožije, co v srdci odumřelo,
nasadí mízu na nové zas plody.

Jak vznětů stem se rozševelí čelo!
Jde Velký Rozsevač, jenž kyna dlaní,
kam zrno metne, šíří požehnání.

Dr. *Jos. Pazourek:*

Vývoj hospodářského zápasu o Balkán.

II.

U vývoji obchodněpolitických poměrů jednotlivých osamostatnělých států balkánských: Rumunska, Srbska a Bulharska a úpravě jejich tržebných styků s Evropou možno stopovati postupně různé proudy.

V prvých dobách šlo těmto zemím o to, aby uplatnily svoji samostatnost, kteréž si v oboru veřejného práva mezinárodního na Turecku byly vydobyly a jež jim diplomacií evropskou byla krok za krokem přiznána a zaručena, také na poli hospodářském, v oboru obchodních a tržebních smluv s cizinou.

Cíle jejich byly tu spíše politické než hospodářské: šlo jim o to, přiměti evropské velmoci, aby s nimi vůbec smlouvy obchodní a plavební uzavíraly, otázka obsahu smluv, tedy vlastní zřetele hospodářské politiky, ustupovaly tu do pozadí. Mimo to rozhodoval i moment finanční, jako vůbec u všech států v prvých dobách jejich vývoje bývá, totiž příjmy celními opatřiti si prostředků, bez nichž se téměř žádný stát obejíti nemůže, zvláště s počátku, pokud daňová poplatnost obyvatelstva je slabá a naopak výdaje veliké.

V druhém období uplatňuje se úsilí jejich směrem agrární ochrany, zprvu spíše ochrany negativné; hleděly totiž získati volný nebo aspoň nepříliš ztěžovaný přístup svým agrárním plodinám obilí a dobytku

do ciziny a hleděly proto vymoci ve smlouvách obchodních v té době činěných, aby dovozní cla styčných států byla na uvedené plodiny pokud možná přízniva. Positivné ochrany zemědělské dovozními cly zemědělskými, ve svých územích zavedenými, nebylo třeba, poněvadž styčné země vůbec nebyly již vývozními zeměmi agrárními, aby jejich vývoz obilí a dobytka na Balkán byl možný.

Také dovozní cla průmyslová států balkánských nemají tu zvláštního významu ani pro ně samy, poněvadž domácího průmyslu nebylo a pro jeho vybudování nebylo ještě dosti předpokladů, ani pro vývozní průmyslové státy evropské, poněvadž kupní síla obyvatelstva zemí balkánských byla ještě poměrně nepatrná. Tím ostřeji bránily však některé země středoevropské svou výrobu zemědělskou, hlavně chov dobytka, proti dovozu balkánskému a vznikaly tu ve stycích s evropskými zeměmi agrárními mnohá nedorozumění a nesnáze i ostré spory.

Později vystupuje do popředí vedle domácí agrární ochrany zemí balkánských i snaha částečně chrániti již domácí průmysl dovozními cly, kdežto na druhé straně ostatní státy evropské usilují zřejmě a hlavně o průmyslový odbyt v zemích balkánských; vlastní ochrana agrární produkce evropských států proti dovozu agrárních plodin ze zemí balkánských buď vůbec nepadá v úvahu anebo pozbyla bývalé příkrosti.

Souběžně působil v základních rysech na obchodněpolitické poměry zemí balkánských ve styku s ostatní Evropou také celkový dobový ráz současné obchodní politiky vůbec: za dob hospodářského liberalismu v jednotlivých zemích evropských nabývaly styky se zeměmi balkánskými a smluvní úprava obchodněpolitická těchto styků rázu volnějšího, kdežto v pozdějších dobách ochranářských po letech 1870. a zvláště v dobách rostoucího ochranářství v době nejnovější stávala se tato úprava nesnadnější. Také ve státech balkánských dostavily se tyto proudy obchodní politiky světové, ale uplatnily se tu celkem mírněji a jen jako dozvuky velkého tohoto zápasu politiky evropské. Poměrně nejvíce byly znatelny stopy těchto širších vlivů v Rumunsku, méně již v Srbsku a Bulharsku.

Konečně měl na vývoj tržebních poměrů a hospodářských styků zemí balkánských s ostatními státy evropskými, zvláště s Rakousko-Uherskem a Německem, v novější době patrný vliv i činitel další, specificky balkánský: snaha o nabytí hospodářské převahy v hospodářských stycích se zeměmi balkánskými, který někdy účinně přispěl na podporu styků se zeměmi těmi, jindy však způsoboval značné nesnáze. Zvláště v prvém výše zmíněném období, kdy začaly se země balkánské probíjeti k samostatnosti i v oboru obchodní politiky, působil tento činitel značným tlakem na vývoj obchodněpolitických poměrů a smluv. Při tom byla patrna u tehdějších některých států evropských, hlavně v Rakousko-Uhersku, na stycích se zeměmi balkánskými po letech 1850. největší zájem majících, konservativní snaha spíše dusiti jejich snahy po nezávislosti na Turecku na poli obchodní politiky, kdežto jiné státy, v prvé řadě Anglie,

vycházely jim v tomto směru vstříc, ovšem hlavně proto, že si slibovaly pro sebe z tohoto postupu větší prospěch. Proč Rakousko-Uhersko nepřálo těmto jejich odstředivým snahám, mělo dílem i svůj důvod praktický: změna, zvýšení dosavadních dovozních cel v říši Turecké vybíraných podléhalo mezinárodnímu schválení mocností, kdežto osamostatnělá území balkánská hleděla obchodní smlouvy uzavírati dle způsobů západoevropských, tedy svobodnou dohodou zúčastněných států, z čehož hrozilo arciť zvláště v prvých dobách zvýšení dovozních cel těchto zemí, byť i zprvu jen ze zřetelů finančních se tak dělo.

Nejostřeji utvářil se tento rozpor u Rumunska za dob jeho úsilí o samostatnost.

Rumunsko nabylo samostatnosti u vnitřní správě a volné disposice svými příjmy, včetně cel, mírem Drinopolským r. 1829 a pomýšlelo záhy na to, zvýšením cel opatřiti si nutných prostředků finančních. Pokud bylo obsazeno vojsky ruskými, totiž do r. 1834, nemělo přece jen volných rukou; ale po vyklizení země počalo ihned r. 1835 své snahy v uvedeném směru uplatňovati, chtějíc dosavadní 3%ní clo, jež Turecko tenkráte za souhlasu velmocí vybíralo, zvýšiti na 5%. Narazilo tu však na prudký odpor Rakouska, jež trvalo houževnatě na stanovisku, že Rumunsko je dosud státem k Turecku příslušným a nemá práva měniti smluv velmocí s Tureckem učiněných, ač i Metternich, předvídaje, jak poměry na Balkáně se asi v budoucnou vytvoří, radil k smírné dohodě s Rumunskem v této věci, a přimlouval se, aby po případě učiněna byla s tímto knížetstvím přímá obchodní dohoda. Rumunsko před tímto odporem na čas couvlo, ale od 1. září 1850 počalo svémocně vybírati dovozní clo 5%ní a Rakousko jeho postup »jako faktický stav« uznalo.

Po míru Pařížském r. 1856, kterým nabyla obě knížetství Multarsko a Valaško téměř úplné samostatnosti, provedeny byly různé reformy: celní správa sjednocena, zavedeno vybírání cla přímo místo dosavadního propachtování, upraveny pokuty celní. Když pak bylo Turecku r. 1862 povoleno zvýšiti dovozní clo ze 6% na 8%, domáhalo se Rumunsko téhož zvýšení cla při dovozu do svého území; Rakousko proti tomu protestovalo a považovalo za vymoženost, že v jeho smlouvě, r. 1862 s Tureckem učiněné, výslovně byl vymíněn ve příčině spojených knížetství stav dosavadní, tedy clo 5%ní, kdežto ostatní mocnosti této výhody ve styku s oběma knížetstvími neměly. Ale Rumunsko přes tento protest zavedlo opět svémocně zvýšení cel od 1. srpna 1866 na 8% a mimo to vybíralo ještě ½%ní clo průvozní do Turecka. Protest Rakouska nemohl míti praktického vlivu na vývoj poměrů, poněvadž i kdyby se bylo Turecko rozhodlo proti Rumunsku vojensky zakročiti, sotva by byly k tomu svolily Francie a Anglie, konkurenti Rakouska v Rumunsku.

Napětí mezi Rakouskem a Rumunskem pominulo teprve po r. 1867, kdy nabylo Uhersko zvýšeného vlivu v mocnářství a kladlo důraz na smírné soužití s Rumunskem. Poměry se usnadnily tím,

že Rumunsko samo učinilo r. 1869 ve Vídni návrh na uzavření obchodní smlouvy. Ale z obav před zápletkami zahraničnými se zřetelem na Rusko bylo za Beusta uzavření smlouvy oddalováno a provedeno teprve 22. července 1875, když byl nastal obrat ve vnější politice za nástupce jeho Andrassyho. Tato smlouva s Rakousko-Uherskem byla prvá samostatná přímá smlouva Rumunska s cizím státem. Francie a Anglie kladly zprvu smlouvě odpor, dovolávajíce se ustanovení míru Pařížského, že nemá Rumunsko práva autonomních smluv s cizími mocnostmi uzavírati, rovněž Porta pak protestovala, ale za nedlouho spor tento přestal a také ostatní mocnosti uzavřely s Rumunskem přímé samostatné smlouvy. Ostatně kongressem Berlínským r. 1878 nabylo Rumunsko konečně úplné nezávislosti na Portě ve všech směrech.

Smlouvou z r. 1875 získalo Rakousko-Uhersko poměrně značného prospěchu: u některých tovarů bezcelný vývoz do Rumunska, u jiných věcí mírnější specifická cla a u třetí skupiny zboží konečně smluvena cla hodnotná, celkem ve výši 8·05% hodnoty fakturní. Mimo to obsahovala smlouva oboustrannou doložku o největších výhodách. Rumunsku byly v hlavní smlouvě povoleny sice jen obecné sazby generálného tarifu rakousko-uherského, ale v dodatečné aktě povolena mu po celou dobu trvání smlouvy výjimečná výhoda bezcelného dovozu polních plodin do Rakousko-Uherska, dále vymíněno, že nebude po tutéž dobu platné nejnižší smluvní clo ($5^1/_2$%) z vína zvýšeno, a konečně zaručeny Rumunsku tytéž sazby celní pro dovoz dobytka do Rakousko-Uherska, jež platily pro dovoz z Německa ve smyslu smlouvy Rakousko-Uherska s Německem z 9. března 1868, pokud tato smlouva bude trvati.

Jednání o těchto vzájemných ústupcích nešlo ani u nás, ani v Rumunsku hladce. Zvláště v Uhrách horlily proti ústupkům při dovozu obilí a dobytka, a vláda uherská kladla v tomto směru krajní odpor, ač v generálném tarifu, tehdejší doby platném, nebylo u nás dovozních cel na obilí. V Rumunsku rovněž nebyli mnozí spokojeni smluvním snížením cel; snad se domnívali, že by bylo možno zavésti táž cla, která platila ve smyslu starších smluv s Tureckem, ač by bylo došlo zajisté spíše v době nesmluvní na generálný tarif rumunský. Na druhé straně bylo pro uzavření smlouvy příznivou okolností, že v tehdejší době ovládal vnější obchodní politiku naši i v Rumunsku proud liberálný, takže ochranářské nároky nevystupovaly příliš do popředí.

Nejlepším důkazem, že smlouva byla pro obě strany poměrně výhodna, je vzestup vzájemných obchodních styků obou států za dobu platnosti smlouvy: vzrostl totiž v desítiletí 1876—1886 vývoz Rakousko-Uherska do Rumunska průměrně až na 48·6% veškerého dovozu rumunského (na 141 milionu lvů) a zatlačil hlavně dovoz Anglie a Francie — Německo mělo tenkráte jen podíl $11^1/_2$%ní na dovozu rumunském — a podobně vzpružil se i vývoz Rumunska do Rakouska-Uherska v téže době na 35·2% (na 75·6 mil. lvů).

Ale tyto příznivé poměry obchodněpolitické netrvaly dlouho. Pokud Německo a Francie prováděly politiku svobodné tržby, mohlo

se rumunské obilí dovážeti k nám a odtud dále provážeti jako mouka do Německa a do západní Evropy, a podobně provážel se dobytek. Když však počala v Anglii ostře soutěžiti pšenice americká a zatlačovala obilí východoevropské do Německa a Francie, nutila tyto země i nás v druhé polovici let 1880. k opatřením ochranářským. Také Rumunsko přešlo pak k politice ochranářské, čímž nastalo druhé období jeho vývoje obchodněpolitického. —

Týmž způsobem vyvíjely se poměry v prvém období obchodní politiky u Srbska.

Srbsko učinilo náběh osamostatniti se v záležitostech obchodní politiky od Turecka roku 1845, vydavši 3. května roku 1845 svůj samostatný celní tarif, ale na protest Porty jej musilo odvolati. Další vývoj samostatnosti Srbska v tomto směru značí jako u Rumunska mír Pařížský roku 1856. Jakousi emancipaci ve stycích s cizinou, hlavně s Rakousko-Uherskem, způsobil autonomní celní tarif knížete Michala z r. 1864. Konečně úplného osamostatnění dosáhlo Srbsko kongressem Berlínským r. 1878 a učinilo 5. (17.) března 1879 obchodní konvenci o největších výhodách s Anglií, a v zápětí obdobné konvence s Italií, Ruskem, Švýcarskem a Belgií.

Francie a Německo neučinily se Srbskem konvenci. Rakousko-Uhersko smluvilo o Berlínském kongresse se Srbskem zatímnou konvenci, ale proti uvedeným konvencím jiných států protestovalo, chtějíc se samo se Srbskem těsněji sblížiti. Když byl protest marný, počalo v listopadu 1878 s opatřeními prohibičními: zakázalo dovoz srbského dobytka pod záminkou obavy, aby nebyla zavlečena epidemie. Tím bylo téměř 30% srbského vývozu znemožněno. Mimo to zvýšeno v novém tarifu od 1. ledna 1879 platném i clo na dovoz vepřového dobytka, čímž bylo postiženo 41% vývozu srbského do Rakousko-Uherska.

Ale přes to šlo Srbsko svou cestou dále a uzavřelo brzy na to 26. ledna (7. února) 1880 s Anglií prvou stálou obchodní smlouvu. Rakousko-Uhersko odpovědělo tím, že žádalo 16. června 1880, aby mu Srbsko přiznalo právo největších výhod bez smlouvy na základě smlouvy Rakouska s Tureckem z r. 1862. Spor se stále přiostřoval, ale po pádu Rističova kabinetu 30. října 1880 byl náhle zatímně zastaven a konečně učiněna s Rakousko-Uherskem smlouva dne 6. dubna 1881 na naléhání srbské veřejnosti právě se zřetelem na znemožněný téměř vývoz a pak se zřetelem na poměry, aby konečně byly kapitulace nahrazeny novými smlouvami; z části rozhodoval i zřetel ochranářský, kterýžto proud se v Srbsku dostavil poměrně dříve než v ostatních zemích balkánských, poněvadž byla řemesla v Srbsku více vydána přílivu tovarů z Rakousko-Uherska.

Ale v podstatě byla smlouva s Rakousko-Uherskem z r. 1881 přece jen spíše v duchu svobodné tržby: ústupky, jež Rakousko-Uhersko Srbsku učinilo, byly veliké, téměř nápadné, ač i Rakousko-Uhersko bylo již na skoku k ochranářství. Rozhodovalo tu zajisté i hledisko jiné: bylo po okupaci Bosny a Hercegoviny roku 1878. Ale i ústupky Srbska vůči dovozu rakousko-uherských průmyslových

tovarů byly poměrně značné, jen že Srbsko neučinilo tím valných obětí, poněvadž samo ještě průmyslu nemělo — šlo spíše o ochranu řemesel — a bylo zřejmo, že za tehdejší své kapitálové a finanční tísně tak hned velkoprůmyslu míti nebude.

Hlavní výhody, jež si oba státy povolily, byly však vytčeny jako výjimečné ústupky v řízení pohraničném, rozumějme v t. ř. řízení pohraničném velkém či rozšířeném. Srbsko povolilo totiž některým tovarům rakousko-uherským: papíru a lepence, neleštěným výrobkům kamenickým, obyčejnému zboží hliněnému, obyčejnému sklu, surovému a tyčovému železu, hospodářskému nářadí poloviční clo, stanovené pro země největších výhod požívajících, kdežto veškeré srbské obilí do Rakousko-Uherska dovážené vyclívalo se výjimečně nízkými sazbami, jako by šlo o dovoz ve vlastním úzkém styku v pásu pohraničném. Pro dovoz ze Srbska platilo od r. 1882 clo za 100 kg: u pšenice 0·50 zl. (jinak 1·50 zl.), u ječmene, ovsa, kukuřice 0·25 zl. (jinak u ječmene, ovsa 0·75 zl., kukuřice 0·50 zl. — V autonomním tarifu rakousko-uherském z r. 1887 byla tato výjimka pro srbské obilí výslovně stanovena).

Méně příznivě byla ve smlouvě z r. 1881 rozřešena otázka dovozu dobytka ze Srbska do Rakousko-Uherska. Učiněna sice zároveň s touto smlouvou veterinářská konvence — vyšlo se tu zdánlivě Srbsku mnohem více vstříc nežli Rumunsku a Bulharsku, s nimiž ani r. 1910 nebyla veterinářská konvence uzavřena a dovoz živého dobytka z Rumunska nebyl vůbec připuštěn — v níž dáno zdravotním odborům obou smluvních stran právo, odmítnouti dovoz nebo průvoz dobytka, a to nejen dobytka nemocí stiženého, ale i dobytka, o němž by byly se stanoviska zdravotního pochybnosti. Tím byla dána Rakousko-Uhersku stálá zbraň, kterou mohlo srbský vývoz dobytka nadobro znemožniti, a co to pro Srbsko znamenalo, vidno odtud, že srbský vývoz dobytka tvořil té doby polovici všeho jeho vývozu. Rakousko-Uhersko této zbraně také vskutku po r. 1881 užilo a donutilo Srbsko, aby pomýšlelo v tomto směru na jakousi obranu, jež provedena aspoň částečně tím, že byly zřízeny v Bělehradě a i jinde v Srbsku jatky.

Také další smlouva Srbska s Rakousko-Uherskem z r. 1892 byla uzavřena ve znamení těsnějšího hospodářského sblížení Srbska s Rakousko-Uherskem, ač v zemi rostl proud po hospodářském osamostatnění vůči cizině. Rozhodovalo při uzavírání smlouvy r. 1892 na straně Srbska hlavně finanční hledisko: Srbsko potřebovalo zvýšení státních příjmů a záleželo mu na tom, aby Rakousko-Uhersko nečinilo nesnází zvýšeným clům vůbec; hospodářské zřetele ustupovaly proti tomuto požadavku do pozadí.

V tomto směru finančním docílilo Srbsko dosti: u příležitosti přeměny některých dosavadních cel hodnotných v cla specifická, dle váhy stanovená, zvýšena cla téměř o polovici; k dosavadnímu monopolu tabákovému, solnému a střelného prachu přibyly další monopoly petroleje, cigaretového papíru, zápalek a alkoholu; zavedeno při dovozu zboží vybírání živnostní daně (jako přirážky celní, počítané

dle hodnoty zboží; daň tato byla zavedena již r. 1885 jako přímá daň); spotřební daň, se cly při dovozu placená, výslovně obmezena po dobu trvání smlouvy na tyto druhy zboží: nápoje a potrava, píce, palivo, svítiva a staviva, u kávy a cukru stanovena nejvyšší mez této daně. Mimo to zavedena i vývozní cla u některých dalších druhů plodin. Výjimka cel pohraničných, snížených při dovozu do Rakousko-Uherska, týkala se po roce 1892: obilí, sušených švestek, povidel (bez přísady cukru), volů, vína (z určitých krajů), cla z rakije při dovozu přes bosensko-hercegovskou hranici; clo z medu bylo úplně sleveno.

Srbsko na druhé straně nepovolilo smlouvou z r. 1892 Rakousko-Uhersku dosavadní slevy poloviny cla u některých tovarů, a Rakousko-Uhersko se s tím spřátelilo, poněvadž mu velmi na tom záleželo, aby si své průmyslové odbytiště srbské zachovalo: rostlať stále industrialisace Rakouska, částečně i Uhersko začalo vyvážeti některé tovary průmyslové, a ochranářství průmyslové jež v středo- a západoevropských státech se vzmáhalo, nutilo v tomto směru k ostražitosti. —

B u l h a r s k o nabylo státoprávní samostatnosti Berlínským mírem z r. 1878. Mělo však zatím zachovati v platnosti veškeré obchodní smlouvy, jež různé státy byly dříve s Tureckem učinily a jež byly dosud v platnosti; vůči signatárním mocnostem: Anglii, Francii, Italii, Německu, Rakousko-Uhersku a Rusku měla platiti »věčně« ve smyslu kapitulací doložka o největších výhodách. Teprve po vypršení smlouvy s Tureckem (r. 1890) mělo si Bulharsko vymoci po případě změny přímým jednáním s jednotlivými státy, a pokud se tak nestane, měly platiti dosavadní smlouvy i nadále.

Ale i Bulharsko hledělo již dříve pozměniti dosavadní stav aspoň v tom směru, aby se domohlo zvýšení dovozního cla a opatřilo si tak vyšší příjmy. Prvý stát, s nímž takováto zatímná konvence uzavřena, byla Anglie (14./26. listopadu 1889); clo tu zvýšeno z 8% na $8\frac{1}{2}\%$. Podobně bylo zvýšeno clo konvencí z 5. ledna 1895 s Rakousko-Uherskem na $10\frac{1}{2}\%$.

Větší volnost a právo přiznalo Rakousko-Uhersko Bulharsku dodatečnou konvencí z 9. května 1895; bylo totiž ustanoveno, že uzavře s Bulharskem pro dobu do 31. pros. 1903 definitivní smlouvu na základě zásady největších výhod, bude-li zachována výše dovozních cel pro dovoz z Rakousko-Uherska průměrem na $14\frac{1}{2}\%$.

Obdobné smlouvy o zvýšení cel byly učiněny také s Německem, Francií, Švýcarskem a dalšími státy.

Se Srbskem učinilo Bulharsko po marných pokusech r. 1884, 1888 a 1892 prvou obchodní smlouvu r. 1897, platnou do konce r. 1904, kterou si oba státy poskytly skrytých předností velkým řízením pohraničným, aby nemusily činiti týchž ústupků ostatním státům nejvyšších výhod požívajícím. Tato smlouva byla později prodloužena až do konce roku 1905.

Úplné formální svobody smluvní nabylo Bulharsko teprve roku 1905 a činilo pak další smlouvy na základě autonomního tarifu. Od té

doby začínají teprve důležitější jeho události obchodněpolitické, a padlo tudíž Bulharsko ihned v údobí poměrného ochranářství průmyslového.

*

Druhé období ochranářské politiky států balkánských zahájilo v prvé řadě Rumunsko a učinilo tak velmi radikálně. Nejen že tam vznikl již v letech 1880. odpor proti doložce největších výhod — r. 1886 žádali delegáti rumunští při jednání o smlouvy s některými státy evropskými od jejich zástupců, aby se v nejdůležitějších položkách vzdali největších výhod — ale mnohé hlasy přimlouvaly se dokonce za to, aby nebyly vůbec obchodní smlouvy uzavírány a byly za tím účelem veškeré smlouvy k roku 1890 vypověděny. Zvláštní příkrosti nabyl styk s Rakousko-Uherskem. Když totiž Rakousko-Uhersko zavedlo a zvyšovalo po Německu r. 1882 a 1887 agrární cla na obilí a dobytek, a Německo činilo Rakousko-Uhersku nesnáze při jednání o novou smlouvu obchodní, od r. 1880 pak vývoz dobytka z Rakousko-Uherska pod záminkou ochrany proti nakažlivým nemocem úplně zakázalo, tak že Rakousko-Uhersko bylo donuceno učiniti od 1. ledna 1881 totéž vůči dovozu dobytka z Ruska a Rumunska — pokleslť náš vývoz dobytka roku 1880 na pouhých 8·36 millionů, kdežto r. 1877 byl 76 mill. K —: vyvolalo toto opatření krajní nevoli v Rumunsku a došlo od 1. června 1886 k celní válce mezi oběma státy.

Rumunsko užívalo proti Rakousko-Uhersku pak sazeb generálných tarifu z r. 1886, tedy vyšších sazeb než proti ostatním státům, s nimiž dosud platily smlouvy, kdežto Rakousko-Uhersko zakázalo pak i průvoz rumunských živých zvířat, dále dovoz i průvoz zeleniny, ovoce, rostlin a součástí jejich.

Dovoz z Rakousko-Uherska do Rumunska poklesl v pětiletí 1886—1890 na 51 mill. lvů, proti ročnímu průměru předešlého desitiletí 135·2 mill., t. j. s 48·5% na 18·1%, a Rakousko-Uhersko bylo tím posunuto na třetí místo: prvé místo zaujalo Německo, druhé Velká Britannie.

Ale i Rumunsko těžce tuto celní válku odpykalo. Vývoz dobytka byl téměř na dobro zastaven; chov dobytka poklesl neobyčejně a způsobil převýrobu obilí a další nevítané její důsledky. Poměrně větší však zdá se přece jen škoda na straně Rakousko-Uherska, neboť Rumunsko našlo aspoň pro své obilí snadno odbytu v Anglii a Belgii, kdežto Rakousko-Uhersko pro své tovary náhradního odbytiště nenašlo vůbec.

Celní válka skončila r. 1891, po zmíněné rumunské výpovědi všech smluv, čímž ovládly sazby generálné vůči všem státům stejnou měrou. Na to odvolalo Rakousko-Uhersko svá retorsní opatření a nastaly poměry klidnější.

Smluv obchodních Rumunsko v té době vůbec s nikým uzavírati nemínilo. Musilo však později úmysl svůj změniti a chtělo činiti jen smlouvy o největších výhodách. Vydalo proto r. 1891 nový

tarif, který byl tak upraven, aby mohl býti základem jednání o smlouvy o největších výhodách. Byl zároveň tarifem průmyslově ochranářským. Ale když Německo bylo donuceno r. 1891/92 upustiti od své dosavadní politiky protismluvní, poněvadž Bismarckova politika, uzavříti Německo proti cizině a tím je hospodářsky posíliti a všestranně vybudovati, hrozila způsobiti jeho úplnou osamocenost, a nástupce Bismarckův Caprivi uzavřel se státy středoevropskými nové smlouvy — kteroužto událost císař Vilém tenkráte nazval »eine rettende Tat« — obrátilo i Rumunsko a učinilo s Německem 21. října 1892 podrobnou obchodní smlouvu. Z části působily tu i vlivy vedlejší: Německo bylo hlavním věřitelem Rumunska a právě v té době jednalo se o nové výpůjčky; mimo to propukla v únoru 1892 celní válka Německa s Ruskem, i bylo lákavo pro Rumunsko chopiti se této příležitosti a vniknouti svým obilím do Německa.

Zároveň učinilo Rumunsko smlouvy o největších výhodách s Velkou Britannií, Francií, Italií a Švýcarskem. Pak konečně odhodlalo se i Rakousko-Uhersko uzavříti s Rumunskem smlouvu 21. prosince 1893, ale také jen o největších výhodách. Tím ovšem bylo proti Německu ve veliké nevýhodě, neboť celní sazby podrobné smlouvy s Německem byly v jednotlivostech přizpůsobeny poměrům a potřebám vývozu Německa, kdežto smlouva o největších výhodách, ač jí nabylo Rakousko-Uhersko veškerých úlev celních poskytnutých podrobnou smlouvou Německu, přece jen nevyváží prospěchu smlouvy podrobné, zvláště v novější době, kdy specialisace sazeb celních velmi pokročila, a zůstaly tímto způsobem pro některé významné předměty našeho vývozu autonomní celní sazby rumunské, u jiných pak byly celní ústupky pro naše poměry nedostatečné, poněvadž kalkulace cenové jsou u průmyslových tovarů velmi přesné a stačí malé podražení celní, aby vývoz znemožnilo.

Ale přes to se vývoz rakousko-uherský do Rumunska po zastavení celní války r. 1891 a po uzavření smlouvy r. 1893 vzpružil a dobyl v průměru let 1891—95 a 1896—1900 dokonce svého bývalého prvého místa mezi dodavateli Rumunska zpět, zatlačiv Německo opět na místo druhé.

Podíly vývozu do Rumunska z čelných zemí byly:

	Rakousko-Uhersko	Německo	Anglie
r. 1891/95	29·3%	28·8%	22·1%,
r. 1896/1900	28·4%	27·7%	19·6%.

(V dalších letech nastal však stálý ústup naší kvoty i podílu anglického; do popředí dostalo se Německo a do r. 1913 mělo stále vrch. R. 1913 dosáhlo až podílu 40·3%ního na dovozu do Rumunska, kdežto náš podíl klesl tu na 23·4% a anglický na 9·5%.)

Proud průmyslového ochranářství byl v Rumunsku značně zostřen v době nejnovější; poslední tarif celní z 28. ledna 1906 a další dodatky k němu mají vesměs vysoká cla průmyslová. Také smlouvami v novější době učiněnými nepovolilo Rumunsko značnějších ústupků.

Německo obnovilo smlouvu s ním 8. října 1904, Rakousko-Uhersko učinilo s Rumunskem novou smlouvu až 23. dubna 1909, a to smlouvu podrobnou.

Německo získalo tentokráte menších ústupků než smlouvou předešlou; samo povolilo Rumunsku nižší cla obilní, t. ř. sazby minimálné — má totiž říškoněmecký autonomní tarif celní z 25. prosince 1902 dvojí cla obilní: maximálná, jež platí proti státům nesmluvním, a cla minimálná pro styk se státy smluvními, pod něž se smlouvami slevy nepovolí — a mimo to poskytlo snížení celní, po případě vázání cel autonomních, totiž zavázalo se, že nebudou po dobu trvání smlouvy příslušná cla zvýšena, u těchto důležitých předmětů rumunského vývozu: u masa, drůbeže, vajec, zeleniny minerálných olejů a benzinu.

Ustupky rakousko-uherskému vývozu učiněné byly rovněž malé. Také Rakousko-Uhersko povolilo Rumunsku smlouvou z r. 1909 jen nepatrné nové slevy, jež nebyly již dříve povoleny jiným státům smluvním a na něž Rumunsko mělo ovšem také nárok dle doložky o největších výhodách. Byly to hlavně tyto položky: vinné hrozny (0·0 místo 40·—), řepkové a řepní semeno (3·— : 3·50), živé husy 0·0 : 8·—), ostatní živá drůbež (4·— : 8·—), zabitá drůbež (16·— místo 25·—), čerstvé ryby, mimo kapry (0·0 :20·—); sazby cel obilních a dobytčích jsou uvedeny jen proto, aby byly vázány. Celkem je vytčeno jen 19 položek se 24 sazbami.

Zvláště obtížné a houževnaté bylo jednání o úpravě vývozu rumunského dobytka a masa; Rakousko nepřistoupilo přes veškerý nátlak na požadavek Rumunska, aby s ním byla učiněna řádná veterinářská konvence, jíž by byly podmínky pro vývoz dobytka z Rumunska přesně stanoveny a nebyly vydány náhodné libovůli, a nepovolen ani vývoz živého dobytka do Rakousko-Uherska vůbec, povolen však vývoz určitě stanoveného počtu kusů zabitého dobytka, rok od roku po dovu trvání obchodní smlouvy stoupající:

u hovězího dobytka od 10.000 do 35.000 kusů,
u vepřů od 50.000 do 1,200(00 kusů,
u ovec stále ročně 100.000 kusů.

Překvapilo pak, že Rumunsko tohoto povoleného kontingentu využívalo jen nepatrně, ač s takovou houževnatostí se domáhalo uvolnění vývozu dobytka.

Obě smlouvy: s Německem i s Rakousko-Uherskem trvají do konce r. 1917. Nyní má Rumunsko nebo mělo před válkou podrobné tarifní celní smlouvy jen s těmito státy: s Belgií (z 23. květ./5. června 1906), Vel. Britannií (z 18./31. října 1905), s Francií z 21. února/6. března 1907), Italií (z 22. listop./5. pros. 1906), Německem (z 21. říj. 1893, s dodatečnou smlouvou z 8. října 1904), s Rakousko-Uherskem (z 21. pros. 1883 a dodatečnou smlouvu z 23. dub. 1909) a s Tureckem (z 30. července/12. srpna 1901).

Smlouvy o největších výhodách má s Bulharskem (ze 7./20. listop. 1907), s Dánskem (z 29./11. března 1910), s Nizozemím (z 3./15.

března 1899), s Norskem (z 31. března 1910), s Ruskem (ze 24. února/9. břez. 1909), se Srbskem (z 23. pros. 1906/5. ledna 1907), se Španělskem (z 18. listop./1. pros. 1908), se Švédskem (z 3. břez. 1910), se Švýcarskem (z 19. února/3. března 1893 a dodatečnou smlouvu z 16./29. pros. 1904). —

Srbsko přešlo v důraznější a uvědomělejší směr ochranářské obchodní politiky v letech 1890.; autonomní celní tarify jeho z 10. července 1893 a z 8. ledna 1899 mají mírné ochranářské sazby cel agrárních a vysoká cla průmyslová. Ale zmíněnou obchodní smlouvou s Rakousko-Uherskem z r. 1892 byly tyto sazby značně sníženy a ztrácela tudíž vysoká autonomní cla na dosahu.

V prvých letech 1890. vycházelo Rakousko-Uhersko se Srbskem i nadále dobře jako v l. 1880.; měla tenkráte v Srbsku vrch strana Rakousko-Uhersku přátelská. Ale od r. 1895 nastává ponenáhlý obrat a vzájemné styky se neustále přiostřovaly, poněvadž Srbsko hledělo se z vnějších vlivů vymaniti.

Zjevný spor vypukl po vydání nového dvojitého tarifu srbského z 31. března 1904 a při jednání o novou smlouvu obchodní r. 1905.

Když pak v druhé polovině prosince r. 1905 pronikla do Vídně zpráva, že Srbsko učinilo s Bulharskem celní jednotu, přerušilo Rakousko-Uhersko nadobro jednání o novou smlouvu. Žádalo, aby smluvená celní jednota srbsko-bulharská byla zrušena, tvrdíc, že je pouhou zástěrkou, aby jí zavedena byla differencialita cel vůči Rakousko-Uhersku.

Smlouva o této celní unii byla učiněna 9. června 1905. Vnitřní styk mezi oběma zeměmi Srbskem a Bulharskem měl býti volný — jen předměty monopolní nebo výrobní a spotřební dani podrobené a některé nemnohé zvlášť vyjmenované věci, jako kůže ovčí a kozí, měly podléhati clu a dávkám vyrovnávacím, obchod dobytkem zůstaven i nadále autonomnímu zákonodárství obou zemí — kdežto proti ostatní cizině měly obě země volnost úpravy cel i obchodních smluv a teprve po 1. březnu 1917, po vypršení prvé éry celní unie, měl býti vydán společný celní tarif vnější a měly se uzavírati s cizinou smlouvy společné. Jako poradný a dílem i rozhodčí společný orgán zřízena byla šestičlenná komise, po třech zástupcích obou států. Také parita v železničních a plavebních záležitostech hospodářské správy, ba i mincovní jednota byla projektována.

Mimo Rakousko-Uhersko podalo také Turecko proti této smlouvě Bulharsku rozklad, ale dovolávalo se neplatnosti úmluvy na základě Berlínské smlouvy, dle níž prý nemá Bulharsko práva uzavírati smluv povahy unie.

V dubnu r. 1906 a dalších měsících došlo k výměně ostrých memorand mezi vládami rakousko-uherskou a srbskou a 24. června 1906 propukla vzájemná celní válka. Rakousko-Uhersko zakázalo dovoz i průvoz dobytka, drůbeže a dobytčích produktů, kdežto Srbsko užívalo vůči dovozu z Rakousko-Uherska tarifu maximálného.

Celní tato válka měla pro obě strany zlé následky.

Srbsko se sice pokusilo proraziti vývozem dobytka přes Soluň do Italie a hledělo zavésti i vývoz jiných věcí než dosud, ale výsledky byly přece jen skrovné.

Dosud vyváželo Srbsko obilí, ovoce (švestky), dobytek a dobytčí produkty, celkem 90—95% úhrnného vývozu, hlavně do Rakousko-Uherska a 3—7% úhrnného vývozu do balkánských zemí (zvláště mouku, konopí). R. 1906 velmi poklesl vývoz dobytka a dobytčích produktů, později se však vývoz hovězího dobytka vzmohl, když byly navázány styky s Italií, kdežto vývoz vepřů v době celní války vázl stále (býval průměrem 120.000 kusů a r. 1907 byl již jen 14.825 kusů). Rovněž nepodařilo se zavésti značnějšího vývozu dobytka do Egypta, do Řecka a na Maltu, ač byly poskytovány i vývozní premie a povoleny refakce na drahách. Za to začalo se značnější měrou vyvážeti i jiné zboží: rudy a kovy, pak dříví a lesní produkty, vařiva, nápoje a j.

Celkový dovoz do Srbska klesl r. 1906 na 44·3 mill. din. (r. 1904 byl 60·9 mill. din.) a pokles týkal se hlavně dovozu z Rakousko-Uherska (r. 1905 33·3 mill. din.: r. 1906 22·2 mill. din.). R. 1907 se srbský dovoz z ciziny značně zlepšil; Rakousko-Uhersko mělo na tomto zlepšení poněkud sice také podíl — dovezlo do Srbska zboží za 25·6 mill. din. — ale hlavní prospěch sklidilo Německo (jeho dovoz byl kol 20 mill.) a Anglie (kol 10 mill. din.). Také ve vývozu r. 1907 mělo hlavní podíl Německo (32·9 mill. din.); pak šla pořadem Belgie (13·0 mill.) a pak teprve Rakousko-Uhersko (12·9), pak Italie (5), Rusko (3) atd.

Za dobu celní války zahájeno několikráte nové jednání mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem; v srpnu r. 1908 byla učiněna zatímná smlouva obchodní, jež platila po 6 měsíců (do 31. března 1909) a celní válka po tu dobu zatímně zastavena. Ale poněvadž nebylo lze dosíci u nás pro novou smlouvu parlamentního schválení, nastal od dubna 1909 zase stav nesmluvní.

V provisorní smlouvě z r. 1908 byl vývoz živého dobytka ze Srbska vůbec zakázán a dovoz poraženého dobytka hovězího byl kontingentován na 35.000 kusů, dobytka vepřového na 70.000 kusů.

Mínění o smlouvě z r. 1908 se i v Srbsku rozcházela; kdežto jedni tvrdili, že účinky její na vývoz obilí, ovoce a dobytka do Rakousko-Uherska budou přímo katastrofálné, libovali si druzí, že je to prvá smlouva uzavřená bez politického pozadí na podkladě ryze hospodářském. Vývoz ovoce a obilí najde si prý ostatně cestu jinam, bude-li třeba.

Velmi v této době prospělo Srbsku — Německo. Nabídlo Srbsku obnovu obchodní smlouvy s ním. Jednání to rychle skoncováno a nová smlouva učiněna ještě před uzavřením trvalé smlouvy s Rakousko-Uherskem. Opakovala se tedy historie jako při našem jednání o obchodní smlouvu s Rumunskem z roku 1893. Německo, německé kupectvo, žurnalistika a diplomacie zahájily pak ihned propagační činnost v Srbsku, jejíž účinky se na ráz ukázaly v náhlém vzestupu dovozu říšskoněmeckého zboží do Srbska.

Definitivní smlouvu uzavřelo Rakousko-Uhersko se Srbskem 14./27. července 1910.

Kontingent dovozu zabitého dobytka ze Srbska byl tu snížen pod úhrny r. 1908 povolené, totiž u volů s 35.000 kusů na 15.000 kusů, u vepřů se 70.000 na 30.000 kusů ročně. Jak byl nedostatečný, ukazuje nejlépe skutečnost, že byl vyčerpán již za první pololetí trvání nové smlouvy.

Naproti tomu vymohlo Srbsko velmi značná zvýšení svých dovozních cel smluvních proti Rakousko-Uhersku u přirovnání se stavem dosavadním na tovary průmyslu cukrovarnického, pivovarnického, kožního a dřevařského a menší zvýšení pro tovary průmyslu textilního, sklářského, keramického.

Nyní má Srbsko, nebo mělo podrobné tarifní smlouvy s těmito státy: s Belgií (11./24. dubna 1907), s Vel. Britannií (4./17. února 1907), s Černou Horou (1./14. ledna 1905), s Francií (23. pros./5. led. 1906/7), s Italií (1./14. ledna 1907), s Německem (9./21. srpna 1892 a dodat. sml. 16./29. listop. 1904), s Rakousko-Uherskem (14./27, července 1910), se Švýcarskem (15./28. února 1007) a s Tureckem (15./28. května 1906 a dodat. sml. 17./30. října 1906); pouhé smlouvy o největších výhodách mají s ním tyto státy: Bulharsko (6. pros. 1906), Dánsko (17./30. listop. 1909), Nizozemí, Norsko, Rumunsko (23. pros./5. ledna 1906/7), Rusko (15./28. únova 1907), Spojené státy severoamerické, Španěly a Švédsko. —

Bulharsko nabylo úplné samostatnosti smluvní ve věcech obchodněpolitických, jak uvedeno, teprve r. 1905, kdy již střední Evropa, ano i Srbsko a Rumunsko pluly s proudem vysokého ochranářství. Také bulharský celní tarif ze 17./31. pros. 1904 je výrazněji ochranářský, i průmyslově ochranářský, ač positivné ochrany Bulharsko ještě nepotřebovalo a dosud téměř nepotřebuje, nýbrž spíše má tu zájem negativný, aby nebylo bráněno jeho agrárnímu vývozu; aby toho docílilo, povoluje se své strany ústupky s ochranných cel průmyslových.

Nejvíce mu záleží na úpravě poměrů k Rakousko-Uhersku a k Německu, neboť Srbsko a Rumunsko jeho agrárních plodin nepotřebují, a ani v průmyslu mu nejsou a tak hned nebudou konkurenty.

Srbsko na příklad vyniká, pokud se zemědělství týče, ovocnictvím a chovem vepřů, Bulharsko pěstbou pšenice, ale jinak se v hrubých rysech v zemědělské produkci obě země shodují. Rovněž průmysl je zhruba týž; v obou zemích je na prvém místě mlynářský průmysl a obě země mají mimo to i jiný zemědělský průmysl. V Srbsku vyniká těžba dolová, a jakousi specialitou je průmysl provaznický, v Bulharsku je specialitou průmysl vlnařský (zvláštní lodenovitá sukna) a výroba růžové silice.

Ale obě země, Srbsko a Bulharsko, nejsou vzájemnými konkurenty, jak nejlépe o tom svědčí projektovaná jejich celní unie roku 1904 bez vnitřních cel vůbec a dříve platné mezi oběma zeměmi velké řízení pohraničné, dle něhož četné produkty neplatily při pře-

pravě z jedné země do druhé rovněž vůbec cla. Jak malé jsou vzájemné styky obou těchto zemí, ukazují obraty vnější tržby: Bulharsko vyvezlo v posledních 15 letech od r. 1896 až 1910 do Srbska průměrně ročně $^1/_3$ až $^3/_4$% svého úhrnného vývozu, a dovezlo odtamtud průměrně 1 až $1^4/_5$% úhrnu dovozu.

Poměrně značné styky má Bulharsko s Tureckem: roční průměr vývozu do Turecka byl v posledním čtvrtstoletí do r. 1910 31·1% veškerého vývozu bulharského, tedy téměř třetina, a průměr dovozu z Turecka 12·9% všeho dovozu bulharskébo, tedy osmina. Ale i ve styku s Tureckem záleží Bulharsku spíše na tom, aby Turecko nebránilo bulharskému dovozu, než naopak na ochraně domácí výroby cly. Vyváží totiž Bulharsko do Turecka hlavně dobytek, pak potraviny, zvířecí produkty a některé textilní tovary, jež by jinde dosti těžko odbylo, kdežto naopak Turecko dováží do Bulharska hlavně jižní ovoce a suroviny, pro něž by ochotně našlo jinde poměrně snadno odbytu.

Značné obraty vykazuje také tržebný styk s Rakousko-Uherskem: dovoz z Rakousko-Uherska byl průměrem ročně v posledních dvou pětiletích od r. 1901 do 1910 26·8% a $25^3/_4$% úhrnu veškerého dovozu bulharského, tedy více než čtvrtina; vývoz bulharský do Rakousko-Uherska byl tu 9·5% a 7·6% úhrnu bulharského vývozu. Ale přes to nevycházelo Rakousko-Uhersko Bulharsku nijak vlídně vstříc, zdaleka ne tak jako Srbsku. Nepovolilo mu veterinářské konvence, t. j. smlouvy o úpravě vývozu živého dobytka do Rakousko-Uherska, a vývoz živého dobytka nebyl vůbec dovolen.

Také jinak nevedlo ani v novější době jednání o podrobnou celní smlouvu k cíli a učiněna smlouva jen o největších výhodách; teprve 22. dubna 1912 uzavřely oba státy první celní smlouvu podrobnou, ale do počátku války nebyla ratifikována.

Je dosti nevysvětlitelným, proč bylo Bulharsko Rakousko-Uherskem tak přehlíženo a proč byla tím způsobem nadháněna voda na mlýn států konkurujících, jak v příštím posledním oddíle se podrobněji ještě zmíním. Mimo jiné uplatňoval se tu vliv agrárního Uherska, jež nabývalo zvláště v posledních letech rostoucího vlivu na vnější obchodní politiku naši a nedbalo dosti zájmu vývozního průmyslu. —

Také Řecko má vysoká cla dovozní. Pomáhá jimi svým státním příjmům — má dokonce ještě dovozní cla na některé důležité suroviny průmyslové — ale na druhé straně značná cla na tovary průmyslové svědčí, že sleduje též ochranářskou politiku průmyslovou. Také s Řeckem máme jen smlouvu o největších výhodách: valně starobylou provisorní konvenci z 11. dubna 1887.

*

K závěru tohoto výkladu o obchodní politice států balkánských se stanoviska povšechného měl bych ještě připojiti prognosu v tomto směru o příštím vývoji jejím: bude v hlavních rysech pohybovati se dále směrem ochranářským či nastane obrat k politice svobodnější tržby? Svobodnější tržba nastane sotva. Dnes nevede se spor

mezi směrem svobodné tržby a ochranářstvím o zásadu, tedy jaksi o správnost theorie té či oné, nýbrž rozhodují o obchodní politice důvody ryzí opportunity. Proto zachovávala politiku svobodné tržby před válkou z velkých států jen Anglie, poněvadž nepotřebovala se obávati soutěže cizí na trzích domácích, a záleželo jí, aby si zachovala volný trh pro své tovary v cizině. Ale i tam se v poslední době proudy viklaly. Že válka zdrží vývoj a pokrok hospodářský a že po válce se v tomto směru poměry zhorší, je pravděpodobno. A bude jistě potřebí na všech stranách různých umělých opatření ochranných, než se vše vrátí v staré koleje.

Přibude však i důvod další, finanční. Státy budou nuceny opatřiti si nových příjmů na úhradu nákladů války a sáhnou asi po starém zvyku mezi jiným i k zvýšení cel. Dosud mívaly větší války vždy v zápětí zvýšené ochranářství celní — a tak tomu bude asi i nyní. Nemějmež v té věci nijakých illusí: po skončené nynější válce povede se válka nová, válka hospodářská, a bude do jisté míry válkou všech proti všechněm, i v lůně obou velkých nynějších skupin vedenou. Nebo platí-li již dnes sice »až do těch hrdel«, ale ne již tak nadšené »a statků«, tím méně bude toto heslo platiti po válce. (Dokončení.)

Dr. *Josef Páta:*

Několik kapitol z dějin styků českobulharských.

VII.

Bulhaři v té době, nemajíce doma dosti možnosti se vzdělávati, odcházeli do ciziny. Je to sice práce samostatná a jiná — sledovati ohlas českých věcí v Bulharsku, nicméně musím se zde zmíniti aspoň o jednom literátu bulharském, jehož činnost částečně spadá i do literatury naší, a jenž svou činností zájem o Bulharsko značně posílil. Byl to Vasil D. Stojanov, rodák žeravnenský (1839—1910), jenž už jako hoch se zajímal o Čechy a od r. 1858—1867 studoval v Praze na gymnasiu a na universitě. Ten vzal na sebe úkol informovati českou veřejnost o bulharských věcech, zasazoval se dokonce o zavedení bulharštiny na českých vyšších školách, zkrátka stal se zprostředkovatelem styků českobulharských.[1]) Stojanov, později profesor v Bělehradě a bibliotékář v Sofii, byl oblíbenou osobou doma i v Čechách. Naučil se dobře česky, stýkal se s Riegrem, pro nějž psal stati do Slovníku naučného, stýkal se i s Palackým, Grégrem, Staňkem a jinými českými předáky, — české noviny a časopisy — Lumír, Květy, Národní Listy, Musejník i j. byly mu přístupny, a

[1]) O něm nejlépe psal B. Conev v brožuře »Spomen za Vasilja D. Stojanov« v Sofii 1911. Bohužel, české práce Stojanovovy zde nejsou uvedeny ani rozebrány.

on toho dosti užil. Do kritické přílohy Nár. listů 1864, č. 1 napsal historický přehled »literatury bulharské«, do Lumíru 1865 č. 14—21 životopis Stojka Vlad. Sofronije, a zejména obsáhlou stať do Čas. musejního r. 1866, 272 násl. I. Slovo o literárních pracích oněch spisovatelů zvlášť, kteří přispěli a přispívají k zvelebení a ušlechtění národní řeči bulharské. — II. Slovo o nynějších spisovatelech (sic!) bulharských vůbec a III. O literatuře a vědeckých plodech S. Palauzova a Neofyta Rylského. Kromě toho vydal už r. 1863 českou mapu Balkánského poloostrova.

Stojanov i po svém odchodu z Prahy udržoval české styky a rád se do Čech vracel. R. 1869 na př. byl bulharským delegátem při Husových oslavách v Husinci a upozornil na sebe vzletnou českou řečí, r. 1895 o výstavě byl rovněž v Praze. Zasloužil by si zvláštní kapitoly na základě snad zachované korespondence. Upozorňuji naň; myslím, že by to byla látka vděčná a zajímavá, pro dějiny styků českobulharských jistě potřebná! Mám o tom zprávu básníka Erv. Špindlera, z jehož dopisu uvedu aspoň tolik: »V letech šedesátých pod vlivem Bulhara Vasila Dimitrije Stojanova shlukla se v Praze řada Slovanofilů Čechů, která byla odhodlána především osvojiti si jazyk bulharský a pak odebrati se pod Balkán, kdež — jak Stojanov ubezpečoval — intelligence vůbec nebylo nebo jen nepatrný počet. Chtěli jsme se dáti Bulharům k disposici a založiti nebo říditi jim nějaký lepší vzdělávací ústav, z kterého by Bulhaři vlastní intelligence důstatek mohli očekávati. Bulharštině nás učil sám Vasil Dim. Stojanov a když jsme poněkud pokročili, dal nám do rukou i knihy bulharské, jichž ovšem bylo maloučko«. — Tehdy také Erv. Špindler se pustil do překládání bulharských národních písní, z nichž jednu »Marie a Ralin, chrabrý junák« otiskl teprve r. 1882 v Hofově Rodinné kronice na str. 615. Zajímavo je, že tehdejší nálada pražská byla hodně romantická, jistě pod vlivem Stojanovovým, a povstání r. 1867, neboť přihlášení Bulharofilové se učili dokonce šermu a měli už rozdělené úkoly k určené výpravě na Balkán.

Stojanov tedy osobním stykem i literární svou činností získal hodně přátel bulharské věci. Není divu, že Vítězslav Hálek litoval upřímně, že na své cestě »Z Černé vody do Srbského Bělehradu« (Nár. Listy 27./12. 1865[1]) nemohl pro nemoci strašící ve všech koutech seznati blíže Bulharsko a jeho poměry. Zajímalť ho národ ten — jak praví doslovně — odedávna nanejvýš a bolelo ho nemálo, že jsa mu na prahu nemohl vstoupiti v příbytek jeho, aby se s ním naučil cítit bolest i radost. — A K. Jar. Erben do své Slovanské čítanky (t. j. Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních) téhož roku zařadil pět bulharských pohádek, přejatých z oděsského Pokazalce 1859 a z vypravování Konst. Pavlova, jež přeložil i do edice české r. 1869.[2]) Stejně tak vzpomínal Bulharů, pokud ovšem mohl, Jos. Pervolf ve svém článku »Slované« v Riegrově Slovníku Naučném 1870, 589 a násl., při čemž důtklivě mluvil

[1]) Sebrané spisy, edice Vobornikova sv. 3, 1907, str. 74.
[2]) Nově v knihovně českých dětí 1906, sv. II.

o jich osvobození. Zde po prvé čteme z českých úst uznání práce Šafaříkovy, o němž Pervolf dí (617), že »kriticky objasnil starší dějiny a literaturu (bulharskou), a vůbec značně přispěl k bližšímu jich poznání; na základě jeho badání pokračují jmenovitě učenci ruští, vzdělávajíce bulharské dějiny, literaturu i jazyk — —«. Pervolf radostně se zmiňuje o církevním osamostatnění Bulharů a přimlouvá se za utvoření samostatného bulharského státu, čímž by prý se odňal hrozící východní otázce nebezpečný její ráz a učinila by se přítrž anexčním choutkám vzhledem k evropskému Turecku, ať již vycházejí odkudkoliv«. (!) Stať o bulharštině v rámci jazyků slovanských napsal tehdy Gebauer (str. 644—671).

V té době už dospíval Konstantin Jireček, syn Josefa Jirečka a Šafaříkovy dcery Boženy, jenž pokračoval v bulharských pracích svého děda a učinil po té stránce mnohem více než Bulhaři sami vykonali. R. 1871 se objevily první jeho referáty v Časopise musejním (str. 79, 312), z nichž zejména rozbor Drinovova Pogledu vrъchъ proischoždenieto na bъlg. narod i načaloto na bъlg. istorija (86—88) ukázal neobyčejnou pohotovost a přípravu 17tiletého Jirečka, r. 1872 vydal ve Vídni svůj Knigopis na novobъlgarska knižnina 1866—1872«, hledal styky a sháněl prameny, neboť viděl, že Bulhaři jsou nejvíce zanedbáváni a poměrně neznámi, chtěl zkrátka dokončiti dílo nesmrtelného Šafaříka. Všeobecná nálada pro osvobození bulharské, povstání hercegovské r. 1875 a události balkánské bouřně se valící jeho snahu urychlily. A tak vydal v Praze r. 1876 své Dějiny národa bulharského, které i přes to, že autor jich do té doby v Bulharsku nebyl, přišly neobyčejně vhod, dávajíce přesné a poutavé informace o zemi a národu, jemuž vycházelo slunce svobody. Téhož roku vyšla kniha německy, dvě léta na to vyšel v Oděsse doplněný ruský překlad F. K. Brunna a V. N. Palauzova, osm let na to ji vydali N. D. Rajnov a Z. Bojadžiev v Trnově bulharsky a posléze r. 1889 vyšla i v maďarském rouše R. Mayera. Horlivá zanícenost Jirečkova pro Bulharsko učinila jej miláčkem Bulharů tehdy dlících v Praze, zejména M. Drinova, jenž Jirečka si neobyčejně vážil a ctil, a jej ovšem v jeho pracích bulharských všemožně podporoval. Jireček pravidelně psal své bulharské příspěvky do Čas. musejního, od r. 1874 do Vlčkovy Osvěty, od r. 1876 do Světozoru i jinam, kde toho žádali a kde bylo třeba.

Rok 1876 přinesl zoufalou snahu bulharskou o úplné vymanění z jařma tureckého. Zapomnělo se na útrapy i prolitou krev r. 1867, úsilí se zdvojnásobilo. U nás byly ty boje sledovány zvláště napiatě, neboť potlačené povstání r. 1867 vzbudilo jistě značný ohlas, jak bylo již shora podotčeno. Známý náš epik Jos. Holeček už r. 1873 uvedl se v Umělecké Besedě čtením svých překladů bulharských národních písní,[1]) z nichž některé r. 1872 otiskl ve Světozoru a jež souborně otiskl ve Sborníku světové poesie ve dvou svazcích r. 1874 a 1875 pod

[1]) Voborník, Jos. Holeček 1913, str. 8; Padesát let Umělecké besedy 1863—1913, str. 190. Tu je zmínka o tom, že i Erv. Špindler překládal bulh. národní písně.

názvem »Junácké písně národa bulharského«. Na Verkovičově padělku bulharských národní písní založil Leop. Geitler svou stať »Poetické tradice Thráků i Bulharů« v Praze 1878. Zájem bulharský u nás byl tehdy neobyčejně živý, zvláště když přicházely první zprávy o neúspěších, »o ukrutnostech tureckých v Bulharsku« (vypsal je A. Sojka r. 1877), vzpomínáno »povstání r. 1867« ve Světozoru 1877, 571 a n., až konečně Rusko zakročilo a Bulharsko osvobodilo. Tehdy jistě mnoho českých dobrovolníků táhlo na Balkán, aby tam obětovali svůj život za ideu svobody a volnosti. Nejvíce v paměti žije B. Havlasa, jenž padl 25. 11. 1877 v Alexandropoli a došel poetické oslavy ve skvělé básni Čechově »Na hrob Havlasův«[1]) a v básnické vzpomínce J. V. Sládkově v Lumíru 6, 1878, 176. Zajímavo je, že i Jan Neruda horlivě sledoval tehdejší události a dával jim místa ve svých feuilletonech.[2]) Zejména Světozor učinil si povinností zpravovati slovem i obrazem české čtenářstvo o událostech bulharských. Tak čteme v r. 11, 1877, 381 a n. obsáhlou stať o Bulharech podle Kanitzova »Donau-Bulgarien und der Balkan«, na str. 274 o Dobrudži, 442 n. o bitvě u Plevna 479 o boji v Šipce, v r. 12, 1878, 190 o míru svatoštěpánském, str. 483 o národním školství bulharském atd. s hojnými ilustracemi bulharských krajů, měst, obyvatelův i dějův. A tak můžeme sledovati i další ročníky Světozora, v nichž najdeme všude hojně zpráv o Bulharsku.

VIII.

Bulharsko bylo osvobozeno! Ne sic úplně, mnoho ještě zbývalo práce k vytčenému cíli, jehož ostatně ani dnes ještě nedosaženo, ale přec svobodno a uvolněno k vlastní práci! A té bylo hodně! Bulharsko potřebovalo bystrých pracovníků, vzdělaných mužů, kteří by rychle a bezpečně pomohli k rozkvětu zemi zkrušené, zdeptané tolika útrapami a zbrocené tolika krví! A těch ovšem nemělo nadbytek! Tehdy vzpomněl si M. Drinov na pražského docenta a svého přítele Konstantina Jirečka a dal podnět k povolání Jirečka do služeb mladé bulharské vlády. A tak stal se K. Jireček od listopadu r. 1879 generálním sekretářem bulharského ministerstva osvěty a od 1881—2 samotným ministrem osvěty, později předsedou stálé učebné rady a ředitelem Národní knihovny a musea. Dnes známe historii pětiletého pobytu Jirečkova v Bulharsku z dokumentárního článku V. N. Zlatarského v Period. spis. 66, 1905, 1—30 »Dějnosttьa na dr. Konstantina Jireček v Bъlgaria« a víme tedy, že Jireček tam nelenil: postavil se veškerými svými schopnostmi i vědomostmi do služeb bulharské kultury, pečoval o rozvoj bulharského školství i školských pomůcek vůbec, seznamoval se důkladně se svým prostředím i bulharským životem, cestoval po Bulharsku, informoval českou veřejnost i cizinu o bulharských poměrech, stal se zároveň i bulharským spisovatelem a to tak všestranně, že to podnes vzbuzuje náš podiv.

[1]) Ve svazku Cerkes a jiné básně, Topič 1896, 5. vyd. str. 77—83.
[2]) Rožek K., Nerudova účast na válce ruskoturecké« r. 1877 ve sborníku. Vzpomínáme Vás 1913, str. 20.

J. Bidlo ve svém jubilejním článku o Jirečkovi v Čas. čes. musea 1914, 245—256 výstižně charakterisoval jeho činnost mezi Bulhary a zdůraznil, že Jireček se stal svým působením zakladatelem studia bulharských věcí. Plným právem řekl prof. Bidlo, že »Jireček v Bulharsku byl nejvýznačnější a nejlepší osobností z celé řady českých »Kulturträgrů«, jež buď slovanský zájem nebo vyhlídka na lepší kariéru přivedla do zanedbané této země« (str. 246). Neboť Jireček měl tu jistě mnohé a mnohé nesnáze, ať už byly původu jakéhokoliv, a přece je dovedl překonati — pět let svého bulharského pobytu vyplnil svědomitou a usilovnou prací, ohlasy jíž najdeme i v citovaných dříve časopisech, prací rázu dějepisného, cestopisného, filologického atd., jež pak v oboru cestopisném pojal do svých »Cest po Bulharsku« (1888) a spolu s »Dějinami národa bulharského« shrnul do veliké vědecké publikace r. 1891 — hotové encyklopedie — »Das Fürstenthum Bulgarien. Seine Bodengestaltung, Natur, Bevölkerung, wirtschaftliche Zustände, geistige Kultur, Staatsverfassung, Staatsverwaltung und neueste Geschichte«.[1]) Tím Jireček jaksi uzavřel své práce o Bulharsku, práce, z nichž stručné výsledky uložil do Ottova Slovníku naučného a jež dosud předstiženy nebyly. To ovšem byl již dávno zpět v Praze profesorem dějepisu na české universitě, aby od r. 1893 přešel na universitu vídeňskou.[2]) Práce Jirečkovy byly základem všech studií dalších, k nimž dávaly a dosud dávají plodný podnět. Bez Jirečka bychom musili hodně škrtnout z kultury bulharské. On je po osvobození nejlepším představitelem styků česko-bulharských.

IX.

Kromě Jirečka přišlo do Bulharska mnoho našich lidí — ze Slovanů pak zvláště Rusové a Slovinci. O jich životě a práci není dosud přesných zpráv, neřkuli souborného díla. Naši krajané tam pracovali jako učitelé, profesoři, inženýři, stavitelé, malíři, hudebníci, zahradníci, zemědělci — ba nebylo snad oboru, v němž by se nebyli chtěli uplatnit — ovšem s výsledkem nestejným. Škoda, že dosud nevyšlo Šakovo dílo »Kolonie«, jež mělo obsahovati náplň života sofijských Čechů, ledacos bychom už věděli ze života našich krajanů v Bulharsku. Mnohé jméno by znova vstoupilo v život, mnohá bytost by oživla a vypravovala o bulharské odyssei našich lidí. Odumírají zvolna pamětníci prvních let poosvobozenských, let prvního hledání a budování nynějšího bulharského království, kladení kamene ke kameni, aby mohla vzniknouti velkolepá stavba pravidelného národního, společenského i státního života. Ještě dnes, cestujeme-li po Bulharsku, jsme svědky české práce, ještě dnes můžeme

[1]) Bulharsky od Argirova v Plovdivě 1899.

[2]) O Jirečkovi přinesl již v r. 1879, 451 n. Světozor zprávu o jeho povolání do Bulharska i jeho bulharských pracích. Jinak srovn. Ottův Slovn. nauč. 13, 1898, 546—7, 28 sv. 712, V. Vlček v Osvětě 1904, 677 nn., Goll k tomu v ČČH. 1904, 475—6 a shora citované články Zlatarského, jenž má doplniti Vlčka, a stať Bidlovu.

tu zastihnouti mnohé naše krajany, v cizích — třebas slovanských — službách zestárlé a hynoucí. O některých z nich vypravuji ve svých »Bulharských potulkách« v Čas. turistů, 25, 1913, 1 nn.

Cizí Slované se v Sofii seskupili v Slovanskou besedu, z níž později vznikl spolek »Čech«, dosud existující. Tam obyčejně se hlásili noví krajané, do Bulharska se uchylující. Z prvních, kteří se literárně ohlásili, byl plovdivský profesor Čech Jan Wagner (1856 až 1905), literát, překladatel, jenž už v r. 1879 vydal a pak několikráte přetiskoval svou »Mluvnici jazyka bulharského«. R. 1881 psal do Ruchu 3, 267 nn. poznámky »ze života bulharských venkovanů« a r. 1883 přeložil V. Drumeva »Nešťastnou rodinu«. Ani po svém návratu z Bulharska neustal ve své činnosti, r. 1886 vydal v Pardubicích »Zpěvy thráckých Bulharů«, r. 1889 vzpomínal svého pobytu v Bulharsku v letech 1879—80 v knížce »Na evropském východě«, r. 1897 se vrátil k svým »Vzpomínkám z Bulharska«, a r. 1903 posledně v knížce »Bulharsko v plenkách« pod pseud. Theod. Lehký. Krajany naše nabádal k učení bulharštině, proto zpracoval r. 1895 příručku »Bulharsky snadno a rychle«, soupeřící s Vymazalovou »Bulharsky v 15 úlohách«.

Z jiných bulharských příspěvků těch dob sluší zmíniti se o J. Váňově úryvku z anglické knihy Markýze z Bathu, Observations on bulgarian affairs« (Londýn 1880) v Ruchu 1881, str. 208—9, 219 až 221. V té době začal vydávati Edv. Jelínek svůj Slovanský Sborník a rád přijímal příspěvky o bulharských věcech. Z prvních se mu přihlásil prof. Jiří Polívka, jenž i v pozdějších letech a ve Slovanském Přehledu zůstal věren tomuto oboru, tím spíše, že ve svém studiu pohádkoslovném do dna vyčerpal všechny známé pomůcky bulharské, jak se snadno z jeho indexů přesvědčíme, a že dokonce jeho studie čteme i v bulh. Ministerském sborníku.[1]) A na universitě čte podnes o bulharštině v souboru ostatních slovanských jazyků. O jeho pracích středobulharských jsem se zmínil už dříve. Prof. Polívka byl též v Bulharsku v době sjezdu sofijského r. 1910, kdy zajel i do Ryly. Psal o tom do Slov. Př. XII. 1911, str. 22 n. Z jiných horlivých spolupracovníků Jelínkových byl prof. Jos. Ant. Voráček (1857—1899), jenž pojednal ve 2. r. 1883, 96 nn. o »poesii bulharského básníka Iv. Vazova«, z něhož překládal ukázky do českých časopisů a vydal je souborně r. 1889 v Mladé Boleslavi ve »Výboru z básní Ivana Vazova«, dále psal bájeslovné studie: »Pohanské oběti u Bulharů« (tamže 507 nn.), »Perunova slavnost v Rodopách« (tamže 1886, 341 nn.), »Píseň o svatbě boha Slunce s krásnou dívkou« (1886, 393 nn.), »Koleda čili koleda — bog« (1887, 1); popisoval »bulharské obydlí a život v něm« (1884. 35 nn. s illustracemi prof. Mrkvičky v Plovdivě), dále podal nástin literární a politické činnosti »Lubena Karavelova« (1885, 510 nn.), »Christo Boteva, bulharského básníka — vojína« (tamže, 281 nn.) a přeložil J. Stojanova črtu o »Tonce, matce bulharských povstalců« (1886, 16 a násl.).

[1]) R. 1898 »Magosnikъbъ i negovijat učenik«, r. 1900 Le chat botté a j.

Takovýmito pracemi vzbuzen ovšem zájem další a v časopisech různých nalezneme řadu překladů ze známých tehdy spisovatelů bulharských. Zmínky zasluhuje i ohlas v moravské »Zoře« r. 1882, do níž napsal K. Skalecký (?) článek o »životě a literárním působení L. Karavelova«, z něhož zároveň přeložil »babiččino vypravování« Stana, Fr. Procházka otiskl historický obraz »z Přeslavského dvora« a B. Popelka referoval o podvržených »Bulharských národních písních«. Ale již pět let před tím otiskl Jos. Boubela v almanachu »Zora«, vydaném v Praze r. 1877, veršovanou »Povídku z Balkánu«, zřejmý ohlas sympatií bulharských[1]). Největší sensaci způsobila čtyřaktová bulharská truchlohra J. V. Friče »Asjenův pád«, vlastně podle překladu Wagnera přepracovaná hra Drumevova »Ivanko, vrch Asjenův«. Hra byla provozována a vydána tiskem v Čes. Brodě r. 1883. Jen pro zajímavost uvádím článek knížecího kapelníka ruščuckého, Čecha G. Šebka »Slovo o tanci a písni v Bulharsku«, otištěné ve Sl. Sborn. 1884, 540—543. Škoda, že se do Bulharska nedostal Ludvík Kuba, jenž ve svém díle »Slovanstvo ve svých zpěvech« 1889 Bulharsko úplně opomenul!

Podobně jako prof. Polívka, tak i prof. Máchal hojně užíval bulharských pramenů ve svých studiích bájeslovných i o bohatýrském epose slovanském, jakož i ve svých studiích o slovanských literaturách. To dobře vidíme v jeho »Nákresu slovanského bájesloví (1891), v jeho spise »O bohatýrském epose slovanském (1894), v Dějinách literatur slovanských v Památníku české akademie (1898, str. 56), jakož i v přehledu slovanských literatur ve sborníku Slovanstvo (1912, 541—546). Prof. Máchal dosud čte na české universitě o bulharské literatuře a bohdá od něho dostaneme první české soustavné dějiny literatury bulharské.

X.

Od let devadesátých můžeme sledovati v českých časopisech namnoze pravidelné zprávy o Bulharech a Bulharsku, objevují se i studia zeměpisná, národopisná a statistická, botanická,[2]) na knihkupecký trh přicházejí soustavné překlady, jež pořizuje učitel J. Koněrza (jako Vazov: Volby r. 1897, Od Balkánu téhož roku, Kytka z Balkánu 1898, Strýcové 1903, Pod jařmem r. 1898 a Nová země 1901 — obě přeložené společně s A. Knotkem), usiluje se o sblížení hospodářské a obchodní, Čechové se účastní první bulharské hospodářské výstavy r. 1892 v Plovdivě vlastní exposicí, r. 1893 založena s nezdarem česká tržnice v Sofii, r. 1896 opakován pokus v Ruščuku a tak se vzájemnost českobulharská má utužiti na všech

[1]) O Karavelovi psal též J. Hrubý »Ze světa slov«. Praha 1891. Upozorňuji na drobné příspěvky J. J. Toužimského ve Květech 1889, 118, 1893, 4 v Zlaté Praze 1887, 555 a i.

[2]) Z nich Em. Faita »Obyvatelstvo knížectví bulharského dle trojího prvního sčítání« v Zem. Sbor. 1895, 142; »Vývój bulh. osad v Besarabii«, tamže 1899, 204, »Bulharské osady v Malé Asii«, tamže 1900, 33. — J. Velenovský, Flora bulgarica, Praha 1898.

stranách. Bohužel, nebylo snažení o to vždy v dobrých rukou — odtud ty neúspěchy a ztroskotání. Publicista St. Forman, jenž studoval v bulharském Samokově, chtěl povzbuditi tyto styky populárními »Dějinami obchodu bulharského« (Chotěboř 1898), ale knížka zapadla: neprospěla a také neublížila. Stejně tak zapadla druhá práce Formanova »Srovnávací čítanka slovanských jazyků« (Praha 1909), v niž pojat i jazyk bulharský. Tím chtěl autor asi napraviti i chybu Věnc. Hrubého, jenž ve své Praktické rukojeti srovnávací jazyků slovanských r. 1904 bulharštinu úmyslně vynechal (!).

Kdežto Edv. Jelínek ve svém Slov. Sborníku neměl stálého spolupracovníka o bulharských věcech a otiskoval jen nahodilé příspěvky,[1]) pokračovatel Jelínkův redaktor Adolf Černý hleděl získati pro svůj Slovanský Přehled stálého spolupracovníka. A tak čteme od prvního ročníku nového Přehledu od r. 1899 pravidelné přehledy literatury bulharské,[2]) zprávy literární i dopisy z Bulharska, jež kromě Bulharů záhy dodával i s pěknými překlady bulharských veršů bulharský Čech prof. Vl. Šak, rodák nalžovský, jenž r. 1882 přišel do Slivna jako profesor mathematiky, později působil v Sofii a to dokonce i na sofijské universitě.[3]) Šak svým bystrým slovem i břitkým slohem dovedl výstižně charakterisovati život bulharský[4]) i našich krajanů v Bulharsku a obohatil českou literaturu zdařilými překlady. Od něho máme Veličkovovy Sonety (1900), Vazovův román Carevnu z Kazaláru I—II (1905—06), Veličkovy vzpomínky na rok 1876 »V žaláři« (1906) a také sbírku vlastních sonetů v knížce »Pod Vitoší« (1905). Prof. Šak vždycky rád a ochotně informoval české obecenstvo o bulharských poměrech a pomáhal, kde bylo třeba. V době sokolského zájezdu do Sofie 1910 nejvíce přispěl do brožury »K bulharským junákům« a když byla r. 1911 v Praze výstava »Bulharská žena«, ochotně přeložil informační publikaci k výstavě vydanou.

Prof. Šak věnoval svou práci a své zkušenosti bulharské stejné Bulharům jako Čechům, jiní krajané naši úplně sloužili Bulharsku a patří tedy jejich činnost i bulharské literatuře a kultuře — ať to jsou archeologové bratří Škorpilové, Dobruský neb malíři Mrkvička, Věšín, Hořejší a jiní, třebaže činností svou i do Čech nepřímo zasahují.[5]) Z našich domácích pracovníků dlužno ještě vzpomenouti

---

[1]) Al. Teodorov, »Povaha literární činnosti osvobozeného Bulharska« 1883, 279 nn. B. Popelka, Jest Makedonie srbská či bulharská?« 1887, 10 nn.

[2]) A. Balan, Lit. bulh. r 1898, str. 393 nn.; z r. 1899, v 2. ročn. str. 300 nn. atd. Krstev-Miroljubov o Todorovi v r. XI, 1905, str. 383 o Slavejkovi tamže 54 nn. atd.

[3]) O něm Dr. A. Rudolf v Ott. Sl. Nauč. 24, 1906.

[4]) Bulharské povstání r. 1876. Slov. Přehled 3, 1901 — O bulharské škole v Paed. Rozhledech 17, 46 a násl.

[5]) V. Dobruský (1858—1917) byl ředitelem bulharského archeol. musea a docentem archeol. na bulh. universitě v Sofii, pak v Praze. Byl prvním lektorem bulharštiny v Praze vůbec. — Mrkvičkovy obrazy jsou známy z ill. čes. časopisů a pohlednic. Věšín Jaroslav, bulh. dvorní malíř, vydal v Praze r. 1901 »Národopisné obrázky z Bulharska«, šest reprodukcí podle přírodních akvarelů. Zmínky zasluhuje, že do Sofie r. 1905 na čas zašel i Jos. Šmaha, aby organisoval nově zřízené bulh. Nár. Divadlo.

L. Niederlea, a to zejména jeho prací o »makedonské otázce« (Praha 1901, 1903[2]; přeloženo do bulharštiny r. 1902), jež dávají pak podnět k pracím dalším[1]) až po nejnovější úhrnnou brožuru Šakovu »Spor o Makedonii« (Praha 1916). Prof. Niederle psal též o »národnostních poměrech v knížectví bulharském« do Nár. Věstn. Českosl. 3, 1908, 25—31 a věnoval ovšem příslušný oddíl Bulharům i ve svém »Slovanském světě« (1909), s uvedením známé příslušné literatury.

Čechové však sledovali nejen literární rozvoj Bulharska[2]), ale i jeho poměry veřejné,[3]) seznamovali se s jeho historií[4]), hleděli získati Bulhary i pro ideu sokolskou,[5]) získali je i pro pokusy o jednotný slovanský těsnopis, o nějž usiloval již r. 1849 poličský rodák Heger, po něm pak nejvíce Jos. Dürich a podporoval jej hlavně královéhradecký advokát dr. Alfréd Rudolf a mezi Bulhary Slovinec Bezenšek.[6])

Ze jmenovaných osob dlužno zvláště se zmíniti o dru Rudolfovi, zaníceném bulharofilu (1858—1914), jenž rád zajížděl do Bulharska a všemožně styky českobulharské podporoval. Dr. Rudolf byl praktickým pěstitelem vzájemnosti českobulharské, neboť založil bulharskou knihovnu, bohužel po čtyřech svazcích zaniklou (vyšly v ní překlady Šakovy a jeden svazek bulharské básnické anthologie r. 1909), r. 1908 učinil skvělý pokus o vydávání velké publikace »Bulharsko slovem i obrazem«, pro niž získal české i bulharské spolupracovníky, ale ani tento pokus nedošel řádného porozumění. 32-stránkový první sešit s básní Heydukovou a náčrtkem dějin bulharských od K. Jirečka zůstal také posledním — aby svědčil o českém zanícení pro osvobozené Bulharsko po míru svatoštěpánském r. 1878. Dr. Rudolf chtěl upozorňovati — jak výslovně praví v úvodě — na nejmladší, ale v koncertu slovanských států nikterak poslední, poněvadž zajímavý a stejně důležitý jako pro budoucnost mnohoslibný stát slovanský — — — ztroskotání podniku Rudolfa neodstrašilo, naopak, propagandě bulharské posloužil dvousvazkovým dílem »Dvacet let práce bulharského národa«, hned s počátku zmíněným. V dějinách styků českobulharských bude míti osobnost Rudolfova vždy místo významné a rázovité ... Byltˇ od první chvíle, kdy setkal se s Bulhary i s českými pracovníky v Bulharsku, nadšeným přítelem všeho bulharského, až do okamžiku, kdy sám životu svému učinil předčasný konec — — —

[1]) Niederle, »Dvě nové knihy o Makedonii«. Slov. Př. 3, 1901, 119. — Čechov V. »Macedonie a válka slovanskoturecká 1903, Prach V. Pamětní spis o Makedonii. Sl. Př. 1905, 153 n.; Knotek A., Balkán (Poměry v Makedonii) 1909; Oleg V. (= Bašmakov), Bulharsko a Makedonie, přel. J. Wagner 1913.

[2]) Jos. Karásek: O bulharské žurnalistice. Česká revue 1900; K otázce a literatuře macedonské, starosrbské a albánské. Naše doba 1903. Balan, Ljuben Karavelov, Sl. Přehl. 7, 1905, 18, 66 atd.

[3]) A. Nedělkov: Osvětové hnutí v Bulharsku. Naše doba 1906; Politické frakce a společenský život v Bulharsku, tamže.

[4]) Fr. Hrnčíř, Dějiny Srbska, Bulharska a Černé Hory, 1908.

[5]) Viz Zlatá Praha 1906, Novák, K bulharským junákům 1910, Scheiner ve Slovanstvu 719 a K. Vaníček Památníku sokolskému 1912 str. 224.

[6]) O tom se dočteme v Bláhových »Všeobecných dějinách stenografie« v Praze 1909.

XI.

Tím ovšem nejsou nikterak české práce o Bulharsku vyčerpány[1]). Od prahu tohoto století rostou práce ty do hloubky i do šířky, nejsou osamoceny, nýbrž budují už na věcech známých a hotových — jsou jich pokračováním. Tak Voráčka i Šaka zastoupil Zdeněk Broman (dr. Fr. Tichý) svými překlady do Slov. Přehledu (IX 1907, 1, 193, XII, 49, XIV, 15, 405, 407, XV, 389, XVI, 389), do Květů (1910, 2, str. 416 — 418) i jinam (Bulharské číslo »České dívky« 1914) a souborné básně Botevovy do Svět. kn. 1913) i pracemi původními, v nichž podával přehledy bulharské literatury (do Sl. Přehledu XIV, 280, 321—7, XV, 389, do Čas. pro mod. fil. 1912, 470, do Zvonu XIII a XIV, do Paed. Rozhl. XXVI, 1911, 409), jakož i drobnými články o bulharských literátech (o Michajlovském Sl. Př. XVI, 25), o Botevovi v Nár. L. 5. 3. 1909 a Zl. Praze 1912—13) i o bulharských poměrech vůbec. Touha po prozkoumání Bulharska přilákala tam i přírodopisce dra Rambouska, jenž v r. 1908 podnikl první cestu do Bulharska, aby se tam hned následujícího roku znova vrátil. Ovocem těchto cest je řada odborných studií o bulharských broucích, z nichž některé napsány byly francouzsky a vyšly r. 1909 v Praze,[2]) jedna vyšla bulharsky v Sofii 1912.[3]) Kromě toho článek o »Bulharsku« v Ottově Obchodním slovníku 1912, 296—301, jakož i drobné črty turistické[4]) a j.

Bulharsko lákalo také mne, když jsem je v r. 1911 na radu svého milého přítele a učitele univ. prof. Polívky zvolil za cíl své studijní cesty místo pohodlného a už jaksi zavedeného cestování do Ruska.[5]) Nezůstaly mne tajny vady bulharské povahy, nicméně je v ní tolik zdravého a svérázného, že jistě proklestí si cestu k cíli. Ostatně, nebylo už tehdy klidno v Bulharsku, schylovalo se k bouři, k válce balkánské, jež se potom r. 1912 rozpoutala a způsobila

[1]) Za každé upozornění i osobní vzpomínky budu vděčen a rád je přijmu jako doplněk této práce (na adresu Král. Vinohrady, Chodská 6./III.).

[2]) Sur les Staphynides de Bulgarie«. Věstn. Král. spol. náuk 1909 »Bythonus comita, un psélaphide nouveau de la Macedoine centrale 1903 v Čas. čes. spol. entomol. atd.

[3]) »Фауна на Звѣрцокрилцитѣ въ България.«

[4]) »V zemi ženám zapovězené« v Čas. tur. XXII, 1910, zvl. otisk: pokračování v Čas. Tur. 1917.

[5]) O cestě své jsem psal v článku »Z bulharských potulek« v Čas. turistů XXV, 1913, 1 a násl. Jinak jsem psal »O Bulhařích« do Litomyšlského Obzoru 1912, č. 44, o »bulharské vzdělanosti« ve Vlčkově Osvětě 1912, str. 411 a násl.; tamže o »bulharské literatuře« 1913, 329 a násl.; o Pajsiovi v článku »Významné bulharské literární a národní jubileum« ve Sl. Př. 1912, 341—7 a »Nové příspěvky« v Čas. pro mod. fil. 1915 č. 1. atd. O svých pracích odborných, vzniklých v důsledku studijní cesty, jsem se zmínil dříve. Do Stráže Východu 1913 č. 49—50 jsem přeložil skvělou povídku Aleka Konstantinova, »Nedej bůh, aby slepec prohlédl«, a do 1000 nejkrásnějších novel 1915 sv. 89 ze Strašimirova »Člověk, jenž se nikomu nehodil« a tamže r. 1916 sv. 92 ze Šivarova »Pominulého«. (Mimochodem připomínám, že v téže sbírce ve sv. 50 byl přeložen A. Konstatinův »Spolek střídmosti).

požár, a posléze i bratrovražedný boj na tolikráte zkrvaveném Balkáně.

Balkánská válka způsobila značný ohlas i u nás. Stačí, vzpomeneme-li Adolfa Srba úvahy »Balkánská válka« (Osvěta 1912), upravené v knihu »Válka na Balkáně v r. 1912—13«, Knotkova Balkánu (1912), Veverova románu »Bouře na Balkáně«, Škatulovy knihy »Válka na Balkáně« (1913), jakož i celé řady úvah a statí jiných,[1]) jak beletristických ve Sborníku pražském »Vzpomínáme Vás« (1913[2]), tak všeobecných, jako jsou na př. Sísovy »Kritické dny Bulharska« (1914) a zejména spisek J. V. Daneše: Balkán po válce roku 1913,[3]) v němž populárně je pojednáno o výsledcích balkánské války. Balkánská válka obrátila znova zvýšenou pozornost na Balkán[4]) — a ovšem také na Bulharsko. Znova se tam upínal hled českých lidí, jako na zavolanou přetiskovaly se staré a vycházely nové praktické příručky bulharského jazyka (Pavlov A. — Vetešník J.: Bulharsky« 1913), a zvláště vyniká důkladná »Kniha bulharskočeské konversace prof. Šaka«, doplněná Příručním slovníkem bulharskočeským (1914), k němuž bohdá záhy se připojí i díl českobulharský. Tím se otevrou brány bulharské literatury všem, kdož se o ni zajímají. Ale nejen literatury, nýbrž Bulharska celého — — —

XII.

Po skončení balkánské války upíral se český hled na jih, na Balkán, do Bulharska. Mnozí naši krajané myslili, že se vrátí doby poosvobozenské, doby osmdesáté minulého století, kdy tolik Čechů se v Bulharsku více méně uplatnilo anebo aspoň našlo zaměstnání a soudili, že se vrátí doby těsných styků tehdejších, kdy Bulhaři v Čechách a Čechové v Bulharsku byli jako doma,[5]) kdy i hojnými sňatky bulharskými s českými dcerkami pokrevní přátelství bylo učiněno: Ale nevrátily se! Nepřišla ještě chvíle klidu — bouře hrozná, hroznější balkánské války vypukla... to bouře světová, do níž i Bulharsko bylo strženo..[6])! Doufejme, že záhy se již skoná

[1]) Lepař Bohuš: Bulharsko od berlínského kongresu. Morslez. revue 1913, 177 nn. Voborník Jan: Balkánský svět v české literatuře, Nár. Listy 1913, 4. a 13. ledna Páta Jos.: Bulharská literatura v době války. Lumír 1914, 279—282. Valoušek V.: Národní školství v Bulharsku. Ped. Rozhl. 1913, 615—18.

[2]) Jar. Květ: Sladko. Bulh. vzpomínka str. 46—7. Vever: Útok, str. 33; Forman: V Jamboli, str. 27 a Skarlandt: Bulharská píseň, str. 13.

[3]) Daneš už v r. 1909 napsal do Slov. Př. článek »K otázkám balkánským« a do Obzoru Národ. »Hospodářské poměry balkánského poloostrova«.

[4]) Upozorňuji na př. na českou monografii Štůlovu: Dráhy poloostrova balkánského«, otištěnou v Programu Českoslov. akad. obch. v Praze r. 1914. Zde o bulh. drahách na str. 52 a n. 54.

[5]) A. S. Penčev: Pisma ot Čechija. Sofie 1904. Srovn. Slov. Přehled 1905, 96. Upozorňuji tu na nedávný článek v časopise »Národ« v č. 17 »Hudební styky českobulharské před evropskou válkou«. —

[6]) Viz Vl. Šak: »Z Prahy do Sofie za války« Večerní list Hlasu Národa 1916, 11. I. a násl.

toto zápolení národův a že mír nás všechny postaví zase k obvyklému zaměstnání. Tehdy vrátí se i bulharští Čechové ze vzdálených neb blízkých bojišť do svých domovů a budou dále pracovati na své líše osudem jim určené. Tehdy vrátí se i sofijští Čechové k svému pravidelnému životu, byť i mnozí z nich daleko usnuli věčným snem. A sejdou se a budou si vyprávěti o svých zašlých krajanech, tak, jak nám o nich vypravoval Karel Drož ve své črtě »Pod Vitoší«, otištěné ve Zlaté Praze 1908, str. 117 a násl. Drož, autor »Cest na Rylskou planinu« (Praha 1907) a překladatel Elin-Pelinových »Bulharských povídek« (Svět. kn. 1909), byl dvakráte v Sofii (1904, 1906) a po každé si s našimi krajany tam porozprávěl. Navštívil malíře Mrkvičku, Věšína, Hořejšího, navštívil Dobruského, kapelníka Jermáře,[1]) pobesedoval i se Šakem.

A jaký byl dojem jeho? Slyšme, co praví sám: »Ve mně činnost české obce sofijské vzbudila hluboké nadšení, skutečný podiv. Co jinde vykonávají akademie, vědecké a umělecké společnosti... toho podjali se zde chudí, opuštění jednotlivci českého národa sami; a výsledek jejich práce ve vědě a umění překvapuje i přísného posuzovatele. Není to nadsázka, tvrdím-li, že česká obec sofijská jest duší bulharské kultury.«[2]) My ovšem k tomu musíme přidati — nejen obec sofijská, ale všichni vážně pracující Čechové v Bulharsku vůbec...

I když připustíme, že Drož mluví pod vlivem nadšení i prostředí sofijských Čechů, přece jenom základní myšlenka je správná: Čechové mají značný podíl na vybudování kultury bulharské, ať už i leckdy chybovali, ač už leckdy se našel i plevel. A zásluhu tu jim přiznávají všichni spravedliví Bulhaři. Za mnohé a nejlépe to vyjádřil sofijský profesor Conev r. 1912 v Praze před pomníkem Palackého, ve svém bulharském pozdravu, v němž zdůrazňoval pokrok českého národa a prohlásil, že české úsilí musí býti příkladem i Bulharům. »A musím přiznati, — děl Conev doslovně —, že až dosud česká země dávala Bulharům mnoho poučení. Ještě do nedávna, ba i podnes Bulhaři hledají vědu i vzdělání v Čechách a vždycky je tu nalézali. Tito čeští odchovanci byli prvními bulharskými učiteli a úředníky v novém bulharském knížetství. A v prvních letech po osvobození v mnohých směrech našimi učiteli byli sami Čechové — — — Těmto váženým učitelům veřejně vzdávám zde dnes díky, kdy se skláním před českou naukou, před českým národním geniem, který vytvořil tuto podivuhodnou vysokou slovanskou kulturu.«[3])

Slova vážného bulharského pracovníka jsou jistě poctivým uznáním, na němž nelze nic měniti. Slova ta mohou býti nám výzvou k vytrvalé další práci ve stycích československých, v práci ku prospěchu nejen bulharského, ale i našeho národa! Tím nejlépe zacho-

---

[1]) Od něho jsou sbírky bulharských nár. písní pro klavír, a pokus o bulharskou první operu »Zad Rila«.

[2]) Zlatá Praha 1908, str. 175.

[3]) Pražkitě slavjanski tъržestva (prěz 1912 god) Sofie 1913. Srovn. můj článek ve Vlč. Osvětě 1914, str. 192 nn.

váme památku našich krajanů v Bulharsku, krajanů, kteří byli nositeli a šiřiteli ušlechtilé a dobré kultury české, i těch, kteří doma o Bulharsku pracovali. Vždyť snad nedaleká je chvíle, kdy bude Bulharům opět potřebí zvýšené činnosti kulturní, hospodářské i obchodní a kdy rádi přijmou podávanou pomocnou pravici naši! Nechť pomine všeliká hořkost a jen nová svědomitá práce nechť utuží svazky bývalé ku prospěchu bulharské země i našeho českého národa. A k tomu přejeme si jistě všichni co nejvíce zdaru!

Jan Vrba: Z knihy »*Sázava*«.

Chatrč pod Debří.

Doslova chatrč, třebaže v mnohém ohledu předčí paláce. »Pod Debří« proto, že nad ní vysoko na stráni, až tam, kde začíná rovinka, rozkládá se starý smrkový les, o němž se vypráví, že kdysi býval velmi hluboký. Žel Bohu, průběhem věků mu valně z někdejší hlubokosti ubylo, takže dnes, díváme-li se poněkud z dálky, je to les, ležící uprostřed polí a blízko Sázavy jako malý krajíček na velkém talíři. A tomuto lesu říká se »V Debři«. Od něho táhne se k řece strž. Začíná u lesa ostrým úhlem, a její stráně jsou tam neschůdně příkré, ale čím blíže jde tato strž k Sázavě, tím šířeji rozestupuje se, a svahovitost strání se mírní, takže vytvořena jest tu na břehu půvabná a malebná kotlinka, z níž, poněvadž druhý břeh je plochý a rovný, otvírá se krásná vyhlídka široko daleko do kraje. V pravo a v levo od ní strmí, jako by přímo z vody vyrůstaly, vysoké a rozervané skály, které by se rády tvářily děsivě, ale pohříchu nenahánějí nikomu strachu...

Vzadu, ve špici strže a všude po skalnatých okrajích kotlinky rostou potočené klečovité borovice, pichlavé akátí a křovité habříky. Níže, kde začíná mírnější svah, stojí zástup jaksi předůležitě zamyšlených smrků, a ještě níže pod nimi vlají po větru zelené chocholy bříz, a svítí se jejich bílá těla. Potom přestává les, a začínají pole. Ale břízky, jako by pro ně neplatil žádný zákon na světě, odvážně a drze porušují právo polí. Hned jedna, hned dvě, hned celým zástupem vybíhají z lesa do polí a zůstávají tu státi — pyšné, vzpřímené a vypiaté jako tanečnice, které chtějí býti viděny a obdivovány. Pět, šest kusů políček je tam rozloženo: brambory, rež, kousek ovsa — a tam — pole: zelné hlávky, tuřín, krmná řepa — všecko pohromadě.

Potom na břehu řeky a podél jejího ohybu až ke skalám je rovinka, nepříliš široká, a na ní se zelená louka.

Ale tam, kde přestávají pole a začíná louka, na levé straně kotlinky blízko stráně stojí chatrč. Je celá sroubená z břeven, dvě okénka má v průčelí, vyřezávanou lomenici, a jako čepice na hlavě

sedí na ní došková střecha, pokrytá již zelení mechu a vyzdobená několika růžicemi netřesku. Tato střecha táhne se ještě dále do zadu a je společná stavení i chlévu, který je stejně maličký a z břeven sroubený. V zadu v pravém úhlu postavena je malá stodůlka s vraty do dvora, jímž je obdélník, sevřený ze dvou stran budovami a z druhých dvou nízkým, po pás sáhajícím plaňkovým plotem. Kolem plotu vyrostlo několik štíhlých, vysokých břiz, a v rohu čistého dvorku mezi stodůlkou a chlévem ční prastará košatá hruška. Je to prý dobré — Bůh zlé odvrať — pro případ ohně, je-li mezi staveními živý strom . . . A ze zadu, jakoby dosvědčiti chtěly, vykukují koruny jabloní. Je tam sad a v něm asi deset stromů.

Zdá se toho tak mnoho, když se všecko vypíše, ale Bůh je svědek, má-li chatrč i stodůlka od země až ke hřebenu deset loket zvýši a je-li prostor, který i s dvorkem a sadem zaujímají třikrát větší než dlaň. V chatrči je jediná světnička o třech oknech, a tmavá úzká komora s jediným o jedné tabulce. Žijí v ní stařec, stařena a jejich dcera. Mají ještě syna krejčího, který žije ve vsi. Vyučil se jím proto, že je zakrslý a hrbatý. Spadl, nemluvně, s postele, na kterou byl k spánku uložen, probudiv se dřív, než jeho matka s pole přišla. Bylo to o žních, kdy jsou plné ruce práce a osud nejrozmarnější: bouřkami a blesky strachu nahání a všelijak jinak s člověkem si zahrává. Mnoho starostí a mnoho zármutku vzešlo z tohoto nestěstí, ale Bůh se smilovává. Synek vyrostl přece, vyučil se a daří se mu nyní dobře. Boháčem sice není, ale šije pro celou vesnici a vydělá si tak, čeho potřebuje, aby mohl býti spravedlivě a v bázni boží živ. . .

Je právě konec května, a kotlinka je plná vůně. Převládá ostře hořká březová, ale také smrky a borovice voní — a tuto silnou a těžkou lesní vůni projemňují růžově kvetoucí jabloně a vysoká košatá hrušeň, z jejíž koruny ve sladké únavě potichu padají zažloutlé plátky. Jako zlaté znění jemně otřásá vůní v kotlince bzučení včel, jichž je plno v korunách stromů, neboť na sadě proti jižní straně obráceny stojí tři úly. Časem rozlehne se z chléva táhlé, spokojené zabučení jediné kravičky, pěkně červeně strakaté, anebo častěji ještě zamečení některé ze čtyř ovcí, které jsou dalšími obyvateli chléva. Potom jsou tam ještě králíci, ale ti se neozývají. Na dvorečku vykračuje si veliký kohout se žlutým oružím rozloženým na prsou a mohutně zahnutými do zelena se lesknoucími ocasními péry. Jeho družina není příliš početná — osm slepic . . . Na střeše otáčí se a vrká několik holubů, kteří bydlí pod střechou nad záspí v podélném truhlíku. To je všechno, co žije a dýchá v půvabné kotlince. Snad ještě divoký králík, nebo sysel vyhrabal si noru ve stráni, snad panský zajíc má pelech kdesi pod přikrčenou borovicí, ale ti již nepatří do rodiny, jsou to příživníci, kteří jenom okrádají skrovná políčka a loučku.

A všechna vůně zbohatlá zvuky rozlévá se přes řeku na druhou stranu, rozlévá se, mizí a tichne v rovnosti luk a lánů, vlnících se rozbujelým a zeleným ještě osením. . .

Vůně a zvuky mohou se přenésti přes řeku, ale lidé nemohou. Jsou samotnou přírodou zavřeni do kotlinky pod Debří, ale nesmutní proto. Jsou odloučeni od celého světa, ale nepotřebují ho příliš. Vede z kotlinky klikatá stezka strání nahoru, potom jde kousek cesty lesem, vybočí z něj, kroutí se všelijak po mezích, aby posléze vyústila do vozové cesty, vedoucí do vsi, kde je kostel a stařečků syn krejčí. Jednou týdně chodí tudy obyvatelé kotlinky — v neděli ráno. Vyjdou společně, poručivše do ochrany boží všechen svůj majetek, vejdou do kostela na mši, navštíví syna a před polednem ještě se vracejí domů, aby zase ve spokojenosti prožili nový týden.

Vědí lidé, že v neděli dopoledne je kotlinka pod Debří úplně opuštěna, že v ní není živé duše, ale dosud se nestalo, aby v ten čas vkročil do ní zlý člověk. Snad proto, že krádež by tu nestála za hřích, snad také, že sám život chrání spravedlivých.

A více než spravedlivými byli všichni, kdož žili v chatrči pod Debří. Obdělávali svá políčka, která vydala obilí, brambor, zelí a tuřínu právě tolik, kolik potřebovali k nasycení, a byl-li rok neúrodný, dovedli se uskrovniti. Na pochoutku snášely jim slepice vejce, každého roku několik kuřat a několik holoubat se vylíhlo, také králíci nezapomněli míti mladé — tož bylo i maso na neděle. Každého roku zasela si dcera i záhon lnu, který, když se vymočil a vyschl, vyklepala mědlicí a vlákna na kolovratu spředla v nitě. Přízi tkadlec sesnoval na plátno, které když trpělivě vybělila, rozstříhala a všem ušila z něho košile — hrubé, režné, ale trvanlivé košile. Nestarali se ani, čímže se ošatí. Tuto starost přenechávali ovcím, které, vděčné, dvakráte do roka dávaly jim svá rouna. Získanou tak vlnu odnášel stařeček, když se ukázala potřeba, ke tkalci suken a přinášel výměnou hrubá, ale dobrá a pevná sukna, z nichž syn jim ušil šaty. Jenom z toho byla bída, že tkalcovské řemeslo upadalo — a poslední léta musil stařeček se svou vlnou zacházeti daleko — až kamsi k Humpolci. . .

Ale starala se o ně i jejich sporá a dobrá kravička. Dávala jim mléko, máslo a sýr, a do roka jednou i telátko. Ono i s beránky, které stejně pravidelně přiváděly na svět ovce, musilo býti prodáno řezníku. Stařenka si pokaždé oplakala tuto ztrátu, ale musilo tak býti. Bylo nutno zaplatiti daně, bylo třeba obuvi, aby bylo v čem jíti na slovo boží — a konečně i ženatému synu krejčímu bylo nutno přilepšiti. Měl plnou senci dětí, a stáří již mu, letitému, pomačkalo ruce, takže nebyly tak hbité a pracovité jako před lety.

Jeho nejstaršímu synu byla určena chalupa pod Debří dědictvím. Původně měla býti postoupena dceři, ale když rodiče její dlouho neumírali, bylo učiněno společnou dohodou toto nové ustanovení. Bylo jí těžko vdáti se, když stateček právě tak tři lidi stačil uživiti. Neželela však příliš, pustila vdavky z hlavy a radovala se z toho, že dobrý Bůh tak dlouho jí ponechává rodiče na zemi.

Zvolna stárla, bylo už jí k padesáti, ale ani toho nepozorovala, neboť její okolí se skoro neměnilo. Stařečkovi táhlo na osmdesátý

osmý, a stařence bylo osmdesátpět let. Oba byli již bílí jako mléko a kdyby, třeba byli chtěli, nemohli již viditelně ještě více stárnouti.

Jim podobná byla i jejich chatrč. Stařečkův děd ji vystavěl, dříve než se oženil, kdysi na počátku napoleonských válek. Pamatovala dobré i zlé časy, ale pomalu už jí nesloužila paměť. Střecha porostla mechem a netřeskem, zesivěla, a čas zvolna vál do její minulosti šeré vločky zapomínání. . .

Ztracený kraj, ztracená chatrč, ztracení lidé.

Jejich odloučení učinilo je mírnými a sladkými. V jejich srdcích nikdy nebylo nepřátelství a záští, nebylo závisti, nebylo ani hříchu. Jejich život byl prostý, tichý a svatý, jako poustevníků, a duše jejich byla duše dětí. Proto ani žádné z pokušení, která na pouštích přepadala poustevníky, nemělo k nim přístupu.

Žena pokorně a oddaně sloužila muži, který nikterak jí nebyl tvrdým vládcem, a dcera poslouchala svých rodičů. Obě ženské nikdy nevyšly z rodného kraje, proto také neměly zkušeností. Za to stařeček byl člověk zkušený a světem protřelý. Ve svém mládí — bylo to v roce šedesátém šestém — válčil s »Taliány v Netálii«. Prošel kraj světa, mnoho viděl, mnoho slyšel, ale všechny tyto zkušenosti oddálením zeslábly, proměnily se na pohádkové přeludy, takže často stařeček si je mátl se sny. Ulehly mu v duši, léta se navrstvila na ně — a stařeček milován svými, uzavřen v kotlince pod Debří a odloučen tak od světa, dozrál věkem k jednoduché, prosté, ale přehluboké moudrosti.

Bylo to, jako by v něm stářím procitla ozvěna sladké moudrosti velikých lidí a Čechů, kteří na jihozápad odtud se narodili a žili. Nevěděl o nich, neslyšel o nich a neznal jejich jmén. V samotném srdci, osvobozeném od každé pozemské vášnivosti a sobeckého toužení, narodilo se toto cítění, které jako by sama země napovídala. A stařeček, který se již věkem jaksi neudržitelně a neustále třásl, jako by mu byla zima, každým rokem zhušťoval v sobě víc a více všechny kladné složky, které po drobtech byly roztroušeny po kraji v lidských srdcích.

Zamiloval si vroucně půdu; ale ne proto, že byla matkou živitelkou, ani ne proto, že patřila mu její část. Jinak a krásněji si ji zamiloval. Byla mu nejen shromaždištěm všech živých, ale také tajemným příbytkem duší všech krásných zemřelých, neboť nevěřil, že by oni, kteří ji milovali tak vroucně, a snad ještě vroucněji než on, mohli ji někdy opustiti. Podivuhodnou víru zesilovaly v něm sny, v nichž přicházíval k němu otec i děd, aby si s ním porozprávěli; zesilovaly ji i chvíle zamyšlení, v nichž slýchal neznámé hlasy, které mu odpovídaly na otázky, vysílané do záhadného ticha. To a kněžské výklady v kostele, v nichž slýchal o tělesných okovech a žaláři života, způsobily, že vlastní život začal považovati za opravdové vězení, kolem jehož tlustých stěn bloudí dobří duchové, kteří pouze podivným voláním mohou mu projeviti svoji přítomnost. Pochopil i, že nelze jich viděti, neboť stěny žalářů jsou vždy z tmavého kamene,

a zamřížovaná jejich okna vysoko a zvenčí zabedněna, takže stěží propouštějí skrovné množství světla. Povýšil tak zemi na království boží, aniž by zatušil svého kacířství. Stalo se tak tím spíše, že obloha byla mu jenom ohromnou klenbou, kterou představou vinen byl kostel, poněvadž na svém klenutí měl nespočetné množství namalovaných zlatých hvězd. Nevytušil proto ohromnosti prostorů mezi hvězdami a za nimi, uzavřel zemi — a to ještě ne celou — a učinil ji středem a jádrem všehomíra. Lidská důstojnost tak jenom vzrostla — a kotlinka pod Debří proměnila se v jakýsi zmenšený obraz jeho světa.

Přiznání se k malosti a k područí hmoty dovolilo mu státi se nesobeckým. Nezáviděl nikomu ani většího kusu půdy, ani lepšího bydla. Tvrdil právě naopak, že každý majetek je pramenem nespokojenosti, která vzrůstá jeho velikostí. Proto dovedl politovati i bohatých a mocných, kteří svým jměním trpí na tolik, že ani nevědí, co by měli jísti. Takové rozpaky ho nenavštívily nikdy, neboť vždy byl při chuti a mléko s chlebem chutnalo mu každého večera jak náleží. Děkoval vděčně Pánu Bohu, že do takového stáří ponechal mu zdravé zuby, takže i dobře vypečené kůrky může rozžvýkati. Mínil přesvědčivě, že ještě líp než jemu chutná tulákům. Dokládal svá slova vzdálenou vzpomínkou. Kdysi na polním cvičení, když vojákoval v Uhrách (on sloužil císaři ještě deset roků), zabloudila jeho četa v nekonečné pustě. Tři dny a tři noci bloudili uprostřed močálů, až posléze vybředli z nich čtvrtého dne k ránu. Svítalo právě, když došli k poli, na němž rostly melouny a řepa vodnice... A stařeček s úsměvem tvrdil, že nikdy nic mu tak nechutnalo, jako tenkráte neoloupaná vodnice. Po jejím požití dostavily se sice u všech nejprve bolesti, a potom se roznemohli horkou nemocí, ale to byl pouze následek hltavosti a nemírného přesycení...

Rád sedával před chatrčí. Na jaře pod jabloní na sadě, kde se radoval z kvetoucích stromů, z krásy břiz a tajemné vznešenosti lesa, co všecko bylo mu nápovědí hlubší ještě krásy země, jíž živý nedovede pochopiti. V létě zase usedal podvečer na zápraží a díval se přes loučku k řece a přes ni daleko do kraje, kde mírně se vlnily lány a tmavěly do noci. Odcházíval často teprve tehdy, když hluboké ticho zavládlo a na nebi se objevily hvězdy, neboť potom rozhovořila se široce a zvláštně řeka s lesem, který hučel temně a byl pln neurčitých zvuků. Do jejich hovorů vykřikoval drsně chřástal, který kdesi v loučce stál na stráži, jako by tajemně hovořící síly upozorňoval, že jim ještě jeden živý naslouchá. A když po druhé, po třetí vykřikl, vstával stařeček s lavičky s jakýmsi stydlivým úsměvem zvědavého, který byl přistižen, an naslouchá, ačkoliv dobře ví, že jest mu dosud zakázáno.

Jeho spánek byl však již krátký a lehký. Záhy se probouzel, a poněvadž často nedovedl znovu usnouti, naučil se na loži přemýšleti. Rušil ho sice dech spící ženy a dcery, který byl jako volání k němu, aby se od nich příliš nevzdaloval, rušil ho často i zpěv kohouta, který ho varoval, aby nepřemýšlel o hříchu. Ale stařeček

se na loži usmíval. Jak by mohl vzdáliti se, když tolik miloval kotlinku pod Debří — a jak by mohl zhřešiti, když v jeho duši nebylo pýchy.

Ba, právě toho se nejvíce bál, aby ona, sestra ďáblova, neobjevila se ani v jeho chatrči, ani na jeho půdě. Slyšel-li někdy, že dcera, nebo žena jeho odsuzují kohokoliv z bližních, zakřikoval je, neboť každý soud byl mu povyšováním se. Věřil, že nikdo nemá práva souditi, ani vládnouti — poněvadž všecka taková moc náleží jenom Bohu. Slyšel-li, že někdo spáchal čin, za nějž musí býti společností souzen, zesmutněl velmi nad takovou nepravostí a nerozumem, který dává právo jedněm povyšovati se nad druhé a udržuje falešný pořádek a řád neustále při životě, neboť věřil, že kdyby nebylo chybujících, kdyby nebylo nepravostí, nebylo by třeba ničeho podobného: — soudy a vlády samy sebou by zmizely, zmizela by i smrt, neboť by jí nebylo již třeba. Věřil, že kdyby lidé vysvobodili se z moci zla, ukázalo by se i smrtelným zrakům království boží na zemi — a tu zajisté nebylo by možno zemříti těm, kteří již vešli do jeho slávy...

Jen jedinkráte navštívil jsem stařečka v chatrči pod Debří.

Dolinka byla plná vůně, neboť stalo se ke konci května. Proto nalezl jsem stařečka na sadě pod nízkou, košatou a kvetoucí jabloní...

Měl jsem kdysi takový sen: Viděl jsem strom, jabloň, která po kmenu i na větvích kvetla, a její květy byly veliké jako růžových tulipánů a třásly se tetelivě, jako by to byly plameny. Pod jabloní ze země vyvěral bezbarvý, čirý světelný proud jako pohádkový démantový trysk a ze spoda osvětloval kvetoucí korunu. Udivil mne tento sen velmi, mnoho jsem o něm přemýšlel — a nevím, proč vzpomínka přepadla mne právě ve chvíli, když jsem spatřil stařečka pod jabloní.

Dlouho jsme spolu hovořili, pozdě do večera. Stařeček byl mírný, rozumný a shovívavý. Na všecko dovedl odpověděti, a jeho slova byla jasná jako pramenitá voda a prostá jako řeč dětí. Jeho moudrost nebyla mnohoznačná, každá jeho věta byla jako paprsek hvězdy, který se nikdy neklikatí. Podobal se uzrálému, sladkému jablku, ve kterém je plno zahořkle chutnajících jader. Jeho řeč byla jenom »ano«, v jeho nitru byl svatý klid a mír, jaký právě ležel nad lány a nad údolíčkem — a mně bylo, jako bych mluvil ne s člověkem, ale s čímsi tajemným, co vyvřelo ze země, ještě se nad ní zachvívalo a ve vzduchu tálo...

A tu v mém srdci, v srdci člověka, jenž je svár a boj, který k smrti miluje a na smrt nenávidí, v mém srdci nahromadila se vzkypělá závist a ústy se provalila hořkost.

»Jak jste šťastný!« — řekl jsem, dívaje se na jeho hrubou košili z režného plátna...

Polekal se, podíval se na mne bázlivě a se špatně tajenou lítostivostí, a potom chvilku přemýšlel s hlavou skloněnou k zemi.

»Já nevím,« řekl posléze nejistě a váhavě, »já opravdu nevím, čemu říkáte ‚štěstí‘; ale já myslím, že ‚štěstí‘ to je zapomenout na všecko, co bolí a co kdy bolelo, a sám nebolet nikoho . . .«

Řekl, a znovu se zamyslil.

Bylo ticho, večer byl harmonicky zladěn.

Sklíčil mne stud a bylo mi zima.

Nehovořili jsme již.

Tmělo se víc a víc, a již se objevovaly hvězdy.

Tehdy jsem stiskl starci ruku na rozloučenou, a napadlo mne v té chvíli, že bylo by krásné políbiti ji. Neučinil jsem toho, sám Bůh ví proč neučinil. Pýcha — možná, možná že stud — nevím. . .

Byla temná bezměsíčná noc, když jsem vyšel z kotlinky na stráň a naposledy se zadíval dolů. Ve hloubce byla tma, matné přeludy korun stromů a bílé čárky březových kmenů míhaly se tam jako přízraky. Hlouběji ještě hovořila řeka. Zaposlouchal jsem. Ale potom výstražně vykřikl chřástal. . .

I šel jsem mezi lány, na nichž nebylo rozeznati, jaké že obilí roste. Vzduch chladl, ale byl pln vůně, Ve výšce hořely hvězdy. . .

Jenom jednou jedinkrát jsem navštívil stařečka v chatrči pod Debří, ale již nikdy víc jsem toho neučinil a neučiním. — — —

Celý druhý den proseděl jsem na skalném ostrohu nad Sázavou, odkud se otvírala nejkrásnější vyhlídka na zátočinu řeky a do kotlinky pod Debří. Celý den díval jsem se pozorně z dálky na dvoreček chatrče, ale stařečka jsem již nespatřil.

A když jsem pozdě na večer vstával se skály, řekl jsem si: »Ano, stařeček z chatrče pod Debří umře právě na den svatého Menharda — a v tu hodinu, kdy umře, spustí se dešť, a bude pršet bez přestání čtyřicet dní a čtyřicet nocí.«

— — — — — —

Umřel již stařeček, zchudla už chatrč pod Debří? —

Nevím. . . Nikoho jsem se nezeptal. . .

Až přijdu zase na Sázavsko, až přijdu tak blízko, že uvidím panský les »V Debři« a kotlinku mezi stráněmi pod ním, obejdu kolem v širokém oblouku.

Nikoho se na stařečka nezeptám.

Kdyby mi lidé řekli, že je ještě živ a zdráv, bylo by mi líto, že jsem ho kdy navštívil — a kdyby mi řekli, že už umřel, možná, že bych plakal a zareptal proti Bohu, proč dovolil, aby svět o tolik zchudl. — — —

Je ještě živ stařeček v chatrči pod Debří? —

Já nevím; já opravdu nevím. . .

Vím jenom toto:

— Štěstí, to je zapomenout na všecko, co bolí a co kdy bolelo, a sám nebolet nikoho.

R. 1917. ČÍS. 11.

OSVĚTA

K. Hrdina:

Josef Král.

Nenadálá smrt professora Josefa Krále tak mocně překvapila náš vědecký svět, že dnes si ani nedovedeme uvědomiti, co v něm vše ztrácíme. Stesk ten spolu s nelíčeně vřelými slovy obdivu a uznání jeho neúmorné a nezištné činnosti ku prospěchu našeho jazyka a literatury napsali a pronesli nad jeho hrobem J. Jakubec, A. Kraus, Zd. Nejedlý, P. Váša, Fr. Novotný, J. Zubatý, Fr. Groh, O. Hujer, J. Horák a mnozí jiní. Bylo by nutno výstižná slova jich jen opakovati. Vzpomínka tato nechce ani podati jeho životopisu, jenž by zůstal omezen na zevnější stránku jeho života, na postup hodností; ale co zvěčnělý zažil bojů a protivenství zvláště od r. 1885, tedy to, o čem si sliboval, že vyjde po jeho smrti v »Pamětech«, nemůže býti pro předčasnou smrt jeho prozatím uvedeno. Co následuje, jest jen malý první pokus o přehled jeho literární činnosti.[1])

Lásku ke studiu klassické filologie vštípil mu za gymnasijních let vedle prof. F. Šohaje zvláště nezapomenutelný Jindřich Niederle, na něhož vždy s láskou a úctou vzpomínal. Na universitě měl Král učiteli vedle bezvýznamných Němců G. Linkera a J. Bipparta professora Jana Kvíčalu, jenž jediný aspoň poněkud posluchačům ukazoval cestu do filologie. První práce Královy týkaly se Platona a tragiků řeckých. Po vzoru Kvíčalově Král podává tu *Kritické příspěvky k Euripidovi*, *Poznámky ke kritice a výkladu Sofokleových Trachiňanek* a j. (Listy filologické 1879—1882), hledě vyložiti kriticky text míst porušených a podávaje někde ke zhojení jeho vlastní opravy. Třeba se však brzy vymanil ze začarovaného okruhu textové kritiky, v němž se klidně klassická filologie u nás pohybovala, vyplynula přece ze studií těch hluboká znalost dramatického básnictví řeckého, tragoedie i komoedie, k níž přibyla později i komoedie římská

[1]) Pečlivou »Bibliografii literárních prací dvor. rady prof. J. Krále« do r. 1913 sestavil O. Jiráni ve Sborníku prací filologických dv. r. prof. Josefu Královi k šedesátým narozeninám. V Praze, 1913, str. 307—313.

R. 1881 vzniklo poznámkami opatřené vydání Sofokleovy Antigony a postupem času vycházely v několika vydáních stále více zdokonalovaných kromě Antigony i tragoedie Aias a Elektra. Zásady, jimiž se v podání textu řídil, umírněnost v kritice a zdůraznění důležitosti rukopisu pařížského, dnes jsou uznávány obecně. Jen odborník může pochopiti úmornost práce vyložené na vydání ta, ač byla jen ku potřebě školské určena. Na tisíce konjektur pročetl, o nich uvažoval, a na konec dvě tři mohl přijmouti do textu. Bylť konservativním kritikem v době nejpustšího hyperkriticismu, ale zachoval si pravou míru i proti výstředně konservativnímu směru, který nechává i metricky zjevné chyby trvati.

Ukázkou těchto úvah jsou jeho *Poznámky k Sofokleově Elektře* (L. f. 1901). Poznámková vydání mohou pokládána býti za dokonalá a stala se skutečně vzorem některých dobrých poznámek ke klassikům antickým, jež jsou nyní vydávány. Král nemiloval ukazování učenosti, podávání bezvýznamných parallel, »bachratých« komentářů německých, v nichž pak na místech opravdu těžkých vládne altum doctumque silentium. R. 1883 vyšel první svazek Tragoedií Sofokleových v českém překladě, v němž je obsažen vzorný Králův překlad Antigony, později v ryze přízvučný přepracovaný, do druhého svazku přeložil r. 1891 Filokteta. I ostatní překlady této sbírky, a mnoho a mnoho jiných překladů prošlo očistnou rukou Královou. [1]) Průpravou k této práci byl článek o časové tehdy otázce, významný zvláště pro překladatele, *O činnosti sboru v dramatě řeckém* (Athenaeum 1886). Z Euripida přeložil satyrské drama Kyklops (1885) a hru Alkestis. A ještě jeden blahodárný význam mělo studium tragiků: Král zabral se do dějin humanistických studií v Čechách tím, že chystaje své vydání Antigony, prostudoval s důkladností jemu vlastní i latinský překlad Antigony, jejž pořídil M. Petr Codicillus z Tulechova.

Studie Platonské vznikly rovněž vlivem Kvíčalovým. Kromě *Příspěvků ku poznání filosofických názorů Protagorových* a stati *O geometrické hypothesi v Platonově Menonu* Král tu probojoval důležitou otázku cenění rukopisů Platonských pro úpravu textu. Pořizuje totiž do sbírky klassiků, kterou vydávali u Tempského Kvíčala a Schenkel, vydání dialogů Apologie, Kritona, Protagory a Lacheta (1885—1888), provedl trudnou prací srovnání rukopisů, k nimž připojil i vlastní kollaci rukopisu Lobkovického v Roudnici, zjistiv o něm, že jest opisem rukopisu Vídeňského, a dospěl k výsledku, který dnes jedině jest za správný uznáván. Ale co bylo Královi zakusiti útoků od soka jeho Martina Schanze, jenž, ač znal prohlášení Králova, křivě ho vinil z nepoctivosti! Otázkami těmi se zabýval Král v článcích *O Lobkovickém rukopise Platonových dialogů a rukopisech s ním příbuzných*, *De Platonis codice Lobkoviciensi*, *De codicum Platonicorum Parisini B et Veneti t auctoritate* (L. f. 1884—1886), *Über den Platocodex der Wiener Hof-*

---

[1]) Zejména tak činil jako redaktor Sbírky klassiků řeckých a římských, jež vycházela od r. 1885 u A. Storcha.

bibliothek (Wiener Studien 1892) a ve dvou obranách (*Entgegnung* 1887, *Zur Abwehr* 1888).

Král, jak již podotčeno, neustrnul na pouhém úzkém oboru svého předchůdce, ale vypracovav se v mnohých oborech jako samouk otevřel teprve posluchačům oči, uváděje je do nejrozmanitějších oborů klassického starověku, vybíraje si látky plné těžkých problemů a seznamuje pečlivě s literaturou předmětu, čímž se ostře lišil od dogmatického podání Kvíčalova. Dějiny komoedie římské i staré komoedie attické, dějiny bukolského básnictví řeckého a římského, dějiny satyrského dramata, státní zřízení římské, státní starožitnosti řecké, srovnávací mythologie řecká a římská, rhythmika a metrika a grammatika attického nářečí jsou themata hlavních Králových přednášek akademických a každá z nich má i ohlas v literární činnosti Královĕ.

Ke komoedii římské se vztahuje latinský článek o mezerách v podání Plautovy komoedie Asinarie (L. f. 1883) a pěkný překlad Plautových Menaechmů (1890), provozovaný na Národním a v nové úpravě na vinohradském divadle, jakož i bohužel smrtí zmařená nápověď překladu komoedií Terentiových, splněná jen nesnadným překladem komoedie Kleštěnec (Eunuchus), z jehož dotištění mu již nedopřáno se potěšiti. K etymologii názvu sněmu spartského nese se čl. *Apella* (L. f. 1899), řešící zároveň s velikou pravděpodobností otázku rozdělení občanstva spartského. Již kol r. 1885 chystal Král vydati Státní starožitnosti římské, které měly býti prvním splněním touhy jeho po vydávání příručních učebnic, ale pro nedostatek zájmu sešlo s podniku toho, který se uskuteční aspoň částečně chystaným vydáním jeho přednášek o státním zřízení římském.

Král, jsa pilným posluchačem prof. Ludwiga, osvojil si již na universitě znalost sanskrtu a udržel si již z mládí, kdy t. r. mladogramatický směr nastoupil na vítěznou dráhu, čilý zájem pro jazykozpyt, jehož znalost nestačil posluchačům i jinde doporučovati. Svých vědomostí užil k vědecké úpravě hláskoslovných, tvaroslovných i syntaktických výkladů Niederlovy Mluvnice řeckého jazyka I[4] (1888), II[4] (1886) a poučil klassické filology naše *O novějších výzkumech, týkajících se tvarosloví attického nářečí* a o *Homerském textu* (L. f. 1886, 1899). Znalost mluvnická, spojená se zájmem pro archaeologii klassickou, v níž byl žákem prof. O. Benndorfa, vedla ho i na pole mythologie. Od samostatných pokusů ve *Studiích z oboru srovnávací mythologie* (Sborník Kvíčalův 1884) a v čl. *Schliemannova »Hera Boopis« a báje o Joi, O původním významu bohyně Atheny, Báje o zrození Athenině* (L. f. 1878, 1883, 1885) přešel později ke kritickým studiím *O nynějších směrech bádání mythologického* a *O nynějším stavu bádání mythologického*. (L. f. 1888, 1900), v nichž probírá v prvém obecně, v druhém článku neobyčejně hojnou, v l. 1888—1898 vyšlou literaturu, hledaje, co každý ze směrů mythologickych v sobě obsahuje dobrého. Jasnost a kritičnost přehledů těch pohnula známého znalce J. Karłowicze ku překladu jich ve Wisłe (1901). V otázce animismu, stoje celkem na

stanovisku Tylorovu a Spencerovu, hájil svého mínění proti prof. Fr. Krejčímu ve dvou článcích *Ctění předků* (L. f. 1903).

Archaeologii klassickou Král popularisoval ve Sbírce přednášek a rozprav, Gollem a Hostinským řízené, vydav tam pojednání *Nálezy Schliemannovy v Tirynthě a Mykenách* (1879), *Archaeologické nálezy na ostrově Kypru*, *O tanci antickém* (1814), *O scenerii řeckého divadla*, jež, ač jsou jen informačního rázu, obsahují leckteré samostatné pozorování a zrnko skepse.

Ke studiím metrickým podnět dal Královi Kastner svými přednáškami v Jednotě českých filologů. Již v l. 1886/7 měl Král první akademické čtení z tohoto oboru a pojednal *O některých otázkách z oboru rhythmiky a metriky antické* (L. f. 1887) a r. 1890 vychází jeho *Řecká rhythmika*, základ k jeho životnímu dílu, o němž sám netušil tehdy, do jakých rozměrů rozroste. Tři svazky *Řecké a římské metriky* vyšly v letech 1906, 1911 a 1913, a r. 1915 se dočkala Řecká rhythmika, vlastně v novou knihu zpracovaná, druhého vydání. Král zůstal od počátku až do posledního dechu věren svému ucelenému názoru, že metriku nelze odloučiti od rhythmiky, opíraje se při tom o nauku žáka Aristotelova Aristoxena, jak ji v základě vyložil R. Westphal. Nedal se svésti svůdným uvolněním obou nauk od sebe a neuznal měření podle sluchového dojmu a dobrého zdání jednotlivcova, jak si zminul hlásati Wilamowitz. Král však šel mnohem hlouběji než Westphal, nejen že starověké prameny znova prozkoumal a doplnil, ale vytvořil i samostatnou systematiku metriky a rhythmiky, jak již zběžné srovnání s kteroukoli jinou metrikou poučí. Podiv vzbuzuje, jak dovedl Král vybřísti ze spousty malicherných »zákonů,« jimiž chtěli někteří metrikové sešněrovati básníka do holé nemožnosti, na př. v elegickém distichu a u starších sceniků římských, jak dovedl nalézti rhythmické východiště v otázce daktyloepitritů, logaoedů a dochmiů, podati správný výklad verše saturnského, jak, maje stále na paměti, že verš jest pro sluch a ne pro oči, dovedl na zdravý základ postaviti problém caesur a diairesí a jak teprve umožnil rozborem přečetných strof a veršů překladatelům práci. Ač věděl, że česká literatura vědecká je cizinou zanedbávána, ba někdy úmyslně boykotována, podle zásad nejednou pronesených, že český universitní professor má především povinností přispěti svou hřivnou k vybudování české literatury vědecké, přes trpké zkušenosti a zklamání dílo své psal až do konce česky a jen vybrané stati z něho *Porsons Gesetz* (Věstník Kr. č. sp. nauk 1909) a *Ein einheitliches prosodisches Prinzip des Nonnos* (Wiener Studien 1907) zpracoval po německu.

O novějších řeckých nálezech hudebních a o *Novém řeckém nálezu hudebním* podal Král obsažné referáty v L. f. 1896.

Již v prvním vydání Rhythmiky Král mluvě o rhythmizomenu řeči vyložil o povaze prosodie časoměrné a přízvučné a prohlásil časomíru u nás pro povahu našeho přízvuku za nepřípustnou, připouštěje ji jen aspoň v překladech ze starověkých básníků, kde by nebylo lze pro jednotvárnost českého přízvuku metra antická napodobiti. Ale dalším badáním a přemýšlením i tento zbytek časomíry,

jenž zvláště rušivě působil v překladech dramat antických, kde sborové části časoměrné se střídaly s přízvučným iambem, vyloučil. Snaha Královа, aby měl jasno a přehled v otázce prosodické, která kdysi mocně rozrušovala naši obrozenskou generaci a v níž i po axiomatech Dobrovského kolovaly zmatené názory a fantasie, vedla Krále ke studiu otázky té z brusu novému. Tak vznikla historická část velkolepého díla jeho *O prosodii české*, které Královi nejvíce přirostlo k srdci. Počíná se v XX. ročníku Listů filologických (1893), kdež jest též článek *Trvání hlásek a slabik dle objektivné míry*; Král dokazuje tu pracemi provedenými spolu s prof. Fr. Marešem v jeho fysiologickém ústavu, že domnělá přednost časomíry, t. stejnost taktů, je věc, jíž ani při sebe přesnějším skandování nelze dosíci.

Od dob nejstarších a vzniku prosodie časoměrné k prosodické theorii Dobrovského a ku proslulému boji, který vznícen byl spisem »Počátkové českého básnictví« a dalšími obdobími do konce XIX. bezpečně provází Král čtenáře v labyrinthu zmatených představ a theorií, z knihy do knihy děděných, a se vzornou svědomitostí zkoumá ze zapadlých časopisů a knih veršovnickou umělost naší poesie. Práce jest uzavřena oddílem druhým *O přízvučném napodobení starověkých rozměrů časoměrných* (L. f. 1898), kde podána jsou všeobecná pravidla prosodie přízvučné i návod, kterak upraviti metra antická pravidlům českého přízvuku, aniž se tím rhythmický ráz jejich změní.

Jest to pro nás nejcennější a nejoriginálnější práce Královа, jenž s jedinečnou jemností dovedl vystihovati všechny odstíny českého přízvuku. Krátký výtah z celého díla upravil Král v *České prosodii* (Světová knihovna 1909).[1])

K prosodickým otázkám se Král stále a stále vracel, zpravidla v polemice, jsa si jist správností svého názoru. Učinil tak v čl. *Hexametry nejstaršího cisiojanu českého* (L. f. 1903 k domněnce J. Truhláře), v čl. *Přízvučné verše Husovy* (L. f. 1898) proti Flajšhansovi, podal úplný rozbor *Prosodie básní Erbenových* (L. f. 1911) odpovídaje Letošníkovi a Sutnarovi, odůvodnil znova svá tvrzení proti podivným nápadům J. L. Čapka o překládání řad bakchijských a kretických (L. f. 1901, 1902) a zvláště aby uhájil svých důkazů o původství Jungmannově při Počátcích proti M. Červinkové-Riegrové a anonymu A. B. v Osvětě 1895 (L. f. 1895), za to ignoroval diletantství a advokátskou filippiku Chalupného. Za pravdu Královi celkově dala i nově vydaná korrespondence Palackého, srv. jeho článek *Nové zprávy o vzniku Počátků českého básnictví* (L. f. 1912). A volání jeho, žádající neoblomně přesného rhythmu a nezlákáno Theerovým rhythmem iktovým zaznívá k nám v posmrtných jeho pracích *Nový rhythmus* (L. f. XLIV, 1917) a *České iamby* (Naše řeč. I, 1917, 227—334, 257—262) v polemice proti Táborskému, Holečkovi a Dostálu-Lutinovu.

Ku provedení důkazu, že sebe těžší metra antická napodobiti

[1]) Český vědecký svět splní jen povinný dluh památce Královč, přičiní-li se, aby dílo to úplné bylo knižně vydáno a tak vybaveno ze zapomenutí, k němuž je v časopisných článcích odsouzeno.

lze, přeložil Král r. 1896 Sofokleovu Elektru, po níž následovaly ku provedení na Národním divadle určená Aischylova Oresteia (1902) a Euripidův Hippolytos (1912); r. 1914 přeložena jím tragoedie Aischylova Upoutaný Prometheus. Do Sborníku světové poesie přispěl též překladem Calderonova Divotvorného kouzelníka (1891). Jak se jeví v nich Král umělcem slova i verše, jest věc příliš známá a uznaná, aby bylo se třeba o ní šířiti.

Ve vytčené snaze osvětliti činnost svých humanistických předchůdců na akademii Karlově Král pokračoval, vylíčiv »*Filologickou činnost mistra Petra Codicilla z Tullechova*« (L. f. 1891), hned roku násl. rozborem »*Mistra Jana Campana Vodňanského komoedie* »*Břetislav*« (L. f. 1892), jímž pohřbil legendu, že jde o drama česky psané, a provedl srovnání, jak napodobil Campanus Plauta, Terentia a humanistu N. Frischlina; r. 1915 pak vydal tuto komedii, zajímavou i osudem, jenž stihl její provozování, v novém vydání s českým překladem (— působí lepším dojmem než sám originál —), úvodem a poznámkami ve Sbírce pramenů vyd. III. tř. Čes. akademie, II. 22. Podobně svědomitou prací ukázal, že humanistická *Aquilova komoedie o Tobiášovi* (Sborník fil. IV, 1913, 32—54) jest samostatné zpracování biblické.

S klopotnou vytrvalostí probadal sta humanistických skladeb klementinských ke článku *Řecké básnictví humanistické v Čechách až do konce samostatné university Karlovy* (Rozpravy věn. J. Gebauerovi 1898). Při vší stručnosti obsahem bohatá a k dalším pracím nabádavá je jeho rektorská přednáška: *Literární činnost humanistických professorů university Karlovy mezi r. 1409—1622* (L. f. 1909), ukazující zároveň, jak povrchně se u nás dosud o předmětu tom psalo.

Obraz literární činnosti Královy byl by neúplný, kdybychom pominuli přečetných jeho recensí, z nichž nejvýznamnější jsou uloženy v Listech filologických.[1]) Nevděčná tato práce, kterou konal v době boykotování L. f. téměř sám, byla pro Krále jen zdrojem nepříjemností, ježto se nebál špatným, ale při tom domýšlivým spisovatelům a překladatelům říci pravdu do očí. Činnost ta vznítila i proslulé jeho polemiky a odvety *Suum cuique* 1878, *Otevřený list J. Kvíčalovi* 1887. Nebylo by k nim došlo, kdyby nebyl známý jeho odpůrce kritiky a polemiky upravoval a do nich připisoval.

Účastně se jako zástupce českých korporací vědeckých při archaeologických sjezdech, vypsal velmi svěže (ve Zvonu) a plasticky *Dojmy z cesty po Řecku a Turecku* (1906) — literárním výtěžkem té cesty jest i zjištění. *Kde byl vězněn Vratislav z Mitrovic* (L. f. 1910, 1911) — a *Dojmy z cest po Egyptě* (Zvon 1910). — Do sporu o RKZ zasáhl Král článkem »*Několik slov o kritické methodě filologické*« ukazuje, jak si počíná osvědčená methoda klassické filologie v podobném sporu, a v druhém článku odpovídaje Kalouskovi (Athenaeum 1886).

[1]) Redaktorem klassické části jich byl v l. 1886—1905.

Král byl duší III. třídy České akademie. Leccos z programu, který vytyčil článkem *Úkoly třetí třídy České akademie* (Nár. listy 1911), zmařila válka, ale leccos z ideálů jeho se právě počíná splňovati. Král jako Gebauer vážil si jazyka jako nejcennějšího odkazu po předcích, usiloval vší silou o ryzost jeho a Naše řeč našla v něm rádce a přispěvatele nad jiné zdatného (srv. jeho stať *Naše brusy*, I. 97, 132—136), žel že tak na krátko.

Strasti doby válečné a obavy o budoucnost, jež tak silně znepokojovaly citlivého ducha Králova, olupovaly jej o klid potřebný k větším zamýšleným pracím, k nimž patřil i problém staročeského verše. Přes to výše uvedená řada prací z poslední doby a knihovna Společnosti nauk, ideálně zřízená z nejhoršího chaosu, jsou svědky jeho píle. Dospěti k cílům, k nimž Král ukazoval a cestu razil, jest krásným odkazem zvěčnělého a nepochybuji, že jako v životě pozdě se dočkával vítězství, tak i uznání a splnění jeho ideálů se dočkáme.

Adolf Srb:

Tři vladaři domu Smečenského.

(Dokončení.)

Hrabě Jindřich Clam-Martinic účastnil se také čile duchovního snažení českého národa. Byl po dlouhá léta předsedou Českého musea a věnoval důležitému ústavu tomu vzornou péči. Když dne 23. dubna r. 1873 oslavováno na ostrově Žofínském dokončení Palackého »Dějin národa českého«, pronesl jménem musea přípitek svědčící o vřelém vlasteneckém cítění jeho. »Význam muže — tak zněl přípitek jeho — kterého dnes slavíme, jest tak povšechným a posílí život národa ve směru vědeckém, občanském a národním měrou takovou, že nelze vyčerpati přehojnou látku a podati obraz úplný. Dovolte proto, abych z lesklého věnce zásluh jeden si vybral květ, abych z té hojné žně blahé činnosti jeden vyňal plod, v kterém onen trojí paprsek činnosti vědecké, občanské a národní se sceluje v jediný světlý obraz. Mám na mysli vlastenecký ústav, jejž zastupovati sobě za nezaslouženou čest pokládám, museum království Českého. V museu nalézá národ drahé památky minulosti své z dob slavných i trudných, badatel má bohatý poklad děl, pramenů a sbírek vědeckých. Občanský význam musea nespočívá jedině v tom, že tento ústav, jakož byl založen toliko obětavostí občanskou, až podnes vydržován a rozmnožován jest výhradně občanskou vytrvalostí, nýbrž i v tom, že tyto drahé poklady historické rozněcují a ohřívají lásku k vlasti a utužují sebevědomí národa. Nuže, Palackého vším právem sluší nazývati duševním zakladatelem a otcem musea. Museum bylo ovšem již záhy zahájeno snahou a obětavostí některých vynikajících a věhlasných mužů — a že tito mužové byli podle novodobého slovníku »feudálové«, tak se Palacký ani tenkráte nelekl, aniž se dnes ostýchá, uznávati jejich zásluhy — ale nastala ve správě musea

doba kolísání, éra nebezpečí, že by mohla zabočiti v jednostranný směr. Jest to zásluhou Palackého, že jednotná idea musea, aby bylo vědeckým obrazem vlasti v ohledu historickém, přírodním a literárním, došlo opět uznání.« A vypočítav pak podrobněji zásluhy Palackého o museum a Matici českou, zakončil řeč svou: »Mluvíme-li o Palackém, není věru potřebí, starati se o sochy kovové, kamenné neb a desky pamětné. On sám si postavil pomník aere perennius, věčný svým životem, svou činností, jeho povaha byla a jest jako skála žulová, která vzdoruje jak útokům zjevným, tak podrývání ukrytému, jeho povaha jest neposkvrněna jako mramor a ryzí jako drahý kov; ale deskou pamětnou jest mu však srdce každého Čecha, v srdci každého věrného syna národa vyryto jest jméno Palackého písmem úcty a vděčnosti. Kdož se opravdově přiznává k národu, zachová úctu a vděčnost Palackému. Vzdávám-li tedy v této chvíli jménem musea Palackému hold úcty a vděčnosti, nutno to zajisté činiti jménem celého národa a jsem radostně přesvědčen, že slova má dojdou plné ozvěny netoliko v tomto slavnostním shromáždění, nýbrž po celé vlasti — od Šumavy až do Krkonoš, ano i v družné Moravě, ba až do hor Taterských!«

I v posledním pořízení svém — tedy nikoli v projevu určeném pro veřejnost — osvědčuje své vlastenecké, české smýšlení. Ve své závěti datované dne 15. července r. 1852 praví: »Jemu však, *svému milému synovci Jindřichu Clam-Martinicovi*, v němž — ježto Bůh ve své moudrosti nedopřál mi dítek — od jeho narození se zvláštní příchylností budoucího pána našeho domu jsem viděl a jej miloval, zanechávám ještě jakožto poslední odkaz *přání*, *prosbu*, *napomenutí*, aby, *děj se co děj*, svaté katolické církvi, zásadám cti a dobrým mravům věrným setrval, našemu císaři a králi věrnost zachoval, *své vlasti, Čechům lásku, příchylnost a obětavost prokazoval, hrdým a věrným synem svého národa zůstal*, vůči všem zvláště ale vůči předchůdcům svých panství a v prvé řadě k pracujícím a chudým neúnavnou, účinnou lásku k bližním vždy vykonával. Bude-li podle těchto zásad, které učiniti svým vodítkem poctivě jsem se snažil, působiti a žíti, *splní moji poslední vůli v tom, co mně jest nejdražší a nejsvětější a bude jednou mým dědicem podle srdce mého.*«

Hrabě Jindřich zemřel r. 1886 upřímně oželován českým národem. Mnohdy zdvihl se proti němu odpor, jeho politika byla často příkře — ač ne vždy právem — odsuzována, ale o jeho vřelé lásce k zemi české a k národu českému nikdo nepochyboval a v politických dějinách národa českého bude mu zachováno čestné místo.

* * *

Po hraběti Jindřichovi nastoupil jeho mladší bratr Richard.

Jméno hraběte Richarda, mladšího bratra hraběte Jindřicha objevuje se po prvé v životě politickém roku 1870, když za hraběte Potockého konservativní velkostatkáři čeští na sněmu zemském podali osvědčení, v němž prohlašují, že přijali mandáty jen za tím účelem, aby připravili cesty národnímu dorozumění o tom, kterak

by státoprávní nároky království Českého měly býti v souhlas uvedeny s požadavky doby a s potřebami velkého mocnářství. Do komise, která byla zvolena, aby vypracovala adresu císaři, zvolen i hrabě Richard Clam-Martinic. Rovněž byl členem komise, kteráž vypracovala adresu na královský reskript ze dne 26. září 1870 vyzývající sněm, aby bez odkladu předsevzal volbu do říšské rady. V této adrese zdůraznilo se, že poslancové čeští věrni svému přesvědčení nemohou a nesmějí opustiti pevnou půdu právní a nemohou a nesmějí vstoupiti do říšské rady, dále pak, že až úmluvou shody vnitřní mezi vladařem a národem šťastně bude dosaženo, aby se jí propůjčil skvělý výraz ve velebném skutku korunování.

Hrabě Richard Clam-Martinic byl také členem oné třicetičlenné komise sněmovní, kteráž za Hohenwarta r. 1870 zvolena, aby se uradila o památném reskriptu ze dne 12. září r. 1870 a o vládních předlohách, a byl zpravodajem této komise.

Když za ministerstva Auerspergova vláda se chystala provésti pověstné »chabrusové« volby do sněmu českého a k tomu cíli »upravili« volební listiny, podal s hrabětem Albrechtem Kaunicem místodržiteli ono plamenné ohražení státoprávních velkostatkářů českých, jež sepsal kníže Jiří Lobkovic.

Roku 1879 byv zvolen poslancem do rady říšské podepsal osvědčení českých poslanců vstupujících do tohoto shromáždění. V osvědčení tom prohlašuje se, že čeští poslanci vstoupením do říšské rady ani nemohou ani nechtějí prejudikovati státoprávní postavení království Českého a koruny České a že pokládají za právo své a za povinnost svou zastávati se jako doposud práv národů, jež se v onom stavu zakládají.

Roku 1885 byl zvolen prvním místopředsedou poslanecké sněmovny a byl členem komise, kteráž vypracovala adresu, v níž se největší důraz položil na to, že jednota říše odůvodněná dějinným vývojem a státoprávně zaručením nerozdílné souvislosti všech království a zemí, jest přední a nejnutnější podmínkou mocného postavení říše na venek i blaha a zdaru jejich zemí a národů, a že poslanci většiny trvají na přesvědčení svém, že organickým vývojem království a zemí moci a síle říše nejtrvanlivěji se prospěje, a v níž vyslovuje se očekávání, že vláda provede bez odkladu a bez všech podmínek úplnou rovnoprávnost všech národů.

Hrabě Richard povolán r. 1889 do panské sněmovny jako dědičný člen a zastával se i tam vřele a výhradně práv národa českého.

Zemřel r. 1891 a také jemu náleží čestné místo v nových dějinách českých.

* * *

V odlehlých Atišovicích u Příbramě vyrůstal v rodinném zátiší vedle svých mladších dvou sourozenců prvorozený syn hr. Richarda Jindřich.

Matka jeho byla roz. hr. Bombellesová.

Dostalo se mu nejpečlivějšího vychování v domě stavovském. Gymnasiální studia konal soukromně vedením svého vychovatele

P. *Josefa Horáka*, který dosud žije na Smíchově na odpočinku. Vyučoval se všem předmětům až na náboženství jazykem českým a zkoušky skládal na akademickém gymnasiu v Praze. Jak se mnou P. Josef Horák sdělil, cítil se mladý hr. Jindřich vždy upřímným Čechem. V pozdějších letech, kdy konal studia právnická, měl na směr jeho smýšlení veliký vliv jeho strýc hr. Jindřich, jenž jej jako svého nástupce v držení zboží smečenského zvláště miloval.

Po smrti svého otce nastoupil hrabě Jindřich vladařství domu Smečenského. Na veřejnost mile vystupoval, avšak hlásil se vždy rozhodně ke konservativní straně velkostatkářské, jejíž předsedou v panské sněmovně byl.

Ač ani otci, tím méně strýci svému, vlastnostmi ducha se nerovnal, nebylo přece příčiny pochybovati, že bude v jejich šlépějích kráčeti a že se vynasnaží, zachovati štít pánů Smečenských neposkvrněn. Ještě r. 1909 ujal se v panské sněmovně vřele národa českého, když pověstný svým zavilým nepřátelstvím vůči národu tomu vídeňský list »N. Fr. Presse« u příležitosti železničního neštěstí na stanici státní dráhy Uhersku tvrditi se neostýchal, že si Čechové počínali jako hyeny!

Byl nějaký čas předsedou jistého českého konkursního velkozávodu, ale složil úřad ten, což tehdy různě posuzováno, avšak nikdo se nedomníval, že by krok jeho znamenal odvrácení se od českého národa.

Před několika lety stal se členem správní rady Pražské železářské společnosti. Česká veřejnost byla právem překvapena, že český kavalír mohl vstoupiti v čelo společnosti té, která v samém středu lidu českého provádí zjevně a bezohledně germanisaci. Krok tento vysvětlován jeho finančními poměry, které potřebovaly ozdravění a mělo se za to, že nebude míti následků na jeho činnost politickou. Že však smýšlení své důkladně změnil, dokázal vystoupením svým z předsednictví velkostatkářské strany autonomistické, kteréž se snažil odůvodniti »chováním se jisté části českého národa v nynější válce«, kteréž prý se příčilo jeho rakouskému přesvědčení. I toto tvrzení bylo jeho českými soudruhy v táboře velkostatkářském právem a rozhodně odmítnuto.

Ještě když se roku loňského stal ministrem zemědělství, prohlašován za českého ministra.

Povolán v čelo ministerstva. A jaký že to byl kabinet, v jehož čele stál synovec Jindřicha Clama-Martinice a syn Richarda Clama-Martinice blahé paměti. Vedle jedenácti Němců dostalo se v něm místo pouze jedinému Čechu, a to úředníku, kdežto mezi německými ministry byli dva rozhodní německo-nacionální politikové, kteří svou nesmiřitelnost vůči národu českému na jevo dali.

Synovec onoho politika, který od samého svého vstoupení do politického života potíral centralismus jako státu nebezpečný, neostýchal se hrabě Jindřich Clam-Martinic snažiti se o vybudování soustátí v jednotnou monarchii, jak ji kdysi představoval centralismus.

Byl již půl roku předsedou rakouského kabinetu, když konečně oznámil svůj program. Učinil tak, jak sám pravil, v okamžiku, »pro jehož historickou velikost, vážnost a mohutnost jazyk nemá slova

dosti pregnantního«. Programovou řeč svou pronesl v sněmovně poslanecké dne 12. června r. 1917. Nuže, jak se vyjádřil o nejdůležitějších otázkách vnitřní politiky rakouské? Hned na počátku své řeči odsoudil »partikulární a národní snahy«, které prý »postupovaly do popředí a s prudkostí, která víc a více opomíjela nezbytnost celku, domáhaly se uskutečnění«. Litoval, že se v řadě deklarací zahajovací schůze neprojevilo přiznání k státu tak zřetelně, jak toho očekával, a ohradil se proti »projednávání politických souvislostí, které zasahují do současné aféry spojeneckých mocností nebo do svrchovanosti druhého státu mocnářství. Tvrdil, že programy, které byly proneseny, nemohou již proto býti uskutečněny, poněvadž prý se navzájem křižují a že národům, kteří »uprostřed tohoto státu měli ochránce a zabezpečení své národní existence, se ukládá, aby se *zřekli útvaru národního uplatňování.* Odsuzoval »*blouznění národní exaltace*« — jimiž rozuměl ony snahy a tužby národa Českého, pro kteréž jeho strýc a jeho otec po celý život svůj bojovali.

O svých záměrech nedovedl nic jiného říci, než že programem jeho jest — Rakousko. A jaké Rakousko, dokázal svými činy. Nebylo to ono Rakousko, jak si je strýc a otec jeho představovali, Rakousko uznávající rovné právo všech svých národů a zemí a o ně se opírající, bylo to ono Rakousko — proti němuž strýc i otec jeho bojovali, Rakousko s hegemonií německou a s područím národů neněmeckých! Nebylo to ono Rakousko, které tanulo na mysli jeho bývalým soudruhům z tábora velkostatkářského, ono Rakousko, o němž se vynikající kavalír, ač rodem Němec, hrabě Bedřich Schönborn, později ministr práv, svého času vyslovil!

Ovšem musí Rakousko především samo chtíti býti Rakouskem, totiž státem, který jest si povědom své zvláštní povahy. Rakousko musí se státi státem právním, t. j. ono musí právo, historicky odůvodněné zvláštní postavení svých jednotlivých dílů uznati a na tomto základě k vyrovnání přikročiti. ... A království České má v tomto novém Rakousku zaujmouti ono vynikající postavení, které mu náleží, jeho koruna má zdobiti hlavu našeho mocnáře, uznání jeho práva má tvořiti nový pevný svazek mezi ním a ostatními zeměmi mocnářství. Jeho synové nemají býti nuceni, na vše, co jim drahé jest, zapomenouti aneb se toho vzdáti, aby obdrželi vysvědčení loyálnosti s cislajtánským kolkem, oni mají býti Rakušany po svém způsobu a pak budou také dobrými Rakušany, a Čechy zůstanou tím, čím vždy byly, štítem mocnářství! [1]) Spisovatel v předmluvě praví, že k vůli stručnosti užíval slova »Čechy«, že však myslil země koruny české.

Hrabě Jindřich Clam-Martinic dal se úplně do vleku německého svazu, jež své cíle vyslovil v pověstných »předpokladech« své součinnosti s vládou.

O těchto tak zvaných předpokladech sdělány obšírné operáty. Jest litovati, že se tyto operáty nedostaly na veřejnost. Bývalý ministr Dr. Fořt sdělil veřejnosti ve své řeči v tak zvané »panské« sněmovně

---

[1]) Böhmen und Oesterreich. Eine Studie von Fr. Gr. v. S. Prag, Dominicus 1870.

dne 30. října t. r., v níž odmítal nízké osočování českého národa tepelským opatem Helmerem, alespoň politickou tendenci tohoto operátu. Jejich hlavní cíl spočíval v provedení němčiny jako státní řeči, v uskutečňování krajského rozdělení a v dekretovaní nového pospolného práva. Pokud jde o krajské rozdělení, vrcholily oktroje v tom, že se těžisko zeměpanské správy v druhé instanci překládalo do 13 krajů, místodržitelství se degradovalo, místodržitel se omezoval na několik repraesentačních funkcí a jádro správních agend se svěřovalo krajským vládám, které se podřizovaly přímo ministerstvům. Tyto předpoklady byly by bývaly bezohledným přestoupením, materielním porušením ústavy, tudíž státním převratem a *politickým znásilněním bezbranného národa.* Pro Čechy byly by praktické účinky odkazu znamenaly: *Zbavení českého národa práv téměř ve třetině jeho historické vlasti, vydání českých menšin na pospas, tudíž další rozšiřování hromadného hrobu české národnosti v pohraničních územích země, administrativní rozkouskování země v departementy a definitivní smazání její historicko-politické zvláštní existence!*

Hrabě jindřich Clam-Martinic osvědčil poprvé smýšlení své tím, že jeho přičiněním povolán do »panské« sněmovny i vydavatel a hlavní redaktor pověstného vídeňského denníku »Neue Freie Prese« Benedikt, jehož štvaní sám před málo lety v »panské« sněmovně po zásluze odsoudil, a jejž i vlastní jeho strana, když se do středu jejího přihlásil, odmítla! Hrabě Jindřich Clam-Martinic dal si, když se svým státnickým uměním již byl v koncích, a když nabýval přesvědčení, že se slovanští národové Rakouska nikdy nepodřídí dualistickému centralismu, vystaviti vysvědčení své státnické mohutnosti v říšskoněmeckých listech od generálního ředitele germanisující Pražské železářské společnosti Kestranka, representant oněch velkých spekulačních málochoulostivých finančních kruhů, jichž se strýc i otec jeho vždy drželi ve velké vzdálenosti.

Hrabě Jindřich Clam Martinic opřel se výlučně o německý nacionalismus a nekalé finanční mocnosti, on postavil se v čelo urputného boje proti slovanským národům teto říše, on v dějinném okamžiku, kdy staré Rakousko se má obroditi, učinil šílený pokus, vzkřísiti příšeru starého Rakouska, uplatniti trvale germanisující centralismus. Ztroskotal, jako ztroskotal a ztroskotá každý státník, který se domýšlel a domýšleti bude, že se mu podaří národ český zdolati.

Tak vyplnil hrabě Clam-Martinic závěť svého strýce, tak vzal si k srdci jeho přání, prosbu a napomenutí, aby zůstal hodným a věrným synem svého národa, aby své vlasti příchylnost a obětavost prokazoval! On potřísnil čistý štít pánů Smečenských, on prohřešil se na předchůdcích svých.

Napsalo se, že se nadobro odstěhoval ze Smečna na svůj zámek Clam v Horních Rakousích, a že všecky rodové památky s sebou odvezl, dokonce i rodinnou hrobku. Učinil dobře, že odešel, ale hrobku strýce a otce svého měl u nás zanechati, nebude mu, vzpamatuje-li se, v její blízkosti volno . . . .

Dr. *Josef Svítil:*

Glossy k „Panu Tadeáši“.

(Dokončení.)

Epos o Tadeáši a posledním zájezdu na Litvě opřel básník o dějinné pozadí válek napoleonských. Hle, kterak líčí náladu doby, těžkou pověstmi a nadějemi, doby, kdy celá Polska chvěla se radostným očekáváním dne, v němž Napoleon, pokořiv Moskvu, vzkřísí odvěkou slávu a nepodlehlost ojczyzny.

Tak veselili se a přeli v ona leta
v litevské tiché vsi, když nad ostatkem světa
se krev a slzy lily; onen muž kdy smělý,
bůh války v mračně pluků blýskajících děly,
si k vozu spřáhl orly stříbrné a zlaté,
z libyckých pouští letěl v Alpy ledovaté,
až v pyramidy chrle blesků bouřný příboj,
v Marengo, v Ulm a Slavkov. Vítězství a výboj
šly před ním a šly za ním. Sláva takých činů,
jmen tisíc v lůně nesouc, létla nad krajinu
od Nilu hučíc v půlnoc, až i k břehu Němna,
kdež odrazila ji jak skalní hradba temná
řadami svými Moskva, Litvu před ní bráníc
a mocnou Rus jak moru jejích zvěstů chráníc.

Přec někdy jako kámen s nebe spadající
zvěst v Litvě spadla. Někdy stařec žebrající,
jsa bez nohy neb ruky, almužny když dostal'
zrak ostražitě točil kolkolem a postál;
a neviděl-li v statku ruských bojovníků,
ni límců červených, ni čapek, přidal k díku
i zvěst. Byl z legie[1]) a po ztrátě svých údů
spěl staré kosti složit na domácí půdu,
již nemohl už bránit.

— — — —

Řeč starcova pak po vsi šeptala se dále;
hoch slyšel ji a z domu zmizel nenadále,
šel bažinou i lesem, odkrádal se v temnu,
a když jej stíhal Moskal, skočil skrýt se v Němnu,
plul pod vodou ku kraje Varšavského luhům,
kdež slyšel milé hlasy: »Vítán budiž druhům!«
Však na pahrbek skočiv, nežli v dálku zniknl,
tam na břeh druhý Rusům »Na shledanou!« křikl.

— — — —

Mnich cizí žebravý též občas objevil se,
jenž s pány ve dvorech když blíže seznámil se,
pak vypáral list novin v škapulíři všitý,
kde celého stál vojska počet jmenovitý
a jméno vůdce každé legie kde psáno,
o jeho vítězství neb skonu zvěstováno;
a rodina tak prvně po mnohých snad letech
zvěst slávy nebo smrti našla o svých dětech.
Dům nosil smutek, ale říci nesmělo se
přec po kom; v okolí jen na to hádalo se.

---

[1]) to jest z legie polské, která pod generálem Dombrovskim chystala se s Napoleonem vtrhnout do Polsky.

Soplicovská ves je zpočátku zdánlivě netečnou a hluchou ke všemu, co zajímá a vzrušuje toho času celou Evropu. Drobná šlechta zdejší — vrstva národa našim malostatkářům a sedlákům obdobná — stará se nerušeně o chléb vezdejší, sváří i kochá se, jí a hoduje, honí na zajíce a medvědy, — avšak tu i tam jako z mdloby probírají se z každodenních trudů, naslouchajíce, neblíží-li se již »onen muž, bůh války«, není-li už na čase chopiti se zbraně a spěchati do šiků vojenských.

A teprve v rámci těchto světodějných událostí vyrůstá k pravé své velikosti nejslavnější postava celé básně, skutečný rek nadprůměrných mohutností duše i srdce, kněz Robák, — onen kdysi bujný a nezkrotný Jacek Soplica,

svárlivec ten v Litvě známý, neurvalý,
před nímž se největší kdys páni zachvívali,
jenž nežil den bez půtky, jenžto nedal málem
si křivdit — nechať nedím stolníkem — ni králem!

A co z něho dnes? Mnich pokorný, kající se za svůj zločin, ochotný obětovati život i krev drahé otčině, odhalující před smrtí pokorným vyznáním celou duši svou, s peklem zkrocené vášně i nadzemským jasem smíru skrze utrpení a odříkání.

Skončiv své vyznání, kteréž nesporně náleží k nejspanilejším květům ryzí poesie všech časů a národů a kterým scéna nabývá nezvyklé intensity dramatického napětí, podléhá kněz Robák smrtelnému zranění, leč setba jeho nepadla na skálu. Probudil celý kraj a připravil šlechtu na příchod francouzských legií.

I nastává vesna r. 1812, vesna polskému srdci nezapomenutelná, kterou básník apostrofuje těmito vroucími a vzletnými verši:

O wiosno! Kto cię widzial wtenczas w naszym kraju,
pamiętna wiosno wojny, wiosno urodzaju! . . .
Ó vesno! Kdo tě viděl tehdy v naší zemi,
památná vesno vojny, plodná nadějemi!
Ó vesno, kdo tě viděl, jak jsi zkvetlá byla
vším obilím i travou a jak lidmi čilá,
jak štědrá událostmi, blaženými zvěstmi!
Snů vide krásný! — V poutech zrozenému jest mi,
jak bych tě dosud viděl! Dávno vzbuzen ze snu,
jen jednu v celém žití měl jsem takou vesnu.

Urodzony w niewoli, okuty w powiciu [1])
ja tylko jedną taką wiosnę mialem w życiu.

Očekávaný »bůh vojny« se konečně blíží. Nad vojenskými šiky, které vtrhly na Litvu, vlají prapory se zlatým orlem francouzským i stříbrným polským. V té chvíli přestává být Solpicov tichou, od světa odloučenou vískou a stává se zosobněním celé Polsky, povstávající k boji za nepodlehlost. A teď konečně odbývá se slavnostní zasnoubení Zošky s Tadeášem. I všecky ostatní dějové outky dospívají k roz-

[1]) v povijaně.

uzlení. Ale veškery ty osobní zájmy a touhy rozplývají se v moři posvátných snah, slučujích srdce veškerého národa.

A v tomto zpěvu, kterým co chvíle hlaholí válečné polnice, vzněcujíce radostnou důvěru v novou slávu, novou svobodu milované otčiny, vzrůstá Mickiewicz v barda a učitele svého národa, neboť ukazuje cestu, kterak dlužno odčiniti staleté o pomstu volající hříchy, staré bezpráví páchané na lidu robotném. Jeť ke vzkříšení a obrození Polsky zapotřebí nejen vojenské statečnosti, nýbrž i nového ducha občanské spravedlnosti, která by stmelila všechny vrstvy v jeden vzájemně si důvěřující a k společnému cíli směřující, silný, zdravý, nepřemožitelný, nezdolatelný národ. Stává se to krásným činem Tadeášovým, který unesen radostí z lásky Zoščiny i nad nastávajícím — dle víry jeho — osvobozením otčiny orly francouzskými, z překypujícího srdce dává nejenom volnost chlopům i v jeho dědičné vsi doposud těžkými služebnostmi ujařmeným a vlastní půdy postrádajícím, nýbrž odevzdává jim i půdu v dědičné držení, na které dosud byli jen robotníky bez práv a bez majetku.

Slyšme rozhodnutí Tadeášovo:

Teď, když již máme volnost vlasti milované,
co získají tou šťastnou změnou vesničané?
Zdaž jim krom nových pánů víc se nedostane?
Jest pravda, laskavě jsou dosud spravováni;
však umru — Bůh ví, komu budou zanecháni!
Jsem vojínem, má drahá, smrtelni jsme oba,
jsem člověkem, a mnohý vrtoch vnukne doba:
tož lépe, když se vlády sami pozbavíme,
a lidu los ať zákon v ochranu svou přijme.
Jsme volni, — svobody též vesničanům přejme
a v dědičnou jim vlastnost kus té půdy dejme,
z níž zrodili se, jižto krvavou svou prací
nám vzdělali, — však žijí, bohatnou z nich všací!«
— — — —
Však na to Zoška vece skromně:
»Jsem ženštinou, a věci právní nejsou pro mne;
však budeš ty mým mužem. Na radu jsem mláda,
a co si zřídíš, schválím celým srdcem ráda!
A zchudneš-li, dav takto volnost lidem našim,
tím budeš, Tadeáši, srdci mému dražším.«

Přes naléhavé a úzkostlivé protesty zděšených ctitelů starých řádů oznámeno hned také lidu Tadeášovo předsevzetí.

Jak slyšelí tu zprávu poddaní, hned klesli
své paní k nohám; k pánu běželi a vznesli
své hlasy s pláčem: »Budiž naše panstvo zdrávo!«
I zvolal Tadeáš: »Ať žije stejné právo,
vám, Poláci vy volní!« »Zdráv buď lid, a zdráva
buď vlast!« dí Dombrovský; lid volá: »Vůdcům sláva!
Ať žije vojsko, lid, ať žijí všecky stavy!«

Jaké to krásné výhledy do budoucnosti otevírá básník šlechetným činem Tadeášovým. Možná, že štěstí nezůstane věrno Napoleonovi, možná, že Napoleon nezůstane věren Polsce, možná, že

Tadeáš padne před Moskvou nebo utone ve vlnách Beresiny, — avšak zrno zaseté jeho rozhodnutím v roli soplicovskou již nezahyne. Polský lid zároveň s polskou šlechtou v budoucnosti pracovati bude na obrození a slávě ojczyzny.

Jestliže pak v posledním zpěvu bohatou lícní staropolské hostiny nabývá báseň pravé epické šíře homérovské, dosahuje tu zároveň umění Mickiewiczovo nebývalé výše v řadě slavnostních veršů, jimiž tlumočí básník cymbalový koncert Jankielův.

Je to jen zmocněním, stupňováním slasti, kterou srdce všech zúčastněných překypují, když cymbalista mistrnou hrou připomíná jim všecko hořké utrpení a pokoření, jehož zažili a svědky byli od památného dne »třetího máje«. Radostná obětavost a nadějná bojovnost kosinníků Kościuszkových, krvavá řež na hradbách varšavské Pragy, bludné výpravy polských legionů, hledajících »v cizích službách« záchranu otčiny — to všecko znova ozývá se v písni Jankielově jen proto, aby přítomní tím hlouběji cítili a tím živěji rozjařili se vědomím dnešního štěstí a nadějí, které nikdo neodvažuje se pochybnostmi kaliti. Nálada dosahuje tím onoho stupně blaženosti, jehož nemožno unésti, aniž by nitro lidské si neulevilo slzami radosti.

*

Řekne-li se, že »Pan Tadeáš« je všestranné panorama života polského, viděné prismatem citového vzrušení, není tím ještě vyčerpán celý jeho obsah. Jest v něm i to, bez čeho nebylo by života lidského, bez čeho nelze si mysliti ani lásku k otčině: *země matka*, *země živitelka*, je tu celá příroda polská, zvěčněná spanilými lícněmi východu i západu slunce, pohody i bouří, polí a luk, pahorků i jezer, pastvin a lesů, zahrad i sadů, stromů i květů, mraků i mlh. A jakými lícněmi! Jako se autorovi podařilo nevyrovnatelně zpřítomniti dramatické výjevy z lovu na medvěda, z rokování šlechty dobřínské, z řeže s Moskaly, a nádherné finale zpovědi raněného Robáka, stejně mistrovskou dokonalostí vynikají i partie deskriptivní, pastelové obrazy tiché litevské přírody.

Zde malé ukázky:

— — — mocný vývrat dubu
zde z půdy trčí, roven ohromnému srubu,
v nějž opřely se stěn a sloupů zříceniny,
pně listnaté i stlelé; mříže ze traviny
to hradí kol. Však uvnitř pohled plný děsu
v té ohradě; tam sídlí hospodáři lesů,
vlk, medvěd, kanec; u bran hradby leží kosti
půl ohryzené jakýchs nepozorných hostí.
Též někdy vzhůru skočí před doubím a hlohy
jak by dva vodotrysky — jelení dva rohy,
bok žlutý mezi kmeny štíhle zakmitne se,
jak paprsek, jenž vpadnuv, hasne v hustém lese.
A znova ticho dole. Datel v jedli tepe,
zas odletuje k jiné, dál a dále klepe,
ba zmizev, neustává v dálce ťukat jemně,
jak děcko schované, když volá: hledejte mě. . .

Tento boeklinovský obraz překonán ještě sugestivnější líční hlubiny litevského pralesa:

Co krok jak vlčí jámy oko tvé tam šálí
jezírka pozarostlá, traviny to z dálí,
tak hluboká, že lidé dna jich nedostihnou.
(Jest víry hodno, že v nich ďáblové se líhnou.)
Jich voda slizká, rez ji krverudá třísní;
z jich nitra dým se valí, páchna dusnou plísní,
jím list i kůru tratí stromy v širém kole,
jsou plné červotoči, křivolaké, holé,
v zem kloní lišejnatých větví chromé klouby
a hrbí pně, jež hnusné pokrývají houby;
kol vody sedí jako čarodějnic kupy,
jež nad kotly se hřejí, v kterých vaří trupy.

Již od času Homérova platí za neomylný znak básnického posvěcení bohatství šťastných, nových a trefných přirovnání. Stůjž zde několik pohledů do pokladnice Mickiewiczovy. Tak na př. úryvek z prvního setkání Tadeáška s Telimenou:

— z rozpaků svých jinoch již se vzpamatoval,
a jeho zrak se smělým ohněm rozněcoval;
tak čtyry zřítelnice vzňaty v téže době
jak na rorátech svíce plály proti sobě.

Nebo jiné místo, ranní svítání:

Již v Soplicově slunce zlatí střechy šeré
a již se do stodoly skulinami dere,
a po čerstvém tu seně, v jehož kyprém lůně
se rozložila mládež, snící v moři vůně,
se proplétaly jasné, mihotavé pruhy
skrz černou střechu, jako ve vrkoči stuhy;
a slunce ústa spáčů škádlí hravým jasem,
jak děvče polehounku hocha budí klasem.

Třeba všimnouti si i četných humorně podbarvených episod, vesměs překvapujícími metaforami oplývajících.

— — v prostřed (sadu) kráčí dívka bíle ustrojená,
v té jarní zelenosti tonouc po kolena;
když hrázky překračuje, zdá se ne že stoupá,
však po listech že pluje, v barvě jich se koupá;
— — —
Má lehký košík v ruce, k zemi klopí oči
i zvedá pravou ručku, — snad že cosi chytá?
A jako dívka, jíž se rybek hejno kmitá
kol nožek při koupání, lapajíc je honí:
tak rychle koš i ručku po kořisti kloní,
když okurku buď nožkou nebo zrakem stihla.
Pan hrabě, jejžto jala víla tato štíhlá,
div dýchal, zdaleka pak sluhův klusot slyše,
dal znamení jen rukou a již stáli tiše.
On s vypjatou pak hlavou zíral bez ustání;
tak vypíná svůj zobec jeřáb na číhání,
když jednou nohou stojí v nehybnosti tuhé,
a že by jinak usnul, kámen drží v druhé.

Nevzpomenete-li na Odyssea, tajícího dech před spanilou Nausikaou?

Stejně výrazně jako Homér válčící reky, staví Mickiewicz před oči čtenářovy svoje skromnější bohatýry:

Když právě ku rejentu skočil soupeř hbitý,
a posuňky již sobě hrozili, mnich kvapil
a bez okolků v zadu za límec je lapil
i dvakrát hlavy jejich místo dlouhé rady
jak velkonoční vejce srazil dohromady,
a rozpřáhnuv jak cestník na dvě strany ruce
dvé soků v různé kouty rozhodil pak prudce;
stál chvíli beze hnutí, tak jak byl je zdolal,
a vážně: »Pax vobiscum! pokoj s vámi!« volal.

Z »Pana Tadeáše« dovíte se, že »jak v Polsce, také kávy není v kraji žádném«, že nikde žáby tak krásně nezpívají jako na Litvě. Ba dokonce i mouchy jsou tu jiné než jinde.

Jesti mezi nimi
druh jeden zcela zvláštní, zvou se šlechtickými.
— — — — — — — — bzučí k ohlušení,
jsou silny, pavučina pro ně vazbou není,
a uvázne-li která, tři dni jistě bzučí,
neb s pavoukem, kdo s koho, válčí, až se zmučí.

Slyšte také, jak Tadeáš proti hraběti, velebícímu exotickou květenu, hájí a velebí stromoví domácích luhů a hájů:

»V zahradě botanické ve Vilně jsem také
již uviděl ty jižní stromy všelijaké,
jež v oné vlaské zemi rostou ve své kráse;
leč který stromům našim, prosím, vyrovná se?
Zdaž aloe, z níž trčí hromosvody kolem?
Neb citrýna, z níž zlaté míšky visí dolem,
s tím lakovaným listem, krátká, zakrsalá
a nadutá, jak ženská škaredá i malá,
však bohatá? Neb cypřiš dlouhý, tenký, chudý,
jenž vypadá jak strom ne smutku ale nudy?
Že k náhrobkům prý velmi smutečně se pojí, —
leč jako lokaj Němec v dvorním smutku stojí,
jenž nepozdvihne ruky, aniž hlavu spustí,
jen proti etiketě když se nedopustí!

Oč krásněji ta naše bříza v smutku stává
jak vesničanka, která syna oplakává,
neb vdova muže, lomíc rukama, a s ramen
až k zemi spouští prostých vrkočů svých pramen!
Ač němá, postavou již kterak vzlyká živě!«

A bylo by možno citovati do nekonečna, jedno místo krásnější druhého, jedno nad druhé vroucnější, jadrnější. Jenom stesk a touha mohly býti zřídlem, z něhož řínuly se zpěvné vlny této jedinečné epopeje. Jako letní krajina sluncem, tak báseň tato prohřáta, oživena a vyzlacena jest citovou zvroucnělostí.

A kdyby bylo lze vyssáti z »Pana Tadeáše« ten prvek lyrický, nestala by se tím báseň plastičtější nežli jest, nýbrž toliko studenější, nevyzařovala by tolik půvabu, nepodmaňovala by tak hlubokým dojmem.

Citové zvroucnění, nesené silnými a neumdlévajícími křídly genia, jest klíčem k tajemství jedinečné dokonalosti této básně. Souhlasně vyslovuje se i zvěčnělý *Lad. Hofman* ve své krásné studii o Mickiewiczovi (Naše Doba 1900):

»City, z nichž »P. T.« vyrostl, byly trpce resignovaný odpor k přítomnosti a divně rozkošná směs lítosti, touhy a smutku po štěstí dětinných let ... Ten zvláštní složitý cit ovládl Mickiewiczovu bytost, zalil ji celou svým vlažným a tichým šerem, nechávaje duševní síly pracovati svobodně a v plodném souladu; dosáhl-li proto M. nezřídka vyššího stupně nadšení a síly, nedosáhl nikdy vyššího stupně umění. »Pan Tadeáš« jest jeho *nejumělečtějším dílem.*«

Napsal-li *J. Durdík*, že »na Mickiewiczi jest znáti plápol Byronův«, — platí to do jista o »Dziadech« i »Wallenrodu«, nikoliv o »Panu Tadeáši«. V něm básník šťastně překonal pessimisty podbarvený romantismus optimisticky zladěným klassicismem.

Básník sám nebyl si vědom dokonalosti svého díla. Roku 1835, tedy již po vydání tohoto pokladu, píše Kajsiewiczovi: »Často se mně zdá, že vidím zaslíbenou zemi poesie, jako Mojžíš s hory, ale cítím, že nejsem hoden vstoupit do ní.« My už víme, že »Panem Tadeášem« vstoupil do ní nepochybně.

*

Báseň, kterou poesie polská stanula v zénitu dokonalosti klassické, vzbudila záhy obdiv celého světa a přeložena do všech jazyků evropských i několika asijských.

U nás vyšel výborný překlad celého »Pana Tadeáše« z péra *Elišky Krásnohorské* r. 1882 v »Poesii světové«, redigované Nerudou a Ferd. Schulzem. Ale již r. 1878 přinesla záslužná Vymazalova »Slovanská poesie« obsáhlé ukázky překladů, z nichž vidno, že v letech sedmdesátých zabývaly se Mickiewiczovým arcidílem dvě nadšené a dovedné hlavy tehdejší mladé generace básnické. Byl to vedle Krásnohorské *Jaroslav Goll*, jehož překlady ve Vymazalově anthologii dlužno chváliti jako svědomitě věrné, ducha básně znamenitě vystihující.

Poznámka, přičiněná patrně Vymazalem pod zlomek překladu Krásnohorské a znějící: »Světozor (vídeňský) 1861«, obsahuje do jista ve vročení chybu tiskovou, jak vysvítá z následujícího sdělení básnířky, jež laskavě vyhověla mé prosbě, aby vysvětlila genesi svého překladu:

»Roku 1861 nemohla býti nikde ukázką mého překladu otištěna — šlo mi tehdy na 14. rok a sotva jen dle jména znala jsem Mickiewicze. Roku 1864 dlel v Praze emigrant polský, šlechtic Su-

checki, a uspořádal čtyřměsíční kurs jazyka polského, do něhož se daly zapsati též K. Světlá a S. Podlipská; po jejich výzvě vyprosila jsem si doma těch několik zlatiček a přihlásila jsem se do kursu, ale také jsem do něho opravdu chodila. Když pak Světlá viděla, že polsky zcela dobře rozumím a o překlady některých drobných básní se pokouším, měla i pronesla odvážný nápad, abych přeložila Pana Tadeusza. Byla jsem dost dětinská ještě, že jsem si neuvědomila, jaké to krkolomné, sebe přeceňující podnikání. Pan Tadeusz, po tu dobu mně neznámý, chytil mě hned prvními stránkami za srdce a již mne nepustil. Pracovala jsem s nevýslovnými námahami, nemohouc se ani v literatuře, ani korrespondencí se známými mně vzdělanci a vzdělankyněmi polskými dopíditi vysvětlení mnohých mně neznámých, ryze polských věcí; dlouhé a trapné byly přestávky mezi prací mou a nejméně stokrát jsem si resignovaně řekla, že není možno, abych překlad dokončila. Přece však dospěl konce a byl poprvé vydán r. 1882 nákladem dr. E. Grégra v »Poesii světové«.«

Dle zprávy Elišky Krásnohorské uveřejnil také *Primus Sobotka* ukázky pěkného tlumočení téže velebásně. Kde a kdy, nebylo mi možno vypátrati.

Překlad El. Krásnohorské přijat byl veřejností českou nadšeně, Poláky pak vděčně. Již r. 1892 vyšel v tomže nákladu podruhé, což v našich poměrech u díla básnického jest zajisté zjevem ojedinělým, dokazujíc zároveň výmluvně, že velikost a vnitřní cena originálu i dokonalost překladu byly českými přáteli pravé poesie pochopeny a oceněny.

Třetí vydání, které připravila básnířka pro »Sborník poesie světové», vychází v době, která znova a důrazně obrátila pozornost národa našeho k Polsce a přivodila úzký styk dvou příbuzných kmenů slovanských. Mezi Čechy a Poláky nahromadilo se sice v období předválečném mnoho hořlavin i hořkostí, nicméně máme mnoho závažných příčin, abychom nyní, lépe se poznavše, více si důvěřovali a blíže k sobě přilnuli.

Báseň Mickiewiczova ukáže čtenářům kus polského života ryzího a v podobě nejsympatičtější.

Dí-li Freiligrath že Odyssea se má čísti u moře, bylo by nejlépe »Pana Tadeáše« čísti na kraji litevského lesa, v němž to šumí a hučí, jako by visuté moře dmulo se nad hlavou. Ale on bude se vám líbiti, i když ho budete čísti v sadě pod jabloní, nachýlenou tíží plodů uzrávajících v sladké pohodě záříjové, nebo při praskajícím ohni za sychravého večera v listopadu. Jenom když nitro vaše bude připraveno jiskrou lásky k bohatýrskému národu polskému, k Polsce z mrtvých vstávající, o níž konfederaté barští před více než sto lety zpívali, že »jako Foenix z popele povstane a celé Evropy ozdobou se stane.«

Ant. Sova:

Jaroslav Tichý:

Naše hory.

(ELIŠCE KRÁSNOHORSKÉ.)

Hory, skály, chlumy, rovy dávných časů
strmí tichou stráží jako mocný val,
němy sedí zmlkle jako smutné vdovy
a jak přebolený, zkamenělý žal ....

Říp jak otec vítá nejstaršího Čecha,
zpod Ostrého vrahy ženou děs a chvat,
Bílá Hora ssaje moře slz a krve,
zkáza, mor a plamen u měst, hradů, chat.

O Vítkovské stráně křižák barví čelo,
na Bezdězi hořem úpí sirý hlas,
hněvný Tábor cepem sráží lačné supy,
jejichž dravé spáry rdousí květ i klas.

Petřín věrně chrání drahou naši hlavu,
Kunětická perlu, širý zlatý prut,
Kozákov svůj poklad, žhavý granát ryzí,
by ho nepotřísnil kalný, těžký rmut.

Sněžka vůdčím zrakem rozhlédá se hrdě,
Boubín skromně patří na šumavský ruch,
Ještěd na rozhraní hledá silné duše,
aby svěže vál jen zdravý, čistý vzduch.

Krkonoše rodí Labské proudy bystré,
Sněžník jasné stříbro Moraviných vod,
Černá kolébkou zas vltavského zdroje,
tam kde mužně hlídal statný, bdělý Chod.

Praděd hledí vážně do sesterských krajů,
s nebem Radhošť sdílí velebnost a klid,
Hostýn vroucně žehná švarné Hané žírné,
božským chlebem hostě dobrý její lid.

Do mlh jiskří Blaník, nespí rytířové —
každý v ruce knihu — apoštolský meč —,
rosa kropí ladu, jitro září jarem:
Jungmannové budí národ, vlast i řeč!

Hory, skály, chlumy, svědkyně dob velkých,
čněte vzhůru stále jako pevná hráz,
hajte, střezte, braňte, nám co milo, svato:
dědictví, čest, právo, rodný krb i ráz!

A jak ohněm planou nad vašimi hvozdy
nesmrtelné slunce, neskonalý svit,
tak ať nerozlučně pojí všechna srdce
jeden tep a roznět, jeden duch a cit!

Neváb í nás Aetna sálající žárem
ani pyšný Montblank, zledovělá báj,
u vás domov pravý, zde náš Olymp družný,
Kapitol a Sion, šťastný zemský ráj!

Stůjte hromným náspem proti vlnám cizím
a jak obří stěna, hradba, zeď i štít! —
Nedáme se vyhnat s půdy, která matkou,
věky jsme tu na svém, věky dál chcem' žít!

Otakar Šourek:

Skladby Dvořákovy.

(Úplný seznam chronologický, thematický a systematický.)

První úplný seznam veškerých Dvořákových skladeb dostává se nám do rukou teprve třináctého roku po smrti mistrově. Na pohled jednoduchá práce vyžádala si v případě Dvořákově víceletého kritického studia. Byltˇ obraz veškeré jeho tvorby do nedávna ještě velmi nejasným. Skladby z mládí, pokud nebyly skladatelem později zničeny, nebyly většinou tiskem vydány; dobu vzniku jednotlivých děl těžko bylo určiti, jelikož skicy a rukopisy buď se nezachovaly, nebo jsou bez dat, nebo opatřeny údaji nesprávnými. skladatelem samým později vepsanými. Když kritika mladému Dvořákovi vytýkala rozbíjení forem, zničil mnoho děl sám, čísla opusů pak změnil, a tak setkáváme se při tištěných dílech s dvojím číslováním opusů.[1]) Později nutil ho nakladatel Simrock k číslování opusů dle vydání jednotlivých děl ve svém nakladatelství.[2]) Také volil Dvořák pro menší skladby z pozdějších let čísla nižší, v tištěných skladbách dosud neobsazená. A tak nemají opusy Dvořákovy vlastně pražádné ceny;, místo aby podávaly chronologicky vznik děl, skreslují vývoj skladatelovy tvorby a stávají se tak často zbytečným balastem.

Bylo tedy více než žádoucno, aby sestaven byl thematický katalog skladeb Dvořákových, jenž by uváděl díla mistrova chronologicky dle doby jich vzniku a nahradil nám takto nespolehlivá čísla opusová. Klasickým vzorem je tu Köchelův thematický katalog

---

[1]) Dvořák vydává pak u Simrocka skladby s opusovými čísly starších skladeb. »Šestero písní z Rukopisu Královédvorského«, vydáno u Starého jako opus 17, později vydány z tohoto cyklu u Simrocka jen čtyři písně jako opus 7.

[2]) Dvořák sám si na to trpce stěžoval. Dopisy Dvořákovy se Simrockem vydal W. Altmann v »Musik« 1911, č. 23 a 24.

skladeb Mozartových. I Mozart užíval čísel opusových; počínal si při tom však zcela nesoustavně a mnoho svých největších děl vůbec opusy neoznačil. Dnes skladby Mozartovy jinak než dle Köchelova seznamu se necitují. Soupis děl Dvořákových připravoval již delší dobu Otakar Šourek studiem rukopisů, vyhledáváním starých zpráv v hudebních časopisech a použitím větším dílem nevydané korespondence mistrovy. Firma Simrockova přistoupila pak ráda k vydání katalogu Dvořákova. Požadavky její byly však poněkud jiné; soupisy Simrockovy určeny jsou především obchodu. Proto šlo tu hlavně o vydání thematického katalogu skladeb tištěných, jenž s chronologickým seznamem naprosto se spojiti nedá.[1]) Než Ot. Šourek vydání chronologického katalogu u firmy Simrockovy přece prosadil.

Přistoupeno ku jedině možnému kompromisu: Katalog uspořádán tak, aby první jeho část obsahovala seznam chronologický, s udáním doby a místa vzniku skladeb, dedikace, prvotního provedení a hlavních dat publikačních, druhá pak teprve seznam thematický nejdříve tištěných děl s čísly a pak bez čísel opusových a potom děl netištěných.[2]) Při tom se oba seznamy vzájemně doplňují vždy udáním stránky stejné skladby. Uvedena však jen díla Dvořákem ukončená a neuvedeny tedy práce načrtané, skladatelem nevypracované. Jako dodatek připojena volná zpracování děl Dvořákových. Na konci uveřejněn konečně seznam systematický, uvedeny nadpisy a začátky textů veškerých děl vokálních v abecedním pořadu a podán systematický přehled úprav. Celý katalog uveřejněn dvojjazyčně, na jednom sloupci vždy česky, na jednom německy. V obou jazycích vytištěna i delší předmluva, v níž podána i hlavní data ze životopisu mistrova. V chronologickém seznamu najdeme též zničená díla Dvořákova bez označení čísla v hranatých závorkách uzavřená. Dle přístupného dnes materiálu stanovena pokud možno přesně doba vzniku jednotlivých děl. Někde musel se ovšem Šourek utéci také k hypothesám. Než i nalezení nových rukopisů a soukromých zpráv sotva podstatně změní chronologický pořad, k němuž dospěl po několikaletém pilném studiu.

Sto třicet osm skladeb Dvořákových, jež Šourek vypočítává — zvláštní náhodou dosáhl Beethoven také svými opusy právě číslo 138 — podává nám konečně obraz vývoje jeho celé tvorby. Po prvních třech tanečních kusech z mládí následují první komorní skladby v klasickém stilu, jež zůstaly v rukopisu, písně »Cypřiše«, první, rovněž rukopisná symfonie z B-dur a zpěvohra Alfred, z níž uveřejněna dosud pouze předehra pod jménem »Tragická ouvertura«. V této zpěvohře podléhá Dvořák silně Wagnerovu vlivu, jenž jej ani

[1]) »Večerní písně« na slova Hálkova z roku 1876 vydány na př. některé jako op. 3 u Hofmeistera, některé jako op. 9 u Schlesingera, některé (r. 1882 částečně přepracované) jako op. 31 u F. A Urbánka.

[2]) Šourkův katalog byl připraven k tisku již před třemi roky; válečné poměry vydání pozdrželo, Odtud některé nesrovnalosti, jako na př. »Král a uhlíř« (ve 2. zpracování) uveden mezi skladbami netištěnými, vyšel však zatím nákladem Umělecké besedy. Šourek v poznámkách na tyto změny upozorňuje.

v »Králi a uhlíři« (Š. sezn. č. 12) neopouští. Než i v druhém zpracování této opery (Š. sezn. č. 23), v druhé symfonii z Es-dur (č. 19) a v »Tvrdých palicích« (č. 26) nevymanil se úplně z vzorů bayreuthského mistra, třebas máme zde již Dvořáka jako individualitu v počátcích. Vliv Smetany je rovněž patrný, ale v národním směru jde již zvláštní, svou cestou a sklon k melodice jiných slovanských kmenů jest již tehdy patrný. Kantáta »Dědicové Bílé Horv« (č. 15) a třetí symfonie z d-mol (č. 22) jsou ještě hlavními díly této doby.[1]) Po těchto skladbách mladého skladatelského kvasu nastává však nová doba Dvořákovy tvorby v letech 1874—76, kdy býval varhaníkem chrámu u sv. Vojtěcha. Komorní skladby převládají; sklon k Beethovenovi a Schubertovi nedá se zapříti; po temperamentních skladbách mládí následují díla značně stlumená ve svém výrazu, formálně vyspělá a citově prohloubená. Volné věty sm. kvarteta z a-mol (č. 25) a sm. kvinteta z G-dur (č. 27) zahajují tuto řadu komorních skladeb, již representuje hlavně klav. kvartet z D-dur (č. 31) a serenáda pro smyčcový orchestr z E-dur (č. 29). Zvláštní místo proti těmto skladbám zaujímá čtvrtá symfonie z F-dur (č. 32), jež jest sice idyličtější než předešlé symfonie, ale jejíž poslední věta ukazuje již na pozdějšího Dvořáka, a zpěvohra »Vanda« (č. 33), dramaticky na půdě Webera a francouzské opery stojící a v hudebním výrazu rovněž v mnohém na příští periodu upomínající.

Dobu tuto uzavírá »Stabat mater« (č. 38) z r. 1876, jež zcela chybně na přání Simrockovo vydáno jako op. 58, čímž dostalo se v sousedství skladeb z let 1880—81. Mezi těmito díly a první velkou církevní skladbou Dvořákovou leží celá velká perioda jeho tvorby, jež byla nejednou nazvána »slovanskou«. Název ten byl by špatně pojímán, kdyby se jím rozumělo, že Dvořák nyní snad začal teprve vědomě psáti slovanskou hudbu. Tuto psal již dříve, i byl si toho vždy vědom, že na rozdíl od Smetany, jenž je specificky český, navazuje na melodiku příbuzných větví slovanských. Než v letech 1876—9 nastává takové prohloubení jeho děl v duchu slovanském, že cítil přímo nutnost nadepsati své skladby »Slovanské tance« (č. 55), »Slovanské rhapsodie« (č. 54). Již v kvartetu z E-dur (č. 35), jenž náleží ještě periodě předešlé, blíží se ve volné větě jihoslovanskému baladovému rázu. Později tvoří nové formy: dumku a furianta; tento specificky český tanec přejímá od Smetany, dodává mu však nového rázu. V »České suitě« (č. 66) akcentuje ráz opět specielně český. Slovanskou periodu zahajují již Moravské dvojzpěvy (č. 39, 41, 46); ve zpěvohře »Šelma sedlák« (č. 46), v komorní hudbě kvarteta z d-mol (č. 52) a z Es-dur (č. 62), sexteto (č. 57) a Bagately (č. 56) representují tuto neobyčejně plodnou dobu Dvořákovy tvorby. Pak následuje perioda let 1879—86, kdy Dvořák podobně jako Brahms přikloňuje se co nejvíce duchu klasické hudby; národní ráz jeho děl ustupuje poměrně do pozadí; vznikají díla formálně klasická a myšlenkově hluboká. Dobu tuto zahajuje houslový koncert (č. 70)

---

[1]) První, většinou rukopisné skladby Dvořákovy posoudil obšírně Ot. Šourek ve své knize »A. Dvořák«.

věnovaný Joachimovi. V komorní hudbě kvarteto z C-dur (č. 82) a klavírní trio z f-mol (č. 87), z orchestrálních skladeb pátá (č. 78) i šestá (č. 94) symfonie a »Husitská« (č. 89) jsou hlavními díly těchto let. I kantáta v tónu baladovém »Svatební košile« (č. 91) i oratorium »Svatá Ludmila« (č. 97) vznikly z ducha tradic klasických. Zpěvohra »Dimitrij« (č. 85), blížící se stilem velké opeře francouzské, a »Legendy« (č. 80) vykazují v mnohém ohledu znaky doby následující.

Tato doba počíná se r. 1886 druhou řadou »Slovanských tanců« (č. 98) a končí se odchodem Dvořákovým do Ameriky r. 1892. V této invenčně nejbohatší periodě Dvořákovy tvorby vystupuje opět více do popředí národní živel, bohatý výraz hlavně po stránce harmonické dodává skladbám nový ráz a počíná se objevovati i sklon k hudbě programní (»V přírodě«, »Karneval« a »Othello« č. 113). V komorní hudbě klavírní kvinteto (č. 103) a »Dumky« (č. 112), v písni »V národním tonu« (č. 99) a písně na texty Malybrok-Stiehlerové (č. 105), sedmá symfonie z G-dur (č. 109), hudebně nejbohatší zpěvohra »Jakobín« (č. 106) a vrchol Dvořákovy hudby církevní »Requiem« (č. 110) charakterisují tuto vrcholnou periodu. V opusovém číslování vinou Simrockovou do této doby v sousedství klav. kvinteta (op. 81) uvedena jako op. 76 čtvrtá symfonie z F-dur (č. 32), o níž svrchu mluveno, pak komorní skladby op. 77 kvinteto z G-dur (č. 27) a op. 80 kvarteto z E-dur (č. 35); obě náležejí do doby Dvořákovy činnosti v chrámu sv. Vojtěcha; kdežto kvinteto hlavně druhou větou dobu tuto charakterisuje, svými krajními větami však ještě zcela na půdě mladických prací stojí, kvarteto z E-dur tuto periodu spíše zakončuje a volnou větou již k periodě slovanské se blíží. Do této náležejí však plně op. 78. »Symfonické Variace« (č. 48) a také op. 79 »Žalm 149« (č. 63), jenž tuto dobu podobně zakončuje jako Stabat mater předešlou. Zmatenost v Dvořákových dílech zaviňuje Simrock také chybným číslováním symfonií.[6]) Nejdříve vydal jako první symfonii pátou (č. 78), pak jako druhou symfonii šestou (č. 94), jako třetí symfonie následovala čtvrtá (č. 32), a když Novello vydal sedmou symfonii jako čtvrtou (č. 109), očísloval Simrock osmou symfonii »Z Nového Světa« jako pátou (č. 117). Druhá a třetí symfonie vyšly pak po smrti Dvořákově jako díla posmrtná. Že tento s jich uveřejněním asi nepočítal, vidíme z užití některých jich motivů v skladbách pozdějších.

Symfonie »Z Nového Světa« spolu s kvartetem z F-dur (č. 118) a kvintetem z Es-dur (č. 119) charakterisuje americkou tvorbu Dvořákovu, v níž mistr zpracovává rád motivy negerských písní. K ní pojí se skladby buď v Americe neb krátce po návratu do vlasti napsané, v nichž hlavně po zvukové stránce nové světy v české hudbě se objevují, na př. cellový koncert (č. 125) a poslední dvě kvarteta (č. 127 a 128). A pak následuje již perioda symfonických básní (většinou dle Erbena) a perioda posledních zpěvoher (»Čert a Káča«, »Rusalka« a »Armida«).

[6]) Klavírní trio z f-moll (č. 87) vydal Simrock také jako »druhé«. Ve skutečnosti je to už třetí trio Dvořákovo.

Naznačil jsem, v jakém světle se mně jeví vývoj Dvořákův, přehledný dnes v chronologickém seznamu. Malou odchylku tvoří pouze písně později přepracované (jako ua př. »Cypříše« č. 6 nebo některé »Večerní písně« č. 40, přepracované v letech 80tých), které vypadají tím poněkud z původního svého stilu. Přehlížíme-li celou zachovanou tvorbu Dvořákovu, vidíme, že zanechal nám 8 symfonií, 5 symfonických básní, 4 koncertní ouvertury, 4 rhapsodie, 2 suity, 2 serenády, 1 symf. scherzo, 16 slovanských tanců. 10 legend, 13 smyčcových kvartet (z nichž 5 v rukopisu a jeden zachován neúplný), 3 smyčcová kvinteta, 1 smyčcové sexteto, 2 klavírní kvarteta, 2 klavírní kvinteta, bagately pro sm. trio a harmonium, 4 klavírní tria, 1 sm. terceto, řadu skladeb pro housle, cello a klavír (2- i 4ruční) a řadu písní a sborů, 10 zpěvoher, 1 hudbu scenickou k činohře, 4 světské a 1 duchovní kantátu, 1 oratorium, 2 mše, Stabat mater a Te Deum. Z bohaté této studnice jeho děl ještě mnoho nevydáno a neprovozováno. Kritický seznam chronologický bude zajisté prvním krokem ke sblížení s méně známými skladbami Dvořákovými. A tu bych ještě vyslovil rád přání. Ukázal jsem, že opusové označení u Dvořáka nemá valné ceny. Nemohlo by se zavésti na koncertních programech číslování dle Šourkova seznamu podobně jako jsme zvykli u Mozarta citovati katalog Köchelův? A nemohli bychom si zavésti správné číslování symfonií a provozovati tyto v cyklech filharmonických koncertů v chronologickém pořadu? Výsledky v každém ohledu záslužné práce Šourkovy zasluhují, aby se staly populárními. *Richard Veselý.*

K. Andrle:

Příspěvek k otázce populační.

V trůnní řeči ze dne 31. května 1917 činí se výslovně zmínka o politice populační. Mohlo by se zdáti, že teprve vlivem války otázka populační stává se i v Rakousku palčivou záležitostí dne, o níž nyní téměř denně mnoho se mluví a píše, ve skutečnosti však problém populační vynořoval se povážlivě již delší dobu před válkou, jak daty statistickými to ihned můžeme doložiti. Živě narozených na 1000 obyv. v Rakousku bylo:

1871—1880	39·39	1901—1910	34·72
1881—1890	38·08	1911	31·45
1891—1900	37·46	1912	31·41

Od let 70tých snížila se tedy natalita značně, z 39·39 na 31·41. Kdežto za prvých 30let klesá natalita jen ponenáhlu z 39·39 na 37·46, za posledních 12 let tempo se nesmírně zrychluje, jak ukazuje průměr za léta 1901—10: 34·72 a léta další.

Podobně i plodnost rapidně klesá. Na 1000 provdaných žen 14—45 letých připadá narozených:

1881/1890 . . .	2854
1891/1900 . . .	2848
1901/1910 . .	2676

Úbytek s počátku toliko nepatrný, nevýznačný, je za poslední období překvapující. Byla-li s počátku diference o 6‰, je nyní 172‰. Analysujeme-li úbytek porodů a plodnosti podle jednotlivých zemí a skupin zemských, seznáváme, že hlavní podíl na úbytku porodů mají země české a alpské.

Porodnost v zemích alpských snižuje se z 33·8 v r. 1871 na 25·9 v r. 1911, v zemích sudetských v týchž letech je vyjádřena daty 39·4 a 28·8. Plodnost pak (měřítko spolehlivější než porodnost) jeví se nám takto:

	země sudetské	alpské
V letech 1881/1890	2831 . . .	2695
1891/1900	2740	2597
1901/1910	2489	2358

Vidíme tentýž obraz jako dříve, že totiž období poslední vyznačuje se rychlejším tempem úbytku. Rakouský konglomerát národnostní a náboženský přímo láká ke zpracování statistických dat a k srovnávání jednotlivých zemí, skupin zemských, národností a konfesí. V přítomné stati všimneme si podrobněji aspoň Prahy, Plzně a částečně Vídně.

Úbytek porodnosti a plodnosti je tedy statisticky dokázán již před válkou, avšak kromě několika odborníků nevěnováno mu mnoho pozornosti. Teprve válka postavila problém populační do pravého světla, když obrovské ztráty na bojištích obrátily samozřejmě pozornost k otázce, bude-li krvavými ztrátami stav obyvatelstva nějak podstatně dotčen a podaří-li se záhy vzniklé mezery vyplnit. Teprve potom vyrojila se spousta úvah o problému populačním v Rakousku, když už bylo více než jasno, že válka přímo hrozným způsobem zasáhla do vývoje populace. V Čechách na 1000 obyv. připadalo porodů

r. 1912	26·42	1914 . . .	25·33
r. 1913	25·99	1915	18·49
		1916	**12·91**

Jednotlivá města začala uveřejňovat výkazy statistické, z nichž bylo patrno, že počet narození hrozivě klesá a počet úmrtí roste. Je příznačnou vlastností větších měst, zejména velkoměst, že mají natalitu neobyčejně nízkou, ač vzhledem k věkovému složení obyvatelstva očekávali bychom natalitu vysokou. Avšak nejen za války z příčin na snadě jsoucích úmrtí převyšují počet narozených, *i v době předválečné bylo v Čechách několik měst, v nichž úmrtí nabylo vrchu nad porody.*

Počet obyvatel koncem roku

	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916
Praha	218.573	220.333	222.786	223.923	225.178	209.250	213.259
Karlín . . .	22.457	22.808	23.125	23.392	23.516	22.516	22.714
Smíchov . . .	51.744	52.794	54.015	55.063	55.614	49.972	50.516
Kr. Vinohrady	77.073	78.687	80.120	83.839	84.966	73.194	76.270
Vršovice . .	23.559	25.496	26.983	27.100	27.972	27.118	26.976
Žižkov	72.170	73.461	74.270	75.641	76.667	66.653	64.042

Počet narozených dětí.

		1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916
Praha . .	živé	3.569	3.339	3.264	3.274	2.969	2.112	1.947
	mrtvé	97	73	64	82	72	71	104
Karlín . . .	živé	311	347	329	311	269	218	145
	mrtvé	13	9	12	10	8	6	6
Smíchov . .	živé	971	1.000	888	839	801	522	396
	mrtvé	15	22	18	18	16	18	11
Kr. Vinohrady	živé	1.109	1.053	1.124	954	864	722	477
	mrtvé	29	47	28	31	25	20	8
Vršovice . .	živé	654	722	734	771	682	497	312
	mrtvé	24	29	21	23	23	6	6
Žižkov . . .	živé	1.884	1.843	1.701	1.577	1.386	1.079	730
	mrtvé	60	62	67	44	29	28	22
porodnice . .	živé	1.782	1.476	1.602	1.578	1.814	1.609	998
	mrtvé	91	69	96	82	74	41	44

Počet úmrtí.

	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916
Praha	3.909	3.945	3.861	3.328	3.219	3.158	3.231
Karlín	286	341	281	283	310	284	288
Smíchov . . .	698	782	763	699	678	747	706
Kr. Vinohrady .	893	959	993	894	888	945	868
Vršovice . . .	417	453	448	407	456	456	434
Žižkov	1.323	1.312	1.318	1.094	1.122	1.187	1.172

Na 1000 obyvatel připadá narozených.

	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916
Praha	16·33	15·15	14·65	14·62	13·18	10·09	9·13
Karlín	13·85	15·22	14·22	13·29	11·39	9·68	6·39
Smíchov . . .	18·61	18·94	16·44	15·23	14.40	10·44	7·84
Kr. Vinohrady .	14·38	13·37	14·02	11·38	10·16	9·86	6·25
Vršovice . . .	27·76	28·34	27·20	28·45	24·42	18·33	11·56
Žižkov	26·26	25·10	22·91	20·85	18·08	16·19	15·58

Na 1000 obyvatel připadá úmrtí.

	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916
Praha	17·89	17·90	17·33	14·87	14·29	15·14	15·15
Karlín	12·74	14·99	12·15	12·10	13·18	12·61	12·68
Smíchov . . .	13.18	14·81	14·14	12·69	12·19	14·95	13·97
Kr. Vinohrady .	11·60	12·18	12·39	10·66	10·45	12·91	11·38
Vršovice . . .	17·28	17·78	16·70	15·02	16·30	16·81	16·09
Žižkov	18·44	17·86	17·93	14·46	14·63	17·80	18·30

Z připojených tabulek[1]) vyčteme, že vlastní Praha nejméně již od r. 1910 má větší počet úmrtí než živě narozených. Absolutně 3569 živě naroz. a 3909 úmrtí, relativně 16·33$^0/_{00}$ narozených proti 17·89$^0/_{00}$ úmrtí. A přece obyvatelstva až do r. 1914 stále přibývá!

[1]) Data, jež zde o natalitě Prahy a ostatních měst pražských uvádíme, neodpovídají oněm, jež udává statistická ústředna ve Vídni. Vyžádal jsem si dat těchto od statistické kanceláře král. hl. města Prahy prostřednictvím sl. fysikátu města Plzně a jsem za laskavé prostřednictví obzvláště díky zavázán městskému fysiku p. *MUDru Tom. Hegnerovi.* Na dotaz pak stran nesouhlasu dat nám sdělených se statistickými zprávami c. k. ústřední statist. komise ve Vídni dostalo se nám vysvětlení, jež níže uvádíme: »Zasílajíce žádaný výkaz o počtu narozených dětí v Praze a obcích předměstských za léta 1910—1916, vysvětlujeme zdánlivou nesrovnalost v datech o porodech mezi tímto výkazem a statist. zprávami c. k. ústřední statistické komise ve Vídni tím, že ve zprávách ústřední stat. komise počítány jsou mezi děti v Praze narozené *veškery* děti narozené v král. zemské porodnici v Praze, kdežto v přiloženém výkaze započteny jsou mezi děti v Praze narozené z dětí narozených *v porodnici toliko ony, jichž matky před porodem bydlily v Praze*, což jest s hlediska statistické účelnosti jedině správno. Stejně pak i ostatním obcím ve výkazu uvedeným připočteny jsou z dětí v porodnici zrozených pouze ty k dobru, jichž matky bydlily před porodem v příslušných obcích. Děti pak, jichž matky před při-

Ovšem nikoliv zásluhou vlastního rozmnožování, nýbrž přílivem z krajin venkovských. *Podobá se tedy Praha pasivnímu podniku, do něhož národ český stále ukládá nový a nový kapitál, který však nenese žádného úroku.*

V době předválečné natalita i úmrtnost jeví stejnou tendenci vývojovou, jsou označeny linií sestupnou, i když nerovnoměrnou, za války naproti tomu směr vývoje jejich je zcela *protichůdný*, porodnost abnormně klesá, úmrtnost stoupá. Zatím co úmrtnost z 14·29 v roce 1914 stoupá na 15·15 v r. 1916, porodnost klesá z 13·18 na 10·09 r. 1915 a 9·13 v r. 1916. Bilance je tedy naprosto pasivní o diferenci — 6·02. V Karlíně a na Vinohradech převažuje úmrtnost teprve od r. 1914, na Smíchově a na Žižkově od r. 1915, ve Vršovicích teprve r. 1916. Pozoruhodný je populační vývoj v lidových čtvrtích, jež až dosud známy byly vysokou natalitou: Vršovice a Žižkov. V prvé obci klesá porodnost z 27·76 na 11·56, v druhé z 26·26 na 15·58; nejnižší čísla r. 1916 mají Vinohrady a Karlín, totiž 6·25 a 6·39.

Podobný vývoj, charakterisovaný ubýváním porodů a přibýváním obyvatelstva, ukazuje i druhé největší město v Čechách *Plzeň*.[1]) Průměrný počet porodů na 1000 obyv. byl:

1890—1900	34·96
1901—1910	25·80
1911—1915	**18·15**

Ač porodnost se snížila, počet obyvatelstva se zvětšil proti r. 1889 o 73·35%. Absolutně ubývá porodů od r. 1905, relativně však již mnohem dříve, téměř o 10 let dříve.

jetím do porodnice nebydlily ani v Praze, ani v ostatních 5 obcích ve výkaze jmenovaných, uvedeny jsou jako děti narozené v porodnici.«

Postup tento pokládám také za úplně správný a v každém městě, zejména když nyní dochází k zřizování ústavů pro rodičky, mělo by se dbáti tohoto zřetele, aby údaje číselné o populaci v některém městě nebyly porody osob do města nepříslušejících mylně zvětšovány, čímž skutečný stav a vývoj populace zůstával by ve své podstatě nevystižen. Podobně zase při úmrtí měla by býti přesně rozlišována úmrtnost domácího a cizího obyvatelstva, ježto v obcích, kde jsou nemocnice, přirozeně zase výkaz o počtu úmrtí bude větší vzhledem k úmrtí osob do obce nepříslušných. V Plzni je tento stav městským fysikátem přesně rozlišován. Připojil bych ještě při této příležitosti poznámku, že jest velmi žádoucno, aby městské kanceláře statistické záznamy o pohybu obyvatelstva registrovaly opravdu pečlivě. Vždyť nejsou to jen pouhé číslice bez života, mrtvá litera, jež nemá další ceny! Z jednotlivých údajů, z těch zdánlivě nepatrných praménků a potůčků sbírá své síly mohutný veletok, representující koloběh našeho národního života v celé jeho výraznosti. A pro ty, kdož tímto směrem studují život národa, analysujíce mohutný proud národního života v jednotlivých jeho složkách a detailech, vycházejíce tak od kořene samého národního bytí, všechny údaje statistické znamenají proudící život v jeho kypění a varu i v jeho klesání. V rukou demografů číslice ty oživují a vypravují nám pak o vývoji národa, o jeho vzrůstu, stagnaci nebo ústupu. Má-li pak obraz národního vývoje býti správně vystižen, jest třeba také, aby všechny údaje, byť zdánlivě sebe nepatrnější, vždy s přesností byly registrovány.

[1]) Viz M. U. Dr. *Tomáš Hegner*: »Hygienické poměry a nový pitný vodovod v Plzni«. 1916. Otisk z »Časopisu česk. lékařů«.

Rok	počet obyv.	porody vůbec	porody na 1000 obyv.	úmrtí (domácího obyv.) vůbec	úmrtí (domácího obyv.) na 1000 obyv.
1895	55·138	2044	37·10	1192	21·62
1900	68·162	2255	33·08	1314	19·29
1905	75·890	1983	26·11	1345	17·70
1910	84·568	1593	19·65	1168	13·81

Pozoruhodným faktem je značné snížení úmrtnosti za 15 let 1895—1910 z 21·62 na 13·81. Jak vliv války zobrazuje se v plzeňských datech, vidíme v dalším přehledu.

Rok	počet obyv.	porodů vůbec	porodů na 1000 obyv.	úmrtí dom. obyv. vůbec	úmrtí dom. obyv. na 1000 obyv.
1913	83·400	1541	18·58	1078	12·98
1914	84·761	1547	18·25	1205	14·21
1915	85·969	1172	**13·63**	1259	**14·64**
1916	87·197	1013	**11·62**	1226	**14·07**

Roku 1915 ukazuje se již i v Plzni vliv války se sníženou porodností a zvýšenou úmrtností. Toho roku po prvé v populaci plzeňské *úmrtnost převyšuje počet porodů.* (13·63 : 14·64, r. 1916 11·62 : 14·07).

Úmrtnost v Plzni v r. 1913 je nejnižší vůbec, jakou kdy Plzeň měla. (V r. 1912 16·44, r. 1911 13·06, r. 1910 13·81, r. 1909 15·00.)

Válečný průmysl nahromadil v Plzni nové tisíce obyvatelstva, Plzeň stala se opravdu velkoměstem, čítáť dnes (počítáno se zaměstnanci Škodovky usídlenými v barácích) již přes 115.000 obyv. Vzrůst ten je ovšem nepřirozený, abnormální a také nezdravý a po válce vrátí se Plzeň zase k normálnímu vývoji. Jaký ten vývoj asi bude, ukazují data posledních let předválečných: *bude to vývoj města průmyslového, velkoměsta, s dalším snižováním porodnosti a hromaděním obyvatelstva.*

Před nedlouhou dobou byly německé noviny v Rakousku plny článků o klesající natalitě v naší monarchii. S úžasem poukazovaly na Vídeň, jak v ní populace rapidně rok od roku se snižuje, jak stále víc a více zužuje se diference mezi úmrtností (také sice se snižující, ale tempem mnohem mírnějším) a porodností, a jak nezadržitelně blíží se *mrtvý bod.* Za období 1900—1910 přírůstek obyvatelstva činil něco přes 300 tisíc, což by odpovídalo ročnímu průměrnému přírostu asi 30.000, avšak zatím do r. 1913 přebytek živě narozených nad úmrtími snížil se na 7000. Na 1000 obyv. připadalo ve Vídni [1])

rok	porodů	úmrtí
1901/05	28·8	19·1
1906	26·0	19·1
1907	24·6	17·5
1908	23·4	17·3
1909	22·1	17·6
1910	22·2	16·8
1911	20·2	16·5
1912	19·3	15·4

[1]) V datech vídeňských nejsou odpočítány porody z porodnice.

Porodnost ve Vídni r. 1906 činila ještě 26·0, r. 1912 již toliko 19·3, diference je 6·7; úmrtnost klesla v týchž letech z 19·1 na 15·4, diference je 3·7. I ve vídeňských poměrech populačních způsobila válka úplný rovzrat. Poslední sčítání v Rakousku r. 1910 nemluví nikterak ve prospěch Němců, jak dokazuje objektivní práce dra *Heckeho*, vydaná roku minulého ve Stuttgartě. Proto také tolik obav do budoucna, aby německý nátěr Rakouska byl stůj co stůj zachován. Ve Vídni ustavila se 26. června 1917 »Rakouská společnost pro populační politiku«. V čele společnosti stojí V. Mataja, předseda statistické ústřední komise, místopředsedou je prof. vídeňské university dr. J. Tandler. Co je úkolem společnosti? Podporovati vědecký výzkum v otázce populační a připravovati půdu pro populační politiku. Obzvláště pak má usilovati, aby byl dosažen a zachován stav obyvatelstva, přiměřený státním potřebám a hospodářským poměrům. Společnost nehodlá však svoji působnost omeziti toliko na Vídeň a Hor. Rakousy. Na podzim pak slibuje zahájiti činnost řadou přednášek a vydáváním časopisů.

Prvého června r. 1917 bylo zřízeno nové ministerstvo pro zdravotnictví a sociální péči. Do oboru jeho působnosti spadá i řešení otázky populační. Kdo zamyslí se trochu nad daty, jež jsme uvedli, neupře, že situace je opravdu velmi vážná a že zájem o otázku populační, pokus o její řešení přichází opravdu včas. Jsem dalek toho, abych po způsobu některých autorů francouzských nebo německých chtěl nebezpečí zveličovat, nadsazovat, myslím, že data, jež jsme uvedli, a přítomná situace mluví již samy za sebe. Úkolem těchto řádků je poukázat *na kritický bod, v němž je i česká populace*, a vzbudit větší zájem o otázku tak dlouho u nás neprávem opomíjenou. Správně upozorňuje dr. *Srdínko*, že jsme až dosud příliš odkázáni na výsledky prací německých statistiků, a vyzývá, aby se i naši lidé začali systematicky obírati otázkami populační statistiky. »Jest to velmi vděčné pole vědecké činnosti nejen pro právníky a filosofy, nýbrž i pro lékaře, kteří u nás jsou této činnosti dosud nejvzdálenější. Prospěch pak takové seriosní práce objeví se záhy i v životě celého národa; má totiž populační statistika nesmírný dosah politický.[1])

V posledních letech přibývá u nás i samostatných prací z oboru populace, ať už čistě statistických či přihlížejících také k podkladu psychologickému, k výkladu jevu populačního, nespokojujících se tedy pouhým konstatováním fakt. Druhé je nezbytným doplňkem prvého, ale se zdarem lze úkolu toho zhostiti se jen tenkráte, pronikneme-li *k duši lidu*. Pouhý rozbor dat, theorie, kombinace a t. d. neznamenají ještě proniknutí k jádru věci, to vyžaduje styků s lidmi, seznání podmínek jich životní existence, seznámení se s tím, jak lidé žijí, v čem spatřují náplň svého života, a t. d.

Nedávno vypsána byla u nás první cena na thema z oboru populačního. Cenu 500 korun vypsalo katolické sdružení na zpracování thematu: »Katolicismus a populace«. Štalo se tak patrně pod

[1]) Sborník české společnosti zeměvědné, sv. XXIII., seš 1. a 2., 1917 »Různost něm. a slovanského národního rozmnožování v Rakousku«, str. 17 a n.

vlivem spisu dra J. Wolfa, prof. berl. univ., »Der Geburtenrückgang« r. 1912 a nejnovější obšírné publikace s tendencí katolickou: »Des deutschen Volkes Wille zum Leben«, jež vydána byla právě za spolupracovnictví mnoha autorů. Wolf v katolictví vidí hráz proti ubývání porodů a proti šíření myšlenek novomalthusianistických. Spis Wolfův, jenž dal podnět k prudkým sporům, je zajímavý i tím, že se autor dovolává poměrů rakouských. Zdali právem a správně, je ovšem jiná otázka.[1])

Vedle časopisů vědeckých častěji všímá si nyní otázky populační i denní tisk a některé postřehy a posudky jsou opravdu velmi bystré. Než bylo by si přáti, aby se tak nedělo jen nahodile, ale vzhledem k důležitosti věci aby zavedeny byly rubriky pravidelné, pojednávající *systematicky* o složitém jevu populačním. Vliv tisku jest bezesporně dalekosáhlý a může politice populační prokázati služby neobyčejně cenné.

Nesmí se dále zapomínati, že provádí-li politiku populační Francie, mající 40 mil. obyvatel, dále Německo s obyvatelstvem čítajícím více než 67 mil., tedy národové a státy světovládné, tím spíše jest toho zapotřebí naší hrstce československé, abychom i my svoji existenci a budoucnost svého národa si zajistili.

Jako vyspělostí kulturní, tak i v ubývání porodů větev československá jde ostatním národům slovanským v čele. Jest snad skutečně ubývání porodnosti výsledkem nezastavitelného postupu civilisace? Má pravdu *Charles Féré*, že pokrok jest možný jen za cenu úpadku národů, kteří první vynikli, a že příroda, podporujíc vývoj druhu, nešetří národů právě tak jako jedinců?

Má pravdu *Fahlbeck*, který o vědomém, úmyslném omezování dětí praví, že zjev tento skrývá se v každé vyspělé civilisaci, jako červ v růži?

Snižování porodnosti bylo již dříve vážným mementem do budoucna. V Americe, Francii i Německu spatřují v tomto zjevu *sebevraždu národů*[2]) — tak se mluvilo a psalo již před válkou. Nevím, kolik

---

[1]) Téhož stanoviska jako Wolf hájí mimo jiné také *Lemanczyk*, Krose a j. a nejnověji dr. Becker v »Sociale Kultur«. Hlavní oporou a silou katolicismu zůstává podle nich v boji proti novomalthusianismu i nadále *zpovědnice*.

[2]) Čeho je znamením snižující se plodnost? Že ubývá rodin s větším počtem dětí a přibývá rodin bezdětných (jež ponejvíce z pohodlí vyhýbají se tomu, aby měly dítky); dále že přibývá rodin s jedním neb dvěma dětmi. Soustava dvou dětí, kdyby byla důsledně dodržována, nestačí opravdu k dalšímu rozvoji národa, znamená s počátku stagnaci, později nezadržitelný ústup, *ponenáhlé vymírání*. Francie za nynější krisi v populaci má zač děkovati soustavě dvou nebo jednoho dítěte. A poměry v Čechách? *V kruzích inteligence, ve vrstvách sociálně výše postavených, avšak též v určitých vrstvách dělnických soustava franc. převládá obrovskou měrou.* Jaké to budoucnosti jdeme vstříc?
Správně píše »Naše Doba« roč. 1917, seš. 10., str. 777 a n.: »Co hlásá tato sestupná čára, není jen časová krise, nýbrž skutečná depopulace ve velikém slohu a veliké nebezpečí celonárodního dosahu. Nejlepší národní programy nepomohou pranic, neuskuteční-li prozíravé sociální zákonodárství co nejrozsáhlejší péči o dítě. Mravní povinnost starati se o trvání rodu nesmí se státi nikdy povinností plněnou nevalně nebo neplněnou vůbec.«

lidí se u nás již ve skutečnosti zamyslilo nad tím, co znamená pro nás snižování porodnosti *národnostně*, *hospodářsky*, *politicky*, co znamená pro školství atd. Představme si jen, jak budou vypadati naše školy, až dítky, zrozené v nynější nízké vlně porodové, dosáhnou věku školou povinného, vždyť už nyní povážlivě klesá počet dětí na obecných školách!

Dále na př. otázka paralelek na středních školách rozřešena tím bude sama sebou, ale jakou katastrofu znamenati to bude pro stav učitelský! Někdo namítne, že to je jen *přechodní zjev*, že po válce se poměry opět upraví. Jistě, že se poněkud upraví, *ale jako v žádném jiném směru*, tak ani v *populaci* nevrátíme se k číslicím předválečným. Nynější doba je hroznou školou utrpení pro ty, kdož mají dítky, utrpením pro rodiče i dítky, a je školou opatrnosti pro ty, kdož by jednou dítky chtěli míti. *Co znamená enormně se rozšiřující počet kriminelních potratů?*

Válka prý lidstvo přerodí, stvoří nový typ člověka — tak se ještě nedávno říkalo! Ano, budou to noví lidé, ale zdali doba dnešní, plná nejhrubšího egoismu a nejhnusnějšího, bezohledného sobectví, je schopna krystalisovati povahy, vytvořit typ člověka čistšího, umravnělejšího, o tom naprosto pochybuji.

Velké úkoly, velké problémy bude státu řešiti po válce a i politika populační bude z nejtvrdších oříšků. Válka vytvořila totiž ovzduší, jež je a i nadále zůstane naprosto nepříznivé zdárnému vývoji populace.

O používání finančních prostředků na zvýšení populace je zbytečno a jistě směšno mluvit. Neměl-li stát dosti finančních prostředků na řadu důležitých úkolů *před* světovou válkou, tím méně toho lze očekávati *po válce*, kdy břímě mnoha desítek miliard hrozí dusiti náš život na nedohlednou dobu.

Ant. Tomíček:

Dva příspěvky ku genealogii našich pověstí místních.

I.

Cervený paloučck u Litomyšle.

O tak zvaném »*Růžovém paloučku*«, ležícím v katastru obce *Újezdce* u Litomyšle, psáno bylo častěji. Podepsaný sám napsal před lety (1904) malé pojednání o něm. Veškerá pojednání a pověsti týkají se »Růžového paloučku« jako úkrytu a místa schůzky našich nekatolíků. Vyzdvihují jeho nedotknutelnost a posvátnost. Stepní růžičky dodnes na něm se udržely a daly mu jméno a označují, že místečko to jest zbytek prastaré stepi, že nikdy oráno a oséváno nebylo, což jest nápadné.

Při pátrání o bližších údajích našel jsem ve fasi Josefinské tento záznam: »Topogr. číslo 137. Role Josefa Dědourka Nro 30 (z Ujezdce), od cesty Morašský k hranicím a k jeho háji.« Výměra pole

= 29 jiter 1392 □ sáhů vídeňských. »Top. číslo 138: *Též v tý roli palouček čtverhraný, nazvaný Červený palouček, docela neužitečný.*«
Jako docela neužitečný měřen nebyl a výměra udána není. Teprve v roce 1870—3 při nové přehlídce vyměřen byl na 70 □ vídeňských sáhů. Původní číslo je necelých 70 □ vídeňských sáhů a teprve červeně je na 70 upraven.

Poněvadž jsou tu pověsti o trestu božím, který stihne neúprosně každého rušitele jeho velikosti, o čemž brožurky více vypravují, lze za to míti docela bezpečně, že *výměra 70 □ sáhů je původní*. Tu jest druhá nápadná okolnost, že totiž Červený palouček, které jméno mu ponecháváme z fase Josefinské, neleží u cesty, ani u meze, nýbrž zrovna jako Přemyslovo políčko, o kterém píše Kosmas, uprostřed role. Není to nijaký geometrický střed, nýbrž to uprostřed značí u Červeného paloučku, že jest v poli, a sice v horní jeho půlce, od cesty asi 48 kroků a od meze asi 140 kroků vzdálený. Strana jeho musí býti $8^1/_3$ vídeňského sáhu dlouhá. Dnes palouček čtverec není, nýbrž obdélník, jehož strany mají se skoro k sobě jako 2:3. Také slovo »čtverhranný« ve fasi nenutí k tomu, že by palouček musil býti čtverec, nýbrž mohl býti také obdélník o stranách *7×10 víd. sáhů* = 70 □. Hledě k neporušitelnosti hranic, můžeme míti za jisté, že Červený palouček již původně ležel v oraném poli, měl podobu obdélníku, jehož strany mají délku 7 a 10 vídeňských sáhů. Zřízen byl již v době, kdy celé jeho okolí bylo ještě stepí. Půda jeho a okolní jest označena jako dobrá půda žitná a ovesná. Vznikl tedy za rané kolonisace, a sice buď v jedenáctém, nebo 12. století, nejdéle v druhé půlce třináctého.

Účelem zřízení jeho, zrovna tak jako políčka Přemyslova u Stadic, nemůže býti nic jiného, než jako jest zasazení železných loktů do věží městských radnic: jest to každému viditelná, každému přístupná *veřejná základní polní míra*. A taková veřejná základní míra nebyla jen u Stadic a u Litomyšle, nýbrž každý kraj musil ji míti a zajisté měl. Doufám, že pátráním dalším ještě leckde se najde. Upozorňuji na místa a místečka opředená bájemi a pověstmi, jako jest místo mohyly Žižkovy u Přibyslavě, Prokopovy u Čes. Brodu atd. Původní význam v paměti lidu se nikde neudržel; od 15. století nebylo již potřeby chrániti skutečnou míru polní, ale zato udržely se druhorodé pověsti o takovém místě, které původně jak náboženství, tak veřejná moc chránily vším možným od porušení. Později, když významu svého místo pozbylo, mnohé pověsti a další okolnosti poskytovaly mu bezpečnost před »drnodrapstvím« lidu. Poněvadž ležela taková míra vždy *v poli* oraném, a tudíž pravidelně orbě překážela, nebylo by divu, že po válce třicetileté, kdy nové pokolení již mnohé neznalo, byla prostě přiorána a zmizela a udržela se jen tam, kde chránily ji ještě jiné upomínky a pověsti, jako právě u Stadic a u Litomyšle.

Základní míra polní, niva, políčko, palouček — ležela uprostřed polí, a přece ani k němu, ani k jinému, nikomu osobně nepatřila. Byla tedy veřejná. Ale statek, v jehož poli byla taková míra, byl také zajisté pro ten kraj typický, byl asi také *normálním statkem* toho kraje, normální hospodářskou jednotkou.

Z té příčiny blíže si všimněme Růžového paloučku. Ležel v poli selského statku, označeného ve fasi Josefinské číslem 30, jehož hospodářem byl tehdy Josef Dědourek, později Jan Drábek a nyní Koníčkův statek. Od původního statku roku 1833 odprodáno bylo Václavu Nováčkovi, číslo 36 v Újezdci, 7 měřic pole. Josefinské měření udává, že statek ten má 42 jiter 128 □ sáhů víd. pole, 233 □ sáhů zahrady, 396 □ sáhů pastvin, což jest známá Drábkova vodoteč, jdoucí od Červeného paloučku k osadě, a 7 jiter 140 □ sáhů lesa. — Vše jest v jedné brázdě, v jednom prutě, přerušeno veřejnou cestou, nyní silnicí od Morašic k Újezdci. Poloha jde od hranic makovských až zase ke hranicím obce, les je ve 2 kusech, u hranic horních a spodních. Z dolního lesa, ve výměře 1500 □ sáhů, šel z Újezdce stezník k Litomyšli. Louka u statku nebyla, jako původně u žádného selského statku, neboť všechny louky, totiž travnatá místa, která se pravidelně zavodňovati dala, byla panská. U selského statku mohl býti jen palouk. Rozdělováním panských dvorů od 14. stol. počínaje mnohé statky louky získaly, také mnohé palouky později se v louky proměnily.

Na čemž jedině záleželo, bylo role, oraná půda a určitým způsobem osévaná. Role gruntu má, a původně již měl, Dědourků statek 42 jiter, což jest 67.200 □ sáhů vídeňských. Kdyby byl měřen na sáh český, byl by poměr, až na malinkou odchylku, 7 : 8, tedy 76.800 □ sáhů českých. Celý statek se vším všudy má výměry 49 jiter 997 □ sáhů vídeňských = 79.317 □ [0] vídeňských = 90.648 □ sáhů českých Jest tudíž u něho *6 dílů orného a jeden díl příslušenství.* Poněvadž však někdy »místo«, to jest zahrada se stavením, pak všeliké ty vodoteče a porostliny, přesně neměřené a skoro bez užitku, se do výměry vlastní nepočítaly, můžeme vzíti také poměr známější 7 + 1 = 8, to jest 7 dílů rolí a 1 díl příslušenství.

Počítáno na vídeňské sáhy, dá rozloha role = 67.200 □ sáhů = 42 dílů po 1600, 48 dílů po 1400, 56 dílů po 1200, 60 dílů po 1124, 70 dílů po 960, 80 dílů po 840, 84 díly po 800, 96 dílů po 700.

Počítána role na české sáhy bude výměra = 76.800 □ sáhů českých: 48 dílů po 1.600 60 dílů po 1.280 64 díly po 1.200 72 díly po $1066^{2}/_{3}$, 80 dílů po 960, $85^{1}/_{3}$ dílu po 900, 96 dílů po 800. Základní míra, Červený palouček, měří 70 □ sáhů vídeňských = 80 □ sáhů českých a jest v celé roli *960* takových »paloučků«.

Zajímavo je, že 70 □ sáhů vídeňských = 252 □ metrům, a že tudíž *palouček rovná se 10 čtverečním polím anglickým* = $302^{1}/_{2}$ čtverečního yardu. (Anglické pole, Ruthe, Perch, Rod, Lug = $5^{1}/_{2}$ yardu = $16^{1}/_{2}$ angl. stopy = 5·029155 metru. Ctvereční yard = 0·83611235 □ m., čtvereční pole = 25·2923986 □ m.) Dále je pozoruhodno, že 42 jiter vídeňských rovná se 60 acrům anglickým = 64 jitrům katastrálním českým po 1 200 □ sáhů českých. Anglický acre = *16* »červeným paloučkům«!

Možno takovou míru v Čechách historicky doložiti? Skutečně možno, neboť čteme ve Formuláři biskupa Tobiáše z Bechyně na stránce 203 následující: Locum forense, in quo 41 laneus habentur, quilibet continens *60 jugera strichonum.* Index duos laneos. De aliis 39, ex quibus *duo lunei inter 42 subsides* dividi debent *per duo*

jugera guo quodlibet... Tedy měl lán 42 jiter rovnajících se 60 jitrům strychovým čili osevním. Zmíněné zde jitro je naše vídeňské jitro a jitro strychové rovná se anglickému akru a lán Formuláře jest lán újezdecký, v kterém jest palouček červený — normální míra.

V praksi měl Červený palouček jinou podobu. Rovnal se úzkému pruhu dlouhému 70 víd. sáhům, čili 210 dlouhým loktům českým, širokému 1 víd. sáh, čili 3 dlouhé lokte. Takový »dlouhý« český loket označuje listina kasejovická ve vydání Sedláčkově Čes. Čas. Hist. XVII., str. 167 a násl. Zde jmenuje se »*velkou*« mírou. Na Litomyšlsku při zachovalém rozdělení na obory ve fasích Josefinských, na př. v Dolním Újezdě, dobře ji ještě rozeznáme. Délku 210 loket však známe také odjinud. Píše o ní Hájek, když vypravuje o mírách zavedených v Čechách Přemyslem Otokarem II. roku 1268. Jmenuje ji *hon* a dělí ji na 5 provazců po 42 loktech. Velikost takového honu jest 210 $\times$ 42 $=$ 8820 čtverečních loket velké míry, čili 980☐ sáhů vídeňských. Tak zvaný dlouhý loket český, čili loket velké míry, čili třetina vídeňského sáhu, jest tudíž míra zavedená v Čechách nejpozději roku 1268 Přemyslem Otokarem II. a pravděpodobně již *před tím v Čechách užívaná*, neboť mám za to, že Přemysl Otokar II. uzákonil jen to, co již v praksi v užívání nalezl. V Čechách hned nezevšeobecnila a vrátila se po staletích opět z Rakous jako zákonná »vídeňská« míra, sáh vídeňský. Do Rakous byla asi zavedena Přemyslem z Čech a udržela se tam. Příčiny jejího udržení a neudržení jsou hospodářské. Jako míra trojdílná přiléhá ku hospodářství trojpolnímu, které v 13. století právě pro nově kolonisovanou půdu vhodné nebylo a na staré, lepší půdě nebylo ještě všude obvyklé. Příčinou neudržení »vídeňského« sáhu a velkého lokte jako jeho třetiny jest tedy »polovinové«, vlastně čtyrpolní hospodářství v Čechách v 13. stol. obvyklé. Oraná půda »póle« k orané půdě dvou třetin má se k sobě jako 3 : 4. A právě z Urbářů vidíme, že v 14. století častěji 3 jednotky hospodářské se přeměnily a přeměřily na 4 a naopak čili soustava čtyrpolní přešla v trojpolní a zavedená trojpolní musila se přeměnit v čtyrpolní, v póle $=$ půli.

Ze všech těch shod tedy soudíme:

1. *Přemyslů loket* jest loket velké míry, třetina »vídeňského« sáhu $=$ 632·16 milimetrům. Loket pražský obyčejné míry jest o jednu šestnáctinu menší $=$ 592·65 *mm*. Rozlišování těchto dvou loktů způsobilo asi to, že Přemysl Otokar do své míry zaměřil také průhony za každým honem obvyklé, t. j. souvratě, na které se původně nesilo a ze kterých se neklidilo, a tak »rozmnožil půdu«, jak praví zpráva Hájkova.

2. Červený palouček jest *normální míra*, míra kolonisační, míra trojpolního hospodářství, když se počalo v Cechách zaváděti. Pochází nejpozději z půlky třináctého století.

3. Červený palouček jest *oraná plocha záhona*. Osetá plocha jest menší, neboť na prázdné brázdy odpadá při orání na 4 brázdy z celku $^1/_3$, při orání na 6 brázd $^1/_4$ a při orání, jak nařizuje Přemysl Otokar II., kdy odpadá jen $1^1/_2$ brázdy na rozhor, to jest když

oře se rozhor sice dvoubrázdový, ale se sklopenou odháněcí deskou, zbývá neoseta jen $^1/_5$ celku a jest oseto ze 70□ sáhů efektivně jen 64□ sáhů, na které se vyseje jedna čtvrtce obilí, mensura regalis. —

Ale lán Červeného paloučku, lán Formulářů biskupa pražského Tobiáše, není vlastní lán Přemysla Otokara II. z roku 1268, nýbrž *jest starší. Přemysl* podržel jeho soustavu rolní, ale *plochu zmenšil* a sice o příslušenství, to jest hlavně o vlastní pastviny. Za to, co ubráno bylo jednotlivým statkům, dávána jest při nové úpravě náhrada celým obcím v podobě *obce*, obecních pastvin. Obecní pastviny nejsou tedy starší století třináctého. Poněvadž obecní pastvina měla celkově stejnou rozlohu toho, co jednotlivým statkům bylo ubráno, neděje se lidu žádná křivda, jen mění se soukromá pastva ve společnou. Ovšem dá se předpokládati, že ubraná půda statkům jednotlivým sloužící ke zřízení nových hospodářství, byla lepší než náhradou poskytnuté pastviny obecní. Obce na Litomyšlsku na př., kde zaveden byl lán Červeného paloučku a nikoliv vlastní, Přemyslovský, také vlastních obecních pastvišť, jak jsou jinde, nemají, nýbrž jen široká draha, průhony, mezi polem, od obce až ke hranicím jdoucí, tedy vlastně široké cesty, na nichž se páslo. Rozlohy jich jsou také menší.

Přemyslů lán z roku 1268 má celkové výměry 58.800□ sáhů vídeňských. Užívám přepočtu na sáhy místo na lokty, protože je dílem počet přehlednější, hlavně však, že jest to počet dosud obvyklý, který dává znalcům ihned také určitou představu velikosti — vídeňských 58.800□ = 67.200□ sáhů českých. Tedy opět 42 jiter, ale českých; rakouských jiter však $36^3/_4$. [Lán 37 jiter viz Emler, Reg. III., 279, roku 1315.] Zde je viděti, jak se takové úpravy prováděly, aby byly lidu přijatelnější: počet jiter zůstává stejný, ale dříve užívalo se míry větší a nyní menší. Václav Hájek z Libočan, o němž i já jsem přesvědčen, že užíval pramenů dobrých, k nimž jen mezery vyplňoval svými domysly, v České kronice, list 247—248 vypisuje míry Přemyslovy z roku 1268: provazec 42 loktů po 3 pídích a nikoliv po 2 stopách = 14 sáhů vídeňských, když se vezme pětkrát a dostaneme *jitro*, to jest 5 × 14 = 70 a šířka opět 14 = 14 × 70 = *980□ sáhů vídeňských = 1.120□ sáhů českých.* Pět jiter = 4.900□ s. víd. = 5.600 □ s. českých je *prut*, tři pruty čtvrt a *12 prutů je lán.* Myslím, že i jméno lán, lano, laneus pochází právě z té doby. V lánu takovém je 60 jiter = 300 provazců po 42 loktech, tedy provazec Přemyslovský je *196*□ sáhů vídeňských = *224* sáhů českých = 8.820□ loket *velké míry* po 632·16 milimetru. Při přesném poměru sáhu českého ku sáhu vídeňskému (1·776 : 1·8944 *m*) = *15* : *16* připadá na loket pražský obyčejný 592 milimetrů, na loket pražský velké míry $631{\cdot}4^2/_3$ milimetru.

Obyčejný loket pražský, a jeho sáh, jest třístý díl attického stadia od mety k metě, 177·6 *mm*. Do velké míry započteno jest u stadia otáčka a u pole ouvrať, na každé straně 10 obyčejných českých loket = 20 stop = 30 pídí.

Jitro Přemyslovské = 980□ sáhů vídeňských jest 14 Červených paloučků čili záhonů, což již nezvyklostí čísla okazuje, že vnitřní

rozdělení lánů bylo různé, a že jsou to typy dva, které ztotožňovati se nemohou, jiný jest lán biskupa Tobiáše, jiný jest Přemyslův.

Kde mohl nalézti Přemysl vzor ke svému lánu? Při hledání vidíme, že tak zvaná »*Flámská*« a »Staro-*Cholmská*« »*hufa*« mohla býti vzorem. Hufa obojí rovná se 16·8 ha, to jest 40.833$^1/_3$□ sáhů vídeňských. Hufou a její výměrou rozumí se tu *oraná půda*. Hospodářství flámské a holandské bylo však již tehdy dokonalé, trojpolní. Tedy udaná výměra 16·8 ha jest $^2/_3$ veškeré plochy; celá plocha hospodářství jest 61.250□ sáhů vídeňských. Když od té plochy odpočítáme pětadvacetinu na »místo« a zahradu, jakož jest a bylo zvykem, zbude nám 58.800□ sáhů vídeňských, což jest přesná výměra Přemyslova lánu. Když převedeme 61.250□ sáhů vídeňských na české, obdržíme 70.000□ sáhů českých.

Z celé plochy »hufy« = 61.250 víd. = 70.000 čes. □ sáhů = 25·2 *ha*, bylo oráno $^3/_5$ = 36.750 víd. = 42.000 čes. □ sáhů = 15·12 *ha*, oseto $^{12}/_{25}$ = 29.400 víd. = 33.600 čes. □ sáhů = 12·09 *ha* podle Přemysla na záhon šestibrázdový s rozhorem 1$^1/_2$ brázdy. Zde místo a zahrada odečteno není.

Jedná dvacetipětina celé plochy = 2.450□ s. a to jest půl prutu, když se odečte, zbude 12 prutů, úhorem jsou 4 pruty, 8 prutů je každoročně odáno. Prut Přemyslův rovná se tudíž skoro přesně dvěma hektarům.

Čísla výměry na české sáhy dávají mimo jiné podnět k domence, že původní Červený palouček jest ještě starší, než 13. století a že původně neměl výměru 7—10 sáhů vídeňských, nýbrž českých, takže celá plocha hospodářství byla 1000 takových paloučků = 100 řím. pigera čili centurii = 5,760.000□ stop attických = 50 jiter českých = 43$^3/_4$ jiter vídeňských, a na 44 jiter víd. taxovali lán ještě v 19. století! (Dobroslav r. 1821.)

II.

Přemyslovo pole a políčko u Stadic.

O Přemyslově *políčku* mluví Kosmas: . . .»villa nomine Stadici. Huius in territorio est *novale* unum, in longitudine et in latitudine XII. passuum, quod mirum in modum, cum sit inter tot agros in medio positum, ad nullum tamen pertinet agrum«. F. R. B. Kosmas se diví, že ačkoliv leží mezi poli, a tudíž jaksi překáží, přece oráno není a žádnému nepatří. Tedy pouze umístění jeho se podivuje, nikoliv velikosti! Kosmas byl kněz latinský. V latině, v římských klasicích viděl dokonalost, a to nejvyšší. Nebyl sám. Veliká část kněžstva vyššího byla jeho smýšlení. Na věci domácí díval se tudíž s povýšeného latinského stanoviska. Řím byl jeho ideálem. Řím však neznal, za to však studoval v Lutichu a znal holanské hospodářství.

Ze smyslu jeho zprávy soudím, že políčko u Stadic místně znal. Měří je na kroky a již z terminu »passum« a čtvereční plochy může se soudit, že měří »římskými« dvojkroky. Římský dvojkrok má

5 stop attických, to jest z attického stadia od mety k metě počítaných. Attické stadium měří 177·6 metrů, stopa 296 milimetrů, 5 stop rovná se tudíž 1·46 metru. Dvanáct dvojkroků jest 17·76 metru, čili 60 stop = 10 sáhům českým = 40 čes. loktům. Plocha políčka by byla = 100□ českých sáhů, = 900□ loket = 3.600□ stop, čili $87^1/_2$□ sáhu vídeňského. — Udání 12 kroků má pouze 7 opisů kroniky, ostatní opisy kroniky mají 22 kroků. Soudím, že mají tu na mysli krok jako římský dvojloket a tudíž anglický *yard*, jehož míra jest v Čechách známá. Třístopové kroky jsou doloženy již v starověku. Když počítáme krok jako yard, obdržíme délku 20·1662 metrů, to jsou 4 anglická pole (Ruthe, Perch, Rod, Lug). Ve čtverci, čili ploše, 16 takových polí = 484□ yardů, čili jest to přesně nynější *anglický řetězec* (Square chain.) = 404□ metry = 112□ sáhů vídeňských = 128□ s. českých. Poměr ploch 100 : 128 = **25** : **32**.

[Plocha Červeného paloučku v Újezdci u Litomyšle, který také leží neorán v poli, jest přesně 10 anglických polí, čili 70□ sáhů vídeňských = 80□ sáhů českých. Poměr obou — políčka ku paloučku — je **5** : **8**.]

Míra římská je ze stadia *attického*, míra anglická ze stadia většího, *lakonského*. Římská je dvojdílná, anglická trojdílná. Míru provazce čili řetězce Kosmas znal a měření provazcem bylo mu také známo, jak dosvědčuje jeho kronika k roku 1191. (F. R. B. 125.) I znal dvojpolní míry římské, znal ze studií svých na severu také míry trojpolního hospodářství holandského, z Lutichu a z cest svých. A právě míra 12 dvojkroků = 60 stop čtverečních jest čisté římské *klima* (asi náš klín), dvě clima jest *porca* (pars) (naše párky), čtyři clima je *agna*, osm klima = *jugerum*, dvě jugera je *sors* (E. Fortini, Hultsch II., 57), také *neredium*, čili *dědina* naše, z níž byla u Římanů každoročně polovice oseta a polovice úhorem. Délka řetězce 20·1662 *m* je 32 loket pražských velké míry, na které mnozí měřili v Čechách ještě za Podolského roku 1605 jako na provazec. Jest tedy obojí udaj správný. Prvý přiléhá k hospodářství dvojpolnímu, v Římě i jinde obvyklému, druhý k hospodářství trojpolnímu; neboť když od plochy $87^1/_2$□ sáhu = 100□ s. českých odečteme díl $^1/_{25}$ na zahradu a místo, z celku hospodářství odpadající, obdržíme 84□ s. víd. = 96□ s. českých, ke 112□ sáhům víd. = 128□ sáhům českým, což je přesně vzájemný poměr půdy orané 3 : 4, totiž jedné půly ke dvěma třetinám. Při hospodářství dvojpolním orána jest každoročně polovice, při trojpolním dvě třetiny celé orné plochy. Polovice, případně třetina, leží úhorem. —

Která plocha byla asi skutečná? Beckovský (Pam. Arch. VII., 40), píše: viděl jsem dne 22. máje 1712, i mými kroky změřil, Přemyslovo pole. Obsahuje 200 mých kročejů. Širokost někde je větší, někde menší. Leží úhorem a byť se zoralo a osilo, osení však buď od přívalů, neb od jiné příhody své porušení brává. — Při řece Bilině spatřuje se Přemyslovo starodávné, i také dosti husté *lištì* (líska), z ostnu, neb rolné otky Přemyslovy vyrostlé. Ohraženo jest řezanými latěmi, neb sloupky, nad člověka vyššími. Ohrada ta v své délce 22 a ve své šířce 20 kročejů má. —

Jest tedy »*lištì*« asi setina velkého pole. Kročejem nazývá se u nás dvojkrok = 1·48 metru, tedy opět 5 římských stop. Starší lidé vypravovali, že Přemyslovo pole sahalo až k řece, že tedy bylo větší. Také políčko — to »lištì«, — byl čtverec, asi jistě o straně 22 kročejů, což dá výměru 300□ sáhů víd. a rovná se provazci známému z roku 1500 z výpisek ze zemských desk. Jenže tam táž plocha určuje se na 52 loket pražských, nebo 26 kročejů. (Arch. Č. II., str. 358.) Tento kročej je dvouloket, čili 4 stopy.

Královské pole, pole Přemyslovo, Königsfeld, při cestě Trmicko-Hliňanské, mělo v době, kdy Fr. Beneš psal svůj článek »Stadice« do Archeol. Pam. VII., str. 36 a násl., výsevku skoro 85 korců, na ulehli jeho jest od roku 1841 pomník, můžeme tudíž předpokládati, že toto královské pole jest lán rovný 42 jitrům vídeňským = 67.200□ sáhů víd., což jest také výměrou lánu Červeného paloučku v Újezdci u Litomyšle.

»Mimo »Královské pole« jest ve Stadicích ještě tak zvané Trojdvoří »dědiců«, které má výměry 74 jiter 1132□ sáhů víd. Na každý dvůr připadne necelých 25 jiter, po odečtení podílu na místo a zahradu 24 jiter vídeňských. To jsou 3 půllány. Můžeme také míti za to, že původně oráno bylo jen 21 jiter, jako u lánu Červeného paloučku, ostatní že je příslušenství, to jest hlavně pastvina statku. Tento typ lánu jest starší doby Přemysla Otokara II., který právě tyto vlastní pastviny do orného lánu započítal. Na tyto lány o 42 jitrech hodí se výměra těch 22 yardových kroků pro Přemyslovo políčko, neboť lán ten obsahuje 600 takových políček. Kdyby měřeno bylo políčko na 12 řím. dvojkroků, měl by lán 800 políček čili klimat.

Přemyslovo políčko zrovna tak, jako Červený palouček, je také veřejná míra, která právě tím, že ležela uprostřed mezi ornými poli, žádala velké pozornosti, aby zůstala neporušená. Proto asi již od počátku měla hradbu, aby chráněna byla před porušením.

Jest nyní otázkou, *kdy* asi byla tato, veřejná míra pořízena. Datování lidových pověstí jest vždy nepřesné. Známo jest, že lid ve vypravování a pověstech na příklad většinu zbořenin v Čechách přičítá Žižkovi, nebo Švédům. Staré pověsti pak velmi mnohá zařízení přičítaly Přemyslovi — cizozemci, který byl, jak praví Kristian, »gubernator agriculturae«, snad zařizovatel zemědělství u nás. Pokud bratrstvo a z bratrstva rody a rodiny na pastvinách a půdě sobě přidělené vzdělávaly si vhodné kousky na pole, nějakého měření orné půdy nebylo potřeby. Na velikosti nezáleželo. Jakmile však na tuto půdu uvalena byla nějaká povinnost, břemena, platy, dávky, tedy daň, ať veřejná ku prospěchu celku, nebo osobní ve prospěch jen někoho, žádala spravedlnost, aby byla stejně vyměřená, a to podle velikosti a podle jakosti zdaněné věci. To státi se mohlo již tehdy, když na staré obyvatelstvo, které po většině vzdělávalo po rolnicku půdu, nastěhovalo se nové, vítězné obyvatelstvo. Převážně rolnictvím zabývalo se v Čechách již obyvatelstvo neolitické, pokolení tak zvaných »skrčků«. Tedy stanovení přesné míry může býti skutečně prastaré. Také měření na kročeje římské neodporovalo by zavedení

míry polní již v prastaré době. Míra římská je vlastně řecká, a rozšíření její bylo velké a dávné. — Udání o míře, která se rovná yardové, může býti také staré. Vlivy anglické míry a soustavy jsou zjištěny již na prvých denárech českých za Boleslava I.; nejsou též specielně anglické, nýbrž míra pochází též ze starého Řecka a rozšíření její jde více po pobřeží moří, kdežto druhá (attická) míra šíří se více vnitrozemím. Také Řecko samo není kolébkou měr a vah, nýbrž Mesopotamie, starý Babylon. Důvod šíření je právě určitý stupeň kultury. Když dostoupí té a té výše vymoženosti, přijdou samy, není ani potřebí mysliti na jich přenášení od jednoho národa ke druhému. Ovšem styk lidu urychluje zavedení určitých zařízení, která by jinak musila vyniknouti sama sebou, ovšem zvolněji.

V celku můžeme tedy přijati úsudek, že *zavedení normální veřejné míry polní jest prastaré.* Poslední termin je panování Oldřichovo v Čechách, o němž Hájek praví, že »rozdělil zemi v lány«. Hájek není sice historik spolehlivý, ale mám za to, že dělal jen totéž, co mnozí historikové, zejména ve středověku dělali, že totiž nečetná fakta historická doplňovali tak, jak si oni děj představovali. —

Různá udání o velikosti základní míry svědčí tomu, že způsob obdělávání rolí se časem měnil a že žádal změnu a přizpůsobení míry již v témže kraji. Proto bylo konečně nutno stanoviti jednu normální míru pro celé země a říše, což se úplně podařilo teprve v nejnovější době. —

Dr. *Jos. Pazourek:*

Vývoj hospodářského zápasu o Balkán.

III.

Zápas o trh balkánský, to jest o země Balkánské jako odbytiště tovarů průmyslových evropských států ve větším rozměru, v moderním slova smysle, není starého data, neboť trh ten vyrůstá teprve od posledních 40—50 let.

Do míru Pařížského r. 1856 bylo dodavatelem vnitrozemského Balkánu Rakousko, ale celkem byly z přirozených příčin styky ty úzké, a námořský obchod v Turecku ovládala v posledních letech hlavně Anglie, chopivši se v něm prvenství po Francii, leč i tu šlo spíše o průvoz než o odbytiště průmyslové.

Novodobá soutěž Evropy na Balkáně začíná od let 1850., hlavně po úpravě a zmezinárodnění ústí Dunajského. Prvá vnikla do vnitřního Balkánu, dosavadní to sféry rakouské, Anglie, hledajíc nákupiště obilí po úplném téměř zrušení svých cel obilních r. 1847 a ústupu domácí pěstby obilné. Hlavně vyváželo se do Anglie obilí z Rumunska, a ponenáhlu začala Anglie dodávati tam na výměnu své tovary.

Později vnikla i do území nynějšího Bulharska.

Ale soutěž Anglie mohlo Rakousko jaks taks snésti, neboť přes to, že měla Anglie na snadě levný dovoz námořský, přece jen ve vnitrozemí, zvláště v Srbsku, soutěžiti s Rakouskem nemohla. Hůře bylo, když začal na Balkán pronikati druhý konkurent, Německo.

Hlavní příležitost, aby své styky s Rumunskem a Srbskem dva největší tito naši soupeři na trhu balkánském rozšířili a nás vytlačili, poskytlo jim bohužel Rakousko-Uhersko samo celními válkami s Rumunskem od r. 1886 do r. 1891 a se Srbskem od r. 1878 do r. 1880 a po druhé od r. 1906 do r. 1908. Rovněž svojí lhostejností a nehybností vůči Bulharsku, Řecku a Turecku způsobili jsme jakousi stagnaci svého odbytu na těchto trzích a dobrovolně jsme ustupovali druhým konkurentům.

Částečně je závadou našeho odbytu do zemí balkánských okolnost, že my nejsme kupci jejich plodin agrárních jako Anglie, Německo, Belgie a Italie; neboť je přirozeno, že kupuje země tovary v té zemi, do níž dodává své plodiny. V této věci byly nám v posledních letech stálou překážkou Uhry: ty se houževnatě vzpíraly zvláště dovozu živého dobytka ze Srbska, Rumunska a Bulharska a dovedly prosaditi, že ani v posledních smlouvách nebyl žádné této zemi dovoz živého dobytka k nám dovolen a i dovoz zabitého dobytka byl obmezen na určitě stanovené roční množství — ač na druhé straně uvedeným zemím balkánským právě na vývozu dobytka k nám velmi záleží, poněvadž jinam není vývoz téměř možný, anebo aspoň působí veliké obtíže. O vývoz obilí těmto zemím v novější době ani tak neběželo, poněvadž měly na ně kupců dost a dost jinde.

Nejhůře pochodili jsme v Rumunsku. Tu ztratili jsme totiž před válkou trvale naše předáctví v tamním dovozu a ustoupili jsme Německu.

Ještě r. 1900 tvořil náš dovoz do Rumunska 32% úhrnného jeho dovozu, tedy téměř třetinu úhrnného dovozu rumunského, ale r. 1910 poklesl průměrem již pod 25%, pod čtvrtinu, a ustupoval stále; kdežto Německo dosáhlo v těchto letech více než třetiny tamního obratu dovozu, dovoz Anglie pak vzpružil se na 16%, tedy téměř na $^1/_6$.

Hlavně vzrostl vývoz z Německa do Rumunska od r. 1910 do r. 1913 těchto druhů hotových tovarů: kamen, rour a pod. zboží z kujného železa (z 0·5 na 11·2 mill. K), železných rour válcovaných, tažených (3·5 : 8·4), kujného železa v tyčích (2·6 : 5·0), parních lokomotiv (pro koleje, 2·0 : 4·9), nákladních železničních vozů (0·3 : 1·8), zboží mosazného, ne hrubého (0·8 : 1·8), motorů výbušných a pod. (0·7 : 1·5), kolejnic pro dráhy (0·4 : 1·5), železného drátu (0·7 : 1·3), krbů, kamen z litiny (0·5 : 1·3), dynam, elektr. motorů (0·6 : 1·1), strojů a přístrojů cukrovarnických (0·2 : 1·1), strojů mlynářských (0·4 : 0·9). Velmi značnou položku vzestupu vykazuje také vývoz střelných patron (0·0 : 8·0), zapalovače k střelám (0·0 : 4·3 a 0·0 : 2·2), střelný prach (0·1 : 3·8) a dynamit (0·0 : 0·8), tedy položek snad náhodných.

Vývoz látek vlněných a železných pluhů naopak poklesl, snad vlivem posledních válečných let.

Týž poměrný ústup postihl vývoz Rakousko-Uherska do Bulharska. I tam vyváželi jsme kol let 1880. třetinu úhrnu tamního dovozu, a kol let 1910. poklesl náš podíl na čtvrtinu. I tu zvýšil se na úkor náš hlavně podíl Německa.

R.	1902 byl vývoz jeho do Bulharska	6	mil. M,
r.	1905 » » »	12·4	» »,
»	1910 » » »	19·0	» »,
»	1913 » » »	30·3	» »,

tedy se dovoz z Německa od r. 1902 do r. 1913 více než zpateronásobil, kdežto dovoz náš byl r. 1902 13·9 mill. K, r. 1913 29·8 mill. K, tedy jen o něco více než dvakrát větší.

Vývoz Německa do Bulharska stoupl zhruba u týchž položek jako jeho vývoz do Rumunska (u parních lokomotiv, strojů a přístrojů cukrovarnických, kamen a rour, motorů a j., pak u patron, zapalovačů, prachu) a poklesl rovněž u tovarů vlněných.

Ale také úsilí Německa o srbský trh bylo od r. 1910 velmi intensivní a pracovalo se v tomto směru všemi možnými prostředky: napodobovány velmi pečlivě a i v nejmenších podrobnostech rakouské tovary (brněnská sukna, česká plátna a j.), jejich balení a pod., organisována tam velmi čilá propaganda, řízená konsuly, zaváděny přímé kombinované tarify mezi pruskými železnicemi a společností Deutsche Levantlinie a orientálními železnicemi pro dovoz přes Turecko do Srbska.

Hlavní vzestup dovozu říšskoněmeckého jest pozorovati u strojů a přístrojů, zvláště elektrických, tak že poměr dovozu rakouskouherského a říšsko-německého až zaráží.

Náš vývoz do Srbska byl r. 1900 24·1 mill. K (47·2 % jeho dovozu, tedy téměř $^1/_2$), r. 1912 43·0 a r. 1913 53·2 mill. K, tak že se asi zdvojnásobil, ale tvořil r. 1912 jen 40 % úhrnného dovozu srbského, což znamená, že nedovedli jsme zachovati poměrný stejný krok s vývojem srbského dovozu a byli jsme zatlačeni jinými, hlavně Německem.

Německo dovezlo na příklad r. 1903 do Srbska za 8·8 mill. M zboží, což bylo méně než $^1/_5$ tamního dovozu, kdežto r. 1913 byl jeho vývoz do Srbska 19·4 mill. M, tedy vzrostl značněji výše než na dvojnásobek a tvořil již téměř čtvrtinu úhrnu dovozu srbského.

Přesunování poměru mezi třemi hlavními dodavateli do Srbska, Rumunska a Bulharska: Rakousko-Uherskem, Německem a Anglií je patrno z těchto dat: r. 1901 dodávalo jim Německo za 100·9 mill. lvů, t. j. $^1/_4$ jejich dovozu, Anglie za 75 mill. lvů, t. j. 18·2 % (méně než $^1/_5$), Rak.-Uhersko za 112 mill. lvů, t. j. 27·4 % (více než $^1/_4$) a mělo Rak.-Uhersko dosud ještě tedy celkem vedoucí místo; kdežto r. 1908 dodávalo Německo za 183 mill. lvů, t. j. 29·5 % (relat. přískok + 5 %), Anglie za 98·8 mill. lvů, t. j. 15·6 % (— 2 $^1/_2$ %), Rak.-Uhersko za 162·7 mill. lvů, t. j. 24·6 % (— 2·8 %), ztratilo tedy Rak.-Uh. poměrně nejvíce, více o něco než Anglie, a na prvé místo vniklo Německo.

V posledních letech se poměr stále pro nás zhoršuje. R. 1913 dodalo Rakousko-Uhersko do uvedených tří zemí za 197·7 mill. K

zboží, Německo za 221·6 mill. K, tedy rozpětí mezi úhrnem našeho vývozu a vývozu říšskoněmeckého se za 5 let od r. 1908 zhoršilo v náš neprospěch o dalšího 1/24 millionu K.

Při tom jsou ještě dvě okolnosti závažny. Rakousko-uherský vývoz do uvedených tří zemí týkal se hlavně tovarů průmyslových a byl tedy tím pro nás citelnější. V letech 1885—1900 měly tovary podíl na úhrnném rakousko-uherském vývozu do Rumunska 80%, do Srbska 83% a do Bulharska 93%. Veškerého průmyslového vývozu Rakousko-Uherska odbíraly v těch letech uvedené 3 země 7·79%; nejvíce byly to tovary železné (pětina), poněvadž pro jejich poměrnou váhu mají jakýsi přirozený náskok proti cizině, a tovary vlněné (asi 1/6).

V novější době vyváželo Rakousko-Uhersko do uvedených tří zemí balkánských hlavně tyto tovary (obraty za r. 1912 v mill. K):

a) do Srbska: železo a železné zboží (6·0), kovové zboží ostatní (0·8), stroje (včetně strojů elektrických, 3·7), vozidla (3·1), železné lodi (2·8, r. 1913 4·7), bavlněnou přízi (2·9), bavlněné zboží (2·1), vlněné zboží (1·7), kožené zboží (1·7, r. 1913 3·8), konfekční zboží (1·4, r. 1913 2·5), papír a papírové zboží (0·85), chemické výrobky a pomocné hmoty (0·85), líh (0·164, r. 1913 1·2), dřevěné zboží (0·847), cukr (0·834); mimo to: pšeničnou mouku (0·0, r. 1913 3·8), obilí (0·0, r. 1913 1·2), hovězí kůže (2·2, r. 1913 2·8), uhlí (2·2), seno (0·0, r. 1913 1·9), vlnu (1·3), dříví (1·1, ale asi totéž množství se vyváželo k nám do Rakousko-Uherska).

Podrobněji možno seznati předměty, na jejichž vývozu do Srbska Rakousko-Uhersku záleželo, ze snížených u nich sazeb celních ve smlouvě se Srbskem z r. 1910. Jsou to hlavně (clo autonomní a smluvní v dinárech za 100 kg): slad (5·— : 4·—), kávové náhražky (50·— : 35), surový cukr (25·— : 20·—), raffináda a práškový cukr (40·— : 30·—), pivo v sudech (25·— : 12·—), cement románský (2·50 : 1·35), ostatní (4·— : 2·35), gasolin, ligroin, benzin a pod. (60·— : 2·50), papír tiskový (20·— : 11·—), kreslicí (45·— : 25·—), ostatní (35·— : 14·—), skleněné láhve přírodní barvy (25·— : 7·—), jiné sklo (60·— až 150·— : 10·— až 25·—), kujné železo (2·50 až 4·— : 0·50 až 2·—), železný plech (6·— : 5·—), železný drát (8·—, 10·— a 15·— : 6·— a 8·—), kolejnice (6·— : 1·50), hospodářské stroje (20·— a 30·— : 12·— : 18), nábytek (40·— a 50·— : 25·— : 35·—) a j.

b) Vývoz Rakousko-Uherska do Rumunska: železo a železné zboží (14·2), ostatní kovové zboží (3·5), plech (1·0), stroje, včetně elektr. (12·0), vlněné zboží (11·8), bavlněné zboží (11·5), bavlněná příze (7·7), konfekční zboží (4·8), dřevěné zboží (2·9), jutové tkaniny (2·9, v tom pytle 2·3), lodi (2·9), chemické tovary a pomoc. hmoty (2·6), kožené zboží (2·27), kůže vydělaná (2·4), vozidla pro železnice (2·25), železné lodi, parníky (2·9), sklo, skleněné zboží a porcul. (2·11, duté sklo a tab. v tom 1·7), hedvábné zboží (1·5), střelné a zápalné látky (1·4), kaučukové zboží (1·27); mimo to: dříví (24·0, jehož se za 4·2 mill. dovezlo k nám), koně (6·5), sur. kůže (2·8, r. 1913 3·2), uhlí (1·4), chmel (0·535).

Smlouvou s Rakousko-Uherskem z r. 1905 snížilo Rumunsko poměrně nejvíce tyto sazby důležitějších průmyslových cel (lei za 100 kg):

vlněných, tkaných a pletených látek (150·— až 380·— : 150·— až 275·—), bavlněných nití (75·— a 100·—: 50·— a 60·—), bavlněných tkanin (75·— a 400·— : 55·— a 300·—), krajek, mimo hedvábné (600·— a 1200·— : 400·— a 800·—), cellulosy (8·— a 12·— : 5·— 8·—), lepšího papíru (45·— : 28·— až 35·—), skleněných perel, knoflíků a pod. (120·— : 60·—), kolejnic (5·—: 3·—), železných plechů pocínovaných a pod. (11·—, 12·50, 15·— : 7·—, 7·50, 8·—), obyčejných železných rour (4·— a 7·— : 3·— a 6·—), nožířského zboží a zbraní (80·— až 400·— : 60·— až 200·—), strojů (12·— až 30·— : 6·— až 12·—), šicích strojů (50·— : 20·—), dynam (30·— až 50·— : 18·— až 35·—), vozidel (12·— až 22·— : 7·— až 15·—), pian (50·— : 35·—), pianin a harmonií (50·— : 25·—) a j.

c) Vývoz do Bulharska: železo a želez. zboží (11·3), ostatní kovové zboží (1·1), plech (0·5), hospodářské stroje (2·0), ostatní (mimo elektr., 1·5, r. 1913 3·8), cukr (3·5, r. 1913 raf. 7·6), bavlněné zboží (3·03), bavlněná příze (2·2), vlněné zboží (3·09), jutové pytle (0·614), střelné a třask. látky (2·4), prádlo a šatstvo (1·57, mimo to klobouky a fezy 0·359), papír a papírové zboží (1·55), kůže a kožené zboží (1·39), dřevěné zboží (1·22), sklo a skleněné zboží (0·875), vata a obvazy (0·77), cement (0·580); mimo to: dříví (1·6), koně (1·3), chmel (0·178, r. 1913 0·431).

Pro úplnost uvádím ještě vývoz Rakousko-Uherska téhož roku 1912 do ostatních zemí balkánských, totiž:

d) Vývoz do evropského Turecka: cukr (28·0, r. 1913 37·8), bavlněné zboží (18·1, r. 1903 20·3), bavlněná příze (2·6), konfekční zboží (10·4, v tom fezy 1·9), prádlo a šatstvo (7·9, pánské 4·8, dámské 3·1), vlněné zboží (7·8), papír a papírové zboží (4·9), železo a želez. zboží (4·7), kovové zboží ostatní (1·6), vozy pro železnice (0·776), dřevěné zboží (2·4), sklo a skleněné zboží (2·0), zápalné látky (1·5, zápalky 0·938), líh (r. 1913 1·4), hedvábné zboží (0·9), kůže (1·3), kožené zboží (0·8), kaučukové zboží (0·536), loutky (0·447); mimo to dříví za 1·3 mill. K, mouka (r. 1903 1·3), rýže (1·8, průvoz), seno (1·5).

e) Vývoz do asijského Turecka: cukr (11·0, r. 1913 13·9), bavlněné zboží (5·0, r. 1913 13·5), bavlněná příze (1·3), vlněné zboží (3·4, r. 1913 5·1), jutové tkaniny (r. 1913 1·2), železo a železné zboží (0·5), zápalné látky (zápalky, 1·5), fezy (1·3, r. 1913 1·5), prádlo a šatstvo (1·2, r. 1913 2·0), papír a papírové zboží (1·2, r. 1913 1·5), kůže a kožené zboží (0·87), sklo a skleněné zboží (0·65), dřevěné zboží (0·57, r. 1913 1·0); mimo to dříví (0·71).

f) Vývoz do Řecka: cukr (8·2, r. 1913 10·0), železo a železné zboží (4·4), ostatní kovové zboží (0·3), vlněné zboží (0·95, r. 1913 1·6), papír a papírové zboží (0·88, r. 1913 1·0), bavlněné zboží (0·74, r. 1913 2·4), bavlněná příze (0·23), sklo a skleněné zboží (0·35), slad (0·154, r. 1913 0·209), konfekční zboží (0·25, r. 1913 0·652), děla (2·7), ruční zbraně (1·0), patrony (r. 1913 3·2); mimo to dříví za 2·7 mill. K, boby (0·3, r. 1913 0·528), rýže, líh (r. 1913 0·423).

Jak z uvedeného výčtu zřejmo, dodávají na Balkán tovary právě nejdůležitější naše odvětví průmyslová, jimiž jsme se do světa pro-

bili; kdyby tu vývoz na naše nejbližší, nejpřirozenější odbytiště ještě dále poklesal nebo snad i uvázl, byl by další jejich vývoj velmi citelně dotčen a ohrožen, poněvadž některá z nich mají mimo do uvedených zemí balkánských hlavně jen vývoz do Německa a do Švýcar.

Zboží, jehož se věc především týče, jest hlavně:

Vývoz r. 1912 v mill. K

	do uvedených zemí balkánských a do asij. Turecka	do Německa	do Švýcar (u zvlášť význačných položek)	Úhrn veškerého vývozu Rakousko-Uherska
bavlněná příze	17·1			27·2
bavlněné látky	40·6	10·6	58·1	123·5
vlněné látky	28·0	9·7	—	70·6
lněné a jutové látky	6·5	5·1	—	28·7
hedvábné tovary a polotovary	3·3	—	—	77·2
cukr (raff.)	51·6	—	28·5	—
kůže (vydělaná), kožené zboží	13·6	19·6	—	81·4
železo a železné tovary a polotovary	45·8	10·8	—	158·0
kovové zboží (mimo železné)	8·0	16·7	—	66·1
stroje (i elektrické), nástroje	20·4	—	—	84·7
vozidla	5·7	—	—	23·9
fezy	1·3	—	—	
klobouky	0·3	—	—	} 101·9
konfekční zboží	16·7	—	—	
šatstvo a prádlo	2·8	—	—	
papír a papírové zboží . .	10·3	9·0	—	60·8
chemické výrobky a pomocné látky	4·8	27·8	—	52·4
střelné, výbušné a zápalné látky	7·8	—	—	20·0
dříví	30·7	113·8	15·1	290·0
dřevěné zboží	8·6	19·6	—	88·7
sklo a skleněné zboží . . .	6·2	14·9	—	77·2
koně	11·5	—	—	32·2

Největší položky úhrnného vývozu na Balkán a do asijského Turecka vykazoval náš průmysl textilní a konfekční, průmysl kovový, cukrovarský a chemický, mimo vývoz dříví a koní. Uherský průmysl měl zatím větší zájem na Balkáně jen u vývozu cukru, zboží bavlněného a železářského, ač i on spoléhá na vývoz balkánský v budoucnosti. (V l. 1891 až 1900 vyvezlo Uhersko do Srbska, Rumunska a Bulharska průměrně ročně 11·9% úhrnu veškerého svého vývozu. Z úhrnného vývozu Rakousko-Uherska do těchto tří zemí připadalo v témž období průměrem na Uhersko 35·7%, totiž vývozu do Srbska

42·1%, do Rumunska 34·7%, do Bulharska 29·6%. V l. 1896—1910 připadalo průměrem na tovary průmyslové 68·2% veškerého uherského vývozu do řečených tří zemí: u Srbska 85·5%, Rumunska 80·0%, Bulharska 66·1%).

Ale ještě kritičtější mohly by se státi poměry rakousko-uherského vývozu, utváří-li se mimo to i poměry odbytu ve V. Britanii, Egyptě a Indii nepříznivě, poněvadž vývoz do těchto zemí byl pro nás u některých druhů zboží velmi závažnou položkou.

Čelné odbytové tovary do zmíněných těchto tří zemí byly:

	Vývoz Rakousko-Uherska r. 1912 v mill. K do		
	V. Britannie	Egypta	Brit. Indie
cukr	126·5	(raff.) 1·8	(raff.) 24·6 (r. 1913 43·9)
zboží kožené	21·1	1·1	0·6
zboží dřevěné	14·3	2·4	0·2
zboží konfekční	11·7	6·0	0·1
sklo a zboží skleněné .	8·9	0·9	14·3
zboží kovové (mimo železné zboží)	8·9	0·8	1·6
zboží hedvábné	8·0	0·3	0·2
zboží vlněné	4·4	3·1	2·6
zboží hliněné	4·2	—	—
chemické výrobky a pomocné látky	3·6	—	—
příze lněná	3·1	—	—
papír a papírové zboží .	2·8	2·9	4·3
zboží kaučukové	2·8	0·2	0·5
zboží bavlněné	2·7	3·1	3·5
zboží lněné	2·5	—	—
žárovky a j. elektr. lampy atd.	2·4	—	—
Úhrn vývozu ·	266·8	30·0	70·3
Z veškerého vývozu Rak.-Uh. do ciziny bylo to:	9·1%	1·2%	2·4%
Z veškerého průmyslového vývozu (40% všeho) bylo to . . ·	22·75%	3%	6%

V. Britannie a Britská Indie jsou mimo Švýcary (28·5) a evropské Turecko (28·0) našimi největšími odběrateli cukru, V. Britannie největším odběratelem zboží koženého (pak Německo [13·7]), jako odběratel zboží dřevěného jde druhá po Německu (19·6); zboží konfekčního je prvým největším kupcem, skla a zboží skleněného je Brit. Indie největším odběratelem po Německu (14·9, pak jde pořadem V. Britannie), zboží bavlněného je největším odběratelem V. Britannie, rovněž žárovek. Do Indie dodali jsme zápalek za 1·3 mill. K, perleťových knoflíků za 0·970 (r. 1911 za 1·5), skleněných perel za 3·7 (r. 1913 za 5·2), ostatního zboží jabloneckého za 9·5 (r. 1913 za 13·7), smaltovaného nádobí za 4·3, mýdla za 0·49.

Že jsou na vývozu na Balkán nejvíce účastny země české, je nesporno.

Z vývozního průmyslu Čech a Moravy největší obraty vykazuje vývoz cukru a právě ve výrobě cukru mají obě tyto země zdrcující většinu. V Čechách vyrobilo se r. 1912/13 58%, na Moravě 33% veškeré výroby Rakouska, tak že na ostatní země zbývalo jen 9%; vývoz cukru z Čech tvoří $^3/_5$, vývoz cukru z Moravy $^1/_5$ vývozu Rakousko-Uherska a na ostatní země rakouské i uherské zbývá jen něco přes $^1/_5$).

Pivo, v jehož výrobě a vývozu mají Čechy, jak známo, rovněž velikou převahu, posílá se značněji jen do Egypta.

Průmysl sklářský jest odedávna v Čechách domovem a vývoz skla jde hlavně z Čech. (Z dělnictva v průmyslu tom zaměstnaného připadá na Čechy 75%, na Moravu 10%.) Průmysl ten je však po většině v krajinách německých.

Dále je nesporna převaha účasti Čech, Moravy a Slezska na vývozu tovarů textilního průmyslu, tovarů konfekčních (Prostějovsko; fezy ze Strakonic, Písku a Mikulovic), tovarů kožených (obuvi), papírových, strojnických (hospodářských strojů, cukrovarnických zařízení, vozidel a j.), zápalek, ale přesnějších dat dle zemí zatím není.

Je velmi obtížno odhadnouti i jen přibližně z úředních dat o vnější tržbě Rakouska, kolik z úhrnného vývozu připadá na jednotlivé země; aspoň poněkud dá se o tom souditi dle poměru počtu osob v jednotlivých zemích v průmyslu a obchodě činných.

Dle tohoto klíče připadala by na Čechy plná $^1/_3$ vnější tržby Rakouska, na Moravu téměř $^1/_9$, na všecky tři země koruny České téměř polovice vnější tržby Rakouska (bez Uherska).

Ještě nesnadnější jest dohadnouti, kterým úhrnným podílem účastní se země české vývozu do zemí balkánských a Orientu. Nechybíme, odhadneme-li účast českých zemí rovněž na polovici všeho onoho vývozu. —

Druhá závažná okolnost, která vývozní poměry Rakousko-Uherska ztěžuje, je jednostranný směr vývozu. Nemá totiž mimo Německo, Italii a Švýcary téměř jiného odbytiště než Balkán a blízký Orient s Indií, a proto újma, která by je tu stihla, byla by pro ně neobyčejně citelná. Se zřetelem na geografickou polohu Rakousko-Uherska nedá se snadno v této věci zjednati náprava.

R. 1913 šly země, do nichž Rakousko-Uhersko vyváží, tímto pořadem: Německo 40·1%, V. Britannie 9·7%, Italie 7·8%, Rumunsko 4·1%, Švýcary 4%, Rusko evrop. 3·7%, Turecko evrop. 3·4%, Turecko asijské 2·0%, Britská Indie 3·4%, Francie 2·9%, Spojené státy severoamer. 2·5%, Srbsko 1·9%, Egypt 1·2%, Bulharsko 1·1%, Belgie 1·0% atd.

Připadalo tudíž na V. Britannii, Egypt, Př. Indii a balkánské země včetně Turecka evrop. i asijského celkem 26·8%, tedy přes $^1/_4$ rakousko-uherského vývozu. Poněvadž do Německa šly $^2/_5$ vývozu, zbývala na všechny ostatní země další necelá $^1/_3$. — Tento stav mělo by Německo uznati a mělo by země evropského Balkánu považovati všecky za naši přirozenou zájmovou sféru hospodářskou, nebo aspoň

dohodnouti se s námi o territoriální rayonování odbytiště balkánského, při čemž by zemím nynějšího Rakousko-Uherska musila arciť připadnouti hlavní část jeho; rayonování dle oborů průmyslových, o němž se rovněž vyskytly návrhy, dalo by se asi velmi těžko provésti a zavdávalo by příčinu k stálým sporům.

Po této stránce bylo Německo v mnohem výhodnějších poměrech; jeho vývoz byl všestranný, mezinárodní, všesvětový.

Byl na př. vývoz Německa r. 1912: do V. Britannie 1·1 milliardy M, 13% jeho vývozu vůbec, do Egypta 38 millionů M, 0·4%, do Brit. Indie 107·5 millionů M, 1·1%, a z veškerého jeho průmyslového vývozu (76% všeho) byl vývoz do V. Britannie 17·1%, do Egypta 0·5%, do V. Indie 1·5%.

Odbytiště Německa šla r. 1913 tímto pořadem:

V. Britannie 14·2%, Rakousko-Uhersko 10·9%, Rusko s Finskem 9·7%, Francie 7·8%, Spojené státy am. 7·1%, Nizozemí 6·9%, Belgie 5·5%, Švýcary 5·3%, Italie 3·9%, Dánsko 2·8%, Argentina 2·6%, Švédsko 2·3%, Brazilie 2·3%, Norsko 1·6%, Britská Ind. 1·5%, Španěly 1·4%, Rumunsko 1·4% (u nás na 4. místě), Čína 1·2%, Japan 1·2%, Nizozem. Indie 1·0%, Turecko 1·0% (u nás na 7. místě), Chile 1·0% atd.

Mimo to záleží nám na blízkých zemích balkánských i proto, že Rakousko-Uhersko je na skoku k trvalé passivitě obilné, a kdyby jednou dojíti mělo k rozluce s Uherskem, mohla by věc nabýti značnějšího významu, zvláště až přestanou Spojené státy americké obilí vyvážeti a bude nutno u nás pomýšleti na zásobování z Ruska a Sibiře, po případě z Malé Asie, přes Černé moře. Pak by nabyl Dunaj pro nás zvýšeného významu; doufejme, že zůstane plavba po něm úplně volna pro všecky státy jako dosud.

Rozluka s Uherskem měla by ostatně se zřetelem k zemím balkánským i ještě s jiného hlediska stránku choulostivou: Uhry mohly by dělati tomuto našemu průmyslovému vývozu sazbami dopravními i jinakými opatřeními mnohé obtíže; ale ovšem my bychom mohli odpovídati ztěžováním jejich vývozu obilí, mouky a dobytka k nám a musily by se asi obě strany konečně hleděti přece jen umoudřiti k nějakému kompromissu.

* * *

Jak se poměry trhu na Balkáně příště upraví, je dnes těžko předvídati. Ale tolik je jisto, že přes veškeré poruchy styků a přes veškeré změny, jež mohou v poměrech nynějších nastati, vývoj hospodářských poměrů zemí balkánských a styků ostatní Evropy s nimi půjde v hlavních rysech konečně přece jen svou cestou dále, svým krokem vpřed a také hospodářský zápas o Balkán, ač snad bude bojem ostřím, otevřenějším než dosud, povede se týmiž zbraněmi jako dosud: pronikáním obchodním, immigrantskými intelligenty průmyslovými, cizími kapitály a obchodní politikou.

V tomto směru velkých převratů čekati nelze: země balkánské budou i nadále spoléhati ve svém vývoji agrárním a později prů-

myslovém na cizí pomoc, na cizí kapitály, a vývoj jejich půjde svým pomalým chodem vpřed, neboť překotnějšímu rozmachu průmyslovému bude bråniti i v příštích letech nedostatek sil pracovních, vyškolených dělníků, ale také nedostatek domácích kapitálů, ježto ty se tvoří jen pozvolna, kdežto s druhé strany silnější pomoc z ciziny nelze v příštích letech čekati, poněvadž bude Evropa kapitálově vyčerpána a budou míti kapitály ve vlastních zemích dosti pole působení a bude jich všude doma potřebí.

I tolik je dále jisto, že zvláště země nynějšího Rakousko-Uherska povedou, musí vésti boj o trh balkánský dále, ať se utváří poměry tak, či onak, ať s přáteli, či nepřáteli — vždyť jim tento trh historicky, geograficky a dopravně technicky náleží.

Zemím českým a nám Čechům přísluší mimo to i zásluha, že byli jsme prvními průbojníky kultury balkánských zemí, nejen tím, že vysílali jsme již před 50 lety do Bulharska a Srbska české podnikatele a intelligenty, ale i tím, že mládež bulharská a srbská od těch dob na našich odborných i vysokých školách stále se vzdělávala; semeni naší vzdělanosti a naší práce náleží tedy prvenství v tomto směru.

Ale právě se zřetelem na to, že světový hospodářský život půjde v širokém celkovém obrysu i v budoucnu svým pravidelným vývojem, svou evolucí. a nelze čekati v něm nějakých revolucí, je třeba, abychom i my, chtějíce se dobře orientovati, zachovali si názory velkých linií a nezapadali a nebloudili v podrobnostech, detailech, v něž se život hospodářský povrchnímu pozorovateli namnoze rozplihuje a rozbíhá. V tomto směru je dobře stopovati vývoj ten historicky a pragmaticky, pak nebudeme překvapeni ani zdánlivě nejneočekávanějšími převraty a dovedeme sledovati, jak pozvolna, ale jistě jevy ty zrály a zrají.

Neboť ač hospodářská síla národů a států je dnes činitelem velmi mocným a ovládnutí zemí zbraněmi hospodářskými napořád užívaným pomocníkem a průbojníkem cílů dalších, obchodní politika pak stále vlivnější zbraní v politických zápasech států: zůstávají hospodářský blahobyt národů, hospodářská politika států, ba i politické zápasy jejich a konečně i státy samy pouhými prostředky, aby dosaženo bylo cílů vyšších: kulturního rozvoje národů, by splniti mohl kulturní své poslání každý stát a národ svým způsobem, dle svých sil a poměrů.

Že to bylo i historickým posláním Rakouska nejen doma, ale zvláště i se zřetelem na Balkán — ovšem ne snad ve smyslu jinde jinak komentovaného hesla »Drang nach Osten« — o tom bylo sice již mnoho napsáno, ale poměrně málo účelného vykonáno, jak jsme z líčení obchodní politiky naší za posledních 50 let vůči zemím balkánským poznali.

Snad nový svět, který se před našimi zraky rodí, vytyčí aspoň částečně i v této příčině nové směry, zabočí v nové cesty a pozve i nás Čechy k účasti při řešení hospodářského problému Balkánu, jak našemu národu, naší kultuře a vnitřní naší síle náleží.

(7. XII. 1916.)

Adolf Velhartický.

Lilie.

. . . Baldassare Peruzzi, pitture sanese, disse che non aveva mai veduto niuno esprimer meglio gli affeti di persone tramortite e svenute. G. Vasari.

Giovannantonio z Verzelli, naučiv se u několika lombardských mistrů umění malířskému, vydal se do luzné Florencie, té krasavice toskanské, z jejíhož lůna se tolik umělců zrodilo. Ač nevynikal zvláštní pílí a byl velice lehkomyslný a rozmařilý, měl nejpevnější úmysly věnovati se pilnému studiu a zdokonaliti se u některého florenckého mistra v malbě, aby mohl soupeřiti s nejslavnějšími. Byl si vědom svého nadání a věděl, že dovede stvořiti velká díla, připoutá-li svou nepokojnou a nestálou bytost k práci. Neboť umění je nejžárlivější milenkou: chce celého muže a nestrpí ani chvilkových záletů.

Ale sotvaže vstoupil do ulic florenckých, kde z každého paláce a z každého chrámu mu vál do duše opojný dech umění, ale ještě opojnější slast mu zářila vstříc z krásných očí žen, mizely pevné úmysly a stal se hříčkou rozkošnického víru svůdného města nad Arnem. Peníze, jež si přinesl za díla, jež provedl v Bologni, Faenze a u některých šlechticů, u nichž se cestou zastavil, téměř docházely, neboť štědře odměňoval rozkošnice, s nimiž vesele užíval života. Jsa roztomilý a vtipný, získal záhy mnoho přátel z bohatých rodů, ale kdežto jim dovolovalo vlastní bohatství, nebo jmění rodičů, žíti rozmařile a bez újmy, nemohl se jim on rovnati svými malými úsporami a ježto byl marnotratnější než oni, studně, z níž jen čerpal, nestaraje se, aby do ní přivedl pramen, záhy vyschla.

Ale proto nepozbyl veselé mysli. Aby se nemusil před svými bohatými přáteli hanbiti za nedostatek, vyhýbal se jejich společnosti a předstíral lásku k jedné vznešené dívce, jejíhož jména nechtěl vyzradit. Zatím však sestoupil o stupeň níže a hýřil ve společnosti lidí stejně mladých, kteří se u florenckých mistrů učili různým krásným řemeslům a u nichž požíval vážnosti jako mistr samostatně tvořící. Scházeli se téměř každého večera v krčmě nedaleko Ponte Vecchio, kde byla sličná vinárnice, jež mnohému z nich poskytla polibků a sladších darů svého krásně rostlého těla. Ale hlavně jim poskytovala úvěru, věříc, že jistě zaplatí, jakmile budou míti peníze.

Giovannantonio, jsa krásný a smělý, zvláště požíval její přízně. Ale přišel den, kdy poslední zlaťák zvonil v jeho váčku z měděných kroužků. Netrápil se tím, neboť spoléhal na své štěstí. A hle, zůstalo mu i tehdy věrno.

Toho večera přišlo do vinárny několik kupců ze Sieny, již obchodovali pro sienského patricia Spannocchia. Vidouce veselou společnost jinochů, z jichž řečí seznali, že se učí malířství nebo sochařství, poprosili je, aby směli usednouti k nim. A protože jinoši bystře vystihli, že ti pracovití lidé jistě mají dosti peněz a nebudou skrbliti vínem, rádi svolili a za nedlouho se rozpoutala bujná zábava.

A tu Giovannantonio vzal svůj poslední zlaťák, hodil jej na dubovou desku stolu a zvolal:

»Přátelé, ten kousek zlata je poslední mou mincí. Nuže, naplníme zaň posledně poháry a vyprázdníme je na počest mládí a krásy. Neboť zítra již opustím město Květu. Hle, přišel jsem, abych pracoval, abych upevnil svou ruku a učinil ji schopnu vytvořiti velká díla, ale Florencie opojila mé smysly a uspala mou tvůrčí sílu. Musím ji opustit. I vás opustím, mono Francesco. Ale budu vzpomínati a nezapomenu. Hluboko do své duše skryju váš obraz. A večer, když slunce zapadne a růžové obláčky poplují na zamlženém nebi a ústa zvonů budou zpívati »Ave«, zaletím zpět do tohoto krásného města, do něhož se vrátím se září nesmrtelnosti kolem svého čela!«

Mladí umělci, v jichž duších dřímaly velké sny, bouřlivě připíjeli.

A jeden z kupců pravil:

»Chceš-li odejíti z Florencie, abys pracoval, pojď s námi do Sieny. Odjíždíme zítra s nákladem zboží. Naše město je bohaté a nobili rádi si dají vyzdobiti domy tvými malbami. Také v chrámech je dosti holých stěn a v klášterech bílých cel a chodeb. A budeš-li po práci hledati rozkoš, věz, že v celé Toskaně nenajdeš sličnějších dívek. Siena je kolébkou krasavic.«

A druhý řekl:

Neznám tvých maleb, ale mohu říci, dovedeš-li tolik, jak jsi prve pravil, budeš v Sieně velmi vítán. Neboť mistři, jimiž se město honosí, Peruzzi a Beccafumi, nejsou právě přítomni.«

Giovannantonio pravil hrdě:

»I kdyby byli přítomni, neobával bych se jich. Nebojím se soupeřiti s nimi, ale bohatí lidé, kteří nerozumějí umění, jsou spokojeni, mají-li malbu, či obraz od mistra, jehož jméno má již zvuk, zapomínajíce, že nikdo nebyl rázem mistrem a že díla vytvářená mistrem ještě málo známým mohou později býti z nejslavnějších!«

Tentokráte byl jásot jeho mladých přátel nevylíčitelný a mona Francesca tiskla obě ruce k svým malým uším, růžovým jako vnitřek lastur.

A Giovannantonio pokračoval:

»Siena je dávno sokyní Florencie. Sokyní stejně hrdou a stejně krásnou. Nuže, svádělo-li mne město Červené lilije k rozkošem a k zahálce, povzbudí mne snad sienská Vlčice k práci a odříkání. Vaše město, ó, mužové, je krásné, ale kruté. Tragický dech vane jeho ulicemi. Ale půjdu s vámi!«

A veselá pitka potrvala dlouho do noci. Mona Franceska přinesla na rozloučenou několik lahví starého chianti a když se konečně všichni loučili, měla oči plny slz. Její víra ji nezklamala: mnozí z těch, kdož nyní byli zcela neznámi, stali se později slavnými mistry.

Ráno, když východ purpurově rozkvétal na pahorcích kolem Florencie a kalný Arno zářil všecek červenými růžemi, opouštěly vozy sienských kupců město. Giovannantonio položil svůj nevelký vak s malířskými potřebami na jeden z nich a vesele prozpěvuje putoval kvetoucí Toskanou.

Jaro hýřilo květy, svahy pahorků byly pokryty stříbrošedým závojem oliv a na několika místech přinesl mu vlahý vánek opojný pozdrav vavřínů. Zachvěl se v hloubi své bytosti. Duše jeho okřívala v té svěží lázni a nové úmysly se v ní rodily. Tentokráte pevné a nezvratné.

Přenocovali v Poggibonsi. Chmurný, pevný hrad, řezající obrysy svého zdiva do soumračného nebe, vrhal mu stíny do zmatených snů. Ale ráno vstal posilněn spánkem s neznámým pocitem svěžesti a duševní nedočkavosti. Touha po práci stoupala mu do žil jako míza do rašících stromů. Pocit slasti mu vřele probíhal tělem. Poznával, že touha po duševním opojení je stejně plná rozkoše, jako touha obejmouti krásnou ženu.

Konečně spatřil zdaleka nádhernou vidinu: Sienu slunící se na pahorcích. Oslnivě a zářivě trčela běločerná zvonice do čistého vzduchu a kolem ní množství jiných věží a věžiček. Pás rudých hradeb přetínal zelené pahorky.

A když pak vešel silně opevněnou branou do města, jež kdysi zvítězilo nad nenáviděnou Florencií a zkrvavilo luhy Arbie krví florentinskou, když pak stoupal po křivolaké ulici a ocitl se u paláce Tolomei, tu zapadalo slunce za Amiato a návrší kolem města zahořela v rudém požáru. Stříbrošedé olivy nabývaly vzhledu hořících stromů a lesklé listoví občas trysklo plamenem. Sladká tíseň plnila hruď.

A mladý mistr si vzal svůj vak a umluviv s kupci schůzku, zašel do nejbližšího alberga. Pojedl sýr a vypil sklenku vína. Dávno již necítil takového vnitřního klidu, jako onoho prvního večera v Sieně. A když noc zastřela svými hlubokými stíny město, jež bylo městem Vlčice, ale i městem Panny, ulehl k spánku a záhy měl hrdý sen: zdálo se mu, že ruka nejkrásnější dívky sienské ozdobila mu čelo vavřínem.

* * *

Siena zmocnila se ho jinak než rozkošnická Florencie. Horečka práce vířila mu v krvi. Již druhého dne vešel na radu svých přátel do domu bohatého barvíře v ulici Fonte Branda. Vymaloval mu ve velké rodinné síni výjevy ze života barvířů a na průčelní stěně zobrazil svatou Kateřinu, na kterou byl cech barvířský pyšný, protože výmluvná světice vyšla před lety z jejich středu. Pracoval s chutí a malby kypěly vzruchem a pohybem. Tvář světice byla výmluvná a krásná. Její oči prozrazovaly horoucí nadšení vznícené duše; míjely v nich záblesky nebes i stíny tohoto světa.

Barvíř byl velice spokojen. Celá ulice přicházela se podivovati malbě a jméno nového mistra se rozletělo městem. Mimo slušný peníz získal malíř mnohem více: dobyl důvěry sienských patriciů. Pandolfo Petrucci, z nejbohatších a nejvlivnějších, sám navštívil malíře v jeho dílně nedaleko San Domenico a žádal ho, aby mu vyzdobil palác malbami na plátně i al fresco.

S dvěma hochy, již mu třeli barvy, přestěhoval se do paláce, kde mu byla vykázána prostorná světnice, vysoká a světlá, kde krásné slunce zářilo po celý den.

Petrucci, hrdý na své luzné město korunující pahorky, rozkázal malíři, aby ve velké síni, kde se skvěly obrazy jeho předků, vymaloval bitvu, již svedly Siena a Florencie nad řekou Arbií u Mont' Aperta, a jednomu z vůdců aby dal podobu jeho předka, který se tehdy v bitvě vyznamenal odvahou a statečností.

Giovannantonio svědomitě prostudoval kroniku a malby nalézající se v městě. V dómě načrtl si žerď *Carocchia*, válečného vozu Sieny, s něhož tehdy vlála korouhev s obrazem Panny, a zaopatřil si znaky všech území, jež za onoho času bojovala proti Florencii.

Světnice jeho byla plna náčrtů. A zatím co v přízemní komůrce připravovali učedníci barvy, pracoval malíř pilně ve své světlé dílně a často k němu přišla Klára, mladistvá dcera správce domu, a se zájmem sledovala jeho dílo. Giovannantonio se vždy těšil z jejího příchodu, neboť mu bylo, jako by závan jara vproudil do jeho dílny.

Klára byla krasavicí ryzího sienského typu. Obličej měla kulatý; rty, poněkud rozkošnické, byly měkce vykrojeny a těžká záplava vlasů byla spoutána umělým účesem. Oči měla plny hvězdného svitu a něhy. Z čistých jejích úst proudila lahodná toskanština sladce, jako pramen mezi květy. A když se usmívala, tu duše stoupala jí na rty. Malíř cítil, že hrubé žádosti, jež se probouzely v jeho těle ve Florencii, prchají před touto dívkou, jejíž zjev byl tak dětsky čistý a přece tělo její opojovalo dokonalými a svůdnými tvary.

Přemýšlel často večer, když po západu slunce vyšel za hradby hlubokou úvozovou cestou, ohraničenou po obou stranách vysokou zdí z rudých cihel, takže neviděl kolem sebe ničeho, než nad sebou modré nebe, na němž se rozžehovaly kmitavé plamínky hvězd, jakým kouzlem naň Klára působí, že spáry žádosti smyslné se nezatínají do jeho vznícené touhy.

A když daleko za městem cesta splynula s pahorkatým krajem a rozhledu nebránila již zeď, tu usedl na pokraj cesty a díval se na keře, v nichž míhala se zelenavá světélka jako tříšť smaragdů. A zelené, namodralé jiskry vzlétaly jako z utajeného požáru, padaly do keřů jako úlomky drahých kamenů a letěly obloukem, jako vymrštěny prakem. A tam nahoře, na temných pahorcích, zářil a jiskřil drahocenný diadém města.

A tehdy poznával, že duše, jsouc opojena krásou, přemáhá tělo.

Když dokončil náčrtky, přikročil ku provedení obrazu. Práce mu hravě rostla pod rukama. Tvořil s radostí a rozkoší a šprýmy a úsměvy stále odlétaly s jeho měkkých rtů. Rozsáhlé plátno zářilo barvami a ohnivý kolorit, který si přinesl od lombardských mistrů, poutal zraky. A Klára po dlouhé hodiny se dívala na postavy, jež žily, jež bojovaly a umíraly. *Caroccio*, s žerdí nesoucí korouhev s obrazem Panny, trčel v příboji zápasu, jako loď zmítaná rozbouřenými vlnami. A její zornice, rozšířené obdivem, sledovaly hbitou ruku malířovu a cítila, že srdce jejího se zmocňuje sladký nepokoj.

Neboť milovala.

Malíři neušla její pozornost. Neušlo mu také náhlé rozzáření zraků, když její zory se střetly s jeho. A ruměnec, který lehce jí

přeletěl přes tváře a rozlil se až k bílému hrdlu jako plamen šlehající z hloubi její bytosti, prozradil mu její lásku.

A tu přicházela k němu žádost. Neboť dříve na ni zíral čistými zraky jako na kadlub, z něhož mělo vyjíti jeho umělecké dílo, hleděl na ni očima, v nichž nebylo nic tělesného, neboť ona byla v jeho blízkosti klidná, a domníval se, že jen umění ji uchvacuje. Ale nyní poznával, že prchá sen o duševní sestře a žena že se hlásí.

A do jeho krve se vloudilo pokušení.

Podivný zmatek vkrádal se mu do srdce za její přítomnosti. Sladká touha se rozněcovala v horké krvi. Jedné chvíle, když byla zcela blízko u něho, dívajíc se, jak vlny boje se převalují, sestoupil náhle se svého lešení a přiblíživ se k ní, beze slova a prudce jí políbil obě ruce.

Překvapením oněměla. Ale ihned se vzpamatovala a odešla.

Několik dní minulo a její postava ho nevzrušovala. Leč touha v jeho krvi vzrostla.

Vyhledával ji, ale skrývala se před ním.

Pudově tušilo její ženství nepřítele v tom silném, mladém muži.

Ale jednoho dne nemohla se vyhnouti setkání. Sklopila oči. Pravil tiše:

»Hněváte se, mono Kláro?«

Odpověděla:

»Proč jste to učinil, mistře?«

»Protože cítím, že jste se zmocnila mé duše a s políbením jsem ji kladl do vašich rukou. Hněváte se, mono Kláro?«

Zašeptala tak tichounce, že to byl spíše vzdech: »Nemohu se hněvati.«

Sinavý blesk projel mu tělem. Ale nebyla to láska, co jako vichřice burácelo v jeho bytosti.

»Nuže přijďte zase ke mně. Vaše přítomnost posiluje moji ruku. Až vejdete, seznáte, že za vaší nepřítomností práce téměř nepokročila.«

»Přijdu, ale slibte mi, že nikdy již se vaše rty nedotknou mé ruky!«

Neodpovídal. Pak řekl temně:

»Neslibuji. Jste v mé duši a v mé krvi. Kdybyste věděla! Vy jste první dívkou, ke které se blížím s úctou! A chtěl bych stále líbati vaše ruce, přál bych si, abyste je kladla na mé čelo, pod nímž bouří divoké myšlenky.«

»Kdybych věděla, že moje ruce mají tu moc, ráda bych tak učinila.«

»Nuže přijďte! Přijdete?« zaprosil.

Chvíli váhala. Ale ta chvíle prozradila, že je bezmocna. A tichounce zašeptala:

»Přijdu.«

A pak zase po dlouhé hodiny se dívala, jak stěna oživuje postavami a pronikala ji sladká slast. Podivovala se tomu muži, jehož ruka vykouzlovala život v postavách zářících na stěně.

Ale Giovannantonio byl nespokojen. Velmi často odvracel se jeho zrak od malby a zalétal k dívce, hledící naň v němém obdivu. A protože marně hledal v jejích roznícených zracích záblesku touhy, vzrůstala v něm divoká žádost, aby to krásné tělo se zachvělo v plameni touhy a rty se rozevřely pod prudkým polibkem, jako se rozvírá poupě v paprscích slunce. Po práci prchal z města daleko za brány a často usedl na některém pahorku a díval se, jak před ním září a jiskří město, město krásné a luzné, město nepoddajné, město, jež skrývalo dívku, jejíž duše byla plna obdivu pro jeho dílo, ale jejíž krev nerozechvívala horoucí píseň touhy.

Rozžehnutá světélka mušek zelenala se v trávě pod olivami. Co chvíli neviditelný skřítek odcházel s ním do podzemních chodeb svého království, aby tam zazářil jejich smaragdový jas. A malíř si za takových chvil představoval monu Kláru jako cudné ztělesnění tajemné noci v tyrkysově modré říze, s vlajícími vlasy, v nichž zelenými jiskrami hrál a svítil diadém ze světlušek.

A vracel se do města pln smutku a nepokoje. Neboť cosi mu bránilo přiblížiti se k ní chtivě, jako se blížil k jiným ženám, jež roznítily jeho žádost. A přece na dně duše dřímala zmije a v skrytém koutku jeho zvířené krve choulila se nedočkavá smyslná šelma, číhající záludně na jedinou chvilku, kdy v očích Klářiných zasvitne jiskra z ohně, který ho ztravoval.

Dílo pokračovalo, leč ona chvíle nepřicházela. Loď jeho touhy plula v temnotách a její zraky se nerozzářily jako maják.

Jednoho večera setrvala u něho déle, než obyčejně. Obraz bitvy se rozvíjel na zelených svazích Arbie, korouhev Sieny zmítala se jako stožár lodi uprostřed rozkypěných vln.

Vysvětloval jí různé podrobnosti fresky, ukazoval jí náčrty děl, jež chtěl ještě provési. Ale za zdánlivě chladnými slovy vál horký vítr touhy.

Pocítila vroucí jeho dech a vytušila nebezpečí. Vzpřímila skloněnou hlavu a zdvihla ji od náčrtků.

V té chvíli vnikly paprsky zapadajícího slunce šikmo do síně, zalily ji zlatou září, daly rozkvésti purpurovým růžím na stěnách a zahalily monu Kláru průsvitnou růžovou mlhou.

A zraky její zazářily — — —

A z duše malířovy se vymrštila zmije. Giovannantonio učinil krok a zchvátil monu Kláru do své sálavé náruče. Jeho horké rty tiskly na její němá ústa pečeť hříchu.

Zdálo se jí, že padá do nesmírné propasti a že mizí v krvavých, rozkošně slastných plamenech. Ale v němém úděsu zavřely se jí oči a ztuhla v mrákotách mdloby.

Jako surově zlomený květ spočívala v pažích malířových, do jehož duše jako vypálené znamení se nořil výraz jejího obličeje, vyjadřující nejvyšší úděs.

Podařilo se mu přivésti ji k vědomí. A pak odešla beze slova, tiše, zmizela jako stín pohlcený tmou.

Ale výraz jejího obličeje mu hořel v duši jako plamenná výčitka. Neodolal, rozsvítil lampu a při kmitavém světle načrtl tu hlavu

zvrácenou v mrákotách děsu. Násilím ji vyrval z duše, aby se zbavil drásajícího spáru výčitky. —

A když po letech pracoval v chrámě svatého Dominika, kde v tabernaklu je skryta stříbrná hlava sienské světice, vymaloval Kateřinu, jak přijímá od Krista stigmata a omdlévá v rukou dvou sester. A vystihl na obraze výraz omdlelé tak mistrovsky, že sám věhlasný Baldassare Peruzzi, ač si nevážil Giovan' Antonia, prohlásil, že nikdy neviděl nikoho tak podivuhodně vystihnouti výraz slastné mdloby.

F. V. Vykoukal:

Důležité dílo národní.

Když po nezapomenutelné naší Jubilejní výstavě zvěčnělý redaktor této Osvěty F. A. Šubert po prvé rozvinul šťastnou myšlenku výstavy Národopisné, mezi lidovědnými pracovníky našimi hned vznikl úmysl, vynaložiti všecko úsilí na to, aby ovocem výstavy bylo rozsáhlé, soustavné dílo o životě a bytosti našeho národa. Jednatel Národopisné výstavy docent Em. Kovář vyložil v prvém svazku Národopisného Sborníku, vydaném před 20 lety, jak by mělo býti zpracováno rozsáhlé dílo českého národopisu, jež by bylo výsledkem a vrcholem pevně a široce založené práce, opřené o vše, co jednotlivci na tom poli posud pořídili. Z rozmanitých příčin věc se neuskutečnila, ale záměr nebyl pohřben. Národopisný Věstník, pečlivě řízený univ. profesorem Jiřím Polívkou, jenž časopis vede stále k vyšším cílům, spolu se Společností Národopisného musea rozmyslně připravoval půdu a vedle jiných svých úkolů vzdělával potřebné pracovníky. Když pak před třemi roky profesor K. Chotek uveřejnil v Národop. Věstníku »Program soupisu národopisného«, bylo zřejmo, že otázka postoupila ze stanic přípravných ke konečným počinům.

A v těchto dnech konečně můžeme již uvítati prvou část díla šťastně počatého. Radostně zaznamenáváme, že *Národopisný soupis československý* je zahájen, prvý jeho svazek — *Moravské Slovensko* — rozejde se z tiskařského lisu do českých krajů. Jaký jest úkol a cíl tohoto soupisu? Bude to národopisná encyklopedie česká, »úplný, vědecky založený a provedený soustavný popis českého lidu«, v němž budou shrnuty »všechny naše vědomosti o českém lidu, o jeho životě a práci, přirozených jeho podmínkách i kulturních formách«. »Soupis bude proveden po jednotlivých národopisných oblastech zemí československého národa. Každý díl podá vymezení pozorovaného kraje a výstižný jeho popis po stránce zeměpisné a přírodní. Vlastním jádrem bude však popis obyvatelstva (jeho stav tělesný, hygiena, úmrtnost, nemoci, měna obyvatelstva atd.) a vylíčení jeho kultury materiální i duchovní (způsobu osídlení a staveb, jazyka, šatu, života rodinného i veřejného, zaměstnání a poměrů majetkových, vzdělání, náboženských a národnostních poměrů, lidového umění, písní, hudby

a tanců, slavností, zvyků a pověr, her atd.)«. Tedy všecky složky, kterými se projevuje a v nichž kotví vnitřní i vnější život národa a jeho podstata, budou zde shrnuty, prozkoumány a oceněny. Oblast po oblasti, kraj po kraji bude tu vypsán a po všech stránkách zobrazen, a tak dostaneme rozsáhlé dílo, v němž bude vystižena a podána bytost veškerého národa našeho.

Vším právem tedy vítáme nový podnik Národopisného musea jakožto *důležité dílo národní.*

První díl, věnovaný, jak již řečeno, moravskému Slovensku, jest takořka vzorem, podle kterého lze si představiti další postup díla. Část, která nám byla předložena, vytýká nejprve území, o něž jde, určuje zevrubně hranice moravského Slovenska a vyčítá jeho osady. Potom se probírají poměry zeměpisné, vnější ráz kroje, složení půdy, rostlinstvo. Další kapitola je věnována osídlení, a to pohledu do minulosti, pokud na základě pramenů a nálezů je dozírná. Z bližších dob jsou tu zajímavé zprávy o osadách zaniklých. Živou přítomností zabývá se oddíl: Ves, obydlí a dvůr. Tu jde především o typické tvary dědin, o jejich celkový plán a o poměr, kterým jest rozdělena půda k osadě příslušná. Zevrubně zabývá se dílo stavbou domu, jeho plánem, rozdělením domovní prostory i vnější výstavbou a výzdobou, vývojem vnitřka, zařízením příbytku a nářadím. Stejná pozornost je věnována také stavením hospodářským.

K společné práci sdružili se zde univ. prof. Lub. Niederle, jenž také uspořádal tuto část, prof. Ant. Boháč a J. Húsek, řed. Jos. Klvaňa a F. A. Slavík. Vrchní řízení celého Soupisu má prof. K. Chotek. Dílo pečlivě a vkusně vypravené jest bohatě vyzdobeno obrazy, jež vedle vlastní umělecké hodnoty (barevné vložky Kalvodovy a Schussrova) mají za úkol, podporovati názor čtenářův a zvěcniti jeho představy. To platí zejména o pohledech na vesnice a domy, o polohových plánech osad a bydlišť, o kresbách jednotlivých kusů vnitřního zařízení, o význačných ozdobách atd. Obsažný a přístupný tekst, jenž vhodně postihuje vědeckou výši a obecnou srozumitelnost, šťastně se tu pojí se znázorněním grafickým v ladný celek. Čtenář má hřejivý dojem, že tu máme zase jednou práci ryze naši, práci, která nás samy teprve náležitě seznámí s naší národní podstatou, dílo, kterým se před velikou cizinou můžeme právem pochlubiti.

Podnik takto vypravený a široce založený bude ovšem nákladný. Lze se tedy otázati, je li nynější doba příhodná, aby byl uváděn v život — dnes, kdy papír, tisk, práce rytecké — slovem vše jde co do nebývalé drahoty stejným krokem s drahotou vezdejších potřeb životních — Přemýšlíme-li o té otázce, jistě odpovíme, že každý další odklad a průtah by byl citelnou chybou, že právě dnes bylo na čase přistoupiti k činu a ukázati, že věc dlouho chystaná právě dozrála. V národě našem po úzkostech a malomyslnosti, jež zachvacovala mnohé a mnohé našince, vzešla konečně jitřenka nového života. Zesílilo se národní povědomí, utvrdila se sebedůvěra, zmohutněla vůle, aby se náš národ hlásil všemu světu jakožto národ. Není při tom nutno zdůrazňovati co nejvíce jeho individualitu, ukazovati jeho svéráznost, jeho samostatnou kulturu? A to právě se děje v tomto díle.

Vysvitne při tom také demokratičnost našeho národa, — tedy zase vlastnost, pro niž dnešek má již žádoucí pochopení.

Počátek velikého a nad jiné významného díla stal se tedy právě včas. Na naší veřejnosti pak jest, aby účastí co nejhojnější zajistila jeho rychlý postup. Ať tedy jak jednotlivci, tak okresy, obce, spolky, školy, knihovny plní svou povinnost. Peníz na toto dílo vydaný bude jistě dobře uložen!

Hudební rozhledy.

Jaroslav Křička: *Hipolyta.* (Po prvé na Národním divadle dne 10. října 1917.)

Nový muž vkročil do řad našich zpěvoherních skladatelů. Jaroslava Křičku znali jsme dosud jen jako tvůrce intimní lyriky klavírní i písňové (cykly »Severní noci«, »O lásce a smrti«), věděli jsme, že obratně ovládá techniku sborovou, že ani orchestrace není mu cizí oblastí (hudba k Dykovu »Zmoudření Dona Quijota«, ke Kleistově »Penthesileii,« předehra k Maeterlinckovu »Modrému ptáku«), ale zvykli jsme si dívati se na něho především jako na umělce výkonného, zdatného vůdce pražského »Hlaholu«, jenž pod jeho pružnou taktovkou po letech kolísání znovu se zvelebil, v starých slavných tradicích se utvrdil a jeho zkušenostmi, mladistvým vzletem a výbojem, cílevědomým postupem za novými stylovějšími, technicky přísnějšími požadavky k novému posunut byl rozkvětu. Po premiéře Křičkovy zpěvohry dlužno si poopraviti zorný úhel, z něhož dosud hleděno na možnosti jeho vlohy: není jen reprodukční, jest i tvořivá, netvoří jen v úzkém okruhu, schopna jest větších, snad i velkých úkolů

Hle, jaký relief svého tvůrce »Hipolyta« nám vyřezává: toť podoba uhlazeného vypravěče, jenž umí mnoho pěkného povídat a dovede to říci vkusně, rozmarně, vtipně, skvělou formou, duch vnímavý a pružný, vším prosáklý, co se kolem něho dělo v umění posledních let, naučivší se vybíravosti a přece zachovavší si cosi z přirozené prostoty a nehledanosti mládí, umělec dokonale vyzbrojený na svůj úkol, jemuž ani harmonie, ani kontrapunkt, ani instrumentace, ani zacházení s hlasy, ani deklamace nepůsobí nejmenších rozpaků, který má v moci všecky výrazové prostředky, přistrojené dnes modernímu skladateli k bohaté hostině na stůl. Není tak prostřeno i jiným? A přece nedovedou po připraveném sáhnouti s takovou jistotou, elegancí, výsledkem . . .

Technicky a formálně hotov, vybroušen stojí před námi Křička v svém prvním operním díle. Jak barvitě zní mu orchestr a jak těsně přimyká se mu k charakterisice! jak volně, jasně vzlétá mu nad ním zpěv, nikdy neujařmen ve svém projevu, ve své vlastní zákonitosti, nikdy nepohlcen orchestrálními katarakty, jak sytě a pružně zvučí sbory! Jak nenuceně skladatel prohazuje bystré rozhovory a nesené zpěvy, citem vzdouvané vlny mélosu a povahokresebnou recitaci, jak účelně zachází s ensembly, jak stupňuje a vrcholí výjevy! Jen po-

mysleme na dialogy Alessandra a jeho přátel, téhož deklamační zkoušku, nebo zpěv podnapilého zedníka Mattea, vzpomeňme slavnostně vyvrcholeného průvodu, rozmarných stesků Hipolytiných do únavných obřadností palácových, toho ustavičného převlékání, koupání, napouštění voňavkami, pamatujme pohotovosti i v nejpodrobnějších detailech prvých dvou jednání. Ve třetím připomeňme si náladový úvod orchestrální, jenž jako by chtěl býti mostem k odlišnému rázu tohoto dějství, celou tu pastýřskou selanku, plnou malebného půvabu a lidových názvuků, dramatickou komiku Hipolytiny myšlenky o zavražděném židovi — co tu obratnosti, nápadů, zdravého charakterisačního smyslu! Skoro bych řekl, na prvý vrh až příliš vyspělosti formy, výrazu, jeho vyjadřovacích prostředků.

Není divu, že tato vyspělost rozvinula se z části na úkor jiných složek uměleckého tvoření. V reliefu, jejž o sobě Křička »Hipolytou« načrtl, postrádám dvou základních rysů, podmiňujících vyšší cenu a pravý soulad uměleckého díla: svébytu a stylovosti. Vysvětlím ihned, jak a do jaké míry to míním, i jaké důsledky z toho plynou jednak pro dílo samo, jednak pro další skladatelovu tvorbu.

Různé vlivy sváří se ještě o individualitu skladatelovu. Francouzské, ruské, německé i domácí. Trochu Bizeta, mnoho Charpentiera, místy Rimskij-Korsakov a Musorgskij, k náladovému zpestření krapet národní barvy (v podmalování pastýřských výjevů), ale hlavně mnoho Wagnera v motivické a deklamační výstavbě díla, Richarda Strausse ve výbavě zvukové, instrumentačně, ač také invenčně. Vlastní osobitost autorova nevymanila se ještě z magické moci svých vzorů, nevyhranila se k původnosti. Zakládá však již na ni. Připravuje ten pochod krystalisační; dosud v drobnostech, ve vynálezu detailů, v té radostné zpěvnosti, jíž se oddává s celou milou upřímností svého pružného naturelu. Posílením melodické vervy, k níž zdá se míti základ Křičkova vloha, stoupne časem i jeho svéráz, jeho původnost. Ale nestačí jen samostatný vynález, potřebí jest také vlastního slohu. Tím dostáváme se k otázce stylovosti Křičkova díla. K otázce, jež se mi jeví nejchoulostivější, poněvadž odkrývá hlubší jeho chybu zásadní.

Může býti spor o to, je-li či není-li vhodnou volba námětu, renaissanční novelly anglického spisovatele Maurice Henryho Hewletta »Ippolita in the hills«, jejíž překlad s názvem »Rozkošná láska« vyšel r. 1909 v »Moderní bibliotéce«, a která jest velmi roztomilá právě svým renaissančním slohem, na podkladu velkých studií historických a znalosti Italie vystihujícím vůni doby i místa, subtilním v odstínech, sensibilním ve výrazu. Jistě bylo v látce něco, co rozechvívalo příbuzné struny v nitru skladatelově, mohl-li z ní vytvořiti dílo tak svěží, třeba v zpracování na text zpěvoherní, jinak obratném a také veršovnicky p. dr. J. Munkem švižně upraveném, nutně ztrácelo se mnoho z vlastního, čistě novellistického půvabu práce. Zůstavuje-li nás námět s jeviště lhostejnými, je to snad poněkud vlivem doby, která ve svém rozbouření diametrálně jest vzdálena kulturní poživačnosti, sybaritského závětří jeho, hlavně však tím, co vyprchalo z jeho stylu. Námět byl by potřeboval archaického rázu, i hudebního

vyvolání renaissance, nejen dějového a krojového, byl by žádal více veseloherní lehkosti, více ironie ve svém pathosu, hravější subtilnosti, třpytivější delikátnosti. Skladatel byl některým z těchto požadavků již velmi blízek. V nabubřelých tirádách Alessandrových, na něž našel patronu v Beckmessrovi, nebo v půvabné vrtošivosti Hipolyty, neukojené platonickým blouzněním svého básnického ctitele. Většinou však látka pod rukou skladatelovou houstla z renaissančního snu v běžnou operistickou skutečnost, se všemi divadelními effekty, jako když Alessandro bez odporu lidu ve vší pompě a nádheře jako královnu odvádí si koupenou dceru zedníkovu, nebo když z drsného života pastýřského na horách stává se hotové sentimentální pastorale rokokových gobelinů s příměsí valašské brynzy. Vážnost traktování, příliš pravdivé pathos, přílišné vyčerpávání všech výrazových prostředků moderní opery zaviňují ten rozpor mezi řiďounkou, jen s poetickým rozmarem nadechnutou látkou a jejím zhudebněním. Je to omyl, jenž chce nás nutit, cítiti s osobami, jimž máme se jen usmívat. Tak i Hipolyta sama, týmž postupem hudebního přehodnocení, z dívky prosté, zdravých pudů, stává se jen přestrojenou divadelní princeznou.

Smíme pro oba základní nedostatky Křičkova prvního zpěvoherního díla usuzovati o něm, či dokonce o dalším vývoji skladatelově nepříznivě? Nikterak. Pravý opak. Ukázal jsem již, z čeho čerpám naději, že Jaroslav Křička dopracuje se původnosti. Jevištní skutečnost přivede jej zajisté i k poznání, že každá látka vyžaduje svého zvláštního slohu, a toho že se nedojde nápodobou jiných, nýbrž jen ze sebe, z vlastního nitra. Křička má sílu charakteristiky, osvědčil ji na postavě Matteově, částečně, třeba ještě s pomocí Wagnerovou, na Alessandrovi del Dardo. Má sílu náladovosti, má vyslovený temperament pro hudební veselohru. Najde zajisté k ní i cestu setřesením všeho operistického a dbaje slohových požadavků látky, vytvořením vlastního slohu. Vloha jeho jest na to dosti pružná i vnitřně bohatá.

Krásný úspěch, jemuž dílo se těší, děkuje mnoho nejen umění vlastnímu, nýbrž i umění těch, kteří je provozují. Je to především Karel Kovařovic, jenž zpěvohru dokonale nastudoval, orchestr, který se mu vláčně a ohebně poddává, solisté, kteří se úloh ujali s láskou. Sl. Aschenbrennerova vytvořila Hipolytou svou první velkou roli, v níž objevila své pěvecké přednosti, hudební jistotu, pěkný hlas, procítěný přednes, hereckou tvořivost, třeba bychom od této byli mohli žádati, aby zdůrazněním lidového původu této dívky a její rasovosti zkorrigovala poněkud onu charakteristiku, do níž vnutil ji, jak jsme shora naznačili, skladatel příliš poetickým zušlechtěním její citové sféry. Pěvecky dobrý jest výkon p. Emila Buriana jako básnícího prefekta, herecky nepronikά však nad operní šablonu. Rázovitě, jako každou svou šarži, podává p. Pollert zedníka Mattea. Castracano p Lebedův, Annina sl. Miřiovské, Meleagro de' Martini p. Zítkův, Stazio Orsini p. Kuglerův dobře zapadají v celek, jemuž pečlivou režii skýtá p. Polák. Při tak horlivé součinnosti všech, nezapomínajíc ani sborů, může dílo dosti dlouho udržeti si zájem.

Dr. Jaromír Borecký.

Nastupujeme nový — 47. — ročník »Osvěty«. Obsah ukončeného ročníku ukazuje, že se redakce snažila udržeti »Osvětu« na výši dosavadní, a že hleděla vyhověti všem požadavkům na ni kladeným. Řada vážných studií, výběr básní a belletrie, jména autorů, náležejících k našim nejlepším, jsou toho svědectvím. K cíli, jejž sobě hned z počátku vytkla, bude i na dále usilovně kráčeti.

Doporučujíce »Osvětu« přízni všeobecné, aby nám dědictví Vlčkovo přes těžké doby zachováno zůstalo, budeme se i v novém ročníku pevně přidržovati zásad kolikráte zdůrazněných a zabezpečili jsme-si spolupracovnictví našich nejlepších spisovatelů, jichž práce již z valné části v našich rukou jsou.

Redakce »Vlčkovy Osvěty«.

V Praze, dne 21. listopadu 1917.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 20 13 01 008 2